

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

OL 45492.50

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Հ. Ա. Յ. Ո. Յ.

ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

(1155—1843)

Գիտական հրատարակություն

Բազմաթիւ ձեռագրերի համեմատութեամբ, ընդարձակ
սեղեկութիւններով եւ ծանօթութիւններով, եւ
ձեռագրերի, համաստիկների, յատուկ անուն-
ների ու օտար բառերի մանրամասն
ցուցակներով եւ ցանկերով:

Աւելանութեամբ

Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆԻ ԵՒ Զ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ

Վ. Ա. Վ. Ա. Ր. Շ. Ա. Ս. Յ.

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

1903

OL 41635.20.5
✓

OL 45492.50
✓

ՀԱՅՈՑ
ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

I.

ԹԻՊՈՂՐԱՍ ՈՐԵՂԱՅ ՍԵՐԱՍՏՈՅԻ

† ՈՒ = 1155

Սուրբն Թէոդորոս արեղայն էր ի քաղաքէն Սեբաստիոյ, կուսակրօն արեղայ՝ ի մանկութենէ սուրբ և անարատ վարուք, ժուժկալ ի պահս և յաղօթս, յամս Ալիբասանայ դաղանարարոյ բռնաւորին Թուրքաց, որ էր յազգէն 5 Պանիչմանայ, այր արիւնարբու և մոլեալ քան զշուն կա-

1. BJOSU սուրբ. V Թէոդոս. B արեղայն Թէոդորոս. JOSU քահանայն Թէոդորոս. T յունի արեղայն. | JOSTU յունի քաղաքէն. | JOSU սեբաստիոյ հայոց. T սեբաստիոյ մայրաքղքէն հայոց. 2. P կուսակրօն. JOSTU կուսան. | D արեղա. JOSTU յունի արեղայ. | այսպիս (ի մանկութենէ սուրբ և անարատ) ունի GHKLMRY. մնացեալներն ունի հետեւեալ; վերականգնեալ հասուածը. Վ սուրբ (BI որբասեալ. b կոյս) ի մանկութեմ (b ի մանկութենէն. այս բառից յետ) EF աւելացնում են և. JU եւ կրօնաւորեալ. OS եւ կրօնաւորեալ. T եւ էր արեղայ) անարատ (O անապատ). N ունի Վ սուրբ ի մանկութենէ և անարատ ի մանկութէ և սուրբ» 3. JOSU (փխ. ժուժկալ ... որ էր) և մատնեցին զնա անօրէն բռնաւորին Թուրքաց ալիպսանայ (U ալիպսանայ), որ. | GHKLMRY ալիհասանայ. INZ ալիպսանայ. BCPQTVWb c ալիպսանայ. D ալիպսանա. F արիպսանայ. իսկ JOSU ձեւ վերջին ծանօթ. Չամչեան Գ. 178, Ալիբաս: 4. HLY գաղանարարոյ. R գաղանարարու. PWc գաղանարարոյ. V յունի Թուրքաց: | T յունի էր. Z c է. | EOVS ազգէն. 5. W դանիչմանէնց. BCIJNOS c դանիչմանայ. E դանիչմանայ. b դանիչմանաց. Z Թալիչմանայ. JOSU գաղանարարոյ և (փխ. այր.) | GHKMRY արիւնարբու. L արիւն արբու. W արիւնարբու. BCDEFIJOPQTVZb c արիւնահեղ. S արիւնահեղ. N արիւնաղեղ. | E ուղ (փխ. քան). ZN քան զկատաղի շուն. JOSU յունի.

տաղի ընդդէմ քրիստոնէից: Առ որ մատուցեալ ոմանց
չարաբարոյ անօրինաց և ասեն թէ՛ «Ոմն թորոս անուն
արեղայ ի Հայոց՝ նզովէ և անիծանէ, անարգէ և թշնամանէ
գըեզ զօրհանապազ, վասն զի զհայր նորա և զազգայինան
5 սպաներ դու. և անարգէ զօրինադիրն մեր Մահմետ և զօ-
րէնս նորա»:

Եւ նա հրամայեաց ունել զնա եւ ածել առաջի իւր.
և իբրև կացուցին զնա առաջի, սկսաւ շողաբորթել զնա
պատրողական բանիւք, զի ուրացի գ՛րիստոս, և լինիցի
10 Տաճիկ՝ օրինօքն Մահմետի: Զի էր արեղայն թորոս մանուկ
տիօք և յոյժ գեղեցիկ տեսեամբ, ճոխ և վայելուչ հասա-
կաւ. վասն որոյ ջանայր պատրել զնա ամիրայն. խոստա-
նայր նմա պարգևս և պատիւս, յաւազութիւն հասու-

1. P ընդդէմ. GJOQSV քրիստոնէիցն. V յունի որ. G որս: M
յունի ոմանց. 2. HLPYR չարաբարոյ. W չարաբարոյ. c չարաբար-
րու. QV b անօրինացն. N յանաւրինաց. W արանց. JOSU յունի և
ասեն. Z յունի թէ. JOSU եթէ. Z յունի ոմն. JOSTU յաշորդ բառից
յետոյ. KLM թորոս. EJSU թէտորոս O գէտորոս. c թէտորոս.
անուն ունին BDKW bc. իսկ CE—JL—VYZ յունին. 3. JOSU յունի
ի հայոց. I անիծել. W յունի. JOSTU յունի անարգէ և թշնամանէ. L
թշնամանէ և անարգէ. b թըշնամանէ. 4. ալպա (վասն զի ... անարգէ)
ունին միայն JOSU. իսկ մնացեալը այլ և (BD-IK-NP-RWYZ bc). CV յունի
վասն զի ... զօրէնս նորա. T յունի վասն զի ... դու. U զհայրն. 5. G
յունի մեր. NR մահմէտ. W մահմետն. JQSTU զմահմետ. O զմահ-
մատ. Z և զմահմէտ. BM յունին. DW զօրէնսն. 7. WDNP նայ. |
R հըրամայեաց. ստորագծեալ մասերը պատած են F-ի մեր | P զնայ.
Z յունի և ածել. D ծիլ (փիս. ածել). V յուջի. 8. իբրև... առաջի
միայն OSU. J յունի և. I շողաբորթել. PZ շողաբորթել. N զնայ. 9.
I ուրացի. JOSU խարանօք (JS խափանօք) ուրացի (O որրացի).
BCF-HK-NP-RTVWYZ bc ուրանայ. DE ուրանա. B-FINPQVWZ
bc լինի. 10. JOSU տանկահատատ. V կռպաչտ. Z աւրինաւք. BJ
OS-V յունին օրինօքն. R մահմէտի. N մետի. M նոցին. BJOS-VZ
յունին. S յունի էր. | S արեղն. FKL M թորոս. TU թէտորոս. I
յունի. 11. W դիօք. D դիաւք. JOSU յունի և. | BI յունին յոյժ. |
B տեսեամբ գեղեցիկ. JOSU յունին ճոխ. 12. JOSU յունին վասնորոյ
... ամիրայն. T յունի ջանայր ... զնա. DRW որո. QV զնա պատ-
րել. F յունի զնա. PZ զնայ. | N ամիրան. DKL VW յունին. T յաշորդ
նմա-ից յետոյ. 13. P նմայ. | CFIJN-PTUZc պարգևս և պատիւս. V
պարգևս և ի պատիւս. EL պարգևս և պատիւս և. Q պարգևս և ի պա-
տիւս. GHRY պատիւս և պարգևս. K պատիւս և պարգևս և. BDWb
պարգևս. M պատիւ և պարգևս. | DVW յաւազութիւս. O յաւազութէ.

ցանել զնա, թէ լսող լիցի նմա և ուրանայ զԳրիստոս. ապա թէ ոչ գանս և բանաս, տանջանս և չարչարանս և դառն մահ:

Ասէ սուրբն. «Ես քրիստոնեայ եմ և արեղայ, որ պաշտեմ զՀայր Աստուած, անեղ և անմահ, և զԲանն Հօր զՈրդին Միածին, անժամանակաբար ծնեալ ի Հօրէ և զՀոգին Սուրբ, Աստուած ճշմարիտ, Էակից Հօր և փառակից Որդւոյն Միածնի, բղխեալ ի Հօրէ անհատաբար, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ և կեանք ի կենաց, անձիւք երեք 10 և բնութիւն մի: Այս է իմն հաւատս յամենասուրբ Երրորդութիւնն, ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգին, ի միասնական աստուածութիւնն և այլ հաւատոց կամ կարգաց և կրօնից ոչ ցանկամ, ոչ խնդրեմ և ոչ առնումս»

Յայնժամ հրամայեաց բռնաւորն հարկանել զբերան 15 նորա, թէ «Զիսրդ իշխեցեր ասել զայդ առաջի իմ, թէ

R յառագութի. I նստուցանել. 1. P զնա. JOSU յունիւն. L նմա. GJOSTU եթէ. BCGKLMUZ լսող. OU լինիցի. BFGHKLMN RYZ լինի. PVW նմայ. G յունի և JOSTU յունիւն և ... զՔս. DERZ ուրանա. 2. PRYZ ապայ. VZ բանդս. JOSU յունիւն. T կապանս փի. տանջանս. b և տանջանս չարչարանս. c չարչարարանս. JOSU յունիւն չարչարանս և. 3. Cb մահս. 4. E արեղայն փի. սուրբն. H0Z քրիստոնեայ. T յունի եմ. I արեղա. JSU յունիւն որ. L և. O պրեղայ. 5. JZ զհայրն. e հայր. HKLMRY ամն. Z անժամանակ փի. անմահ. FHKLMNPRYZ յունիւն և զբանն հօր. G միայն և. C բանն. 6. e որդին. E և զորդին. DW յունիւն միածին. N անժամակաբար. W ծնեալն. W ի հօրէն. 8. DEFIPTZbc որդոյն. Z միածնին. PT բխեալ. JOSU յունիւն բխեալ... անհատաբար. P անհատայրար. c անհամաբար. Z յունի աստուած. 9. FNZc այ. N լուս. BD Wb յունիւն և. 10. S յունի այս է իմն... ոչ առնում, այն՝ սոյ 10—13. JOU յունիւն է. GHJKLNOTUYZ իմ. F իմոյ. MR յունիւն. GHKL QRVY հաւատս. e հաւատամ. PZ յամենայսբ. F յամյսբ. ILQVW ամենասբ. N ամէնասբ. FQVYZ երրորդութի. 11. BDGHJKLMO RUWY յունիւն ի հայր... հոգին. E յորդին. N ի յորդի. Z որդի. N յամէնասբ. P յամենայսբ. QVZ ամենասբ. T ի սբ. QV հոգի. 12. BOPU և ի. E մի. FQV ածութի. DGHKLMRWY յունիւն ի միասնական ածութիւնն. GHKLMQRUVY հաւատար. BCDEFIJNOPTW Zbc հաւատոց. QV և կամ. NZ և. JLO յունի. U յունի կամ կարգաց և կրօնից. N կարգեաց. Z գարկաց. 13. BDWb յունիւն և. LNQV Z կամ. E և կամ. T և ոչ խնդրեմ. JOTU ընդունիմ փի. առնում. 14. JOSTU և փի. յայնժամ. JOSU դատաւորն. P զբերանն. 15. JOSU եթէ. Z զայդ ասել. JOSTU յունիւն զայդ. R յունի իմ

Ատտուած որդի ունի. վասն որոյ հրամայեմ այժմ սպանանել զքեզ, որպէս զհայրն քո և զազգականսն, զորս վասն այդր բանի սպանիս»

Ասէ արեղայն. «Երանի թէ հանդիպէր ինձ այն մահն 5 վասն Քրիստոսի. զի այն կեանք է ինձ և մեռանելն շահ»

Ասէ ամիրայն. «Ես շուտով հասուցից զքեզ ցանկութեան քո»

Եւ զայն օր արկին զնա ի բանտ և եղին զոտան ի կոճեղ: Եւ սուրբն անդադար սաղմոսէր և միշտ աղաչէր 10 զԱտտուած հասանել մարտիրոսութեան: Եւ որքան էր ի բանսին, յղէր առ նա ամիրայն արս իմաստունս, զի թերևս կարասցեն խախտել զնա: Եւ նոքա բազում անգամ երթեալ խօսեցան և ոչ կարացին թուլացուցանել զնա

Ե յունի թէ ած. որդի ունի. | JOSU եթէ. 1. Z ունի որդի. V կայ յերկինս. | W որո. | JOSTU հրամայեմ այժմ սպանանել. Y սպանանել. իսկ B—IK—NP—RVWZbc միայն սպանանեմ. 2. EMRW որպէս և. GHKLY հ. | EMW հայրն. | L յունի քո. | 1 զազգականս. Ե զազգականս քո. L զասկական քո. | B—IK—NP—RVWYZ bc յունին զորս ... սպանի. 3. O այտր. T այսր. T բանից սպաննի. 4. N արեղան. | B—DF—HJ—PR—UWY bc որ թէ. | JOSU պատահէր. | E այնպէս. W յայն. JOSU այդ. QV յունի. | Z մահն այն. EIJN—QS—V bc մահ. 5. B—DFJLOQSUVWZ bc որ վասն. | C է զի. | JOSU յունին այն. | T են. | JOSU յունին և ... շահ. BGK—MZ մեռանելն. 6. N ամիրան. | JOSTU վաղվաղակի. | I հատուցից. BZ հասուցանեմ. V քեզ. | C ցանկանութե. D ցանուե. 7. BCTWb քոյ. 8. (փի. զայն օր... զոտան) Z հրամայեաց ի բանտի պահել զնա և ի կոճի պնտել զոտան. JS հրամայեաց զնել. OU հրամայեաց դատաւորն զնել զնա (O զնա յունի). T հրամայեաց այն աւր զնել զնա. | DN զնայ. Y յունի. | EV ի բանդ. FIJPT Ե ի բանտի. | D ետին. | (փի. եղին զոտան) T զոտան նորա պնդել. OU զոտան պնդել. SJ զոտան զնել. 9. JOSTUM ի կոճեղ. GQ ի կոճեղս. V ի կոճեղսն. KL ի կոճղի. B—FHIMPRWY bc ի կոճի. Z յունի. | JOSU յունին անդադար. | DW աղաթէր. QV աղթէր. JOSTU սաղմոսէր ի տուէ (O ի տըւէ) և ի զիչերի. | L յունի միշտ. | E աղաչեա. Z աղաթէր. 10. Z առ ած. | BFGK—MU հասանիլ. | Ե մարտիրոս. | JOSU յունին սրջան. V քն. | JOSU բռնաւորն (փի. էր ի բանտին). 11. NVZ ի բանդին. | N յղէր. | DW յունին առ նա. | NP նայ. | GHKLMRY ամիրայն առ նա. | JOSU յունին ամիրայն. T բռնաւորն. | Y իմաստուն. JOSTU իմաստունս և երևելիս. 12. C խափանել. | DIP զնայ. 13. QV երթալ. E յունի. W զնացեալ. | JOSTU (փի. երթեալ) .... ամիրայն, այն և որդ 13-1) զնացեալ (T երթեալ) գտին զնա ան-

ի հաւատոցն Քրիստոսի և ամիրայն հրամայեաց դահճացն սուսերամերկ և քարչելով տանել զնա ի մզկիթն իւրեանց:

5 Եւ նա սաղմոսէր և ասէր. «Զգնացս իմ ուղիդ արա ինձ, Տէր, ըստ բանի քում և մի տիրեսցեն ինձ ամենայն մեղքս»

Եւ հասեալ ի դուռն մզկիթին, ոչ կամէր մտանել ի ներքս, այլ անկաւ առ դրանն և դաւանէր զՔրիստոս Աստուած: Եւ նոքա հարկանէին զնա սրօք և բրօք և բռնադատէին մտանել ի մզկիթն:

10 Եւ նա անկեալ յերկիր արհամարհէր զտունն զայն և զազօթս նոցա: Եւ յոչ մտանելն ի մզկիթն՝ չարաչար տան-

պարտելի յամի և դարձեալ պատմեցին (Ս պատմէին) ամիրային. և նա. Խ խօսէին. L խօսեցան ընդ նմա. D թոյլացուցանել. E թուլացանել. Ibc թուլացնել. V թուլացունել. DP զնայ. 1. B—D F—HKLNPQVW c ի հաւատոցս. N ամիրան. V բռնաւորն. | M դահճաց. 2. P սուսերայմերկ. O սուսերմերկ. | և քարչելով ունին GHKLMRY. իսկ B—FIJN—PS—UWZ bc քարչանօք. QV անացուցանել զնա և տանել (փխ. և քարչելով զնա). KMU տանել. | D NP զնայ R ի մզկիթն. DEQ ի մզքիթն. KLMW ի մզքիթն. CFIJOT b ի մզքիթն. NPSU c ի մզքիթն. V ի գոհումն կուոցն (փխ. ի մզկիթն իւրեանց). 3. NP նայ. S ըզգնացս. | N իմ ուղի. D ի մուղ. | DEFHIN—PSVWYZ bc արայ. 4. GLY յունին ինձ. | E GHIKMNORSUVWZ b յունին տէր. D գրած եւ յետոյ յնջած k. C յունի ըստ. | DEINWZ b քում տէր. N ին (փխ. ինձ). 6. JOSU տարեալ. | Z զգուռն. K մզքիթն. LMW մզքիթին. D մզքիթին. E մազքութին. CJOQT b մաքիթին. FNSU c մաքիթին. I մաքիթին. P մաքիթին. V մեհնիցն. | GHKLMRY և ոչ. KMU մտանել. CZ մատանէր. 7. Z ի ներս. E ի շնտունն. V ի նա. | JOSTU անկեալ. 8. JO STU ձեծէին. P զնայ. JV յունին. Z յաշոյ բառից յետոյ. T սուսերօք. Z սրով. W սրք. OW բռնադատէին զնա. 9. KR ի մզկիթն. MQW ի մզքիթն. DL ի մզքիթն. E ի մզկիթն. CIT b ի մաքիթն. FNP c ի մաքիթն. JOSU ի ներքս. V ի տճր կուցն. 10. և նա անկեալ. | ի մզկիթն F յունի. GHKLMRY և նա ոչ եմուտ. և սպա. | DNOP նայ. | N տնգեալ. E յանկեալ. b յունի. OW երկիր. Zb յունին. | CDEIJNOPQTUVWSZ bc անարգէր (փխ. արհամարհէր). S ըլլաունն. U զաօնն. Z զմեհեան. | JOQSU յունին զայն. 11. JOS TU զպաշտամունս (փխ. զազօթս). | (փխ. զայն և զազօթս նոցա) C զայն. V իւրց. | JOS յունին և. | EVWZ ոչ. JOSTU յունին. | WZ մտանել. JOSTU յունին. | DQW ի մզքիթն. I ի մակիթն Cc ի մաքիթն. NP b ի մաքիթն. EJOSTUV յունին. | N չարայչար. | JQSU և (O և յունի) չարայչար զնա ուժգին (փխ. չարայչար տանջեցին). |

ջեցին զնա և տարեալ արկին ի բանտ:

Եւ լուեալ արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ Տէր Գրիգոր
 և գրեաց առ նա քաջայերուծիւնս և բանս մխիթարա-
 կանս, յօժարուծեամբ մեռանել վասն անուանն Քրիստոսի:
 5 Եւ յետ աւուրց ինչ հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին զնա ա-
 ուաջի ամիրային: Եւ սկսաւ ամիրայն խոստանալ նմա մեծա-
 մեծ պարգևս և իշխանութիւնս, թէ ուրասցի զՔրիստոս և
 դարձցի յօրէնսն Մահմետի և թլփատեսցի: Եւ նա զայն ամե-
 նայն պարգևսն առ ոչինչ համարեցաւ առ սէրն Քրիստոսի:
 10 Եւ ամիրայն ետ զնա ի դատաւորն Թօտոս, որ յառաջն
 քրիստոնեայ էր և ապա տաճկացեալ: Եւ նա ևս ջանաց

1. DPW զնայ. BEJOSU յունիւն. | JOSU յունիւն զնա և տարեալ.
 | GLW յունիւն տարեալ. | DZ արկին զնա. | OPVZ ի բանդ. 2. FHE
 լուեալ. QV յունիւն. | DW արհեստ. | O արհեստ. | I սեբաստիոն.
 JOSU յունիւն. WZ սեպտատիոյ. Z գրիգորն. 3. JOQSUV յունիւն և
 T յունի և նա. DZ առ նայ. | IMR քաջայերուծի. c մխիթարական.
 4. O աւժարուր. | BGKLMU մեռանել. | FOP եւ անուանն. Z ան-
 ուան. | CEFJNOPSUZ c քի այ. 5. Z ետ U դձլ (փխ. ետ աւուրց).
 | FP յաւուրց. N աւուր. | ինչ ունիւն միայն GHKLMRY. իսկ B—F
 IJN—QS—WZ եւ յունիւն. | JOST հանեալ ի բանտէն և (O ի բանդէն.
 T յունի և). իսկ BCDEFGHIKLMNPQRUVWXYZ եւ յունիւն. NPW
 զնայ. OT յունիւն. | D յառաջի. 6. V բունաւորին (փխ. ամիրային).
 | FP յունիւն և սկսաւ ամիրայն. MR և ամիրայն սկսաւ. V և սկսաւ
 բունաւորն. | L խոստանալ. | JOSTU ետ նմա (O նմայ) ամիրայն
 երիւարս (STU երիվարս) ոսկիակազմ թամբօք և խոստանայր (փխ.
 սկսաւ ամիրայն խոստանալ). | OPW նմայ. | GHJKLMORSTUY
 յունիւն մեծամեծ. N յաչորդ քառից յետ. 7. Z պարգևսն. JOSTU մե-
 ծութիւն. | JOSTU իշխանութիւն. | L մեծութիւն. | JOSTUV եթէ.
 BCEFGHIKLMNPQVWXYZ եւ ուրանայ. DR ուրանա. 8. JOSU
 դարձցի. BCGHIKMPQR'T եւ դառնայ. DEFLNWXYZ դառնա. այս
 քառից յետ. Z տեղացնում և ի պեղծ և ի խարբրայ. | GHKLOQC
 յօրէնսն. JPRSTY յարէնսն. FW օրէնսն. BCDIMNUZ h յօրէնս. E
 յանրէնս. | NR մահմետի. BMZ նոցա. | V զոհէ կոոցն (փխ. դարձ-
 ցի ... մահմետի). | միայն JOSTU ունիւն և թլփատեսցի. | DNOPW նայ.
 | EZ յունիւն զայն. V յաչորդից յետ. | EZ զամ. 9. EFW պարգևս. Z
 պարգևս և պիտատմունսն. | JOSTU առ ոչինչ. DGMQRVWY յոչինչ.
 B առ յոչինչ. CEFHIKLNPNZ եւ ոչինչ. DGMQRVWY յոչինչ. | զայն
 ամ պարգևսն (O պարգևս) JOSTU զնում են համարեցաւ-ից յետ.
 10. N յամիրան. V բունաւորն. | JOSTU ետ զնա ամիրայն. | W եդ.
 I ետ տանել. | DNP զնայ. | T առ (փխ. ի). | QV Թօտաս. | M
 յառաջ. R յառջ. JOSU էր նախ. 11. JSZ քրիստոնեա. | JOSU
 յունիւն էր. T էր լեալ. | NPW ապայ. BEGHKLMRTYZ յետ. | E

բազում բանիւք խախտել զսուրբն ի հաւատոցն Քրիստոսի,
և ոչ կարաց:

Այլ մանաւանդ արեղայն նախատէր զնա՝ ուրացող
Քրիստոսի և անհաւատ ասելով և թքանէր յերեսս նորա:
5 Ընդ որ բարկացեալ Թօտոս ետ զնա ի ձեռս դահճացն,
սպանանել ի մէջ քաղաքին Սեբաստիոյ: Եւ անողորմ դա-
հիճքն ընկեցին զնա յերկիր եւ ոսիւք հարկանէին զսուրբն
աբացի, մինչև փակեցան ամենայն յօդուածք մարմնոյ
նորա և ապա յերիս մասունս հատին զնա սրով: Եւ այն-
10 պէս թաւալեալ յարիւնն իւր կատարեցաւ ի Քրիստոս
և աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ Յունիսի 22,
արեղայն Թորոս՝ որդին Գոհարինեայ:

տանկացեալ էր. JOSU տանկացաւ. V ուրացաւ. | DNP նայ. | P
յունի ևս. | FJOSTU ջանայր. | QV բազում ջանիւք կամեցաւ. CE
բազում բանիւք ջանաց (փխ. ջանաց ... բանիւք). 1. BUZ զնա (փխ.
զսուրբն). | CFPQV ի հաւատոց. EI c ի հաւատոյ. W ի հաւատոցս.
JOSTU յունիւն. | CEF GHIJKMNOPQRSTU V Y c յունիւն քրիստոսի.
2. FP այլ (փխ. և). | BJOSU և ոչ կարաց զնում են խախտել բառից
անմիջապէս առայ. 3. I յունի մանաւանդ. | b նախատէր. | DPW զնայ.
IU զնա և. | E յուրացող. c ուրացողն. JOS և ուրացողս. BGKLM
UWZ ուրացող. 4. JOSU ասելով և անհաւատս (փխ. քի... ասելով).
| L յունի երկրորդ և-ը. | QRV յերես. W երեսն. C զերեսս. BDKLZ յե-
րեսն. | HKL յունիւն նորա. 5. QV Թօտաս. E դուրս Թօտոս. JOSU յու-
նիւն. | NW զնայ. | KLZ ի ձեռն. | BT դահճաց. QV դահճացն և. | JS
ի դահճաց ձեռն. 6. E սպանանելով. KLMb սպանանել զնա. | N
քաղաքէն. | ER սեբաստիայ. | L անողում. DNW b անողորմն. JOS
U անօրէն. | N դահիջքն. 7. P զնայ. | QV յունիւն յերկիր. | Z յունի
և. | EHIP b ոտիւքն. | B հարին. G խորտակէին. | FJOPSTU յու-
նիւն զսուրբն. 8. E ակցի. BCDHIKLMWPWZ bc աքցի. FGNRY աքա-
ցի. Q աքցի և բռնցի. V աքցի և բռնցի. JOSTU յունիւն. | QV
մինչ. B այնչափ մինչև. | փխ. քակտեցան GHKLMNRY խախտե-
ցան. Z խախտեցաւ. I քակտեցան. | O յամ. | Fbc յօդուածք. NP յու-
դուածք. Q օդուածք. JOU յօդք. ST յաւղք. V օդուածքն. EW յօդ-
ուածքն. | BDNQVW b մարմնոյն. JOSTU յունիւն. P մարմոյ. 9. BD
NQVW յունիւն նորա. | NPRWZ սպայ. | DW երիս. | V հարին.
JOST կտրատեցին. U կտրատեցին. | NP զնայ. T զնա. 10. IOQW
արիւնն. C յարեանն. FLNP յարին. E զնա յարիւնն. | JS յունիւն
իւր. 11. և աւանդեաց... 22 հասուածք ունիւն միայն JOSTU (T յունիւն).
12. JOSU յունիւն արեղայն... գոհարինեայ. | GHKLMRY Թորոս արե-
ղայն. | ML Թորոս. QTV Թէոդորոս. | E որդին. | GKLM T bc
գոհարինեայ. CNP գաւհարինեայ. D գոհարինեա. EHQRV գօհա-
րինեա. FY գաւհարինեա. I գօրարինեա. | W գոհարին. ետև (փխ.

1*

Եւ իշխան մի քրիստոնեայ Սարգիս անուն խնդրեաց ի սուլտանէն զմարմին սրբոյն և առեալ տարաւ ի վանս սուրբ Նշանին և անդ թաղեաց պատուով:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B էջ 432 ք'—433 ա'', C 1118''—1120', D 522 ք''—523 ք'', E 1029''—1031', F 441 ա'—ք'', G 545 ք'—546 ք', H 510 ա'—510 ք'', I 553 ք'—554 ա'', J 968'—969'', K 517 ա''—518 ա'', L 449 ք''—450 ա'', M 536 ա''—537 ա', N 513 ք'—514 ա'', O 502 ա''—503 ա'', P 437 ա'—ք'', Q 520 ա''—ք'', R 518 ա''—519 ա', S 542 ա'—ք'', T 526 ք''—527 ք', U 502 ք'—503 ա', V 371 ք''—372 ք', W 468 ա''—469 ա', Y (հատոր Ա.) 246 ք'—247 ք', Z 394 ա'—395 ք'', b 571 ք'—572 ա'' և Ե. բոլորը մարգաց ժՁ—յունիս 22: S ձեռագիրը միայն ունի մարգաց ժ—յունիս ԽԲ, ուր յայտնապէս սխալ է Փ, քանի որ նախորդ և յաջորդ օրերը ժե և ժե ամսաթուերն ունին: HL և U ձեռագիրներն ունին նաև Ս. Թէոդորոսի պատկերը. AX և a յունին մեր սրբի վկայաբանութիւնը. V նիւթը յարմարած է այնպէս որ իբր թէ կուսպաշտական շրջանի մէջ կատարուած է մարտիրոսութիւնը: Վերնագիրը հետեւեալն է. «Վկայաբանութիւն սրբոյն (BCDQVW յունիս սրբոյն) քեղոզոսի (KL թէոդորի) աբելայի (D արեղահին. P բեղային. T արեղայի. W արեղի)» իսկ EGHKLMRP Yc աւելացնում են այստեղ «և այլոյն», F «և այլ'», I «և այլոց սրբոյն», N «և այլոց սրոց», Z «և այլոց բնկերացն». Թէև ոչ մէկը ուրիշ սրբի մասին չի խօսում: Հմմտ. նաև Ձամչեան, Գ. 178—9, Յայտմ. Ա տպ. էջ 913'—914', Բ տպ. էջ 623''—624'', Գ տպ. հատ. Ա. էջ 245''—246'', որոնք մեր բնագրին հետ առհասարակ համաձայն են գնում: Միայն Յայտմ. Գ տպ. վկայաբանութեան երկրորդ հատուածի սկիզբը

դոհարինեայ. և). 1. DEFHOQRSY քրիստոնեա. I յունի. 2. JO ի սուլտանէն. S ի սուլտանէն. V ի բռնաւորէն. W ի սուլտանեն. | Z ըզմարմին. | S սրբոյն. | Q էառ. JOSU բարձեալ. | N տարեաւ. Z տարան. | JOSTU ի որ նշանի վանքն. 3. KL խայի (փիս. Նշանին). | SW b անտ. | I թաղեաց գնա. | FOP ե պատուով:

(տես վերը, էջ 4, սող 7) վոփսխած և հետևեալ ձևին է վերածած. «Եւ հրամայեաց ըմբռնել զնա և ածել զառաջեալ: Եւ լուեալ Թէոդորոսի այլակերպեալ զինքն՝ վոփսեալ. և յետ երկու ամաց կալան զնա և ածին առաջի բռնաւորին: Եւ հրամայեաց արձակել ի կապանացն. և շողբորթ և պատրիշ բանիւք կամէր խարել և ըն»: Վ.կայութեան Թուսկանը յիշած չեն ձեռագիրները. միայն նշանակում են նահատակութեան օրը, այն է յունիս 22. բայց վկայաբանութեան ամբողջ ընթացքիցը երևում է թէ նահատակեալ Թէոդորոսը որդին է մեր երկրորդ վկայի, այն է յաջորդ Գոհարինէ Սերատացու, որ իւր Ռատիոս, Ծամիզէս և Տուկիոս եղբայրների հետ նահատակուցաւ ՈՒ հրոսից ԽԹ=1155 յուլիս 28 թուին. և թէ Թէոդորոսը նահատակուել է այս նահատակներից յետոյ: Սրանով կը մեկնուի «չարարարոյ անօրինաց» ամբաստանութիւնը թէ «վան զի զհայր նորա և զազգայնսն սպաներ զու» (էջ 4, սող 4—5), ինչպէս նաև ամիրայի սպառնալիքը թէ «հրամայեմ այժմ սպանանել զքեզ, որպէս զհայրն քո և զազգականն, զորս վանս այդր բանի սպանի» (էջ 6, սող 1—3): Նաև վկայաբանութեան վերջը յայտնապէս յիշուում է «աբեղայն Թորոս՝ որդին Գոհարինեայ» (էջ 9, սող 12): Այս բոլորից հեռուում է թէ Թէոդորոսի նահատակութեան թուականը պէտք է դնել կամ ՈՒ=1155, յուլիս 28-ից յետոյ (ուրեմն և ձեռագրերի յունիս 22-ը սխալ) և կամ երկուսի համաձայնութեամբ և աւելի հաւանական ՈՒ թուից յետոյ (1156 կամ 1157 և ըն) յունիս 22:

ԳՈՒՆՐԻՆԻ ՍԵՐՄՏՆՈՅ

† ՈՒ հրոսից իր = 1155 յուլիս 28 եշ.

Պատուական վկայն Գրիստոսի սուրբն Գոհարինէ և եղբարքն իւր Ռատիոս, Ծամիդէս և Տուկիոս էին յերկրէն Սեբաստիոյ, ազգաւ Հայ: Եւ հայր սոցա Դաւթի գերեալ եղև ի տաճկաց և դարձաւ ի կրօնս նոցա յոչ կամաց, ընդ Տ նմին և անդրանիկ որդին իւր: Իսկ կինն Դաւթի մնաց հաստատուն ի հաւատս Գրիստոսի և սնոյց զորդիան իւր բարեպաշտութեամբ: Եւ ի չափ հասեալ՝ վասն արիութեանն

1. Օ պատուական. | a վկայքս այսոքիկ (փիւ. վկայն քրիստոսի). | C սր. | NOPS c գաւհարինէ. CGHIJKLQTVUY b գոհարինէ. 2. MW եղբայրք. Z եղբայրքն. DHJKLOPRUY a եղբարք. b եղբայրն. | JST յունիս իւր. P իւրոյ. Na ռատիոս. UZ ըռատիոս. BGHIK LOVY ռատինոս. CJMRSTbc ըռատինոս. P ատինոս. DW լըւատինոս. Q ռամիտոս. | BDJOPQSUW a Ռատիոսից յետոյ դնում են և. | D ծամիտէս. J ծամիտդէս. | P յունի և. | P ատուկիոս. J դուկիոս. W դսկիոս. BGHKLMRZY a տունկիոս. | HKLMRY և էին. | I յերկրին. WZ երկրէն. 3. V սեբաստիոյ. W սեբաստիոյ. | DJ OPSUW a հայոց (փիւ. ազգաւ հայ). | a հայրն. | INR սոցայ. a իւրեանց. | N դաւթ. Q a յունի եղև. | a դարձուցին գնա (փիւ. և դարձաւ). | N ի կրաւսնան. | a իւրեանց (փիւ. նոցա). | PW ոչ. | a յունի յոչ ... նմին. | B կամայ. Q ի կամայց. OV կամաց և. 5. W յանդրանիկ. T աւագ. Ca զանդրանիկ. | a որդի նր. | C կին դաւթին. a մայր նորա. | a եկաց (փիւ. մնաց). GHKLMRY a յայտրոյից յետոյ. 6. a ի հաւատան որ ի քս. | a զորդիս. O և զորդիան. Z որդին. | Q յունի իւր. 7. OS բարեպաշտութան. NP բարեպաշտութբ. DJOPSUW a դնում են սնոյց բարոյց առայ. | P ի չափ. M չափ. | L հաեալ. P հասեալ և. | a յունի

իւրեանց զինուորեցան բռնաւորին Տաճկաց Ալիբասանայ, որ էր յազգէն Դանիշմանաց և տիրէր քաղաքին Սերաստիոյ և ամենայն կողմանցն Պոնտոսի, այր գազանաբարոյ և արիւնարբու և առաւել մոլեալ ընդդէմ քրիստոնէից:

5 Որոյ առաջի չարախօսեցին ոմանք զսուրբ Գոհարինեանքն և ասեն. «Նոքա որդիք են տաճկի և թողեալ զօրէնսն Մահմետի և կան քրիստոնէութեամբ. գարշին ի կերակրոց մերոց և ոչ գան ի մկկիթն ընդ մեզ յաղօթս մեր:»

Եւ նա հրամայեաց կոչել զնոսա առաջի իւր. և զնա-
10 ցեալ զինուորացն կոչեցին զնոսա ստիպով երթալ առաջի

ի չափ հասեալ. Կ հասեալ ի մանկութե հասակն. | JMVY a արի-
ութե. Z յարիութե. 1. Ob զինուորեցան. | W բռնաւորին. | JS յունիկ
տաճկաց. | IZ a ալիբասանա. NQ ալբասանայ. 2. a յունի որ. | a յունի էր. M
է. Y էն. | a յազգէ. W ազգէն. | DW դանիշմանանցն. CIV c դանիշ-
մանանց. GT դանիշմանայ. JS դանիշմանեայ. OPU դանիշմանեանց.
Q դանիշմանացն. a դանիշմանեանց. | Z յունի և. a որ. | L տէր էր. | b ի
տիրէր (փիւ. և տիրէր). | a յունի քաղաքին. | a սերաստիու. IJ սերաս-
տիւ. 3. KL յամ. JS ի. DOPUW a յունիկ. | IV ab կողմանց. | GJPSWbc
պոնտոսի. | DJOUW գազանամիտ. S գազանայմիտ. 4. W արիւնարբոյ.
Q արիւնախանձ. BDJMOPQRSUZ արեան արբու. | Pa յունիկ և.
| a յունի առաւել. | W մոլորեալ. 5. JMR որո. a յունի. | V յա-
ռաջի. DMRW a յունիկ. | P չարայխաւսեցին. B չարախօսեալ. | ո-
մանք թառն ունի միայն a. | Z զարն. a զսրբոց. O սբ. P յունի. | CG
IKOQTUV c գօհարինեանքն. J դոհարինեանքն. LM գուհարինեանքն.
NP գաւհարինեանքն. W գոհարինեանքն. a դոհարինեանքն. b գօհար-
եանքն. 6. T եթէ (փիւ. և ասեն). իսկ a առաջի ալիպասանայ և ա-
սեն. | O սոքա. NR a նոքայ. | DW տաճկաց. | DI a զօրէնս. 7. R մահ-
մէտի. CVZ a մեր. | BI a յունիկ և. | CIJOPSTU abc կեան. | M և
կերակրոց. P ի գերակրոց. | DW յունիկ գարշին ... յաղօթս մեր.
8. GHLMRYZ ի մկքիթն. K ի մըզքիթն. JOPT bc ի մքքիթն. I ի
մքքիթ. CQS ի մըզքիթն. N ի մըսիթն. U մըզքիթն. V յունի. | Q յունի
ընդ մեզ յաղօթս մեր. S ունի միայն մեր. իսկ BDP դնում են ի մկկիթն
բառից առաջ. | I յունի մեզ. Z մեր. | NQ յաղօթսն. P յազաւթս. | BDST
Z յունիկ մեր. | a կան յաղաւթս ընդ մեզ (փիւ. գան ի մկկիթն ...
մեր). 9. DN նայ. | Q յունի հրամայեաց. | Q կոչեաց. DJOPSUW
ածել. MR յունիկ. | V յառաջի. | a և առաքեաց զինուորս 'հրա-
մայեաց ածել (փիւ. և նա ...զնոսա). 10. IJO bc զինուորացն. B զօրա-
կանացն. | OUA կոչէին. | Q զնա. | NZ փիւ. զինուորացն ... և կացեալ,
այն k տոյ 10—4, ունիկ կալան գերանելիսն և կապեալ շղթայիւք (Z
չլթայիւք) ածին առաջի բռնաւորին ի բռնակն. իբրև կացին. | IQV
ստիպելով (I յայտդ ամիրային բառից յետոյ). GHKLMRY և ստի-
պէին. S յունի. | OW երթեալ. P երդեալ. ISA յունիկ. T զնալ. |

ամիրայինս. Եւ նոցա գիտացեալ զգաղտնի նետաձգութիւն չարին՝ ողջունեցին զընտանիս իւրեանց և գնացին խնդութեամբ. և ասեն ցամբեանս. «Զօգուտն մեր Աստուած հոգասցէ» Եւ կացեալ առաջի ամիրային, և նա եհարց զնոս 5 սա վասն քրիստոնէութեանն. իսկ աւագ եղբայրն որ ընդ հօրն տաճկացեալ էր, ոչ եթող տալ սրբոցն պատասխանի, այլ ինքն ասէր ցամիրայն. «Հաւատ զոր դու պաշտես, և մեք զնոյն պաշտեմք» Եւ նա արձակեաց զնոսա: Եւ գնացին տրամուլթեամբ ի տունս իւրեանց, զի ոչ խոստովանեցան 10 զՔրիստոս. և մեղադրէին եղբօրն՝ զի ոչ եթող նոցա խոստովանել զքրիստոնէութիւնն իւրեանց. և ապաշաւէին զայն լալով և կոծելով: Եւ Ռատիոս գնացեալ ի վանքն Սուրբ

V յառաջի. 1. J ամիրային. V բռնաւորին. a թագաւորին. BQ յունիս ամբողջ հատուածը և նոցա դիտացեալ ... և նա, այսինքն օտղ 1—4. իսկ T ամբողջին օտղ դնում է միայն և ամիրայն. | GHKLMRY նոքա. | L գիտային. S իմացեալ. | CGHIKLMRVYbc (փխ. զգաղտնի նետաձգութիւն չարին) ունին զչար (1 յունի) խորհուրդ (GV խորհուրդս. I զխորհուրդս) նոցին. 2. DJOPSUWa ողջունեալ. | JSVbc զընդանիս. CGHKRU զընտանիսն. LW զընդանիսն. MY զնտանիսն. | a յունի և. | DOSUa չոգան. W չոքան. J ջոգան. P չոք գան. | CGHIKMRVYbc (փխ. խնդութեամբ ... և կացեալ) իբրև կացին. L իբրև կային. 3. a ասէին. | P միմեանս. a յունի. 4. S կեցեալ. | V յառաջի. | Va բռնաւորին. | P նայ. | CGHIKLMNRVYZabc յունի և նա. | a էհարց. | a ցնոսայ. 5. a քրիստոնէութի. BIJMPVYb քրիստոնէութեան. Z քրիստանէութի. | P աւագ. a երէց. | Z եղբայր. DJOPSUWa եղբայր նոցա. | a յունի որ ընդ հօրն տաճկացեալ էր. | W որ առաջ ընդ փխ. որ ընդ. 6. S հաւրըն. | V ուրացեալ. | N էր տաճկացեալ. | Q եթօղ. | GHKLMRTY սրբոցն տալ. I սրբոյն տալ. | Z սրբոյն. DW յառող յառից յետոյ. 7. (փխ. այլ ինքն ասէր ցամիրայն) B այլ ասաց ցամիրայն. a ինքն տոէ ցթագաւորն. | c ցամիրային. | MN հաւատն. | Z և մեք պաշտեմք զայն հաւատ զոր դուն պաշտես (փխ. հաւատ ... պաշտեմք). | T թէ գոր հաւատ. (փխ. հաւատ զոր դու). | N գուն. | P պաշտէս. | MVO յունի և. 8. DW մեր. | B պաշտեմք և մեք. | BCGHIKLMNPQRTVYbc յունի գնոյն. | J պաշտեմք. | DN նայ. a յունի. | Z արձագեաց. | JS յունի գնոսա. | W յունի եւ. B նոքա. 9. a տրամօթր. | Y զի որ (փխ. զի). 10. CQc զքս ած. | IO մեղադրեցին. | a եղբարքն եղբօրն. | T յունի զի ոչ եթող ... իւրեանց. | Q եթօղ. DJPSUa թողացոյց. W թողացուց. O խոստովանեցան զքս և զի ոչ թողացոյց. | O յունի նոցա. IW գնս. | BGKLUV խոստովանիլ. 11. VYZ քրիստոնէութի. DW զքս ած. | DW յունի իւրեանց ... եղև կրօնաւոր. | C լալով զայն. | a յունի զայն. 12. Z կոծով. | CJOSZ ըռատիոս. IT ըռատիոս. QB ըռատիոս.

Նշանին, եղև կրօնաւոր: Եւ յետ աւուրց դարձեալ մատ-
նեցին զնոսա ամիրային, թէ «Որքան արձակեցեր զնոսա,
առաւել անարգեն զհաւատս մեր և զօրէնս»

Եւ գնաց Ալիբասան ամիրայն յեկեղեաց գաւառն
5 ի Կամախ և յեզնկայն, և առ անտի բազում աւար և գերիս
և եկեալ ի Սեբաստիա, բանակեցաւ առ ավին Ալիս գե-
տոյն. և առաքեաց զոմն ի չարախօսացն սրբոց և այլ զօ-
րականն ընդ նմա, ածել զնոսա առաջի իւր:

Եւ գնացեալ կալան զերանելիսն և կապեալ շղթայիւք
10 ածին առաջի բռնաւորին ի բանակն: Եւ եհարց զնոսա
վասն հաւատոցն: Եւ սուրբն Ռատրոս համարձակեալ ասաց.

| P գրնացեալ. CTA զնայ. BCINPQTVZ abc ի վանք. | JOPSUa յունիս
սուրբ նշանին. 1. CITZac եղև. a յունի և. | IT աւուրց ինչ. 2. a յունի
զնոսա. N զնա. DITW յունիս ամիրային. Va բռնաւորին. a ամիրային
քառից յիտոյ աւելացնում է չարախաւսքն. TV արձակեր. Q արձա-
կեալ ես. | IT յունիս զնոսա. 3. JOPSUa առաւել ևս. DW ևս. | Q
անարգեցին. | Փիս. անարգեն ... զօրէնս) DJOPSUW a անարգեցին
զմանմա (a զմանմէտ. JOSU զմանմաս) և (P յունի) զօրէնս (a
զկրաւնս) նորա. B անարգեն զմեզ և զհաւատ և զօրէնս մեր. V ա-
նարգեն զօրէնս մեր. T անարգեն զհաւատ և զօրէնս մեր. | I յունի
մեր. | MR զօրէնսն. I զօրէնս մեր. 4. DJOPSTUW զնոցեալ.
| GHMRY ալիբասան. c առլիբասան. | a յունի սմիրայն. V բռնաւորն.
BCINQTVZ bc նախորդից առաջ իրած. | HZ յեկեղեցեաց. N յեկե-
ղաց. | C գաւառ. 5. a յունի ի կամախ և յեզնկայն. | Y յեզնկայն.
DHJMNOPRSTUZ bc յեզնկայն. I յեզնկան. CGKQV յեզնկան. W
յեզնկեայն. BI յերզնկայն. BGLMQRVZ էառ. | a յունի անտի
բազում. | DGHKLMWY աւարս. MR աւուրս. | GHKLMRY գերիս.
a գերութի բազում. BDPW գերի. CIJNOQRSTUVWXYZ bc գերութիւն.
6. P սեբաստի. CDGHIJMNOPQRSTUVWXYZ ab սեբաստիայ. | CDJL
VWZ abc բնակեցաւ. | I և բնակեցաւ. Q եկեալ-ից յիտոյ բնակեցաւ.
| W յառ. | Z չարն. DW յսլիս. T գետոյն ալիսայ. | U գետոյ.
J գետոյն. 7. W ոմն. a զոմն անարէն որ. | a չարախաւսեաց.
N ի չարախաւսեաց. O ի չարխօսաց. Q ի չարափառացն. BCDJPS
UWZ bc ի չարախօսաց. | Z սրբոյն. a զսրբոյն. IQ յունիս. BCDJN
OPSUVW bc սրբոյն. T որ վս սրբոյն. | a յունի այլ. | W զօր-
ականն. a բազում զաւրս. 8. OP a նմայ. Z և ածել. O ածէր. N ա-
ջել. | L յունի զնոսա. | V յառաջի. 9. (փիս. գնացեալ կալան)
DJOPSUW նոցա երթեալ կալան. a նոցա կալեալ. | T յունի
կալան ... կապեալ. | NPZ զնս փիս. զերանելիսն. | b յունի և.
| DW յունիս կապեալ. | C շղթայիւք. DNZW յունիս. | 10. T տարան
փիս. ածին. | NZ տնօրէն բռնաւորին. | J ի բնակն. Y յունի.
| GHKLY a յունիս և. | a էհարց. c եհարցն. 11. J յունի վասն.

«Մեք քրիստոնեայք եմք և զՔրիստոս Աստուած հաւատաւր» Եւ նա հրամայեաց հարկանել զքերան նորա և հատանել զլեզուն: Եւ նա գոհանայր զԱստուծոյ ի հարկանելն, բայց զլեզուն ոչ հատին: Եւ հարցեալ զմին մի 5 ի սրբոցն և նորա յայտնապէս խոստովանեցան զՔրիստոս՝ Աստուած և որդի Աստուծոյ: Եւ այլ բազում և պէսպէս հարցուածս արարեալ և պարգևս խոստացեալ, ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնոսա կամաց իւրոց. և հրամայեաց փորել զերկիր և թաղել զԳոհարինէ մինչև ցմէջքն և նետա- 10 ձիգ լինել ի նա բազմութեան զօրացն:

Եւ մինչդեռ պատրաստէին զայն, եկեալ բերին զինուորքն զկանայս և զմանկտիս նոցա՝ ընչիւք և ստացուա-

| T հաւատոցն քի. a քրիստոնէութեն. | a ռատիոս. CZ ըռատիոս. DHJKQRSVY ըռատինոս. BGILMNOPTUW bc ռատինոս. | T համարձակ. | a համարձակութիւթր ասէ. քրիստոնեայք էաք և եմք և եղիցուք և սկսաւ անարգել զմահմէտ և հրամայեաց բռնաւորն (փիս. համարձակեալ ... հրամայեաց). 1. BM քրիստոնեայ. Z քրիստոնեա. | O յունի և զքս. ած. հաւատամբ. | W և մեք. P և քի ծառայք և (փիս. և). | CJLM քս. | Z հաւատամբ. 2. NP նայ. DQW յունիս. | Z յունիերկրորդ և-ր. 3. a զլեզու նր. W զլեզոյն. | DW յունիս նա. գոհանայր ... զլեզուն. | JOPUSU յունիս զաստուծոյ. | L ի հարկանել 4. Z զլեզու նր. J լեզուն. | Z ոչ կտրեցին. | DW փիս. սմբողջ հարցեալ զմին ... եկեալ հասուածին այն k տղ 4—11 դնում են յայնժամ. | BT զմին մին. a զմի մի ոք. QZ մի մի. Gc զմին. 5. RZ ի սրբոյն. M ի սրբան. | a նորայ. J նց. | P յայտնապէս. | N խոստովանեցաւ. | I զքս ած խոստովանեցան. 6. և այլ բազում...կամաց իւրոց հետուածր այն k տղ 6—8, ունի միայն a. 8. J հրամանայ. | V պորել. 9. N թաղեալ. | BSZ զգոհարինէ. CGIKLQTVUbc զգոհարինէ. NOPc զգաւհարինէ. HMRV զգոհարինէ. J զոհարինէ. | BIQT bc ցմէջքն. C ցրմէջքն. N ցմէջքն. GHK LMRV ցմէջն. JOPUSUVZa ի մէջքն. | T երկրորդ և-ից յետոյ աւելացնում է թաղել զնա մինչև ցգօտին և. | COa նետաձիգք. P նետայձիկ. 10. KLQ U լինիր. Y լինէր. Z լինէին. | P ի նայ. I ի նմա. L նմա. Ca ի նա ամ. | CGZ բազմութիւնք. IKLM բազմութի. JOPUSUa բազմութեանն. R բզմութի. HY բազում. Q զբազմութի. | JOPUSUa յունիս զօրացն. 11. B մինչ. | O պատրաստեցին. Z պատրաստ արարին. | b զնա. | a եկին փիս. եկեալ բերին. | TWZbc զինուորքն. a զինուորքն և բերին. 12. Z զմանկտիս. a զմանկունս. | MQ յունիս նոցա. | փիս. ընչիւք ... իւրեանց DJOPUSUWa և զինչս (P զինչսն. J զինչ) ամ (Sa յունիս) և զստացուածս (S զըստացուածս. P զըստածուածս. O զստացուածս) նոցա (a յունի). | KL ստացուածութիւն. RY ստացուութիւ. b ստացուածութիւ. c ստացուածով. BIV ստացուածօք.

ժողք իւրեանց. և նորա լային առ միմեանս սաստիկ գլխով
Եւ աղաչեցին իշխանքն զբռնաւորն ներել նոցա, զի
թերևս դարձցին վասն գլխոյ կանանցն և տղայոցն, կամ
ի սէր ընչիցն և ստացուածոցն.

6 Եւ իբրև թուլացոյց նոցա, և նորա համբուրեալ զմի-
մեանս, քաջալերէին հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի.
ընդ որ բարկացեալ ամիրայն՝ հրամայեաց զԳոհարինէ հեղ-
ձամզձուկ առնել ի ջուր հեղեղատին, իսկ զՏուկիոս և
զԾամիդէս ածել առաջի իւր. և զմատիոս կապեցին փո-
10 կովք և հարկանէին.

Եւ ասէ ամիրայն ցՏուկիոս և ցԾամիդէս. «Այդ
ամենայն ստացուածքդ զոր տեսանէք և այլ բազումս
յաւելից ի վերայ և ձեզ լիցի, եթէ լսէք ինձ. և զԳոհարինէ

1. Ե իւրովք. | T յունի իւրեանց. և նորա | Q յունի լային. | N ընդ (փի.
առ). | O յունի առ...սաստիկ. | P սասկիկ. DTWa յունիս. | I գլխովք.
Q գլխով լային. DTW յունիս. 2. GHKLMNPRTYZ աղաչէին. | T յու-
նի իշխանքն. | a նոցայ. 3. I յունի թերևս. | N դարձին. T յունի.
| Q յունի վասն. | W գրթոյ. | IL կանացն. | C յունի և. | a մանկ-
առոցն. DJOSUW մանկանցն. | CGIQT և կամ. 4. Y ի սէրն. | NZ
ընչից. | K ըստացուածոցն. c ստացուածոցն. T ստացուածոցն դարձ-
ցին. | DJOPSUWa յունիս կամ ի ... ստացուածոցն. 5. O թոյլացոյց.
M թոյլացոյց. J թուլացուց. HY թուլացուցոյց. W թուլացուցոց. KLa
թողացոյց. Q թոյլ ետ. | GHKMRYZac գնտաս. L գնա. | Ba յունիս և.
| INT համբուրէին. B սկսան համբուրել. | N զմիմեանս. 6. Y քաջա-
լերէին. B և քաջալերել. N և համբուրէին քաջալերէին. T և քաջա-
լերէին. | O կեալ. | a ի հաւատան. 7. a և (փի. ընդ որ). | N ամի-
րան. V բռնաւորն. a անաւրէնն. | JZ հրամանաց. | Z գոհարինէ.
CGIKLQTVU c զգոհարինէ. NOPS զգաւհարինէ. b զգաւհարինէն. | C
De հեղձամրդձուկ. W հեղձայմղկ. P հեղձամղձուկ. J հեղձամ ըզ-
ձուկ. 8. P ջուր. DW ի ջուրն. a ի ջուրս. | DW յունիս հեղեղատին.
| DJOPSUWa և (փի. իսկ). | N գառակիկոս. BZa գառակիկոս. 9. W
զծամիդէս. | L ածեալ. BT ետ ածել. | Z ետ առաջի իւր ածել.
| D գառաջեօ. JOPSUWa գառաջեալ. | Za գո.ա.տիոս. CDJQSc
զըւատիկոս. GHKLMNOPRUVWYb զըւատիկոս. T զըւատիկոս.
B զըւատիկոս. | DJOPSUW պրկեցին. a պրկել. | M փոկով. 10. I
յունի և. | a հարկանել. 11. GHKLMNRVYZ յունիս և. | DW ասէր.
| c ամիր. a ցարն. | MR ցրտակիկոս. N ցառակիկոս. a առակիկոս. BZ
ցառակիկոս. | C ցրծամիդէս. W ցծամիդէս. a ծամիդէս. | BCHKLM
NQRTVYZbc գայդ. G գայս. 12. GHKMR Y յունիս ամենայն. | Pc
ստացուածքդ. Y ստացուածդք. G ստացուածքս. CNZa ստացուածք.
b ստացուածդ. W ստացու. V ըստացուածք. DQT ստացուածդ. | V
բզվք. BIMQRT բազում. 13. OW աւելից. GHIJNRSTY յաւելից. V

եղբայրն ձեր փառաւորեցից իշխանութեամբ. և զՌատիոս
Թողից ըստ կամաց իւրոց կեալ»

Եւ նորա ասնն. «Այդ ամենայն քեզ լիցի. և թէ թո-
զուս զմեզ կեալ քրիստոնէութեամբ, ծառայեսցուք քեզ
5 միամտութեամբ. ապա թէ ոչ՝ այլ իրօք մի հարցանեք
զմեզ. մեք քրիստոնեայք եմք և դու զոր ինչ կամիս առ-
նել արնս»

Յայնժամ հրամայեաց ջայլոտիւք տանջել զնոսս յեր-
կար: Եւ ետ ամել զՊոհարինէ և զՌատիոս: Եւ էին
10 երեսնն Ռատիոսի և ամենայն մարմինն արիւնուշա յողորա-

յաւելցին. M աւելցի. | J ի վերա. V վերայ. T ի վերայ ձեր. DWa
յունիւ. | DW յունիւ և. | Z լիցի և. DW յունիւ. | T յունիւ եթէ լսէք
ինձ. | BPQYZ թէ. | DW յունիւ և զգոհարինէ... իւրոց կեալ. | CGI
KLQRUVc զգոհարինէ. NOPb զգաւհարինէ. 1. Z գեղբայրն. JM
NOPQRSUVYbc եղբայր. | JS ձեր յունիւ. | a ձեռագիրք յունի
միայն վերեւի եղբայրն ձեր բառերք. | a զուտիոս. GHIKLM
OPRUVYZ զուտիոս. CJNQSTbc զըւտիկոս. B զուտիոս.
2. O Թողի. | N իմոց փխ. իւրոց. | BNa կալ. 3. a ասնն սքքն. փխ.
և նորա ասնն. | Q յունիւ ամենայն. | Q ձեզ. | NZ եղիցի. | DW և եթէ.
CGHKLMRYb եթէ. a յունի. | W Թողոյս. 4. b ըզմեզ. NV մեզ. | c
կենալ. BQVa կալ. GHKLMRWYZ յաշորդ բառից յետոյ. T յունի.
D թէ աշատեղ եւ թէ յաշորդից յետոյ. | T քրիստոնեայս. | J ծառայես-
ցուք. I և ծառայեսցուք. | a և քեզ ծառայեսցուք միամտութբ. L
ծառայութբ կեալ քեզ. V յունի. | MT յունիւ քեզ. 5. CDGHKNOPQ
RSTUYZc մտերմութեամբ. b մրտերմութբ. JM մտերմութբ. W
մտերմութբ. միայն BLa միամտութեամբ. | WY ապայ. | HKLMRY
եթէ. | KL մի այլ. (փխ. այլ). | a իրք. | HKL յունիւ մի. Y կամիս.
GHKLNyC հարցանել. MR յաշորդից յետոյ. 6. a ընդ մեզ. GHKLY
յունիւ. | DW և մեք. Q զի մեք. a յունի. BHMRYZ քրիստոնեայ.
D յունի եմք և դու... առնել արնս. W ունի միայն եմք. N եմ. a
յունի և. | T յունի կամիս. C առնել ընդ մեզ. T առնելոց եւ. Q յունի.
7. HIJNORYZab արնս. 8. V յայնժամ. a և բարկացեալ Թաղաւորն.
D հրամանաց. CGIKLTUa ջայլոտիւք. | R յունի զնոսս ... ամել.
M յունի յերկար ... ամել. | TZ գնա (փխ. զնոսս). | J յերկայր. L
յերկար. Ta յունիւ. 9. JWZ յետ. | CU ամել առաջի. | HY զգաւ-
հարինէ. GIKLRU զգոհարինէ. P զգաւարինէ. DW զգոհարինէս.
N զգաւհարինէն. OSb զգաւհարինոս. C ըզգոհարինոս. JZ զգոհարի-
նոս. QVc զգոհարինոս. BMa զգոհարինէ. | c յունի և զուտիոս. | Za
զուտիոս. W ռատիկոս. GHIKLMRUVYb զուտիկոս. DNOS զը-
ուտիկոս. J ըզըւտիկոս. Q զըւտիկոս, C զըւտիկ. T զըւտ-
տինոս. B զուտիոս. G աւելացնում և նաեւ առաջի իւր. | P յունի
և զուտիոս ... երեսն. 10. a երեսք. W յերկան. C երեսքքն. | P

ծեծն առնելոյ. և Գոհարինէ նուազեալ ամենեին, ի ջրահեղձն առնելոյ զնա:

Ասէ բռնաւորն. «Տեսանէք. զի ոչ լուարուք ինձ, պատահեցին ձեզ այդ ամենայն տանջանքդ. և Քրիստոսն ձեր ոչ կարաց փրկել զձեզդ» Եւ ետ բերել առաջի նոցա զինչս նոցա, զկանայսն և զորդինն և զամենայն ստացուածս նոցա, և բաշխեաց իշխանաց իւրոց և զօրականաց: Եւ նոքա լային առ միմեանս և զինքեանս Աստուծոյ յանձն առնէին: Ընդ որ բարկացեալ ամիրայն, եհան զսուրն իւր և ետ 10 ի դահիճն, ասելով. «Հնտ զգլուխ դոցա և մի ինայեր.

զուտիկոսի. GHIKLMRUVY ուտիկոսի. CDJNOSWZbc բուտիկոսի. Q բուտիկոսի. և իւր. BT ուտիկոսի. | CP մարմին. | a արիւն- ոււշա. CDJKLMNORSTUVWc արեան բոււշա. G արեանբոււշա. b արեանն բոււշա. IZ արեանբոււշ. HY արեան բոււշո. B արեան- ոււշա. | a յոգորածեծն, բայց յետոյ գ-ի թեւեր իւր ճարեցնելով՝ ձեւ- ցած յոյրածեծն. Z յոգորածէծն. CDINOTUVWbc յոյրածեծն. GH KLMRY յոյրածեծ. P յոյրածէծն. Q յոյրածինն. B յոյրովածեծն. JS յոյրովածեծն. 1. GKL առնելայն. I առնելոյ զնա. | CGIKLQTVbc գօհարինէ. NPS գաւարինէ. O գաւարինէ. a գահարինոս. U գգօհա- րինէ. BDHJMORWYZ գօհարինէ. | CHINORWYc նրաղեալ. PV նվաղեալ. Q յարգից յետոյ. b նուաղեալ էր. | W և ի ջրահեղձն. Z ցահեղձն. NV ի ջրահեղձն. S ի ջրահեղձն. CQ ի ջրահեղձ. Z ի ջրայ- հեղձն. D ջրահեղձն. U ի ի ջրահեղձն. | a ամենեին նուաղել ի ջրածեծոյ անտի (փխ. նուաղեալ...զնա). 2. IJ առնելո. W առնելով. BT առնելոյն. | D զնայ. CT յունիս. 3. IP տեսէք. a յունի. | CNe լուարուք. | Z ինձ վա այն. | D պատուհանցին. CQ պատահեցաւ. T պատահեաց. 4. L գայտ. V այտ. | GHKLMPRY յունիս ամենայն. | Z տանջանքո. L տանջանքդ. a տանջանք. D տանջանք. W տանջանաւք. | OZ ձեզ. 5. C Թափել (փխ. փրկել). | a հրամայեաց զկանայս նոցա և զտղայսն և զինչս նոցա առաջի նոցա բաշխել իշխանացն իւրոց (փխ. ետ բե- րել... և զօրականաց). | W յունի նոցա. | S զինչսն. PZ զամ ինչս. Y յունի. 6. SY յունի նոցա. Q իւրց. | N զկանայսն. O և զկանայսն. T և զկանայս. BDGIW զկանայս. | BDW զորդիս նոցա. GT զու- դիս. | G յունի զամենայն. | MR ըստացուածս. G զստացուածս. C ստացուածս. BDIOW ստացուածսն. V ըստացուածսն. | BDINVW յունիս նոցա. 7. DJOPSUW յունիս և. | L բաշխեաց. BCINQTVZbc բաշխեաց զամենայն. | DQW իշխանացն. | P զաւրայկանաց. Z գաւ- րաց իւրոց. BDGQTV զօրականայն. 8. b լացին. | N միմէանս. | a յունի զինքեանս. | KLSZ յայ. B այ ընծայէին և. | HKLMR յանձնէին. Y անձնէին. c անձն առնէին. T յանձին առնէին. V յանձնեցին. 9. (փխ. ընդ որ) a և. DJOPSUW վասն որոյ (J որո). | N ամիրան. DJOPSUVW a բռնաւորն. | Q և եհան. a էհան. | JNQ յունիս իւր. |

և նախ զՌատիոսին, զի նա եղև պատճառ կորստեան վատարախտացդ:»

Եւ տարեալ ի տեղի կատարման, հատին զգլուխ չորից եղբարցն, որք գոհանալով զԱստուծոյ կատարեցան 5 ի Գրիստոս՝ բարի հաւատով ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգին Աստուած: Իսկ որք անդ հանդիպեցան հաւատացեալք, առին զմարմինս նոցա, ի նոյն յարեալ զսուրբ գլուխան, պատեցին մաքուր կտաւօք և Թաղեցին ի մարգճակին, ի տեղւոջն՝ յորում կատարեցան, մերձ ի ճանապարհն քառակուսի: Եւ տօն մեծ կատարեցին զօրն զայն,

Q յունի և. 10. Vc ի դահինան. C ի դահնայն. DOPSUWa ի դահնապեան. J ի դահնապեա. I ցղահինան. | DJOPSUWa և սաէ. | a այդու բարձցես զգլուխս սոցա անողորմաբար (փխ. հատ ... խնայեր). | LQ զգլուխս. | IMNPR դոցայ. G նոցա. | T յունի և մի խնայեր. | JZ մի խնայեր. C մի խնայէք. 1. I յունի և. | W յունի նախ. | a զուատիոսի. T զըռատիոսին. DGHKLMPRUVYb զուատիկոսին. CJNOQSWZc զըռատիկոսին. B զուատիոսին. | NP նայ. | CDIJM NOPSTVWZbc կորբասեան. BGHKLMRY յաչորդ բառից յետոյ. 2. NW վատարախտացդ. P զատապախտացդ. I վատարախտեացդ. VZ վատարախտացն. C վատարախտիցդ. J վատարախտացդ. 3. JSZ կատարման. | Z հարին. | QT զգլուխս. | a երանելոյն ռատիոսի և հատեալ զգլուխն խաւէր և քաջալերէր զեղբարսն, մի երկնչիլ ի մահուանէ. և այնպէս կատարեցան սրով երեքին եղբարքն աղաւթելով և զոհանալով զայ (փխ. չորից ... Աստուած. տղ 3—6). | Z դ. ից. T նց. զչորեղին. 4. M եղբայրցն. P երբարցն. | Z որ. | B յունի զստուծոյ. | DJOPSUW աւանդեցին զհոգիս իւրեանց (փխ. կատարեցան ի քրիստոս). 5. S ի քս (փխ. ի հայր ... աստուած). | DJMWZc որդի. | P յամենայսբ. MQVWZ ամենասբ. N ամէնասբ. 6. PQT յունիև աստուած. DJOUW և կատարեցան ի քս. | DJNOPSW որ. | S անտ. | DJOPSUWa դիպեցան. | DJNOPSUWa հաւատացեալքն, որք բացի N-ից միւսները դճոււմ են իսկ-ից յետոյ. 7. W առեալ. | a զպատուական մարմինս. | P և փխ. նոցա, ի նոյն յարեալ. | I յառեալ և. Q հատել. W եալ. | GHVY սբ. a յունի. DJOPSUW զպատուական. 8. IVZ գլուխն. a և զգլուխս նց. | DJOPSUWa և պատեալ. | M զսբ փխ. մաքուր. | N կտաւաք. P կտաւովք. | DJOPSUWa յունիև և. | V յունի և Թաղեցին. | CDGJNOQSTUVWabc մարգճակին. MR ի մարգճակինն. Z ի մարգ ի ճողին. HKLY ի մարգճակինն. IP ի մարգճակին. B ի մարգճակին. 9. T ի նոյն տեղւոջն. P ի տեղւոջն. JOZ ի տեղոջն. S ի տեղինն. N ի տեղին. | KL յունիև ի տեղւոջն յորում կատարեցան. | Ic ուր. | DW կատարեցան ի քս. | DJOSUWa հուպ. P հուբ (փխ. մերձ). | DTWc ճանապարհին. Y ճանապարհի. 10. V կառակուսի. W քառակուսին. ըստ 2ամ յեան յատուկ անուն. | DJPW տուն. | B զայն, ի սերաստիա. M

որ օր ի՞նչ էր հրոտից անտոյ:

Կատարեցան սուրբ Գոհարինեանքն՝ ի թուխ հայոց
ի ՈՒ ամին, ի Սեբաստիա քաղաքին:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B էջ 463 ը՛—
464ա՛, C 1200՛—1202՛, D 568 ը՛—569 ը՛, G 589
ը՛—590 ը՛, H 551 ա՛—552 ա՛, I 596 ը՛—597 ը՛,
J 1050՛—1052՛, K 559 ա՛—560 ա՛, L 482 ա՛—ը՛,
M 575 ա՛—ը՛, N 552 ա՛—ը՛, O 546 ը՛—547 ը՛,
P 474 ը՛—475 ա՛, Q 590 ա՛—591 ա՛, R 557 ա՛—
558 ա՛, S 587 ա՛—588 ա՛, T 565 ը՛—567 ա՛, U
539 ը՛—541 ը՛, V 403 ա՛—404 ա՛, W 508 ա՛—
509 ա՛, Y (Ա հատոր) 286 ա՛—287 ա՛, Z 423 ը՛—424
ը՛, a 303 ա՛—ը՛, b 614 ա՛—615 ը՛, և c: Զեռագիրներէց
HL ունին նաև Ս. Գոհարինէի պատկերը: Վկայաբա-
նութիւնը գտնուում է Հրոտից ԽԲ-ին—Յուլիս 28, այս
վերնագրով. «Վկայաբանութիւն արքոց Գոհարինեանցն.
(C սրբոյն. N սրբոյն. b սրբոյգ. GH յունի. DW յա-
տոր դասից յետոյ. | GHTUVb գօհարինեանցն. Ic գաւ-

զայն, ի թվկնիս հյց ո.դ. ամին. 1. Z յունի օր. | a իգ. H ի և բ.
Z յունի. | W յունի էր. | C հրատից. c հրորտից. P ի հրարտից. U ի
հրոտից. | J ամսոց. BZ ամսոյն. T յունի. 2. UW գօհարինեանքն. P
գաւհարինեանքն. O գաւհարինեայքն. | D թվիս. WO թըւիս. 3. DOP
UV ի (P ի յունի) զն և ի դ ամին. | DOP ի սեբաստիայ. W ի
սեբաստիոայ. | «Կատարեցան ելն» վերջարանութիւնն ունին DOPUW
այս ձևով. JS յունի. Իսկ մնացեալները հետեւեալ ձևերով են. GHKLM
RY ի քաղաքին սեբաստիոյ, նոքա այնպէս կատարեցան ի Քրիստոս
և ևն բարեխօս առ Տեր վասն սօնողացս զիւստակ նոցա. (KL ի
քաղաքն. L սեբաստիայ. HMY յունի առ տէր. R տօնօղացս.
KL գլխատակս. Y յիշատակս). || R մտազիտը վերի զօրն զայն դա-
սերից յետոյ օղ ղնդ մէջ գրած է նաեւ. «Ի թվկնիս հյց ոգ ամին» ||
CQTVbc ի ո եւ ի դ ամին թուականիս մերոյ ի Սեբաստիա քա-
ղաքին նոքա այնպէս կատարեցան ի Քրիստոս (CԷ զն փի. ս. Q
յունի և ի. Tc իդ եւ ի չորս՝ փի. դ. Q ամի. c թըւականիս. b ի
թըւականիս CQVb սեբաստիայ. QT վերջանում են քաղաքին դասով.
b յունի նորա. Vb այսպէս. C ի քս դնում է այնպէս-ից յետոյ): || I ի
թուականիս մեր զն եւ ի դ ամին ի Սեբաստիա քաղաքին եւ այն-
պէս կատարեցան ի քս: || NZ ի Սեբաստիայ քաղաքին նոքա այն-
պէս ի Քրիստոս կատարեցան (Z իթ ի սեբաստիայ. N այսպէս. Z
յունի ի քս). || B ի զնդ ամի թուականիս Հայոց: a Սւ յ յունիս
և ժա առ. եւ բազում բժշկուիլ լինին ի տեղուց հանգստեան արքոցն:

հարինեանցն • L գուհարինեանցն • DZ գոհարինեացն •
CQY գօհարինեացն • M գուհարինեացն • N գոհարի-
նանցն • JSW գոհարինացն • P գաւհարինանցն • O գաւ-
հարինեանցն) :

T ձեռագիրը հրատից ԽԻ-ի դէմ սխալմամբ գրած է
յուլիս փ. Բայց նախորդ և յաջորդ թիւերը ճիշտ են :

Ձ ձեռագիրը գրած է Հրոտից ԽԻ Յուլիս 30-ին,
Եւստաթէոսի և Ս. Մարթայի վկայաբանութիւնից
յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայտնաւուր սրբոց Գոհա-
րինեանցն նոր վկայիցն որք ի Սերաստիայ կատարե-
ցան : »

Վկայաբանութիւնը համառօտած ունի նաև Չամ-
չեան, Գ. 49, ուր Գաւիթ իշխանի սրբուոց անուաններն
են՝ անդրանիկը Արև (հօրը հետ մահմետական դարձած)
և միւսները Գոհարինէ, Ռաախոս, Մամիդէս և Տունկի :
Հմմտ. նաև Յայտ. Ա տպ. 986''—988', Բ տպ. 672''
—673'', Գ տպ. հաս. Բ. 48'—49' : Վկայութեան թուա-
կանի մասին աես Թէոդորոս Սերաստացու վերջը, էջ 11՝
տեղեկութիւնը :

ԽՈՍՐՈՎ ԳՈՆՉՆՊԵՏՈՒ

† ՈՒՁ արաց գ -- 1167 յունուար 10 զշ.

Ի ժամանակս բռնակալութեանն Դեմացուց՝ յորում վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպառսպուռ, և անտերուչք շրջէին մնացորդք իշխանաց՝ որ ընդ ընաւ աշխարհս վարատեալք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մա-
 5 նաւանդ այնորիկ՝ որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին Արցախայ, աւազակաբար կելով ի լերինս և ի գերժ տեղիս և յանցս ճանապարհաց նստելով, առնուին կապուտ կողոպուտ յամենայն ազգաց՝ յորս յաղթելն կարէին և նեղութիւն ոչ սակաւ հասուցանէին քրիստոնէից, հարկս
 10 ինդրելով, զոր ի դէս է այժմ և մեղ ասել. Ոչ գոյ ի ժամանակի յայսիկ իշխան և առաջնորդ որ հովուէ և այլն:

Ձայնակցէ մարգարէն սղբոցս. Առնոյր առնէր ոք զգլուխս իմ ի շտեմարանս ջուրց և զաչս իմ աղբիւրս արտասուաց, զի նստեալ լայի ի տուէ և ի գիշերի զթշուա-
 15 ռութիւն ազգիս մերում և զցրուեալն ընդ ամենայն ազգս, վաճառակուր լեալ և ոչ կացեալք ի կաշի, այլ ըստ նուսնութեան ալեաց ի մրկաց ծովու յուզեալք և ոչ հասեալք ի նաւահանգիստ, քանզի ինքեանք զայն ախորժեցին, վասն

3. Ո անդերուչք. 8. Ո յաղթեալն. 11. Տես Իսկ. Գ. 38. 12. Տես Երեմ. Թ. 1. Ստորագծեալ տառերը չկային բնագրում և ևս մեզմէն ստեղծուած են. իսկ սօսը է-երի սեղ մեռագիտն ունեւ և:

առաւել նենգաժետութեանն և կրծի պիղծ բարուց իւրեանց, որք լաւ համարէին ի ստրկութեան կալ ամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազատութեան: Վասն այսորիկ նեղեցան և տառապեցան 5 յանօրէն և յամբարիշտ ազգաց, յորդոց Գետուրայ և Իսմայելի և յԵղեմացոց, որոց առաւել ծանր էր քան զերկաթ լուծ անրոյ նոցա ի վերայ քրիստոջնէից, մանաւանդ յաշխարհին Պոնտացոց, որ վասն առաւել հարկապահանջութեանն վաճառէին զորդիս իւրեանց և տային 10 ի գինս փրկանաց անձանց. և բազում էր ամպրոպ խռովութեան ամենայն ուստեք յամենայն տեղիս: Քանզի զաստուածաշէն եկեղեցիս, որ փոխանակ դրախտին տուան մեզ, տապալէին, զվանորայս ի հիմանց քակելին, զմատրունս վկայիցն անաւնոց տեղի պատրաստէին, զպատուական 15 արս անարգէին եւ իմաստունքն յոչինչ համարեալ լինէին և բազումք ի քրիստոջնէից թուլանային ի հաւատոց, ըստ յառաջագոյն գուշակելոյն Պաւղոսի, եթէ չի ժամանակս յետինս քակտեցին մարդիկ ի հաւատոց և հայեացին յայսս մոլորութեանս: Նաև թագաւորն Վրաց՝ որ էր սահմանակից 20 Թանն Ազուանից, կամեցաւ անբնակ առնել զաշխարհն ի մարդոյ և յանասնոյ, մանաւանդ զբերրի և զարդաւանդ երկիրն Ուտէացոց յաւեր դարձուցանել: Եւ այս լինելը վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, որք ոչ վարեցաք ըստ իրաւանց և ըստ արդարութեան. քանզի հայրապետք արծաթով առնէին ձեռնադրութիւն, նոյնպէս քահանայապետք և քահանայք, որպէս ասաց Եսայի. քահանայն և մարգարէն յիմարեցան. և յայնչափ յանդգնութիւն հասին, մինչ զի և մարդիկ աշխարհական՝ որ ոչ ունէին զօծումն քահանայութեան, այլ և կանայք նոցա վերատեսուչք լինէին եկեղե-

1. և կրծի. 8-9. և հարկապահանձութեանն. 12. և տուաւ. 18. և ուներ
... յայս մոլորութիւնս. ուղղեցի՛նք ըստ Ա. Տիմ. Գ. 1, որ ըստ Վեների
օրագր. (1860) աշպես է. չի ժամանակս յետինս քակտեցին ոմանք ի
հաւատոցն, և հայեացին յայսս մոլորութեան և ի վարդապետութիւնս
դիւաց...»: 21. և զարգեւանտ. 22. և ուտուացիոց. 26. Տես Ես. իբ. 7.

ցեաց, և ամենայն ոք համարձակ գործէր զչարիս և ոչ ուստեք երկիրդ և ոչ յանդիմանութիւնս:

Յայսպիսում՝ ժամանակի յանկարծակի ծագեաց իբրև զաստղ՝ մեծապայծառ նոր վկայն Քրիստոսի Խոստրով: Բայց 5 օրինակ վկայութեան նորա է այսպիսի:

Էր սուրբն Խոստրով քրիստոզնեայ, ի քրիստոզնեայ ծնողաց, յաշխարհին Առանայ, հուպ ի քաղաքն՝ որ կոչի Գանձակ, և տակաւին մանուկ գոլով ուշիմ և հանդարտ կայր զգուշական կենօք: Իսկ բարիատեացն սատանայ՝ որ 10 մարտեաւ ընդ Ադամայ ի ձեռն կնոջն, յարոյց պատերազմ ի վերայ պատանւոյն՝ այսպիսի օրինակաւ:

Այր մի ի փոքունց և յաննչանից պարսիկ, որ ընակեալ էր ի գաւառին Առանայ, առ սահմանօք ժառանգութեան քաղաքին մեծին Գանձակայ, ի գեւղի միում Ար- 15 խանաչէն կոչեցեալ: Կէսքն ի նոցանէ քրիստոզնեայք էին և կէսքն հեթանօսք, բարեկամք և սիրելիք գոլով միմեանց ըստ մարմնոյ: Եւ ունէր պարսիկն ուստերս և դստերս, այլ յայլմէ ծնեալք ի կնոջէ: Իսկ մի յորդուց նորա ցանկացեալ քեռն իւրում՝ որ ոչ էին համամայր, որ և բռնադատեալ 20 զաղջիկն շնացաւ. և ի յղանալն երկեաւ յոյժ, մի գուցէ իմասցին ծնողքն և սպանցեն:

Բայց զի յառաջագոյն տուփեալ էր նա պատանւոյն Խոստրովու, զի էր ամենագեղեցիկ տեսլեամբ, խարտեաչ հերով, կարմիր և սպիտակ գունով, և զի էին գրացիք 25 միմեանց, և միշտ տեսանէր ի մտանեքն և յեւանել, և լինէր յորժամ հանդիպէր մանկանն առանձինն, բանս պատիրս փաղաքչելով խօսէր ընդ նմա, զի թերևս կարասցէ գլորել զնա, զի մի յայտնեսցին գործք նոցա չարութեանն և սպանցին: Եւ զայս առնէր ոչ մի անգամ, այլ բազում անգամ: 30 Իսկ պատանւոյն սրբասիրի և սղջախոհի, ոչ խտտորեալ ամենեկին ի բանս աղջկանն, այլ կայր՝ և հանդիսանայր ընդդէմ չարին, որպէս Յովսէփն այն ի հնումն կամ ևս վեհագոյն

8. n գովով. 19. n համահայր. բռնադատել.

ասել՝ եթէ ոչ յանդգնութիւն իցէ: Քանզի նա յետ այնր առաքինութեան՝ ընդ ամուսնութեան օրինօք եմուտ և մասնկուես ծնաւ զԵփրեմ և զՄանասէ. այլ սա զայժմուս ժամանակիս զանցուցեալ արութեամբ, եմուտ ի ստադիոնն, 5 առնլով զբարբիոնն յաղթութեան:

Իսկ իբրև գիտաց հայր աղջկանն, եթէ յղի է դուստրն նորա ի շնութենէ, ի խոշտանգանս արկանէր զդուստրն և հարցանէր. «Ո՞վ բռնադատեաց զքեզ. ասա ինձ» 10 Իսկ դուստրն սատանայի և հին զենն, որ ըստ իւրաքանչիւր ժամանակաց բազում չարեաց պատճառ եղև մարդկան ազգի, զրպարտեաց զմանուկն Խոստրով՝ կարծելով եթէ այնու պատճառաւ ազատիցի և զկամս ցանկութեանն լցցէ, զի խոշտանգեալ ուրացի և առցէ զնա ի կնութիւն:

Վասն այսորիկ մատնի դատաւորին բարեյաղթ վկայն 15 Քրիստոսի Խոստրով: Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանդ. և կացեալ ի բանդին ամօրեայ աւուրս՝ սակաւապիտութեամբ անսուաղ անցուցանելով և օրհնելով զԱստուած:

Ետ հրաման դատաւորն զկնի աւուրցն այնոցիկ հանել զնա ի բանդէն. և եկեալ ծնօղք սրբոյն՝ առաջի արկանէին 20 զալիս, զԺերութիւն, զհողեխառն սնունդն, որով զնա մնուցին: Եւ մայրն ասէ. «Ողորմեա՛ թշուառացեալ մօրս և մի մատնիր ի ձեռս արինարբու գազանացն» Նոյնպէս և հայրն աղիողորմ արտասուօք և հառաչանօք ասէր. «Յանձն առ, որդեակ, առաջի ատենին և միայն զերծիր ի տանջանացդ 25 և ի մահուանէդ: Եւ սարցուք զքեզ յաշխարհն Վրաց և անդ համարձակութեամբ պաշտեա զՔրիստոս»:

Իսկ նորա ի բաց դարձուցեալ զերեսն, ոչ ընդունէր զասացեալսն ի նոցանէն: Եւ իբրև գիտացին զհաստատուն և զանյողողողելի միտս մանկանն, ի բաց գնացին լալով: Եւ զայս 30 լուեալ դատաւորն, ասէ. «Ներեսցուք սմա սակաւ աւուրս, զի թերևս խրատեալ եկեսցէ յուղղութիւն» Եւ դարձեալ հրամայեաց արկանել ի բանդ. և խորհէր թէ զինչ արացէ

4. n սրտադիոնն. 5. n ըզրարւոնն. 6. n աղջկանն. 7. n ի խոշտանկանս. 13. n խոշտանկեալ. 14. n բարեյաղթ.

սրբոյն։ Եւ կացեալ ի լանդին այլ ևս ուուրս ութ, ոչ Կէեր
և ոչ արբ յաւուրսն յայնոսիկ, և ի կատարել աւուրցն
այնոցիկ, հրաման ետ և ամին առաջի դատաւորին։

Խօսել սկսաւ դատաւորն և ասէ. «Խնտրով, մի մոլորիլը
5 տարասպարաուց, դարձիր և հաւանեա, և տաց քեզ ոսկի բաւ
զում և զաղջիկն զայն ի կնութիւն և այլ ևս մեծութիւն։
Ապա թէ ոչ կամիցիս լսել ինձ, բազում և անհնարին տան-
ջանօք չարչարեցից զքեզ։»

Սուրբն ասէ. «Պարգևք քո ընդ քեզ լիցին ի կորուստ.
10 ես Քրիստոսի հաւանեալ եմ իմում թագաւորին՝ որ արար
զերկինս և զերկիր, զծով և զամենայն սր ի նոսա։»

Դատաւորն ասէ. «Խնայեա՛ ի մանկութիւնդ քո և արա
զոր ասեմ քեզ. լեր ընդ մեզ, և որդի իմ կոչեսցիս և կեաց.
սպա թէ ոչ՝ ապականեմ զդեզ քո վայելուչ։»

15 Սուրբն Խոստրով ասէ. «Ասայի քեզ և դարձեալ ասեմ՝
եթէ ոչ եմ լսելոց ձերոց յօգապատիր խաբէութեանցդ.
զի թէ վաղ և թէ անագան՝ սակայն մեռանելոց եմ։»

Դատաւորն ասէ. «Հրով այրեցից զքեզ՝ եթէ ոչ դարձ-
ցիս յայդպիսի յամառութեանց։»

20 Խոստրով ասէ. «Ոչ կարես այնպիսի հուր պատրաս-
տել՝ զոր Քրիստոս պատրաստեալ է մեղաւորաց և այնոցիկ՝
որ իբրև զձեզդ իցեն՝ ամբարիշտք։»

Դատաւորն ասէ. «Գոնեա հաւանեա Մահմետի՝ որ
զայս աշխարհս ետ մեզ և անդ զդրախտն։»

25 Սուրբն ասէ. «Ձկենդանին ուրանալ տաս ինձ և մահ-
կանացուանց երկիր պագանել, որ ինքեանք մոլորեցան և
զձեզ մոլորեցուցին յուլիզ ճանապարհէն։»

Եւ բարկացեալ դատաւորն հրամայեաց երկուց զին-
ուորաց կապել զերանելին ձեռս յետս և դնել անուր եր-
30 կաթի ի պարանոց նորա և շրջեցուցանել ընդ քաղաքն ի
տեսիլ ռամկին։ Եւ բազումք ի հեթանոսաց զարմանային
ընդ համարձակութիւն և ընդ անփոփոխելի միտս սրբոյն.

12 n ի մանգութիւնդ. 23 n հաւաւանեա. 24 n ըզդրախտն. 30 n նորայ.

և թէ որպէս անտոի յուսով մեռանի: Ձկնի այսորիկ եհաստ
ի վերայ նորա դատաւորն վճիռ՝ զի քարկոծ լիցի, գիտացեալ
զհաստատուն միտս նորա: Եւ առեալ զնա ամբօխին՝
հանին արտաքոյ քաղաքին ընդ կողմն հիւսիսոյ՝ ի տեղի
5 մի քարուտ, առ եղերբ գետոյն 'ցամաքելոյ': Այլ և քրիստոփնեայք
որ էին ի քաղաքին, ելևելս առնէին զմիմեամբք թագնաբար,
զի տեսանեն զնահատակութիւն սրբոյ վկային: Եւ իբրև
ածին գերանելին ի տեղին՝ ուր հանդերձեալն էր կատարիլ,
խօսել սկսան դարձեալ ըստ հրամանի
10 դատաւորին և ստին ցտուրբն. «Մի յամառիք իբրև զմանուկ
այլ լուր մեզ և որա զկամս դատաւորին. և մեք ազաչեովք՝
զի ներեսցէ քեզ. միայն հաւանեա դենիս մերում և թողցէ
քեզ զամենայն անարգանան, զոր յաճախեցեր առաջի
նորա:»

15 Ասէ սուրբն. «Ո՞ւմ արդեօք տայք ինձ երկիրպագանել.
կախարդին և մոլորականին և մեռեալ շմնն»: Եւ միմեալ իբրև
զգազանս վայրենիս և կրճտեալ զատամուսս իւրեանց
ի վերայ նորա, դան հարկանէին զնա յանխնայ և կապեալ
զնա ընդ ծառոյ միոյ թթենոյ. բայց յառաջ
20 քան զկապելն ծունր կրկնեալ կայր յաղօթս և սաւր. «Ձքեղ
Քրիստոս փառաւորեմ հանդերձ Հարբ և ամենասուրբ
Հոգւովդ:»

Եւ բարբարոսացն գրգռեալ զմիմեանս, քարածիգ լինէին
ի սուրբն. և կայրերանելին իբրև զգառն ի մէջ գայ-
25 լոց. ոչ զք էր որ ողորմէր և ոչ զք որ ի թիկունս հասանէր.
այլ ամենեքեան յեկացն և ի բնակացն Պարսից՝ իբրև շունք
կատաղեալք՝ թափէին ի նա զնետս յանդիմանութեան:

Եւ ի թանձրութենէ քարանցն՝ որ իբրև զտեղատա-
30 րափս զեղուին ի վերայ սրբոյն, ջախջախեալ առ հասարակ
ոսկերքն և յօղքն քակտեալ ի միմեանց. և պատառ պատառ
մարմինքն յերկիր անկանէին: Եւ սուրբն աւանդեաց զոգին

3. և նորայ. 4. և հիւսուս. 5. և քրիստոփնեայք.

ի փառս Աստուծոյ, ըստ գրեցելումնս. «Ոգիք արդարոց ի ձեռին Աստուծոյ ենս»

Եւ ապա յետ այսորիկ հրաման ետ բռնաւորն և եղին առասան ի պարանոց երանելոյն, և ետ քարչել ընդ հրա-
5 պարակս արտաքոյ քաղաքին փողոցացն քրիստոմէից՝ իբրև յաղթութիւն մեծ զիրան համարելով: Իսկ զկնի այսորիկ եմուտ սատանայ ի սիրտ բռնաւորացն, զի հրով այրեացն զմարմինս երանելոյն, և ընկեցեալ ի հուրն՝ ոչ այրեցաւ: Եւ ի գիշերին յայնմիկ եկեալ ծնողք սրբոյն՝ բարձին
10 զնշխարս վկային և Նեղին ի հասարակաց գերեզմանս քրիստոմէից գեղջն, անգիտանալով զարժանիս վկային, միանգամայն և զարհուրելով ի բռնաւորացն:

Իսկ զկնի անցելոց երկուց ամաց՝ փոխեցաւ ի մատուռն ի նոյն տեղոյ գերեզմանացն, և ի փոխել նորա ականատես
15 եղաք՝ զի ոչ էր այրեալ յկապանք՝ ձեռացն, և ոչ մազ մի ի գլխոյն ծախեալ. որ և նշխարք վկային Պերկաքանչիւր տեղին անէր բժշկութիւնս բազումս ի փառս Աստուծոյ: Վասն զի զփառաւորիչս իւր փառաւորէ՛ Աստուած աստ և ի հանգերձելումնս:

Բայց եկեցողք և ի տեսիլ սքանչելի լուսոյն՝ որ երևեցաւ ի վերայ նշխարաց սրբոյ վկային. ի երևեալ՝ ոչ հաւատացելոց միայն, այլ և անհաւատիցն. ոչ մի անգամ, այլ և երկիցս. և է օրինակ առաջնոյն այսպիսի:

Սովոր իսկ էին Պարսիկն գեղջն յաւուրս պահոց իւր-
25 եանց բերել աղօթակոչ՝ զի ի գիշերի ձայնիւ զարթուաց: զնոսա յաղօթս, նմանապէս և ի տուրնջեան՝ ժողովիցէ: Եւ եկեալ մշակն անօրէնութեան՝ գայլն արաբացի ի գեւղն՝ ուր էր հանգստարան սրբոյն Խոստրովու, և յարուցեալ ի գիշերի միում՝ կամեցեալ՝ զուրացութեանն բարբառն հնչեցու-
30 ցանել առ նոսա, ելանէ ի տեղի մի բարձրաւանդակ և տեսանէ նշան սքանչելի ի վերայ գերեզմանի սուրբ վկային լոյս սաստիկ՝ որ առաւել զանցանէր զլուսաւորութեամբ

արեդականն. և յահէն ըմբռնեալ ոչ կարէր ամենեին խօսել, այլ անկեալ դնէր կիսամեռ, մինչև ցառաւօտն: Եւ ի վաղիւն եկեալ գտին զնա, զի կայր անշունչ իբրև զմեռեալ: Ապա հարցանէին զնա Պարսկաստանեայքն՝ եթէ «ի գիշերիս 5 յայսմիկ ընդէր ոչ յարեար և զմեզ յարուցեր. զի վասն այնորիկ կոչեցաք զքեզ՝ զի աղօթս արասցես և զմեզ յորդորեսցես»:

Իսկ նա հազիւ ուրեմն ուշաբերեալ կաց պատմեաց զտեսիլ գիշերոյն, և նոքա յոյժ զարմացան և երթեալ պատմեցին 10 դատաւորին: Եւ դատաւորն սաստեալ ի վերայ նոցա, զի մի յայտնեսցեն զգրանչելի տեսիլն մեծ զոր տեսին: Եւ առաքելը զմի ոմն ի ծառայից իւրոց, զանխլաբար պատուէր տուեալ՝ զի մի որ գիտասցէ: Եւ եկեալ ծառայն ըստ հրամանի դատաւորին հսկէր զգիշերն ամենայն. և տեսանէ ի մէջ 15 գիշերի լոյս համապայծառ ի վերուստ փայլեալ ի վերայ հանդստարանի սրբոյն. և յահի եղեալ և ի դողման, ոչ զորէր նայել ընդ ճառագայթս լուսոյն՝ որ երևեցաւն. և ի վաղիւն անիւ և դողութեամբ երթեալ ի քաղաքն՝ պատմեաց զտեսիլն մեծազանչ և զարմանալի: Իսկ պիղծ և 20 անօրէն դատաւորն զլանալ կամեցաւ զգրանչելի մեծութիւնն՝ զոր լուսւ ի ծառայէն, նոյնպէս և զառաջինն՝ զոր ի բազմաց լուսւ:

Յետ այսորիկ ոմանք յանհաւատից ըստ պատահման հտաին զծառն, յորում կապեցաւ սուրբ վկայն, զի այրես- 25 ցեն: «Եւ տեսեալ քահանայի միոյ՝ ետ փոխանակ փայտ յայրել և սու. և զկարծիս առեալ ոչ տալին. և պատճառաւ հաւանեցուցանելը. և ուրախ ևս լինելը, զի և յառաջ իսկ կամէր և ոչ իչխէր. և այս ի Տեառնէ պատահէր: Եւ տարեալ եդ ի գաւիթս եկեղեցւոյն և բազում բժշկութիւն 30 առնէր կեդև նորին յառաջ և զկնի՛հատանելոյն. բազումք և յանհաւատիցն առնուին ի բժշկութիւն: Զկնի ինչ աւուրցանցանելոյ՝ տեսեալ ի հեռաստանէ հաւատացեալք լոյս

Յ. և ուշաբերեալ. 19. և զարմանանալի. 29. և եկեղեցեւոյն.

իջեալ ի վերայ գաւթին, և եկեալ պատմէին քահանային.
և այլք ի հաւատացելոց տեսիլս պատմէին որ մերձ էին յե-
կեղեցին, եթէ ասէր ի տեսեան գիշերոյ եթէ ճիս խաչ
ձեւացուցեալ օրհնեցէք և անուն գիք սուրբ Ստեփանոս»
5 Եւ լուեալ զայս քահանայն՝ անյապաղ կատարէր և զկոփ-
ուածս փայտին զբաւանդակն առնուին ի բժշկութիւն, ու-
րովք ոչ սակաւ բժշկութիւն կատարէր Տէր ի փառս իւր
և ի գովութիւն վկային, կուրաց և այլոց ակառից»
Իսկ զղրպարտիչ վկային՝ զկինն պիղծ դատապարտեաց
10 Տէր աստէն ըստ արժանի իւրոյն գործոյ. քանզի ծնաւ
ծնունդ այլանդակ, խառն ինչ մարդոյ և գազանի և ի նմին
սատակի. որով և ծանուցաւ բազմաց հաւատացելոց և ան-
հաւատից արդարադատութիւնն Աստուծոյ. Եւ այլքն ևս
չարաչար կրեցին անցս ազգատոհմ նորուն կնոջ. ոմանք ի
15 գիւղ վկայք և այլք բնաւին բարձեալ եղեն մահուամբ
և ոչ մնաց և ոչ որ յազգատոհմէ նորին»
Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յաշխարհին Առա-
նայ, ի մայրաքաղաքին որ կոչի Փանձակ, ի թուականին
ՈժՁ, յամսեանն Արաց, յերրորդ աւուր, ի գլուխ յիմնե-
20 րեկի պահոց վարդավառին, ի թագաւորութեանն Յունաց
Կլեո Մանուիլի և յիշխանութեանն Հայոց Թորոսի, որ էր
պատուեալ կեսորոսական պատուով ի թագաւորէն Յունաց,
և ի Վրաց Կէորգէ, և յիշխանապետութեանն Հասանայ՝
որդւոյ Վասթանգայ՝ կողմանցն Խաչենոյ, ի հայրապետու-
25 թեանն Տեառն Կրիգորիսի և Ներսիսի հարազատ եղբարց
Հայոց մեծաց, և տանն Աղուանից Տեառն Ստեփանոսի, և
Տէր Յոհաննիսի եպիսկոպոսի քաղաքին Գանձակայ, և յիշ-
խանապետութեանն Արևելից Երակուզին, և ի թագաւո-
րութեանն Նզեմնացոց և Պարսից Ասլանշահի. իսկ ի մեզ
30 թագաւորելոյ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ, որում
վայելեւի փառք, իշխանութիւն և պատիւ, այժմ՝ և միշտ և
յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»

Ի. ո քահանանային. 24. ո խաչելոյ. 30. այստեղ նշանակուած չի
տրիստնեական բուսակներ՝ որ k 1167:

Միփթարայ փարդասպետի մսկանունն կոչեցեալ Գոչ,
Նեքրոդեան
ասացեալ ի նոր վկայն կոչեցեալն Խոստորով:

Զուարճանան ժողովուրդք նմանապէս ի յիշատակ կա-
նուխ և անագան վկայից, զի մի է հաւաքումն հեռաւո-
րութեան ժամանակին, որ առ Տէր մերն: Քանզի յանցեալ
և ի ներկայ և յապառնի այլայլի, այլ ոչ զտիրապէսն փա-
5 փագ: Վասն զի բնաւորապէս և ոչ պատահմամբ զնա
ստացեալ ունիմք. ըստ որում ոչ հուր և ոչ սուր և ոչ այլ
ինչ ներհակ՝ հատանել զնա ի զանազան կարէ ժամանակի,
զի յստացողէ աղաւաղիլն է և արծարծիլն: Նա և ոչ գիտէ
ընտրել երեսս իբր ճոխի և աղքատի, առն և կնոջ, մանկան
10 և ծերոյ, կուսի և երիտասարդի. այլ զիւրն գտեալ ար-
ժանի բնակէ և ի նոսին ներգործէ. ապականչօքն զօրանայ
և ի խափանիչսն սքանչելի լինի. ի վեր քան զկարիս ամ-
բառնայ մարմնոյ. անհայր ուսուցանէ և անմայր. զմի և եթ
գիտել որ պատճառն է բնաւից. խնդայ ընդ չարչարանս,
15 մեծարէ զվիշտս, կերակրի նախատանօք, ուրախանայ հա-
լածանօք, ճոխանայ աղքատութեամբ, բերկրի տնանկու-
թեամբ, մեռանի կենդանի, յառնէ մեռեալ, ասէ զաշխարհ,
դարչի որ ի նմա, խոկայ ի տուէ, հսկէ ի գիշերի, զար-
թուցանէ զանձն, հեղու զարտասուս, հաստատի հաւատով,
20 մխիթարի յուսով, զօրանայ սիրով, գոչէ արիապէս և ելա-
նէ նահատակ. պատրաստ զանձն ունի և սպասէ ժամու-
հայցէ աղօթիւք պատահիլ պատերազմին, և եթէ մարտ
ճակատու ոչ իցէ՝ մարտադիրն նախայօժար պասկէ կամօք.
Ի դէպ ժամանակի յօրինէ գործօք և կրկնապատիկ հատուցյէ
25 վարձս, և եթէ լուեալ հալածիչքն ի նորին լինին զօրու-
թենէ, սակայն յառաջ զարժանիսն ձգէ հանդիսին. վարէ

4. և ներկես. 5. և բնաւորայպես. Գ. Տ. Միջակն գրուս է բնաւոր
այսպէս՝ սուսնց ծանօթութիւն. և ըզնա. 7. և ներհակ. 9. և ընդդէ.
12. և սքանչելի. 16. և տնանգութեամբ. 18. և զարթուցուցանս.
25. և սօրութենէ.

զթագուցեալն իբր հողմով հրոյ զբոց սէրն. պատճառանաւ փոքձանաց նահատակս ցուցանէ, որովք ի խոր զարման ձգէ, իբր տունի ի սասակութենէ շարժեալ հողմոյ: Եւ որպէս ի հանդերձից օժանդակութեամբ ոմանք այ-
15 լոյ մերկանան ձեռք, նմանապէս և ի մարմնոյ նորա, հակառակօք զհակառակն գործեն նման Տեառն. հալածեալք լինին ոչ յաշխարհէ միայն, այլ և ի մարմնոյ, զի երանութեանն արժանասցին. ծանեան անփոփոխ գերանութիւնն, որպէս զնորին իսկ զտուղն. վասն այնր և իւրաքանչիւրքն
20 զնոսա ծնան ժամանակս Եւ որպէս առաջինքն յիշատակօք նորոզին միշտ, նմանապէս և նորքն պատուելով ընդ առաջինն առ ի մէնջ փառաւորին տօնիւք, և զոր օրինակ առաջին է չարչարանօք խաչի վկայ Տէր և զենման նորա միշտ յեկեղեցի լինի խորհուրդ, նորոգ զնոյն ցուցանելով,
25 այսպէս նորք և հինք արժանացեալք վկայութեան, միով կոչին և զարդարին անուամբ: Յաղադս որոյ և մեք զմերս կոչեմք պսակաւոր վկայ նոր, և ընդ հինն մեծարեմք տօնիւ, զԽոսարով ասեմք մանուկ և հանդիսաւոր նահատակ. զարքայանունն և զկրօղն կոչմանն, զերևելին դաւառաւ
30 և զգանձալին աշխարհաւ, զնշանաւորն և բնակութեամբ. զգեղեցիկն հասակաւ, զառոյգն մարմնով, զպատանին տիգ, զչառաւեղն քաջ յարմատոց բարեաց: Եւ զի թեպէտ զովութիւն վկայից յերկրէ և ի մարմնոյ զպատճառն ոչ ունի, այլ զի ի միտսին նմա ամենայն եկին, յարմարեցաք ստ-
25 կաւուք: Եւ դարձեալ մերձ զանկաւորն դիցուք. պատուականն յանարգաց, մեծն ի փոքունց, երևելին յաննշանից, փարթեամն յաղքատաց, ճոխն ի խոնարհաց, փառաւորն յանփառից, մեծատունն ի տնանդաց, իմաստունն ի արդիտաց, արին ի հեղդաց, պարկեշտն ի վաւաշտից, ար-
30 թունն ի քնէածաց, զուարթունն ի թմրեցելոց, լուռաւորն ի խաւարելոց, ամփոփեալն ի ցնդելոց, արդարն յանիրա-

19. հեղինակը «զարքայանունն և զկրօղն կոչմանն» բառերով ակնարկում է Խաւրով անունը, որը պարսկերէն (خسرو xusrav) նշանակում է «առաջ»։ 25. n զանգաւորն. 29. n վաւաշից. 31. n ի ցնդելոց.

ւաց, ընդրեալն ի բիւրուց, զօրաւորն ի տկարաց, խրախուսեալն ի միամարտից ծուլից, սպառազէնն ի զենընկեցաց, ծաղիկն ի ձմերանի, ակն ի վիմաց, մարգարիտն յաւազից, բարեբախտիկն ի վատաբախտից, գնողն ադարակին և ի 5 նմա ծածկեցելոյ գանձին, ստացողն անգին մարգարտին, խաչակիրն Քրիստոսի, նախանձաւորն Տեառն վկայիցն, գտողն ճանապարհին անյայտ բազմաժամանակեայ եղելոյ, աշակերտն Տեառն միամիտ:

Զսա տեսեալ բանասերկուն նախանձի անգիտանալով
10 զկատարածն. թոյլ և կոչման տալ շնորհ, զծածկեալն յայտնել զհամբերութիւն. ի ձեռն զհինն առնու զէն չարն, կարծելով նմանապէս յաղթել, ամաչի գնայ ունայն: Զմի եղ զորոգայթ և յերկուս կարծէր յաղթել. փշրի որոգայթն, գատարկանայ խորհուրդն: Կինն էր թակարթ և յաղթել
15 կարծէր պոռնկութեամբ և ուրացմամբ. պարտի յայսմ. փոխի յայլ. զրպարտել զնահատակն տալ. հրապարակալուր զիրն առնէ. մատնի և ի բանդ մտանէ. հարցափորձի, խոստմունս բազումս ընդունի, ի վեր քան զբնանն ելանէ պատրանս, զմի և եթ փութացուցանել, եթէ անպարտ ի զրպարտ
20 տութեանց է. զի մի տղեղն ծածկիցի անուամբ սքանչելին վկայութիւն. քանզի առաջի զճշմարտութիւն ուրանալ եդին և զկեալ. դիւրապատիր զմանկութեան կարծին զժամանակ. ներեն զղջանալ. իսկ նա կրթութեան առնու պատճառս զմիջոց աւուրցն. խորհի զբազումս առաքինացեալս
25 մանկունս և վկայեալս. զոր ոչ ուսաւ ի գրոց, ուսաւ հոգւով: Զմանկունս, ո՞վ դուք, թերևս ի դէպ էր ասել դատաւորին չարի, կարծէք յաղթիլ յախտից. այդ ձերոց օրինացդ է և ոչ քրիստոփնէից. զոր և ոչ յարութիւն առանց հեշտութեան խոստովանիք առանց ախտից և ոչ ծերք ձեր
30 ողջախոհանան և երիտասարդք ձեր պարծանս զհեշտութիւն վարկանին. այլ մեզ մաքրութիւն առաւել պատուի և մահ վասն հաւատոյ տօնի: Մայր վկայի անվարժ և ան-

2. և սրպառազեան. 5. և սըտացողն. 30. և ողջախոհանան.

տեղեակ հայրն գրոց, հարկաւորեն ստիպեն. «Բանիւք, որդեակ, ասա և ազատեալ կալ զճշմարտութիւն ուր և կամխա»
Իսկ նա ուսեալ հոգւով զհրամանն Տեառն ոչ ուրա-
նալ բանիւ առաջի մարդկան, զի մի առաջի Հօր ուրասցի
5 և նա, ոչ ընդունի. ի բաց զերեսս դարձուցանէ. սաստե
և ի ձեռաց ոչ կերակրի նոցա: Եւ եթէ զգրոց նոցա ոչ
երկրորդէ, զնոյն զօրութեամբ ցուցանէ. «Զիւրդ զձեր ի
կրօուստ զսնունդ դարձուցանէք. ոչ ապաքէն Քրիստոսի
հաւատացեալք՝ դուք նմա և նորին հաւատոց զիս ընձայե-
10 ցայք. զիւրդ և մուրս մատնէք օրինաց: Զճնողաց պարտին
օրդիք ժառանգել զաւանդ. զոր ի ձէնջ ընկալայ, ոչ ուրա-
նամ զհաւատ, զի մի նախատինք ձեզ եղէց: Եթէ կարծիք
ինչ էին մերոց կրօնից, ի դէպ էր խնդրող ճշմարտին լինել.
բայց արդ յամենայ՝ ազգաց վկայի աներկբայ և հաստա-
15 տուն մերս լինել. նաև նոյն ի հալածչացս վկայի և ի
խրատն յայտնի. զի ի մահուանէ դերժանիլ ուսուցանեն,
ոչ զչար ինչ թողուլ օրէնս և առնուլ բարի: Ոչ կարեմ ի
սասս անկանել օրինացն, և տեղի տալ չարախօսացն զձէնջ
և մեռանել: Ամօթ մեծ է ինձ ընդ հասակակիցս, ի հրա-
20 պարակի նախատիլ. զիւրդ սրտի տարայց՝ խոցման, յոր-
ժամ զհաւատացեալ եղբարս յեկեղեցի ժողովեալ տեսա-
նիցեմ և զիս մերժեալ: Հնազանդիլ ճնողաց խրատու, ա-
ռողջից օրէնք ուսուցանեն և ոչ հիւանդաց. նոյն և ի Տեառնէ
յայտ է, զի թողուլ զայնպիսի ճնողսն հրամայէ: Պատուելի
25 էիք ինձ մինչև ցայս վայր. այսուհետև զառաջինն պատ-
ուեմ պատճառ զԱստուած: Հեռի կացէք յինչն՝ օրհեռա-
ցուցանել զիս ի Տեառն: խորհիք. ի բաց գնացէք, որ ոչ
զգօրութիւն դիտէք պատուիրանաց. զի նա մարդասիրու-
թեամբ է պատճառ և դուք հարկիւ ընութեամբ. վասն
30 որոյ ամփոփոխ լիցի պատիւն: Ո՛ւր զՆորայն մուացայց զչար-
չարանսն վասն մեր: Ի ձէնջ ի դէպ էր ինձ խրատիլ ի համ-
բերութիւն, այլ դուք բքանիլ ուսուցանէք: Զիւրդ ոչ մօրն

- նմանիս եւթանց մանգանցն՝ որ առ Մակարայեցիսն. զի փոխանակ միոյ եւթն ետ ի մահ իբրև զօրինակ բազմաց. միթէ չէին նորա խանդազատանք և կամ որդիատեանց էր մայր. այլ զի իբրատեալ գիտէր յօրինացն, եթէ մահ վասն
- 5 Ասատուծոյ անմահութիւն է: Եւ թէ առանց դպրութեան զայս ոչ գիտէք, միթէ ի տօնի ոչ լուսոյք քառասուն վկայիցն, եթէ զինչ ասաց կամ զի նչ դործեաց մանկանն Մեղիտոնի մայր: Մահ միայն զերեւելիս կարծէք չար, այլ այս պատճառ բարեաց առ Աստուած է. և մեռելութիւն աներեւոյթ հոգւոյ
- 10 կենօր յաւիտենից մահ է: Խնայէք յիս իբր որդեակըք, զի անբո ոչ իմանայք, եթէ չար և ատելութիւն է մեծ՝ ծնողաց զօրդւոյ ոչ կամիլ զկորուստ. ապա ընտրել արժան է, զի այս կարծեցեալ կորուստ՝ յաւիտենից է գիւտ, եւ գիւտս այս՝ անվարձան կորուստ: Ընդէր զբարին յաչաղէք զիմ:
- 15 Նախանձ և ոչ մի ինչ է ծնողաց: Զայն ինչ ընկալայ, զոր ի ձէնց ոչ օւսայ. գտի որում ակն ոչ ունէի: Ընկալայ, որ ի վեր է քան զարժանն իմ: ճանապարհ ցուցաւ. ինձ բարի. ի սբախ գիտութիւնս ազազակէ՝ մի յապաղել. եթէ հեղգամ՝ երբ ապա զսա գտից: Սիրելի աշակերտաց
- 20 շնորհս է: Եթէ կայր յոգի իմ այսմ տենչանք՝ մինչև ցարդ ոչ գիտէի, այժմ բորբոքեցաւ իբր հուր և ոչ ասոյ ինձ հանդիստ. ծանեայ ճշմարիտ զսէր Տեառն յիս լինել. եթէ ողջակիզօք և պատարագօք հայցել մինչև ցայժմ էի շահաւէր, թող թէ ընաւին ոչ երի . . . . . տաս
- 25 . . . . . էի
 . . . . . թենէ

2. այսեղ մկ ըստ պատճ. գրիմ իբրև ըստ Գ. Տ. Մկրտչանի. 3. ը խանձադատանք. 6. ը գում է գիտեր, ուղղեցիմ գիտէք ըստ ուղիւ սրբագրութեան Գ. Տ. Մկրտչանի. 11. Սկսեալ ոչ իմանայք բառերից, մինչև և ևերադեանի վերջը արտասպում ենք Գ. Տ. Մկրտչանի հրատարակութիւնից, Արարաւ, 1897, էջ 39—41. այս մասիմ օնս և ևերեւոյ, էջ 40: Հրատարակիչը ճշմանակամ չի թէ ձեռագիրը նրանց յ ձայնք յապատւած կամ է ձայնք եւի է վերածած. ուստի մենք էլ յիարողացնիմ ճշմանակելու Ստրագճեալ օտարեր պատճ և ևողի բնագրում և ևրատարակիչը իր կողմից յրացել է: 12. ը ընտր . . . ալ. 24. ը այսեղ վեց օղ պատճոռում. իւրաքանչիւր օղը մօտաւորապէս խան օտից բաղկացած:

. . . . . ձր
 . . . . . դոր
 . . . . . բազմաց

կանխաւ պատահեաց, որոց նախանձն մերձ էր, և կրթու-
 5 թիւն յաճախ, ոչ են դարմանք, այլ այս է հիանալի, զի ոչ
 զոր տեսի վկայ և զօրացուցիչ, այլ և հակառակ որպէս
 և դուք: Թո՛յլ տուք ինձ մեռանել յաղագս Նորա, որ վասն
 իմ մեռաւ, և չարչարել յաղագս Չարչարեցելոյն. թէպէտ
 հաւատարել ոչ է ծառայիցս Տեառն, սակայն զյօժարու-
 10 թիւն ցուցանելի է: Ընդունի, զի բարերար է, և յիւրան
 ևս յաւելու փառաց. վասն իւր առնէ զիմս, որ առնէ
 այժմ: Հաստատէին և զմիտս հաւատացելոց, եթէ մինչ
 ի կատարած ընդ մեզ է. պատուէ զժամանակս ի ձեռս
 իմ. ոչ տայ թոյլ մեռանալ զհանգէս վկայութեան. ճշմար-
 15 տէ զպատմութիւնս յաղագս նահատակաց. առատ գինքն
 ցուցանէ և պատրաստ ի բաշխել բարիս: Մի զայժմուս
 տեսանիցէք զվիշաս և խռովիցիք, այլ ի կատարած անդո՛ւ
 նայիցիք:

Փոխանակ բանդիս՝ գրախտն, և ընգ կապանացս՝ ար-
 20 ձակումն ի մեղաց. քաղցին՝ հացն կենաց, և ծարաւին՝
 ջուր մշտաբաւի. ընդ ապականութեան մարմնոյս ծաղկի
 անապականութիւն, ընդ վախճանելի կենացս՝ անվախճանն.
 Եթէ դուք անդիտանայք, յինէն ոչ է ծածկեալ. լուարուք
 յայտնապէս՝ ոչ պատրիմ: Զբազում հասակակիցս տեսի
 25 մեռեալ վայրապար. հարկաւոր առաջի կայ մեռանել, ըն-
 դէր կամաւոր ոչ գործեցից և պատկեցայցս:

Եւ լուեալ զայս գնացին խնդութեամբ և տրտմու-
 թեամբ՝ երկոքումբ բաժանեալ. յազթին ի բնութենէ կա-
 րեաց, սդան դառնապէս առաջի աչաց զմահն տեսանելով
 30 որդւոյն սիրելոյ, մխիթարին ի կատարածի՝ ուսեալք զպա-

24. և անդիտանեք. 25. և պարտիմ. 26. Արարացի մէջ սպուած է վայրա-
 բար՝ առանց ծանօթութեան. ենթադրում ենք թէ ձեռագրի վայրաբարը պէտք է
 այսպէս ուղղել: յոր հակառակը յայտոյ հարկաւոր բառիմ: 29. և բարժան-
 եալ.

տիւ վկայից, Բայց և հալածչացն ցաւին ոգիքն, զի ի մե-
ռեալ զյոյս նոցա ունել ասաց և վկայեաց, եթէ Վենդա-
նի է Բանն աստուծոյ. կենդանի է և մարմնով, և դալոց է
նա դատել զկենդանիս և զմեռեալս, վասն որոյ ոչ ուրա-
ծ նամ և զպատիր ձեր ընդունիմ զբան և հաւանիմ միլար
ձեր օրինացդ և զհետ դամ հետին մահու, զի այդ է
անուն մոլորեցուցչին ձերոյ»

Եւ զայս լուեալ հատանէ վճիռ դատաւորն քարկոծ
լինելոյ։ Եւ պատճառ, զի ամենեքեան հաղորդեսցին ար-
10 դարոյն մահու և պսակեսցին. և զայս իսկ քարոզն աղա-
ղակէր։ Այլ սակայն խորհուրդ է և այս վկայից, որոց
կամ է բազում անգամ վասն Տեառն մեռանելու կամօք
բազմացն իբրու բազում անգամ մեռանին։ Կապի և ընդ-
տունկս ի բժշկութիւն ճաշակման տնկոյն առաջնոյ, և
15 ի հաղորդութիւն չարչարեցելոյն ի փայտի։ Ընդունի զքա-
րանցն բազմութիւն նման նախավկային. աղօթէ, թէ և
ոչ յայտնի, սակայն ի սրտի, ըստ որում տեսանէ Տէր.
հաւատալի է, թէ և ոչ առանց վերին տեսչութեան յայն-
պիսում ժամանակի վկայք լինին, և հաստատէ զայս բա-
20 նալն երկնից առաջի վկային, այլ ըստ պատշաճի յայտնին
կամ ծածկին։ Եւ եթէ նմա այս պատահեաց և մեզ ոչ
յայտնեցաւ, Տեառն գիտելի է։ Աւանդէ զհոգին ի ձեռս
Աստուծոյ, ննջէ զբուն քաղցրութեան, զուարճանան հրեշ-
տակք, բերկրին սուրբք, ցնծան հաւատացեալք, պարտի
25 բանսարկուն, ամաչն դեք, զահի հարկանին հալածիչքն,
սակայն յայլ յեղանակ փոխին չարժեալք ի չար հոգւոյն։
Ծախի հրով ի նախատինս հաւատացելոց, և զի մի պատ-
ուեսցին նշխարք պատուական վկային՝ ընդ հուր անցանի
անծախելին՝ նման երից մանկանցն. զի և ոչ ի հերսն մեր-

1. Ո ի մեռեալ. Տ. Մկրտեան ուղղում է ւնեռեալ. բայց ուղիղը մեռա-
գիրն է. հասուածը պոփ է բարգմանել՝ «որովհետեւ ասաց թէ նոյս իրանց
յոյսը մի մեռելի վերայ (ի մեռեալ) են դրած»։ 6. Գ. Տ. Մկրտեան հե-
տին մահու մեկնում է իբր բառախաղ, փոխանակ Մահմեւ—մահու հեօֆ
(Արարտ. 1896, էջ 590)։ 12. Ո անկամ. 20. Ո առաջին։ 23. Ո
չըչտակք 29. Ո մանգանցն.

ձեցաւ և ոչ զկապանս ելոյծ: Գիտեն պատկառել և տարերբ ի կշտամբանս յանդգնելոցն, զի այնմ, որ զհուրն շիջոյց բնութեան, շիջաւ իրաւացի և հուրն. և զի յայս լիցի, եթէ հուրն հանդերձեալ զարդարս լուսաւորէ և կիզու
 5 զմեզաւորս: Եւ քանզի սուրբք հրովն որ ի Տեառնէ արկաւ միշտ բորբոքեալ են, որով և ամենայն շիջան ի հուր, անմատոյց շիջանելի լինին հրոյ, անշիջանելեաւն ձուլեալք: Եւ զի յանգ ելեալ մեղմանան դործօղք չարի, բայց չարագոյնք քան զչարսն անյագ են: Վասն այնորիկ ընդ ա-
 10 մեկայն օրինակս անցուցին տանջանաց. ընդ կապանս, ընդ բանդ, ընդ քաղց, և ընդ ծարաւ, ընդ բանս անարգանաց, ընդ քարկոծանս մահու: Ընդ քաբեանս զկնի մահու, ընդ հուր ի կասարածի, հազիւ ապա լուեալ դարեցին: Բազում անգամ ի սրբոց մահու հանգարտ .

15 ի խս . . . . .
 բբ . . . . .
 մե . . . . .
 ան . . . . .
 ուն . . . . .

20 բար . . . . .
 զղևս, զի զկնի մահու ոչ յանդգնին: Նահանջին ապա այնուհետև պատկառեալք յանժախութենէ հրոյ: Համայն և յագին չարանախանձիցն կամք, ի հանգիստ և զքաջն փոխեն վկայ, զանխլանալով ի քարկոծչացն ծնողքն, ի սեպհականն իւր-
 25 եանց տեղի ի հասարակ հաւատացելոցն դնելով շիրիմս, անգիտանան զորինակ . . . . .

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնը, ինչպէս և նրան յաջորդող ներբողեանը ունի միայն և ճառընտիրը՝ (այժմեան վիճակում) էջ 479 բ'—483 բ'', այս վերնապրով: «Վկայութիւն սրբոյն խոստրովու մեծ և փառաւորեալ սր կոչի նոր նահատակ, որ վկայեաց

7. և ծուլեալք. 15. և վեց օղ պատած. 24. և ի սեփհականն. 26. այսօղ վիրջանում է ձեռագիրը. մնացեալը կորած է:

յաշխարհն ազուանից ի մայրաքաղաքն որ կոչի գան-
ձակ»։ Ձեռագիրը վերջեց դժբախտաբար պակաս է և
այսպէսով ներբողեանը կիսատ է մնում։ Վկայաբա-
նութիւնը և ներբողեանը հրատարակած է նախ Գա-
լուստ Տ. Մկրտչեան, Արարատ, 1896 (դեկտ.), էջ 590
—594 և 1897 (յունվար), էջ 37—41, մի կարճ յա-
ռաջարանով։ Սոյն հրատարակութիւնից երևում է թէ
և ճառընտիրը գոնէ դեռ 1896-ի վերջը մի թերթ ա-
ւելի ունէր, այն է 484 բ. (թէև մեծաւ մատամբ պա-
տառատուն և դժուարընթեռնլի), որը այժմ կորած է։
Ներբողեանի սոյն կորած մասը արատասպել ենք Տ.
Մկրտչեանի հրատարակածից, ինչպէս որ վերևը, էջ
36՝ ծանօթութեան մէջ էլ նշանակել ենք։ Մկրտչեանի
յառաջարանից ենք քաղում նաև հետևեալ տեղե-
կութիւնները, որոնք արդիւնք են հրատարակչի հետա-
գօտութեանց. «Վկայաբանութիւնը ժամանակակիցի
գործ է և նոյն թի դարի ձեռագրից։... ձառընտրի գրու-
թեան թուականը ... է ՈԼԵ—ՈԼԶ (=1187), ուրեմն
հաղիւ քսան տարի նահատակութիւնից յետոյ։ Վկա-
յաբանութիւնը նահատակութիւնից միայն մի քանի
տարով ուշ է գրուած։ Վկայաբանութեան հեղինակը,
թէև ոչ ակնատես նահատակութեանը, սակայն ա-
կանատես է սրբի նշխարների տեղափոխութեանը. «Իսկ
զէնի անցելոց երկուց ամաց փոխեցաւ ի մատուռն ի
նոյն տեղւոջ գերեզմանացն։ Եւ ի փոխել նորա ակա-
մառես եղաք, զի ոչ էր այրեալ կապանք ձեռացն և ոչ
մուգ մի ի գլխոյն ծախեալ»։... Ներբողի պատմա-
կան մասը առնուած է վկայաբանութիւնից և մեզ
թի ում է հաւանական, որ վկայաբանութեան հեղի-
նակն էլ նոյն ինքն Մխիթար Գոշն է, որն և հաւանա-
կանաբար առաջին անգամ կարգեց կատարել խորով
Գանձակեցու տօնախմբութիւնը, ինչպէս այդ երևում
է ներբողեանի ակնարկներից։ Շատ հին ժամանակե-
րից սովորութիւն էր, որ վկաների յիշատակի օրը
կարդացւում էր նրանց նահատակութեան պատմու-
թիւնը և ապա ներբողեան կամ դրուատ։ Սովորաբար
թէ՛ ներբողեանի և թէ՛ վկայաբանութեան հեղինակը
միևնոյն անձն էր լինում. բաւականանանք իբրև օրի-
նակ յիշելով խորենացու անուամբ մեզ հասած Հռիփ-

սիմեանց պատմութիւնը և նոյն կոյսերի ներքողեանը...»:

Թուակահանի համար մեր ընագիրը (տես էջ 31, տող 18—20) տալիս է միայն հետևեալ տեղեկութիւնը. «Է թուակահանին ՈժՁ, յամուեանն արաց, յերրորդ առուը, և գլուխ յիսներեկի պահոց վարդավառին»: Այս տեղեկութիւնը՝ որքան որ բաւարար, սակայն բոլորովին պարզ չէ: «Է գլուխ» բառով կարելի էր իմանալ պատի թէ՛ սկիզբը և թէ՛ վերջը. բայց այստեղ անշուշտ առաջին նշանակութեամբ պէտք է առնել, որովհետև եթէ երկրորդ նշանակութեամբ վերցնէինք, պէտք կը լինէր հէնց վարդավառը հասկանալ և հետևաբար հեղինակն էլ կ'ասէր վարդավառին և ոչ թէ աւելորդաբանութեամբ «վարդավառի պատի վերջին»: Այս հաշուով ընագիրը մեզ տուած կը լինի նաև նահատակութեան օրը՝ այն է բշ: Արդ՝ ըստ յայտմաւորաց, այսինքն անշարժ տումարի հաշուով՝ Արացի 3-ը համապատասխանում է Յունվարի 10-ին: Բայց որովհետև վարդավառի պատի երկուշաբթին շարժումը է յունիսի 22-ից մինչև օգոստոսի 26-ը միայն և չի կարող յունվարի 10-ին պատահել, միանգամայն՝ որովհետև 1167 թուակահանի յունվարի 10-ը գալիս է մի երեքշաբթի օր, ուստի չենք կարող ճառընտրի թուակահանը անշարժ տումարով բացատրել:

Այժմ վերցնենք շարժական տումարը:

Շարժական տումարի հաշուով ՈժՁ թուի նաևառարդի մէկը գալիս է 1167 փետրուարի 8-ին. սրա համեմատ էլ նոյն տարուայ արացի 3-ը (նաևառարդի մէկից մինչև արացի 3-ը՝ լինում է 153 օր) համապատասխանում է հռովմէական թուի յուլիսի 10-ին: Արդ՝ 1167 թուի յուլիսի 10-ը երկուշաբթի էր, համաձայն մեր ընագրին: Նմանապէս ՈժՁ=1167 թուի տարեգիրը լինելով ձ, նոյն տարուայ զատիկը պատահում է ապրիլի 9-ին, վարդավառի կիրակին յուլիսի 16-ին և վարդավառի պատի երկուշաբթին էլ գալիս է յուլիսի 10-ին: Բոլոր այս պարագայները համապատասխան լինելով ընագրի տեղեկութեանց և իրարի հետ, ընդունում ենք ՈժՁ արաց Գ=1167 յուլիս 10 երկուշաբթի:

Վկայաբանութիւնը համառօտուած գտնուում է նաև յայտմաւորքների մէջ. այսպէս՝ A 171 Բ՝—172 Բ՝, B 442 ա՛—Բ՛, C 1143—4, D 537 Բ՛—538 ա՛՛, E 1045՛՛—1046՛՛, G 560 ա՛—Բ՛, H 522 Բ՛՛—523 ա՛՛, I 566 ա—567 ա, J 992՛—993՛՛, K 529 Բ—530 ա, L 459 Բ—460 ա, M 548 ա՛՛—Բ՛՛, N 524 Բ՛՛—525 Բ՛, O 516 ա՛՛—Բ՛՛, P 448 Բ՛՛—449 ա՛՛, Q 533 Բ՛՛—534 Բ՛՛, R 529 Բ՛—530 ա՛՛, S 555 ա՛—Բ՛, T 539 ա՛—Բ՛, U 513 Բ՛՛—514 ա՛՛, V 381 Բ՛—382 ա՛, W 481 ա՛—Բ՛, Y (Ա. հատոր) 259 ա՛՛—260 ա՛, Z 402 ա՛՛—Բ՛՛, b 584 Բ՛—585 ա՛, c, d և e, բողոքն էլ մարգաց Իէ=յուլիս 3, Բիանարոսի և Սիւղիանոսի վկայաբանութիւններից յետոյ: Իբր լրացուցիչ սոյն ընդարձակ վկայաբանութեան, առանց յիշեալ 28 յայտմաւորքների մանր տարբերութիւնները նշանակելու, ներքևում դնում ենք մեր լաւագոյն ձեռագրերից երկուսը, այն է G և A ձեռագիրները, առանձին սիւնակներով և հատուած առ հատուած՝ դէմ առ դէմ առաջին սիւնակը G ձեռագիրն է, իսկ երկրորդը A ձեռագիրը: Մնացեալ ձեռագիրները գնում են G-ի հետ, միմիայն աննշան տարբերութիւններով: Համառօտ վկայաբանութիւնից քաղելով ունին նաև Զամչեան, Գ. 435—6, և Աւգերեան, Վարք սրբոց, հատ. ԺԲ. 219—220, որոնց մէջ սրբի նահատակութեան թուականը դրուած է Պե՛լ=1399, մարգաց Իէ=յուլիս 3 (ըստ Աւգերեանի, յուլիս 2): Հմմտ. նաև Յայտմ. Ա տպ. էջ 935՛՛—936՛՛, Բ տպ. էջ 639՛—՛՛, Գ տպ. հատոր Բ., էջ 5՛—՛՛:

**Յայտմանուոր վիսյարսանու-
թիւն սրբոյն Խոսրովոս
Գունձակեցոյն.**

Աս այս պատանիս Խոսրով էր ի քաղաքէն Գանձակայ Աղուանից՝ դաւակ քրիստոնեայ ծնողաց, Հայաղգաւ, հասակաւն պատանի և տեսլեամբն գեղեցիկ:

Աւ էր նոցա դրացի մի պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և դատերս: Աւ մին յորդոցն պարսկին ցանկացաւ քեռն իւրոյ և շնացաւ ընդ նմա: Աւ աղջիկն ցանկայր Խոսրովու և կամէր անկանիլ ընդ նմա: Աւ Խոսրով ոչ կամեցաւ զգործն պղծութեան:

Աւ յետ այնորիկ յղացաւ աղջիկն յեղօրէն: Աւ ի խոշտանգել հօրն զաղջիկն և նա զրպարտեաց զսուրբ մանուկն Խոսրով, զի կամեցաւ այնու հասանիլ ցանկութեանն իւրոյ՝ որ ի վաղուց հետէ ցանկայր աղջիկն պարկեշտ մանկանն՝ դուստրն սատանայի. և ոչ կարաց խաբել զողջախոհ մանուկն զայն. եւ հնարեցաւ այնու կատարել զկամս իւր: Աւ հայր աղջկանն գեկոյց զայն ամբարային և պարսից հրապարակին, որք կոչեցեալ զԽոսրով հարցանէին:

Աւ նա ասաց. «Քրիստոնէից

**Յայտմանուոր վիսյարսանու
սրբոյն Խոսրովոս Գունձակեցոյն *.**

Սուրբ վկայն Քրիստոսի Խոսրով էր ի Գանձակայ՝ ի քաղաքէ Աղուանից, ի քրիստոնեայ ծնողաց. և էր գեղեցիկ տեսլեամբ, պատանի հասակաւ:

Աւ նոցա դրացի մի պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և դատերս. և ցանկացեալ մի յորդոց նորա քեռ իւրում, շնացաւ ընդ նմա:

Աւ իբրև գիտաց հայր նորա թէ յղի է, խոշտանգէր զնա թէ ո՞վ գործեաց զայդ. և նա զրպարտեաց զսուրբ մանուկն Խոսրով,

զի ի վաղուց հետէ ցանկայր նմա

և ոչ կարէր խաբել զպարկեշտն, հնարեցաւ դուստրն սատանայի այնու կատարել զկամս իւր: Աւ իսկոյն մատնեցին զնա դատաւորի քաղաքին: Աւ նա կշտամբեալ զնա բազում խոշտանգանօք եղ ի բանդի, կամ ուրանալ զՔրիստոս և առնուլ զնա կին, և կամ մեռանել չարաչար: Իսկ զքանչելի վկայն խոստովանէր զՔրիստոս համարձակապէս և ասէր. «Մեր օրէնս»

* A գանձակեցոյն.

աչ են այդ օրէնք, այլ Պարսից-
զի մեր օրէնագիրքն մեզ գպար-
կեչաութիւն քարոզեցին. այդ ձեղ
է գործ և ոչ քրիստոնէից:» Ընդ
որ բարկացեալ՝ հարին զնա և
տանջեցին. և ասէին թէ «Տան-
կացիր և առ զաղջիկն քեզ կին.
և թէ ոչ՝ մեռանիս այրմամբ հրոյ:»
Սև գանեալ զնա՝ եղին ի բանտի
Սև երթային բազում պատգամա-
ւորք յամիրայէն՝ խոստանալով
նմա պարգևս և պատիւս, եթէ
տանկանայ և առնու զաղջիկն:
Իսկ նա հաստատուն կացեալ
ի հաւատս Քրիստոսի՝ ոչ ի սպառ-
նալեացն երկնչէր և ոչ պարգևացն
հաւանէր:

Այլ և ծնօղքն նորա
զնային առ նա ի բանտն և լա-
լով աղաչէին զնա և ասէին.
«Յանձն առ վայր մի, մինչև զնաս-

ցուք յերկիրն Վրաց, և անդ հա-
մարձակ պաշտեա զՔրիստոս:» Սև

նա ասաց. «Լաւ է ինձ մեռանիլն
բարի անուամբ, քան թէ կեղտ
անուն թողուլ յաշխարհի:»

Իարձեալ կոչեցին զնա յատեան
և կրկին խոստացան նմա բարի
առնել. եւ նա ոչ հաւանեցաւ բա-
նից նոցա: Սև ապա սպառնացան
չար մահուամբ սպանանել. եւ նա
ասաց թէ «Սև պարգևացդ ձեր ոչ
հաւանիմ և զՔրիստոս Աստուած
ոչ ուրանամ. եւ պատրաստ եմ
մեռանիլ վասն անուան նորա:»

Սև հրամայեաց ամիրայն

զիրն մեզ պարկեչաութիւն ուսոյց
և ողջախոհութիւն: Այդ* Մահմետի
գործ է և նորին հաւանելոցն.
անիրաւ զրպատէք զիս:»

Սև երթեալ ծնօզացն

վատթար խրատ տային նմա.
«Յանձն առ, ասեն, առ վայր
մի և զերծիր ի տանջանացն
և ի մահուանէ. և ապա երթամք
յերկիրն Վրաց և անդ համարձա-
կութեամբ պաշտեա զՔրիստոս:»
Սև նա ոչ անսայր բանից նոցա.
ասէր. «Սև զՔրիստոս ոչ ուրա-
նամ և պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն անուան նորա:»

Իարձեալ կոչեցին զսուրբն
յատեան հրապարակին և խոստա-
ցան պարգևս և պատիւս. և նա
հաստատուն եկաց** ի հաւատն
Քրիստոսի:

Սև հրամայեաց գտտաւորն

* Ա այտ. ** Ա էկաց.

քարկոծել զնա: Եւ հանեալ արտաքոյ քաղաքին, կապեցին ի թթի ծառ մի, եւ սկսան բազմութիւն պարսիցն քարկոծել զնա: Եւ քարինքն որպէս զտարափս անձրեաց տեղային ի վերայ

նորա: Եւ նա այնպէս կատարեցաւ ի Քրիստոս:

Եւ քարչեցին զնա ընդ փողոցն քրիստոնէից եւ արկին ի հուր: Եւ ոչ այրեցաւ եւ ոչ մազ մի ի գլխոյ նորա եւ ոչ կապանքն: Եւ բարձեալ ծնողացն զսուրբ մարմին տղային եւ եգին ի գերեզմանս իւրեանց: Եւ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ գերեզմանին երկու անգամ՝ վկայ անմեղութեան նորա եւ սուրբ հաւատոյն:

Եւ զծառն յոր կապեցաւ սուրբն, հատին անօրէնքն եւ կամէին այրել, զոր ոչ ետ թոյլ քահանայ մի, այլ ետ գինս եւ առեալ զայն՝ խաչ ձեացոյց եւ օքհնեաց յանուն սրբոյն Խոսրովու: Յորմէ բազում բժշկութիւնք կատարին յամենայն նեղեալս ի պէս պէս ցաւոց՝ ի խաչէն եւ ի գերեզմանէն:

Եւ պիղծ աղջիկն ցնկնաւ զտեբմն եղբօրն եւ ոչ էր ի կերպարանս մարդոյ, այլ խառնակերպ այլանդակ ի մարդոյ եւ յանասնոյ կերպարանս՝ ի յամօթ եւ ի նախատինս գործողացն զչարն եւ ի պարծանս անմեղութեանն Խոսրովու վկային Քրիստոսի:

քարկոծել զնա: Ապա հանեալ արտաքոյ քաղաքին, կապեցին զթթենի ծառոյ միոյն սկսան ամենայն բազմութիւնս* պարսից քարկոծել զնա. եւ քարինքն իբրև զտարափս** անձրեաց տեղային ի վերայ նորա եւ պատառ պատառ հատանէին մարմինքն եւ յերկիր անկանէին. եւ ջախջախէին ոսկերքն առհասարակ: Եւ այնպէս ի ձեռն Աստուծոյ աւանդեաց զհոգին իւր: Եւ հրամայեաց անօրէն դատաւորն քարչել զնա ընդ փողոց քրիստոնէիցն եւ ապա հրով այրել. եւ ընկեցեալ ի հուրն ամենակին ոչ այրեցաւ անգամ եւ ոչ մազ մի ի գլխոյն եւ ոչ կապանքն: Եւ բարձեալ ծնողացն զնչխարս սրբոյն, եգին ի գերեզմանս քրիստոնէից. եւ լոյս սաստիկ ծագեաց ի վերայ գերեզմանին, միանգամ եւ երկիցս, վկայ անմեղութեան նորա եւ հաւատոցն: Եւ զծառն յոր կապեցին զսուրբն, հատին անօրէնքն եւ կամէին այրել, եւ քահանայ մի զնեաց

զնա եւ ձեացոյց խաչ. եւ բազում բժշկութիւնք՝ կատարին ի սրբոյն, ի հիւանդս եւ ի նեղեալս:

* Ա բազմութիւն ** Ա զտարաքս " Ա բը-
ժշկութիւնք:

ՅՈՎՍԷՓ ԳՈՒՆԵՏԻ

† ՈՒԹ՝ անկի ի... 1170 հոկտեմբեր 24 շր.

Յաւուրս անիշխանութեան մերոյ ազգի, ի նուազեալ ժամանակիս՝ յորում էր թիւ համարու թուականութեանս Հայոց ՈՒ և Թ, յամս աստուածապատիւ և ներանձնեան շնորհազարդեալ Հայրապետին Հայոց տեառն Ներսիսի, և 8 ի թագաւորութեան Վրաց Գէորգեայ, յորում ժամանակի բռնանայր հարստահարութիւնն Սկիւթացոց և մեծապէս չարչարանօք նեղեալ լինէին ազգք քրիստոյնէից ազգի ազգի անիրաւութեամբ յամբարիշտ և յանօրէն ազգէն թուրքաց և առաւելապէս ևս ի ժամանակս՝ մեծախրոխտ 10 և յաղթող ի մարտ պատերազմի և մեծիմաց ի հնարս հայթայթանաց անօրէն օրէնադրին իւրեանց՝ մեծահարկի և անուանի եղեալ յազգս իւրեանց ամիրապետն մեծ՝ կոչեցեալն Ելտկուզ, Սա բռնացեալ տիրեաց բազում աշխարհաց, այլ բարեմիտ եւ խաղաղարար. և յաւուրս սորա բա- 15 զում խաղաղութիւն եղև աշխարհաց:

Իսկ որք անհնազանդ էին կամաց նորա, նուաճել ջանայր ընդ իշխանութեամբ իւր. և յուրք մարտիրոսական հանդիսիւ չարչարեալք ի ձեռաց նորա, մեռան վասն սիրոյն Քրիստոսի. ընդ որս էր և այս ճշմարիտ վկայ Բանին 20 Աստուծոյ, յաղագս որոյ պատմեմքս իսկ:

1. Ստորագծեալ ստուերը չկային յնագրի մէջ եւ մեզմից են: Նմանապէս մեռագիրը է-ի սեղ մըշ եւ հզրում, սրբ մեճֆ ֆոխեշ ենՆ. մի քանի սեղ միայն մեռագիրը է ստոր: պահել է: որը ծանօթութեամ մէջ նշանակում ենՆ:

Արդ պարտ է մեզ նախ գիտել և զայն թէ ուստի սա կամ յորմէ ազգէ եկեալ յաշխարհս մեր՝ զայսպիսի նահատակութիւնս կրեաց:

Այր ոմն Սեուշ կոչեցեալ՝ ազգաւ պարսիկ՝ հատուածեալ յազգէ իւրմէ, բնակէ ի գիւղ մի Նորաշէնք կոչեցեալ, որ է ի Թուրքար դաշտի, ի սահմանս Կոտայից նահանգի, մերձ առ գետն Հուրաստան, ընդ իշխանութեամբ Խոստրովակերտ քաղաքին՝ որ այժմ կոչի Դուին. որ յարժուս հասեալ մանկան միոյ յորդուոց սորա՝ ի տիս համբակութեան անուանէր զանուն նորա Բուպագր. և տայ զնա ի վարժանս, զի ուսցի զուսումն դենին իւրեանց: Եւ նորա կացեալ անդ աւուրս բազումս՝ տեսանէր զգործս զազրութեան և այլանդակութեան. և գարչեալ ի նոցանէ՝ փախստական լինէր անդէն ի տունս իւրեանց: Եւ յայնմ հետէ թերացեալ գոյր ի դենէ հարց իւրոց և սնանէր ի մէջ քրիստոնէից. և վարժէր ոչ իբրև զմանուկ սիրելով զթատերաց խաղս կամ զպարս գինարբուաց, այլ ի բաց փախչէր ի նոցանէ, գիտելով մնոտի և ունայն զայն և երգս սատանայականս: Եւ իբրև հասանէր ի տիս աւսարդական հասակին, վերնական ճրիւք ազդամմբ սուրբ Հոգւոյն, փափագմամբ մեծաւ և ջերմեռանդն ըզձիւք տենչայր կարգի քրիստոնէից՝ տեսանելով որ ըստ օրէ ծաղկեալ բարեպաշտութեամբ: Նաև ի քրիստոսասէր արանց խրատէր և վարժէր և ուսանէր զկարգ քրիստոնէից: Եւս առաւել յառնէ միոջէ բարեպաշտէ Սարգիս կոչեցեալ՝ որ կայր ի տունս նոցա մշակաբար: Քանզի նա եղև պատճառ դարձի նորա և կելոյ: Եւ ինքն հնազանդ և հլու էր ամենայն ասացելոց նորա, իբրև զերկիր՝ որ բուսուցանէ զսերմանեալն ի նմա:

Եւ զանկայր հասանել կարգի քրիստոնէից՝ թողլով զհայրենական դենսն՝ զոր ունէր: Եւ աւուրս բազումս սոյնպէս կացեալ, ոչ կարէր ժուժել եռանդման հոգւոյն՝ որ

եռայր ի նմա վերնական ձրիւք. քանզի կեալ ընդ ծնողս
 իւր և պաշտել զհաւատս քրիստոսինէից՝ խոստովանելով
 զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, ոչ իշխէր, գիտե-
 լով զի անհնար էր նմա զայն առնել. այլ ի մտի եղեալ
 5 գնալ հեռանալ յաշխարհ հեռաւօր, պանդխտանալ անդ և
 պաշտել զհաւատս ճշմարիտս և դաւանել յայտնապէս
 զՔրիստոս՝ Աստուած ճշմարիտ և որդի Աստուծոյ: Եւ ելեալ
 ի տանէն իւրեանց դատարկածեռն և ունայն յամենայն
 ընչից, միայն զՔրիստոս առնելով յոյս և տեղի ապաւինի-
 10 զմտաւ ածեալ զայն՝ Թէ Մերկ եկաք յաշխարհ և մերկան-
 դամ անդրէն դառնալոց եմք. և եթէ Ունիմք կերակուր
 և հանդերձ՝ և այնու շատասցուք:

Երթալ այնուհետև ի յաշխարհն Վասպուրական, ի
 Տոսպ գաւառ, ի գիւղն Առեւտոյ, յորում մանր աղձկունքն
 15 ելանեն. և անտի հասանէ ի գաշտն Բազենից՝ որ է մերձ
 յանառիկ դղեակն՝ որ կոչի Ամուկ. Հայր նորա հետամուտ
 եղեալ հասանէ յայնմ տեղոջ, յազդմանէ չարին՝ օր ոչ
 կամի զփրկութիւն մարդկան, այլ զկորուստ. Եւ բազում
 ողորական և աղերսալի բանիւք դարձուցանէր զնա խոր-
 20 մամբ, ասելով. «Եկ, սրգեակ, դարձցուք ի տուն մեր և դու
 կեաց որպէս կամ է քո. և մի տարաշխարհիկ և օտարա-
 մահ լինիր. և մի զրկեր զմեզ ի տեսութենէդ քումսէ»:

Եւ նորա պարզմտութեամբ հաւատացեալ բանի նորա,
 կարծելով ճշմարիտ գոլ զասացեալսն, դառնալ ընդ նմա-
 25 և եկեալ ի տունս իւրեանց՝ զպատուակեալն վասն նորա
 չար խորհուրդ. յայտնէր և դնէր շղթայս երկաթիս յոտս և ի
 ձեռս նորա. զի էր այր չար, և պնդագոյնս ի կրօնս դեմին իւր-
 եանց: Ապա կոչէ զմուր օրինացն իւրեանց զառաջնորդս, զի
 Թերևս հնար գտցեն դարձուցանել զնա ի գեծս իւրեանց:

4. ը նմայ. 11. Տես Յոր. Ա. 21. | ը եթէ. 12. Տես Ա. Տիմ. 2. 8. 13. Ը
 վաղբուրական. 14. ը ի գեազն. | մանր աղձկունքն՝ Գ. Տ. Միքայիլեան
 Արարաւ: 1897, էջ 41 կարգում է մանրաղ ձկունքն (մանրաղ մկնկրով
 մանր եւ աղի) և կամ փոխում է տարեղ ձկունքն: Աղձուկն բարս հա-
 մարում ենք «աղած ձուկ». հմմտ. Արեւմտեան զրակաթիւ աղկեր բարս՝
 «աղած ձուկ» նշանակութեամբ: 15. ը անդի. 21. ը է. 27. ը նորայ.

Եւ նոքա բազում ողորական բանս խօսէին ասելով՝
«Մրդեակ, մի թողուր զուզիդ դենս մեր և լինիր նախա-
տինք և ձաղանք ազգիս մերում: Եւ մի տար տարապար-
տուց հեղուլ զարիւն քօ և մի թողուր զպատգամաւորն
5 մեր՝ որ զայս բարութիւն շնորհեալ է մեզ և անդ զդրախ-
տին վայելչութիւնն: Քանզի ամենեցուն մեք տիրեմք և
բռնութիւն մեր զօրացեալ է ի վերայ ամենեցուն: Մի
լսեր քրիստոմլնէիցն՝ որ կամին կորուսանել զքեզ. յիշեա՛
զգութ ծնողաց քոց. յիշեա՛ զքորս և զեղբարս քօ, զի դեռ
10 մանուկ ես և չես ձանձրացեալ վայելչութեամբ աշխարհ-
հիս»:

Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ձեմ անիմաստ՝ թե-
պէտ և մանուկ եմ. զի Դանիէլ երկոտասան ամաց գոլով
զծերս յանդիմանեաց. և Յովսէփ ի նոյն տիս, իմաստու-
15 թեամբ իւրով տիրեաց ամենայն իշխանութեան Փարաւո-
նի: Եւ քան զձեզ ևս տեղեկագոյն եմ ձերոց առասպե-
լաբանութեանցդ, զի սուտ և մոռալիք են»:

Եւ նոքա ասեն ցնա. «Մի փոխելանար և նման ման-
կանց բարբառեր, զի չես իմաստուն և հանճարեղ քան
20 զառաջնորդս մեր, որք զայս կարգ օրինաց ետուն մեզ»:

Իսկ երանելին ասէ ցնոսա. «Ես ի մանկութեան
տիսն իմում կացեալ եմ յուսումն դպրութեան ձերոյ.
և իբրև տեսի զվարդապետս օրինաց ձերոց ի գործս աղ-
տեղիս զազրութեան, փախեայ ի նոցանէ. արդ յայսպիսի
25 կրօնս մեծանէք զիս. չեմ լսելոց կորստական խրատուցդ
ձերոց»:

Իբրև գիտացին նոքա զյամառ կամս նորա, և թէ չէ
լսելոց բանիցն նոցա, կտմեցան ջուրս յուրթել և տալ նմա
ըմպել. թերևս յիմարեալ դարձցի. Եւ նորա կնքեալ նշա-
30 նաւ խաչին, ոչինչ ազդէր նմա:

Յայնժամ հայր իւր և եղբարքն բրածեծս առնէին

5. ո է. 6. ո վայելչութին. 21. ո ցնոսայ. 24. ո ի նոցանէ. 29. ո
ընբել. 30. ո ասդեր.

զնա և բազում բանս նախատանաց խօսէին և ասէին. «Մի լինիր կորուստ անձին քո և մեզ»։ Եւ նա ժուժկալեալ տանէր համբերութեամբ բազմաւ՝ ունելով զյոյս իւր առ Աստուած։ Եւ նոքա նովին կապանօք պահէն զնա աւուրս բա-
5 զումս։

Եւ իբրև ոչինչ գտանէր ելս իրացն, յայնժամ ոմանք ի մերձաւոր սիրելեաց իւրոց ի տգէտ քահանայից, ասեն ցնա՝ թէ «Վերին երեսօք յանձն առ զկամս դոցա կատարել և արձակիլ յայդպիսի կապանաց. և երթ ուր և
10 կամիս կրօնաւորեա զկրօնս քրիստոնէից»։ Եւ նորա ճշմարիտ կարծեցեալ զբանս նոցա՝ յանձն առ կատարել զկամս նոցա և դառնալ յառաջին հաւատն՝ զոր ունէր։

Եւ նոքա ուրախացեալ արձակեցին զնա. և իբրև աւուրք ինչ անցին, յիշեաց զգաւանութիւն ուխտին՝ զոր յա-
15 ուջն ընկալեալ էր, թէ ընդէր խաբեցայ իբրև զպարզամիտ ոք։ Եւ ելեալ գաղտագողի գնալ ի գաւառն Մաղազայ, որ է Բջնի, ի վանս Իշխանի, որ է ի մէջ երկուց լերանց զայս բարձրագունից՝ պարկակեալ անտառախիտ ծառօք, առ այր ոմն միանձնացեալ՝ որ առաւել փայլէր յաշխարհիս մերում,
20 մաքուր վարիւք, ճգնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդարեալ, Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն գտանել ի նմանէ, եթէ որպէս վարեցէ զկեանս իւր և կամ ուր երթեալ դադարեցէ։ Եւ ուսեալ ի նմանէ, երթայ այնուհետև ի գաւառն Սևորդեաց, ի գերադրական և ի
25 հոչակաւոր ուխտան ի Հաղբատ և ի Սանահինն։ Եւ անդ կեայր ճշմարիտ հաւատով անուանելով զանուն իւր Յովսէփ։ Գրէ առ ծնողս իւր և յայտնի առնէ զհաւատան՝ զոր ունէր առ Քրիստոս, ասելով թէ «Ես քրիստոսեայ եմ»։

Եւ կեցեալ անդ ամս երկուս՝ յոյժ տառապանօք և նեղու-
30 թեամբ անցուցանէր զանցաւոր կենցաղս, ոչ ունելով թոշակ մարմնականս և հանդերձօ։ Եւ որպէս է անդթութիւն և անցաւակցութիւն ազգիս մերում, զի ոչ գթամբ գորովալի

գթով յայնպիսիսն և ոչ խնամ՝ տանիմք հոգևորին և մարմնաւորին, սոյնպէս և սա անտես լեալ ի նոցանէ և ոչ ողորմութիւն գտեալ. քանզի այսպէս ասէին. «Միթէ պարծանք մեր են դարձ ձեր յայս կրօնս» Եւ թուի ինձ թէ և այս ևս 5 ի չարէն և ի բարիատեացն սատանայէ լինէր, զի նեղեացի և դարձցի յետս:

Եւ նորա բազում ժուժկալութեամբ տարեալ սովու և մերկութեան և այլ անհնարին անհանգստութեան. զի մանուկ գոլով տիովք և անսովոր այնպիսի կրից, թեպէս 10 և այս ամենայն գայր ի վերայ նորա, այլ նա ոչ նեղասրտեալ ձանձրանայր. և ոչ ելանէր տրտունջ ի բերան նորա, սակա ճշմարիտ և ջերմեռանդն սիրոյն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս: Իրտելով թէ կեանքս այս մնտի է և անցաւոր, անզրաւականին ցանկայր և յաւիտենականին, լսելով օր ըստ 15 օրէ զվարս սրբոցն և զճգնութիւն նահատակաց: Նաև զայս ևս լսէր յարանց գիտնականաց՝ թէ «Երթ ի տեղին՝ ուր յետոյ ուրացող եղեր և անդ հաստատեա զհաւատսդ զոր ունիս»:

Երթայ այնուհետև ի վանս Մակարու, որ է նոյն գաւառ 20 Լառ Սևորդեաց, զի ի պատմագրաց միւկնոյն կոչին սոքա. և անդ ևս չգտեալ հանգիստ, զի հաց անգամ չուտէին ընդ նմա՝ իբրև զխաբեբայ համարեալ:

Ապա դէմ եղեալ գայ ի գաւառն Շիրակ, ի վանս Հառիճոյ՝ որ է յոտն Արագածոյ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ, յորում էին արբ երկիւղածք և պատուիրանապահք յոյժ, կամեցեալ կեալ անդ. և բարիատեացն չար և զնոսա գրգռեաց. քանզի ասէին ցնա. «Մի կար աստ, այլ երթ, գնա ի մէնջ, զի մի վասեսցուք»:

Ապա գայ հասանէ յաշխարհս Հայոց՝ յԱյրարատ գաւառս, ի Սաղմոսավանս, որ է յոտն Արագածու՝ ի խորանորն՝ ընդ որ Քասաղ գետ հոսի, խոռոջացեալ ահագնա-

8. n անհանկստութե. 17. n զհաւատստ. 21. n հանկիստ. | n անկամ. 24. n հառիճառ. | n իւհիւսիւստ.

ձայն թնդմամբ, մերձ առ մեծ բլուրն Շրիշեայ: Եւ բնակիչք տեղոյն սիրապէս ընկալեալ, այլ ահաբեկ եղեալ ասեն գնալ, «դի մի կորիցուք դու և մեք յազգէ քումմէ յայլասեռից»: Եւ անդ ևս չգտեալ հանգիստ, քանզի բանսարկուն 5 չար և անդր ևս հասանէր յարուցանել հալածանս նմա: Զի և սա երկրորդ Վահան երևեցաւ յաւուրս մեր: Ապա իջանէ ի մենաստանն մեծ՝ Յոհաննու կոչեցեալ վանս, որ է նոյն Ոտն Արագածու՝ ի վերայ Քասաղ գետոյ: Եւ խորհուրդ իմն գեղեցիկ ի վերին տուչութենէ անտի զմտաւ 10 ածէր՝ երթալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, տեսանել զտեղի ծննդեանն Քրիստոսի և զխաչելութեանն և զյարութեանն և զայլ ևս սրբութեանցն, և մխիթարել և լուսաւորիլ:

Եւ երթեալ նախ ի լեառն Սուկաւեթ, զսուրբ նա- 15 հատական և զճգնաւորսն զայնոսիկ բարեխօս ինքեան և օգնական ճանապարհին իւրում ունել:

Ապա երթեալ զփափաք ցանկութեան իւրոյ ընդր, ոչինչ ունելով որով զպէտս վճարէր, բայց զտուիչն ամենայն բարեաց: Եւ իբրև դառնայր, զմտաւ ածէր զայս ի վերին 20 ինամոց անտի, թէ «Չեմ կատարեալ ի հաւատս՝ եթէ ոչ երթեալ ի տեղի ուրացութեանն՝ անդ խոստովանեցից յայտնապէս զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ»:

Եւ իբրև եկն ի գիւղն Նորաշէնք կոչեցեալ՝ ի տունն իւրեանց՝ ի ժամ գիշերին, և հայր իւր մեռեալ էր: 25 Իբրև տեսին զնա մայր իւր և եղբարքն՝ զարմացան, զահի հարան և ասեն. «Որդին մեր է Բուպաքը»: Եւ նա ասէ. «Չեմ Բուպաքը, այլ Յովսէփ. ճշմարիտ քրիստովնեալ եմ և քրիստոսունակ և խոստովանող նորին»: Եւ նոքա ասեն ցնա. «Այդպիսի հաւատով գօլով քո՝ ընդէր թաքնաբար 30 մտեր այսր. զի լուիցեն ազգք մեր և կորուսցեն զքեզ հանդերձ մեօք. արդ՝ գնա յանապատ տեղիս և կեաց անդ նովին հաւատովդ, և մեք հոգասցուք զպէտս քո

1. n թնամամբ. 20. n անդի. 23. n գեիւղն.

մարմնականս:» Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ոչ կացից
թաքնաբար, այլ զհաւատն՝ զոր ի սմին տեղուոյ ուրացեալ
գտայ, յայտնապէս առաջի ամենեցուն յանձն առից. կամ
մեռայց, կամ կեցից Աստուծով, զի վասն այնորիկ ե-
5 կեալ եմ:»

Իսկ նոքա կոչեն զքահանայ ոմն Սարգիս՝ զի հաւա-
նեցուցէ զնա զնալ ուրեք. և նորա բազում բանս խօսե-
ցեալ նմա, ասելով թէ «Ոչ խնդրէ զայդ ի քէն Աստուած,
և ոչ ոք ի մարդկանէ մեղադիր լինի այդմ:» Իսկ նա ոչ առ-
10 նոյր յանձն ասելով. «Չեմ լսելոց բանից ձերոց:» Ապա եղ-
բայր նորա երկուցեալ ազդ առնէ վերակացուի գեղջն,
եթէ «Ճղբայր իմ՝ որ ապստամբեալ զնաց ի մէնջ, արդ ե-
կեալ է կրօնաւոր ձեռով և քրիստոնիսեայ կերպիւ:»

Իսկ նորա կալեալ զնա դնէ ի տան բանդին, ազդ-
15 առնելով գլխաւորի գեղջն՝ որ էր ի Դուին քաղաքի,
որում անուն Սրջահան կոչեն. Եւ նորա եկեալ փութանակի
ի գեղն յայն, նստեալ ի տան քրիստոնիսէի, կոչէ զնա առ
ինքն. Եւ իբրև ածին զնա զտուջեալ, նշան տերունական
խաչին կանգնեալ կայր ի տանն յայնմիկ. իսկ նա երիս
20 ծունր կրկնեալ և ապա ասէ ցնա. «Ամիրայ, բարի եկիր, խա-
ղաղութիւն ընդ այն.» (զի էր այր չարաբարոյ և ժամդ).
Ասէ ցնա. «Ընդէր ոչ նախ ինձ երկրպագեցեր:» Եւ նա ասէ
ցնա. «Վասն զի քրիստոնեայ եմ և քրիստոնէին այնպէս պարտ
է առնել:» Ասէ բռնաւորն. «Ընդէր թողեր զհայրենի դեմն
25 քո և մոլորեալ եղեր:»

Իսկ Յովսէփ բացեալ զբերան իւր ասէ. «Ո՛չ եմ
մոլորեալ, և ոչ եմ թողեալ զհայրենի հաւատն. այլ
ի մոլորութենէ դարձայ և զհաւատն հայրենի զոր ոչ
ունէի՝ գտի: Արդ առաջի քո եմ. զոր ինչ կամ է քո,
30 արա:»

Իսկ նորա ընդ գինիս մտեալ զգիշերն ամենայն
և գինեղինեալ արբեցութեամբ՝ կոչէ զնա առ ինքն. և

1. ռ ասէ. 4. ռ այ. 11, 14. ռ ասդ. 19. ռ կանկնեալ. 28. ռ ի մոլո-
րութենէ.

սուսեր մերկացուցեալ կամեցեալ սպանանել զնա: Ապա ազգ չինէր գեղջն և նորա մեծաձայն ճչիւք անգր հասանէին. և բաղում ազերսանօք աղաչէին զնա թէ մի այգւպիսի արիւն հեղուլ ի միջի մերում և մի զբարկութիւն 5 Տեառն շարժել ի վերայ մեր: Եւ հազիւ դադարեցուցանէին զնա:

Ապա ի վագիւ անգր դնէ անուր ի պարանոց նորա՝ տանել ի քաղաքն Դուին: Եւ իբրև եհաս ի նորագաւթ գեղն, քրիստոսփնեայքն ելեալ ընդ առաջ նորա, արգելին 10 զնա յայնմ գիշերի, թերևս զերծուցեն զնա. և խոստանան տալ զգին նորա և թողուլ զնա. և նա բանադատեալ ի նոցանէ՝ յանձն առնայր: Եւ նովին կապանօք տանի զնա ի Դուին և դնէ զնա ի բանգի՝ առուքս ութ. զի էր ամիսն Արաց՝ յորում արեգակն տապէր զամենայն մսեղիս:

15 Ապա երթեալ քրիստոնէիցն՝ տան զկէս գնոց նորա՝ հանելով զնա ի տանէ բանտին: Իսկ սուրբն ոչ կամեցեալ՝ ասէ ցնոսա. «Մի գնէք զիս, զի զարիւն իմ ետու փոխանակ արեանն Գրիստոսի. մի արգելուք զիս ի գեղեցիկ առաջարկութենէս և մի զինչս քրիստոնէից տայք ի գինս իմ:»

20 Իսկ նոցա ոչ լուեալ նմա՝ արձակեցին զնա. և իբրև առուրք ինչ անցին, կամեցան շրջեցուցանել զնա և զգինս նորա ժողովել: Իսկ սրբոյն ոչ կամեցեալ՝ ասէ ցնոսա. «Ընդէր զրկէք զքրիստոսփնեայսգ՝ տալով ի գինս իմ. զի ես ոչ վասն այդորիկ եկի, այլ զի իմով արեամբս գնեցից զար-

25 քայութիւնն Աստուծոյ:» Եւ երթայ դարձեալ ի տուն բանդին՝ ուր յառաջն էր, ազգ առնելով Սրջահանին այն. Եւ նորա ասեն ցնա, թէ «Բուպաքր կայ առ դուքս:» Իսկ նորա ելեալ արտաքս՝ հարցանէր ցնա. «Վասն էր եկեալ ես այսր:» Նա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ կամ է քեզ, թող զիս նո-

30 վին հաւատովս և մի զրկեր զաղքատս վասն իմ: Ապա թէ ոչ՝ զոր ինչ կամ է քո, պրա:» Եւ նորա սրտմտեալ յոյժ իբրև զչար գազան, բրածեծ արարեալ զնա շարաչար գանիւ:

զնէ կոճեղ ի յոտո նորա և շղթայս երկաթիս ի պարանոց նորա, պահելով ի տան բանդին: Եւ վարժեալ երանելի նահատակն զինքն աղօթիւք և պահօք պնդութեան, ոչինչ ճաշակելով ի տունս նոցա. այլ և բազում բանիւք
5 նախատէր զնոսա և զառաջնորդս նոցա, առասպել վարկանելով զկրօնս նոցա: Իսկ նոցա զչարեալ՝ երկիցս ծակեցին զքիթս նորա և անուր անցուցեալ շրջեցուցանէին ընդ դուրս իւրեանց՝ նման ուղտու՝ նովին կապանօք: Եւ նա գոհանալով զՏեառնէ, տանէր ժուժկալութեամբ: Եւ կացեալ
10 յայնմ բանդի ամիսս երկու, կին ոմն հաւատացեալ տանէր նմա աւուրն նկանակ մի. զկէս նորա ուտէր և զայլն տայր ցնա ասելով. «Տուր զայդ յաղքատս:» Եւ այնպէս մեծաւ տառապանօք անցուցանէր զաւուրսն զայն:

Եւ իբրև եկն ամիրապետն մեծ Աթապակ կոչեցեալ ի յոտանն մեծ Հայոց ի Դուին քաղաք, և բնակէ մերձ ի նա, ի տեղի մի Խորու կոչեցեալ՝ ամբոխասաստ բազմութեամբ, և խաժամաւ ժողովօք Յայնժամ Սրջահանն ծանուցանէ ամիրապետին մեծի վասն նորա. և նա հրամայէ առաջի իւր տանել:
Եւ դնեն զնա ի գրաստու, զի յոյժ ներգեւեալ գոյր ի չարաչար կրից անտի: Եւ իբրև ածին կացուցին զնա առաջի, և նա սաղմոսէր. «Աստուած, յօգնել ինձ նայեաց և Տէր, յընկերել ինձ փութա. առ քեզ, Տէր, Տէր, են աչք իմ, ի քեզ յուսացայ:» Եւ կուտեցաւ ամենայն ամբոխ զօրուն ի տեղին յայն՝ տեսանել զնահատակութիւն սրբոյն:

25 Առէ ցնա ամիրապետն մեծ. «Հայր և մայր քո պարսիկ գոն և պաշտօնեալ մերոյ պատգամաւորին. գու յումէ հարկեալ կամ նեղեալ յայդպիսի հաւատս դարձար կամ զայդպիսի ձև զգեցար. արգ, լո՛ւր ինձ և մի ընդգլիմանար հրամանաց իմոց:»

30 Իսկ նա ոչինչ տայր պատասխանի, այլ միայն զնշանն տերունական անգագար դրոշմէր յերեսս իւր:

20. n անդի. 21. n յաւգնեալ. 23. Տևս Սղ. 4թ. 2, ձև. 8. 26. n գոյն. 28. n սգեցար.

Ասէ ամիրապետն մեծ. «Ձահի հարեալ երկեաւ ի մէնջ առաջի իմ.» իսկ Սրջահանն՝ որ պահէր զնա, ասէ ցամիրապետն. «Ոչ եթէ երկեաւ, այլ չառնէ արժանի պատասխանուոյ. զի բազում աւուրք են որ կայ առ իս ի բանդի և ի 5 չարչարանս, և ոչինչ լուայ ես ի դմանէ բանս թուլութեան. հրամայեա սպանանել»:

Ապա հրամայէ դարձուցանել և բերել զնա առաջի իւր: Ասէ ցնա դարձեալ ամիրապետն. «Մի կար յայդպիսի կամս և տարապարտ մեռանիր. հաւանեա ինձ, և 10 ես տաց զգեղն քո՝ հայրենի ի ժառանգութիւն քեզ» Եւ զնէ առաջի նորա ոսկի բազում: Իսկ երանելին Յովսէփ ասէ ցնա. «Ես ոչ յումեքէ բռնադատեալ և ոչ հարկեալ, այլ ինքնին կամօք իմովք եկի ի տեղիս յայս. ոսկիդ այդ և մեծութիւն զոր խոստանաս, արհամարհեալ 15 է առաջի իմ. եթէ զամենայն աշխարհ և զգաւառ՝ որ է ընդ իշխանութեամբ քո՝ տաս ինձ, չեմ փոխանակելոյ ընդ այսմ հաւատոյ, զոր ունիմ: Եթէ քաղցր են կամք քո առ իս, թող զիս նովին հաւատովքս. ապա թէ ոչ՝ զոսկիդ զայդ տուր սպանողաց իմոց»:

20 Ասէ ամիրապետն մեծ. «Ամենքեան հրամանաց իմոց հնազանդ են. և դու ընդդիմանաս. և նախատես զառաջնորդն մեր»:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ ցնա. «Իմ երթեալ է յԵրուսաղէմ և տեսեալ զտեղի ծննդեանն և զտեղի չարչարանացն և զյարութեանն և զհամբարձմանն և զայլ նահապետացն տեղի և զգերեզման: Իսկ զպատգամաւորին ձերոյ ոչ ուրեք տեսի կամ գտի»:

Ապա հրամայէ բազմութեան այլասեռ զօրուն՝ որ շրջափակեալ շուրջ կային զնովաւ, սպանանել զնա և քարկոծել: Եւ նոքա իբրև զգազան արիւնարբու մրմուռեալ՝ 80 կրճտէին զատամունս իւրեանց: Եւ կալեալ զձեռանէ նորա

2. n ասէ. 10. n ժառանգութի. 15. n է. 17. n զոր զոր. 24. n ծննդեանն.

ատտի և անտի ընթացուցանէին ի տեղի սպանմանն: Իսկ
երանելի վկայն ոչ դադարէր յասելոյ զսաղմոսս զայս.
«Վասն քո մեռանիմք զօրհանապագ, վասն քո հեղում զա-
րիւն իմ՝ որպէս Դու վասն իմ» Եւ նոքա հարկանէին զնա,
5 ոմն ձեռամբ, ոմն փայտիւ, և բազում բանս նախատանաց
ասէին: Իսկ նա ասէր. «Տէր, մի համարիր սոցա մեղս, զի
ոչ գիտեն զինչ խօսին»:

Եւ եղբայր նորա անկեալ յոտս նորա, բազում
աղաչանօք և արտասուօք ասելով. «Մի տար սպանանել
10 քքեզ. առ այժմ յանձն առ զհրամանս դոցա կատարել
և յետոյ որպէս կամ է քո կեաց» Իսկ սուրբն խոժո-
ռեալ ասէ ցեղբայր իւր. «Երթ յետս. հակառակ իմ ես.
մի զրկեր զիս ի մարտիրոսական նահատակութենէս: Զի
Փրկիչն հրամայեաց թէ՛ Որ ուրասցի զիս առաջի մարդկան,
15 ուրացայց և ես զնա առաջի հօր իմոյ՝ որ յերկինս է»:

Եւ իբրև սակաւ հեռացուցին, խազիանն այն՝ որ պնդեալ
ունէր զաջոյ ձեռն նորա, հարկանէ դանակաւ զձախ կուշտ
նորա. և պատառեալ հերձաւ մինչև յաջուն. իսկ նորա
յերեսս անկեալ թաւալէր յարիւն իւր: Ապա որ շուրջն
20 կային՝ հարկանէին զնա, ոմն սրով, ոմն քարիւ և մեռե-
լտի օսկերօք. և զոր ինչ անկանէր ի ձեռս նոցա՝ արկա-
նէին ի վերայ նորա: Եւ հատեալ զգլուխն մորթեցին՝ զի
տարցեն յաշխարհն իւրեանց՝ ինչս ժողովելոյ վասն:

Եւ սրբոյն աւանդեալ զհոգին ի ձեռս Աստուծոյ կենդանւոյ,
25 ըստ այնմ, թէ Հնգիք արդարոց ի ձեռս Աստուծոյ են» Եւ
եղբայր նորա բրեալ սակաւ մի զտեղին, թաղէ զմարմին
սրբոյն հանդերձ գլխովն:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ արհաւիրք եղեալ իբր
որոտմամբ և թնդիւն զօրացն. զի այնք որ շուրջ բնա-
80 կեալ էին՝ զգիշերն ամենայն սրտաբեկեալք անքուն
լինէին: Եւ մարդասիրին Աստուծոյ փառաւորեալ զփա-

1. n անդի. 4. Տես Սղ. ԽԳ. 22 , Հռոմ. Բ. 36. 7. Տես Գծ. Է. 59 , Դ. ԻԳ. 34. 15. հմեմ. Մար. Ժ. 33 եւ Դուկ. ԺԲ. 9. 16. n պնտեալ. 25. տես Իմ. Գ. 1.

աւարիչն իւր՝ բանալով զհաստատութիւնն, և լոյս կամարածև ի վերայ նորա իջեալ՝ առ ի պարծանս վկային և յանդիմանութիւն անհաւատիցն:

Իսկ նոցա տեսեալ զարմացան սխրացեալք. երթեալք 5 առ դատաւորն իւրեանց և առաջնորդն՝ հարցանէին թէ «Ձինչ է նուրն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի վերայ նորա» Եւ ասէ ցնոսա, թէ «Ձքարինսն և զմեռելոտի օսկերսն՝ զոր ետուք ի վերայ նորա, պատուէ Աստուած. և վասն այնր էջ լոյսն. որչափ զձեզ որ սպանողքդ էք» Իսկ կէսքն ասէին 10 թէ «Մշտեա է, լոյս աստուածութեանն այրէ զնա»

Կատարեցաւ սուրբն Յովսէփ բարի խոստովանութեամբ ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ, յամենանն ահկի, որ օր քսան էր՝ յաւուր շաբաթու՝ յիններորդ ժամու՝ ի տեղին որ Միջոց կոչի, առ եզր գետոյն Երասխայ մեծի, մերձ առ 15 ոտն լերինն մեծի Մասեաց, հանդէպ Արտաշատ քաղաքի և դղեակ բերդի, ուր է վիրապն մեծ, որ է տեղի շարչարանաց սրբոյն Գրիգորի, քանդի և սա պտուղ է շարչարանաց նորա:

Արդ՝ ով եղբարք քրիստոսասէրք, նահատակութիւն 20 սորա զարմանալի է. քանզի բազում մարտիրոսք եղեն յառաջ, առաւել ևս ի Հայս, զի ծաղկեալ և զարդարեալ գոյր աշխարհս Հայոց արեամբ նոցա. զի նոքա սլատկեր և ապացոյց ունէին զայլսն. զի զոմանս պսակեալս տեսանէին, յոմանց վերայ լոյս կամարածև երևեալ և զոմանս պատ- 25 ուեալ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ, և ոյս ևս յորդորէր զնոսա:

Բայց սա ոչ ի տան Աստուծոյ մնեալ և ոչ գրովք սրբովք դարմանեալ և ոչ զայլս տեսեալ, այսպիսի նահատակութեամբ կատարեցաւ. որ և զարմացոյց զզօրս վերինս: 30 Եւ քանզի աշխարհս Հայոց ի վաղնջուց երաշտացեալ և ծարաւի գոյր ցօղոյ արեան մարտիրոսաց, արդ զովացեալ արբեցաւ արեամբ սորա:

10. ո է. 13. ո յիններորդ. 23. ո տեսանէին. 25. ո ի մարդկանէ. 30. ո վաղընճուց

Արդ՝ որք ջերմեռանդն գլխով և յուսով մեծաւ և բաղձ-
 մամբ սիրոյ և ճշմարիտ հաւատով կատարեն զտօն վկա-
 յից Աստուծոյ, եղիցին վկայ առանց չարչարանաց, առանց
 սրոյ՝ նոցին պսակացն արժանացեալք: Արդ՝ յուսացեալք
 5 ի Տէր՝ ի ձեռն սոցին բարեխօռութեան՝ հայցեցէք ի Քրիս-
 տոսէ զթողութիւն մեզ մեղուցելոցս, և Քրիստոս ձեզ և
 մեզ ողորմեսցի. ամէն:

*Թե որպէս վերափոխումն եղև Աշխարաց Աորս
 և որպէս եղևաւ իսայ:*

10 Այր ոմն Սարգիս կոչեցեալ՝ որդի Զաւախի, ի համ-
 բակութեան տիսն իւրոյ դարձեալ եղև ի հայրենական
 դենէն իւրմէ, ի հաւատս ճշմարիտս, խոստովանելով զՔրիս-
 տոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, սնեալ յանապատի և
 ուսեալ զուսումն աստուածեղէն, և արժանացեալ շնորհի
 15 բահանայութեան և առաջնորդութեան եկեղեցւոյ Աստու-
 ծոյ: Նա և սա կոչեցեալ եղև ի հանդէս մարտիրոսական
 մրցանաց ի Շահի Արմանէն, որ տիրէր գաւառին Բզնուն-
 եաց և այլոց բազմաց. և աւուրս ինչ արգելեալ ի տան
 բանդի և պատգամս յղեալ առ նա, խոստանայ ինչս բա-
 20 զումն և մեծութիւնս, հաւասար առնել անձին իւրոյ, եթէ
 արասցէ զկամս նորա. ապա թէ ոչ ի փայտ մահու բարձ-
 րացուցանել սպառնայր:

Եւ նորա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ զամենայն աշ-
 խարհիս մեծութիւնս տաս ինձ, յայսմ հաւատոյ ոչ կացից
 25 յետս. և որով մահու կամ է քո, առաջի քո եմ, կատար-
 եա զկամս քո»: Զի էր այր քաջասիրտ և կրօնավախօս, ոչ որ
 կարէր պատասխանել նմա:

Եւ արհաւիրք եղեալ կնոջ ամիրապետին, վասն այնո-

5. n ի քրիստոսէ. 12. n իւրմէ. 20. n եթէ. 21. n արասցէ. 23. n
 ասէ էթէ.

րիկ արձակեալ եղև ի ձեռն միջնորդի՝ կալ ի հաւատս իւր։
Եւ այլ ևս նեղութիւն կրեալ վասն ուղիղ հաւատոցն։

Սա իբրև լուաւ զնահատակութիւն սրբոյն Յովսեփայ,
փութանակի ընթացաւ անդրէն ի բանակն. և իբրև աւուրք
5 ինչ անցին, խնդրեաց յամիրապետէն մեծէ զմարմին վկա-
յին։ Իսկ նա ասէ. «Ընդէր մահ նիւթես անձին քում։ զի
թէ զայդ արասցես, զնոյն մահ և դու կրեսցես»։

Ապա կացեալ նորա ի բանակին աւուրս քսան, և զմա-
հու երկիւղ ի բաց եղեալ՝ կամեցեալ թագնաբար գողանալ.
10 առեալ ընդ իւր արս երկուս և հանեալ զնա ի հողոյ
անտի, կամեցեալ սրբել զնա։ Յայնժամ իմացեալ այլասե-
ռիցն, արս վեց հեծեալս յերիվարս ձիւնթացս սուսե-
րամերկ գան ի վերայ նոցա. իսկ արքն որ ընդ նմա էին,
ի փախուստ դառնային՝ հեծեալ յերիվարս իւրեանց։ Իսկ
15 նա քաջասրտեալ և պնդեալ զերիվարն՝ կայր հաստատուն
ի տեղւոջն. և զի էր հասարակ գիշեր և լուսինն ուռճա-
ցեալ լուսով իւրով լուսաւորէր զամենեսեան. եւ իբրև մո-
տեցին, ձեռնհաս և նա խօսեցաւ ի լեզուս պարսիկս.
Յայնժամ անտեսութիւն անկեալ զաչօք նոցա, անդէն ի
20 փախուստ դառնային, այնպէս զի ոչ ընկեր զընկերի հետ
գտանէր։ Ապա արքն փախուցեալք իբրև տեսին զայն նշան,
դարձան յետս։ Եւ եղեալ ի գրաստով՝ ընդ մէջ բանակին
զամենայն գիշերն տանէին աներկիւղաբար։ Եւ այնպէս ի
նախախնամութենէ Աստուծոյ աջողեալ, որ ոչ զք ի նոցա-
25 նէ գիտէր թէ զի՞նչ է զոր բարձեալ տանին։ Եւ զգիշերն
զայն գնացեալ տանէին զնա յուխտն հուշակաւոր ի Հաւուց-
թառ։ Ապա հանգուցանէ զնա ի տեղի մի բարձրաւանդակ
որ Խաչողն կոչեն, յարեմտից կողմանէ հանդէպ գեւղա-
քաղաքին Գառնու, ի պահպանութիւն գաւառին այնմիկ։
80 Եւ զգլուխ սրբոյն թողեալ յեկեղեցւոյն, զի ի ձեռն նորին
բարեխօսութեան գթացեալ մարգասէրն Աստուած՝ ողոր-
մեսցի իւրոց հաւատացելոց. և նմա փառք յաւիտեան. ամէն։

11. n անդի. | n սրբեալ. 13. n էին. 24. n նախախնամութենէ. 25. n թէ.

Գրեթէ քսեսնուայի ի սքանչելի վիսայն Քրիստոսի Յովսէփի
պատումնի, որ յԱյրարատոյ անհունգեմ, անբրոյսկան
գովեստի բան:

Պարտապան եմ պատուասիրել առ քեզ, ըստ նազելի
5 և պարկեշտագեղ պատուոյ գերագունիդ իմաստնոյ, և ինձ
յոյժ աստուածուսոյց սիրով մերձաւորիդ, զգորութիւն
աստուածային Հոգւոյն և զանուն մխիթարական յանձին
կրողի, վկայասէր մտօք զվաղնջուցն ի ձէնջ խնդիրս ընուլ,
զառոգանութիւնս գովեստից: Վասն զի, մասնաւորիլ ի
10 ճշմարիտն ձայնէ ուսաք ի հասարակութիւն նմանակցու-
թեան՝ զյօժարութիւն. զոր՝ խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել՝
իրաւացի է, եթէ գիպեսցի պատեհաբար ինչ իմանալ և ասել.
և դրուագս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի
կենացն և նահատակութեանն յարահիւսել: Սակայն ի սաստ-
15 կագոյն լինիմ՝ յերկիւղի. գուցէ այլայլութիւն մտաց և ա-
պագօր զգայարանացս գոլոյ՝ յարժանւոյն վրիպեցոյց ասից-
վասն որոյ անագան յայսոսիկ ածայ հաւանութիւն, լծակ-
ցեալ ընդ վկայասէր անձին քում՝ և զիմս յօժարութիւնս
եւ քանզի գու ինքն որով ունիսդ՝ բաւական քան զմեզ
20 էիր յաւէտ հրաշացուցանել զհանգունակիցն հրեշտակաց՝
ի մարմնի անդ խոնարհութեան, այլ զի իրաւացի վարկար
ըստ պատմութեանն ճշգրտաբանութեան՝ և զգովեստիցն
մեզ ընուլ պարտս, հաւանութիւն յանձին ունիմ՝ ան-
ստերիւր սիրոյ ախօրժիք. քանզի և հոգիք մարգարէից՝
25 մարգարէից հնազանդել օրինադրեցան՝ յԱռաքելոյ. և սիրոյ
հաստատութիւն՝ ընդարձակ է ի համարձակութիւն, վասն
զիջանելոյ սիրողին՝ ի սիրեցելոյն վատարտութիւնս:

Ուստի իրաւացի վարկայ սկանել ի դրուատիս գովես-
տից մեծապանծ և նորագարդ վկային Աստուծոյ, և ինձ

ի տեսիլ աչաց ժամանեցելոյ, իսկապէս և անըստգիւտ սիրողին Քրիստոսի՝ Յովսեփայ: Քանզի միշտ նորոգ քրիստոսագիր ասպարիզին մրցական՝ յորդորականաւն ընդ մեզ գոլով ձայնիւ, որ յաղթեացն ախոյեանին, և իշխանութեամբ 5 ի վերայ ընթանալ և կոխել զգլուխ վիշապին հրամայէ:

Յայսոսիկ մրցմունս մատաղ հասակաւ և համեստ ժուժկալութեամբ կրթէր զանձն՝ երանելիս մեր պսակաւոր, պահօք և աղօթիւք, խարաղնազգեստ և բոկագնաց թափառելով շրջել ի հանգստանոցս քրիստոնէից, և առ արս 10 երևելիս յիմաստս և յառաքինի երկս, թերևս օժիտս իւրոյ առաջարկութեանն հաւաքեսցէ ի պիտանեացն արանց:

Իսկ բարիատեացն և պատերազմոյն սիրելեացն Աստուծոյ՝ զանազանս նմա պատրաստէր փորձութիւնս ի մարդկանէ, այսպանութեան բանիւք և ապտակաւ և լուտալով, իբր թէ զաղփաղփուն և անհաստատ է մանկութիւն, և անտար՝ այնպիսի խստակրօն վարուց: Սակայն նա յայսմ հասակի զկատարելագունիւքն զանցանէր համեստութեամբ, և յարբունս հասակին նովին ժամանեալ հրահանգիւք, 20 յորում աստուածային օրէնքն՝ ի մարտ զԻսրայելի նորահասակն մուծանէր. և սա ի նոյն սկըսմանէ կատարեալ ցուցանի նահատակ ի կրկիսի երկնաւոր հանդիսադրին: Այլ նոքա ի կատարման տիոցն հրամայէին վստահանալ ի մարտակուռութիւնն. իսկ սա ի մանկականն աստեաց՝ ոչ 25 ի հրահանգողէ յաւէտ՝ այլ անձամբ և հոգեւոր յորդորմամբ՝ զանձն իւր միշէ ի մրցարանն. և ոչ եթէ դիպուածով իւիք միոյ և կամ երկուց պատահմանց ի դիմի հարեալ՝ քաջ և անուանի լեալ գովեստ ընկալաւ, այլ կրթութիւն մտաց ի մանկութենէ զհանդիսին իւրոյ արարեալ ասպարէզ, նովիմբ ի ստադիոնն մտանէ վերջին. վասնորոյ առաւել 30 նկարագրաւս ցուցանի:

. . . . .

Վասնորոյ և խրախացեալքս մեք ի տօնի աստ, որպէս ընդ կենդանւոյ խօսելով՝ աղերսաբանեսցուք, հայել ի մեզ

զուարթութեամբ, և ընդունել զյօժարութիւնս՝ ի նմանակ-
ցութիւն իւրոյն հանդիսաւոր նահատակութեան. և կոչե-
լով զնա յանուանէ՝ ասացուք. Ո՞վ ամենապանծալի պար-
կեշտագեղդ Յովսէփ, մերձ կացեալդ հասարակացն կենա-
5 գործի Տեառն մերոյ, բարեխօսեա վասն սրբոյ եկեղեցւոյ՝
զոր սիրեցեր, և յորմէ ծնար զանխառաբար ծնունդդ, առ որ
ունիսդ համարձակութիւն. զի ազատեսցի յամպարիշտ
ձեռնարկութեանց այլասեռից, և ի տատանմանէ խռովական
ամբօխից՝ անդորրացի վերստին, հօտապետօք և հօտերէց
10 վերակացուովք, նուիրակատար քահանայիւք, և բովանդակ
իսկ զարդուք զարդարեցելովք. որպէս զի երթիցեն ելանել
յառաջին պայծառութեանն լրութիւն, յոր խարսխեցան
ի սկսմանէ մերոյ լուռաւորութեանն, որ ի ձեռն սրբոյ
խոստովանողին և առաքելաշնորհն Գրիգորի զարդարեցաւ.
15 յորում նահանգի և դու՝ զխոստովանողականն ընկալար
զբաժակե Յւ զոր խոստացան տալ խազաղութիւն Փրկիչն՝
հասարակաց իւրոցն ծանօթից և սիրելեաց, վերստին
շնորհեսցէ որոց ակն ունին նմա ի փրկութիւն. զի զհասա-
րակացն և զառանձնապէսն ի վերայ եկեալ ուրեք պատահարս՝
20 բարեսէր կամօքն ի բաց դարձուցէ. զհիւանդութիւնս
կրկնապատիկս՝ զհոգեկանն և զըստ մարմնոյ, ամենահնար
բուժարանաւն ապաքինեսցէ. և զյառաջատեալսն ի ման-
կութենէ ի կրօնս կատարման առաքինավաստակ երկոց՝
զօրացուցէ ի դիմամարտութիւն շարասիրին, և մարմնա-
25 կանացն կամաց և կրից. որպէս զի և ըստ քուսիք անստգը-
տանելոյ սիրոյ և կրօնից՝ համարձակիցին առաջի կալ
Կենարարին, քոյով միջնորդութեամբ աղերսել ընդ քեզ, և
ասել. Տէր մեր և Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, կերպարան
անսկզբնականն Հօր, անտարափոխ նոյնութիւն ըստ բնու-
30 թեան, և պատկեր մերոյ ազգիս մարդասէր տնօրէնու-
թեամբ. խնայեա ողորմութեամբ քով և գլթա ի վերայ հօտի
բո մատնելոյ ի ձեռս ամբարշտաց. և դարձօ զգերութիւն
ազգի մերոյ, որպէս երբեքն զի սրայելին. Բնրձ զլուծ ծա-
ռայութեան ի պարանոցէ մերմէ, ըստ որում արարերն, և

գու ինքնին թագաւորեա ի վերայ մեր, որով խիբ և արտո-
ժեցես: Դադարեցո՞ զամպրոպն խոտփական, և ամառացո
զխոտփարարն ի սկզբանէ, զչարարբանեակն չարասիրին ինդ-
կրուկն դարձո. և սպառազինեաւ ավրակուռ զինու դպրա-
5 կանս քո, վասնել զբանակս նոր Ամաղեկայ և Քանայու,
որպէս Յեսու, Բարակաւ և Գեդէոնիւ, Սամուելիւ, Գաւթաւ
և Եզեկիայիւ. վասն զի երկարեաց ոչբովք պանդխտացիս
մեր ի վրանս Կեդարու. զոր ոչ ի քէն վարկանիմք, Տէր
բարեհէր, այլ զի դառնացուցաք զբարեգործդ և արժմ
10 սովորաբար ի ինդիր ել, հովուապետ զօրեղ, ամպի ի վե-
րակացուաց եզելոցս, և գիտ զմոլորականքս յանայցելի
լերինս և խորափիտս սուզեալս. կամ զխոցեալսն յաւա-
զակաց և ի ճանապարհ անկեալ անողորմ կոխողաց, Լնրձ
ի վերայ ուսոց և կամ ի գրաստին՝ զորմէ ասացերն, և
15 տնր ի տունն զոր շինեցեր՝ քոյովդ մարմնանալով. զի աւան-
դապահք կենարար պատուիրանի քո՝ դարմանեցեն զնա,
առ ի պահպանութիւն խորհրդական օժմանն՝ որ ի քէն.
և ուրախ արա գինով բանին՝ զոր արբուցեր ի սուր խո-
րանէ քումէ. Յորմէ ապաքինեալ ի յողնակի վերձու-
20 թեանցն՝ տօնեսցաք զաօն սիրելեաց քոց վկայիցն՝ երանե-
լեաց. յորոց մի է և այսր աւուր կոչնատէրս Յովթի, որոյ
բարեխօսութեամբ հանդիպել արժանացուք քեզ՝ Կրտսեարի
սրբութեան քո. և սովաւ հանդերձ՝ յերանաւեստ կեանսդ
հաւատամք մտանել, յանլուելի և յիմանալի փոխաբան-
25 չացդ կայեանս:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնն, ունի միայն
D ճառընտիրը՝ էջ 462 բ՝—467 բ՝, հետեւեալ վերնագ-
րով. «պատմութիւն նորոգ վկան յովթիփու վարուցն
և նահատակութեանն վկաութիւն», Իրը հրատարա-
կած է նախ Գ. Տ. Մկրտչեան, Արարպտ, 1897, էջ 41
—48, մի կարճ յառաջաբանով: Ներբողեանը հրատա-
րակել է Հ. Ղ. Ալիշան, Այբարատ, էջ 358—359, ուր

դժբախտաբար մէջ բերուած են միայն ներքողեանի առաջին մասն ու վերջաբանը, իսկ միջին մասը թողուած է, որից արտատպում ենք նսեմ մենք:

Վկայարանութիւնը համառօտած գտնուում է նաև յայտաւուրքների մէջ. այսպէս A 157 ա'—158 ա', B 430 ա''—431 ա', C 1113'—1114', D 519 ա''—520 ա', E 1022'—1023'', F 438 բ'—439 ա'', G 542 ա''—543 ա', H 507 ա'—բ'', I 550 բ'—551 ա', J 963'—964', K 514 բ'—515 ա', L 447 ա''—բ'', M 533 բ'—534 ա'', N 510 բ'—511 ա'', O 499 ա'—500 ա', P 434 ա''—435 ա', Q 516 բ'—517 ա'', R 515 ա''—516 ա', S 538 բ''—539 բ', T 523 բ'—524 բ', U 500 ա'—բ', V 369 ա''—370 ա', W 465 ա'—բ'', Y (Ա. հատ.) 243 բ'—244 ա'', Z 391 բ'—392 ա'', a 270 բ'—271 ա'', b 568 ա'—բ'', c, d և e: Այս ձեռագրերից երկու լաւագոյնները դնում ենք ներքեւում. այսպէս G (առաջին սիւնակ) և A (երկրորդ սիւնակ). ժիւս ձեռագիրները գնում են G-ի հետ, գրչագրական անձնայն տարբերութիւններով, որոնք նշանակուած չեն այստեղ. a ձեռագիրը խիստ համառօտուած է: Հմտօ նաև Չամչեան, Գ. 87, Աւգերեան Վարդ Սրբոց, ԺԲ հատ. 291, Յայտ. Ա տպ. 907'—908'', Բ տպ. 620'—621', Գ տպ. Ա. 261'—'', ինչպէս և Վարդանայ Վարդ. հաւաքումն պատմութեան, Վենետ., 1862, էջ 128—129, ուր միայն հետևեալ երկտողեայ ծանօթութիւնն է գտնուում «Յորում ժամանակի և ի միեթարութիւն քրիստոնէից՝ գեղեցիկ պատշն հաստև և քաղցրոճաշակ պատանին Յովակիմ՝ վկայեաց չարչարանօք յամոճանն յահեկի ի քսանն, և թողեցաւ ի Հաւութառ, որ էր պարտիկ տղաւ, ի սահմանացն Դունայ, ի գեղջին ոյ Նորաշէնք իոչի»:

Սրբի նահատակութեան թուականը տարբեր է ձառնորի մէջ և տարբեր Յայտաւուրքների մէջ: ձառնորի, որին համսձայն է գալիս նաև Վարդան պատմիչ, դնում է ՈԺԹ թուին, «յամսեանն ահկի, որ օր քսան էր, յաւուր շաբաթու»:

Ահկի քսանը ըստ անշարժ տօմարի համապատասխանում է ապրիլի 27-ին. ըսյց որովհետև 1170 թուականի ապրիլի 27-ը երկուշաբթի էր, ուստի և անշարժ

տումարը համաձայն չէ մեզ: Ընդհակառակը շարժական տումարով ՈԺԹ անկէ քսանը համապատասխանում է 1170 թուի հոկտ. 24-ին, որ իրօք շաբաթ օր էր (այդ տարուայ նաւասարդի 1-ը գալիս էր փետրվ. 7-ին), համաձայն ձառընտրին:

Փալով Յայսմաւուրքներին, սրանցից մեծ մասը ունի մարգաց ժԳ=յունիս 19, իսկ ANZ a մարգաց ժԳ=յունիս 18. տարեթիւն էլ թէև առ հասարակ ՈԺԹ է դրուում, բայց GHKLMRY ձեռագրերը ունին ՈԺԶ, Z ունի ՈԺԸ, իսկ Խ անթուական է: Պարզ է որ Յայսմաւուրքների շեղումը կամ սխալ է և կամ արդիւնք է ուրիշ տեսակ հաշիւների:

Ներբողեանը, ինչպէս վերնագրից էլ երևում է, հեղինակութիւնն է Գաւիթ քահանայի. «Գաւիթի քահանայի ի սքանչելի վկայն Քրիստոսի Յովսէփի ...»: Գաւիթը, ըստ Փ. Տ. Մկրտչեանի, ժԳ. դարի հեղինակ է և իր ներբողեանը գրել է Մխիթար անուն մի անձի խնդրանք, որին ինքը վկայասէր տիտղոսն է տալիս. «Ձանուն միքարտական յանձին կրողի, վկայասէր մտօք զվաղնջուցն ի ձէնջ խնդիրս ընուլ, զառոպանութիւնս գովեստից ... խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել ... լծակցեալ ընդ վկայասէր անձին քում ...»: Ներբողեանի երկու մուտք ակնարկներէց Փ. Տ. Մկրտչեան հետևեցրնում է նաև որ Յովսէփի ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն էլ հաւանականաբար այս Մխիթարն է. «Այլ զի իրաւացի վարկար ըստ պատմութեան ճշգրտաբանութեան և զգովեստիցն մեզ ընուլ պարտս ... և դրուագս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի կենացն և նահատակութեան յարհիւտել»: Վերջապէս Փ. Տ. Մկրտչեան կարծում է թէ «Անհաւանական չէ, որ այս Մխիթարը նոյն ինքն Գոշ Մխիթարը լինի, Խոսրով Գանձակեցուն ներբողեան գրողը» (Արարատ, էջ 41):

**Վկայարաններ թիւն Արքայն
Յովսէփայ Աոր Վկային Քրիս-
տոսի Աստուծոյ.**

Ասորքն Յովսէփնոր վկայն Քրիս-
տոսի էր ի Դուռին* քաղաքէ Հա-
յոց, բնական տաճիկ ի հօրէ և ի
մօրէ: Եւ բնակէր ի նոյն գաւառն
Գունայ** ի գիւղն որ կոչի Նորաչէն,
տնեալ և վարժեալ ընդ մանկունս
քրիստոնէից: Եւ ընդ նոսին եր-
թայր յեկեղեցին, և տեսանէր գու-
ղիդ վարս և զբարի կրօնս քրիս-
տոնէից, և զանեղժ հաւատս Հայոց,
և ցանկայր կրօնից նոցա: Եւ ե-
տուն զնա ծնօղքն ի տաճիկ
դպրոց, ի Դուռին* քաղաքի: Եւ տես-
եալ բարեւեր պատանին Ուսուֆն
զչար գործս Մուղրենոյն, մանա-
ւանդ զանխտիր արուազիտու-
թիւնն, փախեալ ի նոցանէ, և
զնաց առ ծնօղքն իւր: Եւ յայտ-
նապէս խոստովանեցաւ զՔրիս-
տոս Աստուած, որդի Աստուծայ,
էակից Հօր և փառակից սուրբ
Հոգւոյն:

Եւ յաւուր միում ետես զնա
հայրն իւր յերկրպագութիւն սուրբ
Խաչին Քրիստոսի՝ յարեկս կոյս,
յաղօթարանն Հայոց: Առեալ
զսուրն և կամեցաւ սպանանել զնա.
Եւ մայրն անկաւ ի վերայ տղային.
ազդ արար երիցու գեղջին, թա-
փել զտղայն ի ձեռաց հօրն:

Եւ ասէին մանկանն առ ժա-

* G ի դուռն. ** G դունայ.

**Վկայութիւն Յովսէփայ Աոր
Վկայի, որ կայ Աշխարքն ի
Վանքն ի Հառուցթառ, մերձ
առ գեղարարարն Գառնի.**

Ասորք վկայն Քրիստոսի Յով-
սէփ, էր ի տաճիկ տաճէ, ի Դուռին*
քաղաքէ Հայոց,

մի ի գեղջիցն զոր
Նորաչէնք անուանեն:

Սա տնեալ ընդ մանկունս
քրիստոնէից, ընդ նոսին երթայր
յեկեղեցին և տեսանէր զբարեւ
կարգս նոցա, և զաստուածպաշ-
տութիւն,

ցանկայր հաւատոց նոցա: Ի՛էպ
եղև ծնօղպն տալ զնա ի դպրոց
ի Դուռին*:

Եւ տեսեալ պատանոյն
զչար գործս վարդապետացն տաճ-
կաց, մանաւանդ զարուազիտու-
թիւն անխտիր, փախեալ ի նո-
ցանէ, և եկեալ ի տուն իւր՝ հա-
մարձակութեամբ խոստովանէր
զՔրիստոս:

Եւ տեսեալ հօրն զնա
յերկրպագութիւն
Քրիստոսի,

առեալ
զսուրն կամէր զենուլ զնա. և
ընթացեալ մօրն անկաւ ի վերայ
նորա, և ազդ արարեալ երիցու
գեղջն, թափեն զնա ի ձեռաց նորա:

Եւ ասեն մանկանն առ ժա-

* A ի դիւն.

մանակ մի հանել զկամս հօրն իւրոյ հաւանական բանիւ, և զնալ յերկիրն Վրաց, և անդ վստահ և յայտնապէս պաշտել զՔրիստոս Աստուած:

Աւ հայրն մահաւ չափ զան հարեալ եթող զնա և յետս ուղևորեաց: Աւ նա ելեալ զազտ ի ծնողացն և զնաց առ Սարգիս ճգնաւորն ի Յեղեհիսն: Աւ նա քաջաչեղեաց զնա ի հաւատս Քրիստոսի, և ասաց չրջիլ ընդ վանորայան:

Աւ նա առեալ զաղօթս որբոյն, ել և զնաց ք Հատրատ և ք Սանահին, և ի Մարտրապանս. և անդ ուսաւ զիր և սաղմոս, և եղև կրօնաւոր խարազնագգեստ արեգայ: Աւ անուանեցաւ Յովսէփ. զի առաջին անուն նորա Արուբաքը էր, և ի տղայութիւնն իւր մկրտած էր:

Աւ ապա զնաց յերուսաղէսն Աւ հանդիպեցաւ ի Հռոմկայն՝ մեծ և շնորհալի իմաստնոյն Տեառն Ներսէսի կաթողիկոսին մերոյ, և առեալ ի նմանէ օրհնութիւն: Աւ ասաց. «Սթէ

կատարիս յանօրինաց, կարգեցից գյիշատակս քո ընդ առաջին մարտիրոսացն»: Աւ զնացեալ եհաս յերուսաղէմ և չրջեցաւ ի սուրբ տնօրինական տեղիսն: Աւ դարձաւ առ ծնողսն իւր յարեելս՝ քարոզել նոցա զՔրիստոս, զի մի Վորդիցեն յանհաւատութեանն: Աւ հայրն մեռեալ էր:

Իսկ մայրն և եղբայրն ոչ ընկալան զբանս նորա, այլ

մի հանել զմիտս նորա հաւանական բանիւք, և ապա երթալ յաշխարհն Վրաց, և անդ համարձակութեամբ պաշտել զՔրիստոս:

Աւ նորա զան մահու հարեալ եթող զնա: Աւ յետ սուղ աւուրց երեալ գաղտ ի ձնագացն, շոգաւ առ սուրբ միայնաւորն ի Սեղենիսն, ի Սարգիս: Աւ նա խրատ սայր նմա երթալ

չրջիլ ընդ վանորայան: Աւ նորստ

ելեալ զնաց ի Հայրատ և ի Սանահինն և ի Մարտրապանս. և առեալ զիր և սաղմոս, և եղև կրօնաւոր խարազնագգեստ:

Աւ անուանեցաւ Յովսէփ. զի առաջին անուն նորա Բարաքը էր. և ի տղայութեանն՝ ընկալեալ էր զմկրտութիւն սուրբ ջրոյն:

Աւ ապա շոգաւ արձթականութեան աղագաւ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս իմաստասէր, եղբայր Փրիզօրիսի, որ նստէր ի Հռոմէական կայսն. և ընկալեալ ի նմանէ օրհնութիւն և քաջալիրութիւն. և «Սթէ վախճանիս, ասէ, յանօրինաց, կարգեցից գյիշատակս քո ընդ առաջին վկայիցն»: Աւ ապա յոգաւ յերուսաղէմ և չրջեալ ընդ ամենայն սուրբ

տեղիսն, դարձաւ առ ծնողսն իւր աւետարանել նոցա զՔրիստոս, զի մի կորիցեն: Աւ եգիտ՝ զի մեռեալ էր հայրն: Աւ քարոզեալ մօքն և եղբօրն զՔրիստոս, և նոքա ոչ ընկալան, այլ ասին.

« Լ խարազնագգեստ. » Ը Ի սաղակութե. « Ը եգիտ. »

ասացին նմա թէ «Երթ գնա
ի հեռաստան երկիր, զի մի օք
զիրտոսցէ զքեզ և անիրաւ մեռա-
նիցիր»։

Ան նա ասաց թէ «Ան
վասն այնորիկ եկեալ եմ աստ,
զի մեռայց վասն Քրիստոսի, և
կամ համարձակ պաշտեցից զնա»։

Ան նոքա ծանուցին ամիրա-
յին 'Իռնայ' * Սասքիջանայ. և նա

կոչեաց զնա առաջի իւր։ Ան յոր-
ժամ եկն, երկիր եպագ խաչին որ
կայր յորմն տանն, զի առն քրիս-
տոնէի էր, որ իջեալ էր ամիրայն։

Ան զայն տեսեալ ամիրայն,
առաւել ցասեաւ, և ոկսաւ նախ
սպառնալեօք անացողցանել զնա.
և նա ոչ երկեաւ։ Ան ապա ողո-
քական բանիւք խրատ տայր, եթէ
ուրայիր զՔրիստոս։ Ան ոչ կարաց
հաւանեցողցանել զնա, զի հա-
մարձակ տայր պատասխանի, և
զՔրիստոս Աստուած դաւանէր.
և ասէր բարձր ձայնիւ. «Հաւատամ
յամենասուրբ երրորդութիւնն»։
Վասն որոյ դան հարին գնա ուժ-

զին և արկին ի բանտ. և թողին

անտուաղ զաւուրս բազումս։ Ան
ապա հանեալ ի բանտէն, տեսին
զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիս-

* G զընայ.

«Երթ

ի հեռաստան ուրեք, զի մի օք
զիրտոսցէ զքեզ և մեռցիր»։

Ան նա ասաց. «Ան ես
վասն այնորիկ եկեալ եմ,
զի մեռայց վասն Քրիստոսի և
կամ համարձակ պաշտեցից զնա»։

Ան ի վաղիւն եկն ամիրայն
'Իռնայ,* որում անուն էր Սըջա-
հան. և ազդեցողին նմա վասն
Քրիստոսի գինտուրին. և հրամայ-
եաց կոչել առաջի իւր։ Ան իբրև
եկն, երկիր եպագ** խաչին որ ի
տան անդք կայր, զի տունն քրիս-
տոնէի էր, ուր իջեալ էր։

Ան զայն տեսեալ՝
առաւել ցասեաւ անօրէնն, և ապա
սկսաւ սպառնալեօք և սղոքանօք
խաբել զնա և դարձու-
ցանել յերկրպագութենէն՝՝ Քրիս-
տոսի։

Ան նորա ծագր արարեալ զամե-
նայն, միայն զՔրիստոս խոստո-
վանէր և անարգէր զՄահմէտ։

Ան բարկացեալ իչխանն հրա-
մայեաց դան սաստիկ հարկանել
զնա միանգամ և երկիցս. և կա-
պեալ ուժզնապէս եղ ի բանդ.
և ընդ իւր առեալ տարաւ ի 'Իր-
ուին**' և անդ չարաչար տանջեալ
բանդիւ և կապանօք և սովով
բազում աւուրս։ Ան յորժամ եկն
ամիրապետն՝ ազդեցոյց վասն
սրբոյն. և կոչեալ զառաջեալ՝
խոստանայր նմա պարգևս և իչ-
խանութիւն. և իբրև ոչ կարաց

* A զըմայ. ** A էպագ. ** A յերկրպագութենէն. ** A ի զմին.

տոսի: Եւ հրամայեաց ամիրայն
սրով սպանանել զնա: Եւ նոյն

ժամայն խոցեցին զկուշտ սրբոյն.
և հերձեալ վայթեցան աղիքն. և
ապա հատին զգլուխ նորա: Եւ
այնպէս բարի հաւատով կատա-
րեցաւ ի Քրիստոս:

Եւ եղբայր նորա թաղեաց
զնա յաւազ անդր:

Եւ յայնմ գիշերի եղեն ար-
հաւիրք մեծամեծք և որոտմունք.
և լոյս պայծառ ծագեաց յերկնից
ի վերայ սրբոյն, զոր տեսեալ ա-
նօրինացն՝ զարհուրեցան յոյժ:

Եւ այր մի Սարգիս անուն,
բարձեալ զմարմին սրբոյն, տա-
րաւ ի մեծափառ վանսն Հաւուց-
թառ, որ է հանդէպ Փառնոյ: Եւ
եղին անդ մեծաւ պատուով փա-
ռաւորապէս, յորմէ բազում
բժշկութիւնք լինին ամենայն ցա-
ւոց, ի փառս Քրիստոսի Աստու-
ծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն
Քրիստոսի Յովսէփ ի Ոժիթ թուին
մեր Հայոց, ի մարգաց ի ժԳ
և յունիսի 19:

հաւանեցուցանել զնա, հրամայ-
եաց սրով սպանանել: Եւ դահ-
նացն նոյն ժամայն կատարեալ
զհրամանն, սրով զկուշտն նորա
հերձեալ, վայթեցին զաղիսն. և ա-
պա հատին զգլուխն:

Եւ եղբայր սրբոյն թաղեաց
զնա յաւազ անդր:

Եւ ի գիշերին եղև արհա-
ւիրք մեծ և որոտմունք. և լոյս
սաստիկ ծագեաց յերկնից ի
վերայ սրբոյն և տեսեալ անօ-
րինացն՝ զարհուրեցան:

Եւ մի ոմն Սարգիս անուն,
բարձեալ զնչխարս սրբոյն, տա-
րաւ ի վանքն որ կոչի Հաւուց-
թառ, հանդէպ Փառնոյ. և անդ

եղին* փառաւորապէս: Եւ բազում
բժշկութիւնք** լինին ի նչխարաց
սրբոյն:

Կատարեցաւ սուրբն
Յովսէփ ի թուականին հայոց Ոժիթ
և յունիսի 18:

* A էդին. ** A բժշկութիւնք.

ՍԱՐԳԻՍ ԻՅԻԱՆ ԽՇՉԵՆԵՑԻ

† ՈԼԱ.—1182 մարտ 26 ուր.

Ի նոյն ամի (ՈԼԱ) Սարգիս ոմն Խաչենեցի կայր ի Գանձակ և առնոյր խարած. և ոմն պարսիկ ի յաւագ ուրբաթուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն, ասելով. «Խաչակից լեր Գրիստոսին քում.» զոր լուեալ իշխանք նորա՝ տարան առ ինքեանս զպարսիկն և չարամահ սպանինս:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է մեզ Վարդան պատմիչ, Վենետիկ 1862, էջ 132:

Նոյն նահատակի մասին Մխիթար Այբեկանեցի, Մոսկվա, 1860, էջ 64 հետեւեալ տողն ունի. «ՈԼ.—1181, զՍարգիս Խաչենեցի խաչեցին ի Գանձակ:»

Հմտ. նաև Չամչեան, Գ. էջ 151, ՈԼԳ և 1185 թուականի ներքև, ուր նահատակիս համար ասուում է «իշխան ոմն հայոց Սարգիս:»

Երեք տարբեր թուականներից ընտրում ենք Վարդանի տուած թուականը, համարելով թէ այս է ամէնից աւելի հարազատը: ՈԼԱ.—1182 թուի տարեգիրը լինելով է, նոյն տարուայ զատիկը գալիս է մարտի 28-ին, ուստի և աւագ ուրբաթը մարտի 26-ին:

ՅՈՐԳՈՆՈՆ ՎԿՇՅ ԹՈՒՐԳ

† ՈՒԱ = 1182 մարտ

Ի սոյն աւուրս (աւագ ուրբաթ) և Յորդանանն ընթացի
 ի տաճիկ տոհմէ վիգայեաց մեծ հանդիսիւ ի Կարնոյ քա-
 ղաք. և եղան նշխարք նորա ընդ Յովսեփայ և ընդ Սա-
 հակայ ազգականին իւրոյ:

Սոյն վկայի մասին յիշեալ տեղեկութիւնը տալիս է
 Վարդան պատմիչ, Վենետ. 1862, էջ 132, նախորդ
 վերային նուէրուած հատուածից յետոյ:

Հմտ. նաև Զտմչեան, Գ. էջ 151, ՈՒԴ = 1185
 թուի տակ: Վկայի հետ յիշուած Յովսէփ և Սահակ
 անուն անձերը նոյնպէս նահատակներ են, անշուշտ
 Կարնեցի, որոնց համար Վարդան, էջ 91 գրում է:
 «Յորում աւուրս (դէպի նոյն = 991 թուականը) կա-
 տարեցուն ի Քիստոս Սահակ և Յովսէփ, տաճիկք
 ազգաւ, յարացի հնգետասուն»:

ԹԼԻՒՌՐԱՍ ԿԵՄԵՐՈՅԻ

† ՈՄԻ Վարդի ժր.—1204 մայիս 18 գշ.

Քրիստոսաձիր և առատաբուղիս ողորմութեան շնորհք
 Հոգւոյն արբոյ՝ զոր միչս և հանապազ ըստ իւրաքանչիւր
 ժամանակի առատաձեռնեալ տնօրինէ յեկեղեցիս իւր,
 զոր հաստատեաց ի վերայ առաքելական վիմի հաւատոյ,
 5 և կանգնեաց անյողգողգ ի յեօթանց սեանց; և ոչ երբեք
 ճուղեցոցանէ կամ պակասեցուցանէ առ իւր ստեղ-
 ծեալքս; մանաւանդ առ այնք որք ի սկզբանէ հաճոյացան
 կամաց ճորա և կասարիչք եղեն խորհրդոց ճորին. և հաս-
 տատապէս առնէ ճշանս և սքանչելիս յաւուրս և ի դարս
 10 և ի ժամանակս հանապազօր. որով և արար ի սկզբանէ և
 առնելոց է մինչև ի գալուստ իւրոյ անբութեանն; որպէս
 և երևեցոյց ի դարուց դարս որք են գծադրեալք և ձեւ-
 ցեալք ի տառս անտուածայինս: Արդ ի գալ Բանին Աս-
 տուծոյ և ի ծագել առ մեզ արեգակեանն արդարութեան,
 15 որ և պիտի ի մեզ թագաւորելոյ Յեառն մերոյ Յիսուսի
 Քրիստոսի, յորժամ ի մարմին թանձրացեալ անմարմին
 Աստուած՝ ինքնայօժար կեանք առ ի մերս կենցաղաւորիւր
 ըստ ինն, ըստ մարգարէին, զատ և որիչ ի մեղաց. և յեւ
 չարչարանաց ճորին և աչխարհակեցոյց յարութեանն և
 20 նորահրաշ համբարձմանն կատարելով առ սուրբս և սիրե-
 լիս անուանն իւրոյ; և առ վկայս իւրոյ մարմնաբիկ տնօ-

րէնութեանն, որք արիաբար յօժարութեամբ բարձին զխաչս
խաչելոյն և ընթացեալք զհետ կոչողին ձայնի՝ եղեն խա-
չակիցք Որդւոյն Աստուծոյ: Քանզի ի բացուստ դիտմամբ
տեսանելով զփառս Բանին և զբարեբաստութիւն խոստաց-
5 եալ անհատ պարգևին, զանասելի գեղեցկութիւնն, զան-
ծերանալի կեանսն, զանտրտում ուրախութիւնն, զանթա-
ռամ պսակն և որ սոցին նման, զոր և ոչ ոք ի մտաւո-
րաց զննել կարացէ և կամ բանիւ ընդ թուով արկանել
զհամար վկայիցն, որք կամաւ և առաքինաջան նահատակու-
10 թեամբ հասին աւետեացն Հօր, երանելի յուսոյն ակն ու-
նելով անձամբ զանձինս ի խաչ հանին կարծօք և ցանկու-
թեամբ հանդերձ. կրելով յինքեանս ըստ Առաքելոյ՝ զբազ-
մազան և զյոքնակի կիրս չարչարանաց, համբերելով
նեղութեանց և լլկանաց, քաղցոյ և ծարաւոյ, ցրտոյ և
15 մերկութեան, գելարանաց և կապանաց, ստանալով զյա-
ւիտենական կեանսն, պսակելով ի Հօրէն լուսոյ և ժառան-
գելով զանտրտում ուրախութիւնսն:

Արդ ի սոյն իսկ ժամանակի, և ընդ նուազել չրջաբե-
րութեան կենցաղոյս, ի յետնել աւուրցս, ի ժամանակս
20 վերջինս, եղև նշանս և սքանչելիքս այս ի միջի մերում.
զոր եթէ կամեցեալ նախախնամութեանն Աստուծոյ ծաղ-
կաձև պսակել սուրբ գեկեղեցի և զուարճալից առնել
զմանկունս նոր Սիոմնի, և բարձրացուցանել զեղջիւր սուրբ
եկեղեցւոյ. զոր տեսանելով վարատեցելոցն և յերկուացելոցն
25 ի հօտէն Քրիստոսի՝ զարթիցեն ի մահահանգիստ քնոյն,
զղջասցին և ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն. ա-
ւետարանական դաւանմամբ հաստատեցին ի հաւատս
սուրբս և ի խոստովանութիւն սրբոյ Երրորդութեանն: Եւ
այս գործիւր ի բառնալ արդարոց և ընդ վերանալ ընտ-
30 րելոց Աստուծոյ, և ընդ սերանալ և ի բազմանալ ազգի
ազգի չարեաց ի վերայ երկրի զոր սերմանեաց չար ոյր-
մանցն սերմանողն օրդին կորստեան և մշակն անօրէնու-
թեան:

Ընդ ժամանակս բռնակալութեան մեծի արքային

Տաճկաստանի Սուլիման Շահ Սուլտանն Ռուզնատնին, որ
բազում հանդէս քաջութեան և յաղթութեան պատերազմի
ցուցեալ յաւուրս ժամանակաց իւրոց, և յաչս յըրունց մե-
ծարեալ ահ արկանելով ամենայն թագաւորաց տիեզերաց:
5 Սա որդի գոյով մեծ և յաղթող ինքնակալ Իլիճ Ասլան
Սուլտանին. ուստի գրաւեալ սորա ընդ իշխանութեամբ
տէրութեանն իւրոյ զկողմանս հիւսիսոյ, սկսեալ ի Կեսա-
րացւոց մայրաքաղաքէն մինչև ի մեծն Բիւզանդիոն, որ
այժմ կոչի Կոստանդինուպօլիս, ունելով ընդ իշխանութեամբ
10 զՊոնտոս և զՍերաստիա և զամենայն զՅմենտացւոց և
զՏրապիզոնտացւոց զտէրութիւնն. և հասեալ մինչև ի մեծ
և ի հռչակաւոր քաղաքն Թէոդուպօլիս՝ որ կոչի Կարնոց
քաղաք, նուաճեաց ընդ գաւազանաւ զԵկեղեաց և զԴարա-
նալեաց, արկ ընդ ձեռամբ զիշխանն Մոփաց, փութացաւ
15 մինչև ի լայնանիստ քաղաքն Մելիտենի, մերձ ի սահմանսն
Եդեսացւոց. համարձակեցայց ասել թէ և զամենայն աշխարհ,
տիրելով ի վերայ ամենայն հայրենական աշխարհաց իւրոց-
եւ արդ այսօցիկ այսպէս եղելոց, յաւուրս սորա յերկ-
րորդում ամի տէրութեան իւրոյ յայտնեցաւ մեծ և սքան-
20 չելի, պանծալի և հռչակաւոր վկայն Քրիստոսի, երանեալ
նահատակն սուրբն Թէոդորոս:

Սա ծնեալ լինէր ի գաւառի Դամրաց՝ յաշխարհն
Կապադովկացւոց, ի քաղաքին Կեսարացւոց, որ է աթոռ
հայրապետական և թագաւորական, և ամենայն քաղաքաց
25 Յունաց գահերիցագոյն, յըրունս ունելով յինքեան արե-
գակունս՝ զհոյս վկայիցն սրբոց, որ ջահաբորբոք լուսով
պայծառացուցանեն զԵկեղեցիս քրիստոնէից. զՄերկիւռիոս
ասեմ և զԴորդիոս, և զմեծն Բասիլիոս, առ որս մի ի նո-
ցանէ է տեսանել զյղքներանեան վկայն Քրիստոսի զսուրբն
30 Թէոդորոս. արդ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ օրհնեալ
նախասացեալ քաղաքն Կեսարիա՝ որ զայսպիսի ջահունս
և զարեգակունս սնուցանէր: Բայց ի հանդէս պատմութեան
Եկեցուք քաջ և յաղթող վկայիս, և զսորայս քաղաքավա-
րութիւն դրուատական բանիւք պանծալի երեւցուցուք:

այլ դուք մաքրեցէք զլսելիս յունկնդութիւն համբերա-
տար ժուժկալութեան սրբոյ նահատակին: Յրդ սա որ այսքան
երանութեան արժանաւորեալ, ի տղայական տիոց և ի մայ-
րածկան խածնաբրոց հրահանգեալ և կրթեալ օրինօք և մար-
5 գարէիւք և աւետարանական կաթամբն սնեալ՝ ըստ շնոր-
հաց սրբոյ աւազանին, զարգանալով ըստ աճման հասակի
մինչև յարբունս երիտասարդութեան հասեալ, գնալով յօ-
րէնս Տեառն և խոկալով ի պատուիրանս նորա ի տուէ և
ի գիշերի. և ապա ըստ սարասի հասարակաց բնութեանս
10 զուգաւորի պարկեշտ ամուսնութեամբ, ներգործելով ար-
ուեստս ինչ զոր առնէր՝ այնու հատուցեալ վճարէին զպէտս
կենաց իւրեանց, ըստ մարգարէին, թէ՛ Զվաստակս ձեռաց
քոյ կերիցես: Ապա ի միտս եղեալ երանելոյն ի հնարս
մտանէր թէ զհարդ և կամ որով աղագու կարացէ զաղ-
15 քատութիւն մարմնոյն ի դերև կացուցանել, ըստ սովորու-
թեան բնութեանս յառաջիկայն հակամիտէր: Բայց է աղ-
քատութիւն որ պարունակեալ ունի յինքեան բազմազան
փարթամութիւն, և է փարթամութիւն որ ունի յինքեան
զնորին հակառակն, թուի թէ մի գոյով սա յայնց աղքա-
20 տացելոցն՝ գոր սատուածեանն բան յաշխարհակեցոյց քա-
րողութեանն երանական բանին արժանացոյց ասելով. Երանի
աղքատաց հոգւով:

Սա երթեալ առ մի ոմն ի քաղաքացեացն ասելով. «Տուր
ինձ փոխ դահեկանս ոսկւոյ և արծաթոյ, օգնական լինելով
25 իմոյ թշուառութեանս». իսկ նա յօժարութեամբ ետ նմա
որչափ խնդրեաց ինչ ի նմանէ. և առեալ նորա գնաց և
անդ վատնեաց, որպէս ինձ թուի, թէ զանցաւորս վաճա-
ռեաց զարքայութեանն ստանալով զանդ երանութիւնն,
զղրախօսին վայելչութիւնն, զգրգանս գոգոյ հայրապետին
80 Աբրահամու: Ո՞վ հրաշխոյս. ոսկին առ հօղն խոնարհէր, և
որ բարձրեալն էր զգանձն ամմահակամ՝ առ այն որ ունէր
զգոյս ապականացու: Եւ իբրև մերձեցաւ ժամանակ հա-

տուեցանելոյ գտրիտուր փոխարինին՝ զոր նա ոչ ունէր հա-
տուեցանել, և որ պարտոյ տէրն էր՝ նեղէր կեղէր գարձուցա-
նել անգրէն զպարտոն. և նա ոչ կարէր: Ապա առեալ տասնէր
առ դատաւոր քաղաքին, որ էր կարգեալ արքունական
5 հրամանաւ դատիչ և իջաւարար ի վերայ ամենայն գաւա-
ռացն: Եւ իբրև յուղի անկեալ գնացին՝ պատմեաց զիոսն
ստուգապէս ներհակն դատաւորին, և նա հրամայեաց ա-
մենայն իրօք հատուցանել անգրէն զգարձն: Եւ իբրև ելին
յերեսաց դատաւորին՝ կալեալ զնա չար ծառայակցին նեղէր
10 զնա խեղդեալով, իսկ Թէոփորոս զերծեալ ի ձեռաց նորա
դարձեալ միւսանգամ անկանէր յապարանս դատաւորին.
և անգանոր ուրանայր զքրիստոնէական հաւատն զոր ունէր,
և ճողոպրեալ զերծանէր առ ժամայն յառնէն որ նեղէր
զնա: Ապա այնուհետև գնացեալ ի յարկս իւր և նոյն ժամայն
15 ուշաբերեալ յիշեաց զտէրունական բանն որ ասէ, [Թէ՛ Ար
ուրացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
հօրն իմոյ և հրեշտակաց սրբոց: Խորհուրդս բարիք զմտաւ
ածելով՝ սարկացեալ տիրապէս և ի զղումն եկեալ հաւաս-
տապէս, անկանէր ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր, լայր
20 գառնապէս և արտասուէր ողորմաբար, ապաշաւելով զկո-
րուստ անձին իւրոց. և եկեալ ի զարհուրումն՝ շքեղանայր
գէմք երեսաց նորա որպէս երանեալ և քով վկայն Գրիս-
տոսի սուրբն Յակովիկ, որ կատարեցաւ արեամբ ի փառս
Աստուծոյ:

25 Յարուցեալ այնուհետև խոյս ետ ի տեղուցէ անտի,
յուղի անկեալ գնաց ի քաղաքիկ մի փոքրիկ՝ որ էր մերձ
ի սահմանս Յունաց, որ ըստ հայական անսայթաք սիզո-
բայիցն կոչի Ենոփաուր, և ըստ իմայելեան խաղտալուր
բեղունին Խորչահր. և անգանոր զտեղի առեալ բնակէր,
30 ի ծածուկ ունելով զհաւատն հայրենատուր և ամբիժ
որ առ Քրիստոս. և անգ կացեալ ապաշխարէր մեծաւ
զղջմամբ: Եացնժամ ի սաղփելոյ չարին և ի հակառակու-

17. Տես Մօք. Ժ 33 և 74. ԺԲ 9. 28. Տպ. խախտալուր.

թենէ չար կամաց բանսարկուն՝ որ հանապազ մարտնչի
ընդ որդիս մարդկան, յարուցանէր ի վերայ նորա փորձու-
թիւնս: Այր ոմն ի քաղաքէն Կեսարու ի դասուց անօրինացն՝
գնացեալ ի նախասացեալ քաղաքն յայն, և հանդիպմամբ
5 պատահեալ մեծին այնորիկ և ցանկալի առն Աստուծոյ, և
ի տեսնենէն ծանեալ զնա, և ըմբռնեալ զամեներջանիկ
վկայն Քրիստոսի խօսել սկսաւ և ասէ ցնա. «Ո՞չ դու այն ես
որ ուրացար զՔրիստոսն քո և ի բաց կացեր ի ճշմարտութիւնէ
անտի նորա, և եղեր ուրացող և պաշտօնատար մերոց օրի-
10 նացն. և այժմ տեսանեմ զքեզ զի ունիս զառաջին հաւատսն
և զկարգսն քրիստոնէից, և պատուես զնա յօժարութեամբ,
ուրանալով զմեր կրօնսն և քամահելով զհաւատսն յօր
սկսարն»: Քանզի լուեալ էին զդարձ սրբոյն և ոչ գիտէին
թէ ուր իցէ՝ զի կալցեն և սպանցեն զնա: Իսկ անպարտելի
15 վկայն Քրիստոսի աներկիւղ համարձակութեամբ խոստովան
եղև զճշմարտութիւնն և ոչ ուրացաւ, ասելով յայտնապէս.
«Այո, ես եմ որ խաբէութեամբ չարին պարտեցայ և յան-
ցաւոր գտայ առ Տէրն իմ Յիսուս Քրիստոս, որ է արարիչ
երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից, որ միայն ունի
20 զանմահութիւն բնակեալ ի լոյս անմատոյց. զիմրդ ուրա-
նայի զնա որով ճանաչէի զնա յորովայնէ մօր իմոյ. զնա
միայն պաշտեմ և նմա երկրպագեցի ի մանկութենէ իմմէ.
բայց այժմ զղջացեալ ծանեայ զճշմարտութիւնն և դարձայ
ունել զհաւատսն իմ որ առ նա: Յայնժամ սրտմտութեամբ և
25 բարկութեամբ ցասուցեալ այրն այն՝ ոչ կամեցաւ թողուլ
զնա, այլ անդէն ըմբռնեալ տանէր զնա եպերանօք առ
զօրագլուխ քաղաքին, որ արքունական հրամանաւ ընկալեալ
ունէր զվերակացութիւն քաղաքին, և պատմեաց նմա զա-
մենայնն: Չայս իբրև լուաւ քաղաքապետն այն՝ բարկացեալ
30 հրամայեաց ձաղաժանակ առնել և շրջեցուցանել զնա արհա-
մարհանօք և անարգանօք ընդ փողոցս քաղաքին ի տեսս ամե-
նայն ռամկին: Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի զայն ամենայն ին-
քեան փառս և պատիւ համարելով տանէր ժուժկալութեամբ:
Յայնժամ բարկացեալ բռնաւորն հրամայեաց արկանել

զսուրբն ի բանդի աւուրս ինչ:

Իսկ յետ աւուրցն անցանելոյ հանեալ տայր ի ձեռս
դահճացն տանջել զերանելին. և զկնի չարչարանացն հրաման
տայր կապանօք և դառն նեղութեամբ խաղացուցանել ի
5 քաղաքն Կեսարիա առ մեծ արքայն: Եւ յորժամ մուծին
ի քաղաքն՝ նոյնժամայն արկին ի բանդ զերանելին: Իսկ
ի վաղուեան աւուրն ի ծագել արեգականն՝ ընթացեալ
պատմեցին արքային զանցս սրբայ վկային. իսկ նա իբրև
լուաւ հրամայեաց փոյթ ընդ փոյթ ածել զառաջեաւ. և
10 ի մտանել սրբոյն հայեցաւ ի նա արքայն մեծաւ ցասամամբ,
և ասէ ցնա. «Այր դու, յիրաւի ասեն զքէն եթէ տաճիկ
եղեր, և այժմ յետս դարձեալ՝ ունիս զկարգս և զաղանդս
քրիստոնէից, և պատուես զօրէնս նազովրացուցն, պաշտես
զաստուած զոմն զոր Յիսուսն անուանեն, որ յինքեան
15 արդէն չարչարեալ և խաչեալ՝ մեռանէր զչարագործաց
մահն, և զմերս դեն թողեալ քամահես արհամարհանօք.
արդ հրամայեմ քեզ առանց ամենայն պատճառի ունել
զմերս սահմանեալ կրօնս, և թողուլ զսնոտի և զընդունայն
կարգ քրիստոնէից»:

20 Յայնժամ անպարտելի վկայն Քրիստոսի մեծաւ հա-
մարձակութեամբ երաց զչնորհալից բերանն՝ ասելով. «Ես,
սվ թագաւոր, քրիստոնեայ եմ և ծառայ Քրիստոսի, այլ
և ի զաւակէ քրիստոնէից, և ոչ երբեք ուրեք լուայ եթէ
եղեալ է յազգատոհմի իմում ի մասինդ յայդմիկ՝ յորում
25 դուդ ասացեր, և ոչ ես եղէց յաւիտեան. այլ միոյն միայն
Աստուծոյն իմոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ որ մեռաւն վասն մեր
և մահուամբն իւրով կենդանացոյց զազգս մարդկան: Արդ
ի սկզբանէ ի նա եմք հաւատացեալ, և ազգաց յազգս զնա
ունիմք փրկիչ և կեցուցիչ. նմա պարտ է ծառայել և նմին
30 միայն գտանել հպատակ. մի և մի լիցի ուրանալ ինձ զՏէրն
իմ և զԱստուածն ճշմարիտ՝ որ է տէր կենաց և մահու:
Կրկնեաց դարձեալ արքայն և ասէ ցսուրբն. «Մի այդպէս
կայցես ի նմին յամառութեան և ընդդիմանար իմոց հրա-
մանացս, ապա թէ ոչ՝ քարամբք քարկոծ հրամայեմ առնել

զքեզ և բառնալ ի քաղցր կենացս:» Պատասխանի ետ սուբբն Աստուծոյ և ասէ. «Իփտեա այսուհետև, ե՛վ արքայ, զի ես ոչ եմ եղեալ ի մոռի խնամ երկնչե՛լ ի սաբառնալեաց քոց, և ոչ ունիմ խորհուրդ և առաջարկութիւն կամաց ուրա-
5 նալ զՔրիստոսն իմ, և լինել պաշտօնատար սուտապատիր և խարերայ կրօնիցն ձերաց. այլ պատրաստ եմ յօժարական կամօք յանձն առնուլ զչարչարանս և զնեզութիւնս վասն անուան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ վասն իմ յանձն առ զչարչարանս իաչի և մահու. արդ մի յապաղեր, այլ
10 զոր ինչ առնելոց ես արա վաղվադակի»:

Եւ միմռեալ արքային հրամայեաց բռամբք հարկանել զբերան սրբոյ վկային այնքան, մինչև թափել ատամանցն ի շնդաց նորա. և ետ տանել զնա առ դատաւորն ասելով. «Քննեա զդա որպէս և կամիս՝ թէ յորմէ ազգէ է, և վա-
15 րեացիս ընդ դմա ըստ հաճոյից քոց»: Իսկ նոքա առեալ տարան զնա ըստ հրամանի ինքնակալին. և ի մտանելն նորա առ դատաւորն՝ ծանեաւ զնա վաղվադակի և ասէ. «Ո՛չ գու էիր որ երբեմն եկէր առաջի իմ և օւրացար զՔրիստոսն քո և զհաւատն հայրենի, և այնր աղազաւ ազատե-
20 ցար յառնէն յայնմանէ՝ որում պարտէիր զտակս դահեկա- նացն. և ես ընկալայ զքեզ որպէս զորդի հարազատ և զեղբայր սիրելի, և պատուեալ մեծարեցի արձակելով զքեզ արդ ուսալի գաս, և զինչ է զոր բեմս գրէն. ճմարիտ են եթէ սուտ, ասա վաղվադակի, քանզի ի քէն կամիմ ուսանել
25 զլիարզն»: Իսկ սքանչելի այրն Աստուծոյ և մեծ վկայն Քրիստոսի բարձր ձայնիւ սկսաւ առաջի բազմամբոս հրապարակին և յղքնախումբ ուսակին աղաղակել համար- ձակապէս ի արտասուօք ի լուր ամենեցուն, և ասէ. «Քրիստոնեայ եմ ըստ շնորհի աւազանին և ծառայ խաչերցն
30 Աստուծոյ. և արդ մի լիցի ինձ տքանալ զնա, այլ խոտտովանիմ զնա Աստուած և տէր և թաղաւոր, իշխան և փրկիչ, և յանձն առնում զամենայն հարուածս տանջանաց՝ վասն տ-

մենասուրբ անուան նորա. այլ և խնդութեամբ մեռանիմ՝ զի կացից առաջի նորս գնւարթ երեսօք. զի թէչլէն և յանցանոր գտայ առ Տէրն իմ յառաջագոյն առաջի քոյոյդ անեմի; այլ յուսամ և ակն ունիմ գտանել և անունլ ի նմանէ 5 զխնդութիւն յանցանաց ի ձեռն հեղման արեան իմոյ. ահա բուար, ո՞վ դատաւոր. զամենայն յինչն ճշմարտութեամբս:

Եւս պատասխանի դատաւորն և ասէ ցնս. Վ՛րդեանկ իմ, մի ընդդիմանար խրատու իմոյ; յիշեա զդաշինս ուխ- 10 տին՝ զոր հաստատեցեր առաջի իմոյս ատենի. ես վերստին ընկալայց զքեզ և տաց քեզ գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ՝ առ ի բաւականութիւն պիտոյից կենաց անձին քում; և պատուեալ մեծարեսցիս յամենեցունց ի մէնջ ի մեծամեծաց և ի փոքունց, և ինկս երեւելի ի դրան արքունի. որովհետև ըն- 15 ծայեցեր զքեզ միայն Աստուծոյ, և կամօք քո ուրացար զանուն քրիստոնէութեան՝ մերոցս անալով կրօնից. արդարեւակ, մի փոխերանայ և փոխիր յայնմ՝ բարի խորհրդոյն, մատնելով ի կորուստ զհասակ մանկութեան քո:» Զայս և որ սոցին նման բանս պատրոզականս խօսէր դատաւորն 20 ի լսելիս արքոյ վկային, կարծելով հաւանեցուցանել զնս. իսկ ամենագո՞ւ աւորն խցեալ զակննջս իւր՝ ամենևին ոչ ընդունէր գասացեալսն առ ի նոմսէ; այլ ժխայն համարձակաւայն բարբառեալ ասէր. Վ՛հ դատաւոր, խոստանալով ինձ ո՞վի և արծաթ և մեծարանս և սրտիւ ընդունել յար- 25 քանուստ, այդուիկ կամելով հաւանեցուցանել զիս քոյին կորստական և սուտաբանի բանիցդ, թողուլ զիս հարկեցուցանես գճանապարհն ուղիդ՝ որ տանի ի կեանսն յաւիտենից, ուր գանձն անապական է և արքայութիւնն անվնասն, և լսել քոյին մոլար խրատու. փսսն որոյ և ես 30 իսկ արտասուեմ զկորուստ անձանց ձերոց, և զխնւար կուրութեան իմանալի աչաց ձերոց. ուստի մնայ և պահի ձեզ հուրն անշէջ և որդն անքուն, որպէս ասաց Տէրնս:

- Յայնժամ դարձեալ վկային ոյժ առեալ ի Հոգւոյն սրբոյ՝ երդմամբ կամեցաւ հաստատել զբանն, և ասէ. «Երդուեալ իմ՝ յերկինս և յերկիւր և յարարիչ նոցին և ի հաստիչ, զի որպէս ոչ է նոցա հնար ելանել ընդ կարգս սահմանի՝
- 5 իւրեանց, նմանապէս և ես ոչ ևս եմ փոխելոց յիմոց բարիօք խորհրդածութեանց. արդ զօր ինչ առնելոց ես արա վաղվաղակի, զի ես պատրաստ եմ ի մեռանել որպէս ասացի»։ Եւ ամպարիչոտ դատաւորն լցեալ ցասմամբ, ետ զնա ի ձեռս չարադև դահճացն հարկանել և տանջել զնա
- 10 յերկար։ Իսկ սպասաւորք չարին գանեալ քարամբք զկզակս նորա, մինչև ջախջախեալ խորտակեցան մտուք բերանոյ նորա, առ որս վարդատեսակ արիւնն կայլակացեալ հոսմամբ ոռոգանէր զերկիրն. և անկեալ կայր առաջի նոցա իբրև զմեռեալ։ Իսկ նոցա մերկացեալ ի նմանէ զհան-
- 15 դերձիկն զօր ունէր, և առիգածեալ սրբոյն՝ տանէին ի բանդն և պահէին զգուշութեամբ։ Իսկ երանելի վկայն Քրիստոսի մտանելով ի բանդն՝ զամենայն գիշերն հանէր ի գլուխ յաղօթան Աստուծոյ, բերկրալից սրտիւ և անտրտում ուրախութեամբ գոհանայր ի վերայ անպատում
- 20 պարգևացն Աստուծոյ, որ արժանի արար չարչարիլ վասն նորա. ցնծայր և օրհնէր զԱստուած. և այնպէս կայր բազում չարչարանօք ի խաւարչտին բանդին զօրէն փեսայի յառագաստի։ Եւ իբրև այգ եղև, ածեալ լինէր զառաջեալ սուրբն հանդերձ կապանօք առաջի դատաւորին յա-
- 25 պարանս նորա. իսկ դատաւորն իբրև ետես զբարեյաղթ վկայն Քրիստոսի՝ խօսել սկսաւ ցնա և ասէ. «Իմաստնացար, որդեակ իմ Թէոդորէ. այժմ գիտեմ զի փոխեալ ես ի չար խորհրդոցն զօր ունէիր ի յանցելում աւուրն. ահա տեսանես, թէ որչափ դժուարին է նեղութիւնք
- 80 մարմնոյ կամ երկիւղ մահու, վասն որոյ և ես իսկ ապաշաւեմ զերիկեան աւուրն զոր սրտմտութեամբ և բարկութեամբ յանցեայ առ քեզ. և այժմ ամաչեմ ի քէն, և

աղաչելով խնդրեմ թողուլ հայրական այեացս զտանջանսն՝
զոր առ քեզ ներգործեցի. յաղթեալ ի ցասմանէ սրտիս
ոչ կարացի համբերել քոյոց ախմար և տղայական բա-
րուցդ և երիտասարդական համարձակութեանդ. Արդ ի
5 բաց դիցես այժմ՝ առ ի քէն զտմարդի և զանօգուտ
կամսն՝ զոր ընկալար ի ձեռն խրատու քրիստոնէից, քանզի
գիտեմ ես ամենայն իրօք թէ նոքա հրապուրեցին զքեզ
կալ հակառակ մերոցս կրօնից. արդ լուր ինձ և դարձ
վերստին և վայելեացես ի բազում բարութիւնս ի կեանս
10 աշխարհիս այսորիկ. և ոչ միայն այս, այլ լիցիս հաճոյա-
ցեալ յաչս ամենեցուն և սիրեցեալ ի դուռն արքունի.
ահա ասացի քեզ մեղմով զամենայն, բայց զօգուտ անձին
քո դու քեզէն ընտրեսցես»:

Իսկ երանելի վկայն Քրիստոսի ասէ. ցղատաւորն.
15 Վուայ զասացեալսդ առ ի քէն զանօգտակարսդ իմ և
զանպիտանսդ, որ առ ժամանակ մի է և ապա փութով
լուծանի. մի արդեօք ոչ լուար դու յինէն առաջի քո և
ամենայն ատենիդ երէկ յանցելում աւուրն, որպէս երդ-
ուայ Աստուծով իմով, ոչ փոխիլ ի հաստատուն յուսոյն
20 իմոյ զոր ունիմ առ Քրիստոս ի մանկութենէ իմմէ. ապա
եթէ մոռացեալ իսկ է քո, դարձեալ կրկնեմ և երեքկնեմ
և զսոյն ածեմ ի յիշատակ անդանդաղ և յօժարական
կամօք, զի հաւատն իմ և յոյսն զոր ունիմ առ Տէրն իմ
անխախտելի է և հաստատուն. զի դիւրին է շարժել կամ
25 փոփոխել լերինս բարձրացեալս՝ որ կայ հանդէպ մեր, քան
թէ յիմնց մտացս փոփոխել և կամ ի բաց կալ ի հաւա-
տոցս և ի յուսոյն որ առ Քրիստոս. արդ դու որպէս և
կամիս արագապէս կատարեա զկամս հրամանաց քոց ի
վերայ իմն: Եւ նոյնժամայն բարձր ձայնիւ գոչեաց փառա-
30 ւոր և սքանչելի վկայն Քրիստոսի ի լուր ամենեցուն և
ասէ. «Քրիստոս Որդի Աստուծոյ, որ ի հայրական ծոցոյ

25. Տպ. բարձրացելոյ. բնագիրը ունեցած շինելու եր բարձրացելս (ե
պատիւով): ուի պատիւը շնորհելով և և շնորհելով ուսոյ մուի հետ գոյա-
ցել և բարձրացելոյ:

խոնարհեցար առ աղգս մարդկան և առեր մարմին ի սրբոյ Կուսէն, ծնար անճառապէս և առանց պատուոյ. և զկանխատեսութիւն մարգարէիցն կատարելով եկեր ի Յորդանան, զառնգ Աստուծոյ՝ որ բառնաս զմեզս աշխարհի, 5 և նոյնժամայն տեսեալ ցելեալ գերկինս մեծի Կարապետին քո, և Հոգին Աստուծոյ զի իջանէր ի վերայ փառաւոր ցիւղ իւրոյ. որ զամենայն յանձն առեր վասն մեր բայց ի մեղաց, և խաչիւ և արեամբ պզտեցեր զմեզ ի ծառայութենէ մեզոց, խոստովանիմ զքեզ Աստուած կատարելայ, մի յերկրորդութենէդ, համագոյակից և փառակից, պատուակից և իշխանակից Հօր և Հոգւոյց սրբոյ. խոստովանեա և զիս, Տէր, առաջի Հօր քոյ և հրեշտակաց սրբոց, որպէս խոստացեր. մի յանարժանութիւնս իմ հայեսցիս, այլ գթա յիս, և մի անտես առներ զճառայս 15 քո. և կատարեա զընթացս իմ ըստ կամաց քոց բարեսիրաց, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Իսկ անօրէն դատաւորն ևս առաւել լցեալ սրամտութեամբ և բարկութեամբ՝ յարձակեաց ի վերայ սրբոյն 20 զսպասաւորսն, անօրէնութեան, և անտանելի տանջանօք չարչարէին զամեներջանիկ նահատակն Քրիստոսի. մինչև բազմաց իսկ ապել թէ մեռաւ. և քարչեալ ընդ փողոցամէջ բաղարջին՝ ունեթով զհերաց գլխոյ, և տարեալ ընկեցին զնա ի բանդին. որ և անդ լինէր զաւօրս եջիս. Իսկ 25 երանեալ վկայն կոչեցեալ զայլ ոմն քահանայ ճշմարտախօս և իրաւաբան, բարեպաշտօն և երկիւղած յԱստուծոյ. ոլուս անուն էր Գէորգէոս, որ իբրև լուսա՝ յօժարական կամօք եկն առ նա. և ասէ սուրբն. «Ո՛հ տէր իմ Գէորգէոս, յարուցեալ երթայցես ի վանան հայրապետին. մերոյ»:

30 առ եպիսկոպոսապետն և տէրն իմ Անանիաս, և պատմեսցէս նմա զամենայն անցս աղետիցս և զկէրս չարչարանաց անձին իմոյ. և աղաչեա զնա աղօթս առնել ի վերայ իմ, թերևս արժանի եղեց առնուլ յանձն զմարտիրոսական նահատակութիւնս»:

Եւ ապա ողջունեալք

ի միմեանց՝ առաքեաց զքահանայն, և ինքն անդէն յարու-
ցեալ կայր յաղօթա. իսկ նախասացեալ քահանայն եկեալ
փութանակի առ կաթողիկոսն Հայոց՝ պատմեաց նմա
զամենայն իրան ստուգութեամբ: Իսկ նա ըստ բնածին
5 բուսոյ բարուցն և ըստ առաքինասէր կամացն զոր ունէր
առ որբս և այրիս և առ անայցելուս, ևս առաւել առ
այնոսիկ որ վասն հաւատոց արեամբ չափ նահատակէին,
որպէս և առ սուրբ վկայիւս է տեսանել. զոր իբրև լուաւ
զասացեալսն առ նա ի քահանայէն վասն սրբոյն՝ յարու-
10 ցեալ իսկոյն եմուտ ի սենեակ իւր հանդերձ սուրբ եպիս-
կոպոսաք և ուղղափառ վարդապետօք և ամենայն եկեղե-
ցական ուխտիւն, և անկեալ յերկիր ի վերայ երեսաց
իւրեանց՝ աղօթս մատուցանէին՝ առաջի Աստուծոյ հան-
դերձ ջերմեռանդն արտասուօք զաչս ի յերկինս համբար-
15 ձեալ յօգնականութիւն զնահատակադիրն կոչէին՝ ապրե-
ցուցանել զժառայն իւր զսուրբն Թէորդորոս, ասելով երգս
ինչ ի սաղմոսէն միաբանական ձայնիւ. Աստուած յօգնել
ինձ նայեաց, և Տէր յընկերել ինձ փութա. և դարձեալ՝
20 Ձայնիւ իմով ես առ Տէր կարդացի. և թէ՛ Տէր լուր
աղօթից իմոց. և դարձեալ՝ Բազում նեղութիւնք են ար-
դարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր: Եւ անդ կացեալ
յաղօթս իբրու ժամս երիս, դարձեալ անդրէն վերառաքեն
զնախասացեալ քահանայն Գէորգէոս առ քաջամարտիկ
վկայն ի բանդին, և բանս բազումս մխիթարականս զկնի
25 նորա. և նա յարուցեալ գնաց և պատմեաց զամենայն
յորդորական զբանսն և զօրինակ համբերութեան զառ ի
սրբոյ հայրապետէն ասացեալսն. զոր լուեալ սրբոյ վկային
ևս առաւել հաստատեալ ի հաւատս անշարժ յուօղին որ
ի Քրիստոս. և քահանային երկրպագեալ սրբոյն՝ դարձաւ
30 անդրէն թառ քահանայտպետն: Իսկ կաթողիկոսին հրա-
մայեալ նոյն քահանայի առնուլ կերակուր ինչ ի պէտս
մարմնոյ երանելոյն՝ տանել ի բանդն. մտեալ ի ներքս առ

1. Տպ. ի միմեանց. 17-21. Տես Սղ. 4թ. 2, Գ. 5, ՃԱ. 2, 1Գ. 20.

խանարհեցար առ աղգս մարդկան և առեր մարմին ի սրբոյ Կուսէն, ծնար անճառապէս և առանց պատուոյ. և զկանխառեսութիւն մարգարէիցն կատարելով եկեր ի Յորդանան, զառնգ Աստուծոյ՝ որ բառնաս զմեզս աշխարհի, 5 և նոյնժամայն տեսեալ ցելեալ գերկինս մեծի Կարապետին քո, և Հոգին Աստուծոյ զի իջանէր ի վերայ փառակցցիդ իւրոյ. որ զամենայն յանձն առեր վասն մեր բայց ի մեղաց, և խաչիւ և արեամբ պզտոցներ զմեզ ի ծառայութենէ մեզոց. խոստովանիմ զքեզ Աստուած կատարեալ, մի յերրորդութենէդ, համագոյակից և փառակից, 10 պատուակից և իշխանակից Հօր և Հոգւոյդ սրբոյ. խոստովանեա և զիս, Տէր, առաջի Հօր քոյ և հրեշտակաց սրբոց, որպէս խոստացեր. մի յանարժանութիւնս իմ հայեսցիս, այլ դժա յիս, և մի անտես առներ զծառայս 15 քո. և կատարեա զընթացս իմ ըստ կամաց քոց բարեւիրաց, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն».

Իսկ անօրէն դատաւորն ևս առաւել լցեալ սրամտութեամբ և բարկութեամբ՝ յարձակեաց ի վերայ սրբոյն 20 զսպասաւորսն անօրէնութեան, և անտանելի տանջանօք չարչարէին զամեներջանիկ նահատակն Քրիստոսի. մինչև բազմաց իսկ ապել թէ մեռաւ. և քարշեալ ընդ փողոցամէջ բաղարբին՝ ունեթով զհերաց գլխոյ, և տարեալ ընկեցին զնա ի բանդին. որ և անդ լինէր զաւօքս եջիս. Իսկ 25 երանեալ վկայն կոչեցեալ զայլ ոմն քահանայ ճշմարտախօս և իրաւաբան, բարեպաշտօն և երկրպագ յԱստուծոյ, որուն անուն էր Գէորգէոս, որ իբրև լուաւ՝ յօժարական կամօք եկն առ նա. և սակ սուրբն. Վհ տէր իմ Գէորգէոս, յարուցեալ երթայցես ի վանան հայրապետին մերոյ. 30 առ եպիսկոպոսապետն և տէրն իմ Անանիաս, և պատմեսցես նմա զամենայն անցս աղետիցս և զկերբ չարարանաց անձին իմոյ. և ազաչեա զնա աղօթս առնել ի վերայ իմ՝ թերևս արժանի եղեց առնուլ յանձն զմարտիրոսական նահատակութիւն».

ի միմեանց՝ առաքեաց զքահանայն, և ինքն անդէն յարու-
ցեալ կայր յաղօթս. իսկ նախասացեալ քահանայն եկեալ
փութանակի առ կաթողիկոսն Հայոց՝ պատմեաց նմա
զամենայն իրան ստուգութեամբ: Իսկ նա ըստ բնածին
5 բուսոյ բարուցն և ըստ առաքինասէր կամացն զոր ունէր
առ որբս և այրիս և առ անայցելուս, ևս առաւել առ
այնոսիկ որ վասն հաւատոց արեամբ չափ նահատակէին,
որպէս և առ սուրբ վկայիւս է տեսանել. զոր իբրև լուսւ
զասացեալսն առ նա ի քահանայէն վասն սրբոյն՝ յարու-
10 ցեալ իսկոյն եմուտ ի սենեակ իւր հանդերձ սուրբ եպիս-
կոպոսօք և ուղղափառ վարդապետօք և ամենայն եկեղե-
ցական ուխտիւն, և անկեալ յերկիր ի վերայ երեսաց
իւրեանց՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Աստուծոյ հան-
դերձ Չերմեռանդն արտասուօք զաչս ի յերկինս համբար-
15 ձեալ յօգնականութիւն զնահատակադիրն կոչէին՝ ապրե-
ցուցանել զժառայն իւր զսուրբն Թէոդորոս, ասելով երգս
ինչ ի սաղմուսէն միաբանական ձայնիւ. Աստուած յօգնել
ինձ նայեաց, և Տէր յընկերել ինձ փութա. և դարձեալ՝
20 Զայնիւ իմով ես առ Տէր կարդացի. և թէ՛ Տէր լուր
աղօթից իմոց. և դարձեալ՝ Բազում նեղութիւնք են ար-
դարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր: Եւ անդ կացեալ
յաղօթս իբրու ժամս երիս, դարձեալ անդրէն վերառաքեն
զնախասացեալ քահանայն Գէորգէոս առ քաջամարտիկ
վկայն ի բանդին, և բանս բազումս մխիթարականս զինի
25 նորա. և նա յարուցեալ գնաց և պատմեաց զամենայն
յորդորական զբանսն և զօրինակ համբերութեան զառ ի
սրբոյ հայրապետէն ասացեալսն. զոր լուեալ սրբոյ վկային
ևս առաւել հաստատեալ ի հաւատս անշարժ յուսոյն որ
ի Քրիստոս. և քահանային երկրպագեալ սրբոյն՝ դարձաւ
30 անդրէն թառ քահանայապետն: Իսկ կաթողիկոսին հրա-
մայեալ նոյն քահանայի առնուլ կերակուր ինչ ի պէտս
մարմնոյ երանելոյն՝ տանել ի բանդն. մտեալ ի ներքս առ

1. Տպ. ի միմիեանց. 17-21. Տես Սղ. 4թ. 2, Գ. 5, ձև. 2, 1Գ. 20.

նա՝ տայր նմա ուտել. զոր առեալ եկեր, առաջի նորա. և
ապա յարուցեալ երկոքին միաբան կացին յաղօթս և
կնքեալ զինքեանս նշանաւ խաչին նստան. և աստուած-
ժուսոյց քահանայն սկսաւ երկրորդել նմա զոր ինչ գրեալ
5 է ի գիրս աստուածայինս, զնահատակութիւնս բազմա-
չարչար վկայիցն Աստուծոյ, զնեղութիւնս արդարոցն, զհամ-
բերատար ժուժկալութիւնս սրբոցն, և զհանդէս նախա-
մարտիկ արանցն ընտրելոց ի Քրիստոս, զլլկանսն, զձա-
ղանսն, զխաչն, զեղէգն. նաև քարոզէր նմա ի հին և ի
10 նոր կտակարանաց. Իսկ սուրբն և ամենասուրբն ունկն-
դրութեամբ լսէր նմա և զուարթութեամբ ուրախա-
նայր, ցանկայր և փափաքէր հասանել երանաւետ կոչմանն
և անթառամ պսակացն. Իսկ քահանային համբուրեալ
զսուրբն՝ յանձն արարեալ զնա ամրածածուկ աջոյն Աս-
15 տուծոյ Հօր, և ինքն դարձեալ վերստին առ եպիսկոպո-
սապետն. Իսկ կաթողիկոսին զաւուրս վեց զայս այսպէս
նախախնամեալ հոգաբարձութեամբ, առաքելով զքահա-
նայն միշտ առ նա՝ որպէս ցուցաք յառաջագոյն:

Եւ ապա զինի աւուրցն վեցից յղէր դատաւորն ի
20 բանդն առ սուրբն ի պատուաւորաց իւրոց ի մեծամեծ
աւագանւոյն, ի գիտնականացն և յընթերցողացն իւրեանց
առասպելաբան ուսմանցն, խօսել ընդ նմա բանս ինչ
պատրողականս, թերևս կարասցեն ածել ի հաւան զընտիր
նահատակն. Եւ մտեալ ամպարչտացն առ նա ի բանդին,
25 տային զողջոյնն մահացու և նստէին առաջի նորա. խօ-
սել սկսան և ասեն ցնա. «Ընդէր կաս և մնաս ի գմին
յամառութեան և նստիս ի խաւարչտին տեղւոյդ՝ մատ-
նելով զանձն քո ի մահ, անտես առնելով զկեանս քո.
վասն ձւմ առնես զայդ և կամ վասն որոյ յուսոյ համբե-
30 րես այդպիսի լլկանաց և անհանդուրժելի չարչարանաց.
լուր մեզ և ընկեա ի քէն զընդունայն խորհուրդս կամաց

3. Տպ. խաչիւն. 21. Չեռ. աւագայնոյն.

քոց, և յարուցեալ ուղեկից լեր մեզ, զի գնասցուք առ
գլխաւոր մերոյ օրինացն և ընկալցիս բազում ընծայս և
պարգևս ի նմանէ և ի մէնջ ամենեցուն, և զերծեալ ապ-
րեսցիս ի տանջանացդ յորում կասդա: Եւ այսպիսի օրինա-
ց կաւ բազում բանս հրապուրանաց ասէին առ սուրբ վկայն՝
խափանել կամելով զնա յառաջի եղեալ ճանապարհէն.
այլ նա քանզի աստուածային հրով սիրոյն բորբոքեալ էր՝
ամենեկին ոչ այլ ինչ առնէր պատասխանի առ նա եկե-
լոցն, բայց միայն զայս բան ասելով, թէ՛ «Քրիստոնեայ
10 եմ և Քրիստոսի ծառայ՝ ըստ վերստին ծննդեան աւազա-
նին, և ճշմարիտ խոստովանող աստուածութեանն Քրիս-
տոսի»: Եւ իբրև ոչ կարացին շարժել և խախտել զկարծ-
րութիւն հաստատուն հաւատոյ նորա և տկարացան առ
ի վանել զամուրս նորա, յարուցեալ այնուհետև ամօթալից
15 գնացին ի տեղւոյէ անտի: Իսկ ի միւսում աւուրն խոր-
հուրդ առեալ դատաւորն՝ առաքէր առ սուրբն զայլս
ոմանս յընչաւէտ և ի գոյաւոր իշխանացն՝ բերելով ընդ-
ինքեանս ոսկի և արծաթ և հանդերձս ազնիւս և մեծա-
գինս. և մտեալ գնէին զայն ամենայն առ ոտս սրբոյն, և
20 ըստ օրինակի առաջնոցն բանիցն խօսէին առ նա: Յայն-
ժամ ամենայն երանութեանց արժանաւոր վկայն Քրիս-
տոսի՝ տեսանէր իմանալի ակամբ հոգւոյն զարկուած և
զփորձանս բանսարկուն, զոր ածէր ի վերայ ինքեան ի
ձեռն չար սպասաւորացն անօրինին, արհամարհեալ զնոսա
25 ցրուէր և ի բաց մերժէր զպարգևս ընծայից նոցա զոր
բերեալն էին նմա, և թքեալ քամահէր մղելով ի նոսա
զկօրստական ձիրն նոցա. և միայն զայս բան աղաղակէր,
թէ՛ «Քրիստոնեայ եմ, քրիստոնեայ, ինչք ձեր և խոս-
տումն պարգևաց ձերոց ընդ ձեզ լիցի ի կորուստն յա-
30 լիտենից»:

Եւ իբրև տեսին զանսասանելի զպնդութիւն հաւա-
տոյ նորին, գնացին և նորա ամօթալից դիմօք զօրէն յա-

1. Տպ. ուղեկից.

ուշագոյն եկելոցն: Ապա զկնի աւուրց ութեւտասանց
անցանելոյ՝ վաստակեցան պարտեցան չար սպառազինքն
մարտնչելով ընդ սրբոյ վկային: Այլ և յետ այսչափ ան-
տանելի չար և դառն տանջանացն զոր անցուցին անօ-
5 րէնքն ընդ սուրբ մարմին երանելոցն, հատին ի վերայ
նորա զվճիռ մահու այսպիսի օրինակաւ. «Թէոդորոս այր
ժանտ և ապարասան՝ ազդաւ և տոհմիւ և քաղաքավա-
րութեամբ ի դաւառէս Գամրաց, և զկերպարանն և զձև
ունելով զաղքատութեան, չքաւորութեան ազադաւ ի բաց
10 կացեալ ի հայրենատուր հաւատոցն և այժմ անդրադար-
ձեալ պաշտէ զԱստուած ոմն զխաչեայն՝ զոր Յիսուսն
անուանեն, և որ ոչ միով իւրք կարացաք զմիտս նորա
չըջել կամ շարժել յետս՝ յառաջի եգեալ ճանապարհէն,
ոչ ամենայն մեծութեամբ աշխարհիս և ոչ բնաւ համօրէն
15 տանջանարանօք զոր արկաք ի վերայ նորա. այսուհետև
հրամայէ մեր դատողական ատեանս կախել զնա կապա-
նօք ընդ փայտն մահապարտաց, և քարկոծ առնել ամե-
նայն բազմութեամբ զչարաբաստ մարմին նորա»: Յայնժամ
անօրէն դահիճքն ըստ հրամանի դատաւորին եկեալք ի
20 բանդն առ սուրբն, սկսան ողորանօք բանիւք ասել ցերա-
նելին. «Տես, ահաւասիկ հատաւ ի վերայ քօ վճիռ մահու,
արդ զոր ինչ կամիս և առնելոց ես՝ ասա մեզ վաղվա-
ղակի»: Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի ասէ ցնոսա. «Արգ զոր
յառաջագոյն ասացի ընդ ձեզ և զնոյն գարձեալ վերստին
25 ասեմ, եթէ բանից ձերոց ամենևին ես ոչ եմ լսելոց.
քանզի ի սմին յայսմ գիշերի տեսանէի յանուրջս զՏէրն
իմ Քրիստոս ունելով ի ձեռին իւրում թագ իմն թագա-
ւորական և պսակ արքունական. ձայն եղև առ իս ասե-
լով. Թէոդորէ, եկ, սու զբարբիոնն կենաց ի ձեռաց
30 պսակադրիս. արդ իմ տեսեալ զայն ամենայն՝ ըզձալի
տենչմամբ փութամ գնալ առ նա, զի ընկալայց զվարձս
վաստակոց իմոց: Արդ աղաչեմ զձեզ, մի խափան առնէք
ընթացից իմոց առ ցանկալին անձին իմոյ, և մի կայք
ներհակ ճանապարհիս՝ որ ի կեանս անապականս կարա-

պետէ՛ս: Իսկ նոցա հանեալ զնա յարգելարանէն, առեալ
տանէին ձեռս յետս կապեալս ի տեղի կառաւման աս-
պարիսի նահատակութեանն, և ամենայն բազմութիւն
քաղաքին Կեսարացւոց ընթացեալ երթային զկնի սրբոյն
5 ի փեսարանն. և մինչդեռ հանէին զնա ընդ դուռն քա-
ղաքին: պատահեալ նմա ի ճանապարհի անդ երկրորդ ար-
քային և ասէ ցնա. «Յյր դու, ընդէր մեռանիս ի տարա-
պարտուց և ընդ վայր. այժմ ասա բան ինչ հայհոյու-
թեան, և անցեալ գնասցես պաշտելով զոր ինչ և կա-
10 մեացիս»: Իսկ քաջամարտիկ և անպարտելի զինուորն Քրիս-
տոսի ամենեկին ոչ ետ նմա պատասխանի, այլ ի ձայն
բարձր աղաղակեաց ասելով. «Քրիստոս որդի Աստուծոյ՝ որ
բնակեալդ ես ի բարձունս, և անքուն ակն քո զննեալ
տեսանէ զսիրտ որդւոց մարդկան. որ քննես զգալունիս
15 խորոց ամենեցուն, ինդրեմ ի քէն և աղաչեմ, անքնին և
խնքնազօր յամենայնի, հայեաց ի նուաստութիւն մարմնոյ
իմոյ և զաներևայթ զօրութիւն Հոգւոյդ սրբոյ առաքեա
յօգնութիւն տառապեալ անձին իմոյ, և արժանաւորեա
զանարժանութիւնս իմ հասանել անսահման մեծութեանս
20 այսորիկ և գրիլ ի պարս վկայիցն որք հրաւիրեալ են
յընթրիս անմահ փեսայիդ. և հեղմածք արեան իմոյ շնոր-
հեա զթողութիւն յանցանաց իմոց, և քեզ փառք յաւի-
տեանս. ամէն»: »

Արդ մինչդեռ սուրբ վկայն զայս առանձինն աղօթս
25 մատուցանէր Աստուծոյ, յանկարծակի հարեալ դահճին
զսուրբն՝ մղէր փութացուցանելով զնա ի տեղի նահատա-
կութեանն. և սուրբն դարձեալ սկսաւ աղօթել այսպէս.
«Որդի Աստուծոյ և Տէր արեւակալ, փառաւորեալ և հզօր
յամենայնի, անսահման և անքնին մեծութիւն, զոր ոչ
30 արարածոց տանին բնութիւնք և ոչ հրեղինաց ոգիքն
նկատեն զանակնարկելի կամս աստուածութեան քո, և
չիք սահման գթութեան և ողորմութեան քո, քանզի ամե-
նայնի դու ես Տէր՝ որ ի բարձրութիւնս և ի խորութիւնս.

21. Տպ. արեամբ իմով.

զի քոյով հրամանաւդ կառավարին արարածք և ակնարկութեամբ քոյով իննամարկին և առկայանան յիւրեանց կայանս: Արդ ես անարժան ծառայս ոչ անյոյս եղեալ յիմմէ փրկութենէ, և ոչ վհատի սիրտ իմ յամենագութ
5 ողորմութեանց քոց, զի ամենայն կենցաղական իրաց փոխանակ՝ զքեզ սիրեցի, զքեզ ընտրեցի, ի քեզ հաճեցայ և ամենայն փափագանօք և բաղձանօք յօժարեցի հասանել անմահ բարեաց քոց: Արդ որովհետև կանգնեցեր զանկեալս և վերածեր ի կեանս անմահս, և կացուցեր զիս ի
10 հանդէս վկայական ասպարիսիս, արդ մի ի բացէ առներ յինէն զողորմութիւն քո, և մի տար ասպականիչ գայլոյն մտանել յանդաստանս քո, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն:»

Արդ մինչդեռ սուրբն զայս աղօթս մատուցանէր Աստուծոյ՝ յախուռն յարձակմամբ յարեան ի վերայ նորասպասաւորքն անօրէնութեան, և ըմբռնեալ զնա տարան ի տեղի կատարմանն մերձ ի փայտն մահու՝ զոր կանգնեալ էին ի սպանումն գողոց և աւազակաց ի մէջ բազմակոյտ հրապարակին, յորս հաւաքեալ լինէին ի կողմանց կողմանց
20 արանց և կանանց հաւատացելոց և անհաւատից, իբրև զմանրամաղ փոշի սքախառն օդով բերեալ լինէին ի տեղեաց տեղեաց ի տեսիլ նահատակութեան սրբոյն: Ուրախութեամբ ցնծայր և կաքաւելով հրճուէր ցանկալին զուարթնոց ի հանդէսն յայն, մտաւ եղեալ մաքառէր
25 հոգւովն երիտասարդ մանուկն և փափաքելին լուսերամիցն: Յայնժամ ուժգնակի քարշմամբ բերեալ լինէր ի սպասաւորացն մերձ ի փայտն նահատակն քրիստոսագրեաց, և պնդեալ զնա ընդ փայտին յոտից մինչև ցլանջսն: Իսկ անօրէն դահիճն մերձ եղեալ առ սուրբն՝ ասէ. «Ասա
30 բանս ինչ հայհոյութեան և ապրեսցիս ի մահուանէդ, և յետ այնորիկ երթ արա զկամս հաճոյից քոց»: Իսկ ջատագովն ճշմարտութեան սուրբ վկայն Քրիստոսի լցեալ զբերան իւր խիտով՝ եթուք յերեսս անօրինին, և նա անդրէն

33. Տպ. խողխով, իմս խուխով.

դարձեալ անամթաբար զնոյն բանս խօսեցաւ և ասէ.
«Երգուեալ ի կեանս արքային՝ եթէ ոչ լուիցես խրատու
իմոյ՝ փութով բառնամ զքեզ ի կենացս»: Ասէ ցնա սուրբն.
«Ռառնասցի քեզ աչք արքային քո՝ եթէ ոչ արագապէս
5 կատարեսցես զկամս չարութեան քո առ իս»: Յայնժամ
երիցս անիծեալ և թշուառական դահիճն հարեալ ուժգ-
նակի տապարաւ զգագաթն սրբոյն, և նոյնժամայն շեշ-
տակի ճեղքեալ մինչև յունկն նորա. և այլ ոմն հարեալ
վիմաւ զբիբս աչաց նորա՝ և տեսանողականն կախէր զե-
10 րեսօք նորա: Իսկ մեծ վկայն Քրիստոսի, սուրբն Քէոզո-
րոս, ձայն բարձեալ առ նոսա ասելով. «Ներեցէք ինձ սա-
կաւիկ մի»: Եւ նորա ունկնդիր եղեալ անսացին՝ կարծելով
թերևս զղացաւ վասն սաստիկ հարուածոցն: Սուրբն ասէ.
«Երգմնեցուցանեմ զձեզ ի կեանս արքային ձերոյ, զի թոյլ
15 տալով խնայեսցիք մնալով միւսոյ աչաց իմոց, որպէս զի
տեսից զյօշումն և զչարաչար քանցումն մարմնոյ իմոյ, և
այնու ցնծացեալ ուրախ եղէց ի փրկութեան իմոյ զոր
տուաւ ինձ ի Տեառնէ Աստուծոյ»: Իսկ ամպարիչտ դահ-
ճացն անարգեցին զերանելեաւն և ասեն. «Մեք կարծէաք
20 թէ զղանալով քո դարձցիս ի քոյին յամառութեանցդ,
վասն այնորիկ ներեցաք քեզ»: Եւ անդէն վերացուցեալ
դահճին եհար վաղակաւորաւն զճակատ երանելոյն և ի
բաց եհան զսկաւառակն ի գլխոյ անտի. և սուրբ վկայն
աղաղակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Տէր իմ և Աստուած
25 Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զիս որ վասն անուանդ քո մե-
ռանիմ»: Եւ նոյնժամայն հանգերձ կապանօքն շրջեցաւ
փայտն ընդ արևելս Վիոյս, քանզի կանգնեալ կայր ընդ
հարաւ. ընդ որ հիացեալ զարմանային ի նա ամենեքեան
ի վերայ սքանչելեացն եղելոց: Եւ յորժամ դարձաւ յա-
30 րևելս ամենագով սուրբն՝ յաղօթս եկաց այսպէս. «Բոհա-
նամ զքէն, Տէր Յիսուս Քրիստոս, փրկիչ և ստեղծիչ
աշխարհի, որ յաղագս դատապարտութեան բանական
ընթեանս առաքեցար ի հայրական ծոցոյ ի խնդիր մեզ
մոլորելոցս, և զինքնագոր աստուածութիւնդ խոնարհե-

ցուցեր ընդ մահու լծով, և զբաղուկս քո զաշխարհակե-
ցոյց տարածեցեր ի վերայ կենդանարմատ փայտին, և ի
հարուածոյ տիգին ոչ դարձուցեր զթիկունս քո, և ոչ զկեր-
պարանդ. Հօր ի թքոյն և յապտակէն. արբեր և զքացախն
5 խառնեալ ընդ լեղի և զկողահոս աղբիւր աստուածային
արեանդ բացեր լուանալով զվէրսն Ադամայ, և զմուրհակս
պարտեաց ամենայն մարդկան պատառեցեր ի վերայ խա-
չին, և աշխարհակեցոյց մահուամբդ քո փրկեցեր զմեզ ի
մեռելութենէ մեղաց: Եւ եթէ անսահման և անքանակ
10 աստուածութիւնդ կրեաց զայս ամենայն վասն մեր, սրչափ
ևս առաւել հողեղինի և ընդ մեղօք բնակեալ բնութեանս՝
պարտիմք հեղուլ զարիւնս մեր վասն աստուածային
արեանդ, ևս առաւել իմոյ նուաստութեանս, որ եթէ
բիւր և զանազան վիշտք և չարչարանք կրէր յիմում
15 մարմնի, առաւել ևս պիտոյ էր վասն անբաւ բարեբարու-
թեանդ քո որ առ իս. դարձեալ թէ ամենայն երկնաւոր
խմբաւորութեանցն բարբառն էր ի բերանի իմում՝ իբր
արդեօք այնու ամենայնիւ կարէի պատմել զանճառ տնօ-
րէնութիւնդ քո, կամ օրհնութիւն և գոհութիւն ամե-
20 նօրհնեալ աստուածութեանդ քո վերառաքել, եթէ յորքան
և յորպիսի անօրէնութենէ հաներ զիս, և յանբաւ և
յանճառ երանութեան մերձեցուցեր. և արդ այսուհետեւ
բա . . .»:

Եւ մինչդեռ շունչ նորա ի նմա էր, և մատուցանէր
25 աղօթս, հարին զնա յամենայն կողմանց սուսերօք և քա-
րամբք և փայտիւք. և նա ուրախութեամբ աւանդեաց
զոգին:

Յետ այսորիկ ի ցոլանալ պայծառ լուսոյ ի վերայ
մարմնոյ սրբոյն՝ յարհաւիրս անկեալ դահճացն՝ խոյս ե-
30 տուն անտի. և Շահուգնատին իմացեալ զեղեալսն՝ հրա-
ման հտ Անանիայ հայրապետի փութով բառնալ և թաղել
զնա: Եւ գնացեալ բարձին զսուրբն և ամփոփեցին պատ-

ուով յարժանաւոր տեղւոջ. և արար Աստուած բազում
սքանչելիս ի գերեզմանի նորա ի վերայ հիւանդաց և ախ-
տաժետաց: Եւ եղև փառաւոր նահատակութիւն երա-
նելոյն յամի Տեառն 1204 և ի թուին Հայոց 10ԾԿ, ի
5 մայիսի 18, յաւուր երեքշաբաթի, յեօթներորդ ամի թա-
գաւորութեան Լեոնի արքայի Հայոց և յերկրորդ ամի
Ռուզնատինայ:

Յիշեալ վկայաբանութեան ընագիրը տպուած է
ի Վարդ և վկայաբանութիւնք տրոսց հատընտիր քաղեալք
ի ճառընտրաց. հատոր Ա. Վենետիկ. 1874, էջ 550—
568: Վկայաբանութիւնք ընդհատուած է էջ 568, (մերը
էջ 92, տող 23) հետևեալ ժանօթութեամբ. «Աստթե-
րի մնայ օրինակն:» Բայց Աւգերեան և Չամչեան ան-
շուշտ այս վկայաբանութեան ամբողջական և անթերի
օրինակն ունեցած են, որովհետև երկուքն ևս գրեթէ նոյն
բաւերով դրած են վկայաբանութեանս համառօտու-
թիւնը մինչև վերջը: Այսպէս տես Աւգերեան, Լիակա-
տոր վարդ սրբոց, հատոր ԺԲ. էջ 181-3, մայիս 18,
ուր և ճառընտրի համարը կը դրուի, «ճառընտ. Բ.
երես ԳԿն:» Իսկ Չամչեան, հատ. Գ. էջ 176-8, այսպէս
սկսած է. «Եւ մինչդեռ նա անդ էր ամսօրեայ ժա-
մանակօք (այսինքն Փոքր Հայոց Անանիա կաթուղիկոսը
ի Կեսաքիա), նահատակեցաւ սոռքը վկայն Թէոդորոս՝
որ և Քորոս, զորմէ արժան համարիմ գրել աստ սա-
կաւուք, քստ որում պատմէ գնմանէ ընդարձակ և
ճառօրէն մի ոմն յականատես զարդասպետաց եղերոց
Թ. քաղաքի անդ, որպէս աւանդի ի հին երկաթեւզիդ
ճառընտիրս՝ գրեալ թ նմին դարաւ:—Այս Թէոդորոս
էր որդի առն բարեպաշտի յաղգէ հայոց ի քաղաքն
Կեսաքիա ... ևն:» Ընդհատուած վկայաբանութեան
շարունակութիւնը արտատպում ենք Չամչեանի համա-
ռօտութիւնից: Հմտո. նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 224'—
225', որ մի ամբողջական օրինակի համառօտութիւնն է:

8.

ՏԻՐ ԱՌՈՋԵԼ ՔՈՂՈՆՈՑ ԿԵՉՐՈՐՑԻ

† ՈՄԷ = 1208

Սոյն նահատակի մասին մի փոքրիկ յիշատակութիւն տալիս է Այրարատ, էջ 47 ա: Բայց աւելի ընդարձակօրէն ծանօթանում ենք նրա հետ՝ Խժկօնից եկեղեցու մի տապանագրից, որի մասին Հ. Ալիշան, Շիրակ, էջ 129, խօսում է այսպէս.

Ի հարաւոյ կուսէ յարակից է յեկեղեցիս մատուռն փոքր, և յորմն նորին առ գետնաւ տապանագիրս այս, յամի 1208.

Թուական ՈՄԷ. Ես Գ . . . ոս աշակերտ Մարգարէի քահանայի միայնաւորի կանգնեցի զխաչս պահապան գերեզմանի սորա և եղբօր իմում Առաքելին. աղաչեմ յիշել յաղօթս ձեր . . . զվարդապետս, զՊօղոս, և զԱնդրէաս և զԾնողսն իմ. և զտէր Առաքելն որ նահատակեցաւ ի Կեչրոր քաղաքի զանազան տանջանօք:

9.

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՉՐՈՐՏԻ

† ՈՂԱ = 1222

Սոյն նահատակի մասին Այրարատ, 47 ա այսպէս է խօսում. «Յիշատակին յարձանագիրս Խնժկօնից՝ նահատակեալք Տէր Առաքել ի Թուին 1208, «ի Կեչրօր քաղաքի, զանազան տանջանօք» և Գրիգոր ոմն (կամ այլ անուն) յամի 1222»:

Աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ենք գտնում Նիրակ, էջ 130, Խժկօնից եկեղեցիների նկարագրութեան մէջ. — Նման ոմն է ձևով և մեծութեամբ չորրորդ եկեղեցին, քարընկեցիւ ի բացեայ յերեցն և յայլում քարափան, յարևելից նոցին. չկան ի ոմա արձանագիրք, այլ գերեզմանք արկղաձևք շուրջ զնովաւ, ի մի ումն գրեալ.

Աստուած ողորմի Գրիգորոյ. ամէն:

ի միւսում՝ որոյ խաչվէմ կործանեալ է մասամբ արձանագրին, մնայ այս բան, 1222 ամին Թուականաւ.

Որ նահատակեցաւ ի Կեչրօր քաղաքի. որք երկրպագէք Քրիստոսի սուրբ նշանիս՝ յիշեսլիք զմեզ օր կայք առաջի սորա. Թվին Հայոց ՈՂԱ:

Վերջինիս համար է. Ալիշան գրում է. «Թուի նոյն Տէր Առաքել՝ որոյ նահատակութիւն յիշեցաւ վերագոյնդ յայլում արձանի:» Բայց Առաքել նահատակուած լինելով 14 տարի առաջ, ոչէտք է ընդունել Թէ էր արեւից տարրեր են երկուքը:

Չլինի այսորիկ իբրև ժամանակ ինչ անցին ի վերայ, այլ զօր ել ի Հոնաց: զոր Խուչարին անուանեն. և եկեալ ընդ աշխարհն Վրաց առ Թադաւորն Լաչայ, և առ հազարապետն Բւանէ: զի տացեն նոցա տեղի բնակութեան. և 5 նորա ծառայեսցեն նոցա միամտութեամբ: Իսկ նորա ոչ առին յանձն լինել նոցա ասպնջական: Եւ նորա դէմ եղեալ գնացին առ բնակիչն Գանձակ քաղաքի. և նորա յօժարութեամբ ընկալան, քանզի էին ի մեծ նեղութեան ի զօրացն Վրաց, որք աւերէին զաշխարհս նոցա, և դերէին զմարդ և զա- 10 նասուն, ետուն նոցա տեղի բնակութեան ի սահմանս քաղաքին. օգնէին և այլ կերակրօք և ըմպելեօք. զի նորօք կայցեն ընդդէմ Թագաւորութեանն Վրաց: Իսկ զօրքն Հոնաց դադարեալք անդ և զետեղեալք, զօրաժողով եղև Իւանե և դիմեաց ի վերայ նոցա հպարտութեամբ. մե- 15 ծամեծս փբայր բնաջինջ առնել զնոսա և զքաղաքն, ի բազմութիւն զօրացն յուսացեալ և ոչ յԱստուած, որ տաց յաղթութիւն ում և կամի: Իբրև հարան ընդ միմեանս, ելին խուժքն հանգստեամբ յորջից իւրեանց. և զվաստակեալ և զբքեալ զօրմն Վրաց ի բերածն սրոյ արկեալ, և 20 զբարուս՝ ձերբակալ արարեալ, և զմեացորդմն փախուցեալ, և մեծ բեկումն եղև յաւուր յայնմիկ զօրուն քրիստոնէից. և այնքան թողան ի ձեռանէ Աստուծոյ, մինչ զի մի վատ այր զբազում քաջ արս և անուանիս եղեալ ի

պատերազմունս, իբրև հովիւ զհօտ առաջի անցուցեալ բերէին. զի երարձ Տէր զօգնութիւն ի սրոյ նոցա. և ի ընկալաւ զնոսա ի պատերազմի. բերէին զարս պատուականս և վաճառէին ընդ դոյզն հանդերձից կամ ընդ 5 կերակրոյ. և Պարսիցն գնեալ զնոսա՝ անհնարին նեղութեամբ կեղէին զկեանս նոցա. և այնքան պահանջէին ի նոցանէ կշիռս ոսկոյ և արծաթոյ, մինչև անհնարին լինել հատուցանել. և բազումք մեռան անդէն ի բանախ:

Անդ ըմբռնեցան ընդ այլան և Գրիգոր որդի Հաղ- 10 բակայ՝ եղբայր Վասակայ քայի, և Պապաքն՝ նորուն եղբոր որդի, զի երեք որդիք էին Վասակայ՝ Պապաքն, Մկեւմ, Հասան զոր Պոօշն կոչէին, արք քաջք և անուանիք, որ յահէ նոցա դողայր ամենայն զօրն Տաճկաց: ԶՊապաքն սպանին ի պատերազմին. իսկ զԳրիգոր ձերբա- 15 կալ արաբեալ, նեղէին բազում խոշտանգք, զի ուրանցի զԳրիտոս. և նա իչ առ յանձն, այլ անոււել ևս անարգէր զմուր օրէնսդիրն նոցա զՄահմետ, և զգարչելի օրէնս նոցա. և բարկացեալ նոցա՝ քարչեցին զնա մերկ ի վերայ երկրի, և փշով քանցեցին զամենայն մարմինս նոցա. և 20 այնքան տանջեցին զնա, մինչև ի գանելն աւանդեաց զոգի իւր, և ընկալաւ ի Գրիտոսէ զվկայական պսակն: Մորս գաւառաւ Խաչենեցիք էին, յերեւելի ազգէ, հաւատով քրիստոնեայք ուղղամիառք, և ազգաւ Հայ:

Յիշեալ նահատակութեան պատմութիւնն ունի միայն Կիրակոս Գանձակեցին. մենք քաղել ենք Մոսկուայի 1858-ի տպագրութիւնից, էջ 119—120: Համարնակ Ձամբեան պատմ. Հայոց, հատոր Գ. էջ 202՝ Ո՛Ք—1223 թուականն տակ:

II.

ՄՅԵՓՈՆՈՍ ՎՈՆՈՂՈՅՐ

† 29 = 1257

Ի թուականին հայոց 22 եկին յարևելից, ուստի մեծ զանն էր, է զանի որդիք՝ ամէն դուստան մի հեծելով. և մի դուստանն էր ԼՌ. Եւ են անուանք նոցա այս. առաջին և մեծն ի նոցանէ՝ Հոյլաու, որ էր եղբայր Մանկուզանին. 5 երկրորդ՝ Խուլն, որ և զինքն եղբայր Աստուծոյ ասէր, և ոչ ամաչէր. երրորդն՝ Բալախէն. չորրորդն՝ Տուտարն. հինգերորդն՝ Թագուդարն. վեցերորդն՝ Ղատա զանն. եօթներորդն՝ Բօրաղանն. և էին սոքա անհնազանդք միմեանց և յոյժ աներկիղք և մարդակերք:

10 Իսկ գալն՝ որ եկին, ամէն կառօք եկին և կառօք շրջէին, մինչ զի զլեառն և զբլուրս հարդէին աշխարհաւն արևելից վասն հեշտ գնալոյ կառացն և սայլիցն. Իսկ այն գլխաւորն, որ զինքն եղբայր Աստուծոյ ասէր՝ եկն ընդ մէջ երկրին, և կոխեաց անողորմաբար զտառապետը 15 քրիստոնեայսն, և զփայտէ խաչն, հւր և գտանէին ի ճանապարհս և ի լերինս կանգնեալ՝ զամէնն այրէին, և ոչինչ իրօք ոչ յագենային, այլ զվանորայսն որ կային յերկիրն, հւր և գտանէին՝ առաւել ևս կոխէին, ուտելով և ըմբելով, և զպատուական քահանայսն կախէին և ծեծէին 20 անողորմաբար:

Իսկ գլխաւոր մի ի Խուլին հեծելէն գնաց ի վանք

1. Տպ. ի չումի. | Տպ. թվականին. 6. Տպ. եղբն փե. հինգերորդն.

մի որ ասի Գերեթին. և էր հայր վանից ալևոր ծեր
յոյժ, ընդրեալ, սուրբ և առաքինի և ամենայն վարիւք
և բարի գործովք՝ կատարեալ, Ստեփաննոս անուն. Եւ
նա յորժամ ետես զգլխաւոր Տաթարին, որ գնայր առ
5 նա ի վանքն՝ էառ գինի ամանով ինչ և գնաց ընդդէմ
Տաթարին և բռնեաց տղղու, որպէս սովորութիւն է Տա-
թարին. Եւ ապա յետ այնորիկ տարեալ ի վանքն, և
նստուցեալ հանդերձ այլ հեծելօքն, որ կային զկնի
գլխաւորին, և զենեաց ոչխար, և երաց այլ գինի, և յա-
10 գեցոյց ուտելով և ըմպելով զամէնն՝ մինչ զի բռին կա-
րէին դադարել ի ձիանն. Եւ յերեկոյն արբեալ գնացին ի
տունս իւրեանց, զի հուպ առ վանքն էր տուն Տաթարին.
Իսկ յորժամ հասին ի տունս իւրեանց և ննջեցին զգիշերն,
ընդ առաւօտն զարթուցեալ՝ տեսին զգլխաւորն հիւանդ-
15 յոյժ, և յորժամ հարցին, թէ վտան ինչ պատճառի է հի-
ւանդութիւնդ՝ ասաց գլխաւորն, թէ երէցն զեղեաց զիս
յերեկոյն. Եւ էր անմեղ երէցն. բայց վտան խարաբ և
յանյազ ուտելոյն և ըմպելոյն իւրեանց այնպէս հանդի-
պեցաւ.

20 Եւ առ ժամոյն ուղարկեցին և կապանօք տարան
զհրաշալի ծերն՝ զհայրն Ստեփաննոս. և յետ շատ հարց և
փորձի և նոցա ոչ աւատալոյ՝ ի չորից կողմանց փայտ
ցցեցին, և պրկեցին անողորմաբար զամպարտն ի յայն
բանն, ի գետնոյն բարձր իբրև կանգնաւ չափ. և ապա
25 հօւր վառեալ ի ներքոյ այրեցին, և խորովեցին զամենայն
մարմինն նորա մինչև աւանդեաց զհողին հրաշալի ծերն
Ստեփաննոս. Եւ յայտնապէս նշան և սիւն լուսոյ տեսին
ի վերայ երանելի հօրն Ստեփաննոսի, որ այնպէս անմեղ
և ի զուր նահատակեցաւ և ընդ սրբոց մարտիրոսացն
30 պատկեցաւ.

6. Մաղափայի պատմութեան հրատարակիչ Գ. Պատկանեան էջ 68
ողղու բառը բացատրում է այսպես. զտղղու, ուղղագոյն՝ տղղու, կամ
լու ևս՝ տրղու—ترغو، ترغو—հարկ, պաշար ճանապարհիւ: Յ. Տպ-
հանդէձ.

Իսկ պեղծ և անողորմ զլխաւորն այն զատ ի ցաւէն,
որ ունէր հարկաւ ի գեւե. վինչ զի կատարեալ ուտեր
զպիղծ մարմինն իւր. և այնպիսի շարչարանօք և դառն
հարուածով սպառակեցաւ. նոյնպէս և ամենայն բանակն
անկան ի չար ախտ, և բազումք սպառակեցան ի նոցանէ.

Այս տեղեկութիւնք Ստեփանոս փանպօր նահա-
տակութեան մասին տպելու է Առդարեաւ արեղաց,
«Պատմութիւն վասն աղգին ներդրաց». Ա. Պետեր-
բուրգ 1870, էջ 23—25:

ՋԱԼԱԼ՝ ԻՍԽԱՆՆ ՆՐ ՏԷՔ ԽՇՉԵՆՈՑ

† ԶԺ=1261

Իսկ զբարեպաշտ և զառաքինի իշխանն Զալալ նեղէր անհնարին կտտանօք, բազում հարկս պահանջելով ի նմանէ՝ առաւել քան զկարն, եգեալ փայտ ի պարանոց նորա, և երկաթ՝ յոտս նորա: Եւ զայս առնէր Տ ընդ նմա վասն առաւել քրիստոնէութեան նորա, զի թշնամիք էին ամենայն տաճկահաւատքն, որք յորդորէին զԱրղունն ի սպանութիւն նորա, զի ասէին, թէ սա առաւել թշնամի է դենիս մերոյ և օրինաց. զի և Արղունն և Ծաճկակրօն էր. և առեալ տարաւ զնա ի Ղազունն:

10 Իսկ նա գոհութեամբ տանէր ամենայնի, զի յոյժ տեղեակ էր աստուածային գրոց, և պահող, և աղօթական, և պարկեշտ ի կերակուր և յըմպելի, և ցանկացր մարտիրոսական մահուան: Իսկ զուսար Զալալին, Ռուզուքան անուն, որ կին լեալ էր Պօրա Նուինին՝ որդւոյ Զարմաղունին,

15 առաջին գլխաւորի թաթարին, զնաց առ Տօղուս Խաթունն՝ կին Հուլաուլին, զի թափեցէ զհայր իւր ի ձեռաց Արղունին: Եւ գիտացեալ անօրէն Ոստիկանին՝ առաքեաց վաղվաղակի դահիճս և ի գիշերի ետ սպանանել զսուրբ և զարդար այրն. և երթեալ անօրէն դահճացն՝

20 անգամ անգամ յօշեցին զնա ըստ նմանութեան սուրբ վկային Յակոբայ, նորին չարչարանացն հաղորդեալ, և պօսնի նորուն արժանացեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ:

Այսպէս կատարեցաւ այրն անարատ և աստուածապաշտ, զընթացան կատարելով, և զհաւատս պահեալ, յԶԺ Թուականին Հայոց: Եւ առաքեաց որդի նորա Աթապակն արս հաւատարիմս և ետ գողանալ զնշխարս հօր 5 իւրոյ, զի ընկեցեալ կայր ի ջրհոր մի ցամաք, զի Պարսիկն՝ որ ի տան իւրում ունէր զնա ի կապանս, տեսեալ աստուածայինս ի վերայ նորա, զի իբրև սպան զնա, իջեալ լոյս սաստիկ ի վերայ, խնամարկեալ ընկէց զնա ի ջրհորն, զի յետ աւուրց Թաղեացէ զնա պատուով: Նա 10 եցոյց խնդրողացն զմարմինն նորա, և պատմեաց զաքանչի ի երևումն. և նոցա ժողովեալ խնդութեամբ, և բարձեալ տարան զնա ի տուն իւր և Թաղեցին ի վանքն Գանձասար՝ ի գերեզմանս հարց իւրոց: Այլ և բերողք նշխարացն տեսին ի ճանապարհի զնոյն տեսիլ լուսոյն ի 15 վերայ նշխարացն:

Այս՝ հատուածը յեջեալ վկայի մասին տալիս է Կիրակոս Գանձակեցի, Մոսկուա 1858, էջ 235—6: Իսկ Վարդան պատմիչ (Վենետիկ 1862, էջ 152—153) իշխան Ջալալի նահատակութեան մասին պատմում է հետևեալը. «Ի յեօթն հարիւր թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Ջալալն դառն չարչարանօք կցորդեցաւ մահսն Քրիստոսի և վկայից նորա ի զբախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ և մատնեալ Արղունին. տարեալ ի Տաճկաստան ի Խազուինն, և անդ գիշերի յօդակոտոր արարեալ սպանին, միայն զքրիստոսասիրութիւնն ունելով պատճառս, պահօք և աղօթիւք և ողորմածութեամբ և զմիաշարաթան յոտնկացութեամբ անցուցեալ զժամանակս իւր մինչև ի ծերութիւն, վասն որոյ և լուսով ի բարձանց պատուեաց զնա Աստուած, իջանելով ի վերայ յօջեալ անդամոցն նորա, պսակելով և վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական: Ջոր տեսեալ սպանողացն սոսկացեալ ընկեցին ի ջրհոր մի ցամաք, մինչև եկին իւրքն և տարեալ Թաղեցին իւր սեփնական վանքն Գանձասար կոչեցեալ հայրենեօք

տուն գերեզմանի իւրեանց. զնոյն ճառագայթս լուսոյ
տեսանելով բերողացն»: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. էջ
260, ԶԺ և 1261 Թուականի տակ: Նոյն ԶԺ=1261 Թուա-
կանը ունի Կիրակոս Գանձակեցին. իսկ Վարդան պատ-
միչ Չալալի նահատակութիւնը գնում է «Ի յԵօթն հա-
րիւր բուին» այն է Զ=1251:

ԳՐԻԳՐ ԲՈՒՆԵՑԻ, ՍԵՄԷՈՆ ԵՒ ԿՈՐԵՊՈՍ

† ԶԼԹ հոռի 7 = 1290 փետր 10 ուրբ.

Յամի էձԼԹ Թուականութեանս Հայոց տումարի՝ ես նուաստ ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ՝ Դաւիթ երէց, ի քաղաքէս Բալուայ, սկիզբն արարից պատմել զանցս աղետիցն, որ ի յազգէն Իմայելացւոցն կրեաց քրիստոսադաւանս 5 և քաջ բարունապետն Գրիգոր ի քաղաքին Խարբերդ. որ զչարչարանս և զնահատակութիւն տանջանաց զսրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին և զսրբոյն Ստեփաննոսի նախափկային բերէր զօրինակ համբերութեամբն իւրով: Այս սուրբ վարդապետս՝ Գրիգոր էր ի քաղաքէն Բալուայ, 10 բարեսէր և աստուածապաշտ ծնողաց զաւակ, ուսեալ զԱստուածաշունչ՝ զՀին և Ղնոր Կտակարանն և առեալ զպատիւ և զաստիճան քահանայութեան, հեզ և խոնարհ վարուք, բնակէր ի մէջ աշխարհի, որպէս յանապատի:

Եւ կացեալ ընդ ամուսնոյն իւրոյ ամս Բ և փոխեցաւ 15 յաշխարհէս ամուսինն իւր: Թէպէտ օրինաբ էր ամուսնացեալ, այլ ունէր ի մտի զբանն առաքելոյն Պօղոսի որ

1. զ յամի եօթնհարիւրերորդի երեսներորդի. | զ հայկազան տումարի.
2. զ յունի աստուծոյ. | ձ էրէց. | զ ի քաղաքիս.
3. ձ բուլուայ. զ բալուա. | զ զանձս.
4. զ իմայելացւոց.
5. ձ գրիգրիգոր.
6. ձ կուրբ.
7. զ ստեփաննոսի. | 8. ձ աւրինակ.
9. զ վարդապետն. | զ բալուա.
10. զ ծնողաց. | զ նստեալ և ուսեալ զածային կտակարանն (ֆիս. ուսեալ .... զնոր կտակարանն).
13. ձ յաշխարհի.
14. ձ փոխեալ (ֆիս. փոխեցաւ յաշխարհէս).
15. զ և Թէպտ և էր օրինաբ.
16. զ ի մտի ունէր. | զ զբան առաքելոյն զսրբոյն պօղոսի.

ասէր. ՅԹԷ ունիցիմք կանայս, որպէս թէ չունիցիմք: Եւ
 յայնմ հետէ հօգս ի մտի եղեալ՝ ելանէր ի քաղաքէն
 իւրմէ և գնացեալ դադարէր յարևելս՝ յԱյլարատեան գա-
 ւաան՝ ի վանքն Վիրապի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ առ
 3 հռչակաւոր իմաստասէր վարդապետն հայոց Վարդան. որ
 և դպրոց կարգեալ էր նորա Խ աշակերտօք, զոր մինն սա
 գաանէր ի մէջ նոցա՝ փայլեալ շնորհօք և առաքինութեամբ.
 զի էր երիտասարդ հասակաւ, խարտեաշ և լուսափայլ
 դիմօք և խոնարհհոգի, քաղցր և կակուղ՝ բնութեամբ և
 10 սիրուն առ ամենայն ընկերան իւր:

Եւ կացեալ անդ ամս 2՝ տքնութեամբ և աշխատու-
 թեամբ և մեծաւ ջանիւ նեղէր զանձն իւր յուսումն աստ-
 ուածային գրոց: Եւ յետ 2 ամին անցելոյ՝ հաճեալ մեծ
 վարդապետն Վարդան ընդ շնորհս և ընդ գիտութիւն
 15 նորա, առեալ նմա զաստուածային օրհնութիւնն և զգա-
 ւազանն վարդապետութեան, գրով և իշխանութեամբ
 առաքեաց զնա յաշխարհն իւր՝ քարոզել և աւետարանել
 զբանն կենաց ի լսելիս ամենեցուն:

Եւ եկեալ ի քաղաքն իւր՝ ընդ առաջ ելին նմա միա-
 20 համուռ ողջագուրելով զնա, որպէս զերկնաւոր վարդա-
 պետն Քրիստոս: Եւ գրով յանձնեցին ի նա զսՈՒՐԲ Մես-
 րոպայ աղօթանոցն և կայարանն, որ կայ յանառիկ դղեակն,
 և զսուրբն Յակոբ որ էր յառաջի նորա: Զոր յանձն էառ
 և շինեաց վերստին զեկեղեցին և զվանքն, և կացոյց անդ
 25 կրօնաւորս և առաջնորդս, և դադարումն անդ լինէր: Եւ

1. գ թէ. | Հմմտ. Առ. Կորնթ. գլ. Կ. 29 շքի որ ունիցին կանայս՝
 որպէս թէ չունիցին: 2. ձ այնժեանէ. | գ ելանել. 4. ձ սուրբ. 5. գ
 և իմաստասէր. 6. ձ կարել էր (փխ. կարգեալ էր). 7. ձ դաւանէր
 (փխ. գտանէր). 8. ձ խարտէշ. 9. ձ յոգի փխ. հոգի. | գ և քաղցր. | գ
 բնութքն. 10. գ ընկերակիցան. 11. ձ յուժի անդ. 12. ձ մեծ. 13. գ կտա-
 կարանաց հին և նոր օրինացն (փխ. գրոց). | գ յուժի և յետ գ ամին
 փնցելոյ. 14. գ յուժի և ընդ գիտութիւն. 15. ձ տրեւեալ. | ձ գաւազան.
 17. գ առաքեալ. | գ յուժի զնա. | գ յաշխարհ. 19. գ քաղաք. | գ
 յառաջ. | գ յուժի նմա. 21. ձ անձնեցին. | ձ գ զ. յ. | գ մեսրօպայ. 22. գ
 կա. 23. գ և յանձն առ և շինեաց և զսուրբն յակոբ (փխ. և զսուրբն
 յակոբ.) | գ առաջի. | ձ անձն. 24. գ յուժի վերստին. | գ վերակացուս
 (փխ. անդ կրօնաւորս և առաջնորդս). 25. ձ դադարումն.

գայր յամենայն ժամ ի բաղաքն և ժողով առնէր յեկեղեցիսն, յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն. քաջալերէր զքահանայս և մխիթարէր զամենեսեան քաղցրալուր վարդապետութեամբն իւրով. պատուիւ 5 ըէր նոցա թողուլ զմեղս և ատել զպրոնկութիւն, զագահութիւն, զգողութիւն, զմարդասպանութիւն, զոխակալութիւն, զարբեցութիւն, զստախօսութիւն և զայլն՝ որ սոցին նման են. և ամենեքեան լսող և հնազանդ լինէին քաղցրուտոյց վարդապետութեան նորա:

10 Արդ՝ ես ծառայս Աստուծոյ Դաւիթ երէց, քրներ որդի նորա, աշակերտէի և սպասաւորէի նմա. զորոյ զարբութեան, զպարկեշտութեան, զառաքինութեան և զհամբերութեան համբաւն բացայայտել կամիմ լսողացդ: Ոչ թէ այլոց տեսութեան և յայլոց լսելով՝ այլ ես ինձէն

15 ականատես և ականջալուր եղեալ՝ պատմեմ ձեզ զխոնարհութեան, զարբակացութեան, զչնորհացն, զաղքատսիրութեան, զօտարսիրութեան զբարի նախանձն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկը՝ որ անդադար խրատուօրինացն ուսուցանէր զամենեսեան: Զտիւ և զգիշեր յԱստ-

20 ուածաշունչ Իրոց կարդալոյն ոչ խափանէր և զգիշերն՝ առանձնական աղօթիւք, յօտնակացութեամբ, աքնութեամբ և սաղմոսերգութեամբ անցուցանէր: Եւ զկարգ ժամատեղացն անխափան կատարէր ընդ սպասաւորս եկեղեցւոյն: Եւ ելեալ քարոզէր ի տեղիս տեղիս և ուսուցանէր

25 զբանն Աստուծոյ՝ բազում համարձակութեամբ: Եւ գնա-

1. ձ յեկեղեցին. 2. գ և յորդորէր զժամատեղան (փխ. յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն). 3. գ յուճի և | գ զժողովուրդան (փխ. զամենեսեան). 4. ձ պատւիրէր. 5-6. գ զպառնկութիւն և զչնութի զողութի զմարդասպանութի զագահութի (փխ. զպրոնկութիւն... զմարդասպանութիւն). 8. գ լսող լինէին և հնազանդ (փխ. լսող և հնազանդ լինէին). 9. գ քաղցրաբարբառ հրամանաց նր (փխ. քաղցրուտոյց ... նորա). 11. ձ զոր. 12. ձ պարկեշտութեան. | գ և զառաքինութե և զպարկեշտութե. 14. գ միայն (փխ. թէ). | գ տեսութբ. 15. գ յականատես. | գ զխոնարհութեան. 16. գ զաղքատսիրութեան. 17. գ զօտարսիրութեան. 18. գ մարդիկը. 19. ձ ամոն. | գ և զտիւ. 20. գ կարդալոյ. | գ գիշերն. 21. գ յօտնակալ. 22. գ յուճի և սաղմոսերգութեամբ. 23. ձ ընդ սպասաւորսն եկեղեցոյ. | գ ամ (փխ. բազում).

ցեալ յաշնանային ժամանակն ի Խարբերդ քաղաք՝ քարոզէր
 և ուսուցանէր նոցա՝ զպահանս սուրբ պահել, ի յաղօթս
 ճգնել. որ յառաջն թոյլ և ծոյլ էին յաղօթից և ի պահոց
 և ոչ ունէին զմիաբանութիւն ժամատեղաց, և քահանայքն
 6 և ժողովուրդքն անհնազանդ էին միմեանց. իսկ ի գալ և ի
 դադարել վարդապետին անդր՝ թողեալ ամենեցուն զսովո-
 րական գնացս իւրեանց՝ զոր յառաջն ունէին. զի վար-
 դապետն օր ըստ օրէ առօգանէր զնոսա ջրովն կենդանա-
 րար, որպէս մարգարէն ասէ. «Ինացք գետոց ուրախ առնեն
 10 զքաղաքն Աստուծոյ»: Եւ օր ըստ օրէ ժողովէր զնոսա յե-
 կեղեցին և պատուիրէր նոցա հաստատուն կալ ի հաւատս
 և հրաժարիլ ի մարմնաւոր հեշտութեանց և յիշել զօր մա-
 հաւն և զահեղ դատաստանին, զահ դժոխոցն և զփառք
 և զհանգիստ արդարոցն: Եւ զայս լուեալ դառնային ամե-
 15 նեքեան ի չար գործոց իւրեանց՝ զոր յառաջն սովորեալ էին.
 Եւ վարդապետն կեցեալ անդ ամիսս Ե և յօր ըստ
 օրէ յաւելոյր և աճեցուցանէր զբանն և զսէրն կենաց, և
 սերմանէր յերկիր բանաւոր, և բերէր պտուղ հարիւրաւոր.
 իսկ բանսարկուն սատանայ, որ ի սկզբանէ ճշմարտութեան
 20 հակառակ կայ՝ նախանձեցաւ ընդ բարի գործս նորա,

1. ձ աշնանային եղանակն. | գ քաղաքն. 2. գ յունի ի. 3. գ յառաջն
 էին թոյլ և ծոյլ. 5. ձ ժողովուրդն. | գ անհնազանդ միմեանց գտա-
 նէին. | գ յունի ի գալ և. 7. գ գնացան. 7-9. գ և բացեալ գրեբանն իւր
 վրդպն բզխէր նց ջուր կենդանարար արբուցանել զպաքումն հոգւոց
 նց ոպ ասէ մարգարէն (փխ. զի վարդապետն ... մարգարէն ասէ).
 Սաղմ. խե. 5. 10. գ յունի աստուծոյ. | գ և նա. | ձ գնա (փխ. զնոսա).
 11-14. գ բանայր գրեբանն իւր մեկնէր նց զածային օրէնսն և գհա-
 ւատոց պնդութին և պատուիրէր նոցա հրաժարիլ ի մարմնական
 հեշտութեց և յիշել զօր դատաստանին և զահեղ ատենին (փխ. և
 պատուիրէր ..... զհանգիստ արդարոցն). 11. ձ պատուիրէր. 12. ձ
 հրաժարեալ. 14. ձ արդարոցըն. | գ յունի զայս լուեալ. | գ ամքն-
 իւրեբանչիւր ոք (փխ. ամենեքեան). 15. գ էին սովորեալ. 16. ձ ե
 կամ է անորոշ հ. 16-18. գ եւ դադարեալ նր անդ ամիսս ե և օրստօրէ
 յաւելոյր ի նս զբանն այ աճեցուցանէր գրեբմն բարի մշակն երկնային
 սերմանէր յերկիր բանաւոր զի բղխեսցէ պտուղ հարիւրաւոր արմա-
 տացուցանէր աշակերտութբ գրարին զի խլեսցէ զյարն (փխ. եւ վար-
 դապետն ... պտուղ հարիւրաւոր այն հ օղ 16-18). 20. գ կա. | ձ
 գրուածս (փխ. գործս). | գ նց (փխ. նորա).

չարժեաց ի շար նախանձ և գրգռեաց զազգն ճանկաց
 և զՊարսկաց՝ որ էին ի քաղաքին, ի մեծամեծաց մինչև
 ի փոքունս, սխաղեալ և շարացեալ ընդ միաբանութիւն
 ժողովրդեանն հետ վարդապետին և ընդ ժրութիւն աղօ-
 5 թից նոցա յեկեղեցին՝ արք և կանայք. և այս եղև սկիզբն
 և պատճառ շար նախանձու նոցա:

Այր ոմն գլխաւոր ի Նետողաց ազգէն և կամ՝ ի Պար-
 սից, ի մեծ տահմէ, բնակէր ի Խարբերդ քաղաք, իշխեցող
 աշխարհացս այսոցիկ, անուն նորա՝ Խարպահդ աղայ: Եւ
 10 յայնմ ժամանակին՝ ի ներքին աշխարհացն ի Դրմրշխոյ և
 ի Հաղպայ ժողովք արարեալ հեծելեաց՝ յարձակեցան ի
 վերայ աշխարհաց մերոց՝ գերել և աւերել: Իսկ Խարպահդ
 աղան և այլ գլխաւորքն որ էին ի սահմանս մերոյ երկրին,
 ժողովք արարեալ զօրաց՝ ելին ընդդէմ նոցա ի պատե-
 15 թագմ: Եւ նոքա յաղթեցին զօրս մեր, աւերեցին զերկիրս
 մեր և գերեցին և տարան զեղբայր Խարպահդ աղային
 գերի ի Մսրբ քաղաք. և ջանայր գնել զեղբայրն ի գերու-
 թենէ:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ նստեալ գլխաւորաց քաղաքին
 20 ի դարպաս մի մեծ և խորհուրդ առնէին ընդ միմեանս՝
 վասն գնելոյ զեղբայրն ի գերութենէ, և սահմանեալ հար-
 կապահանջութիւն յաշխարհին՝ ժողովել գանձս ի մեծամե-
 ծաց մինչև ի փոքունց և ի տնարգել աղջկանց: Ի նոյն

1. գ ի նախանձ շար գրգռեալ. 2. գ պարսկաց. | գ ի մեծամեծս
 և ի փոքունս. 3-6. գ ընդ միաբանեալսն առ վարդապետ և ընդ ժողովս
 նց յազգթան և յեկեղեցին և այս եղև պատճառ և սկիզբն շար նախան-
 ձու նց (փխ. ընդ միաբանութիւն...նոցա). 7. d ի նետող. | d պարսից
 (փխ. ի պարսից). 8. d տահմից. | d խարբերթ. 9. d յաշխարհաց. | d
 յունի այսոցիկ. 10. գ աշխարհաց ի դմրշոյ և ի հալպա. 11. d հեծե-
 լաց. 13. գ գլխաւորք. | գ է փխ. էին. | գ մեր աշխարհիս. 14. գ յունի
 զօրաց. | գ յունի ի. 15. գ նց յաղթեալ զօրաց մերոց (փխ. նոքա
 յաղթեցին զօրս մեր). 16. գ յունի մեր. 17. d մար. | գ զեղբայրն իւր
 ի գերութենէն. 19. գ գլխաւորացն. | գ յունի քաղաքին. 20. գ մեծ
 քառից յետոյ աւելացնում է և քարձրագոյն և ամբագոյն էր շինեալ եւ
 այլ մեծամեծք նստել ի դարպասն յայն. | գ առնել. 21. գ գնելոյն.
 | գ ի գերութենէն. | գ սահմանել. 22. d յաշխարհն. | գ գանձս ան-
 թիւս. 23. գ և ի փոքունց մինչև. | գ աղջկանց-ից յետոյ աւելացնում է
 և մինչև յաղբատս գլխահարկս գրել և ժողովել.

- ժամեր յանկարծակի աստուածաստան բարկութիւն եկն ի վերայ նոցա զի նայթեաց առեղ դարպասուն և կտորեցաւ ընդ մէջն, և Դ որմառնքն յերկար գիտան, և աստուածոյն նատառ ի վերայ նոցա Եւ ամենեքեան՝ որ անդ կային՝
- 8 չարաչար մահուամբ ստատակեցան՝ ըստ բանի մարգարէին որ ասէ. «Ի՞նչերեղմանք տունք նոցա եղիցին» Եւ չար խորհուրդն զոր խորհեցան՝ խափանեաց Տէր Եւ ամենեքեան որ լսէին՝ փառաւոր առնէին զԱստուած՝ որ փրկեաց զնոսա ի պատուհասէն՝ որ գատոցն էր Եւս եղև ի նոյն ամին,
- 10 յորժամ վարդապետն կայր անդ. Եւ քրիստոնեացքն որ էին անդ՝ առաւել ևս ճշնէին ի պաշտ և յողօթ, որ ըստ օրէ գային առ վարդապետն, և նա բանիւք աստուածային օրինացն խրատէր զնոսա. և նոքա ևս քան զևս ուրախանային ի սէրն Աստուծոյ:
- 15 Իսկ ազգն Տաճկաց և Պարսից՝ որ կային անդ՝ և խառնիճաղանճ ժողովուրդքն՝ որ կոչին Խօշամատիք և շխերացն՝ և խորհեցան խորհուրդ չարեաց ի վերայ անձեղ բրիստոնէից. և ի գիշերի սպանին շուն մի և զչան գլուխն տարեալ եղին ի մահրապն և զշունն կախեցին ի դուռն
- 20 մզկիթին. Եւ աստուտուն միաբանեցան և գոչէին թէ «Յկայք տեսէք, ազգ և ազինք և գլխաւորք Տաճկաց, թէ զինչ են արարեալ ժողովք վարդապետին ի մզկիթն մեր»:

1. գ յանկարծակի ի նոյն ժամն. 1-2. ճ յածային ցամամէն և ի բարկութիւնէն ժամանեաց ի վր նց (փխ. աստուածաստ...նոցա). 2. գ նայթեա. 3. ճ յերար. 4-5. գ և չարաչար մեռան բ մեծամեծ զխաւորքն խարպանդ ազան և պատրատին պալվին և այքն որ էին ի նս (փխ. և ամենեքեան ... աստակեցան այժ կ օղ 4-5). 6. Սաղմ. իր 12. | գ խորհուրդն փխ. չար խորհուրդն 7. գ ատք բ. յ. անշարժում կ և զընան զոր խոսեցան ոչ մրեաց, առ նոսա. 8. ճ որտէին (փխ. որ լսէին). գ փրկեացն. 9. ճ տարին (փխ. ամին). 10. գ անդ կայր. 11. գ ի տեղին յայնմիկ (փխ. անդ). | գ յուճի ևս. | գ օրատօրէ. 12. գ գալ (փխ. գային). | գ յուճի նա. 13. ճ յուճի օրինացն. 14. գ ուրախ լինէին. 15. գ պարսկաց. | գ ի տեղին յայն (փխ. անդ). 16. գ խառնաճաղանճ. | գ ժողովուրդեանն. | գ կոչէին. | գ խոշամատիք. 17. գ կախեցան փխ. շխերացն. | գ խորհուրդք. 18. գ յուճի տարեալ. | գ դռն ինքեանք (փխ. եղին). | գ ի մահրապն. 20. ճ աստուտուն. | գ յուճի թէ. 21. գ յուճի տեսէք.

Եւ գրին իւրեանց արարեալ չարիսն ի վերայ մեր վարդապետին և անմեղ ժողովրդեանն և բորբոքեցան ի չարութիւն ի մեծամեծաց մինչև ցփռքունսն:

- Եւ վարդապետն յեկեղեցին միաբանեալ զժողովուրդն
- 5 յաղօթս, զի էր պահք սուրբ Սարգսին, և յանկարծակի հասին շեխերն և ժողովք Խօշամատեաց և մտեալ ի մէջ ժողովոց քրիստոնէիցն՝ արկին ձեռս ի վարդապետն և քարշեցին ի դուրս ի հրապարակն. և նա ամենևին ոչ գիտէր զպատճառն. Յայնժամ հասին զինուորք ի գլխաւորաց
- 10 քաղաքին և տարան զԻրիգոր վարդապետն ի բանտն, և ԽԵ այր պատուաւոր ի քաղաքէն եղին ընդ նմա ի բանտի. և էր օր պահոցն չորեքշաբթի: Եւ վարդապետն քարոզէր ժողովրդեանն ի բանտին զբանն կենաց և մխիթարէր զնոսա և հաստատէր ի սէրն Աստուծոյ:

- 15 Եւ տեսեալ վարդապետն յայնմ գիշերի տեսիլ՝ զկէտ կատարման իւրոյ, և առաւօտուն ելեալ պատմէր բանտարգել քրիստոնէիցն և ասէր. «Ո՛վ քրիստոսասէր եղբայրք, յայսմ գիշերի տեսի զհրաժարիլն իմ ի ձէնջ՝ որ յայսմաւուր կատարիմ նահատակութեամբ չարչարանք
- 20 մարմնոյս և ելանեմ յաշխարհէս. բայց ձեզ և ոչ միոյ վնաս լինի ինչ, բայց երկուց արանցդ՝ որ ինձ սպասաւորէին և առաջնորդէին ժողովելոցն և միաբանելոցն կոչել յեկեղեցին: Եւ ես ձեզ փոխան եղէց, բայց դուք հաստատուն կացէք ի սէրն Աստուծոյ՝ և յիշեցէք և զմտաւ

1-2. զ եղին զիւրց գործն ի վր անմեղ քրիստոնէիցն (փխ. եւ գրին..... ժողովրդեանն զես օտղ 1-2). 3. ձ ի մեծամեծաց մինչև ի փոքունսն. 4. զ վարդապետն զրիգոր. | զ ժողովրդօքն. 5. զ յաղօթան. 6. զ խոշամատեաց. 7. զ ժողովոցն (փխ. ժողովոց քրիստոնէիցն). 8. ձ քարշեց. 9. ձ զինուորք. | զ ի գլխաւորացն (փխ. ի գլխաւորաց քաղաքին). 10-II. զ իս և ե (փխ. և իս). II. ձ պատուաւոր. | զ այրք պատուաւորք. | զ և եղին. 12. զ պահոց. | զ չորեքշաբթի. | զ յունի վարդապետն. 13. զ ժողովրդոցն. 15. զ տեսանէր. | զ ի (փխ. յայնմ). 16. զ կատարմանն իւրո. | զ յունի ելեալ. | ձ պատմի. 16-17. զ բանտարգելեացն (փխ. բանտարգել քրիստոնէիցն). 17. զ եղբարք. 18. զ տեսի տեսիլ (փխ. տեսի). 19. զ չարչարանք բարոց յետոյ անչացնով է և նեղութք. 20. զ մարմնոյս իմոյ (փխ. մարմնոյս և). 21. զ ինչ վնաս լիցի (փխ. վնաս լինի ինչ). | զ յ բ (փխ. երկուց). 23. զ և (փխ. բայց). 24. ձ յունի և յիշեցէք ... զգորէնս աստուծոյ.

ածէք զպատուիրանն և զզօրէնս Աստուծոյ, զոր ուսուցի ձեզ ի տուէ և ի գիշերի: Զի այսօր է իմ տեսանել զձեզ և առաջի ահեղ ատենին Գրիստոսի տեսցուք զմիմեանս. և մի մոռանայք զիս յաղօթից ձերոց, զի սէր ձեր և կատարումն իմ նեղէ զիս»: Եւ զոր սոցին նման է՝ բանիւք աստուածային խրատէր զնոսա, և ամենեքեան լային և յօտն անկանէին օրհնիլ ի նմանէ:

Յայնժամ հասին զինուորքն և բազմութիւն խառնիճաղանճ ժողովոյն Տաճկաց սուսերօք և բրօք և հանին 10 զսուրբն ի բանտէն և զերկուս սպասաւորսն ընդ նմա՝ զՍիմէօն և զԿիրակոս՝ և տարան ի քաղաքէն ի դուրս ի յարձակ տեղուջ՝ ուր ժողովեալ էին բազմութիւնք Տաճկաց անթիւ և անհամար:

Եւ զլիաւորք ժաթոռով նստեալ՝ ի քաղաքէն և յայլ 15 քաղաքաց եկելոց, զորոց զանուանան ծանր և անարժան համարեցայ գրել՝ և կացուցին առաջի ատենին զվարդապետն Գրիգոր: Եւ ի ժամուն յայնմիկ ամենեւին մին քրիստոնեայ ոչ երևէր. զորս ի բանտի էին արգելեալք և զորս յահէ օրինացն փախուցեալք և թագուցեալք: 20 Յայնժամ հարցանէին զնա ի ձեռն թարգմանին թէ լձի մտեր դու ի քաղաքս մեր, և ժողովուրդ քո սպանին շուն մի, և ի գիշերի բերեալ կախեցին ի յաղօթարանս մեր»:

2. զ տեսանելն. 4. զ յաղօթս ձեր. 5-6. ձ յունի և զոր սոցին ... խրատէր զնոսա. 7. զ առաջի (փիս. յօտն). 8. զ խառնաճանճ. 9. զ ժողովրդեանն ընդ նոսա (փիս. ժողովոյն տաճկաց). | ձ բիւրաւք. 10. զ զսբ վարդապետն գրիգոր (փիս. զսուրբն). | զ նր փիս. ընդ նմա. 11. զ ի դուրս ի քաղաքէն. 12 ձ տեղոջ. 12-13. զ բազմութի յոյժ անթիւ մարդկան մեծամեծք և փոքունք (փիս. բազմութիւնք տաճկաց անթիւ և անհամար). 14. զ աթոռովք. 14-15. ձ յունի ի քաղաքէն ... եկելոց. | ձ զորոյ. 15. ձ զանուանս. 16. զ համարեցաք գրել ի գիրս յայս (փիս. համարեցայ գրել). | ձ յատենի. 16-17. զ զգրիգորիոս (փիս. զվարդապետն գրիգոր). 17. զ յունի ի ժամուն յայնմիկ. 18. ձգ քրիստոնեա. | զ կրևէր-ից յետոյ ի ժամուն յայն. | զ զոր ի բանտէն արգելեալ և զոր թագուցեալ յահէ նց (փիս. զորս ի բանտի..... թագուցեալք այճ ե տող 18-19). 20. զ ընդ նա փիս. զնա. | զ թարգմանի | զ յունի թէ. 21. զ յունի դու. | զ ժողովք. 22. զ յունի մի. | զ և կախեցին ի գիշերի ի տուն աղօթից մերոց (փիս. և ի գիշերի.....մեր):

Եւ նա լի սրտիւ և պինդ հաւատով բացեալ գրեբանն իւր՝
 առնէր նոցա պատասխանի և ասէր. «Ամենայն ազգի և
 լեզուի աղօթք առ Աստուած ելանէ, և ամենայն տեղիս
 ուր և աղօթեն՝ Աստուած անդ կայ. Զինորդ իշխէ մարդ
 5 այսպիսի չարիս գործել ի տուն աղօթից. զի թէ ես գի-
 տենայի զգործող չարեացդ այդ՝ ես ինքնին սպանանէի
 զնա. Ես ի քաղաքիս յայսմիկ ծածոակ ինչ ոչ լօսեցայ,
 այլ յայտնապէս ուսուցի ամենայն մարդոց զբարիս գոր-
 10 ծել և ոչ զչարս. Ասեն. «Զինչ ուսուցեր»: Ասէ վարդա-
 պեան Գրիգոր. «Սիրել զԱստուած և զընկերն, ի բաց կալ
 ի շնութենէ, ի գողութենէ, ի սուտ վկայելոյ, ի մատնու-
 թենէ, յարբեցութենէ. զպահքն սուրբ պահել, զաղօթքն
 առ Աստուած՝ մաքուր մտօք առնել և աշխարհի խաղա-
 15 ղութիւն խնդրել, և թագաւորաց և մեծամեծաց իւրոց
 առողջութիւն և պահպանութիւն յԱստուծոց խնդրել»: Զայս ամենայն և որ սոցին նման են ասէր վարդապետն
 Գրիգոր ի ձեռն թարգմանին, զոր կացուցին ի միջի. Իսկ
 թարգմանն ոչ ըզորդ ասէր զբան վարդապետին, այլ զվե-
 20 րուն սրեալ ի շարութիւն՝ խօսէր ըստ իւրում չար սրտին.
 Եւ յարուցանէր զսրտմտութիւն բռնաւորացն ի վերայ ան-
 մեղ գառինն՝ որ էր ի մէջ արիւնարբու գայլոցն:

Եւ յետ հարցմանցն և ի յատեան կալոյն՝ ապա յա-

1. գ սիրտիւ. | d պինտ. | գ գրեբան. 2. d յունի պատասխանի.
 3. d լեզուի. | գ ելանեն. | գ յամ տեղի. 4. գ աղօթեն (փխ. և աղօ-
 թեն). 5. գ այդպիսի. | գ և ես. | գ գիտէի. 6. գ զգործող բանիդ
 (փխ. զգործող չարեացդ այդ). | d սպանանէին. 8-9 գ յունի զբարիս....
 զչարս. 9. գ ասացին. | գ գրիգորիոս (փխ. վարդապետն գրիգոր).
 11. գ ի շնութենէ. | գ վկայութենէ (փխ. վկայելոյ). 11-12. գ յարբե-
 ցութենէ ի մատնութենէ. | գ զաղօթան. 13. գ յունի մաքուր. | d յա-
 խարհի. 14-15. գ յունի և թագաւորաց.... խնդրել այն k տղ 14-15).
 16. գ յունի ամենայն. | գ էր փխ. են. | գ գրիգորիոս փխ. վարդա-
 պետն գրիգոր. 17. d յունի զոր կացուցին ի միջի. 18. գ ոչ ասէր զվեցս
 գրիգորի (փխ. ոչ ըզորդ... վարդապետին). | գ զվեզուն իւր. 19. գ
 զարութի փխ. ի շարութիւն. | գ խօսէր զչարիս ի սրտի իւրում և
 յարուցանէր (փխ. խօսէր.... յարուցանէր). 20. d յարուցեալ. 21. գ
 արեանարբու. 22. գ այնչափ հարցմանցն. | d յատեան կալոյն (փխ.
 ի յատեան կալոյն).

բուցեալ թի քաղաքացիսն՝ քառեր ղողորմնօք ընդ վար-
 դապետին և ասէք. «Ո՛ր մահաբաւայ, գարնօք ի հարաբար
 մեր և առ զկրօն առաջնորդին մերոյ, և ասա՛ք թե՛ղ պար-
 դես բարբառս և իբրև գառաջնորդն մեր պատուեմք
 8 գլխիդ: Ասէ Գրիգոր. «Անմիտ և անբարեշուք բռնաւոր, զի-
 ւորք քողով գլխնդ անին Գրիստոս և պարտեմ զմեռեալ
 առաջնորդն ձեզ, որ կուրացեալ մտօք կորոյս գձեզ ի քա-
 ւարացին նորս կաման. զիւնք թողում զբայն և զհամ ի
 հտուարն. դու պատանաս ինձ տանջանօք երկրաւորիս ելա-
 10 նից ի մարմնաց՝ որ փոխանակ այս կենացս չպարտանանքն
 համբերողացն պատրաստեալ է Աստուած զանմահական
 կեանսն և զանվախիման որախուժիւնսն և զանթառամ
 պատկն: Եւ այլ բազում բանս խօսեցաւ առաջի ճոցա հա-
 մարձակութեամբս:

15 Բայնժամ ասէ դատաւորն. «Այլեր ծեր, խնայեան ի
 ձերութիւնդ քօ և ի յալիսդ և մի մատներ զանձն քօ ի
 տանջանսն և ի չարչարանս: Ասէ Գրիգոր. «Իրեալ կայ ի
 գրի՝ թէ բազում նեղութեամբ և չարչարանօք պարտ է
 մտայնել յայն հանդիսան. զի նեղ է դուռն և գժուարին
 20 է ճանապարհն, որ տանի ի կեանս, և լայն է դուռն և
 արձակ ճանապարհ, որ տանի ի գժոխան. և բազումք են
 որ գնան ընդ նա: Ասէ դատաւորն. «Ո՛ր մարդիկ դնան
 ընդ նա: Ասէ Գրիգորիոս. «Որ հեշտութեան կամաց ծա-
 րայեն՝ ուտելով և ըմպելով, ազահելով և արբենալով,

- 1. գ գրիգորի փի. վարդապետին. 2. գ յունի ով. | գ մարհատա. 3. գ գլխո-
- նս. | գ մղմնատի փի. առաջնորդին գերոյ. 3-5. գ և պարգևս յայց
- քեզ և արարից քեզ ած ի միջի մերում (փի. և ասա՛ք....պատուեմք
- գլխիդ). 4. մ պատուեմք. 5. գ գրիգորիոս. | մ անբարեշուք. 6. գ զարարակեալ
- մահմտան (փի. զմեռեալ...ձեր). 9. մ ըսպարուստս. | գ տանջանք յանցա-
- ւոր երկրիս (փի. տանջանօք երկրաւորիս). 10-12. գ պատրաստեալ է
- ինձ ած զանմահական գլխանսն (փի. որ փոխանակ .... զանմահական
- կեանսն). 12. մ զանվախիման. 15. մ արևորն. 16. գ յունի և ի յալիսդ. 16-
- 17. գ ի տանջանս (փի. ի տանջանսն և ի չարչարանս). 17. գ գրիգորիոս.
- 17-19. գ կս խնայեցի, իս (փի. գրեալ կայ .... յայն հանգիստն). 19. մ
- գժուարին. 20-21. գ ի գժոխան (փի. ի կեանս... ի գժոխան). 21-22. գ և
- բազում մարդիկք գնան ընդ այն (փի. և բազումք... ընդ նա). 22. գ
- մարդիկք 23. գ այն փի. նա. | գ կացեալ փի. կամաց. 24-3. գ և ոչ օրինօքն

չնանալով և պոռնկելով, զրկելով և սպանանելով. նյս է հեշտ, և լայն է ճանապարհն՝ որ տանի զմարդիկ ի կորուստ և ի դժոխսա:

- Յայնժամ բարկացեալ մերկացուցին զվարդապետն
- 5 Գրիգորիոս մինչև ի գօտին և տարածեցին ի գետինն փորիվեր և դաւար փայտիւ ԳՃ անգամ զարկին զփորն և զկուրծան նորա՝ մինչև բացաւ փորն, և երևէր աղիք նորա. և նա ի գօհանալոյ և օրհնելոյ զԱստուած ոչ դադարէր, մինչև զարմանալ ամենեցուն զհամբերութիւն նորա.
- 10 զի վառեալ էր ի սէրն Քրիստոսի և զանտանելի տանջանսն ոչինչ համարէր: Յայնժամ կացուցին առաջի բռնաւորացն զերկուս մանկագոյն արսն՝ զՍիմէոն և զԿիրակոս՝ որ էին նոքա յառաջագէմ ի միաբանութիւն եղբարցն և հմուտ յաստուածային օրէնսն. և հարցափորձեալ զնոսա՝
- 15 բանիւք ողորմանք և սպառնալեօք կամէին հաւանեցուցանել զնոսա թողուլ զՔրիստոս և դառնալ ի հաւատս իւրեանց: Իսկ նոքա ուսեալք ի վարդապետէն՝ պատասխանի ետուն և ասեն. «Ո՛վ անիրաւ դատաւոր, մեք ուրախ եմք յերանել յաշխարհէս և տեսանել զթագաւորն
- 20 մեր զՔրիստոս և հասանել փառաց սուրբ վկայիցն՝ որ յառաջ քան զմեզ՝ չարչարանաց և տանջանաց համբերեալ՝ մեռան վասն անուանն Քրիստոսի ի ձեռաց ամբարշտացն՝ որ յառաջն քան զձեզդ էին»:

այ վարին նց արձակէ ճանապարհն որ տանի ի դժոխսն և բազմ մարդիկք զնան ընդ յայն ի դժոխս (փիս. ուտելով....ի դժոխս). 1. ձ պոռնկելով. 4. զ յուճի բարկացեալ. | զ զսքն փիս. զվարդապետն գրիգորիոս. 5. ձ յուճի մինչև ի գօտին. | զ մեկնեցին փիս. տարածեցին. | զ ի վր գետնի. | զ ի փոր ի վեր. 6. զ բրօք փիս. փայտիւ. | զ դձ. | զ հարին փիս. զարկին. 7. զ մասունք փորոյ փիս. աղիք. 8. զ նա ոչ դադարէր (փիս. նա ի .... ոչ դադարէր). 9. զ ընդ համբերութեն. | զ յուճի նորա. 10-11. զ զի զտանջանսն առ ոչինչ համարելով զի սէրն այ բևեռեալ կայր ի սիրտ նր (փիս. զի վառեալ...համարէր). 14. ձ ածային յօրինացն. | զ ընդ նոսա փիս. զնոսա. 15. ձ կամեցուցանել փիս. կամէին հաւանեցուցանել. 16-17. զ ի հաւատն մահմետի փիս. ի հաւատս իւրեանց. 18. զ ետ սիմոն (փիս. ետուն և ասեն). | զ դատաւորք. 19. զ ելանել. | զ տեսանելք. 20. զ քս. 22. ձ յուճի մեռան. | ձ ամպարշտացն. 23. զ իբրև փիս. յառաջն քան. | զ էին-ից յիտոյ աւելացնում է զնոյն և կիրակոս դաւանեաց զքս առաջի նց ճշմա-

Յ Յայնժամ անողորմ դատաւորն հրամայեաց բրօք ջարդել զգլուխ և զմարմինս նոցա և յերկիր ընկենուլ: Եւ Գրիգորիոս ուժ առեալ՝ ձայնէր առ նոսա և ասէր. «Ո՛վ որդեակք իմ, մի խափեսցէ զձեզ խոստումն դոցա և մի մեծութիւն աշխարհիս. զի անցաւոր է և սուտ է կեանքս այս. համբերեցէք սակաւիկ մի՝ և տեսանիցէք զՔրիստոս զփառաւորիչն ձեր. և մի զարհուրիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմինս և հոգւոց ձերոց չունին իշխանութիւն»: Եւ այլ բազում բանս մխիթարականս խօսեցաւ 10 վարդապետն՝ մինչև աւանդեցին Կիրակոս և Սիմէոն զհոգիս իւրեանց առ Աստուած:

Յայնժամ հրամայեաց չար դատաւորն բերել զկապեալսն որ ի բանտին. և խորհէին զնոյն անցս չարչարանացն առնել ընդ նոսա: Իսկ գլխաւոր ոմն՝ Թաթղարայ 15 անուն, յազգէն նետողաց, յոտն կացեալ և հեծեալ ձի՝ զօրօքն իւրովք խլեալ զկապեալսն ի նոցանէ՝ և արձակեաց զնոսա խաղաղութեամբ և սպառնալով նոցա թէ «Ձայսպիսի քաղաքացիսն կոտորէք, ես զի՛նչ պատասխանի տաց աշխարհակալ խանին՝ որոյ ես ի նմանէ առաքեալ 20 եմ աստ պահել զքաղաքս»: Եւ այսպիսի հնարիւք թափեաց զկապեալսն:

Յայնժամ խառնիճաղանճ ժողովուրդն դիմեցին ի վերայ վարդապետին՝ քարամբք ջարդել զնա: Եւ քարն գայր ի վերայ նորա որպէս զանձրև, մինչև քարակոյտ արարեալ ի վերայ նորա. և այնպիսի տանջանօք աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ սուրբ վարդապետն

բիտ վկայութբ. 1. գ ամբարիշտ փխ. անողորմ. 2. ձ չունի և յերկիր ընկենուլ. 4. գ խոստում. 5. գ անցաւոր փխ. անցաւոր է. 8. ձ սպանեն. | ձ հոգոց մերոց. 9. գ չունի բազում. 10. գ գրիգորիոս փխ. վարդապետն. | գ չունի կիրակոս և սիմէոն. 12. գ չունի չար. | գ զկաղեալս. 13. գ չունի և. | գ բանս փխ. անցս. 14. գ Թաթղարայ. 15. ձ յազգէ նետողացն. | գ յերկիր իւր և փխ. ձի. 16. ձ խլեաց զնոսա զկապեալսն ի նոցանէ. 17. ձ չունի զնոսա. | գ չունի խաղաղութեամբ և. 18. գ քաղաք փխ. քաղաքացիսն | գ զհարդ ես (փխ. ես զինչ). 19. գ յորոյ. 20. գ չունի պահել զքաղաքս. 23. գ գրիգորի փխ. վարդապետին. | ձ քայրն. | գ գայր քայրն. 24-25. գ չունի որպէս...ի վերայ նորա. 26. գ չունի իւր առ աստուած.

Գրիգոր: Իսկ դահճացն կարեան զգլունն նորա և կանխեցին ի դրան քաղաքին՝ զպարսպէն:

Եւ ի լուսանալ շաքնաթ առնւծնուն, հրաշալի երեւումն եղև. զի ծագեաց լոյս պայծառ յերկնից ի վերայ 5 տեղւոյն՝ յորում շարչարեցան մարմինք նոցա: Զոր տեսեալ յառաջ աւանդ մուղրին, եր նուաջնորդէր նոցա՝ զի եկանէր ընդ առաւօտն ի սինարան՝ կոչել զժողովուրդե գալ ի յաղօթա: Եւ տեսեալ զոյնն անաւոր ի վերայ մարմնոց վարդապետին Գրիգորի՝ ձայնէր ի բարձրութենէ 10 ի քաղաքն. Արիք, ելէք ի դուրս հայր և տաճիկք և տեսէք զնուրն իջեալ ի վերայ մահրասային: Վայ ձեզ որ անմեղ և անպարտ շարչարեցիք զնա: Ահա պատուեաց Աստուած և փառաւորեաց զիւր սիրելին և զձեզ յամօթ և նախատինս արարա: Իսկ նոցա լուեալ զձայն մուղրոյն՝ 15 ընթանային ի տեսարանն և ապշեալք լինէին յանդիմանեալք ի լուսոյն:

Յայնժամ ժողովեալ քրիստոնէիցն հանդերձ քահանայիւք ի տեղին՝ զի մինչև նայն ժամն թաղուցեալ կային քրիստոնեայքն ի յահէ բռնաւորացն՝ և ի յայտնել լուսոյն՝ 20 ուրախացան և միաբանեալ բարձին զսուրբ մարմին նորա և զգլուխն սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, թաղեցին ընդ նմա զԿիրակոս և զՄիմէոն՝ ի քաղաքէն ի դուրս՝ ի վանքն ուղղափառ Յակոբիկ Ասորոց՝ որ կոչի սուրբ Պարսամէի:

1. զ գրիգորից յեռչ անշագնում ե ի փառս այ. | զ հատեալ փխ. կտրեալ. | զ յունի և. 1-2. զ կախեցին ի դուռն քաղաքի պարսպին. 3. զ առաւօտին. 4. զ յունի զի. | զ յունի պայծառ. 5. զ սբ մամինք նոցա. | զ յառաջ տեսեալ. 6. զ յառաջնորդէր. 7. զ յունի ընդ. | զ ի մընարայնիւր. | զ զժողովուրան. 8. զ յաղօթան (փխ. ի յաղօթա). 9. զ ի բարձրութենէն. 10. զ տեսէք փխ. և տեսէք. 11-12. զ վարդապետին որ անմեղ շարչարեցին զնա վայ է ձեզ որ ձեռն արկիք ի նա (փխ. մահրասային.... զնա). 12. զ պատուեաց. 13. զ յունի և փառաւորեաց. | զ յունի և զձեզ ....արար. 14. զ յունի զձայն մուղրոյն. 15. զ ապշեալք. 17. զ քրիստոնէից. 18. զ յայն ժամ. | զ թաղուցեալ. 19. զ յունի քրիստոնեայքն. 20. զ միաբանեցան փխ. միաբանեալ. 21-10. զ օրհնութի և երգօք հոգևորօք եղին ի զիւր հանգստեան ի նշանաւոր չիբմի և առնէ ցաւոց փարատումն սբ նշխար գրիգոր վարդապետին և սպակերտաց սիմէոնի և կիրակոսի ի փառս քի այ (փխ. օրհնութեամբ թաղեցին.....

Եւ կան գերեզմանք նոցա ուրիշ ուրիշ ի միմեանց և արե-
 ղայք վանացն սպասաւորեն. սուրբ գերեզմանք նոցա և
 հոգ գերեզմանաց նոցա առնեն բժշկութիւն ամենայն ցա-
 ւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ վերոյ որ է օրհնեալ
 Ծ յաւիտեանս ամէն:

Այս եղև ի թուականիս վերոյ ԶԼԹ, յամսեանն հոռի
 Դ և փետրվարի ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին,
 ի թագաւորութեան Հայոց Հեթմոս, ի հայրապետութեան
 Տէառն Ատեփանոսի, ի բռնակալութեան ազգին նետողաց
 10 Արղուն խանին ի թավրէզ:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն ձ և զ ձեռագրե-
 րը՝ ձ արհիւ ժ = ապրիլ ժե, հետևեալ վերնագրով՝
 «Վարք և յիշատակ և նահատակութի սքանչելի տուն
 այ երանելի վրտի Բալուէցոյ» իսկ զ արեգ Ձ = մարտ
 ժի, այս վերնագրով՝ «Վարք և նահատակութի
 սքանչելի առն այ երանելի վարդապետին Գրիգորի
 Բալուէցոյն: Մանօթութիւն զ ձեռ. «Այս տեղիք
 չկայր այս պատմութիս (ամբողջ վկայաբանութեան
 համար) մինչ ի Խարբերթու օրինակեցի և բերի յայս»:
 Հմմտ. նաև Այրարատ, էջ 438 ա:

Համեմատութիւնից երևում է որ ձ և զ համա-
 ուրոթիւն են մի ընդարձակ օրինակից: Վկայաբա-
 նութեանս հեղինակն է Գրիգոր Բալուէցոյ քրոջ որդի՝
 Դաւիթ երէց Բալուէցին (տես էջ 104 և 106), որ նրա
 մօտ աշակերտել է, և ականատես է եղել իւր պատ-
 մած ղէպերին:

Թուականի համար մեր բնագիրը (տես էջ 117,
 տող 6-7) տալիս է հետևեալ մանրամասն տեղեկու-
 թիւնը. «ի թուականիս մերոյ ԶԼԹ, յամսեանն հոռի Դ
 և փետրվարի ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին»:
 Մեր երկու ձեռագրերից՝ ձ Յայամաւորը է, իսկ զ՝
 Վարք Սրբոց՝ երկուսի մէջ էլ այս վկայաբանութիւնը
 դրուած է բնագրի հաղորդածից տարբեր ամիսների և
 ամսաթուերի տակ: Բնագրի տեղեկութիւնը նահատա-

ի թավրէզ, այն է տղ 21-10). 6. ձ թվկնիս.

կութեան ժամանակի մասին ստոյգ է: Գրիգոր Քալուեցին նահատակուել է փետրուար ամսին: «յաշնանային ժամանակն» գալիս է Պարբերդ (էջ 107, տող 1) և հինգ ամսից յետոյ (էջ 107, տող 16) նրան այնտեղ նահատակում են: Բնագրի «ՁԹ յամսեանն հոռի Դ և փետրվարի Ժ» շարժական տոմարի հաշուով է: ՁԹ թուի նաւասարդի մէկը գալիս է 1290 յունուարի 8-ին, ուստի նոյն տարուայ հոռի 4-ը համապատասխանում է հռովմէական թուի փետրուարի 10-ին:

Արդ՝ 1290 թուի փետրուարի 10-ը ուրբաթ էր, իսկ մեր ընագիրը ունի «օրն շաբաթ»: Սակայն նահատակութեան պատմութիւնից ստուգւում է, որ իսկապէս նահատակութեան օրն ուրբաթ է եղել, որովհետև վկայաբանութեան մէջ հաղորդուած է որ «ի լուսանալ շաբաթ առաւօտուն՝ հրաշալի երևումն եղև»:

Այսպէս ուրեմն հաստատ կերպով կարելի է եզրակացնել, որ յիշեալ վկաները նահատակուել են ուրբաթ փետրուարի 10-ին, իսկ շաբաթ փետրուարի 11-ին նահատակութեան տեղում լոյս է ծագել, և նոյն շաբաթ օրը վերոյիշեալ նահատակներին թաղել են Սուրբ Պարսամէի վանքում:

Սոյն վկայաբանութեան ընագիրը կազմելիս մեծ մասամբ հետեւել ենք ձ ձեռագրին, երբեմն նոյն իսկ նրա անհարազատ ընթերցուածները պահելով, որ կարելի էր ուղղել զ ձեռագրի համեմատութեամբ: Միև վկայաբանութիւնների ընագիրը՝ անկասկածելի դէպքերում՝ ճշտել ենք, ձեռագրերի տարբերութեանց վրայ հիմնուելով:

† ԶԽ=1291

Սոյն նահատակի մասին Սիսական, էջ 160, տալիս է հետևեալ տեղեկութիւնները.

«Է արդ ընդ բերդաքարիւն կամ ի լանջս բլրոյ միոյ մատուռն մի քարաշէն (Վայոց ձորի մէջ, Ոստին գիւղի և Սուլեմայ գետակին մօտերը) յոյժ փոքրիկ (6 քայլ երկայն, 4 լայն), զոր և Ընդեղի մատուռն կոչեն մերձաքնակքն և գան յուխտ. այլ նահատակի նորոյ համարին զայն հանգստարան, աղջկան միոյ կամ թուրք երիտասարդի հաւատացելոյ. է ի միջին վէմ տապանի, յորում գրեալ այլ ոչ ճշգրիտ ընթերցեալ,

Չնորոգող սուրբ նահատակիս զհոգևօրն Պլճոնց յազօթս յիշեցէք զԿիրակոս միակեաց ի Քրիստոս Յիսուս:

Կայ և խաչվէմ առ երի մատրանն ԶԽ թուականաւ (1291): Զայլալեանն՝ Սուրբ Կիրակոս կոչէ զմատուռնս, և զնահատակն ասէ ի ժամ պատարագելոյն սպանեալ ի հինից, ըստ աւանդութեան:»

15.

ԶՈՒՈՑ ՄՐՆՈՒԿ

† 1317?

Սոյն նահատակի մատին իւր եղբայրը Սարգիս Աբեղայ (1317) իւր «ի հաւաքեալ գիրս գործոց նիւսացւոյն, թղթոց Կլայեցւոյն և այլ ըզգում ըանից» յեշատակարանին մէջ գրում է ըստ Ալիշանի, Սիսական, էջ 133.

Եւ զարեամբ ներկեալ եղբայրն մեր Զուատն, որ ի տարածամ հասակի սպանաւ յանօրինաց և խառնեցաւ ընդ մարտիրոսացն:

ԼԹ.

ԳՐԻԳՐ ԵՊԻՍԿՈՑԱՆ ԿԵՐՆԵՑԻ

† 22 առաջ ԻԲ = 1321, յունիս 20, շր.

Ընդ ժամանակս բռնակալութեանն ազգին Նետողաց՝
 կրկին գորացեալ ազգն Իսմայէլեան՝ յարուցանէին հալածանս
 ի վերայ ամենայն քրիստոնէից, մանաւանդ ի վերայ աշխարհիս
 Հայոցս Եւ չար հողմանը հազարային հնչեցին հանդոյնս
 5 րէն ամբարիշտ թագաւորացն Դեկոսի, Իիսկղեախանոսի և
 Յուլիանոսի Ուրացողին, քանզի ազգն Նետողացն գառնային
 ի գին Իսմայէլականաց և յաղագս մարմնականաւերկրոնից
 օրէնսդրին իւրեանց՝ յանձն առնուին զթլլիստոսութիւն և
 արբանեկութեամբ նոցին բազում չարիք անցուցանէին
 10 յեկեղեցիս քրիստոնէից և զպաշտօնեայս Աստուծոյ խա-
 փանել ջանացին ի սուրբ եկեղեցեայցն Աստուծոյ Եւ
 ի բազում անդիս յաւարի առեալ քակէին, զոր Տէր Ախաւս
 խափանեաց հոգով զօրութեամբ իւրով և խափանեցէ
 զչարձակումն անօրինացնս Եւ ըմբռնեալ զքրիստոնեայսն
 15 գառն տանջանգը նեղէին սպանալ զքրիստոսական հա-
 ւատն՝ որ ի Հոյր և յՈրդի և յամենասուրբ Հօգիւ Իար-
 ձեաց տեղի Եւտուն և եղին հարկս ի վերայ քրիստոնէից և
 յամենայն գլխոյ առնուին եօթն ութ դահեկան՝ յամենայն
 սակ, կամ սպանալ զՔրիստոս, կամ սալ զգահեկանն՝ որ

2. ձ հալածանքս. 3. ձ յաշխարհիս. 5. ձ ցեղեցիստիւնոսի. 6. ձ յուրացողին. 7. ձ աղագրս. 8. ձ յարմարիցին. 10. ձ խափանել. 12. ձ յանաւարեացն.

է խարաճ. զոր ոչ հնազանդեցան քաջահաւատքն և արիքն խաբեբայ աղանդից նոցա, այլ յանձն առին տալ ըզ հարկն յամենայն ամի: Եւ մերային սեռս և քրիստոսադաւան քրիստոնեայք մտանէին ի լուծ հարկացն և գոհութեամբ 5 տային զինչս և զստացուածս վաճառէին և տային յամենայն ամի և յերկոտաստնամեայ մանկանէ առնուին զհարկն. և բազումք տարագիրք եղեալ վասն հարկին: Իսկ քրիստոնէիցն տալով զայս ամենայն՝ անվրդով կացին ի հաւատս՝ որ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

10 Եւ արդ մինչ էր թուականն Հայոց 2 և Հ, ամբարիշտ օմն յազգէն նետողացն՝ որում անունն Դամուր Տաշասի, այս է ինքն Երկաթաքար. և անօրէնն գայ յաշխարհն Հոռոմոց և տեսեալ զերկիրն Հայոց զԿիլիկիա, զի որպէս ճիւղ մի ձիթենեոյ մնացեալ դադարէին ի նեղ և անձուկ 15 և ի խորշակահար երկրին բազում տառապանօք, ի մէջ երկուց անօրէն ազգացն այն՝ Եգիպտացւոց և Արաւկիացոց:

Արդ անօրէն Երկաթաքարն այն ի նախանձ մտեալ ընդ թագաւորն Հայոց վասն իրիք պատճառանաց և խորհէր 20 աւարի առնուլ զերկիրն խորխտանօք և մումայր իբրև զառիւծ, զօրս ժողովէր, հեծեալս կազմէր, դեսպանս առաքէր խաբեբանօք, զի ըմբռնեսցէ զթագաւորն Հայոց և զաշխարհս աւարի առցէ: Զոր իմացեալ զչար խորհուրդն նենգաւորին՝ ոչ հնազանդեցան հրամանի նորա. այլ ամ- 25 րացան յիւրաքանչիւր դղեակս և յամրոցս, ի քարանձաւս և այլ անառ կլանիս: Եւ անօրէն Երկաթաքարն այն մտեալ յերկիրն Հայոց բազում հետեակօք և ձիաւորօք և բազում աւերմունս արարին և զհրաշափառ եկեղեցին Էջմիածինն այրեցին հրով, ընդ նմին և զկէս քաղաքին: 30 Նաև զվաստակ երկրին այրեցին և անթիւ սպանին և գերի վարեցին: Եւ ելեալ անդրէն եկին ի Կեսարիա Կա-

10. ձ թվականն. 13. ձ զկիլիկիայ. 14. ձ ձիթենոց. 16. ձ յայն յեգիպտացւոց. 18. ձ յանաւրէն. 22. ձ ըմբռնեսցէ. 25. ձ յամրոցքս. ի քարանձաւսս.

պաղովկացւոց և զխաչն Սերախայ առեալ մանրեցին, քանզի էր կազմեալ յոսկոյ սրբոյ. և բազում քահանայս ի հոռմադաւան քրիստոնէիցն նահատակեցին. զոր Տէր Յիսուս հատուցէ նոցա զհատուցումն նոցա նոցին:

5 Եւ զայն տեսեալ անօրէն դատաւոր ոմն ի մայրաքաղաքէն Կարնոյ, քանզի ունէր նախանձ ինչ ընդ եպիսկոպոս քաղաքին և առ քրիստոնեայս, դնաց առ շարիմաց Երկաթաքարն և առեալ հրամանս հրովարտակաց և զինւորոս բազումս, դայ ի քաղաքն Կարնոյ: Եւ ժողովեալ
10 զբազմութիւն քաղաքին հանդերձ եպիսկոպոսան Տէր Գրիգորիսիւ և զանիրաւ հրովարտակա կարդայր առաջի ամենայն բազմութեանն. և ըմբռնեալ զեպիսկոպոսն, ընդ նմին և զնորին հօրեղբայրն զՏէր Պապն և ըմբռնութեամբ կապեալ թլփատեցին և դարձուցին ի պիղծ հաւատն իւր-
15 եանց: Իսկ սուրբ եպիսկոպոսն ասէ թէ՛ Մերկ եկն . ամենայն ծնեալքն յաշխարհս և մերկ ելանելոց եմք քաշխարհէ, ըստ աստուածաբան առաքելոյն Պօղոսի՝ որ ասէ. Չունիմք քաղաք որ աստէն մնալոց է: Իսկ անօրէն զինւորքն և դատաւորն կապեցին զեպիսկոպոսն և նստեալ
20 յատենի՝ կացուցին առաջի իւրեանց՝ ի հարցանել և ի դատել զնա, որպէս խաչահանողքն զՏէրն:

Ասեն բռնաւորքն. «Ո՛ւր է խաչն քո՝ որ կազմեալ է յոսկոյ, զոր դուք Աստուած պաշտէք և երկրպագութիւն տայք որպէս Աստուծոյ»:

25 Եպիսկոպոսն ասէ. «Մեր պատուէր ունիմք ի Տեառնէ մերմէ ոչ ստանալ ոսկի և ոչ արծաթ, ոչ ակունս, ոչ մարգարիտս և ոչ հանդերձս փափուկս. այլ զՔրիստոս միայն ստանալ, զի ի նորա յարքայութեանն վայելեմք: Իսկ խաչն զոր ասէք եթէ Աստուած պաշտէք, ո՛չ է նա
30 մեր Աստուած, այլ զեն Աստուծոյ և մեզ պատճառ երկրպագութեանս»:

II. ձ հրրով արտարս. 14. ձ ի պիղծն. 17. ձ առաքելոցն. 18. Տես երթ. ԺԳ. 14. 20. ձ և ի հարցանել. 21. ձ և որպէս. | ձ և զտէրն: 26. ձ ըստանալ. 30. ձ երկրպագութի.

Յայնժամ լցան ցասմամբ և բարկութեամբ բռնաւորն և դատաւորն և հրամայեաց չար ոպասուօքացն՝ երկաթի բբօք հարկանելի գիւրթսն և զթիկունս՝ մինչև բացան կողք և ասկերք թիկանցն՝ զոր տսել ոմանց թէ
5 մեռաւ: Իսկ նա ապրեալ լինէր զօրութեամբն Քրիստոսի:

Եւ թողեալ զեպիսկոպոսն կիսամահ սնդէն ի տեղին, գիմեցին առ հասարակ անօրէնք քաղաքին բազում ամբօխիւ ի վերայ եկեղեցոյ եպիսկոպոսին՝ որ յանուն սբբոյ Կարապետին, և զսուրբ սեղանն՝ յորմէ գողան հրեշտակն:

10 մանրեալ իօգրակեցին և զպատ սբբութեանն և զսուրբ Աւետարանն հանգերձ հին և նաք կտակարանօքն յափշտակեցին ի տունս իւրեանց ի վերայ եկեղեցւոյն: Ապա յայնժամ անօրէնքն ի խորհուրդ մտեալ զի արաքեսցեն ի դպրաց իւրեանց և յաւագաց նօցա՝ զի գաւառահանու-

15 թեամբ առ իւրեանց կրօնս գարձօւցեն. գանձս ցուցանէին և խոստանային. գութս ցուցանէին մարգահաճուութեամբ ըստ օրինի մարգարէին Սարակինոսաց: Իսկ երանելի եպիսկոպոսն առ ոչինչ համարելով զպարգևս նօցա և զվեժովիւնս զոր խոստանային և ոչ զգաճս տանջանսն
20 զոր կտակնօք յարչարէին՝ ասելով զքանս սուրբ առաքելոյն թէ՛ Վոյս իմ ի Քրիստոսէ և ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն անգանն Քրիստոսի:

Յայնժամ հրամայեաց անօրէն բռնաւորն հանգերձ դատաւորան անիրաւի պիղծ դահճացն՝ զի սրով ճեղքեսցեն զլիւս երկուց ծնկացն և ազիւն լնուին զվերսն, նոյնպէս զներքանս ուսիցն. և այնպէս պրկեալ կայր բազում ժամս անմեռունչ ի բազում ցաւօց՝ զոր իմացեալ անօրինացն թէ մեռաւ:

Ապա արեալ տարան ի տուն մի պլազգւոյ և վրտա-
30 հացուցին յառ ի պահել զնա: Իսկ նա զօրութեամբն Քրիստոսի կայր կենդանի: Ասէ այրն այն. «Քրիստոսն էից եպիսկոպոս, բերից շուր, զի արբցես»: Եւ նա ասէ. «Ոչ»:

8. d զիւրկութի. 4. d թիկնացն. 12. d սայ. 13. d յայնժաման. 17. d սարակինոսաց. 25. d բ (փխ. երկուց). 26. d կայր. 29. d վտան ցուցին.

Ատէ բանաստեղծներն իբրև մարդասիրութիւն ցուցանե-
լով. «Տաց քնի ստեղծելի մի կերակուր. զի այս քանի՛
առուրք են անսուռ զեանս»:

Ատէ եպիսկոպոսն. «Կերակուր չէ ինչ պիտոյ, այլ
6 ունիմ խնդիրս ի քէն, զի սնայես ինձ սակաւիկ մի քար-
տէպ»: Եւ նորա բերնով ետ ցնդիակոպոսն. և առեալ
մուր պրեաց ի ծածուկ առ քահանայս քաղաքին, զի սա-
յնն մանն զի հանգրգեացի. առեպով թէ՛՝ Վամ կերակուրն
այն է: Եւ առեալ տարան զթուղթն առ քահանայսն
10 պարտ: Եւ նորա առաքեցին ի ձեռն պատանոյ միոյ և
առեալ գօհանչաւ և ճաշակեաց և համարձեալ զձեռս իւր
յծրկինս՝ ասէ. «Գոհանամ զքէն Տէր»: Եւ զառուրս քան
ոչ ճաշակեաց և ոչ էարբ ջուր. այլ կերակուր և ըմպելի
նորա չարչարանքն եղեն. զի կերակրեալ լինէր նա ի չնոր-
15 հայն Գրիստոսի:

Իսկ երանելի եպիսկոպոսն յայսպիսի միցմունս և ի
չարչարանս կայր քաղ հովիւն և զինուորն Գրիստոսի Տէր
Գրիգորիոս համանուն իւր նմանին մենամարտիկ եղեալ
ի մեծ պատերազմին ասպարիսի անօրինացն և ոչ ետ գե-
20 յնել զքաղաքն զայն, նա ևս առաւել զբազում տեղիս, այլ
յաղթեաց պարութեամբն Գրիստոսի Բելիարայ և զօրաց
նորա. զի եթէ գտեալ էր տեղի չարն այն և քրիստոսա-
տեանց դանմաւորն, բազում չար խորհուրդս համբարեալ
ուսէին զարդապետանն իւրեանց սատանայիւ, զի զքրիս-
25 անոնեայս քաղաքին հրապուրէին յիւրեանց աղճատելի կրօնս:
Գարձեալ գոր օրինակ ի ճակատոյն պատերազմին Գողիա-
թու Իսաիթ մարգարէն զգիտի կաղաւ երին բարան հե-
ղեղատի և Եհար զԳողիաթ և երարձ զնախատինս Իս-
րայէլի, նմանապէս երանելի սուրբ եպիսկոպոսն Գրիգո-
30 թիոս յերիս ահաւոր անուն յուսալով առաքեցաւ ընդդէմ
աներևոյթ Գողիաթայ և ընդդիմացաւ անօրէն բռնաւորին

3. d անսուռ զեանս. 9. d զթուխսն. 13. d ըմպելի. 17. d կեայր.
22. d գրտեալ. 28. d քարայելի.

և դատաւորին, և երարձ զնախատինս հանուրց քրիստոնէից. քանզի ամենայն քահանայք քաղաքին և ճանաչ քրիստոնեայքն փախեալ կային ի մեծ վտանգէն ահիւ. զի հարին զհովիւն և հօտն ցրուեցան: Յայնժամ հատին վճիռ Ծ ի վերայ նորա, զի սրով սպանցեն զերանելին:

Ապա կապեցին կրկին կապանօք և տարան ի տեղի կատարմանն և նորա հայեցեալ այսր անդր և ոչ զօք տեսանէր ի քրիստոնէիցն. քանզի ամենեքեան ահիւ մեծաւ փախուցեալ կային: Ապա կնքեալ զինքն խաչիւն Քրիստոսի՝ յանձն արարեալ զհօտն իւր սեփհական ի ձեռն Տեառն, եկաց յաղօթս ի սրտի իւրում և ասէ. «Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ, որ յաղագս մեր հասարակաց բնութեանս խոնարհեցար յերկիր և առեր մարմին ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կրելով զմեր բնութիւնս բայց 15 ի մեղաց, խաչեցար և եղար ի գերեզմանի և յարեար ի մեռելոց և համբարձար առ Հայր, ընկնլ զհոգի ծառայիս քո Իրիգորիսի և խառնեան զարիւն իմ՝ որ վասն քո հեղու, ընդ սուրբ արեան վկայից քոց և շնորհեան եկեղեցեաց քրիստոնէից անդորրութիւն և երկրպագուաց սրբոյ 20 երրորդութեանդ կեանս խաղաղականս ի կրկին ներհակաց. հայրապետին մերոյ և ամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսաց՝ համառօտել զբանն ճշմարտութեան, քահանայից՝ կատարողաց անմահ զենման պատարագին՝ մաքուր հոգով սպասաւորել կենաց հացին, բարեպաշտ թագաւորաց եւ 25 իշխանաց քրիստոնէից՝ յաղթող լինել ի պատերազմունս բարբարոսաց և համօրէն ամենայն հաւատացելոց՝ յիւրաքանչիւր վտանգից փրկութիւն, ծառայից և գերեաց ազատութիւն և անմեղ արեանց դադարումն»: Եւ ապա խոնարհեցոյց զպարանոցն, և անօրէն դահիճն եհատ սուսերաւ 30 զգլուխ նորա՝ սուրբ և ընտրեալ նոր մարտիրոսին, արացի ի՞, յաւուր շաբաթի:

2. ձ ճաճանչ. 4. ձ վիճիւ. 8. ձ յաւքն. 18. ձ յեկեղեցեայց. 19. ձ երկրպագեց. 26. ձ և իւրաքանչիւր. 30. փիս. արացի իբ, ձ ունեւ յունվարի իթ. այս մասիւն օնս էր 127-8:

Եւ կին մի բարեպաշտ ձգեալ զվարչամակ գլխոյն առաջի սրբոյն և զարիւնն ոչ եթող հեղուլ յերկիր. այլ ամենայն մաքրեալ զկաթնուած արեանն և առեալ տարաւ ի տուն իւր մեծաւ յուսով: Եւ հրամայեաց անօրէն բռնա-
5 ւորն՝ զի զգուշութեամբ պահեսցեն զմարմինն, զի մի եկեալ ի գիշերի գողանայցեն հաւատացեալքն և զորս ըմբռնեսցեն, պատուհասակոծ արասցեն. զի անդէն ի տեղուջն կացցէ լինել կերակուր գազանաց:

Իսկ յերրորդում գիշերի՝ մինչ պահէին պահապանքն 10 զմարմին սրբոյն, էջ լոյս յերկնից ի վերայ պատճառական մարմնոյն՝ զոր տեսեալ բազմութեան արանց հաւատացե- լոցն և անհաւատիցն, տային փառս Աստուծոյ:

Եւ ապա հրաման տուեալ անօրէն դատաւորն՝ զի առնուն քրիստոնեայքն և ըստ օրինացն պահեսցեն զերկ-
15 նային գանձն. զոր իբրև լուան քահանայքն և ժողո- վուրդքն, առ հասարակ ժողովեցան և առեալ զմարմինն տարան հանգուցին ի տաճար սրբոյն Սարգսի զօրավարին:

Ապա անօրէն դատաւորն ըմբռնեալ զքրիստոնեայան և պատուհասակոծ արարին զբազումս և առեալ զմարմին
20 երանելոյն, տարան ընկեցին ի տեղի կատարմանն՝ խնդրե- լով ի քրիստոնէիցն գանձս՝ մինչև տացեն զխնդրելին իւրեանց: Եւ ապա ետուն հրաման երթալ և առնուլ զմարմին սրբոյն. և եղին ի գերեզմանի ի սուրբ տաճարն որ յանունն սուրբ Կարապետին և սուրբ Գրիգոր Լուսա-
25 ւորչին՝ մեծաւ պատճառով ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն ձ ձեռագիրը, Աբաց Խ և յունվարի 29, այս վերնագրով. «Ի սմին աւուր նահատակութիւն Տէր Գրիգորիսի սուրբ եպիս- կոպոսին Քէօզոյ Պօլսոյ որ Կարնոյ քաղաք Արզրումս: Շատ հետաքրքրական է սուրբի նահատակու- թեան թուականի խնդիրը, որի բացատրութեան ըս-

13. d արևեալ. 22. d ետոյն.

նային արդիւնը է սրբ. Մանասեղեանի մատածութեան: Վկայաբանութիւնը թուականի համար ապլիս է հետեւեալ տողերը. «Եւ սրբ. մինչ էր թուականն Հայոց 2 և 4» (էջ 122, տող 10) և «յունկարի իթ, յաւուր շաբաթի» (տես էջ 126, տող 30-31՝ ձեռագրի բուն ընթերցուածը):

Հայոց 22 թուականը սկսում է Բրիտոննէտիան 1820 թուի փետրեմբերի 31-ին. ուստի և յունկար իթ ընկնում է 1321 թուին: Յսկնից առաջ նկատենք թէ 1321 թուի յունկարի 29 քալիս է հինգշաբթի օր. իսկ մեր ձեռագիրն ունենալով շաբաթ, յայտնի է որ չի կարող ճիշտ լինել:

Բայց ըստ անշարժ տուճարի կամ յայտնաւորաց թուականով՝ յունկարի 29 համապատասխանում է Հայոց արաց ամսի ԻԲ-ին: Զէ թուի արացի ԻԲ-ն էլ ըստ շարժական տոմարի համապատասխանում է 1321 թուի յունիսի 20-ին, որ իրօք էլ շաբաթ օր է քալիս: Ուստի կը հետեցնենք թէ վկայաբանութեան նախնական բնագիրն ունէր (շարժականի հաշիւով) Զէ թուի արաց ԻԲ, շաբաթ. սակայն Յայտնաւորքը կարգադրողները ուզենալով շարժականը անշարժի վերածել՝ արաց ԻԲ-ի դէմ դրել են նրա համապատասխան յունուար 29՝ ըստ անշարժ տուճարի, անգիտանալով ի հարկէ ուղղել շաբաթը: Մեր օրինակում պատահել է որ բնագրի մէջ սոյն «արաց ԻԲ» բառերն էլ ընկնեն, և մնացել է միայն յետսամուտ «յունկար իթ» սխալ ձևը:

Ս. յժմ բնագիրը վերականգնուում է տոմարական հաշիւներով:

ՐՄԻՆՈՒՐ ԳԵՐՁՈՆԵՐ

† 229 = 1335 մարտ 10, ուր․

Երանելիս այս էր ի դաւառէն Դերջանու՝ ի գեղջէն
 Կառնբերդակ՝ այր աշխարհիկ և երկրագործ, գեղեցիկ
 գիմօք և վայելուչ հասակաւ, ուժեղ և զօրաւոր մարմնով,
 և ինքն էր բարեպաշտ և երկիւղած յԱստուծոյ և բարի
 5 ծնողաց զաւակ. անուն հօր նորա էր Թիմեր, և մօրն Զա-
 մէնաիկին:

Սա ունէր այլազգւոյ ումեմն սակաւ ինչ պարտս. և
 նա եկեալ նեղէր զսուրբն, և զգրաստն բռնութեամբ քար-
 շեալ տանէր իբրև դրաւական: Ասէ Ամէնաւագ ցեղբայր
 10 իւր. «Մի թողուր տանել զգրաստն, քեզ լիցի քան թէ այ-
 լազգւոյն»: Ասէ եղբայրն. «Ոչ է ինձ պիտոյ»: և բարկա-
 ցեալ Ամէնաւագն՝ ասէ. «Ո՞րպիսի քրիստոնէութիւն է
 այդ՝ ես ոչ գիտեմ»:

Յայնժամ ասէ այլազգին ցԱմէնաւագն. «Ահա ոչ
 15 հաճեցար դու ընդ քրիստոնէութիւն, ապա ընկալար զայ-
 լազգութիւն»: և կացին վկայք թէ ուրացաւ զՔրիստոս:
 Զայս լուեալ երկեաւ և փախուցեալ թաքեաւ ժամանակս
 ինչ. և դարձեալ եկն ի գիւղն իւր Կառնբերդակ, և եկաց
 անդ աւուրս ինչ. և տեսեալ թէ այլազգիք ոչ դադարին
 20 ի խնդրելոյ՝ և ինքն ոչ կարէ մնալ թաքուն, դնաց առ
 քահանայն և խոստովան եղև զմեղս իւր, և դաւանեալ
 զՀայր և զՈրդի և զՀոգին սուրբ, հաղորդեցաւ ի մարմնոյ

և յարենէն Քրիստոսի, և զինեալ զինքն հոգևոր զինով՝
պատրաստ եղև ի պատերազմ:

Ազդե եղև իշխանին՝ որոյ անուն էր Ամիրմահմուտ և
դատաւորին՝ որ կոչէր Ամիրհասան՝ որ ծարաւի էր արեան
8 քրիստոնէից, և առաքեալ զօրականս և տարան ի դեղա-
քաղաքն և կացուցին յասեան առաջի իշխանին: Ասէ իշ-
խանն. «Դու ընկալեալ ես զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ.
«Ես քրիստոնեայ եմ»: Եւ վկայքն ասէին թէ՛ ուրացաւ
զՔրիստոս:

- 10 Յայնժամ իշխանն առաքեաց առ դատաւորն. և նա
ասէ. «Հաստատուն իցես ի խոստման քում»: Ասէ սուրբն.
«Ոչ գիտեմ զինչ իցէ խոստումն իմ»: Ասէ դատաւորն.
«Յանձն առեալ ես ընդունիլ զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ.
«Հայ եմ ազգաւ և հաւատով քրիստոնեայ»: Եւ հրամայեաց
15 և արկին ի բանդ, և զաւտւրս երկուս ոչ ետուն նմա հաց
և ջուր, և կայր անդադար յալօթս:

Եւ դարձեալ յետ երկուց ատուրց կոչեաց զնա դա-
տաւորն, և ասէ. «Ուրացիր զՔրիստոս, ապա թէ՛ ոչ՝ սպա-
նանել առմ զքեզ և քարկոծել»: Եւ նա ասէ. «Ամենայն
20 ազգն իմ քրիստոնեայ է. և ես զիմ հօրն և զմօրն հա-
ւատն ունիմ և քրիստոնեայ եմ»: Ասէ դատաւորն. «Դու
դարձեալ ես յայլազգութիւն և ընդէր քրիստոնեայ կեաս»:
Ասէ վկայն Քրիստոսի. «Ես հայ եմ. զՀայրն հաւատամ և
զՈրդին խոստովանիմ»: Յայնժամ ասէ դատաւորն. «Հայ-

25 հոյեաց, ընդէր լսէք, խցէք զականջս ձեր և հարէք»: Եւ
ամբօին ազաղակէր. «Հրաման է իշխանին՝ զի մահու մե-
ռանիցի», և այլք ասէին թէ՛ «Ուրացաւ զՔրիստոս առաջի
իշխանին», և ջանային խախտել ի հաւատօցն Քրիստոսի:
Եւ դարձեալ ասէ դատաւորն. «Ուրացիր զՔրիստոս՝
30 զի ապրեցցիս»: և բազում պարզևս խոստանայր՝ երիվար,
արծաթ և ոսկի և հանդերձս: Եւ այլազգիքն յամենայն
կողմանէ խթէին և ասէին. «Միանդամ աստ դառնամ և
ապրեաց, և յետոյ զքս հաւատն պաշտեալիր»: Եւ բազում
քաղցր և պատրօղական բանիւք ջանային մօլորեցուցանել

ի հաւատացն Քրիստոսի:

Ասէ Ամէնաւագ. ԶՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, զեր-
բարդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն հաւատամ: Եւ յոր-
ժամ լուան զանունն Քրիստոսի, ամենեքեսն վկայէին թէ՛
5 մահու արժանի է՝ զի հայհոյեաց. և յորժամ դատաւորն
վճռեաց թէ մահապարտ է, յորուցեալ Ամէնաւագն համ-
բուրեաց զվկայան՝ և ասէ. «Սպանէք»: Եւ պատեալ ամբոխն
շուրջանակի՝ կալեալք զհերացն և զհանդերձիցն՝ հարկա-
նէին մեղմագոյն բռամբ՝ և տանէին ի տեղի սպանմանն,
10 զի յերկիւղէն զարհուրեալ ուրասցի. և զհանդերձն իւր
զգլխոցն արկանէին՝ և դարձեալ աղաղակէին առ դատա-
ւորն և առ մեծամեծսն և ասէին. «Ռարձաւ յայլազգու-
թիւն. մի հարկանէք»:

Եւ ընթացեալ դատաւորն մերձ՝ ասէ. «Հաւատմս և
15 դառնմս յայլազգութիւն»: Եւ ծառայն Քրիստոսի աղաղա-
կեաց. «Քրիստոնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ»: Եւ
բարկացեալ դատաւորն խնդրեաց քար, և եհար ուժ-
դին զգլուխն. և ասէ ամենեցուն. «Ռարկոծեցէք». և սկսան
քարկոծել. և ոմանք դաշնակաւ խոցեցին զկողան. և այլ
20 ոմն եհար ուժդին զգլուխն երկաթի ուռամբ և եհեղ
զուղեղ զլիւռն. և ամենայն բազմութիւնն քարաձիգ լի-
նէին՝ մինչև ծածկեցաւ մարմինն ի քարանցն: Եւ այսպէս
ճշմարիտ խոստովանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ
Աստուած՝ մարտի ժ, յուրբաթի օր՝ ի ժամ խաչելութեանն
35 Քրիստոսի և մինչև յիններորդ ժամն քարկոծեալ եղև:

Եւ հանեալ անտի մերկացուցին զհանդերձն և կա-
պեալ պարան յոտս՝ քարչել տային քրիստոնէիցն բռնու-
թեամբ յերկիր ի վերայ երեսաց. և ամբոխն զկնի ընթա-
նային և ամենեքեան հարկանէին զմեռեալ մարմինն և
30 ամեղ մասն լիցի՝ ասէին, որպէս ասէ Տէրն. «Եկեսցէ ժա-
մանակ որ սպանանիցեն ի ձէնջ՝ համարիցին պաշտօն մա-
տուցանել Աստուծոյ»: Որ և կատարեցաւ այս առ սուրբ
վկայն Քրիստոսի Ամէնաւագ:

32. Տես Յովհ. ժգ. 2.

Նւ. զերիս աւուրս կացեալ անթաղ՝ դաղանք կամ թուչունք ոչ մերձեցան առ սուրբ մարմինն. և այլազգիք կալեալ զշունան՝ տանէին ի վերայ մարմնոյն, և տեսեալ զսուրբ մարմինն յետս վաղէին. և ոչ բնաւ նեխեցաւ՝ այլ 5 բուրէր զանուշահոտութիւնս Նւ լոյս պայծառ ծագեցաւ ի գիշերին, և իբրև զամբար վառէր ի վերայ մարմնոյն. և ձայն երգոց և պաշտամանց լսէին իբրև զքահանայից: Նւ տեսեալ այլազգեացն՝ կարծելով թէ քահանայք երթեալ գիշերի՝ զի գաղտաբար դողացին և թաղեսցեն, ընթա- 10 ցան առ մարմինն՝ զի կայցեն զքահանայսն, և ոչ զոք տեսին:

Նւ յետ երկց աւուրց՝ յաւուր կիւրակէի՝ երթեալ հաւատացեալքն առին հրաման յիշխանէն և ի դատարարէն՝ և եդին պատճառով ի գերեզմանիս Նւ այս եղև ի 15 թուին Հայոց եօթն հարիւր և ութսուն և չորս. յորում ժամանակի Յովհաննէս վարդապետ՝ այլ բարեկրօն՝ գտեալ ի դաւառն Դերջան՝ ալանատես և ալանջալուր լինելով գրեալ է զհանդէս վկայութեան սուրբ նահատակին: Նւ Կարապետ գրիչ անցուցեալ է ի կարգս գրչագիր Յայս- 20 մաւուրաց այնր ժամանակի. յորմէ բաց ի յառաջաբանութենէն որ սկսանի՝ «Հուր է սէրն Քրիստոսի և յողիս մարուրս բորբոքի», զայլն ամենայն գրեթէ բառ առ բառ արձանագրեցաք աստ՝ ի վառս Քրիստոսի:

Յիշեալ վկայարանութիւնն ունի Յայսմ. Գ. տպ. Ա. էջ 114՝—116՝, Մարտի 10 և Արեգի ր, Քէնդոսիս տիւրացւոց, և Իսկրիոս իշխանի վկայարանութիւններէց յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայութիւն և սօն սուրբ վկային Քրիստոսի Ամէնաւազին:»

Վկայարանութեան վերջեց երևում է թէ ընդորի նախնական խմբագրութիւնը եղել է աւելի ընդարձակ, և ունեցել է մի նախարան՝ «Հուր է սէրն Քրիստոսի և յողիս մարուրս բորբոքի» սկզբնաւորութեամբ. հեղինակն է ոմն Յովհաննէս վարդապետ, որը գրել է Դերջանում եղած միջոցին: Սոյն նախնական ընդարձակ խմբագրութիւնը մենք չենք գտել ո՛չ ճառ ընտիրներում

և ոչ վարք Սրբոցում: Յայտմաւուրքի Գ տպագրու-
թիւնը յայտնում է թէ ընդարձակը յետոյ (անշուշտ
համաւօտեցով) Յայտմաւուրքի մէջ է անցկացրել Կա-
րապետ գրիչ, որեց ինքը յատուելով նախարանը՝
տպագրում է թեթև փոփոխութեամբ: Կասկածով ենք
ստիպան թէ սոյն Կարապետ գրիչը իրօք արդեօք ա-
ռաջին անգամ Յայտմաւուրքի մէջ է անցկացրել, թէ
ինքը մի պարզ օրինակսդ է մի ուրիշ Յայտմաւուրքի,
որ ունեցել է սոյն վկայարանութիւնը: Այս խնդիրը
որոշ յայտնուած չէ. իսկ մենք վերջինն աւելի հաւա-
նական ենք կարծում:

I 8.

ԿԻՐԱԿԱՅ ՎԵՐԳԵՊԵՏ

† 291 = 1348

Ասյն նահատակի ատպանագիրը մեայն ունի նի-
րակ, էջ 34, հետևեալ տեղեկութեամբ.

Մերձ նմին (Անի թուրքորնակ զիւզի) և քաղա-
քին (Անի քաղաքի) երկու հանդստարանք կամ գերեզ-
մանք նահատակաց ժԳ դարու. մին կիտաւ եր մատուռն
իմն ամբարձեալ ի վերայ կամրջաձև կամարի, յորմոց
ձգելոց ընդ հիւսիս և ընդ հարսու, և ի ներքոյ նսրին
անցք են. ի հարսու այլն կողմանն ուրձանագրեալ կայ
յամի 1348,

Այս է հանգիստ Կիրակոս վարդապետին, որ նա-
հատակեցաւ յանօրինաց. Յիշեցէք ի Քրիստոս. ԹՎԻՆ
ՉՂԷ գրեցաւ:

ԻԹ.

ՍՈՐԳԻՍ ՆՈՆՈՏՈՎ

Ժ.Գ. Կար

Սոյն նահատակի մասին Ալիշան, Նիրակ, էջ 34 հետևեալ տեղեկութիւնն ունի.

Սահաւոք հեւի (Անի Թբթարնակի զիզի մօտ, Կիրակոս վարդապետի † 1348 մահարձանից քիչ հեւի) է մի սն, որմտաձև կերտած կամ խարիսի. նշմարի իսկ և խաչվեմ մեծ ապուցեալ ի նմա, երկու տեք այլ ևս խաչվեմք գեղաքանդակք ի կարմլը քարանց. յորոց տակ և Պաչի ձոր կոչի տեղին. ի ներքոյ մեծի խաչ-վեմին գրեալ է արձանս այս սրտասուչ, յիշատակ կարօր սիրելւոյ ի վերոյ եզրօր սպանելոյ.

Զսուրբ և զանարատ զխաչս աստուածընդալ՝ որ բեւեռեալ ի սմա անմահ մեռեալ Տէրն մեր Քրիստոս՝ որ մահուամբն իւրով անմահացոյց զմահացեալքս, արդեո Կազերս որդի Մեծնի կանգնեցի զսա կարողութեամբ բե-
5 ուին սորա յիշատակ ինձ և ծնողաց իմաց, ևս առաւել արիննաթաթաւ . . . ա Սարգսի՝ որ յանօրէն Թուրքաց նահատակ եղև յանմարդաձայն տեղիս՝ զոր ընդ ոտիք դիզաչխարհաւն դրելով զարեգակնանման եղբայրն իմ զոր գտի ի խորագոյն հորի քարաթաղ արարած. ի մազօրտնո
10 արեննաթաթախ մարմնոյն ոչ կարէի ծանել զնա. բարբաւ արջատութեամբ բերեալ եզի յայսմն տեղի. ազաչեմ յիշեցէք:

Ալիշան նահատակիս թասկանը գնում է Ժ.Գ. կար:

6. արիննաթաւ. 9. ի խորագու. 10. կարիի.

ՎՈՆՈՎ ԵԳԻՍԿԱԳՈՍ ԲՉՆՈՑ

† Պ.Չ. = 1387

Սոյն նահատակի մասին Զամչեան, Գ. 422 տա-
լիս է հետեւեալ փոքրիկ տեղեկա թիւնը.

Պաշարեցին զօրքն Լանկթամուրայ և զԲջնի. և ա-
ռեալ զայն՝ կալան զբնակիչսն, և ստիպեցին զնոսա յու-
րացութիւն. և յընդգէտ՝ դառնալ նոցա՝ զամանս սրախող-
խող արարին, և զամանս յերկիր բեւոեցին ցցովք. զո-
մանս կախեցին զլխիվայր, և զամանս կապեցին ընդ փայտս
և ընդ ծառս. սպանին չարաչար և զեպիսկոպոս քաղաքին՝
զոր վանակ կոչէին:

21.

ՄՏԵՓՈՆՈՍ ՈՐ-ՋԵՂԻՍԱԿՈՂՈՍ ՍԵՐՈՍՏԻՈՅ

† Պ1,9=1387

Յամի Պ1,9 թուականին Հայոց՝ այր ոմն ժանտ և չարբարոյ, գոռոզ և արիւնարբու, խիտ և դազանաւիտ, անուն Բուրհանադին, որ էր ինքն դանիշման և զադի այլազգեսցն՝ և եղև ի չար բարուցն և ի խիտ մտացն և արբանեակն սատանայի և որդին կորստեան՝ զադի Բուրհանադինն այն, որ գլուխ ամբարձ, Եսպան զտէրն Սեբաստիոյ և յինքն կորզեաց զիշխանութիւն նորա, և նստաւ սուլտան Սեբաստիոյ:

1. JOS յամին. | BE ընդ. CGKLMRY ըն և լզ. FNPTWՆի պ և լզ. H ըն և լ և գ. | DEHNQRVYb թվականին. FOPZc թբականին. BT թուականիս. W թվականիս. GHKLMR մի (փխ. ոմն). CE FGHIKLMNPQRVYZbc ժանդ. (փխ. ժանտ և չարբարոյ) DW ժանդարարոյ. JOSTU չարբարոյ ժանդ. HY չարբարոյ. P չարբարոյ. I չարբարո. 2. MRY և գոռոզ. JOSTU արիւնարբու բողից յիտոյ գոռոզ. | BEMQRVY արեանարբու. CJNOPW արիւնարբոյ. Z արեանարու. | JOSTU յունիս խիտ. 3. CZ անունն N յունի անուն ... որ էր. | GKL բուրհանատին. CJOPQUZbc բուրխանադին. V բուրխանդին. I բունխանադին. F բարխանադին. HMR պուրհանատին. BY պուռհանատին. | CT յունիս որ. b է. | Q յինքն. CINQUVc դանիշմանդ. E դանիշուն. S տնդանիշման. BDFGHJKLMNOQRSWYZ դատի. V դուստր. 4. CEGIJOPSTUc այլազգեսց. L այլազգիցն. b այլազգեսց. BNZ այլազգաց. F այլազգց. BCDEFGHIKLMNPQRVWYZbc յունիս և եղև ..... բուրհանադինն այն, զիս սոզ 4-6. | S մրտացն. 5. T արբանեակ. O արբանեակին. | T որդի. | OST կորստեան. JOS դատի. | S բուրհանատին. T բուրխանադինն J բուրդանդինն. 6. JOSTU յունիս որ. DWb ուր. 7-8. BDJORSTWb և Եսպան. GMU և Եսպան. Z և սպան. E Եսպան. 7-8. QV յունիս և յինքն.....սեբաստիոյ, այն է սոզ 7-8. 7. CE FILWZc ինքն. | N կորզեաց. | P զիշխանութի. | JOSTU ամիրայ

Եւ զի էր այրն յանդուզն և չարամիտ, որոյ ոչ կարացեալ տանել զօրացն խտտարտութեան և ամբարտաւանութեան նորա՝ վասն որոյ խորհեցան բառնալ զնա ի միջոյ. զոր չարք ոմանք ազգեցին նմա, և նա կարեալ զչաօ րախօսան զայնոսիկ՝ եսպան անձինս ժԴ: Եւ ապա ազգեցաւ նմա՝ թէ և եպիսկոպոսն սուրբ Նշանի վանաց՝ տէր Ստեփանոսն՝ նոյն խորհրդացն խորհրդակից եղեալ է: Եւ նա արձակեաց արս խիստս և ժանտաբարոյս՝ տանել զեպիսկոպոսն ամենայն ուխտիւն առաջի նորա:

10 Եւ ի զայ դժնեայ կոչողացն ի սանել զեպիսկոպոսն ամենայն ուխտիւն, իսկ եպիսկոպոսն զայլ կրօնաւորսն աղաչանօք եւ կաւաւօք գոր ես զօրականացն՝ ես արձա-

(փիւ. սուլտան). P սեփաստիոյ. 1. E այր էր. FGHKMR Y այր. L չուհի. S նա. BHJNOQRSVYZh յանդուզն. EW անդուզն. P յանդուզն. յանդուզն-ից յիսոյ QV արեւացնուս հմ և յինքն...սերտատիոյ, sht էր 137, տոյ 6-7. E չուհի և QV զի էր (փիւ. և). P չարայտիւ. C որ. DW որոց. W կարացեալք. JSU կարաց. FO կարացին. 2. Z տանեն. BGKLMU տանիլ. BQ յարդ յարից յիսոյ. Z խտտարտութե. Q խտտարտութեն. T խտտարտութե նր. M խտտութե. L խտտարտութե. T ամբարտաւանութեն. G անբարտաւան. 3. QV չուհին խորհեցան. T չուհի նորա. NPW զնա. TV չուհին. 4. N յայտնեցին. W նմայ. P նայ JOSU չուհին. DJORVW զչարախօսն. S զչարախտան. ENPZ զչարախօսքն. E զչարախօս. 5. HLRY և ևսպան. GRM և էսպան. U էսպան. F ձեռագիրք մաշած ու պատուած է: ստորագծեալ քտտիր և ևստանձեռք պսկաս և և նրա մէջ. QV չուհին զայնոսիկ. QV անձինք. KLMR ժբ. H ժ և բ. DNPWZ ապայ. C չուհի. JS ազգեցին. Z աստեցաւ. 6. PW նմայ. CGHKL MRVYZ թէ (փիւ. թէ և). փիւ. սուրբ Նշանի վանաց տէր ստեփանոսն նոյն GHKLMRY ունին այլ աչն. BCDEFINPQVWYZbc այն. JOST վանացն. 7. J ստեփանոս. S ստեփաննոս. BDW խորհրդոյն. HY խորհրդոցն. Z չուհի. T խորհրդոցն ինքեան կորստեանն. JOSTU լեալ փիւ. եղեալ. O էր (փիւ. է). Z է նոցա. 8. DNOPW նայ. U ապա (փիւ. նա). Z յարձակեաց. QV այրս. CDEFGJKLNMOPSTUV% ժանդարարոյս. W ժանդարարոյ. և ժանդարարոյս. HRY ժանտաբարոյս. KLU տանիլ. W ևսպան. 9. Q ուխտիւքն. V ուխտիւքն. G HKLMNRYZ չուհին առաջի նորա. EJOSTU իւր փիւ. նորա. 10. BD (GHKLMNRSWYZh չուհին և ի զայ...ամենայն ուխտիւն. F ստորագծեալ ևստանձեռք պատուած է. EOPQV դժնեա. I դրժնա. CJ տանել փիւ. ի տանել. U ի տանիլ. 11. JOTU հանդերձ մլարան (փիւ. ամենայն). OP զեպան. E և զայլ. O կրօնաւորին. 12. և ապաջանաւք. JOSU ետ կաշառս և աղաչեաց զգորականն փիւ. աղաչանօք ... ետ արձակել և (S զգորական..). bc չուհին և կաշառք. Z կա-

կել եւ թողուլ ի վանսն: Եւ ինքն առեալ ընդ իւր Բ ծե-
րագոյն արեղայ, որոց անուանքն՝ միոյն Յեղբետարոսս եւ
միւսոյն Թորոսս, և գնացեալ առաջի գոռոզին վտառհ եւ
համարձակ, ոչինչ գիտելով խիղճ զանձնէ՝ զի անմեղ էր:

6 Եւ էր զազին հեռի ի քաղաքէն, իջեալ զօրօք իւ-
րովք ի լեառն Աղշարու ի հովանոց վասն ամառնային տօ-
թոյն: Եւ անգանօր տարան զեպիսկոպոսն առաջի ողծայն.
զոր հարցաքննեալ՝ և նա ուղիղ տայր զպատասխանին
անխիղճ մտօք: Եւ զազին ոչ հաւատայր նմա, այլ հարկ
10 ի վերայ եղեալ թէ ուրանան զՔրիստոսս և ազատեոցին ի
սպանմանէն: Եւ նոքա հաստատուն յուսով պինդ կացին
ի դաւանութիւն հաւատոցն Քրիստոսի և խոստովան եղին

չառաքն. | Կանօրէն զօրականացն փի. զօրականացն. 12-1. (փի. ետ
արձակել և թողուլ) E և ետ թողուլ. QV արձակեալ եթող. | Z և
ետ յարձակել և (փի. ետ արձակել և). 1. JOU թողուլ զնս փի. թո-
ղուլ. S ..ողուլ զնս. | O յինքն. GHKLMRY յունին ընդ իւր. | C
ծայրադոյն. S ծերագոյն. E ծերագուն. 2. CFGHKL արեղայս. Z
յարեզայ. D արեղեայ. | ORb որոյ. Fbc անւանքն. NZ անուանք.
DE անուանքն են. BJSTUW անուանքն էին. O անւանք էին. W
միայ. BEMS յունին. | b սերաստոս. GHKLRY սեղբետարոսս ասի.
3. BMS յունին միւսոյն. KLMU թօրոսս. | V յուջի. E վրտահ. V
վատահացել. 4. FNPZ և ոչինչ. | FN գիտել. P գիտէր յետոյ
ուղղուած է գիտել. C ի խիղճ. D խիղճ. O յունին. | Z յանմեղ. 5. L
զի փի. և. | Z զազին ի հեռոյ էր իջեալ ի քաղաքէն (փի. էր զազին
.... իջեալ). BDFGHJKLMNOQRSWYZ զատին. V զատւրն. | BԾ
FIJOPQSTUVbc հեռու. F ի քաղաքին. P ի քաղաքէ. JOSTU
եղեալ փի. իջեալ. | Z զատուրն. P զատուրք. O զօրականօրն. | BV
իւրօք. 6. EFIJOPQSTUbc ակալարու. NV ակալարու. Z ակալարու.
EG հովանոցն. Q հովանոց. R ամառնային. | BCDGHIKLMNPQ
RTVWYZbc օղոյն. F յօղոյն. 7. BCDGHIKRT անտանօր. F անտա-
նաւր. JOU անդ. S անտ. Z անտրէնքն. N տարեան. 8. B և փի.
զօր. | DNOP նայ. | DW պատասխանին. Bb պատասխանի. 9. CO
անխիղճ. JOSTU իսկ փի. եւ. | BDFGHJKLMNOPSUWYZc
զատին. V զատւրն. | N հաւատար. JP հաւատոց. HOW նմայ.
P ի նմայ. 10. JOST եթէ. | GHKLMRY ուրանաք. JOSTU ուրասցին.
NZ ուրանայ. | CGHKLMBRY յունին և. | Oc տղասեացին. GHKLMRY
ազատիք. Z ազատի. 11. N ի ըսպանմանէն. GU ի սպանմանէ. C ի
մտնուանէն. B ի մահուանէ. | Z նք. | D հատուտուն. JOTU սերտ և
հաստատուն. S սիրտ և հատատուն. | b յուսուսով. | FR պինտ. Z և
պինդ սիրով. 12. S ի դաւանութիւն. փի. ի դաւանութիւն հաւատոցն L
ի հաւատոցն. b ի հաւատոս. | BCQV հաւատոցս. K հաւատոյն. JS յու-

զանուն ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ եպիսկոպոսն և
 արեղայքն, ասելով այսպէս. «Հաւատամք ի Հայր և յՈրդի
 և յամենասուրբ Հոգին՝ մի աստուածութիւն՝ երեք ան-
 ձինք և մի բնութիւն: Թոստովանիմք և զՈրդին Աստուծոյ
 5 մարդ եղեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կամաւ Հօր և
 հաճութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ. աւետօք հրեշտակապետին
 Գաբրիէլի յղացաւ Բանն Աստուած յարդանդի կուսին, և
 ծնաւ ի նմանէ Աստուած և Որդի Աստուծոյ՝ մարդ և
 որդի մարդոյ: Հաւատամք և զնոյն խաչեալ և մեռեալ,
 10 թաղեալ և յարուցեալ վասն մերոյ փրկութեան, նոյն
 Ինքն յերկինս համբարձեալ և ընդ աջմէ Հօր նստեալ: Եւ
 նա է դատաւոր կենդանեաց և մեռելոց ի միւս անդամ
 զալստեանն իւրոյ յեկնից վառօք Հօր եւ հրեճակաց
 սրբոց: Ի վերայ այս դաւանութեան՝ մեռանելն մեր շահ
 15 է եւ կեանք՝ Յիսուս Բրիստոս՝ հաւատացելոցս ի նա: Այս

նիւն. JS քի ե ամրող ի հաւատն փիւ. քրիստոսի. E յունի և. S
 խոստովան. FW եղէն. Pc եղև. I. LNWZ գանունն. O ամենյսբ.
 PZ ամենայսբ. N ամէնասր. EFYZ երրորդութե. E և եպոսն. N
 եպոսն. 2. L յունի ասելով. N հաւատամք ամէնասր երրորդութին
 փիւ. հաւատամք. FIOVWZ որդի. R ի որդի. Y ի յորդի. 3. FOQVZ
 ամինասր. N յամէնայսբ. W յամենայսբ. QV հողի. JOSTU յունիև
 մի աստուածութիւն ..... մի բնութիւն. V և գ փիւ. երեք. 4. JOSTU
 և խոստովանիմք. E զորդին փիւ. և զորդին. 5. GHKLMRWY մար-
 դացեալ փիւ. մարդ եղեալ. HW մարիամա. JOSTU յունիև կամաւ հօր...
 ծնաւ ի նմանէ այն և զոգծ-8. 6. DEFIPZc հոգոյն. GHKLMR սուրբ հոգ-
 ւոյն փիւ. հոգւոյն սրբոյ. F աւետօքն. N աւետաւք. IPb աւետաւք. P
 հրչկպետին. GHKLMQRY յունիև. 7. DW զարբիւլին. Zbc զարբիւլի.
 N յղացաւ. Z զրանն. N զրան. c յարդանդի. 8. N որդի փիւ.
 և որդի. Z յորդի. 9. HVI մարդւոյ. MR հաւատամ. JOSTU յուն-
 ցիև. T նոյն. V խաչեալն. BDWb ի խաչ ելեալ. B մեռեալ և.
 10. JOSTU յունիև նոյն ինքն. G և նոյն. 11. DW ի յերկինս. JOSTU
 համբարձեալ յերկինս. JOSTU և նստեալ ընդ աջմէ հօր. (S նրս-
 տեալ). 12. DEFHINPWY նայ. F ի-ն պատած և. 13. FHINOPRSTbc
 դալքատեանն. Z գալքատեան. I դալսեան. F ստրագծեալ հասուածք
 պատած և. փիւ. փառօք հօր DW և փառօք. QV յունիև. 14. GHKLMY
 և ի. GHKLMRY այս. C դաւանութիւն. BGHLMU մեռա-
 նիւն. b մեռանել. CQVZ յունիև մեր. 15. b կեանքն. B կեանք է. DW
 յունիև յիսուս...ի նա. JOSTU յունիև յիսուս. (փիւ. յիսուս քրիստոս)
 G ի յս քս. MR յի քի. U ի քս. G հաւատացելոցոցս. P ի նայ.

ինչ յայս լիցի քեղ՝ սուլտանն. զի պարզեաց քոյ ոչ հա-
 ւանիմք և ի սպառնալեաց քոյ ոչ երկնչիմք: Եւ այդմ
 վնասու, զոր դուք զմէնջ կարծէք՝ չեմք ինչ վնասապարտ:
 Եւ դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզ՝ արն վաղվազակի:
 Ծայնժամ պիղծն այն ամիրայն հրաման ետ դահ-
 ճայն դլխատել զնոսա: Եւ մատեան դահիճըն նախ առ
 եպիսկոպոսն, և երկու անդամ հարին ուժդին զպարտ-
 նոց եպիսկոպոսին սուր թրով, և ոչ եհատ սուրն զպա-
 րանոց նորա: Ընդ որ բարկացեալ արիւնախանձն այն
 10 ամիրայն, կախարդինս իմն կարծեցեալ՝ և ետ ունել չորից
 արանց. երկուց՝ զոսան եպիսկոպոսին և երկուց՝ զձեռանս:
 Եւ ապա դահիճն եհար զմէջն եպիսկոպոսին և յերկուս

1. EGHKLMNRY յայտնի. BCPQVZc քեզ յայտնի լիցի. F ունի քիզ պատած ք յայտնի լիցի. N լինի. INb սուլթան. Pc սոլթան. EJOS TU ամիրայ. V յունի. R քոյ. QV մեք ոչ փի. ոչ. 2. N ի սպառնալաց. R քո. V մեք ոչ փի. ոչ. FIJPTW երկընչիմք. KL յայդմ. U այդ. 3. O վնասու. L զգուք փի. զոր դուք. JOSTU դու. BQVWZ ի մէնջ. J կարծես զմէնջ. OSTU կարծես. E չեմ. | (փի. չեմք ինչ վնասապարտ) MRV չեմք այն. GKL անպուտ եմք. H յունի չեմք ... զոր ինչ. QVW վնասապարտք N վնասակար. Z վնասապարտ. C վնասապարտից յետոյ աւելացնում ք այլ անմեղ եմք. 4. DGKLW յունիճ դու. O պինչ փի. զոր ինչ. EFGH KLMR յունիճ ընդ մեզ. T արա ընդ մեզ. HINOPSVWYZb արայ. 5. CEJOPQV պեղծն. SZbc պեղծ. N այն պեղծ. VZ յունիճ այն. N ամիրան. BV յունիճ. T հրամա, եաց փի. հրաման ետ. BT յունիճ դահճայն. 6. DW մատուցեալ. F դահիճք. I յունի նախ. 7. F յունի և. JOSTU երկրորդ. KL դ. N ուժգին հարին. Z յոյժգին հարին. W յուժգին. CILN յունիճ. DJOSUWb զպարանոցն. E զպարանոցս. 8. R եպկան. FP յունիճ սուր թրով. M թրբով. Z կարեց փի. եհատ. D սուր. JOQSUV թուրն. GHKLMRY յունիճ. E զպարանոցն. L զորանոց. S զզպարանոց. Z զլիզ. 9. EN հպին փի. նորա. GHIMQRTVYb արիւնանախանձն. BDFWZ արիւնանախանձ. N արիւնանախանձն. S արիւնարբու. c արիւնախանձ. BDSWZb յունիճ այն. IO. N ամիրայն. C կախարդին. Y կախարդ. b կախարդիս. Z կախարդութիս. V կախարդին սիման փի. կախարդինս իմն. B յունի կախարդինս իմն կարծեցեալ. Z յունի իմն. C յունի և. IJOSU հատն փի. հտ ունել. DW չորս. T դ. 11. Nb արանցն. EGHMRY երկոցունց. F երկուցն. L երցունց. T դր. W բ. b բ.ս. S ունել. EQV գոսս. F սոսն. T սոս. L յունի և. GHKLMRY երկոցունց. b երկուցն. DW երկուսն. T դր ձեռան փի. երկուց զձեռան. 12. OPWZ ապայ. CDE IJWb եհատ. BINPUZbc զմէջն. GHKLMRY զմէջքն. JOS զմէջս. |

հերձեաց: Եւ ապա մատենան առ արեղայսն և զերկուսն
գլխատեցին: Եւ այնպէս կատարեցան ի Քրիստոս բարի
խստաովանութեամբ տէր Մտեփանոս եպիսկոպոսն և երկու
արեղայքն իւր ընդ նմա՝ Սեղբեսարոս և Թէոդորոս:

5 Եւ արար Աստուած մեծ սքանչելիս, զոր ինքեանք
խկ տեսին աչօք իւրեանց այլազգիքն, և վկայեցին լուսոյն
որ էջ ի վերայ մարմնաց սրբոցն: Զի յայնմ տեղւոջ, ուր
զԺԴ Տաճիկան սպանին՝ անդ և զեպիսկոպոսն և զարե-
ղայսն սպանին յետ երկու աւուրց, և ընկեցին խառն ի
10 վերայ մարմնաց այլազգեացն: Եւ ի ճառագայթել լուսոյն
ի վերայ սրբոցն՝ ասաց անօրէն զադին, թէ այն վասն

QV յունիկ և. W երկուս. N յերկու: O յերկուց. Z լս. 1. DW
հերձաւ. I բաժանեաց. E յունի և ապա ... գլխատեցին. QPWX
ապայ. GHKLMRY ապա յետոյ. c առ արեղայքն. L յերկուսն.
UZ զերկուսն այլ. B յունի. T զը-ուսն. 2. M յունի ի քրիստոս. JOS
բարի խստաովանութեամբ ի քս. 3. E հաւատով և խոստովանաւր
փի. խոստովանութեամբ. M սրն. V սր էր (փի. տէր). (փի. տէր
ստեփանոս եպիսկոպոսն) O եպոսն տէր ստեփաննոս. JT եպոսն տէր
ստեփանոս. U սր եպոսն ար սակփաննոս. CGKLMRSV ստեփան-
նոս. D ստփնոս. 4. E արեղայ ք փի. ել կու արեղայքն. E յունի
իւր. HJPW նմայ. Z սեղբեսարիոս. B յունի սեղբեսարոս և
թէոդորոս. 5. DUWb մեծամեծ. V սքանչելիք. b յունի ին-
քեանք. 6. DW յունիկ իսկ. W յունի տեսին. EM աչօքն. L առ
աչօք. IQV ալպպիին աչօք իւրեանց. U իւրօրք. W յունի
և. Z լոյսուս. GHKLMRTVY վ. լուսոյն. 7. DW յունիկ որ էջ
...սրբոցն. փի. մարմնոց սրբոցն EZ ունիկ մարմնոցն սրբոց. FP
սրբոց մարմնոցն. b սրնց. (փի. յայնմ տեղւոջ) BFIPQVb
ի տեղին. c ի տեղի. GHKLMRY զտեղին. CDEWZ տեղին. O
այնմ տեղւոջ. T յայնմ տեղւոջ. NW որ փի. ուր. 8. C զտասն և զ.
V ժգ. KLMRY զժգ. H զժ և զ. CE տաճիկն. JOS տաճիկքն.
QV դահիճան. | c սպաննին. W սպային. BCEFGHIKLNPRYZbc
անդ փի. անդ և. G եպոսն DW զարեղայսն և զեպիսկոպոսն.
O արեղայսն. 9. b սպաննին. BV նահատակեցին. F և յետ. V
աւուրցն. F յաւուրց. B աւուր. GNPZ ի խառն. L խառան. B
բնդ փի. ի վերայ. 10. JOS այլազգեաց մարմնոցն. U այլազգեացն
մարմնոց. QV մարմնոցն. I այլեազգացն. E ալպպեաց. FNP
այլազգացն. L յունի ի. KLU ճառագայթիլ. WP ճառագայ-
թել. D լուսոյ. P լոյսոյն. II. E յունի ի վերայ սրբոցն. KL որ ի
փի. ի. GHKLMRY մարմնոց սրբոցն փի. սրբոցն. T անօ-
րէնն. BDFGHJKLMNOQRSWYZc դատին, E զադին. V գաւրն.

հաճի մշտըմաներոյն եղև սքանչելիքն. եւ ետ շտկել զե-
պիակոպոսի մարմինն եւ զաբեղայիցն յայլագրեացն: եւ
ենտրիօքն Գրիսոսի լոյսն զհետ գնաց մարմնոց սրբոցն՝
յամբք այլագրեացն եւ ի սլաքժանս քրիստոնէից՝ վկայ
5 անմեղութեան եպիսկոպոսին:

Եւ թողին զմարմինս սպանելոցն անդէն կերակուր լինել
գաղանաց եւ հաւուց: Բայց զեպիակոպոսին գողացան քրիս-
տոնեայքն եւ տարեալ եղին յեկեղեցի մի, եւ զարեւայիցն՝
ի վուլ մի, եւ հողով ծածկեցին. Իսկ անօրինացն անդէն
10 ի տեղին մաշեցան եւ կերակուր գաղանաց եղեն եւ թռչնոց
օդոց:

Եւ անօրէն սուլտանն այն զադին սաստակոյց զհա-

ՉՎ լուին ան. 1. CNTUB հաջի. Օ լունի. V մեր զօրացն փխ.
հաճի մշտըմաներոյն. B միսիւմաներոյն. CLSTB մաքրմաներոյն.
GU մրտմաներոյն, Q մարմանէբուն. F մըսըմըններոյն. P մաքրմընե-
րոյն. Y մշտըմընբուն. HMR մշտըմըններոյն. E տանաց. I սքանչե-
լին. V սքանչելիքս. BCENPZbc սքանչելիք. Y յետ. CFIJNOPQSV
Zbc գեպսին. 2. CEIPZc մարմին. L արեղայիցն. N յայլագրացն.
Z ի յայլագրեացն. C ի մարմնաց այլագրեացն. F սարսգծեալը պա-
սած ե. 3. E լուան. GHKLMRY ի հետ նց փխ. գհետ. I գհետաց
փխ. գհետ գնաց. E երթոյր փխ. գնաց. GHKLMRY ի զր մար-
մնոց փխ. մարմնոց. ՉՎ մարմնոցն սրբոց. E սրբոց. Z սրբոյցն.
T սր մարտիրոսացն. 4. Z յամօթ եւ ի նախաարինս փխ. յամօթ. (H,
OP յայլագրեացն. E այլագրեաց. Z այլագրաց. CIJLQOSUV քրիս-
տոնէիցն. Z վկա. E վս. GS ե վկա. 5. SU անմեղութեն. Z ե-
պիսկոպոսին եւ արեղայիցն (փխ. եպիսկոպոսին). 6. (փխ. եւ թողին)
OU ե եթող դատին. T ե եթող զադին. JS եթող դատին. BDW
անդէն զմարմինս սպանանելոցն (B սպանելոցն). JOS զմարմինն.
EQTUV զմարմին. CFHIOPSVYc սպանանելոցն. RWZ սպանանե-
լացն. b լունի անդէն. E անդէն ի միասին. BGKLMU լինել. I
լունի. 7. R հաւասաց փխ. հաւուց. DF եպսին. U զեպսին. I զեպսն.
Z գեպսին մարմինն. (փխ. զողացան քրիստոնեայքն) T առին քրիս-
տանեայքն զաղտ մերձակայ զեղջին. (փխ. քրիստոնեայքն) ՉՎ ս-
րեղայքն եւ քրիստոնեայքն. JSU քրիստոնեայքն մերձակայ գեղջին.
Օ քրիստոնեայքն մերձակայ զեղջին. 8. W տարան յեղին. JOSTU
լունի տարեալ. EIJOSTU յեկեղեցին (մի լունի) | Z մի փոքրիկ
փխ. մի. W գարեղայիցն. 9. JOSU անդէն ի փխ. ի. JOSTU մի
եղին փխ. մի. EHNPQRVYz լունի եւ իսկ անօրինացն... օդոց
ոզ 9-11 լունի միայն EJUSTU, իսկ BCDEFGHIKLMNPQRVWYZbc լու-
նի. IQ. E լունի ի. S լունի եւ կերակուր.... օդոց. 11. O յօդոց. 12. N
սուլտան. E սուլթանն. V բունըն. JOSTU լունի սուլտանն այն.
BDEFGHJKLMNPQRSUVWYZc դատին. IV լունի. T զադին այն.

լածանս ի վերայ քրիստոնէից, առնլով յամենայն քահանայից զգինս արեան իւրեանց՝ յամէն գլխոյ Ռ դեկան։
 Եւ զվանք սուրբ Նշանին կալուպտեաց. զխաչ և զաւետարան և զայլ սպառք սրբութեան ընդ ձեռամբ անօրինացն
 5 գրաւեաց և պիղծ շէխեր ի վանքն բնակեցայց և արար զեկա։ Եւ փոխանակ արեան կարգաւորացն, սրոց յամէն գլխոյ Ռ դեկան գին առին՝ զուռի և զբարտի ծառերսն քան զհազարսն աւելի հատին ի տակաց փոխանակ երկցանցն. թող զայլ տուգանսն որ առին։
 10 Բակեաց և զսուրբ Քառասունսն և այլ շատ եկեղե-

EN սաստկացուց. VW սասկացայց. 1. Y յունի ի վերայ. DGH
 KLORSWY քրիստոնէիցն. NPbc առնլով. DEF^{GH}IJKLMQRSVW
 առնելով. QVZ ամ. W քհիցն յամ փիւ. յամենայն քահանայից. C
 IO քահանայիցն. Z քրիստոնէից կամ քահանայից. 2. I զարեան գինս.
 QV արեանց. X արեանն. MRY յունի իւրեանց. BF յամ. Z
 ամէն. W գլխո. JOSTU ու գին միոյ գլխոյ (փիւ. յամէն գլխոյ ու
 դեկան). 3. E զվանսն. QTV գանքն. I խաչին փիւ. նշանին. DGHKLM
 RWY կողոպտեցին. Z թալանեաց և կողոպտեաց. NOQVZ վխաչն. T
 խաչ. NQVZ զաւետարանն. Y զաւտրնս. 4. L այլ. BCDINOPSTUW bc
 սրբութիւն. Z սրբութեցն. I ընդ ձեռաց. LQVZ անօրինաց. Nb անաւ-
 րինեացն. 5. GHKLMRY գրաւեցին. LM յունի և պիղծ ... գեկիւ.
 CDIJNOPQSTVWZbc պեղծ. T շէխեր. F շէխեր. J շիղխեր. RZ
 շներ. D շիխեր. E շիխերն. P շներ. V անօրէնքն. EJOSU
 ի վանսն. F բնակեցոց. GHKRY բնակեցուցին. | GHKRYZ արարին.
 6. CEJLMNOPQSTVWbc վեկայ. D դեկայի. K գէվիւ. GHR Y գէվիւայ.
 FZ դեկայ. V արեանն. QV կարգաւորաց. I քհիցն. JOST
 երկցանցն և արեղայիցն քաղաքին և երկրին (T իրիցանցն. S իրկ-
 րին). U վերիցանցն և զարեղայիցն. L կարգաւորացն սրոցն փիւ.
 կարգաւորացն սրոց. BDWZ յորոց. M որոյ. QV նս. DEFG
 HIKLMOPSTUW ամէն J ամէն փիւ. յամէն գլխոյ. 7. B գլխէ.
 EF գլխոց. c գլխոյ. IKL յունի գին. GHMRY տուն գին. TU
 և զուռի. O և զուռի. JS յունի զուռի ... որ առին, այն և աղ 7-9.
 DGOPTWbc զբարդի. E զվարտի. GQV ծառերս. BN ծառերն.
 Z ծառերն. KL ծառերսն ի տականց. 8. BDEFWZbc զուն. N գուն.
 P գուն. T գնազարն. QV գնազարս. COU գո. E հանին. O կտրա-
 տեցին. QTUVZ կտրեցին. GHMRYZb ի տականց. N ի տականցն.
 C ի տականցն. KL յունի. QV երիցանց. L երիցունցն. Z երիցացն.
 9. O զայլ տուգանսն թող. QV յունի թեղ ... առին. | 11. տու-
 գանս. E տուգանսն. P տոգանսն. EGMOUZ գոր. OTU առին c
 քրիստոնէիցն հայոց. IO. T քակեցին. CIJ զսուրբ իփ. և զսուրբ. ի
 զբառաստեանսն փիւ. զսուրբ քառասունսն. VZ քառասունքն. (փիւ.
 այլ շատ) I գալ բազում. KLO գալ շատ. JOSTU եկեղեցիս բարից

ցիս: Եւ յառաջ քան զսպանումն եպիսկոպոսին՝ ժողովեաց յամենայն երկրէն զժամահարսն, և կոտորեաց զամենեւեան: Եւ այլ բազում չարիս արար, զոր ոչ է սասելի՝ անիծեալ զադին այն:

⁵ Բայց և ինքն յետոյ ըստ արժանեաց իւրոց չարութեանն կալեալ եղև ի Թուրքմանէն, որում անուն էր Օթման՝ և սպանաւ ի ձեռաց նորա: Եւ այնպէս բարձաւ չարն ի միջոյ:

Այս վկայարանութիւնն ունին B էջ. 433 ք'— 434 ա'', C 1121''—1123'', D 524 ա''—525 ք', E 1032''—1034'', F 442 ա''—443 ա', G 547 ա'—548 ա', H 511 ք'—512 ք', I 555 ա'—556 ա', J 975'—977', K 518 ք''—519 ք'', L 450 ք''—451 ք'', M 537 ք'—538 ք', N 514 ք''—515 ք', O 504 ա'—505 ա', P 438 ա''—439 ա'', Q 521 ք''—523 ա', R 519 ք''—520 ք'', S 546 ա'—547 ա', T 528 ա''—529 ա'', U

յետոյ անշացեում եւ ի պատհառս ամբութե պարսպին (T պարբրսպին). 1. FS զսպանումն. W զսպանանումն. 2. QVWZ ամ. | CFO երկրէ. LV յերկրէն. FNPZ յերկրէ. | PW զժամայհարսն. V զժամահարսն. DEFHIJMNOPQRSTU VW զամ. 3. GHKLMRY գործեաց փիս. արար. | CDFIJNOPSTUWZc գորս. | QV չէ փիս. ոչ է. | GHKLMRY անօրէն դատին զոր ոչ է սասելի փիս. զոր ... զադին այն. | I պատմելի փիս. սասելի. 4. BDWb այն անիծեալ դատին. JOSU անիծեալն այն դատին. Q անիծեալ դատին. V անիծեալն այն. I անօրէն դադին անիծեալն այն. Z անօրէն դատին և չար անիծեալն այն. FNP դատին փիս. զադին այն. | E չունի այն. 5. I չունի բայց. GHKLMR WY չունի և. | JOSTU յետոյ և ինքն. | (փիս ինքն յետոյ) VW յետոյ ինքն. Z ինքն. | DVW ըստ արժանեացն. F ըստ արժանաց. | BIJc իւրոյ. E իւրնց. Y չունի. | DFVWYZ չարութեան. C չարեացն. 6. O ի քուրքմանէն. L ի Թուրքմանէն. | որում...ի ձեռաց նորա ունի՞ն GHKLMRY, իսկ BCDJQSUWYZb փոխարեւոր ունի՞ն և սպանաւ. FNPTc և սպանաւ. E չունի. I և չարամար խայտառակեցաւ յառուր կորբոտեան իւրոյ. Z և սպանեցաւ չարաչար մահուամբ. | HY անունն. 7. CFJNOPQSTUVE չարն ի միջոյ բարձաւ փիս. բարձաւ չարն ի միջոյ. 8. H ի միջոց. I ի միջոյ անիծեալն այն. Z ի միջոյ և ոչ ետես զփառսն այ.

503 բ''—504 բ', V 372 բ''—373 բ', W 469 բ'—470 բ'', Y 248 ա'—249 ա', Z 395 ա''—396 ա', b 573 ա'—574 ա', և Շ.—Հմտո. նաև Յայսմ. Բ. տպ. 625''—626''. Ա. տպ. 915''—917': Վկայաբանութիւնը կը գտնուի կամ՝ մարգաց ժեշտունիս 23, Ղևոնդից և նորա ընկերներէց յետոյ, կամ՝ մարգաց Իշտունիս 26, Շիւղայից և Սիւղիանոսից ՚յետոյ: Մ ձեռագիրը գրած է մարգաց ժեշտունիս 23. Բայց նախորդ թիւն է ժ2 և յաջորդը՝ ժԸ, ուստի ժԵ-ը ժԵ պիտի կարդայ:

Վերնագիրը հետևեալն է. «Յայսմաւուր յիշատակ նահատակութեան տեառն Ստեփանոսի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ» (Ձեռագր. տարբերութիւններ. B ի սմին աւուր. Ի յայսմաւուր. | CQZ յիշատակ է. | W նահատակութեն. | Կի. յիշատակ նահատակութեան E նահատակութիւն, ||GHKLMR տէր. | CGMRTUV ստեփաննոսի, K ստեփաննոս, E ստեփանոսին, L ստեփանոս. | DW արհեպսին, b արքեպսի. | F սեբաստացոյ. | P սեբաստիոյ. | E սեբաստիոյ արքեպիկին. JOSTU սեբաստիոյ եպսին:

Այս նահատակութեան պատմութիւնը ունի նաև Չամչեան, Գ. 431—3. սակայն որովհետև Չամչեանում կան այս մասին ինչքինչ մանրամասնութիւններ՝ որոնք մեր ձեռագրներում պակասում են, ուստի յարմար համարեցինք ամբողջ հատուածը մէջ բերել այստեղ:

«Ի ժամանակի անդ՝ յորժամ էաւ Լանկթամուր զԲաղտատ և եկն ի Հայաստան, Պուրհանատին անուն սմն՝ որ և ասի Բուրհան Ղազի՝ համարձակութիւն առեալ՝ ասպտամբեցաւ յամիրայէն Սեբաստիոյ, և սպան զնա. և ինքն նստաւ ի տեղի նորա. և ժողովեալ զօրս՝ ասպատակէր ի բազում տեղիս: Այլ քանդի առ ամենեսին գտաւ անողորմ, զօրք նորա՝ որք էին ի քաղաքի անդ Սեբաստիոյ՝ խորհեցան վտարանջել ի նմանէ, և կամ ի ծածուկ դաւել զնա և բառնալ ի կենաց: Եւ էր յայնժամ եպիսկոպոս քաղաքին Ստեփաննոս անուն՝ առաջնորդ սուրբ Նշանի վանացն՝ այր սրբակրօն, և առաջի մեծամեծաց յարգոյ. որոյ և մարմնոյն կազմուած արտաքոյ հասարակ կարգի արհեստեպիլ էր և զօրաւոր:

Իբրև ազդեց և Պուրհանատին ամիրային խոր-

հուրդն ապստամբութեան զօրաց իւրոց, ոմանք ի թշնամեաց մատուցեալ առ նա՝ ասեն, թէ դրդուիչ ապստամբութեանն է Ստեփաննոս եպիսկոպոս քաղաքին: Չայս լուեալ ամիրային՝ դիմեաց ի վերայ Սեբաստիայ, և նու աճեաց զապստամբոն. կալաւ և զեպիսկոպոսն, և զերկուս յարեղայից նորա, սրոց անուանք էին Սեղբեսարոս և Թորոս. զորս և կամեցաւ բազում տանջանօք սպանանել: Եւ թէպէտ եպիսկոպոսն յայսնի եցոյց առաջի նորա զանմեղութիւն իւր և զհաւատարմութիւն, բայց նա քրդուեալ ի թշնամեաց՝ ասէ ցնա, այդու գիտացից՝ թէ անմեղ ես և հաւատարիմ առ իս՝ եթէ դարձցիս յօրէնս իմ: Ասէ ցնա եպիսկոպոսն, դու զիս կալար իբրև ապստամբ. արդ՝ եթէ ապստամբ եմ, սպան զիս. իսկ եթէ անմեղ, արձակեա՛ւ: Այլ ամիրային բարկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա՝ առաւ եւ ևս ստիպէր զնա յաւրացութիւն, և սպառնայր ածել ի վերայ նորա և արեղայից նորին բազում չարիս:

Յայնժամ երեքին նոքա սկսան միտքերան խոստովանիլ զամենասուրբ զերրորդութիւն և զքս ած, և ապա ասեն. մէք զայլ հաւատ ոչ գիտեմք և ոչ ընդունիմք, այլ զայս միայն, և ի վերայ այսր հաւատոյ մեռանիլ պարծանս համարիմք. և փառաւորեմք զարարիչ մեր, զի զայսպիսի աւանդեաց մեղ ուղիղ հաւատաս: Ընդ այս ցատուցեալ ամիրային՝ հրամայեաց հատանել զգլուխս նոցա առաջի իւր: Եւ դահիճն բողոքում անգամ ամենայն զօրութեամբ հարեալ զպարանոց եպիսկոպոսին՝ ոչ կարաց հատանել. և նա օրհնէր անդադար զիրիկիչ իւր. և ամիրային զայրացեալ ի վերայ դահիճին, և լուեալ զքաղցրաբարբառ օրհնութիւնս եպիսկոպոսին, աղապակեաց՝ մեծաձայն, պատուեցէ՛ք ասէ իբերան դորա, զի մի լուաց զօրհնութիւն բանիցդ: Յայնժամ տարածեալ զնա դահիճաց յերկիր՝ ոմանք պատասեցին զրեբանն, և ոմանք հատին զնա ընդ մէջ, և անգամ անգամ յօշեցին. և նոս գոհանալով զտեառնէ աւանդեաց զհոգին: Անդ գլխատեցին և զերկու արեղայոն. և արկին զմարմինս նոցա ընդ գէշս դիականց սյւրոց չարաքորժաց նորոգ սպանելոց. բայց հաւատացեալն գողացեալ թաղեցին

զնտտին, և այս եղև յամի տեսան 1887 և ի թուին Հայոց ՊԼԶ, ի ժե աւուր մարգաց ամսոյ. այն է ի յունիսի 28: Իսկ ի միում անծանոթ պատմութեան դնի, թէ այս եղև ի թուին ՊԼԳ. և թէ այս Պուրհանատին կործանեաց զՔառասնից վանքն, այլ յայտ է թէ զայն կործանեաց Լանկթամուր:

Յետ այսորիկ դեռ ևս բարկութեամբ բորբուրեալ ամիրայն՝ հրամայեաց կողոպտել գեկեղեցիս Հայոց և զվանորայս գաւառին Սեբաստիոյ. և սպասաւորը նորա բազում աղետալի գործս գործեցին. առին զամենայն՝ զոր գտին ի սուրբ Նշանի վանսն, և բնակեցուցին անդ զօտարազգիս. սոյնպէս արարին և յայլ քանի մի վանս մինչև հազիւ ուրեմն կարացին մեծամեծք Հայոց միջնորդութեամբ ոմանց զադարեցուցանել զգործ գառնութեանն. բայց ամիրայն եգ հարկս բազում դրամոց ի վերայ եկեղեցականաց, թող զայլ տուգանսն:

Յայս. Գ. տպ. Ա. էջ 267'-268' ևս ունեցել է Զամ-չեանի օրինակը:

Վկայաբանութեան բովանդակութիւնից երևում է, որ Ստեփանոսի, Սեդեթարոսի և Քորոսի նահատակութիւնը ամառ ժամանակ է տեղի ունեցել, երբ Բուրհանագինը իւր զօրքերով ամառնային շրջերի պատճառով հեռացել էր Սեբաստիայից «ի լեառն Աղշարու ի հովանոց» (տես էջ 139, տող 5-7): Յայսմաւուրքների մի մասը ունի մարգաց ժէ—յունիս 23, իսկ միւսները՝ մարգաց է—յունիս 26: Ստեփանոսի վրայ գրուած տաղից երևում է, որ այս նահատակի գլուխը բերել են հօր մօտ չորեքշաբթի օրը (տես էջ 150): Արդ՝ ՊԼԶ թուի յունիս 26-ը ընկնում է իսկապէս չորեքշաբթի, ուստի Յայսմաւուրքների այս ամսաթիւը կարելի է ուղղագոյնը համարել: Անշուշտ մեր ենթադրութիւնը սխալ կրկնի, եթէ Ստեփանոս վկայի գլուխը յանձնել են հօրը նահատակութիւնից մի կամ մի քանի օր յետոյ:

Ի Տէր Ստեփանոս Աստուծոյ Սեբաստիոյ

Ահա զգովքն ասեմ Տէր Ստեփանոսին,
 Թագաւոր նստէր նա ի մէջ Սեբաստ քաղաքին,
 Եկին սուսերօք զվանքն պատեցին,
 Որպէս ի հրնումըն Հրբեայք զՏէրըն խաչեցին,
 5   Չհանդերձըն հանին զնա մերկացուցին,
 Մերկ ու բոկիկ ու դլխիբաց զնա չարչարեցին,
 Չայն դեղձան մագերն փունճ փունճ փետեցին,
 Չայն իւր ջախուջախ բազկըտիքն յերկաթ պնդեցին,
 Չայն կամար ուներն Տէր Ստեփանոսին,
 10   Հանց զինչ որ քաշած էր կամար աւագ խորանին,
 Չայն ծով ծով աչերն Տէր Ստեփանոսին
 Հանց զինչ որ ջրով աւազանն ի յեկեղեցին,
 Չայն վարդ վառեցեալ կարմիր երեսունին
 Հանց զինչ նշխարքն ու բաժակն ի սուրբ սեղանին,
 15   Չայն մաքուր բերանն Տէր Ստեփանոսին,
 Ատամունքն ի միջին շարած էր զետ մարդարանին,
 Իւր բոլոր լեզուէն կանգնէր ի բեմին,
 Կարդալով պատմէր ըզբան Աւետարանին,
 Իաչըն եղեալ ըզսուրըն քաչեցին,
 20   Ասէ. «Ի՞նչ տըւէք զպատասխան այն ծածկագիտին»,
 Հեղեցին զարիւն Տէր Ստեփանոսին,
 Յայնժամ սար ու ձոր վնջ կանչեց իւր ըսպանողին,
 Իւր հօրն ասացին. «Կուգայ քո որդին,

Արեկ ու սրբէ զքրաինքըն ճակտին 'ւ երեսինս:
Իւր հարն էր նստեր դէմ ճանապարհին,
Գիտէր թէ կուգայ կարգալով իւր պարոն որդին:
Յայն առաւօտին սև չորեքշաբաթին
5 Բերին արիւնով ըզգըլուին ի գոգն ընկեցին:
Լըցաւ արիւնով իւր սիրան ի փորին,
Լայր ողորմագին ու գընէր զերեսն երեսին:
Մայրն եկեալ տեսաւ զորդին յայն հալին,
Սավտայի ու իւէվ դարձաւ ի յանվայր վայրին:
10 Մաղիկ էր քաղքին մանուշակ երկրին,
Հանց եղ զինչ կու փայլէր այն կարմիր մորուսն յերեսին:
Թումեցաւ ծաղիկ վարդն ի յիւր թըփին,
Կարմիր ու ճերմակ երեսուրին դարձաւ ի դեղին:
Կայր տարեկուսած Սաղմոսն յատենին,
15 Ձիւր գրեանքն ամէն կուտեցին յեկեղեցին:
Լոյսն երկնային քառաթև խաչին
Յերկնից ի վայր ճառագայթեաց սուրբ գերեզմանին:

Յիշեալ վկայարանական տաղը հրատարակեց նախ
ողբացեալն Նահապետ (Հ. Ղ. Ալիշան), Բաղմավէպ,
1848, էջ 341, հետևեալ վերնագրով. «Ի տէր Ստե-
փանոս նահապետ Սերտստիոյ»: Որից յետոյ Ալիշան՝
էջ 342—3, խօսում է տաղի գեղարուեստական գե-
ղեցկու թիւնը երևան հանելու համար. Հ. Ալիշան կար-
ծում է թէ նոյն տաղի հեղինակը նահապետի աշա-
կերտներէց մէկն է:

11. Ալիշան գրում է հանցեղ, իբր «այնպէս» այն ցեղ. յարմարագոյն
դասեցին հանց եղ «իւրի պէս»:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԿՈՂՈՍԻ

† ԳԼԶ=1387-ից յետոյ

ՅԳԼԶ թուականին մեր (ըռնաւորն Արևելից Լանկ-
թամուր Քաթարաց) առեալ էր զաշխարհն Խորա-
սանու ութամեայ պատերազմաւ, և անտի շուեալ եկն
էառ զԴանձակ յահաստանի քաղաքն Քաւրէզ: Եւ անտի
Յ շուեալ եկն յերկիրն Սիւնեաց ի վերայ դղեկին Երնջակու.
և ապա ի վերայ երկրին Ճակատուց՝ էառ զքաղաքն սուրբ
Մարի ի հիմանց տապալեալ զամուրն մեր զոր էր ամրա-
փակեալ պատուական ազգին Բագրատունեաց. և գերեաց
զքաղաքն և զամենայն շրջակայ գեղորայսն: Իսկ բարեպաշտ
10 տանուտէր մի Մարտիրոս անուն՝ յոյժ զօրեղ զօրական,
ողորմած և աղքատասէր ի գեղջէն Կողբայ, ելեալ ի լեառն
Բարգոյ, որ կոչի յայլոց ազգաց թակալթու, յոյժ արի և
քաջ մանկամբք գեղջն ապրեցոյց զամենայն հաւատացեալ-
սըն մեծաւ պատերազմաւ և սրտապինդ զօրութեամբ օղ-
15 նութեամբ հզօրին Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի Փրկչին
մերոյ: Եւ թէպէտ բազում անգամ պատերազմեալ՝ ոչ կա-
րացին առնուլ զլեառն զայն: Որ յետոյ այրն այն նախա-
տակեցաւ ի պիղծ թուրքմանէն Սահաթ անուն, հեղձու-
ցեալ ի շուրն Արազու անտես ի մարդկանէ:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է Քովմա Մեծոփեցի,
էջ 17—18. հմմտ. նաև Զամչեան, հատոր Գ. էջ 421
—2: Մարտիրոս նահատակի մասին ուրիշ տեղ յիշա-
տակութիւն չենք գտած:

ԱՌՏԻ ՍԵՆՏԵՆՏԵՐ

† ՊԼԹ անկեան ԺԷ = 1390 փետրուար 23 դ.՝

Անքննելի են խորք իմաստիցն Աստուծոյ և անզննելի՝ դատաստանք նորա, անչափ է բարեբարութիւնն Աստուծոյ և անբաւ՝ գթութիւն նորա, անհաս է մարդասիրութիւնն Աստուծոյ և անճառ՝ ողորմութիւն նորա. զի արդար է ի դատել և քաղցր՝ ի բարեգործել. ճշմարտութեամբ դատի, իրաւամբք ըննէ և ողորմութեամբ քաւէ. զի ի սիրոյ յաղթի և գթութեամբ արդարացուցանէ զստեղծուածս իւր, զոր արար ըստ պատկերի իւրում: Զի թէպէտ և ի

1. Չ մի քեր պակաս է. հմմտ. անքննելի են ... դարս և ի էջ 152 միջև էջ 153 տող 5 | I անքննելի. | F յունի են. | E իմաստիցն. | F ի մաստիցն. | HNPTE անզննելի. | CGMRSY անզննելի են. | D անզննելի է. | W անզննելի է. 2. W դատաստանքն. | P անչափ. | EHJ KLMRSUVWYZ բարեբարութի. | D բարեբարութի. | DEHIJKLM RSUVWYZ նորա փի. աստուծոյ. 3. V յունի և անբաւ գթութիւն նորա. | N անբաւ են. | BCDFHW անբաւ է. | C գթութիւն. | BDEJN STUWZc գթութիւն. | HELMRY գթութիւն. | P գթութիւն. | (փի. նորա) HKLMRY այ. | C յունի. | Y յունի անհաս է մարդասիրութիւնն աստուծոյ. | DNPW յունի անհաս է.... ողորմութիւն նորա. | J մարդասիրութի. | Z մարդասիրութիւն. 4. BEHJKLMRST UVYZc ողորմութիւն. 5. Z քաղց. | NT քաղցր է. | NPTZc ի բարեգործել. | HKLMRY ի բարեբարել. | V ի բարեխօսել. | DW ի բարեգործել. | Z ճշմարտութեամբ. 6. BCVC դատէ. | BDSVWb իրաւամբ. | C և իրաւամբ. | N և իրաւամբք. | C իրաւամբ. | E քաւէ փի. ըննէ. | E յունի և ողորմութեամբ քաւէ. | V յունի քաւէ. | JU յունի ի. 7. D ի սիրո. | S յարդարացուցանէ. | արդարացուցանէ. | Pbc զստեղծուածս. | Y զստեղծուածս. | MR զստեղծուածոցս. 8. CHIJKL MRSTUC զորս. | CFib յունի արար. | (փի. իւրում) CFib իւր արար. | E իմում. | GN յունի զի թէպէտ.....ի հոտ անուշիք, միջև էջ 155, տող 12. | V զի պէտ մողկն ի կամս (փի. զի թէպէտ և ի կամս). | DEJSUWZ յունի և.

կամ չարին խոտորեցաւ, սակայն ոչ անտեսացաւ յառա-
 տաբաշխ ողորմութենէ բարերարին, այլ ի յայց ել, ընամով
 արդարութեամբ չափեաց, իրաւամբք կշռեաց, ճշմարտու-
 5 թեամբ գատեաց և մարդասիրութեամբ քաւեաց, Զի
 յիւրաքանչիւր գարս և ի ժամանակս ընտրեաց և ընկա-
 լաւ երախայրեաց պտուղս ի մարդկայինս ազգէ՝ օրպէս
 զապաշաւանս նախատեղծիցն՝ և զարիւնն Աբելի ընդ
 հաճոյական պատարագին, զսրբութիւնն Սեթայ և զյու-
 սաղրութիւնն Յնովայ, զհաճելի պահսն Յնովքայ և զկու-
 10 սութիւնն Նոյի, զհաւատն բարի գործովքն Աբրահամու և
 զմաքրութիւնն Իսահակայ, զանարատ քահանայութիւնն
 Մելքիսեղեկի և զսրբութիւնն Յակոբայ Իսրայելի, զող-
 ջախտհուլութիւնն Յովսեփայ և զհամբերութիւնն արդարոյն

1. HKLMR խոտորեցաւ յերկիր. Y խոտորեցաւ երկիր. | Ե ան-
 տեսաւ. J անտես արար. W տեսացաւ. | P յառատաբաշխ. R
 յառախաբաշխ. 2. JY յողորմութենէ. V յողորմութե. S ողորմու-
 թենէն. | HKLMRY բարերարին այ. | B յունի ի. E և. | E այց. | P ի
 յայցեալ փի. ի յայց ել. 3. P չապեաց. | BP իրաւամբ. Z իրամբ. V և
 իրաւամբ. | F կշռեաց. P կշռեաց. Ե կշռեաց. | Ե ստուգութբ.
 V ըստուգութբ. փի. ճշմարտութեամբ. 4. V գատեաց արդրութբ
 փի. դատեաց. | P մարդասիրութբ. F ողորմութբ. 5. DHELMYZ
 իւրաքանչիւր. | V ընտեաց. | V ընկաւ. 6. H երախայրեց. F և երա-
 խայրեաց. KL յերախայրեց. V երախայրեաց. b երեխայրեաց. | FIB
 պտուղ. | DWb ի մարդկային. 7. V զապաշաւանս. E յունի և. | HRY
 զարիւն. P զարդիւնն. | ELMPRUY արելի. Q հարելին. V հարելին.
 Ե հարելի. 8. Q հաճոյականն. | DJWYZ զսրբութի. M զարդարու-
 թին. | DJb սեթա. P սեթայ. C սեթեայ. HEI սեղա. Z սեղա.
 | JYV գլուսաղրութիւն. 9. D ենովսա. FT ենովքայ. Z յելովսայ.
 | V գհաննելի. | F յունի գհանելի պահսն ենովքայ. b գհանելի ի պահս
 ենովքայ. T գհանելի ի պահսն ենովքայ. | Ե զկուսութիւնն Նոյի և
 զհաճելի պահսն ենովքայ (փի. գհանելի պահսն ....նոյի). | BCFHKL
 MRY պահքն. | C զկուսութիւնն փի. և զկուսութիւնն. | JYV
 զկուսութիւն. 10. HKLRY գհաւատքն. | B գործօքն. S գործօքն. D
 գործօք. | P արբայհամու. | C յունի և. 11. VY զմաքրութի. W զմար-
 զարէութիւն. | VYZ քահանայութիւն. 12. C մեքեսեղեկի. F մեքի-
 սեղեկի. SV մեքիսեղեկի. W մեքիսեղեկի P մեքեսեղեկի. | JY
 զսրբութի. | JTUZ յակովքայ. | Q յունի յակոբայ Իսրայելի զողջա-
 խտութիւնն. | Z Իսրայելի. C Իսրայելի. HV իլի. F իլին. | D զող-
 ջախտութիւն. JYV զողջախտութի. P զողջախտութիւն. 13. FP յով-
 սեփայ. | IJYV Ե գհամբերութի. | DJSU յորայ արդարոյն. WZ յորայ
 արդարոյն. E յորայ արդարոյն.

Յորայ, զհնգութիւնն Մովսէսի և զհնազանդութիւնն Ահարոնի, զանմեղութիւնն Յեսուայ և զարիութիւնն Փեննէսի, զուխաադրութիւնն Սամուէլի և զզղջումն արտասուացն Դաւթի և զայլս իւրաքանչիւրոց մարգարէիցն՝
 5 յոմանց՝ զգործս ընդ հաւատոցն և յոմանց՝ զպահս ընդ աղօթիցն, յայլոց՝ զկանխումն ի գիշերի և զկիսոց՝ զյանդիման լինելն յառաւօտու. իսկ ի յայլոց բազմաց՝ զմատնիլն տանջանաց և զմահն գլխովին. որպէս զՅսայեաս սղոցեցին և զԵրեմիաս քարկոծեցին, զՋաքարիաս սպանին
 10 և զԴանիէլ կեր գազանաց արկին. զԵրիս մանկունսն հրոյ մատնեցին և զՄակարայեցիան սրոյ ճարակ տուին. որ և

13-Ի. MR յունիս արգարոյն յորայ զհնգութիւնն. 1. JYV զհնգութի. | CFHJKLMPQRTVWYc մովսէսի. IU մովսիսի. | Z հնազանդութիւն. VY զհնազանդութի. | CFi զառաքինութիւն. b զառաքինութի. 2. VY զանմեղութի. | Pc յեսուայ. b յեսուայ. | HMRS զարիութիւնն փի. և զարիութիւնն փեննէսի (Y զուխաադրութի. KLY և յունիս. Y զարիութի. HRY փեննէսի). | JV զարիութի. S զարութիւն. | C փեննէսի. DESTVZ փեննէսի. FW փեննէսի. JU փեննէսի. Q փեննէսի. P փեննէսի. 3. J զուխաադրութի. E զուխաադրութիւ. P զուխաադրութիւն. | Zb սամուէլի. Pc սամուէլի. | E զզղջումն փի. և զզղջումն. | b զզղջումն. BCDEFHIJPKRSVWYZc զզղջումն. | FPZbc արտասուացն. 4. F զայլս. DEJSUWZ զայլ. | DEHIKLSWY իւրաքանչիւրոցն. Cb իւրաքանչիւրոցն. P իւրաքանչիւրոցն. QTV իւրաքանչիւր. c իւրաքանչիւր. | FHIKLMRY մարգարէից. b մարգարէից. 5. F զոմանց. S յորոց. DW յունիս յոմանց զգործս.... ընդ աղօթիցն. | EJSUZ զգործս. | HKLMRY ըստ. | IJ հաւատոյն. T հաւատոց. | J ոմանց. | FI զպահսն. C զպահքն. 6. Ib աղօթից. | W ալլոց. | CS կանխումն. Z զկանխումն. C յունի ի. | b ի գիշերին. | CQV զկիսոցն. Fb կիսոց. | QVZ յանդիման. W զանդիման. 7. BKLMU լինիլն. JQV լինել. | CIQUVZ առաւօտու. W յառաւօտոյ. D առաւօտոյ. HKLRY յառաւօտի. F յառաւօտէ. BMY առաւօտի. | F յունի ի. P և. | V յայլոցն. F ալլոց. | C բազմացն. | DW զմարտիլն. EZ զմատիլն. 8. DQW ի տանջանաց. Z ի տանջանացն. FY տանջանացն. | QVc զմահն իսկ. | F գովիլի փի. գլխովին. | CD HKLMRWY զհասյի. F զհասյաս. QVc զհասյիաս որ. 9. EJSWZ զերեմիայ. DU զերեմիա. bc զերեմիաս. Q զերեմիաս որ. V զերեմիաս որ. | HPRY զգաքարիայ. KLM զգաքարիա. FQV զաքարիաս. EJSZ զաքարիայ. DUWc գաքարիա. 10. P զդանիելի. | T կէր. CFIPZbc կերակուր. | C զազանացն. | DW մանկունս. | Q հրոյ. 11. Y ըզմակարայեցիան. J զմոկարայիան. P զմակարայեցիան. | S հրոյ. Y հրոյ. | (փի. սրոյ ճարակ տուին) Vc ի սուր քարչեցին. Q յունի.

զմայրն Շամունէ է որդւովքն սարսուելի չարչարանօք
 և կարծրագոյն տանջանօք մաշեցին, ընդ որս և ծեր քա-
 հանայն Եղիազար, որ վասն աստուածային սիրոյն և քա-
 յայոյս հաւատոյն առ յոչինչ զխստագոյն տանջանան հա-
 5 մարեցան. զորս թուէ Պօղոս ասելով. «Քարկոծեցան,
 սղոցեցան և սպանմամբ սրոյ մեռան. շրջեցան լեաշկ մաշ-
 կօք և մորթովք այծենեօք. կարօտեալք, նեղեալք, չար-
 չարեալք, յանապատի մոլորեալք՝ ի լերինս, ի յայրս և ի
 փապարս երկրի»։ Եւ սղբա այք՝ այնք՝ զորս մի ի նոցանէ
 10 բոլոր աշխարհս ոչ արժէ. ամենեքեան վկայեալք ի հաւա-
 տացն և ի բարի գործոցն. վասն սրոյ հոտոտեցաւ Տէր
 Աստուած ի հոտ անուշից. Իսկ ի ծագման Բանին Աստու-
 ծոյ մարմնառիկ տնօրէնութեանն՝ որոց և ճանապարհ
 գործեաց փրկական չարչարանօք խաչին և կենարար մահ-

| DEJPSWZ տըւին. Y տփին. FIKLb ետուն. 1. I մայրն. | C
 չամոնէ. | C եօթն. W եւթն. EZ ե. | DHY որդովք. KLMR որդ-
 ւովք. C որդովն. EFIPSTVZbc որդովքն. | EJKLPZb սարսուելի. S
 սարսուել. W սաւսըռելի. I սարսուելի. | HKLMRY չարչարեցին փի.
 չարչարանօք. 2. Z կածրագոյն. b կարծրագոյն. S կարծագոյն. Q
 կարծրանօքն. | Z տաննանաւք. | DEJSUVZ մահու մատնեցին փի. մա-
 շեցին. | DW ընդ որս էր փի. ընդ որս. | HKLMRY գծեր. | F քհնյ. 3.
 Fİb եղիազարոս. SW եղիայգար. | P սիրովն. | P քաջայոյս. 4. CFİb
 հաւատոցն. | C որ առ. | FIMRVZ ոչինչ. | Sb զխստագոյն. V խստագոյն.
 P ըզխստայգոյն. | Y չունի զխստագոյն տանջանն. BCFM համարե-
 ցաւ. 5. (փի. գորս) F այլ և գորս. QVc գորս և. | EHJPRVWYb
 թըւէ. Z թվէ. | (փի. թուէ պօղոս). KLQ պօղոս թուէ. Vc պօղոս
 թըւէ. | (փի. պօղոս) C առաքեալն պօղոս. Fb առաքեալն. I առաքեալ.
 | եր. ժև. 37. | JU չունի քարկոծեցան...մեռան. 6. CHKLRTY չունի
 և. | b սպանմամբ. S սրպանմամբ. | b սրոյ. | DHIMQRSTUWYZbc
 լեշկ. CEFJV լեշկ. KL լերկ. P շեշկ. F մաշկեղինօք. 7. b մորթօք. | KL
 այծեղինօք. EFİTVb այծենօք. JSZ այծենովք. 8. C չունի ի լերինս.
 9. PW փափարս. | V յերկրի. | İJ սղբայ. | I յոյք. Y ոյք. W ղք. | J
 անք. | DEJSUWZ ի սոցանէ. 10. HKLMRY չունի ամենեքեան...
 գործոցն. | F վկայք. İI. Fİb չունի և ի բարի գործոցն. | Z բարի փի.
 ի բարի. | R որս. | b խոտորեցաւ. | F արն. 12. DW ածն. F չունի.
 | անուշից բառից յնոյ աւելացնում են b ի փառս սրբոցն. V որ է օրհնել.
 | FZ ի ծագմանէ. | D չունի աստուծոյ. 13. FVY տնօրէնութի. J անօ-
 րէնութի այ. c տնօրէնութի. | Q յորոց. | V չունի որոց և ճանապարհ
 .....ճառեսցուք վասն նորա, այն է մինչև էջ 157, տող 6. 14. F գոր-
 ծաց. | M փրկագործ. | CFİb խաչին փի. չարչարանօք խաչին. | EPC
 մահւամբն.

ուամբն՝ ևս քանզևս բորբոքեցան ի սէր Արարչին և յորդորեալ փութացան ի յաղ չարչարանաց կենսատուին՝ բիւրք բիւրուց և հազարք հազարաց, իբրև զաստեղս երկնից բազմութեամբ, որոց ոչ գոյ թիւ համարոյ: **Ձխտատուին**

5 Աբրահամու լցեալ, զհաւատոյ որդիացեալն բազմացուցեալ, և այսոցիկ զրան լեալ և կամ զդադարունն առեալ. և ոչ բնաւ՝ զի դեռևս երևի փութալ ոմանց յաղ չարչարանաց կենսատու մահուն Բրիտտոսի: Ոմանք պահօք և ոմանք աղօթիւք, այլք յոտնակացութեամբ և կէսք գետտ

10 նախշտութեամբ, սմանք կուսութեամբ և ոմանք ողջախոհութեամբ, ոմանք համբերութեամբ և այլք հնազանդութեամբ, ոմանք հեզութեամբ և այլք խոնարհութեամբ, ոմանք սիրով եղբարց և սղքատաց և կէսք ողորմածու

1. B և ևս. | FG ի սէրն. | Q յորդորեալք. N յորդորեցան և. 2. F փութացեալ. | (փխ. ի յաղ) C յաղ. DW ի յաղթ. F ի յաղք. | (փխ. ի յաղ չարչարանաց կենսատուին) S ի չարչարանս. N յաղթ չարչարանաց. | U չարչանաց. | c կենսատուին. b կենսատուին. 3. p բեւրք. | C EFGHIKLMNPRWYZ բիւրոյ. Q ի բիւրոց. b բեւրուց. | Q ի հազարաց. | F յունի իբրև ... բազմութեամբ. | C սաստեղս. | ENZ յերկնից. 4. CQSb որ. | F յունի թիւ. | G համար թուոյ նց փխ. թիւ համարոյ. | C ըզխտատումն. 5. EJZc լցեալ. | N և զհաւատով. BC և զհաւատոյ. | DEIWZ որդիացեալն. BG որդիան. 6. HRY այսօրիկ. KLM առօրիւք. | Yc զբրաւ. | NT զբաւեալ փխ. զբաւ լեալ. | B լիեալ. | HKLMRY կամ փխ. և կամ. | N յունի և կամ զդադարումն առեալ. | Z յունի կամ. | MQUI դադարումն. KL կատարումն. 7. Yc բրնաւ. | c էր և ի փխ. երևի. | DW փութանալ. P փութեալ. | T սմա փխ. ոմանց. | N ի յաղ. FS յողագս. | Z չարչարանացն. 8. C մահուան. G մահուանն. E մահու. DW խաչին. | HRL MRY յունիև ոմանք պահօք և. | Ib ոմանք փխ. և ոմանք. 9. EZ այլ. | EIJ Zb յոտնակացութք. P յոտնայկացուք. BGKLNW ոտնակացութք. | Z կէսկք. W կէս. | CN գետնախրշտութք. P գետնայխրշտութք. I գետնախրշտութք. DW գետնայխատութեամբ. 10. NQc յունիև ոմանք կուսութեամբ. | C այլք. | HKLMQRyc յունիև ոմանք ողջախոհութեամբ. | F յունի և ոմանք ողջախոհութեամբ ոմանք համբերութեամբ. | P ողջախոհութք. C յողջախոհութք. D ողջախոյութք. II. HKLRYև ոմանք համբերութեամբ. | M համբերութք-ից յետոյ աւելացնում k ոմանք ողջախոհութք. | D այլ. N կէսք. | Qc հնազանդութք-ից յետոյ ոմանք կուսութք և կէսք ողջախոհութք. HKLRY հնազանդութեամբ-ից յետոյ և ոմանք ողջախոհութեամբ. 12. Q յունի ոմանք հեզութեամբ ... խոնարհութեամբ. | Z հնազանդութք և խոնարհութք փխ. խոնարհութեամբ. 13. Z եղբարք. | Z սղքատաց և սղքատաց. b օտարաց. | Z կէսկք. N այլք. | IN սղբումութք.

Թեամբ տնանկաց. և այս ամենայն՝ ի փառս Աստուծոյ և յամօթ ձաղանաց Բելլիարայ: Իսկ այլք ոմանք զնոտի կենցաղս արհամարհեալ՝ ընդդէմ մահու բռնացան՝ կենացն յաւիտենից փափագեալ, որպէս և սուրբս այս՝ վասն 5 որոյ հանդէս բանիցս է. զոր փոքր ի շատէ և սակաւ մի ի բազմացն ճառեսցուք վասն նորա:

Այր մի քրիստոնեայ հաւատով, որոյ անունն էր Աւագ, արուեստիւ քսակակար, լեալ երբեմն ի Սալամասա քաղաք ի տիս տղայութեան, ընդ արուեստապետին իւրոյ 10 ումեմն Պարսկի և մահմետականի. ի տղայութեան ժամանակն ընդ նմին կեցեալ վասն օգտութեան արուեստին, բայց ի հաւատոցն ոչ ուրացեալ, այլ ոմանց այսպէս կարծիս առեալ թէ տաճկացեալ էր:

Եւ եղև յետ ժամանակաց անցելոց երեսուն ամաց՝ 15 աւելի կամ պակաս՝ տեսեալ զնա այր ոմն Պարսիկ ի

1. W գայս. 2. NԳԵ ի յամօթ. | N ձաղանացն. | W այլ. | G յունի ոմանք. | Z սնտի. P զստենի. 3. FQ արհամարհեալք. DW արհամարհեցին. | P բռնացան. | Z ի կենացն. 4. F յւտց. | NY փափաքեալ. Q փափաքեալք. P փափակեալ. | W զսրս. N այ փխ. այս. P յունի. | I յունի վասն. 5. CDFJ UW և հանդէս. | HKLMRY բանիս. | FINb զի փխ. զոր. | BE յունին և սակաւ մի ի բազմացն. 6. C բազմացն փխ. ի բազմացն. | Q ասացուք և ճառեսցուք. | B յունի վասն նորա. | c նրայ. Q սորա յետոյ աւելցնում է և դիտացուք. 7. (փխ. այր մի) V յորսց և մինն. | FI ոմն փխ. մի. | DHJQWZ քրիստոնեա. P քրքր—բատոնեայ. | CDMNTVc անուն. | (փխ. էր աւագ) FI աւագ ճանաչիւր. b աւագ ճանաչի իւր. | Y աւաք. 8. EFZbc արուեստիւ. P արուեստիւ. | P քտակակար. I քսակարար. QVc սառն և քսակակար. B քսակակար-ի վրան գրուած է սառան. | B լիեալ. | P ի սալմաստ. 9. CDFGIKLWb քաղաքի. | N և ի տիս. | DGQSWc տղայութեանն. I տղութե. U մանկութեանն. | P ըստ. | P արուեստապետինն. F արուեստին. QV յուսթային. c ուսթային. 10. V ումեմ. E ուրեմն. | (փխ. և մահմետականի) C այլազգ. QVc յունիև. | EZ անօրէն մահմետականի փխ. մահմետականի. | D ի տղութե. Z ի տղակութե. | Bb ժամանակին. F ժմկի. 11. E բնդ նմա. | HIKL MNQRUVYc կացեալ. | b աւկտութե. JU օղնութե. | EFbc արուեստին. P արււրտին. IT արուեստին իւրոյ. 12. HKLMRY յունիև բայց. .. ոչ ուրացեալ. | փխ. ի DW զի. | FIb ոչ ի հաւատոցն փխ. ի հաւատոցն ոչ. | EZ ուրացաւ. | F ոմանք. S յամանց. | F յունի այսպէս. 13. CDNQSVWb է. 14. HKLMQRVYc յունիև եղև. | T անցանելոց. 15. DNP զնայ. | F յունի այր. | P տաճիկ փխ. պարսիկ.

Բաղէշ քաղաք և ասաց նմա թէ Վու երբեմն ի Սալամաստ Տաճիկ էիր օրինօքն Մահմետի և աստ քրիստոնեայ եղեր»։ Եւ նա ասաց. «ես քրիստոնեայ էի և եմ և եղէց ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ օրհնելոյն ի բարձունս»։

- 5 Եւ այրն Պարսիկ ազդեալ ի քաղաքին այլ անօրինացն, և գրոհ տուեալ՝ ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւն ռամկաց քաղաքին, և առեալ ածին զնա առաջի ամիրային, որոյ անունն էր Ամիրչարաֆ։ Եւ հարցափորձեալ գտին զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ
- 10 Ամիրչարաֆն կամէր արձակել զնա և ոչ կարաց ի բազմութենէ ռամկին։ Այլ նոցա շնորհուկս արարեալ՝ կամեցաւ զմիտս հաճել զամբօխին, և հրամայեայ տանել զնա առ դատին և անդ դատել զնա՝ որպէս և կամեսցին։ Բայց դատաստանաւ իրաւունս արար նմա ամիրայն և եհարց

1. Z բաղե. P պղղե. | CFGIb քաղաքի. | PW նմայ. | BCFIN յունիկ թէ. | QVc տաճիկ էիր ի սալամաստ. 2. W տաջիկ. | E օրինօք. Z աւրինաք. | BT յունիկ օրինօքն մահմետի. | N մահմետի. C մեր. | FHJZ քրիստոնեայ. | N քրիստոնէութիւն կեաս փիւ. քրիստոնեայ եղեր. 3. DNP նայ. | FIB ասէ. | CFIB յունիկ ես. DEGNPQRSTUW Z թէ ես. W քրիստոնեայ. (փիւ. էի) b ի. F էիր. | DH ծառայ. 4. C յի քի. QV յունիկ քրիստոսի. | W իմոյն. | S անելոյն. | QV բարձրելոյն յերկինս փիւ. օրհնելոյն ի բարձունս. 5. CFIB անօրէն փիւ. պարսիկ. | C ազդ արար. B ազդ արարեալ. Z աստեալ. | MU ի քղբի. N ի քաղաքն. | DW և այլ. 6. P գրոհ. | DEHJPWYc տըւեալ. | FIMN բազմութիւնք. b բազմութիւնք. 7. EHJY ըռամկաց. | F առեայ. | P զնայ. 8. CFIB ամիրչարաֆն. W ամիրչարին. | QVc յունիկ որոյ անունն էր ամիրչարաֆ. | CRLMW անուն. | T ամիրչարաւ. Z ամիրչարաֆն. 9. P զնա գտին. | (փիւ. եւ) Qc վս որոյ և. V վս նորոյ և. CFIB իսկ. 10. FIB ամիրայն շարաֆ. Q ամիր շարաւն. V ամիր շաւան. R ամիրչարաֆարն. | NQVc կամեցաւ. | I զընա. FNT զնայ. | CFIB բայց ոչ փիւ. և ոչ. | V յունիկ ոչ. | V ի բազմութեն. 11. HE LMRWY ռամկացն. EJS ըռամկին. 12. E ի միտս. CI հաճել զմիտս. Z զմիտս ածել. | GN զմիտս ամբօխին հաճել փիւ. զմիտս հաճել զամբօխին. | CDS ամբօխին. c զամբօղին. W ամպօխին. | G յունիկ և. | փիւ. և հրամայեաց... առ դատին b դատաստոր քաղաքին. | QVc ասաց փիւ. հրամայեաց. | KL տանիլ. DNQ զնայ. 13. QV յունիկ առ դատին և անդ դատել զնա. CDETWc դադին. FI դատաստոր քաղաքին. RT անտ. CIB անտանօր. F անդանօր. HKLMRY դատեսցեն. | DP զնայ. BCFIB յունիկ. | W կամբք-եսյին. 14. FIB ողորմութիւն փիւ. դատաստանաւ. D իրաւունս. I իրաւունս իրաւունս. FIMNb արարեալ. | PQV նմայ. N նրմա. FIB առ նմա. DW յունիկ. | Y ամիրայն. | BDK եհարց փիւ. և եհարց.

զնա թէ Վի՛նչ ունիս և զի՛նչ պարտիս: Եւ ստուգեալ ի նմանէ՛ արար որպէս և պարտն պահանջէր յետ կատարման սրբոյն:

Իսկ ի տաննէն զնա առ դատաւոր քաղաքին՝ պաշա-
5 րեալ պատեցին զնա որպէս գազանք վայրենիք և շունք կատաղիք, արդարոյն արեան ծարաւիք: Եւ նա էր ի մէջ նոցա լի հոգւովն սրբով, եկեալ շնորհացն աստուածային ի վերայ նորա, և լուսափայլէր պատկեր նորա իբրև զհրեշտակի: Զօրութիւնն Քրիստոսի բնակեալ էր ի նմա,
10 և նովաւ պայծառանայր տեսիլ նորա ի մէջ շանցն սպանողաց: Ոչ երկնչէր ի մահուանէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեսաց նորա: Զի ունէր ի մտի եւ եղեալ և հաս-

1. KL ցնա. Q զնայ. DW նմա. | BHJELMPRUVc ինչ ունիս. | F սենեցիս | U լուսի և. BCGNQVc և կամ. | BCEHJKLMRSTUVc ինչ պարտիս. | N ի նոցանէ. 2. b արարեալ. N լուսի և պարտն. 3. Q սրբոյն. 4. (փիս. իսկ ի տաննէն ... պաշարեալ պատեցին) CFib իսկ զնահատակն սուրբ յորժամ ըստ հրամանաց ամիրային արտաքս հանին պատեալ պաշարեցին. (F հրամանացն). | I քի փիս. սուրբ. | KLMU ի տանիւն. N ի տանել. | PQ զնայ. | DLNQVWY առ դատաւորն. 5. Q պատեց. | DP զնայ. S լուսի. | CI լուսիև որոյէս գազանք վայրենիք. | FQVb լուսիև գազանք վայրենիք. | S վարենիք. | (փիս. և) CI ուղ. BQV լուսիև. | N շուն. | QV զշուն կատաղիք և գազանք վայրենիք. 6. N արդարայն. c արդարուն. HKLMRY և արդարոյն. F լուսի. | (փիս. արդարոյն արեան ծարաւիք) C ծարաւիք արեան արդարոյն. Ib ծարաւիք արեան արդարոյն. E ծարաւիք արեան. | (փիս. և նա էր ի մէջ նոցա լի) C և նա լի էր. Fib և նա էր լի. | DHJNP QRW նայ. 7. DJSWZ լուսիև լի. | EFNPUYbc հոգովն. Z հովովն. BT հոգով. IQ հոգով. | GMN ամային շնորհացն. | Q ամային. 8. փիս. ի CFTb և իջեալ ի. | N ի վերա. | J լուսի և լուսափայլէր պատկեր նորա. | P լուսափայլեր. | b պատկերք. N երես. F իբր. GHKL MNPQBTVYc որպէս. | B լուսի իբրև զհրեշտակի. 9. S ըզհրեշտակի. HKLMNRTVYc հրեշտակի. P հրըշտակի. F զհրեշտակի այ. | JQVY զօրութի. | DEJSUWZ այ փիս. քրիստոսի. | F ի նա. HNP RVW ի նմայ. 10. N պայծառառանայր. b այծառանայր. | HKLMRY երես փիս. տեսիլ. | (փիս. շանցն սպանողաց) C սպանողացն. FI սպաննողացն. b սպաննողացն. HJPRSTYc սպաննողաց. DW սպաննողացն. GN սպաննողացն. E ըսպաննողաց. 11. FNPTWb երկրնչէր. V յերկրնչէր. | F ի մահուանէն. Pbc ի մահուանէ. | F լուսափայլութիւն. M լուսափայտութի. D լոյսափայլութե. P լուսափայլութի. W լուսափայլութե. 12. IW յերեսաց. | այս հասոածք զի ունէր ի մտի... և զմտաւ ամեալ միջև էր 162 ունիև միայն CFib. (BDEGHJKLMNPQRSTUUVWYZe լուսիև). | C հաստատուն փիս. և հաստատեալ էր.

տասեալ էր ի սրտի զբան Սաղմոսին, զոր հոգէնուագն երգէ՝ զփառս Տեառն տեսեալ և զհանգիստ սրբոցն յերկրին կենդանեաց՝ և ասէ. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց»: Ո՛վ համառօտ գովեստ ներ-
 5 բողական բանի, և զի՛նչ այլ ըղձալի մարդկան քան զայն- պիսի մահն, որ առաջի Աստուծոյ պատուական է: «Մի գանդաղիք և դուք», ասէ, «առ գեղեցիկ նահատակու- թիւնս. մի զարհուրիք յերկիւղէ մահուն, զի ոչ է ասա- կանութիւն, այլ կենաց պատճառ և փոփոխումն ի փառս»: 10 Վասն որոյ սրատես եղեալ մարգարէն Դաւիթ հոգւոյն աչօք՝ ասէ, «Հաւատացի՛ զոր և խօսեցայ» և յառաջաբա- նելով ի բանս իւր՝ ցուցանէ զքաջութիւն աստուածազօր վկայիցն՝ ասելով. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց»: Յամենայն արարածս Աստուծոյ գոյ պատ-
 15 ուական և ազնիւ. ի հրեշտակս՝ վերին դասք ամբողջն սերովբէիցն և քերովբէիցն, զի յերկինս՝ առաջին են նորս տեղեալ և փառք. ի յերկինս՝ երկու լուսաւորքն՝ արե- գակն և լուսինն. ի յաստեղս՝ արուսեակն առաւօտու. ի չորս կողմանս աշխարհի՝ արեւելք. յերկրի՝ դրախտն Ադե-
 20 նայ. ի լերինս՝ Սինեայ և Թաբօր. ի գետս՝ Յորդանան. ի յոսկիս՝ արարացին. ի յակունս՝ տպագիրոնն. ի կանայս՝ Մարիամ Աստուածածինն. ի յարս՝ Բանն Աստուած մար-

1. Խ յունի էր. | I բան. 2. Ի Կհանգիստն սրբոց. C գհանգիստն (յունի սր- բոցն). 3. I յերկնից յերկրին. | Սաղմ. ձժԾ, 15. | Խ պատուական. 4. C գովես- տի. | Խ ներբողական փի. ներբողական բանի. 5. Ի Կայնպիսին մահ. 6. F տն այ. | Սիրտ 1Ե, 22. | F Ի պատուական. | C լինի փի. է. | F մի գանդաղիք ասէ և դուք. 7. F առ գեղեցիք. 8. F մի զարհուրիք ասէ. | Խ յերկեղէ. | C մահուն. | C փոխումն. 10. F Ի յունիս մարգարէն. | F I հոգոյն. 11. I գոր փի. գոր և. | F Խ յառաջանալով. I յառաջանելով. 13. F Խ պատուական. 14. (փի. յամենայն) C քանզի յամ. E յամ ժամ. I յունի աստուծոյ. | C գո. | F պուլին. Խ պատուական. 15. Խ ի հրեշտական. | F I դասքն. | F ամբո-ւոց. 16. F սերովբէից. I սերովբէքն. | F քերովբէից. I քերովբէքն. | C ի յերկինս. 17. փի. ի յերկինս երկու. Ի Խ երկուս. F յար. | F Խ լուսաւորս. | I արեգակն արեգակն. 18. F Խ յունիս և լուսինն. | C ի յաստեղսն. I աս-տեղս. | Խ արիւսակն. | F Խ յունիս առաւօտու. 19. C կողմն. | C աշ-խարհիս. | C ի յերկիրս. I ի յերկրի. | Խ դրախն. | F յադենի. C աղամայ. 20. F սինեա. Ի սինայ. | C ի գետսն. 21. C ի յոսկիսն. | I արարացիս. | I տպագիրոն. 22. F ամածինն մրիմ. | F Խ ամ բանն. I

դացեալ. յանարգ մահուանէ՝ մահն որ ըստ Աստուծոյ,
 զի քաղցրանայ դառնութիւն նորա ի սէրն Աստու-
 ծոյ, որպէս ասէ. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
 սրբոց իւրոց»։ Առաջի մարդկան յիմարութիւն և նախա-
 5 տինք թուէր մահ վկայիցն, իսկ առաջի Տեառն՝ պատ-
 ուական։ Զի ոչ որպէս տեսանէ մարդ՝ տեսանէ Աստուած։
 Զի մարդ յերեւելիս հայի, և Աստուած՝ յաներևոյթան.
 վասն որոյ յաչս տեսողութեանն Աստուծոյ պատուական է
 մահ սրբոցն. զի արդարքն՝ թէպէտ և մեռանին զգալի
 10 մահս, այլ կենդանի են առ Աստուած, որպէս ասէ իմաս-
 տունն Սողոմոն. «Թէ և յաչս անզգամաց մեռեալ կարծին,
 այլ յոյս նոցա լի է անմահութեամբ»։ վասն որոյ ասէ
 մարգարէն. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց
 իւրոց»։ զի առաքինացան յուսով հանդերձեալ կենացն.
 15 զի յանցաւոր կենացս ի մշտնջենաւորն փոխեցան և ի նե-
 ղութենէս՝ ի հանգիստն, յեղկելի կենացս՝ յերանելին, յա-
 կամայ փորձանացս՝ որ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ՝ ի
 յանդորր փոխեցան, ի ծերութենէս՝ ի տղայութիւնն ան-
 ծերանալի, ի տկարութենէս՝ ի զօրութիւնն անտկարանալի,
 20 ի հնութենէս՝ ի նորոգումն անփոփոխելի, յատելութենէս՝
 ի սէրն ժամանեցին. որով յաղթեցին ամենայն կրից
 մարմնոյ։ Եւ զի յայս կեանս մեռան՝ և ընդ Քրիստոսի

ածարանն. 1. C ի յանարգ. | Fb մահուանէ. | C ըստ աստուծոյ-ից
 յետոյ առեցնում է լինի. 3. b պատուական. 4. b այլ փխ. իւրոց. | CI
 նախատինս. b նահատինք. 5. b թըւէր. | I սրբոց վկայիցն. | C այ
 փխ. տեսուն. | F պաւկն. b պատուական. 6. I զած. 7. Ib յուճիս հայի.
 | C աներևոյթս. I յաներևոյթս հայի. b յաներևոյթսն հայի 8. C տե-
 տութեն. | b պատուական. 9. F սրբոցն մահ. b սրբոց մահն. | F զի
 արդ. | CF արդարք. 10. C մահն. | F որպէս և իմաստունն ասէ. 11. I
 իմաստունս. | F Ib յուճիս սողոմոն. | C յուճի և. | C կարծեն. b կտր-
 ծանին. 12. F յայլ յոյս նր. 13. F պաւկն. b պատուական. 14. F առաքին-
 ետան. 15. F անցաւոր. | I կենացն. | b ի մշտնջենաւորն. I ի մշտնջենա-
 ւորն. | I փոխեցաւ. | F յուճի և. 17. F ըստ հոգոյ. 18. C ի տղայութի.
 | C անծերանելի. 19. C ի տկարութենէ. | C զօրութի փխ. ի զօրու-
 թիւնն. | F անտկարելի. 20. C ի նորոգութիւն. | F անփոփոխելի. I
 անհնանալի. | b յատելութենէ. 21. F յամ. 22. FI այս. | C ի քս փխ.
 ընդ քրիստոսի. | տղ 10-11, տես իմաստ. Գ, 4:

կենդանացան: Եւ յորժամ Քրիստոս յայտնեսցի կեանքն սրբոց՝ յայնժամ և նորա ընդ նմա յայտնեսցին փառօք պսակեալ յամենասուրբ Երրորդութենէն յաղագս արդարութեան և սրբութեան իւրեանց, և վայելեն ի քաղաքն Ծ վերին՝ յազատն յԵրուսաղէմ՝ ի մայրն ամենայն սրբոց: 2
 2այս ամենայն իմացեալ և ծանուցեալ սրբոյն Աւագու և զմտաւ ածեալ՝ արհամարհեաց զմահ և ընտրեաց զկեանս՝ որ ի Քրիստոս: Լի էր հոգևոր ուրախութեամբ և արժան էր վկայ լինել որդւոյն Աստուծոյ պատուական մահուամբ,
 10 որպէս ասէ Դաւիթ. և Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց: 2ի ի հարցանելն զնա նոցա վասն Քրիստոսի՝ լուսաւորեցաւ և պայծառացաւ տեսիլ նորա, խոստովան եղև և ոչ ուրացաւ, խոստովան եղև թէ Վս քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ ծառայ: 15
 2այս լուեալ ի նմանէ անօրինացն՝ կրճտեցին զատա-

1. F կեանքն յայտնեսցի. 2. b սրբոց. F չունի. | b յայտնեսցի ընդ նմա. | (փխ. փառօք պսակեալ) F փառօք և առցեն զփառս և զպսակս. I փառօք և ընկալցին և առցեն զփառս. b փառօք և ընկալցին առցեն զփառս և զպսակն. 3. I ամենասբ. | b երրորդութենէն. | b յաղակս. C վասն. | I արդարութին. 3-4. C սրբութե և արդարութեան. 4. F վայելեն. 5. b եմ. 6. F իմացեալ աւագու. | Ib ծանուցեալ և զմտաւ ածեալ սրբոյն փխ. իմացեալ ... և զմտաւ ածեալ. | F չունի սրբոյն աւագու. 7. F ածեալ սրբոյն, փխ. ածեալ. | b արհամարհեալ. | D զկեանս անցաւոր. W զկեանսն անցաւոր. | P ընդրեաց. | DFJNPSUVZ զկեանսն. I ի կեանս. 8. BCP իմաստութք փխ. ուրախութեամբ | J հոգւովն սրբով, փխ. հոգևոր ուրախութեամբ. | EZ արժանի. 9. P չունի վկայ. | B վկայ լինիլ. C լինել վկայ. | KL MUV լինիլ. | CDEFIPYbc որդոյն. | F պուկն. Ebc պատուական. | P Z չունի պատուական մահուամբ ... դաւիթ. | BJV մահուամբն. Ebc մահուամբ. W մահումամբն. 10. Fb չունի որպէս ասէ...սրբոց իւրոց. | EZc պատուական. | V յուշի. 11. V իւրոց բառից յիտայ անցնում է ուր ես ծոյ քո եմ ծոյ և որդի աղախնոյ քոյ. | EVZ չունի ի. | BI չունի զնա. | Fb նոցա զնա. | DW չունի նոցա. | F անուանն քի փխ. քրիստոսի. 12. Y լուսաւորեցան. | QV երես փխ. տեսիլ. | G երեսաց նք փխ. նորա. | F խոստովանեցաւ փխ. խոստովան եղև. | J չունի խոստովան եղև և ոչ ուրացաւ, 13. BE չունի և ոչ ուրացաւ խոստովան եղև. | Z խոստովանեցաւ փխ. խոստովան եղև. | LZ չունի ես. 14. Z չունի ծառայ. 15. CFH և զայս. | HPRc լուեալ. I ասացեալ. | N անաւորինացն ի նմանէ. | R ի մանէ. | S կրճտեցին. Z կրճտէին. NQVc և կրճտեցին.

մունա իւրեանց ի վերայ նորա: Եւ նա էր ի մէջ նոցա,
 իբրև զգառն ի մէջ արիւնակեր գազանաց գայլոց և որ-
 պէս զորոջ՝ ի մէջ շանց կատաղելոց: Եւ մինչդեռ տանէին
 5 նա երթայր ի մէջ նոցա ուրախ մտօք և լրջմիտ սրտիւ,
 զուարթ երեսօք և պայծառ դիմօք, ի բերան ունելով
 զխոստովանութիւնն Աստուծոյ: Եւ դաւանէր զՔրիստոս՝
 Տէր և Աստուած ամենայնի, Արարիչ երկնի և երկրի:
 10 Թայնժամ արբանեակք չարին՝ արք ժանտաբարոյք, խիստք
 և անագորոյնք՝ զարկին և հարին ի գլուխն զվկայն Քրիս-
 տոսի զԱւագ փայտեայ կոճիւ և այլք՝ սրով և քարիւ՝ բազ-
 մութիւն ամբոխին:

I. BDNW յունիւ իւրեանց. | N ի վերա. | N նորայ. | FHINPRW
 նայ. | B և մինչդեռ ի բերանն էր խոստովանութի հաւատոյն (փխ.
 և նա էր.....զխոստովանութիւնն աստուծոյ, այն է սոյ 1-7). 2. DF
 W որպէս փխ. իբրև. | F գառն, I զգառնին, C զգառն անմեղ. | F
 արիւնակէր. | EZ գայլոց արիւնակէր գազանաց: | N գազանացն.
 | F գազանաց և գայլոց. C գազանացն գայլոց. | Ib յունիւ գազա-
 նաց. | DEGHJKLMNPQRSTUWVYZc յունիւ գայլոց....ի մէջ նոցա,
 այն է սոյ 2-5. | F յունիւ և որպէս զորոջ...կատաղելոց. 3. C որոջ. 5. D.
 EHJKLMNPQRSTUWVYZc բայց ուրախ. G բայց նա ուրախ. | S
 մբտաւք. | Ib լրջմիտ փխ. և լրջմիտ. | HKLMRY լրջամիտ. V լրբ-
 ջամբիտ. E լրջմտիւ. Z լրջմտ. | E սրտով. I սրտովք. 6. FHJMPQ
 SVbc զբարթք. | Z յունիւ և պայծառ դիմօք. | EFNVZ ի բերանն.
 D ի բերանն. | C ունեւնելով. 7. JY զխոստովանութիւն. V զխո-
 ստովանի դաւանութե. Q զխոստովանութիւն դաւանութեան. c զխո-
 ստովանութի դաւանութեն. 8. Fb ած և տր. I ած տր. | C ած փխ.
 աստուած ... երկրի. | N յունիւ աստուած ամենայնի. | Z ամենայն.
 IFb յունիւ. Q յամի. | GI և արարիչ. | B յունիւ արարիչ երկրի ...
 զբերկին և այն է սոյ 8-10. | V յերկնի և յերկրի. | R երկրի փխ.
 երկրի. 9. DEFIJNPSTW արբանեակ. QV արբանեակքն. | QV
 աստանայի. փխ. չարին. | S ժանդաբարոյք. H ժանդաբարոյք.
 DEFJGJKLMNPRTUWZc ժանդաբարոյք. V ժանդաբարոյք. | Ib
 խիստք ժանդաբարոյք. | V խիտ. 10. Z անագորոյն. DW անագորոյնք.
 E անագորոյնք. P անագորունք. QV անագորունք. N յանդունքն. | N
 յունիւ զարկին և. | U ի գլուխ. HKLMRY զգլուխ. GN զնա ի գլուխն.
 CFib յունիւ. | T զվկայն քի գաւազ ուղղուած է վկային քի. HKLM
 RY վկային քի գաւազին. G վկային քի գաւազուն. | S վկայն. F
 ըզվկայն. | W և հարին և հարին. 11. DW գաւազն. Fib յունիւ. | DE
 HWY փայտեայ կոճիւ. V փայտեայ կոճիւ. Z փայտեայ կոճիւ. Fib ի գլուխն
 փայտեայ կոճիւ. G փայտեայ կոճիւ ի գլուխն. JNQSTc փայտեայ կոճիւ. | B
 և այլ բազմութի ամբոխին սրով և քարիւ փխ. և այլք ... ամբոխին.

Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ ի Քրիստոս՝ սուրբն Աւագ, և աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած ի մեհեկի ի Ժէ, յաւուր չորեքշաբաթի, յերկրորդում շաբաթու քառասնորդաց պահոցն:

5 Այս եղև յամի ՊԼԹ Թուականիս Հայոց:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEFGHIJKLM
NPQRSTUVWXYZbc ձեռագիրները՝ մեհեկի Ժէ=փետրուար 23 (C ունի մեհեկի ԺՁ=փետրվար ԻԳ, իսկ Z մեհեկի Ժէ=փետրուար ԻԵ.) Պեռպատուեայ սրբուհուց յետոյ: B էջ 285 բ'—286 բ', C 692'—696', D 291 ա''—293 ա', E 638''—641', F 280 ա'—281 բ', G 335 բ'—336 բ', H 303 ա''—304 բ', I 349 ա''—351 բ', J 607'—610', K 308 բ''—310 ա'', L 292 ա''—293 բ', M 344 բ''—346 ա', N 321 ա''—322 ա'', P 268 բ'—269 բ', Q 302 ա'—303 ա'', R 321 բ'—323 ա', S 357 բ''—359 բ', T 342 բ'—344 ա', U 315 ա'—316

| (փխ. սրով և քարիւ) CFib քարիւ և սրով. QVc սրով և (c չունի և) դանակով քարիւ և փայտիւ. 12. Z բազմութիւն. GM բազմութիւք. | CF Ib չունի բազմութիւն ամբոխին. 1. DNPWZ նայ. CFib չունի. | CFib խոստովանութեամբ փխ. հաւատով. | (փխ. ի քրիստոս) C ի քրիստոս յիսուս. F ի քս ի տր մեր. 2. փխ. սուրբն աւագ Ib նահատակն սբ աւագ. DQVWc չունի. | B չունի սուրբն աւագ .... քառասնորդաց պահոցն, այն է տղ 2-4. | Y աւագ. | DW առ ած սքն աւագ. 3. (փխ. ի մեհեկի ի Ժէ) D փետուար իգ. W փետրուար իգ. P ի փետրուարի ի իգ. H ի փետրուարի ի ի և գ. Sc ի փետրուարի իգ. JRT ի փետրուարի իգ. EGKLMNQUVY ի փետրվարի իգ. Z ի փետրվար իգ. F մեհեկի Ժէ. I ի մահեկի ամսոյ ի Ժէ. b ի մեհեկի ամսոյ ի Ժէ. | DW քառասնորդացն պահոց փխ. յերկրորդում ... պահոցն. | E չորեքշաբաթու. Z չորեքշաբաթիւ. FIJPTW bc չորեքշաբաթի. N չորեքշաբաթի. | FJMNSUVZ յերկրորդումն. c յերկրորդում. 4. N շաբաթու. F չբթումն. I շաբաթուն. | DE չունի յերկրորդում շաբաթու. | DJT քառասնորդացն. I քառասնորդեաց. | DJTWY պահոց. QVc պահոց աղուհացիցն. F պահոցն յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի եպսին. Ib յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի հրպին. 5. DW չունի այս եղև ... հայոց. | փխ. այս եղև QVc գործեցաւ այս. B չունի. | (փխ. յամի պլթ Թուականիս հայոց) QVc ի Թվականիս հայոց պլթ ամին (c Թբւականիս). | T յամին. Fb չունի. B ի փխ. յամին. | E պլ և Թ. H բճ և լ և Թ. GPb պ և լԹ. CKLMBTY բճ և լԹ. B բճԼԹ. | EHIJRb Թբւականիս. FNSTZ Թվականիս. P Թբւականիս. Y Թբւին. | C մերոյ փխ. հայոց.

ա'', V 239 ա'—240 ա', W 281 ք'—283 ա'', Y 51
ա''—52 ք', Z 241 ա'—242 ա'', b 394 ա''—396 ք'',
և c: Վերնագիրը՝ BHKLMRTY «Յայտմաւուր վկա-
յաբանութիւն Աւագու նոր վկային Գրիստոսի» (B
նոր լուսի). CDEFGIJNPSUVWZ bc «Յայտմաւուր
վկայաբանութիւն սրբոյն Աւագու նոր վկային Գրիս-
տոսի Աստուծոյ» (Fib Յայտմաւուր լուսի, E սրբոյն,
b սրբուոյն, V վկայաբանու, DW աւագայ, Z ա-
ւագին, b աւագուն, C աւագոյ, C քի լուսի, FGNV
bc այ լուսի): Q առաջի Թերթը պակաս է, ուստի
վերնագիր չունի:

Հմտ. նուե Զամչեան, Գ. 433, Յայտմ. Բ. տպ.
386''—388', Գ. տպ. Ա. 93''—94': Ա. տպ. 549'—
551':

ԵՂԻՍԱՆԵՐ Ի ԽՈՒՆՈՒԹԵՆՑ

† ՊԻ = 1391 մարտ 9.

Դարձեալ Համառօտեցից զպատմութիւն միւս այլ կնոջ՝ աւեր աղջկան, որ էր ի Խառարաստայ: Եւ տանկացեալ ի Բերկրի՝ նստաւ ի փողոցի, որ ասի Խարարաթ: Եւ ամենայն ոք ի մօլի երիտասարդաց և ի մեղսասիրաց ծտանէին առ նա. մանաւանդ՝ այլազգիք և ոչ թէ քրիստոնեայք:

Եւ եղև գնալ նմա ի Վան քաղաք վասն այնր գոր-

1. C ըզպատմութի. I զպատմութիւն. | b միւս այլ աւեր աղջկանն զպատմութի (փխ. զպատմութիւն .... աւեր աղջկան). | c միւս | I չունի այլ. 2. D կնոջն. | Z աղջկանն. | I որ ի բերկրի տանկըցաւ և էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ. որ էր....քրիստոնեայք, այն է ող 2-6). | L չունի էր. | M խառարաստայ (փխ. ի խառարաստայ). | E ի խառարաստայ. B ի խառարաստայ. C ի խառարաստայ. W ի խառարաստայ. | L չունի և. | CDPQTUWZc տանկացաւ. E L տանկացեալ. E տանկացս. 3. C ի քաղաքն բերկրի. | CDPQUWc և նստաւ. E և նըստաւ. G նստէր. L նստեալ. UWd նստաւ շնութիւն. | T և էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ. նստաւ ի փողոցի....քրիստոնեայք, այն է ող 8-6). | E ի փողոցի մի. | c չունի որ ասի. | b չունի որ ասի խարարաթ. | HKLMRY խարարաթի. G խարարաթի. c ի խարարաթ. Q խառարաստ. E խառարաթ. d խարարաթ. 4. E երտասարդացն. Q երիտասարդացն. b յերիտասարդաց. | DEUW չունի և ի մեղսասիրաց. | Q ի մեղսասիրացն. c ի մեղսասէր արանց. Y ի մեղաւորաց. 5. DPW նայ. | b այլազգիք. d այլազգիս. | b չունի և ոչ թէ քրիստոնեայք. | EQU չունի թէ. GH KLMRY եթէ. 7. BITZ նմա գնալ. | W նմայ. P նմայ. EQ չունի. | b չունի այնր. | I նորին գործոց (փխ. այնր գործոյ). | Z գործոց.

ժոյ պոռնկութեան, զի անյազ էր ի մեզս: Եւ եղև նմա դաւ ինչ ընդ ումեք: Եւ նա երգուեալ ասէր. Ակնի սուրբ Աստուածածինն, որ այս բանս այս է: Եւ հասեալ ի վերայ բանին այլազգիք ոմանք և ասեն. Է՛հ 5 միղուն, զի արդ իշխես զայգ ասեր: Եւ նա համարձակեալ ասաց յայտնապէս. Ասեմ՝ և ոչ ամաչեմ, զի ես ծառայ եմ սուրբ Աստուածածինն և հաւասամ յորդին նորա մի- 10 ածին՝ Յիսուս Քրիստոս՝ ի խաչեալ թագաւորն վասն մե- ռոյ փրկութեան: Եւ սաստեալ անօրինացն ահացուցանէին զնա մի ասել զայն: Եւ նա ևս վատահացեալ՝ խօստովա- նէր զՔրիստոս՝ Աստուած և Արդի Աստուծոյ:

1. CDIQW պոռնկութեան. BGHKLMRYbd մեղաց. | BDW յունից զի անյազ էր ի մեզս. | PR յանյազ. | Z ի մեղսն. ITZ մեզս բարեց յէտոյ աւելացնում եկ՝ TZ և զբազում (T բզմ) կրիտասարգս (Z կրի- տասարգան) շաղախէր ի մեղս գարչ և աղտեղի գործովք զքրիստո- նեայս (Z զքրիստոնեայսն) և զայլազգիս, իսկ I և զբազում երբորս- սարդոս զհայ և զայլազգիս շաղախէր գարչ և աղտեղի գործովք. | ITZ եղև-ից յետոյ աւելացնում եկ զի հանդիպեցաւ. 2. PW նմայ. | DILPQ TW ումեք. | PDW նայ. | P'c երգուեալ. | b ասաց. M յունի. 3. b աճածին. | B յունի այս. | MB բանն. | B հանց է (փխ. այս է). CIL TZb այսպէս է. | Q էր. TZ իցէ. 4. EP հասին. | DW այր ազգի. | b յունի ոմանք. | P ասէն. BHKLMRTYZ պոսացին. | P ով (փխ. է). | DITW յունից է միզուն. 5. CPQU ճրլում. | DIKLQUTWZ իշխեցեր. d յիշես. | Z զայտ. c այդ. b յունի. | ITd ասել զայդ. | P նայ. | P համբարձեալ. | c վատահացեալ ասաց համարձակ (փխ. հա- մարձակեալ ասաց յայտնապէս). 6. KMU ամաչիմ. BI վախեմ. | EIQ յունից ես. 7. ITZ հաւատացեալ. | c յունի և հաւատամ ..... վասն մեռոյ փրկութեան. | QWd որդին. CDIPU յորդի. | (փխ. յորդին ճոցա միածին) BHKLMRY ի միածին ճորա որդին. G ի միածին որդին նորա. | Zb միածինն. 8. T յունի յիսուս...փրկութեան. | I քս բանն այ. | E յունի ի. | HKLMBY ի խաչեալն. DQWZb ի խաչ կիւայ. | H KLMRY թագաւոր. | I մերո. | b յունի վասն մեռոյ փրկութեան. 9. QY փրկութեան. | DW զոր կալեալ անօրինացն (փխ. եւ սաստեալ .....գոր առեալ, ք. 9 մինչև էջ 168 ճող 1). | ITZ յայնժամ փխ. և. | GHEL MRY անօրինացն ստտեալ. | b անաբինաց. | P ահայցուցանէին. I ահայցուցանեալ. 10. PR զնայ. II, յունից. | I այնպիսի ինչ փխ. զայն- | P նայ. | E զբաւասացեալ. ITZ առաւել. | d ասէր խոստովանելով. | (փխ. խոստովանէր ...ասաւծոյ) c ասաց հաւատամ զքս ած որդի այ և որ կուսին մարիամու. 11. I յունի աստուած և. | b յունի և. | փխ. աստուծոյ I այ և ած ճրմալիտ. Z հարն երկնաւորի էակեց և փա- րանկեց հազուոյն ճրմարտի.

Չոր առեալ տարան առաջի դատաւորաց. և անդ ևս վկայեաց թէ զԲրիտոս Աստուած հաւատամն: Եւ առեալ տարան զնա առաջի նոյն Խաթունին, որ յետոյ զԴոհար Թամարն դատեաց: Եւ նա բազում խոստմամբ և սպառնալիօք ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա ուրանալ զԲրիտոս: Վասն որոյ բարկացեալ թագուհին հրամայեաց քարկոծել զնա: Եւ այնպէս կատարեցաւ ի Բրիտոս յաւուր տօնի սրբոց քառասնիցն: Եւ եղև նոցա պսակակից՝ ըստ որում և մահուամբն հանդիսակից:

10 Այս եղև ի ՊԹ Թուականիս Հայոց, յամս նոյն մելիք Ազգնին և իւր կնոջն: Էր նա յերկրէն Արճիշոյ, ի գեղջէն Խառաքաստայ, և անուն նորա՝ Եղիսաբեթ:

1. DQW դատաւորացն. Ե դաւրին. 2. W քս. | (փխ. զբրիտոս աստուած հաւատամ) ITZ քս ամ է և ես ի նա հաւատամ. Ե զքս ամ հաւատամ և զմայր նորա ամածին. | ITZ և ապա. | I չունի առեալ. 3. Ե տարեան. | DIW չունի զնա. | P առաջ. Ե առ. Z չունի. | E խաթոյնին. HGLMRY փայային. G խաթուն փայային. Ե փայա թագուհին. Bd փայա խաթունին. | P յոր. | Ե չունի յետոյ. | GHKLMQR UY զգօհար. CEPY զգուհար. | (փխ. զգօհար թամարն) DW զգուհարն. I զնոյն թամարն. TZbd զթամարն. Ե զթամար. 4. HPd չունի նա. | Q չունի բազում. | BGHGLMRY ողորանօք փխ. խոստմամբ. | H ըսպանալիօք. 5. Ե կարեաց. | I հաւանեցունել. L հաւանել. | DW զնայ. 6. B բարկութիւն լցեալ. | IW չունի բարկացեալ թագուհին. | Q թագուհին. Ե թագուհին փայայ. Ե խաթունն. B չունի. | B ասաց. | I քարկոծ առնել. 7. P զնայ. | Z չունի եւ. | E առ փխ. ի. 8. Eb քառասնից. Ե քառասնիցն ի մարտի ամսոյ յինն. | DW չունի և եղև.. . հանդիսակից. | փխ. նոցա մ նա. I չունի. | P պրսակակից. | Ե չունի ըստ. 9. Z որում. | EGHKLMRY մահուամբ. PUC մահուամբ. մ մահուանն. 10. ITZ եւ այս. | Ե կատարեցաւ փխ. եղև. | փխ. ի պխ DEMQ RUWY պխ. HKLb պ և խ. G ի պ և խ. P ի պ և ի խ. B ընի. C ի ըն և ի խ. I յամի պխ. TZ յամի պ և խ. | փխ. ի պխ Թուականիս հայոց մ ի Թվկնիս հայոց պխ. | IT Թուականին. Z Թունն. DEHQRY Y Թվականիս. Pz Թրականիս. | փխ. հայոց Ե մերում. ITZ չունի. | փխ. յամս BI յաւուրս. | DW չունի յամս... խառաքաստայ, տղ 10-12. | Ե չունի յամս... իւր կնոջն. | BEGKLMQU մելիք. Z մելիք. Id ամիր. 11. P ազգնին. ITZ եզգնին. | (փխ. իւր կնոջն) HKLMRY կնոջն փայային. IT իւր կնոջն փայային. Z իւր կնոջ փայային. B կնոջն փայա խաթունին. G կնոջն փայայ խաթունին. CEQ իւր կնոջն փայախաթունին. PU իւր կնոջն փայայ խաթունին. Ե իւր թագուհուն փայայ խաթունին. | I և էր. | P նայ. Ե նահատակն այն. | L ի յերկրէն. Ե ի գաւառէն. | IZ չունի յերկրէն արճիշոյ. | Cc արճիշու. d արճիշոյ. T քաջերբոնոյ. 12. DW սրբոյն փխ. նորա. | Ե եղիսայբեթ. D եղիսապեթ. E եղիսաբեթ. Ե եղիսաբեթ.

Այս վկայաբանութիւնը ունին B 377 ք'—ք'', C 969''—970', D 442 ք''—443 ա', E 883'—884', G 461 ա'—ք', H 427 ք''—428 ա', I 471 ք'—472 ա', K 435 ք'—436 ա', L 388 ք''—389 ա', M 164 ա'—ա'', P 373 ա'—ա'', Q 438 ա''—ք', R 411 ա''—ք', T 455 ք'—456 ա', U 437 ա—, W 399 ա''—ք', Y 166 ա'—ա'', Z 343 ա''—ք', b 501 ա'—ա'', c և d:

Վերնագիրը չունի և հետևում է Քամար Մոկացոյց յետոյ:

Հմտ. Չամչեան, Գ. 435, Յայսմ. Բ. տպ. 529'', Գ. տպ. Ա. 12 183'', Ա. տպ. 769'—'':

Եղիսարեթի վկայաբանութիւնը ունի նաև № 434 ձեռագիրը (Քէորդեան ցուցակ), 12 501 ա'—ք', որ մեր բնագրի հետ համաձայն է, ուստի համեմատութեան չենք առել: Նոյնպէս վկայաբանութեան վերջում գրուած «եւ արդ զիս ով որ ողբասցէ ...» հատուածը բաց ենք թողել:

ՉԱՔԱՐԻՆ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ԱՂԹՆՄԵՐՑԻ

† ՊԽԲ = 1393 յունիս 25 դշ.

Չարբազան հայրապետն մեր զտէր Զաքարիա տեսեալ նախաշարն սատանայ, որ մարդասպանն է ի սկզբանէ և հակառակ ճշմարտութեան, զի վառեալ էր ի սէրն աստուածային և եղեալ յաշտանակն հաւատոյ ջահն պայծառ և լուսատու, **Յ** ուստի փայլէր ի պատրոյզսն եօթն զճառագայթսն շուրջից աստուածպաշտութեան իւրոյ, այսինքն զեօթն առաքինութիւն անձինն. նախ՝ զի կատարեալ էր ուղղափառ հաւատովն. երկրորդ՝ զի հաստատուն էր յուսովն առ կեանսն հանդերձեալ

1. **Ե** զարբանեալ. **Օ** սրբազան. | **ՕՏՄ** քահանայապետն (փխ. հայրապետն). | **EZ** տր. **P** ըզտր. | **CDEGHILOPQRVY** զարարիայ. **Z** զարայիայն. **NU** զաքարիայն. 2. **P** նախայշարն. | **NZ** սատանա. **T** յունի. | որ մարդասպանն... ճշմարտութեան ունին միայն **ՕՏՄ**. | **ՕՏ** էր. | **ՕՍ** հակառակն. 4. **DI** աշտանակն. **L** յաշտարակն. 5. **GHKLMRY** փայլեալ. **C** փայլէր. | **GOTUZ** ի պատրոյզս. **Ե** ի պատրուոյզսն. **BN** ի պատրոյզսն. **E** սլատրոյզսն. **ILMR** ի սլատրոյզն. | **P** զճայռագայթս. **K** զճառայթս. **B** զճառագայթսն. **N** ճառագայթս. | **CIP** Ե շուրջից. **Օ** նշաւից. | այսպէս **GLPTVZ**. **Իսկ Y** ամապաշտութեան. **H** ամապաշտութեան. **և** մնացեալը ամապաշտութեան. 6. **P** իւրո. | **ՕՏՄ** այսինքն. **Z** այսինք. մնացեալը այս է. | **C** զեօթն. **Իսկ BDIQTUVZ** զէ. **GKLMRY** է. | **DKMQRV** առաքինութիւն. **T** առաքինութիւն. **L** առաքինութիւն. 7. **M** յանձինն. **TZ** անձին. **N** անձինն. | **N** կատարել. | **Ե** է. | **NQ** ուղղափառ. **Z** ուղղափառ. **P** ուղղափառ. **T** առաքինութիւնն. | **DE** հաւատովն ուղղափառ. | **BINZ** հաւատով. | **ՕՏՄ** յունիս երկրորդ. 8. **EINO** թՄԵ և (փխ. զի). **D** յունիս. | **Z** հաստատուն. **Ե** հաստատեալ. | **R** զհաստատունէր (փխ. հաստատուն էր). | **IP** յուսով. | **K** **L** յուսովն ի հանդերձեալ կեանսն յաւիտենին. | **DT** կեանս. | **QV** հանդերձեալ դատաստանին յաւիտենին.

յաւիտենին. երրորդ՝ այլ և ջերմեռանդ անթերի սիրովն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկը. իսկ և զարդարեալ էր խոհեմութեամբն, և հանդիսացեալ արիութեամբն. ողջախօհ էր ցանկութեամբն, և զուգակշիռ արդարութեամբն: Այսպիսի եօթնեակ լուսաւորութեամբ լուցեալ էր զճրագունս վիմին աշտանակի, ըստ իւրումհամանուն մարգարէին աստուածաբանութեան:

Զայսպիսի պայծառ ջահս շիջուցանել կամեցաւ սատանայ: Վասն որոյ ըստ ընածին չար բարուցն, զոր ունէր 10 մախանս ընդ օրինացս ճշմարտութեան, յարոյց փորձանս բահանայապետին Աստուծոյ՝ զգատաւոր քաղաքին Ոստանայ՝ զայր ոմն չարաբարոյ և ժանդ, ազգաւ պարսիկ, որ եկեալ առ կաթողիկոսն մթերեալ չարութեամբն՝ զոր ունէր ի սրտին, և պատճառանօք իմն կամէր պիղծն յայտ-

1. Y երրորդ. OTU չունի. | փխ. այլ և GHKLY և այլ. B զի. | փխ. ջերմեռանդ QV ի ջերմէր. EZ ջերմեր. BDINOPUbc ջերմ էր. T ջերմն էր. | C ջերմերանթելի փխ. ջերմեռանդ անթերի. | D չունի անթերի. | GHKLY որ. 2. P ուներ. | OTU չունի և առ մարդիկը. | Z այլ (փխ. առ). | NQZ մարդիկ. | EZ իսկ փխ. իսկ և. 3. N չունի էր. | B խոհեմութբ. Q խոհարհութբ և խոհեմութբ. V խոհարհութբն և խոհեմութբ. | E չունի և. | N չունի և հանդիսացեալ արիութեամբն. | Z հանդիսացեալ էր. | L արիութբն էր հանդիսացեալ. | B արիութբ. 4. Z ողջահարհէր. P ողջայխօհեր. | BZ ցանկութբ. | Z զուգակշիռ. I զուգասիկշիռ. E զուգակշիռ. | B արդարութբ. E արիութբ. 5. I այսպիսիսի. | V է ակ. D եւթնեկ. PT եւթնեակ. | KLOQV լուսաւորութբն. | c լրցեալ. EGHKLMPRY լցեալ. 6. P զճրակունս. L զճրագս. O զճագունս. | N աշտանակին. O չունի. | QTV իւրոյն. | O համանուն (տոպ). G հրամանին. E հրամանան. 7. DOb ածաբանութեն. P ածայբանութե. 8. c զջահ. BCDNOPQTUVb ջահ. | b շիջուցել. | P սատանա. 9. P որ. | E ընդ. | N բընածին. | փխ. չար բարուցն QV չարաբարուցն. C բարուցն չար. | G ունէր ընդ. 10. EQV ըստ. | DILVc օրինացն. | TU ճշմարտութեա օրինաց. O ճշմարտութեա աւրինակ. | QV յորոց. | CEOPQTUVc ի փորձանս. 11. U քհնյին. | D ոստանա. QV յոստանայ. 12. E ում. | Z չարայբարոյ. Db չարաբարոյ. | B ժանտ. b ժանկ. | N պարսիկը. | փխ. որ TU և նա. O և նայ. 13. PZ կաթողիկոսն. | CU մթերեալ. G նիւթեալ. HKLMRY թիւրեալ. | Z չարութբ. | P ուներ. 14. O իւրբտին. KL ի միսան. GHMRY ի սիրան. | D չունի իմն. | N կարծէր. | CINPQVbc պիղծն. OTU չունի. | KL զչարութին իւր յայտնել.

նել զչարութիւն իւր ասելով. «Ա՛ռ քեզ զմախաղն իմ յաւանդ պահեստի»:

Եւ Տէրն հեղաբար տուեալ պատասխանի և ասաց. «Տուն իմ չէ պատշաճաւոր տեղի պահեստի, մ՛ճնայ. այլ Ծ տեղ տեսցես յանկաւոր պահեստից քոց»:

Յայնժամ սկսաւ պիղծն այն և ժանդն բարկութեամբ հայհոյել զնա, և ձգեալ զձեռն իւր ի հարկանել: Իսկ տէր Զաբարիայն կցեալ զձեռն իւր ի վերայ կրծից իւրոց, և յապտակել պղծոյն զծնօտ սրբոյն, ասէր. «Բ՛աւ լիցի քեզ»:
10 մ՛ճնայ, առնել իրս անպատեհս: Անպատեհ է քեզ հարկանել զիս առանց պատճառանաց զնասուս:

Զայն տեսեալ ոմանց և ձայն տուեալ միմեանց և առժամայն կուտեցան անդ բաղմութիւնք արանց և կանանց. զոր տեսեալ անօրինին և սաստկացաւ ի բարկու-

1. B գլարուին. CDEIOPTUc գլարութիւն. | Z ասելով թէ. | B ի քեզ. E ընդ քեզ. | B զմախաղս. EL մաղախն. Z զմախախն. GIK MQUV զմաղախն. N ըզմախախն. | I յաւանս. O աւանդ. 2. P պահեսցի. 3. Z տէրն զաբարիայ. MOTU սքն. P տերն. | HNOPYc տրւեալ. Z տիեալ. | IZ յունի և. | OTU ասէ. Z յունի, բայց յաչորդ ատուն իմս-ից յետոյ դնում է ասէ. 4. GU յունիս տեղի. | B պահեստից. Z յունի. | NZ մաւնա. HIR մօլնա. D մօլայ. Q մօնլայ. b մալանայ. OTUV յունիս. 5. IOTUZ տեղի. | QV տես. OTU գտցես. | QV յանգաւոր. B անգաւոր. Z ականաւոր. C հարկաւոր. O անկաւոր տեղի. | L պահեսցիցդ. P պահըստից. 6. CENOPQTVbc պեղծն. | C ժանգն. b ժանկն. B ժանտն. | P բարկութե. 7. b հայհոյէր. | P զնայ. | EP QV ձգեսց. G ձգել. | V զձեռս. CNPQbc զձեռսն. | BCDINOPQTVZbc յունիս իւր. | Z ի հարկանել զնա. | E յունի ի հարկանել ... զձեռն իւր. | CORUY տէրն. M սքն. 8. D զաբարայն. O զաբարիայ. | U կըցեալ. BDb կցեաց. | Q զձեռս. CVb զձեռսն. | COQTUVb յունիս իւր. | BDEOU կրծիցն. | O իւրոյ. BU յունիս. 9. C յապտակեալ. EZ ապտակել. D յափշտակել. | CHELMRY զծնօտն. | Cb ասէ. BV ասաց. | QVZ յունիս քեզ. 10. Zc մաւնայ. NT մաւնա. I մօլնա. Q մօնլայ. D մաւնլա. O մաւլանայ. V յունի. | L բանս. C քեզ իրս. | I անպատեհ. b անպատիհս. L անպետս. | OTU անմարթ փի. անպատեհ. | B չէ քեզ պարտ (փի. անպատեհ է քեզ). 11. OU յունիս պատճառանաց. | N վրնասու. | B վնասու պատճառանաց. 12. NOPYc տրւեալ. Z տեալ. | N միմէանց. | B յունի և. 13. N առժամ. BOTU յունիս. | NOU յունիս անդ. | BEZ բաղմութի. b բզբ. 14. B յունի և. | C բարկութիւն. DINQVYZ ի բարկութի.

թիւնն. ձեռս յօձիսն ձգեալ՝ պատառեաց զպատմութեանն
 իւր, և փետէր զմօրուսն, մինչ զի արիւնշաղախ լինէր
 պիղծ երես նորա: Եւ այնպիսի ձևով ել արտաքս յԱղ-
 թամարայ, և գնացեալ յՈստան՝ առաջի ամիրային ի բա-
 5 զանիսն, չարախօսեաց զքրիստոնէիցն Աղթամարայ և
 զկաթուղիկոսէն:

Իսկ տէր Զաքարիայն ոչինչ գիտելով խիղճ զանձնէ,
 վասն որոյ փութացաւ և նա գնալ առաջի ամիրային ի բա-
 զանիսն: Եւ ի չարախօսելն Դանիշմանին զկաթուղիկոսէն,
 10 ասէ ամիրայն թէ՝ «Ուրացիր զՔրիստոս և գարձիր յօ-
 բէնս մեր. և ես շնորհեմ քեզ զվնասդ»:

Ասէ հայրապետն. «Ինձ մի լիցի ուրանալ զՔրիստոս
 Աստուածն իմ. այլ հաւատամ զնա արարիչ ամենայն ա-

1. OTU և ձեռն. BCDILPbc ձեռն. | Z ի յաւձիսն. NT յաւձիս. D
 յաւձիսն. B ի յօձիսն. OU յուճիճ. | BDMQEVb ձգեաց. | BDb և
 զպատառեաց. U յուճի. | U պատմութեանն. 2. GHKLMRY յուճիճ իւր.
 | T յուճի և. | OTU սկսաւ փետել (փխ. փետէր). | BE զմօրուսն. Z
 զիւր մօրուսն. TU զմօրուսն իւր. CDGKLMQYc զմուրուսն. O զմու-
 քուս իւր. | E յուճի զի. | U արիւնախառն. T արիւնշաղախ. | CEINO
 QTVZbc լինել. U լինիլ. P յուճի. 3. CENPQTVbc պեղծ. DI յուճիճ. | C
 ENOPTUVZbc երեսաց. IQ յերեսաց. L յերես. B պատկեր. | փխ.
 նորա D պղծոյն. T իւրոց. | Z այսպիսի. L յայնպիսի. E այնպ. | O
 TU ելեալ. | GHKLMRY յուճիճ արտաքս. | Z արթամարայ. b յար-
 կանքեաց հասուածը. այն է տղ 4-6, ուճիճ միայն BCDEINPQTVZc.
 | BCDEIPQVZc գնաց. N գրնացին. | D ստան. N յուճի. | V յառջի.
 | ի բազանիսն ուճի միայն T. 5. E և չարախօսեաց. N չարախաւսեցին.
 P չարախաւսեաց. | զքրիստոնէիցն ... զկաթուղիկոսէն մասը BCDIN
 PQVZc ուճիճ այսպէս. «զչարապետն և զքնակիչսն աղթամարայ» (P
 ըզհրդն. c յուճի և. | DVZ զքնակիչս. E քնակիչս. | IQ յաղթամարայ.
 N յաղթամարայ). 6. T զկաթղիսին. 7. U տէրն. | DPb զաքարայն.
 | BGHKLMRY սչ. | Z խեղճ. N ի խիղճ. | T զանձնէն. 8. E և նա փութ-
 փացաւ. | OP նայ. | Y գնալով. Z գնաց. NP գնեալ. | V յուճի. | V.
 բռնաւորին. G ամիրային և յանդիպեցաւ նմա մինչ երթայր. | NZ
 ի բազանիցն. 9. T ի չարախօսել. KLMU ի չարախօսելին. E ի չարախ-
 փօսելին. | CNPc զանձնաւորին. OTU գատաւորին. V յուճի. | P զկա-
 թուղիկոսէն. U զհրդէն. T զհրդան. O զչարապետէն. E ցնարա-
 պետն. Pէ. 10. V բռնաւորն. | OTU յուճիճ թէ. | B յօբէնսն. 11. BDEb
 շնորհեցից. | L զվնաս. b զվնասող. NZ զվնասող զայդ. 12. OTU սք-
 հրդն. | OTU քաւ (փխ. մի). 13. D գնայ. | արարիչ ամենայն արա-
 րածաց.....նշմարաի հասուածը ուճիճ միայն OTU (OU արարածոցս ամի՛

րարածոց, էակից Հօր համազօրի և փառակից Հօգւոյն ճշմարտի»:

Չոր լուեալ անօրինացն, ևս առաւել ի բարկութիւն բրդեցան, և որպէս շունք կատաղիք արեան ծարաւիք Տ կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ անդ ի բաղանիսն հարին զսուրբն ի սնակուշտն սրով. և հանին արտաքս ի բաղանեացն ի քարշ, և հարին քարիւ զգլուխն. և մերկացուցեալ զնա, եղին չուան ի պարանոցն, և քարշեցին ընդ փողոցս քաղաքին. և բազմութիւն ամբօխին 10 զհետ երթային, և հարկանէին զնա քարիւ և փայտիւ և սրով: Եւ նա ի քարշելն և ի հարկանելն՝ մինչդեռ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհօգին իւր առ Աստուած՝ բարի խոստովանութեամբ, ըստ գրոյն որ ասէ. «Հօգիք արդարոց ի ձեռին Աստուծոյ են»:

փի. ամենայն սրբաբանոց. ՕՍ ամենակալի փի. համազօրի). մնացեալ ձեռագրերը արարիչ ամենայնի ասելով վերջացնում են. I ունի միայն արարիչ. QV արարիչն ամենայնի. 3. OTU զայս փի. զոր. | Pc լուեալ. | L յանօրինացն. | CDGHKMNPRYbc և ևս. 4. BKL գրդեցան. Q բրդեցան. MORTUZ չարժեցան. Y չարժեալ. | OTU իբրև (փի. որպէս). | GHIKLMNPRYc շուն. EGOQU զշուն. V յունի. | EOU կատաղի. Db յունիև. V կատաղեալ գազան. | T վկատաղի շան (փի. շունք կատաղիք). | EOTU յունիև արեան. B արդարոյն արեան. | Q ծառաւիք? EOTU յունիև. 5. I որ կրճտեցին. | N սրբոյն. ՕՍ նր. | O TU անդէն. 6. Z ի բաղնիսն. E ի բաղնիս. OTU յունիև. | O հարեալ զնա սրով ընդ սնակուշտն և քարշեցին արտաքս ի բաղանեացն և հարին քարիւ զգլուխն (փի. հարին զսուրբն ... քարիւ զգլուխն). | N զսրան. Z սրբոյն. TU զնա. | Z ի սնակուշտն սրով. B սրով ի սնակուշտն. T սրով ընդ կուշտն. U սրով ընդ սնակուշտն. P ի սնակուշտն. | IP յունիև սրով. | Z հարին. TU քարշեցին. 7. Z յարտաքս. | Z ի բաղանեաց. N ի բաղանացն. | TU յունիև ի քարշ. | C արին. | Z հարին զգլուխն քարով. | N քարով. 8. R մերկացեալ. | P զնայ. L յունի. D՝ զնա և. | D չվան. OPbc չլան. | TU քարշէին. C քարշեցին զնա. 9. c ընդ փողոց. | G բազմութիք. Z բազում. ՕՍ յունիև. | Z ամբօղին՝ ՕՍ ամբօխն. T ռամկին. NQ քաղաքին. 10. NP զնայ. O ընդ. QV յունիև. | ՕՍ քարամբք. E՝ քարին. 11. DOP նայ. MRV յունիև. | մինչդեռ... բերանն էր հաստածը I յունի. E ղնում k առ աստուած թառից յետոյ. | QY օրհնութի. Z անութի. B օրհնարանութին. V հուութի. 12. LN ի բերան. | D յունի իւր. | V յունի առ աստուած. 13. P գրբոյն. | B DMQb ասէ թէ. 14. DN արդարոցն. | Pb ի ձեռինն. c ի ձեռն. L ի ձեռն. | b էն.

Եւ իբրև չարութիւն նոցա ի գլուխ ել և յամօթ եղև սատանայ, զի ոչ եհաս ըղձիցն զոր ունէր, այլ իւր չարութեամբն պատարագ բոլորապտուղ ընծայեաց զհայրապետն մեր: Եւ այնպէս տարեալ ի քարշ՝ ընկեցին արտա-
 5 քոյ քաղաքին և կամէին այրել զսուրբ մարմինն. զոր ոչ ետ թոյլ ամիրապետ Ազգնին, այլ հրաման ետ բառնալ զնա քրիստոնէիցն և թաղել պատուով, որպէս և կամեսցին: Զոր և արարին իսկ:

Եւ ի խուռն քարանցն հարկանելոյ՝ դագաթն վերա-
 10 ցեալ էր ի գլխոյն և ուղեղն ցնդեալ, մինչ զի նշմարանք երեսացն ոչ երևէին:

Այս եղև ի թուականիս Հայոց Պիօ ամին՝ յունիս

1. DTb չարութիւն. N չարախաւսութի. | T յունի նոցա. | T ել այնմ պղծոյն. | O եղև (փխ. ել և). | EZ ամօթ. 2. P ունեբ. | QV յունիս այլ իւր չարութեամբն. | P յունի իւր. | E չարութթ. | OU իսկ նա բոլորապտուղ պատարագ հաճոյ գաւաւ այ (փխ. այլ իւր ... զհայրապետն մեր). 3. L պատարաւ. | E բոլորապտուղ. P բոլորապտուղ. | N ըզհրպն. Q հայրպտն. C այ զսբ հայրապետն. G այ զհայրապետն. 4. QV յունիս մեր. T մեր այ. | ERY այսպէս. OTU յունիս. | B ի քարշ տարեալ ընկեցին. T տարեալ քարեցին. | OU ընկեցին զնա. | N յարտաքոյ. 5. CLZ զմարմինն (փխ. զսուրբ մարմինն). 6. CENOQUZc ամիրապետն. BDib ամիրայն. V բունաւորն. P ամիրապետն. | CDI OTUb եզդին. BEZ էզդին. GNPQc ազդին. V յունի. HLLRY ազգին. | BCDEINPQVZbc հրամայեաց (փխ. հրաման ետ). | CGQV քրիստոնէիցն բառնալ զնա. | փխ. բառնալ զնա ... և կամեսցին հասուածին՝ OTU ունիս սյսպես. Եզալ ժողովել քրիստոնէիցն որ զօղեալ և փախուցեալ էին ի քարկոծման ժամուս բառնալ զնա և տանել թաղել պատուով. (մոռ. տար. T յունի գալ. U ժողովել. OU յունիս զօղեալ և. U ի քարկոծմանէ. O ժամէն. U տանել. O սպառուով). 7. NP զնայ. Z յունի. | Pb քրիստոնէից. L քրիստոնէիւն. | Z յունի և. | E թաղեալ. | IPb պատուով. | Z յունի և. 8. I յունի և. 9. OU յունիս և ի խուռն ... ոչ երևէին, այն և տղ 9-11. | c խուսն փխ. ի խուռն. | VZ հարկանել. Q ի հարկանել. I հարկելոյ. | EGHLMRY զգագաթն. | Y և վերացեալ. 10. QV յունիս էր. | B գլխուն (յունի ի). | C ITb ուղիղն. B ուղիղն. | HLYc ցընդեալ. | Z յունի ի գլխոյն ... ցնդեալ. | GHLMRY զի և. 11. QV յերեսացն. D յունի. | b ոչ երևէր. 12. այս եղև. հանդիպեցաւ հասուածի վերաբերութեամբ մտազնոր քաժառնուս են երկ գիտաւոր խմբի. 1. CEINPQVZb ունիս վերելի միւսով, միայն իե-ի տղ զնուս են իզ. 2. BDGOTUc յունիս և ի մեհեկի ժե հաւդիպեցաւ, մոյսպես իե-ի տղ իզ են զնուս. 3. HLLMRY ունիս սյսպես. շայս եղև յունիս ամսոյ ի իզ և ի թուականիս հայոց պ և խբ ամին. սոցա մէ՛ զնազրկան սարքերոքիւններն են. 1 եւ 2 խմբից՝ I թրականութեա.

ամսոյ ի ին, յաւուր չորեքշաբաթի և ի մեհեկի ժե հան-
դիպեցաւ:

Իսկ քրիստոնեայքն՝ որ ի քարկսժման ժամուն զօղեալ
և թագուցեալ էին, հրամանաւ ամիրային յառաջ եկին և
ծ բարձեալ զտէրն՝ տարան յԱղթամար և պատուով թաղե-
ցին զնա ըստ արժանեացն, ի փառս Գրիգորոսի Աստու-
ծոյ մերոյ:

PUc Թըւականիս. NOQVZ Թվականիս. D Թվինիս. | B ընիս. DIP
պ և ի խբ. C ըն և ի խբ. G ըն և խբ. ENTc պ և խբ. | CEINZ չունիս
ամին. B վերջանում է ամին բառով. | QVZ յունիսի. b յունաւոր. | Q
Z չունիս ամսոյ. b ամաց. | IQZ իզ (առակց ի ճարտի). E ի
իբ. G վերջանում է իզ բառով. | Z յառուբա. | Z չորեքշաբթի. GPbc
չորեքշաբաթի. T չորեքշաբթի. | CNPQVZb չունիս և. | Z ի չունիս. | IP
ի մանեկի. | EPQb ի ժե. | NPZ հանդիպեցաւ չունիս 3 խմբից՝ LM
ի յունիս. PY յունիսի. H ամսոյի. | H ի ի և գ. | MRy ի Թվականիս.
H Թվականիս. MB պ և իբ. H պ և ի և բ. 3-7. ամբողջ այս հատուծը
չունիս OTU. վերեւի չորեքշաբաթի բառից յետոյ T դնում է զբ. մէջաւ-
րէին գայս ամ արարին չարքն. U դնում է զբ փառս քի այ մերոյ.
և այստեղ վերջանում են. | E չունի քրիստոնեայքն. | E չունի ի. | O
զօղեալ էին և թագուցեալ. 4. BEIMQZ Թագուցեալ. C Թագեալ. | L
յամիրային. V բռնաւորին. 5. I չունի գաէքն. MTU գորն. | Z գաէքն.
բառից մինչև վերջ մեափոխում է այսպէս. զոր զաքարիսն քաջ նահա-
տակն ասրեալ թաղեցին ալթամարայ և ասան կարգեցին ըստ արժա-
նեացն ի փառս քի այ մերոյ, որ է ահլ յաւիտեան. և այստեղ վերջաց-
նում է. | N տարեալ ի. | b յախթամար. QV աղթամար. E յողթա-
մարն. | Pbc պառուով. R պատուեալ. | D թաղեցին պատուով.
6. P զնայ. DL չունիս. | B չունի ի փառս ... մերոյ. | EILPb
չունիս աստուծոյ մերոյ. 7. DGIKP չունիս մերոյ.

Գ Ա Ն Ձ

ՏԵԱՌՆ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ

Ասացեալ ի Գրիգոր վարդապետէ.

Գըթացեալ քոյին,
Արքայդ երկնային,
Եւ առեր մարմին,
Զմարդիկս երկրային
5 Առնել երկնային,
Գեր քան զառաջին.
Յետ կատարածին
Այսբմ խորհրդին
Տնօրինականին:

10 Բարունն երկնային,
Աստուած Սուրբ Հոգին,
Իջեր ի ստօրին:
Առաքեալքն առին
Զճըշմարիտ Հոգին,
15 Եւ յաշխարհս ելին
Քարոզ քո բանին,
Աւետարանին,
Ըզհամբաւ բարին:

Իսկ որք լըսեցին
20 Կենաց քարոզին,
Քեզ հաւատացին.
Հաւապ ծաղկեցին
Յօլորճս աշխարհին,
Յընդհանուրս աղին:

1. զըթացեալ. 24. յընթանուրս.

- Հազարք հազարին
Եւ բիւրք բիւրային
Քեզ վիճակեցին:
Որք վրկայեցին
5 Եւ զարիւնս հեղին՝
Վասն անուան քոյին:
Ընդ որս և արին
Արհի պանծալին՝
Յաւուրըս վերջին
10 Արբեալ ըզհողին,
Հետեւեալ նոցին,
Սըրբոցն առաջին:
Մաղթանօք նոցին ըղձալի
Զմերս ընկալցիս պատարագ:
- 15 **Գանձ սիրոյ քոյին**
Գանձեալ ի յողին
Դերադով տիրին,
Բաղձալի վեհին,
Սուրբ դիտապետին,
20 Կաթուղիկոսին
Տէր Զաքարիին,
Մեծ պատրիարգին,
Որ յԱղթամարին:
Բորբոքմամբ չարին
25 Փորձ հասեալ նըմին
Յայլասեռ ըամին,
Զոր սիրով քոյին
Զերմացեալ նորին,
Վանեալ ըզնոսին
30 Ի մէջ հանդիսին
Բաղմութեան դամին,
Որ պատեալ էին,
Դաւանէր զՈրդին:

ԶԳրիստոս կենդանին,
Գոլ Հօր միածին.
Փառակից նոցին
Զճրչմարիտ Հոգին
5 Մի աստուածութիւն.
Մաղթանօք նոցին ըղձալի
Զմերս ընկալցիս պատարագ:

Որ յաւուրս յետին,
Ի դարբա վերջին,
10 Ժամանակ նեոին,
Փըրկութեան քոյին
Անցեալ համարին,
Ամաց հազարին,
Բամեալ ընդ նըմին
15 Զորս հարիւր թըւին,
Եօթն պակաս ամին,
Յամսեան մեհեկին,
Տասնուհինգ օրին,
Զորեքշաբաթին,
20 Զմեր հովիւ բարին
Նահատակեցին.
Վասն անուան քոյին
Սաստիկ դանեցին,
Յերեսըն թըքին,
25 Եւ անաթգեցին,
Սըրով խոցեցին,
Վիրաւորեցին,
Գարկսժ արարին,
Խորտակեալ հարին,
30 Զարդեալ մանրեցին,
Ըզգըլուխ նորին.
Ուրախ էր յոգին,

11. փըրքութեան 16. հինգ.

Տարեալ ի յանձին
Զչարչարանս ուժգին՝
Վասն անուան քոյին,
'Ի անանց պըսակին,
5 Որ գանձեալ պահին:
Յիշէ. և ևս առաւ. . . .

Բամից բարերար,
Սուրբ կոյս տիրամայր,
Սուրբ Հոգւոյն տաճար,
10 Աշտանակ գոհար,
Աշխարհիս խաւար
Լոյս և լուսարար,
Սեղան սըրբարար
Հացին կենարար,
15 Միջնորդ հաշտարար,
Մաղթանօք յարմար
Ի քեզ զինահար
Մեր կամակատար,
Որ դու մեզ համար
20 Հայցես անդադար
ՅՈրդւոյդ բարերար,
Հայցման քո յարմար
Ըզսուրբն ընկալար,
Զտէրն որ յԱղթամար,
25 Մեզ միջնորդարար
Եւ խաղաղարար
Յուզմանց չարաչար
Մատիբ սիրաբար,
Ընդ մեզ մայրաբար,
30 Եւ կըցորդարար
Տալ մեզ մըխիթար
Զհոգին կենարար,

10. գաւհար.

Եւ ազատարար.
 Պահել զմեզ անչար
 Եւ անպատահար՝
 Շատ ամօք յերկար.
 Ողորմ. . . .

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B 435 ք''— 436 ւ'', C 1127''—1129', D 528 ւ'—529 ւ', E 1038''—1040', G 550 ք'—551 ւ'', H 514 ք'—515 ք', I 558 ւ''—559 ւ', K 521 ք''—522 ք', L 453 ք'—454 ւ', M 540 ք'—541 ւ'', N 517 ք'—518 ւ'', O 507 ւ''—508 ւ'', P 441 ւ''—441 ք'', Q 525 ւ''—526 ւ'', R 522 ք''—523 ք', T 530 ք''—531 ք', U 506 ւ''—507 ւ', V 375 ւ''—375 ք'', Y (հատ. Ա.) 251 ւ''—252 ւ', Z 397 ք'—398 ւ', b 576 ք'—577 ւ'', և c, բոլորն էլ մարգացի և յունիս 26՝ Նիդայի և Սիդուիանոսի վկայաբանութիւնից յետոյ: միայն T՝ լիտւանակ յունիս ԻՁ-ի, դնում է յունիս ԻԸ, նախորդ օրուայ ԻԵ-ը ԻԷ կարգաւով սխալմամբ: բայց յաջորդ օրերը շարունակում է ԻԷ, ԻԸ ևն: Ս Նիդայի և Սիդուիանոսի հատուածը դնում է Ջաքարիայից յետոյ:

BCDEGHIKLNPRQVYZbc ունին հետևեալ վերնագիրը. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն կաթուղիկոսին Աղթամարայ:» T այսպէս «Յայսմ աւուր յիշատակ նահատակութեան տեսուն Ջաքարիայի Աղթամարայ կաթուղիկոսին:» Ս այսպէս «վկայաբանութիւն տեսուն Ջաքարիայ կաթուղիկոսին Աղթամարայ:» M ունի «Յայսմ աւուր նահատակութիւն տէր Ջաքարիայ կաթուղիկոսին աղթամայ:» O իր վերնագիր ունի միայն «յայսմաւուր» բառը: Ջանց առնելով համառօտագրութեան այլևայլ ձևերը՝ ձեռագրական տարբերութիւններն են Qb ախթամարայ: Pc կաթողիկոսին: M աղթամայ. Z կաթուղիկոսի. N աղթամարա. P աղթայմարայ:

Ջաքարիայի գանձը մենք չենք գտել Ս. Էջմիածնայ. ձեռագրերի մէջ. նրա մասին տեղեկացել ենք Հ. Տաշեանի Յուցակից, տես էջ 436 ք: Ըստ Հայր Տաշեանի

գանձը գտնուում է Վեննայի հայ մատենադարանի
թ. 139 ձեռագրում, էջ 135 ա—136 բ:

Յատկապէս մեր հրատարակութեան մէջ մտցնելու համար՝ գանձի արտագրութիւնը նամակով խնդրել էինք Հ. Տաշեանից. մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէզիկճեանը բարեհաճեց իւր ձեռքով մաքուր ընդօրինակել նոյնը և մեզ ուղարկել:

Գանձի հեղինակը՝ ինչպէս վերնագիրն ու տները սկզբնատառերն էլ ցոյց են տալիս, է «Գրիգոր վարդապետ», որ անշուշտ Աղթամարցին է, Զաքարիա կաթողիկոսի աշակերտներից: Գանձը մեծ մասամբ նոյն է Գրիգոր Խլաթեցու մի գանձին հետ՝ նուիրուած Վահան Գողթնացուն, որի առաջին տան կէսը մէջ ենք բերում այստեղ համեմատութեան համար, արտագրելով Խաչիկ վարդապետ Դադեանի ժողովածուի թիւ 22 ձեռագիր գանձարանից, էջ 30 բ—32 բ (տես այս մասին Յ. Թօփճեանի ցուցակը, Վաղարշապատ, 1898, էջ 28 ա):

Ի Գրիգոր վրտէ խըլաթցոյ կաֆայ գանձիս ... վահանայ գողթնեցոյն. գըթացեալ քոյին, արքայդ երկնային, և առեր մարմին, զմարդիկս երկրային, առնել երկնային, գեր քան զառաջին. յետ կատարածին այսքմ խորհրդին տնաւրինակսնին: Աստուած սուրբ հոգին ի հաւրէ վերին իջեալ ի ստոյնն. առաքեալքն առին զհոգին ճըշմարիտ և յաշխարհս ելին՝ քարոզ քո բանին, աւետարանին, ըզհամբաւ բարին ... (ամբողջը վեց տուն՝ Գրիգոր սկզբնատառերով):

Թուականի մասին մեր ընագրերի տուած տեղեկութիւնները շփոթ և իրար հետ անհամաձայն են: Յայտնաւորքների զանազան ձեռագրերի համեմատութիւնից երևան եկած թուականն է ՊԽԲ (=1392 դեկտ. 13—1393 դեկտ. 13), յունիս 26, մեհեհի ժե, չորեքշաբթի. մինչդեռ գանձը դնում է «ամաց հազարին, ըամեալ ընդ նրմին չորս հարիւր թըւին, հինգ պակաս ամին, յամսեան մեհեհին, տասնուհինգ օրին, չորեքշաբթին»: Անհամաձայնութեան առաջին կէտն է հէնց տարեթիւը ՊԽԲ (1392-3) ըստ յայտնաւորաց, ՊԽԵ (1395-6) ըստ գանձին: Բայց այս անհամաձայնութիւնը դիւրին է հարթել՝ ըստ պր. Մանանդեանի են-

Թաղրելով թէ գանձի առաջին օրինակը ունեցել է «եօթն (է) պակաս ամին (1393)», ուր Ե և է տառերի նմանութիւնից շփոթուելով յառաջացել է յետոյ «հինգ (ե) պակաս ամին» ընթերցուածը: Ձեռագրերի մէջ Ե և է տառերի շփոթութիւնը չափադանց շատ է. օրինակ տես հէնց այստեղ, էջ 146 և 181:

Երկրորդ և աւելի դժուար կէտն է ամսաթիւը. յայտնաւորքների մի մասը և գանձը դնում են մեհնկանի ժն: Շարժական սոմարի հաշուով հայոց Պեթուի նաւասարդ Ա.ը 1392 թուի դեկտ. 13-ին գալով նոյն թուի մեհնկանի ժն-ն էլ համապատասխանում է հռոմէական 1393 յունիս 25-ին, որ ժամանակագրական հաշուով երօք էլ գալիս է չորեքշաբթի օր, որին համաձայն են բոլոր ձեռագրերն ու գանձը: Բայց բանն այն է որ յայտնաւորքի բոլոր ձեռագրերն էլ յունիս 25-ի տեղ դնում են յունիս 26. շփոթութիւնը ո՞ր տեղից է ծագում չգիտենք. միայն ակներև ենք տեսնում թէ յունիս 26-ը սխալ է և պէտք է ուղղել յունիս Ին:

Վկայաբանութիւնն ունին նաև Յայսմ. Ա. տպ. 921'—922', Բ. տպ. 629'—630', Գ. տպ. հատ. Ա. 271''—272'' և Չամչեան, Գ. 433—4: Վերջինիս դրած թուականն է Պեթ (գանձի նոյն սխալ ընթերցուածի համեմատ) = 1396, մարգաց Ի = յունիս 26. Իսկ Ոստան քաղաքի դատաւորի անունը՝ որ մեր վկայաբանութեան մէջ յիշուած չէ, Յայսմաւորքի երկրորդ և երրորդ տպագրութիւնների, ինչպէս և Չամչեանի մէջ ձափար պարսիկ է: Նահատակիս մասին Թովմա Արծրունի հետևեալ տեղեկութիւնն ունի. «Այս ամիը Եզդինս, որ հակառակ եղև Յուսուփին, տէրն Ոստանայ ի յ842 թուականին սպան. զկաթուղիկոսն Աղթամարայ զՉարալիա անուին: Չոռլին պատմութիւնն տեսցես ի գիրն Յայսմաւ ուրց սուրբ վարդապետին Գրիգորի:»

† 1395.

Քահանայ մի Ստեփաննոս անուն, ի յերկրէն Ամկու, սակաւ աւուրբք եկեալ բնակեցաւ ի կղզին Լիմն կոչեցեալ, և անտի եկեալ ի քաղաքն Արճէշ, տեսեալ անտեսուչս և անառաջնորդ՝ ոչ հոգևոր առաջնորդ ունելով և ոչ մար-
 5 մնաւոր, ոչ եպիսկոպոս և ոչ վարդապետ, ոչ ձեռնաւոր և ոչ տանուտէր՝ յափշտակեալ կին մի ի քաղաքացւոյն հրա-
 մանաւ և կաշառօք անհաւատից, և բազում ժամանակս եղեւ առաջնորդ քաղաքին:

Եւ նենգեալ անօրինաց և ստախօս քրիստոնէից՝ մատ-
 10 նեն զնա քաղաքապետին Արծկոյ Սահանդ անուն. և զտա-
 նուտէր մի աստուածասէր Մուսեֆիր անուն. եւ հեղին
 զարիւն նոցա, և զգլուխս ի պարսպէն ի վայր կախեցին:
 Եւ այն թէպէտ և պատիժ էր ի Տեառնէ, զի ամենայն կար-
 15 գաւոր յիւրում կարգի կացցէ. այլ անմեղ արեամբն իւր-
 եանց լուացին զաղտեղութիւն մեղաց իւրեանց. զի աստի
 կենաց պատիժս ազատէ ի պատժոց տանջանաց դժոխոց:
 Եւ դարձեալ՝ եթէ ձեռօք անհաւատից մեռանէին քրիս-
 տոնեայքն այնպէս, որպէս Աբէլ մեռաւ ի Կայենէ, եւ
 20 Կայէն պատժեցաւ ի Տեառնէ. զի ասէ գլուխն հաւատոյ.
 «Մի ոք ի ձէնջ չարչարիցի իբրև զգող կամ իբրև զչարս-
 գործ կամ իբրև զօտարատեսուչ» այս ինքն է՝ կախարդ,
 «ապա եթէ իբրև զքրիստոնեայ՝ մի ամաչեսցէ»: Նոյնպէս և
 սորա մի ամաչեսցեն առաջի Քրիստոսի, այլ ընկալցին զա-
 25 նապական պատկն ըստ նմանութեան մարտիրոսական դա-
 սուցն, և թողութիւն մեղաց արասցէ սոցա Տէր Աստուած
 Յիսուս Քրիստոս. ամէն. Եւ այս էր յ844 թուականիս
 մերոյ:

Այս նահատակների մասին տե՛ս Քովմա Մեծո-
փեցի. Փարիզ, 1860. էջ. 112—113: Նոյնը՝ էջ. 47.
« ... եկն Յուսուփ Քուրբմանն և վերստին աւերեաց
կաշխարհս մեր. էաւ զԱրձէշ քաղաք, և զՀիմաթ
անսուն Պարոն եղեալ երեսուն և չորս մարդով սպան
վասն զի սպանեալ էր զՍտեփաննոս քահանայն՝ ձեռ-
նաւոր քաղաքին: Եւ զմեծազգի տանուտէր մի Մու-
սէֆիը անուն նահատակեցին չարախօսութեամբ և
նենգութեամբ անսէր քրիստոնէիցն»:

Թ Ա Մ Ր Ա Ր Մ Ա Ն Ա Ց Թ

† ՊԽԷ անկի ժծ = 1398 ապրիլ 22 քրք.

Արդ ի յարկանել զհուր սիրոյն իւրոյ յերկիր Աստուած Բանն, որով և զբորբոքելն կամի, և թէ նա կամի՝ ո՛վ հակառակի. բնաւ և ոչ ոք. բայց թէ իւրաքանչիւր ոք յիւրոցն շարժեալ կամաց թէ ի չարն և թէ ի բարին, անձնիչխան գուրով կամօք: Ըստ որում և ասէ Յակոբոս թէ Վաստուած անփորձ է ի չարեաց. փորձէ նա և ոչ զոք. այլ իւրաքանչիւր ոք փորձի՝ յիւրոցն ցանկութեանց ձգեալ և պատրեալ: Նոյնպէս և ի բարի կողմանն մասին վիճակեալքն, որք զհուր աստուածային սիրոյն յանձինս իրեանց

1. M չունի արդ ի հարկանել ..... զօր հանապազ, այն է տղ 1 միւնիւ էշ 188 տղ 3. | DTW չունիւ աշդ ի հարկանել .... գործոց առաքինութեանց այն է տղ 1 միւնիւ էշ 188 տղ 7. | CQV ի արկանել. Y ի հարկանել. U ի յարկանել յերկիր. | KL իւր. | b յերկիրն. QUV չունիւ. | BGHKLRY ամն բան. Z ամբանն. b ամն բանն.
2. B որ. U չունի. | EI որով փխ. որով և. | b բորբոքելն. | Z կամիս. | HKLY չունիւ և թէ նա կամի. | B էթէ. | P նայ. 3. BCEG HIPYbc հակառակէ. Z հակառակ. | E բրնաւ. | U չունի բնաւ և ոչ ոք. | IQUV յիւրաքանչիւր. | QV յիւրոյն. b յիւրեանցն. 4. CPUZ շարժեցեալ. EQV շարժել. | CQVZ կամացն. I չունի. | E թէ և ի չարն և ի բարին. | HRYZ չունիւ և. | Z բարին փխ. ի բարին.
5. QV կամօքն. | Z որպ փխ. ըստ որում. | Ic չունիւ և. b որ. | I առաքեալն յակոբոս. c առաքեալն յակոբոս. | Յակ. Ա. 13. 6. b ամփորձ. | V փորձէ փխ. անփորձ է. | BPTUZc չունիւ ի. | Cb չարաց փխ. ի չարեաց. | PY նայ. | E ոք. 7. Q յիւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | QV չունիւ ոք. | Y չունի փորձի. | E յիւրոց. I իւրոցն. C իւրոց. L իւրցն. | E ձրգեալ. 8. KY յաղթեալ փխ. պատրեալ. | CE PQUVZ նմանապէս. | Zb չունիւ ի. | BCb կողման. QV կողմն. | G վիճակեալք. HKLRYb վիճակեալ. 9. Z որ. | b չունի սիրոյն.

վառեալ բորբոքեցին՝ աստի հեշտութեանս բարեաւ մեալ
 ասացին: Եւ այնպէս իւրաքանչիւր ոք յիւրում ժամա-
 նակի արիապէս քաջացան: Զի ոմանք սրբութեամբ զկու-
 սութիւն ստացան և այլք ողջախոհութեան հանդիպեցան:
 Եւ բազումք զողորմութիւն ընտրեցին և զտալն աղքատաց
 սիրեցին, և կէսք՝ զպահս և զաղօթս որ առանձին, ոմանք՝
 զխոնարհութիւն և այլք՝ զեղբայրսիրութիւն. կէսք՝ զլու-
 թիւն և շատք՝ զխօսելն յօգուտ ընկերին և ի շահ շո-
 դին. բազումք զարիւնս իւրեանց հեղին փոխանակ արեան
 10 կենարարին. յորովք հրոյ մատնեցան և շատք ի ջուրս խեղ-
 քեցան. բազումք ի գանս և ի բանտս, ի կապանս և ի քե-
 րանս, ի սովս և ի ծարաւս, ի մերկութիւնս և յաղքա-
 տութիւնս և յայլ ազգի ազգի և ի զանազան տանջանս և
 ի տառապանս մատնեցան և չարչարեցան: Եւ այն ամե-

1. I վառեալք. | Z բորբոքեալ վառեցին փխ. վառեալ բորբոքեցին.
 | HRYb աստ ի. | B յունի աստի ... ասացին. | QV հեշտութիս. R
 հեշտութե. c հեշտութեցս. | I բարև. 2. EIPUZbc սյապէս. B յունի. | I
 QUV իւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | L յունի իւրաքանչիւր ոք. | CK
 յունիք ոք. | b ոք յիւր ոք յիւրում փխ. ոք յիւրում. | L իւրում. | Z
 ժամանակին. L ժամանակի իւրաքանչիւր ոք. 3. Ic արիացեալ. | E
 սրբութե. | Z զկուսութիւն ստացան սրբութեք. h զկուսութի սրբութեք
 ստացան. 4. L ողջախոհութի. P ողջախոհութեք. VZb ողջախոհութեք.
 I ողջախոյութեք. | KLb հանդիսացան փխ. հանդիպեցան. 5. Z զողոր-
 մութիւն. | Z ընդդրեցին. | L տալն. Z գտուրս. | Z աղքատին. 6. KL
 յունիք և կէսք ... ստանձին. | P զկէսք | P ըղպանս. | V յունի որ.
 | BEGHQUVZb տանձինն. 7. Q զխոնարհութիւն. | P զեղբայրսիրութիւն.
 EQ զեղբայրսիրութիւն. 8. BKLU զխօսիւն. E խօսելն. Y զխաւտեալն.
 | HRY յօգուտս. | E ի շահ փխ. և ի շահ. | HY լսողին. 9. Yc
 գարիւն. | Z յունի իւրեանց. | BP փոխան. 10. G փրկչին և կենարա-
 րին. | b յունի յարովք հրոյ...զօր հանապազ, այն k տղ 10 մինչև էշ 188
 տղ 3. | LY հրով. | Z կէսք փխ. շատք. | BE ի ջուր. 11. Z և այլք
 փխ. բազումք. | L ի բանտս ի քանս ի քերանս և ի կապանս փխ. ի
 գանս ... ի քերանս. | F ի գանձս փխ. ի գանս. | V ի բանդս. R ի
 բանս. | CHL և ի կապանս. | (փխ. ի կապանս և ի քերանս) GHK
 RY ի քերանս և ի կապանս. Z յունի. 12. P սովս փխ. ի սովս. | EQVZ
 ի սով. I ի ծովս. | E և ի մերկութիւնս. | Z ի յաղքատութիւնս փխ. և
 յաղքատութիւնս. | QV ի յաղքատութիւնս. 13. EP այլ. | Z ի այլազգի
 փխ. յայլ ազգի անզգի. | I զանազան փխ. ի զանազան. | U տանջանս. B
 չարչարանս. | Z յունի տանջանս և ի. | c յունի և ի տառապանս. 14. (փխ.
 չարչարեցան) B տանջեցան. Z զունակ տանջանս չարչարեցան. | Ic
 չարչարեցան բողից յետոյ աւելացնում են հոգով զօրանցան, մտօք արիացան

նայն վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն՝ որպէս և սաղմոսերգուն վկայէ ասելով. «Վասն քո մեռանիւք զօր հանապազ»:

- Իսկ ի նսեմացեալ և յերեկոյացեալ աւուրս,
- 5 ի չարացեալ և ի դառնացեալ ժամանակիս մերում, որ սպառեալ եմք յամենայն բարեաց և վերջացեալք յամենայն գործոց առաքինութեանց, կին մի ի Մոկաց, քրիստոնեայ հաւատով, Հայ ազգաւ, գեղեցիկ երեսօք և պայծառ գունով, Թամար անուն և փոխ
- 10 եալ ի Գոհար, առնակին ումեմն քրիստոնէի անուն Թումայի, և յազգմանէ չարին ցանկացեալ չարաչար տրփանօք ի վայելուչ գեղ կնոջն Քուրդ մի ի նոյն դաւառէն Մոկաց՝ և կամէր խլել զկինն յառնէն իւրմէ և սպանանել զայր կնոջն: Չոր իմացեալ մեծահաւատ կինն
- 15 Թամար՝ և ազգ արար առն իւրոյ: Եւ յարուցեալ ի միա-

և քաջացան և մարմնով հանդիսացան (I հրով փխ հոգով. I արիացան փխ. արիացան և). | KLZ այս փխ. այն. 1. RY արքայութե. P յարքաութեն. Q յարքայութեն. 2. EY սաղմոսերգոյն. | Z ասէ փխ. վկայէ ասելով. | Q ասելով թէ. V թէ (յունի ասելով). | Սողմ. ԽԳ. 22. | E մեռանեմք. 4. E յունի ի. | CKL ի նսեմանալ. | C երեկոյացեալ փխ. և յերեկոյացեալ. | QV աւուրսն. 5. B ի չորացեալ. | Z դառնացեալ փխ. ի դառնացեալ. | E մերումք. GHKLMRY յունիսն. 6. RY ըսպառեալ. | Q ամ. | Ե յունի բարեաց. | BZ Ե վերջացեալ. | QV ամ. BCEPՄZ Ի. 7. Ե առաքինութի. E անօրէնութեանց. | Z կին ոմն. T կինս այս էր. | DQTVW յունիսն ի. | P ի մոգաց. 8. DHIQ քրիստոնեա. | Ե և հայ. | CDEIPQTVWZc յունիսն հայ ազգաւ. GHKLMRY ազգաւ հայ. 9. (փխ. պայծառ գունով) B վայելուչ տեսլեամք. Ic վայելուչ հասակաւ և պայծառ դիմօք. | Ub գունօք. DEW գիմօք. | T անուն Թամար. Z անուն նր Թամար. | Ե յունի Թամար անուն ... անուն Թումայի, այն Ե տղ 9-11. | E կոխեալ փխ. փոխեալ. 10. CDEGHKLPQTVWY Zc գաւհար կամ գօհար. | D առնակինն. P առնայկին. W առնայ կինն. Ic առնակին լեալ. | փխ. ումեմն Z ոմն. W յունի. | c քրիստոնէին. | W անունն. B անունն. TZ յունիսն. 11. IQW թումայ. D Թուման. | DW յունիսն չարին ցանկացեալ. | Ե ցանկար չարիացար տրփանօք ցանկար. | փխ. չարաչար T չար. I2. H տրբփանօք. | (փխ. ի վայելուչ գեղ կնոջն) E և վայելուչ կնոջ գեղն. Ե յունի. | PT ի վայելուչ. | Z կնոջն. | E քուրթ. LW քուրթ. | Z յունի նոյն. | RY գաւառնէն. 13. P մոգաց. | L կինն. | T ի յառնէն. | B յունի յառնէն իւրմէ. | Ե յունի իւրմէ. 14. Ե սպանել. Z զըս-պանանել. | Tb զայրն. | T յունի կնոջն. | P մեծայհաւատ. | Ե կինն մեծահաւատ. I5. Ե այց փխ. ազգ. | B ազգեաց փխ. ազգ արար. | I իւրո. EP իւրում. | V ի մասին փխ.

սին՝ առին զտղայսն իւրեանց, և գնացեալ փախստեամբ՝ մտին յամուր կղզին յԱղթամար:

Եւ յետ ամաց ինչ անցելոց՝ չորից կամ հնգից՝ աւելի կամ պակաս՝ յաւուր միում վասն կարեաց ինչ իրաց իւրեանց պիտոյից ելին արտաքս ի ծովէն, ի քաղաքն յիստան՝ այրն և կինն ընդ իւր: Զոր տեսեալ ոմանց յանօրինացն Քրդաց՝ ծանեան զնոսա և ձեռս արկեալ կալան զկինն, և ձայն բարձեալ աղաղակեցին ասելով. «Սա երբեմն տաճկացեալ էր»: Եւ բերեալ սուտ և անիրաւ վկայս՝ կացուցին և առեալ տարան առաջի Ամիրազդնին և կնոջ նորա՝ Փաշախաթունին: Եւ Ամիրազդին անփոյթ արար զայնու: Բայց կինն նորա թուրքման էր և չար բնութեամբ,

ի միտսին. 1. Ե զտղայն. CGHKLPRTYZ զտղայս. | EI P գնացին. | (փխ. գնացեալ փախստեամբ) G փախեան և զնացին. HKLMBY փախեան և գնացեալ. | DEPQW փախստեամբ. I փախստական. bc փախստական. 2. L ամուր. QVZ ի յամուր. DW յուրին. | Ec կղզին. | ETV աղթամար. LQ ախթամար. Ե յախթամար. GZ յաղթամարայ. W յաղթայմար. 3. P ամաց. | DHRWY անցանելոց. Z անցելոյ. T անցանելոյ. | Z և կամ. | E հնգից. D հինգից. HRY հնկից. Q հրկից. | Ե յաւելի. 3-4. BDTW յուրին աւելի կամ պակաս. 4. T ինչ իրիք. | QV իւրեանց ինչ իրաց (փխ. ինչ իրաց իւրեանց). | Z իրիք. DMW յուրին. 5. GHKLMRYb յուրին իւրեանց. DW իւրոց. | Ե յուր պիտոյից. | GHKLMRYb յուրին արտաքս. | T ելանին. Z ելանին. | (փխ. ի քաղաքն յոստան) BGHKLMBY յոստան քաղաք. Ե յոստան գաւառն. | DW ոստան. 6. DEW այր. | KLP յուրին ընդ. | Ե յուր ընդ իւր. BT ընդ նմա. C իւր ընդ նմա. | I զի փխ. զոր. | MRY ամանք. U յոմանց. | TZ յանօրինաց. B յանօրէն. IQUV անօրինացն. E անօրինաց. 7. BTZ քրդացն. CPW քրտաց. V քրդանց. Ե յուրին. | M և ծանեան. | QV զնա. | (փխ. ձեռս արկեալ) KLUb ձեռնարկեալ. D W յուրին. | M կալեալ. 8. L զկինին իւր. | Ե յուր ձեռն բարձեալ. | E W աղաղակէին. | D աղաղակելով ասէին. | DP սայ. GHKLM թէ սա. EY թէ սայ. Z սայ է. 9. CDEIPQTUWbc է. | Z անիրաւ փխ. և անիրաւ. | DEIKLWc յուրին և անիրաւ. 10. L առել. G յուրին. | IKL տարան զնա. | V յառաջի. | B ամիրազդնին. Ե ամիրեզդնին. D ամիրազդին. ETZ ամիրային. | (փխ. կնոջ նորա) DP կնոյն. W կնոջն. 11. E փաշախաթունին. GHLMRYb փաշախաթունին. P փաշախաղունին. T զոր փաշայ կոչէին. Z զոր և փաշայ կոչէին. | BGHKLMRYc ամիրազդնին. E ամիրազդնին. DIPQUVW ամիրայն ազդին. TZ ամիրայն եզդին. Ե ամիր եզդին. | DW այն փոյթ. | CDIPTUZc արաբեալ. 12. EQV զայն. UZ այնու. | EHKLMPQRTVYZ կին. | Ic յուրին նորա. | E թուրքման. V թուրման. | (փխ. թուրքման էր և չար) T չար զոյով. Z գոյով. | EY բնութեամբ.

լիբր և յանդուգն, երկրորդ Շամիրամն այն. խոստանայր նմա բարիս առնել, եթէ դառնայ ի հաւատոցն Գրիստոսի: Եւ թէ ոչ՝ սպառնայր նմա սաստիկ տանջանս ի վերայ ածել և կտտամահ առնել զնա:

5 Իսկ բարեսէր կինն Թամար վառեալ էր աստուածային հրովն ի սէրն Գրիստոսի: Եւ բորբոքեալ քրիստոսական սիրովն՝ ոչ խոստամանցն հաւանեցաւ և ոչ ի սպառնալեացն երկեաւ. այլ արիաբար, անահ և աներկիւղ, ամենայն համարձակութեամբ, պարզ դիմօք և լուրջ երեւօք տայր պատասխանի և ասէր. «Բնւ և մի լիցի բնութէ երբեք ես ուրացեալ լինիմ զԳրիստոս Աստուածն իմ, յոր հաւատացեալ եմ և հաւատամ: Ձի նա է Բան և Որդի Աստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ Կուսէն Մարիամայ, ստեղծօղ ամենայն գոյից՝ երևելեաց և աներևութից, Տէր և դա-

1. I լիբրն. | C յանդուգն. IW անդուգն. E յանդուքս. BHQRVYZ յանդուգն. | Y երկրորդ. | Z յունի երկրորդ...առնել, այն է տղ 1-2. | T յունի երկրորդ շամիրամն այն. | DW շամիր. | E շարիմայն փխ. շամիրամն այն. 2. WY նմայ. Ե յունի. | Ee բարի. | CL թէ. | EQE դառնա. Ե դառնայր. | Ic ուրանայ զքս (փխ. դառնայ ի հաւատոցն քրիստոսի). | B հաւատոցս. 3. WY նմայ. | HIRLMRY ածել ի վերայ. 4. PY զնայ. Ե յունի. 5. P բարէսեր. | DW յունի վառեալ..... քրիստոսական սիրովն, այն է տղ 5-7. | Z յունի էր. | Ե յունի աստուածային հրովն. 6. P ի սերն. | Q յունի ի սէրն ...սիրովն. | Bb յունի և բորբոքեալ...սիրովն. | TZ քրիստոնէական. 7. c սիրով. | L ի խոստմանցն. | c ի սպառնեացն. 8. I յունի արիաբար. | c յունի արիաբար... ամենայն. | փխ. աներկիւղ QV անկասկած և աներկիւղ. | DW յունի ամենայն. 8-9. Ե յունի ամենայն համարձակութեամբ. 9. C առաքինութիւն և համարձակութիւն. | BDW յունի պարզ ... երեսօք. | Z մտաւք փխ. դիմօք. | C լրջմիտ. P շուրջ. Ibc պայծառ. 10. DW պատասխանիս. Z զպատասխանին. | (փխ. քաւ և մի ... զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է տղ 10 միկելու էր 191 տղ 13) DW զքս ած հաւատամ և հաւատս ձեր անարգեմ. | TZ յունի քաւ և. MRY քաւ. Ե և. | Y յունի մի. | TZ եղիցի փխ. լիցի. | P բնաւ. | MR բնաւին (փխ. բնաւ թէ). HY բնութիւն. | TZ զի. Ե որ (փխ. բնաւ թէ երբեք). 11. I Եթէ. GKL յունի. | B երբեք թէ (փխ. թէ երբեք). | EGHILMPQRVYC երբեք. | GHKLMRY ես ոչ. | (փխ. ուրացեալ լինիմ) Ե ուրացայ. | EQV լիցիմ. TZ լինիցիմ. BGHKLMRY եղէց. 12. QV որ. | MRY հաւատացեալն. | Ic հաւատամ ի նա. | EHIPR նայ. | CEQ բանն. 13. E ծնեալն. | TZ ի սրբոյ. | I մարիամա. R մարիմայ. | GRLMRY ստեղծիչ. H բստեղծիչ. EQV ստեղծօղն. 14. | EPC աներևութից. Z յաներևոյթից.

տաւոր կենդանեաց և մեռելոց: Եւ ի կրկին սպառնալն
 թագաւոջն և ի խոստանալ պարգևացն՝ ասաց թամար.
 Վէնգէր յամեռ փաշայ և ոչ ածես ի վերայ իմ զոր սպառ-
 նաող. զի ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն Քրիստոսի
 5 Աստուծոյն իմոյ. և թէ վասն մեծարանացդ զոր խոստա-
 նաս փաշայ՝ կարծես թէ հաւանիմ, և ոչ ընաւ. զի
 թէ զիս ի տեղի քո նստուցանես և զհուքմ՝ իշխանութեանդ
 քո և զաիկնութիւնդ զոր ունիս ինձ տաս և զիս դժխոյ
 աշխարհիս կացուցանես՝ չկարեմ փոխանակել սիրոյն Քրիս-
 10 տոսի՝ զոր ունիմ առ նա: Բայց սպառնալեացն՝ զոր ասա-
 ցեր չարաչար տանջանգք մաշել զիս՝ արձ անձ զայն վաղ-
 վաղակի ի վերայ իմ և մի յամեր, այլ փութն կատարել
 զոր սպառնասու, զի ես զՔրիստոս ոչ ուրանամ:՝

Եւ սրամտեալ փաշայն ընդ բանս նորա՝ ետ հանել

1. Ե ի կրկին. | Կ ըսպառնալն. Բ սպառնեալն. ԲԻ Կ սպառնալ. Կ ի
 սպառնալն. 2. PQU թագաւոջն. BGHKLMRYb փաշային. T յունի.
 | Z յունի թագաւոջն և. | b յունի և ի խոստանալ պարգևացն. TZ ունի և
 ի պարգևաց խոստանալն. | E յունի ի խոստանալ պարգևացն. | MR
 UY ի խոստանալն. Q ի խոստանալն. | V պարգևաց. | TZ առէ. | IQUV
 թամարն, 3. P յամէս. G յամենաս. Z կամիս. | BERLQU փաշա. | P
 ածէս. | Կ ըսպառնասող. 4. b յունի ես. | BGKMU ի մեռանիլ. C ի
 մեռանելն. | փի. վասն քրիստոսի KLU վս սիրոյն քի. TZ վս անուանն քի.
 5. Z և թէ. | b յունի թէ վասն... ընաւ զի, այն է օղ 5-6. | G յունի վասն.
 | Ic խոստանասող. 6. BERLTU փաշա. V յունի. Z փաշայ-ից յետոյ առիչց-
 նում է և ոչ ածես ի վր իմ. | I և թէ. KL թէ ես. | EP հաւանեմ. 7. BI
 նստուցես. | Q նստուցես ի տեղի քո. V նստուցանես ի տեղի քո.
 | C զհուքմն. P ըզհուքմ. V հուքմ. | BCIQTUVZc իշխանութե. P
 իշխանութեն. MR իշխանութեանց. | (փի. իշխանութեանդ քո և
 զօրիկնութիւնդ) E իշխանութիւդ. 8. BPTUZ քոյ. | Yb յունի քո և զաիկ-
 նութիւնդ. | M զաիկնութեդ. R զաիկութեդ. | M յունի զոր ունիս.
 | b յունի զիս. | b դժխոյ. Z դժխոյ. | U աշխարհի դշխոյ. 9. CEQT
 Vbc աշխարհի. B երկրի. | KL ոչ կարեմ. | B ընդ սիրոյն. 10. E յունի
 զոր ունիմ առ նա. | PRY նայ. | Կ ըսպառնալեացն. C սպառնա-
 լեացն. | b յունի բայց սպառնալեացն ... զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է
 օղ 10-13. | P ասացէր. Z ասացիր. 11. P չարաչար. | E տանջել (փի.
 չարաչար տանջանգք մաշել). | HPRYZ արայ. c անա. BEGKLMQRV
 արա և. HY արայ և. | EV յունի զայն. 12. E ամէր. G յամենար. P
 յամէր. | E փութաս. HPRYZ փութայ. QV փութով. | E կատարես.
 QV կատարեայ. 14. Ic յանժամ փի. եւ. | R սրամտեալ. | B փաշան.
 V փէշայն. | DW յունի ընդ բանս նորա. | BGHLMR'TYZb և ես.

զնա յերեսաց իւրոց և արկանել ի բանտ և պահել անսուաղ՝ մինչև հաւանեացի ուրանալ զԳրիստոս։ Եւ հանեալ զնա յերեսաց Թագուհոյն՝ և տարան առաջի դատաւորին։ Եւ ի հարցանել դատաւորին՝ նա համարձակ տայր զպատասխանին։ Եւ ի սպառնալ դատաւորին՝ ասաց Թամար. «Գիտացիր մօջնայ որ թէ զամենայն մարմինս իմ մասն մասն կտրատել տաս, որպէս զչամիչդ առաջի քո՝ ես զԳրիստոս ոչ ուրանամ»։ Իսկ դատաւորն ըստ հրամանաց փաշային ասաց տանել զնա ի բանտ և թողուլ անսուաղ։ Եւ նա ուրախութեամբ տեւեաց անսուաղ զաւուրս Ժ. Զի թէպէտ որք պահէին զնա տային և մատուցանէին նմա հաց և ջուր, այլ նա ոչ առնոյր բնաւ։

Եւ եղև յետ Ժ աւուրցն՝ ժողովեցան տանուտեարքն

1. P զնայ. | Q յիրեսացն. | HMBYb արկանել փի. և արկանել. | TZ յունիև և արկանել ի բանտ. | HMRb արկանել զնա. Y արկանել զնայ. | DV ի բանդ. c յունի. | DHPTWYzC անսուաղ. 2. QV մինչ. | L հաւանել. | DW և արարին ըստ հրամանի փաշային և պահեաց անսուաղ զօտուր Ժ (փի. եւ հանեալ ... ոչ առնոյր բնաւ, այն է տղ 2-12). | b յունի եւ հանեալ...Թագուհոյն. 3. P զնայ. I յունի. | CE HIPRTVYzC Թագուհոյն. B անզգամին. | KL յունիև և. | b և ապա տարան զնա փի. և տարան. | V յոջի. 4. Z յունի եւ ի հարցանել դատաւորին. | E յունի ի. | P նայ. QV և նա. GHKLMRTY յունիև. 5. E պատասխանին. P ըզպատասխանին. | P ի սպառնայր. b ի սպառնայն. | TZ ասէ. | IQbc Թամարն. 6. BEIKU մօջնայ. MRY մօլայ. Q մօհլայ. T մօնլա. V դուր. | I յունի թէ. | C զմարմինս իմ զամ. | Ic մարմին. | Q մասման. Ic յունիև. 7. MU կրտրատել. TZ կտրտրել. I կտտել. | b չամիչդ. KL զչամիչդ որ է. | Z զչամիչդ որ առաջի քո է (փի. զչամիչդ առաջի քո). | V որ յառջի. b որ առաջի. | P քոյ. 8. L յունի ոչ. | GHMRY ըստ հրամանի. b ըստ հրամանաւ. 9. IT zC Թագուհոյն փի. փաշային. | U տանիլ. | PR զնայ. | QV ի բանտ զնա. | E ի բանդ. | Ic յունիև և թողուլ անսուաղ. | HPTZ անսուաղ. TZ անսուաղ-ից յետյ առիշացնուի են եւ այր ոմն վերակացու տան ամիրային անուն խուռամչա (Z խուռամչայ) առեալ տարաւ զնա ի տուն իւր և անացուցանէր զնա թողուլ անսուաղ. 10. TZ իսկ փի. եւ. | P նայ. | E յունի նա ուրախութեամբ. | Ic յունիև ուրախութեամբ. | T տեալ. Z տեսեալ. Ic տեւեաց ի բանտին. | PTzC անսուաղ. GHKLMRY յունիև. 11. MQBYV որ. TZ և որք. | b և փի. որք պահէին զնա. | T պահէինն. | PE զնայ. Ic զնա ի բանտին. | I տանէին փի. տային. | Z մատուցանէին զնա. | BGHKLMRYb յունիև և մատուցանէին. | P նմայ. c նմա կերակուր. 12. PY նայ. TVZb յունիև. 13. Z յունի եւ եղև յետ Ժ աւուրցն. | DW յունիև եղև. | Tb աւուր. V աւուրն. | T ժողովեալ. | BHMNRY տանուտարայքն. Z տանուտեարք.

քրիստոնէից Ոստանայ քաղաքին՝ և եկին առաջի թագուհոյն, զի ազատեալ թափեացեն զնա: Եդին և հազար դեկան՝ առաջի նորա, և նա ոչ հաւանեցաւ. այլ մեծաւ սաստիւ հրամայեաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին և 5 քարկոծել:

Եւ հանեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն և դարձեալ կրկին և բազում անգամ հարցին զնա, զի թերևս հաւանեացի ուրանալ զՔրիստոս: Եւ նա պնդագոյն տայր պատասխանի և դաւանէր զՔրիստոս՝ Աստուած և Որդի 10 Աստուծոյ: Եւ մինչդեռ դաւանութիւնն ի բերանն էր՝ հարին զնա քարիւ մեծաւ ի դէմնս: Իսկ նա զփանդամն իւր

և տանուէրքն. | (փխ. տանուտարքն քրիստոնէից ոստանայ) D քրիստոնեայքն. W քրիստոնայք. 1. I քրիստոնէից. VZ քրիստոնէիցն. BGHKLMRYb չունի. | E ոստանա. QV յոստանայ. MEY ոստան. | TZ չունի ոստանայ քաղաքին. | TZ գնացեալ փխ. եկին. | V յառջի. E առաջին. | QUW թագուհոյն. TZ խաթունին. BGHKLMRYb փաշային. 2. Z չունի ազատեալ. | T թափեալ ազատեացեն. և ազատեցեն (փխ. ազատեալ թափեացեն). | DPWY զնայ. Ibc զթամար. | (փխ. ևդին) և և եդին. TZ մատուցին. | Q չունի և. B առաջի և. | (փխ. և հազար դեկան առաջի նորա) GHKLMRYb և առաջի նորա և դեկան (և և չունի). D և առաջի և դին. W և առի հազար դեկան. TZ և դրամ և դեկան. 3. V յառաջի. | B չունի առաջի նորա. | DEIPQUVc չունի նորա. | DPY նայ. և չունի. | Ic հաւանեցաւ հեքատուկն այն. | TZ (փխ. ոչ հաւանեցաւ այլ մեծաւ սաստիւ հրամայեաց) ոչ հաւանեցաւ ազայանաց քրիստոնէիցն և ոչ հարկեցաւ ի տանուտեարացն հերատուկ լիտին այն և (Z չունի) անզգամն (Z և) երկրորդ շամիրամն ալ իբր թէ քէն առնելով քրիստոնէիցն հրամայեաց մեծաւ սաստիւ. | DUW հրամայեաց մեծաւ սաստիւ. 4. E սաստիկ. | փխ. հրամայեաց BGHKLMRYb ետ. I սասց. | փխ. հանել EQ V ածել. | P զնայ. TZ չունի. | E չունի արտաքոյ քաղաքին ... տարան զնա, այն k թղ 4-5. 5. TZ քարկոծ առնել. 6. (փխ. և հանեալ տարան զնա) TZ և իբրև հանին զնա. | և չունի տարան. | D զնայ. Bb զնա արտաքոյ քաղաքին. P զնայ. | ME ի տեղին կատարման. և չունի. | EY կատարման. P կարարմանն. | TZ դարձեալ փխ. և դարձեալ. | DW և աղօթէր առ ած (փխ. և դարձեալ ..... որդի աստուծոյ, այն k թղ 6-10. 7. և չունի կրկին և. | G չունի. | GZ չունի բազում. | ETZ հարցանէին. | P զնայ. T ցնա. 8. P նայ. | Q պնտագոյն. 9. T զպատասխանին. | EP որդի փխ. և որդի. 10. DWZ մինչ. | VYc դաւանութի. D անութիւն. W օհնութիւն. | G ի բերան իւր. HKLMRY ի բերանն իւր. bc ի բերան. | Z հարկին. 11. P զնայ. | Ic մեծաւ քարիւ. | և չունի մեծաւ. | և զգէմն փխ. ի դէմն. | DW չունի իսկ նա ... յարեալս, այն k թղ 10-1. | P նայ. | C զփանդանն.

արկեալ գերեօքն՝ և արար զդէմս իւր յարևելս: Յայն-
 ժամ բազմութիւն ամբոխին, որ գրոհ տուեալ էր և կուտեալ
 ի վերայ նորա՝ առեալ քարինս ձգէին ի նահատակն այն-
 քան՝ մինչ զի ի բազմութենէ խօսուն քարանցն ծածկեցաւ
 5 ակն պատուական Գաւհարն այն թամար, որ անուամբն Գաւ-
 հար էր, և ճշմարտեցաւ և Գաւհարակն եղև Աստուծոյ:

Եւ այնպիսի բարի հաւատով և պայծառ խոստովանու-
 թեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս կինն թամար, որ և Գաւհար
 անուանեցաւ, յահկի ամսոյ ի Ժէ, մերձ տօնի սրբոյն Գէոր-
 10 գեայ զօրավարին, յինաց՝ միջնօցն, յերկուշաբաթի աւուրն:

IC զփաղաման. Q զփաղամն. V զփաթամն. T զփանդաման. U փան-
 դուման | Ե յունի զփանդամն իւր արկեալ գերեօքն և. 1. T արարեալ.
 | BUZb զդէմս. P զգեմս. | E իւրնց. Ե յունի. | Ե յարևելս և ար-
 կեալ զբաթանն երեսուքն. | Ե այնժամ. 2. E բազմութիւն. QV բազմու-
 թիք. | (փխ. բազմութիւն ... տուեալ էր) GHKLMRY գրոհ տուեալ
 բազմութիւն ամբոխին. (HY տրեալ). | W յամբոխին. | B յունի որ
 գրոհ ... ի վերայ նորա. DW գրոհ տրեալ. | (փխ. որ գրոհ տուեալ
 էր) U գրոհ տուեալ. P գրոհ տրեալ էր. | Ե յունի գրոհ տուեալ էր.
 | Ե տրեալ. | Ib յունի և. | Z կուտեալ է. Ե կուտեալ էր. 3. EPTUV
 Zc յունի նորա. | DW առին. I և առեալ. Ե առաւել. E զքարինս.
 | B ձգեցին. | (փխ. ձգէին...քարանցն, այն և տղ 8-4) DW և քարկ-
 ծեցին զնա այնքան բարձրացաւ քարն որ. | I ի վր նահատակին. Lb
 ի վր նր. 4. փխ. մինչ զի P մինչ. HRLMBYb զի. | Z յունի ի. | Ե քարին
 փխ. խօսուն քարանցն. 5. Ե պատուական. | BE գոհարն. L գաւհարն.
 Ե գաւհարին. | I յունի թամար. | F DITUWb անուամբ. Pc անուամբ.
 L անուանմբն. 5-6. E գոհար. B գոհար. 6. Qc ճշմարտացաւ. I իրօք
 ճշմարտեցաւ. W ճշմարտութիւն. | PW գաւհարակն փխ. և գաւհարակն.
 | BE գոհարակն. D գաւհարակն. I գաւհարակն. 7. DEW այնպէս. V
 յունի. | I յունի բարի. TZ խոհեմ վարուք և բարի. V և բարի. | DW
 յունի և պայծառ խոստովանութեամբ. 8. (փխ. կինն թամար.... յեր-
 կուշաբաթի աւուրն, այն և տղ 8-10) DW անկի ժէ ի փառս քի. B յունի.
 | EL յունի կինն թամար ... անուանեցաւ. | I յունի որ. | E յունի և.
 | EHY գոհար. P կաւհար. 9. Pc անուանեցաւ. | (փխ. յահկի ամսոյ)
 EGHELMQPRUVYb յամսեանն անկի (P յահկե. Ե յահկե). | (փխ. յահկի
 ամսոյ ի ժէ) I յարիէլ ամսոյ ի իդ. Z յամսեանն ապրիլի ի իդ. T
 յամսեանն ապրիլի իդ. | Ե ամիս. | V յունի ի. | H ի ժ և է. | ET մերձ
 ի տօն. | GHKLMBYb յունի մերձ տօնի... յերկուշաբաթի աւուրն,
 այն և տղ 9-10. | I տօնին. Z տաւնին. | I յունի սրբոյն. | I գէորգեա.
 Z գէորգայ. Q գէորգեայ. 10. P գաւրավարի. T զօրավարին. | EIPTUc
 յինանց. QV յինանցն. | P միջոցն. U միջոց. TZ աւուրքն. I յունի.
 | I երկուշաբաթուք. V բ շաբթի. Q երկուշաբթի. T յր շաբթի. V բ
 շաբթի. | IP աւուր. Q յունի. TZ աւուր յիս աշխարհամարտեան կիրա-

Եւ եղև այս ի թուականիս Հայոց ԸՃ և ԽԷ ամինս

Իսկ անօրինացն խիստ փոշիմանեալ՝ տրտմեցան և
յամօթ հարանս. Եւ ապա հրաման ետուն քրիտոսնէիցն՝
5 Եւ յամփոփելն զնա՝ տեսին զգաստութիւն կնոջն, որ զստո-
րոտ շապկին իւրոյ կարեալ էր հնարիւ, որպէս զի մի երե-
ւեսցին ոտք նորա ի քարշելն և ի քարկոծելն. նոյնպէս և
զփողպատ շապկին ի փերթին էր կցեալ կարելով, զի մի
ընաւ երևեսցի տեղի ինչ ի մարմնոյն իւրոյ. Այնպիսի
10 հնարիւք զսպեալ էր զինքն ամենիմաստ և հանճարեղ կինն

կէին (Z աշխարհամատրեանն). 1. BDGHLQEVWYc չունիւ եւ. | ITZ
չունիւ և եղև այս. | DW այս եղև | փխ. ի թուականիս հայոց ըճ և ԽԷ
ամինս) B ըճիւէ թուականիս հայոց. | EPC ի թուականիս. DHRVWY
ի թվականիս. Q ի թուականիս. | D մերոյ. ITZ մերում. W մեր (փխ.
հայոց). | փխ. ըճ և ԽԷ) EPQVb պ և ի ԽԷ. KLTZ պ և ԽԷ. DIETU
WYc պիւէ. H պիւ և է. | DGHKLMRWYb չունիւ ամինս. 2. DW չունիւ
իսկ անօրինացն ... յամօթ հարան. | c անօրէնացն. | E չունի խիստ.
I յոյժ. | P մոշիմանել. E փոշիմանեալ. | E տրտմեցան յոյժ. ITZ
տրտմեալ. c զղջացան տրտմեցան. 3. V յամօթի. | EP հարեան. I
հարեալ. Z հարեալ գլխակորեցան. T հարեալ գլխակորացան. | փխ.
հրաման ետուն B հրամայեցին. | փխ. ետուն HMRV եղև. I տուեալ.
| Mb քրիստոնէից. C քրիստոնիցն. | I բառնալ քրիստոնէիցն. 4. DE
GHKLMRWYc բառնալ զնա. | DEGHKLMRWYc չունիւ զնա. | Pc
պատուով. B չունի. | GHKLMRWY չունիւ պատուով...կամեսցին. | DW և
ժողովեալ քրիստոնէիցն թաղեցին պատուով փխ. որպէս և կամեսցին...
տեսլեամք, այն է տղ 4 միւն, եւ էր 196 տղ 4. | E կամեսցի. 5. HRY յանփո-
փելն. | L ամփոփելն. U ի յամփոփելն. c ի պատանելն. | Z զնա. T չունի.
| BEM զգգաստութիւն. HRVYZ զգգաստութի. | GHKLMRY նր փխ.
կնոջն. | ITZ որ յառաջագոյն. | GHMRY գատորոտ. Z զըստորոտ. QV
ստորոտ. 6. L շապքին. P շամկին. | BGHKLMBTYZbc չունիւ իւրոյ.
| P կատարեալ փխ. կարեալ. | BCb հնարիւք. | HKMRY ոչ փխ. մի. | HE
LMRYZ երևեսցի. 7. EU ոտքն. | Z իւր փխ. նորա. | L քարշելն փխ.
ի քարշելն. | M և այնպէս փխ. նոյնպէս և. | HKY նոյնպէս փխ. նոյնպէս
և. 8. C փողպատ. Z զփողպատին. | L շապքին. Z չունի. | E ի փերթն. | I
Z կցեալ էր. | EP կրցեալ. | b կարեալ փխ. կցեալ կարելով. | C կարե-
լովն. L չունի. | E զմի փխ. զի մի. 9. b ընաւ ինչ. | H երևեսցի. I
չունի. | c տեղին. L ի տեղի. | b չունի ինչ. | Qb չունիւ ի. | ELPQUVZbc
մարմնոյ. | փխ. իւրոյն. L իւրոյն իւրոյ. b նր. c չունի. 10. BCEHIPTc
զըսպեալ. | IP ամէնիմաստն. BCEGHKLMQRUVZ ամէնիմաստ. b
ամենիմաստ. կինն. | BIPc հանճարեղն այն կին փխ. հանճարեղ կինն
այն. | b չունի կինն այն.

այն, մինչ զի տեսողացն հիացեալ՝ փառս ետուն Աստուծոյ. մանաւանդ՝ զի տեսին զերեսս նորա պայծառ՝ ըստ նմանութեան սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկային՝ հրեշտակակերպ տեսլեամբ:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEGHKLMPO
RTUVWYZbc ձեռագիրները՝ ահեկի թէ=ապրել ԻԳ (L
ունի ահեկի թե=ապրել ԻԳ շփոթուած: արովհետև նա-
խորդ և յաջորդ ամսաթուերը ուղիղ են), I Պեղեգեայ
կուսից յետոյ, իսկ միւսները Պատկերատէսից և Վա-
ղենդինէսից յետոյ. էջ B 376 բ'—377 բ', C 967'—
969'', D 442 ա''—442 բ'', E 880'—883', G 459 բ''—
461 ա', H 426 բ'—427 բ'', I 470 ա'—471 բ', K 434
ա''—435 բ', L 387 բ''—388 բ'', M 463 ա'—464 տ',
P 371 բ''—373 ա', Q 436 բ''—438 ա'', R 440 ա'—
441 ա'', T 454 ա''—455 բ', U 435 գ''—437 ա', V 313
բ'—314 ա'', W 398 բ''—399 ա'', Y (հատ. Ա) 164 բ''—
166 ա', Z 342 ա''—343 ա'', b 500 ա'—501 ա', c —:
Սորա բոլորը ունին հետևեալ վերնագիրը. «Յայսմա-
ւուր վկայաբանութիւն նոր վկային Քրիստոսի սրբոյն
Թամարայ (BTZ յունիկ նոր վկային Քրիստոսի, B սրբու-
հւոյն, TZ սրբուհոյն): Թամարի վկայաբանութիւնը
ունի նաև № 434 (Գէորգեան ցուցակ) էջ 498 ա'—501
ա' այս վերնագրով. «վկայաբանութի Քաւհար Մե-
լէքին»: Բովանդակութիւնը մեր բնագրին համաձայն է,
միայն վերջը աւելացնում է հետևեալը. «իսկ անիծեալ
խաթունն փաշայ՝ յետոյ բերանն ցեցոտեալ սատա-
կեցաւ և Գ որդիք նորա ի սուր սուրբերի մաշեցան ի
ձեռաց թուրքաց. և զամ ամբողջ և զքաղաքս առին,
որ և զոսկերս նց հրով այրեցին և հզ-ձլ կեանքն այրե-
լոց են ի գեհեանն անշէջ ուր որդն նց ոչ մեռանի և
հուրն ոչ շիջանի:»

1. L յունի այն. 2. I յունի զի. | CLPUC գերես. | b յունի ըստ նմանու-
թեան. 3. Q նմանուեն. | Z յունի սրբոյն. | Zb յունիկ սրբոյն ստեփա-
նոսի նախավկային. | CGHIKLMRUVYZ ստեփաննոսի. | BGHRLMBY
յունիկ նախավկային. | Z նախավկային սրբոյ. | P հրեշտակակերպ.
I հրեշտակատիպ. 4. E տեսլեան. P տեսլանն. CI տեսլեանն Z տես-
լեամբն:

Հմտ. նաև Չամչեան, Գ. 434-5, Յայսմ. Ա. տպ. 766'—769', Բ. տպ. 528'—529'', Գ. տպ. Ա. 182''—183'' :

Թամար Մոկացու նահատակութեան թուականն է Ըձ և Խէ (=1398) : Ամսաթուի և օրուայ մասին հետևեալ մանրամասն տեղեկութիւնն ունինք, «յահկի ամսոյ ի ժէ, մերձ տօնի սրբոյն Գէորգեայ զօրավարին, յինաց միջնոցն յերկուշաբաթի աւուրն» (տես՝ էջ 194, տող 9-10) : ԻՂ ձեռագիրները աւելացնում են նաև «յե՞ աշխարհամբարեան կիրակիին» : Արդ՝ 1398 թ. Ձատիկը ապրիլի 7-ին ընկնելով՝ աշխարհամատրեան կիւրակին կըլինի ապրիլի 22-ը կամ անկի ժն : Որպէս յայտնի է ձեռագրերի մէջ Ե և է տառերի շփոթութիւնը սովորական է : Ապրիլ 24-ը ընագրի մէջ չկայ. այս ամսաթիւը Յայսմաւուրքի կարգադրողներն են աւելացրել, ունենալով իրանց ընագրում անկի ժն ընթերցուածը : Մեր կարծիքով՝ եթէ այս նահատակը իրաւ Պեչ թուի աշխարհամատրեան կիւրակէին հետևող երկուշաբթի օրն է նահատակուել՝ այդ օրը անկի ժն ընկնելով՝ պէտք է ենթադրել որ նախնական հնագոյն ընագիրը այդպէս էլ ունեցել է. ուստի թէ ընագրի ժն ընթերցուածը և թէ Յայսմաւուրքների անկի ժն=ապրիլ ԻԴ ամսաթիւը պէտք է ուղղել՝ ընագրինը՝ անկի ժն, իսկ Յայսմաւուրքինը՝ անկի ժն=ապրիլ 22 :

ՄԵԼԷԻՍԷԹ ԵՒ ԿՈՐԱՊՅՑ ՎՃՆԵՑԻ

† ՊԾԲ հրոսից 7 = 1403 Եոյ. 9 ուր. կամ յուշիս 10 գշ.

Չհրաման աստուածային Աւետարանին, զոր ասաց Տէրն, թէ նեղ և անձուկ է ճանապարհն՝ որ տանի ի կեանս, զոր բազումք ի մարդկանէ սիրեցին և զնիւթականս զպոյ կեանս ատեցին և զանանցականն սիրեցին, զկարիս մարմնոյ անփոյթ արարին և զցանկութիւն սորա ժուժկալութեամբ սանձահարեցին, ըստ ասելոյն Պօղոսի թէ՛ Որ քրիստոսեանքն են զմարմինս իւրեանց ի խաչ հանիցեն կարեօք և ցանկութեամբ. և թէ Որք կամիցին աստուածպաշտութեամբ կեալ ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի հալածանս կացցեն. Որք առ նովաւ և յետ նորա և մինչև ցայսօր՝ բազումք եղեն հետևողք այնմ նեղ

1. GHMORTUVYZ զհրամանն. L զհրամանս. | I աւետարանին այ փիւ. ածային աւետարանին. | NP ասացն. 2. I չունի տէրն. | V եթէ. T չունի. | Հմե. Մար. է. 14. | CHNPQRTVYB անձուկ. | Q ճանապարհ. 3. L զկեանսն. GHIEMNQRVY ի կեանսն. | OTU չունի զոր. | L չունի զոր բազումք ... սրբոցն աստուծոյ հատուածը՝ այն է սոյն 3 միջևէ յաչորդ էր՝ սոյն 17. | Z ի մարդկանէ. | Z յունի և. | C զնիւթականս. 4. B կեան. OZ կեանքս. | O չունի և զանանցականն սիրեցին. | Z զանանցականն. I զանանցականն. C զանանցականն զայն կեանքն. 5. R ըզկարիս. 6. NY սորայ. | P սանձահարեցին. 7. Հմե. Գաղատ. Ե. 24. | I որք. | Q քրիստոսեայքն. | V են ի հալածանս և. T են ի հալածական կացցեն և. 8. N հանիցին. R հանեցին. O հանին. U հանեն. | T չունի և թէ որք ... հալածանս կայցցեն. 9. C որ. Q ք. | PY կամիցին. | O ածպաշտութ. | BN կալ. | Տես Բ. Տիմ. Գ. 12. IO. MBUVYZ կացցին. միւսները կայցցին. | B չունի որք առ նովաւ ... սրբոցն աստուծոյ հատուածը, այն է սոյն 10 միջևէ սոյն 17. | GHI MNRYZ չունի առ. | Ե չունի և. 11. CMNRZ չունի և. | Z ցայժմ. | P եղէն. U են. | Ե հետևող. GMU հետևողք. K հետևեալք. | I չունի նեղ և.

և անձուկ ճանապարհին, որոյ սկիզբն և առաջնորդ նոյն
 ինքն Տէրն մեր եղև՝ աւանդող այսմ պատուիրանի, որ
 տասցն, թէ Որ ոչ առնու զխաչ իւր հանապազ և գայ
 զհետ իմ, չէ ինձ արժանի: Որ և խրախոյս իսկ տայր իւ-
 5 բոց հետևողացն՝ ասելով. «Քաջալերեցարուք, զի ես յաղ-
 թեցի աշխարհի»: Որոց և վարձս իսկ խոստանայր և պսակս
 յաղթանակաց, թէ Վուր եսն եմ, անդ և պաշտօնեայն իմ
 եղիցի: և թէ՛ Վ սեղան Հօր իմոյ բազմեցուցից և ես
 անցեալ պաշտեցից զձեզ: Իսկ որք անլուր եղեն այսմ
 10 աստուածային հրամանացս և ոչ հետևեցան հետոցն Քրիս-
 տոսի՝ նեղ և անձուկ ճանապարհաւ, մարդասիրութիւնն
 Աստուծոյ իւր արժանիս համարի զնոսա և տայ նոցա ցաւս
 և չարչարանս, զի յակամայս և ի հարկէ վասն քրիստոսա-
 կան հաւատոցս տանին փորձանաց և համբերեն վշտաց.
 15 և այնու հաւասարին կամաւ յանձն առողացն զչարչարանս՝
 վասն անուանն Քրիստոսի, և վարձատրեալ պսակին ի Քրիս-
 տոսէ՝ ընդ կամարարաց նորա՝ սրբոցն Աստուծոյ:
 Ըստ որում և հանդիպեցաւ ի Վան քաղաքի և յայտնի

1. CNPQTVb անձուկ. | OUZ ճանապարհի. | GHEMNRYZ չուձի
 որոյ սկիզբն...սրբոցն աստուծոյ հատուածը այն կ'օղ 1-17. | T չուձի որոյ
 սկիզբն ... պատուիրանի. | I որ. | C գսկիզբն. | Q յառաջնորդ. 2. O
 PQbc տր. | O աւանդողն. U աւանդողն. | Q յայտմ. | P պատուի-
 րանի. 3. OTU ասաց. | OTU չուձի թէ. | Տես Մատթ. Ժ. 88. | b գաւր-
 հանապազ. TV չուձի. 4. P խրախոյս. | b տայր իսկ. I տայր. | V
 իւրոյ. I իւր. | Q հետևողաց իւրոց. 6. Տես Յովն. ԺԶ. 33. | P յաչ-
 խարհի. 7. Q յաղթանաց. | Տես Յովն. ԺԲ. 26. | C ես. | O պաշտու-
 նեայն. 8. Հմճ. Դուկ. ԺԲ. 87. | O հաւրն. | T չուձի և ես անցեալ
 պաշտեցից. | OU չուձի ես. 9. I որ. | I լուր. V անանլուր. | Q յայտմ.
 b չուձի. 10. P հրամայցս. | Q հետևեցան հետևեցան. | V հետոցս. 11. b և
 եղև փի. նեղ և. | c յանձուկ. CPQTVb անձուկ. | V մարդասիրուքն.
 Uc մարդասիրութի. P մարդայսիրութիւն. 12. I ոչ իւր. | I այլ փի. և.
 | c առ. T ասաց. | Ic չուձի նոցա. | C ցաւ. 13. c ակամայս. | C
 իյարկէ. 14. Qb հաւատայս. | V տատանին. | C փորձանացս. | O չուձի
 և համբերեն վշտաց. | P համբերէն. | I վրշտաց. TU չարչարանաց.
 15. O առնողացն. TU ունողացն. | V զչարչարանսն. 16. bc անուան. | c
 փորձատրեալ. 17. T կամարարս. I կամարարացն. | V նց. 18. OTU
 յայտմ օրինակի փի. որում և. | I չուձի և. | B հանդիպեալ. M հան-
 դիսացան. | Z քաղաքին.

եղեն սիրողքն և սիրելիքն Քրիստոսի՝ Մելքիսէթն և Կարապետն, որք ի զուր մատնեցան ի ձեռս անօրինաց, թէ մեռեալ աղջիկ մի տաճիկ հանեալ են ի հողէն վասն մեզաց: Եւ զայն մնասն արարեալ էին Հայդարի շխերն, և Տ ազգականք մեռելոյն եղին ի վերայ քրիստոնէիցն. մանաւանդ զի ճոխ և համարձակ շրջէին: Եւ կալեալ ութ հոգի՝ կրակեցին և զմինն ի գլխաւոր տանուտերացն հարեալ խոցեցին ի գլուխն և ի կուշան սրով:

Բայց մին ի յութից ըմբռնելոցն՝ Սիրանոս անուն, որ 10 որդի սիրական Բելիարայ եղև, զՔրիստոս ուրացաւ և տաճկացաւ. Եւ ոչ թէ յոռի ազգաց կամ ի վատթարաց, այլ յոյժ գովելոց, յընտրելոց, և յառաքինեաց, ի զարմէ բարի և պատուական երիցանց: Ըստ նմանութեանն Յու-

1. I են փխ. եղեն. | BGKLMU սիրողքն. O սիրողք. R սիրողն. | NZ սիրեցեալքն փխ. սիրելիքն. | c քի այ. | LOQ մէլքիսէթն. B մելքիսէթ. C մելքէսէթն. Nc մելքիսէթն. U մելքիսեղն. Z մելքիսեղեկն. | P կարապետն. Q զկարապետն. 2. MRU ի ձեռն. | IQUVZ անօրինացն. 3. U աղջիկ մի մեռեալ. O աղջիկ մեռեալ մի. | V տաջիկ. OTU յունիկ. | V էին փխ. են. | GHKLMRY ի հողոյն. | V յունի վասն մեղաց. OTU վասն չարեաց. 4. B զվնասն զայն. TU զայն. Q զայն վնաս. | HMORYZ հայտարի. Pvc խայդարի. Q խայդարի. B զալանտարի (բայց մի երկրորդ ցրիւ ա-երի վրայ է դնելով կարդում է դէլէնտէրի). | LMRZ շխերն. BNOPTU շխեր. c շխէր. 5. այսպես ազգականք ... քրիստոնէիցն ունի B. իսկ միւսները նոքա եղին ի վերայ քրիստոնէից (COUZ քրիստոնէիցն) ազգականք մեռելոյն (QTZ մեռելին). 6. GHKLMRY ոգի. Z յոգի. Q հոգի կապեցին և. 7. GHKLMRY ի քրիստոնէիցն փխ. կրակեցին. | OTU մի. BCIPbc մին. NQVZ մինն. | INPQVb տանուտարացն. OYZc տանուտէրացն. R տանուտրանցն. M տանուտերանցն. | GHKLMRY յունիկ հարեալ. 8. V խոցեցաւ. T յունի. N խոցեցին սրով. | E սրրով. BNZ յունիկ. 9. OQU մի. KLNTVZ մինն. | CGLZ ի յութիցն. | NPTc ըմբռնելոցն. O ըմբռնելեացն. | R սիրանաս. O սիանոս. | BCOQTUZb յունիկ սր. 10. I սիրական որդի. | Z եղև բելիարայ. EY բելիարայ. | B ուրացաւ զքս և տաճկացաւ. GHKLMRY և զքս ուրացաւ. 11. BINPQTVZbc յունիկ և. | GHKLMRY եթէ. | OU և էր նա յազգէ (O յազգէ) քանանայից փխ. և ոչ թէ յոռի ... երիցանց. | GHKLMRTY ազգէ. Z յազգաց. | T և կամ. V և. | V վատթարաց. b ի վատթարայ. 12. IZ ի յոյժ. | GHKLMRY գովելոցն. N գովելայ. TZ գովելիաց. | GHKLMRY և յընտրելոցն. Nb և յընտրելոց. T յընտրելեաց. Z և ընտրելեաց. V ընտրելոց. | H MNRYZ յունիկ և. | Z յառաքինեաց. N առաքինացն. | Q ի զարմէ և զաւակէ. 13. c պատուական. BGHKLMNRYZ ի պատուական. | N երիցանց. | BGHKLMVYZ նմանութե. R նմանուց.

դայի ի սուրբ գնդէն մերժեցաւ և վարատեցաւ, որպէս
 զմին ի սուրբ քառասնիցն: Եւ յառաջ մատուցեալ ասաց՝ թէ
 լես և իմ այլ երեք ընկերք արարաք զվնասն զայն: Եւ
 զինքն արձակեալ աղատեցին, վասն զի ուրացաւ զՔրիստոս
 5 տոս: Եւ մինն ի յերիցն իմացեալ փախեաւ և միւսն գնա-
 ցեալ էր ի ճանապարհ. իսկ միւսն յանմեղաց մասնելոցն
 ի զուր, էր ի տուն իւր ի Վան քաղաք և էր անուն նորա
 Մեքքիսէթ: Զոր կալեալ սպառնալեօք ահացուցանէին զնա
 ուրանալ զՔրիստոս և ոչ կարացին, թէ և բազում բանիւք
 10 ջանացին: Եւ ասպա սկսան շարչարել զնա և հրացեալ
 շամփուրս երկաթի եղին ի վերայ մերկ և քնքուշ մարմ-
 նայ նորա, ի քսան և վեց տեղիս: Եւ նա միոյ միոյ ի դուռն

1. H գընդէն. | HRY յունիճ և. | GHKLMRY յունիճ վարատեցաւ.
 | B յունի երպէս զմին...քառասնիցն. 2. IKLNOTUVZ զմինն. Q զմի.
 | IZb յունիճ սուրբ. | N քառասնից. 3. Z ես եմ և իմ. | I յունի իմ. | OT
 U գ այլ իմ ընկերք. Q այլ իմ գ ընկերքն. B այլ գ ընկերք իմ. Vb այլ
 իմ գ ընկերք. C այլ իմ գ ընկերք իմ. | Z յունի այլ. | GHKLMRY
 ընկերքն. | C արաք. | I գլխնասն. | c զայն վնասն. 4. Q ինքն ար-
 ձակեալ աղատեցաւ. | IU սպառնալ արձակեցին. Z արձակեցին. | P
 արձակեալ. | Z յունի վասն. | փխ. վասն զի ուրացաւ զքս՝ V վասն
 ուրացութեն. T վասն ուրացութեն քի. N վասն բառից առաջ դնում է
 վս զի աղատեցին, բայց յետոյ կեսերով չնում է. 5. BCGPbc մին. I
 զմինն. | N յերիցն. C ի յընկերացն. | OU փախուցեալ թաքեաւ փխ.
 իմացեալ փախեաւ. | C միւս. KL զմիւսն. c մասն. | OTU ի ճանա-
 պարհ երթեալ էր. 6. R յունի էր. | Q յունի ի. | Pc միւսն. GHKL
 MRY զմիւսն. | L յանմեղաց. MTV յանմեղացն. NQZ ի յանմեղացն.
 | Q ի մատնելոցն. O մտնելոցն. T մատնելոց. 7. OTUc ի զուր յունիճ.
 | BQV ի տունն. U ի տան. | LQ յունիճ իւր. | N քաղաքն. BCb
 քաղաքի. | I յունի էր. 8. OQ մէքքիսէթ. V մեքքիսէթ. MR մեքքիսե-
 դեկ. c մեքքիսէթ. C մեքքիսէթ. GLZ մեքքիսէթ. | H ըսպառնալեօք.
 b ի սպառնալեօք. O սպառալաք. | N ահացուցին. PR ահայցու-
 ցանէին. | P զնայ. B յունի. 9. HMR Y յունիճ և ոչ կարացին. իսկ G
 KL ջանացին-ից յետոյ են դնում. | Q կարէին. | M և թէպէտ. Bbc
 թէպէտ և. GHKLE Y և թէ (R-ի մէջ յետոյ աւելացրած է պա). N
 թէ. | V յունի թէ և ... ջանացին. | T ջանիւք. 10. Q ջանային. | NOP
 ապայ. | P սկըսկան. | P զնայ. | T հրացուցել. 11. C շամփուր. | B
 շամփուրք խորովեցին զնա փխ. շամփուրս ... մարմնոյ նորա. | GKL
 OTU յունիճ երկաթի. | Z յունի եղին. | CKYc քնքուշ. | T ոսկերաց
 փխ. մարմնոյ. 12. GHKLMBVY յունիճ ի. | BG տեղի. KLN տեղ.
 MRY անգամ. H յունի. | OP նայ. | M միոյ միոյն. | Q ի դուռն.

մահու խոնարհէր և ի դաւանելոյ գժրիստոս Աստուած ոչ դադարէր:

Ո՛վ քաջութեան հաւատոյն, որ ոչ ի դուռն եկեղեցւոյ սնեալ և ոչ առ ոտս քահանայից կացեալ և ոչ ի լուր 5 աստուածային գրոց պատուիրանացն սովորեալ, այլ ի տունս այլազգեաց սնեալ և ի վարս նոցին վարժեալ, առ ոտս անօրինաց կացեալ և նոցին օրինացն հմտացեալ: Բայց ի ծագմանէ աստուածային շնորհացն նշուլից ի սիրտ նորա՝ այնքան պայծառացաւ հաւատովն, մինչ զի ոչ վեր- 10 ջացաւ յառաջին սրբոց նահատակաց: Այլ ի նմանութիւն նոցին հանդիսացաւ և պսակաց նոցին արժանաւորեցաւ:

Եւ յետ այնքան այրեցմանն և սատտիկ տանջանացն՝ կամէին դնել զնա ի կողով և հանել արտաքոյ քաղաքին, զի քարկոծեացեն: Իսկ նա իւրովի վազեաց, թէպէտ և 15 կաղ էր և զայնքան կարծրագոյն տանջանս չարչարանացն

1. Z գնայր փխ. խոնարհէր. | V չունի և ի դաւանելոյ ... դադարէր. | GHKLY դաւանելոյ. | Z չունի աստուած. 3. Q քաջութի. C քաջութբ. P քաջութբ. | OU ունիմ հաւատոցն. | b եկեղեցւոյն. INZ եկեղեցոյ. V եկղցոյ. 4. փխ. սնեալ G կոխեալ. OU կացեալ. | Z յոտս. | BCUZb քահանայի. | NPQVc կեցեալ. GHO սնեալ. U սընեալ. KL վարժեալ. | T զլուր. 5. Ib գրոց և. BQT չունիմ. | Pbc պատուիրանացն. IZ պատուիրանաց. | T լուեալ փխ. սովորեալ. | C չունի ի տունս ... վարժեալ. 6. INQ այլազգաց. | OUC սընեալ. | b վարս. | L և առ. | Z յոտս. 7. IRY անօրինացն. | Uc կեցեալ. | OTU օրինաց նոցին. KL ի վարս նոցին. N նոցին անաւրինացն. | HUC հրմտացեալ. 8. I ի նշուլից ծագմանէ ածային շնորհաց. | Z ածային. | GHK LME շնորհաց. | Pbc նշուլից. Z նշուլից. C նշուլիցն. | B որի սիրտ. c ի սիրտս. 9. HMR Y այսքան. | b պայծառացեալ. | GHELMNRTY հաւատով. I ածային հաւատով. | I չունի զի. | N վերջեցաւ. 10. Q առաջին. | N նահատակացն սրբոց. | O սրբոց. PQUC սրբոցն. | G MOTUVZ նահատակացն. I նա. | U ի նմանութե. I ի մանկութի. II. b նց. | GHKLMRYZ չունիմ և պսակաց նոցին արժանաւորեցաւ. | I T արժանացաւ. 12. BZ այրեցման. 13. Bb կամեցան. | P գնայ. OU չունիմ. | փխ. ի կողով GHELMRY ի սակառն. O քթոց. | V հանել զնա. | N յարտաքոյ. | C արտաքին փխ. արտաքոյ քաղաքին. 14. փխ. զի քարկոծեացեն՝ OUZ և քարկոծել. T զի և անդ քարկոծ արասցեն. | T չունի իսկ նա իւրովի վազեաց... քարկոծ արարին զնա, այն է օղ 14-3. | O նայ. I չունի. | N վազաց. | Bb որ փխ. և. 15. Z կածրագոյն. N ծանրագոյն. | CGHELMQRY տանջանսն. | G չարչարանաց.

ի մարմնի իւրում տարեալ ունէր:

Եւ այնպէս ելեալ արտաքոյ քաղաքին, և անդ քարկոծ արարին զնա, և հարեալ սրով կտրատեցին զմարմին նորա և անդամ անդամ յօշեցին. և լուցեալ հուր այրեցին զմար-

5 մին նահատակին, մինչ զի և ոսկերքն ամենայն այրեցան:

Եւ այլազգիքն դափով և արապանով շուրջ և բոլոր պարէին զգիշերն ամենայն և համարէին պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ: Եւ այնպէս կատարեցաւ սուրբ նահատակն Քրիստոսի Մեղքիսէթ, յուլիս ամսոյ ի տասն:

10 Իսկ զԿարապետն զնացեալ կալան ի ճանապարհին և զերկու ականջան հատին և սպառնալեօք երկեցուցանէին զնա, զի ուրասցի զՔրիստոս: Եւ նա ոչ թուլացաւ ի հաւատոցս Քրիստոսի. այլ արիաբար և նա մարտիրոսացաւ յԱստան քաղաքի, և հրով այրեցաւ յետ կատարմանն, որ-

15 պէս և սուրբն Մեղքիսէթ ի Վան:

1. Պ Ի մարմն. | BNUZԾ Իւր. I յունի. | C յունի տարեալ. | V ընդունէր. 2. N այն. | Y եկեալ. Z ել. OU ելեալ զնացին ի տեղին որ կոչի աւագկոյտ (O աւագկուտ). | I արտաքո. | Z քարկոծեցին. 3. P զնայ. | I յունի հարեալ. | KL յունի սրով. | KU կտրատեցին. | G HMR Y կտրատեցին սրով. | C զմարմինս նորա. Z յունի. KL զնա սրով. BN զնա. GHMR Y զմարմին նահատակին. O զմարմինն նորա. 4. N աւշեցին. IO յօշեցին զնա. | NZC յունի և լուցեալ հուր այրեցին. | N զմարմինն. 5. I յունի մինչ. | GHKLR T U Y յունի և. | Z մինչև փխ. մինչ զի և. | I ամ մարմինն այրեցաւ. | Q ոսկերք նր փխ. ոսկերքն ամենայն. 6. O այլազգիք. N այլազգիքն. | BIV դափով. N OTUZ դաբով. | BCMNUVZ արարանով. | Z գրոլորն. | V պարէին բոլոր. 7. CZ պատէին. | T յունի զգիշերն ամենայն. | L համարեցան. | P զպաշտան. 8. N այնպէպէս. | P կարարեցօ. Q կատարեցան ի քս. | GHKLMNPRVYZ յունի սուրբ. 9. BQ յունի քրիստոսի. Z այ. | NPZC մեղքիսէթ. Ե մեղքիսէթ. C մեղքեսէթ. OQ մեղքիսէթ. G H L M R Y մեղքիսէթ. | K L M R Y ի յուլիսի. H ի յուլիս. BQ յուլիսի. | B I Q յունի ամսոյ. | B M Q T V յունի ի. | O T U թ. G Ժ ի փ. 10. N կարապետն. | N կալան. Z կալա. | N ի ճանապարհին. I ի ճանապարհի. 11. V և բ. | GHKLMNBYZ յունի և զերկու ականջան հատին. | H ըսպառնալեօք. | V երկուցանէին. I անացուցանէին. Q անացուցին. 12. O P զնայ. B G H I K L N R Y յունի. | G H K L M R Y յունի և նա աշ...քրիստոսի. | P նայ. | O T U Z ի հաւատոցն. 13. P նայ. 14. Q ի յօստան. | C այրեցին. | Z կատարման. N կարմանն. 15. H M N B Y սր. | O Q մեղքիսէթ. N Ե մեղքեսէթ. H K R Y մեղքիսէթն. B P Z C մեղքիսէթ. M մեղքիսէթն. C մեղքեսէթ. L մեղքիսէթն. | I O T U յունի ի վան. G ի

Գործեցաւ այս ի թուականիս մերում ՊՄԲ ամին:

Այս վկայաբանութիւնն ունին B էջ 449 ա'—բ', C 1158'—1159'', G 567 բ''—568 բ', H 530 ա'—բ'', I 574 ա''—575 ա'', K 538 ա'—բ'', L 465 բ''—466 ա'', M 555 ա''—556 ա', N 531 բ'—532 ա'', O 524 բ'—525 բ', P 455 բ'—456 բ', Q 546 բ''—547 բ'', R 536 բ''—537 բ', T 546 ա'—բ'', U 521 ա'—բ'', V 387 ա''—388 ա', Y (Ա. հատ.) 266 բ'—267 ա'', Z 408 ա'—բ', b 592 ա''—593 ա'', և Ե, բոլորն էլ հրոտից 4= յուլիս 10՝ Սրբուհի Ագնասիայի վկայաբանութիւնից յետոյ (միայն OTU հրոտից 4= յուլիս 9, Ընկուզաց (Անգլիացոց) Թումաս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից յետոյ)՝ այս վերնադրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր (B սբ) վկայեցն (P վկային. Z վկային. BKLU աւելացնում են «քի», իսկ b «քսի»)Մելքիսեթի (այսպէս ունին BLPTԵ. իսկ GR մելքիսէթի. HNUY մելքիսեդի. C մելքեսեդի. I մելքիսէթին. MRZ մելքիսեդեկի. O մելքիսեթի. b մելքեսեթի. V մելքիսեթեկի. Q մելքիսեթի) և Կարապետի (I կարապետին)»:

Թուականի մէջ հրոտից Գ-ի դէմ դրած ենք նոյ. 9 ուր. ըստ շարժական տոմարի, բայց նաև Յուլիս 10 42. ըստ անշարժ տոմարի:

DW ձեռագրերը ամբողջ վկայաբանութիւնը վերածած են հետևեալ յիշատակութեան. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր վկայեցն Մելքիսեթի (D մելքեսեդի) և Կարապետի՝ որ կատարեցան ի Վան քաղաքի ի թվականիս մերում Պ և ՄԲ ամին. փառս քի այ.՝ D էջ 547 ա', W էջ 487 բ', երկուսն էլ հրոտից 4= յուլիս 10, նոյնպէս Սրբուհի Ագնասիայից յետոյ:—Նմա. նաև Չամչեան, Գ. 436-7, Յայսմ. Ա. տպ. 949'—950', Բ. տպ. էջ 647—648, Գ. տպ. հատ. Բ. էջ 12''—13':

վան ի փ. 1. HQRVYZ ի թվականիս. NObc թըւականիս. P ի թւվկանիս. | I մեր. BN հայոց. | U ի պժբ. B ըճժբ. H ըճ և ծ և բ. Z ըճժբ. CGKLMRY ըճ և ծբ. | C1NPQVZbc յոթին ամին. OU աւելացնուռ են այստեղ՝ շիակ անիծեալ ուրացողն (U ուրացողն) սիանոս յետոյ ահկեալ ի շարաչար ախտս (O ախտ) հիւանդութեան և ծակտեցան ամենայն ոսկերքն և որդնալից եղեալ (O եղև) սատակեցաւ (U չուկի) և կորեաւ զյաւիտենական կորուստն»:

ՅՈՒՀԱՆՆԵՒ ՔՈՂՈՎՈՅ ԶՄՈՎՈՒԹՅՈՒՆ

† ՊԾԲ=1403 սեպտ. 10.

Սուրբ քահանայն Յովհաննէս էր ի քաղաքէն Յերա-
 պոլեայ, որ այժմ Զմշկածագ կոչի, բարեյաղթ ծնողաց զա-
 ւակ. այլ և երկիւղած յԱստուծոյ, հեզ, խաղաղարար, խո-
 նարհ, համբերող, երկայնամիտ, աղօթասէր, ժիր, աղ-
 5 քատասէր, ողորմած, գթած ի վերայ տնանկաց, որբոց
 և այրեաց խնամածու: Եւ ամուսնացեալ էր ի կարգ
 աշխարհի. բայց այնպէս էր յաշխարհի, որպէս հրեշտակ ի
 մարմնի, և որպէս ասէ առաքեալն թէ ճուրհիցիմք կանայս,
 որպէս թէ ոչ ունիցիմք, զի անցեալ է վայելչութիւն աշ-
 10 խարհիս»: Զի այնպէս սուրբ և մաքուր էր մարմնով, որպէս
 միշտ և հանապազ զՔրիստոս պատարագէր:

Եւ յազգմանէ չարին ոխացան այլ քահանայք քաղա-
 քին ընդ նմա և զբազում ժամանակս հալածական պա-
 հէին զնա ժողովրդեամբ իւրով: Եւ սուրբն սրտնեղեալ
 15 ի նոցանէ, առեալ զիւր ժողովուրդն՝ գնաց արտաքոյ պա-

1. GHKME յոհաննէս. I յոհանէս. | HY յերապոլեա. R յերայպո-
 լեայ. 2. GHELY չրմշկածակ. M չրմշկածակ. R չրմշկածակ. | Y բա-
 րեյաղթ. G բարեպաշտ. | HLR ծնողաց. 3. L խաղաղար. 4. HY համբե-
 րող. | HK աղքատասէր ժիր. | LMBY յունիս աղքատասէր. 5. L յունի գթած.
 | R որբոց փա. որբոց. 7. G յունի բայց այնպէս էր յաշխարհի. | L աշ-
 խարհի փա. յաշխարհի. 10. M որ փա. որպէս. 12. L յայլ. MBY յունիս.
 14. H իւր. 15. G և գնաց. R յունի գնաց. | H պարրապին. M քաղաքին.

րսպին ի տեղին՝ որ կոչի Կարմիր Սարուկ։ Հիմն էարկ մեծ
և հրաշափառ եկեղեցւոյ և առեալ հրաման յամիրայէն՝
որ կոչի մելիք Մահմուտ, շինեալ կատարեաց զեկեղեցին,
բայց փայտաշէն։

5 Իսկ այլ քահանայք քաղաքին ռխացեալ էին ընդ բանս
նորա։ Երթեալ չարախօսեցին զսուրբն մելիք Մահմուտին
և Սայտի բէկին, որ նստեալ էին յՈւշապակ բերդին՝ որ է
յանդիման քաղաքին։ Եւ յայնմ աւուր արբեալ էին, զի
դինի ըմպէին։ Եւ բարկացեալ ամիրայն մելիք Մահմուտ
10 և Սայտի բէկ՝ աթոռակիցն իւր՝ ետուն հրաման զօրացն
իւրեանց երթալ քակել զեկեղեցին։

Եւ ի մի վայր ժողովեալ և դնացեալ արարին ըստ
հրամանաց բռնաւորին և բորբոքեցին հրով, և զսուրբ
քահանայն Յովհաննէս կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ արկին
15 ի հուրն։ Եւ այնպէս աւանդեաց ի մէջ հրոյն զհոգին ի
ձեռն Աստուծոյ։ Եւ մազ մի ի գլխոյն և ի մուրուացն ոչ
էր կիզեալ։ Եւ կտրեալ զսուրբ աջն տարան ի բերդն առ
ամիրայն։ Եւ ի տանին զսուրբ աջն՝ շնորհօքն Աստուծոյ
եւ մատունքն՝ որպէս մոմ վառէին, քանզի գիշեր էր։

20 Իսկ ամիրայն տեսեալ զսուրբ աջն՝ զզջացեալ ար-
տասուեաց։ Եւ յառաւօտուն լոյս պայծառ ծագեաց յերկ-
նից ի վերայ սուրբ մարմնոյ նորա։ Որոց ամենեցուն տեսեալ
արք և կանայք՝ Հայք և Տաճիկք՝ հիացեալ փառս ետուն
Աստուծոյ։ Եւ ի վաղիւն հրաման առեալ յամիրայէն քրիս-
25 տոնեայքն՝ երթեալ բարձին զսուրբ մարմինն հանդերձ

2. RY եկեղեցոյ. 3. KL կոչիւր. | GKLM մելիք. 5. Y քաղաքէն. B
քղքէն. 6. GKLM մելիք. 7. GHKMR Y սայտի պակին. | փխ. էին M էր.
HKLR Y յումիւ. | L յուշապակ. 8. LR զգինի փխ. զի գինի. 9. Y ընպէին. | Y
արիրայն. M յումի. | GKLM մելիք. L զմելիք. 10. HKMR Y սայտի պակ.
L սայտի բակ. | G և ետուն. | G զօրաց. 11. L երթել. 12. GHKLY
ժողովել. 13. HMR Y թգրին. KL ամիրային. | Y զսուրբ փխ. և զսուրբ.
14. I յոհաննէս. | փխ. ձեռօք HMR Y կապեալ ձեռօք. 15. G այնու փխ.
այնպէս. | G զհոգին իւր ի ձեռն այ ի մէջ հրոյն փխ. ի մէջ...աստուծոյ.
16. HY ի մուրուացն. R ի մուրուացն. 17. K կրտրեալ. | HY ի բերթն.
18. M ի տանին. 19. G զմոմ. 20. փխ. տեսեալ M առեալ. 21. HRY
առաւօտուն. | KL յումիւ յերկնից. 24. RY ի վաղիւ. | R հրաման.
| Y ամիրայէն. 25. H երթալ.

աղոջն և տարեալ թաղեցին յեկեղեցին՝ մեծաւ պատուով
որ կօչի Աստուածածին՝ ի ներքս պարսպին:

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Յովհաննէս ի թուա-
կանիս մերում 9 և ԾԲ ամին, յամսեանն սեպտեմբերի
5 ի Ժ: Եւ ես նուաստ Դաւիթ եպիսկոպոսս արարի զպատ-
մութիւնս:

Այս վկայաբանութիւնը ունին G էջ. 410 ա'—
բ', H 378 ա'—բ', K 378 բ''—379 ա'', L 352 ա''—բ',
M 417 բ''—418 ա'', R 394 բ'—395 ա', Y 119 բ''—
120 ա'': բոլորն էլ՝ արեգե ժԹ—մարտ 27 Կատարինէ
կոյսեց յետոյ:

Վերնագիրը՝ «Յայսմաւուր յեշաասկ Յոհաննէս
քհնյին» (G յեշատակ է):

Հմտ. Զամչեան, Գ. 437, Յայսմ. Բ. տպ. 473'—''.
Գ. տպ. Բ. 135'—''. Ա. տպ. 682'—'':

1. L եկղցին. 2. M ի ներքոյ. | R պարբսպին. 3. I յոհաննէս. | HBY
ի թվականիս. 4. փե. պ և ծբ H պ և ծ և բ. L պծբ. 5. GKLM ԽY
չուցին ի. | HY նըւաստ. | GKLM եպիսկոպոս.

ԻՍԸՀՈՎ (ՅՈՎՍԷՓ) ՊՈՐՄԻԿ ԹՎԻՐԻԾՅԵՑԻ

† ՊԿՁ 1417 ապրիլ 18.

Սա էր ի մայրաքաղաքէն Շահաստանայ, որ է Թաւրէզ, ազգաւ Պարսիկ և հաւատովն Տաճիկ, յոյժ չարաբարոյ և ժանտ, ի տիս մանկութեան անառակ և վայրազնաց, լիբը և յանդուգն, հալածիչ քրիստոնէից, ոչ ունելով բնաւ 5 պակասութիւն չարեաց. այլ էր բոլորովին կամարար սատանայի և դիւաց նորա:

1. DFHINORY սայ. Ե որ. | NP ի մայրաքաղաքէն. Fc ի մայրաքաղաքին. E ի քաղաքէն. | HI շահաստանա. | փխ.որ BEGHĒMNRԿb այս. | L այս էր փխ. որ է. | DFJOPSW Թաւրէզ. U Թաւրէժ. B Թաւրիզոյ. HMRԿb ի Թաւրիզոյ. E Թաւրէզոյ. G Թաւրիզու. N ի Թաւրիզու. KL Թարվիզոյ. 2. N պարիկ. | BEILOc հաւատով. | փխ. տաճիկ Ե մանկետական. V զղլպաչ. | O չարաչարոյ. Q ժանտարարոյ. V ժանդարարոյ. 3. CDEFGHIJKLMNOPRSUWԿbc ժանդ. QV չար. | N մանկութեն. Bb մանկական. E մանգական. CDEFIJOPQSUVWc յունիւն. | փխ. ա՛ռառակ BEGb և ի հասակն երիտասարդական անառակ. | N վայրայգնաց. E վարազնաց. C վայրազնաց երիտասարդական. Q վայրազնաց երիտասարդութեն. DIJOPQSUVWc վայրազնաց երիտասարդութի. F վայրազնաց երիտասարդութի. S վարազնաց երիտասարդութի. 4. փխ. և N ի յանդուգն. | BHJMY յանդուգն. D անդուգն. IV անդուգն. C յանդուգն. R յանդուգն. b պունիկ և յանդուգն. | ELMR և հալածիչ. S հալածիչք. | E յունի ոչ ունելով ..... դիւաց նորա, այն k սոյ 4-6. | B յունի բնաւ. CPQVc բնաւ ամենեկին. DIJS W ամենեկին. U ամենին. 5. BJNOPQSUVc ի չարեաց. b ի չարեացն. | HKLMRVY յունիւն էր. | c բոլորովիմք. D բոլորեկին. | F կամար. DW յունիւն. | DW սատանայ. 6. փխ. և դիւաց նորա DW և դիւացն բնակարան. b յունի.

Եւ յաւուր միում ի տեսլեան երևեցաւ Քրիստոս նմին Սահակայ, որպէս առաքելոյն Պօղոսի ի մուտն Դամասկոսի: Եւ զերիս աւուրս, որպէս մեռեալ՝ անկաւ յերկիր Իսահակն այն: Եւ ապա ուշաբերեալ՝ զարթեաւ և պատմեաց հօրն իւրոյ և եղբարցն զտեսիլն և ասաց թէ «Ճշմարիտ Քրիստոս Աստուած է և Որդի Աստուծոյ»: Եւ երթեալ առ քահանայն Հայոց՝ մկրտեցաւ և փութապէս ուսաւ զգիրս Հայոց ի շնորհացն Աստուծոյ: Գիտէր և զՏաճկաց գիրսն և էր յոյժ արագամիտ և տեսող, որով մեկնէր զամենայն գիրս աստուածային Հին և Նոր Կտակարանաց և ի դուրսս բաժանէր: Էր և կարի տրամաբանօղ ընդ Տաճկաց և ընդ երկարնակ հերձուածօղ քրիստոնէից և փոյթ՝ ի պատասխանիս: Ուղղափառ մտօք քարո-

1. (փխ. ի տեսլեան... դամասկոսի, այն է օղ 1-3.) BEGHKLMNRYb երեցաւ նմա քս ի տեսլեան. (JN ի տեսլեանն. | փխ. ի տեսլեան E ի յերազի.) | c յունի ի տեսլեան. | D յունի նմին. | փխ. նմին սահակայ Q նմա. W իսահակայ. V յունի. 2. CFIJOPSUc ոպ և. 3. Q յունի որպէս. | N յունի որպէս մեռեալ. | C զմեռեալ. | B ի յերկիր. JSb յերկրի. I յունի. 4. EIJB սահակն. B իսահղն. N ոպ մեռեալ սահակն. | S յունի իսահակն այն. | PW ապայ. | DFKLMNOPR յուշաբերեալ. | B յունի զարթեաւ և. | QV պատմեաց փխ. և պատմեաց. | N պատմեաց զտեսիլն. 5. I հօր. | FIJOPSUWb իւր. E յունի. | N յունի զտեսիլն. 5-6. N քրիստոս ամ է ճշմարիտ. 6. P յունի քրիստոս. | F ամ է քս. | Pb հրդեալ. 7. փխ. առ քահանայն J քհայն. L առ քնյս. b առ քհս. O առ քհայս: MR առ քնյն. | IL NQV և մկրտեցաւ. 8. O յունի ուսաւ. | HKLMRY զգիրն. V գիրս. | C և ի. | փխ. ի շնորհացն I շնորհօքն. | N յունի ի շնորհացն աստուծոյ. | E ի շնորհացն. 9. B զտաճիկ. V պարսից. | I զգիրս տաճկաց. c զգիրն պարսից. | BKLB գիրն. | QV յունի էր. | BCFINOQS UVbc երագամիտ. P երագայմիտ. | DEFGHIJNOPQSVWYbc տեսող. MR տեսանօղ. | փխ. որով BGHKLMRYb որ և. E և. N որ. 10. MB մեկնեալ. | GHMBY գիրսն. | L յունի աստուածային. | QV զհին. | DVW կտակարանացն. b կտակարանացն այ. 11. EFQb ի գլուխ. W ի գլուխն. | C DEFHIJNOPQRSWYbc տրամաբանօղ. V տրամաբանօղ. KL տրամաբան. 12. c ընդդէմ տաճկաց. BEGHMNRyb ընդ պարսից. KL ընդ պարսիցն. | c յունի և. U ընկ. | Sb յունի և ընդ ... քրիստոնէից. | DJ OUW երկարնակաց. RY երկարնակ. N երկարակ. | փխ. երկարնակ ... քրիստոնէից BI երկարնակաց. | CDJW հերձուածօղ. FOP հերձուածօղ. Q հերձուածօղաց. | փխ. հերձուածօղ ... քրիստոնէից EGM NV հերձուածօղաց. c հերձուածօղաց. HKLRY հերձուածօղացն. | JOP քրիստոնեաց. F քրիստոնէեաց. 13. HKLMNQRVY ի պատասխանիսն. | DFJOPQc ուղափառ. HKLMRY և ուղղափառ. N և ուղղափառ հա-

զէր անհաւատիցն զՔրիստոս Աստուած և զբազումս անձէր ի հաւատս ճշմարիտ և լուսաւորէր զնոսա վերստին ծննդեան շնորհօք՝ մկրտութեամբ սուրբ աւազանին։ ԶՔրիստոս Աստուած քարոզէր և զՄահմետ սուտ և խաբեբայ 5 անուանէր՝ Կարապետ Նեոխնն և մոլորեցուցիչ՝ մարդանօրէնութեան և որդի կորստեան։

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ կացուցին զնա յատենի և հարցանէին։ Եւ նա յայտնապէս 10 դաւանէր զՔրիստոս Աստուած և հաստատէր վկայութեամբ գրոց ի Հայոց և ի Պարսից՝ ի սուրբ Աւետարանէն և ի Ղուրանէն։ Եւ նորա 15 շատ ջանացին ողորմեօք և

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ և շատ ջանացին ողորմեօք և սպառնալեօք և ոչ կարացին խափանել զնա յասելոյն զՔրիստոս Աստուած։ Եւ գանեցին զնա ստատիկ և կիսամահ արարին ի Թաւրէզ, և թողն, զի թերևս գայցէ ի հաւանութիւն շար կամաց նոցա։ Եւ

լատով և. | Ե լուսի ուղղափառ մտօք. 1. EIJOQ անհաւատից. V անհատից. DRLNW լուսիկ. | N զքս անհաւատիցն փի. զքրիստոս աստուած. | ILM զբազումս անհաւատիցն. K զբազումս յանհաւատիցն. 2. CDIW ճշմարիտս. N ճշմարտութիւ. ԵՑ քի. | DWb լուսիկ և լուսաւորէր....սուրբ աւազանին, այն Կ տղ 2-3. | BEGHKLMNRY գամենեան փի. զնոսա. | D վերստին զնա. | IJPC վերբատին. F վերստին. | BEGHKLMNRY լուսիկ վերստին ծննդեան. | CFJOS ծննդեան. Q ծննդեան. Ic ծննդեամբ. V ծննդեան. 3. P շնաւրաք. | E մեկրտութիւ. QV սր մկրտութիւ. BELMNe մկրտութեան. | EQ լուսիկ սուրբ. | HMYR աւազանաւ. 3-4. Ե և քզէր զքս ան. 4. C լուսի և զմահմետ...կորստեան, այն Կ տղ 4-6. | BHR զմահմետ. D զմահմետ. N զմահմետ. V կուսպաշտան. | HR խաբեբա. O խաբեփայ. N խաբեբայ. 5. Ec անուանէր. Ե ասէր. | Ե լուսի կարապետ ....որդի կորստեան. | EGIQVc նեոխն. | J զմոլորեցուցիչ. L մոլորեցուցից. G մոլորեցուցիչ մարդկան. | DW լուսիկ մարդ ...կորստեան. 6. F անօրէնութիւ. | HIJNQRSc կորստեան. | Յայտոյ հասուածում ձեռագրերը երկու խմբի են բաժանուում. ձախ սիւնեակն ունին DEFIJOPQSUWc, իսկ բնագրում մտնր շատերով պարտի ենմա են BEGHKLMNRYb. 8. P զնայ. | I յատեան. QV յապարիսին. W յատեինի. 9. OP նայ. | Ե համարձակ. 10. Ե խոստովանեցաւ փի. դաւանէր. | FP լուսիկ աստուած. 12-13. Ե պարսից և հայոց. 13. J յաւետարանէն. P աւետարանէն. Sc յաւետարանէն. 14. փի. ի յուրանէն ... հաւատն, այն Կ տղ 7. Ե պարսից 8. MYR լուսի և. 9. H ըսպառնալեօք. | L կարարացին. 10. փի. խափանել N հաւանեցուցանել. | N զնայ. | փի. յատելոյն...աստուած HKLMRY զքս ան ստելոյն. E քարոզելոյ զքս. N որ դառնա ի յատելոյն թէ քս ան է. II-15. N լուսի և գանեցին ...կամաց նոցա. I2. E,

սպառնալեօք, զի դարձցի յառաջին մոլորութեան հաւատն իւր հայրենի՝ և ոչ կարացին, և սկսան գանել զնա և չարչարել ի քաղաքն Թաւրէզ: Եւ կիսամահ արարեալ թողին, և նա ոչ դադարէր ի քարոզելոյ զՔրիստոս Աստուած:

նա ոչ դադարէր ի քարոզելոյ զՔրիստոս Աստուած և հաստատէր վկայութեամբ ի սուրբ Աւետարանէն և ի Ղուբանէն:

10 Եւ անտի զնաց ի Հէշատ, և անդ քարոզէր և զբազումս յանհաւատիցն ի հաւատս ածէր և զհաւատացեալսն ի զղջումն ածէր և ի խոստովանութիւն շարժէր քարոզութեամբն իւրով: Զմեղս խոստովանել օւսուցանէր մարդկան և ուղիղ հաւատով զՔրիստոս Աստուած պաշտել: Եւ

14-2. V այլ գրոց. 15. Q Զանային. | Q սողգանօք. 1. P դարձի. 2. OQ առաջին. I առաջի. | F մտլորութէ. C լուծի. | փխ. մտլորութեան հաւատն Q մտլորութին. V մտլորութի. 3. S լուծի հայրենի. 4. DP գնյ. Q լուծի զնա. 5. FJSW թավրէզ. P թարէզ. I շահաստան. 6. V արր-արել. 7-9. c լուծի և նա .... զքրիստոս աստուած. 7. P նայ. 8. V ի քրզել. | O լուծի ի. | աստուած քառից յեօյ QV աւելացնում են և անդ ևս բազում շարչարանս անցուցին.

լուծի զնա. | HKLMRY ուժգին սաստիկ. 13. HKLMRY լուծի թաւրէզ. G ի թավրէզ. | HKLMRY թողին ի թավրէզ փխ. թողին. 14. E ի չարութի փխ. ի հաւանութիւն չար. 15. b լուծի շար կամաց նոցա. | M բատ փխ. չար. 1. E նա ամենկին. 4. B ի զուռանէն.

10. (փխ. եւ անտի.....այրեցաւ, այն է տղ 10 մինչև էշ 212 տղ 7.) DW և անդի հեշաթ և անդի գոռնաւայ և անդ ևս շարչարեցաւ և անդի զնացեալ ի քղքն լայիւան և անդ հրով այրեցին և ոչ այրեցաւ. | V անդի. | փխ. անտի զնաց BEGHKLMNRYb զնացեալ. | BEFHJKLMPRESUY ի հեշատ. I ի հայառ քաղաք. O ի հրեշտակ. | BEGHKLMNRYb հեշատ քառից յեօյ և յայլ տեղիս. | BEGHKLMNRYb լուծի և անդ քարոզէր. | S անտ. I լուծի. | Fc քարոզէր զքս. U քարոզէր զքս ած. | C LN զբազում. 11. CFJOPQSUV լուծի յանհաւատիցն. | (փխ. յանհաւատիցն.....անցուցին ընդ նա, այն է տղ 11-1.) BEGHKLMNRYb էած յանհաւատիցն ի հաւատս քի (b լուծի յանհաւատիցն N քսի). | I էած. | (փխ. և զհաւատացեալսն.....աստուած պաշտել, այն է տղ 11-14.) CFJOPQSUV ունի քարոզելովն իւրով պաշտել զքս ած (V իւր. փխ. քարոզելովն իւրով Q և տայր. V լուծի պաշտել.). I լուծի.

անդ ևս բազում չարչարանս՝ անցուցին ընդ նա:

Եւ անտի գնաց ի քաղաքագիւղ մի, որ կոչի Գուռնաւայ՝ և անդ ևս քարոզեաց զՔրիստոս Աստուած, և չարչարեցաւ յանօրինաց:

5 Եւ անտի երթեալ ի քաղաքն Լայիլան ի քարոզել զՔրիստոս Աստուած՝ և անդ կալան գնա և կամեցան այրել հրով, և ոչ այրեցաւ:

Եւ անտի գնաց ի Նախչուան: Եւ անդ կալան գնա վասն ի Քրիստոս հաւատոցն և ձգեցին ընդ պարիսպ քա-
10 ղաքին ի վայր, և ոչ փասեցաւ:

Եւ անտի դարձեալ եկն ի Թաւրէզ և գնաց ի Մա-

1. JS յունիս անդ. | փի. անցուցին ընդ նա Ic կրեաց. | P ընդ նայ. O ընդ նա. 2. IPV անդի. | P ի քաղաքագիւղ. B ի քղաքագիւղ. Fc ի քաղաքագիւղ. HRYb ի քաղաքագիւղ. C ի քաղաքագիւղ. S ի դեռալաքաղաք. J ի դեռալաքաղաք. I ի գեղաքաղաք. UV ի գեղաքաղաք. EN ի գեղաքաղաք. O ի քաղաք. | փի. որ կոչի B որոյ անունն էր. I անուն. | FJOPQSUV կոչիւր. | BIMNUb գուռնաւա. R գուռնաւայ. E գիւռնաւա. FP գուռնաւեա. V գոռնաւայ. c գուռնաւա. 3. c յունի և. | OS անտ. | փի. անդ ևս E անդ. I յունի. | BEbc յունիս աստուած. 4. I յունի և չարչարեցաւ..... ի քարոզել զքրիստոս աստուած, այն k տղ 4-6. | c տանջեցաւ փի. չարչարեցաւ. | KL յանօրինացն. N ի յանաւրինաց. QV ի յանօրինաց. 5. JQV անդի. P անտ. c յանտի. | Fb երթալ. Nc գնաց. | E ի քաղաք. | N ի լայիլան քաղաքն. | MR լայիլայն. O լայիլայնի. | BEGHKLMNRYb յունիս ի քարոզել զքրիստոս աստուած. | փի. ի քարոզել c քարոզեաց. O յունի. 6. c յունի աստուած. | FJOS անտ. | BEGHKLMNRYb յունիս կալան գնա և. | փի. կալան գնա ... այրել հրով c արկին գնա ի հուր. | P գնայ. I յունի. | BGHKLMQRyb այրել գնա. N գնայ այրել. V այրել. | IJOSU հրով այրել. 7. E հրով գնա. | E ոչ այնու. 8. փի. անտի IVW անդի. HKLMRY նա. c անտի չրջադայութիւն և քարոզութիւն | փի. գնաց I եկն. | DW յունիս գնաց ի. | CFIJOPSVWc ի նախչուան (W յունիս). Q ի նախչուան. B ի նախչուան. | OS անտ. DIW յունիս. | BEGHKLMNRYb յունիս կալան...հաւատոցն և. | I յունի գնա... հաւատոցն. | F գնայ. 9. DW յունիս վասն ի քրիստոս հաւատոցն. | O հաւատոցն. | փի. ձգեցին BENbc ընկեցին. GHKLMRY ձգեցին գնա. BENb ընկեցին գնա. | I ընդ պարիսպն. | I յունի քաղաքն ի վայր և. 10. BDEGHKLMNRYWYb յունիս ի վայր. 11. DIQVW անդի. GHKLMRY յունիս | DIW յունիս դարձեալ. | I յունի եկն. | DGJELMNB SWc ի Թաւրէզ. HY ի Թաւրէզ. | I յունի և գնաց. | BDMU ի մարաղա. QV ի մարաղան. CDFJOPQSUVW մարաղայ-ից յետոյ և քարոզէր զքս.

րաղայ՝ ուր կալան և կախեցին զնա գլխիվայր զերիս աիւս և զերիս գիշերս՝ վասն ի Քրիստոս հաւատոցն։ Եւ Աստուած պահեաց զնա անվնաս։

Եւ այնպէս շրջագայեալ ի Քրդաստան, ի Պարսկաստան, ի Հայաստան, ի Վրաստան, յԱսորեստան, ի Բաղդատ և յայլ բազում տեղիս՝ քարոզութեամբ ածեալ զբազումս ի հաւատս Քրիստոսի՝ զամս քառասուն այնպէս ջանաց և ի նոյն ծերայաւ։

Եւ յետոյ երթեալ ի Շրուան ի քաղաքն Շամախի՝ և յորտաստ վարդապետութեամբ քարոզեաց անդ զՔրիստոս, և զբազումս լուսաւորեաց ի լոյս աստուածգիտութեան։

1. փի. ուր I և. | QUV կալան զնա. DI կալեալ փի. կալան. | BE GHKLMNRYb չունիմ կալան և. | DI չունիմ և. | FILPQUVW չունիմ զնա. | E գլխիվար. DG գլխիվայր. FPW գլխիվայր զնա. KL չունիմ. | փի. զերիս աիւս և զերիս գիշերս BEGHKLMNRYb զերիս աուուրս. 2. փի. վասն ի քրիստոս հաւատոցն CDFOPQUVWc վս քի. J վս ի քի. IS չունիմ. | B հաւատոցս. | փի. և աստուած պահեաց զնա անվնաս I և ոչ վնասեցաւ. 3. DN զնայ. P ըզնա. 4. V չունի և այնպէս ..... ի վերայ փիմի, այն է տղ 4 միևչեւ էջ 214 տղ 7. | c չըջեալ առաքելաբար. E չըջագայել. N չըջագայեաց նա. P չըջայգայեալ. BEb չըջագայեաց. | I ի քրդաստան. E ի քրդաստան և. b ի քրդաստան և. LW ի քրտաստան. D ի քրթաստան. Q ի թուրքաստան. N ի քրդաստան և. | c ի պարսկաստան ի քրդաստան. | B ի հայաստան ի պարսկաստան. CDFIJOPQSUW չունիմ ի պարսկաստան ի հայաստան. 5. b և ի հայաստան. | CDN և ի վրացտուն. | BFHIQSYb ի վրացտուն. P ի վրացտուն. JOW ի վրաստուն. c ի գուռջաստան. ME չունիմ. | CDFIJOPQSUWc չունիմ յասորեստան. N ի յասորեստան. | C և ի բաղդատ. | EINOPS ի բաղդատ. b ի բաղդադ. HBY ի պաղտատ. 6. փի. յայլ DFIJOPQSUW ի. | L չունի բազում. | KLN և քարոզութբ. | (փի. քարոզութեամբ ... ի հաւատս քրիստոսի) S քարոզել զքս ած և. c քարոզեաց զքս և զբազումս որսաց ի հաւատս քի. | փի. քարոզութեամբ ածեալ FIJOPQ քարոզել զքս ած և ածել. C քարոզելով զքս ած և ածել. U քարոզել զքս և ածել. DW քարոզել զքս ած և ածեալ. | b էած. | S չունի ածեալ ... քրիստոսի | N չունի զբազումս. 7. N քի բազում ժողովուրդս փի. քրիստոսի. | CNS և զամս. | փի. քառասուն Q ի. | b կացել փի. ջանաց. 9. Qb երթալ. | փի. ի չրուան ի քաղաքն շամախի F ի քաղաքն չրվան և շամախի. | N ի չիրուան և. DIQVW ի չրվան. JPSc ի չրուան. O ի չրուան. C ի չրուան. | E քաղաքն փի. ի քաղաքն. | P յորտաստ. 10. DGHIKLMRY վարդապետութեամբն. C վրդպտութբն իւրով. | S անա. NO չունիմ. | BG անդ քարոզեաց. | Q քարոզել. | EGHKLMRY զքս ած. 11. BEGHKLMNRYb չունիմ և զբազումս...աստուածգիտութեան | C զբազում. | փի. ի լոյս. W զլոյս. | I չունի ի լոյս աստուածգիտու-

Զոր կալեալ անօրինացն տարան առ դատաւորն ի հարցանել: Եւ նա յայտնապէս խոստովանեցաւ զՔրիստոս Աստուած: Եւ նորա բազում ինչս խոստացան տալ նմա, թէ ուրանայ զՔրիստոս: Եւ շատ ջանացին ողորական 5 բանիւք և դարձեալ սպառնալեօք ահացուցանել զնա, և ոչ կարացին խախտել զսուրբն ի հաւատոցս Քրիստոսի, զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի:

Եւ ապա հատեալ ի վերայ նորա վճիռ սպանման՝ իսկ նա զգեցեալ էր զՀոգին Սուրբ և լի էր շնորհօք, զօրութեամբ 10 և հաւատով: Ո՛չ երկնչէր ի շանցն, որ պատեալ էին զնա, և ճշ վախէր ի գայլոցն, որ ծարաւիք էին արեան նորա:

Եկեալ աստուածային շնորհացն և իջեալ ի վերայ նո-

թեան. 1. Ե անօրինաց. N յանտրինացն և. Ե անօրինացն և. | N տարան զնայ. | IS յունիս ի հարցանել. 2. NP նայ. E յունի. | O յայտնապէս. HKLMRY այնպէս. N համարձակ. 3. I նք ողորանօք. | փխ. ինչո E ինչ. | NW նմայ. 4. BENb յունիս թէ ուրանայ զքրիստոս. | H ուրանա. | CDFIJOPQSUWC յունիս թէ ուրանայ զքրիստոս եւ շատ ջանացին. | HKLMRY ջանացան. E ջանային. F ջանային. | NQ ողորական. | փխ. ողորական բանիւք HKLMR ողորանօք. Y ողորանալք. I յունի. | Ե յունի ողորական բանիւք ... ահացուցանել զնա. 5. F բանիւ. | E յունի դարձեալ. | H ըսպառնալեօք. | CDFPSUWC ջանացին ահացուցանել. J ջանացան ահացուցանել. OQ ջանային ահացուցանել. B ահացուցանելով. IN ահացուցանէին. | D զնյ. BIN յունիս. 6. փխ. խախտել KL խախտանել. N հաւանեցուցանել. U խախել. | փխ. զսուրբն M զնա. N զնայ. GHKLRY յունիս. | N յունի ի հաւատոցս քրիստոսի. | DEIMWb ի հաւատոցն. 6-7. DW յունիս զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի. 7. F յունի վերայ. | I վիմին. N վիմի հաւատոյ. 8. PW ապայ. | BCE հատին. N հատ. O հատեալ է. | I յունի ի վերայ նորա. | PW յունիս նորա. | F վրճիւ. N վիճիւ. | փխ. սպանման HKLMRY մահուան. N զգիտման. Ե հատման. 9. L և փխ. իսկ. | P նայ. C յունի. 9. O զգեալ. | F հողին. | N յունի շնորհօք | MQV և զօրութիւն. | փխ. շնորհօք Q շնորհօք հոգւայն սրբոյ. V շնորհօք հոգոյն սրբոյն. | փխ. զօրութեամբ և հաւատով FP հաւատով և զօրութիւն. (Pզարուբ). 10. c յունի և. | V հաւատոյ. S հաստատով. C և հոգով սրբով և հաւատով. | B և ոչ. | FNPc երկրնչէր. | փխ. ի շանցն C ի նոցանէ. | V յունի ի շանցն որ պատեալ էին զնա. | փխ. ի շանցն ... պատկեր նորա, այն է տղ 10-1. Ե ի մահուանէ զի. | FJNOS ի շանց. | փխ. որ P ոչ. | HKLY պատառէին փխ. պատեալ էին. | P զնայ. IN զնովաւ. 11. I յունի և ոչ վախէր ... արեան նորա, այն է տղ 11. | E վախենայր. | փխ. ի գայլոցն C անողորմիցն. V յունի. EF ի գայլոց. O ի գայլոցն. N ի գազանացն. | HRY ծարաւ. S ծարաւի. | FV յարեան. 12. O և եկեալ. | W ածաին. | BE յունիս եկեալ աստուածային

լա՝ և լուսափայլէր իբրև զհրեշտակի պատկեր նորա: Զօրութիւնն Քրիստոսի բնակեալ էր ի նմա, և նովաւ պայծառանայր ի մէջ սպանողացն տեսիլ նորա: Ոչ երկնչէր ամենեին ի մահուանէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեսաց նորա: Լի էր հոգւովն սրբով և արժան էր վկայ լինել Որդւոյն Աստուծոյ:

Յայնժամ զօրացաւ վկայն Քրիստոսի ի մէջ անօրինացն և ասաց զգատաւորն. «Խնդիր մի հայցեմ ի քէն. եթէ կատարես՝ ինձ մեծ երախտաւոր լինիս: Եւ քո հալալն քեզ հարամ լինի, եթէ զայս ոչ առնես՝ որ զիս հրով այրես ի նշանակ սիրոյն իմոյ, որ վառեալ եմ ի սէրն Քրիստոսի: Իբրև հասին ի տեղի կատարմանն՝ մի ոմն յանհա-

.....որդւոյն աստուծոյ, այն է սոյ 12-6. | I շնորհ. | փի. և իջեալ...նորա N ի վր. | I յունի և իջեալ. 1. P լուսափայլէր. W լուսափայլէր իբրև զօրեզակն և (փի. լուսափայլէր). | D զհրեշտակի. P ըզհրչի. | I պատկէր. N երես. | փի. նորա Ե նր ծերունի. | FJYV զօրութի. Q զօրութի. 2. PW ի նմայ. Ե ի նա. QV ընչ նմա. | K յունի ի. 3. Ե տեսիլ նր ի մէջ սպանողացն. | I սպանողաց. HE սպանողացն. Y սպանալողացն. N սպաննողաց. JOSE սպաննողացն. | Ե յունի ոչ երկնչէր ... որդւոյն աստուծոյ, այն է սոյ 3-6. | C յունի ոչ երկնչէր ... երեսաց նորա, այն է սոյ 3-5. | FIPQW երկընչէր. 4. FP ամենեին. | N ի մահուանէ ամենեին. Ե ի մահուանէ ամենեին. | FOP ի մահուանէ. | DW լուսափայլութի. F լուսափայլութի. | FIQVW յերեսաց. 5. N նորայ. | INOPVYe հոգովն. D հոգովն. M հոգւով. F հոգով. | H սրբովն. | CN արժանի. | DHP վկա. | KLMU լինիլ. 6. FN BVEYe որդոյն. 7. E յունի յայնժամ. | I յունի քրիստոսի. | Ե յունի ի մէջ անօրինացն. | P յանաւրինացն. E անօրինաց. 8. CFPQUV ասէ. DIJOSW ասէր. | BEGHKLMNRYb ընդ դատաւորն. Ե դատաւորին. | W հայցեմք. | CDEFPIJNOPQSUWYe թէ. 9. կատարես. B կատարես զայն. | KL յունի ինձ. | N երեխտաւոր. | KL լինիս ինձ. E լինես զիս. | փի. եւ քո հալալն...զիս հրով այրես, այն է սոյ 9-10. E կենդանոյն հրով այրեայ. | փի. եւ քո...առնես որ, այն է սոյ 9-10 I գի. JS որ. 10. HKLMRY յունի քեզ. | CDFNOPQUWYe թէ. | F MR յունի քայս. | փի. զայս ոչ առնես F առնես զայս. | P առնէս. | փի. որ զիս O սպ զի. | P այրէս. I այրեսցես. 11. M ի նշան. | Ne սիրոյ. | I իմն. | փի. իմոյ որ ... ի սէրն քրիստոսի Ե իմոյ որ հրովն ածային վառեալ եմ ի սէր նր B իմոյ զոր ունիմ առ քո և վառեալ եմ ի սէր նր. | փի. եմ I կամ. | F քրիստոսի բառից յետոյ աւելացնում է իսկ դատաւորն հրամայեաց սպանանել զնա. 12. փի. իբրև...կատարմանն BEGHKLMNRYb յայնժամ. | J կատարման. | QV մինն. | DFW անհատարիցն.

ւատիցն եհար ուժգին հաստ բրով ի գլուխ սրբոյն, մինչ զի ուղեղն արիւնախառն յերեսն ի վայր թափեցաւ։ Եւ նա գոհանայր զԱստուծոյ, որ հասոյց զնա մարտիրոսական նահատակութեան։

5 Յայնժամ գրոհ տուեալ բազմութիւն ամբոխին քարկոծ արարին զնա և զմարմինն հրով այրեցին։ Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կատարման սրբոյն, ի վերայ այրեցեալ մարմնոյն, զոր ակներև տեսին ամենայն այլազգիքն։

10 Կատարեցաւ սուրբ նահատակն Իսահակ յապրիլ ի ժԸ, ի թուականիս մերում ՊԿՁ ամին։

Այս վկայաբանութիւնն ունին. B 369 Բ'—370 Բ', C 948''—950'', D 431 Բ''—432 Բ'', E 861'—863', F 373 Բ'—374 Բ'', G 449 Բ''—450 Բ', H 416 Բ'—417 Բ', I 461 Բ'—461 Բ'', J 821 Բ'—Բ'', K 424 Բ'—425 Բ', L 380 Բ''—381 Բ', M 454 Բ'—455 Բ', N 434 Բ'—435 Բ'', O 416 Բ'—417 Բ', P 363 Բ''—364 Բ'', Q 426 Բ'—427 Բ', R 431 Բ'—Բ'', S 456 Բ'—457 Բ',

1. Q Էհար. | W յուժգին. | D բրովք. b բրաւք. FGIQV բրօք. | փխ. ի գլուխ EU զգլուխ. N զգագաթ. FR ի գլուխն. | B նր. | HKLM NRY մինչև. 2. B ուղիւղն Cb ուղիւղն. | փխ. ուղեղն արիւնախառն IJOS արիւնն ուղեկախառն. UW արիւնն ուղիղախառն. D յարիւնն ուղիղախառն. | HMQRBVY ի յերեսն. P ցերեսն. EN ընդ յերեսն. Gb ընդ երեսն. | I չունի ի վայր. 3. NP նայ. | BI գոհացաւ. | EN հասուց. | [P զնայ. N զինքն. | փխ. մարտիրոսական նահատակութեան b անանց պսակին. 4. BCHIKMOPQRSUc նահատակութիւն. L ցանկութե նահատակութիւն. E պսակին. 5. I բազմութիւն ամբոխին գոտն տուեալ. | DFHJNOPRSWYc տրւեալ. | BEFQVbc բազմութե. P բազմութք. 6. NP զնայ. B չունի. | DW զմարմին. S զմարմինն յայն. 7. HORY այնմիկ. | QV չունի ի տեղի կատարման սրբոյն. 8. W ակներև. 9. I ամբն. OQVc չունի. | c այլազգիքն և յամօթ հարան. 10. P կտրեցւ. | QV չունի սուրբ. | փխ. սուրբ նահատակն BEGHI KLMNRYb սրն. | S իսահակն. INb սահակ. | EFb յապրիլէ. CGIJE OPSUV յապրիլէի. HLMNQY յապրիլի. DW ապրիլ. | փխ. յապրիլ ի ժք c յահկի ամիս ի ժա և յապրիլէի ժք. B չունի. | CDGJMNOQS UVWYb ժք փխ. ի ժք. | H ի ժ և ը. 11. S և թրւականիս փխ. ի թուականիս. | DHQRBVY ի թվականիս. EFJOPc ի թրւականիս. N ի թվին. | DFW մերոյ. BIN հայոց. | H պ և կ և զ. C ընկզ. FP ի պ և ի կզ. EKLW պ և կզ. DFGMRY ըն և կզ. N ի պ և կզ։

U 428 ա'—429 ա', V 307 բ'—308 ա', W 390 բ''—391 բ', Y (Ա. հատ.) 155 ա''—156 ա'', b 493 բ'—494 ա' և c: Բոլորն էլ ունին ապրիլ 18—աճեկի ժա Յուլիանոս Անաւարդացուց յետոյ, միայն b Սապինոսից և Շմաւոնից յետոյ:

Վերնագիրը՝ BEGHKLMNRYb «Յայտաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Սահակայ պարսիկ վարդապետին» (N սրբոյ. | N սահակա. G իսահակայ. | Lb պարսից. | KLM վարդապետի. b վարդապետի), իսկ CDFIJOPQSU VWc «Յայտաւուր վկայաբանութիւն նոր վկային Իսահակայ պարսիկ վարդապետին» (CIQSUV վկային քրիստոսի. | I սահակայ. U սսահակայ. | C պարսից. | JPU վարդապետի. | c չունի պարսիկ վարդապետին):

H ձեռագիրն ունի նաև Իսահակ նահատակի պատկերը: V ձեռագիրը խուսափում է մահմե, մահմեական, օսմիկ, դուրան բառեր գործածելուց և նահատակութիւնը Տաճիկներին վերագրելուց, երևի չկամեանալով գրգռել նրանց կամ ընդհանրապէս Հայերի կամ Յայտաւուրքը արտագրողի և ստացողի դէմ:

Հմտ. նաև Յայտ. Ա. տպ. 749'—751', Բ. տպ. 517'—518', Գ. տպ. 172'—173', Զամչեան Գ. 438—444:

Նոյն վկայաբանութիւնը ինչ ինչ մանրամասնութիւններով ունի նաև Թովմա Մեծսիեցի, Փարիզ, 1860, էջ 73—77, որից արտատպուած է յաջորդը:

Իսկ պիղծն Բելիար ոչ կարաց տանել հոգեւոր ուրախութեան եկեղեցւոյ. այլ յարոյց պատերազմ ընդդէմ Պարսկաց. զի տղայ մի ի Թաւրէզ քաղաքէն Յուսուֆ անուն՝ յոյժ հայհոյիչ և ատեցող անուան Գրիստոսի, առնու զպիղծ ոսկերս շանց, և երթեալ զհետ տղայոցն քրիստոնէից, և ձգէ զպիղծ ոսկերս ի կարաս քրիստոնէից: Եւ էր վարդապետ մի Ստեփաննոս ա-

նուն յաշակերտաց մեծին Գրիգորի. և նա և ամենայն քրիստոնեայքն անտի ջուր ըմպէին: Եւ ի սոյն գիշերի բացեալ լինի կամարն երկնից, և իջանէ Քրիստոս յերկնից՝ նստեալ ի վերայ հրեղէն աթոռոյ, և երկոտասան

5 Առաքեալքն ընդ նմա: Եւ էջ ի տեղին յորում Յուսուֆն ննջեալ էր. և ասէ Տէրն. «Լմբունեցէք զտղայդ զայդ և տարեալ ցուցէք զտեղի չարչարանաց պիղծ առաջնորդի դոցա և ամենայն հետևողաց նորա, և ապա սպանէք զգա՝ զի գնայցէ ի նոյն տեղի տանջանաց նոցա»: Եւ առեալ

10 զնա հրեշտակացն՝ տարան ի դժոխքն և ի բոցածաւալ հուր գեհենին, որ այրէր զառաջնորդ ազգին և զամենայն հետևողս նորին: Եւ նա ունէր զկերպարան շան, և ձայն կաղկանծելոյ դայր ի միջոյ հրոյ հնոցին. և շղթայ արկեալ էր ի պարանոցին: Եւ ասէր հրեշտակն. «Ահա՛ առաջնորդն

15 քոյ և ահա՛ ժողովուրդք նորա»: Եւ անտի հանեալ զնա՝ տարեալ ցուցին զարքայութիւնն երկնից և զվայելչութիւն գեղեցկութեան նորա, և զամենայն անդրանկաց հոգևոց դասուն զուրախութիւնսն և զամենայն առաջնորդս քրիստոնեայ ազգին: Եւ ասէ հրեշտակն. «Տեսանես, ո՞վ մա-

20 լորեալ, զհաւատացեալսն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ և զկոյն Մարիամ Աստուածածին, և տեսանես զԼուսաւորիչն Հայոց աստուածային փառօք փառաւորեալ. դու զիմրդ զազգս Հայոց հայհոյեալ անարգես: Հաւատն ի խաչելեալն Քրիստոս, և երթ մկրտեան յանուն ամենա-

25 սուրբ Երրորդութեան, զի մի գնայցես ի յայն տեղի տանջանաց, յորում տեսար. այլ յայս տեղիս փառաւորութեան, յորում այժմ ի ներս կաս. զի ինքն Քրիստոս առաքելովքն իւրովք իջեալ է յերկնից և եկեալ առ քեզ: Եւ անտի դարձեալ բերին առ սոսկալի և հրեզէն

30 աթոռն Քրիստոսի. և տեսեալ զՔրիստոս՝ ահագին գոչէր որպէս Թովմա. «Տէր իմ և Աստուած իմ, մեղայ քեզ, խստովանիմ և հաւատամ զքեզ ստեղծող և արարիչ, և զՀայոն քոյ ամենակարող, և փառակից զճշմարիտ քոյ Հոգին Աստուած, միայն ազնա՛տ արա զիս ի մեղաց իմոց, զի մի

գնայցեմ ի տեղի տանջանաց չար առաջնորդին մերոյ:

Եւ յանկարծակի տեսիլ երազոյն խափանեցաւ, և յահագին գոչման ձայնէն ընտանիք նորա՝ մայրն և եղբարք նորա, զբան դաւանութեան որ ելանէր ի բերանոյ 5 նորա, լսէին. և զարհուրեալ ապուշ մնային. և զերեք տիւ և զերեք գիշեր զնա զարթուցանել ոչ կարէին: Եւ յանկարծակի վերացաւ աթոռն ի յերկինս. և նա զարթուցեալ ի քնոյ տեսլեան գիշերոյն՝ լցեալ շնորհօք Հոգւոյն սրբոյ՝ սկսաւ պարսիկ լեզուաւ դաւանել զՔրիստոս Աստուած և 10 Տէր ամենայնի: Եւ երթեալ յետ սակաւ աւուրց առ վարդապետն Ստեփաննոս՝ մականունն Լալուկ՝ ասէ նմա զտեսիլն ահագին. և մկրտեալ ի նմանէ՝ եղև քրիստոնեայ և անուանեցաւ Իսահակ: Եւ գիտացեալ անօրինացն՝ զի թմբուկ ի ձեռին առեալ դաւանէր զՔրիստոս Աստուած 15 ի մէջ քաղաքին: Եւ ժողովեալ բազմութիւնք անօրինացն՝ ազգի ազգի հնարիւք հնարէին ողորմանօք և սպառնալօք. և ապա հանեալ ի յուլտ ի բոլոր քաղաքին ի շուրջ ածէին. և նա ասէր. «Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ վաղվաղակի բարձրացուցեր զիս յայսմ աշխարհի, զի ես ուղտու ընթանամ: 20 սոքա՝ հետիոտա: Եւ իջուցեալ զնա չարչարեցին այնքան դառն տանջանօք՝ մինչ զի 40 օր ի մորթ ծրարեցին. և առողջացեալ հանին զնա ընտանիքն: Եւ գնացեալ ի Սուրբանիա՝ անդ ևս չարչարեցաւ. և գնացեալ ի Սմրղանդ. և անտի գնացեալ ի կռապաշտից յաշխարհն հնգետասան 25 աւուր ճանապարհ՝ եկն ի Պաղատա: Եւ չարչարեալ ի նեստորական ժողովրդենէն զՔրիստոս Աստուած դաւանեաց մտեալ ի Մաշադ Ալին. և գաղտաբար մնաց ի ներս ի գիշերին և ետես զխաբէութիւն նոցին՝ զի ասէին հուր վառի ի սմին: Եկն առ մեզ ի գաւառն Քաջբերունեաց ի սուրբ 30 ուխտն Մեծոբայ ամիսս վեց. և ապա գնացեալ ի յԱրճէջ քաղաք՝ դաւանեաց զամենասուրբ զԵրրորդութիւնն: Եւ տեսեալ անօրինացն՝ փոս փորեցին և թաղեցին մինչև ի մէջքն և քարկոծ արարին՝ որպէս զնախավկայն Ստեփաննոս: Եւ յետոյ մուլէքն ազատ արարին՝ զի զբազուկն

խորտակեցին: Եւ յետ վեց տուր խորտակող բազկին չարաչար սատակեցաւ Արամիչ անուն:

Եւ ապա ազատ արարեալ եկն դարձեալ առ մեզ, և գնացեալ ի քաղաքն Ախալցխէ և ժողովեալ զմանկունս Վրաց և Հայոց, և կերեալ միս խոզու՝ զոսկերս նորատարեալ լցին ի մզկիթ նոցին: Եւ տեսեալ անօրինաց որ անդ կային....:

Յիշեալ հատուածին հետևող մասերը ընաւ կապ չունին նիւթի հետ. հաստատ երևում է թէ Մեծոփեցու պատմութեան շարքից այստեղ թերթ է ընկած:

ՅԻՄՈՐ ՎՈՆԵՑԻ

† ՊԿԷ=1418

Սա կին էր ի վանայ, ազգաւ հայ և հաւատով քրիստոնեայ, առնակին ըստ կարգի օրինաց: Եւ ընդ այն ժամանակս եղև աստուածասաստ բարկութիւն ի վերայ աշխարհիս, մանաւանդ Հայոց ազգիս:

5 Յամի ՊԼԶ թուականիս, այր ոմն արեանարբու և գազանաբարոյ, ազգաւ Թաթար, Թամուր անուն, բազում հենիւ ել յԱրևելից՝ այլադէմ՝ զօրօք, դառն և դժուար կերպարանօք, ի Սըմբրղանդայ և եկեալ կալաւ զԹորասան և զբոլոր Պարսկաստան: Եւ ի դուրս

1. HNPWY սայ. | BCVC առնակին. KL չունիմ. | OZ վանայ. | D հայի. | O չունի հաւատով քրիստոնեայ առ. | N հաւատովն. 2. D քրիստոնեայ. | P առնայկին. | BCVC չունիմ առնակին ... օրինաց. | DHKLOORWY օրինացն. | B եւ եղև ընդ. 3. W յայն. OS չունիմ. | EOSZ ժամանակսն. Ը ժամանակաս. N ժամանակն. | B չունի եղև. | N ածայսաստ. | BCN բարկութիւն. | NZ ի վերայ. 4. U աշխարհի. | N մանաւանդ ի վր հայոց ազգիս. GHELMRY հայոց. J հայոց ազգիս. 5. U չունի յամի պղ թուականիս. | B ընդ. CJKLMNPRTW պ և լգ. H պ և լ և գ. E պլ և գ. D ութ հարիւր և լգ. GY ըն և լգ. | EOP Թբւականիս. DSVZ Թվականիս. Wc Թբւականիս. N Թբւին. M Թուականիս հայոց. | W արեանարբոյ. 6. R գազանաբարոյ. | S Թաղար. 7. B հենիւ. Z հոնաք. | c չել. J չունի. | N ի յարևելից. B յարևելից ի սմբղանդայ. | W յայլադէմ. Y այլակերպ. 8. JU դժուար. BDENOPT WZc դժար. CS դժար. V դիժար. | S կերպանաք. Y կերպարանօք. | C ի սմբղանդայ. MY ի սըմբրղանտայ. PZc ի սըմբրղանդայ. O ի սմբրղանդայ. V ի սմբրղանդոյ. DW ի սամարղանդայ. EG ի սմբրղանդայ. B և էր համար հեծելին էնո. 9. B և զպարսկաստան բոլոր. NW և բոլոր պարսկաստան. O չունի.

եկեալ տիրեաց բովանդակ տանս Հայոց և մասնաւորաբար այլոց բազմաց, շատ վնաս արար և բազում ոճիրս գործեաց և աւեր աշխարհիս անասելի, զոր մարդ ընդ գրով ոչ կարէ արկանել, որք ընդդիմանային նմա և թ ոչ հնազանդէին:

Յորոց և մի էր ի բազմացն Վան քաղաք, ուր զբազումս կոտորեաց և քան զհինգ հազար անձինս աւելի հայ և տաճիկ քարավէժ արար. և թէ ճրքան խեղճ և ողորմ. զի յառաջ զիշխան տեղւոյն և զտէր բերդին զՓիլիպոս ըրիբէկ ամիրայն ձգեցին ի բերդէն և նա զայլս ի ձգողացն ի հետ քարշեաց յանբաւ բարձրութեանցն ի վայր. Եւ մնամ թէ դեռ ի վայր չէին անկեալ, զինչ մեռան ի վայր անկանիւն:

Յայնժամ հնարս իմացան գաղանամիտ մարդիկքն և

1. N տիրաց. W դիրեաց. | T գրովանդակ. | J հայոց տանս. | B մասնաւորաբար և. 2. N բազմաց. | Z վրնաս. 3. E ոճիր. C ոճիւս. | N աւերք. JP աւերս. | J աշխարհի. B աշխարհիս էած. M աշխարհիս հայոց. E յաշխարհիս. | փխ. մարդ ընդ V մարդն. J յունի. 4. C ընդդիմային. | P նրմայ. D նմայ. G յունի. 5. Z հրնազանդէին. 6. O որոց. | JP յունիս և. | T ի բազմաց. | DEOSUWZ յունիս քաղաք. իսկ BCVC քաղաք, բերդն շամիրամայ. | JST որ. | C բազումըս. 7. V կոտորեցին. | C զհինգ ուս. D հինգ հազար. EWZ եռ. JSU գէռ. O էռ. | J անձինք. CNVC յունիս. | DW աւելի կոտորեաց. 8. N հայ և մըսըման. M յունի. | N քարայվէժ. J քարավէժ. | OV արարին. | N յունի թէ. | BKLM T խիղճ. DZ խիղճ. 9. S անողորմ. EV ողորմելի. KL անողորմ ոճիրս գործեաց. | C յառաջն. | V զիշխան. N զիշխան. S զիշխանս. DW գոր. J զի իշխան. | V տեղուոջն. CDJTZC տեղոյն. B բերդին. | CN յունիս և. | V տէր. DW զիշխան. | HKEY բերթին. B տեղոյն. | V զփիրիբէկն. BHPEWY զփիրի պէկ. D զփիրիբէկ. N փիրիպակ. J փիրիբէկ. S յունի. 10. S զամիրայն. N ամիրան. | HY ի բերթէն. | DNP նայ. Y յունի. | ENSUZ զայլս. J զայլ. | HRT YC ի ձգողացն. NPS ի ձգաւղացն. J ձգողացն. 11. Y յայնբաւ. | B բարձրութեանէն. | HKLMRSY յունիս և մնամ ... անկանիւն. | J յունի և մնամ թէ դեռ ի վայր. 12. DGW յունիս դեռ. | E յունի զինչ ... անկանիւն. | GZ մինչ. B զի. C գրած եւ յիսոյ իերած. | BNO մեռանէին. | J յունի ի վայր. 13. PC անկանիւն. NOV անկանիւն. J յունի. 14. M գաղանամիտ մարդիկքն հնարս իմացան. | BCKLVC գաղանաբարայ. | DJNTY մարդիկն. B աղգ ճաղաթային. Cc աղգ չաղաթայն. V աղգն չաղաթայն.

կապէին հինգ և վեց, եւթն և ութ ի մի և փայտիւ մղեալ՝
 ի բարձրութենէն ի վայր հոսէին. և այնպէս զայնքան բազ-
 մութիւն մարդկան քարավէժ մահացուցին: Եւ այնչափ
 զմտադէզն բարձրացուցին, որ յանկանելն այլ ոչ մեռա-
 5 նէին, թող զայլսն որ ի չարչարանսն և սրով կոտորեցին
 և որք ի նղմունս և ի դարանս մտին և այլ ոչ ելին, այլ
 անդէն խեղդեալ հեղձամղձուկ եղեն:

Եւ զայս ի բազում տեղիս արարին՝ ընդ որ նորա
 գնացին, ի Բաբելոն և յԱտրեստան, ի Շամատունն և
 10 ի Հոռոմս, մինչև ի ծովն Պոնտոսի և յովկիանու կոխեցին.
 և զկղզիսն ի մէջ ծովուն ահարեկ արարին: Եւ զերիս և
 զչորս անգամ զՎրացտունն քանդեցին և աւերեցին, գե-

1. JN է փխ. հինգ. | JN յունիս եւթն. | Z յունիս և. | J ի միասին.
 GHKLMRY ի միմեանս. C յունի. | T յունի և. | N երկայն ձողով փխ.
 փայտիւ. | S մղդեալ. GHJKLMRY մղէին. 2. N հոսին. GHKLMRY
 յունիս. | KL յունիս այնպէս. | KL այնքան. CN զանքան. J քան
 (յուսանցի մէջ զայն). | T բազմութիւն. 3. Nc մարդկանն. | Z քարա-
 շէժ. | N մահացուցեալ. J արարին մահացուցեալ. | HMNRUY
 յունիս և այնչափ ... բարձրացուցին. KL մինչև. | P այնչապ. V այնքն.
 J յայնքան. 4. Z զգմադէսն. S զմտադէզն. J մտադէզ. CGW մտա-
 դէզն. | P բարձրացուցին. C բարձրացաւ. | N ի յանկանելն. c ի
 յանկանելն. DOW անկանելն. B յանկանելն. | N մեռանէին բառից
 յետոյ տեսցեալսն և վասն բազմութե կոտորելոցն. 5. B զայլս. | BEO
 PSTUVC զորս. Z զոր. | H ի չարչանսն. BJMPTVY ի չարչա-
 րանս. | SW կոտորեցան. C կոտորէին. 6. L յունի և. | N որ. C այլք.
 | E և նըղմունս որք. | N ի նըղմունս, բայց մի ուրիշ մտք բ և կ տես-
 յացնելով փրագած է ընկղմունս. PSWC ի նըղմունս. J ի նըղմունսն.
 Y ի նըղմուն. | O ի դրունս. E ի դրանս. S դարանս. | N յունի և. | c
 յունի այլ. O և. 7. N անդէին. | T խեղդեալ. D խը-եղդեալ. N խեղ-
 դեալ և. B խեղդեցան և. CSV խեղդեցան. c խեղդեցան. | DOPT
 UC հեղձամղձուկ. CJ յունիս. | P եղէն. NVc եղեալ. CJ յունիս. 8. JY
 զայլս. | O տեղին. | CTVC յունիս նոքա. | N դնացին նոքա. 9. P ի
 բաբելոն. BKLMUWZ ի բաբելոն. | BEJVZ յունիս և. | DN յասո-
 րեստան. EVZ ի յատրեստան. | BPZ ի շամատունն. S ի շամա-
 տան. 10. DJWY ի հոռոմս. N ի հոռոմք. | GHKLMRPTUVY մինչև.
 | DEJNPSTWZ պոնդոսի. | BMV ովկիանու. 11. DW զկղզիս. | Yc
 որ ի մէջ. | Y ծովու. | BCVC սասանեցուցին փխ. արարին. | աչպէս
 զերիս և զչորս ունի O. իսկ BEGMRY գ և դ. DUWZ ել իս և չորս.
 HKL գ. դ. J երիս և դ. P երիս չորս. C չոր. S չորս. Tc գ. V գ.
 12. DEHJKLMOPSTUVWYZc զվրացտուն. | KLY քակեցին. HMR
 քակեցին. | B յունի և աւերեցին, գերեցին. | DVWZ յունիս գերե-
 ցին և կողոպտեցին.

րեցին և կողոպտեցին և զթագաւոր նոցին ձերբակալ արարին: ՉՄ սրայ Սուլտանն հարկատու արարին, զՀոռոմոց Սուլտանն գերեցին և մահացուցին. և այլ բազում և անպատում աւերս արարին:

Յ Յայնմ աւերմանն որ ի Վան եղև, սպանաւ այրն Յիմարին,—քանզի այն էր անուն նորա,— և նա մնաց անաէր և անայցելու: Եւ հանդիպեալ նմա քուրդ մի, ասէ ցնա. «Եկ ի տուն իմ և արա մեզ հաց, զի կերիցուք ի միասին»: Եւ նա հաւանեալ գնաց ի տուն քրդոյն և եղև աղախին 10 կնոջ քրդոյն: Եւ յետ աւուրց ինչ մեռաւ տիկիսն: Եւ քուրդն անկաւ ընդ Յիմարին և եղեն ի նմանէ որդի և դուստր քրդին: Եւ տեսեալ ազգականաց քրդոյն, զի կինն քրիստոնեայ էր և ասեն ցնա. «Հաց քո չէ ուտելի, զի կին քո քրիստոնեայ է. տաճկացո՛ գնա»:

1. V յունի և զթագաւոր ... արարին. | Z և թգր. C զթագաւոր. | J նց. | O ձերպակալ արարին. GHKLMNPRTY ձերբակալեցին. Cc ձերբակալեցին և ուրացուցին. 2. BCVC զմարայ ... արարին դնում են մահացուցին քսոյց յետոյ. | HP զմարա. KLMTC զմարայ. N ըզմարաւ. V զմարաց. BEGOSUW զմարա. | C սուլթանն. W սուլտանն գերեցուցին. | J արարին և մահացուցին. | EZ զհոռոմոց. H զի հոռոմաց. CRLNOPR զհոռոմաց. U զհոռոմաց. DSW զհոռոմաց. V յունի. 3. N սուլտան. Y յունի. | DEOSWZ գերեցուցին. Y յունի. | JZ յունի և մահացուցին. | V անպատում և բազում. S բազում. | N անպատումն. 4. W աւեր. 5. B իսկ յայնմ. V և այնմ. C և յայն. EJ յայն. c և յայնմ. | B ի վան քաղաք. | ENOVc սպանաւ. P սրպանաւ. | BCDEOUWZc այր. | N յիմարայ. 6. J յունի քանզի... նորա. | B այա. | P նայ. Z յունի. 7. E այցելու. | P նմայ. J յունի. | Y քուրթ. | CVc և ասաց. BG և ասէ. | P ցնայ. BCVC յունի. 8. NOPZ արայ. | CNVc յունի մեղ. | Z կերուցուք. 9. ENP նայ. | C քրտոյն. S քրդոյն. V քրդուն. O քրտուն. EJU քրդին. | Z յունի և. | CHJ KLMNORYc յունի և եղև ... քրդոյն. 10. SUV քրդուն. | V կինն. B կին քրդին. C կին քրդոյն. 11. HKLMRY անկաւ քուրդն. C անկաւ. | J յիմարայ. | CJOVC եղև. 12. C դուստր մի. | PW քրտին. C յունի. | J ազգացն. BDEGHKLMOPRSTUWYZ ազգաց. | NP քրդոյն. SZ քրդուն. GHKLMRY քրդին. | Cc յունի կինն. | V յունի զի կինն քրիստոնեայ էր. | BHKLMRY զկինն զի. 13. DEOUWZ է. Cc էր կինն. | J յունի և. | P ցնայ. CVc ցնա թէ. | ENOSUZ ոչ է. | N ուտելու. BCDEJOSUVWZc ուտելոյ. 14. SW քրիստոնեա. | H տաճկացոյ. R տացկացո. DENPSVW տաճկացոյ. O և ասն տաճկացոյ. | P զնայ. | JY յունի տաճկացո գնա. B գարձո գնա ի հաւատս քո.

Ատէ քուրդն. Վես ի նա հաւան եմ, նա զիւր հաւատն պաշտէ և ես զիմն»:

Ասեն այլազգիքն. «Ո՛չ այդպէս. այլ տաճկանալ պարտէ նմա, զի քո տղայոց մայր է»:

6 Եւ նա ասաց. «Ի՞նչ գիտէք. եկայք, տաճկացուցէք զնա»:

Եւ գնացին մուզրիք և այլք ի Տաճկաց և ասեն ցկինն, թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և տաճկացիր»։ Եւ նա ոչ կամէր ուրանալ զՔրիստոս։

Եւ ի ստիպելն նոցա՝ ասաց Յիմարն. «Ես զՔրիստոս 10 ոչ ուրանամ, զի հայ եմ և քրիստոնեայ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ»։ Իսկ նոքա այլ հնարս իմացան և ասեն ցնա. «Առ քարինս երեք և ձգեա՛ յաղօթարանն քրիստոնէից»։ Եւ ի նեղելն նոցա զնա, էառ երեք քար և ձգեաց յաղօթարանն։ Իսկ անօրէնքն ծիծաղեցան և թող- 15 եալ զնա ի բաց գնացին։ Եւ կինն եկաց մնաց ի տունն յայն, աւելի քան զքսան տարի։ Եւ ապա զղջացաւ կինն այն և գնաց ի Մակու, վասն զՔրիստոս համարձակ պաշ-

1. Cc ասաց. | P քրրտն. | NP ի նայ. | DP նայ. 2. CJP պահէ. | CJ զիմն. 3. CVC քրդերն. | N ոչ է. | OS այդպէս է. | T տաճկանալ նմա. B դառնալ. 4. D նմայ. NT յունի՛ն. B նմա ի հաւատոցն. | N յունիքս. | T տղայոցդ. BD տղայոցն. 5. DNP նայ. | B դարձուցէք փի. տաճկացուցէք. | JZ զնայ. B յունի. 6. GN գնացեալ. | Z մուզրիկքն. DENOSUVW մուզրիքն. | VWZ այլ. B այլ ոմանք. | NS ի տաճկացն. V տաճիկք. B յայլազգեաց. | BN յունի՛ն և. | U ցկին. M ցնա. 7. B դարձիք առ մեզ փի. տաճկացիր. | DNP նայ. CV ոչ կամեցաւ. 8. C յունի ուրանալ. | BGV յունի՛ն զքրիստոս. 9. EV ստիպելն. HPRTc ի ստիպել. | Z յիմար. 10. OS յունի՛ն զի հայ եմ և. | DHW քրիստոնեա. OS քրիստոնեա եմ. 11. Z հրնարս. 12. CNP ցնայ. GL յունի՛ն. V երեք քարինս. | PYZ ձգեայ. | VZ աղօթարանն. T յաղօթարանս. 13. E ի նեղն. | NP զնայ. EL յունի՛ն. | փի. զնա էառ... յաղօթարանն՝ C զայն աբար. | T առ. | W քարինս. 14. P ձրգեաց. | V աղօթարանն. EZ յաղօթարանն քրիստոնէից. 15. NP զնայ. | N ի բայց. EZ ի բաց և. | JOS կինն այն. CVC կինն յիմար. | T մնաց մնաց. c յունի. | W իւր ասունն (յետոյ կետով ար չնշած). OS ի տուն. HELMRY յունի՛ն. I6. E TVVWZ այն. OS քրդին. HELMRY անդ. JP յունի՛ն | c և մնաց աւելի. | HELMBY տարի ի տունն յայն. EL յունի՛ն և. Z ե. | JPW ապայ. | B յունի կինն այն. 17. GJOS յունի՛ն այն. փի. վասն զքս... ժամանակի C ի մէջ քրիստոնէից զի մակայ իշխանութի քրիստոնէից էր, զի համարձակ պաշտեսցէ զքս. | M վասն համարձակ զքս պաշտելոյ. Vc ի մէջ քրիստոնէից. | N զքս ած. | D համարձակ.

տեղյ. զի տեղն ընդ իշխանութեամբ քրիստոնէից էր յայնմ
 ժամանակի: Եւ լուաւ անդ ի յօմանց, թէ ուր կարծիք
 ուրացութեան լինի, անդ և հաստատութիւն հաւատոցն
 երևեցցի: Վասն որոյ և դարձեալ ի Մակուայ, եկն ի Վան
 5 քաղաք, առ թուրդ որդին իւր: Եւ ստէպ ստէպ երթայր
 յեկեղեցին, զոր տեսեալ անօրինացն միանգամ և երկիցս
 և ասեն յըսուրդն, թէ Վնդէր թողուս զկին քո երթալ
 յեկեղեցին»:

Եւ նա ասէ յնոսա, թէ Վն դնա յիւր կամացն դար-
 10 ձուցանծը սչ կարծմ: դնք գիտէք. թէ կամիք, հարցէք
 զնա»:

Եւ ի միում աւուր, մինչ նա ելեալ էր յեկեղեցւոյն
 և երթայր ի տուն, պատահեցաւ նմա մուղրի մի և երկու
 տաճիկ ընդ նմա. և ասեն ցնա ցամամբ. «մուտի՛ դասն»:

1. E և զի. DJOPSUWZ յունիս զի տեղն ... ժամանակի. Vc զի
 անգոց իշխանութին. B քանզի տեղաց իշխանութին (փիւ. զի տեղն
 ընդ իշխանութեամբ). Y տեղն այն. N քրիստոնէիցն. B յունի
 յայնմ ժամանակի. Vc փս զքս հաճարձակ պաշտելոյ. E յայն. 2. EG
 NSF ժամանակին. c լուաւ. Z լուան. UV անտի. V ոմանց. B
 JPU յոմանց. GHKLMNRY յունիս. c որ և. S որպ. 3. CEJOSVY
 ուրացութե. c ուրացութին. N լիցի. S յունի անդ. C յունի և. Z
 հաստատութե. J հաւատոյ. DTW հաւատոյն. 4. BCJELNV յունիս և.

DW դարձաւ. J ի մակոյ. PTZc ի մակուայ. V մակուայ. C յունի. O
 մակուայ դարձեալ. S մակուայ դարձեալ. B և եկն. 5. C յունի քաղաք.
 B քրդորդին փիւ. քուրդ որդին. N քրդինիւն. J ըստէպ ստէպ. Z
 ըստէպ ըստէպ. S ստէպ ըստէպ. 6. E եկեղեցին. N յոմարինացն.

HKLMRY երթցս. 7. P ասէն. DNW յունիս թէ. 9. CVc ասաց քուրդն
 փիւ. և նա ասէ ցնոսա. DP նայ. BZ յունիս. Y յունի ցնոսա. G
 N յունիս թէ. V յունի ևս. P զնայ. W իւր. U ի յիւր. CE
 հանել փիւ. դարձուցանել. DSW ոչ կարեմ դարձուցանել. O ոչ կարեմ
 հանել և դարձուցանել. 10. B եթէ. 11. N զնայ. P զլնայ. OS
 յունիս. 12. CGHKLMRY մինչդեռ. փիւ. նա ելեալ... ի տուն J նա եկեալ
 երթայր յեկեղեցին և դառնայր ի տուն իւր. C գայր յեկեղեցւոյն
 ի տուն. փիւ. նա ելեալ էր D նստեալ էաք ել. W նստեալ էաք
 յիւր. NP նայ. HKLMRY յունիս. B ելանէր փիւ. ելեալ էր. VYc
 յեկեղեցոյն. T յեկեղեցոյն. Z եկեղեցւոյն. S յունի. 13. O յունի և եր-
 թայր ... յեկեղեցւոյն. GHKLMRVYZ ի տունն. BS պատահեաց.

DENPVWc պատահեցան. P նմայ. SWZ յունիս. J մի և ասէ
 (փիւ. մի). CDEPTUWZc այլ երկու. 14. B ալազդի. GUY տաճիկ.
 NPW նմայ. c ասէր. P ցնայ. S ցամամբ ընդ նմա.

Ասէ Յիմարն. «Յեկեղեցւոյն»:

Եւ նորա ևս ի բարկութիւն շարժեալ ասեն. «Վասն էր երթաա յեկեղեցին»:

Ասէ Յիմարն. «Վասն այն երթամ յեկեղեցին, որ զայն երեք քարինսն, որ յաղօթարանն ձգեցի, ես ի կառափս իմ առնումս»:

Յայնժամ եհար մուղրին զգլուխ նորա, և նա փախս առեալ դէպ յարեելս և ասաց. «Ի հետս եկէք և ի տեղիս երևելիս քարկոծեցէք զիս»:

10 Եւ մուղրին այն ձայն տուեալ որոց մերձն կային ի քարափոսին, և զրոհ տուեալ ի հետ գնացին և զկինն Յիմար անդէն ի անդին քարկոծ արարին: Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ ի Բրիստոս, կինն Յիմար, զի այս էր անուն նորա:

15 Գործեցաւ այս ի Թուականիս Հայոց Պիլ: ամին:

1. B յիմար. CVC կինն. | CEVc յեկեղեցոյն. 2. M յունի ևս. | E բարկութիւ. D բարկութիւ. 3. VZ եկեղեցին. 4. E յունի ասէ յիմարն... յեկեղեցին. HPTY յիմար. CVC կինն. | P այնր. | HKLMRY որ զգ փի. երթամ ... երեք. | D եկեղեցին. | CUVc զի զայն. GY զի այն. 5. OS յունի երեք. | DN քարինս. BCVC քարն. M քարինս. | U ի յաղօթարանն. | J առնում ես ի կառափս իմ. C առնում ի կառափս իմ. N ի կառարս. 7. S եհաս. | Z մուղրին. J մուղրին այն. | Y մուղրին եհար. | C զկառափ փի. զգլուխ. | CVc նորին. | D նայ. U նա անափ. | DEOWZ ի փախս. T փախուստ. S ի փախուստ. V փախ. P փառս. | HKLMRY յունի փախս առեալ դէպ յարեելս և. | C փախուցեալ փի. փախս առեալ. 8. O յարևես. | C գնտս. GHK LMNRVYZc ի հետ. | D եկիք. CVWc եկաք. O յունի. 9. EOSUZc երևելի. | G զիս քարկոծեցէք. 10. CGT յունի այն. | JVC ձայնեալ փի. ձայն տուեալ. | HRY արեալ. DENOPSTUWZ արկեալ. 11. HKLMRY ի քարափոսն. | DHOPRWZc տրեալ. Y արւ-վեալ. 12. HKL MRY յունի յիմար անդէն. | N յանտէն. Z յանդէն. | V ի տեղուսն. | CDEHKLMNRVY քարկոծեցին փի. քարկոծ արարին. | DNPW նայ. | Z յայնպէս. 13. Z կատարեցան. B կատարեցաւ ի քս բարի հաւատով. | GHKLMRY կինն այն յիմար. | B քանզի. C յունի զի այս էր անուն նորա. 14. JOV այն. N այսպէս. 15. DW յունի ի. | H NR ի Թվականիս. Y ի Թղկիս. J ի Թվին. | J յունի հայոց. BCD EOPSTUVWZc յունի Թուականիս հայոց. | T պկե. EGP պ և կէ. CKLMR պ և կե. H պ և կ և է. J պ և ի կէ. B ընկէ. Y ըն և կէ. N ի պկե. O ամէն. HKLMRY յունի. V Թվականին.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B 275 ա''—276 ա', C 669''—671'', D 275 ա''—276 բ', E 612''—614'', G 324 ա'—325 ա', H 292 ա'—293 ա', J 583''—585', K 297 բ'—298 բ'', L 282 ա''—283 ա', M 333 ա''—334 ա'', N 310 ա'—311 ա', O 302 բ''—303 բ'', P 259 ա'—բ'', R 310 ա''—311 ա', S 344 բ''—345 բ'', T 364 ա''—365 ա'', U 302 ա''—303 ա', V 229 ա''—230 ա'', W 280 բ'—281 բ', Y (Հատ. Ա.) 40 բ'—41 բ', Z 231 ա'—բ'', Եւ Գ ձեռագրերը՝ բոլորն էլ Մեհեկի Թ—փետրվ. 15, Սամարացի 42 մարտիրոսաց վկայաբանութիւնից յետոյ, հետեւեալ վերնագրով. «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն (B բարեպաշտ կնոջն) յիմարայ (W յիմարա)»։ միայն T ձեռագիրը դնում է մեհեկի Թ՝ մարտ 7, Վասիլիոս եպիսկոպոսի, Ս. Երմոսի և Ս. Նարեկէս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւններից յետոյ նոյն վերնագրով. համեմատութեան չենք առած Գ ձեռագիրը՝ որ մեր բնագրին հետ քրեթէ առհաստրակ համոձայն է։—Չամչեան, Գ. 438 նահատակի թուականը դրած է ՊԿՅ=1416: Այսպէս նաև Յայսմ, տիպ Բ. էջ 373'—374'. հմմտ. և Յայսմ. Ա. տպ. 529'—530'', Գ. տպ. Ա. 62'—62'':

ՉԱՔԱՐԻԷ ՏԵՆՈՒՏԷՐ

† ՊԿԹ = 1420 (ՏԵՍ ՉԱՄԷԿԱՆԸ, Գ. ԿԻ 441).

Եւ յառաջ քան զայս (ՉՄՈՒՐԱՏԵԱՌ) տանուտէր մի Չաքարիէ անուն ըմբռնեալ և ի պարանոց նորա պարան արկեալ՝ հեղձուցին զնա. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, և աղօթիւք սորա Տէր Յիսուս Քրիստոս Տ մեզ ոգորմեսցի և ամենայն քրիստոնէից. ամէն:

Այս վկայարանութիւնն ունի Թովմա Մեծտիկցի. Փարիզ. 1620, էջ, 110: Հմեա. նոսե Չամէկան. Գ. էջ 441, 1420 թուականի ստի: Թովմա Մեծ. պատմութեան մէջ թուականը անորոշ է:

ՄՈՒՐԱՅԵՐԻ ԱՐԺԿԵՑԻ

† ՊԿԹ = 1420 (Տես Չամչեան, Գ. էջ 441).

Էր ի քաղաքն Արծկէ այր մի բարեպաշտ և երկիւղած, աստուածասէր և սիրող սրբութեան, յոյժ խոնարհ և կարգաւորատէր և ամենայն չարեաց ատեցող. և տիւ և գիշեր յաղօթս կայր եղբարբք և որդւով և ամենայն ընտանեօք: Եւ էր անուն նորա Մուրատշահ՝ պատկերով քաղցր և ողորմած: Եւ կօխեալ էր զամենայն անօրէնս քաղաքին, մինչ զի նոր հիմն եղ ի մէջ անօրինաց խաչիւ և աւետարանաւ ջուր օրհնել ի Յայտնութեան Տեառն: Եւ էր իբրև թագաւոր քրիստոնէից 10 ի մէջ ծովու բոլորիս: Եւ նախանձեալ սատանայի և կամարարաց նորա չար ազգին՝ մատնեցին զնա քաղաքապետին. և նոցա ռի ունելով ընդ նմա՝ մատնեցին զնա քաղաքացիքն անօրէնք թոյլտուութեամբ մերոյ ազգիս պղծոյն և չարագործի Զենոն անուն: Եւ նորա եղեալ ի բանտի, 15 նետալից արարեալ և ի գղեկէն ի վայր արկեալ՝ եհաս մարտիրոսութեան և անանց պատկացն:

Այս վկայարանութիւնն ունի Քովմա Մեծօրեցի. Փորիզ. 1860. էջ 109—110: Հմմտ. նաև Չամչեան. Գ. էջ 441, 1420 թուականի տակ: Քովմա Մեծ. որոշ թուական չունի: Այս նահատակին Չամչեանը յիշում է Վաղին անունով, բայց ցանկի մէջ նաև՝ Մուրատշահ:

ՄԿՐՏԻՉ, ՅՈՎՀՈՆՆԵՍ, ԱՐԻՍՏՈՒԷՍ

ԵՒ ԸՅԼ ՈՒՓ ՎԿՈՅՔ

† ՊԿԹ = 1420.

Բայց և զայս գիտելի է, զի ի սոյն առուրս պիղծ
 իշխանն Փիրալի անուն, որ նստէր ի քարն Ամկու-
 երեք անգամ ի սոյն ամի զերկիրն Արճիշու և Արծ-
 կու գերեաց և կոզոպտեաց և ի գիւղն Զերաշատ
 5 զձեռնաւորն Մկրտիչ անուն ութն մորգով ընտանեօք
 տան իւրոյ ի հուրն այրեաց: Եւ բարեպաշտ ձեռնաւոր
 մի Յովհաննէս սպան ի գիւղն Ասպիսնակ: Եւ եղբայր մի
 ծառայիս (Թովմայ) վարդապետի Մեծոփեցոյ) Արիստակէս
 անուն ի հուրն խորովեցին իբրև զգառն անմեղ: Եւ վասն
 10 Քրիստոսի սոքա այսպէս նահատակեալ ընկալան ի Քրիս-
 տոսէ զսպակն անապական. որ և գործեցեալ մեկոց նոցա
 թողութիւն տունէ Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս. ամէն:

Սոյն նահատակների պատմութիւնը ունի մկրտն
 Թովմայ վարդապետ Մեծոփեցի, Փարեգ, 1860, էջ 110—1:
 Թովմայ որոշ թառական չէ յիշած. բայց ասում է թէ
 Մուրատշահ նահատակի ժամանակն է. և որովհետև
 ըստ Զամէեանի Մուրատշահի թառականն է 1420, որս
 համեմատ էլ զնամ մ ենք այստեղ:

ՎԱՐԳԱՆ ԲՈՂԻՅՆՈՒ

† ՊՂ = 1421 յունուար 4 շր.

Մեծ և ահաւոր և սքանչելի է խորհուրդ Արարչին, և սէրն Քրիստոսի՝ ի վեր քան զտեսութիւն մտաց և աչաց, որ յամենայն ժամանակի ընտրէ իւր արժանաւորս և անպատուով փառացն հաղորդս. քանզի Տէր է ժամա-
 5 նակաց, և ամենայն արարածք նմա հնազանդին: Արդ՝ որպէս զանբան տունկս և զբոյսս ի պատիւ մարդոյս զարդարեաց՝ այսպէս և զմարդս, որ է բանաւոր տունկ ի պատկեր իւրոյ բարերարութեանն և ի փառս տիրական իշխանութեանն շքեղազարդեաց: Եւ որպէս զմարդս ի վերայ բու-
 10 սոց և տնկոց զուարճացոյց՝ այսպէս և Աստուած ի բանաւոր տունկս եկեղեցւոյ փառաւորի, որպէս ասէ Սաղմոսն. «Աստուած փառաւորեալ է ի խորհուրդս սրբոց իւրոց»: Եւ որպէս տունկն յիւրաքանչիւր սահմանեալ ժամանակի տայ զպտուղս՝ այսպէս և սուրբք ի մարդկանէ

1. BCLM յունիկն մեծ և ահաւոր .... խօսել և ասել, այն է տղ 1 միև, եւ 234 տղ 4. | R սքանչելի փի. և սքանչելի. 2. Z յունի սէրն քրիստոսի. 3. Z յունի և աչաց. 4. R յունի և. | Z յանպատուով. | GHK RY հաղորդ. 5. Z յունի որպէս. 6. փի. զանբան R բան յեոյ ուղղած է ի սկզբանն. | HR զբոյս. Y ըզբոյս. | Z զարդարեցար. 7. փի. և զմարդս որ է բանաւոր տունկ Z և զբանաւոր տունկս եկեղեցոյ այսինքն զազգս մարդկան. | HKY տունկս. 8. Y բարերարութե. | Y իշխանութե. 9. փի. զմարդս Z մգրէն. | R ի վերոյ. 10. IIY զուարճացւոյց. Z զուարճանայ. | Z յունի և աստուած. 11. Z եկեղեցոյ. | K որպէս և. 12. R ի խորհուրդ. 13. GHKYZ տունկս. | Z իւրաքանչիւր. 14. Z զպտուղն. | RYZ յունիկն այսպէս և...զպտուղս, այն է տղ 14.1.

յամենայն ժամանակի տան զպտուղս առաքինութեան բա-
 րերարին Աստուծոյ. ըստ այնմ որ զպտուղ իւր ի ժամու
 տացէ՝ տերև նորա մի թափեացի. Եւ քանզի յամենայն
 ժամանակի գեղեցիկ են պտուղք և ախորժի մարդկան՝
 5 այլևս առաւել փափագելի է, յորժամ նորահաս լինի և
 կամ յորժամ հատեալ լինի յամենայն ծառոց. ևս առա-
 ւել՝ ի ժամանակս ձմերանս. Այսպէս և ամենայն սուրբ
 հաճոյ են և ժառանգորդք արքայութեանն. Այլ առաւել
 ընդունելի են առաջինքն, որք նախածաղիկք եղեն Աւե-
 10 տարանին Քրիստոսի, որպէս նախավկայն սուրբն Ստե-
 փաննոս:

Եւ յերեկոյացեալ ձմերային եղանակս՝ յորում հա-
 տեալ է պտուղ բարութեան յազգէ մարդկան՝ յայսմ սա-
 ուուցեալ և ցամաքեալ բազմավիշտ և դժնեայ ժամանա-
 15 կիս՝ երևեցաւ գեղեցկատիպ և առաքինասէր քրիստո-
 սագգեաց և աստուածային խաչին հետևողն՝ մեծ և պատ-
 ուական նահատակն՝ Վարդան վարդապոյն պատկերն. Զս-
 րոյ հանդերձեալ եմ պատմել զքաջութիւն սորա, որ իւր
 կամաւ մատնեցաւ վասն սիրոյն Քրիստոսի. Եւ քանզի ոչ
 20 արժէ բոլոր աշխարհս զմի ի սրբոցն Աստուծոյ ըստ բանի
 առաքելոյն Պողոսի՝ այսպէս և ես մի եմ յաշխարհասէր
 անձանց մեղք զառածեալ, հոգով մելորեալ և մտք ցնոր-
 եալ. ոչ եմ արժան պատմել զքաղցրութիւն սրբոցն Աս-
 տուծոյ. Այլ սիրոյս ջերմութեամբ մոռանամ զաղբատու-

1. Չ առաքինութեն. 2. Չ թէ որ. 3. GHKBY լուծիւն տերև նորա մի
 թափեացի և. 4. Չ պտուղ. | GZ ախորժելիք. 5. RY փափագելի. | Չ լուծի
 յորժամ... և կամ. 6. Չ լուծի ևս առաւել. 7. Չ ձմերայնի. | G լուծի
 և. 8. Չ են այ. | KZ ժառանգորդ. | YZ արքայութե. | Չ այլ ևս. 9. Չ
 որ. | Չ նախածաղիկ. | RY են փխ. եղեն. | Չ աւետարանն. 10. Չ ստե-
 փանոս փխ. սուրբն ստեփաննոս. | B ստեփաննոսի. 12. K յեղանակս. Չ
 ժամանակս. | Չ որում. 13. Չ ազգի. | Չ յայնմ. 14. Չ ի ցամաքեալ. | R բազ-
 մավիշտ. | HZ դժնեա. 15. Չ և քասէր փխ. քրիստոսագգեաց. 16. Չ
 ածաին. Չ խաչի. | HRYZ հետևողն. BY մեծն. 17. R վարդն վարդա-
 պոյն պատկերի. 18. B զհանդէս եմ. | K ընդ քաջութե. Չ զքաջութիւնն.
 | H սորայ. Չ լուծի. 20. Y աշխարհիս. | Չ ըստ բանին. 21. R առաքելոցն.
 Չ լուծի. | K այլ փխ. այսպէս և. 22. Չ մեղաք մեղաք. | փխ. հոգով մո-
 յրեալ... սրբոցն աստուծոյ, այն է աղ 22-24 GHKRY մաք մոլորեալ.

Թիւն մտացս, յուսարով յԱստուած Սուրբ Հոգին, որ զազ-
քասն մեծարէ և զտգէտն իմաստնացուցանէ. զի տացէ
ինձ բան պատմել զբաշտութիւն սրբոյ նահատակին Վարդ-
ղանայ՝ խօսել և տաել:

5 Երանելիս այս Վարդան էր յերկրէն Բաղիշոյ, ի գեղ-
ջէն Գատուանայ: Ըստ կարգի աշխարհի ամուսնացեալ և
կացեալ ժամանակս ինչ առ կինն և որդիսն, և ապա թող-
եալ զատունն իւր և զբնական տեղիսն՝ և շրջէր ի վանս-
բայս առ սուրբ հարս և առարինտսէր անձինս, հանապազ
10 աչօթս ասնելով ի տուէ և ի գիշերի: Եւ եկեալ յետոյ
ի Բաղէշ քաղաք ըստ ամենադէտ յաշողելոյն Աստուծոյ.
զոր յայնմ ժամանակի էր պարտն քաղաքին անն արգաւ
Քաւրդ, Շամշատին անուն, և էր չարացեալ ի վերայ աղ-
գիւ Հայոց, և բռնադատէր զքրիստոնեայս՝ ուրանալ զՔրիս-

24. GHKRY յունին մոռանամ զաղքատութիւն մտացս. 1. Ղ հոգին սր,
GHKRY յունին որ զազքատն ... իմաստնացուցանէ. 3. փի. բան
պատմել ... խօսել և տաել, այն է տղ 3-4 Ղ խաւակի վս սրբոյս վար-
դանայ. Y սրբոյն. 5. Ե երանելի նահատակ փի. երանելիս այս.
փի. երանելիս այս վարդուն....ի գեղջէն դատուանայ, այն է տղ 5-6
C սուրբն վարդան էր ի բաղիշու երկրէն ի գեղջէն որ դատան կոչի.
փի. ի գեղջէն L ի գաւառէն. R և ի. Y և. 6. Ե գատուանայ.
E գատուանայ. Ղ դատովնայ. Ղ յաշխարհիս. CZ ամուսնացեալ
և յորգիս ծնեալ (C որդիս). 6-10. փի. և կացեալ ժամանակս .....
եկեալ յետոյ, այն է տղ 6-10 G եւ յետոյ եկեալ շուրջ զայր ի վա-
նորայն և աղօթս ասնէր հանապազ ի տուէ և ի գիշերի և այնպէս
եկեալ հնաս. 7. Ղ յորդիսն. Ղ յետոյ փի. ապա. 8. KL գտուն.
փի. զբնական տեղիսն B գտնելիսն. GHKLMRYZ տեղիքն. փի.
և շրջէր Ղ շրջէր. BMR ի վանորայսն. 9. Ե հարսն. Ե յառարկի-
նտսէր. B անձինսն. 10. Y առանկով. HY ի տղէ. 11. R ի
բաղիշ. R ըստ ամենադէտ. 12. (փի. զոր յայնմ ... յորէնս իւր
այն է տղ 12-8.) C եւ յայնմ ժամանակին էր իշխան քաղաքին այր ոմն
չմղզգին անուն քուրդ արգաւ և էր բռնացեալ ի վերայ ազգիս հայոց
և բռնադատէր զամենայն քրիստոնեայն անելով թէ եկապ զարձէք
յորէնս մեր եւ ասմ ձեզ պարգիս բազումս եւ զայս իւրն սովորու-
թիւն էր կողով զի զամ աք որ տեսանէր ի քրիստոնէիցն զայն ասէր
և զայս տեղով վարմս համարէր անձին իւրոյ. Ղ ժամանակին.
Ղ բուրթ արգաւ. 13. Ե շամշատին անուն քուրդ արգաւ. GKM յամ-
շաղին. L շամշատին. Ղ չարտարայ փի. չարացեալ. MBY արգին.
14. BY զքրիստոնեայն, փի. զքրիստոնեայս ... իւրեանց, այն է

տաս և դառնալ յօրէնս իւրեանց: Եւ զայս օրէն եղեալ
անձին իւրոյ երկրորդն Յուլիանոս, զի զամենայն զոր տե-
սանէր ի քրիստոնէիցն՝ զայն ասէր դառնալ յօրէնս իւր:

Զոր տեսեալ զայն երանելի և հառառարիւմ ծառայն
5 Աստուծոյ սուրբն Վարդան՝ ողբայր և հառաչէր ընդդէմ
տարակուսանացս քրիստոնէից: Ապա ի միտ ամեալ զբան,
մարգարէին որ ասէ. Վաստէի զվկայութիւնս քս. առաջի
թագաւորաց և ոչ ամաչէիս: Եւ զբան Տեառն որ ասէ.
Վորժամ տանիցեն զձեզ առաջի դատաւորաց և թագա-
10ւորաց՝ մի հօգայցէք, զի ես ասց ձեզ բերան և իմաս-
տութիւն, որում ոչ կարացեն կալ հակառակ և կամ սոսկ
պատասխանի ամենայն հակառակորդքն ձերս:

Ունիժամ զօրացեալ հոգւովն Աստուծոյ սուրբն Վար-
դան՝ աղաչէր զմի ոմն ի քահանայիցն և ասէր. Վեկոյք,
15 ցուցէք ինձ զճանապարհ բերդին և զդուռն պարսնին. զի
երթայց և խօսեցայց ընդ նմա դէմ յանդիման և տեսից.
Եթէ վասն էր նախատէ զազգս Հայոց և զգնեալքս ար-

ող 14-1 Z ասելով ամ քրիստոնէի զոր և տեսներ եկեալք ուրացիք
զքս և դարձիք յօրէնսն մեր. 1. G նց փի. իւրեանց. M յունի և
դայս... յօրէնս իւր, այն է օղ 1-3. | RY զայն. | փի. օրէն. B սահման.
2. Z յանձին. Z յունի երկրորդն յուլիանոս զի. B յունի զի. R
ամ. BՔ զորս. | G տեսեալ. 3. Z ի քրիստոնէից. | BZ զայս. | Z
յունի գառնալ յօրէնս իւր. B ի յօրէնս. 4. փի. զոր B եւ. C զոր լուեալ.
M յունի երանելի և. CZ երիցս երանեալ. Y երանելին և. 5. Z քի
փի. աստուծոյ. | Z հառաջ. 6. C տարակուսանացն. M արքակուսա-
նաց. Y տարակուսացս. HKLMRY քրիստոնէիցս. | RY տապ. C
և ապա. C ի միտս. | L բան. 7. HR զվկայութիւն. 8. GHY գրանս.
BCR գրանն. C քի. փի. որ ասէ M եթէ. 9. Z յունի և թագաւո-
րաց. 10. C յանի զի ես... հակառակորդքն ձեր, այն է օղ 10-12. KL
առմ. | B բան փի. բերան. 11. BZ յունի և. 12. B հակառակորդք. L
հակառակորդքն. 13. փի. հոգւովն աստուծոյ BKL հոգւով սրբով. | Z հո-
գովն. 14. CZ զամանս. փի. զմի ոմն. | C ի քրիստոնէիցն փի. ի քա-
հանայիցն. | փի. և ասէր եկաք ցուցէք ինձ M ցուցանել նմա. | H
KL ասաց. 15. C առաջնորդեցէք ինձ մինչև ի դուռն ամիրային (փի.
ցուցէք ինձ ... զգուռն պարոնին). BKL զճանապարհս | M բերդի
դրան փի. բերդին և գրուան. | L դուռն. | B պարսպին փի. պար-
ոնին. 16. M յունի երթայց և. | Z յունի լինգ. Y ընդ նմայ. 17. BCZ
թէ. | Z յեր. | M գնաւատասցեալքս քի փի. զտոզս հայոց ... որդւոյն
աստուծոյ. | BCZ յունի և. 7-8. Ստղմ. սժր, 46. 9-12. Գոկ. իա, 12-15.

եամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ զպատուական վիճակ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի:

Եւ ծագր թուէր բանս նորա յաչս ամենեցուն և ոչ գիտէին, թէ վառեալ էր նա ի սէրն աստուածային և կամէր շարչարիլ վասն Գրիստոսի և մտանել յառագաստն լուսոյ և խառնիլ յերամս սրբոցն:

Յայնժամ ելեալ կամուսն իւրով՝ և առաջնորդէր նմա խաչեալն Գրիստոս, գնաց ի դուռն ամիրային և ոչ կարէր տեսանել զնա: Ապա աղաչեաց զոմանս ի ծառայիցն և ի վերակացուաց դրան նորա և ասէ. «Կամի՞մ զամիրայն տեսանել և ունի՞մ բան ինչ ասել նմա:

Եւ նոքա հրաման առեալ ի պարոնէն՝ մուծին զՎարդան առ նա: Եւ ուրախացեալ ամիրայն՝ կարծէր թէ ի հաւատն իւր դառնայ: Յայնժամ ասէ Վարդան. «Բան ինչ ունի՞մ ասել քեզ»: Ասէ ամիրայն. «Թօսիր»: Ասէ Վարդան. «Ես և դու միոյ Արարչի ստեղծուածք եմք և ի միոյ ծնողաց յառաջ եկեալ՝ յԱդամայ և յԵւայէ. և մարդ մի

1. CHYZ որդոյն. | Y զպատվական. B և զպատուական. | C յունի զպատուական վիճակ ... մերոյ գրիգորի. | M զվիճակ փիս. զպատուական վիճակ. | Z հրաղին փիս. սուրբ լուսաւորչին. 2. (փիս. մերոյ գրիգորի... ոչ գիտէին թէ, այն է տղ 2-4.) M քանզի. 3. HRY թիւր. | B C բան. | փիս. և ոչ գիտէին C քանզի աղքատ էր և մուրացիկ և ազէտ կարծէին զնա և ոչ գիտէին. 4. L է. | RZ նայ. BM յունիս. | Z սիրով. C սիրովն փիս. ի սէրն. | M յունի և կամէր .... յերամս սրբոցն, այն է տղ 4-6. 5. HY շարչարել. | BGHRLRY յունիս մտանել յառագաստն լուսոյ և. 7. M ապա փիս. յայնժամ. | Y նմայ. 8. B խաչելիայն. | Z ի գաւառն փիս. ի դուռն. | փիս. և ոչ կարէր .... ասել նմա, այն է տղ 8-11 M և աղաչէր զժոյսն տեսանել զամիրայն. | L կարաց. 9. Y գնայ. | R ապայ. | L աղաչէին. CZ աղաչեալ. | R սմանս. | Z ի ծառայից. 10. LY վերակացուաց փիս. ի վերակացուաց. | C ի դռնապանացն փիս. ի վերակացուաց դրան նորա. | B ասէր. II. Y յունի և ունիմ բան ինչ ասել նմա. | C քանզի փիս. և. | L խօսել ընդ նմա. 12. Z յունի նոքա. 13. C ի ներքս փիս. առ նա. | RY յունիս եւ. | M եւ սրն վարդան բզմ բանս խօսեցաւ ընդ նմա համարձակութք դրս ամ դաւանելով (փիս. եւ ուրախացեալ ամիրայն .... և մեռելոյն հնազանդիմ, այն է տղ 13 միջնու հր 238 տղ 4). | CZ գիտէր փիս. կարծէր. 14. Z դառնայր. | C վարդանն. 15. C քեզ ամիրայ. | C եւ նա ասաց փիս. ասէ ամիրայն. | BZ խօսեաց. | C վարդանն. Z յունի. 16. GHRLRY ստեղծուած. | Z եմք ստեղծուած. | C յունի ի. | C HRY ծնողաց. Z ծնաղէ. 17. C եկած եմք. | KL մարդ փիս. և մարդ.

դու ես և մին մարդ ես եմ: Եւ դու ինչ աւելի ես քան
 զիս, որ նախատես զիս թէ Աստուած քեզ թաղաւորու-
 թիւն է տուել և ինձ աղքատութիւն: Դու ընդէր հպար-
 տանաս ի վերայ մեր: Ասէ ամիրայն. «Ձի օրէնքն մեր լաւ
 5 է քան զձերն»: Ասէ Վարդան. «Դու ասես զայդ, այլ ամե-
 նայն ազդի օրէնք իւրն լաւ թուի, քան զմիւսոյն: Աստ-
 ւած եւթանասուն և երկու լեզու է բաժանել, և ամենե-
 ցուն օրէնք կայ: Մի՛թէ հրամանքդ քո աւելի է քան զԱս-
 տուծոյն, որ կամենաս զամենեւեան ի քո օրէնքդ փոխել:
 10 Եւ եթէ առաջնորդն ձեր ոչ կարաց հաւանեցուցանել
 զազգս Հայոց՝ մի՛թէ դու աւելի ես քան զնա: Ասէ ամի-
 րայն. «Յիշեան զանուն առաջնորդին մերոյ և դարձիր յօ-
 րէնս մեր. և բազում պարգևս տամ քեզ»: Ասէ Վարդան.
 «Ես ոչ եմ սովորել յիշել զանուն առաջնորդին ձերոյ. այլ
 15 Յիսուս Գրիստոս է առաջնորդն իմ և է Աստուած ամե-
 նայնի, որ իջեալ յերկնից յերկիր՝ լոյսն ի Հօրէն լուսոյ,
 և մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, չարչարեալ

| փի. մարդ մի Ս'մին մարդ. 1. փի. մին մարդ GZ մարդ մի. | L մի
 փի. մին. | C յունի մարդ. | C յունի եմ. | փի. ինչ Z այլ ինչ. C այլ ինչ
 իրօք. | C յունի քան զիս. 2. փի. որ նախատես զիս Z էր զմեզ նա-
 խատես և. | C կու նախատես. | BC զմեզ փի. զիս. | C եթէ քեզ
 ամ պարունութի է տուեալ (փի. թէ աստուած քեզ թաղաւորութիւն
 է տուել). 3. HRY ալիւ. G տուեր. Z տրւեր. B տուեալ. | C նա
 դու աի փի. դու ընդէր. 4. փի. մեր BZ իմ. | փի. զի օրէնքն C չեմ
 հպարտանալ այլ զի օրէնքն. | B օրէնք. 5. C զձերն բառից յետ աւե-
 յացնում k և ես կամիմ որ դուք այլ լաւ օրինաց տիրանալք. | Z զի
 այլ. 6. CZ իւր օրէնքն. HRYZ թվի. K թըւի. C կու թուի. | Y զմի-
 սոյն. C զայլոցն. 7. BCKL հր. | Z և երկու. | C բաժանեալ. BG
 բաժաներ. | փի. ամենեցուն BGHKLRYZ ամի. 8. փի. կայ միթէ B կամ
 թէ. | Y հրամանքդ. BZ հրամանք. | B գայն. C գայ. 9. C կամիս. | B
 GK զամ. Z զամենեւին. | Y յունի քո. 10. BZ թէ. C զի. | C ձեր
 առաջնորդն. 12. R յիշեայ. | L զանու-նրն. | C առաջնորդին. | GHK
 RY յօրէնքն. LZ յօրէնան. 14. BCHRZY յունիս ես. | BC սովորեալ.
 Z սովոր. | C զառաջնորդն ձեր յիշել փի. յիշել զանուն առաջնոր-
 դին ձերոյ. | փի. զանուն առաջնորդին BZ զառաջնորդն. | BHER
 YZ ձեր. 15. Z յունի յիսուս. | L առաջնորդն իմ է. | Z առաջնորդ.
 | փի. և C որ. | B յունի է. 16. L երկնից. | B ի յերկիր. CZ յունի. | փի.
 լոյսն ի հօրէն լուսոյ B լոյս ի լուսոյ հօրէ. | CZ լոյս. | C ի հօրէ.
 17. G յունի և. | B յունի սուրբ. | Z ի սրբոյ. C մարիամայ բառից
 յետ աւեյացնում k և քարոզեաց յաշխարհի զածութի իւր և արարել

և խաչեալ, թաղեալ և յարուցեալ ի մեռելոց, հաճաբաձեալ յերկինս, և նստաւ ընդ ամէ Հօր, նա է Աստուած իմ և պարգևատու: Եւ ես վասն էր թողում զկենդանին և մեռելոյն հնազանդիմս:

5 Յայնժամ բարկոցեալ ամիրայն և եհար երկոքին ձեռօքն զգլուխն Վարդանայ: Եւ նա ստէ. «Մ'ի ամիրայ, եթէ երկնչէի ես ի հարկանելոյդ քո՝ ոչ դայի առ քեզ: Այլ վասն սիրոյն Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ զմահ յանձն առնում: զի զնա տեսանել արժանանամ, յորժամ փոխիմ

10 յաշխարհէս»:

Յայնժամ հրամայեաց ամիրայն տանել զնա ի բանտ և չարչարել ասելով. «Մ'ի թէ հաւանի կամաց մերոց»: Եւ առեալ զսուրբն Վարդան՝ տարան ի բանտ: Եւ նա ուրախ խաթեամբ երթայր և դոհանայր զԱստուծոյ: Եւ տարեալ

15 զնա ի բանտ մերկ և բոկ և գլխիբաց: Եւ էր աւուրքն ձմեռնային Յայտնութեան պահոցն: Եւ եղին զնա ի կոնկերս և չարչարէին: Եւ նա ի փառաւորելոյ զԱստուած ոչ դաւարէր, այլ ստէր. «Դոհանամ զքէն Քրիստոս Աստուած իմ, որ արժանի արտրեր զձառայս քո լինել քեզ

20 չարչարակից: Աղաչեմ՝ զքեզ Տէր, սուր համբերութիւն ծառայիս քս, զի կարօլ լիցիմ տեւել տանջանացս և դառնալ քեզ»:

բազում սքանչելիս. 1. Չ յունի խաչեալ. B համբարձաւ. C% և համբարձաւ. 1. և համբարձեալ. 2. Չ յաջմէ. HYZ նայ. CL ամն. 3. C պարգևատու. B յունի ես. 6. C ի վերայ գլխոյն. փխ. նա Չ նա ամիրայն. LM ամիրայ. H ամիրա. Z անմիտ. Z յունի եթէ. 7. Y երկընչէի. BC քոյ. Z յունի. 9. Y զնայ. Z արժանանալք. M յունի յորժամ փոխիմ յաշխարհէս. C փախիմ. 10. Z ի յաշխարհէս. 11. M տանել. Y զնայ. C ի բանտն. 12. BCZ յունի տակով. HMY մեր. CZ նորա. M և տարան զնա փխ. եւ առեալ...տարան. 13. C ի բանտն. GHKLMRY յունի եւ նա...ի բանտ, այն k սոյ 13-15. 14. C էր փխ. տարեալ զնա ի բանտ. 15. C բոկ ի բանտին. C յունի եւ էր...ձմեռնային. Z աւուրբքն. 16. B ձմեռնային. GHKLY ձմերային. Z ձմերայնի. Y յայտնութեն. 16-18. C եւ նա փխ. եւ եղին...այլ. 17. Z իսկ փխ. եւ. 19. BKL M լինել. C չարչարակից լինել քեզ. 20. Y չարչարակից. C աղաչեմք. 21. BC քոյ. BGHKLMRY յունի զի կարօլ լիցիմ. % կարող. C լինիցիմ. LM տեւել. B ներել. C տանել. Z տանջանաց.

Եւ զերիս աւուրս ոչ դադարէին ի չարչարելոյ զսուրբն
 Վարդան: Ապա հրամայեաց ամիրայն կրիին տանել զնա
 առջի իւր: Ասէ Վարդան. «Վասն ինչ պատճառի տաս
 զիս չարչարել. վասն գողութեանն թէ վասն շնութեանն ե
 5 թէ վասն այլ իրիք անիրաւութեան: Եթէ զճմարիտն ա
 սեմ ե զհաւատոյ դաւանութիւնս յայտնեմ քեզ ինչ էս:
 Ասէ ամիրայն. «Սկեռալ ես նախատել զօրէնս մեր, ե զօ
 րէնքն քո ճշմարիտ տունես ե զՔրիստոս՝ Աստուած սեսս՝
 վասն այն չարչարեմ զքեզ»: Ասէ Վարդան. «Ո՛վ ամիրայն,
 10 ես ե դու դատատանօք խօսիւք: Յօրէնքն ձեր երկու ե
 երեք մարդ, որ ի վերայ մի բանի վկայեն՝ սուտ է բանն
 այն թէ ճշմարիտս Ասէ ամիրայն. «Ճշմարիտս Ասէ Վար
 դան. «Քրիստոսի աստուածութեանն երկոստասան ազդ
 վկայեն: Եւ ի դիրս ձեր դրեալ է Յիսա ռուհ Արբա, որ ասէ

1. C եւ-ից յետոյ այնպէս ի կոճեղս եղեալ զսքն վարդան. | B դա
 դարեցին. | B ի տանջելոյ փխ. ի չարչարելոյ. | M յունի գաւազն
 վարդան. C վնաս. 2. C յունի սպա հրամայեաց... սո աջի իւր, այն է
 տղ 2-3. GZ կրկին անգամ. | փխ. տանել B տանջել. KM ասնիր
 BGHRY յունիս գնա. 3. (փխ. ասէ վարդան ..... վասն այն չարչա
 րան զքեզ, այն է տղ 3-9.) C ասէ սուրբն վարդան ընդ ամբոսայն թէ
 վասն ինչ պատճառի համար տաս զիս չարչարել վասն զօգութեան
 թէ վասն շնութեան եթէ վասն այլ ինչ անիրաւութեան ես զիտեմ
 բանն իմ դի ոչ ինչ մեղուցի քեզ եւ թէ զհաւատոց դաւանութեանս
 իմ խօսիմ քեզ ինչ պակասութիւն կու լինի. ասէ ամիրայն ապա չէ
 դակասութիւն որ եկեալ ես զօրէնքն մեր սուտ ասնել ե զձերն
 ճշմարիտ. 4. Z վս շնութեան ե թէ վս զօգութի փխ. վասն զօգութեան
 թէ վասն շնութեան. BH յունիս ե. | RY ե վս թէ. | Z եթէ փխ.
 ե թէ. 5. Z ինչ փխ. իրիք. | B անօրէնութե. | Z անիրաւութեան-ից
 յետոյ ունի սղքատ եմ ե մուրացիկ. | փխ. եթէ M միայն թէ. | Z գն
 ճարտաս. 6. L դաւանութի. Z դաւանութես իմ. | M յունի քեզ ինչ է.
 | B, զինչ. | փս. է Z պարտիմ. 7. փխ. զօրէնս B զօրէնք. G զօրէնան.
 Z զպզս ե զօրէնս. | փս. մեր B իմ. 9. KM ամիրա. 10. C դատատ
 ոտճառ. փխ. ձեր Z որ. II. փխ. որ ի վերայ... վկայեն L վկայեն ի վր
 մին բանի. | C յունի որ. | M միոյ. K մին. | CZ բանի մի. | Z սր
 վկայեն փխ. վկայեն. | C այն բանն սուտ է թէ ճշմարիտ է փխ. սուտ է...
 թէ ճշմարիտ. | փխ. է բանն այն Z ասնն. 12. B եթէ. | Z ամիրայն թէ
 ճշմարիտ. C ճշմարիտ է. 13. C ապա քի. Y ամութե. | B ազգք. 14. Z
 ի գիրան. C ի գիրն. | C կայ փխ. է. | B յեսա. Z յետոյ. MRY յիտայ.
 CGHRL յիտ. | HRY բռնահարայ. KLM բռնահարան. C բռնահարան.
 B բռնահարան. Z բռնահարան. | CZ է փխ. ասէ.

Աստուծոյ հոգի: Ես զնա Աստուած հաւատամա: Ասէ ամիրայն. «Զառաջնորդն մեր ընդէր ոչ յիշես: Ասէ քաջն Վարդան. «Բո հայրն ամիրայ էր և մեռաւ. և դու ամիրայ ես և կենդանի: Արդ այս մարդիկս քեզ հնազանդ կե-
 3 նան և թէ քո հօրն»: Ասէ ամիրայն. «Ինձ»: Ասէ Վարդան. «Ապա ես վասն էր թողում զկենդանի Գրիստոս Աստուածն իմ և մեռելոյն հնազանդիմա:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցաւ սուրբն Վարդան և յանդիմանէր զնա: Եւ ամիրայն և մեծամեծքն իւր զար-
 10 մացան ընդ համարձակ խօսս նորա: Քանզի ոչ թէ նա էր սր խօսէր. այլ Հոգին Աստուած խօսէր ընդ բերան նորա ըստ վկայութեան Աւետարանին՝ զոր խօսեցաւ Գրիստոս:

Յայնժամ բարկացեալ ամիրայն ասէ. «Տարէք զդա-
 առ դատաւորն մեր. զինչ հրամայէ՝ զայն արարէք»: Եւ
 15 առեալ տարան զնա առ դատաւորն: Եւ ասէ՝ դատաւորն. «Զի է զի առաջի ամիրային դարձեալ ես յօրէնսն մեր և յետոյ փոշիմանեալ: Ասէ Վարդան. «Ես ոչ եմ խախտեալ յօրինացն իմաց. այլ քրիստոսնայ եմ ծնեալ և եմ ընդ

1. BZ հոգի այ. 2. Վ ոչ յիշեցեր վս էր է փխ. ընդէր ոչ յիշես. 3. K ամիրա էր. | C այժմ դու. | E L դու ամիրա. 4. BL յունիկ և | CZ յունիկ արդ. B այսմ. | Z մարդիկքս. | փխ. հնազանդ կենան B հնազանդին. Z հնազանդեն. C հնազանդի. 5. BC յունիկ և. E յունի ասէ վարդան. 6. R ապայ. Z և. | B յունի ևս. | G ընդէր փխ. վասն էր. | BZ յունիկ քրիստոս. 7. փխ. իմ B իմ և ամ այխարհի. 8-9. C և աներկիւղ յանդիմանէր. 9. Z յանդիմանեաց. B ամիրայն փխ. և ամիրայն. | L ամիրայն. | Z ամ մեծամեծքն փխ. և մեծամեծքն. B յունիկ իւր. | Z զարմանայր. 10. CZ եթէ. | HRYZ նայ. 11. փխ. հոգին GZ հոգին սր. | Z յունի աստուած. | C թերադէր ի բերան փխ. խօսէր ընդ բերան. | փխ. ընդ բերան B բերանով. 12. P վկայական. | խօսեցաւ ունիկ միայն CGM, միւսներ խոստացաւ. 13. փխ. յայնժամ Z ապա. | փխ. բարկացեալ C սրամտեալ. | Z ասաց. | H զդայ. Z գայ. 14. փխ. առ դատաւորն մեր C առ զազին. | C և զինչ. | R հրամայէ. 15. փխ. առեալ C իբրև. | CGHKLMRY յունիկ զնա. | CZ դատաւորն բարդ յոսոյ անլուցնում են յայնժամ ասէ վարդան ով դատաւոր հարցիր ի դոսա թէ վս էր են ըմբռնեալ զիս (C յունի յայնժամ. | C զգոսա. | Z ըմբռնեալ են.). CZ յունիկ և. 16. CZ վս. փխ. զի է. | BC յօրէնս. 17. Z փոշիմանել. | C չեմ փխ. ոչ եմ. Z խախտել. 18. փխ. իմաց C մերոց. | H քրիստոսնեա. | փխ.ծնեալ...մեռանել այն է տղ 18-1 B և յոժար եմ վս անուանն քի մեռանիլ. | CZ յունիկ և եմ .... առ-

Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ. և կամիմ քրիստոնեայ մեռա-
նելո: Ասէ դատաւորն. «Իխուցիր որ թէ ոչ դառնաս յօ-
րէնան մեր՝ տամ սպանանել զքեզ»: Ասէ Վարդան. «Եթէ
զմարմինս իմ սպանանես, ապա հօգիս կենդանանայ»:

5 Յայնժամ բարկացեալ դատաւորն՝ ետ հրաման սպա-
նանել զնա: Եւ առեալ տարան զնա արտաքոյ քաղաքին:
Եւ սուրբն Վարդան ինքնին ուրախութեամբ երթայր ա-
ռաջի նոցա, որպէս թէ որ ի մեծարանս թաղաւորի ըն-
թանայ: Եւ ճշմարիտ մեծարանք էր նմա յերկնաւոր թա-
10 գաւորէն Քրիստոսէ: Զի թէպէտ մարմնով չարչարեալ և
տանջեալ. այլ հօգևով փարթամացեալ և գնացեալ ի հար-
սանիան անսպական: Եւ էր կոչնական հարսանեացն նա-
խավկայն Ստեփանոս՝ առաջին նահատակն:

15 Յայնժամ ժողովեցան բազմութիւնք այլազգեացն ի վե-
րայ նորն, որպէս չար գաղանք արեան ծարաւիք: Եւ ասէ
Վարդան. «Հաւատացեալ եմ և հաւատամ զՀայրն ան-

տուծայն իմոյ. 1. C և քրիստոնեայ մեռանելոց եմ (փի. և կամիմ
քրիստոնեայ մեռանել). | HZ քրիստոնեա. | GKLMZ մեռանել. 2. C
յուճի դիտացիր. | B յուճի որ. | փի. որ թէ CLM եթէ. | BHKLMR
Y յօրէնքն. C յօրէնս. 3. փի. տամ Z պիտի. | C չարչար սպանա-
նել տամ փի. տամ սպանանել. փի. եթէ զմարմինս ... հոգիս կեն-
դանանայ B եւ ի մահուանէ ոչ երկնչիմ որ պատճառ է կենաց. 4. փի.
սպանանես C սպանանել տաս. | C յուճի ապա. CZ հօգիս իմ. 5. Z
յուճի բարկացեալ դատաւորն. | C հրամայեաց դատաւորն փի. բար-
կացեալ...ետ հրաման. | Z սպանանելոյ. 6. B եւ փի. գնա եւ. | GHKLM
RY տարան փի. տարան զնա. 7. փի. եւ սուրբն....երթայր առաջի նոցա,
այն է տղ 7-8 C եւ նա երթայր ինքնակամ յօժարութբ գհետ նոցա ուրախ
սրտիւ. | փի. ուրախութեամբ երթայր Z կամանս իւրով երթայր
ուրախութբ. 8. փի. ընթանայ Z երթայ. 9. Z ճշմարիտ այս. | Y նմայ.
10. B յուճի քրիստոսէ. MBYZ քի. | C թէպէտ և. MR թէպէտ որ. | փի.
չարչարեալ և տանջեալ CZ աղքատ էր. 11. CZ հոգով. | K փարթա-
ցեալ. CZ փարթամացաւ. | CZ գնայր. 13. Z ստեփանոս. | փի. առա-
ջին նահատակն Z առաջի նահատակին. C այլ և անուանակիցն իւր
վարդան մամիկոնեան. 14. C յուճի յայնժամ....արեան ծարաւիք, այն է
տղ 14-15. | Z այլազգացն. L այլազգեացն. 15. Z յուճի նորա որպէս...ար-
եան ծարաւիք. | BGHLRY գազան. BHR Y ծարաւի. | K յուճի և.
փի. եւ ասէ վարդան C եւ սուրբն վարդան ասէր մեծաշայն. Z եւ
նա ասաց. | L յուճի ասէ վարդան....և բազմութիւն ամբոխին, այն է
տղ 15 միջև էր 242 տղ 5. 16. Z գհայր. | B գհայրածին որդին միածին
փի. գհայրն ... միածին.

ծին և զՈրդին միածին, զմարմնացեալն Աստուած և զհոգին ճշմարիտ, Երրորդութիւն և մի Աստուածութիւն՝ դաւանութեամբ սրբոյն Դրիդորի Լուսաւորչին մերոյ: Քրիստոնեայ եմ և անարգեմ զօրէնքն և զառաջնորդն ձեր

5 խաբեբայ և սուտա: Եւ բազմութիւն ամբոխին դիմեցին ի վերայ նորա և սրով և բրով և քարամբք նահատակեցին զնա:

Եւ աւանդեաց զմաքուր հոգին իւր առ Աստուած՝ երանելին Վարդան ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Յայնժամ զնացին քրիստոնեայքն և բարձին զնա պատուով
10 և տարեալ եղին ի տապանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգովք հոգևորօք:

Կատարեցաւ սուրբ նահատակն Վարդան ի թուակա-
նութեանս Հայոց ՊՀ, յունվար ամսոյ ի Դ, Ծննդեան պա-
հոյն, յաւուր շաբաթու, ի մետասան ժամու, և առնէ
15 բժշկութիւն բազում ցաւոց նշխար ոսկերաց սրբոյն:

1. MR յունիս և զորդին միածին. Մանծինփխ.անծին և. CG յունիս զմարմնացեալն աստուած. փխ. զմարմնացեալն M և զմարմնացել բանն. R զմարմնացեալ բանն. Z զմարմնացեալն. MR զհոգին սբ. 2. B սբ երրորդութի. CZ յունիս երրորդութիւն և մի աստուածութիւն. 3. R զրիզորին. C ևս քրիստոնեայ. B յունի քրիստոնեայ ևս. 4. փխ. անարգեմ B արհամարհեմ. CZ յունիս և անարգեմ...սուտ. 5. M սուտ և խաբեբայ. C յայնժամ փխ. Եւ. K բազմութիւք. C շար ամբոխին. 6. C սրով քարիւ և փայտիւ փխ. և սրով...քարամբք. | Z սրաւք. | GZ բրօք. | L քարիւ. 7. փխ. աւանդեաց ... մերոյ, այն k սոյ 7-8 C ի փառս քի այ մերոյ. GHKLMRYZ յունիս առ աստուած. 8. B յունի ի փառս ... աստուծոյ մերոյ. | Z այ փխ. քրիստոսի աստուծոյ մերոյ. M յունի մերոյ. 9. C և փխ. յայնժամ. փխ. զնացին քրիստոնեայքն և Մ զնացեալ քրիստոնէիցն. C զնացեալ քանանայիցն և ժողովրդոցն. | C միժաւ պատուով. 10. փխ. եղին ի տապանի Z թողեցին զնա. 11. B յունի և երգովք հոգևորօք. | CZ հրղօք. 12. փխ. սուրբ նահատակն B սրն. փխ. սուրբ R սրն. | C վարդան ի բողէշ քաղաքի. | M ի թուականութե. R ի թվականութե. HY ի թվականութես. BC ի թուականիս. Z ի թվին. 13. KL յունիս հայոց. C ընհ. G ընհ. HKLM Y պ և հ. B ընհ ամին. փխ. յունվար ամսոյ ի BCZ յունվար ի. L ամսս. BY ի սբ ծնընդեան. R ծնընդեան. C յայտնութեան. GHK ի սբ ծննդեան. L յունի ծննդեան պահոցն ... ժամու. Z յունի ծննդեան պահոցն...ոսկերաց սրբոյն, այն k սոյ 13-15. 14. C յունի յաւուր շաբաթու...ոսկերաց սրբոյն, այն k սոյ 14-15. | B ժամու. 15. փխ. բժշկութիւն բազում ցաւոց B բզմ բժշկութի. | փխ. բազում GL ամ. | GKM նշխարք. L յունի նշխար ոսկերաց սրբոյն.

Այս վկայաբանութիւնն ունին BCGHKLMPRYZ
ձեռագրերը՝ C արեգ է—մարտ ժն Գանիէլ մարդա-
րէից և երեք մանկանցից յետոյ, էջ 782''—785': GH
KLMRY մարերի Թ մայիս ժՁ, Ջաբարիայից և ուրիշ
երեք վկայաբանութիւններից յետոյ. G էջ 498 ա''—
500 ա'', H 463 ա'—465 ա', K 470 բ'—472 ա'', L 413
բ'—414 բ', M 494 բ''—496 ա', R 473 բ''—475 բ'',
Y (Ա. հատ.) 198 բ''—201 ա': Z քաղոց Խ—յունվար Գ,
Ջովմոսից և Աբրահամից յետոյ. էջ 169 բ'—171 ա': B
մարերի Բ—մայիս ժն, Իսիդորոսից յետոյ, էջ 399 բ'—
400 բ'': Սոքա բոլորն ունին հետևեալ վերնագիրը.
«Յայտմաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն Վարդանայ
նահատակին որ ի Բաղէշ քաղաքին» (B յունի նահա-
տակին որ ի Բաղէշ քաղաքին. | C Վարդանայ որ ի Բա-
ղէշ քաղաք կատարեցաւ. | Z փխ. նահատակին ունի
նոր վկային. | R բաղէշ.):

Սոյն վկայաբանութիւնը ամփոփելով և համա-
ռօտելով մէջ ընթաց է նաև Ջամչեան, Գ. էջ 441—
443. Ըսոյց այստեղ նահատակութեան օրը նշանակ-
ուած է յունվար 4, յաւուր միաշարաթու. ինչ որ
սխալ է փոխանակ շարաթ, որովհետև ՊՁ—1421
տարուայ յունվար 4-ը շարաթ օր է ընկնում և ոչ կիւ-
րակի: Ջամչեան Բաղէշի պարոնի անունն էլ յիշում է
«Նամշատին ամիրայ որդի Շարաֆայ»:

Տես նաև Յայսմ. Ա. տպ. 833''—836'', Բ. տպ.
570''—572'', Գ. տպ. հատ. Ա. 9'—10'':

Ն ձեռագիրը նահատակութեան վերջում աւե-
լացնում է հետևեալը. «Բարեխառտը թք քո նոր վկային
Վարդանայ ողորմեա ամ հաւատացելոց և յարմարողի
ճառիս Առաքէլ վղպտի»:

Հ Ա Պ Ա Յ Բ Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ե

+ ՊՀ=1421

...Վանքն Բարիձոր՝ որ է յանուն սրբուհւոյ Աստուածածնին, ուր էին մարմինք սուրբ նահատակացն Հապաչից քահանայիցն, որք առաջնորդութեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նախախնամութեամբ Հօրն Ծերինաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ և կատարեցին զուխտս իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և շրջէին ի վանորայս: Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց այլազգեացն: Զոր եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զմարմին 10 երկուց սուրբ քահանայիցն Հապաչ մարտիրոսացն. և տարեալ ամփոփեցին ի վանքն Բարեձորի, Պ և Հ թուականին Հայոց:

Սոյն վիպաբանական տեղեկութիւնը հանում ենք Ստեփաննոս վարդապետի վիպաբանութեան միջից. ձեռագրական տարբերութիւններ, տեղեկութիւններ և ծանօթութիւններ՝ տես անդ, էջ 251 և վիպութեան վերջը:

ՄՏԵՓՈՆՆԵՍ ՎՈՐԳՈՊԵՏ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ ԶՆՀՈՆԵՐԵ ԽՈՋՆԵՐԻՔ

† ՊՀԳ=1424 յունիս 2 ուր.

և ՄՏԵՓՈՆՆԵՍ ՈՒՐՈՅՈՂ Ի ՍՈՐԲ ԳԵՂՁԻ

† ՊՀԳ=1424 յունիս 11 կիր.

Աստուածային առաքեալն և աւետարանիչն Քրիստոսի՝ մեծն Յովհաննէս՝ որդին Որոտման և սիրելի աշակերտն Քրիստոսի հրամայէ ի գիրս կաթուղիկէիցն՝ թէ «Երկիւղ ոչ գոյ ի սէրն. վասն զի սէր կատարեալ ի բաց մերժէ զերկիւղն»։ Եւ դարձեալ՝ թէ «Աստուած սէր է և որ կայ ի սէրն՝ յԱստուած բնակէ. և Աստուած ի նմա»։

Արդ՝ որովհետև դիտացաք եթէ Աստուած սէր է, վասն որոյ ուր Աստուած է՝ շնորհօք փախուցեալ է անտի երկիւղ։ Քանզի ուր թագաւորն վառեալ է զինօք և անդ չըջակայք նորա ոչ երկնչին ի սպառնալեաց թշնամոյն։ Այսպէս և ուր Աստուած է զօրաւիդ՝ անդ է և զօրք նորա՝ որ են դաւք սրբոցն, ոչ երկնչել ի սպառնալեաց թշնամեաց յերևելեաց և յաներևութից։ Որպէս և ասաց ինքն Որդին Աստուծոյ, եթէ «Քաջալերացարուք, զի ես յաղթեցի աշխարհի»։ Եւ քանզի սիրոյ զօրութիւնն գերազանց է քան զբնութիւնն, զի մուսցումն առնէ չարչարելի

2. Ե յահաննէս. 3. Ե կաթուղիկէիցն. եթէ. Ա. Յովհ. Գ. 18. 4. Ե զորայց մերժէ զերկիւղ փխ. գոյ ի տէրն... զերկիւղն. 5. Ե ասէ. եթէ փխ. թէ. 6. Ե բնակէ յած. Ե ի նմա բնակէ. Ա. Յովհ. Գ. 16. 7. Շ յունիս արդ որովհետև ...այլ ինչ յերկրաւորացս հասուածը՝ այն է սոյ 7—հ, 246, սոյ 5. 10. Ե երկնչին ի սպառնեաց. 12. Ե սրբոյն. 14. Ե յայ. Յովհ. ժգ. 33.

և եղծանելի բնութեանս և միաւորէ յաւտով ընդ անեղին Աստուծոյ, վասն որոյ որք սիրով հաստատեցան ի խաչելեալն Աստուած, ոչինչ ի տարրականաց կարացին բաժանել զնոսա ի նմանէ. ոչ հուր և ոչ ջուր և ոչ այլ ինչ յերկ-
 5 րաւորացս: Որպէս ասէ տնօթն ընտրութեան, փոզն տարստնացին, առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս, եթէ Ո՛ր վ մեկնեացէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, նեղութիւն թէ անձկութիւնս. և այլն որ ի կարգին է:

Որպէս եղև այս և արեամբ ներկեալ նահատակացս
 10 սրբոց, որք կոխեցին զհուր մարմնոյն չարչարանօք և շիջուցանէին ինքեանք զբոցն ցանկութեան և վառէին զլատեր հողոյ իւրեանց անշիջանելի հրովն աստուածային: Անցանէին ի ջուրս յորձանաց ըստ բանի մարգարէին և ցամաքեցուցանէին յինքեանց զախոն մեղաց ցանկու-
 15 թեանց: Եւ առողանէին զողիս իւրեանց ջրովն անհիւթական, այսինքն շնորհօք Որդւոյն Աստուծոյ:

Արդ շերմութիւն արեգականն և լուսաւորութիւնն ոչ շիջանի և ստուերանայ. թէպէտ և լինիցի ժամանակ՝ զի ամպով ծածկի ի մէնջ, այլ ինքն ըստ ինքեան ներդործէ
 20 զլոյսն և զշերմութիւնն: Այսպէս և իմանալի Արեգակն արդարութեան Քրիստոս միշտ և հանապազ ծագէ զլոյս շնորհաց և գիտութեան յոգիս ընդունողացն կամօք և բորբոքէ ի սէրն վերին: Ըստ որում ասաց թէ «Հուր եկի արկանել յերկիր». և թէ «Ես լոյս յաշխարհ եկի, որ հա-
 25 ւատայ յիս ի խաւար մի մնասցէ»:

Չոր և այժմ ի վերջին աւուրքս և յերեկոյացեալ

5. C և ասէ առաքեալն սբ փի. ասէ... քրիստոսի, տղ 5-6. 6. C թէ. 7. C նկուութիք թէ անձկութիք. 8. Նոս. Ը. 35. | E և զայն ևս որ ի կարգին թուէ. 9. C որով փի. որպէս. | C յունի և. | C յունի ներկեալ. 10. E սրբոց. C յունի. C մարմնոյ. | C յունի և շիջուցանէին... որդւոյն այ. այն է տղ 10-16. II. E վառէի. 13. E յորձանաց. 17. C յունի և լուսաւորութիւնն. 18. E ըստուերանայ. | C լինի. | C որ փի. զի. 19. E ի մէջ. C յունի. | E ինքնենն. 20. E զշերմութի. 21. C յունի միշտ և. 22. C յունի կամօք. 23. C իւր վերստին փի. վերին. Դ. տի. ԺԲ. 49. | C յունի ըստ որում... մի մնասցէ. 25. Յովն. ԺԲ. 46. 26. C յունի և. | C ժամանակս փի. աւուրքս... եղանակս.

ժամուս ի ձմեռնային եղանակօ բորբոքեաց զհուր շնորհ
հաց և զլոյս գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ ի սիրտ ցան-
կալի նահատակացն և աստուածընկալ քահանայիցն՝ Ստե-
փաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային՝ զօրոց հան-
5 գերձեալ եմք պատուել զքաջութիւն արիութեան սոցա,
որք որպէս զվարդս գարնանային փթթեցան ի մէջ Հա-
յաստան աշխարհիս և լցին հոտով անուշութեան զեկե-
ղեցիս քրիստոնէից: Զի թէպէտ և անկան ի փորձութիւն,
այլ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեցին սատանայի. թէ-
10 պէտ և անկան ի հուր մեղաց, այլ կարողութեամբն Աս-
տուծոյ շիջուցին զգօրութիւն հրոյ ցանկութեանց, ըստ
ասելոյ մեծին Պօղոսի. թէպէտ և սխալեցան և անկան
յախտ ուրացութեան, այլ յետոյ կանգնեցին արձան դա-
ւանութեան. թէպէտ և ըմբռնեցան ի ժանիս վիշապին,
15 այլ փշրեցին զծամելիս և զգլուխ նորին. թէպէտ և հնա-
զանդեցան կարեաց մարմնոյ, այլ ոչ վերջացան ի սիրոյն
Աստուծոյ. թէպէտ զլորեցան ի վիհն չարեաց, այլ դար-
ձեալ հաստատեցան հեղմամբ սուրբ արեան իւրեանց:

Երանելիքս այս կրկին լուսաւորքս և ծաղկունք Հա-
20 յաստանեաց և պարծանքս քրիստոնէիցս, վարդապետն
Տէր Ստեփաննոս և ցանկալի քահանայն Պետրոս, էին ի
Խիզան քաղաքէ. վարդապետն էր ի վանացն, որ յանուն
սուրբ Գամալիելի առաքելոյն Բրիստոսի, և քահանայն
Պետրոս էր աշխարհական երէց և որդի քահանայի: Եւ յազգ-
25 մանէ չարին անկան յուրացութիւն և սուգ ածին ազգիս

1. E զհուր. | E շնորհաց. C շնորհացն իւր. 2. C յունի և զլոյս
... աստուծոյ. | E որդին. C երանելի նահատակացս փիս. ցանկալի...
քահանայիցն. 4. C պատմեմք զքաջութիւն նահատակութեն փիս. հան-
գերձեալ եմք ... զեկեղեցիս քրիստոնէից, այն k տող 4-8. 6. E դաւ-
նանային. 8. C յունի և անկան... և սխալեցան, այն k տող 8-12. 11. երբ.
ժև. 54. 12. E պողոսի. | E յունի և անկան. 13. C յախտս ուրացութե
և սխալեցան. | C դարձան. 14. C յունի թէպէտ և... պարծանքս քրիս-
տոնէիցս, այն k տող 14-20. | E ըմբռնեցան. 18. E արեամբն. 21. C
յունի տէր. | E ստեփաննոս. | C յունի ցանկալի. | C որ էին. | C ի
հիզան. 22. E քաղաքի. | E ի վանքն փիս. էր ի վանացն. 23. C գամա-
ղիելին. | C յունի առաքելոյն քսի. 24. CE էրէց. | E յունի և. | C որ
փիս. և (երկորդը). 25. E ուրացութի.

Հայոց. զի յորժամ լսեցին զանցս աղէտիս այսորիկ տառապեալ և գերի անկեալ ազգս քրիստոնէից, ամենեքեան ի սուգ մտին՝ քաղաք և դիւղ, վանք և անապատ, վարդապետք և եպիսկոպոսք, քահանայք և սարկաւադունք, 5 կուսակրօն և ամուսնացեալք, այր և կին, ծեր և տղայ ամենեքեան աշխարհին և լային զմոլորութիւն նոցա: Եւ շատք ի թուլամորթաց գայթակղեցան և անկան յուրացութիւն և մեծ տրտմութիւն ածին ազգիս Հայոց:

Այլ նա՛ որ տէրն է ամենայնի՛՝ Յիսուս Քրիստոս Որ-
 10 դին Աստուծոյ ոչ անտես տրար զարեամբ զնեալ ժողովուրդս իւր մնալ ի դուբն գայթակղութեան, այլ էած զղլումն ի սիրտս նոցա՝ վարդապետին Ստեփաննոսի և քահանային Պետրոսի, որք մոռացան զտկարութիւն մարմնոյ և զինեցան հոգևոփն Աստուծոյ և մասնեցին զանձինս
 15 իւրեանց տանջանաց և մահու, զի որք գայթակղեցան ի նոսա, գարձեալ ևս առաւել հաստատեցան ի հաւատս Քրիստոսի՝ արիութեամբ նոցա, ըստ առաքելոյն բանին՝ որ ասէ. «Ուր առաւել եղեն մեղք, անգ. ևս առաւել յաւելան շնորհքն»: Եկեալ ի միտս իւրեանց վարդապետն
 20 Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս ասեն ընդ միմեանս զբանս անառակին՝ որ կայ յաւետարանին՝ եթէ Վանի վարձկանք են ի տան հօր իմոյ հացալէցք. այսինքն ի մէջ եկեղեցւոյ քահանայք և ժողովուրդք և վայելեն յանմա-

1. E այս. 2. C յունի և գերի անկեալ. | C հայոց փիս. քրիստոնէից. 3. C վանականք և աշխարհականք և աշխարհէին փիս. քաղաք և գեօղ... և լային, այն է ռոյ 3-6. E գեօղ. 4. E յունի և (երկրորդ). 7. C շատ. | E յունի ի թուլամորթաց. 9. C տրն փիս. նա որ տէրն է. | C ոչ եթող փիս. որդին...արար. 10. E զարեամ. 11. C գայթակղութեան. | C էակ. 12. C յունի նոցա. | C յունի ստեփաննոսի. 13. E ի քահանային. | C յունի պետրոսի. | C որ յետս ընկեցին փիս. որք մոռացան. | C մարմնոյն. 15. E յունի իւրեանց. 16. C նաքօք փիս. ի նոսա. | C յունի ևս առաւել. | C հաստատեցին. 17. C յունի քրիստոսի. | E սոց. C յունի ըստ առաքելոյն...շնորհքն, ռոյ 17-19. | E արքելոյն. 19. Հոսփ. Ե. 20. 20. C յունի ստեփաննոս. | C ըստ անառակին և ասեն փիս. պետրոս...յաւետարանին եթէ. 21. E աւետարան. | E քան. 22. C մերում. | E յունի հացալէցք. | Դուկ. ԺԵ. 17. | E եկեղեցիք հայն այք փիս. է մէջ եկեղեցւոյ քահանայք. 23. E յունի և (երկրորդ). | E անմահական.

հակոն սեղանոյն և ի շնորհացն Աստուծոյ: Եւ մեք զրկեալք
 ի քահանայութենէ և ի քրիստոնէութենէ: Վայ է մեզ և
 եղուկ մոլորելոցս թէ յորպիսի մեծութեանց յորքան աղ-
 քատութիւն անկաք, յորպիսի փարթամութեանց յորչափ
 5 անարգութիւն հասար. յորգիութենէ Հօրն երկնաւորի
 զրկեցաք և ի մէջ այլազգեաց խողարածք պանդխտեցաք,
 այսինքն մեղաց և աղտեղի գործոց: Արդ երթիցուք առ
 Հայրն երկնաւոր, ոչ եթէ աղօթիւք կամ պահօք կամ
 տքնութեամբ, այլ արեամբ նահատակութեան, զի թերևս
 10 ընկալցի զմեզ և թողութիւն շնորհեսցէ յանցանաց մե-
 րոց: Քանզի մեծ են յանցանք մեր, զի զբազումս գայ-
 թակցեցուցաք: Եւ այս ցաւս այլ իւրք ոչ բժշկի, բայց
 միայն հեղմամբ արեան մերոյ. զի մի ժառանգիցեմք զպա-
 տուհասն տէրսնական հրամանին, որք զմի ի փոքրկանց
 15 գայթակղեցուցանեն: Այլ որպէս տրտմեցուցաք զեկեղեցի
 Աստուծոյ, դարձեալ ուրախացուցանեմք շարչարանօք մարմ-
 նոյս մերոյ: Զի որք սուգ զգեցան յուրացութիւն մեր,
 դարձեալ բերկրին ի նահատակութիւն մերս:

Յայնժամ արխացեալք ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն վար-
 20 դապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս՝ զմիմեանս
 քաջալերէին անխախտելի մնալ ի սիրոյն և ի հաւատոյն
 Քրիստոսի և ոչ երկնչել ի մահուանէ: Այլ որպէս միմեանց
 պատճառ ասեն գայթակղութեան, նոյնպէս լիցուք և
 փրկութեան. որպէս ասէ Սողոմոն՝ Վեղբայր յեղբորէ ող-
 25 նեալ որպէս զքաղաք ամուրս:

1. C չունի եւ ի շնորհացն այ. | E զրկեալ. 2. E այլ և քրիստոնէութեէ
 անուանէ փիս. և ի քրիստոնէութենէ. | C չունի և եղուկ մոլորելոցս.
 3. E որպիսի. C փարթամութենէ ի յաղքատութի անկաք փիս. մե-
 ծութեանց...հասար. | E որքան. 4. E որչափ. 6. C այլազգաց. | E
 խողարած գրօեցաք. 7. C չունի այսինքն ... գործոց. | C դարձցուք
 փիս. երթիցուք. 8. C մեր փիս. երկնաւոր. | C միայն փիս. եթէ. C և
 պահօք փիս. կամ պահօք կամ տքնութեամբ. 9. C նահատակութեամբ.
 E նահատակութիւն. | E չունի զի. 10. C չունի զմեզ. C մեզ փիս. յան-
 ցանաց մերոյ. 11. E եւ քանզի. 12. C չունի եւ այս ցաւս...ի նահատա-
 կութիւն մեր, այն k տղ 12-18. 13. E յարեամբ. 19. E հողոյն. 21. E
 հատատեցին փիս. քաջալերէին. | C ի հաւատս և ի սէրն. 22. C չունի
 այլ որպէս...քաղաք ամուր, տղ 22-25. 24. E սողոմոն. | Առակ. ԺԲ. 19.

Նստան երկրքեան ի քաղաքն Բաղէշ և գրեցին բանս հաւատոյ դաւանութեան ի սուրբ Նրորդութիւնն և ի մի աստուածութիւնն, այլ և ի մարդեղութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ և նախատինս ազգին Տաճկաց և օրինաց նոցա 5 և առաջնորդին իւրեանց և ասէին թէ Վեղար եւք յօրինաց ձերոց և ի կրօնից, և զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած դաւանիմք: Եւ դուք սուտ էք և խաբեբայ և առաջնորդն ձեր որդի սատանայի և կարապետ Նեոխնն, որ ինքն մելորեցաւ և զձեզ մելորեցոյց»:

- 10 Եւ յուղարկեցին զթուղթն ի Խիզան՝ մօտ ի դատաւոր քաղաքին. ապա և ինքեանք վարդապետն Սանփաննոս և քահանայն Պետրոս ելեալ ի քաղաքէն Բաղէշու և մտեալ ի ճանապարհ՝ գնացին ի Խիզան. զերկիւղ մահու ի բայ եղին և օգնականութեամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ որ 15 պէս զանդամանդեայ վէմ հաստատեցան: Եւ զմիմեանս քաջալերէին և յորդորէին ի ճանապարհին. «Երթամք, ասեն, դոտանել զմարդարիտն մեր, զոր կորուսաք ի քաղաքին Խիզան: Գնամք վառել զճրագն հաւատոյ՝ զոր շիջուցաք ուրացութեամբ: Երթեալ դնեսցուք զանգին մարդաւորսն, զակն պատուական, զի ծախեցաք ուրացութեամբ: 20 Երթիցուք դոտանել զարծաթն հաւատոյ՝ զոր թալեցաք ի հող անօրէնութեան: Երթեալ կանգնեսցուք արձան հաստատութեան՝ զոր խախտեցաք գործով գայթակղութեան: Գնամք ծածկել զհօտն գարշութեան՝ զոր սփռեցաք ի հօտստեկիս քրիստոնէից և փոխանակ նմին բուրեցուք հօտ

1. Ե երկրքեանն. Ը յունի. 2. Ը յունի հաւատոյ. 3. Ե ասու ի. Ե ի մարդեղութի. 4. Ը յունի աստուծոյ. Ը այսպեղեացն և ասեն թէ հրաժարեալ, փի. ազգին տաճկաց... բեղար. 5. Ե յօրինանաց. 6. Ը յունի և (եհրոյր). 7. Ե պաւանմք. Ը յունի եւ դուք... մելորեցոյց, տղ 7-9. 8. Ե նեո. 10. Ե ուղարկեցին. Ը ի խիզան առ դատաւորն և ապա ինքեանք յիտոյ գնացին փի. ի խիզան... վէմ հաստատեցան, տղ 10-15. 14. Ե որդոյն. 15. Ե զանդամանդեա. 16. Ե ի յորդէին. Ը յունի. Ը և ասէին. երթամք դոտանմք. 17. Ը յունի ի քաղաքին խիզան. 18. Ե վառեալ. Ը և վառեմք. Ը մեր, փի. հաւատոյ. 19. Ը յունի երթեալ... գայթակղութիան, տղ 19-23. Ե գնացուք. 21. Ե թողեցինք. 22. Ե կանկնեսցուք. 24. Ը զհօտ. Ը ի մէջ հաւատացեալ փի. ի հօտստեկիս. 25. Ը և գայթակղե-

անմահութեան զբանս դաւանութեան՝ որ ելեալ տարածեացի յուրտս տիեզերաց: Մի երկիցուք ի մահուանէ՝ որ կենդանութիւն բերէ. մի զարհուրեացուք ի տանջանոցն՝ որ զպսակն պարգևէ. մի երկմտեացուք ի յուսոյն՝ որ աւս Աստուած վերացուցանէ:

Յայնժամ՝ դնացեալ մտին ի վանքն Բարիձոր՝ որ է յանուն սրբուհւոյ Աստուածածնին, ուր էին մարմինք սուրբ նահատակացն Հապաչից քահանայիցն, որք առաջնորդութեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նախախնամութեամբ Հօրն երկնաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յերուսաղէմ և կատարեցին զուխտս իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և չրջին ի վանսրայս: Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց այլազգեացն: Չոր եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զմարմին երկուց սուրբ քահանայիցն Հապաչ մարտիրոսացն. և տարեալ ամփոփեցին ի վանքն Բարիձորի, Պ և Հ թուականին Հայոց:

Իսկ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս երկրպագեալ սրբուհւոյ Աստուածածնին և նշխարաց մարտիրոսաց՝ որ ասայաք, և մնացեալ անդ աւուրս երեք և մեծաւ զղջմամբ և լալով խոտովանեցան և հաղորդեցան ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ, յաւուր մեծի համբարձմանն Քրիստոսի:

Ապա ասեն միաբանիցն՝ որ անդ էին, եթէ շինամք

ցուցաք զնոսա. դարձեալ հաստատեցուք զիսխաեալսն ի հաւատոցն ի սէրն քի: Եւ այսպիսի բարի խորհրդով, փի. և փոխունակ... յայնժամ, տղ 25-6. 3. Է ի տաջանացն. 6. Է յուեի է. 7. Է սրբուհոյ. 8. Ը հապաչ կրօնաւորացն, զոր ի հիզան սպանին և անդ բերեալ թաղեցին. և կացեալ նոցա անդէն, փի. հապաչից ... մնացեալ անդ. այն է տղ 8-20. 9. Է հողոյն. 10. Է որդոյն. 12. Է զուխս. 15. Է բ փի. ևրկուց. 17. Է թուականին. 19. Է սրբուհոյ. 20. Է յուեի և մեծաւ... լալով. 22. Է ի փրկական փի. ի կենարար. Է արեան. Ը որդոյն. 24. ապա ասեն... և ասէին, այն է տղ 24—էր 253, տղ 1 հաստատք Ը համառօտմ է այսպէս. և ասեն ցմիաբանս ուխտին. արարէք վասն մեր աղօթս, զի տացէ մեզ սէր արիութիւն հանդիսանալ ի մարտիս որ առաջի մեր կայ. զի պատճառ իզաք դայթակղութեան ամենայն քրիստոնէից. այժմ լիցուք պատճառ հաստատութեան հաւատոյ ամենայն հաւատա-

մեք ի տեղի նահատակութեան, ի յասպարէզն կատարման, ի հանդէսն քաջութեան, ի թէատրոնն արիութեան. զի ուր մերկացար զգեստն պայծառութեան և զգեցար զհանդերձն անօրէնութեան, դարձեալ անդ թօթափելք 5 զարդն աղտեղութեան և զգենուկ զպատմունճանն որ տուանց ապականութեան, զոր արեամբ մերով զարդարելք ի գոյն վարդի: Մեք եղաք պատճառ դայթակղութեան բազմաց, մեք լիցուք առիթ հաստատութեան քրիստոնէից: 2ի որք տրտմեալ էին վասն մեր ուրախացին ազգ 10 քրիստոնէից. և ուրք ուրախացեալ էին ի վերայ մեր սասանայ և կամարարքն իւր տրտմեացին: Այլ և դճւք, հոգևոր եղբարք մեր, աղօթա արարէք վասն մեր և ազաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանացն և արժան լինել ողորմութեան Նորա. քանզի 15 դժար է կամաւ զմահ յանձն առնուլ: Այլ դուք աղօթիք օգնական լերուք մեզ. և մեք յուսալով ի խաչելեալն Քրիստոս և յանձն առնելք ի Նա դանձինս մեր: Եւ գնամք թուղի այլազգեացն և խոստովանիմք ի մէջ նոցա՝ զՔրիստոս Աստուած և Որդի Աստուծոյ: 2ի և Նա խոստովա 20 նեսցի զմեզ առաջի Հօր և հրեշտակաց սրբոց:

Յայնժամ ելեալ ի վանացն և միաբանքն ամենայն լային զհետ նոցա. և բազում ողբովք և արտասուօք ազաչէին զԱստուած՝ օգնական լինել նոցա և տալ համբերութիւն: Եւ մտին երկուքն՝ Ստեփաննոս և Պետրոս ի քա 25 ղաքն Խիզան և գնացեալ ի դուռն եկեղեցւոյն երկրպագեցին անդ և արտասուօք աղօթա մատուցանէին առաջի Աստուծոյ: Եւ օրն էր ուրբաթ՝ ի 6 ժամու առուրն:

Յայնժամ ելեալ գնացին ի մէջ քաղաքին, համարու

ցելոց: Յայնժամ միաբանք սուրբ ուխտին բազում լալով և ողբալով յանձն արարեալ Աստուծոյ, ճանապարհորդեցին զնոսա: Եւ նոքա դնացեալ ի քաղաքն հիզան՝ աղօթեցին առաջի եկեղեցւոյն և երկրպագեցին: Եւ էր օրն այն ուրբաթ՝ զոր ելիալ ի վից ժամ առուրն ի մէջ քաղաքին և աղաղակէին մեծաձայն և ասէին թէ. 7. Ե դայթագրութե. 8. Ե լիցեմք. 12. Ե եղբայրք. 18. Ե այլազգոցն. 22. Ե արտասուօք. 25. Ե եկեղեցոյն. 27. Ե յաւրն.

ձակ և բարձրաձայն աղաղակէին և ասէին. Վերիտոս Աստուած է ճշմարիտ, լոյս ի լուսոյ, և Աստուած յԱստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, խաչեալ և թաղեալ և յարուցեալ ի մեռելոց և համբարձեալ փառօր 5 յերկինս, նստեալ ընդ աջմէ Հօր. և դարձեալ դալոց է ի դատել զերկիր: Ով որ զնա Աստուած դաւանէ, զկեանսն յաւիտենականս ժառանգեսցէ, և որք ոչ դաւանեն՝ զտանջանսն յաւիտենականսն ժառանգեսցեն: Բայց դուք, ով անօրէնք, որդիք խաւարի և կորստեան, դուք և մուսուրե- 10 ցոցիչ առաջնորդն ձեր, զայս յայտնի գիտասջիք՝ զի դուք սուտ էք և մուրթեալ և մեք հրաժարեալ և բեղար եմք յօրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ: Այժմ՝ դարձեալ հաւատամք բոլորով սրտիւ ի Քրիստոս Աստուածն մեր, զի նա է սակեղծօղ ամենայն արարածոց երկնի ի 15 երկրի, երևելեաց և աներևութից, տէր կենաց և մահու: Զոր և այսօր մեք զանձինս մեր ի մահ մատնեմք վասն սիրոյ նորա, զի արժանի լինիցիմք զնա տեսանել. զի ով որ զնա տեսանէ, ոչ է մեռեալ, այլ է միշտ կենդանի: Զի և ինքն Քրիստոս Աստուած մեր թէպէտ և խաչեցաւ

3. Ե լուսի սուրբ. 4. Ե լուսի և (առաջիկեր). Ե լուսի փառօր. 5. Շ լուսի դարձեալ. 6. Ե ի դատաստան փի. ի դատել զերկիր. Ե է դաւանեալ, զկեանքն յաւիտենական. 7. Շ ժառանգէ. | Ե յորք ոչ են դաւանեալ զտանջանսն անվաղջան ժառանգեսցէ. 8. ամբողջ բայց դուք... և ապականի այն և աղ 8 — էջ 256, աղ 21 հետևածք Շ համարօսում և այսպէս. զայս յայտնի գիտասջիք, զի մեք հրաժարեալ եմք ի ձէնք և օրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ. հաւատամք ի կենդանի ամն մեր. զի զոր զկենդանի քան ամ դաւանէ, զմահ մի տեսցէ, այլ դաւանեցից կեանսն ժառանգեսցէ: Առ բազմութի այլազգեսցն ժողովեցան և առեալ զնոսա ի մէջ՝ շողորթեցին և ասէին. միթէ արբեալ էք և խելազարեմալ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօրէնս: Յայնժամ պատասխանեալ սուրբքն ասին. մեք ի յարբեցութենէ մեղաց՝ այժմ թափեցաք. և ի խելազարութէ իմաստնացաք. և դարձեալ անմահական բաժակ արբաք՝ և զմայլեալ սարլսօչացաք սիրովն քիւ Զի սէրն քի՛ կրկին վառեցաւ ի սիրտս մեր. և ոչ երկնիմք ի մեռանելոյ՝ ոչ սրով և ոչ քարով. ոչ հրով՝ և ոչ այլ ինչ տանջանօք. և արձակեցին զգօտիս իւրեանց. և հոնեալ զհանդերձս իւրեանց ձգեցին ի նոսա. և ասին. այս է օրէնքն ձեր սնտո՛ր որ պիտի հնանայ և ապականի 15. Ե աներևոյթից.

և թաղեցաւ, այլ յարեալ ի մեռելոց և է կենդանի յերկինս: Եւ զդաւանողս իւր կենդանացուցանէ՝ աստ յուսով և արդարութեամբ, և տնդ հոգւով և մարմնով և անճառ փառք: Իսկ մուրեալ և մուրեցուցիչ առաջնորդն ձեր ինքն
5 մեռեալ է մեղօք և մարմնով և հոգւով ի յաւիտենից տանջանսն կայ և հետևողք նորա նման նմա լինելոյ են. որպէս և Քրիստոսի հետևողքն Աստուծոյն մերոյ՝ նման նորա»:

Եւ դարձեալ ի քրիստոնեայսն ասեն. «Էլալի և եղկելի էաք ի մէջ աշխարհի և ոչ դիտէաք. այլ իբրև դար
10 բեալ շրջէաք ի մէջ մարդկան կուրացեալ մտօք և գործով անօրէնութեան. այլ այժմ թափեցաք ի մէջ զարբեցութիւնն զայն որ զեղխութիւն էր և անմտութիւն: Եւ այսօր արբեալ սիրովն Քրիստոսի և մուացեալ զսէր աշխարհիս և զոր ի սմա, այլ և զմարմինս մեր, զի ինքն
15 Քրիստոս սիրեաց զմեզ և պարգևեաց զցանկալի օրս այս մեզ՝ որ է մեծ աւետիս հոգւոց մերոց: Զի այսօր ուրախութիւն է և ի յերկինս՝ վասն մեր մուրեցուցոց»:

Զոր յայնժամ դարձեալ ասեն քրիստոնէիցն. «Քնացէք ի մէջ ի զատ, զի մի յորժամ զմեզ սպանցեն, զմազձ
20 դաւանութեան չարեաց իւրեանց ի ձեզ թափեսցեն և ձեզ մնաս ածեն: Այլ դուք ազաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանաց»:

Ապա երկուքեանն իբրև ի միոջէ բերանոյ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս աղաչէին զԱստուած և
25 տսէին. «Ո՛վ Տէր Յիսուս խաչեալ թաղաւոր, մի յիշեր զմեզս մեր զառաջինս: Այլ որպէս ընկալար կրկին զղջումն Պետրոսի, որ դաւնապէս արտասուեաց, ընկալ և այժմ զապաշխարութիւնս մեր որ զարիւնս հեղումք վասն Քո: Եւ որպէս խաչակցին քում՝ աւազակին ի մեծի սուրբաթին
30 բացեր զդուռն դրախտին, վասն զի խոստովանեցաւ զքեզ արքայ և Տէր, եգիտ հովին քաջ Որդին Աստուծոյ և արժանաւորեաց այսմ հանդիսի և նահատակութեան զմեզ»:

3. E հոգով. 4. E մուրացիչ. 5. E հոգով. 16. E հոգոց. 22. E համբերեալ. 25. E յիշեր. 28. E հեղեմք.

Այսօր լուանամք զպատմուճանս հոգւոց մերոց արեամբ
մերով յառաջին յանցանացն, զի արժանի լիցիմք զՔրիստոս
զգեճնուլ: Այսօր զարդարեմք զմարմինս մեր կարմրա-
գոյն արեամբ մեր, հարսնացուցանել փեսային երկնաւորի
5 Քրիստոսի: Այսօր աւետիս է մեզ, զի չարչարակից եզաք
նահատակացն առաջին, մոցսւք ընդ նոսա ի յառադատո
վերին: Այսօր ցնծութիւն և ուրախութիւն է մեզ, զի ա-
զասիմք ի վշտաց աշխարհիս և մտանեմք ի խորանն երկ-
նային: Այսօր առաւել խնդութիւն եղև մեզ քան զամե-
10 նայն ժամանակս կենաց մերոց, զոր ապրեցաք յերկրի,
զի զճշմարիտ կեանքն Քրիստոս տեսանեմք: Բայ և մեզ
յառուր ուրբաթուս զգուռն սղորմութեան քո, որ չարչա-
րակից բեղ լինիցիմք, զի և փառաց քոց հաղորդս արաս-
ցես, վասն զի դաւանեմք զքեզ Տէր և Աստուած, ի յայսմ
15 ատենիս: Ո՛վ Տէր, դժւ լեր մեզ պարիսպ և՝ ասլաւէն և
ընկալ զոգիս մեր ի խորանս երկնից: Զի ի քեզ յուսա-
ցաք և վասն անուան քո մեռանիմք:

Յայնժամ դապք քրիստոնէիցն փախեան յահէ անօրի-
նացն. և բազմութիւն այլազգեացն դիմեցին առ հասարակ
20 ի վերայ նոցա, և առեալ կացուցին զնոսա ի մէջ իւրեանց
բազմութիւն գայլոց զերկուս գառինսն՝ զՄտեփաննոս
և զՊետրոս, որ հանդերձեալ էին զինքեանս պատարագ
մատուցանել Աստուծոյ: Խօսել սկսան առ նոսա ազգ ա-
նօրինացն և ասեն. «Միթէ արբեան էք կամ խելագոր-
25 եալ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօ-
րէնս մեր և զառաջնորդն և ձեր անձինդ մահ կամենայք»:

Յայնժամ պատասխանեալ սուրբքն ասեն. «Ո՛վ ա-
նզգամք և անմիտք, որդիք կորստեան և զաւակք սատա-
նայի. դժւք էք խելագար և արբեալ անօրէնութեամբ:
30 Մեք այժմ թափեցաք ի մէնջ զարբեցութիւն մեզայ և
իմաստնացաք ի խելագարութենէ: Եւ դարձեալ նոր զինի
եմք արբեալ և սարխօշացեալ սիրով Յիսուսի Քրիստոսի

1. E հոգոց. 5. E զմեզ. 8. E ի վրշտաց. 10. E երկրի. II. E տեսանեմ.
17. E մեռանիմ. 21. E զք. 24. E արբիւ. 25. E այսպիսի. 27. E ասէին.

Որդւոյն Աստուծոյ, զոր կորուսեալ էաք զսսփօրական գի-
 նին մեր զբաժակն անմահութեան և այսօր գտեալ ար-
 բաք, էնց սր այլ ոչ լրջանամք: Եւ մինչև ցայսօր թէպէտ
 և կենդանի էաք մարմնով, այլ մեռեալ էաք հոգւով: Այլ
 5 այժմ թէպէտ և մեռանիմք մարմնով, այլ հոգւով և ար-
 դարութեամբ կենդանանամք ընդ կենդանւոյն Քրիստոսի
 Աստուծոյն մերոյ: Այլ դուք թէպէտ և մարմնով կենդանի
 երևիք, այլ աստ հոգւով էք մեռեալ և անդ հոգւով և
 մարմնով զդժոխքն յաւիտենից ժառանգէք և զթանճրա-
 10 մած խաւարն և զանքուն սրզն և զտարտարսն և զլալ
 աչացն և զկրճտել աթամանցն: Եւ մեք ոչ երկնչիմք ի յահէ
 ձերմէ, և ի սրոյ տանջանացն՝ զի էնց հալաւ էնք հագել
 ի հոգիս մեր՝ զսէրն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ ոչ
 ի սրոյ վախենամք և ոչ ի քարէ և ոչ ի հրոյ և ոչ ի մահ-
 15 սւանէ: Այլ և զայս գիտասցիք զի Մաշային լաւ է մեր
 քան զօրէնքն ձեր և զխաբերայ առաջնորդն, զի նա կոր-
 եաւ և զձեզ կորոյսա:

Եւ առեալ զգօտիս իւրեանց ընկեցին առաջի նոցա
 և զհանդերձսն հանեալ և ասեն. «Այս է օրէնքն ձեր
 20 սնստի. առէք ի ձեզ, զի օրէնքդ ձեր այդ հանդերձիդ
 նման է, որ պիտի հնանայ և ապականի»:

Յայնժամ մեմռեալ նոցա սրպէս զարիւնարբու գա-
 զան և դիմեցին ի վերայ Պետրոս քահանային բրով և
 հարեալ կատրեցին զբազուկս նորա և ընկեցին ուշաթափ.
 25 և նա զօրացեալ շնորհօքն Աստուծոյ՝ ելեալ կանգնեցաւ
 ի վերայ ոտից իւրոց և բարձրաձայն ասաց. «Ո՛վ վար-
 դապետ, զի՛ յապաղես, տես զի ահա Քրիստոս եկեալ
 կոչէ զմեզ»: Եւ վարդապետն ևս առաւել զօրացաւ ի սա-

1. E որդոյն. 4. E հոգով. 5. E մարմով. | E հոգով. 6. E կենդանոյն.
 7. E մարմով. 8. E հոգով. | E հոգով. II. E զկրճտել. 15. E զայլան.
 19. E յունի է. 20. E յունի սնտոի. 21. E նրման. 22. E նց, բայց յետոյ ուղղած
 նք. E արիւնարբու. 23. E նց և բրով հր՝ ի զբազուկն պտրս քհնային
 և կտրեցին և ընկեցին զնայ փի. պետրոս...ընկեցին. 25. E ի շնոր-
 հացն. | E կանկնեցաւ. 26. E ասէ բարձրաձայն. 27. E ապաղես. | E
 ահայ. 28. C յունի և վարդապետն...ի պատասխանին.

տասխանիան: Եւ նոյն ժամայն սրով և փայտիւ զՊետրոս քահանայն նահատակեցին ի նոյն տեղին և ի վարդապետն խնայեցին, զի թերևս երկնչի և թուլանայ ի հաւատոցն: Իսկ վարդատիպ պատկեր վարդապետին պայծառացաւ 5 որպէս զանուանակցին իւրոյ նախավկային և սկսաւ յանդիմանել զմոլորութիւնն նոցա և զանօրէնութիւնն, որպէս նախավկայն զազգին Հրէից:

Յայնժամ եհար դատաւորն ապտակ ի գլուխ վարդապետին: Եւ վարդապետն ոյժ առեալ յԱստուծոյ և 10 աջդեալ զսիրտն՝ եհար ուժգնակի ձեռամբն յերեսս դատաւորին: Իսկ բազմութիւն Արամնոյն դիմեցին ի վերայ կացնով և թրով, քարիւ և փայտիւ. անդ կատարեցին զնոսա զերկոսեանն, պատուական քահանայն զՍտեփաննոս և զՊետրոս, զնորարողքոյ ծաղկունքն, զլուսափայլ 15 աստղունքն, որ նոր լուսաւորեցին զեկեղեցիս Հայաստանեաց, զանչիջանելի ճրագունքն որ բարձրացան յաշտանակի ի մէջ քրիստոնէից, զքաղցրահամ աղբերակունս՝ որք կահղացուցին բոլրամբ արեան իւրեանց զկորդացեալ և զչորացեալ միտս բազմաց և պտղաբերեցին 20 յաստուածպաշտութիւնս:

Ընդ որս և մի ոմն Ստեփաննոս անուն, որ և նա տանկացեալ էր, յորժամ լուաւ զնահատակութիւն անուանակցին իւրոյ՝ զՍտեփաննոս վարդապետին և զՊետրոս քահանային, և նա հաստատեցաւ կրկին յառաջին հաւատն

1. Ե եւ զքհնայն պետրոս նահատակեցին և ի նա խնայէին և ողորէին. թէրևս. փխ. եւ նոյն ժամայն...թէրևս. 4. Ե վզտն և վարդատիպ պատկերն պայծառացեալ կերպարանօք ոպ զանուանակիցն իւր զնախավկայն զստեփաննոս: Սկսաւ անդիմանել՝ փխ. վարդատիպ ...յանդիմանել. 6. Ը յուճի և զանօրէնութիւն. 7. Ը զազգն. 9. Ե և նա ուժ առեալ ի շնորհացն այ. 10. Ե յուճի ուժգնակի. | Ը յերես. II. Ե բազմութին անօրինացն. | Ե ի վրնր: Եւ. 12. Ե զանակով և քարով. և բրով. փխ. քարիւ և փայտիւ. | Ը յուճի անդ. 13. Ը յուճի զնոսա. | Ե զբ. | Ը զնորարողքոք ջհան որ լուսաւորեցին զհաւատացեալսն քի. և զկորդացեալ միտս մարդկան զարձեալ փխ. պատուական...բազմաց և, այն է որք 13-19. 18. Ե արեամբն. 19. Ե զչորարացեալ. | Ե պտղաբերեցին. 21. Ը ստեփաննոս. | Ե անուամբ. | Ե ոս. 22. Ե լսեց. 23. Ե ստեփաննոս. | Ե յուճի և զպետրոս քահանային. 24. Ե ոս. | Ը յուճի կրկին.

իւր՝ ի քրիստոնէութիւնն: Զոր կալեալ անօրինացն յետ ինն աւուր նահատակութեանն սոցա՝ յերկիրն Խորձայ՝ ի գեօղն որ կոչի Սորբ և շատ ողբեցին սիրով՝ ոչ դառնալ ի տաճկութենէ և ոչ կարացին խախտել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի, զցածկալի վկայն զՍտեփաննոս:

Ապա սկսան ի չարչարել և նա ասէ. «Ես քրիստոնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ, զի նա է արարիչ երկնի և երկրի: Եւ ես ի մահուանէ ոչ երկնչիմ, զի զկենդանին Քրիստոս տեսնեմ:»

- 10 Եւ մայր նորա՝ քաջահաւատ և երկիւղած յԱստուծոյ՝ ի բաց եղեալ զգանացի տկարութիւնն, եկեալ զէմ որդւոյն և ասէր. «Միրելի և քաղցրիկ որդեակ իմ, սակաւ մի համբերէ և հասանես անճառ փառացն և աստուածային տեսոյն. ի յաշխարհս բարի անուն ժառանգես և յուրա-
15 ցութենէ աղատիս, ի մարտիրոսաց դասն խառնիս և յերկնից արքայութիւնն մտանես:»

Այս բարեպաշտ կինս նման եղև նախնոյն Շամունէի, կնոջն պատուական և աստուածասիրին, որ զեօթն որդիան յորդորեաց ի չարչարանս, ոչ ելանել յօրինացն Մովսէսի:

- 20 Եւ մօրն Կիւրղի հայրապետին՝ Սրբուհոյն Աննայի և ողջախոհութեանց ծնողին մեծին Գայիանեայ, որ զՀռիփսիմէ խրատէր պինդ կենալ և ոչ լսել կամաց թաղաւորին: Այլ և մօրն Մելիտոնի, որ էր ի քառասնեփոյն: Նոյնպէս և հաւատարիմ կիներն մայրն Ստեփաննոսի խրատէր զորդին ան-
25 խախտելի մնալ ի քրիստոնէութեան հաւատոցն:

1. Ե այսինքն փս. իւր. | Ե կալեալ զնա. 2. Ե յաւուր նահատակութե նց. | Ե խողձայ. 3. Ը սորբ կոչի. | Ե յունի սիրով. 4. Ը ի տաճկութենէն. | Ե խաբանել փս. խախտել զնա. 5. Ը վկայն քի. 6. Ը որ ասէր, փս. ապա ... ասէ. | Ե յունի ես. 7. Ե դաւանեմ փս. հաւատամ. 8. Ե երկնին. | Ը և սկսան չարչարել զնա, փս. եւ ես ... տեսանեմ. 10. Ե մայրն. 11. Ե տկարութի. | Ը որդոյն. 12. Ե ասէ. | Ը քաղցր. 13. Ե հասանիս. | Ե փառաց. 14. Ե սիրոյն. ի աշխարհս փտեսոյն ... բարի. | Ը ուրացութեէ. 15. Ե երկնից արքայութի. 17. Ը մօրն շամոնեայ, փս. նախնոյն... մովսէսի, 17-19. 20. Ե սրբուհոյն. | Ը յունի սրբուհոյն աննայի. | Ը ողջախոհեաց. 21. Ը գայիանեայ, փս. մեծին... թաղաւորին. 23. Ե մէլի տոնի. Ը մելիտոնին. | Ը խրատեցին զորդիս իւրեանց արիաբար մեռանել վասն հաւատոց և սի-

Իսկ բազմութիւնն այլազգեացն յորժամ տեսին թէ ոչ կարացին դարձուցանել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի, յայնժամ որպէս գազան յարձակեցան ի վերայ Ստեփաննոսին և նահատակեցին:

5 Եւ եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զպատուական մարմինն հրաշագեղ և քաջ նահատակին նոր վկային Ստեփաննոսի և եղին ի գերեզմանի՝ ի գետնն Սորբ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Իսկ զցանկառի վկայքն Քրիստոսի՝ զժարդապետն Ստեփաննոս և զքահանայն Պետրոս յորժամ, նահատակեցին ի Իիզան քաղաքին, առեալ անօրինացն զպատուական մարմինս նոցա և հանեալ ի քաղաքէն ի դուրս առ ի յայրեր:

Եւ քրիստոնէայքն 15,000 դրամ տուին կաշառ և ոչ կարացին առնուլ զպատուական մարմինս նոցա:

Ապա ժողովեցին ալլազգիքն շատ փայտ և վառեցին հուր, և արկին զսուրբան անդ, և այրեցաւ փայտն և շիջաւ հուրն և ոչ այրեցան մարմինք նոցա: Յայնժամ հանին ի հրոյն և մասն մասն կտրատեցին և ընկեցին ի կրակն. 20 և ժողովեցին այլ փայտ և այրեցին: Իսկ մաքուր հոգիք նոցա վերացան յերկինս և խառնեցան ի գունդս հրեշտակաց, անդ ուր ժողովք մարտիրոսացն են և խումբ նահատակացն: Եւ բուրեաց հոտ անուշութեան նոցա յուրատ

րոյն որ առ ած. փխ. էր ի քառասնիցն...հաւատոցն, աղ 23-25. 1. Շ այլազգացն. | Ե յուճի տեսին թէ. 2. Ե հաւատոցն. | Շ ի քաջ. զիմեցին իբրև զկատարի գազան ի վերայ նորա՝ նահատակեցին զնա, փխ. ի հաւատոցն... նահատակեցին. 3. Ե արձակեցան. 5. Շ մարմին նորա, փխ. մարմինն...տեփաննոսի. 6. Ե քաջ. 8. Շ յուճի աստուծոյ մերոյ. 9. Ե յուճի քրիստոսի. 10. Ե պէտրոս. 11. Շ ի հիզան. | Շ յուճի քաղաքին. | Շ այլազգեացն. | Ե զպատուական. Շ յուճի. 12. Շ յուճի մարմինս նոցա. | Շ տարան, փխ. ի դուրս առ. 14. Ե տրւին. | Շ և ժողովեալ բազում փայտս և վառեցին ի վր նց և փայտն այրեցաւ և մարմինք որոցն մնացին անկիզելի. զոր հանեալ ի հրոյն՝ մասն մասն կտրատեցին և ձգեցին ի կրակն և շատ ջանացին, փխ. եւ քրիստոնէայքն...այլ փայտ, աղ 14-20. 22. Շ յուճի անդ ուր...նահատակացն. 23. Ե բուրեցաւ. | Ե անուշութի.

տիեզերաց, քանզի հոգևոր վարդ փթթեցան նոքա ի մէջ
Հայաստան աշխարհիս: Զի որպէս վարդն ի փշոց մէջ կար-
մրանայ, նոյնպէս և սոքա կարմրացան ձեռամբ անօրինացն,
որք փուշք և խոցոտիչք են քրիստոնէից: Եւ որպէս վարդն ի
5 ցած տեղ բուսանի և ոչ ի բարձր ծառ, այսպէս և սուրբքս
Աստուծոյ և ցանկալի վկայքս խոնարհեցան ի չար-
չարանս և զմահ յանձն առին և ապա պայծառագոյն
երևեցան: Եւ որպէս գոյն վարդին սպիտակ լինի, կարմիր
և դեղին, այսպէս սոքա կաւմրացան մարմնով չարչարա-
10 նօք, այլ և վառեցան սիրովն Աստուծոյ և տգեղացեալ
դեղնեցան յոյժ վշտալից նահատակութեամբ, և սպիտա-
կացեալ պայծառացան հոգիք նօցա անճառ լուսով և յան-
թառամ պսակացն: Եւ դարձեալ վարդն թէպէտ և ի տե-
ղացն պակասի, հոտն ի տեղն կու մնայ, այսպէս և սուրբքս
15 թէպէտ և մարմնով ի մէնջ բաժանեցան, այլ հոտ շնորհաց
և քաջութեան սոցա ելից զՀայաստան աշխարհս: Եւ որ-
պէս վարդն մաղձուն և շարպաթ լինի հիւանդաց, այսպէս
և նահատակութեամբ հեղումն արեան սոցա դեղ և բժշկու-
թիւն է մեղ տօնողացս զօր յիշատակի սոցա ի փառս
20 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցան քաջ նահատակքն Քրիստոսի՝ վարդա-
պետն Ստեփաննոս և քահանայն Պեթրոս՝ ի թուականիս
Հայոց Պ և ՀԳ, յունիս ամսոյ 2, յաւուր Համբարձմանն
ուրբաթու, զի կատարումն սոցա եղև աստ: Եւ մեք գրե-
25 ցաք յահեկի ի Դ, յաղագս լսելոյ քրիստոնէից:

Արդ՝ որք կարդայք յիշեցէք յաղօթս ձեր զԱռաքել
վարդապետս՝ զյարմարող ճառիս և զճնօղսն իմ:

1. Ե վարթ. 2. Ը հայաստանեաց. | Ը յունի զի որպէս...աստուծոյ
մերոյ, այն է սոյ 2-20. 18. Ե նահատակութիւն. 22. Ե իթփիս. 23. Ը
մերում. | Ը յունիսի. | Ը յունի յաւուր...քրիստոնէից. 26. Ը հանդիպիք.
| Ը զյարմարող պատմութենիս գառաքել վարդապետն բաղիչեցի, փի-
զառաքել ... իմ. 27. Ե վգայպտս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն C և E ձե-
ռագրերը. առաջինը էջ 775'—779' Արեգ 2, Մարտ 14,
Նախահարց Ադամայ, Ենովսայ ևն պատմութիւնից յե-
տոյ, այս վերնագրով. «Ցայսմ աւուր վկայաբանութիւն
Ստեփաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային»։
Իսկ երկրորդը՝ որ շատ աւելի ընդարձակ է քան
առաջինը, էջ 836 ա''—843 բ', Ահկի 4 և Ապրիլ 11՝ Ս.
Արտիմանայ եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝
հետեւեալ վերնագրով. «Ցայսմ աւուր վկայաբանութի
նոր նահատակացն Ստեփաննոս վրպին» և Պետրոս քհն
որ ի Խիզան քաղաքն կտրցն ի Քս։»

Վկայաբանութեան վերջի յիշատակութիւնից
յայտնի երևում է թէ նահատակութիւնը կատարուել է
ՊՂԳ յունիս 2-ին, Ս. Համբարձման տօնի յաջորդ ուր-
բաթ օրը։ Հայոց ՊՂԳ թուի նաւասարդ 1-ը քրիստո-
նէական 1423 թուականի դեկտ. 6-ին գալով, նահա-
տակութեան թուականը կը լինի շարժական տոմարով
ՊՂԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2, կամ անշարժ տոմարով
ՊՂԳ Մարերի ԻԵ։ 1424 թուի տարեգիրը 8 լինելով,
նոյն տարւայ Ջատիկը գալիս է ապրիլի 23-ին, որով
և Համբարձման տօնը յունիսի 1՝ հինգշաբթի։ Այսպէ-
սով վկայաբանութեան մէջ նշանակուած թուականը
կատարելապէս ստուգուած կը լինի։

Հարկաւոր է նաև մի փոքրիկ բացատրութիւն տալ
վկայաբանութեան վերջի «դի կատարումն սոցա եղև
աստ։ Եւ մեք գրեցաք յահեկի ի դ, յաղաքս լսելոյ
քրիստոնէից» տողերին։

Այս խօսքերով վկայաբանութեան հեղինակը՝ Ա-
ռաքել Բաղիշեցի՝ տալիս է գրութեան ժամանակը. նա
ուզում է ասել որ թէև նահատակութիւնը կատար-
ուել է ՊՂԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2-ին, բայց ինքը
այն ժամանակ մտադրուած չի եղել սրբերի նահա-
տակութեան պատմութիւնը գրելու։ Քիչ ժամանակ
յետոյ քրիստոնեաները ինդրում են իրանից այդ աշ-
խատութիւնը, Առաքել Բաղիշեցին զիջանում է նոցա
լնդրքին և գրի է առնում սրբերի կեանքը՝ ահեկի 4-ին,
այն է ըստ շարժական տոմարի 1424 օգոստոսի 6 կամ
ըստ անշարժ տոմարի ապրիլ 10 (նահանջը նկատի
չուենալով ապրիլ 11)։

Բնագիրը վերականգնելու համար մենք առհասարակ հեռուել ենք E ձեռագրին, որ շատ աւելի ընդարձակ է քան C, համարելով թէ պահած է աւելի նախնական խմբագրութիւնը: Այս կէտը վերջին անգամ հպատառուում է Թուականի խնդրով, երբ նկատենք թէ E համաձայն ընագրին վկայաբանութիւնը գետեղում է անկի A-ին, մինչդեռ C գնում է արեգի Զ—մարտ 14:

ԹՈՎՄԸ Ի ՊՈՒՏԼԻԿ ՎԵՆԵՑ

† 1423 Վիեննա 1425 (?).

Եւ յառաջ քան զայս (—յառաջ քան զնահասակութիւնն Ղազարայ վարդապետի Բաղիբու) երից և չորից ամաց՝ վարդապետ մի Թովմա անուն՝ աշակերտ Սիմէոնի վարդապետին Ռչտունեաց, գիտակ Մանր ուսմանց, սիրող յսրբութեան եւ աղօթից՝ ի սուրբ ուխտէն Պուտլիկ վանաց, նետիւ հարեալ սպանին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծոփեցի. Փաքիզ. էջ 44: Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. 452, որի հաշուով նահատակութեան թուականն է 1424 կամ 1425: Թովմա նահատակի թուականը ըստ Մեծոփեցու Պատմութեան այնքան էլ որոշ չէ, և պատմագիրն ինքը խոտտովանում է այդ՝ վկայաբանութեան վերջում աւելացնելով. «Դու անմեղադիր լեր զի ճեր էի եւ յետ 50 ամացս սկսայ. վասն այտորիկ յետ եւ յառաջ գրեցի» (Թ. Մեծոփեցի, էջ 44):

ԳՐԻԳՐԻ ԽՂԵԹԵՑԻ

† ՊԼՆ = 1426 մայիս 19 կիր.

Այս երջանիկ և երանելի, աստուածահաճոյ և աստուածապարփակ, երանաշնորհ քարոզս կենաց և կենդանի նահատակս՝ սուրբ վարդապետս Գրիգորիոս, էր սնեալ և վարժեալ ի գործ քահանայութեան առ սուրբ ճգնաւորի Յմիոյ Վարդան կոչեցեալ՝ որ հնգետասան ամ յանապատի էր բնակեալ առ մեծ վարժապետն Տիրատուր։ Եւ յետոյ եկեալ էր բնակել ի հռչակաւոր ուխտն սրբոյն Ստեփաննոսի՝ Յիպնավանք կոչեցեալ՝ յերկիրն Արժկոյ քաղաքին։ Առ որ գնացեալ երջանիկս Գրիգոր և ցանկացեալ առաջինսս էր վարուց նորա և առ նմա կեցեալ ամս վեց և սպասաւորեալ նմա և օրհնութիւն ի նմանէ ընկալեալ իբրև զօրհնութիւն Աստուծոյ։ Եւ էջ հանգեաւ ի վերայ նորա

1. ր երանելի և երջանիկ. | Մ չունի ածապարփակ. 2. Մ շնորհալի փի. երանաշնորհ. | Մ քարոզն. 3. Մ գրիգորիոս սուրբ վարդապետս. | Մ էր սա. 4. ր կրօնաւորական ժուժկալութք առ ճգնաւոր կրօնաւոր մի փի. ի գործ...միոյ. 5. ՇՏ հնգէտասան. | Մ յանապատին. 6. Մ վրդպտն. 7. Մ բնակել. Մ բնակիլ. | Շ ի հռչակաւոր. | ր վանսն ցիպնայ փի. հռչակաւոր ... քաղաքին. 8. Մ ցիպանա. Մ ցիպնայ փի. ցիպնավանք. | ՄՏ չունին յերկիրն արժկոյ քաղաքին. 9. առ որ...վեց և հասուածք ունի միայն ր. իսկ միւսները այս ամբողջին ճեղ չև վեց ամս. 11. ր ընկալեալ ի նմանէ. Մ ի նմանէ առեալ. 12. ր զահութիս. | Մ յայ.

Հոգին Սուրբ, Հոգին հեզութեան և խոնարհութեան. մինչ
 զի լուսաւորէր զամենայն բնակիչս գաւառին իմաստու-
 թեամբ և ուսմամբ՝ իբրև զկատարեալ վարդապետ: Եւ
 հարկեալ յուսումնասէր եղբարց երթալ առ մեծ վարդա-
 պետն Յոհաննէս Որոտնեցի՝ մականունն Կախիկ՝ կախեալ
 ի սէրն Յիսուսի. և ութն ամ վարժեալ և սիրեցեալ ի նմա-
 նէ՝ ուսումնակից իւր ունելով զհամանունն Գրիգոր և զերկ-
 րորդ լուսաւորիչն Հայոց սուրբ առաքելոյն Ստաթէոսի:

Եւ յետ մահուան մեծին Յոհաննու Որոտնեցւոյն
 10 և աւերման վերին աշխարհին ի չար բռնաւորէն Թամուր
 կոչեցեալ, եկն դարձեալ ի բնիկ գաւառն իւր՝ առ մեծ
 վարժապետն Սարգիս՝ յերկիրն Քաջբերունեաց՝ ի հոշակա-
 ւոր և յաստուածաբնակ ուխտն Աստուածածնի՝ որ Սու-
 խարավանք վերակոչի: Եւ անդ վարժեալ և բազում աշ-
 15 խատութեամբ դեղերեալ՝ ընկերակից իւր ունելով զմեծ
 ճգնաւոր վարդապետն Վարդան Հոգեաց Վանացն, որ
 յետոյ յաջորդեաց զսթոռ վարդապետութեան երանելոյն
 Սարգսի:

Եւ տասն ամ առ նմա յամեալ ընկուլեալ ի նմանէ
 20 զաստիճան վարդապետութեան և լուսաւորէր առհասարակ
 զամենեսեան իմաստութեամբ և ընթերցմամբ, գրելով

I. T հոգի հեզութեան. C հոգին զօրութե. | M յունի և խոնարհու-
 թեան. | Բ և եղև քաջութեամբն ի գիրս աստուածային և ի յարուստ
 գրչութեան արագ և առատամիտ և զամենայն զոր վաստակէր գրչաւ
 աղքատաց բաշխէր և ապա աղաչեցեալ եղև փխ. մինչ զի ... և հար-
 կեալ. 3. MT իբր. 4. C ուսումնասէր. | Բ գնալ. | CM վարժապետն.
 5. Բ յոհանն:ս. | Երօրոտնեցին. 6. C այ փխ. յիսուսի. | Բ չունի և (ո.-ր). | M
 սիրեալ. 7. T արարեալ փխ. ունելով. | C զհամանուն. | Բ զմեծն գրգր
 տաթևացին զոուսատու Գահն վղպաց, փխ. զհամանունն ... ստաթէ-
 ոսի. 8. M ստաթէի. T ստաթէոսի. 9. Բ յոհանու. | C որոտնեցոյն. M
 որոտնեցւոյ. T որոտնեցոյ. II. Բ դանէն փխ. կոչեցեալ. | Բ յերկիրն
 քաջբերունեաց ի վանքն սուխարայ առ մեծ վղպն սարգիս. և
 ժամ առ նմա վարժեալ փխ. առ մեծ...դեղերեալ. 12. T վղպն. | T ի
 յերկիրն. | T քաջբերունայ. 13. T սուխարայ վանք. 14. T Ե. 15. Բ զճգ-
 նը. փխ. զմեծ ճգնաւոր. 16. CMT հոգեց. | T վանաց. 17. Բ սրբոյն
 փխ. երանելոյն. 19. Բ և ապա ընկալեալ ի մեծէն սարգսէ փխ. և տասն
 ...ի նմանէ. 20. C զամենեսեան առհասարակ. 21. Բ ընթերցմամբ և
 ուսմամբ, փխ. իմաստութբ և ընթերցմամբ.

և կարդալով, գանձով և տաղով, մինչ զի ոչ երևէր թէ երկրաւոր էր ատեանն, այլ զերկնայնոցն նմանութիւն յինքեան ունէր: Եւ առեալ հրաման ի վարժապետէն իւրմէ դաս ասել և աշակերտ ժողովել. և նա երեւալ ընակեցաւ

5 յերկիրն Բղնունեաց՝ ի քաղաքն Արժկէ, ի սուրբ ուխտն Յտեփաննոսի նախավկային, ի վանան Յիւզնայ, յառաջին տեղին իւր:

Եւ ժողովեցան առ նա բազումք ի կրօնաւորաց և յուսումնասէր եղբարց. և մխիթարէր զնոսա անճառելի

10 և անպատմելի մխիթարութեամբ, Աստուածաշունչ գրոց գիտութեամբ և հնոց և նորոց իմաստութեամբ, յորդորելով զամենեւեան ի ճշմարիտ հաւատս ուղղափառութեան և ի գործս առաքինութեան: Այլ և զյիմարս իմաստնացուցանէր, զտգէտս ի գիտութիւն Տեառն կոչէր, զգերիս

15 անգասէր, զմերկս զգեցուցանէր, զհիւանդս հոգւով և մարմնով սփոփէր, զսգաւորս մխիթարէր, զաղքատս կերակրէր, և անհանգիստ տքնութեամբ ի գիշերի և ի տաւրնջեան ձեռօք իւրովք վաստակէր ի գիրս գրչութեան, և ի տնանկս կարկառէր և ամենեցուն բաղձալի լինէր՝ Աստուծոյ, հրեշ-

20 տակաց և մարդկան, հաւատացելոց և անհաւատից, մինչ զի երանի տային տեսողքն ի յայլազգեաց ազգիս մեր Հայոց՝ որ այնպիսի առաջնորդ ունին:

Այլ և Երկրորդ Վկայասէք անուանեցաւ ի վերջին ժամանակիս և յետին դարուս. զի ժողովեաց գիրս բա-

1. Ի յունի գանձով...ինքեան ունէր, տղ 1-3. 2. Մ ատեան. | Շ նմանութե. 4. Ի աշկրտ ժողովել և դաս ասել. | Ի յունի նա. | Թ յունի բնակեցաւ յերկիրն. 5. Շ բրզնունեց. Թ ի բզնունեաց. | Թ քաղաքն. 6. Մ Թ յունի նախավկային...տեղին իւր. Շ որ կոչի ցիպնավանք. 9. Ի գաման և յորդորէր ի փս. զնոսա...ի ճշմարիտ, տղ 9-12. 10. Թ ինդուլթ փս. մխիթարուր. | Շ յածաշունչ. 11. Թ յորդերելով. 12. Ի ուղղափառութե. 13. Ի յունի այլ և. Շ այլ. | Ի զյիմարսն 14. Ի զտգէտսն. | այս ամբողջ զգերիս...այլ և հաստածիւն տալ՝ այն է տղ 14-23, Ի ունի համտօտ զև առնասարակ գաման յուսաւօրէր. » 17. Շ տքնութե. 19. Մ յայ. 21. Մ Թ ազգիս մեր տեսողքն ի յայլազգեաց (Թ յունի ի). 22. Մ Թ յունի նայոց ...առաջնորդ ունին. 24. Ի յունի և յետին դարուս. | Շ դարոյս. | Ի պատմութիս բզմ ի մերոց գրոց, փս. գիրս ... ի մերոց.

զումս ի մերոց և յօտարաց, զհնացեալս և զեղծեալս, և զծածուկ և զանյայտ պատմութիւնս ամենայն սրբոց ի խաւարէ ի լոյս ամեալ և արար զգիրս Յայսմաւուրաց:

Այլ և ժողովեալ զյառաջատացեալ գանձերսն յառաջին
5 վարդապետացն՝ զոր անընդունակ և անպէտս անկեալ
կայր, և սրբագրեալ ճարտարաբանեաց և արար զգիրս
Գանձարանին, աստղով և մեղեգով, յարախութիւն և ի ցըն-
ծութիւն մանկանց եկեղեցւոյ. և այնպիսի անուշաձայն
եղանակաւ պայծառացոյց զգրուես սուրբ եկեղեցեաց, մինչ
10 զի լուսեղէն զուարթնացն պարակցութիւն ի յերկրի երե-
ւիւր, և զի ոչ էր եղեալ այնպիսի ուրախութիւն հոգեւոր
եկեղեցեացս հայաստանեայց յաւուրս մերոց իշխանացն
և թագաւորացն: Եւ զամենայն խորին և զանհասկանալի
բանս քերթեալ եհան ի միջոյ. և պարզ և յստակ գրեաց
15 դպատմութիւնս սրբոց. և զամենայն աստուածաշունչ
գրեանս զթարգմանեալսն ի սրբոց թարգմանչացն կրկին
յղկեաց և եբաց զմիտս գրոց սրբոց, առ ի հասկանալ
ամենայն ումեք: Եւ այնպէս փոյթ էր ի գրչութիւնն, մինչ
զի ի գիշերի և ի սուրճեան անխափան էր ձեռն նորս
20 ի գրելոյ. և անչափ և անհամար գրեանս գրեաց և բաշ-
խեաց ի գրուես եկեղեցեաց, և զորս վաճառէր, առեալ
զգինան բաշխէր ազբատաց և կարօտելոց: Զմերկան զգե-

1. C լուծի և զծածուկ. 2. ր լուծի ամենայն. 3. CMT յայսմաւուրաց յուրախութիւն և ի ցնծութիւն ամենայն եկեղեցւոյ մանկանց. 4. այլ և ժողովեալ... լինելով հասուածր, այն է տղ 4-էջ 268 տղ 7 ունի միայն ր. իսկ CMT մեափոխում են հեռեւեալ հղանակով. C ունի այլ և երգեաց յիւրում հոգիազարդ մտացն բազում գանձս և տաղ. և զյառաջատացեալսն ի հնոցն սրբագրեալ և ի յոտն հանեալ արար զիւրայարմար երգեցողացն. և եզ ի տուփ գանձարանին զիւրաքանչիւրն յիւրում տեղին՝ զորս ի տօնս տէրունականս և զորս ի պատիւ սրբոցն Աստուծոյ, յուրախութիւն և ի ցնծութիւն ասոնասէր անձանց: Իսկ MT ունի տեյէ համառօ՝ Իւ լուսաւորեալ պայծառացոյց զվերին կողմանս և զնեքթինս և զամենայն եկեղեցիս հայաստանեաց. սրտից յետոյ CM Ի միասին շարունակում են մինչ զի ոչ էր եղեալ այսպիսի ուրախութիւն հոգեւոր ազգիս մեր հայոց (MT լուծիմ հայոց) յաւուրս մերոց թագաւորացն (M թագաւորաց) և իշխանացն: 10. ր զլուսեղէն. 12. ր մերոյ. 14. ր լրտակ.

ցուցանէր, որբոց և այրեաց խնամ ածէր, զգերինս ազատէր և զտնանկան լցուցանէր: Եւ այնպէս էր սովորութիւն նորա՝ որ համարով ոչ տայր զողորմութիւն, այլ զոր ինչ առ ինքն ժողովէր՝ ի մի տեղ ընոյր, և յորժամ աղքատի 3 հանդիպէր՝ առանց համարի ի միատեղով ի նա տայր: Եւ այնպէս լուսաւորեաց զվերին և զներքին կողմանս գրելով և կարգելով, և ողորմութեան օրինակ լինելով:

Եւ հասեալ ի բարիոք ծերութիւն՝ աւելի քան զեթանապուն ամ, կամեցաւ գնալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ: Վարդապետօք և աշակերտօք, մխիթարել զհոգևօր և զմարմնաւոր աղքատսն՝ որ անդ կային՝ տրօք և իմաստութեամբ: Եւ երկու ամ յամեալ յԵրուսաղէմ, և ապա անտի եկեալ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ ի բնիկ գաւառն իւր՝ զամենեսեան ուրախ առնէր:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի սուրբ վարուցն առաքինութեան, ցանկայր մարտիրոսութեան հասանել և վկայից պատկացն ժամանել: Եւ որ զկամա երկիւղածաց իւրոց առնէ և աղօթից նոցա լսէ, կատարեաց զինդրուածս նորա: Զի մինչդեռ յուրախութեան և ի խաղաղութեան վայելէաք 20 և ի քաղցրուսոյց վարդապետութեան նորա պարէաք, ահա յանկարծակի եկն եհաս մրրիկ թշուառութեան ի նենգաժեռ և յանհաւատ ազգէն Մարաց, զի հասին սուսերօք և տիգօք ի վերայ Արծկէ քաղաքին և զբազումս սպանին: Եւ այլք ի նոցանէ երթեալ զաղտագողի յաստ-

8. MTr ի բարւօք. | CMr ծերութե. | CMTr գն. 11. M աղքատքն. | r էին փխ. կային. 12. r կեցեալ փխ. յամեալ. 13. r յունի անտի. | r յունի սուրախութեամբ և. | MT յունի և ցնծութեամբ. 14. C իւր և. 15. MT յունի սուրբ վարուցն. | M ուրախութե և ցնծութե փխ. առաքինութեան. | r յունի սուրբ վարուցն առաքինութեան. 16. C մարտիրութե. M և մարտիրոսութե. | r մարտիրոսանալ փխ. մարտիրոսութեան հասանել. 17. C երկիւղածացն. | CM յունի և. 18. C և կատարէ. | C նց. 19. r ուրախութե. | T ցնծութե փխ. խաղաղուե. 20. M վարդապետութի. C վարդապետութի. 21. T յունի եկն. 22. C ի նենգաժեռ. M ի նենգժեռ. T ի նենգժեռ. r ի նենգէժեռ. | M յազգէն. | r յանկարծակի սպառազինեալ փխ. սուսերօք և տիգօք. 23. MT քաղաքի. 24. r զնացին ի վանսն ցիպնայ առ ի կոտորել զկրօնաւոր եղբարսն. զոր իմացեալ արեղայիցն փախստական եղեն, փխ. երթեալ զաղտագողի ... եղեն ի տեղովէն.

ուածաբնակ ուխտն Յիսկնայ, կամէին զբնակեալ սուրբ եղբարսն ի նմա սրոյ ճարակ տալ: Եւ նոցա գիտացեալ փախստական եղեն ի տեղւոջէն:

Իսկ զերջանիկ և զերանելի այլն Աստուծոյ զմեծն

5 Գրիգորիոս վարդապետն ոչ կարացին հանել ի վանացն. քանզի ասէր. «Աստ կեցից և աստ մեռայց, զի թէ ի նոցանէ մեռանիցիմ, հաւատամ ի Տէր իմ Յիսուս Գրիստոս. զի ընդ վկայիցն Աստուծոյ անապական և անթառամ ժառանգութեանն արժանաւոր գտայց:»

10 Եւ մինչնա յայսպիսի խորհրդեան էր, հասին ի վերայ նորա բազմութիւնք անօրինացն՝ ծարաւիք արեան իբրև զշուն կատաղի և իբրև զգազան աղտեղի: Ըմբռնեցին զնա իբրև զոչխար անմոռնչ և ասեն եթէ չ՞ո՞ւ ես որ Իսայուն Աստուած ասես: Եւ նա ասէ. «Այո, ես եմ որ Իսայուն Աստուած

15 ասեմ, զի ճշմարիտ Աստուած է:» Եւ ապա որպէս ոչխար զենին և հեղին զարիւն նորա՝ իբրև զգառին անմեղի: Եւ նա աղօթիւք կարդայր առ Աստուած, ասելով. «Տէր Յիսուս, ընկալ զհոգի իմ ընդ անմեղ վկայիցն քոց և խառնեան զմահս իմ ընդ երանելի սրբոցն գնդից:» Եւ օրհնութեամբ և

20 ճշմարիտ դաւանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր ի փառս Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն Սրբոյ:

1. C և կամէին. | MT յունիս զբնակեալ. | MT գար. 2. CM եղբարքն. | MT յունիս ի նմա. 3. C փախստական. T փախստական. | M ի տեղւոջէն. 4. r իսկ զերանելի վոպն գրգր հանել ոչ կարացին ի վանացն. այլ ասէր աստ կեցայց և աստ մեռայց հաւատամ ի տր իմ յս. զի ընդ անմեղ վկայիցն քի անթառամ պսակացն արժանի գտայց, փխ. իսկ զերջանիկ ... գտայց, տոյ 4-9. | C երանելի. | MT յունիս աստուծոյ. | T յունիս զմեծն. 5. T զգրիգորիոս. | MT յունիս վարդապետն. 6. MT այլ փխ. քանզի. | C կեցայց. 7. M յունիս քրիստոս. 8. M T քի փխ. այ. 10. C է. 11. T ծարաւիքն. | r յունիս ծարաւիք արեան. | M զշունք կատաղիք. 12. r յունիս իբրև. | M զգազանք աղտեղիք. | r վայրենի փխ. աղտեղի. | T ըմբռնեցին. 13. T անմոռնչ. | r անմեղ, և զենին ոպ զգառն անմոռնչ, փխ. անմոռնչ...անմեղի, տոյ 13-16. | CT յունիս և ասեն. 16. MT զգառն անմեղ. 17. Mr կարդաց. | r յունիս առ աստուած. 18. T զոգի. | r յունիս անմեղ. | r քո. | C խառնեայ. | T զմահ. 19. r գնդին. 20. M յունիս իւր. 21. M հօր և որդւոյ և սր հօգւոյն. C այ. r քի. | T որդոյ.

Իսկ յետոյ եկեալ հրեղէն լեզուն Յակոբ ճգնաւոր վարդապետն Արիմեցին աշակերտօք իւրովք և ազգականօք և բազում ժողովրդօք. և արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա և եգին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի տապանի ի փոքր 5 բլրին, որ է հանգէպ վանացն յարևմտեան կուսէն:

Այլ վնյ և եզուկ է մեզ՝ հոգևոր որդիք հօրն մերոյ խրատեալք, եկայք ի միասին ողբասցուք զհօրն զվտանդ: Ո՛չ թէ հեռացաւ նա ի դառն ծովու աշխարհիս, այլ զի մեք հեռացաք ի նորա քաղցր և վայելուչ տեսութեանցն. 10 մերժեցաք ի քրիստոսանման խոնարհութեանցն. ծարաւ գտաք յանուշահամ բաժակէ գեղեցիկ վարդապետութեանցն. քաղցեալ եղաք ի հոգևոր գիտութեանցն, օտարացաք յաստուածանման և ի քրիստոսատեսակ առաքի՞նութեանցն. և խաւար տարածեցաւ ի վերայ հայաստանեաց, 15 զի սուգ անմխիթար մեզ պատահեաց. չայն հոգևոր երգոց պակասեաց ի դրանէ սուրբ տաճարաց, եկեղեցիք անչքեղացան և մանկունքն ցրուեցան: Բայց գոհութիւն տացուք Աստուծոյ հօրն երկնաւորի՝ զի այսօր ուրախութիւն է երկնաւորաց և երկրաւորաց, զի հայրն մեր հոգևոր ժա- 20 մանեաց Հօրն գթութեան. որդիացեալն Աստուծոյ ետես զՈրդին Միածին յաթոռ փառաց. բնակարանն Հոգւոյն սրբոյ եհաս Հոգւոյն պարգևաց. հրեշտակացեալն ի մարմնի խառնեցաւ ի դասս հրեշտակաց. աստուածաբանն միաւորեցաւ ընդ աստուածաբանիցն պարակցութեանց. քահա-

1. Ի յակոբ վրան հրեղէն լեզուն. | Դ և ճգնաւոր վրապն յակովբ.
 2. Ըր գրիմցին. | Ըր աշակերտօքն. | Ըր յունին և ազգականօք. | Ի և բզմ ժողովրդօք և ազգականօքն. 3. Մ ժողովրդովք. | եւ արարին... կուսէն ունի Ի. իսկ CMT այսպիս. «և առեալ եղին զնա պատուով ի տապանի և կոծ մեծ արարին ի վերայ նորա» (ՄԴ յունին և առեալ, պատուով. Ը յունի զնա. Մ արարին կոծ մեծ).| ըստ Չամչեան, Գ. 452 նահատակը թաղուել է «ի նոյն վանս ստեփաննոսի նախավկային».
 6. Ի յունի այլվայ...կասարեցաւ, այն է էր 272, տղ 4. | Մ յունի այլ վայ... երկրաւորաց, տղ 6-19. | Դ յունի որդիք. 7. Դ զվտանկ. 10. Դ ծարաւ գտաք ... վարդապետութեանցն խօսք զնում է քաղցեալ ... դիտութեանցն բառերից յետոյ. 11. Դ հղաք ի փիս. գտաք. 13. Դ յածատեսակ. | Ը յունի ի. | Դ ի քասխնամ. 15. Ը սուրք. 20. ԸՄ գթութեց. 21. Ը ի յաթոռ. | Դ բնակարան.

նայն սուրբ քահանայադորժեաց ընդ քոսն ու չորս երկ-
ցանցն. տօնասէրն և մարտիրոսասէրն շարագրեցաւ ընդ
մարտիրոսացն բազմութեանց. վարդապետն ճշմարտութեան՝
հիմնադիր ուսման ընդ երամս վարդապետաց, վկայն սուրբ՝
6 ընդ վիպայիցն գեղից՝ զԲրիստոս Աստուած և Տէր դաւա-
նեաց. ներկեալն արեամբ՝ ընդ արիւնաներկ արբազանիցն,
և կենդանի նահատակն՝ ընդ նահատական, ճգնասէրն ընդ
ճգնազգեացն. կուսանն առ կուսանն վերացաւ. և թա-
գաւորեալն ի վերայ յիստից մեղաց՝ ի յերկինս թագաւա-
10 րեաց. և Տէր Յիսուս բազմութեամբ հրեշտակաց ընդ առաջ
ընթացաւ նմա. ձայն ետ ընդեչափան թէ՛ Վեղիւ, ծառայ
բարի և հաւատարիմ, եկ մուտ յուրախութիւն իմ որ ոչ
տրտմեցիս, բազմեցուցանեմ ի սեղան հօր իմոյ և զգե-
ցուցանեմ քեզ զգեստ փառաց՝ որ ոչ մաշի, ազուցանեմ՝
15 քեզ պատմուճան՝ որ ոչ աղտեղանայ. մուծանեմ՝ յառա-
գաստն իմ՝ որ ոչ լուծանի. ուրախ արարից զքեզ ի պար-
գեսս իմ՝ որ ոչ աղքատանայ. թագաւորեցուցից զքեզ ի
վերայ տասն քաղաքաց, փոխանակ տասն քանքարացն, որ
ոչ ծրարեցեր ի վարչամակս ծուլութեան. օրհնեցից զքեզ
20 ի կեանս անվախճանա. և ուրախ լեր ի տեսութիւնս իմ
անզրաւ յաւիտեանս. քաջ մշակ իմ և արթուն անուն
նահատակ Իրիգորիոս մեծ վկայ և հրամանակատար իմ
ծառայ, լեր առ իս բարեխօս և միջնորդ հաշտութեան
ամենայն ազգաց, որ կան ի յերկրի ի մէջ ամենայն վըշ-
25 տաց. և անդառնալի լիցին ամենայն խնդրուածք քո ա-

1. ՄԷ իգ. | Մ երիցանց. Թ քնիցն իրիցանցն. 2. Ը տօնասէրն. | Ը
Թ մարտիրոսն. | Մ յունի շարագրեցաւ. 4. ԸԹ հիմն եղիր. | Ը
վարդապետացն. 6. Թ սրբազանից. Ը սըրբազանիցն. 8. Ը ճրկնազ-
գեացքն. Մ ճգնազգեացքն. | Ը ընդ փի. առ. | վերացաւ բարից
յետոյ Մ վերացնում և այսպէս. «ի փառս քի այ մերոյ» 9. Ը յունի
ի յերկինս թագաւորեաց. 10. Ը թագաւորն թագաւորաց յս քս փի. և
տէր յս. 12. Թ յունի բարի. | Թ հաւատարիմ վկայ. | Ը յուրախութիս.
14. Ը զգեստ պայծառ, փի. քեզ զգեստ փառաց. | Ը ազեցուցունեմ.
15. Թ ի յառազատ. 16. Ը ուրախացուցից. | Ը ի պարգեսն. 17. Ը ազ-
քատանաս. 20. Ը ի վախճան. 21. Թ և յաւիտեանս. 24. Ը գան.
| Թ ի մէջ երկրի. | Թ յունի ամենայն. 25. Թ յունի ամենայն.

ուսջի ամենայն դասուց հրեղինաց. այս քեզ յինէն պար-
գեք խոստմանց ի փառս Հօր և Հոգւոյն իմոյ՝ յաւիտեանս
յաւիտենից. ամէն»

Կատարեցաւ նահատակութեամբ մեծ վարդապետն
5 Գրիգորիոս՝ ի ՊՀԴ Թուականիս հայոց, ի մայիս ամսոյ ինն՝
յաւուր կիրակէի մեծի պենտէկոստէին գալստեան Հոգւոյն
Աստուծոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. Որոյ յիշա-
տակն օրհնութեամբ եղիցի և աղօթք նորա ի վերայ ամենայն
աշխարհի. և մաղթանօք նորա Տէր մեզ սղորմեսցի՝ խնդրօ-
10 ղացս բանիցս այս՝ երկու Կարապետի ի Թումայ հռետորէ,
որ և զայսչափ գիծս շարագրեաց. որ և նորին յիշատակն
օրհնութեամբ եղիցի: Այս գրեցաւ ի Ռազէշ քաղաքի ի
վանքս Գոմաց սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Գէորգեայ
զօրավարի. որք՝ հանդիպիք սմա՝ յիշեցիք ի մաքրափայլ
15 յաղօթս ձեր:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին C, M, T և r ձե-
ռագրերը. առաջինը C՝ քաղոց ԻԸ և յունվար 5, Ս. Մնն-
դեան ճրագալոյցի պատմութիւնից յետոյ, այս վեր-
նագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալուր վար-
դապետին Գրիգորի Խլաթեցւոյ» էջ դձձէ-դճճօ, այն է
487՝—490՞: M հոռի ծՖ և սեպտ. 21 Ս. Եղիշէ առա-
քեալից յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշա-
տակ է տիեզերալոյս վարդապետին Գրիգորի Խլաթեցւոյ
որ մականունն ծերենց ասի, որ զկարճոյ յայսմաւուրքն
յաճախեցոյց» էջ 72 բ՛—73 բ՞: T քաղոց ԻԷ և յուն-
վար 4՝ Ս. Զոսիմոսից յետոյ, հետևեալ վերնագրով.
«Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալոյս վարդապետին

I. C հրեշտակաց, փխ. հրեղինաց. 5. r գրգր. | T պհր Թուականին
մեր. r ի պհգ Թվկինին. 6. C պենդէկոստէին. r պենդակոստէին.
| T գալլատեան. | r հոգոյն. 7. r վերջանում է հոգւոյն աստուծոյ
բառերով. | C յունի աստուծոյ մերոյ. 8. C աղօթիւք. 9. T մեզ սղոր-
մեսցի բառերից յետոյ աւելացնում է ձև Թումայ վրդապետին որ զայս
չափ գիծս շարագրեաց» և վերջացնում է. | խնդրողացս բանիցս ...
հասուածը միևնու վերջ ունի միայն C, որից յետոյ գայիս է գրողի յիշատա-
կարանը. IO. C հռետորէ.

Գրեգորի Խլաթացոյ», էջ 258 ա''—260 ա'': Ի 499 ա''—500 բ'' «պատմութիւն քաջ և տիեզերայոյս վարդապետին մերոյ Գրեգորի Խլաթեցոյ ճերենցն»:—Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 451—2, ուր ասուած է նաև «և կալաւ զտեղի նորա (Վարդան վարդապետի) ի Սուխարա Գրեգոր վարդապետ Խլաթեցի՝ մին յաշակերտաց Սարգսի՝ որդի առն ուրումն Յեր կոչեցելոյ, ուստի և ինքն կոչի Գրեգոր Յերենց:» նաև Այրարատ, էջ 925 բ. ուր ի մէջ այլոց ասուած է թէ «որոյ յեշատակ էանց ի գիրս Յայտմաւորաց՝ զոր ինքն իսկ կարգաւորէր, յաւելլով զնահատակութիւնս նորոց վկայեց, ընդ որոց և գասեցաւ ըստ բաղձանաց իւրոց (ի 29 մայիսի, 1426 ամի):»

Սրբի նահատակութեան թուականը շատ խառնակ է. մեր զանազան աղբիւրներն ունին սյուսկէս՝

ՇԴ	—ՊԶԴ—	1425 մայիս 9 կիր. Հգգլստ.
Ի	—ՊԶԳ—	1424 մայիս 9 կիր. Հգգլստ
Այրարատ	—ՊԶԵ—	1426 մայիս 29
Թովմ.Չամչ.	—ՊԶԴ—	1425

Բայց այս թուականներէց և ոչ մէկը համաձայն է տոմարական հաշիւներին:—Ընդունում ենք թէ նահատակութիւնը եղել է 1424—6 թուականներին, մայիսի մէջ, մի կիրակի օր, Հոգեգալստեան ամսին: Այդ ամսը շարժւում է մայիս 10-ից մինչև յունիս 13, և բացարձակապէս անկարող է մայիս 9-ին պատահել. ուստի մայիս 9 յայտնապէս սխալ է: Հոգեգալուստը 1424—6 թուականներին պատահել է հետևեալ օրերին.

1424 յունիս	11 կիր.
1425 մայիս	27 կիր.
1426 մայիս	19 կիր.

սրանցից անաջինը՝ յունիս է և միմիայն Ի ձեռագրի պահանջածն է, որի մէջ ՊԶԴ կարող էր ղիւրութեամբ փոխուել ՊԶԳ. ուստի զուրս հանելով այն՝ մնում է յաջորդ երկուքը՝ սրանցից էլ մենք ընտրում ենք վերջինը՝ որովհետև նախ 1426-ը արդէն Ալեշանի դրած թուականն է և երկրորդ որ մայիս 19 կարող էր ղիւրութեամբ ձեռագրերի մէջ վերածուած լինել 9-ի, Ալեշանի մօտ էլ 29-ի, եթէ այս վերջինը արդէն պարզապէս տպագրական սխալ է. մինչդեռ մայիս 27 շատ նուազ հա-

ւանահանութիւն ունի այսպիսի շփոթութիւն կրած լինելու :

Այսպէս ուրեմն մեր քննութեանց արդիւնքը կը լինի ընդունել ՊՆԵ—1426 մայիս 19 կեր. :

Այս տեղ դնում ենք Գրիգոր Խլաթեցու անուանը նուիրուած վիպաբանական տաղը, որը ամբողջովին արտատպում ենք Հայերգից, հաւաքեաց Արիստակէս վարդապետ Տէվկանց, Քիֆլիս, 1882, էջ 175—180: Ինչպէս չարորդ տան մէջ ևս յատկապէս յիշում է, տաղի հեղինակն է Յակոբ աշակերտ Գրիգոր Խլաթեցու: Այս Յակոբը պիտի լինի Յակոբ Ղրիմեցի վարդապետը՝ որ նահատակի մարմինը տապանի մէջ դրաւ, տես էջ 270, տող 1—5: Հետաքրքիրն այն է որ այս յայտնի վիպութեան դէմ տաղի սկզբնատառերը կապում են ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՅԱԿՈՎԵԼԵ ՆՈՐԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏԷ: Անշուշտ անկարելի է երկուսը իրար հակառակ դնել. ուստի պէտք է ընդունել թէ Առաքել՝ Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցու աշխարհական և աշակերտական անունն է:

Եղեւերգութիւն ի մահն Ասահատակութեան
Ծերեւնց Գրիգոր վարդապետի Խլաթեցոյ:

Գորովագութ ձայն կականի,
Աղաղակեմ՝ արտասուալի.
Շարժեմ ի կոծս զագգս Արամի,
Զապքանաղեան Հայկայ տոհմի:

5 Բարունք համայն որ յաշխարհի,
Լացէք զՀայոցս եկեղեցի,
Որ մերկացաւ յանկարծակի,
Զլոյսն պայծառ յաշտանակի:

Ինձ վայ եղուկ տխմար գրչի,
Յակոբ անուն գրող բանի,
Հոգւոյ ծնունդ հօրն մեծի,
Քաջ բաբունւոյն իմ Գրիգորի:

5 Գանձ մերկացայ ես եղկելի:
Որ արտասուաց եմ արժանի,
Զբաբունապետն իմ բաղձալի,
Որ և Գրիգոր անուն կոչի:

Ո՛չ հանդուրժեմ այսմ ազտի,
10 Այլ յօժարիմ կոծ սխրալի.
Քանզի տեսի զհայրն բարի,
Ներկեալ արեամբ այսօր յերկրի:

Բաբաղ հոգիս մեղօք ի լի,
Զունիմ իմաստ բանականի.
15 Զի՛նչ ասիցեմ ես արժանի,
Մեծ բաբունւոյն իմ Գրիգորի:

Վարդապետաց էր ցանկալի,
Խրատիչ, քանոն ամենայնի.
Վարդ անթառամ յեկեղեցի,
20 Հոտով լցեալ զտունս Արամի:

Արթուն անուն այն բղձալի
Գրիգորիտան երանելի,
Արեգական նման յերկրի,
Լուսաւորէր զեկեղեցի:

25 Բամից Հայոց որ յաշխարհի,
Լուսաւորիչ էր նա յայտնի.
Մեղուցելոց մարդկան ազգի,
Մաքրիչ մեղաց ամենայնի:

Դրախտ բազմազան պտղովք ի լի,
30 Անուշահամ անծախելի,
Սուրբ վարդապետն հոգելի,
Գրիգորիտան որդին Մերի:

Անձամբ առնէր զգործս բարի,
Նման Փրկչին Տեառն Յիսուսի,
Եւ քարոզէր ամենայնի.

Խափանեցաւ այսօր յերկրի:

5 Պատուէր զվկայսն Քրիստոսի,
Եւ յօրինէր ճառս ցանկալի,
Վկայասէրն բաղձալի,
Անուանակից նախնոյն մեծի:

Եհաս անանցն պօսակի,

10 Որուն ցանկայր տենչմամբ սրտի,
Բարունապետն հրաշալի,
Սպանեալ ձեռամբն անօրինի:

Տանս Հայոց գերեալ ազգի,
Էած կսկիծ անբուժելի,

15 Ամենագով հայրն բարի,
Գրիգորիոսն Բզնունի:

Ի նեղութեան ժամանակի,
Էր օգնական ամենայնի.

Միշտ կերակրող էր աղքատի,

20 Զգեցուցանող մարմնոյ մերկի:

Նման նախնոյն այն ներսեսի,
Եղբօրն մեծի տէր Գրիգորի,
Նոր զարգարեաց զեկեղեցի,
Գանձ և տաղիւ բաղմագունի:

25 Յոյժ քաղցրախօս էր աղքատի,
Հեզ և խոնարհ յամենայնի.

Ոչ էր սիրող նա արծաթի,
Ունէր զպատուէրն Քրիստոսի:

Արթուն հսկող անձանձրալի,

30 Հանգոյն Մաշտոց Մեսրոպի,
Եւ Գրիգորին Լուսաւորչի,
. . . . .

Ռետին բաշխէր մարդկան ազգի,
Զբանս գրոց պատուիրանի,
Մատամբ իւրով անխոնջելի,
Իպիր վերին Տեառն արքայի:

5 Այսօր եթող զմեզ ուր յերկրի,
Ամենագութ Հայրն բարի,
Հաւասարեալ երկնից գնդի,
Ժառանգ անանցն պսակի:

Քուրձ զգեցիր, եկեղեցի,
10 Այրի եղեր յանկարծակի,
Փեսայն բարձաւ քո ի միջի՝
Յառագաստէ քում խորանի:

Եկեալ հասին վաղվաղակի
Ազգն Մարաց, որ Գիւրտ կոչի,
15 Պպանին զհայրն ցանկալի,
Ի Յիպնավանքն երևելի:

Լուսոյ ծնունդք աւազանի,
Իսառն ողբացէք զանցս աղէտի,
Խաւարեցաւ լոյսն արփենի,
20 Զահն շիջաւ նոր Սիովնի:

Եհաս ինձ սուգ անբուժելի,
Լալով կոչեմ անլուելի,
Զի խրատատուն իմ ըղձալի՝
Այսօր թողեալ զիս ամայի:

25 Նոր ձայն երգեմ ի յատենի,
Ներբողական ի չափ տաղի,
Առ քեզ խօսիմ, հայր բարունի,
Միթէ հոգիս մխիթարի:

Ո՛վ ցանկալիդ ամենայնի,
30 Բարունապետ Հայոց ազգի,
Մտօք մաքուր, պայծառ հոգի,
Մարմնովդ կոյս և առաքինի:

13. Տպ. վաղավաղկի.

Բոտեալ սիրովն Քրիստոսի,
Հովիւդ քաջ նորին հօտի,
Վանիչ գայլուն իմանալի,
Եւ արածօղ ի դալարի:

5 Իմաստութիւն Հօրն յերկնի
Զքեզ զարդարեաց իւրն տեղի.
Յորս և հոգւով Հայրն հանգչի,
Երրորդութիւնն անտրոհելի:

Նաւ ի ծովու այսմ աշխարհի,
10 Ուռկան մեծին այն որսորդի,
Որ որսացեր զծնունդս ախտի,
Հաներ իջևանս որ մահ չունի:

Աղբիւր ջրոյն այն կենդանի,
Բղխեալ հոգւովն Քրիստոսի,
15 Որ ծարաւեալ մարդկան ազգի.
Միշտ արբուցեր անսպառելի:

Շնորհազարդ տանն Յիսուսի
Դու գանձապետ իմաստիւք լի,
Միշտ բաշխէիր յեկեղեցի
20 Զգանձ հին և նոր Կտակարանի:

Ամենիմաստ գլուխ բարի,
Խոնարհեցար ի տապանի.
Ակն պայծառ առատալի,
Ծածկեալ հողով այսօր յերկրի:

25 Կարօտելոցն աղաղակի,
Ունկդ որ լսող էր ամենի՝
Խփանեցաւ յանկարծակի,
Թողեր մեզ սուգ անբուժելի:

Եւ երգարանդ հոգւոյն մեծի,
30 Որ միշտ հնչէր յեկեղեցի,
Խոցեալ սրով անօրինի,
Որ խօսակից էր աղքատի:

Բամից որբոց և տնանկի,
Աջդ որ շնորհէր տուրս ամէնի,
Կապեալ եղաւ իսկ ի շիրմի,
Որ միշտ կրէր զբանս տէրունի:

5 Տարակուսիմ յամենայնի,
Քանզի չունիմ իմաստ բանի,
Զքեզ ներբողել ըստ արժանի,
Երախտաւոր Հայր հոգելի:

Իին տացուք փառք ի յերկրի,
10 Հօր և Հոգւոյն ընդ Միածնի,
Որ դասակցեաց հրաբուն սեռի,
Այսօր զքեզ Տէր բարունի:

Սոյն սբբին վերաբերեալ յաջորդ հատուածը ար-
տատուում ենք Թովմա Մեծորեցու Պատմութիւնից,
տպ. Փարիզ, էջ 41—43:

Եւ յաջորդեաց զաթոռ նորա (Վարդան վարդապե-
սի) մեծ վարդապետն և նահատակն և ողորմածն ամե-
նայնի Գրիգոր՝ որդի հաւատարիմ առն Աստուծոյ Ծերի,
գորով ի քաղաքէն Խլաթայ, յաշակերտացն մեծին Սարգսի՝
հոգևոր հարազատ և համշիրակ իւր. բայց ոչ ի նոյն Սու-
խարու ուխտն Աստուածածնի, այլ ի յերկիրն Բզնունեաց
ի քաղաքն Արծկէ, ի սուրբ ուխտն Ստեփաննոսի վկային

- Յիպնայ կոչեցեալ: Այլ ոչ պարապեալ վարդապետական դասի վասն սառնացեալ բարուց ուսումնականաց մերում ազգի: Այլ տիւ և գիշեր գիրս գրէր, և զամենայն աղքատս կերակրէր, և սիրէր զողորմածութիւն, և զամենայն վար-
- 5 դապետս և կարգաւորս ի նոյն յորդորէր: Ոչ գուով նման նմա ողորմած և մարդասէր և սպասաւոր աղքատաց և տնանկաց: Եւ ետ նմա Աստուած իմաստութիւն առաւել քան ամենայն վարդապետաց. վասն զի զերից ժամանակաց պատմութիւնս ի լոյս ածէր ի հարցանելն և ի պատասխա-
- 10 նատուութիւնս, և զգիրս սրբոց մարտիրոսաց և վկայիցն որ կոչի Յայսմաւուրց՝ սակաւաբան և անվթար շարադրեալ ի սրբոց հնոց և նորոց վարդապետացն՝ ի լոյս էած, զխաւարեալ դրունս եկեղեցւոյ մերոյ լուսաւորեաց. և ոչ ոք կարէ գիտել զիմաստութիւնն, որ ի նմա ծածկեալ կայ.
- 15 այլ Աստուծոյ միայն է գիտելի: Եւ 50 ամ գիրս գրեաց տիւ և գիշեր անհանգիստ տքնութեամբ, որպէս գիտակ է դաղտնեաց գիտակն: Եւ բազում երգս գանձուց և տաղից յիշատակ թողեալ ինքեան՝ յոյժ տօնասէր և պատուող սրբոց՝ մինչ զի ոչ եղեալ է և ոչ լինելոց է:
- 20 Եւ հասեալ ի բարւոք ծերութիւն աւելի քան 75 ամ և յ874 ամի թուականիս մերում եկն պիղծ ազգն Մարաց ի յԱրժկէ քաղաք Հայոց, և գնաց յանապատն Յիպնայ, և ըմբռնեալ զնա անօրինացն՝ յոյժ տանջեալ շարչարեցին. և նա ճշմարիտ դաւանութեամբ զՔրիստոս՝ Աստուած և
- 25 Տէր դաւանեալ խոստովանեցաւ. և նոյնժամայն զենին զնա իբրև զգառն անմեղ և անարատ զերջանիկն և զերանելին Դրիգոր՝ փոխանակ գառին Քրիստոսի: Եւ եհաս մարտիրոսական պսակի՝ յոյժ մարտիրոսասէր գուով. և եղին զնա ի սուրբ ուխտն Յիպնայ՝ նախաՎկային Ստե-
- 30 փաննոսի անուամբ կոչեցեալ: Եւ հոգևոր հարազատն իւր վարդապետն Յակոբ ճգնաւոր՝ այրն ցանկալի՝ եկն ամփոփեաց զնա հանդերձ հարազատ որդւովք իւրովք Ստեփաննոս եպիսկոպոսաւ եւ աշակերտաւ. եւ նստաւ սպասաւոր նորա գերեզմանին ամ մի:

Նոյն պատմագիրը երկրորդ անգամ՝ էջ 85, խօսում է նոյն նահատակի մասին՝ հետևեալ ձևով.

Եւ ի սոյն աւուրս եկն նենգաժոտ եւ անողորմ Քուրդն
Բաղիշոյ ի վերայ աստուածապահ քաղաքին Արծկոյ, եւ
հարեալ, սպանեալ, սրախողխող արարեալ զբազումն յազ-
գաց մերոց՝ մանաւանդ զաստուածապատիւ և զաստուա-
ծ ծապարփակ, զողորմած և զերջանիկ վարդապետն Գրիգոր՝
զորդի Մերին Խլաթեցոյ՝ ի սուրբ ուխտն Դաստակ՝ որ
Յիսկնավանք վերակոչի. Եւ սուգ եղև ամենայն ազգիս
Հայկազնոյ. վասն զի զարգարէր զեկեղեցիս Հայոց Յայս-
մաւուրօք, կորուսեալ ճառիւք, գպնձիւք, տաղիւք եւ ԾՆ
10 ամ գիրս գրեաց եւ զամենայնն աղքատաց բաժանեալ.
Եւ հեզահօգի եւ յոյժ ուսումնասէր գոլով և մարտիրոսաց
պատուող՝ մարտիրոսաց պսակացն եհաս. Եւ էր օա աշա-
կերտ մեծին Սարգսի վարդապետին Հայոց, և ութն ամ
աշակերտեալ Յովհաննու Որոտնեցոյ, աշակերտակից Մեծին
15 Տաթևացոյ:

ՅԵՆՈՐ ԹՎԱԸՆՆՈՑԻ

† ՊՀԷ=1428

Եւ յետ այսորիկ (=յես նահասակութեան Գրիգորի Խլաքեցոյ) յետ երկու ամի՝ նոյն Գուրգն յազգէն Մարաց ի Բաղիշու գնաց յերկիրն Ռշտունեաց, և զերջանիկ և զտօնասէր աղօթարար վարդապետն Յակօբ Ովաննացի ի Տ յԱնժղնապատի ուխտէն նահատակեալ՝ եղին զնա մերձ գերեզմանին Գրիգորի նարեկայ վանից:

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծոփեցի, Փարիզ, էջ 43: Հմտ. նաև Զամչեան. Գ. 452, 1428 թուականի տակ:

ՂԱԶՈՐ ՎՈՐԳԱՅՆ ԲՈՂԵՈՒ

† 925=1428

Եւ ի նոյն ամի (=յամի ցահասկութեան Յակոբայ Ովսաննացոյ) վարդապետն Բաղիշու Ղազար՝ յոյժ հռչակաւոր և բանիբուն, աղօթարար և ճգնաւոր՝ փախեալ ի յանօրինաց և գնաց ի լեառն Սասնոյ։ Եւ գտեալ զնա Տանօրէն ազգին Մարաց՝ ասեն. «Դու ասես թէ Քրիստոս Աստուած է»։ Եւ նա ասէ. «Ես ասեմ և ուսուցանեմ. և այն որ ոչ ասէ և ուսուցանէ, գնայ ի կորուստն յաւիտեանական»։ Եւ նորա հարեալ սրով սպանին զնա. և եհաս յարտիրոսական պսակաց։

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծովեցի,
Փարիզ, էջ 43—44: Հմմտ. նաև Զամբասն, Գ. 452,
1428 թուականի տակ:

ՅՈՎՀՈՆՆԷՍ ԲՆՆՈՒԿ ԽԼԹԵՑԻ

† 1438 փետ. 22, շր.

Պատուական և պանծալի վկայս Յոհաննէս էր ի Բզնու-
նեաց գաւառէն, ի քաղաքէն Խլաթայ, բարեպաշտ ծնողաց
զաւակ, ի ԸՃՁԶ Թուականին Հայոց: Եւ էր վարժեալ
ի յարուեստս երաժշտական գուսանական խաղուց. և էր
Յ յոյժ անուշաձայն և քաղցրերգեցիկ, մինչ զի զարմանալի էր
տէսողացն և լսողացն, և էր սիրեցեալ յաչս ամենեցուն,
և ս առաւել ամիրային Սէֆէզնի. և հանապաղ կայր առաջի
նորա:

էր և կին մի առաջի նոյն ամիրային երգեցիկ և խա-
10ղացող. և յաղթեալ լինէր պիղծ կինն այն ի մանկանէն՝
առաջի հրապարակին, զի մանուկն Յոհաննէս գեղեցիկ
եղանակաւ բերէր զերգս Փառք ի բարձմանն և զայլ քաղցր
բարբառ շարականացն ի մէջ և զարմացուցանէր զամենե-
սեանս: Իսկ նենգժոտ ազգն Մարաց՝ որ և Քրդաց՝ գրգռե-
15ցին զամիրայն ի կորուսանել զնա:

1. ր սուրբ փի. պատուական. | ր վկայս քի. | ր յունի ի. 2. ր խլաթ
քաղաքէ. | ր բարեպաշտ և ածասէր. | ր ծնողաց. 3. ր իսկ և ձգ. ր իսկ
և իձգ. | ր Թվկնիս. ր Թվնիս. | ր մերում փի. հայոց. 4. ր յունի ի.
| ր գուսանական. | ր երգոց. | ր յունի և էր... քաղցրերգեցիկ. 5. փի.
քաղցրերգեցիկ ր քաղցր գեղեցիկ. | փի. մինչ զի... լսողացն Ե և զար-
մանալի լսողաց. 6. ր յունի և ամենեցուն և ս առաւել. 7. ր յունի ա-
ռաջի. 9. ր խաղացող. ր խաղցող. 10. ր փի. պիղծ կինն ր պեղծըն.
ր պեղծ կինն. 11. փի. զի մանուկն ր զմանուկն. | ր յոհաննէս. 12. ր
յունի եղանակաւ. | փի. զերգս... շարականացն ի Մէջ, այն և որ 12-13
Ե զամենայն երգս. 14. ր նենգժոտ. | ր յունի մարաց որ և. | ր
գրգռեն.

Եւ յաւուր միում կոչեաց զնա ամիրայն ի բերդն՝
առ ինքն և ասէ. «Ես ստուգեալ եմ, զի դու լեալ ես
երբեմն մեղօք ընդ տաճիկ կնոջն երգեցողի. պարտ է քեզ
տաճկանալ և առնուլ զնա և կամ չարաչար մահուամբ
5 մեռանիլ»:

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Յոհաննէս համարձակութեամբ
ետ պատասխանի և ասէ. «Այդ ձեզ է գործ և առաջ-
նորդաց ձերոց. և հեռի է ի քրիստոնէիցս, որ եւք ծառայ
Քրիստոսի. զի Քրիստոս սուրբ է և զսուրբս սիրէ»:

10 Յայնժամ սրտմտութեամբ լցեալ անօրինին և հրա-
մայեաց Դ արանց՝ ընկեցուլ զնա ի բերդէն ի վայր և ոչ
կարացին. զի աներևոյթ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեաց
նոցա սուրբն: Եւ նոցա բրածեծ արարեալ զնա դառն և
խիստ գանիւք և կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ եգին ի բանտի:

15 և ի գիշերին ողորելով և պատիւ խոստանալով թուլացու-
ցին զնա ի հաւատոցն: Եւ ասէ. «Ի վաղիւն կամք ձեր
եղիցին,» երկուցեալ՝ զի մի ի գիշերի աներևութաբար
կորուցեն զնա:

Եւ յայգուցն հանեալ տարան առ ամիրայն և բռնու-
20 թեամբ հանեալ ի ձի և շուրջ ածեալ զքաղաքն ամենայն:
Եւ զի էր նա մանուկ քսանամեայ և դիւրափոխ ի յամենայն
բան, վասն որոյ ի նոյն օրն փոշիմանեցաւ ի պիղծ օրինացն,
զոր անօրէնքն բռնութեամբ եղին ի վերայ նորա. և զղջա-
ցեալ ի միտս իւր՝ խորհէր մեռանիլ վասն անուանն Քրիս-
35 տոսի:

1. փի. եւ յաւուր միում 1 եւ յորժամ ի միում աւուր. | Ի յունի
ամիրայն. 2. B լիեալ. 3. քր կամ պիտի փի. պարտ է. 4. ր մեռանել
չարաչար մահուամբ. 5. 1 մեռանել. 6. ր յոհանէս. | Ի յունի համար-
ձակութեամբ. 8. քր յունի է. | Ի յունի որ եւք ծառայ քրիստոսի.
9. 1 գնքն. 10. ր ասաց փի. հրամայեաց. 11. 1 ի բերդն. 12. ր անօրէնքն
զի. | B յունի աներևոյթ. | 1 օգնականութիւն. 14. B յունի ոտիւք և
ձեռօք. | 1 ի բանդի. 16. ր ի հաւատոց. 17. 1 եղիցի. | քր աներևոյթա-
բար. 19. ր այգուցն. B ի վաղիւն. 20. ր ածին. 21. 1 յունի նա. | ր
խամեա. | 1 յունի ի. 22. ր օր. | 1 ի պիղծ. | ր անօրինացն. 24. 1
խորհէր մեռանել. ր կամէր մեռանել.

Յղեաց զոմն ի քրիստոնէիցն առ քահանայսն թէ
«Տնւք ինձ հաղորդութիւն ի մարմնոյն Քրիստոսի, զի ի վա-
ղիւն նահատակիմ վասն անուան նորա»:

- Եւ նոցա անփոյթ արարեալ անհաւատ և ուրացող
- Յ կոչելով զնա: Այլ նա հալէր և մաշէր յանձն իւր և ի դառ-
նութենէ սրտին ողբս լալագինս յօրինէր ինքն ինքեան և
ողբալով և ամօթղածութեամբ շուրջ գայր ի քաղաքին գօ-
տելոյծ և միաձորձ, վայ և եղուկ կարգայր անձին իւրում
և ասէր. «Վայ քեզ ուրացողդ Յոհաննէս, զի զքահանայսն
  - 10 տրտմեցուցեր և զծնօղսն քո ի սուգ նստուցեր. և զսիրելի
եղբարս և զլնկերսն քո դառնացուցեր. զաւազանն մոռացար
որ ծնաւ զքեզ որդի Աստուծոյ. զԱւետարանն թողեր՝ որ լու-
սաւորեաց զքեզ քարոզութեամբ. ելեր յաչացն Քրիստոսի.
հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան: Եւ արդ Քրիստոսի
  - 15 Աստուծոյն քոյ զինչ պատասխանի տայցես յաւուրն դա-
տաստանի. որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին, թէ «Որ ու-
րացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
Հօր իմոյ, որ յերկինս է»:

- Չայս և առաւել քան զսոյն ողբս յօրինէր և լայր
- 20 հանապազ և յարտասուս շարժէր զլսողսն: Եւ այնուհետե
վաճառեաց զամենայն ինչս և զստացուածս իւր և ետ աղքա-
տաց և կարօտելոց: Եւ երթեալ առաջի եկեղեցոյն, դա-
ւանեաց զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զՔրիստոսի մար-
դեղութիւնն և ողբալով և լալով մեղայ ետ առաջի ամե-

1. րլըեաց. | ր ի քրիստոնէից. 2. ք հաղորդութի. | ր յունի ի մարմնոյն քի.
3. ր անուանն քի. | ք նց փխ. նորա. 4. ք ուրացող. 5. փխ. այլ նա... մաշէր
B իսկ նա մաշէր. 6. ր լալագին. | փխ. ինքն ինքեան... անձին իւրում,
այն է սող 6-8՝ B և գօտելոյծ և միաձորձ չրջէր ի քաղաքն ամօթալի.
| ք օրինէր. 7. ք շուրջ փխ. շուրջ գայր. 8. ք կարգայով. 9. ք ուրացողդ.
| ր յոհանէս. 10. ք տրտմեցուցանէր. 11. ք եղբարսն. | ք զնկերս. 13. ք ի
յաչացն. 14. B յունի հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան. | ք յունի
արդ. 15. ք տացես պատասխանի. 16. ք ուրացի. 20. ք և յողբ և յարտա-
սուս. ք և ողբս և արտասուս. | ք զլսողսն. | փխ. այնուհետե վաճառեաց
B վաճառեալ. 21. B ք յունի և զստացուածս. | B ետ փխ. և ետ.
22. B ք յունի և կարօտելոց. | ք եկեղեցոյն. 23. փխ. և զքրիստոսի մար-
դեղութիւնն ք և զմի ամութի զմգեղութիւն քի. ք յունի. 24. ք ողբալով
փխ. և ողբալով. | B յունի և լալով. | ք մեղա. | ք սք. փխ. ամենայն.

նայն քահանայիցն, և եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս», և յանձն արար զինքն Աստուծոյ և սուրբ եկեղեցւոյն և պատրաստեցաւ ամենայն սրբութեամբ և հասեալ ի պահքն առաջաւորին, 3 զԵ օրն անսուաղ անցոյց»

Եւ եկեալ առ նա Բ այր ի գլխաւորաց անօրինացն և ասեն. «Եկ երթիցուք յաղօթանոցն մեր, կերիցուք և արբցուք ի միասին, ապա թէ ոչ, մեռանիս ի ձեռաց մերոց»:

10 Եւ նա ասէ. «Խտրին սրբոյն եմ խոստացեալ զայսքան աւուրս և ոչ կարեմ գալ»:

Եւ նոքա չարութեամբ լցեալ՝ երթեալ առ ղատին և ասեն վասն նորա՝ թէ «Ճշմարիտ քրիստոնեայ է. և խաբեաց զմեզ և զօրէնս մեր»:

15 Եւ նա ասէ. «Լուռ լերուք մինչև ի պահսն իւրեանց. և ի նոյն օրն թլվիստեմք զնա. և թէ ոչ կամեսցի, չարաչար մահուամբ կորուսցուք զնա»:

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր շաբաթու բուն բարեկենդանին և ի նոյն օրն երթեալ ըմբռնեցին զնա 20 և տանէին հարկանելով: Եւ տեսեալ ծնողացն, աղիողորմ ողբալով և կոծելով երթային զհետ նորա: Եւ նա ասէ ցնոսա. «Աստուածագութ ծնողք իմ, մի լայք ի վերայ մահուան իմոյ, այլ լացէք ի վերայ կորստեան իմոյ. բայց աղաչեմ զձեզ՝ հալալ արարէք ինձ զաշխատանս ձեր և 25 օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր վկայ լինելոց եմ Քրիստոսի՝ նման Յակովկայ»:

1. B զգերեզման. | B յունի սուրբ քառք. 2. B թէ փոխանակ և ասէ. 3. r եկեղեցոյն. | r պտրստեաց զիւքն. 4. fr ի պահք. 5. fr անսուաղ (ֆանսուաղ) անցուցանէր զաւուրսն(ֆ զաւուրս) ե. 6. r յունի առ նա. | r յունի ա.ր. 7. fr յունի և. | r ասեն ցնա. | f ի յաղօթանոցն. | f և կերիցուք. | r յունի կերիցուք...ի միասին. 10. B խնդրաբոյս. r խը- գրնարոյն. f խրտրնապոյն. 11. r ոչ կարիմ. 12. փխ. երթեալ B գնացին. 13. f յունի թէ. 14. r զօրէնսն. 17. r կորուսանեմք. f կուրուսից. 18. fr ի վերջի. | r չբթուն. 19. r օր. 21. փխ. ողբալով և կոծելով r կոծելով. B ողբով և կոծով. 22. r ով փխ. աստուածագութ. | f ծնող. 24. փխ. հալալ արարէք ... յակովկայ, այն է առ 24-26՝ B օրհնել զիս.

Եւ տարածեալ ծնողացն զձեռու իւրեանց՝ խաչակնքեալ օրհնեցին զնա և ասեն. «Զօրացուցիչն Աստուած զօրացուցածն է զքեզ. երթ ի խաղաղութիւն. և ինքն Քրիստոս եղիցի ընդ քեզ»:

5 Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ դատին և նա յղեալ առ ամիրայն՝ ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թլփատեցէք զդա»:

Եւ հասեալ ի դուռն բերդին, զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՞ւր կամիք տանել զիս. աստ եմ հեծեալ 10 ի ձին սատանայի և ուրացեալ զՔրիստոս, աստ եմ մեռանելոց»:

Եւ ամբարձեալ զաչս իւր ի վեր և ետես հօգւոյ. ահա՛մբ զՔրիստոս եկեալ բազում հրեշտակօք և գասուք մարտիրոսօք և բերեալ նմա պսակ անթառամելի. և քա-

15 ջալերեալ զօրացուցանէր զնա ի մարտին և խոստանայր նմա զօթեվանս լուսեղէնս: Վասն որոյ պայծառացաւ գեղերեսաց նորա և ամբարձեալ զձեռն իւր յերկինս՝ անդադարեաց և ասէ. «Հաւատամ ի Քրիստոս Աստուածն իմ, յարարիչն երկնի և երկրի»: Եւ վազեալ ի ձեռաց նոցա, ան- 20 կաւ յերկիր և զհողն խաչակնքեալ՝ արկանէր ի բերան իւր և ասէր. «Աստ սպանեցէք զիս վասն Քրիստոսի»:

Յայնժամ անօրէնքն գիմեցին ի վերայ նորա իբրև զչուն կատաղի և քարիւ և փայտիւ հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուղեղն գլխոյն ի վայր թափեցաւ և անկաւ ի մէջ 25 նոցա իբրև զմեռեալ, մինչ զի բազմաց ասել թէ մեռաւ: Եւ նա յանկարծակի ուշաբերեալ և ելեալ նստաւ և արեամբն

1. B ծնողացն. | B յուճի խաչակնքեալ. 3. B յուճի երթ ի խաղաղութիւն. 5. B յուճի անօրինացն. | B յղեալ. 6. B և ասէ. | B ուրացուցէք զդա և թլփատեցէք. 9. ր յուճի հեծեալ ի ձին սատանայի և. 10. B և աստ. ր աստէն. | քանանելոյ. 12. ր համարձեալ. 13. ր յուճի եկեալ բազում.....պսակ անթառամելի, այն է սոց 13.14. | քատիւք. 15. ր զօրացուցանէ. | քնա զօրացուցանէր. 16. քիւ. նմա զօթեվանս լուսեղէնս B օթեղանս լուսեղէն. | քլուսեղէն. 17. ք համարձեալ. 19. ք յերկրի. | ք վազեաց. ք վազել. | ք և անկաւ. 20. ք արի. | ք ի բերանն. 23. քիւ. և քարիւ B քարիւ. 24. քիւ. ուղեղն գլխոյն ք ուղիղ գլխոյն. B ուղիղ. | քնա անկաւ. | B յուճի ի մէջ նոցա. 26. ք յուճի նա. | ք ուշաբերեալ.

իւրով օժանէր զերեսն և ասէր. «Ահա բաժակ անապական, զոր արբի և մահ պատուական՝ որ այսօր ինձ հանդիպեցաւ:»

Եւ ասեն անօրէնքն. «Մի երկնչիր. մի բան խօսեաց և մեք դեղօք ողջացուցանեմք զքեզ:»

5 Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և կրկին անգամ խաչիւ դրոշմեալ զհողն արկանէր ի բերանն և զձեռն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին գոչէր մեծաձայն և ասէր. «Հարէք զիս և սպանեցէք, զի ես ծառայ Քրիստոսի եմ:»

10 Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ նահատակին՝ թողին զնա և զնացին առ դատին և ասեն. «Թաբերայն այն ոչ դադարէ ի դաւանելոյ զՔրիստոս Աստուած:» Եւ նա ասէ. «Ընդէր ոչ սպանէք զնա:» Եւ նորա ասեն. «Սպաննաք զնա և նա նոր կենդանացաւ:» Եւ հրամայեաց 15 զատին երթալ քարկոծել զնա: Եւ նոցա երթեալ ողորանօք խրատ տային նմա առնել զկամս դատաւորին: Եւ նա ասէ. «Երթիցուք առ դատաւորն:»

Եւ նոցա ուրախացեալ՝ տանէին զնա առ դատին: Իսկ զօրեղ զօրականն Քրիստոսի և քաջ մենամարտիկն զցաւ 20 անձինն ի բաց եգեալ և ելեալ եկն ի տեղին՝ ուր զուրացութեան ձին էր հեծեալ. և ձայնեաց մերձաւոր քրիստոնէիցն՝ թէ Աստ հեծայ զսեաւ ձին և սատ մեռայց վասն իմ Քրիստոսին:»

1. Ի զերեսս իւր. | Ի անապական բաժակ. 2. Ի պուկն. 3. Ի և տեսեալ անօրինացն ասեն փի. եւ ասեն անօրէնքն. 4. Ի ողջացնեմք. 5. փի. և կրկին... և ասէր, այն և օղ 5-8՝ B բարձրաձայն և ասաց. 6. փի. խաչիւ դրոշմեալ և խաչակնքեալ. 7. և խաչակից սրարեալ. | և մեծաձայն. 8. և սպանեցէք. 9. և սպանէք. 10. փի. քաջ նահատակին B սրբոյն. 11. Ի զարմացեալ փի. թողին զնա և. | փի. խաբերայն... աստուած, այն և օղ 11-12՝ Ի զքո. և յտ. ած. դաւանեաց խաբերայն այն. 13. փի. եւ նա ասէ... քարկոծել զնա, այն և օղ 13-15՝ B եւ ասաց դատին քարկոծել զնա. | Ի յուր նորա. 14. Ի սպանէք. 15. և երթեալ. 17. Ի երթայց. 18. Ի առեալ տանէին. 19. փի. զօրեղ զօրականն B սուրբ վկայն. | և մենամարտիկն. | B յուր և քաջ մենամարտիկն. | Ի զտարութին և զցաւ. 20. փի. հեղեալ և Ի բարձեալ. B ընկէց և. | Ի եկեալ ի նոյն տեղին փի. ելեալ եկն ի տեղին. 21. Ի հեծեալ էր. | Ի յուր և. | B յուր մերձաւոր. 22. Ի ձին զօրինակն օտյի փի. ձին և. | և յուր և.

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատ նորին, քարիւ
 և վայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմին նորա: Եւ
 նա այնու աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ ի ձեռս
 հրեշտակաց: Եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի
 6 մանկանն՝ այրեցին հրով:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ
 նորա և անօրէնքն ամօթով գլխակոր եղեն: Եւ յետ երից
 աւուրց հրամանն ետ ամիրայն բառնալ և թաղել զմնացեալ
 նշխարս նորա: Իսկ քրիստոնեայքն, որ յահէ անօրինացն
 10 փախուցեալ էին՝ ժողովեցան ընդ բարեպաշտ ծնողացն
 նորա և եկին ի տեղին և ծնողքն հանդերձ սգոյն ի բաց
 ընկեցին և սպիտակ զգեցան. և օրհնութեամբ մեծաւ
 գոհութիւն Աստուծոյ տային. և ասէին ուրախացիք այսօր
 ընդ մեզ ամենեքեան, զի հարսանիք խնդութեան է զաւա-
 15 կիս մեր. ցնծացէք քահանայք և ժողովուրդք ամենեքեան.
 զի որգեակս մեր զհոգևոր բաժակն էարբ. մեր արբցուք
 զմարմնաւոր բաժակն և ուրախացուք. և սաստէին որոց
 լային և կամ ափսոսային: Եւ առեալ զմնացեալ մասն
 նշխարացն նորա. սրբազան եպիսկոպոսն Ստեփանոս ամե-
 20 նայն բազմութեամբ քահանայից և ժողովրդոցն՝ օրհնէին
 զԱստուած որ ի ձմեռնացեալ ժամանակիս վարդ փթթե-
 ցոյց մեզ հոտով անուշութեան: Եւ տարեալ եղին յեկեղեցին
 ի ներքոյ բեմբին ուր ինքն դրոշմեալ էր զտեղին
 սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս արարչին:

1. փխ. զճշմարիտ Բ. գնաստատուն. 2. ր ջարդեալ փխ. հարեալ ջարդեցին. 3. ր չունի այնու. ք ջարդցութիւն. | Բ չունի ի ձեռս հրեշտակաց. 4. փխ. եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի մանկանն այրեցին հրով Բ եւ անօրէնքն այրեցին զմարմին երանելի մանկանն. 6. ք ա. նմիկ. | ք սաստիկ փխ. պայծառ. 7. Բ չունի և անօրէնքն ամօթով գլխակոր եղեն. 8. ր աւուր. | ք քրիստոնէից բառեալ. 9. իսկ քրիստոնեայքն ..... հատուածք միևյեւ վերջը՝ Բ համարուած է և եկեալ ծնողաց նորա և սրբազան եպիսկոպոսն ստեփաննոս՝ քահանայիւք և բազմութեամբ ժողովրդոց և տարեալ եղին յեկեղեցին, ի ներքոյ բեմբին՝ ուր ինքն եցոյց, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, ի փառս քրիստոսի աստուծոյ: II. ք ծնողացն. | ք զհանդերձ. 13. ք գոհութիւն. | ք ամին այսօր ընդ մեզ. 14. ք խնդութի. 15. ք չունի ամենե-

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յամսեանն փե-
տրվարի ի ԻԲ. ի տօնի ՃՄ հայրապետացն:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն Bfr ձեռա-
գիրները. Բի մեհեկի ԺԶ և փետրվար 22, Կուռ-
նելիոս հարիւրապետի և Ս. Պօղիկարպոսի վկայաբա-
նութիւններից յետոյ, Յ այս վերնագրով. «Ի սմին աւուր
վկայաբանութիւն մանկանն Յոհաննիսի» էջ 284 ա'—
285 ա'. Ի ձեռագրի վերնագիրն է. «Յայսմաւուր վկա-
յաբանութի նոր վկային Քի մանկանն յոհաննիսի»
Իսկ երբորդը ռ էջ 501 ա'—502 բ'', հետեւեալ վերնա-
գրով. «Վկայաբանութիւն նոր վկային Քրիստոսի ման-
կանն Յոհաննիսի, որ մականունն խօչու ասի»:

Նոյնը ունի նաև P էջ 268 ա'' (նոյն օր, նոյն
սրբերից յետոյ) հետեւեալ համառօտութեամբ. «Յայսմ
աւուր յիշատակ է և վկայաբանութիւն նոր վկային
Քրիստոսի մանկան միոյ Յոհանէս անուն կոչեցեալ, որ
մականունն հոյլու ասի. կատարեցաւ ի անաւրինաց
ի փառս Քի»:

Վկայաբանութեանս մի երկրորդ խմբագրու-
թիւնն ունի ՚ ձեռագիրը, նոյն օր, նոյն սրբերից յետոյ,
այս վերնագրով. «Յայսմաւուր յիշատակ է և վկայա-
բանութի նոր վկային քի մանկան միոյ յոհաննէս անուն
կոչեցեալ»: Հարկաւոր համարեցինք յաջորդով մէջ
բերել սոյն խմբագրութիւնն էլ, որն ինչ ինչ մասերն
աւելի ընդարձակուած են և ամբողջին մի աւելի աշ-
խարհիկ լեզուի նկարագիր է տրուած:

Թուականի համար մեր բնագրերը համաձայնու-
թեամբ ունին ՊԶՁ փետրուար 22, բարեկենդանի
նախորդ շաբաթ օրը: ՊԶՁ թուին (փետր. ԻԲ)
ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է
քրիստոնէական 1437 թիւը: Բայց այս 1437 թուին՝
Ձատիկը մարտ 31-ին լինելով, Բարեկենդանը

քեան. 18. f յունի կամ. 19. f ի նշխարաց. | f ստեփաննոս. 20. f
քհյիցն. | f և օրհնէին. 21. r յունի ի. | f փրթը-թեցոյց. 23. f բնմին.
| f և ինքն. 1. f յամսեան.

գալիս է փետրվար 10-ին, ուստի համաձայն չէ մեր բնագրի մանրամասն տեղեկութեանց: Յաջորդ տարին է 1438, որ Զատիկը ապրիլ 13-ին գալով, Բարեկենդանը պատահում է փետրվար 23-ին և 150 հայրապետաց աօնը փետրվար 22 շաբաթ օրը: Այս պատճառով և սրբի նահատակութեան թուականը դնում ենք ո՛չ թէ 1437, այլ ճշտիւ 1438 փետրվար 22 շաբաթ:

Պատուական և պանծալի վկայս այս Յօհաննէս էր ի Բզնունեաց գաւառէն ի Խլաթ քաղաքէ, բարեպաշտ և աստուածասէր ծնողաց զաւակ, ի ՊԶԶ թուականութեանս մերում, մնեալ և վարժեալ ի յարուեստս երաժշտական և գուսանական երգոց, մինչ զի զարմանալի էր տեսողացն և լսողաց՝ հաւատացելոց և անհաւատիցն: Եւ սիրեցեալ եղև յաչս ամիրապետին Սևդին կոչեցեալ: Եւ հանապազ կայր առաջի նորա ի գինարբունս և յամենայն տեղիս:

էր և ի նոյն քաղաքին կին մի զաւալ և երգիչ: Եւ յոր-
10 ժամ գային առաջի նորա առ ի յերգել զարուեստս ու-
նայնութեան անպիտան և վնասակար գործոյն՝ յաղթեալ լինէր պիղծն այն առաջի ամենայն հրապարակին: Եւ յոր-
ժամ գՔրիստոսէ ճառէր և զամենասուրբ Երրորդութիւնն օրհնաբանէր, և զերգս հրեշտակացն զՓառս ի բարձունսն
15 ի ձայն և ի յերգս արուեստին խառնեալ՝ համարձակ վստահութեամբ առաջի ամենեցուն երգէր:

Իսկ բանասարկուն սատանայ, որ ի սկզբանէ մարդաս-
պանն է և ուսուցիչ չարին՝ արկեալ նախանձ և ատելութիւն
ի սիրտ օձաբարու և նենգժոտ ազգին Մարաց՝ չարախօսեն
20 զնա առ որդի ամիրային, զի գաղտաբար կորուսցէ զնա:

Եառուր միում կոչեալ զնա առ ինքն ի Կլայն՝ և հար-
ցանէր նենգութեամբ: Ասէ. «Դու լեալ ես երբեմն մեղօք
ընդ Տաճիկ զաւալին: Օրէնքն մեր ուսուցանեն մեզ այնպիսոյն
յօրէնքն մեր գալ և զօրէնքն մեր կատարել կամ մեռանիլ»:
25 Իսկ ծառայն Քրիստոսի համարձակութեամբ ետ պատաս-

7. Կ ամիրապետէն.

խանի և ասէ. «Քաւ և մի լիցի, որդի ամիրայի. այն գործ
ձեր է և առաջնորդին ձերոյ: Իսկ ես ծառայ Քրիստոսի
եմ: Քրիստոսն մեր սուրբ է և զսուրբան սիրէ: Ոչ է պարտ
ծառայիցն Քրիստոսի ի պիղծս մերձենալ, այլ օրինօքն
3 Քրիստոսի կեալ՝ մինչ զի զօրհնութեան պսակն առնուլ
քահանայիւք ի դուռն եկեղեցեաց մերոց»:

Յայնժամ բարկութեամբ լցեալ անօրինին և իբրև
զհուր վառեալ ասէ. «Լեր դու յօրէնս մեր. ապա թէ ոչ
ի սոյն ժամն դառն և չարաչար մահուամբ կորուսանեմ
10 զքեզ»: Եւ նոյն ժամայն հրամայեաց չորս արանց ի բերդէն
ի վայր արկանել զնա և մեռանել: Եւ ոչ կարացին անօ-
րէնքն յաղթել նմա, զի աներևոյթ օգնութիւնն Աստուծոյ
յաղթեաց նոցա: Եւ նոքա բրածեծ արարեալ զնա դառն
և խիստ գանիւք և կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ եղին ի բան-
15 տի, և զգիշերն ողբելով և պատիւ խոստանալով՝ տկարա-
ցուցին զնա: Եւ նա խաբեաց զնոսա և ասէ. «Թող այդ-
պէս եղիցի», զի մի կորուսանիցեն զնա ի գիշերի:

Եւ այգուցն յորժամ լուսացաւ՝ հանեալ տարան առ
ամիրայն, և բռնութեամբ եղեալ ի ձիով՝ շուրջ ածին
20 ի քաղաքին և ուրախութեամբ տօն մեծ կատարէին:

Իսկ ողորմելի մանուկն Խամեայ գոլով ի տիս հասակի,
ի նոյն օրն զղջացեալ՝ փոշիմանեցաւ և կամէր մեռանիլ
վասն անուանն Քրիստոսի: Յղեաց առ քահանայս զոմն
քրիստոնեայ թէ «Տուք ինձ զմարմին և զարիւն որդւոյն
25 Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զի այսօր և վաղիւն մեռանիմ
վասն անուան Նորա»: Եւ նոցա անփոյթ արարեալ, յոյժ
անարգելով՝ անհաւատ և ուրացող կոչելով զնա, այլ նա
հալիւր և մաշէր յանձն իւր, լալով և ողբալով ամօթղա-
ծութեամբ և երկիւղիւ, գօտելոյծ և միաձորձ ի շուրջ գայր
30 ի քաղաքին, վայ և եղուկ կարդայր անձին իւրոյ. «Վայ
քեզ ուրացող Յօհաննէս, զքահանայսն տրտմեցուցեր և
զձեօղան քո ի սուգ սգաւորութեան նստուցեր, զսիրելի

1. Կ գործ. 32. Կ ի սուք.

եղբարան քո և զընկերան դառնացուցեր, և Քրիստոսի Աստուծոյն քոյ զինչ տայցես պատասխանի յաւուրն դատաստանի, որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին թէ ձոր ուրացի զիս առաջի մարդկան՝ ուրացայց և ես զնա առաջի Հօր Իմոյ, որ յերկինս է: Այլ և զինչ տացես պատասխանի լալի և ողորմելի ծնողացն քոց և քահանայից և պահապան հրեշտակացն քոց, որ զիս օրինօքն Քրիստոսի սնուցին, և ես զօրէնքն Քրիստոսի անարգեցի: Աւաղ և վայ զիս՝ Աստուծոյ եմ՝ ես ծառայ և ստեղծուած և եղէ աստուածուրաց, մոռացայ զԱւետարանն սուրբ որ ծնաւ զիս որդի Աստուծոյ, առ ոտն կոխեցի զաստուածարեալ մարմինն և արիւն որդւոյն Աստուծոյ, որ սրբեացն զիս, թշնամանեցի զԱստուած Հօգին որ բնակեացն յիս: Լճւր երկին և որ ի քեզ զօրութիւնք դասք հրեշտակաց, հոգիք արդարոց 15 և լուսաւօրք: Ունկն գիր երկիր և որ ի քեզ կենդանիք և բոյսք դայարիք: Եկայք ողբասցօք զանձն իմ եզկելի. քանզի ոչ փոքր ինչ է կորուստ, այլ մեծ և սարսափելի. վասն զի զպատկերն Աստուծոյ անարգեցի, զհոգիս իմ կորուսի, և յետ հոգւոյս իմ կորստեան՝ զԱրարիչն իմ Առասուած 20 ի բաց թողի: Վայ է ինձ և աւուրն իմ՝ ծննդեան, վայ է ինձ յաւուրն դատաստանի:»

Եւ զայս ասացեալ զամենայն քաղաքացիքն յողբ շարժէր: Եւ վաճառեաց զամենայն ինչս իւր ազքատաց և կարօտելոց, և երթեալ առաջի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանեաց 25 զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն և զսուրբ մարդեղութիւնն Քրիստոսի, և մեղայ ետ առաջի քահանայիցն, զամենայն մեղս իւր լալով և ողբալով: Եւ եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս»: Եւ յանձն արար զինքն Աստուծոյ 30 և սուրբ եկեղեցոյն և պատրաստեաց զինքն ամենայն որբութեամբ: Եւ հասեալ ի պահքն առաջաւորքն՝ անսուսաղութեամբ անցուցանէր զաւուրան Ե:

20. Կ ծննդեան.

Եւ եկեալ արք երկու գլխաւորք օրինացն և ասնն
ցնա. «Յ'կ գնասցուք յաղօթանոցն մեր և կերիցուք. ապա թէ
նչ՝ և վաղիւն կօրուսանեմք զքեզ»:

Եւ նա ասէ. «Խորին սրբոյն եմ խոստացեալ զայս-
5 քան աւուրքս և ոչ կարեմ գալ»:

Եւ նորա շարութեամբ լցեալ՝ երթեալ առ զատին՝ չա-
րախօսեն և առնն զնմանէ, եթէ ճշմարիտ քրիստոնեայ է
և խարեաց զմեզ և զօրէնս մեր:

Եւ նորա ասեն. «Լուռ լերուք մինչև ի պահքն մեր
10 և ի նոյն օրն թլփատեմք զնա. և թէ ոչ կամի՝ շարաշար
մահուամբ կօրուսանեմք զնա»:

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր շաբաթու Բարե-
կենդանին և նոյն օրն երթեալ՝ քմբոնեցին զնա և տանէին
հարկանելով:

Եւ տեսեալ ծնօղացն՝ ազիոզորմ կսկծանօք և մեծա-
կական ողբով երթային զհետ նորա. Յետս դարձեալ ետես
զնոսա և ասէ. «Աստուածադուր ծնօղ իմ մարմնաւոր, մի
լոյք ի վերայ մահուան իմոյ, այլ լացէք ի վերայ կորս-
տեան իմոյ. Բայց աղաչեմ զձեզ, հալալ արարէք զաշխա-
20 տանս ծնօղութեան ձերոյ և օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր
առ Քրիստոս կամիմ երթալ և իբրև զՅակովիկ կամիմ
Քրիստոսի վկայ լինիլ. փոխադարձ արարից նմա. զի Քրիս-
տոս վասն մեր շարչարեցաւ՝ ես վասն նորա շարչարիմ:
Քրիստոս վասն իմ անարգեցաւ՝ ես վասն նորա անարգիմ:
25 Անմահ Բանն Աստուած վասն իմ մեռաւ՝ ես վասն նորա
միռանիմ»:

Եւ տարածեալ ծնօղացն զձեռս իւրեանց՝ խաչակնքեալ
օրհնեցին և ասեն. «Զօրացուցիչն երկնաւորաց և երկրա-
ւորաց Քրիստոս Աստուած ամենակարող զօրութեամբն
30 զօրացուցանէ զքեզ. Ե՛րթ ի խաղաղութիւն և ինքն ընդ-
քեզ եղիցի»:

Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ զատին և նա յղեաց

21. 7 գակովիկ.

առ ամիրայն և ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թլփատեցէք զնա»:

Եւ հասեալ ի դուռն բերդին՝ զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՛ւր տանիք զիս. աստ ուրացեալ եմ՝ աստ 5 մեռայց»:

Եւ յանկարծակի զպսակ անձինն զգլուխն ի վեր ամբարձեալ՝ ետես իմանալի մտացն հայեցողութեամբ զամենասուրբ Երրորդութիւնն՝ զնախնի նահատակն համբերութեամբ վկայիցն և զհանդիսադիրն ամենեցուն զՔրիստոս 10 Աստուած. զի եկեալ յօգնութիւն զտկարսն զօրացուցանէր: Վասն որոյ զբասս հրեշտակացն յառաջ կոչէր, զպարտս արգարոցն մեծարէր և զվկայիցն քաջալեր տայր գալ տեսանել զարի և զքաջ վկայն ի հանդիսական ատենին և ինքն զպսակն հիւսէր, զթագն կազմէր, զտեղի հանգստեան 15 պատրաստէր, զօթեանն ցուցանէր:

Եւ տեսեալ անօրինացն, զի տիպ պատկերին գեղեցօկանայր այտ երեսացն իբրև հրով վառեալ, տեսութիւն աչացն պայծառացեալ, և ոնգունքն էառ զհոտ անօշութեան անմահ թագաւորին Քրիստոսի. եդ ծունր և 20 ձգեաց զձեռն իւր յերկինս, աղաղակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Քրիստոս է արարիչ իմ և ես հաւատամ զնա: Պիղծ է առաջնորդն ձեր և ամենայն մանկունք նորա: Նզովեալ է սատանայ և ամենայն պոռնկատէր դեք նորա: Եւ վազեալ ի մէջ ամբոխին՝ անկաւ յերկիր և հողն խաչեալ ի բերանն 25 արկանէր և ասէր. «Ահա սպանէք զիս վասն Քրիստոսի»:

Յայնժամ բազմութիւն անօրինացն իբրև զշուն կատաղի խուճբ արարեալ՝ դիմեցին ի վերայ նորա և քարիւ և փայտիւ և սրով հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուղեղ գլխոյն ի վայր թափեցաւ. և նա անկեալ ի մէջ նոցա, 30 մինչ զի բազմաց ասել թէ մեռաւ: Եւ նա ուշաբերեալ յանկարծակի ելեալ նստաւ և արեամբն օծանէր զերեսն իւր և ասէր. «Ահա բաժակ զոր ճաչակեցի և յօշարակ

նուան՝ յորմէ ըմպեցի և մահ պատուական, որ այսօր հասի»:

Եւ տեսեալ անօրինացն ասեն. «Մի երկնչիր, միայն բան մի խօսեաց և մեք դեզօք բժշկեմք զքեզ»: Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և կրկին խաչիւ 3 դրոշմեալ՝ զհողն ի բերանն արկանէր և զձեռն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին՝ գօչէր մեծածայն և ասէր. «Հարէք զիս և սպանէք: զի ես ծառայ Քրիստոսի եմ»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ վկային՝ զարմացեալ գնացին առ Ղաաթին և ասեն. «զՔրիստոս ճշմա- 10 րիա Աստուած դաւանեաց խաբեբայն այն»: Եւ նա ասէր. «Ընդէր ոչ սպանիք»: Եւ ասեն. «Սպանաք զնա և նա նոր կենդանացաւ»: Եւ հրամայեաց Ղաաթին երթալ քարկոծել զնա. Եւ նոցա երթեալ խրատ տային նմա ողորանօք՝ առնել զկամս դատաւորին: Եւ նա ասէ. «Երթայց առ դա- 15 տաւորն»: Եւ նոցա ուրախացեալ՝ առեալ տանէին առ դատաւորն:

Իսկ զօրեղ զօրականն Քրիտոսի և քաջ մենամարտիկն գտկարութիւն և զցաւ անձինն ի բաց բարձեալ, եկեալ ի նոյն տեղին, որ զուրացութեան ձին հեծեալ էր՝ ձայնեաց 20 մերձաւոր քրիստոնէիցն թէ «Աստ հեծայ զսև ձին, աստ մեռայց վասն իմ Քրիստոսին»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատ նորին՝ քարիւ և փայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմինս նորա:

Եւ նա քաղցրութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ 25 Աստուած ի ձեռս հրեշտակաց: Եւ առեալ անօրինացն զպատուական նշխարք երանելի մանկան տղային՝ հրով այրեցին ի մէջ քաղաքին:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս սաստիկ ծագեալ ի վերայ նորա և անօրինացն ահաբեկ եղեալ՝ յամօթ լինէին: Եւ 30 յետ երկց առուրց հրաման ետ ամիրայն քրիստոնէիցն զնալ թաղել զմնացեալ ոսկերս նորա: Իսկ քրիստոնէիցն, որք յահէ անօրինացն փախուցեալք էին՝ այգուցն ժողովեալ եկին ի միասին, և բարեպաշտ ծնողք նորա ընդ նոսա՝ զսևացեալ հանդերձս ի բաց արկեալ սպիտակազգեստք

եղեն՝ եկին ի տեղի նահատակութեան պատուական վկային
և օրհնութեամբ և գոհութեամբ փառս Աստուծոյ տային
և գովէին մեծաձայն բարբառով. «Օր է հարսանեաց մեր
զաւակին: Եկայք ուրախասցուք սրբազան քահանայք և
ճ բազմութիւն ամենայն եղբարց ի միասին. զի որդեակս
մեր զհոգևոր բաժակն ճաշակեաց՝ մեք զմարմնաւոր բա-
ժակն ըմպեսցուք»: Եւ եթէ ոք լայր ի վերայ նորա՝ ծնօղք
նորա սաստէին ի բաց կալ ի լալոյ և յողբոց մեծի խնդու-
թենէ նոցին:

- 10 Եւ առեալ զմիացեալ մասն նշխարաց նորա սրբազան
արհեպիսկոպոսն տէր Ստեփանոսն և պատուական քահա-
նայքն հանդերձ ամենայն բազմութեամբ քաղաքին՝ ցնծու-
թեամբ և ուրախութեամբ օրհնելով զամենասուրբ Երրորդ
դուրբիւնն, որ ի սառուցեալ և ի ցրտացեալ ժամանակիս
15 ոչ յամեթ արար զմեզ առաջի ազգաց անհաւատից՝ տար-
եալ եզին ի սուրբ եկեղեցին ի ներքոյ աստիճանի բեմբին,
յարում ինքն դրոշմեալ էր զտեղի գերեզմանին:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յամսեանն ի փե-
տրուարի իՌ, ի տօնի ՃԾ հայրապետացն Կոստանդինու-
20 պօլսի, յետի Բարեկենդանի շաբաթ օրն, ի վեց ժամու
աւուրն:

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆԵՍԻ ՆՊԻՍՏՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՄՆԵՐ

† Ձ.Ի.Բ. = 1463 ապրիլ 19 92.

Եր սուրբ եպիսկոպոսն Յոհաննէս ի տղայութենէ
անեալ և վարժեալ ի վնս սուրբ Կարապետին, ի գաւառին
Տարօնոյ, կրթեալ ի վարս պարկեշտութեան՝ կրօնաւորա-
կան ժուժկալութեամբ: Եւ հասեալ ի չափ հասակի,
Յ արժանացաւ ձեռնադրիլ յաթոռ եպիսկոպոսութեան
նոյն աստուածարեալ տեղւոյն Իննականեան, որ է աթոռ
սրբոյն Յովհաննու Կարապետին՝ ձեռնադրողին Քրիս-
տոսի, ըստ տեսչութեան Հոգոյն Աստուծոյ: Որ և ա-
ռաքելաբար հովուէր զժողովուրդն Քրիստոսի, ուղիղ վե-
10 րակացութեամբ, ոչ որպէս տիրելով վիճակին, այլ զանձն
օրինակ կացուցեալ՝ առնելով և ուսուցանելով: Եւ այնպէս
փայլէր որպէս զջահ լուսաւոր ի մէջ ազգիս Հայոց:

Եւ ըստ բարևոք յօժարութեան իւրոյ՝ զօր ունէր եպիսկո-
պոսն Յոհաննէս՝ ձեռնարկեաց առ ի նորոգել վերստին զաա-
15 ճարն սուրբ Կարապետին և յօրինեաց զնա գեղեցիկ շինուա-

1. Ե յունի էր. | ր յոհանէս. | ր ի տղայութե. 2. Ե անեալ էր. | ր
ի գաւառէն. 3. ր տարօնայ. 4. ր ժուժկալութեան. 5. Ե յաթոռն. 6. ր
տեղոյն. | Ե յունի որ է աթոռ ... հոգոյն աստուծոյ. | ր յաթոռ.
7. ր յոհաննու. ր յովհաննու. 8. ր յունի ըստ... աստուծոյ. 9. ր հովէր.
II. Ե ր յունի և այնպէս... հայոց. 13. Ե ր յօժարութեանն. | ր յունի ե-
պիսկոպոսն. 14. Ե յոհան. ր յունի. | ր վերստին. Ե յունի. | Ե ր զաա-
ճար. 15. ր յօրինեալ. Ե կատարեաց.

ծովս Եւ ապա ձեռնարկեաց ի մեծ կաթուղիկէն, ի վկայարան սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային: Եւ այնպէս կային և գործէին մեծաւ ուրախութեամբ: Զոր տեսեալ վիշապն անօրէն, օձն կամակոր, թշնամին արդարութեան սատանայ, 5 զայնպիսի յառաջադիմութիւն եպիսկոպոսին, ոչ կարաց ժուժել ցաւոցն. այլ տուան շարժեալ զլախջախեալ գլխոյն և յարոյց պատերազմ ընդդէմ նորա:

Եւ գտեալ ազգ մի խուժադուժ լեզուաւ և ազգաւ, որ կոչիւր Դմի, որք տեղի առեալ բնակէին ի նոյն գաւառն 10 Տարօնոյ, առ ստորոտաւ լերինն այնմիկ Տօրոսի, ի մերձակայ գեօղան. որք գնացեալ եդին բարուրս ի վերայ նորա, եթէ չՔակեաց զբարինս մզկիթին և տարեալ շինեաց զեկեղեցին իւր: Եւ այսպէս արկին զնա յորսայս մահու:

Եւ ծանուցեալ զայս գաւառապետին Խալիլ՝ ետ ունել 15 զեպիսկոպոսն և կապեալ զնա յուղարկեաց ի Բաղէշ քաղաք՝ առ ամիրապետն Շարաֆ: Եւ նա ոչինչ քննեալ զպատճառս իրաւանց, այլ վաղվաղակի ետ ի ձեռս դահճացն և հրամայեաց հանել արտաքս յատենէն, ի տեսութիւն հրապարակի քաղաքին:

20 Որ և անդէն մերկացօւցին զնա և արկին չուան ի պարանոցն և հանեալ ի բարձր տեղի մի, որ կոչի շահնշի, առ ի տեսանել զելս իրացն թէ զինչ հրամայեսցէ ամիրայն:

Իսկ եպիսկոպոսն ել ի միջոյ նոցա և կոչեաց առ ինքն 25 զմի ոմն ի քահանայից քաղաքին՝ որ անդն կային. և կատարեալ զդաւանութիւն ուղափառ հաւատոյս ճշմարիտ խոստովանութեամբ ի ծածուկ և հազորդեցաւ ի փրկական

1. Ի ձեռնարկեաց ապա ի մեծ փխ. եւ ապա... ի մեծ. 2. Բ սրբոյ. | Բ ստեփանոսի. 3. Բ յունի մեծաւ. | Բ յունի գոր տեսեալ ... ընդդէմ նորա հասուածր. իսկ Ի մեռագրի մէջ դերք Ե պակասում՝ ընդհատուչով գլխոյն յառից. 8. Բ էր փխ. գտեալ. 9. Բ կոչի. 10. Բ տարօնայ. | Բ ստորոտաւ. | Բ ի մերձակայ գեօղն. 11. Բ նախանձեալ փխ. գնացեալ. 12. Բ և թէ. | Բ մըքթին. 13. Բ այսպէս արկեալ. 14. Բ խալիլ և ետ. 15. Բ յունի զնա. | Բ ուղարկեաց. 17. Բ իրաւանցն. | Բ դահճաց. 20. Բ չրան. 25. Բ մի. 26. Բ յունի ուղափառ. | Բ յունի ճշմարիտ. 27. Բ յունի ի ծածուկ.

մարմնոյ և յարենէն Քրիստոսի, զոր յառաջագոյն բերեալ էր ընդ իւրն և ասացեալ զգոհացողական ազօթան, դարձաւ անդրէն առ զինուորսն: Եւ նոցա բազում հարց և փորձ արարեալ ընդ նմա նենգութեամբ, զի թերևս կարացեն 5 պատրել զնա բանիւք և ոչ կարացին: Եւ ապա սուսերամերկ խծծէին զնա ընդ երեսս և ընդ թիկունսն, մահ սպառնալով եթէ ոչ լուիցէ և դարձցի յօրէնս նոցա:

Իսկ նորա ոչինչ զանգիտեալ ի նոցանէ ամենեկին, այլ տայր համարձակ զպատասխանին և յանդիմանէր զանաս- 10 տուած մոլորութիւն նոցա: Եւ ապա քարշեալ զնա անտի բռնութեամբ ընդ քաղաքամէջն և տարեալ կացուցին զնա առաջի դրան բերդին և կուտեցաւ ամբոխ յոյժ ի տեղուոջն, մինչև կոխել զմիմեանս: Եւ բորբոքեցին հուր, զի այրեսցեն զնա. և ասեն թէ «Ուրացիք զՔրիստոս և դար- 15 ձիր յօրէնս մեր և զերծիր ի մահուանէ և բազում պատիւս և պարգևս ընկալցիս ի մէնջ. և զջնասն զոր արարեր, շնորհեալք քեզ»:

Իսկ նա պատասխանի տուեալ ասէ ցնոսա. «Թոստումդ ձեր ընդ ձեզ ի կորուստ լիցի. մինչև ցայժմ քրիստոնեայ 20 կեցեալ եմ ոչինչ խիղճ գիտելով զանձնէ իմմէ և այժմ անկանիլ յանաստուածութիւն որպէս զանուղղայ ազգդ ձեր վասն առօրեայ ժամանակիս և սուտակայ փափկութեանս՝ անհնար է ինձ այդմ լինել»:

Եւ նորա եւս ստիպէին զնա և ասէին. «Ասա բան ինչ. 25 և ազատիր ի մահուանէ և կաց պատուով»:

Իսկ նա ի պատասխանելոյ և ի յանդիմանելոյ զնոսա՝ ոչ դադարէր: Իբրև տեսին նոքա թէ ոչինչ օգտեցան. ի խոստմանցն, կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ

1. Բ յունի և յարենէն քրիստոսի. 3. Բ զինուորսն. 6. ԲԻ խրծծէին. 7. Բ բապառնալով. | Բ մոզպետի փխ. նոցա. 9. Բ պատասխանին. 11. Բ յունի բռնութեամբ. | Բ յունի զնա. 12. Բ կոտեցաւ. Բ կուտեցան. 14. Բ յունի թէ. 15. Բ զերծեր. 18. Բ ասաց (յունի ցնոսա). 19. Բ ածպաշտութք փխ. քրիստոնեայ. 21. Բ անկեալ. | Բ զանուղա. 22. Բ առօրեա. | Բ սուտակա. 23. Բ լինիլ. 26. Բ յունի ի պատասխանելոյ և ի. | Բ պատասխանելոյ և յանդիմանելոյ. 27. Բ օկտեցան. 28. Բ յունի իւրեանց.

նորա և ասեն. «է՛ մելլուն, որպէս իշխեցեր քակել զմզկիթն
և շինել եկեղեցի»

Իսկ նա կայր անմռունջ ի մէջ նոցա, որպէս գառն
անմեղ մատնեալ անողորմ գայլոց, որք սուսերամերկ պա-
15 տեցին զնա, որպէս գաղան կատաղի՝ արդարոյն արեան
ծարաւի և ժրմուեալ խածատէին զնա բանիւք՝ առաւել քան
թէ սրով: Իսկ նորա դարձուցեալ զերեսս իւր ի նոցանէ,
դիմեաց ինքնին ի հուրն, եկաց ի մէջ բոցոյն և ասէ ցնոսա.
«Արդարեւ ասեմ՝ ձեզ, զի տոչորումն հրոյս կահղագոյն է
20 քան զխստութիւն սրտից ձերոց»

Եւ նոքա եւս բորբոքէին զհուրն փքով դարբնաց. իսկ
նա կայր ի մէջ հրոյն և ի փառաւորելոյ զԱստուած ոչ
դադարէր: Իբրև տեսին թէ այնու ևս ոչ կասեցաւ սուրբն,
կամեցան ձեռնամուրի լինել ի նա ամենեքեան, որպէս և
15 օրէն է այս նոցա չարութեանն, զի ամենեքեան ողորմու-
թիւն գտցեն քարաձգութեամբն ի նա: Եւ գրոհ տուեալ
ի վերայ նորա՝ քարշեցին զնա արտաքս ի հրոյն. և եհար
մի ոմն ի նոցանէ ուժգին սրով զկողս եպիսկոպոսին, վասն
որոյ յոյժ նուաղեցաւ: Եւ ապա բազմութեան հարեալ զնա
20 քարիւ և փայտիւ. և գայր ի վերայ նորա բազմութիւն
քարանցն՝ որպէս տարափս կարկառի, մինչև անդէն ի տեղ-
ւոյն ծածկեցաւ մարմին երանելւոյն ի քարանցն: Եւ այն-
պէս աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած սուրբ եպիս-
կոպոսն Յոհաննէս, որպէս խունկ անոյշ:

25 Եւ ապա հրաման ետ ամիրապետն Շարաֆ քրիստո-
նէիցն ի նմին աւուր բառնալ զնա և թաղել: Չոր և յա-
ռաջագոյն հաճուկս արար արձակել զնա, վասն քրիստո-

1. B մլղուն. | f զմքսիգն. 3. B յունի որպէս գառն...գայլոց. 5. B յունի որպէս...ծարաւի. 6. B յունի զնա. | B քան զսրով. 8. f ասէր. 9. f տոչորումն. 12. B փառաւորէր գած. փի. ի փառաւորելոյ...դադա-
րէր. 14. B ինիլ. | f ամցն. 15. f չարութե. 16. f քորաձգութք. 17. B յունի ի վերայ նորա. | f յունի զնա. 18. B սրով ուժգին. | f զկողսն. 19. B բազմութեն. 20. f քարանցն բզմութեան. 21. B տարափ խունկ մինչև. 22. f երանելոյն ի սաստկութէ քարանցն. 23. f յունի իւր աւ
ած. 24. B յունի որպէս խունկ անոյշ. 26. f աւուրն բառնալ և թաղել
զնա. 27. B հանոյկս. f հարճուկս.

նէից քաղաքին: Իսկ բազմութիւն ամբոխին ոչ անսացին հրամանաց ամիրային, այլ փութապէս զկամս սրտից իւրեանց կատարեցին, որք հանապազ ծարաւիք էին արեան քրիստոնէից:

5 Առ որ եկեալ արքեպիսկոպոս քաղաքին Տէր Յովաննէս ամենայն ուխտիւ և ժողովրդով, բարձին զպատուական մարմին երանելի եպիսկոպոսին. և տարեալ յաւազ եկեղեցին՝ ի վկայարան սրբոյն Սարգսի զօրավարին և կատարեալ զպաշտօն գիշերոյն հսկմամբ յերեկօրեայ մինչև ցա-
10 աւուտն և մատուցեալ զխորհուրդ փրկական սուրբ պատարագին, եղին զնա ի տապանի առաջի սրբոյ սեղանոյն՝ սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի վառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս ապրիլի
15 ի ԺԹ յետ սրբոյ Զատիկին, զկնի նոր Կիրակէին՝ յերկրորդումն շաբաթու երեքշաբաթին:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն Bfr ձեռագրերը. առաջին երկու Յայսմաւուրքները՝ այն է B էջ 370 բ'—371 ա'' և Բ՝ ահկի ժԲ և ապրիլի 19, Քերսոնայ եպիսկոպոսաց վկայաբանութիւնից յետոյ՝ հետևեալ վերնազրով. «Ե սմին աւուր կատարեցաւ ի Քրիստոս վկայական մահուամբ սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս, ի քաղաքն Բաղէշ, յանատուած և ի ննգաժոտ (ի ի ննգեժոտ) ազգէն Մարաց, որ և Քրդաց, յ ԹձԺ

2. B չունի սրտից. 3. B չունի որք հանապազ...քրիստոնէից. 5. Բ յովաննէս. 6. Բ ուխտիւն և ժողովրդովն. 7. B սուրբ փի. երանելի. | B տարեալ յեկեղեցին. 8. B ի վկայարանն. | B չունի զօրավարին. 9. Բ յերեկօրեա. | B չունի յերեկօրեայ մինչև ցառաւուտն. 10. B մատուցեալ զպատարագն փրկական և ապա եղին. 11. Բ վերսկսում և այսեղից այսպէս. ...բոյ սեղանոյն սաղմոսիւք եւ այլն. | Բ սեղանոյ. B վերջանում և սեղանոյն բառով. 12. Բ չունի աստուծոյ մերոյ. 14. Բ յովհաննէս. | Բ ապրիլի. | Բ ապրիլի ԺԹ. 16. Բ չորեքշաբաթին. այս մասին քն յաչորդ երեսը՝ ընդկուրեան մէջ.

Թուին հայոց (ի ի ջ և ի իբ Թուականին)»։ Իսկ եր-
րորդը՝ այն է ձառընտիր Ի, էջ 500 բ—501 ա, հետևե-
լալ վերնագրով. «Պատմութիւն և վկայաբանութիւն
սուրբ եպիսկոպոսին յոհանիսի. սուրբ եպոս յոհան-
նէս կատարեցաւ վկայական մահուամբ ի քաղաքն
Բաղէշ յանած. և ի նենգէժոտ ազգէն մարաց որ և
քրդաց ի ջ և ի ժբ Թվկնին»։

Սոցանից Իր ունին նախնական ընդարձակ խմբա-
գրութիւնը, իսկ B մի քանի տեղ համառօտած է. Ի
ձեռագրից մի Թերթ ընկել էր. մենք այդ պակասը լրա-
ցրինք միայն Bf ձեռագրերի համեմատութեամբ։

Տես նաև Ձամչեան, հատ. Գ. էջ 515, ուր եր-
կու տող աննշան տեղեկութիւն միայն կայ։

Սրբի նահատակութեան թուականի համար հար-
կաւոր է մի կարճ բացատրութիւն։ Նախ պէտք է
ուղղակի սխալ համարել Ի ձեռագրի ՁԻԲ=1473 ապրիլ
19 թուականը, որովհետև 1473 թուին՝ Ձատիկը ապրիլ
18-ին գալով՝ Նոր Կիրակին—ապրիլ 25՝ արդէն տրուած
ոահմանից անցնում է։ Պէտք է ընդունել ՁԺԲ=1463
ապրիլ 19՝ համաձայնութեամբ B և Ի իրարից անկախ
ձեռագրերի։ Այս թուին (1463) Ձատիկը գալիս է ապ-
րիլ 10-ին, ուստի Նոր Կիրակին ապրիլ 17-ին։ Բոլոր
ձեռագրերն ունին ապրիլ 19 չորեքշաբթի։ Բայց Նոր
Կիրակուայ՝ յաջորդ չորեքշաբթին գալիս է ապրիլ
20-ին. ուստի կամ պէտք է ապրիլ 19-ը ուղղել ապրիլ
20, և կամ չորեքշաբթին փոխել երեքշաբթի։ Ընդու-
նելին վերջինն ենք համարում, իբր Գ և Գ տառերի
նմանութիւնից յառաջացած շփոթութեան արդիւնք։
Հետեւաբար իբր սրբի նահատակութեան ուղիղ թուա-
կան տալիս ենք ՁԺԲ=1463 ապրիլ 19 երեքշաբթի։

ՄՏԵՓՈՆԵԱՍ ՄԸՆՅՈՒԿ ԿՈՍՏՈՆԻՆՈՒԳՈՒՍԵՏԻ

† ՁԻ=1471

Սոյն նահատակի մասին ունինք միմիայն Զամչեանի
հետեւեալ տողերը. (Տես Զամչեան, Գ. 515):

Ի Թուին Հայոց Ձի նահատակեցաւ ի Կոստանդի-
նուպօլիս Ստեփաննոս մանուկ, զորոյ զներբող մահուն ասի
թէ գրեաց մի ոմն յականատեսից հանգերձ պատմու-
թեամբն, այլ մեք չունիմք ի ձեռին:

ԳՐԻԻԹ ԽՐԲԵՐԵՐԳՑԻ

† ՋԻԳ. = 1474 յուեզ. 16 կիր.

Սա էր յերկրէն Խարբերդու՝ որդի քահանայի Գրիգոր կոչեցելոյ. և էր սորա քեռայրն տաճկացեալ: Եւ յաւուր միում հանդիպեցաւ սմա երթալ յայլ գետոյ ի հարսանիս: Եւ տեսեալ զփեսայն իւր անդ՝ դարձոյց զե-
 5 րեսն իւր ի նմանէ, անհաւատ և ուրացող ասելով նմա: Ջոր եկեալ պիղծն այն ի քաղաքն առ դատաւորն և ասէ թէ Վաւիթ որդին աներոյ իմոյ անարգեաց զիս և զբերանս իմ և զհաւատս և զառաջնորդն մեր:

Եւ առաքեալ դատաւորն տարաւ զՎաւիթ և կտպեալ
 10 էարկ ի բանտ աւուրս ի: Եւ յամենայն օր երբեմն ողոր-
 նօք և երբեմն սպառնալեօք կամէին թուլացուցանել զնա ի հաւատոցս Քրիստոսի և ոչ կարացին խախտել: Եւ յետ քսան աւուրն վճիռ հատին նմա՝ զի հրով պյրեացի:

Եւ հանեալ ի բանտէն՝ սկսան չարչարել զնա ամենայն
 15 բազմութիւն քաղաքին. սրով խոցոտեցին և փայտիւ ձա-
 ղեցին, ապտակեցին զերեսս նորա և թքին և անողորմ վիրաւորեցին:

Եւ հայրն Ղաւթի՝ Գրիգոր քահանայն լալով յորդորէր զմանուկն. Վորդեանկ, որդեանկ հօրս ցանկալի և փափագելի,
 20 մի երկնչիւր ի յայս չարչարանացս, որ զմարմինդ միայն

ապականէ և զհոգիդ ոչ: Այլ ուրախացիր որ յաւիտենից
և անմահ կենացն ես ժառանգորդ և անպատուժ ուրա-
խութեանն: Եւ Դաւիթ ցնծալի հոգւով ասէր. «Մի մնար
ինձ փրկութեան, հայր իմ, զի այսօր ինձ օր փեսայութեան
5 է և օր ուրախութեան. և ակն ունիմ առնուլ հանդերձ
փրկութեան և պատմուճան ուրախութեան և փոխանակ
յարչարանացս՝ ակն ունիմ առնուլ զհանգիստն յաւիտենից»:

Եւ յորժամ լուան զայս բան ի բերանոյ Դաւթի ազգն
անօրէն՝ բորբոքեցին հուր և առեալ զԴաւիթ՝ տարան
10 յայրել. և փայլեցին երեսք նորա՝ որպէս զՍտեփանոսին,
և ընկեցին զԴաւիթ ի մէջ հրոյն՝ և ոչ այրեցաւ սուրբն
առժամայն. այլ հուրն ի լոյս դարձաւ և ծիրանագոյն եղև:
Եւ անօրէնքն հանեալ զԴաւիթ ի հրոյն և սրախողխող կա-
րելէր խոցոտեցին զբոլոր մարմինն, մինչև ի սպառել շնչոյն.
15 և ապա կրկին արկին ի հուրն:

Եւ եղև նշան սքանչելի, զի սիրտն և գլուխն ոչ այրե-
ցաւ. և զայլ մասունք մարմնոյն այնչափ այրեցին, որ փոշի
եղեն և զփոշին հողմով հոսեցին և արարին կոխան: Եւ
զսիրտն տարեալ ընկեցին ի հրայրս բաղանեացն և բորբո-
20 քեցին հրով. և ոչ այրեցաւ ամենևին իբրև զպողոպատիկ
երկաթ: Եւ բաղանիքն և պղինձ բաղանեացն հերձան յեր-
կուս. որ և յահէն սասանեցան անօրէնքն և երկեան եր-
կիւղ մեծ:

Եւ մինչդեռ քրիստոնեայքն ի սուգ էին և յերկիւղի
25 կային, և հայրն Դաւթի մորմոքայր կակժագին՝ յանկար-
ծակի ճառագայթեցաւ լոյս պայծառ ակներև ամենեցուն
ի վերայ նշխարաց սրբոյն Դաւթի խաչանման զաւուրս
հնգետասան յամենայն գիշերի: Եւ ուր տարեալ եղև նշխար
սրբոյն Դաւթի՝ ի տուն և յեկեղեցի՝ փայլէր և շողայր
30 լուսով: Եւ ի լրման աւուրն երեսնի՝ կրկին ճառագայթեաց
լոյս ի վերայ տեղեաց նահատակութեան սրբոյն Դաւթի,
և աղանիք լուսափայլք երամօք տեսեալ հաւատացելոցն՝
որք խաղային ի վերայ նահատակութեան տեղեացն և երա-
մօք թուչէին ընդ արևելս. որ և ի սքանչելի հրաշիցն հիա-

ցեալ քրիստոնէիցն՝ գոհութիւն մատուցանէին Աստուծոյ։
Եւ հայր և մայր մանկանն և ամենայն ազգայինքն սիս-
փեալ մխիթարեցան ի մեծ սգոյն և ուրախութեամբ գո-
հանային զԱստուած։

Յ Կատարեցաւ երանելի վկայն Քրիստոսի Դաւիթ ի թուա-
կանիս Հայոց ԹՃԻԳ ամին, յունվար ամսոյ ԺԶ, յաւուր
կիրակէի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Այս վկայաբանութիւնն ունի B ձեռագիրը. քա-
ղոց Ա, դեկտեմբեր 9, Եղիշէ առաքելից յետոյ, այս
վերնագրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն
Դաւթի» էջ 164 բ''—165 բ'։ Չամչեան, հատ. Գ. էջ
515 այս վկայի մասին միտիայն հետեւեալ տողերն ունի.
«Ի թուին ԶԻԳ նահատակեցաւ Դաւիթ սրգէ տէր Գրե-
գորի ի Խարբերդ կամ ըստ այլոց ի Կաֆա։»

ՍԻՐՈՒՆ ՀԻՋՆՇՈՒ

† ԶԻՆ=1476 յունվար 14 կիր.

Սա էր ի քաղաքէն Հիզնայ, հայ ազգաւ, մնեալ
ուղղափառ հաւատով քրիստոնէութեան, երիտասարդ հա-
սակաւ և վայելուչ տեսլեամբ, ի՛նչ ամաց: Եւ մայր սորա
տաճկացաւ յազգմանէ չարին: Վասն որոյ առաքեաց դա-
5 տաւոր քաղաքին բերել զսուրբն Սիրուն, զի թերևս և զնա
կարասցէ դարձուցանել ի մոլար օրէնսն իւր: Իսկ սիրե-
լեաց սրբոյն ազգ արարեալ նմա զի փախիցէ: Եւ նա ոչ
փախեաւ, այլ գնացեալ առ ազգականսն իւր, և արար
զկտակն մահուան իւրոյ՝ որպէս պարտն պահանջէր:
10 Եւ գնացեալ ինքնակամ եկաց առաջի դատաւորին
և առաց համարձակ. «Ի՛նչտացիր, մ՛ճնայ, զի ես քրիստոնե-
այ եմ եւ Քրիստոսի ծառայ»:

Ասէ զադին. «Ի՛արձիր ի Քրիստոսէ, և լեր տաճիկ՝
որպէս զմայրն քո. զի չէ պատեհ բաժանիլ քեզ ի մօրէն
15 քումմէ, այլ պարտ է քեզ կեալ ընդ ծնօղին քո, և պաշտել
ընդ նմա զհաւատ նորա»:

Ասէ սուրբն. «Մինչ ի յայն էր նա ինձ ծնօղ՝ որքան
և ինքն հոգևոր ծնունդ էր սուրբ աւագանին, և երկրպա-
գու խաչին Քրիստոսի: Իսկ յորժամ մերկացաւ նա զչնորհք
20 սուրբ աւագանին՝ որ է վերոտին ծնօղ մեր, և ուրացաւ
զի՛աչելեալն, այսուհետև ոչ է ինձ մայր, այլ թշնամի և ա-
տելի»:

Եւ դատաւորն ողբ անկեալ խոստացաւ տալ նմա
ինչս բազում, այգիս և դրախտս և աղջիկս գեղեցիկս, զոր
և ինքն կամեսցի տալ նմա ի կնութիւնս:

Ասէ սուրբն. «Մի կարծեր զիս որպէս պակասախելքս
8 և կարճամիտ, որ պատրեալ ձգեսցես յօրէնսն քո. այլ յոր
հաւատ որ ծնեալ եմ.ես, ի նոյն մեռանելոց եմս»

Վասն որոյ բարկացեալ զադին հրամայեաց հանել զնա
ի բաց, և տանել չարչարել: Եւ չար սպասաւորքն անդէն
խոցեցին զնա խանջարով. և քարշեալ զնա ի վերայ երե-
10 սաց՝ իջուցին զնա ի վերնատանէն ի վայր: Եւ տարեալ
եդին խիճս հեղեղատի ի ներքս նորա. և յոյժ պնդեցին
փոկով. և ապա խիստ դանեալ կոտորեցին քարիւ զատա-
մունս նորա. Եւ այնպէս տարեալ արկին ի բանդ, և թողին
զաւուրս երկու: Եւ ապա հանեալ ի բանտէն՝ հարցանէին.
15 և գտին հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ ժողովե-
ցին փայտ՝ զի այրեսցեն զսուրբն. և ոչ այրեցին, այլ ահա-
ցուցանէին զնա: Եւ բերեալ կայծ կրակ լցին ի հողաթափա
նորա. և ագուցին յոտան: Եւ հրախառն մոխիր հնոցի
արկին ի ծոց նորա. և նա կայր անկիպելի՝ շնորհօքն Քրիս-
20 տոսի:

Իբրև տեսին անօրէնքն եթէ ոչ կարացին խախտել
զերանելի մանուկն, առեալ ածին զնա ի ձիատուն մի. և
կապեցին զնա ընդ յետս ի սիւն մի. և տարեալ զերկու
ձեռսն ի յետոյ՝ պատեցին ի բոլոր սեանն: Եւ պատատե-
25 ցին զբոլոր մարմինն բարակ չուանով ընդ սիւնն. և ամե-
նեքեան եկեալ թքանէին յերես նորա և ապտակէին, որպէս
հրէայքն զԳննարարին: Եւ ծակոտեցին զամենայն մարմին
նորա սրով, և լցեալ ի վերայ վիրացն աղ՝ կսկծեցուցանէին:
Եւ ծակեցին զերկու թաթս ձեռիսն՝ ըստ նմանութեան
30 Տեառն ի խաչին. և ընդ արեանն հոսէին ի նմանէ քրտուկն:
Եւ առեալ անօրինացն ջուր՝ մատուցին նմա և ասեն. «Լիմ-
պէս սակաւ մի. զի զովասցի լեզու քո» Իսկ նա ոչ էառ՝

27. i ծակտոտեցին.

ասելով. «Ես ական ունիմ՝ անմահական ջրոյն Քրիստոսի»։ Եւ
թողին զնա այնպէս՝ պնդեալ ընդ սիւնն զգիշերն ամենայն։

Եւ նա ի նոյն տանջանսն ննջեաց։ Եւ ետես ի տես-
լեան զսուրբն Սարգիս՝ Մարտիրոս որդւոջն իւրով եկեալ
5 յերկնից բերեալ նմա պսակ լուսեղէն։ Եւ նա զարթու-
ցեալ սւրախութեամբ օրհնէր զԱստուած։

Եւ ընդ լուսանալ առաւօտին՝ ժողովեցան այլազգիքն
ի վերայ նորա, աչձակեալ հանին արտաքս՝ և հարցանէին։
Եւ նա խնդութեամբ ետ պատասխանի, և դաւանեաց
10 զՔրիստոս Աստուած՝ զուարթ երեսօք. և անարգեաց զՄահ-
մէտ, և զամենայն հետևողք նորա։ Իսկ նոցա բարկութեամբ
լցեալ՝ կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ նորա, և
առեալ քարշեցին զնա տանել ի տեղի կատարմանն։

Եւ ի հասանել հանդէպ մեծ շուկային, ելին մեծատունք
15 քաղաքին ընդ առաջ նորա. և բերին ի խանութս իւրեանց
խումաշս բազումս. և մատուցին նմա, զի թերևս դառնայ
ի հաւատոցն իւրոց։

Եւ սրբոյն պատասխանեալ ասաց. «Ամենայն մարդ-
զլան իւր կամենայ. եթէ ձեր հաւատդ լաւ է, նա ընդէր
20 ձգէք կաշառօք ի վերայ քրիստոնէից. ապա յայտ է թէ
ոչինչ է»։

Եւ դարձեալ զերեսն իւր յարևելս՝ խաչակնքեաց զդէմս
իւր. և առժամայն հարեալ անօրինացն՝ կտրեցին զձեռսն իւր.
և պատեալ շուրջ զնովաւ՝ մերկացուցին զնա. և քարշեալ
25 զսուրս իւրեանց, աղաղակեցին միաբան ամենեքեան, և դի-
մեալ ի վերայ նորա, մխեցին առհասարակ զսուրս իւրեանց
յարիւն նորա։ Եւ նա կայր ի մէջ նոցա՝ որպէս զգառն անմեղ՝
մատնեալ անողորմ գայլոցն։ Եւ ամենևին ոչ մնաց տեղի ողջ
ի մարմին նորա։ Եւ այնպէս կատարեցաւ սուրբն Սիրուն, որ
30 գործովն զանունն ելից, և եղև սիրելի որդի Հօրն երկ-
նաւորի, և անուանակից սէր անուանն Յիսուսի, և սիրուն
անօթ Հոգւոյն ճմարտութեան։

10. i զուարթ. 13. i ի տելի. 22. i քաչակնքեաց. 32. i հօգւոյն.

Եւ ժողովեալ բազում ցաւագարաց, և առեալ յարե-
նէն ամբիժ սուրբ նահատակին, օժանէին զինքեանս և
առժամայն առողջանային շնորհօքն Քրիստոսի:

Եւ տեսեալ Տանկացն զբժշկութիւնն որ լինէին ի օրբայն,
Յ խորհուրդ արարին զի այրեսցեն զնա հրով: Իսկ ամբարայ
քաղաքին ոչ եթող. այլ հրաման ետ քրիստոնէիցն՝ բառ-
նալ և թաղել զնա՝ որպէս և կամեսցին:

Եւ երթեալ բազմութեան քահանայիցն և ժողովագոցն՝
բարձին պատուով զպատուական մարմին սուրբ վիպին
10 Քրիստոսի: Եւ եգին ի տապանի՝ առաջի Յարութենին՝
սաղմոսիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք:

Կատարեցաւ սուրբ մանուկն Սիրուն՝ ի թուականիս
մերում Զ և ի ԻՅ ամին՝ յունուար ամսոյ Ի ԺԴ, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն սրբի վկայաբանութիւնը չենք գտել Ս. էջ-
միածնի ձեռագրերի մէջ. ոչ էլ մի ուրիշ տեղից մեզ
ծանօթ է: Վերևում հրատարակուածը գտնուում է
Կարնոյ մի ձեռագիր Յայսմաուրքի մէջ, այս վերնա-
գրով. «Յայսմաուր և վկայաբանութի սր վկային քի
սրբոյն Սիրունին». արտագրութիւնը ստացել ենք Կոր-
նոյ Սանասարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի Եւսու-
ցիչ Մեծ. պ. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ:
Այս առթիւ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն տես մեր
յառաջաբանում:

ՄՏԼՓՈՆՆԱՍ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂ ԱՐՁԵՂԻՍՏՈՂՈՍ ՏԵԹԵՆՈՒ
ՂԵՌՈՐԻՅԻ ԻՒՐ ԵՒ ՄՐԵՆՂՐՕՐՈՐԻՅԻ ՆՁՐԻՆ

† ՋԼԲ=1483

Որ էր եղբորորդի մեծ վարդապետին Ճմաւոնի և
յազատ տանէ և ի մեծ ազգէ. որ և յետ հօրեղբօրն իւրոյ
կալաւ զաթոռ մեծափառ ուխտին Տաթևոյ. Ի սորա
յաւուրսն արեղայ մի շարժեալ ի սատանայէ չար ցանկու-
թեամբ ի սէր անղկան միոյ. Եւ եղբարցն բազում անգամ
խրատեալ զնա և նա ոչ լուաւ նոցա, այլ գործակցութեամբն
սատանայի՝ այլ մեծագոյն չարի դիպեցաւ, զի առեալ
զաղջիկն և գնացեալ ի գեօղ մի այլազգեաց և մտեալ
ի տուն զատաւորին՝ տաճկացաւ:

10 Իսկ ազատորդին Տէր Ստեփաննոս՝ քանզի ունէր
բազում ճորտս այլազգիս, հեծեալ նոքօք ի ձի և գնացեալ
ի գեօղն յայն, քարչեաց զարեղայն և զաղջիկն բռնու-
թեամբ և բերեալ զարեղայն՝ կացոյց ի տեղի իւր, և զաղ-
ջիկն եմոյժ ի կուսանոցն և յանձնեաց ի հաւատաւոր
15 կանայսն: Եւ այնպէս արժանացոյց զերկոսինն ապաշ-
խարութեան:

Իսկ յետ այնորիկ՝ ի ժամանակս Նազուպ փառշահին,
անցելոց ամաց ի վերայ, ի Թաւրէզ, տեղի գտեալ անօրի-
նացն և կամեցան վրէժխնդիր լինել և մատնեալ չարա-

խօսեցին զնա առ իշխան այնմ կողմանն՝ որ էր աթաբակ
և հայրազուլուխ որդւոց փատշահին, որոյ անունն էր Սօֆի
Խալիլ: Որ յղեալ կոչեաց զեպիսկոպոսն սիրով ի պատիւ
նենդութեամբ: Եւ ելեալ զնաց միւսմտութեամբ, տարաւ
5 ընդ իւր և զքուերորդին իւր՝ որ էր եպիսկոպոս, և քե-
ուորդին իւր՝ որ էր արեղայ:

Իսկ իբրև եմուտ նոքօք առ իշխանն՝ կանգնեցաւ իշխանն
ի վերայ ոտից իւրոց և եկն ընդ առաջ եպիսկոպոսին և
կալաւ զձեռանէ նորա և տարաւ զի նստուցէ ի տեղին
10 իւր: Իսկ նա յետս կացեալ՝ ասէ. «Վասն Աստուծոյ, մի
ամաչեցուցաներ զիս. զի չեմ արժանի նստել ի բազմոցի
քում:»

Իսկ նա ասէ. «Վասն այնորիկ նստուցանեմ զքեզ
ի բարձի իմում, զի գիտացես զկատարեալ սէքն իմ՝ զոր
15 ունեմ առ քեզ:»

Եւ եպիսկոպոսն ոչ լուաւ նմա, այլ նստաւ յաջմէ
նորա, որպէս և սովոր էր յառաջմէ:

Ասէ իշխանն. «Վասն սիրոյ քո, երգուեալ է իմ, զի
զքեզ ինձ երկրորդ արարից և զամենայն հուքմ՝ իշխա-
20 նութեան իմոյ տաց ի ձեռս քո և կացուցից զքեզ վերա-
կացու տան իմոյ և ընտանեաց և տիրեսցես զանձուց իմոց
և ստացուածոց, և քսան և երկու որդիքն իմ և ես հեծե-
լովք մերովք հնազանդ լինիմք քեզ. և քո այոն այո լինի
ի վերայ մեր և ոչն ոչ: Եւ տաց զգուստրն իմ՝ քեզ ի կնու-
25 թեան և լինիս ինձ ի փեսայ, գերագոյն ամենայն իշխա-
նաց, ի դրան փատշահին: Զայս ամենայն և առաւել քան
զայս արարից քեզ, միայն թէ լուիցես ինձ և գայցես յօ-
րէնան մեր:»

Ասէ եպիսկոպոսն Ստեփաննոս. «Այդ որպիսի ինչ է-
30 միթէ բան ինչ լուեանլ է քո ի բերանոյ իմմէ վասն այդմիկ
կամ ի համբաւոյ ուրուք լուեանլ է քո:»

3. Ch գոր. 5. Ch զքուերորդին. 7. C յունի իբրև. 8. h յունի երկրորդ
և-դ. 13. C քեզ. 24. C զգուստն. h զգուստր. | h կնութեան. 26. C
ճախ գրուած փատշահին, յետոյ ուղղուած փատշահին.

Ասէ իշխանն. «Ո՛չ, այլ ես ինձէն հրամայեմ քեզ կատարել զայդ, զոր խօսեցայ»

Ասէ եպիսկոպոսն. «Քաւ լիցի մի ասասցես ընդ իս զայդ»

5 Ասէ իշխանն. «Իմ երկոտասան կիինն յիսնէ թողած լինի թէ այդ բանիդ այլ ճար կայ. կամ պիտի քեզ իմ բանիս հաւանել և կամ չարաչար տանջանօք մեռանել»

Եւ ասաց բերել առաջի նորա ազնիւ հանդերձս ոսկե-
նկարս, ընդ նմին և անօթս տանջանաց և ասէ ցնա. «Զոր
10 և կամիս ընտրեա՛ս»

Ասէ եպիսկոպոսն. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն անուանն Քրիստոսի»

Եւ հրամայեաց արկանել ի բանտ ընկերօքն և թողին
անսուաղ զաւուրս ութ. և ապա բերեալ առաջի իւր, հար-
15 ցանէր. և նա անվեհեր տայր պատասխանի և դաւանէր
զՔրիստոս Աստուած: Եւ դարձեալ էարկ ի բանտ և եթող
անսուաղ այլ ևս աւուրս երկոտասան. և սուրբքն տանէին
ուրախ մտօր նեղութեանն, և ի փառաբանութենէն Աստու-
ծոյ ոչ դադարէին:

20 Եւ դարձեալ կրկին բերեալ առաջի իւր, հարցանէր.
և եգիտ զնոսա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ
ապա հրամայեաց եռացուցանել լի ջրով կատասայ և ի միւս
կողմն հուր բորբոքել ուժգին. և ետ կապել զնորընծայ
եպիսկոպոսն՝ զքուերորդի Տէր Ստեփաննոսին՝ պարսկօրէն

25 զերկուս ոտսն ի մի և զերկուս ձեռսն ի մի և անցուցանել
զկապ ոտից ի պարանոցն և այնպէս՝ որպէս զկծիկ արարին
յեռանդս ջուրցն ի մէջ պղնձին: Եւ զաբեղայն սր էր քե-
ռորդի Տէր Ստեփաննոսին, նոյնպէս կապեցին և անցուցին
երկայն ձող մի յստան և ի ձեռսն ընդ ողն և կալեալ զնա

30 երկու արանց ընդդէմ կրակին: Եւ այնպէս առաջի Տէր
Ստեփաննոսին՝ զեպիսկոպոսն խարշեցին և զաբեղայն խո-

8. Ch ոսկէ նկարս. 10. C կամես. 14. C ութն. 24. C զքուերորդի.
h զքուէրորդի. 25. C զերկու. | երեսոյ անգամ h երկուս. C զերկու.
26. h ոտիցն. 27. C պըսղընծին. h պղընծին. 29. C ողսն.

րովեցին. որ մատուցան սուրբ ողջակէզ և զոհ ընդունելի
 և խունկ անոյշ Տեառն Աստուծոյ, իբրև զգատարազն
 Աբելի, զնոյի և զԱբրահամուն, յոր հօտաեցաւ Տէր Աստ-
 ուած ի հոտ անուշից. Եւ նորա այնպէս կատարեցան
 5 ի Քրիստոս:

Եակ զՏէր Ստեփաննոսն գարձեալ արկին ի բանա-
 և տային նմա հաց և ջուր հոգեպահ, յետ երկուց և երից
 աւուրց. Եւ զմարմինս սրբոց վկայիցն առեալ ազգաւիանացն
 բազում կաշառտուութեամբ և տարեալ թաղեցին ի մեծա-
 10 փառ վանս իւրեանց ի Տաթև: Եւ վասն արհեսպիսկոպոսին
 ցրուեցին բազում գանձօ ի դուռն փատշահին, աւելի քան
 զերկու հազար դեկան կարմիր. և ոչ կարաց փատշահն
 ազատել զնա ի ձեռաց նորա. զի ասէր թէ՛ Վրդուեալ եմ
 և ոչ կարեմ զիմ հալախ հարամ անել և զկանայոն իմ
 15 թողուլ, որ են մարք որդւոցն իմնց, վասն արեղայի միոյս:
 Եւ յետ տարւոյ միոյ՝ հանեալ զեպիսկոպոսն ի բան-
 տէն, տարեալ առաջի իւր, հարցանէր ոլորանօք և սպառ-
 նալեօք: Եւ նա զօրութեամբ Հօգւոյն Սրբոյ՝ զոր օւնէր
 յինքեան, համարձակ խոստովանէր զՔրիստոս Աստուած:
 20 Ընդ որ բարկացեալ իշխանն և ետ բերել ատամնահանս
 և քարշեալ զերեսուն և երկու ատամնուս նորա, և հարին
 շուրջանակի ի գլուխ նորա կռանով որպէս զգսակ. և տար-
 եալ արկին ի բանտ: Եւ եկաց այնչափ ի բանդին, մինչև
 ողջացաւ ատամնահար վէրք գլխոյ նորա: Եւ գարձեալ
 25 կոշեաց առաջի իւր, հարցանէր. և նա զնոյն դաւանութիւն
 հաւատոյ գարձեալ երկրորդէր առաջի նորա: Եւ նա ետ
 բերել բեռաքարչս և քարշեալ զմիս ոսկերաց նորա,
 ի վաթսուն տեղաց. և այնպէս վիրաւորեալ մարմնով տար-
 եալ արկին ի բանտ: Եւ կացեալ այնքան, մինչև ողջացաւ
 30 ամենայն վէրք ոսկերացն. և գարձեալ ածին զնա յատենի

7. Ը հոգէ պահ. | Ը երկու և երեք. 11. Ը ցրուեցին. 12. և դահեկան.
 21. Ը և չունի երկրորդ ահգամ. 23. Ը սխալմամբ երկու անգամ ունի. նախ
 «և եկաց այնչափ ի բանտ», զոր նշաններով յնշած է եւ յետոյ փոքրիկ ձևով
 «և եկաց...»: | և ի բանտին. 29. Ը այնքայն.

և հարցանէին. և նա ևս պնդազօյն դաւանէր զՔրիստոս Աստուած և առէր ցիշխանն. «Ձի որպէս սալն դարձնաց ոչ հողայ ի կաանաւորաց, նոյնպէս և ես անհոգս եմ ի չարչարանաց. արն զինչ և կամիս»

5 Եւ սրտմտեալ անիծեալն՝ ետ հօւր բորբոքել և կապեալ ըստ նմանութեան արեղային, կապեալ ի վերայ կրակին, խորովեցին զամենայն ոսկերս նորա. և նա դեռ ևս կայր կենդանի՝ զօրութեամբն Քրիստոսի: Եւ այնպէս խորովեալ անդամօք տարեալ արեկին ի բանտ. և կացեալ այնչափ
10 ի բանտին, մինչ որ ողջացաւ ամենայն հրայրեաց վերջ մարմնոյն. բայց այնքան այլադունեցաւ մարմին նորա յազգի ազգի չարչարանացն, մինչ զի ոչ բաւէր ակն մարդոյ, հայել ի մարմին նորա:

Եւ այնպէս հինգ ամ բոլոր ի չարչարանս և ի բանտ
15 կացեալ կապանօք, սովով և ծարաւով, տևեաց այնքան տանջանացն: Եւ ապա բերեալ իշխանն առաջի իւր և ասէ ողբանօք. «Չանձրացաք և նեղեցաք ի տանջելոյ զքեզ և ի տեսանելոյ զաղիողորմ խորոգումն մարմնոյ քո. և դու ընդէր ոչ ողորմիս անձին քում. մին բան խօսեաց առաջի
20 մեր և զերծեալ ի մէնջ՝ զնսն ի տուն քո և պաշտեա զհաւաստ քո»

Ասէ սուրբն. «Անհնար է այդմ լինել, մինչ շունչս իմ առ իս է»

Եւ նա հիացեալ զարմացաւ և ասէ. «Միթէ վիմանց է
25 զօրութիւն սորա»

Եւ կոչեալ զմօլպն իւր և ասէ. «Ե՛կ, դանիշման, և ի գրոց պատճենս մեզ նորագոյն տանջանո, զոր արարեալ են առաջին թագաւորքն»

Եւ մօլպն հրամայեաց զերծուլ զգլուխ նորա և օծանել
30 մեղքով. և բերեալ զնստակլորն՝ որ է սեաւ ըզէզն, և եղին յեզմն տեղի ի վերայ գլխոյ նորա և պորեալ զընկոյզն, կործեցին զկործն ի վերայ նորա և պատեալ ծրարեցին»

18. h զաղիողորմն. | C քոյ. 30. C գնստակլորն. | Ch բըզէզն.

Եւ նորա փորեցին յիւրաքանչիւր դիմաց և ծակեալ մտին ի գագաթ նորա. և յայնմանէ խիստ նուաղեցաւ սուրբն, զի քան զամենայն տանջանսն խիստ և դժնդակ էր. մինչ զի քաղեցաւ հոգի նորա և ոչ մնաց ի նմա շունչ կենդանութեան. և այնպէս անկաւ յերկիր՝ իբրև զմեռեալ, մինչև բազմաց ասել թէ մեռաւ:

Իսկ նա յետ պահու միոյ ուշաբերեալ դարձաւ ի հոգի:

Եւ ընթացեալ քոյր սրբոյն՝ մեծաւ հառաչանօք և պաղատանօք անկաւ յոտս մօր փատշահին՝ ասելով. «Թէ անպարտ իցէ եղբայրն իմ, ընդէր չարչարի զանազան տանջանօք՝ իբրև զպարտական. և եթէ ինչ փրատակար է կամ պարտական, ազաչեմ զքեզ, վասն կենաց և յաջողութեան փատշահին, հրամայեան փութով սպանանել զնա, զի ազատի յանհնարին տանջանացն»:

Եւ յուզարկեալ Բակուժն՝ զվերակացու տանն իւրոյ առ Սօֆի Խալիլն, լի բարկութեամբ և ասէ. «Քանի՜ անէծս չահիս մեզ և զաւակաց մերոց և թեթևութիւն հաւատոց մերոց. արձակեան զայրդ անմեղ. զի զինչ չահ է մեզ ի հեղմանէ արեան դորա»:

Եւ նա ասէ. «Ո՛չ կարեմ թողուլ վասն երդմանն իմոյ. այլ դու առաքեան և հան զնա բռնութեամբ ի ձեռաց իմոց. զի անպարտ մնամ ես յերդմանէն»:

Եւ այնպէս արարեալ՝ ազատեաց զնա ի ձեռաց նորա. և յուզարկեաց ի վանս իւր: Իսկ նա յոյժ տրտմեցաւ և մեղադրեաց քուերն իւրոյ՝ վասն խափան առնելոյն նմա զասպարէզ նահատակութեանն իւրոյ:

Եւ ապա յետ տարւոյ միոյ, գնաց փափագանօք յերուսաղէմ և երկրպագեաց տնօրինական տեղեացն Քրիստոսի: Եւ դարձեալ եկն ի սեպհական աթոռն իւր ի Տաթև և բարեձևութեամբ և ճգնաւոր առաքինութեամբ վճարեալ զմնացեալ ժամանակս կենաց իւրոց, փոխեցաւ յերկիրն

1. C յիւրաքանչ. 3. Ch դրժընդակ. 15. h բահումն. 18. h մերոյ. 21. C առաքեա բռնութեամբ. 25. Ch քուերն. 27. h տարոյ.

կենդանեաց ի վերինն Նրուսաղէմ, ի կարգս նահատակացն
և ի համարս հայրապետացն:

Գործեցաւ այս ի ՋԼԹ թուականիս մերում, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Շ ձեռա-
գիրը, Մեհեկի ԻԸ և Մարտի 6, Պորփիւրոս եպիսկոպոսի,
Ս. Գրեգոր Աղուանից կաթողիկոսի վկայաբանութիւն-
ները և Քաթլոյ և Վարոսի յիշատակութիւնից յետոյ՝
այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն արհ
եպիսկոպոսին Տաթևոյ տէր Ստեփաննոսին», էջ էճԺօ—
էճԺգ, այն է 750'—753'': Նոյնը հրատարակեց նաև Ալի-
շան, Սիսական, էջ 526—528, հետևեալ յառաջաբա-
նութեամբ. «Թէպէտ և ի կարգի պատմութեան առաջ-
նորդաց թեմին Տաթևու, յիշատակեալ էր համառօտիւ
խոստովանողական հանդէս Ստեփանոսի եպիսկոպոսի,
այլ քանզի թերևս սակաւուց ոմանց ծանօթ իցեն իրքն,
վասն ոչ գտանելոյ ի սովորական Յայսմաւուրս, զգա-
եալս մեր ի միում միայն՝ հրատարակեմք անթերի
աստանօր. այն ղի և նշանաւոր են դէպք, թէպէտ
դժնդակք ի կիրս և ի լուրս:» Վկայաբանութեանս
վերնագիրն է Սիսականի յիշատակած Յայսմաւուրքի
մէջ. «Յիշատակ Տէր Ստեփաննոս արհեպիսկոպոսին Տա-
թևոյ»: Հարկաւ որ համարեցինք համեմատութեան առ-
նել նաև Սիսականը՝ որը նշանակեցինք ի տառով:

ԲՈՒՐՈՑ ՎՆԵՆԵՑԻ

† ԶԼԴ մարտաց յ՛Ի = 1485

Սորա հայրն տաճկացեալ էր. վասն որոյ ըմբռնեցին զնա այլազգիքն, և առեալ ածին առաջի Սուլէյման իշխանին, որ էր աթարակ և հայրագլուխ Եաղուպ փատշահին:

5 Առէ ցնա իշխանն Սուլէյման. «Դարձիր ի հաւատս հօրքո և ես մեծամեծ պարգեաց արժան առնեմ զքեզ. և թէ՛ սչ լսես ինձ, չարաչար սպանանեմ զքեզ»

Իսկ նա յայտնապէս անարգեաց զհաւատս հօրն իւրոյ և զօրէնս նոցա: Վասն որոյ հրամանաւ իշխանին հարին 10 զնա սրով ի կուշտն և քարշեցին ընդ երկիր հարկանելով պքցի և բռնցի: Եւ նա բարձրաձայն դաւանէր. զՔրիստոս Աստուած և փառաբանութիւն մատուցանէր ամենասուրբ Երրորդութեանն, որքան շունչն ի մարմնի էր. և անգէն արտաքոյ քաղաքին քարկոծ արարին զնա բազմութիւն 15 Տաճկացն:

2. B գաս. | C ածին զնա. | C սուլէման. 5. C սուլէման. B յուրի.
6. B քայ. | B մեծաց. 7. B յուրի լսես ինձ. | B յուրի զքեզ. 9. C զնա սրով հարին. 11. B բռնցի. C բռնցի.

«Ներկայանալով մեզ, ասուած է արտօնագրում, մեր Նազլովեց քաղաքի հայերը մեզ խնդրամատոյց եղան, որ մենք, ինչպէս որ խոստացել էր հանգուցեալ Յերոնիմ Նազլովեցիին, Պօղոյիայի վոյեվոտը և որի յանկարծական մահի պատճառով խոստումը չկարողացաւ կատարուել, թոյլ տանք իրենց տուն ու տեղ շինելու, և գոյք ձեռք բերելու, և թէ իրենք՝ կամենալով աւելի բարեշէն դարձնել քաղաքը, մտադրութիւն ունին ուրիշ տեղերից հայեր բերելու: Այս իսկ պատճառով մենք մեր համաձայնութիւնն ենք յայտնում. որ ոչ միայն նրանք, որոնք վաղուց ի վեր գաղթել են մեր քաղաքը, այլ և նրանք, որ պէտք է գան, իրաւունք ունին հողեր գնել, շինութիւններ անել և արտօնագրի բոլոր ազատութիւններից օգտուել: Բայց եթէ պատահած է, որ մէկն այստեղ տուն ու տեղ է շինել և յետոյ այլ ևս չէ ուզեցել այստեղ մնալ, այդպիսիներին կամ նրանց յաջորդներին թոյլ է տրուում յօժար կամօք դուրս գալ քաղաքից, տալով միայն մի որոշ գումար դուրս գալու համար: Մենք տալիս ենք հայերին արօտատեղիներ (ցոյց են տուած սահմանները) և նոյն ժամանակ հրամայում ենք մեր պաշտօնեաներին որ ոչ ոք չհամարձակուի մնաս հասցնել այս տեղերին: Այլ և մենք թոյլ ենք տալիս հայերին ունենալ իրենց համքարները և դատաստանականգործերում՝ կամենեցի նման ղեկավարուել իրենց օրէնքներով: Այս արտօնագրով մենք ազատ ենք թողնում նրանց տները հարկերից և հրամայում ենք որ մեր պաշտօնեաներից ոչ մէկը չհամարձակուի նեղել նրանց առևտրի մէջ, որի համար մենք նշանակում ենք հայերին շուկաներում ազատ տեղեր, որպէս զի նրանք զերծ Ֆեան երբայեցիների և ուրիշ աղբերի հալածանքներից: Բացի սրանից մենք թոյլ ենք տալիս որ Հայերն ունենան իրենց զինետրոնները ազատ և առանց հարկի, որ ոչ մի պարտաւորեցուցիչ (ПОВИННОЕ) գործ քաղաքում չունենան և այլն և այլն»:

Այս արտօնագիրը հաստատեց Ստանիսլաւ Կոնիցկոյսկին, Կրակովի Կաստելանը և պետական մեծ հէթմանը 29 Դեկտ. 1643 թ: Այն ժամանակ Հայերն ունէին արտօսահամանի ապրանքների մեծամեծ պահեստներ, առանձին ինքնա-

վարութիւն տասնհրկու դատաւորներից բաղկացած վոյտ Բաղդասարի գահերէցութեան ներքոյ, մինչև անգամ Անդրէաս արքեպիսկոպոսն ունէր այստեղ իւր աթոռը: Հայերն ունէին մի քարաշէն եկեղեցի բարձրաւանդակի վերայ յանուն սուրբ կուսին. այլ և մի վանք, ուր քահանայք միայնակեացների կեանք էին վարում: 1648 թուից յետոյ եկաւ Հայաստանից Բողղան Սեֆերովիչը, ուրնա իւր երիտասարդութեան ժամանակ մարզուում էր ասպետական գործերում և որոնցով նա մեծ հռչակ ստացաւ լեհաց աշխարհում: Նա ձգեց իւր հայրենիքը, հրաժարուեց իւր հայրենիքի այն փառաւոր ապագայից, որը թէ նրա դրութեանը նայելով և թէ նրա նախնեաց փառքին, սպասում էր այս երևելի մարդուն: Նա իւր բոլոր ընդունակութիւնները նուիրեց լեհական հասարակաստութեան: Նրա գալուստը մի ցանկալի բան էր այն քաղաքի համար, որին սպառնում էր միացած կազակների և թաթարների յարձակումը: Մի՞չ Կօնէցպօլսկին պատերազմում էր թշնամիների աւելի նշանաւոր ոյժերի դէմ, ամբողջ քաղաքի պաշտպանութիւնը ու ապահովութիւնը յանձնուած էր Սեֆերովիչին և նրա հաշուով ժողոված զօրախմբին: Երբ սպանութիւնները և հրդեհներն ոչնչացրել էին գրեթէ ամբողջ Պօղոլիան, Եազովցեցը հանգստութեան մէջ էր, որովհետև Սեֆերովիչն իւր զօրքերով, առանց որ և է անձնական ակնկալութիւնների, յետ էր մղում թշնամիների ոյժերը:

Այս տեսակ առաքինութեան և քաջութեան համար Հայերն առաջարկեցին Սեֆերովիչին ցմահ վոյտութիւն (կառավարութեան գահերէցութիւն): 1669 թուին աւագերեց էր (proboszcz — probst — настоятель) Տէր Յովհաննէս Տէրակորովիչը, որն ունէր երկու օգնական՝ Տէր Ասատուր Տէր Ներսէսովիչին և Տէր Յովհաննէս Գասպարովիչին: Մայիսի 20, 1671 թուի, Շահին Գրիգորովիչը կտակեց իւր բազունիքը հասարակութեանը: Քաղաքն ունէր հայկական կոչուած դռներ, որը պահպանում էին նոյն իսկ Հայերը. 1672 թ. գրուեցաւ կտակ Մինաս Շիրինովիչից, որի սերնդից յառաջացան Մինասովիչները: Սա ոչ միայն հայոց եկեղեցիներին կտակեց

մեծամեծ գումարներ, այլ և լեհաց և ռուսաց եկեղեցիներին: 5 փետրուարի 1676 թուի Սեֆերովիչը լեհաց ազնուականութեան լիւրեջ զինանշանի աստիճանով պարգևատրուեցաւ և ազգանուն և կցուեցաւ Սպէնդոպսկի յաւելուածը: Այսպիսի էր Սեֆերովիչ-Սպէնդոպսկու փառքը: Բայց երբ Տաճիկներն իմացան, որ նա ինչ ինչ պատճառներով այլ ևս կարողանալու չէ իւր զօրագնդի գլուխն անցած պատերազմել իրենց դէմ, նրանք եկան բռնեցին Յազլովեցը և քանդեցին քաղաքի պարիսպները: Հայերի մեծագոյն մասը գնաց Յազլովեցից ուրիշ քաղաքներ՝ ի միջի այլոց և Բրօդի, ուր տարան նոյնպէս սուրբ Կուսի պատկերը: Յազլովեցից հեռացան նոյնպէս Հայոց վանքի միաբան կոյսերը, որոնց մասին գրուած է՝ «Յազլովեցում կար օրիորդ Հռիփսիմէ Սպէնդոպսկան, Սուսիան Սպէնդոպսկու դուստրը. այս վերջինս ձգեց իւր սոււնը, ամուսնուն, զաւակներին և հարստութիւնը և գնաց Երուսաղէմ Տիրոջ գերեզմանին ծառայելու: Այնտեղ բերել տուեց նաև իւր կնոջը և Հռիփսիմէ աղջկան, որին մայրը նուիրեց Տիրոջ գերեզմանին, իսկ օրիորդն ինքը սուրբ գերեզմանի առաջ խոստացաւ պահել ընդ միշտ կուսական սրբութիւն: Սրանք ամենքն այցելեցին բոլոր նուիրական տեղերը, և երբ հայրը մեռաւ, սրան թաղեցին Երուսաղէմում. իսկ իրենք վերադարձան Յազլովեց, ուր օրիորդ Հռիփսիմէն ըստ ծիսի հին եկեղեցոյ (լուսաւորչական) ձեռնադրուեցաւ սարկաւազուհի Նիկոլ Թորոսովիչ, Լվովի արքեպիսկոպոսից: Դրա համար շինուեցաւ Հայոց եկեղեցուն կից մի բնակարան, ուր սա շրջապատուած աշխարհային փորձութիւններով՝ կարողացաւ դէմ կենալ սրանց: Կոյս Հռիփսիմէի մօտ եկաւ Մաքիանէ Բողդանովնան. իսկ Տաճկաց արշաւանքի ժամանակ Աննա Միկոլաւենան, որ փախել էր Տաճկաց ձեռքից և պահուել էր կոյս Հռիփսիմէի մօտ, երբ Տաճիկներն եկան Յազլովեց, սրանք փախան Յազլովեցից Բրօդի, ուր գասն իրենց արժանի յարգանքը: Այնուհետև հայերը նորից երևեցան Յազլովեց թէև շատ սակաւ թուով 1700 թ.: Այս ժամանակուան հայերից երևելի եղաւ Յան Բոհրանովիչը, որը զբաւեց Յան Ալեքսանդր Կօնէցպօլսկիի ուշադրութիւնը:

Բայց այս Հայերն այլ ևս ինքնավարութիւն չունեցան. նրանք դատուում էին լեհաց, ռուսներին հետ, բայց յաճախ Հայերի միջինն էր ընտրուում Վոյտը:

Քահանաները գործում էին լատին ծխերում: 1703 թ. աւագերէց էր Եան Ամիրովիչը, 1707 ին Եիմոն Ստեցկեիչը, որի օրով 8 Մայիսի 1709 թ. Տէր Գէորգատ (Աստուածատուր) Ներսէսովիչը, Տրայանուպոլսի եպիսկոպոսը և Լվովի Հայոց Սուֆրագանը (յաջորդ) նուիրեց եկեղեցուն 1000 ոսկի, ոսկեայ շղթայ, սկիհ, մաղզման և սուրբ Գէորգի մասունքը, որ բերել էր Նէապոլսից: 1731 թ. աւագերէց էր Ղազար Գրիգորովիչը, իսկ սկսած 1747 թուից մինչև 1755 թիւը Տէր Յովհաննէս Բոհզանովիչը և սրա ժամանակ միայն 3 հոգի հայ տանուտէր էին մնացել Եազլովիցում, և աւագերէցը կատարում էր երեսփոխանի պաշտօնը:

Հիմա դեռ ևս վոյտութիւն են անում Եան Բոհզանովիչը, Պաւէլ և Ստանիսլաւ Ասլանովիչները: Երբ որ անհետացան միւս Հայերը, եկեղեցին և վանքը բարձ ի թողի մնացին: 1809 թ. Քրիստոֆ Գրուզնիցկին, որ Պշէմիսլի մատակարարն էր (մեր камергеръ-ինման աստիճան է, կոչուում է նաև спундшечны և officier du gobelet Ֆրանսիայում) վերանորոգեց եկեղեցին և յոյն կաթողիկ ծիսակատարութեանց համար նշանակեց, թողնելով սակայն դռների քարերի և յատակի վերայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւնները: Վանքը և հայկական դռներն աւերուեցան, և մի ժամանակ Հայերի մայրաքաղաք կոչուած քաղաքի շատ յիշատակարաններ և իրեր անխնայ ընկած են ջհուղների տնւրում: Այս է Եազլովցի Հայոց պատմութիւնը:

Այժմ դառնանք Մինասովիչներին: Մինասովիչը և նրա սերունդը յայտնի են եղած ամբողջ Լեհաստանում թէ գիտութեան, թէ արհեստների, և թէ պետական բարձրագոյն ծառայութեան ասպարիզում: Ինչպէս տեսանք Եազլովցի պատմութիւնից, Մինասովիչները առաջ են եկած Եազլովցի հարուստ վաճառական՝ Մինաս Եիրինովիչից: Սա իւր կտակով 1672 թուի Մարտի 15-ից աւանդել է Էջմիածնի վանքին. 50 տալար, նոյնքան էլ Երուսաղիմայ հայոց վանքին, Եազ-

չովեցի եկեղեցուն 200, նոյնքան էլ Եազլովեցի հայոց վանքի վերանորոգման, Եազլովեցի դոմինիկեան եկեղեցուն 30 լեհական ոսկի, ռուսաց եկեղեցուն 10 ոսկի, արուարձանի 3 եկեղեցիներից իւրաքանչիւրին 5 ոսկի, Սուրբ խաչի կամ հուսակրօն եղբայրների ընկերութեան 30 ոսկի: Հայկական կոչուած դռների շինութիւնը, որն ինքն էր սկսել, յանձնեց վերջացնելու իւր որդւոցը: Քաղաքի բարենորոգութեան 300 ոսկի, և բացի սրանից մի առանձին գումար քաղաքին, էթէ դիպամաք նա աւերուի թշնամիներից: Երբ 1672 թուին Տաճիկներն առին Եազլովեցը, Մինասովիչների ամբողջ տոհմը գաղթեց մասամբ Լվով, մասամբ Զլոչովա, մասամբ էլ Վարշաւա: Զարմանալի է, որ Մինասովիչները լինելով մի ծագումից, ստորագրուում էին մերթ Մինասեիչ, մերթ Մինաշեիչ և մերթ Մինազեիչ: ¹

Հիմա տեսնենք, թէ ինչ է ասում Հ. Ռ. Պարոնչը Վարշաւայի Հայերի մասին: Նրա կարծիքով՝ Հայերը համեմատաբար այս քաղաքն ուշ են եկած. յայտնի է սակայն, որ 1670 թուին սրանք ունէին իրենց քահանայ Տ. Գարբիէլ Զախնովիչին, և եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էին Հ. Հ. Աւգուստինեանց եկեղեցում: Յետոյ շինուեցաւ մի խորան յանուն Սուրբ Լուսաւորչի Հ. Հ. Բերնարդինեանց վանքում, և Հայերն այնտեղ էին կատարում իրենց ժամերգութիւնը: Վարշաւայի Հայերից յայտնի են Գրիգոր Լրիշկեիչը և Մինասովիչները:

Վերոյիշեալ տեղեկութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչու Մինասը կամ Մինասովիչն իւր որդի Յակովբի հետ թաղուած է Վարշաւայի կաթոլիկ եկեղեցում: Նախ, Մինասովիչների մի մասը գաղթել էր Վարշաւա, և երկրորդ, որովհետև Վարշաւայում հայոց եկեղեցի չկար, բայց միևնոյն ժամանակ կարևորութիւն կար այսպիսի մի հռչակաւոր ընտանիքի անդամին, կամ գուցէ նոյն իսկ բարեգործ

1. Protocollon actorum Consistorii Archiepiscopatus Leopoliensis nationis armenae ab anno 1684 ad 1700. in fol. pag. 68. Արձանագրութիւն գործոց Կոնսիստորի Արքեպիսկոպոսութեան Լեոպոլիսի ազգին Հայոց ի 1684 թ. 1700 թիւ երես 68:

Բայց այս Հայերն այլ ևս ինքնավարութիւն չունեցան. նրանք դատուում էին լեհաց, ռուսներին հետ բայց յաճախ Հայերի միջիցն էր ընտրուում Վոյաք:

Քահանաները գործում էին լատին ծխերում: 1703 թ. աւագերէց էր Եան Ամիրովիչը, 1707 ին Նիմոն Ստեցկեիչը, որի օրով 8 Մայիսի 1709 թ. Տէր Գէորգատ (Աստուածատուր) Ներսէսովիչը, Տրայանոպոլսի եպիսկոպոսը և Լվովի Հայոց Սուֆրագանը (յաջորդ) նուիրեց եկեղեցուն 1000 ոսկի, ոսկեայ շղթայ, սկիհ, մազզման և սուրբ Գէորգի մասունքը, որ բերել էր Նէապոլսից: 1731 թ. աւագերէց էր Ղազար Գրիգորովիչը, իսկ սկսած 1747 թուից մինչև 1755 թիւը Տէր Յովհաննէս Բոհզանովիչը և սրա ժամանակ միայն 3 հոգի հայ տանուտէր էին մնացել Եազլովիցում, և աւագերէցը կատարում էր երեսփոխանի պաշտօնը:

Հիմա դեռ ևս վոյտութիւն են անում Եան Բոհզանովիչը, Պաւէլ և Ստանիսլաւ Ասլանովիչները: Երբ որ անհետացան միւս Հայերը, եկեղեցին և վանքը բարձ ի թողի մնացին: 1809 թ. Գրիստոֆ Գրուզնիցկին, որ Պշէմիսլի մատակարարն էր (մեր камергеръ-ի նման աստիճան է, կոչուում է նաև спундшечны և officier du gobelet Ֆրանսիայում) վերանորոգեց եկեղեցին և յոյն կաթողիկ ծիսակատարութեանց համար նշանակեց, թողնելով սակայն դռների քարերի և յատակի վերայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւնները: Վանքը և հայկական դռներն աւերուեցան, և մի ժամանակ Հայերի մայրաքաղաք կոչուած քաղաքի շատ յիշատակարաններ և իրեր անխնայ ընկած են ջհուղների տնեւրում: Այս է Եազլովեցի Հայոց պատմութիւնը:

Այժմ դռաննք Մինասովիչներին: Մինասովիչը և նրա սերունդը յայտնի են եղած ամբողջ Լեհաստանում թէ գիտութեան, թէ արհեստների, և թէ պետական բարձրագոյն ծառայութեան ասպարիզում: Ինչպէս տեսանք Եազլովեցի պատմութիւնից, Մինասովիչները առաջ են եկած Եազլովեցի հարուստ վաճառական՝ Մինաս Եիրինովիչից: Սա իւր կտակով 1672 թուի Մարտի 15-ից աւանդել է Էջմիածնի վանքին. 50 տալար, նոյնքան էլ Երուսաղիմայ հայոց վանքին, Եազ-

չովեցի եկեղեցուն 200, նոյնքան էլ Եազլովեցի հայոց վանքի վերանորոգման, Եազլովեցի դոմինիկեան եկեղեցուն 30 լեհական ոսկի, ռուսաց եկեղեցուն 10 ոսկի, արուարձանի 3 եկեղեցիներից իւրաքանչիւրին 5 ոսկի, Սուրբ խաչի կամ հուսակրօն եղբայրների ընկերութեան 30 ոսկի: Հայկական կոչուած դռների շինութիւնը, որն ինքն էր սկսել, յանձնեց վերջացնելու իւր որդւոցը: Քաղաքի բարենորոգութեան 300 ոսկի, և բացի սրանից մի առանձին գումար քաղաքին, եթէ դիպամաք նա աւերուի թշնամիներից: Երբ 1672 թուին Տաճիկներն առին Եազլովեցը, Մինասովիչների ամբողջ տոհմը գաղթեց մասամբ Լվով, մասամբ Զլոչովա, մասամբ էլ Վարշաւա: Զարմանալի է, որ Մինասովիչները լինելով մի ծագումից, ստորագրուում էին մերթ Մինասեիչ, մերթ Մինաշէիչ և մերթ Մինազեիչ: ¹

Հիմա տեսնենք, թէ ինչ է ասում Հ. Ռ. Պարոնչը Վարշաւայի Հայերի մասին: Նրա կարծիքով՝ Հայերը համեմատաբար այս քաղաքն ուշ են եկած. յայտնի է սակայն, որ 1670 թուին սրանք ունէին իրենց քահանայ Տ. Գարբիէլ Զախնովիչին, և եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էին Հ. Հ. Աւգուստինեանց եկեղեցում: Յետոյ շինուեցաւ մի խորան յանուն Սուրբ Լուսաւորչի Հ. Հ. Բերնարդինեանց վանքում, և Հայերն այնտեղ էին կատարում իրենց ժամերգութիւնը: Վարշաւայի Հայերից յայտնի են Գրիգոր Լրիշկեիչը և Մինասովիչները:

Վերոյիշեալ տեղեկութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչու Մինասը կամ Մինասովիչն իւր որդի Յակովբի հետ թաղուած է Վարշաւայի կաթողիկ եկեղեցում: Նախ, Մինասովիչների մի մասը գաղթել էր Վարշաւա, և երկրորդ, որովհետև Վարշաւայում հայոց եկեղեցի չկար, բայց միևնոյն ժամանակ կարևորութիւն կար այսպիսի մի հռչակաւոր ընտանիքի անդամին, կամ գուցէ նոյն իսկ բարեգործ

1. Protocollon actorum Consistorii Archiepiscopatus Leopoliensis nationis armenae ab anno 1684 ad 1700. in fol. pag. 68. Արձանագրութիւն գործոց Կոնսիստորի Արքեպիսկոպոսութեան Լեոպոլսի ազգին Հայոց ի 1684 թ. 1700 թիւ երես 68.

Մինասին թաղել եկեղեցում, ուստի այս մի զարմանալի կամ ենթադրութիւններ ծագեցնող հարց չպէտք է երևայ մեր աչքին: Գուցէ՛ Յուսիկ սրբազանի յիշած Սվէնտի Եսկսկի (?) եկեղեցին էլ այն 2—3 եկեղեցիներից մինը լինի, ուր Վարչաւայի Հայերը կատարում էին իրենց եկեղեցական պաշտամունքները:

Ընդունելով, որ 1666 թուի Հոկտ. 1 արդէն բոլոր հայ համայնքները միացել էին կաթողիկ եկեղեցուն, պէտք է կարծել, որ Մինասովիչը՝ որ մեռել է Հ. սրբազանի մէջ բերած արձանագրութեան հիման վրայ 1677-ին, կաթողիկ է եղած: Այնուհետեւ, թէ որքան Մինասը կամ նրա որդի Յակովբը նպաստել են միութեան գործին և ըստ այնմ աջակից են եղած Պիդուին և է. Գալանոսին, կարելի է ասել հետևելով որքան որ մենք հետազոտենք հայ համայնքների պատմութիւնը, մենք կտեսնենք երկու տեսակ մարդիկ: Սրանից առաջիններն ուղղակի թշնամի են իրենց ազգակիցներին, սրանք խորշում զզուում են հայ անուն կրելուց և շատ ուրախ կլինէին, եթէ մի որևէ դէպք ներկայանար բոլորովին հզօրի հեռ ձուլուելու միանալու: Այս տեսակ մարդիկ ըստ մեծի մասին պատկանում են բարձր դասակարգերին: Սրանք կան հիմա, եղել են և առաջ, կային և Հիհաստանում դեռ Նիկոլ Թորոսովիչը շեղած ժամանակ: Սրանք ստացել էին Լեհական պետութիւնից պինդականութիւն, պարծենում էին, որ իրենց ազգանունան վերջաւորութիւնը «իչ»-ից «սկի» է փոխուած: Յիրաւի, սրանք գիտակցաբար, եզուխտական ամեն մի հնարներով աջակից եղան Հայերի համար երկնից արքայութեան դուռը բացող Պետու և Գալանոս վարդապետներին: Յիշենք ծերունի հայ ազնուական Սրոնիովսկուն, որին Պիդուն իւր շնորհակալութիւնն է յայտնում միութեան գործին մեծամեծ օգուտներ տուած լինելու պատճառով. յիշենք կոմս Վակովսկիներին, որոնք նոյն ոգով էին գործում: Սրանք Աւագովիչից դարձան Աւագովսկի և ապա կոմսութեան հետ միասին փոխեցին ազգանունը Վակովսկի: Ես չեմ ուզում թուել մի առ մի այսպիսիներին. սրանց թիւը շատ մեծ է: Սրանց կարելի է հա-

սարակութեան վնասակար անդամներ համարել սմէն ժամանակ
և սմէն պարագաներում:

Երկրորդները մեր ազգի մեծագոյն մասն են կազմում:
Այս տիպարը կարծեմ յատուկ է միայն հայ ազգին: Ազ-
գայինի վերաբերմամբ սրանք անտարբեր են, եկեղեցւոյ տե-
սակէտից կոսմոպոլիտ են, եթէ միայն հարցը քրիստոնէա-
կան կրօններին է վերաբերում: «Քոյորը մէկ է, նա էլ մեզ
նման խաչաօղաշտ ազգ է» ստում են սրանք, և առանց խրտ-
րութեան յաճախում են օտար եկեղեցիներ: Այս գեղեցիկ
և քրիստոնէավայելի բայց արդի ժամանակին անյարմար
յատկութիւնը արգասիք է հայկական եկեղեցւոյ համբերող
ոգուն, և առաջուան ժամանակները դա աւելի մեծ էր
քան թէ այժմն: Ըստ իս, Աեհաստանի հայոց միութեան
գործին ոչ այնքան Նիկոլի գործունէութիւնն ու բոնած
քաղաքականութիւնը նպաստեց, որքան շատ ուրիշ պատ-
ճաւների հետ և հայ հասարակութեան այսպէս կոչուած
համբերող ոգին քանի որ սոյնպիսի ձգտումներ ունեցող
հոգիներ և մինչև անդամ հոգուպեաներ Հայերը շատ են
ունեցել: Միութեան հեղինակները այս բանը շատ լաւ գի-
տին, և առանց վիրաւորելու հայերի կրօնական զգացմունք-
ները, աստիճանարար, սակաւ առ սակաւ, առանց էջմիած-
նի կամ նրա պետի վարկը ձգելու առաջ էին տանում իրենց
գործը: Նրանք օգուտ քաղելով վերը յիշած Հայոց յատ-
կութիւնից, հող պատրաստեցին, շատ երիտասարդների ձը-
ռովմ էին ուղարկում և վարժեցնում իրենց գարոցներում:

Այնպէս որ այս միութիւնը իւր սկզբում այնքան էլ
բռնի չէր, որքան մենք մեզ երեւակայում ենք, նա վերջը
միայն շատ բռնի կերպոքանք ստացաւ, երբ Աեհաց պետու-
թիւնը խառնուեց այս գործի մէջ: Հայերը միայն վերջերը
տեսան, որ իրենք սակաւ առ սակաւ զիջանիլով բարի կա-
թոլիկ վարդապետների առաջարկութիւններին, օյինի կկան,
կամ ինչպէս ռուսերէն ասում են *опросто волюсильно*.

Ես պիտեցցի Մինասն անխտիր օգնում է, եւ ոռւսպ
եկեղեցուն, եւ կաթոլիկների, եւ էջմիածնի եւ Երուսաղէմի

վանքերին և եթէ զէնք էլ է դառնում այս կամ այն եղուխտի ձեւքում, նա դառնում է անգիտակցաբար:

Ամփոփելով այս սովեր, հետևեալ եզրակացուած թիւնների կարող եմ գալ:

1. Թէև իմ բերած նիւթերից չէ երևում, որ իմ և Յուսիկ որբաղանի յիշած Մինասները նոյնն են, յամենայն դէպ, ակներև է, որ Վարչաւայի եկեղեցում թաղուած Մինասը Եսողովեցի այն յայտնի Մինասովիչներիցն է, որոնք 1672 թուին գաղթել են Վարչաւա:

2. Մայրաքաղաքի կաթոլիկ եկեղեցում թաղուած լինելու պատճառն էլ այն է, որ Մինասովիչներն անուանի մարդիկ են եղած և գուցէ դա իմ յիշած կտակ անող բարերարն է:

3. Մահուան տարեթուից երևում է, որ սա նորընծայ կաթոլիկներիցն է (թէև ինքը գուցէ չէ էլ հասկանում) և այս պատճառով թաղուած կաթոլիկ եկեղեցում:

Մտեակ Թամզեան

26 ապրիլի 1902

Ն.Նախիջեան

ԵՐԿԱԹԷ ԴԻՄԱԿԸ

«Աբարատի» այս տարուայ առաջին համարում Գեր. Յ. եպ. Մովսիսեանցը «Անցեալ դարերի յիշատակ» յօդուածի մէջ խօսելով Վ. Պօլսոյ հայոց Աւետիք պատրիարքի մասին, ի միջի այլոց յիշում է, թէ «կարծողներ կան, որ պատմութեան մէջ յայտնի Երկաթէ Դիմակով մարդը Աւետիք պատրիարքն էր», որով կարծես նորից ծագում է այն թիւրիմացութիւնը, թէ արգարև Երկաթէ Դիմակով մարդը կարող է նաև մեր Աւետիք պատրիարքը լինել: Մինչդեռ պատմութեան մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ արդէն պարզաբանուած է այդ խնդիրն, և այլ ևս ոչ մի կասկածի տեղիք չի մնում:

Բայց որովհետև Երկաթէ Դիմակը նոյն իսկ մինչև վերջին տարիներս զբաւել է եւրոպական յայտնի պատմաբանների, գիտ-

նախններին, վիպասաններին ուշադրութիւնը և մանաւանդ, Երկաթէ Դիմակի հետ կապուած է նաև մեր Աւետիք պատրիարքի տնտէրը, ուստի կարծում եմ, որ անհետաքրքիր չի լինել մեզ ևս ծանօթ լինել Երկաթէ Դիմակի պատմութեան հետ:

Ներկայումս Պարիզի հրապարակներից մէկը զարգարուած է չեհական արոյրէ արձանով, որի գլուխը պսակում է Ֆրանսիայի հանճարը: Բայց մի ժամանակ այդ արձանի տեղը գտնուում էր հռչակաւոր ու ռոսկալի Բաստիլը, որ միանգամայն թէ՛ ամբողջ էր և թէ՛ բանդ: Սկզբում Բաստիլը Սենդ-Անտուան փողոցի բերանին շինուած երկու բուրգ էր միայն, որ նպատակ ունէր Պարիզը պաշտպանել անգլիացիների յարձակումներից, և հէնց այդ նպատակով էլ Վարսուս V 1369-ին այդ աշտարակները՝ նորանոր յաւելուածներով, դարձրեց բերդ, ամրոց: Տարիների ընթացքում Բաստիլը ամրանալով ու ընդարձակուելով դարձաւ մի այնպիսի զարհուրելի բանդ, որտեղ մտնողն այլ ևս դժուարութեամբ կարող էր դուրս գալ: Այդտեղ բանդարկուել են յայտնի քաղաքագէտներ, բարձրաստիճան ազնուականներ ու հասարակական գործիչներ, տաղանդաւոր գիտնականներ. այդտեղ են բանդարկուել նաև թագմաթիւ գրքեր, նախագծեր, ձեռագրեր, որոնք զանազան նկատումներով հարկաւոր են համարուած գաղտնի պահելու: Բաստիլը մի կենդանի գերեզման էր, ուր թաղում էին հասարակական, պետական և նոյն իսկ մասնաւոր անհատների շահերին վնասակար համարուած անձեռքն՝ օգտուելով «բանդարկութեան գաղտնի հրամաններից» (lettres de cachet), որոնք նշանաւոր չափով չարիք էին կազմում Ֆրանսիական ժողովրդի համար:

Ինչպէս յայտնի է lettres de cachet կոչուում էին Ֆրանսիական թագաւորների գաղտնի հրամանագրերները, օրոնց տակ նախապէս ոտորագրած էին լինում թագաւորը կամ մինևստրը: Այդպիսի հրամանագրերների շնորհիւ բանդարկում կամ երկրի սահմաններից աքսորում էին այն անձանց, որոնց հասարակական կեանքից հեռացնելը կարևոր էր նկատուած տէրութեան համար: Այն մարդիկ, որոնք կապեր ունէին արքունիքի հետ, կամ որոնք հարուստ էին, միշտ հնարաւորութիւն ունէին ձեռք բերելու այդ հրամանագրերից և ըստ հաճոյից գործածել դրանք, որովհետև գրանց մէջ նշանակուած չէր լինում բանդարկութեան կամ աքսորի ենթարկուելիք անձը: Վարելի է երևակայել, թէ ինչպիսի ընդարձակ դուռ էր բացուած անձնական շահերի կամ վրէժխնդրութեան համար:

Եւ Բաստիլը միշտ լի էր «գաղտնի հրամանով, ձերբակալուած կալանաւորներով, որոնցից շատերին պահում էին այդ արգելարանի խոնաւ խցերում, որոնք այլերի բնաւորութիւն ունէին: Եւ շատ-շատերը 20—30 տարիներ հեծում էին այդտեղ՝ յանախ ենթարկուելով կտտանքների ու սանջանքների. պատահում էին դէպքեր, երբ մի անմեղ կալանաւոր մուսացութեան էր տրուում և 30 տարիներ պէտք է սպասէր, որ իրեն քննութեան ենթարկէին: Բնականաբար «գաղտնի հրամաններից» ընդարձակ չափով օգտոււմ էին նաև կաթողիկ հոգևորականներն ու ճիզուկները, որոնց համար ոչ գուժ կար, ոչ արդարութիւն, որոնք չգիտէին խնայել մինչև անգամ 7—15 տարեկան երեխաներին.

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մի այսպիսի հաստատութիւն, ինչպէս Բաստիլն էր, որի անուան հետ կապուած էին սոսկալի եղեռնական պատմութիւններ ու մարտիրոսական չարչարանքներ, կարող չէր զգուանք և գայրոյթ չառաջացնել ժողովրդի մէջ: Եւ անհա Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան ոկիզբը դրուեցաւ նրանով, որ 1789 թ. յունիսի 14-ին խուժանը յարձակուամով տիրեց Բաստիլին, ըտլոր կալանաւորներին ազատ արձակեց, իսկ շէնքը քարուքանդ արաւ: Մի քանի օր յետոյ, յունիսի 29-ին, ազգային ժողովը բարձրովին վերացրեց «գաղտնի հրամանը»:

1698 թ. սեպտեմբերի 18-ին անհ հէնց այդ զարհուրելի Բաստիլը մտան մի խումբ զինուած մարդիկ, որոնց գլուխ էր անցել Սեն-Մարսը, որ Լուդովիկոս XIV-ի հրամանով Բաստիլի բերդապետ էր նշանակուած և այդ օրն առաջին անգամ լինելով իւր նոր պաշտօնն էր ստանձնում: Բայց նա մենակ չէր. նա իւր հետ բերում էր նաև մի խորհրդաւոր կալանաւոր, որ իւր դէմքին սև դիմակ ունէր: Ոչ ոք չգիտէր, թէ ո՞վ էր այդ մարդը, ինչի՞ համար էր այդպիսի անսովոր դրութեան մէջ ընկել: Այսքանս միայն յայտնի էր, որ Սեն-Մարսը նրան բերում էր հարաւից, Պրովանսից և ամբողջ ճանապարհին գիշեր-ցերեկ, զէնքը ձեռին, անքուն աչքերով հսկելիս է եղել կալանաւորին և չէ թոյլ տուել, որ ոք մինի հետ յարաբերութիւն ունենայ կամ խօսի: Բաստիլում կալանաւորի համար կանխաւ պատրաստուած է եղել խպտիկ սենեակներից մէկը. ուրեմն դա պէտք է որ նշանաւոր մի անձն լինէր:

Անցաւ մօտ հինգ տարի: 1703 թ. նոյեմբերի 20-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին Բաստիլի մի քանի ծառայողներ բանդից գաղտնապէս հանում են մի անյայտ դիակ և տանում թաղում ս. Պօղոս եկեղեցու գերեզմանատանը, ուր մատենին մէջ հանգուցեա-

լին նշանակում են Մարշիալի (Marcialy) անունով: Դա խորհրդա-
 ւոր Երկաթէ Դիմակաւորն էր, որին բանդում անուանում էին
 «Պրոշանսի կալանաւորը»: որովհետեւ Սեն-Մարտը Պրովանսից էր
 հեաը բերել և ոչ մի մարդու չէր թոյլ տուել: որ նրա հեա գործ
 ունենայ:

Ահա այն բոլորը, որ յայտնի էր «Երկաթէ դիմակով մարդու»
 մասին:

Անթափանցելի խաւարը պատել էր նրան և առատ նիւթ
 տալիս մարդկանց երեակայութեան ու հետաքրքրութեան: Եւ
 մարդկային անհանգիստ միտքը, որ միշտ հետամուտ է դէպի խոր-
 հրդաւորն ու գաղտնին, կարող չէր գազար առնել, մինչև որ
 չմերկացնէր ճշմարտութիւնը: Հատ գիտնականներ, իմաստասէր-
 ներ, պատմաբաններ, վիպասաններ ոչ միայն Փրանսիայում, այլ և
 Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում հատորներ են նուի-
 բել այդ խնդրին և չեն կարողացել ենթադրութիւնների սահմա-
 նից անցնել, Վոլտեր, Փրերոն, Սենտ-Փուա, Լագրանժ-Հանսէլ,
 Գրեֆֆէ ուսումնասիրութիւններ են հրատարակել. Մ. Տոպէնը
 էլ «L'homme au masque de fer» (Երկաթէ դիմակով մարդը) ու-
 սումնասիրութեան մէջ յիշում է 52 հեղինակների անուններ,
 որոնք առանձնապէս զբաղուել են այդ գաղտնիքը պարզելու հա-
 մար, բայց մեծ մասամբ անաջող:

«Երկաթէ Դիմակը» գաղտնիք է եղել ոչ միայն սոսկական
 մահկանացուների համար, հապա և պետերի համար: Նապոլէօն I
 շատ անգամ խօսելով այդ մասին ցաւ էր յայտնում, որ չգիտէ,
 թէ ո՞վ է այդ խորհրդաւոր կալանաւորը. Լուի-Ֆիլիպ թագաւորը
 նոյնպէս յաճախ խօսք էր բանում այդ մասին և ամեն անգամ
 յայտնում, թէ իրեն համար էլ այդ գաղտնիքը միշտ գաղտնիք է
 մնացել: Նոյն է եղել նաև Լուդովիկոս XV, XVI և ուրիշների
 համար:

Եւ քանի «Երկաթէ Դիմակի» մասին գրուածքները աւելա-
 նում էին, այնքան էլ աւելանում էին նաև զանազան ենթադրու-
 թիւններն, ու խնդիրը փոխանակ պարզուելու աւելի ու աւելի
 բարդում էր, եւ, ըստ երևոյթին, ոչ մի յոյս չկար. գաղտնիքը
 լուծելու, մինչև որ Մ. Տոպէնը մանրամասն հետազոտութեան
 ենթարկելով Փրանսիայի արաաքին գործերի ու ճովային մինիս-
 տրութեան պաշտօնատնների մէջ գտնուած ըլոր 1660—1710 թ.
 բանդարկեալներին վերաբերեալ տպուած ու անտիպ նամակներն
 ու գրութիւնները կարողացաւ պարզել ճշմարտութիւնը և 1869
 թ. հրատարակել «L'homme au masque de fer» գրքի մէջ: Նա այդ
 նպատակով ստիպուած էր քայլ առ քայլ հետեւելու այն բոլոր
 անձանց կենցաղավարութեանը, որոնց մասին կասկած էր յայտ-

Եւ Բաստիլը միշտ լի էր «գաղտնի հրամանով» ձերբազարուած կալանաւորներով, որոնցից շատերին պահում էին այդ արգելարանի խոնաւ խցերում: որոնք այրերի բնաւորութիւն ունէին: Եւ շատ-շատերը 20—30 տարիներ հեծում էին այդտեղ՝ յաճախ ենթարկուելով կտտանքների ու սանջանքների. պատահում էին դէպքեր, երբ մի անմեղ կալանաւոր մոռացութեան էր տրուում և 30 տարիներ պէտք է սպասէր, որ իրեն քննութեան ենթարկէին: Բնականաբար «գաղտնի հրամաններից» ընդարձակ չափով օգտուում էին նաև կաթողիկ հոգևորականներն ու ճիզուկները, որոնք համար ոչ գութ կար, ոչ արդարութիւն, որոնք չգիտէին խնայել մինչև անգամ 7—15 տարեկան երեխաներին:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մի այսպիսի հատատութիւն, ինչպէս Բաստիլն էր, որի անուան հետ կապուած էին սոսկալի եղեռնական պատմութիւններ ու մարտիրոսական չարչարանքներ, կարող չէր զգուանք և գայրոյթ չառաջացնել ժողովրդի մէջ: Եւ անհա Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան սկիզբը դրուեցաւ նրանով, որ 1789 թ. յունիսի 14-ին խուժանը յարձակումով տիրեց Բաստիլին, ըստ կալանաւորներին ազատ արձակեց, իսկ շէնքը քարուքանդ արաւ: Մի քանի օր յետոյ, յունիսի 29-ին, ազգային ժողովը բոլորովին վերացրեց «գաղտնի հրամանը»:

1698 թ. սեպտեմբերի 18-ին անհա հէնց այդ զարհուրելի Բաստիլը մտան մի խումբ զինուած մարզիկ, որոնք գլուխ էր անցել Սեն-Մարսը, որ Լուդովիկոս XIV-ի հրամանով Բաստիլի բերդապետ էր նշանակուած և այդ օրն առաջին անգամ լինելով իւր նոր պաշտօնն էր ստանձնում: Բայց նա մենակ չէր. նա իւր հետ բերում էր նաև մի խորհրդաւոր կալանաւոր, որ իւր դէմքին սև դիմակ ունէր: Ոչ ոք չգիտէր, թէ ո՞վ էր այդ մարզը, ինչի՞ համար էր այդպիսի անսովոր դրութեան մէջ ընկել: Այսքանս միայն յայտնի էր, որ Սեն-Մարսը նրան բերում էր հարաւից, Պրովանսից և ամբողջ ճանապարհին գիշեր-ցերեկ, զէնքը ձեռին, անքուն աչքերով հսկելիս է եղել կալանաւորին և չէ թող տուել, որ ոք մինի հետ յարաբերութիւն ունենայ կամ խօսի: Բաստիլում կալանաւորի համար կանխաւ պատրաստուած է եղել խպտիկ սենեակներից մէկը. ուրեմն դա պէտք է որ նշանաւոր մի անձն լինէր:

Անցաւ մօտ հինգ տարի: 1703 թ. նոյեմբերի 20-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին Բաստիլի մի քանի ծառայողներ բանդից գաղտնապէս հանում են մի անյայտ դիակ և տանում թաղում ս. Պօղոս եկեղեցու գերեզմանատանը, ուր մատենակ մէջ հանգուցեա-

լին նշանակում են Մարշիալի (Marcialy) անունով: Դա խորհրդաւոր Երկաթէ Դիմակաւորն էր, որին բանգում անուանում էին «Պրովանսի կալանաւորը»: որովհետեւ Սեն-Մարսը Պրովանսից էր հետք բերել և ոչ մի մարդու չէր թոյլ տուել, որ նրա հետ գործ ունենայ:

Ահա այն բոլորը, որ յայտնի էր «Երկաթէ դիմակով մարդու» մասին:

Անթափանցելի խոււարը պատել էր նրան և առատ նիւթ տալիս մարդկանց երևակայութեան ու հետաքրքրութեան: Եւ մարդկային անհանգիստ միտքը, որ միշտ հետամուտ է դէպի խորհրդաւորն ու գաղտնին, կարող չէր գազար առնել, մինչև որ չմերկացնէր ճշմարտութիւնը: Հատ գիտնականներ, լմաստասէրներ, պատմաբաններ, վիպասաններ ոչ միայն Ֆրանսիայում, այլ և Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում հատորներ են նուիրել այդ խնդրին և չեն կարողացել ենթադրութիւնների սահմանից անցնել: Վոլտեր, Ֆրեյրոն, Սենտ-Փուա, Լագրանժ-Հանսէլ, Գրիֆֆէ ուսումնասիրութիւններ են հրատարակել: Մ. Տոպէնը իւր „L'homme au masque de fer“ (Երկաթէ դիմակով մարդը) ուսումնասիրութեան մէջ յիշում է 52 հեղինակների անուններ, որոնք առանձնապէս զբաղուել են այդ գաղտնիքը պարզելու համար, բայց մեծ մասամբ անաջող:

«Երկաթէ Դիմակը» գաղտնիք է եղել ոչ միայն սոսկական մահկանացուների համար, հապա և պետերի համար: Նապոլէօն I շատ անգամ խօսելով այդ մասին ցաւ էր յայտնում, որ չգիտէ, թէ ո՞վ է այդ խորհրդաւոր կալանաւորը. Լուի-Ֆիլիպ թագաւորը նոյնպէս յաճախ խօսք էր բանում այդ մասին և ամեն անգամ յայտնում, թէ իրեն համար էլ այդ գաղտնիքը միշտ գաղտնիք է մնացել: Նոյն է եղել նաև Լուդուիկոս XV, XVI և ուրիշների համար:

Եւ քանի «Երկաթէ Դիմակի» մասին գրուածքները աւելանում էին, այնքան էլ աւելանում էին նաև զանազան ենթադրութիւններն, ու խնդիրը փոխանակ պարզուելու աւելի ու աւելի բարդւում էր. եւ, ըստ երևոյթին, ոչ մի յոյս չկար. գաղտնիքը լուծելու, մինչև որ Մ. Տոպէնը մանրամասն հետազօտութեան ենթարկելով Ֆրանսիայի արաաքին գործերի ու ծովային մինիստրութեան պաշտօնատնների մէջ գտնուած բոլոր 1660—1710 թ. բանդարկեալներին վերաբերեալ տպուած ու անտիպ նամակներն ու գրութիւնները կարողացաւ պարզել ճշմարտութիւնը և 1869 թ. հրատարակել „L'homme au masque de fer“ գրքի մէջ: Նա այդ նպատակով ստիպուած էր քայլ առ քայլ հեռակելու այն բոլոր անձանց կենցաղավարութեանը, որոնց մասին կասկած էր յայտ-

նուած, թէ «Երկաթէ Դիմակը» կարող են գրանջ լինել: Եւ ահա նրա հետազոտութեան ժԱ. գլուխը վերաբերում է Աւետիք պատրիարքին և որի հայերէն թարգմանութիւնը 1870 թ. հրատարակուած է Կ. Պոլսում Կ. Ս. Իւթիւճեանի աշխատասիրութեամբ, ծանօթութիւններով ու յաւելուածով: Այնուհետև Քրանսիացի յայտնի պատմաբան և հրատարակիչ Փոլնկ-Բրինտանօն կարծեմ 1897 թուին հրատարակեց իւր „Légendes et archives de Bastille“ (Բաստիլի առասպելներն ու Դիւանը) ուսումնասիրութիւնը, ուր ի միջի այլոց պարզաբանուած է նաև «Երկաթէ Դիմակի» պատմութիւնը, հետևաբար նաև Աւետիք պատրիարքին վերաբերեալ մասը: Եւ այդ մասին նոյն ժամանակները ես գրել եմ «Նոր-Դարի» մէջ: Իսկ անցեալ տարի էլ անգլիացի Ցայ Լոպկինսը հրատարակեց „The man in iron mask“ (Երկաթէ դիմակով մարդը) վերնագիրը կրող ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, որի մէջ ի մի են ամփոփուած Երկաթէ Դիմակի վերաբերեալ բոլոր հետազոտութիւններն ու գրանց արգելնքը, բայց դա գլխաւորապէս հիմնուած է Ցոպէնի ու Փոլնկ-Բրենտանօի վրայ:

Թէպէտ և ինքն ըստ ինքեան արդէն շատ հետաքրքրական էր առաջ բերել տեղեկութիւններ դէթ այն գլխաւոր անձերի մասին, որոնց վերաբերմամբ կարծիք կար, թէ կարող են գրանջ լինել Երկաթէ Դիմակը, որով մեր առաջ պարզ կպատկերանային անցեալ դարերից խիստ շահեկան դէպքեր, բարքեր, պալատական խարդաւանքներ, բայց դժբաղդաբար տեղի տղութիւնը այդ անել չի թոյլ տալիս: Ուստի և ես կը աւականանամ առաւելապէս ծանրանալով Աւետիք պատրիարքի անցքերի վրայ՝ գլխաւորապէս հետեւելով Ցոպէնի հետազոտութեանը՝ որովհետև մինչև օրս էլ Երկաթէ Դիմակի վերաբերմամբ բոլոր հետազոտութիւնները, մանաւանդ Աւետիք պատրիարքի մասին, հիմնուում են նրա առաջ բերած փաստերի վրայ, իսկ Փոլնկ-Բրենտանօն գալիս է նորանոր վաւերագրերով հաստատելու նրա եզրակացութիւնները:

Որտեղից սկիզբն առաւ Երկաթէ Դիմակի մասին գրականութիւնը:

Ամստերդամ քաղաքում 1745 թուին լոյս տեսաւ մի գիրք, որ մի այսպիսի խորհրդաւոր վերնագիր ունէր. „Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse“ (Պարսկաստանի պատմութեան վերաբերեալ գաղտնի յիշատակագրեր). հեղինակը յայտնի չէ, շա-

տերը կարծում են, թէ Վոլտերը (1694—1778) պիտի լինի: Դրա բովանդակութիւնը հետեւեալն է. Պարսից Հահ-Աբաս թագաւորը երկու որդի ունէր. մէկը հարազատ—Սեֆի Միրզա, միւսը՝ անհարազատ—Զափար. նրանք հասակակից էին: Զափարը դաժան, կամակոր էր և հօրն անհնազանդ, և շարունակ ժողովուրդը գրգռում էր թագաւորի դէմ: Թագաւորը սիրում էր նրան և ներում: Բայց երբ նա մի օր եղբօրը, որ թագաժառանգ էր, ապտակ խփեց, թագաւորը նրան դատի մասնեց. գատարանը մահուան դատապարտեց Զափարին: Բայց մինիստրներից մէկը դրա փոխարէն Զափարին զօրքի հետ ուղարկեց Փելզրանի սահմանները պատերազմի: Հուտով լուր տարածուեց, թէ Զափարը ժանտախտից մեռել է և թաղուել, մինչդեռ նա կենդանի էր և զազանի կերպով ուղարկուել Օրմուզ կղզին ու բանդարկուել. Օրմուզի բերդապետին սաստիկ հրաման էր տրուած այդ բանը խիստ ծածուկ պահել. և երբ Հահ-Աբասը բերդապահին փոխազրեց Սպահան և նշանակեց միջնաբերդի կառավարիչ, նա իւր հետ բերաւ նաև Զափարին, որը, ուրիշների հետ մի որ և էցէ գործ ունենալիս, պարտական էր դիմակ կրել:

Այդ պատմութիւնը բացատրեցին այսպէս.—Հահ-Աբասը—Լուզովիկոս XIV է, Սեֆի-Միրզան՝ թագաժառանգ Լուզովիկոսը, Զափարը՝ Լուզովիկոս Բուբբունը, Վերմանդուայի դուքսը (Լուզովիկոս XIV-ի ապօրինի որդին), Փելզրանը՝ Փլանդերան, Օրմուզը՝ ո. Մարգարիտի կղզին, որտեղ խորհրդաւոր կալանաւորը բանդարկուած էր մնում մինչև Բաստիլլ փոխադրուելը, Սպահանը՝ Պարսիզն է, միջնաբերդը՝ Բաստիլլը:

Այս պատմութիւնը եղու գլխաւոր պատճառներից մէկը, որ Երկաթէ Դիմակը դարձաւ ընդհանուր հետաքրքրութեան առարկայ: Դրան առաւել ևս զարկ տուեց Վոլտերը, երբ 1751 թուին հրատարակեց «Լուզովիկոս XIV-ի դարը», ուր ի միջև այլոց պատմում է, թէ Մազարինի մահից յետոյ (1602—1661 թ. Լուզովիկոս XIII-ի և XIV-ի միջոցին երկրի գլխաւոր ղեկավարը) մի անօրինակ դէպք պատահեցաւ, որը յայտնի չէ ոչ մի պատմաբանի. Ս. Մարգարիտ կղզին աքսորուեցաւ մի ազնուականի կերպարանքով մարդ, երեսը դիմակով ծածկուած. դիմակի ստորին մասը պողպատե գապանակներով էին ամրացրած, այնպէս որ նա կարող էր առանց դիմակը հանելու կերակուր ուտել: Իստիւ պատուիբուած էր, որ եթէ դիմակը հանելու փորձ անի, իսկոյն սպանեն: Նա այնտեղ մնաց մինչև թագաւորի վստահութիւնը վայելող մի սպայ, Սեն-Մարս անուհով, Բաստիլլի բերդապետ նշանակուեցաւ և դիմակաւոր կալանաւորին ո. Մարգարիտից

վերցնելով հետը Բաստիլլ փոխադրեց, Ամեն բան, ինչ որ ուզում էր, տալիս էին նրան: Այ մի կասկած չկայ, որ կալանաւորը, որի դէմքից երբէք դիմակը վար առնուած չէ, ականաւոր անձն էր. նա մեռաւ 1703 թուին և թաղուեցաւ ս. Պօղոսի գերեզմանատանը:

Վոլտերի այս խօսքերից, թէ պողպատէ զսպանակներ ունէր դիմակը, տարածուեցաւ, թէ կալանաւորի դիմակը երկաթէ է, մինչդեռ դիմակը սովորական սև կտորից է եղել, և այդ միջոցին դիմել են լոկ կալանաւորի անձնաւորութիւնը գաղանի պահելու համար:

Մի անգամ որ գաղտնիքը հրապարակ էր հանուած, պէտք էր արծարծուած հետաքրքրութեան բաւականութիւն տալ. Եւ ահա «Dictionnaire philosophique» մէջ Վոլտերի անունով հաղորդուած է, որ դա ոչ այլ ոք է, եթէ ոչ Լուդովիկոս XIV մեծ եզրայրը ի մօրէ: Աւելորդ է այստեղ այդ խնդրի մանրամասնութեան մէջ մտնել, միայն այսքանս ասենք, որ այդ առասպելը երեք վարիանտ ունի, բայց և ոչ մէկն էլ ճշգրիտ ուսումնասիրութեան առաջ չի դիմանում և կարող չէ «Երկաթէ Դիմակի» հերոսի առարկայ լինել: Բայց և այնպէս այդ ենթադրութիւններն ընդհանուր ընդունելութիւն էին գտել և մինչև անգամ Շամֆորի պէս մարդը (1741—1794, յայտնի հրապարակախօս և թատերագիր) հաւատում էր դրանց. Փուրնիէն և Արնօն (1734—1795) «Երկաթէ Դիմակը» դրամայի մէջ Նոյն միտքն են արծարծում, Ալեքսանդր Դիման (1803—1870) դրան հաւատում էր. մինչև անգամ յայտնի պատմաբան Միշլէն (1798—1821) միևնոյն հայեացքն է յայտնում իւր «Փրանսիայի պատմութեան» մէջ:

Այնուհետև փոքր ի շատէ հաւանականութիւն ունէր այն ենթադրութիւնը, թէ Երկաթէ Դիմակը Մոնմուտի դուքան է:

Զեմո Մոնմուտը անգլիացի Վարոլոս II-ի անհարազատ որդին էր. ծնուած 1649 թուին, նա դատտիարակում էր Փրանսիայում: Բայց Վարոլոսի ժառանգը Իօրկի հերցոգն էր, որ և Յակոբ II անունով թագաւորեց և կաթոլիկների կուսակից էր: Եւ որովհետև այդ ժամանակներն ճորդէն բողոքականութիւնը զօրեղ կուսակցութիւն էր կազմում և Մոնմուտի հերցոգը գեռ իւր հօր կենդանութեան ժամանակ մի քանի պատերազմների մէջ մեծ քաջութիւն էր ցոյց տուել, ուստի և երկրի բողոքական ժողովուրդը, մանաւանդ Հոտլանդիայում, գրկաբաց նրան պարագլուխ ընդունեց: Եւ նա այդ ընդունելութիւնից խրախուսուած՝ յայտնի ապստամբութիւն առաջ բերաւ, բայց յաղթուե-

լով 1685 թ. գլխատուեցաւ խոտառիւտ և դաժան Յակոբ II-ի հրամանով:

Սակայն Վերկաթէ Դիմակի պատմութիւնը յարմարեցրել են նրա վրայ հետեւեալ պատճառներով.—Վարդուս II-ը սիրում էր իւր որդուն, բայց դիտէր, որ նա վաղ թէ ուշ պիտի ապստամբէր իւր օրինաւոր թագաւորի դէմ. ահա նա խնդրել է և խօսք է առել Յակոբից, որ եթէ, բան է, Մոնմուտի հերցոգը մի այդպիսի բան անէ և գերի ընկնի, խնայէ նրան: Եւ Յակոբը, հաւատարիմ մնալով իւր խոստմանը, նրա փոխարէն գլխատել է առել դերի ընկած սպաներից մէկին, իսկ նրան ուղարկել Լուդովիկոս XIV-ին խնդրելով, որ դադարի պահէ նրա անձնաւորութիւնը: Նա վստիսնում էր իւր գերին աքսորել երկրից, կամ երկրի մէջ բանդարկել, որովհետև կարող էր նորից մի շիտթութիւն ծագել:

Աւանդութեան հիմք էր ծառայում և ժողովրդի մէջ պարտաւոր ենթագրութիւնը, թէ հերցոգը ղեռ կենդանի է, թագնուած է և մի օր պիտի դայ ազատէ երկիրը: Ասեմք դա ամեն մի երկրի ժողովրդեան աւանդութեան որոշ գիծն է.—միշտ կարծում են, թէ իրենց սիրելի հերոսը մի օր չէ մի օր պիտի երևան դայ: Այդպէս է նաև մեր Մհերի պատմութիւնը:

Քրանսուա դը-Վանդոմը, Բոֆորի հերցոգը նոյնպէս Վերկաթէ Դիմակն էր համարում: Դա Հենրիկոս IV-ի ապօրինի որդու, Կեսաբի որդին էր, ծնուած 1616 թ.,—մի տղէտ և կոպիտ անձնաւորութիւն, որ միմիայն զգուսնք էր առաջացնում Լուդովիկոս XIII-ի պալատականների մէջ: Բայց նա շուտով պատերազմների մէջ հռչակ ստանալով՝ դարձաւ հայրենիքի պաշտպանութեան յոյսերից մէկը: Լուդովիկոս XIII-ի մահից յետոյ ծառանքը մանուկ էր և երկիրը կառավարում էր Աննա թագուհին՝ յայտնի Մազարինիի օգնութեամբ: Այդ միջոցին ծագեցան ներքին պատերազմներ, որի միջոցին Բոֆորը, կատարեալ խաղալիկ էր դարձել և ով ինչ ուզում էր, անել էր տալիս նրան: Երբ որ Լուդովիկոս XIV-ը չափահաս դարձաւ, նա թագաւորի ամենահաւատարիմ հպատակը դարձաւ. Ուստի և ոչ մի առիթ չկայ կարծելու, որ Լուդովիկոսը նրան բանդարկէր և այն էլ մի այդպիսի խորհրդաւոր կերպով: Բայց փաստն այն է, որ Բոֆորը ռաբով-գլխով անհետ կորաւ. և մինչև այժմս էլ յայտնի չէ, թէ ինչ եղաւ նա: Ահա դէպքը:

Թուրքերը 1669 թուին պաշարել էին Կրետէ կղզին: Լուդովիկոս XIV-ը ցանկանալով օգնել կղզու քրիստոնեաներին, Բոֆորի հրամանատարութեամբ, մի ամբողջ նաւատորմիչ ուղարկեց

Սրետէ: Փրանսիացիք որ հասան, թուրքերն արդէն բռնել էին կղզին և ամրացել: Բայց Բոֆորը վճռում է գիշերային մի յանգուզն յարձակում գործել: Բայց թուրքերն այդ քանը հասկանալով, Փրանսիական զօրքը մի որոշեալ տեղ հասնելուն պէս, նրանց ոտքի տակ պայթեցնում են ականը, և զօրքը օարտափահար եղած փախուստ է աալիս: Բոֆորի և սպաների յորգորը անօգուտ է անցնում: Երբ որ զօրքը վտանգից ազատուած կանդ է առնում, նոր նկատում են, որ գլխաւոր հրամանատարը չկայ. ձայն են տալիս, փնտրում են, բոլոր վիրաւորներին ու սպանուածներին նայում, թուրքերի մօտ պատգամաւոր ուղարկում իմանալու, թէ նրանց գերինների կամ սպանուած ու վիրաւորների մէջ չէ՞ արգետք—ի զուր, ոչ մի տեղ չի երևում: Այդպէս էլ անյայտանում է:

Ահա այստեղից ենթադրում են, որ այս բոլոր արշաւը նախամտածուած էր Բոֆորին գաղտնի կերպով բռնելու և Բատիլյում բանդարկելու համար: Սակայն սա շատ թեթեւ և անհիմն ենթադրութիւն է, որովհետեւ Լուդովիկոս XIV-ի օրով ոչ մի գժուարութիւն չկար Բոֆորին այնպէս անհետացնելու, որ ոչ ոք ոչինչ չիմանայ:

Այս մի քանի դէպքերն իբրև նմուշ առաջ բերելուց յետոյ արդէն կղիմենք Աւետիք պատրիարքի պատմութեան, որը շատ և շատ կողմերից հաւանականութիւն կարող էր ունենալ Երկաթէ Պիմակի հերոսը լինելու:

Նախ քան Աւետիք պատրիարքի մասին իբրև Երկաթէ Պիմակի վրայ խօսելը պէտք է ասենք, որ այդ շրջանի վերաբերմամբ մեր պատմական աղբիւրները չափազանց պակասուոր են և մութը, այնպէս որ Յուլիանը բաւական խոշոր ծառայութիւն է մատուցել մեզ՝ հրապարակ հանելով բազմաթիւ վաւերագրեր, որոնք պատկանում են նոյն այդ գործերին մասնակցող և ուղղութիւն տուող գլխաւոր անձանց: Այստեղ անհետաքրքիր չի լինիլ նաև յիշել Վ. Պոլսոյ հայ ժողովրդի 1706 թ. Էջմիածնի Աղէքսանդր կաթողիկոսին ուղարկած խնդրագիրը, որի պատճէնը տպուած է 1863 թ. Քիֆլիսում հրատարակուող «Վառնիկ Հայոց յաշխարհին» ամսագրի տեղաբնակների համարի մէջ: Այդ վաւերագրի մէջ յիշատակուած դէպքերը հաստատուում են Յուլիանի ուսումնասիրութեամբ, և մի քանի շահեկան մանրամասնութիւններ ևս պարունակում են իրենց մէջ: Այդտեղ ցկրում տեսութիւն է արած հայոց և կաթողիկոսների մէջ առաջացած մաքառման: «Ցասնեօթը ասրի է, առում են նրանք, որ Պրոպագանդայի ա-

Յայնժամ յարձակեցան
ի վերայ նորա այլազգիքն և
սրախողխող կտրատեցին զնա
ի բազում մասունս: Եւ նա
6 յօժար կամօք զչարչարանս
յանձն թռեալ, կտտարեցաւ
ի Քրիստոս և եղև պսակա-
կից առաջին նահատակացն:

Ասրեան ի վերայ նորա
որպէս գաղանք ի վերայ ու-
րոձի՝ փայտիւ և խանչալով,
և նահատակեցին զպատուա-
կան կինն Շնորհաւոր՝ բարի
հաւատով:

10

Եւ եկեալ քրիս-
տոնէիցն, և բարձեալ թա-
ղեցին զնա պատուով ի փառս
Քրիստոսի:

Այս գործեցաւ ի թուա-
կանիս Հայոց ԶԻԿ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն GHKLMRY
ձեռագրերը, բոլորն էլ սահմի ԻԲ—հոկտեմբեր 31, Եւ-
պիմաքոսի և Մելասիպոսի վկայաբանութիւններից և
Կեսարիոյ վկաների յիշատակութիւնից յետոյ, այս
վերնագրով. «Պատմութի կնոջ միոյ որում անուն էր
Շնորհաւոր» (KL որոյ. GM անունն. KLM շնորհֆօր-
HRY շնորհոր). G էջ 127 բ''—128 ա'', H 128 ա''—
բ'', K 115 բ'—116 ա', L 105 ա''—բ', M 134 ա''—բ',
R 125 բ''—126 ա'', Y (հատ. Բ.) 113 ա'—բ':

Նոյն վկայաբանութիւնը՝ գրուած տարբեր հեղինա-
կից և անկախաբար՝ ունի Զաքարիա սարկաւազ, Վրդշապ
1870, Բ. էջ 125-6, գլ. Կ. «Նահատակութիւն Շնորհա-
ւորին», որը ինչպէս ինքը պատմում է, բառացի ար-
տագրել է մի հին Յայսմաւուրքից. ահա իւր բառերը.
«Եւ ի թուին ՌՃԿ գնացի ես Ոսկւոյդար (յիւսկիւտար)
քաղաք, ի մէջ Այսմաւուրաց գտի դայս, և գրեցի

6. HKLMRY ի յանձն. 13. HRY ի թվականիս. 14. GKL ջ և խգ.
HM ջի և գ.

որպէս և էր.» (Անդ, էջ 126): Տարբերութիւնները և աւելի ու պակասները շեշտելու համար՝ հարկաւոր համարեցինք երկու գրութիւնները դնել դէմ դէմ առանձին սիւնակներով. առաջին սիւնակը ընդարձակ խմբագրութիւնը, երկրորդ սիւնակը Զաքարիա սարկաւազի մէջ բերածը:

Զամչեան, Գ. էջ 515-6 այո վկայուհու մասին հետևեալ տողերը միայն ունի. «Ի նմին ամի կատարեցաւ և կին մի Շնորհաւոր կամ Շնոհֆոր անուն ի Բաբերդ, զորմէ ականդի և ի ասպազրեալ յայտմաւուրս ի հոկտեմբերի 31:» Հմմտ. նաև Յայտմ. Ա. տպ. էջ 208'—208'', Բ. տպ. էջ 148''—149', որոնք առաջին ընդարձակ խմբագրութեան հետ են գնում առհասարակ:

ՅՈՎՀՈՆՆԻՍ ԱՐԵՂՈՅ

† ԶԻԹ=1500

Սոյն նահատակի մատին է. Ալիշան, Սեփական, էջ
76 ունի հետևեալ համառօտ տեղեկութիւնը.

Յիշատակագիր ոմն ծանուցանէ զի յամի 1500 «Յով-
հաննէս արեղէն մարտիրոսացաւ ի գեօղս (յայս)՝ որ կայ
Դրախտիկ, ի զանութեան Ալվանդ փաթշահին, թվական
ԶԻԹ»։ Փափագելի է գիտել զօրինակ նահատակութեանն։

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ, ՄԵՐԴԻՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ:

ԵՒ ԳԵՆԻՔ ԵՐԵՂԵՑ

Նուիրակի Սուրբ Էջմիածնայ

† ԶԾԵ=1506 հսկս. 17 շք.

Ինքն հարիւր Հայոց թուական,
Յիսուսն և հինգ թիւ աւելեան,
Յէջմիածնէն նուիրակք եկան,
Բոլոր աշխարհս Հոռոմոց տան:

5 Յոլով մեռնս կայ ընդ ինքեան.
Մեծ նամակով և օրհնութեամբ,
Եկեալ հասին Բիւզանդիան,
Որ է Ստամպոլ՝ սրբոց կայան:

Ով որ տեսաւ զնոսա լրման,
10 Իբր ըզհրեշտակ ընդունեցան.
Մեծն Յօհաննէս՝ սրբոց նրման
Եպիսկոպոս ազնուական:

Վանք ՚ւ անապատք ուրախացան,
Յորժամ տեսին ըզերեսեան,
15 Ըզտէր Սարգիս եպիսկոպոսն,
Եւ ըզԴաւիթ կոյս արեղայն:

1. Թվական. 2. ծն. 4. աշխարհս. 15. գտեր.

Անուանք նոցա համբաւեցան,
Սուրբ օրհնութիւնք որ կարգացւան,
Եկեղեցիք բերկրեալք ցընծան,
Եւ ժողովուրդս որ օրհնեցան:

5 Աւուրկեցին զքաղաքս լրման,
Եւ նաւեցին քաղաք Կաֆայն.
Կաֆայեցիք խիստ ցընծացան,
Իբր զառաքեալսն տէրունական:

Ելեալ զնացին Ղարապօղտան,
10 Սէշով քաղաք քրիստոնեայք կան.
Ամենն տեսին ուրախացան,
Մինչ ի պարոն և օյթերնայն:

Սէշովացիք զնոսա տեսան,
Խիստ պատուեցին և օրհնեցան.
15 Իլով քաղաքն յուղարկեցին,
Շատ քրիստոնեայք որ ի հոն կան:

Իլովացիքն երբոր տեսան,
Հանց պատուեցին սրբոց նըման,
Զինչ սուրբ Գրիգոր պետ պարթևեան,
20 Լուսաւորչին թոռանց նըման:

Ցընծան նորա ի ժողովն այն,
Շուրջառք և զգեստք խիստ պատուական,
Իլով քաղաքէն առին ելան,
Դարձեալ եկին ի Աղբիրման:

25 Երբոր հասան ի Աղբիրման,
Խիստ խընդութեամբ բերկրեալ ցընծան.
Անտի նաւեալ եկան հասան,
Որ է Պօլիս Կոստանդիան:

Հիւրեր եկին մեզ աննըման,
30 Զինչ ըզհրեշտակք Աբրահամեան:

Ոնց Ստամպոլցիք զնոսա տեսան,
Տեառն Աստուծոյ շատ գոհացան:

Անդ ժողովուրդք ժողովեցան,
Եւ ասացին ամենեքեան,

5 Թէ «Մի երթայք դուք միաբան՝
Կաթողիկոսն եղեալ վախճան»:

Յայնժամ նըստեալ և խորհեցան,
ԶԴաւիթ շըլիկեն ի տեսութեան,
Ոնց որ հասաւ յԱմասիան,

10 Լուք մատնեցին զինքն ի յատեան»:

Անդ անօրէնք ժողովեցան,
Որդիքըն նեռ և կորրստեան,
Պիղծ Յուդայի եղեն նըման,
Որ մատնեցին զՏէրն ի յատեան:

15 Յառմամբ եկեալ զԴաւիթ տարան,
Պարոն որդոյն դուռն ի տիվան,
Ասին չաշուտ են միաբան,
Սօֆին շըլիկել ի Ֆրանկիստան:

Եդին ի բանտ և ի զընտան,
20 Զինքն մատնեցին ի ըսկէնճան,
Ըզխեղճ մարմինն ի տաքացան,
Ի չարչարանքն մաշեցան:

Անտի տուեալ ի զօրական,
Վիզն ի զէնճիլ, ձեռն ի կիլապչան,
25 ԶԴաւիթ բերին ի մեծ տիվան,
Տարին ձգեցին զափուճոցն օտան:

Լուք, զափուշիքն ամենեքեան,
Ի ձի հեծեալ վանքըն հասան.
Երբ նուիրակըն զնոսա տեսան,
30 Զասի հարեալ զերդ զուռ դողան:

Յ. Ամասիան. 21. զխեղճ.

Եկեալ տարան զնոսա լուման,
Ի մեծ վէղիրն Ալի փաշան.
Յայնժամ տեսեալ ըզերրորդեան,
Ասէ. «Բերէք վազն ի տիվան»:

5 Բերին զինքեանք վազն ի տիւան,
Հաւսար նըստան երեք փաշան,
Հարցաբըննեն զամենեսեան,
Սուշ մի գըտնուն նոցա վերան:

10 Անտի ելեալ խոնտըար մրտան,
Նա էր աս'ցեալ դիժար հրաման.
Ասաց. «Ձգեցէք զափուճոցն օտան,
Մէկ քանի օր տան ըսկէնճան»:

Նաքա ելեալ ամենեքեան,
Ի խոնտըարէն առեալ հրաման,
15 Լուք կացուցին այլ մի տիվան,
Ըմբըռնեցին առեալ տարան:

Սուրբ Յովհաննու պէս բանտ տարան,
Զինչ Քրիստոսի օրն ըմբըռնման.
Ի չարչարանքըն զանաղան,
20 Աւել աւուրս հնդետասան:

Օրն էր շաբաթ սուրբ կատարման,
Նահատակացըն երրորդեան,
Գըլխատեցին զամենեսեան,
Լոյս կիրակի՝ օր յարութեան:

25 Յովհաննու պէս գըլխատեցան,
Կամ Յակոբու առաքելեան,
Որ է մարմինն ի ըսպանման,
Զաւուրս երրորդ անթաղ մընան:

Սըրբոց մարմինքն որ հոն կեցան,
30 Ոչ յերեսներն թարչամեցան,
Լոյսն էր իջեալ աստղանըման,
Զայն լոյս տեսեալ շատ մըսըլման:

Յետոյ գնացեալ էմին խսճան,
Մօտ մեծ վէզիրն Ալի փաշան,
Իբլ ըղժովսէի Յրեմաթեան,
Խընգրել զմարմինն տէրունական։

5 Նա էր տուեալ աղէկ հրաման,
Երնա թաղէ զամենեսեան,
Զամէն ատէթն արէք լրման,
Զինչ ձեր օրէնքըն տայ հրամանս։

10 Իսկ վարդապետք ժողովեցան,
Եղիսիոպոսք հաւաքեցան,
Եւ կրօնաւորք շատ միաբան,
Սըրբոց թաղումն գումարեցան։

Երիցանիք խիստ զանազան,
Մեծ ու կըրտսեր աշխարհական,
15 Ի հոն հասին ամենեքեան,
Եւ սուրբ թաղմանն արժանացան։

Բամիւ կանգնին կարգ կատարման,
Եւ կատարեն զամէնն լրման,
Պատնեն զմարմինքըն միաբան,
20 Եւ սահմանեն ի մի տապան։

Կանայք բազում ժողովեցան,
Լալականներ սգբերական,
Շատ լացուցին զամենեսեան,
Մինչ սար ու ձոր ի լաց ելան։

25 Երեք մանկանց սըրբոց նրման,
Երեքըն մի տապան եզան,
Արժանացան սուրբ հանգրստեան,
Գուք այլ կացէք ուրախութեան։

Բամիւ զամէնքըղ միաբան,
30 Զձեզ աղաչեմ զամենեսեան,

15. ամենքենեան. 28. ուրախութեամբ.

Ես Յովհաննէսըս անարժան,
Եմ քահանայ գործովս ունայն:

Նըւիրկերուն օր կատարման,
Սակաւ բաներս որ գրրեցան,
5 Ով ոք ասէ ըզհայր մեղայն,
Յիշեալ լիցի յարքայութեան:

Այս գործեցաւ ի մեծ թուական,
Ինքն հարիւր թիւն էր լրման,
Յիսուն և հինգ թիւ յաւելեան,
10 Հոկտեմբերի եօթնհասեան:

Զձեզ աղաչեմ զամենեսեան,
Ո՛վ ընթերցողք տեսրք սըրբազան,

Թաղթիրութիւն շանէք. Արարիչն Աստուած օրհնէ զձեզ.
անմեղադիր լիբսւք, զի կար մեր այս էր:

Յիշեալ վիպաբանական տաղը հրատարակեց նախ
Արարատ ամսագիր, 1869, էջ 228—5, հետևեալ վեր-
նագրով. «Տաղ վասն Ս. Էջմիածնայ նուիրակներու
գլխատմանն»: Թէև Արարատը ո՛չ մի տեղեկութիւն
չէ տալիս թէ ո՞ր տեղից հանուած է նոյն տաղը, բայց
անտարակոյս է թէ հանուած պիտի լինի Ս. Էջմիածնի
մի ձեռագրից. գծբախտաբար մենք գրան այժմ չենք
հանդիպել:—Տաղի հեղինակն է ոմն Յովհաննէս քա-
հանայ, ինչպէս յատուկ յիշուած է էջ 345 տող 1:
Տաղի սկզբնատուերն էլ յօդոււմ են «Ի ՅՈՎԱՆԷՍ ԻՑԵ
ՀԱՅՈՑԵԱՆ Ե ԲԱՆՍ ԱՅՅ ՅՆԻԵՐԿԵՐՆԱ». սոցա մէջ ան-
հասկանալի են ԻՑԵ և ՅՆԻԵՐԿԵՐՆԱ. Գալուստ Տէր
Մկրտչեան կարծում է թէ առաջինը պէտք է կարգաւ
երիՑԵ, ուստի ենթադրել թէ երկու տուն պակաս է,
Ե և Բ սկզբնատուերով. իսկ վերջինը նա համարում է
տեղի անուն, որտեղ ծնուել է Յովհաննէս քահանան:

7. Թվական. 9. Ժե.

ԸՆԵՏԻՔ ԿՐՕՆԵՐՈՐ

† 1509 թիւ. 11 գշ.

Տաղ տէր Աւետիք կրօնաւորին որ նահատակեցաւ
ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց ի նահանգին Ղրիմի,
ի վերայ ճանապարհին սուրբ Նշանի վանիցն—և զոր շի-
նեաց տէր Յոհաննէս Սեբաստացին, զոր կայ մինչև ցայսօր
ձ մեզ օգնական և պահապան:

Հիւսիսական կողմ աշխարհէ
Մինըն ընտրեալ Հայոց ազգէ,
Ինքն ի բարի շառաւիղէ,
Սուրբ և մաքուր յորովայնէ:

10 Բնութեամբն քաղցր էր և բարի,
Կերպարանօք զարմանալի,
Գեղ երեսացըն հրաշալի՝
Լուսոյ նրման զերդ հրեշտակի:

Անձամբն ճոխ գեղեցկալի,
15 Ստեղծեալ ձեռօքն Քրիստոսի,
Երրորդութեանըն սիրելի,
Յամէն ազգաց էր գովելի:

1. և կրօնաւորի. 2. փի. ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց և ի դա-
թարաց. | և ի հանգին. 3. և ի վերայ. | և յունի վանիցն և. | և շին-
եալ է. 4. և յունի գոր կայ...պահապան. 17. և ամէն

Աբեղութեան կարգն ընկալեալ,
Ըղիւսութիւնն ամբողջ պահեալ,
Քահանայ աստըւածարեալ,
Աստուած անմահ պատարագեալ:

5 Անմարմնոց վարըս ըստացեալ,
Սիրով հրեշտակքն ցանկացեալ,
Խորհրդական անուն առեալ,
Տէր Աւետիք էր անուանեալ:

Յեկեղեցին երբ մըտանէր,
10 Իբրև ըզլոյս զամպար վառէր:
Երբ պատարագ մատուցանէր՝
Իւր սուրբ մատանցըն շող կաթէր:

Հոգոյն սրբոյ էր բնակարան,
Ծնորհօք լըցեալ էր եօթնարփեան,
15 Փիլիսոփայ էր աննըման,
Ձուսումն ունէր աստուածական:

Չայնըն քաղցըր ազնրւական,
Գարբիելեան փողոյն նըման,
Չեռաց շընորհըն զանաղան,
20 Իրագիր ծաղկօղ աստղանըման:

Ձարմանալի պատկերահան,
Դրոշմէր ըզտիպ աէրունական
Ըզտիրամօր սուրբ կուսական,
Թուր զամէն տնօրինական:

25 Ուրբ ուղղափառ դաւանեցան՝
Ձամէն սըրբոց համանըման,
Առաքելոցըն միաբան,
Մարտիրոսացն որք ճրգնեցան:

2. և անբողջ. 5. 1 վար: և վարս. 7. 1 խորհրդական. 8. և անյանեալ.
12. փխ. շող և լոյս. 13. 1 սրբայ. 20. 1 աստղանման. 23. 1 ըզտիրամօրն.
24. և տնօրինական.

Հայոց մեծաց ի թուականին
Ինքն հարիւր յիսնէութին
Ի տասնմէկ դեկտեմբերին
Եւ ի յաւուր երեւշաբթին՝

5 Արեան արբուքն Ուլլան խանին
Չար զինուորքն ի դէմ ելին,
Ըզսուրն իւրեանց մերկացուցին,
Ձտէր Աւետիբըն խոցեցին:

Եւ վարդազոյն արիւն հեղին,
10 Իբրև ըզՏէրըն խոցեցին,
Եւ սուրբ մարմինն յերկիր անկեալ՝
Ի մէջ արեան թաւալեցին:

Լոյսն ի յերկնից ճառագայթեալ,
Ըզսուրը նըշխարսըն պարսիակեալ,
15 Ձբոլոր զամէն լուսով լրցեալ,
Իբր ըզճըրագ լուսոյ փայլեալ:

Յայնժամ հըրաշ մի երևեալ,
Ըզսուրը մարմինսըն իւր շարժեալ,
Ձինքըն բոլոր ձեացուցեալ,
20 Դէմ երեսին խաչակընքեալ,

Չաստուածութիւնըն դաւանեալ,
Իւր սուրբ արեամբըն մըկըլտեալ,
Սուրբ նահատակ վերագըրեալ,
Ի դըպրութիւն կենաց կարգեալ,

25 Ըզսուրը հողին իւր ունանդեալ,
Ձերանութեան պըսակն առեալ,
Եւ յիշատակ նորին օրհնեալ,
Ի Գրիստոսէ փառաւորեալ:

2. ի հարիւրա. | ս իւնէութին. 3. ի տասնումէկ. | ի դեկտեմբերին.
4. ս ի աւուր. | ի նորեքչափթին. ս նորեքչափտին. 5. ս արբունք. | ս ու-
լան. 6. ս զինուորքն. 9. ի լուսի եւ. | ս վարդազոյ. II. ի լուսի եւ. 12. ի թա-
ւալեցաւ. 13. ս լոյս. 16. ս լոյսոյ. 17. ս այնժամ. | ի հրաշ. 18. ի մարմինսն.
24. ս ի դպրութի. 25. ս լուսի ըզսուրը... փառաւորեալ, օղ 25-26.

Վարդապետ երգօղ բանիս,
Ո՛վ նահատակ տէր Աւետիս,
Անճառ լուսով լուսաւորիս,
Պայծառ փառօք դու պրսակիս:

5 Առաքելին գեղն երանեալ՝
Զքո սուրբ նըշխարսըդ հանգուցեալ.
Դու հիւանդաց բըժիշկ եղեալ,
Քրիստոս Աստուած փառաւորեալ:

Հօրըն փառք, Որդոյն պատիւ
10 Եւ սուրբ Հոգոյն այժմ՝ յաւիտեանս,
Յաւիտեանքս յաւիտենից
Փառաքալ օրհնեալ ի Քրիստոսէ:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 10 ձեռագրերը.
1 էջ 88 տ—89 ա, և 209 բ—210 բ: Նահատակութեան
ճուղականն է ըստ տաղի ՁԾԸ (=1509) դեկտեմբեր 11,
չորեքշաբթի: Սակայն 1509 թուի դեկտեմբեր 11-ին
համապատասխանում է երեքշաբթի օրը, իսկ չորեք-
շաբթի օրը դեկտեմբեր 11-ին ընկնում է 1510 թուին:
Կարելի է ենթադրել որ սկզբնական բնագրում գրուած
է եղել. «Եւ ՚ի յաւուր Գ-շաբթին», որ և յետոյ ար-
տագրողներն չփոթմամբ կարդացուել է «Գ-շաբթին»
ուրեմն և «չորեքշաբթին» փոխարէն «երեքշաբթին»:
Այս ենթադրութիւնը մեզ աւելի քան հաւանական է
թաւմ: Կարելի է և ուրիշ կերպ հշտել նահատակու-
թեան ժամանակը՝ ընդունելով Հայոց ՁԾԸ թիւը ճա-
մատապատիւսն և ռոմէական 1510 թուի, որ համաձայն
չէր լինի ապօրոսկան անշարժ տոմարի հաշիւներին:

Ի. և երգող. 6. և զքոյ. | 1 նըշխարսըդ. 7. | լուսն դու. | 1 բժիշկ-
11. | յաւոց. և աւիտեանս.

Հայոց մեծաց ի թուականին
Ինքն հարիւր յիսնէութին
Ի տասնմէկ դեկտեմբերին
Եւ ի յաւուր երեկշաբթին՝

5 Արեան արբուքն Ուլլան խանին
Չար զինուորքն ի դէմ ելին,
Ըզսուրն իւրեանց մերկացուցին,
Ձտէր Աւետիքըն խոցեցին:

Եւ վարդազոյն արիւն հեղին,
10 Իբրև ըզճէրըն խոցեցին,
Եւ սուրբ մարմինն յերկիր անկեալ՝
Ի մէջ արեան թաւալեցին:

Լոյսն ի յերկնից ճառագայթեալ,
Ըզսուրը նըշխարսըն պարսիակեալ,

15 Ձբոլոր զամէն լուսով լրցեալ,
Իբր ըզճըրագ լուսոյ փայլեալ:

Յայնժամ հըրաշ մի երևեալ,
Ըզսուրը մարմինսըն իւր շարժեալ,
Ձինքըն բոլոր ձեացուցեալ,

20 Դէմ երեսին խաչակընքեալ,

Չաստուածութիւնըն դաւանեալ,
Իւր սուրբ արեամբըն մըկըլտեալ,
Սուրբ նահատակ վերագըրեալ,
Ի դըպրութիւն կենաց կարգեալ,

25 Ըզսուրը հոգին իւր աւանդեալ,
Ձերանութեան պըսակն առեալ,
Եւ յիշատակ նորին օրհնեալ,
Ի Քրիստոսէ փառաւորեալ:

2. 1 հարիւրա. | ւ իսնէութին. 3. 1 ի տասնումէկ. | 1 դեկտեմբերին.
4. ւ ի աւուր. | 1 չորեքշաբթին. ւ չորեքշաբիտին. 5. ւ արբունք. | ւ սու-
լան. 6. ւ զինուորքն. 9. | լուսի եւ. | ւ վարդազոյ. II. | լուսի եւ. 12. 1 թա-
ւալեցաւ. 13. ւ լոյս. 18. ւ լոյսոյ. 17. ւ այնժամ. | 1 հրաշ. 18. 1 մարմինսն.
24. ւ ի դպրութի. 25. ւ լուսի ըզսուրը.... փառաւորեալ, ռոյ 25-26.

Վարդապետ երգօղ բանիս,
Ո՛վ նահատակ տէր Աւետիս,
Անճառ լուսով լուսաւորիս,
Պայծառ փառօք դու պրսակիս:

5 Առաքելին դեղն երանեալ՝
Զքո սուրբ նըշխարսըդ հանգուցեալ:
Դու հիւանդաց բըժիշկ եղեալ,
Բրիստոս Աստուած փառաւորեալ:

Հօրքն փառք, Որդոյն պատիւ
10 Եւ սուրբ Հոգոյն այժմ՝ յաւիտեանս,
Յաւիտեանքս յաւիտենից
Փառալս օրհնեալ ի Բրիստոսէ:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 10 ձեռագրերը:
1 էջ 88 տ—89 ա, և 209 բ—210 բ: Նահատակութեան-
Թուականն է ըստ տաղի ՁԾԸ (=1509) դեկտեմբեր 11,
չորեքշաբթի: Սուկայն 1509 թուի դեկտեմբեր 11-ին
համապատասխանում է երեքշաբթի օրը, իսկ չորեք-
շաբթի օրը դեկտեմբեր 11-ին ընկնում է 1510 թուին:
Կարելի է ենթադրել որ սկզբնական բնագրում գրուած
է եզել: «Եւ ի յաւուր Գ-շաբթին», որ և յետոյ ար-
տագրողներէց շիոթմամբ կարդացուել է «Գ-շաբթին»
ուրեմն և «չորեքշաբթին» փոխարէն «երեքշաբթին»:
Այս ենթադրութիւնը մեղ աւելի քան հաւանականն է
փաստւում: Կարելի է և ուրիշ կերպ ճշտել նահատակու-
թեան ժամանակը՝ քնդաւնելով Հայոց ՁԾԸ թիւը հա-
մապատասխան Հռոմէական 1510 թուի, որ համաձայն-
չէր լինի սովորական անշարժ տոմարի հաշիւներին:

1. և երգող. 6. և գրոյ. | 1. նըշխարսըդ. 7. 1 լուսաւոր. | 1 բժիշկ-
11. 1 յուսոյ. և աւիտեանս.

ԽՈՂՈՑՈՒՐ ԿՈՂՐԵՑԻ

† 242=1517 «գրիչ 5, կր».

Սա էր յերկրէն Կողբայ, որ եկեալ ընտանեօք իւրովք
 ի քաղաքն որ կոչի Ամիթ՝ և բնակեցաւ անդ ժամա-
 նակս ինչ. Եւ յաւուր միում գնացեալ ի շուկայն
 առնուլ հաց վասն ընտանեաց իւրոց՝ և հանդիպեալ
 5 նմա Բ զօրականք՝ ասեն ցնա. «Հայ ես թէ Տաճիկո՛ւ
 Եւ նա ոչ գիտէր թէ զինչ ասեն նորա. Եւ ասաց
 թէ «Հայ եմ». Եւ նորա ճիշ բարձեալ թէ «Այս Հայս տաճ-
 կացաւ», և բերեալ սուտ վկայս կացուցին ի վերայ նորա,
 և կարեալ կապեցին զնա, և առեալ տարան առաջի փա-
 10 շային և դատաւորին. Եւ նորա ողբանօք և սպառնալեօք
 շատ ջանացին և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա. զի
 նա վառեալ էր ի սէրն Քրիստոսի և դաւանէր զՔրիստոս
 Աստուած: Եւ նոյնժամայն հատին ի վերայ նորա վճիռ
 մահու, զի հրով այրեսցեն զնա:

15 Յայնժամ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն,
 և գրոհ տուեալ Տաճկացն՝ ժողովեցին փայտ և կուտեցին

1. B ընտանօք. | B իւրօք. 2. B յամիթ. 3. f յուկի եւ. 5. փխ. ասեն
 ցնա f և ասեն. | փխ. տաճիկ f այլազգի. 6. փխ. ասեն f առնեն. 7. փխ.
 հայ եմ f հայիմ. | f բարեալ. | փխ. այս հայս տաճկացաւ f աչս այլ-
 ազգի եղև. 9. փխ. զնա f զձեռն յետս. | f տարան զնա. 10. փխ. եւ
 նորա... ջանացին f եւ նք շատ ողբանօք ջանացին. 11-12. փխ. զի նա
 վառեալ էր f այլ էր նա վառեալ. 13. f վիճիռ. 14. f մահուան. 16. f
 տվեալ. | փխ. տաճկացն f այլազկացն. | f կուտեցին.

իբրև զբուր մի ընգրէմ սրբոյն. Եւ խրատ տային նմա թէ
 «Ուրացիր զՔրիստոսս և եկ ի յօրէնս մերս»: Եւ նա ամե-
 նեին ոչ խօսէր ընդ նոսա, այլ օրհնէր զԱստուած և ասէր
 թէ «Ես քրիստոսնեայ եմ»: Եւ նոյնժամայն բորբոքեցին
 9 զհուրն և արկին ի ձեռսն և յոտսն շղթայս, և բուռն
 հարեալ զօրականացն և տարան զնա մերձ հրոյն, զի խո-
 րովեսցեն և ապա այրեսցեն: Եւ ճենճերէին ոսկերք ան-
 դամոց նորա, և նա էր ի մէջ նոցա՝ որպէս զգառն ի մէջ
 10 գայլոց: Եւ օրհնէր զԱստուած և ասէր. «Աստուած իմ,
 Աստուած իմ, օգնեան ինձ»:

Եւ մի ոմն ի զօրականայն հարցեալ թէ «Ձի աղա-
 զակէ մարդն այն» եւ նաքա ասեն թէ «Չայս ասէ—Աստ-
 ուած իմ, Աստուած իմ, օգնեան ինձ»: Եւ նա քարշեալ
 զսուսերն իւր և հատեալ զգլուխ սրբոյն՝ և նա այնպէս
 15 կատարեցաւ ի Քրիստոսս, բարի հաւատով, յապրիլ ի Ե, յա-
 ւուր Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին, ի թուին Հայոց
 ԹՃԿԶ ամին. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Եւ այն զօրականքն որ մատնեցին զսուրբն՝ եհար
 մինն զմիւսն թըլանկովն և եսպան: Եւ զսպանօղ ընկերին
 20 բերեալ կապեցին ի ձիոյ ադի և ի Դ դուռն քաղաքին
 ի շուռ ածին՝ մինչև կոտորեցան ամենայն անդամք նորա:
 Եւ զպեղծ մարմինն բերեալ զարկին ի չանկալն՝ որ հարեալ
 էին ի մէջ շուկային ի փառս սատանայի: Եւ սուրբ վկայն
 Քրիստոսի Խաչատուր հանգեալ ի դասս մարտիրոսաց:

1. ք բուր. | փխ. խրատ տային | խրատէին. 2. փխ. ի յօրէնս | յօ-
 րէնս. 4. ք յունի թէ. 5. ք ի ձեռն և յոտն. 6. ք հարեալ գնա. | փխ.
 խորովեսցեն | խոովեսցին. 8. ք գառն. 13. փխ. նա ք նք. 14. փխ. և
 նա այնպէս ք եւ նոյն ժամայն. 15. ք ապրիլ. | Բք ի է. 16. ք յաւետեաց.
 | ք աստուածածնին ի փառս քի. | ք ի թկնս. | ք յունի հայոց. 17. ք ջ
 և ի կզ ամին. | ք յունի ամին. | ք իշատակն. 18. փխ. զսուրբն ք գնա.
 19. ք մին. | ք յունի թըլանկովն. | ք եսպան գնա. | փխ. եւ զսպանօղ
 ընկերին ք եւ միւսն որ ըսպան գրնկերն. 20. ք յունի բերեալ. | փխ. և
 ի Դ դուռն ք մինչև վերջ ք յունի և քարշեցին մինչև սատակեցաւ: Խակ
 սուրբն խաչատուր ի քրիստոսէ պակեցաւ:

Յյո վկայաբանութիւնն ունին միայն Բ՛ գեա-
զրերը՝ քաղաք Խ—դեկտեմբեր Զ, Էքեջէ աւագեարեց
և Դաւիթ Կարբերդցուց յետոյ, այս վերնագրով՝ «Ի
սմին աւուր (ի յայսմաւուր) յիշատակ (ի յիշատակէ)
սրբոյն Խաչատրոյ որ ի յամիթ կատարեցաւ»։ Բ էջ
165 բ'—", և էջերը նշանակուած չեն։ Չամչեան, Գ.
516 այս նահատակի մասին ունի միայն յաջորդ փոք-
րիկ տեղեկութիւնը. «Ի Թուին ԶԿՁ կատարեցաւ հրով
յձմիր քաղաքի Խաչատուր Կողբացի. յորում ժամա-
նակի յունին սյազգեք և գիւթուղիկէն Ամգայ զհոյա-
կապ եկեղեցի սրբոյն Քոյոսի և արարին իւրեանց
մզկեթ»։

Ի ձեռագիրը տաճիկ բառի փոխարէն գրում է
այլազգի։ Մեր վերևի ծանօթութեանց մէջ նոյնը Կիւս-
տել էինք V ձեռագրի վերաբերմամբ (էջ 217)։

Մեր ունեցած այս կրկու ձեռագրերի համաձայն՝
նահատակութեան Թուակունն է ՔճԿՁ (=1517), «յապ-
րիլ ի է, յաւուր Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին»։
1517 Թուին Չատիկը ապրիլի 12-ին ընկնելով՝ Աւե-
տեաց տօնը կրինի ապրիլի 5-ին կիրակի, ուստի և
ձեռագրերի վկայութիւնը «յապրիլ ի է» ուղղում ենք
«յապրիլ ի Ե»։ այսպիսով կըստանանք վկայաբանութեան
ուղիղ ամսաթիւր և օրը՝ 1517 Թ. ապրիլ 5, կիրակի։

ԱՍՏՈՒՆՆԵՐԻ ԽՅՈՒՄՆԵՐ

† ՋԿԸ=1519

Վաճառական մի հայ և յոյժ ճարտասան՝
Մըխիթար Բաղեչցի և աստուածածան,
Գրնաց նայ ի սահմանս Ատրրպատական,
Ի Ղուժ և ի Յիրաղ և ի Խորասան:

5 Եհաս ի Սամարղանդ և ի Պուխարայ,
Եմուտ ի Հընտուստան և անտի գընայ
Ի մէջ հըռչակաւոր քաղաքըն Խըթայ,
Ուր մուշքն է պատուական, երէոյ նաֆայ:

Խըթայ մերձ սահմանաց Չին և Մաչինայ,
10 Եւ անդ լինի ուզանդն, չըքնաղ չինին գայ:
Անդ է նահատակեալ Առաքեալն Թումայ,
Հարեալ ի մըշգեհէ, այսպէս գըրեալ կայ:

Եւ են աշխարհն ամէն կուսպաշտ հաւատով,
Ոչ ճանային զՈրդի, սուրբ զՀոգին կամ զՀայր,
15 Ձանեղ աստուածութիւնն՝ անձինք հաւասար,
Ստեղծօղն արարածոց և ըզլոյտն անճառ:

2. | Լբաղիչեցի. 6. | հնտուստան. 9. | և Խըթա. | և մաչինա. 10. |
գա. II. | առաքեալ. | և գումա. 12. | մշգեհէ. | և կա. 14. | և ճանաչեն.

Զիջումըն Միածնին յերկիր հեզարար,
Զմիանալն ի բնութիւնս՝ որ մարմին էառ,
Զբւեռիլն ի խաչին, զդժոխսոցն աւար,
Նըստեալ Հօր ընդ աջմէ ի քրովբէից կառ:

5 Անտեղեակ լ անծանծթ են այսրմ՝ շնորհի.
Աշխարհըն Խըթայու՝ զոր այժմ՝ յիշեցի,
Զասեն ըզմիւսանգամ գալուստն Յիսուսի՝
Որ կեանք և փրկութիւն է ամենայնի:

Ելեալ ի Խըթայու զօրքըն հեծելին,
10 Եւ դէպ ի յարևելս չըւեալ գընացին.
Եւ ազգ մի բովանդակ զամէն գերեցին,
Զոր ի լեզուն իւրեանց Ղալմուխ կոչէին:

Զմանկունքըն գերելոցըն վաճառէին,
Յորմէ առեալ տըղայ մի Մըխիթարին,
15 Տանէր խընամբ նորա զինչ իւր զաւակին.
Ապա դէպի յաշխարհըս մեր գիմեցին:

Ըզծով և ըզցամաք նոքա կոխեցին,
Եւ յԱլանաց երկիրըն ժառանեցին.
Մատնեցին ըզտըղայն երկրի իշխանին,
20 Եւ նայ ընչիւք իւրովք գընեաց երեք կին:

Բերեալ ի բուն քաղաքըն Մըխիթարին
Զբարի մանուկն ընտրեալ և զառաքինին,
Հաճեալ հաւանեցաւ կամօքն իւրային,
Ասաց թէ «Մըկըրտիմ՝ յանունն Յիսուսին»:

25 «Հաւատամ ես ի Հայր և Որդի նորին,
«Երկըրպագեմ հօգովս Հոգոյն ճըշմարտին,
«Մի կամք և մի բնութիւն որ ոչ բաժանին»:
Զանունն Աստուածատուր նորա կոչէին:

4. Նստեալ հար. | ի քրորէից. 5. Նշնորհի. 8. Ն փրկութի. 9. Ն
ի խթայու. 10. Ն յարևելս. | Ն ղնացին. 14. Ն որմէ. | Ն տըղա. | Ն մըխի-
դարին. 16. Ն ապայ. | Ն հրս. 18. Ն ալանաց. 20. Ն ընչիւքն.
22. Ն մանուկ. 24. Ն մկըրտիմ. | Ն անունն. 28. սկսեալ անունն քա-
ռից լ-ի մէջ քերք k ղնկած:

Ուսաւ լեզու և գիր նա վաղվազակի՝
Շնորհօքն Աստուածատուր և Հոգոյն տեղի,
Անձամբն վայելուչ, բնութեամբն էր բարի,
Տեսլեամբն էր գեղեցիկ և զարմանալի:

5 Զընթացս երանելոյն տեսեալ սատանի՝
Զհաւատն որ առ Քրիստոս, զգնացսըն բարի,
Լինէր հեղձամբղձուկ առաջին չարին,
Բորբաքեաց ըզնախանձ դառնութեան բոցի:

10 Ի չար նախանձ վառեալ զազգն Իսմայելի,
Թերևս յափըչտակէ զժառայն Յիսուսի.
Դրրդեաց ի բարկութիւն զորդիսն Հագարի.
Ասեն ըզմանկանէն՝ «Որդի է թուրքի»:

Գնացեալ առ ամիրայն չարախօսեցին.
Եկեալ զԱստուածատուրն ատեան կոչեցին.

15 Զարգործ պրղծասէրքն և որդիքըն ժանտին՝
Նրման երբայական տիրասպան գընտին:

Ասեն. «Ի ու մըսըլման, ազգէ Մահմէտին.
«Ի բնց թող ըզՔրիստոս և զհաւատ նորին.
«Թէ ոչ տանջենք ըզքեզ սաստիկ 'ւ ահագին»:

20 Ասաց. «Ես ոչ փոխեմ զլոյսն ընդ խաւարին»
Ետուր նա համարձակ ըզպատասխանին՝
Թէ «Քրիստոս է Աստուած 'ւ ես ծառայ նորին.
«Ինձ ուրանալ զՔրիստոս է անհընարին,
«Եւ կամ հընազանդել ձեր փեղամպէրին»:

25 «Պատրաստ եմ մեռանել վասն անուան Նորին,
«Այնմ՝ Որ եբարձ ըզփուշ մեր պատուհասին.
«Եբարձ նա ըզքացախ խառնեալ ընդ լեղին,
«Եհեղ զարիւն իւր սուրբ ի քառաթևին»:

Բազում թախանձանօք զնայ աղաչէին՝

30 Քաղցրութեամբ խօսելով և ոչ կարացին.

7. u հեղձամբղձուկ. 10. u ափըչտակէ. 11. u ագարի. 20. u զլոյսն.
28. u էհեղ. 30. u խօսելով.

Կապեցին զձեռս ի յետս և հարկանէին.

Տանէր նա խընդութեամբ տանջանաց նոցին.

Յաւուր ձրմերայնոյ ըզնա կացուցին,

Բերեալ դետն ի ներքոյ սառին անցուցին,

5 Որպէս սուրբ քառասունքն ի Սեբաստէին,

Անցաւ ընդ հուր, ընդ ջուր՝ ըստ երգոյ Դաւթին.

Ապա ի թիկնամէջքն հուր վառեցին,

Հըրով ըզհողաթափն ի սոն ագուցին,

Սըրով զբոլոր մարմինըն ծակտեցին,

10 Եւ կայծակուննս հըրոյ ի յերկու ձեռին.

Ոչինչ նա համարէր կըսկիծն ահագին,

Սիրով էր նա վառեալ ի յոյսըն վերին,

Արիաբար եկաց դէմ Բելիարին,

Եղև նա պատարագ Հօրն երկնաւորին.

15 Բերեալ ըզբարեյաղթ վըկայ Քրիստոսի,

Ետուն զնա ի մօլլայն զի օրէնքն ուսցի.

Ասեմ Մանկութիւն է սորա փոխելի,

«Դառնայ ի Քրիստոսէ սա վաղվաղակի»:

Մօլլա գֆթ բա փսար. «Ա՛յ սէիդի զատէ,

20 «Մ՛ն քուն քում ըռահի բամի էմպիլյա»¹⁾:

Ասաց թէ լիմ Աստուած ըստոյդ է Յեսա.

«Զի չար ու չի թափտիր քի շաւամ ճուտա»²⁾:

Մօլլա գֆթ քի «Պիմ, պըշաւ մըսըլման,

«Պը խաւան թու փէշի մա քըթապ ու զուրան»³⁾:

1) Պարսկերէն ملا گفت بايسر ای سيديزاده مه کن کم راه بام انبيا
—Մօլլան ասաց աղային. «Ո՛վ սէիդի որդի. մի՛ կարցնի մարգարէնների
արշալոյսի ճանապարհը»:

2) Պարսկերէն چه چار و چه تدبير که شوم جدا
چکای همنار (Յիսուսից) բաժանուելու:
3) Պրս. ملا گفت که بيا بشو مسلمان بخوان تو پيش ما کتاب وقرآن
—Մօլլան ասաց՝ «Արի՛, գարձիր մահմետական, մեզ մօտ կարգա գիրք
ու Ղուրան»:

6. Ո թաւթին. 18. Ո դառնա. | խկտուճ Կ սայ բոտից. 19. | մաւլլայ. | ստ.
20. | էմպիլայ. 21. | յետայ. 22. | ճուտայ. 23. | մաւլլայ. | | պիայ. 24. | մայ.

Ասաց թէ Վընստի է քոյդ և ունայն.

«Պէ մաստի մն քուն ճըհէլ ու նատան»¹⁾.

Մօլլա տէտի. «Օլ կիլ փէղամպէրէ եար,

Կեաւուրլարընկ տինին կոյնկլունկտէն չըխար»²⁾.

3 —«Ի քեզ սաստէ Յիսուս, մէնտէն իսրա վնր,

«Մալիպ մէ փարըստամ, մէճնուն պէխապար»³⁾.

Սովով և ծարաւով յոլով տանջեցին,

Ի հօւր 'ւ ի ջուր ըզնա անցուցանէին.

Ամիսս ութ անխընայ զնա չարչարեցին,

10 Շարժել ի հաւատոցն զնա ոչ կարացին.

Եկեալ ժողովեցան չարքն ի միասին,

Պատեալ շուրջանակի և քարկոծէին,

Քան զշուն և ըզգազան զնա գիշատէին,

Էառ զվախճանն անդրէն ի յասպարիսին.

15 Ամաց էր ժԸ վրկայս գովելի՝

Որ վրկայեաց անուն տեառնըն Յիսուսի.

Էր թիւն ինըն հարիւր վաթսուն և ութի,

Յորժամ Աստուածատուրն նահատակեցին.

Առ մեծ բաբունապետն ճառս այս յարմարի,

20 Որ և անուն նորա Իրիգոր յորջորջի.

Սորին սպասաւորէ և աշակերտի

Իրիգորիս՝ մականունս եմ Աղթամարցի.

1) Պարսկերէն نادان و جاهل —Անմտութեամբ մի աներ (ինձ) տգէտ և անուսն:

2) Թուրք. ملا دیدی اول کل بیغامبره یار کاور لرك دینن کککدن چیقار —Մօլլան ասաց. «Արի, մարգարէին բարեկամ եղիր, անհաւատ- ների կրօնը սրտիցդ հանիր»:

3) Թուրք. եւ Պրս. مندن اسرع وار صلیب می پرستم مجنون بیخبر —«Հեռացիր ինձնից շուտ. ես խաչն եմ պաշտում, ո՞վ յիմար անմիտ»:

2. u պէմ. | 1 նատէն. 3. | մաւլլայ. | 1 աւլկիլ. | 1 փէղամպարէ. 4. | կեաւուրլարուկտին կէնկլինտէն. 5. | իսրայ. 6. u փարստամ. 7. u յովով. 10. | զնայ. 13. u զգազան. | 1 զնայ. 14. u ի ասպարիսին. 18. u որժամ. 19. | բաբունաբետն. | u արմարի. 22. | u ախթամարցի.

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն 1 և Ե
ձեռագրերը՝ առաջինը էջ 97 ա—98 բ, այս վերնա-
գրով՝ «Տաղ ածատուր նահատակին, որ և խըթայեցի
գրեգոր կաթողիկէ ախթամարցոյ սասոցել»։ Իսկ երկ-
րորդը էջ 213 բ—218 ա, այս վերնագրով՝ «Տաղ խլա-
թեցի ածատուր նահատակի»։ Ցես և Սիսական 531,
ուր մերի հետ համեմատութեամբ շատ պակասներ
կան, ընդ ամէնը 31 տող պակաս. այս յապաւուս-
ներն եղած են կրօնական բովանդակութեամբ տողերի,
(յատկապէս միաբնակութեան վերաբերեալ մասերի)
և պարսկերէնով ու թուրքերէնով խառն տների մէջ
և Ալիշանի ձեռքով են՝ ինչպէս ցոյց են տալիս բազ-
մակէտերը։ Սիսականից արտագրութիւն է Կոստա-
նեանցի մէջ բերածը, Գրեգոր Աղթամարցի և իւր տա-
ղերը, էջ 88, նոյն պակասներով։

ԿՈՐԻՊԹՆ ՓՈՎՈՒՄԸ ՄԵԼԵՓՈՐՏՈՒ

† 229—1524

Սոյն վկայի մասին Չամչեան տալիս է հետևեալ
փոքրիկ ծանօթութիւնը, Գ. էջ 516.

Ի թուին 229 նոյնպէս հրով կատարեցաւ ի Մելաթի
նի քաղաքի՝ այն է Մալաթիա՝ Կարապետ փակակալ եկե-
ղեցւոյ:

ԳՈՒՑՈՒ ՄԹԵՆՈՒ

† 229=1524

Սա էր ի քաղաքէն Յամթայ՝ հաւատովն քրիստոնեայ
 և արուեստիւ նալպանտ, որդի առն արևորդոյ: Եւ մայր
 սորա էր դուստր քահանայի ի Պարսից քաղաքէն՝ որ կոչի
 Մարաղա: Ոլք ելեալ ի Մարաղայէ և եկեալ բնակեցան
 8 ի Յամիթ իբրև ամս իւր, եւ հայր սորա և եղբայրն երթային
 յեկեղեցին Յակոբկաց և Պուտախ գայր յեկեղեցիս Հայոց
 և զհայ լեզու ոչ գիտէր, այլ զթուրքին, զարապին և զա-
 ճամին ճարտար գիտէր: Եւ գայր հանապազ յեկեղեցին և
 ունկն դնէր աստուածային գրոց և ոչ կարէր իմանալ: Եւ
 10 յաւուր միում տրտմեալ էր և հառաչէր ի խորոց սրտէ
 և ասէր. «Երանի թէ լինէր որ որ զասացեալն ի քահա-
 նայիցն զոր ընթեռնուն ի սուրբ գրոց, պատմէր ինձ, թէ
 աստուածային Գիրք և Աւետարան զի՞նչ կու հրամայէ
 վասն մեղաց և արդարութեան, վասն դատաստանին և
 15 տանջանացն, վասն ճգնաւորաց և մարտիրոսացն, վասն
 առաքելոցն և մարգարէիցն, որ սիրտ իմ առնէր դադար
 ի տրտմութենէս զոր ունիմ, վասն չիմանալոյս զընթերց-
 ուածս սուրբ Գրոց»:

Եւ ես Մկրտիչ արեղայ՝ էի լուսարար և աւելածու
 20 սուրբ Կիրակոսի եկեղեցւոյն, և գիտէի զարապ լեզուն:
 Եւ յաւուր միում եկեալ առ իս Պուտախն, որ է Բարու-

նակ, և ասաց. «Տէր եղբայր, պարտ է քեզ պատմել ինձ
զմեկնութիւնն աստուածային Գրոց, որ ես իմանամ թէ
ինչ կայ ի նմա:» Եւ բազում սէր և եղբայրութիւն եղ-
ընդ մեզ և ընդ քահանայից, և գայր հանապազ յեկեղե-
ցին, քահանայքն ընթեռնուին և մեք պատմէաք նմա զա-
մենայն: Եւ նա խնդութեամբ ընդունէր և ի միտս իւր
ամփոփէր: Եւ այնքան հմտացաւ սուրբ Գրոց, որ և զԱյս-
մաւուրսն բոլոր ի միտ էառ և կամէր հետևել հետոց նո-
ցա, որպէս և եղևն իսկ:

10 Եւ պնդեալ զինքն աստուածային օրինօքն, գայր ան-
խափան յեկեղեցին և աղօթէր առ Աստուած: Եւ հանա-
պազ տանէր ի տուն իւր զքահանայս և զաղքատս և կե-
րակրէր զնոսա, և բազում հարցաքննութիւն առնէր ընդ-
քահանայից, ի հին և ի նոր կտակարանաց: Այլ և զսովո-
15 րական քունն ի կանգուն անցուցանէր ի վերայ չուանի:

Ասաց ցամուսինն իւր. «Յայսմ հետէ լեր դու ինձ իբրև
զքոյր:» Եւ նա ասաց. «Որպէս դու, նոյնպէս և ես, թէ
ի պահս և թէ յաղօթս:» Եւ կացեալ Յ ամ այնպէս:

Եւ գային ի խանութ նորա այլազգիք, քանզի լսէին
20 վասն նորա թէ լաւ նասիմիք կու ասէ վասն հոգւոյ և
վասն Քրիստոսի, և լսէին ի նմանէ բան զարմանալի վասն
Քրիստոսի և վասն անաչառ դատաստանի նորա:

Եւ զի տեղեակ էր օրինաց նոցին, տայր զրոյց նոցա
ի հին և ի նոր կտակարանաց, թէ բազումք ի յառաջնոր-
25 դաց ձեռոց մեռան վասն անուանն Քրիստոսի, որպէս
զՄանսուրն, և զԹալիւն, և զՆասիմին, որ զմերթին տիկ
հանին: Եւ նոքա երթեալ պատմէին միմեանց և իմաստ-
նոցն ծածկաբար: Եւ գային ի խանութն և ոչ տային թոյլ
վաստակել և նա տանէր զնոսա դաղտ ի տուն իւր, կե-
30 րակրէր և քարոզէր նոցա յԱդամայ և ի մարգարէիցն
և յառաքելոցն, որ վասն Քրիստոսի քարոզեցին, զմար-
մնանալն Քրիստոսի, զվկրտութիւնն և զամենայն սքանչե-
լիան զոր արար: Եւ նոքա զարմացեալ ասէին. «Ապա ա-
ռաջնորդն մեր որպիսի մարգարէ էր:» Բարունակն ասէ:

«Առաջնորդն ձեր ոչ է մարդարէ, այլ կարապետ նեռինն. Գրիստոս՝ զոր ես Աստուած հաւատամ, վասն մեղաց քրիստոնէից, էառ զթագաւորութիւն նոցա և ետ ձեր առաջնորդին: Վասն զի ոչ կացին ի պատուիրան նորա և ի կանոնս, զոր եղ Գրիստոս ձեռամբ առաքելոցն և հայրապետացն:»

Եւ հաւանեալ նմա աւելի քան զ90 այր և հաւատացին ի Գրիստոս քարոզութեամբ նորա: Քանզի հմուտ առնէր զնոսա պատուիրանացն Գրիստոսի և զբանն կենաց սերմանէր ի սիրտս նոցա. և նոքա հաւատով ընդունէին. և բախէին զկուրծս իւրեանց. և ոմանք ի նոցանէ գլխաւորք և կարդացողք էին, և ոմանք տղայք. և բազումք ի նոցանէ յանձն առին մկրտիլ ի նմանէ: Եւ նա առեալ զնոսա տանէր ի տուն իւր և ձգէր զփրկական խաչն Գրիստոսի ի ջուր և առեալ հեղոյր ի վերայ գլխոց նոցա, յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. և այլ ոչինչ ասէր:

Եւ ամենայն քաղաքն զարհուրեալ էր ընդ համարձակ քարոզութիւն նորա, քանզի 1000 նասիմի աւելի գիտէր:

Յաւուր միում եկեալ 3 մանուկ յաշակերտաց իւր և 20 ասեն. «Ուսթա Պուտախ, եկ երթիցուք ի Քասական Շեխն.» (քանզի միտ եղեալ էին մատնել զնա): Եւ նա ասէ. «Զինչ կայ անդ զի երթիցուք:» Եւ նոքա ասեն. «Զամենայն բան գիտէ և առաւել զխորհուրդս մարդոյ:»

Եւ նա ելեալ գնաց ընդ նոսա և հեռի էր ի քաղաքէն տեղին՝ կիսոյ աւուր ճանապարհաւ: Եւ մին ի նոցանէ յառաջ գնացեալ ասաց նմա, թէ «Իերաք զոմն քրիստոնեայ առ քեզ. մի թէ դարձուցանես զնա յօրէնս մեր. քանզի արագ է լեզուն և տեղեակ օրինաց մերոց և իւրեանցն. և ոչ ոք կարէ յաղթել նմա, բայց դու միայն, զի զԳրիստոս Աստուած քարոզէ մեզ:»

Եւ հասեալ անդ սուրբն Պուտախ և զգիչերն ամենայն հարցաքննութիւն արարեալ ընդ միմեանս, մինչև ցառաւօտն: Եւ ասէ Շեխն ցՊուտախ. «Զի եկեալ ես առ իս:» Ասէ սուրբն. «Լուեալ եմ վասն քո, թէ զխորհուրդ

մարդկան գիտես»

Ասէ Շեխն. «Այո, գիտեմ»

Ասէ սուրբն. «Զինչ կայ յիմ խորհուրդս»

Ասէ պիղծն. «Դու միտ եղեալ ես գալ ի յօրէնս մեր»

5 Ասէ Պուտախ. «Քաւ լիցի ինձ այդ. սուտ է զոր լուայ վասն քո. գու խաբերայ ես. զփօսող պիտի առնուլ ի քէն. զի զմարդիկք կու խաբես, դրամ, ոչխար, ձի և ջորի ժողովես»

10 Եւ Շեխն այն բարկացեալ եհար զսուրբն և հրամայեաց արբանեկացն՝ վարել զնա յերեսաց իւրոց: Եւ գնացեալ ի քաղաքն, մատնեցին դատաւորին, թէ Պուտախն տաճկացաւ:

Կոչեաց զնա դատաւորն և ասէ. «Ուսթան Պուտախ, իրաւ է զոր ասեն վասն քո թէ տաճկացաւ»

15 Եւ ասէ սուրբն. «Քաւ լիցի ինձ ուրանալ զՅիսուս Քրիստոս, զարարիչն երկնի և երկրի»

Ասէ դատաւորն. «Եկ ի յօրէնս մեր և տաց քեզ բազում մեծութիւնս»

20 Եւ նա ետ պատասխանի և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր, դատես զիս սուտ վկայիւք. առաջի ահեղ ատենին տաս զիմ պատասխանին»

Եւ դատաւորն առ աչս մարդկան ետ արկանել զնա ի բանտ, զի կամէր արձակել զնա: Եւ յետ 3 աւուր հանին զնա ի բանտէն և օրն կիրակի էր: Եւ ժողովեցան 25 բազմութիւն քաղաքին անդ և զօրական մի Տուղուտ անուն՝ կալեալ զմորուացն, տարաւ առ դատաւորն բազում նախատանօք:

Ասէ դատաւորն. «Ո՛վ Պուտախ, գիտեմ զի իմաստուն մարդ ես և տեղեակ օրինաց մերոց. լսօղ լեր ինձ և եկ 30 ի յօրէնս մեր. և մի մատներ զմանկութիւն քո սուսերաց և հրոյ. այլ լեր ընդ մեզ պատուով»

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր և իմաստուն կարդացօղք. ասացէք ինձ, ո՞ր է առաջնորդն ձեր»
Եւ նորա ասեն. «Ի Մաքբայն է»

Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»
Եւ նորա ասեն. «Ոչ որ ի մարգարէիցն մնաց կենդանի»
Ասէ սուրբն. «Քրիստոս զոր ես Աստուած հաւատամ,
նոր է նա»

5 Եւ նորա ասեն թէ «Յերկինս է նա»
Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»
Եւ նորա ասեն թէ «Կենդանի է»

Ասէ սուրբն. «Ես զիմորդ թողում զարարիչն երկնի
և երկրի, զկենդանին և զկենդանատուն ամենեցուն և հե-
10 տեիմ մեռելոյն: Դուք այսօր զոր թագաւորի անուն կու
յիշէք. և զդրամն զոր ունիք, յոյր անուն է. կենդանի
թագաւորին, թէ մեռելոյն»

Եւ նորա ասեն թէ «Յանուն կենդանւոյն է դրամն»
Ասէ սուրբն. «Այդ ամենայն զօրքդ և հեծեալքդ ոյր
15 ի ծառայութիւն կայք. ողջ թագաւորին, թէ մեռածին»
Եւ նորա ասեն թէ «Ողջ թագաւորին»

Ասէ դատաւորն. «Թող փաշայն գիտենայ. օրէնք մեր
զսա ոչ առնէ արժան մահու, զի վնաս և հայհոյութիւն
ոչ խօսեցաւ» Եւ ասաց տանիլ զնա առաջի փաշային»

20 Եւ փաշայն յոյժ գովեաց զնա, և ձգեալ զձեռն ի վերայ
պարանոցի սրբոյն, համբուրեաց զնա և ասէ. «Զիմորդ կո-
րուսանես զմանկութիւն քո ունայն և զգեղեցկութիւն
երեսաց քոց յայրումն տաս հրոյ. եկ և ասա բան. և տաց
քեզ զինչ հաճոյ է քեզ և մեծ իշխանութիւն»

25 Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛վ թագաւոր.
զայդ ամենայն մեծութիւնդ՝ զոր խոստացար ինձ, անցա-
ւոր է թէ մնացական. և մեծամեծ թագաւորքն որ մեռան՝
զայդ մեծութիւնդ ընդ իւրեանս տարան, թէ աստ մնաց»
Եւ նա ասէ թէ «Աստ մնաց»

30 Ասէ սուրբն. «Ապա թէ աստ մնաց, ինձ չէ պիտոյ այդ
մեծութիւնդ՝ որ այսօր է և ի վաղիւն ի դժոխս իջանէ. ինձ
պիտոյ է Քրիստոս Աստուածն իմ և արքայութիւն նորա»

Եւ սուլտանն շատ ջանաց ողորմանք և սպառնալեօք,
և ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա և բարկացեալ ի վերայ

սրբոյն, ասէ. «Ո՛վ մարդ, այնչափ ազգի ազգի տանջանս
ածեմ ի վերայ քո, որ չէ եղեալ ի բազում ժամանակաց»:

Ասէ սուրբն. «Թէ զմարմինս ազգի ազգի տանջանք մաշես,
ոչ կարես խախտել զիս ի սիրոյն Քրիստոսի. հոգւոյս ոչ ու-
5 նիս իշխանութիւնս և զմարմինս որչափ կարես չարչարեալ»:

Յայնժամ հրամայեաց տալ զնա յայրումն հրոյ և ասաց
իշխանին. «Մի այրեր զդա մինչև ի սպառ. միթէ երկիցէ
ի հրոյն և գայ յօրէնս մեր»:

Եւ ժողովեալ փայտ՝ դիզեցին իբրև զբլուր մի. և բե-
10 րեալ զսուրբն հանդէպ փայտին՝ մերկացուցին զնա և կա-
պեցին զձեռան յետս. և բերեալ տախտակ մի, կապեցին
ի վերայ կրծիցն. ոմանք խոցոտէին և ոմանք ապտակէին
և զմորուան փետէին և թքանէին յերես նորա. և բերին
առաջի հրոյն:

Յայնժամ սուրբն ի քարշ առեալ զնոսա և ի հուրն
դիմեաց. և նոքա ոչ ետուն թոյլ, զի մի արագ այրեսցի-
և 4 զօրական բուռն հարեալ էին նմա, զի խորովեցի և
մի մեռցի: Եւ նա յոչինչ համարեալ զայրեցումն հրոյն
և զօրհնութիւնս երկից մանկանցն երգէր: Եւ արարեալ զնա
20 կիսերեաց և տարեալ արկին ի բանտ: Եւ մինչդեռ ի բան-
տին էր սուրբն, ի միում գիշերի տեսին զնա պահապանք
քաղաքին ի մէջ շուկային պայծառ դիմօք. և նոքա զահի
հարեալ ասեն. «Ո՛վ մարդ, ոչ վախես որ ի շուրջ կուգաս
աստ»: Եւ նա ասէ. «Ո՛վ անմիտք, ես ոչ եմ եկեալ, այլ
25 այս 3 զօրականքս հանին զիս և բերին աստ»:

Եւ նոքա առեալ զնա տարան ի բանտն և ումեք ինչ
ոչ ասացին, զի երկնչէին յիշխանէն, բայց քրիստոնէից
ասացին: Եւ այլ սմն ի զօրականաց փաշային՝ եկեալ պատ-
մեաց մեզ, թէ Վեյսմ գիշերի տեսի տեսիլ զարմանալի.
30 «Չ թէ յերազի, այլ յարթութեան. Դուստր իմ հիւանդ
կայր մերձ ի մահ. և ի հասարակել գիշերոյն ելեալ եր-
թայի մօտ մօլնայ մի, զի գայ կարդայ ի վերայ դատերն
իմ. և ընդ շուկայն անցանէր ճանապարհն իմ որ երթայի.
և յորժամ հասի ի մէջ շուկային, ապշութիւն կալաւ զիս

և տեսի լոյս փայլատակեալ յերկնից. և պայծառացաւ
տեղին՝ յորում հանդերձեալ էր այրիլ նահատակն. և ես
յահէս ոչ կարացի զքայլս փոխել. և տեսի զշուկայն լցեալ
լուսով, և ազգի ազգի ծաղկօք զարդարեալ և կանաչա-
5 ցեալ: Եւ յետ այնորիկ տեսի յանկարծակի արք լուսաւորք,
որք վրան հարին անդ լուսեղէն և բերեալ ոսկի աթոռ
զարդարեալ սկամբ, զոր ոչ կարեմ պատմել. և տեսի
զՊուտախն, որ եկն խոնջեալ և քրտնեալ իբրև զօրական՝
որ գայ ի պատերազմէ. և եկեալ լուսաւոր արքն և դաս-
10 տառակօք սրբէին զհրաշագեղ պատկեր նորա. և բերեալ
ջուր լուանային զբրեան և զձեռս նորա: Եւ ես հարցի զնա
թէ «Պհւտախ, ո՞վ են սքա, որ այդպէս սպառազինեալ են
ընդ քեզ և այս գեղեցիկ երկվարքս ո՞ւմ են»: Եւ նա ասաց.
«Սքա այնգիկ են՝ որ վասն Քրիստոսի չարչարեցան և մե-
15 ռան»: Եւ ապա տարեալ զնա պատուով եղին ի վերայ
ոսկիակազմ աթոռոյն, զոր պատրաստեալ էին և վերացան
հրեղէն կառօքն յերկինս. և էանց տեսին յինէն. և տեսի
զիս միայն ի մէջ շուկային: Եւ ես կամէի երթալ պատմել
փաշային և ոմանք ի դրացեաց իմոց ոչ թողին. այլ ասա-
20 ցին թէ «Նոքա ոչ հաւատան բանից քոց և սպանանեն զքեզ»:»
Չայս տեսիլ յայն գիշերին տեսեալ էր, որ ի վաղիւն
տարան զնա յայրել: Եւ ընդ առաւօտն հանին զնա ի բան-
տէն և տարան առաջի փաշային. և ժողովեցան ի վերայ
նորա բազմութիւն տանկացն. և այնքան վիրաւորեալ էր
25 մարմինն յառաջին այրմանէն, որ արիւնն և շարաւն ի միա-
սին հոսէին. և ուսոցն ի վայր կեղևեալ էին մինչև ի մա-
տունան, և ջիւքն երևէին: Եւ այնպէս տառապանօք առեալ
զժորուացն ի քարշ տանէին: Եւ սուրբն ի գնալն իւրում
ասէր. «Դնտ արա ինձ, Աստուած»:»
30 Եւ ասէ թագաւորն ցտւրքն. «Պհւտախ, ուրացիր
զՔրիստոս և եկ ի յօրէնս մեր. և տամ քեզ մալ և խա-
զինայ, գիւղ և քաղաք և հեծելազօր»:»

3-4. գրում է լուսով լցեալ. բայց յետոյ վերաներբ բ. ա նշանակելով,
փոխում է կարգը:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցան ողորանօք և սպառնալեօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա: Եւ սուրբն յանդիմանեաց զնոսա ասելով. «Ո՛վ անմիտք, ես զի՛նք թողում զարարիչն երկնի և երկրի, որ իջեալ յերկնից՝
5 մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, մկրտեցաւ ի Յորդանան, խաչեցաւ, թաղեցաւ և յարեաւ ի մեռելոց, աւերեաց զդժոխս և համբարձաւ յերկինս, և ընդ աջմէ
Հօր նստաւ. գալոց է միւսանգամ դատել զազգս մարդկան՝ ըստ իւրաքանչիւր գործոց. արդարքն ուրախանան,
10 մարտիրոսքն պսակին, մեղաւորքն տանջին, ուրացողքն կոծեսցեն և սատանայ յամօթ լինի:»

Յայնժամ բարկացեալ փաշայն և ամենայն մեծամեծքն և հատին ի վերայ նորա վճիռ մահուան, զի հրով այրեսցի: Եւ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն ի
15 մէջ շուկային և բերեալ փայտ կուտեցին. և ունաք հարկանէին և այլք խոցէին: Եւ նա զաչսն ի յերկինս ամբարձեալ և զօգնութիւն ի Քրիստոսէ խնդրէր. Եւ բերեալ գերան մի հարին յերկիր ի մէջ փայտիցն որ դիղեալ էր ըստ հասակի սրբոյն. և բերեալ զսուրբն մերձ փայտին՝
20 զոր հարին յերկիր և սուրբն գովելով համբուրեաց զփայտն և բերեալ բևեռս հաստ և երկայն և բևեռեցին զտոսն ի պատուանդան փայտին. և զձեռան ի վերայ գլխոյ փայտին ի վերայ միմեանց: Եւ նայեցաւ սուրբն ի բևեռն և ասաց. «Օրհնեալ է Քրիստոս Աստուած իմ, որ արժանի արար
25 զիս չարչարակից իւր լինիլ:»

Յայնժամ անօրէնքն բերեալ 2 շուն, կախեցին զպարանոցէն: Եւ նա ասէ. «Ո՛վ կատաղիք, թէպէտ ես դատապարտեալ եմ և արժանի եմ զոր առնէք, ապա այս գազանքս զինչ մեղան ձեզ. ազատ արէք զդոսա:» Եւ նորա
30 ոչ լուան նմա: Եւ ասաց սուրբն. «Դ՛նք տայք զպատասխանին:»

Եւ բերեալ ձիւթ և ձէթ, ցանեցին ի վերայ սրբոյն և բորբաքեցին զհուրն. և նա զօրհնութիւն երից մանկանցն երգէր. և բարձրանայր բոց հնոցին 30 կանգուն:

Եւ մինչ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած. և զմարմինն այրեցին յերկու ժամէ աւուրն մինչև ցինն ժամն, որ փոշի դարձաւ. և բերեալ ջուր, արկին ի վերայ հրոյն, որ պաղեցաւ. և լցեալ ի խորգ 5 զմոխիրն 5 բեռ և տարեալ արկին ի գետն, յարևելից կնուէ քաղաքին Յամթայ: Եւ զայս վասն այն արարին, զի մի առցեն քրիստոնեայքն ի նշխարաց սրբոյն:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ, լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կատարմանն և ի վերայ նշխարացն ի մէջ գետոյն:

10 Եւ այսպէս ըարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբն Պուտախ, ի թուականիս Հայոց յԶՀԳ ամին, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն B ձեռագիրը, էջ 444 ա''—446 ա', մարգաց 30, յուլիս 6, Ս. Սրապիոնի, Ս. Պրոկղի և Իւարիոնի, Ս. Պերիգորինոյ և Ղուկիանու վկայաբանութիւններից յետոյ, այս վերնագրով «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Պուտախայ:» Նոյն վկայի մասին Չամչեան Գ. 516 տալիս է հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի նմին տարւոջ (ՋՀԳ) ի յունիսի 13 ըստ նմին օրինակի կատարեցաւ հրով ի յԱմիզ այր ոմն Պուտախ անունն, որ նորոգ էր հաւատացեալ ի Քրիստոս՝ դառնալով յազանդոյ Արևորդեաց:» Միջոցներ չունինք թուականների տարբերութիւնը ճշտելու:

Վկայաբանութեան գրիչն է Մկրտիչ արեղայ՝ լուսարար և աւելածու Տիգրանակեկտի Ս. Կիրակոս եկեղեցու. տես էջ 360, տող 19 ևն:

60.

ԹՈՐՈՍ ԵԳԵՍՏՑԻ

† ԶՀԷ=1528

Սոյն նահատակի հետ ծանօթացնում է մեզ մե-
այն Զամչեան, Հատ. Գ. 516, իւր հետևեալ համառօտ
յեշատակութեամբ.

Ի թուին ԶՀԷ (=1528) նահատակեցաւ յԵդեսիա
քաղաքի՝ այն է Ուսհայ՝ Թորոս վկայն.

ԵԻ.

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱՐԵՂԱՅ

† 1528 կա՛ 1533

Սոյն նահատակի մասին ունինք միայն Զամչեանի
Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը, որ
հետեւեալն է.

Ի նմին ամի (ՋՀԷ=1528) կամ ըստ այլոց ի Թուին
ՋՁԲ (=1533) կատարեցաւ հրով ի Սեբաստիա արեղայ
ոմն Հայրապետ անուն ի վանացն Տևոյ:

ԹԱԳԷՈՍ ԵՐԷՑ ՍԵՐԱՄՏԻՈՑ

† ԶԶԳ=1534

Սոյն նահատակի մասին էլ ունինք միմիայն Ձամ-
չեանի, Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը.

Ի թուին ԶԶԳ նահատակեցաւ նոյնպէս ի Սերաստիա
երէց մի Թաղէոս անուն.

ԵՐԷՑ ՇՆՔՈՒԹԿՈՒ ԳԵՂՁ

† ԶԶԴ = 1535

Սոյն անանուն նահատակ քահանայի մասին մեկարճ տեղեկութիւն է տալիս Սամուէլ երէց Անեցի, ապ. Վաղարշապատ, 1893, էջ 175, հետևեալ ձևով.

«ԶԶԴ. Ի Շնքուովու գեղէն քահանայ մի այրեցին»

Նոյն տեղեկութիւնից քաղելով Ջամշեան, Հատ. Գ. էջ 516, ասում է.

Ի թուին ԶԶԴ այլ ոմն երէց այրեցաւ հրով և գեղջի
Շնքուովու:

ՆԱՀՈՏՈՒՆ ԿՈԿՈՑ ՍԵՐՈՍԵՑՈՑ

† ԶԶԵ=1536

Պոստաւարը վասն Կոկոսայ Ասեսարուսկին Սերաստիոյ
տունն ժէ.

Յինքն հարիւր Հայոց թուին
Ութսուն և հինգ աւելորդին՝
Խիտ մեծ կըսկիծ ողորմագին՝
Եղաւ մանկանքն Կօկճային.

5 Ով որ լըսեց զտանջանքն սորին՝
Սևաստ երկիր ամէն լացին.
Որ էր անմեղ ի տան միջին՝
Յանկարծակի ըզդուուն առին.

10 Վրկայ մէկ ըզմէկ բըռնեցին,
Զէտ չար գազան բոլորեցին՝
Թէ Մեզի քուֆըր ասացին,
Մամլաքաթս է Ղըզըլպային».

Առեալ տարան դատաւորին,
Նոցա լալուն ոչ լըսեցին՝
15 Թէ «Ուրացիր զԻրիստոս Որդին,
Ապա թէ քեզ ճար կու լինին».

9. 7 ըզզմէկ.

Մէրն Յիսուսի ծաղկէր հոգին,
Անվեհեր տար զպատասխանին
Թէ «Ես Քրիստոս խոստովանիմ
Սուրբ հաւատով Լուսաւորչին»:

5 Ազաչէին բաղում բանին

Եւ շատ պարգևք խոստանային:

• Նա ոչ խօսէր ամենևին,

Միայն օրհնէր զՀայր և զՈրդին:

Բայց չար զինուորքն այն փաշային՝

10 Լըցան թիւնօք իբրև օձին,

Վայր կոխեցին զնա ի գետին,

Զլեզուն հանեալ և կըտրեցին:

Մանուկն որպէս զառիժ գոչէր,

Հայէր յերկինս և հառաչէր:

15 Ոչ որ չըկայր բարեխօսէր,

Կամ մարդ կարէր որ ազատէր:

Գլուխն ի բաց, ձեռքն ի կապին՝

Սրին թափէր ի բերանին:

Սիրաք բեկէին զնա տեսողին,

20 Երբ որ տարան ի մօտանին:

Ոմանք ըզնա ազաչէին,

Եւ այլք ահիւ ըսպառնային:

Ոմանք փայտիւ հարկանէին,

Եւ այլք սըրով գաղտ խոցէին:

25 Կոկճան կապած կայր ի միջին,

Որպէս գառինս ի մէջ գայլին:

Հայէր ի յաջ դիհ և ձախին,

Լեզու չունէր ի բերանին:

Դարձեալ բերնէն ձող մի զարկին

80 Եւ գըլխիվար կանգնեցուցին,

1. v ծաղկեր. 7. v նայ. 9. v զինուորքն. 14. v հառաչէր. 15. v բարեխօսէր.

Որպէս Պետրոս Առաքելին՝

Որ գլուխ ի վար զնա խաչեցին։

Յետոյ քարիւ քարկոծեցին՝

Ի վկայութիւն Ստեփանոսին,

5 Չարչարանօք նահատկեցին,

Ապա թողեալ ի բաց զնացին։

Երբ որ տեսան զնա ի փայտին՝

Բոլոր երկիրն ըզնա լացին,

Եւ ողբալով զնա գովէին,

10 Ըզբաջ մանուկն ափսոսացին։

Միմեանց պատմեալ նուաղէին,

Չարիութիւնըն գովէին,

Որ քաջութեամբն տիրացաւ

Անանց լուսոյն և երկնային։

15 Տարեալ զմարմին սուրբ հանգուցին,

Հետ քառասնիցըն նըշխարին,

Ճառագայթեց մէջ գիշերին՝

Լոյսն ի վերայ գերեզմանին։

Չոր անօրէնքն զլոյսըն տեսին,

20 Եւ փոշիման վայր մընացին,

Եւ քրիստոնեայք մըխիթարին,

Օրհնեն ըզհայր և զիր Որդին։

Այս վկայարանական տաղն ունի Վ՝ ձեռագիրը՝ էջ 62 ա—63 բ։ Չամչեան, Գ. 516 սոյն վկայի մասին ունի միայն հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի թուին 226 նահատակեցաւ ի Սերաստիա ազնուական ոմն՝ խօճա Ոգջայ, կամ Կէօկճան կոչեցեալ։ Տաղի հեղեւնակը՝ ինչպէս սուաջին եօթը տների սկզբնատառերը ցոյց են տալիս, Յովասափ Սերաստացին է։

3. Վ յետո. 4. Վ ի վկայութի. 11. Վ միմեանց պատուեալ.

ՄՈՆՈԻԿ ԽՆՏՐԹՈՑ

† ԶՂ,=1541 (կամ ՊՂ,=1441)

Տաղ Խըտըրչայ մանկսն որ ի Մարգրասն քաղաքն է
անհատուկեայ:

Խըրատ մի տամ վասըն մեղաց,
Աղէկ լըսէ, զականջըդ բաց.
Աղաչեցէք ըզՏէր Աստուած՝
Որ գմեզ փըրկէ ի փորձանաց:

Յ Երկու կենօք մեք եմք զըրկած,
Խիստ մեղաւոր, օրինազանց.
Ոչ կու դիմեմք յեկեղեցին,
Զայն այլ կերթամք ի վրայ մեղաց:

Մեք թագաւոր չունիմք դըրած,
10 Ո՛չ առաջնորդ ի վրայ խելաց.
Ամէնն իըմած են ու հարբած,
Ոտվին ի ջուրն ի վայր գընաց:

Վերեւի մնով է Մ մեռագրի վերնագիրը. իսկ X մեռագիրն ունի՝
«վս. խտըրչայ նահատակին»: 1. X բանիկմ ասեմ ի վրայ մեղաց. 2. X
լսէ. 3. X զքս փի. ըգտէր. 4. X փրկէ. 5. X եմ ես զըրկած. 6. X եմ
օրինաց. 7. X ոչ կուղիմինք յեկեղեցիս. 8. X այն. | X կերթանք. | X ի վրայ.
Մ ի վերայ. 9. X չունիք. | X օժած փխ: դըրած. 11. X ամէն. | X
խմած. 12. X ոտվին ի ջուրն խոր գնաց.

- Մեք թագաւորք ունէաք օծած,
Մեծ մեծ իշխանք. ան այլ գըննց.
Որ զմեզ թողին ի մէջ Տաճկաց,
Հուքմըն կառնէր ամէն խուզած:**
- 5 **Երբ լրսեցին ազգըն Տաճկաց՝
Ի վրայ եկին բուէք ի բուլաց,
Զերդ քացխով տիկ չարով լըցած,
Զինչ ըզգազան նետով հարած:**
- Զինչ թիւնաւոր օձ դառնացած՝**
- 10 **Զմեզ կու խոցեն ամէն դիհաց,
Աղաչեցէք զՔրիստոս Աստուած՝
Որ զմեզ փրկէ ի փորձանաց:**
- Մէկ անպատեհ բան մ՝ այլ արին՝
Զինչ չենք լրսեր մեք ի պապանց.
Զճերմակն առին ի գըլխընուս,
Կապուտ արին ոտից մատանց:**
- 15 **Յայնժամ Հայոց ազգըն վախեաց,
Մեծ ու պըղտիկ զէտ զուռ դողաց.
Վայ թէ մեր մեղքն ըզմեզ որսաց՝**
- 20 **Ըզմեզ ի վայր տան անկասկած:
Տէրն ողորմած էր և գըլթած,
Անտես չառնէ զգործըս ձեռաց.
Ըզթըտըրչան մեզ պարգևեաց՝
Որ ըզմեր փակ դըռվին իբաց:**
- 25 **Թե զթըտըրչին բաներն ասեմ՝**

1. x ունինք. 2. x և մեծ իշխանքըն գրնացած. 3 x ըզմեզ փխ. որ զմեզ.
4. x հուքում կանէր. 5. x նա փխ. երբ. 6. x թունկա ելաւ ազգն ու գըննաց.
7. x զինչ քացախով տիկ չարով լցված. 8. x այլ չիչեցին օրմ աղուհաց.
9-12. x Եւ հանց հզան ի մեր դիմաց | զէտ ըզգազան նետով խոցած |
զմեզ կու խոցեն ամէն դիհաց | զէտ թունաւոր օձ էն դարձաց. 13-16. x
Հանց անպատիհ բանմ այլ արին | չէինք տեսեր ի վրչեղկրին | զկա-
պուտն առին ու վայր դըրին | զճերմակրն տւին ու ցից մատին. 18. x
և մեծ ու փոքր քանց զուռ դողաց. 19. x հանգիաց փխ. որսաց. 21. x է
և ըթած. 23. x ըզխըտըրչայն. 24. x որ զմեզ փակած դըռվինն եբաց.
25. x զխըտըրչի.

Ձինքն Յայսմաւուրք պիտէր գըրած,
Որ ամէն օր զինքն կարդային՝
Թէ հնց եղաւ կամ հնց գընաց:

Այս Խըտըրչան մանուկ գոված,
5 Աղէկ կըտրիճ անունն ելած,
Ոնց որ մըտաւ ի Մարգիվան,
Շուն չի մընաց որ զինքն չիխած:

Դեռ չէր խըմեր ի իւր ջըրէն,
Դհչ էր նըստեր ուղուրդ ի հաց,
10 Բուխտան գըրին ի վրայ նորա՝
Թէ «Խըտըրչան յիշոցք ասաց»:

Յոր տեղ որ կայր հանած վարած՝
Լօք մէկ մէկի արին իմաց,
Ժողովեցան ազգըն ճաճկաց,
15 ի վրայ եկին զինչ շուն կատղած:

Նայ Խըտըրչան ի վայր մընաց,
Յիչեց զեղբայրքն և խիստ իրաց.
Ասաց թէ «Վայ զարիպութեանս,
«Այս այլ ուր կայր ինձի պահած»:

20 Շատ աղաչեց զայն ճաճկընին՝
Թէ «Թողէք զիս պահ մի ձեռաց.
«Խիստ ճանփուհերեր եմ դարդած,
«Դեռ եմ եկեր հեռու տեղաց»:

Երկու վընաս մարդ կայր ի հոն,
25 Այն երկուքն այլ առաջ եկին՝
Մէկ մուխթասիպ աչից ելած,
Մէկ չարագործ աստուածուրաց:

1. x գրած. 2. x յամէն. | x զնայ փիս. զինքն. 3. x երեկ փիս. եղաւ.
4. x յուճի այս. | x խրտըրչան. 5. x կտրիճ անուճ եղած. 6. x ի մարդ-
ուան. 7. x չէ. | m մնաց. | x որ զնա չիխած. 8. x զեր չէր խըմեր
նա այն ջըրէն. 9. x նստել. | x ողորդ. 10. x պուխտան գըրին ի վրայ.
X-ը այստեղ վերջանում է, որովհետեւ ձեռագրի միջոց մի լամի քեր գուրս
եմ ըմկել. 15. m ի վերայ.

Նայ երկուքն այլ առաջ եկին,
Մերկիկ արին ու գըլխիբաց,
Առին տարան ի դատաստան՝
Երկու ձեռկուհքն յետին կապած:

5 Թուր ու դանակ ամէն քաշած՝
Լուք ամէն հետ բուլք ի բուլաց,
Կու կանչէին ամէն դիհաց՝
Թէ «Խըտըրչան յիշոցք ասաց»:

Երբ դատաւորն նայեցաւ
10 Եւ իւր յամէն աչքն վախեաց՝
Ասաց թէ «Ծուռ բան էք արեր,
Շուք մի վախեր ի պարսնտաց»:

«Այդ մարդըն խե է կամ՝ հարբած,
«Կամ անօրէն կընկան դեղած»:

15 «Ձսայ պահեցէք օր մի քանի,
«Միթէ գայ խեղքն ի վրայ գըլխաց»:

Նայ Խըտըրչան զբերանն իբաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց՝
Թէ «Ո՛չ խե եմ և ո՛չ հարբած,
20 «Ի ոչ անօրէն կընկան դեղած»:

Լուք դատաւորն զբերանն իբաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց:

«Տանք քեզ հազար կարմիր դեկան
«Եւ կապանի ոսկով կարած»:

25 «Աղէկ տօլպանտ՝ բարակ գործած,
«Եւ այլ պարգևք ցեղք ի ցեղաց,
«Եկի գարձիր ի մեր հաւատս,
«Եւ ազատիս ի տանջանաց»:

Երբ Խըտըրչան զբերանն իբաց՝
30 Բան մի քանի այլ նա ասաց:

«Եւ ես ունիմ կապայ կարած,
«Աղէկ տօլպանտ ոսկով գործած».

«Շատ մի դեկան կայ ինձ պահած,
«Աղէկ հալաւ գոյնս ի գունաց՝
5 «Ամէն ի տուն ի վայր ձրգած».
«Անոնք յիսնէ անտէր մընաց»:

Դատաւորին դըռնէն հանին,
Յօժար կամօք ի հետ գընաց.
Առին տարան ի յայն տեղին՝
10 Ուր որ կըրակըն վառէին»:

Մէկ շուն ծառայ մի կայր ի հոն,
Որ իւր անունն Դալալ կոչած՝
Նա ճըվըրդեց զօղն անկրճէն,
Արիւնն ի վրայ յուսին գընաց»:

15 Առին տարան ի յան տեղին՝
Հոն որ կըրակըն վառէին՝
Տարան ի հոն կանգնեցուցին
Զինքըն մերկիկ ու գըլխիբաց»:

Երկու ձեռկունքն ի վեր վերուց,
20 Դէմ Աստուծոյ ինքըն իլաց,
Ասաց թէ «Տէ՛ր իմ և Աստուած,
«Դու զիս փըրկէ ի փորձանաց»:

«Դու ողորմած ես և գըթած».
«Ես եմ տըղայ ի մէջ մեղաց».
25 «Տէ՛ր, արա՛ ինձ ողորմութիւն՝
«Յորժամ գայցես փառօք մեծաց»:

Չայն մի եկաւ ի երկընուց՝
Թէ «Զօրացիր իմ քաջ գոված».
«Քեզ այն տեղիքն եմ պատրաստել՝
80 «Որ ի մարդոյ սիրտ չէ անկած»:

2. m գաւրծած. 5. m ձրգաց. 7. m գըռնեն. 25. m արայ.

Պեղծ Տաճկընին եկին յառաջ՝
Թէ Վերորչայ մանուկ գոված,
Արի եղիր դու մուսուրման՝
Թէ քո արևն է քեզ պիտած»:

5 Դանըշմաներն աչից ելած
Եւ մոյնաներն չար կարգացած՝
Ասեն. «Եկոյ զմատըդ վերուր,
Եկըրակըս քեզ համար վառած»:

Պեղծ դատաւորն յառաջ երեկ,
10 Քանի բան մի այլ նա ասաց.
Ուսուցանեմք զամէն թուրէ՝
Ձինչ որ մեզի է ուսուցած»:

Ասաց թէ Վինձ հանց մի ասէք,
Այդ ինձ թըլի քան զչուն դեղած.
15 «Հոգոյս չունիք իշխանութիւն,
Ահա մարմինս հատիր կանգնած»:

Ես դաւանիմ ըզՀայր Աստուած,
Բանն ի Հօրէ յառաջ ծընած,
«Հոգին՝ բըխումըն Հօր փառաց,
20 ՁԱստուածածինն որ կոյս մընաց»:

Ես քրիստոնեայ եմ ի յազգաց,
Ունիմ ըղխաչըն պարծանաց,
Աւազանին շնորհք ունիմ;
Ձերդ ըզձեզ չեմ հոտած նեխած»:

25 Հընցիուն կրակիժ բաներ ասաց՝
Թէ Վուք ու ձեր հաւատ կորած.
«Հընցիուն հաւատ ո՛վ է տեսեր
Ե՛ վրայ մարդոյ ճօրով ձրգած»:

Իւրեանց մեծվորն բարկացաւ,
30 Գաղտուկ եկաւ ի յեաւանց,

16. m ահայ. 21. m քրիստոնեա. 23. m շնոյք.

Փայտով իզարկ ի վրայ գլխուն՝
Ձեռուն չորցաւ ի յարմընկաց:

Բերին ձգեցին զսուրբն կրրակին,
Երկու ձեռկունք յետին կապած:

8 Ձինչ որ պիւլպիւն ի վրայ վարդին՝
Կու շըրջմըրջէր կամաց կամաց:

Անանց լուսուն նա տիրացաւ,
Ի մէջ կրակին որ նա դիմացաւ:

9 Միթէ հօրէ նա չէր եղել,
10 Կամ ի մօրէ նա չէր ծըներ:

Տէրըն երես համբերութիւն՝
Ի մէջ կրակին որ նա գընաց:

Լոյսն ի վերան ճառագայթեաց,
Հազարդ եղև մարտիրոսաց:

15 Մի մեղադրէք Մեծ Պարոնին,
Որ զայս սակաւ բաներս ասաց:
Ժամանիկիս դառնութենէն՝
Միտքըն մոլոր ամէն դիհաց:

Այս Խըտըրչան եղև պատճառ,
20 Որ լոյս ծագեաց Հայոց ազգաց:
Ո՛վ որ ասէ ըզՀայր մեղան՝
Նա զինքն օրհնէ Քրիստոս Աստուած:

Այս տաղն ունին m և x ձեռագրերը. m էջ 101 ա—
109 ա, x 79—82 (որ պակաս է): Հմմտ. և Ձամչեան, Գ. 516. Եւ թուին ՋՂ կատարեցաւ հրով ի Մարգուտն այր
ոմն Խըտըրչայանուն. այլ զսա դնեն ոմանք ի թուին ԳՂ. 3
Ցաղիս հեղինակն է Մեծ Պարոն, ինչպէս յայտնի կեր-
պով յեշուած է էջ 382, առդ 15:

8. 12. m կրրակին.

ՍԱՐԳԻՍ ՄԵԼԻՑԻՆԵՑԻ

† Ռ=1550 ապրիլ 15 գշ.

- Ի սմին կայ ի պարածածկի՝
 Մարմին ուրումն նոր վկայի՝
 Որ և Սարգիս գոլ ճանաչի,
 Յերկրորդ Հայոց Մելտինացի.
- 5 Երբեմն ի տիս մանկականի՝
 Քողեալ զառիթ կենաց անտի,
 Ամօք բազմօք նովիմք վարի. ,
 Բայց իւրովի դարձեալ կորզի,
 Զի յատենի համարձակի,
- 10 Ի Զրմիւռինս Ասիայի
 Մեծ հանդիսիւ նահատակի,
 Ընդ տէրութեամբ Իսմայէլի,
 Հարաւականն եղեալ տոհմի,
 Յամի հազար հայկեանս թուի,
- 15
 Եւ զնոյն անուն խոստովանի.
 Ապրիլի ժե օրըն նոր
 Կիրակի երեքշաբթի
 Օրըն նահատակեցաւ.

Սոյն նահատակի տապանագիրը միայն ունինք՝
 որը արտատպում ենք Գօսեանի «Հայք ի Զմիւռնիա և

17. աբրիլի. | նօր. 18. երեգչափտի. 19. նահապկցաւ.

և շրջակայս» աշխատութիւնից, Հատ. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 82:

Սուրբի նահատակութեան թուականը բաւական կասկածելի է. տապանագրի 14րդ տողը ասում է «Յամի հաղար Հայկեանս թուի». բայց սորա յաջորդ 15րդ տողը՝ որ դարձեալ թուականին պիտի պատկանէր՝ Գոսեանի գրքի մէջ բաց է թողուած՝ առանց յիշելու թէ արդեօք բուն տապանագիրը ոչինչ չունի՞ այստեղ, թէ ունի՞ բայց գրութիւնը անընթեռնլի է:

Նահատակութեան ամսաթիւը պահանջուած չափով կատարեալ է՝ ապրիլ 15, նոր Կիրակուայ յաջորդ երեքշաբթին, որ և իբր արձանագրութիւն՝ չի էլ կարող գրչագրական սխալմունք ունենալ:

Արդ՝ որպէսզի նոր Կիրակուայ երեքշաբթին ապրիլի 15-ին գայ, պէտք է որ Չատիկը ապրիլի 6-ին եկած լինի: Սկսեալ 1550-ից մինչև այժմ Չատիկը ապրիլի 6-ին է պատահում ԶՂԹ=1550, ՌԺ=1561, ՌԻԱ=1572, ՌՂԴ=1645, ՌՃԵ=1656, ՌՃՁԴ=1735, ՌՃՁԹ=1740, ՌՄԿԸ=1819 և ՌՄՀԹ=1830 տարիներում:

Եթէ տապանագրի 15րդ տողում մի անընթեռնլի բան կայ՝ նահատակութեան թուականը կարող էր բոլոր այս թուերից մինը լինել (բացի 1550-ից), ենթադրելով թէ այդ անընթեռնլի տողը լինէր «Որ և տանն յարաբարդի» (1561) կամ «Քսան և մի յարաբարդի» (1572) ու շարունակաբար:

Իսկ եթէ յիշեալ տողը ոչինչ չունի և տապանագիրը պէտք է առնել այնպէս ինչպէս որ է, այն ժամանակ հարկաւոր է հաշուի տարբերութիւն ընդունել:—Հայկական Ռ թիւը ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է փրկչական 1550 նոյ՞ 3—1551 նոյ՞ 2 թուին. իսկ 1551-ին Չատիկը գալիս է մարտի 29-ին, ուստի չենք կարող ընդունել Ռ=1551 թուականը: 1550 թուականը համաձայն է, որովհետև այս թուին էլ Չատիկը ապրիլ 6-ին է գալիս: Արձանագիրը կարող էր Հայկական թուականի յաւելուածը միայն 550 հաշուել և դնել Ռ=1550 ապրիլ 15 գշ.:

ՀՌԻՓՍԻՄԷ ՍԻԼԻՎՐԻՑԻ

† ՊԳ=1554 փետրվ. 14 ղշ.

Քվրն ՌԳ Սիլիվրիլի Խոռոմըն նահատակ արին, օրն
Դշ. տրինտասին ընդ արչալոյսն:

Սոյն վկայաբանական հատուածն ունի Ս. էջ-
միածնի մատենադարանի թիւ 864 ձեւագիրը՝ Գերբ
հարցմանց ճաթեւացւոյն, էջ 357 բ, իւր լուսանցա-
գրութիւն երկրորդական մի գրչից: Հռիփսիմէի ձեւա-
փոխութիւնն ու համառօտութիւնը Հոռոփսիմա, Հո-
ռամսիմա, Հոռոփ, Հոռոմ ևն սովորական են ժողովրդ-
դական բարբառներու մէջ:

ԳԵՐՈՆ ԼՈՅՍ ԿԵՓԵՑԻ

† ՌԺՁ—1567 մայիս 15 էշ.

Ի ժամանակս թագաւորութեան Սուլտան Սէլիմին՝ որ նստէր ի քաղաքն Կոստանդինուպօլիս, ազգէն թուրքաց՝ որ տիրէր բաղում աշխարհաց, ազգաց և ազանց բարի մանուկ մի երևեցաւ Պարոն Լոյս անուն, յաշխարհն 5 Հոնաց, ի քաղաքն Կաֆայ, յազգէն Հայոց, հաւատով քրիստոնեայ, դաւանութեամբ սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին, բարի ծնողաց դաւակ, հօրն անուն Աստուածատուր՝ ի ձմեռնացեալ ժամանակի անուշահոտ վարդ երևեցաւ ի մէջ աշխարհի, վառեցաւ որպէս հուր ի սէրն Քրիստոսի, 10 ի թուականութեանս Հայոց ՌԺՁ ամի, ի հինգ յունվարի, յաւուր ճրագալուցի Յայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Յանկարծակի շրջապատեցին զնա անօրէնքն և ըմբռնեցին զսուրբ նահատակն Պարոն Լոյս՝ որ էր ամաց տասն 15 նեւթից, մանուկ տիօք, տեսլեամբ գեղեցիկ, հասակաւն վայելուչ, լեզուան ճարտար, աստուածային շնորհքն զարդարեալ: Ի մէջ առին զնա այլազգիքն և ասացին թէ՛

1. Կ սէլումին. 2. Կ կոստանտինուպօլիս. 4. Կ աշխարհն. 5. Կ յազգէ. 6. Կ գրիգոր. 7. ձ ծնողաց. ձ հաւր. 10. ձ ի թվականութեանս. Կ թվութեան. 13. Կ զնա. Կ ըմբռնեցին. 14. ձ լուս. Կ ժրիցն մանուկն. 16. ձ լնգաւրն. Կ լեզուովն. 17. Կ զնայ. Կ յունի և.

«Ի ու տաճկացեալ ես ի Կէզլով քաղաքին. և աստ եկեալ ես և պաշտես զհաւատս քրիստոնէից»

Յայնժամ սուրբն Պարոն Լոյս լցաւ Հոգովն սրբով, ոգւոց եհան և հառաչելով հայեցաւ ի վեր յերկինս. և յիշեաց ի սրտի իւրում զՔրիստոս Ակնդանին և ապաւինեցաւ յաղօթք սուրբ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին՝ պինդ և սերտ հաւատով, պատասխանի եանոցա և ասաց. «Ես հաւատովս քրիստոնեայ եմ և հաւատամ զՀայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին. և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ. ես ոչ տաճիկ եղեալ եմ և ոչ կու լինիմ».

Յայնժամ գրոհ տուեալ անօրինացն ժողովեցան ի միասին և առեալ տարան զնա Պառաջի դատաւորին. եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ նահատակն, բարձր ձայնիւ աղաղակէին և որպէս դիւահար, բողոքէին ըստ իւրեանց օրինին. Եւ յորժամ հասին յատեան դատաւորին, բերեալ կացուցին սուտ վկայք՝ որք ասացին առաջի դատաւորին. թէ Մեք վկայ եմք, որ այս մանուկս տաճիկ եղաւ առաջի մերս»

Յայնժամ եհարց դատաւորն զսուրբն Պարոն Լոյս և ասէ. «Վասն քո այսպէս ասեն թէ տաճիկ եղեալ ես. վասն էր ուրանաս զմեր օրէնքն և հաւատաս օրինաց քրիստոնէից. մեք մըսլման եմք, մեր բանն ուղորդ է. թաղաւորութիւնն մեր է. եկ լսէ մեզ և հաւանիր մեր օրինացն, շատ բարութեան հասանիս. և եթէ ոչ լսես մեզ»

Բազում չարչարանս կրես կամ հրով կու այրեմք կամ սրով կու սպանանեմք. բայց կու խնայենք զմանկութիւնս քո»

Յայնժամ պայծառացաւ երեսն սուրբ նահատակին և սուրբ Հոգովն զօրացաւ. երաց զբերանն իւր ի մէջ ատենին, պատասխանի ետ դատաւորին և ամենեցուն՝ որք

I. Ի ի կեզլով. 2. Կ յուրիս. 4. Կ ոգոց. 6. Կ աղաւթք. 7. Կ պինտ. 8. Կ քրիստոնեայ. | Կ յունիս վկայք ... հաւատամ. II. Կ գուհ. 12. Կ ըզնայ. | Կ յունիս եւ. 13. Կ ըզսր. 14. Կ յունիս և. | Կ անաւրինին. 15. Կ ատեան. | Կ յունիս կացուցին. 19. Կ ըզսրն. 21. Կ յաւրինաց. 22. Կ մըսլմանեմք. | Կ ըզորդ. 23. Կ թաղաւորութիւ. | Կ յունիս և. 25. Կ կու այրենք. 26. Կ բաց կու խնայեմք. 28. Կ զբերան. | Կ ատեանն.

կային յատենին, թէ Վեա քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, ես չեմ ուրանալ զՔրիստոսի հաւատն և չեմ հաւատալ ձեր օրինացն, որպէս կամիք, այնպէս արարէք, եթէ սպանանէք և եթէ կրահ կով այրէք, ես զՔրիստոս Աստուած ոչ ուրանամ»

Յայնժամ իմացեալ դատաւորին զչարութիւն ամբոխին և սուտ վկայիցն՝ ոչ հաւանեցաւ նոցա, Յայնժամ յառաջ մատուցեալ քրիստոնէից, երաշխաւորք եղեն և առեալ տարան զնա ի տունս ծնողաց իւրոց, Յայնժամ 10 անօրինացն խորհուրդ արարեալ դնացին առ մուֆտին իւրեանց և ասացին թէ՛ Վանուկ մի Հայոց ազգէն հաւանեալ է մեր օրինացս և տաճիկ եղեալ՝ զորոյ ունիմք վկայք, և մեք զնա առեալ տարաք դատաւորին և վկայեցաք եթէ մանուկս ի կեղծով քաղաքին տաճիկ եղեալ է և աստ 15 եկեալ քրիստոնեայ շրջի, և դատաւորն ոչ արար ուզիղ դատաստան և ոչ ետ ի ձեռս մեր, այլ դարձեալ արձակեաց զնա ի բաց, և մեր ոչ դտեալ մխիթարութիւն, դիմեցաք առ քեղ, և այժմ՝ աղաչեմք զքեզ և խնդրեմք ի քէն, մի ամօթով առնեք զմեզ ի մէջ քրիստոնէից, այլ տուր մեզ թուղթ 20 հրամանաց քոց, թէ որպէս է հրամանքն օրինաց մերոց»

Եւ նորա դրեալ թուղթ մի առ դատաւորն, թէ Վարտ է որ զդա վերստին դարձուցանէք, և եթէ ոչ դառնայ, պարտ է սրով գլխատել»

Եւ նոցա առեալ տարան զթուղթն առ դատաւորն 25 և ծանուցին նմա, և առեալ հրաման ի դատաւորէն, գնացին ի տունն ծնողաց սրբոյն և խնդրէին զնա և ծնողքն կամեցան թագուցանել զնա, Եւ գիտացեալ սուրբ մանկանն, ոչ կամեցաւ թագչել, այլ վաղվաղակի ձայն տուեալ

1. 2. ձ քրիստոնեայ. 2. ձ ուրանար. 3. ք ինչպէս կուզէք այնպէս արէք. 4. ձ թէ կրակով. 5. ք չեմ ուրանալ. 6. ք ու աջաւ փխ. իմացեալ. 7. դատաւորն. 8. ք քրիստոնէիցն երեշխաւորք. 9. ք զնայ. 10. ձ իւրոյ. 11. ք մուֆտին. 12. ք աստ. 13. ք յոսիէ. 14. ձ թէ. 15. ձ ի կեղծով. 16. ք տաջիկ. 17. ձ քրիստոնեայ. 18. ք քրիստեայ. 19. ձ թուղթ. 20. ձ ըզդայ. 21. ք զդայ. 22. ձ վերբատին. 23. ձ դառնա. 24. ձ զթուխտն. 25. ք զնայ. 26. ք զնայ. 27. ք զնայ. 28. ք մանկան ոչ կամեցան.

կոչողացն, թէ «Աստ եմ» Եւ նոցա կալեալ զերանելի մանուկն, տարան առ դատաւորն. և դատաւորն բազում անգամ հարցափորձեալ զսուրբն՝ ոչ կարաց շարժել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի:

5 Յայնժամ վճիռ հատեալ՝ եթէ ոչ դառնայ ի մեր օրէնքն, մահապարտ է: Եւ զերանելի մանուկն տուեալ ի ձեռս նոցա. և նոքա ձայն տուեալ միմեանց, ժողովեցան առհասարակ ի միասին: Եւ առեալ զերանելին ի մէջ, նեղէին զնա և կոփահարէին, զգլուխն ծեծէին և յերեսն 10 թփանէին և ապտակէին. և նա էր ի մէջ նոցա որպէս գառն ի մէջ գայլոց:

Եւ ապա առեալ տարան առ մուֆտին. և նա կոչեաց առաջի իւր, բազում ողորանօք խրատեաց զնա և խոստացաւ նմա բազում պարգևք և մեծութիւն և ոչ կարաց 15 զնա խախտել և մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ ապա սպառնացաւ նմա զանազան տանջանս և ոչ այնու կարաց զնա երկեցուցանել. և զի Հոգին սուրբ բնակեալ էր ի նմա և զօրացուցանէր զնա, զի զուարթ և պայծառ դիմօք ա- նահ և աներկիւղ տայր պատասխանի իւրաքանչիւր հար- 20 ցուածոյ նոյա: Եւ կոչեաց Դանիշմանն զսուրբն Պարոն Լոյս մերձ առ ինքն և ասէ. «Ե՛կ, դարձի՛ր ի մեր օրէնսն, զքեզ ինձ որդեգիր առնեմ և բազում պարգևօք մեծացուցանեմք. և հանապազ յիշեմք զքեզ ի մեր աղօթքն ի յուրբաթի»:

25 Եւ սուրբն Պարոն Լոյս ասէ. «Ես քրիստոնեայ եմ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ. զձեր օրէնքն չուզեմ»:

Յայնժամ բարկացեալ ամբարիշտն այն, ապտակ էած ծնօտի սրբոյն և նա խնդութեամբ մատուցեալ զմիւս ծնօտն

3. ձ յունի անգամ. | d և փիւ. զսուրբն. | w զնայ. 5. w վիճիռ հացեալ նմա եթէ. | d դառնա. 6. w մահապարտ. 7. w ի ձեռն. 9. w զնայ և կոբահարէին. | w զերեսն. 10. w նայ. 12. w ապայ. | w մուֆտին. | w նոցա փիւ. նա. 13. w ողորանաք. 15. w զնայ խաղտել. | w ասլայ. 17. w զնայ. | w բնակէր. 18. w զնայ. 19. d հարցուածոց. w հայցուածոց. 21. w դինն. 22. w ինձի սրգի գրեմ. | d որդեգիր. 23. w յունի զքեզ. 25. w լայն. 26. w ծնաւդաց. 28. w նայ. | w զմիւս.

և ստէ. «Հնար զմիւս ծնօտս իմ Յ անգամ: ըստ հրամանի
Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, թէ որ հարկանէ զծնօտ
քո, մատն նմա և զմիւսն»:

Յորժամ ոչ կարացին յաղթել նմա և դարձուցանել
5 ի սիրոյն Քրիստոսի, յայնժամ՝ առեալ տարան առ Սան-
ճախ պարոնին: Եւ պարոնն շատ ջանաց ողբական բա-
նիք և խոստմամբ պարգևաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ
կարաց. և դարձեալ բարկութեամբ սպառնացաւ նմա և ոչ
այնու կարաց մեկնել զնա ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ ապա
10 ետ ի ձեռս դահճապետին և նա տարեալ եղ ի բանտի.
և պնդեաց զոտսն ի կոճեղս մինչև առուրս երիս. և յետ
երից առուրց՝ դարձեալ տարան զնա և կացուցին առաջի
ատենին բռնաւորաց և բազում ողբանգ խրատ ետուն
նմա թէ՛՝ ըի բնց լեր ի քրիստոնէութենէ և հաւատած օրի-
15 նաց մերոյ:» Եւ ամենեկն ոչ լսէր նոցա, այլ հաստատուն
և անշարժ կայր ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ դարձեալ հրա-
մայեցին տանել ի բանտն. և բազում անգամ ժողովէին
առ հասարակ՝ այլազգիքն ամենայն, որպէս կատաղի գա-
զան և դիմէին ի վերայ նորա: Ոմանք ողբէին և այլք
20 կոփահարէին, ոմանք զգլուխն ծեծէին և այլք զերեսն
թքանէին. և միմեանց գրոհ տուեալ բարձր ձայնիւ
աղապակէին ըստ իւրեանց օրինին և բնաւ. ոչ կարացին
չարժել զերանելի նոր նահատակն Քրիստոսի:

Բայց դահճապետն հրամանաւ իշխանին բռնութեամբ
25 եհան և կորզեաց ի ձեռաց նոցա և տարեալ եղ ի բանտի
և բազում քրիստոնեայք, քահանայք և ժողովուրդք և հա-
սակակից մանկունք երթային առ երանելի մանուկն Պարոն
Լոյս և քաջալերէին զնա հանապազօր: Եւ նա զուարթ

1. Կ միւս. 2. Կ ըզնաւս քո մատոյ. 4. Կ յայնժամ. | Կ յախտել.
6. Կ սողգակսն. 7. Կ զնայ. 9. Կ յուրի զնա. | Կ ապայ. 10. Կ նայ-
| Կ ի բանդի. 11. ձ պնտեաց. | ձ ի կոճիղս. | ձ Կ. 12. ձ Կ. | Կ զնայ.
13. Կ ողոզանաւք. 14. ձ հաւատայ. Կ հաւատ. 21. Կ գրոհ. 23. Կ քի
այ մերոյ. 25. Կ կորեաց ձեռաց. | ձ ի բանդի. 28. Կ քաջայ-լերէին.
| Կ զնայ. | Կ նայ.

սրտիւ և պայծառ դիմօք և սերտ հաւատով պատասխանեաց ամենեցուն թէ՛ «Վասն իմ մի ինչ հոգայք. ես պատրաստ եմ մեռանել ի սէրն Քրիստոսի. բնաւ ոչ երկնչիմ ի նոցանէ և ոչ ցանկամ պարգևաց նոցա. եթէ 5 սրով հատանեն զդլուխս իմ և կամ կրակով այրեն զմարմինս իմ, ես պատրաստ եմ ի սէրն Քրիստոսի: Բայց դուք եթէ կարող էք դրամով և կամ աղաչանօք հանել զիս ի ձեռաց նոցա, նա բարի է. ապա թէ ոչ՝ ի մեռանել պատրաստ եմ և դուք զիս ի յաղօթից մի մոռանայք» 10 Բայց ստէպ և հանապաղ աղօթս լինէր վասն նորա առքահանայսն և ժողովուրդսն ի տաճարի Տեառն, վասն համբերութեան սրբոյ վկային Քրիստոսի:

Եւ այլազգիքն հանապաղ երթային ի բանտն և խրատ տային նմա և ողորէին պէս պէս բանիւք և ահացուցանէին զնա և ոչ կարէին խարել զսիրելին Քրիստոսի. Ի յունվարի ամսոյ հնգէն մինչև ի մայիսի 15, հանապաղ նեղէին զնա և չարչարէին բանտիւ և կապանօք և պէս պէս կտտանօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել: Եւ սուրբ մանուկն Պարոն Լոյս ևս քան զևս զօրանայր սուրբ Հոգովն 20 և հաստատուն կայր ի սէրն Քրիստոսի:

Եւ ի տեսլեան երևեցաւ նմա սուրբ հայրն մեր Քրիզոստոմ Լուսաւորիչն և քաջալերեալ մխիթարեաց զնա և ասէ. «Հաստատուն և պինդ կաց ի սէրն Քրիստոսի. և բնաւ մի երկնչիր ի սպառնալեաց նոցա, զի հանապաղ Քրիստոս Աստ- 25 ուած ընդ քեզ է»: Եւ հրեշտակք Աստուծոյ ըստ նմանութեան Վանկանց երևէին նմա և քաջալերէին զնա ի բանտին: Այլ և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս բազում զօրօք հրեշտակաց իջանէր յերկնից ի բանտն և զօրացուցանէր

3. Կ ոչ երկնչիմ. 7. զ կարող. 8. Կ նայ. | Կ ապայ. | Կ ի մեռանելոյ. 10. զս ստէպ. 11. Կ տն մերոյ յի քի. 14. Կ ահացուցանէին. 15. Կ զնայ. 16. Կ Կ արէն մինչև ի մայիս, ի ժե. 17. Կ զնայ. 18. Կ կտտանաւք բայց ոչ. 22. Կ քաջայլերեալ. | Կ զնայ. 23. զւ պինտ. 24. Կ երկնչիր. 25. զ հչկ. 26. Կ մանկանց տղայոց. | Կ զնայ. 27. զ տէք. 28. Կ հրեշտակաւք. | Կ ի յերկնից.

ղծառայն իւր զսուրբն Պարոն Լոյս Բայց ծնողքն շատ
վշտացան և շատ ջանացին եթէ աղաչանօք և եթէ կաշա-
ռօք, ոչ կարացին հանել և աղատել ի ձեռաց այլազգեաց:
Դարձեալ մտին ի նաւ և գնացին ի Կոստանդինուպօլիս
5 և ծանուցին թագաւորին. և առեալ թուղթ ի թագաւո-
րէն և դարձեալ եկին ի Կաֆայ. և տարեալ զթուղթն
ետուն ի ձեռս բռնաւորաց. և նոցա բարկութեամբ լցեալ
խորհուրդ արարին կամ դարձուցանել կամ սպանանել:

Եւ այլազգիքն առ հասարակ ժողովեցան և գնացին
10 ի միասին ատեան դատաւորին. և ասեն նմա թէ «Տճուր
մեզ զմանուկն Պարոն Լոյս ի ձեռս մեր. կամ դարձու-
ցուք և կամ սպանցուք, զի մի նախատինք լիցուք քրիս-
տոնէից. զի յոյժ նախատինք է մեզ, որ մանուկ մի քրիս-
տոնէից յաղթէ մեզ ամենեցուն.»

15 Յայնժամ հրամայեաց դատաւորն երթալ հանել ի բան-
տէն և բերել առ նա. և նոցա գնացեալ հանին ի բանտէն
և բերեալ կացուցին յատեանն և հարցաւորեալ գտին
գնա անշարժ և հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ
դատաւորն վճիռ եհատ գլխատման, եթէ ոչ դարձցի յօ-
20 րէնս Մահմետին: Եւ դահճապետն առեալ զմանուկն կա-
պեաց և առեալ տարաւ առ իշխան քաղաքին: Եւ իշխանն
շատ ջանաց խրատելով և ահացուցանելով, և առեալ 500
դահեկան կարծիր և եդ առաջի նորա և ասէ. «Միայն
բանիւ ասա թէ հաւատամ օրինաց ձերոց և զերծիր ի մահ-
25 ուանէ. և յետոյ ծածուկ պահեա զհաւատս քո. զի դեռ
մանուկ ես, խնայեան դքեզ.»

Եւ սուրբ մանուկն Պարոն Լոյս պատասխանի տուեալ
թէ «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն անուանն Քրիս-
տոսի.» Յայնժամ տեսեալ իշխանին եթէ ոչ դառնայ,

7. Կ ձեռն. 10. Կ լուսն ի միասին. 13. ձ քրիստոնէիցն. 15. Կ երթեալ.
16. Կ բերեալ. | ձ հանեալ. 18. Կ գնայ. | Կ քի այ մերայ. 19. Կ վրճիռ.
| Կ գլխատմանն. | Կ ոչ դարձի. | Կ աւրէնս. 20. Կ կապեցին. 21. Կ
տարան. 22. Կ ահայցուցանելով. 24. Կ ասայ. 25. ձ յետո. | Կ պա-
հեայ. | Կ դես. 26. Կ խնայեայ. 28. Կ լուսն ի. 29. ձ դառնա.

հրամայեաց գլխատել զնա: Եւ նոցա առեալ տարան ի տեղի գլխատմանն. և սուրբ մանուկն ուրախութեամբ երթայր ի կատարումն: Եւ բանակք հրեշտակաց Աստուծոյ շուրջ եղեն զնովաւ և Տէրն մէր Յիսուս Քրիստոս յայտնապէս 5 երթայր առաջի նորա. և ցուցանէր նմա զանթառամ պսակն. և սատանայ ամենայն դիւօքն իւրովք ի հեռատանէ կացեալ և կրճտէր զատամունս իւր և ողբայր զկործանումն իւր՝ որ յաղթեցաւ ի փոքր մանկանէ միսջէ. և զօրք հրեշտակաց ուրախանային և զուարճանային ի կատարումն սուրբ մարտիրոսին և նոր նահատակին:

Եւ 3 տեղ փոխեցին, միթէ երկնչի և ոչ երկեաւ. և դահիճն առեալ զսուրն, վերացոյց 3 անգամ՝ և ասէ. «Ահա գլխատեմ զքեզ, եթէ ոչ դառնաս»: Եւ սուրբն ասէ. «Բազում անգամ ասացի՝ ձեզ թէ ես քրիստոնեայ եմ. 15 և զձեր օրէնքն ոչ ընդունիմ»: Եւ ապա գլխատեաց զերանելի մանուկն:

Յայնժամ աւանդեաց զհոգին իւր երանելի սուրբ նահատակն ի ձեռն Աստուծոյ. և հոտ անուշ բուրեաց ի սուրբ մարմնոյն և ելից զքիմն ամենեցուն: Եւ ուրախացեալ քրիստոնէիցն, փառք և դահութիւն տային համբարութեանց տուողին: Բայց ոչ ետուն հրաման բառնալոյ սուրբ մարմնոյն, այլ հրամայեցին մինչև 3 օր մնալ անթաղ. և այնպէս կայր անթաղ սուրբ նշխարքն անկեալ ի մէջ փողոցին, և 2 տաճիկ լրբութեամբ գնացին և սաիւք հարին զգլխուն երանելոյն և պատուհասեցան ի Տեառնէ: Մինն դնաց առ ափն ծովուն՝ զի լուսացէ զարիւնն որ թաթախեցաւ ի յոտն. և առժամայն անկեալ խեղդեցաւ ի ջուրն. և միւսն չորացեալ դօսացաւ ոտքն:

Ի մէջ գիշերին լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ սուրբ

2. ք երթար. 3. ձ չորսի աստուծոյ. 6. ք սատանայն ամ դիմաւքն. 7. ք կրճտէր. 11. ք երկրնչի. 12. ք անայ. 14. ձ քրիստոնեա. 15. ք ձեր. | ք ապայ. 18 ք ի ձեռս այ և տն մերոյ յի քի. 19. ք ի քիմն. | ք քրիստոնէից փիս. ամենեցուն. 20. ք ամքն փիս. քրիստոնէիցն. 21. ձ ք տրւողին. 23. ք չորսի անթաղ. 24. ք հարկանէին. 27. ք թաթախեցաւ. 29. ք եւ ի գիշերին այնմիկ լոյս.

նշխարաց երանելոյն. և ի վաղիւն ոչ իշխէին խնդրել զսուրբ մարմինն: Բայց ծնողացն և այլ հաւատարիմ արանցն մատեան առ բզեշխ քաղաքին և խնդրեցին զմարմինն երանելի մանկանն: Եւ առևալ տարան ի վանք: սուրբ 5 Յովակիմայ և Աննայի. և անդէն հանգուցին զսուրբ նշխարքն:

Բայց ի ժամ նահատակութեան էջ լոյս պայծառ ի վերայ սուրբ մարմնոյն և այլ ոչ մեկնեցաւ ի նմանէ. այլ միշտ և հանապազ կայր ի վերայ նորա: Եւ ի ճանապարհին երթայր ի վերայ սուրբ նշխարացն, մինչև տարեալ եղին ի տապանի: Բայց ի ժամ թաղմանն զարմանալի նշան երևեցաւ ի յերկինքն, մերձ արեգական. զի լոյս կամարածև երևէր և խաչ լուսափայլ ամպեղէն եկաց ի վերայ սուրբ մանկանն: Եւ իջեալ հրեշտակք Աստուծոյ 15 ողջագուրէին զսուրբ մարմինն երանելի նոր մարտիրոսին: Եւ ժողովեցան ամենայն քրիստոնեայքն, քահանայք և ժողովորդք, ֆռանգք և հոռոմք, մինչև հրէայք և այլազգիք ի տեսութիւն սուրբ վկային: Եւ սքանչանային ամենեքեան և փառս տային Աստուծոյ: Եւ բազմաց երևեցաւ տեսիլ 20 սքանչելի, որք պատմէին վասն նորա:

Եւ ես անպիտան Վրթանէս՝ տրուպս ի վարդապետաց և յետինս ի քարոզողայ, ականատես եղէ այսու ամենայնի և անմաքուր բազկաւ իմով գրկեցի և եղի ի տապանի. և ըստ կարի աղկացեալ մտաց իմոց գրեցի 25 զպատմութիւնս զայս:

1. Կ զմարմինն փխ. զսուրբ մարմինն. 3. Կ մատեան բզեշխն. | Կ զմարմինն նոր նահատակին և առեալ. 5. Կ ովակիմայ և սք աննայի և անտէն. 6. Կ նշխարքն. 8. Կ ի նմանէ և ոչ հեռացաւ. 11. Կ ի տապանի. 12. Կ նշան մի. | զ արեգականն. 13. զ համարձակ. Կ կամարայձև. | Կ լուսափայլ ամպեղէն. 14. Կ իջեալք այ. հրեշտակք այ. | զ հրեշտակ. 17. Կ ֆռանգ. 18. Կ սրբոյ. 19. Կ վս նահատակութե սրբոն փխ. և փառս ... աստուծոյ. 21. զ վարդապետաց. 24. զ տողտկացիս. 25. զ յունի զայս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն ձ և ք ձե-
ռագրերը. առաջինը մարերի Բ և մայիսի 15, այս
վերնագրով. «Յայտմ աւուր վկայ» Պարոն Լոյս նոր նա-
հատակին:» Իսկ երկրորդը՝ ք էջ 69 ա—84 ա, այս վեր-
նագրով. «Մարերի Բ, մայիսի ժծ: Այսմաւուր վկայա-
բանուի. պրն. Լոյս նոր նահատակին: Աւրհնեալ է ամե-
նասք. երրորդութի. հայր և որդի և ամ. սք. հոգին»:

Զամչեան, Գ. 516 այս վկայի մասին հետեւեալ
աեղեկութիւնը միայն ունի. «Իսկ ի թուին ՌժՁ կամ
ըստ այլոց ՋժՁ նահատակեցու ի Կաֆա իշխան ոմն
Պարոն Լոյս կոչեցեալ, յորոյ վերայ գրեաց ողբ ոտա-
նաւոր Վրթսնէս վարդապետ՝ որ ամփոփեացն զնս.
վասն որոյ և ասէ իսկ. «Ես ձեռօքս գգուեցի, ' և ի
գերեղմանն հանգուցի:» Նոյնպէս Սամուէլ Անեցի,
Վաղարշապատ, 1893, էջ 175 գրում է. «ՋժՁ. զՊարոն
Լոյսն նահատակեցին:»

Երկուսի մէջ էլ սխալ է ՋժՁ թուականը. պէտք է
ընդունել ՌժՁ. նախ որովհետև այսպէս են դնում
թէ՛ վերի արծակ վկայաբանութիւնը և թէ յաջորդ-
երեք տաղերը. երկրորդ որովհետև ՋժՁ չի յարմարում
էջ 406 գրուած ամսաթուին, այն է մայիս 15, Համ-
բարձման տօնի յաջորդ հինգշաբթի օրը:

Մայիս ամսոյ տասնուհինկին

Յետ Համբարձման՝ հինգշաբթին.

քանի որ ՋժՁ = 1467 թուականի Համբարձման տօնի
յաջորդ հինգշաբթին մայիս 16-ին է գալիս. իսկ մի-
այն ՌժՁ = 1567 թուին է որ Համբարձման տօնի յա-
ջորդ հինգշաբթին մայիսի 15-ին է համապատասխա-
նում և երրորդ, որովհետև վկայաբանութեանս սկիզբը
յիշուած ժամանակակից Սուլթան Սէլիմն է Սէլիմ Բ.
որ գահակալեց 1566—1574. միւս Սէլիմները նստան՝
Սէլիմ Ա. 1512—1520 և Սէլիմ Գ. 1789—1808: ՋժՁ = 1467
թուին Սէլիմ Թագաւոր չկայ. այդ թուին սուլթանական
գահի վրայ նստում էր Յաթիհ սուլթան Սէհէմէդ Բ.
(1451—1484):

Վկայաբանութեանս հեղինակն է Վրթանէս վար-
դապետ, յետոյ եպիսկոպոս, Կաֆայի:

Նոյն նահատակ Լոյս Պարոնի մասին են յաջորդ
երեք տաղերը:

- Աստուած, Հայր երկնաւոր, զքէն դռհանամ, տէր,
 Որ դու զօրացուցեր ըզքո ծառայն, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակըն սիրեցեր, տէր,
 Որ մարտիրոսացաւ առ քեղ եկեալ. տէր:
- 5 Բազում ազգ և ազինք ըզքեզ օրհնեն, տէր,
 Յորժամ լըսեն զհանդէս քո ծառային, տէր,
 Խընդան, ուրախանան, հոգւոց ցընծան, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակն յորժամ յիշեն. տէր:
- Գովեն ազգ և ազինք ըզքեզ պատուեն, տէր,
- 10 ԸզՊարոն Լոյս վըկայն յորժամ յիշեն, տէր,
 Զի տասն և ութ ամաց նա զօրացաւ, տէր,
 Յաղթեաց սատանայի և վերացաւ. տէր:
- Դուռըն կենաց Աստուած Յիսուս Քրիստոս, տէր,
 Դու ընտրեցեր այսօր ըզքո ծառայն, տէր,
- 15 Անթառամ պըսակաւ զարդարեցեր, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նոր վըկայն դու կոչեցեր. տէր:
- Երանելի բնութիւն երրորդութիւն, տէր,
 Երկին 'ւ երկիր ամէն դու արարեր, տէր,
 Այսօր ըզքո ծառայն զօրացուցեր, տէր,
- 20 Սուրբ Պարոն Լոյս վըկայն դու սիրեցեր. տէր:
- Զօրացաւ Պարոն Լոյսն ի յատենին, տէր,
 Պատասխանի առնէր Հոգւով սըրբով, տէր,
 Յորժամ հարցանէին ոչ երկընչէր, տէր,
 Այլ դաւանէր զԱստուած Յիսուս Քրիստոս. տէր:
- 25 Էակից փառակից Հօր և Որդոյ, տէր,
 Դու լոյս և ճըշմարիտ կենդանարար, տէր,
 ԸզՊարոն Լոյս վըկայն մեծարեցեր, տէր,
 Յերկրէ յերկինս տարեր և պատուեցեր. տէր:

- Ընտրեցեր ըզժառայն և սիրեցեր, տէր,
 Ընտիր և անուանի զնա արարեր, տէր,
 Եւ ի յանօրինաց ազատեցեր, տէր,
 Հրեշտակաց հաւասար զնա կացուցեր. տէր:
- 5 Թագաւոր երկնաւոր Յիսուս Քրիստոս, տէր,
 Պարոն Լոյս նոր վրկայ քեզ բարեխօս, տէր,
 Ըզմեզ դու ազատեա յանօրինաց, տէր,
 Բարեաց արժան արա և ողորմեա. տէր:
- Ժամանակի բարւոյ պատահեցաք, տէր,
 10 Ուրախութեամբ ձայնիւ ըզքեզ օրհնեմք, տէր,
 Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայն առ քեզ միջնորդ, տէր,
 Ըզմեզ ազատեցէ յամէն չարէ. տէր:
- Ի քէնէ զօրացաւ հաստատեցաւ, տէր,
 Անօրինաց յաղթեաց և քաջացաւ, տէր,
 15 Սուրբ վրկայն Պարոն Լոյս պարծանք եղաւ. տէր.
- . . . . .
- Լուսաւորիչն մեր երևեցաւ, տէր,
 Պարոն Լուսին ասաց «Մի վախենար, տէր,
 Քրիստոս քեզ օգնական և պահապան, տէր,
 20 Այլ և ըզքեզ յիշէ Հայրն երկնաւոր. տէր:»
- Խաչեալ Քրիստոս Աստուած, զքէն գոհանաւք, տէր,
 Որ նոր ծաղիկ բուսաւ ի քո խաչէն, տէր,
 Պայծառ և գեղեցիկ երևեցաւ, տէր,
 Նոր վրկայն Պարոն Լոյս քեզ քաղցրացաւ. տէր:
- 25 Ծառայն քո պատուական գեղեցկացաւ, տէր,
 Որպէս դառն անարատ ընծայեցաւ, տէր,
 Զի զվարդագոյն արիւննն յերկիր եհեզ,
 Մարտիրոս կոչեցաւ և քեզ վրկայ. տէր:
- Կամաւոր պատարագ քեզ մատուցաւ, տէր,
 30 Կամաւ յօժարութեամբ ըզքեզ սիրեաց, տէր,
 Կենդանարար ձայնիդ հետևեցաւ, տէր,
 Կենացն յաւիտենից ժառանգ եղաւ. տէր:

14. շյանօրինաց. 16. այս սուեր ձնագրի մեղ այսպէս միայն երեխ օող.

- Հաւատաց քո բանիդ բոլոր սրբոք, տէր,
Հաստատեցաւ յուսով որպէս վրկայ, տէր,
Հայաստանեաց աղգի պարծանք եղաւ, տէր,
Համօրէն ընտրելոցըն դասեցաւ, տէր:
- 5 Չայնիւ աւետաւոր զքեզ կոչեցեր, տէր,
Չայնիդ հետեւեցաւ քո սուրբ ծառայն, տէր,
Չքմեռնացեալ ժամոյս ծաղիկ բուսաւ, տէր,
Որպէս վարդ մանուշակ երևեցաւ, տէր:
- Ղամբարափայլ ջահիւք պայծառացաւ, տէր,
10 Ղեկօք ղժով աշխարհիս ցամաք անցաւ, տէր,
Ղեկաւարիդ կենաց հետեւեցաւ, տէր,
Ղօղեալ ընդ այլ սրբոց հետ վերացաւ, տէր:
Ճանապարհին կենաց հետեւեցաւ, տէր,
Ճըշմարիտ մարտիրոս գըլխատեցաւ, տէր,
15 Ճըշմարտութեան բանին սիրող եղև, տէր,
Ճըշմարտութեան կենաց աւժանացաւ, տէր:
- Մանուկըն Պարոն Լոյս դու ընտրեցեր, տէր,
Մանուկ քաջ և յաղթօղ դու արարեր, տէր,
Մանուկ տիօք այսօր զնա կոչեցեր, տէր:
- 20 Մանկանցն առագաստի զնա դասեցեր, տէր:
Յաւիտենից Աստուած, զքէն գոհանալք, տէր,
Յաւիտեանս յաւիտենից բարեաց պատճառ, տէր,
Յաւիտենիւ յառաջ զնա ընտրեցեր, տէր,
Յաւիտենից կենաց ժառանգ արարեր, տէր:
- 25 Նախանձելի սիրով բորբոքեցաւ, տէր,
Նախանձ բարի բուսաւ առ քո ծառայն, տէր,
Նըմանեցաւ սրբոյն Ստեփանոսի, տէր,
Նըմանեալ Հաբէլի քեզ հաճեցաւ, տէր:
- Ծնորհօք թագաւորիդ նա զօրացաւ, տէր,
30 Ծնորհօք Հոգւոյդ սրբոյ պարգևեցեր, տէր,
Ծնորհօք պայծառագոյն դեղեցկացաւ, տէր,
Ծնորհօք իմաստութեամբ պատասխանեաց, տէր:

- Ուրախութեամբ ձայնիւ երգարանեմք, տէր,
Ուրախալի դիմօք զուարճանամք, տէր,
Ուրախութեամբ յիշեմք ըզք ծառայն, տէր,
Ուրախացոյց այսօր զօրքն երկնային. տէր:
- 6 Չարչարանօք իւրովք քեզ հաճեցաւ, տէր,
Չարչարակից եղև, հաղորդեցաւ, տէր,
Չարաց անօրինաց յաղթահարեաց, տէր,
Չարեացըն համբերեաց, բարեաց հասաւ. տէր:
- Պըսակակից եղև քո ընտրելոց, տէր,
- 10 Պըսակըն անթառամ դու շնորհեցեր, տէր,
Պարծանք քրիստոնէից զնա արարեր, տէր,
Պայծառ ահեղ փառօք զնա հանդուցեր. տէր:
- Չահազգեստիւք փառօք զարդարեցեր, տէր,
Չահիւք և լապտերօք զնա պատուեցեր, տէր,
- 15 Զըրէն անմահութեան զնա արբուցեր, տէր,
Չանիւ իւրով մեծաւ ընդունեցեր. տէր:
- Ռահ կենաց Քրիստոս, քեզ գոհութիւն, տէր,
Ռահիդ կենդանութեան հետևեցաւ, տէր,
Ռամկական մարդկան որոշեցեր, տէր,
- 20 Ռահին կենաց երկնից արժան արեր. տէր:
- Սիրով փափաղանօք քեզ ցանկացաւ, տէր,
Սիրով չարչարանաց նա համբերեաց, տէր,
Սիրով գրլխատեցաւ, կատարեցաւ, տէր,
Սերովբէին նըման պայծառացաւ. տէր:
- 25 Վըրդանէս վարդապետըն քո ծառայ, տէր,
Վասըն Պարոն Լուսին զայս բանըս երէ,
Ով որ յօժար սըրտիւ զայս եղանակէ,
Թող մէկ բերան մեզի Հայր մեղայ ասէ:
- Տանըս հայաստանեաց մեծ աւետիս է,
- 30 Լուսաւորչին ցեղին շատ խընդութիւն է,
Որ Պարոն Լոյս վըկայն նահատակեր է,
Եւ ամենայն սըրբոց ընկեր եղեալ է:

Բամեալ որդւոց մարդկան ընտիր եղեր է,
Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայն փառաւորեր է,
Վերայ գերեզմանին հանապազ լոյս է,
Հոգին երկնից խորանըն հանգուցեալ է:

8 Յանկացան զօրք երկնից ընդ Պարոն Լուսին,
Յանկալի օր մահուան սուրբ նահատակին,
Յընծան և զուարճանան ընտրեալքն առաջին,
Յընծութեամբ ելանեն ի դիմաց նորին:

Ի իւծեալք մաշեցան որդիք մարդկային,
10 Ի իւծեալք ծուլացան, զբարին ատեցին,
Ըզ Պարոն Լոյս մանուկն յորժամ որ տեսին,
Ուրախութեամբ մեծաւ փառաւորեցին:

Փառք քեզ, Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի, տէր,
Փառք քեզ, երրեակ անձինք և մի բնութիւն, տէր,

15 Փառօք զարդարեցեր ըզքո ծառայն, տէր,
Փառաց պըտուղ տուեր ըզԼոյս Պարոն. տէր:

Քրիստոս Աստուած, փըրկիչ և ապաւէն, տէր,
Քեզ գոհութիւն և փառք յամէն լեզուէ, տէր,
Աղաչանօք սըբոց մեզ ողորմեա, տէր,

20 Յաւիտենից կենաց արժան արա. տէր:

Վասըն անուանըդ քո չարչարեցաւ, տէր,
Վասըն սիրոյ քոյին գըլխատեցաւ, տէր,
Վանեաց ըզթըշնամին և զօրացաւ, տէր,
Վերացաւ յերկինս և ըզքեզ տեսաւ. տէր:

25 Անուն մարտիրոսին սուրբ Պարոն Լոյս է,

Անուն երգօղ բանիս տէր Վըրթանէս է,
ՅԱյրարատեան յերկրէն Կաֆա եկեր է,
Անթիւ աւուր բանիւ զայս ասացեր է:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն Վիեննայի
Հայոց մատենադարանի Է (—344) ձեռագիրը, էջ 220
բ—226 բ. հմմտ. Տաշեանի ծուցակը, էջ 796 բ: Տաղի
օրինակը մեր խնդրանօք հաճեցաւ արտագրել և մեզ

II. Է զպարոն լոյս. 16. Է յուրի ըզլոյս. 24. Է զերկինս:

ուղարկել Վիեննայի ձեռագրատան մատենադարանապետ Գեր. Հ. Բ. Պիլէզիկճեանը: Տաղն երգելն է Վրթանէս եպիսկոպոս Կաֆայի՝ նախորդ արձակ վկայաբանութեան հեղինակը:

Տաղ Պարոն Լոյս Ընտանոսկին ասացեալ ի Վրդանէս վարդապետն:

Հայաստանեաց հազար թըվին
Եւ տանուվեց աւելորդին՝
5 Բաջ նահատակ մի ընտրեցաւ
Աստուածաշէն Կաֆայ քաղբին:

Սուրբ Պարոն Լոյս անուն նորին,
Շառաւիղէ Հայոց զարմին,
Դաւանութեամբ Լուսաւորչին
10 Եւ Քրիստոսի արեանըն գին:

Եւ իւր ծընօրքն էին բարի,
Աստուածասէր և հոգելի,
Ամենեցուն յոյժ պիտանի,
Աստուածատուր անուն կոչի:

15 Ինքն էր ամաց տանն և ութից,
Երբ անօրէնքըն բըռնեցին,
Տարան առջի դատաւորին՝
Թէ «Տաճկացաւ սա եռանդին»:

1. | նահատակին. | վերնագիրը m ձեռագրի մեջ այսպէս է՝ «Տաղ Պարոն լուսին է յածաշէն կաֆայ քաղաք նահատակեայ». 3. m թվին. 6. m քաֆայ. 8. | յառաւիղայ. | 1 ազգին. 10. | արեան գընդին. 15. | ութի. 16. | ա՛ օրէնքն բմբրոնեցին. 18. m տաճկացեր. | 1 սաջ:

Նա դատաւորն ըզնա հարցաւ
Թէ Վո՞նչ կասես վասն այս բանիս,
«Դու տաճկացերես Կեղլովին.
«Է՞ր չես հաւնիր մեր օրէնքին»:

5 Սուտ վրկաներն յառաջ եկին,
Կանգնան դիմաց դատաւորին
Թէ «Մենք վրկայ եմք այս բանին,
Որ հաւատաց մեր օրէնքին»:

Յորժամ հարցան Պարոն Լուսին,
10 Երանելի նահատակին՝
Պայծառացաւ դէմքըն նորին՝
Որպէս սըրբոյն Ստեփանոսին»:

Արիաբար պատասխանեաց
Անօրինաց հրապարակին
15 Թէ «Ես ծառայ եմ Գրիստոսին՝
Դաւանութեամբ Լուսաւորչին»:

Նա անօրէնքն կատաղեցան
Քան զչար դազան այլ աւելի.
Եւ զատամունս կըրճըռէին
20 Ի վերայ սուրբ անմեղ դառին»:

Սուրբ Պարոն Լոյսըն զօրացաւ,
Պատասխանի առնէր նոցին,
Ոչ երկընչէր ի նոցանէ,
Վառեալ էր սէրն աստուածային»:

25 Անթիւ Տաճիկ ժողովեցան,
Սուրբ Պարոն Լոյսն ի մէջ առին,
Ոմանք ըզդլուխըն ծեծէին,
Ոմանք զերեսըն կըռփէին»:

1. 1 նայ. | m եհարց. 3. m տաճկացել. | 1 կիղլովին. 4. 1 յէր. | m հաւատին փիս. օրէնքին. 5. m վրկայիներն. | m առաջ. 7. 1 բանիս. 12. 1 ստեփանոսին. 14. m անօրինացն. 15. m ծառ փիս. ծառայ. | 1 քի. 17. 1 նայ. | m կատողիցան. 18. 1 քանց չար. 19. 1 կըրճըռեցին. 21. 1 լուսըն. 26. 1 լուսն. 27. m գլուխըն: | m ծէծէին. 28. 1 զերեսն. | m կռփէին. 1 թքանէին.

Հինկ յունվարի ծրագալուցին
Սուրբ Պարոն Լոյսըն բըռնեցին.
Մինչ ի մայիս տասն ու հընկին
Բանտ և զընտան զնա պահեցին:

5 Բազում անդամ զնա հարցուցին,
Պէս պէս պարգևք խոստանային.
Ո՛չ հաւանէր ամենեկին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին:

Ետտ Տաճկըներ ժողովեցին,
10 Կնացին ի դուռըն Պարոնին,
Ասեն. «Պարտ է տաճկըցընես,
Թէ սիրելի ես Մահմատին»:

Երբ Պարոն Լուսն յառաջ բերին՝
Դէմքն էր պայծառ զէտ արևին,
15 Նա աներկիւղ պատասխանեաց
Թէ «ես ծառայ եմ Քրիստոսին»:

Ետտ զանազան պարգևք տային,
Բընաւ շարժել ոչ կարացին,
Յետոյ տանջանք ըսպառնացան.
20 Եւ ոչ այնու զնա յաղթեցին:

Իշխանն ասաց Պարոն Լուսին.
«Ե՛կ հաւանիր մեր օրէնքին.
Թէ չէ՞ կուտամ ըզքեղ դահճին,
«Որ կու մատնէ ըզքեղ սըրին»:

25 Սուրբ Պարոն Լուսըն զօրացաւ,
Զի բընակեալ էր Սուրբ Հոգին,

1. m ունվարի. | 1 ճրագալուծին. 2. | Լուսն. | 1 բմբըռնեցին. 3. m ժ ու ե ին. 4. |m բանդ. 8. | յունի նմա. 9. m ժողովնցան. 10. | գընացին. | m ի դուռն. | m պարոնին շօսին. 12. m մեր գընտին փխ. մահմատին. 13. m յերբ. | m առաջ. 14. m դէմքըն փխ. դէմքն էր. 15. | նայ. 17. m ասին փխ. տային. 13. m բնաւ. | 1 չկարացին փխ. ոչ կարացին. 20. | այնով այլ փխ. այնու զնա. 22. | հալանիր. 23. m զքեզ. | m դահճին. 24. m սրին. 25. m յունի սուրբ պարոն...սուրբ կրտակին, այն է օղ 25-2.

Որպէս Փրկիչըն մեր ասաց
Յառաջագոյն սուրբ Կրտակին։

Պարոնն ասաց Տաճկըներուն
Թէ «Հարբած էք ամենեկին.

5 «Տարէ՛ք դըրէք բանտըն ներքին՝
«Մինչև ի վաղն առաւօտին»։

Պիղծ անօրէնք խորհուրդ արին՝
Ասեն. «Երթանք մօտ ի մուֆթին»։

Գնացին ասին դանըշմանին

10 Թէ «Ճարըն դու ես այս բանին»։

Պատասխանի ետ ամբոխին
Թէ «Իմ գըլուխն ի յայդ ճանփին,
«Թէ չի՛ դառնայ ի Քրիստոսէ,
«Ես ըսպանեմ ի հանդիսին»։

15 «Մի երկընչիք ամենեկին,
«Գնացէ՛ք բերէք իմ առաջին,
«Ես հարցանեմ պատասխանին՝
«Մի՛թէ լինի որ հաւանի»։

Գնացին բերին առջև մուֆթին

20 Սուրբ Պարոն Լոյս զաւակ բարին։
Նա խընդութեամբ յառաջ երթայր.
Որպէս փեսայ յառագաստին։

Պատասխանի ետ չար մուֆթին
Երանելի Պարոն Լուսին,

25 Թէ «Ե՛կ դարձիր քո հաւատոյդ,
«Եւ հաւանիր մեր օրէնքին»։

1. ի փրկիչըն. 4. ի է փխ. էք. 5. m դրէք. | m բանդըն. 7. m պիղծ-
| m գատաւորն փխ. անօրէնք. 8. ի ի մուֆտին. 9. ի դանիշմընին.
II. m պատասխանին. 12. ի գըլուխս. m գլուխն. | m ի այտ. 13. m
նա. փխ. ի. 14. ի սպանանեմ. 15. ի երկնչիք. | m ամենեքին. 16. m
գընացէք. 17. ի պատասխանի. 19. m գընացին. | ի մուֆտուն. 21. ի
նայ. | m խնդութբ. | m առաջ. 22. m փեսա. | m առագաստին.
23. ի պիղծ անաւրէնք խորհուրդ արին փխ. պատասխանի ետ չար
մուֆթին. 25. m հաւատոյդ.

«Լզբեղ պատուեմք զերդ մեր որդին,
«Լզբեղ յիշեմք ի յուրբաթին.
«Թէ չհաւանիս դու մեր բանին՝
«Լզբեղ կուտանք ի կեր սըրին»:

- 5 Յերբ Պարոն Լոյսըն զայս լըսեց՝
Ո՛չ վախեցաւ ամենեկին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին՝
Տաճար կազմեալ Երկնաւորին:

- 10 Արիաբար զբերանն իրաց,
Պատասխանեաց ի հանդիսին
Թէ «Ես ծառայ եմ՝ Քրիստոսի,
«Զե՛մ հնազանդիր ձեր օրէնքին»:

Յայնժամ ապտակ էած մուֆթին
Յերեսըն սուրբ Պարոն Լուսին.

- 15 Այլ առաւել պայծառացաւ
Յերեսըն սուրբ նահատակին:

Ասին. «Լզբեղ կրակով կայրեմք»:
Ասաց. «Ես տամ գինըն փայտին»:
Ասին. «Մըրով կըսպանանեմք»:
20 Ասաց. «Յօժար է իմ հոգին»:

Դարձեալ տարան տունըն Գընտին,
Ուր սոխտաներըն բնակէին՝
Բարձրը ձայնիւ բողոքէին,
Աղաղակաւ որոտային:

- 25 Բարի ծընօղըն լըսեցին,
Թէ Պարոն Լոյսն ըմբռնեցին՝

1. m Չզբեղ. | l զէտ փի. զերդ. 2. m յիշեմ. | m ի ուրբաթին.
3. m չի հաւանիս. | m մեր օրէնքին փի. դու մեր բանին. 4. m զբեղ.
| m կուտամք. | m սրին. 5. l լուսըն. | m լսեց. 7. l նմայ. 8. m յերկ-
նաւորին. 9. m պատասխանեաց փի. զբերանն իրաց. 10. m զբերանն
իրաց փի. պատասխանեաց. 13. l մուֆտին. 14. m երեսըն. 17. l կայ-
րենք. 18. m թէ ես. 19. m կուրսպանեմք. 20. m աւտար. | l հոգիս.
21. l տուն. m տունն. | l կըտակին փի. գընտին. 22. m սոխտաներն.
| m բընակէին. 23. m բարձրայձայնիւ. l բարձր ձայնիւ. | l փող-
լքէին. m բողոքէին. 24. m որ որոտային.

Աղաղակաւ դուրս վազեցին,
Լալով գնացին ի այն տեղին:

Յայնժամ ծընօղբն վարեցին,
Ըզբրիստոնեայքն հալածեցին:

5 Մեծ տըրտմութիւն եղև քաղքին,
Որ արտասուէ գետեր հանին:

Դարձեալ տարան բանտըն դըրին,
Մահու վըճիւն նրմա հատին,
Մինչ ի մայիս տամնուհընկին՝

10 Ապա սըրով գըլխատեցին:

Կատարեցաւ մեծ նահատակ,
Սուրբ Պարոն Լոյս արդար հոգին,
Մայիս ամսոյ տամնուհընկին,
Յետ Համբարձման հինկչաբաթին:

15 Սուրբ Պարոն Լոյս, քեզ երանի
Եւ քս ծնողացն որ են մարմնի:
Դու Գրիստոսի վըկայ եղեր,
Պարծանք եղար Հայոց ազգին:

Քեզ երանի, Կաֆայ քաղաք,

20 Որ նոր նըչան քեզ երևի:

Քո քահանայքըն ժողովին,

Տօնեն ըզտօն Պարոն Լուսին:

Սուրբ Պարոն Լուս, դու դովելի,
Գրիստոնէից համաղարմի,

25 Պարծանք եղար դու աշխարհի,
Եւս առաւել Կաֆայ քաղքին:

2. 1 ի յատենին փիւ. ի այն տեղին. 3. m գծնօղբն. 4. m ըզբրիստոնեայքըն. | m հալածին. 5. m եղաւ. 6. m արտասուօք. 7. m բանտըն. 8. m վիճիւ. | m նմա. 10. m ապայ. | m գլխատեցին. 14. m ետ. 15. | լուս. 16. m յունի եւ. | m ծնողացդ. | m որք փիւ. որ են. 17. m եղար. 20. m նորաչէն փիւ. նոր նըչան. 22. m զտօն. 23. m մեռագրի մէջ լկան այս (սուրբ պարոն լուս, դու գովելի) եւ յայտդ ուրք սենք.

Սուրբ Պարոն Լուս, նոր մարտիրոս,
Եւ նոր վրկայ դու Քրիստոսի,
Երկինք երկիր ուրախացան,
Ըզքեզ գովեն ամենեքեան:

5 Գունդք հրեշտակաց ուրախացան,
Ըզքեզ յիշեն ամենեքեան,
Երկնից երկիր իջանէին,
Ըզքեզ տանին յեկեղեցին:

Ուրախանայ Հայրն վերին,
10 Որ վասն արեանն ի հանդիսին,
Դասք հրեշտակացըն ժողովին՝
Ըզքեզ պատուեն ի մէջ նոցին:

Դասքը Սըրբոցըն՝ ժողովին,
Ուրախանան ի միասին,
15 Կանգնին դիմաց Պարոն Լուսին,
Տարին փառօք յերկրէ յերկին:

Այսօր ցընձան զօրք երկնային,
Այսօր խընդան դասք մարդկային,
Օրհնեն զԱստուած զՀայրն երկնային՝
20 Վասըն սըրբոյ նոր վրկային:

Այս մըթացեալ ժամանակիս
Դու լոյս եղար մէջ աշխարհի
Եւ սառնացեալ ձմերայնի՝
Վարդ և շուշան մէջ պարտիզին:

25 Քեզ աղաչելք ամենեքեան,
Ո՛վ նոր վրկայ, պայծառ այդի,
Սուրբ Յովաննու նըմանեցար,
Գլխատեցար նըման նըմին:
Դու նմանեցար սուրբ վրկային
30 Նախայվը . . . . .

30. | հասցնում է միևնույն նախայվը բառը. այնուհետև քերք է պակաս.

: : : : : :
: : : : : :

Մի մոռանար երգող բանիս՝
ըզկարգանէս անպէտ հոգին,
Երզնարդապետն Հայոց ազգին,
Եպիսկոպոսըն Կաֆային:

Քրիստոս Աստուած, քեզ գոհութիւն,
Որ դու տվեր համբերութիւն.
Արդ ոչորմեան զսա երգողին,
10 Այլ և գրողին, ընթերցողին:

Քրիստոս Աստուած, Տէր յերկնային,
Դու ընտրեցեր զքո սիրելին.
Արդ ոչորմեան ամենեցուն՝
Աղաչանգր քո ծառային:

15 Ով զՊարոն Լոյս վըկայն յիշէ
Եւ կամ նըվէր տացէ նորին՝
Քրիստոս յիշէ զինքըն բարին,
Եւ իւր ամէն բանն աջողի:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 1 և m ձեռա-
գիրները, 1 էջ 91 ա—93 բ, m էջ 109 ա—115 բ. եր-
կուսն էլ միջև կամ վերջև պակաս: Տաղի հեղինակն
է նախորդ երկու գրութիւններէ՝ արձակ վկայաբա-
նութեան և վկայաբանական տաղի հեղինակը՝ վրթա-
նէս եպիսկոպոս Կաֆացի:

3. m վերսկսում է մի մոռանար ճնից. 10. m գրողին. | m ընթերձո-
ղին. 18. m ձեռագրի յաչորդ քերթը պատնած է: քայց այնպես է բուռն ք
տաղն այստեղ էլ վերսկսում է:

Տաղ ի վերայ Պարոն Լոյս Աստուտակին Կաֆայեցոյ
ի Քոռմայ գրոց աշակերտե ոգեայ՝ խիստ ազնիւ եւ
սխտակի:

Օրհնեալ Հայր երկնաւոր, Աստուած անքրննին,
Էակից փառակից միածին Որդին,
Որ ետ կարողութիւն քաջ նահատակին՝
Պարոն Լոյս վրկային՝ սուրբ մարտիրոսին:

6 Հայրն երկնաւոր ծագեաց ի սիրտըն նորին,
Որ քաջացաւ դիմացըն բռնաւորին՝
Յաղթեաց անօրինաց և սատանային՝
Սուրբ վրկայն Պարոն Լոյս՝ ծառայն Քրիստոսին:

10 Որպէս գարնան ծաղիկն որ երևեսցին՝
Պարոն Լոյս սուրբ վրկայն ի մէջ Քաֆային:
Օրհնեմք ըզքեզ, Աստուած, ի խորոց սըլտի,
Որ Դու զօրացուցիր զծառայն քո բարի:

Գովեմք ըզքեզ, վրկայ Տեառնըն Յիսուսի,
Պարոն Լոյս նահատակըդ քաջ և արի:

15 Նըման ես դու հաւու քաղցրաձայն ձագի,
Որ միշտ դու բարբառիս ի սէրն Յիսուսի:

Քեզ գոհութիւն տամ ես, Աստուած ամենի,
Փառաւորեմք ըզքեզ միածին Որդի,
Որ ընկալար զվրկայս ի ժամանակի՝
20 Պարոն Լոյս նահատակըդ քաջ և արի:

Ձարիւն քո գեղեցիկ հեղեր ի յերկրի,
Արեամք ներկեալ եղար ի սէրն անմահի,

Դու միշտ փառաւորիս աջոյն հայրենի,
Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայ՝ անունըդ բարի:

Ձրմեռն էր ժամանակն՝ երբ ըմբռոնեցին,
Տարան զնա հարցուցին չար դատաւորին:
5 Նա աներկիւղ երեւո ըզպատասխանին,
Դաւանեցաւ զՔրիստոս միածին Որդին:

Պարոն Լոյս նահատակըդ զարմանալին,
Որ նահատակեցար ի մէջ Կաֆային,
Յընծայ Հայրըն վերին և ուրախ լինին,
10 Որ քաղցրացար դիմացըն բռնաւորին:

Գեռաբուսիկ ծաղիկ և քաղցր աղանձի,
Պարոն Լոյս մարտիրոսըդ քաջ և արի,
Որ դու զարմացուցիր զազգ քրիստոնէի
Եւ մարտիրոսացար ի մէջ Կաֆայի:

15 Դու վառեցար հոգով ի սէրն անմահի,
Չարչարեցար՝ և եղար վրկայ Քրիստոսի,
Մանուկ սուրբ Պարոն Լոյս՝ պարծանք աշխարհի,
Եւ վարդազոյն արիւնդ քո հեղաւ յերկրի:

Որպէս ըզգառն անմեղ ըզքեզ զենեցին,
20 Եւ դուն ուրախ էիր ի զենման քոյին:
Յընծան այսօր հրեշտակք և ուրախ լինին,
Օրհնեն ըզԱրարիչն Աստուածն անբըննին:

Գունդք հրեշտակացն այսօր ըզքեզ գովէին,
Եւ պար առեալ ըզքեզ եղանակէին:

25 Պարոն Լոյս սուրբ վրկայ, բարբառ քաղցրագին,
Ուրախ էին՝ և օժար կատարման քոյին:

Յընծան սուրբ մարտիրոսքն և ուրախ լինին,
Հըրճուին սուրբ մարգարէքն և պայծառացին,
Որ խառնեցար կամաւ ի յերամ՝ նոցին,
30 Մարտիրոս կոչեցար ի մէջ Կաֆային:

22. k ըզգարար/չն.

Մանուկ քաղցրատեսակ և զարմանալի,
Դու մարտիրոս կոչիս ազգիս Հայ զարմի,
Արթուն անուն բարի սըրբոյն Գրիգորի,
Որ եկեալ երազիդ և էր ընդ քեզի:

5 Ասաց. «Մի վախենար, իմ քաջ սիրելի,
«Եկի ես որ օգնեմ մարտ պատերազմի,
«Եւ մարտիրոս լինիս ազգիս իմ բարի,
«Եւ Լոյս դու անուանիս ի մէջ Կաֆայի»:

Փնօք քեզ, Քրիստոս Աստուած, Տէր ամենայնի,
10 Որ ի ձըմեռնացեալ յուրտ ժամանակի
Բուսուցեր հոտ անուշ՝ վարդըս պատուելի,
Եւ դու հոտոտեցար ի հոտ անուշի:

Էակից միածին Որդին քաղցրացաւ,
Եւ ի սուրբ Պարոն Լոյսըն իւր դըլթացաւ,
15 Որ ետ կարողութիւն և նա զօրայաւ,
Յաղթեաց ըզթըշնամին և պայծառացաւ:

Ի թուականիս Հայոց ի հաղար ամի
Եւ տաննւվեցն եղեալ ի յաւելորդին՝
Գըլխատեցար մայիսի տասն և հընգին,
20 Տարան զքեզ հանդուցին ի սուրբ Աննային:

Վըրդանէս վարդապետ և անուն բարի,
Թող դու պայծառ կենաս ի մէջ աշխարհի,
Որ ես առի հրաման և զտաղս ասացի,
Թումայ խիստ մեղաւոր ի յայսմ աշխարհի:

25 Արդ աղաչեմ ըզքեզ, սուրբ վըկայ բարի,
Որ բարեխօս լինիս զայս բանս ասողի՝
Մեղապարս Թումայի և անպիտանի,
Եւ բարեխօս լինիս համայն աշխարհի:

17. k ի թվականիս. 27. k մեղայպարս.

Այս վկայաբանական տաղն ունի միայն ք ձե-
ռագիրը, էջ 87 բ—88 բ: Տաղի հեղինակը՝ ինչպէս
վերնագիրն ու վերջին երկու տները ցոյց են տալիս՝
նախորդ Վրթանէս եպիսկոպոսի աշակերտը Թումայ
Կաֆայցին է:

ՄԱՐԳԱՐԷ ՍՈՐԿՈՒՆԻ ԵՒ ՅԱՆՎԱՆԻ ԹՈՒՆԿԱՅԻՆՆԵՐԻ

† Ռ.ԻԹ = 1580 սեպտ. 6

Օրհնեալ մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ յամենայն ժամանակս ոչ առնու անտես զհաւատացեալ հօտս իւր, բաշխելով զչնորհս Հոգւոյն սրբոյ: Եւ հայրական գթով խնամէ զարարածս իւր՝ և ոչ նախատէ, այլ ձրի տայ խնդրողացն, և բուսուցանէ զանազան ծաղիկս անուշահոտս: Ոչ թէ ի ժամանակս գարնանայինս, այլ ի սառնասառոյց և ի սպառել յամենայն պտղաբերութեան ժամանակացս, որ այժմ տեսանիւր, որ երևեցան ի ժամանակս յետինս՝ այս երկու բանաւոր և անուշահոտ ծաղկուկքս, ի վերջի սառնացեալ 10 և ձմեռնային եղանակիս, որ բարձրացան նահատակութեամբն իւրեանց, և անուշահոտ առաքինութեամբն ուրախացուցին զհրեշտակս ի յերկինս, և եղեն ախորժ կամացն Աստուծոյ, և են պարծանք քրիստոնէից:

Ի թուակահիս Հայոց Ռ.ԻԹ, ի սեպտեմբեր ամսոյ ի 2, 15 ի թագաւորութեանն Տաճկաց խոնթբար փառչահին՝ որ Սուլթան Մուրատ ասի՝ որ նստէր ի Բիւզանդիայ, որ է Կոստանդնուպօլիս, զոր Ըստմպօլ ասեն: Որ և յայսմ ամի բազում զօրս առաքեաց ի Պարսկաստան, և զնացեալ պաշարեցին զերկիրն ամենայն՝ զքաղաք և զգաւառ.

7. i ա, ժրմ. 14. i ի թվկնիս.

էառ և զմեծ քաղաքն Տփիսիս. և հասեալ ի Շրուանա-
տունն և աւերեցին զբազում երկիր՝ և զամենեսեանսն
ի սուր սուսերի մաշեցին. և ի քրիստոնէից բազում և
անթիւ գերի վարեցին. առին և զՓայտակարան քաղաքն
5 և զԼարս քաղաք՝ որ ի վաղուց ժամանակաց աւերակ էր
չինեցին. առին զԽոյ և զՍալամաստ իւր երկրոյն. զոմանս
սրոյ ճարակ տուին, և զբազումս գերեցին, զայր և զկին,
զմեծ և զփոքր, զաղջկունս և զանմեղ տղայս ի քրիստո-
նէից. և այլ բազում ոճիրս գործեցին, զոր ոչ կարէ ոք
10 ընդ գրով արկանել կամ լեզուով ճառել զբառնութիւն
և զնեղութիւն ժամանակիս: Եւ ոչ թէ մի ամ՝ գործեցաւ
ոճիրս այս, այլ Գ-Դ տարի այսպէս վրդովումն եղև. աշ-
խարհիս:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի՝ յաւել թագաւորն խոնթ-
15 քար և խստացոյց զսիրտ իւր թէ մի քրիստոնէիցն, որ
ընդ ձեռամբ իւրով էր, և եհան հրաման սաստիկ յայսմ
ամի ի ձմեռնային եղանակին, և բարձին ի դլխոց քրիս-
տոնէից զխոյր որ է փակեղ. և եդին ի դլախ քրիստո-
նէից սեաւ գտակ զոր զգեանուն ազգն Լատին. և այլ ազգի
20 ազգի փորձութիւնս և չարիս զոր ոչ պատմի. զի մեղք
մեր բազմացան. եւ հրաման թագաւորին սաստկացաւ
ըստ մարդարէին որ ասէ թէ Վ.յս ամենայն եկն ի վերայ
մեր վասն մեղաց մերոց. ոչ թէ մէկ քաղաքի կամ մէկ
գաւառի եղև հրամանս այս, այլ ի Բիւզանդիոյ մինչև ի
25 Տիգրանակերտ՝ լայնանիստ երկրով և գաւառով, զգեցան
ամենայն քրիստոնեայքն ի սուգ թագաւորութեան նորա:
Եւ այս՝ ոչ ի կամաց թագաւորաց լինի, այլ ի կամացն
Աստուծոյ՝ և ի մեղաց մերոց. և աստ կրկին կատարեցաւ
մարգարէութիւն Յսայեայ թէ «Դլխոց ձերոց կնդութիւն
30 վասն հպարտութեան և գոռոզութեան մերոյ և ցոփա-
գնացութեանն»: Մի՛ թէ այց առնէ Տէր Աստուած վասն
ծառայից իւրոց. և որ տառապեցոյց՝ նոյն և ինքն ողոր-

1. ի տպիսիս. 7. ի տրւին. 10. ի զգառն. 16. ի հրրաման. 23. ի կամ
ա. 30. ի հրպարտութիւն.

մեսցի և ազատեսցէ զբանաւոր հօտս իւր ի գէլ դաղանացեալ թագաւորացն նետողաց ազգին և բառնայ զթագաւորութիւն նոցա ի մէնջ. ամէն:

2 Ձի այս միջոց երկիրս ամենայն հեծելակոխ եղեալ 5 և աւերեալ և պակասեալ բերդք երկրին ի սմբակաց՝ որ եղև շղութիւն հացին և ամենայն պտղոց՝ ոչ սակաւ. բայց երկիրն Օսխոյ լի էր հացիւ՝ ի տուրս Աստուածային ողորմութեանցն. այս լիութիւնս եղև պատճառ նահատակութեանց սոցա: 20 Ձոր ասացից կարճ ի կարճոյ տկար մտօք իմով՝ զպատմութիւն քաջ և արի նահատակացն և Մարգարայ սարկաւազին և զՇահրամանին:

Այս պատուելի վկայքս էին յձսիս երկրէն՝ բուն ազգաւ քրիստոնեայք, օրինօք սուրբ Լուսաւորչին. և է Ոսիտ երկիրն ի Միջագետս Ասորոց, ի մէջ Տիգրանակերտոյ և Մերդնայ և Եդեսիոյ, ի հոշակաւոր գեղջէն Թուրգուրանայ: Ի սոցա երկիրն կայր անիրաւ դատաւոր մի, Մահմետ անուն. տեսեալ զբեր երկրին Թուրգուրանայ՝ զի բազում և անպակաս էր եկեալ ցորեան նոցա. և մախայր ընդ միտս իւր ագահութեամբ, թէ որպէս յափշտակեսցէ ի նոցանէ անիրաւ հասս կամ գահեկանս՝ աւելի քան զհրամայեալն: Կոչեաց զտանուտեարսն գեղջին և էառ հնարիւք ի նոցանէ գահեկանս ի փոխ՝ և յետոյ յայտնի արար զագահութիւնն իւր ասելով թէ «Այսչափ ցորեան է տուել ձեզ Աստուած. պարտ է ձեզ ինձ բաժին 25 տալ:»

Ասեն տանուտեարքն միաբան՝ թէ «Ձինչ որ դրեալ կայ քեզ ի կայսերէն, զայն պահանջիր ի մեզանէ՝ աւելեօք դեռ ևս առ. և պակաս մի առնուր:»

Յորժամ լուաւ դատաւորն զայն՝ բարկացաւ յոյժ. 30 և սկսաւ հայհոյել և անիրաւութեամբ առնել ի գիւղն. և օր քան զօր աւելի նենդէր տանուտեարացն և գեղջն առ հասարակ: Տեսեալ զանիրաւութիւն դատաւորին՝ և

5. ի սրմպակաց. 7. յ օսիտ. 12. ի վրկայքս. 15. ի յըռչակաւոր. 19. ի յափրչտակեսցէ. 26. ի գրրեալ.

առաքեցին առ զօրագլուխն ի Կարս քաղաք, զի բազում զօրօք եկեալ էր ի կայսերէն և հասեալ ի Թէոդուպօլիս, զի երթիցէ ի պատերազմն: Եւ բերին հուբօք և հրաման առ դատաւորն, թէ «Ձինչ հրամայեալ է քեզ կայսրն՝ զայն
5 առ. այլ աւելի մի առնուր ի դոցանէ»:

Իբրև զայն հրամանն տեսաւ որ բերեալ էին քրիստոնեայքն, այլագունեցաւ երեսն նորա, և դարան գործեաց ի սրտի իւրում. և ել գնաց ի Տիգրանակերտն ի Յամիթ՝ առ Յամթայ դատաւորն, զի նա մեծ էր քան
10 զինքն: Եւ իմացեալ քրիստոնէիցն՝ գնացին զկնի նորա, զի մինն գութեամբ դարան գործեսցէ նոցա: Եւ յորժամ ետես դատաւորն զնոսա՝ որ եկեալ էին, ետ ըմբռնել զնոսա, և դնել կրպանօք ի բանտի: Եւ եդիտ իւրն համախոհք ի քաղաքին. և մտին առ մեծ զատին Յամթայ.
15 և ի ծածուկ խորհուրդ արարին քրիստոնէիցն՝ զի զոմանս ի նոցանէ հրով այրեսցեն:

Եւ բերին երկու ոչինչ գռեհիկ Թուրք՝ որք ետուն սուտ վկայութիւն, թէ «Մաքա զմեր մեծն և զգառաստանն հայհոյեցին»: Փնօք Աստուծոյ ներողութեանն՝ որ այնչափ
20 համբերող է Աստուած, որ ոչ էած հրացան անձրև և սատակեաց զնոսա, որ ետուն ոռտ վկայութիւն: Եւ դատաւորն գրեաց զայն, և առաքեաց առ տանուտէր փաշային, զի այրեսցէ զնոսա. զի այն ժամանակն որ գործեցաւ, փաշայն որ տիրէր Յամթայ՝ ոչ էր ի քաղաքն, այլ գնացեալ
25 էր ի պատերազմն: Եւ իշխէր քաղաքին Մուստաֆայ տանուտէրն իւր:

Եւ յորժամ այրելոյ հրաման երես դատաւորն՝ յայնժամ դուքսն և մեծամեծք քաղաքին ուրախացան, զի այրելոյ հրաման եղև: Եւ յորժամ երեկոյացաւ օրն այն՝
30 յայնժամ եմուտ բանտապանն ի բանդն՝ և սաստկագին ձայնիւ գոչեաց՝ թէ «Մարգարէն և Շահրամանն որ է ի միջի ձերուս:» զի տանուտրայքն տասն էին ըմբռնեալք ի Թուր-

10. յ զինքրն. 16. յ այրեսցին. 25. յ ի պատերազմըն. 29. յ երեկոցացաւ.

գուրանայ, և կապեալք ի մետաղս. վասն որոյ բաժանեաց
 գերկուան ի նոցանէ՝ զՄարգարէն և զՇահրմանն. և սկսաւ
 կողոպտել զնոսա. էառ զմատանին ի ձեռացն. և եհար
 ապտակ յերեսս նոցա. և էարկ զձեռն ի ծոցս նոցա և
 5 էառ զդահեկանս զոր եգիտ ի ծոցս նոցա: Եւ ահացու-
 ցանելով զնոսա՝ ասէր. «Եթէ ուրանայք զՔրիստոս Աստ-
 ուածն ձեր զոր հաւատայք, և դառնայք ի կրօնս Մահմե-
 տի՝ զերծանիք ի տանջանացս: Եւ թէ ոչ հաւանիք՝ չարա-
 չար մահուամբ մեռանիք հրով»:

10 Եւ յորժամ լուեալ զայս ամենայն ի բանդապետէն՝
 զարհուրեցան և ահ կալաւ զնոսա: Եւ նոյնժամայն զօ-
 րացեալ Մարգարայ սարկաւազն զօրութեամբն Քրիստոսի,
 և ասաց ընկերացն. «Մի երկնչիք, եղբարք, զի ես և Շահ-
 րմանն միայն վկայելոց եմք, և դուք զերծանիք: Այլ աղօթս
 15 արարէք վասն մերս»:

Եւ ինքն սկսաւ սաղմոսել և վճարեաց զձ եւ Մ սաղ-
 մոսն. և աղօթեցին երկոքեանն մինչև ցառաւօտն. և յա-
 ւաւօտունն զարթուցին զընկերս իւրեանց և ասացին.
 «Արիք, եղբարք և սիրելիք, յաղօթս կամք, զի այլ ոչ տե-
 20 սանեմք մարմնաւոր աչօք զմիմեանս»: Եւ սկսան աղօթել՝
 մինչ որ լուսացաւ. և սակաւիկ մի նստեալ զմիմեանս մխի-
 թարէին.

Յանկարծակի հարին զդուռն բանդին՝ արեանարբու
 չար զինուորքն, և մտեալ ի բանդն՝ կապեցին զսուրբ
 25 վկայքն՝ զՄարգարայ սարկաւազն և զՇահրմանն: Եւ արկին
 շղթայս ի պարանոցս նոցա. և բրօք և սուսերօք առեալ
 տանէին զնոսա: Եւ շրջապատեալ էին զնոսա արեանարբու
 չար ազգն Մահմետականքն, հազարք և բիւրք, որպէս
 30 Աստուած, և դարձարսւք ի յօրէնքն մեր, և ազատիք
 ի տանջանացս»:

Իսկ նոքա վառեալ էին ի սէրն աստուածային, զահն

21. ի նըստեալ. 24. ի մըտեալ. 25. ի վկայքն. 26. ի շղթայս.
 28. ի մահմ. տականքն. 29. ի ըզբս.

- և զերկիւղն և զսպառնալիք զինուորայն և զմեծամեծացն յոչինչ համարէին. և դիմէին ի յայրումն հրոյ՝ որպէս թէ ոք երթիցէ ի հարսանիս. և տանէին սակաւիկ մի ի ճանապարհ և դադարեցուցանէին զնոսա, և դարձեալ խոստանային պարգևս և մեծութիւնս, զի հաւանեցին օրինաց նոցա, և փրկեցին ի տանջանաց: Եւ նոքա լի էին Հոգովս սրբով. ոչ պարգևացն հաւանեցան, և ոչ մեծութիւնն յանձն առին. զամենայն ինչ որ յաշխարհի կայր՝ ոչինչ համարեցան, և ասէին թէ՛ Մեր յոյսն Քրիստոս Աստուած է՝ որ տայ մեզ զպարգևս և զմեծութիւնն յաւիտենական՝ որ ոչ սպառի: Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր զոր մեք հաւատամք՝ ընդ ուրացողսն ասէ. «Երթայք յինէն, անիծեալք, ի հուրն յաւիտենից»: և մեք որ հաւատացեալ եմք և հաւատամք զՅիսուս Քրիստոս Աստուած և երկիր
- 15 պաղանեմք, և ակն ունիմք միւսանգամ գալստեան նորա, որ դատելոց է զկենդանիս և զմեռեալս, և թէ զմարմինս մեր այրէք հրով, յայնժամ պայծառացուցէ զհոգիս և զմարմինս մեր Քրիստոս Աստուած և վերացուցէ յերկնային խորանան լուսոյ»
- 20 Իբրև զայս լուան Մահմետականքն՝ բարկացան և հարին զնոսա ուժգին, և տարան առ ի յայրել: Իսկ սուրբ վկայքն երթային զհետ նոցա պայծառ երեսօք, և հայէին յաջ և յահեակ, և զոր տեսեալ ի քրիստոնէիցն՝ ասէին. «Աղօթս արարէք վասն մեր»: Եւ տարան զնոսա արտաքոյ
- 25 քաղաքին. և բւեռեցին ի փայտի զոտս և զձեռս նոցա՝ նման Քրիստոսի և աջակողմեան աւազակին: Եւ հայեցեալ մինն ի նահատակացն՝ ետես զսուտ վկայսն՝ որք վկայեցին նոցա, և ասէ ցնոսա. «Զինչ շահ եղև ձեզ՝ որ սուտ վկայեցիք վասն մեր: Ահաւասիկ ժամ է մեզ պսակ առնելոյ.
- 30 և ձեզ մնաց խաւարն աղջամղլին՝ ընդ Յուդայի՝ ձեզ և դատաւորին ձերոյ և այլ համախոհաց ձերոց»

Եւ նոքա յամօթի հարեալ կարկեցան նման Յուդայի: Եւ բորբոքեցին զհուրն նաւթով:

8. i յանձրն. 19. i խորանսրն. 30. i ողջամղլին.

Յայնժամ Շահրմանն մռնչեաց ի մէջ հրոյն, և լուաւ ձայն նորա Մարգարէն ընկեր իւր, և նոյնժամայն թռեալ ի վեր և կծկեցաւ ի գլուխ փայտին և ասաց. «Մի երկնչիր, եղբայր Շահրման. սակաւիկ մի համբերեա՛՛ զի ժամ է յաղ-
5 թութեան»:

Եւ շրջապատեալ այլազգիքն և ստէպ ստէպ արկանէին փայտ ի հուրն. և նորա հայեցեալ յերկինս, և գոհութեամբ աւանդեցին զհոգիս իւրեանց առ Աստուած. և զմարմինս նոցա այրեցին մինչև ցերեկոյն. Եւ իբրև երեկոյ եղև՝
10 երթեալ քրիստոնէիցն գաղտ պահէին զնոսա՛՛ զի ակն ունէին հրաշս տեսանելոյ:

Եւ իբրև անց մէջգիշերն՝ յանկարծակի տեսին լոյս պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ սուրբ նահատակացն. և որք տեսին՝ փառս ետուն Աստուծոյ: Եւ ընդ առաւօտն
15 ժողովեցին զմնացեալ նշխարս նոցա որ ոչ էր այրեցեալ, և տարեալ ծածկարար եղին պատուով ի տապանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք: Եւ իբրև էանց Գ օր՝ դարձեալ յառաւօտու պահուն եկեալ ճանապարհորդք անցանէին ընդ այն. և տեսին լոյս պայծառ
20 ծագեալ կրկին ի տեղին ուր նահատակեալ էին սուրբքն. և ընդ լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի քաղաքն և պատմեցին մեզ. և մեր լուեալ փառաւորեցաք զԱստուած:

Եւ ես Սիմէոն զոր տեսի և լուայ՝ արարի զպատմութիւն սուրբ նահատակացն Քրիստոսի՝ զՄարգարայ սար-
25 կաւազին և զՇահրմանին՝ որ նոյն ինքն Քրիստոս տայ շնորհս ծառայից իւրոց. և կայ նշխարք սուրբ նահատակացն եղեալ ընդ ննջեցեալսն և առնեն բժշկութիւն ամենայն ցաւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն ընդարձակ վկայարանութիւնը մեր յատուկ խնդրանքով արտագրուած է Կարին գանուած մի Յայսմաւուրքից, և մեզ է ուղարկուած՝ նոյն քաղաքի Սա-

3. ի ի գլուխ. | ի մի երկնչիր. 6. ի այլազգիքն. 8. ի ըզմարմինս.
15. ի ետողովեցին.

նասարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ Մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ :

Վկայաբանութեան վերնագիրն է. «Ի ամին աւուր վկայաբանութի. նոր վկայիցն քի. մարգարէ տարկաւազին և շահրմանին, որք կատարեցան հրով ի տիգրանակերտն ի յամիթ» :

Նահատակներիս մասին Ձամչեան Գ. 516 տալիս է միայն հետևեալ տեղեկութիւնը. «Ի թուին ՌԻԹ կատարեցան հրով ի յԱմիդ Մարգար և Շահրիման» :

Նկատելի է վկաների հայրենիքը՝ որ երեք տեղ երեք տարբեր ձևով յիշուած է. այն է Օսխոյ, ձօիօ և Ոսիտ, էջ 415, որի մէջ է Թուրքուրան գիւղը և որ գտնուում է Եդեսիոյ, Տիգրանակերտի և Մերգինի մէջտեղ. չկարողացանք գտնախտաբար մեր ձեռքում եղած միջոցներով ստուգել դրա ուղիղ ձևը. Kiepert-ի և Weiland-ի հրատարակած մեծ Ատլասը (Thübingen, 1873) այդ սահմանի մէջ այդպիսի մի տեղ չէ նշանակած :

Վկայաբանութեան հեղինակն է Սիմէոն, Թերևս Տիգրանակերտցի, տես էջ 419, տող 23 :

ՅՈՒՀՈՆՆԵՐԻ ԵԳԻՍԿՈԳՈՍ ԳՈՐԱՆԱԳԵՑ

† ՌԻԱ=1591 —2

Սոյն նահաաակ եպիսկոպոսի մասին ունինք մի-
այն Զամչեանի (Գ. 516) հետևեալ յիշատակութիւնք.

Ի թուին ՌԻԱ. նահաաակեցաւ ի Կարին Յովհաննէս
եպիսկոպոս Դարանաղեաց՝ որ նստէր առաջնորդութեամբ
ի քաղաքի անդ Կարնոյ:

ԱՐՐՈՂՈՄ ԶՈՎՆԵՆՆԵՐ ԵՒ ՍՂՈՆՑՈՒ ՌԻՔՆԵՆՆԵՐ

† Ռ.ԽԹ — 1600 յունվար 22 92.

Սոյն նահատակների մասին Սամուէլ Անեցի, Վա-
ղարշապատ, 1893, էջ 176, ՌԽԹ Թուականի տակ
տալիս է հետևեալ տեղեկութիւնը.

Ղարայեազիճէն գլխատեաց յՈւրհայ զմի քահանայ
Աբրահամ անուն, և զոմն տանուտէր Սքանտար անուամբ,
յունվարի ԻԲ, յաւուր երեքշաբթու:

ՈՆԳՐԻՆՍ ՔԸՀՈՆՈՑ

† ԻԿՁ ՏՐԿ Ս=1617 ԱՊՅ. 18

Եւ եղև զի մեծ և առաջին Շահաբաս թագաւորն Պարսից ունկնդիր լեալ զրպարտողաց արանց՝ որք խօսեցան բանս չարս վասն բնակչացն Նախչուան քաղաքին, որ և բարկութեամբ մեծաւ ցասեալ ի վերայ նոցա շահն 5 և հրամայեաց հանել զամենայն բնակիչս քաղաքին, և արտասահման արարեալ վարել և տանել ի քաղաքն Փահրապատ. և զքաղաքն Նախչուան աւերել, զտունսն և զամենայն շինուածսն քանդել, և զայգեստանսն կոտորել. որ անխափան կատարեցաւ առ նոսա հրաման թա- 10 գաւորին. զի զամենայն բնակիչսն հանեալ վարեցին ի Փահրապատ: Իսկ ի բնակչացն Նախչուանայ արք աննշանք և անլիքորք փախուցեալք ի շրջակայ գեղօրայսն՝ թաքեան աստ և անդ, յորոց մի էր և ծնօղքն տէր Անդրէասին, որք գնացեալ ի գիւղն Ագուլիս, և անդէն զետեղեցան, 15 և մինչ էր ի տիս մանկութեան տէր Անդրէասն՝ ետուն զնա յուսումն դրոց, և ուսաւ զամենայն եկեղեցական ուսմունս: Իբրև զարգացաւ՝ և եհաս ի չափ հասակի, մուծին զնա ի կարգ աշխարհի և արարին նմա հարսանիս: Եւ որպէս գրեալ է թէ ըստ վկայութեան անձին իւրոյ, և ամե- 20 նայն ժողովրդեանն, օրհնեցին զնա քահանայ, և նա պաշտէր զքահանայութիւնն՝ որպէս և վայելէ կարգի քահանայութեան:

Եւ ի սոյն ժամանակս վարդապետն Մովսէս՝ որ յետոյ
եղև կաթուղիկոս էջմիածնի, և վարդապետն Պօղոս՝ որ ի
վերոյ պատմեցաք, յայտնեալ եղեն յարևելեան աշխարհն
Հայոց, ամբիժ և պարկեշտ վարուք, զի շրջէին յերկրէ
5 յերկիր և անխափան քարոզէին, շինէին զեկեղեցիս, կար-
գէին քահանայս ըստ կարգի առաքելոցն: Եւ վասն հաս-
տատութեան հաւատոյս և կրօնիցս մերոյ՝ հաստատեցին
դպրատուն ի պատշաճաւոր տեղիս՝ ի գիւղն Աստապատ,
և ի Շօռօթ. զի ի շրջակայ գեղորէիցն անդր ժողովեացին ման-
10 կունք առ ի յուսումն: Սոյնպէս և ի գիւղն Ագուլիս հաս-
տատեցին դպրատուն, և կարգեցին ի վերայ մանկանցն
դպրապետ զտէր Անդրէասն, յորում տեղուջ ժողովեցան
մանկունք որպէս թէ յիսուն կամ վաթսուն, և տէր Անդ-
րէասն էր վերակացու, որ հովուէր զմանկունսն և ուսու-
15 ցանէր զուսումն հասարակաց մերս եկեղեցւոյ:

Եւ եղև գալ Շահաբաս թագաւորին ի գիւղն Ագուլիս
յայսպիսի իմն պատճառէ, զի յաղգէն Օսմանցւոց ելեալ
ոմն սարդար՝ անուամբ Օքուզ Ահմատ փաշայ, բազում
զօրօք եկն ի վերայ բերդին Երևանայ, զի առեալ ի Պար-
20 սից՝ դարձուցէ ի կողմն Օսմանցւոց. վասն որոյ թագաւորն
Պարսից Շահաբաս ժողովեալ զամենայն զօրսն Պարսից՝ եկն
յերևան յօգնութիւն բերդին. և նստաւ սարդարն ի վերայ
բերդին և պատերազմեցաւ մինչև ցերիու ամիս և կէս՝
և ոչ կարաց առնուլ: Ժամանեաց ի վերայ ցուրտ աշունն՝
25 և վշտացեալ ի ջրտէ և ի սովէ, դարձ արարեալ ամենայն
բանակաւն իւրով՝ և չուեալ գնաց ի քաղաքն Կարին, յաշ-
խարհն Օսմանցւոց: Ձկնի դառնալոյ սարդարին, շահն ևս
դարձաւ յերևանայ և գնաց ի Նախչուան, և անտի յԱ-
գուլիս. արդ՝ այսու պատճառաւ եկն շահն յԱգուլիս: Եւ
30 սովորութիւն էր շահին, զի ուր և մտանէր թէ ի քաղաք, թէ
յերկիր, ամենայն բնակիչք տեղւոյն միահաղոյն ընդ առաջ
ելանէին, իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղջ-
կունք, երիտասարդք և մանկունք, ամենեքեան զարդա-
րեալք ազնիւ և մեծագին զարդուք, քաղցրահամ մրգօք,

և համադամ ճաշակելեօք և անուշահոտութեամբ և ծաղկեհամ գինեաւ, և վայելչահասակ և գեղեցկատես մանկունք և ազլկունք և կանայք ի ձեռս առեալ զգինին ոսկեբաժակաւ մատուցանէին շահին: Այլ և մարմնաւօր գունսանք և երգեցողք առաջի ընթանալով, և արուեստական երգարանօք քաղցրանուագ երգէին: Այլ և եկեղեցականք՝ քահանայք և պաշտօնեայք, զգեցեալ շուրջառ և շապիկ, և առեալ զխաչ և զաւետարան, և ամբարձեալ խաչալամ, խնկօք և մոմեղինօք, և զանգակօք և ծնծղայիւք ելանէին ընդ առաջ շահին, և երգելով գնային մինչև հասուցանէին յիւր իջևանն:

Արդ՝ յորժամ Ագուլիս գեղջ քահանայքն եկին առաջի շահին՝ զգեցեալ զգեստօք, կային ընդ նոսա և ոմանք ի մանկանց դպրատանն՝ որք զգեցեալ էին շապիկ և բարձեալ շամադան և մոմ, և երթային առ ընթեր խաչալամ մին. և մինչ երթային քահանայքն երգելով առաջի շահին, և շահն հայէր այսր և անդր. և ըստ չարայօւշ մտաց և բարոյից իւրօց զինէր զամենեսեան, և ի զննելն հայեցեալ ի մանկունան՝ ետես զի ածելեալ էին կուլակք մանկանցն, և այն յոյժ ծանր և դժուարին թուեցաւ ինքեան, զի համարեցաւ թէ վասն ինքեան արարեալ իցեն զայն. որպէս զի մի վայելչագեղ երևեսցին մանկունքն յաչս նորա, և հաճեալ ի նոսա առցէ ի նոցանէ: Եւ անգէն շարժեցաւ ի ցասումն բարկութեան շահն ի վերայ առնն՝ որ ածելեալ իցէ զիւրլակս մանկանցն: Այլ և արք ոմանք մահմետական հաւատով որք բնիկ բնակիչք են Ագուլեաց գեղջն՝ երևելի իշխանք, որք ընդ շահին չըլէին, և մերձ նմին ի սպասուկային նորա, և վասն բնական նախանձուն, զոր ունէին ընդ քրիստոնէից՝ առաւել ևս գրգռեցին և դայրացուցին զարամտութիւն թագաւորին ի վերայ քրիստոնէիցն, վասն որոյ ստէպ յուզմամբ հրամայեաց շահն զննել և գտանել, որ զայն արարեալ իցէ և սպանանել. և թէ ծնօղք մանկանցն արարեալ իցեն զայն, զնոսին սպանանել՝ և զինչան յափշտակել՝ և զմանկունան գրաւել ի ծառայութիւն թա-

գաւորին: Իսկ առաջիկայը թագաւորին սկսան զննել և հարցանել ի սմանէ, և ի նմանէ, թէ ո՞ր զայն արարեալ իցէ, և ամենքեան զոչ գիտելն պատասխանէին. ապա ի մէջ առեալ զտէր Անդրէասն և ստիպելով պահանջէին, 5 թէ «Ասա մեզ՝ զի ես վերակացու մանկանցն, և դու ես գիտակ»: Իսկ տէր Անդրէասն խոկայր ի մտի «Թէ զճնօղան պատճառեմ, զնոսա սպանանեն, և զմանկունսն յափշտակեն. և թէ զայլ ոք պատճառեմ, զնա սպանանեն, և լինի այն ինձ խիղճ մտաց և ստգտանք անփարստելի. ըստ 10 վկայութեան սրբոյ Աւետարանին թէ, լաւ է զի այլ մի մեռանիցի և մի ամենայն ժողովուրդս կորիցէ»։ վասն որոյ լաւ համարեցաւ մատնել զանձն և փրկել զբազումս. վասն որոյ ի կարի ստիպելն զինուորացն, տէր Անդրէասն առ ի փրկելոյ զայլս ասաց, թէ «Ես եմ արարեալ զայն»։ և 15 զինուորքն ծանուցին զբանն նորա շահին, և շահն հրամայեաց ունել զնա և պահել ի կալանս: Եւ զկնի աւուրց՝ հրամայեաց շահն ածել զնա առաջի իւր, և հարցանէր թէ՝ «Ձստոյգն ասա. ո՞վ ոք է արարող այդմ գործոյ»։

Եւ տէր Անդրէասն ասաց. «Ոչ ոք, այլ ես մկայն»։

20 Իբրև Խտես շահն թէ յայլ ոք ոչ մատնեաց, յոյժ բարկացաւ ի վերայ նորա, և հրամայեաց տարածել ի վերայ գետնոյ և բրածեծ առնել անիննայաբար. և զկնի յուրով հարուածոցն՝ ասաց շահն. «Ձայդպիսի վնաս և զպարտաւորութիւն արարեալ է քո», եթէ 25 կամիս զկենդանութիւն անձին քոյ, ուրացիր զհաւատն քրիստոնէութեան ձերոյ, և լեր օրինօքն մերովք՝ դաւաճութեամբ մուրար առաջնորդին մերոյ, և ես տաց քեզ պատիւս և մեծութիւնս. և թէ ոչ հաւանիս, շանց և գազանաց առաջի արկանեմ զքեզ»։

30 Եւ նա ոչ կալաւ յանձն զուրանալն, այլ ետ պատասխանի թէ «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»: Եւ թագաւորն իբրև լուաւ զայն, զայրագին բարկութեամբ հրամայեաց դարձեալ ի բանտ արկանել:

Եւ ի վաղիւն վերստին էած առաջի իւր. և հարցա-

նէր թէ Ուրաննա զհաւատն քո, և տէր Անդրէաս ասաց. «Ոչ ուրանամ: Կրկին անգամ՝ ասաց արքայ, «Տամ քեզ պատիւս և մեծութիւնս՝ թէ ուրանաս զհաւատն ձեր», և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ 5 արկանել:

Իսկ քրիստոնեայքն մատեան առ նախարարս թագաւորին, և խոստացան գանձս բազումս, զի գուցէ ազատեսցեն զնա. և թէպէտ նախարարքն խնդրեցին երկիցս և երիցս, ոչ լուաւ արքայ: Այլ և Յղնեցի խոջայ Անճրեի կինն՝ 10 որում մայր էր ասացեալ շահն, և ունէր պատիւ առաջի շահին, սա մեծաւ աղաչանօք անկեալ առաջի շահին, խընդրեաց արձակել զնա. սմա ևս ոչ լուաւ:

Եւ գարձեալ ածին զտէր Անդրէաս առաջի արքայի, յետ բազում անգամ հարց և փորձ առնելոյ, խոստմամբ 15 պարգևաց և սպառնալեօք տանջանաց. իբրև ետես թագաւորն թէ ոչ հաւանի, հրամայեաց սպանանել: Իսկ քաջ նահատակն և ճշմարիտ քահանայն տէր Անդրէաս հաստատուն հաւատով կայր ի վերայ անշարժ հիման հաւատոյս քրիստոնէութեան:

Իսկ զինուորացն առեալ զտէր Անդրէասն կապանօք տարան ի տեղի կատարման, և նա ուրախութեամբ և յօժար կամօք գնայր. և յորժամ եհաս ի տեղի կատարմանն՝ իւրովի արձակեաց զգօտին իւր. և մերկացաւ զհանդերձն իւր, և ասէր դահճացն՝ կատարել ի վերայ ինքեան զհրա- 25 մանս թագաւորին. բայց դահիճքն յամեցուցանէին, զի գուցէ հաւանեցի հրամանաց արքայի:

Եւ մինչ կայր սուրբն ի տեղի կատարմանն, առաքեաց առ նա թագաւորն ի նախարարացն զոմանս երկիցս՝ թէ «Մի կորուսաներ զգեղ և զմանկութիւն քո. եկեալ հա- 30ւանեաց իմոց բանից. և սո. յինէն պարգևս և զմեծու- թիւնս»: Իսկ քաջ նահատակն՝ ամենայն բանից նոցա տայր պատասխանի թէ «Ընդունայն խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, և զճշմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ: Եւ դահճացն հանեալ զուրն խաղացուցանէին ի վերայ նորա՝ և ածէին

ի վերայ որովայնին առ ի երկեցուցանել զնա՝ և նա ոչ երկնչէր:

- Յկին ի տեղի նահատակութեան ծնօղբ սրբոյն և կային առ ընթեր՝ և աղիողորմ և յորդաբուխ արտասուօք լային, 5 և աղաչանօք ասէին առ սուրբն. «Քաղցրիկ որդեակ մեր, որ առեր զկարգ քահանայութեան և եղբք զինուոր Քրիստոսի, մի երբէք լիցի քեզ ուրանալ զՔրիստոս և լինել զինուոր տիրատեաց, մի թողուցուս զլուսապայծառ հաւատս Քրիստոսի, և մի վասն առժամանակեայ կենացո»
- 10 զրկեսցիս ի յաւիտենական կենացն. այլ յիշեան զճշմարիտ վկայն Քրիստոսի, զորոց զպատմութիւնսն հանապաղ ընթերցեալ՝ պատմէիր մեզ, համբեր որպէս և նոքայն. զի և նոցին պսակացն արժանացցիս. զայս և որ սոցին նման փղձկեալ սրտիւ և յորդաբուխ արտասուօք աղերսալի
- 15 ասէին ծնօղբ սրբոյն առ նա. Իսկ դահճացն զբազում ժամս յամեցուցին անդէն. զի թերևս երկմտեալ թուլացի. և սուրբն անդրբուելի կայր ի վերայ ճշմարիտ հաւատոյս. և ի խաչակնքելոյ զդէմն ոչ դազարէր: Իբրև տեսին զհաստատութիւն մտաց նորա դահիճքն, թէ ոչ դառնայ,
- 20 յայնժամ ձգեալ զսուրն պատառեցին զորովայնն նորա, և վաթեցաւ աղիքն արտաքս ի փորէն, և սուրբն միով ձեռամբն ժողովէր զաղիսն ի փորն, և միով ձեռամբն խաչակնքէր զերեսն, և յիշէր զանունն Քրիստոսի. և ապա ծակեալ զլիւս սրունից ոտիցն, և պարանօք բարձրացու-
- 25 ցեալ ի բարձունս, և կախեցին զսուրբն գլխովայր. և նա կայր կենդանի մինչև ի մուտս արևուն. և ընդ երեկոյն աւանդեաց զմաքսւր հոգին ի ձեռս Աստուծոյ, սրպէս զխունկ անոյշ և զճշմարիտ զոհ ընդունելի: Եւ յետ մահուան սրբոյն հրամայեաց շահն ձգել զմարմին նորա ար-
- 30 տաքոյ շինութեան, զի կերակուր լիցի գազանաց և թռչնոց, Իսկ քրիստոնէիցն բարձեալ անտի և բերեալ յԱգուլիաց ներքին եկեղեցին, որ այժմ ասի՞ցաձորի եկեղեցի, և անդ թաղեցին. և այժմ անդէն կայ թաղեալ պատուականն շխարք ոսկերաց նորա, ի բարեխօսութիւն ամենայն քրիստոնէից:

Եւ եղև կատարումն և մարտիրոսական մահ սրբոյ քահանայիս Աստուծոյ տէր Անդրէասիս ի մեծ թուականիս Հայոց ՌԿԶ, Տրէ ամսոյ ի տասն, և Նոյեմբեր ամսոյ ի տասն և յուժն: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. և աղօթիւք Տնորա Տէր մեզ ողորմեսցի ամէն:

Եւ յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսք երեք կամ չորք, ի մէջ խօսից և զրուցաց վերստին յիշեալ եղև առաջի Շահաբասին որպիսութիւնք և իրակութիւնք անցուածոց տէր Անդրէասի: Եւ անդէն 10 ոմն ի նախկի չարխօսացն ի բնակող մահմետականացն Ագուլեաց՝ զորոց վասն կանխաւ յիշումն արարաք, և սորա անունն էր Շահուուղ բէկ. ասաց առաջի շահին, թէ տէր Անդրէասն, որ զկուլակս մանկանցն ածելեալ էր, ոչ թէ յիւրոց մտաց ինչ, այլ խրատով վերակացուին իւրոյ, քանզի 15 ունի ինքեան խրատիչ. և անդէն արարին հարցումն վասն խրատողին թէ ո՞վ որ իցէ: Եւ որպէս ի համեմատութիւնս մարդկան և անասուն կենդանեաց, համեմատին Տաճկաց ազգն ի յօձ, վասն նախանձուն և նենգութեան, զոր բնական ունին ընդ ազգս և ընդ հաւատս քրիստոնէից. յորոց 20 և ոմն այս Շահուուղ բէկս նովին կրիւքն ախտացեալ մատնեաց շահին զՄովսէս վարդապետն ասելով. «Է՛ ոմն այր, որոյ է անունն Մովսէս, որ է վարդապետ օրինաց քրիստոնէից, որոյ բնակութիւնն է ի վանքն Տաթևու և է ինքն յերկրէն Սիւնեաց, և նա է օրէնսուսոյց և դատտարակ 25 տէր Անդրէասին»: Յաղագս որոյ հրաման եղև ի թագաւորէն առաքել զգօրականս և ունիլ զՄովսէս՝ և կապանօք ածել առ թագաւորն. և զօրականացն գնացեալ կալան զՄովսէս վարդապետն, ընդ նմին և զՊօղոս վարդապետն՝ և ևրին զօղամանեակ զուգեալ ի փայտից ի պարանոցս 30 նոցա, և երկաթ ստնակապ յոտս նոցա. յաւուրս ցրտութեան ձմերայնոյ, և բերին զերկոսեան վարդապետսն ի բանակն շահին, և ծանուցին նմա: Եւ ի խոհարանս խորհրդոց իւրոց քննեալ էր շահն, թէ սպանանեմ արս երկուս՝ սակաւ լինի ֆլասս քրիստոնէից և օգուտ մեզ. այլ

առից զյոյով տուգանս արծաթոյ ի նոցանէ, որով լինի
աւելի օգուտ մեզ և վնաս նոցա: Եւ այսպէս վասն ագահու-
թեան և արծաթսիրութեան, էարկ տուգանս ի վերայ
վարդապետացն՝ թէ հինգ հարիւր թուման տան և ապա
Յ գնան ազատ. բայց քրիստոնէիցն աղերս մատուցեալ առ
նախարարս արքայի, զի խնդրեսցեն յարքայէ թեթեւացու-
ցանել զտուգանն, և վասն միջնորդելոյ նախարարացն
իջաւ մինչ յերեք հարիւր թումանն, և անդէն վճիռ եհատ
թէ անպատճառ տացեն. որ և կարգեաց ի վերայ նոցա
10 զգորականս, զի առցեն: Իսկ վարդապետքն վասն ոչ ունելոյ
լինչս, զի տացեն ի տուգանս, վասն որոյ ելին ի շրջագայու-
թիւնս և ի խնդիր ողորմութեան յամենայն ազգս Հայոց:

Իսկ աստուածասէր քրիստոնեայքն, թէպէտ աղքատք
և չքաւորք էին, այլ ըստ կարողութեան իւրեանց աղքատք
15 և հարուստք, արք և կանայք, անխնայաբար թափէին
զինչս և զողորմութիւնս առաջի վարդապետացն: Եւ նոքա
առեալ զողորմութիւնն՝ ուր և լինէր, գերի և բանտարգել,
և անդերձանելի պարտատէր, և այլ պակասաւոր, նախ
նոցա տային և ազատէին. և յայսմ պատճառէ բաղում
20 գերիք և բանտարգելք և պարտատեարք ազատեցան.
և ապա զմնացեալն տային իւրեանց ունող զօրականացն
ի սակա տուգանին իւրեանց: Եւ այսպիսի շրջագայութեամբ
մինչև ի չորս և ի հինգ ամիսս վճարեցին զերեք հարիւր
թումանն. և ինքեանք զերծան ի կապանաց՝ ողորմութեամբն
25 Աստուծոյ և տրօք քրիստոնէից: Բայց մինչ զերեք հարիւր
թումանն վճարեցին ի գանձարանս արքային, չորս հարիւր
թուման նաևս աւելի գնաց, որ այսր և անդր խարճ գնաց.
և ապա զերծան վարդապետքն:

Իսկ Շահուղ բէկն՝ որ մատնեաց զՄովսէս վարդա-
30 պետն, յետ սակաւ աւուրց սպանեալ եղև սրով ի զօրա-
կանաց շահին, ընկալեալ աստէն զհատուցումն վաստակոց
իւրոց զսատակումն մարմնոյ, և անդէն զկսրուստն հոգւոյ
և զտանջանսն յաւիտենից. յորոց փրկեաց զմեզ Քրիստոս
Փրկիչն մեր, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն՝ ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն է Առաքել վարդապետ Գաւրիժեցի. մենք արտատպել ենք իւր Պատմութիւնից, տպ. Վաղարշապատ, 1884, էջ 272—279, գլուխ Իլ. «Վասն նահատակութեան տէր Անդրէաս քահանային»: Միակ փոփոխութիւնը որ մտցրել ենք այդ արտատպութեան մէջ՝ կէտադրութիւնն ու նոր տողերն են. որովհետեւ պէտք է նկատել թէ սոյն տպագրութեան մէջ չափազանց քիչ են նոր տողերը, չսկերաններ ամենեւին չկան, իսկ կէտագրութիւնը թոյլ է:

Անդրէասի վկայաբանութիւնը ունին նաև մեր Յայսմաւուրքներից երկուսը, այն է Գ և Մ ձեռագրերը. առաջինը Գ՝ էջ 165 ա՛—167 ա՛՛, Ս. Լուսաւորչի երկու պատմութիւններից յետոյ, Տրէ ԺԱ—նոյեմբեր 18, այս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե տէր Անդրէաս քահանային»: Երկրորդը՝ Մ, յաջորդ օրը՝ Տրէ ԺԲ—նոյեմբեր 20, Ս. Աղիոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝ էջ 171 բ՛՛—173 ա՛՛, այս վերնագրով. «Յայսմաւուր յիշատակ նահատակութեն անաւն Անդրէի քհնյին»: Գ ձեռագիրը լուսանցքի վրայ ունի նաև Նահաբաւի պատկերը՝ թագակալ սաստնայի ձևով պրշաւոր: Հմտ. նաև Չամչեան, Գ. 589-591, Սամուէլ Անեցի, Վղրշպտ. 1893, էջ 177, երեք տող յիշատակութիւնը:

Վկայաբանութիւնը Առաքել պատմագրից է անցած Յայսմաւուրքների մէջ. ըստ այսմ էլ ԳՄ և Առաքել ըստուցի նոյն են. երկուսի մէջ էլ յայտարարած է միայն «և յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսը ...» ևն հատուածը, էջ 429, տող 6, մինչև վկայաբանութեան վերջը, որ բուն նիւթին էլ չի պատկանում արդէն: Այս պատճառաւ և մենք աւելորդ համարեցինք երկու Յայսմաւուրքների մէջ տեսնուած աննշան տարբերութիւնները, գրչագրական սխալները, թիւր ընթերցումները (օրինակ Գ մնարից, փխ. սրունից, էջ 428 տող 24) ևն նշանակել ընաբեր տակ: Բայց հարկաւոր ենք համարում յիշել այստեղ նոցա արած գիտաւորեալ փոփոխութիւնները, որոնք հետաքրքիր են ձեռագրաց քննութեան տեսակէտով:

Գ գրեթէ անփոփոխ է պահում ընագիրը, տեղ տեղ միայն մէկ երկու բառ աւելացնելով կամ պակասեցնելով, առանց իմաստի փոփոխութեան. երեք տեղ ընագրի համառօտ խօսքերը յայտնի չափով ընդարձակում է՝ վկայաբանութեանց սովորական ոճի համեմատ յաւելուածներով. այդ յաւելուածները հետեւեալներն են.

1. Էջ 427, տող 3—5 ընագիրն ունի «և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ արկանել»։ Իսկ Գ այդ տողը ընդարձակում է.—Ասաց աէր Անդրէաս. «Ես վասն մարմնական փառաց զլոյս հաւատն իմ ոչ ուրանամ»։ Եւ թագաւորն իբրև ետես զհաստատուն միտս սրբոյն և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ արկանել։

2. Էջ 428, տող 14—15 ընագրի «... աղերսալի առէին ծնօք սրբոյն առ նա.» հատուածից յետոյ Գ իրանից աւելացնում է. «Եւ սուրբն տէր Անդրէաս տայր պատասխանի ծնողացն և ասէր. «Մի՛ ինչ հոգայք, ո՛վ սիրելիք, զի ես ուրախ եմ մտօքս, և ցնծամ հոգսիս և պատրաստ եմ մարմնովս մեռանիլ վասն սիրոյն Քրիստոսի»։

3. Էջ 428, տող 30 ընագրի «զի կերակուր լիցի գազանաց և թռչնոց» հատուածից յետոյ աւելացնում է իրանից. «Եւ ի գեշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահատակն իւր. քանզի լոյս մեծ էջ ի վերայ սուրբ մարմնայ նորա, վկայ անմեղութեանն և սերտ հաւատոյն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս։ Զոր անսեալ բազմաց զլոյսն, փառաւորեցին զԱստուած ի վերայ անպատում սքանչելեացն»։

Ս սիրում է միշտ համառօտել. նա ո՛չ միայն Գ-ի յիշեալ երեք յաւելուածները, այլ և միւս աննշան յաւելումներն էլ չունի. ընագրից բազմաթիւ տողեր նա հանում, կրճատում է, այնպէս որ ամբողջ վկայաբանութիւնից մի քառորդ մասը ջնջուում է։ Ս-ի արած համառօտումների մէջ ամենակարևորն է վկայաբանութեան հէնց սկզբի մասը. «Եւ եղև զի մեծ և առաջին ... այսու պատճառաւ եկն շահն յԱգուլիս»։ Այն է էջ 423 տող 1—էջ 424 տող 29, որը Ս վե-

րաժուժ է հետևեալ ձևին.

«Ի ժամանակին յորժամ Մովսէս կաթուղիկոսն և Պօղոս վարդապետն կարգ և սահմանք հաստատեցին ի վերին աշխարհիս Հայոց, սահմանեցին դպրատուն և ուսուցիչ մանկանց, ի հաստատութիւն հաւատոյ քրիստոնէութեան: Ընդ որս և ի գիւղաքաղաքն յԱգուլիս հաստատեցին դպրատուն և կարգեցին դպրապետ զտէր Անդրէասն, որ էր ի Նախշուանայ քաղաքէն, նորընծայ սրբասնեալ քահանայ: Առ որ ժողովեցան մանկունք որպէս թէ Ծ. Կ տղայք և տէր Անդրէաս ուսուցանէր զնոսա և հովուէր և վարժէր, ոչ միայն ի գիրս, այլ և ի կարգս և ի կրօնս աստուածպաշտութեան: Դէպ եղև զալ մեծ Շահաբասին ի գեօղն Ագուլիս:»

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՓԱՅԵՑԻ

† ՌՆԱ=1622

Այր ոմն քրիստոնեայ՝ անունն Գրիգոր, որ էր նախկին նա ի Վայոց ձորոյ՝ զոր Եղեգաձոր ասեն, ի գեղջէն Արփայու. և այժմ ի գաւառին Փարիոյ գոլով բնակէր ի գիւղն զոր ներքին Խոյիկան ասեն. և էր սա մարտ 8 մնովն պարթեւահասակ և յաղթանդամ և սրտիւն արի, բանիւք և խելօքն հանճարեղ, և հաւատովն և սիրովն Գրիստոսի հաստատ և ջերմագոյն: Այս Գրիգոր ելեալ չրջեցաւ ի գեղորայս գաւառին՝ և քաջալերեալ յորդորեաց զամենայն ժողովուրդան և եղև գլուխ և առաջնորդ նոցա. էառ 10 ընդ իւր արս եօթն և եկն ի քաղաքն Ասպահան, և գնացեալ էառ զբազում գանձս ի փոխ և բերեալ ետ իշխանաց նաց շահին կաշառս, և հաւանեցոյց զամենեսեան, զի ի պատեհ ժամու բարիս խօսեսցին վասն նոցա առաջի թագաւորին:

15 Ապա ինքն գրեաց արզայ աղաչանաց և մատոյց առ թագաւորն՝ ոչ թէ միանգամ կամ երկիցս, այլ հնգիցս և վեցիցս. այնքան խօսեցաւ յատեան և ի դիւան թագաւորին՝ մինչև ձանձրանալ թագաւորին և ասել. «Թողի զձեզ ի կամս ձեր, գնացեալ պաշտեցէք զհաւատն ձեր», և Գրի-

գոր աղաչէր, պաղատէր, ի ծունր իջեալ լալով խնդրէր ի շահէն՝ և ասէր, թէ «Զհրամանսդ, զոր բանիւ ասես, մատամբ միով թղթիւ շնորհեա՛ մեզ»:

Եւ յաւուր միում յորում շահն ելեալ յապարանից 5 իւրոց գնայր ի Հագարաջրիպ այգին, ասացին թէ հինգ անգամ եկեալ առաջի շահին և գնոյն թուղթն խնդրեաց, յորոյ անձանձիր խնդրոյն ձանձրացեալ շահին, գրեալնուօս թագաւորական կնքով՝ ետ ցԳրիգորն, թէ «Հրաման ետու ամենից քրիստոնէից բնակելոց ի գաւառին Փարիոյ և ի 10 Բուրվարի՝ զի համարձակ պաշտեսցեն զքրիստոնէութեան հաւատն իւրեանց»:

Այլ և յետ այսորիկ խնդրեաց Գրիգորն ի շահէն, զի այցելութիւն արարեալ ողորմեսցի թագաւորն, և շնորհեսցէ նոցա զիւրեանց գրեանսն, զորս յափշտակեալ բերեալք են. 15 և զայն ևս շնորհեաց նոցա արքայ: Եւ Գրիգորն և ընկերքն իւր առեալ զթուղթն և զգրեանսն իւրեանց և ուրախութեամբ գնացին յերկիր և ի ժողովուրդ իւրեանց:

Յաղագս պատճառիս այսմիկ թագաւորն Շահաբաս էարկտուգանս ի վերայ քրիստոնէիցն՝ ասելով. «Որովհետև 20 ոչ հնազանդեցան հրամանաց թագաւորի, տացեն տուգանս ի դիւանն թագաւորի հազար թուման»: Եւ յերեւելի իշխանաց իւրոց առաջակայից զոմն՝ զոր Խոսրով սուլթան կոչէին, կարգեաց վերակացու՝ զի առեալ ի ժողովրդենէն յանձնեսցէ ի գանձապահս թագաւորին. որ և եկեալ Խոս- 25 րով սուլթանն բազում զօրականաք, արար և կատարեաց զհրամանս թագաւորին»:

Եւ ողորմելի քրիստոնեայքն վասն քրիստոսական հա-

5. Հագարաջրիպ անուան մասին Պատմութիւն Նոր Զուղայու, հատ. Ա. էջ 72, տալիս է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Հագարաջրիք է թագաւորական այգի մեծատարած յարեւելեան կողմն հանգստարանին Զուղայու: Այդ այգի բարելի էր և վայելչակարգ ի ժամանակ թագաւորութեանն Շահաբասայ, այլ զկնի նորա եղև ամայի դաշտ աւազուտ վասն ցամաքելոյ ջրոյ նորին, այլ յամի 1842 Մանուչար խան Մօհթահմէդ-Իօվլայ կոչեցեալ կրկին երեք զՂուր նորա և նոպաւ մասնաւորապէս եղև նորոգումն նոյն այգւոյ»:

ւատոցն՝ զայս հազար թուամանս, և զայն պարտքն՝ զոր
Գրիգորն և ընկերքն իւր յԱսպահան արարին, և այլ ևս
զոր ինչ ծախք լեալ էին, զամենայն վճարեալ հատուցին,
և եղեն չքաւորք և աղքատք կարի յոյժ, բայց կալով ի
5 հաւատս Գրիստոսի՝ ուրախ են և գոհանան զՏեառնէ Աս-
տուծոյ:

Իսկ Գրիգոր այրս այս օր յաւուր յաւելոյր ի հաւատս
և ի բարեգործութիւնս, նա և հասաատէր զայլս ի վերայ
հաւատոցն Գրիստոսի՝ և նախանձախնդիր լինէր վասն
10 քրիստոսական օրինաց. առ որ նախանձաբեկ լեալ արիւ-
նարբու մահմետականաց, և զրպարտեցին ի մահ զԳրիգորն՝
քանզի զոմն մահմետական յիւրեանց ժողովրդենէն ինք-
եանք սպանին, և բերեալ ի ծածուկ արկին յանդն Գրի-
գորին, եկին դատախազք և բերեալ կացուցին սուտ վկայս
15 թէ Գրիգորն սպանեալ է զայս մեռեալս: Եւ առեալ տա-
րան յանուղղայ դատաստանն իւրեանց առաջի դատաւո-
րաց, որոյ վերայ վճիռ հատին՝ թէ «Որովհետև զայդ արար-
եալ է դորա՝ կամ ուրասցի, կամ սպանցի», և այսու զր-
պարտութեամբս դատապարտեալ սպանին զքրիստոսասէր
20 զայրն Գրիգոր: Եւ բազումք վկայեցին վասն նորա՝ թէ Տէր
փառաւորեաց զնա երկնաւոր նշանօք լուսոյ երկնից: Որում
տացէ Գրիստոս զխոստացեալ արքայութիւնն իւր, և զմեզ
ևս ընկալցի ի մասնակցութիւն սրբոց իւրոց իւրով ողոր-
մութեամբն. ամէն:

Սոյն նահատակութեան պատմութիւնը արտա-
տպել ենք Առաքել պատմագրից, Վ. Ղրջպտ. 1884,
գլուխ ԺԳ. էջ 127.—8. նոյնն ունին նաև քիչ համա-
ուօտելով Չամչեան, Գ. 586—7 և Պատմութիւն Նոր
Զուղայու, հատ. Ա. էջ 71—72. երկուսն ևս հանուած
Առաքել պատմագրից:

ՄԱՐՈՒԽԱՆ ՀԻՋՆՈՑԻ

† ՌՁ=1631 Վեր. 4 ուր.

Այս երանելի վկայս Քրիստոսի սուրբս Սարուխան էր ազգաւ հայ՝ ի քաղաքէն Հիզնայ՝ անեալ և վարժեալ ի մանկութենէ ի վարս քրիստոնէութեան և ի հաւատս աստուածպաշտութեան, ուղիղ վարուք և մաքուր գործով, քրիստոսասէր գալով և երկիւղած, կրթեալ ի կրօնս լուսաւորչաւանդ դաւանութեանն՝ սերտ սիրով և պինդ հաւատով: Այլ և էր ուսեալ զարուեստս երաժշտական և զերգս տաւղի և քնարի և էր արուեստիւ կոշկարս Եւ տարազնաց եղեալ յերկրէ Հիզնայ, և եկեալ բնա-
 10 կեցաւ ի Բդեշխաշէն ի մայրաքաղաքն Բաղէշ՝ ամուսնան իւրով և որդովք. և կացեալ ժամանակս ինչ, եղև մեռանել ամուսնոյն, և քնաց Սարուխանն այրի՝ ունելով Բ որդիս որբացեալք ի մօրէն:

Ֆէպ եղև նմա հանդիպիլ կնոջ մի քրդոյ և օտարի,
 15 և հարց նա թէ ըմ՞ի ես դու կամ ո՞ւստից՝:

Եւ նա ասէ. Վի՛ն եմ այրի, և հաւատովս քրիստոս նեայ: Եւ ոչ իմացեալ քահանայից և դրացեաց թէ այլազգի է կինն, և ապա պարզմտութեամբ՝ ամուսնացուցանեն ընդ Սարուխանին զնա, խաչիւ և աւետարանաւ և
 20 սուրբ օրինք, ի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանելով կնոջն

15. i հր ցնա.

զհաւատն Քրիստոսի, և ոչ ոք ի նոցանէ կարաց գիտել զորպէսն:

Իսկ յետ Գ. ամաց մնալոյ Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում հարցեալ թագնաբար զկին իւր, և գտանէ 5 զնա ազն ազգաւ քուրթ, և օրինօքն Մահմետի: Եւ հարցեալ զպատճառ դառնալոյն նորա ի Քրիստոս, և նա ասէ. «Զոմն յազգէն ձերմէ յերկրի մերում անպարտ սպանին ազգն մեր և իմ տեսեալ ի գիշերի ըյս Աստուծոյ ծառ ծագեալ ի վերայ նորա, և իմ տեսեալ զայն՝ ցանկացայ 10 կրօնից և օրինաց ձերոց. վասն այնորիկ փախեայ և եկի յերկիրս յայս՝ զի յայտնապէս պաշտեցից զՔրիստոս Աստուած»: Եւ ստէպ ստէպ երթայր յեկեղեցի, և առնայր խոստովանութեամբ զսուրբ հաղորդն. և եղեն ի նմանէ Բ զաւակս և մկրտեալ զնոսա քրիստոնէական հաւատովն: 15 և ի մեռանել տղայոցն թաղել զնոսա քրիստոնէութեամբ:

Իսկ Սարուխանն ոչ կարաց յայտնել զբանն, վասն ահի անօրինացն. այլ ի միտս իւր հաշէր և մաշէր յահէն Աստուծոյ: Եւ հանապազ ասէր յայտնապէս ի մէջ քրիստոնէիցն, թէ «Ինձ պարտ է մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի, և հրով այրիլ վասն անուան նորա»: 20

Եւ յետ Գ ամաց անցելոց Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում ի ձմերայնօջ նստեալ առ դուրս իւր ի տեղի արևու, և երգէր զտաւիղս իւր քաղցր եղանակաւ:

Եւ ժողովեալք էին բազումք ի քրիստոնէիցն, առ ի 25 լսել զձայն երգոյն, և ուրախանային յոյժ: Յայնժամ ազգեալ ի նա Հոգին սուրբ՝ ասէ. «Ո՛վ եղբարք, ի վաղիւն ես հրով կատարելոց եմ»: և

Եւ ի նոյն օրն՝ գայ որոնելով առաջին քուրթ այր կնոջն, և տեսեալ զկինն իւր ծանեալ, և ի վաղիւն զա- 30 ղաղակ բարձեալ առ ազգն իւր և ասէ. «Եկայք տեսէք զգործ քրիստոնէից, որ զկինն իմ խաբեալ են, և բռնութեամբ ի հաւատս իւրեանց դարձուցեալ»: և

8. i ծառ. երկ պեոֆ յէ կարդալ պայծառ. 14. i քեական.

Եւ գնացեալ առ խանն Աւդալ, և առ եղբայր նորին Մահմատ բէկն, և ազդեցին նոցա, թէ Վերիստոնեայ ոմն անուն Սարուխան, յափշտակեալ է զկին տաճկի և արարեալ քրիստոնեայ. որ է յոյժ պակասումն օրինաց մերոց. 8 և թեթեւութիւն անուան առաջնորդին մերոյ» :

Եւ նոքա վաղվաղակի առաքեալ կոչեցին առաջի իւրեանց, և հարցաքննեալ գտին զնա անշարժ ի հաւատս Քրիստոսի, և բւեռեալ յերկիւղ և ի սէր նորա: Եւ ետուն տանել զնա առ դատաւորն:

10 Ասէ դատաւորն. «Ո՞վ այր դու, դարձիր ի Քրիստոսէ, եւ եկ յօրէնս մեր. և մեք շնորհեմք քեզ զմշտան քո, զոր արարեալ ես՝ ազգի և հաւատոյ մերում. ապա թէ ոչ չարաչար մեռանիս ի ձեռաց մերոց» :

Ասէ սուրբն Սարուխան. «Ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. զհաւատն ձեր ոչ պաշտեմ, և զսուրբ հաւատն ոչ ուրանամ, և վասն Բ և Գ ամի ունայն կենացն՝ զանմահական կեանսն ոչ կորուսանեմ» :

Ասէ ցնա դատաւորն. «Ուրացիր զՔրիստոս, և առ զկին քո. և զերծիր ի տանջանացն» :

20 Ասէ սուրբն Սարուխան. «Զիւրդ թողից զլուսաւորիչն հոգոյ իմոյ զՔրիստոս Աստուած, և զլոյս օրէնս նորա, և հաւանիմ սուտ և մոլար օրինաց ձերոց» :

Եւ դատաւորն եհատ ի վերայ նորա վճիռ այրման. և ապա առեալ տարան զնա առ պարոն Մահմատ բէկն: 25 Եւ նա շատ ջանաց ողորանօք և խոստմամբ ընչից և պարգևաց, և ոչ կարաց խախտել զմիտս նորա. զի հաստատեալ էր սիրտ նորա իբրև զվէմ անդամանդեայ ի սէրն Քրիստոսի: Եւ ապա տարեալ արկին զնա ի ժահահոտ և ի նսեմ բանդի, որպէս զի երկիցէ և զղջացեալ ուրացի 30 զՔրիստոս: Եւ ոչ այնու կարացին յաղթել սրբոյն: Եւ դարձեալ կոչեցին զնա յատենի, և սպառնալեօք ահացուցանէին զնա, մահ խոստանալով նմա, այրել, և կամ

կտտամահ սպանանել: Եւ ոչ այնու կարացին մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի:

Ասէ ամիրայն. «Տաճկացիք և դարձիր յօրէնս մեր, և ես տաց քեզ պարգևս մեծամեծս, գիւղս, մեծութիւնս, 5 իշխանութիւնս, գանձս և կանայս գեղեցիկս. եթէ ոչ՝ դառն տանջանօք սպանանեմք զքեզ»:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Նզովեալ է Մահմետ, և սուտ օրէնք նորս. զՔրիստոս իմ՝ ոչ ուրանամ. և օրինաց և խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, և ի սպառ- 10 նալեաց ձերոց ոչ զարհուրիմ. արդ՝ զոր ինչ առնելոց էք՝ արարէք վաղվաղակի»:

Յայնժամ բարկացեալ ամիրայն՝ ետ հուր բորբոքել, և արկանել անդ գերանելին. և նա ուրախ սրտիւ մերձեցաւ առ հուրն, և կնքեալ զինքն քրիստոսական նշանաւն, 15 և եմուտ ի հուրն ասելով. «Հուր կենդանի Քրիստոս, զհուր սիրոյ քո զոր արկեր յերկիր, բորբոքեմ յանձն իմ»: Եւ պարեալ ի մէջ բոցոյն՝ օրհնէր և գովէր զԱստուած, որ արժանի արար զնա մասին ժառանգութեան սրբոցն ի լոյս:

Իսկ մի ոմն անօրինացն որ մերձ կայր, առեալ կոճ մի 20 փայտի՝ եհար ուժգին զգլուխ նորս և ընկէց յերկիր. և այնպէս ի մէջ հրոյն այրեցեալ, աւանդեաց զհոգին իւր բարի խոստովանութեամբ առ Քրիստոս:

Գործեցաւ այս ի քաղաքս Բաղէշ, ի թվին Հայոց Ռ և Զ, յաւուրս Առաջաւորաց պահոց, Յովնանու տօնին, 25 յաւուր ուրբաթի, ի կաթողիկոսութեան տեառն Մովսէսի Տաթևացոյ, և նորին աշակերտի Փիլիպպոս ճգնազգեաց վարդապետի, որ յետ Բ ամաց յաշորդեաց զաթոռ նորս, ամն ԻԳ. որ ի յաւուրս յայտոսիկ եկեալ էր ի քաղաքն Բաղէշ, և հանդիպեալ այսմ իրողութեանս: Եւ նորին հրա- 30 մանաւ բարձին զմնացեալ մարմին, և եղին ի վկայարան սրբոյն Սարգսի՝ հուպ առ խորանին, և առնէ բազում հրաշս ի հիւանդս և յախտաժետս, և բազում անգամ ի մթան գիշերոյ տեսեալ քահանայից լոյս ի վերայ սրբոյն, և տան փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնը գտնուում է Կարնոյ Սանասարեան վարժարանին սեպհական մի Յայամաւուրքի մէջ՝ հետեւեալ վերնագրով. «Ի սմին աւուր վկայաբանուի և յիշատակ է նոր վկային քի սրբոյն Սարուխանի»։ Վկայաբանութեան արտագրութիւնը ստացել ենք նոյն վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի միջոցաւ :

Վկայաբանութեանս մէջ կասկածելի է էջ 437 տող 10 Բղեշխաշէն բառը՝ որ կարող է թէ՛ իբր ածական գործածուած լինել Բաղէշի համար և թէ լինել յատուկ անուն մի գիւղի. վերջինը թուում է աւելի հաւանական :

ԵՐԿՈՒ ԽՈՆԿՈՒՆԵՐ Ի ԿՈՏԷԻՑ

† ՌՁԸ=1638—9

Չև ևս էին փախուցեալք Օսմանցիքն ի սուտ համբաւոյն, ըմբռնեալ էին երկուս մանկունս ի Կոտէից. և ի փախչելն իւրեանց կապեալ զմանկունս զձեռս յեռս՝ և առաջի արկեալ վարէին զնոսա. և հասեալ ի գիւղն Արծնի՝ ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ ասի Դժուարադէմ, տասն մանկունքն ցփարիչսն. «Արձակեցէք զձեռս մեր, զի մի նեղիցուք. քանզի փախչիլ ևս ոչ կարեմք. վասն զի մին կողմն քարափն է՝ և մի կողմն դուքս: Եւ նոքա արձակեցին զձեռս նոցա:

10 Իսկ մանկունքն միաբանեալ՝ գնացին մինչ ի գլուխ քարին, յիշեցին զանուն Աստուծոյ, և անկան ի քարանցն ի վայր՝ և մեռան. Յաղագս երկուց իրաց ընկալան կամաւ իւրեանց այնպիսի դառն մահ. նախ՝ զի գերծցին յանառակ պղծութենէ. երկրորդ՝ զի քրիստոնէութեամբ մեռցին՝ քան թէ ուրացութեամբ կեցցեն. Վասն որոյ ոչ վարկապարզի համարիմ զմահ սոցա. Այլ պսակպկից Վիլանի եպիսկոպոսին, որ անկաւ ի բարձանց՝ և մեռաւ վասն այնպիսի գործոց. և հազար կուսանքն՝ որք անկան ի գետն վասն Քրիստոսի, և մեռան. նոյնպէս և սոքա կատարե-

15. տպ. վարկապարիզի.

ցան երանելի մահուամբ: Եւ էին ի ձոր անդր արք թա-
գուցեալք, և տեսին զանկանել մանկանցն, մնացին մինչև
ի միւս վաղիւն. և եկեալ ըարձին զնոսա, և տարեալ ի
գիւղն Արծնի թաղեցին:

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Զաքարիա
սարկաւագ, Վ. զրշպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 22—23,
գլուխ ժն. «Նահատակութիւն երկուց մանկանց»:

ՂԱՂԱՐ ԿԻՆ ՆՈՐԱԳՈՒԹԵՑԻ

† ՌՁԸ—1688—9

Ի փախչելն թաթարաց յերեսացն Պարսից՝ երկու
 թաթար գնացին փախստեամբ մինչև ի գիւղն Նորա-
 դաւիթ. և էր մթացեալ օրն. Եւ Ղզլարս այս ելեալ
 ի տանէ իւրմէ՝ երթայր առ դրացիսն՝ բերել ճրագ ի տուն
 5 իւր. և պատահի երկուց թաթարացն, որք իջեալ ի ձիոցն՝
 կալան զկինն և հանին ի ձին. և նա անկաւ ի վայր. և
 դարձեալ հանին ի ձի. և նա դարձեալ անկաւ. և երրորդ
 անգամ նստուցին զնա ի ձի. իսկ սրբասէր կինն դարձեալ
 անկաւ. իսկ տաճիկքն ձանձրացեալ, քանզի և երկիւզ
 10 կրէին ի Պարսիցն, վասնորոյ սրախողխող արարին զերանելի
 կինն Ղզլար, թողին կիսամահ և փախեան. Եւ Պարսիկքն
 պատահեցան նոցա, զմինն սպանին, և մինն կալեալ տա-
 րին. Եւ կինն մնաց աւուրս հինգ և եկեալ քահանայք
 հաղորդեցին զնա. և յետ երկուց աւուրց հանգեաւ ի
 15 Գրիստոս. Սա կին էր առն միոյ՝ որ ասէին Սեաւ-Չաքա-
 րիա, ի նոյն գեղջէն Նորագաւթայ, որ գայր ի վաճառա-
 կանութենէ, և աւազակքն սպանին զնա երկու ընկերօք
 ի Մուշաղբիւր գիւղ:

Յիշեալ նահատակուհու պատմութիւնն էլ ունի
 միայն Չաքարիա սարկաւագ, տպ. Վրչպտ. 1870,
 հատ. Բ. էջ 23—24, այս վերնագրով. «Նահատակու-
 թիւն Ղզլար անուն կնոջ»:

ԳՆԱԿՈՒՄՆ ԵՐԷՑ

† ՌՁԹ=1640

Յորժամ եղև հաշտութիւն ի մէջ երկուց թագաւորացն Պարսից և Տաճկաց՝ երթևեկութեամբ Զաղաթայ-Քօթուկ-Մահմատ խանի, թագաւորն Շահ-Սաֆի ետ ի պարգև նմա զխանութիւնն Երևանայ, զի մեռեալ էր 5 Բալպալի խանն ի թուին ՌՁԸ. Ի սորա երկրորդ ամին եկն այր մի կնաւ իւրով ի Բառենայ, և բնակեցաւ ի Կոտէս գաւառ՝ ի գիւղն Արախուս: Եւ կինն այն ծնաւ որդի, և ետուն զնա մկրտել Գալուստ երիցուն, որպէս ծնունդ քրիստոնէի մկրտեաց, և ոչինչ էառ ի նոցանէ վասն 10 անդքատութեան նոցա. այլ ետնոցա ԺԲ լիտր ցորեան, զի հաց արասցեն ինքեանց:

Եւ յետ աւուրց ինչ եկին հայր և եղբայր կնոջն՝ և ասեն ցայր նորա. «Ի ու զաղջիկն մեր առևանդ արարեալ՝ 15 փախուցեալ եկիր աստ. զոզակն ընդէր գողացաք և բերիք ընդ ձեզ»: Եւ նոքա ուրացան և ասեն. «Ո՛չ գիտեմք զոր ասէքդ»: Եւ ի բազում ասելն և ի լսելն՝ և նոցա ուրանալն, ձանձրացան արքն, և գնացեալ գրեցին գիր դանգատանաց ի փեսայէն և յաղջկանէն իւրեանց, և ետուն խանին:

20 Եւ կոչեալ զնոսա՝ ասէ. «Տնւք ի դոսա զինչս իւրեանց»: Իսկ նոքա՝ զի վատեալ էին, ոչ կարացին հա-

տուցանել, տաճկացան այրն և կինն, և յաւելին չարիս՝ մատնել զԴալուստ երէց, թէ Մեք վաղ ուրեմն կամէաք տաճկանալ, Դալուստ երէցն ոչ եթող. այլ և մկրտեաց զորդին մեր. և ետ մեզ կաշառ՝ ցորեան, և ասէ. ես Յ պահեմ զձեզ, և դուք մի տաճկանայք, զի մի կորիցէ հոգի ձեր» :

Եւ խանն առաքեաց, արս խիստ՝ և բերին զանմեղ քահանայն, և կացուցին առաջի նորա. Ասէ խանն. «Դու ընդէր ես մկրտեալ զորդի թուրքիս» :

10 Ասէ երէցն. «Ես զնոսա ոչ գիտէի՝ թէ թուրք իցեն. զի նորա աղաչեցին ինձ, և ես որպէս օրէն էր մեր՝ արարի առ նոսա. Քանզի բազումք ի քրիստոնէից տաճկանան, նոյնպէս և դորա տաճկացան, և մեք զինչ մեղաք» :

Ասէ խանն. «Ապա ընդէր ես տուեալ դոցա ցորեան 15 և կաշառս» :

Ասէ երէցն. «Միթէ ողորմութիւն տալն կաշառ իցէ. զի սոփորութիւն է քրիստոնէից՝ տալ ողորմութիւն ամենեցուն ըստ հրամանի Աւետարանին մերոյ» :

Ասէ խանն. «Զայդ ասելով կամիս զերծանիլ յինէն. 20 ոչ է այդպէս. կամ տաճկացիք՝ և կամ չարչարանօք սպառնանեմ զքեզ» :

Ասէ երէցն. «Աստուած մի արասցէ թողուլ ինձ զհաւատն իմ. բայց թէ առանց յանցանաց սպանանես զիս, պատրաստ եմ ի մեռանել» :

25 Ասէ խանն. «Զինչ յանցանք իցեն մեծ քան զայս՝ որ ծնունդ տաճկին քրիստոնեայ արարեր» :

Ասէ տէր Դալուստն. «Ասացի՝ թէ ես ոչ գիտէի զնա տաճիկ, և թէ գիտենայի զնա տաճիկ՝ ի գալ նորա ի գիւղն մեր՝ ոչ թողուի մտանել մոլորելոյն այնմիկ առ ուղիղ 30 հաւատն մեր» :

Եւ բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց ձաղանօք տանել զնա ի բանտ. Եւ առաքեաց երկու Մուղլի՝ և ասէ. «Խրատ

տնւք՝ թերևս կարիցէք դարձուցանելր։

Եւ գնացեալ խօսեցան ընդ նոսա բազում մարմնա-
կան բանիւք։ Իսկ երանելի քահանայն Գալուստ տգէտ էր
ի գրոց գիտութենէ. այլ աշխարհօրէն բանիւ յանդիմա-
ճ նեաց զնոսա՝ և ասէ. «Առաջնորդն ձեր ի դժօխս ամենայն
համախոհիւք իւրովք ընդ սատանայի, և զի՛ս ևս հրաւի-
րէք առ նա գնալ»

Եւ բարկացեալ մօշնայքն՝ և ելեալ հարին զնա ոտամբ,
և գնացեալ պատմեցին խանին։ Եւ առաքեաց խանն զօ-
10 րականս, զի կապեցցեն զձեռս նորա յետս. «և տարէք ի
դուռն արևմտեան՝ և քարկոծ արարէք»։

Եւ գնացեալ չար զինւորքն՝ և հանին զնա ի բանտէն.
և առաջի արկեալ տանէին զնա ի տեղի սպանմանն, մերթ
ի քարշ, մերթ ի յօտին. ոմանք հարկանէին և ոմանք կո-
15 փահարէին. ոմանք ձաղէին և ոմանք խթէին. ամանք փե-
տէին զմօրուան՝ և ոմանք զգանդուրն. ոմանք թքանէին
զերեսան, և ոմանք հայհոյէին. ոմանք նախատէին և ոմանք
չար խրատ տային. վասնորոյ ձանձրացեալ սուրբ քահա-
նայն Գալուստ՝ սկսաւ նախատել զառաջնորդս նոցա՝ առե-
20 լով. «Անիծեալ լիցի նա՝ և ընդուսօղ նորին, և ով որ
զնա մարգարէ դաւանէ»։

Եւ ապա ասացին բերել քրիստոնեայս, զի քարկո-
ծեցցեն զնա. և փախեան ամենայն քրիստոնեայք։ Եւ նո-
քա կալան այր մի՝ բօշայ ազգաւ, և ասացին նմա. «Հար
25 զդա քարամբ՝ զի մեռցի»։ Եւ նա ոչ եհար։ Եւ եղին
ի ձեռն նորա զծայր չուանին՝ և ասեն. «Քարչեան զդա,»
և ոչ կալաւ զչուանն. և հարին զբօշայն անքան՝ մինչև
եղև կիսամահ. և թողին զնա։ Եւ յարեան ի վերայ երի-
ցուն՝ որպէս գայլք մարդախանձ, և քարկոծեցին զերա-
30 նելին Տէր Գալուստ. և կատարեցաւ բարի դաւանութեամբ
ի Քրիստոս. և էր մթացեալ զօրն, թողին զնա ի մէջ քա-
րանցն՝ և գնացին։ Եւ պահապանք պարսպաց բերդին
Տաճկունքն տեսին ի վերայ մարմնոյ սրբոյն որպէս կայ-
ծակունք հրոյ, և կարծեցին՝ թէ նենգաւոր տաճկունք այ-

րեն զմարմինն նորա, և ձայնէին առ խանութպանսն՝ և
ասէին. «Զինչ է՝ զոր առնէք»:

Եւ նորա ասեն. «Լոյս է և ոչ հուր»:

Եւ ի լուսանալն՝ գնացեալ բերդապահացն՝ և պատ-
Յ մեցին խանին: Եւ ասաց խանն. «Ես բռնութեամբ առա-
քեցի զերէցն յարքայութիւնն Աստուծոյ»: Եւ հրամայեաց
քրիստոնէից բառնալ զնա և թաղել ըստ օրինաց իւրեանց:
Վասնորոյ եկին բազում քահանայք և ժողովուրդք, բար-
ձին զմարմինն՝ և զքարինս և զհողն արենշաղախ, և
10 տարեալ թաղեցին յանապատն Երևանայ՝ մերձ Անանիա
առաքելոյն:

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Գալուստ ի թուին
ՌՉԹ՝ յաւուրս Քառասնորդաց պահոցն, յաւուրս Տեառն
Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի Հայոց:

Յիշեալ վկայաբանութիւնը արտագրել ենք Զա-
քարիա սարկաւազից, տպ. Վ. զբշպտ. 1870, հատ. Բ.
էջ 29—32, «Նահապետութիւն Գալուստ երկրուն»:

ՆԻԿՈՂՔՅՈՍ ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԳՐԱՆՈՎԵՐՏՅՈՒ

† 11.9.11. 1642 ապրիլ 15

Այս երանելի նահատակս Նիկողայոս էր ի քաղաքէն Տիգրանակերտու, որ այժմ ասի Յամիթ, — ծնեալ և սնեալ ի նոյն քաղաքին. և էր մանուկ տիօք իբրև տաան և հնգից ամաց, տեսլեամբն գեղեցիկ և հասակաւն վայելուչ, զաւակ 6 քրիստոնէից և ազգաւ ի Հայոց:

Եւ յաւուր միում մինչդեռ շրջէր Նիկողայոս ի մէջ շուկային ըստ հանապազորդ սովորութեան իւրոյ, յայնժամ այր ոմն հաւատովն մահմետական՝ որոյ այլի անունն Մահմետ էր, մերձեալ առ Նիկողայոս՝ ձեռն ածէր գերեսօքն և փա- 10 րէր ախտաւոր ցանկութեամբ, որպէս հանապազ տեսանի ունակացեալ առ մահմետականս: Իսկ Նիկողայոս սաստիկ բարկութեամբ դժուարացեալ ընդ այն, ի բաց վարէր յինքենէ: Եւ էր այլ ոմն այր որ նա ևս անուամբն Մահմետ էր և հաւատովն մահմետականս: Այս Մահմետ՝ 15 որ այժմ խաղայր ընդ Նիկողայոսին, ասաց նմա վասն այնմ Մահմետի թէ «Զիւրդ է զի ընդ այն Մահմետն առնես զսէր և յարակցութիւն և ընդ իս ոչ առնես»:

Եւ Նիկողայոս ասաց. «Զքո մայրն և զնորա մայրն այսպէս առնեմ»:

20 Եւ նոյնժամայն այս Մահմետս ասաց մերձակայ արանցն և խանութպանացն. «Վասն Աստուծոյ վկայք լերուք, զի դուք ձեզէն լուայք, որ հայհոյեաց զօրէնսդիրն մեր և զմարգարէն Մահմետ»:

Եւ ժողովեցան բազում մահմետականք իբրև զշուն կատաղիք անդր ի վերայ նոցա և յափշտակեցին զՆիկողայոս և տարան ի դատարանն առ դատաւորն. և ի նոցանէ լինէին ոմանք դատախազք և ոմանք վկայք և ոմանք Ծ վրէժինդիք և դատապարտէին ի մահ զՆիկողայոս:

Եհարց դատաւորն ի Նիկողայոսէ թէ արդարև հայհոյեանց զպատգամաբերն զՄահմետ:

Ետ զպատասխանի Նիկողայոս. «Ես ոչ հայհոյեցի և ոչ բան ինչ ասացի պատգամաբերին Մահմետի. այլ այրս 10 այս ախտաւոր ցանկութեամբ փարէր զինև ի մէջ մարդկանց և ամօթով առնէր զիս. վասն որոյ և ես զմայր սորս քֆրեցի»:

Իսկ այս Մահմետս՝ որ խաղայր ընդ Նիկողայոսի, դատախազ լինէր թէ զՄահմետ զպատգամաբերն քֆրեաց. 15 այլ և ասաց օտնիմ՝ ահաւասիկ երկու այր վկայս, զոր և ածեալ կացոյց զարսն առաջի դատաւորին, միոյն անուն ասէին պաղալ Ալլահվերտի և միւսոյն հալվաչի Սէյիդ. որոց եկեալ առաջի դատաւորին, վկայեցին թէ «Մեք լուաք ի դմանէ որ քֆրեաց Մահմետին»:

20 Ասաց դատաւորն Նիկողայոսին. «Որովհետև այդքան մահմետականք ժողովեալ են ի վերայ քո և այդու կերպիւ դատապարտեն զքեզ, գիտեմ՝ զի ոչ թողուն զքեզ կենդանի, այլ սպանանեն. վասն որոյ լուր բանից իմոց և լեր մոսուրման, զի զերծցիս ի մահուանէ»։ Եւ Նիկողայոս ոչ կալաւ յանձին լինել հաւատովն Մահմետի:

Բազում անգամ ասաց դատաւորն. «Տամ քեզ բազում գանձս և ստացուածս պատուականս և կին գեղեցիկ, եթէ գաս ի հաւատս Մահմետի»:

Եւ Նիկողայոս ասաց. «Ես զլոյս հաւատս իմ ոչ թօշում և զուղիղ օրէնս Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ ոչ փոխանակեմ ընդ ձերդ օրինաց. և դուք թէ անպարտ սպանանէք զիս, դ՛ուք գիտէք»:

16. KM, ինչպես եւ Ոսկանի օպագրուքիւնն Ամսերդամուս՝ լուսիս միոյն անուն ... հալվաչի սէյիդ. 18. տպ. վկայիցեն. KM վկայիցին.

Իսկ որք վրէժխնդիր մահմետականքն էին՝ հարկէին զդատաւորն առնել սիճիլ մահուան ի վերայ Նիկողայոսի, զի սպանցեն զնա: Եւ դատաւորն արար սիճիլ: Իսկ մահմետականքն՝ որք իբրև զչար գազան ծարաւի են արծեանց քրիստոնէից, առին զսիճիլն և զՆիկողայոսն տարան առաջի փաշային՝ որում անունն էր Մուստաֆայ փաշայ և ծանուցին նմա զամենայն, յոլով ամբաստանութեամբ:

Եւ փաշայն ասաց առ Նիկողայոս. «Լիւր բանից իմոց և դարձիր ի պայծառ հաւատս Մահմետի, որով պայծառացեալ է ամենայն աշխարհ, որպէս և տեսնես. և ես կարգեմ զքեզ ինձ հանապազորդ առաջակայ սպասաւոր և իբրև զորդի ընդունիմ զքեզ և տամ քեզ բազում գանձս և պատուական ստացուածս և կին դեղեցիկ, զդուստր իշխանաց զորոյ և կամիս. և պետական իշխանութիւնս և այլ բարութիւնս բազումս»:

Ետ պատասխանի Նիկողայոս. «Ի բարութեանցդ այդի ոչինչ պիտոյ է ինձ ամենեին. այլ թէ առնես ինձ բարութիւնս, թող ինձ կեալ իմովս հաւատով. և թէ ի զուր դատապարտէք զիս և սպանանէք, դուք գիտէք»:

Բազում անգամ ասաց փաշայն. «Տամ քեզ մեծութիւն և փառս, եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոց ի հաւատս Մահմետի». և Նիկողայոս ոչ դարձաւ: Իսկ մահմետականքն բազում բանիւ թախանձէին զփաշայն, տալ հրաման և վճիռ սպանանել զՆիկողայոս: Իբրև գիտաց փաշայն թէ ոչ դառնայ Նիկողայոս, ապա ետ վճիռ և հրաման սպանանել զնա:

Յայնժամ ժողովեցան գունդք դահճացն ի վերայ նորա, և մերկացուցին զնա ի հանդերձից, և գլուխ ի բաց և բոկոտն, և ձեռս ի յետս կապեալ, և առեալ տարան զնա ի շրջեցուցանել յամենայն տեղիս քաղաքին. և մունետիկն՝ առաջի նորա հրատարակելով գնայր: Եւ բերին զնա ի մէջ

20. փիս. բազում անգամ...սպանանել զնիկողայոս՝ Մ ունի բազում անգամ պէսպէս խոստովունս արարեալ հարցանէին թէ ուրացի և նա զնոյնն առնէր պատասխանի.

մեծ մէջդանին, ի տեղին ուր զմահապարտաց զոտս և զձեռս խորտակեն ի վերայ վիմին, որ կայ հաստատեալ անդ:

Եւ անդ ևս բազում անգամ ասացին դահիճքն. «Պար-
ծ ձիւ ի քոյդ հաւատոց ի հաւատս Մահմետի. և մի ևս
յամառիր, զի հաւաստիկ այժմ խորտակեմք զձեռս քո և
զոտսդ»: Սոյնպէս և այլ մահմետականքն ասէին. և Նի-
կողայոս ոչ ումեք հաւանեցաւ բնաւ: Եւ յայնմ պահու-
յերիցանց քաղաքին Մարտիրոս անուամբ ոմն քահանայ
10 եղեալ հաղորդ ի մէջ արմաւոյ և բերեալ ետ ցնիկողա-
յոս, զոր առեալ ճաշակեաց:

Եւ ի տեսանելն զայն դահճացն՝ աղմկեցան և սկսան
հարցումն առնել թէ «Ձի՛նչ էր այն, զոր երէցն ետ ցնիկո-
ղայոս»: Եւ երէցն փութով խոյս տուեալ փախեաւ ի տեղ-
15 ւոյէն և փրկեցաւ:

Իսկ դահճացն ի բազում անգամ ասելն ցնիկողայոս
թէ «Ե՛կ դարձիր յօրէնս Մահմետի և փրկիր ի մահուանէ»,
իբրև ոչ դարձաւ, ապա ասացին դահիճքն ցնիկողայոս.
«Որովհետև ոչ լսես մեզ և ոչ հաւանիս մտանել յօրէնս
20 Մահմետի, արդ՝ տարածեան զձեռս քո ի վերայ վիմիդ, զի
խորտակեսցուք»:

Եւ երանելին Նիկողայոս ինքն իւրովի տարածեաց
զերկոսին ձեռսն ի վերայ վիմին, և դահիճքն հարին կաց-
նաւ և խորտակեցին զբազուկս երկոցունց ձեռացն. և
25 ապա խնդրեցին զոտսն և նա տարածեաց. և դահիճքն՝
խորտակեցին զոլորս երկոցունց ոտիցն: Եկաց Նիկողա-
յոս այնպէս խորտակեալ անդամօք յայնմ աւուր անդէն
ի մէջ թէատրոնին անկեալ:

Եւ յերկրորդումն աւուր մատուցեալ քրիստոնէիցն
30 առ փաշայն և առ դատաւորն և խնդրեցին տալ հրաման
բառնալոյ զնա անտի և տանել ի տունն իւրեանց: Եւ նորա
ետուն հրաման. և եկեալ քրիստոնէից բարձեալ զնա տա-
րան ի տունն իւրեանց: Եւ մնաց կենդանի Նիկողայոս յետ

13, 14. տպ. երեսն.

խորտակելոյ զձեռանն և զոտան՝ աւուրս երիս. և ապա աւանդեաց զսուրբ հոգին իւր, իբրև զխունկ անոյշի ձեռս Աստուծոյ:

Եւ ի գիշերին այնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնա երկնային լուսովն, որ էջ ի վերայ նորա. զոր քրիստոնեայքն ամենեքեան՝ որք անդր էին ժողովեալք, ակներև տեսին և ուրախացան մեծաւ խնդութեամբ և ցնծութեամբ փառաւորէին զԱստուած:

Այլ և ինքն սուրբն Նիկողայոս՝ մինչ կենդանին էր, պատմեաց թէ ըի ժամուն յորում խորտակեցին զձեռս իմ՝ և զոտս, տեսի զի լոյս պայծառ շողացեալ յերկնից իջեալ եմուտ ի բերանս իմ»:

Եւ յետ մահուան սրբոյն՝ ի վաղիւ անդր ժողովեցան բազմութիւնք քրիստոնէից, բարձեալ զնահատակն Քրիստոսի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, և տարան ի դիրս գերեզմանացն Հայոց և անդ ի կարգս սուրբ նահատակացն հանգուցին ի գերեզմանի:

Եւ այժմ ցաւադարք և հիւանդք գնան ի սուրբ գերեզման նորա և գողանեն զառողջութիւն իւրաքանչիւրոց ցաւոց, աղօթիւք սուրբ նահատակին Նիկողայոսի և շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

Եւ եղև կատարումն նահատակութեան սրբոյն Նիկողայոսի ի թուականութեան Հայոց ՌՂԱ, յապրել ամսոյ ԺԵ, ի թագաւորութեան ազգին Օսմանցւոց սուրթան Իբրահիմին, որ նստէր ի մեծ քաղաքն Ստամբօլ և ի կաթողիկոսութեան բարձրագահ աթոռոյն սրբոյ էջմիածնի Տէր Փիլիպպոսի պատուական հայրապետի:

Այլ և մինչ կենդանի էր սուրբն Նիկողայոս՝ պատահեցաւ անդ ի Յամիթ քաղաքի վարդապետ ոմն, զորոյ զանունն ոչ գտաք, որոյ եկեալ առ սուրբն Նիկողայոս և կալեալ զժախջախեալ աջն նորա և համբուրեաց և խնդրեաց ի նմանէ թէ «Սուրբ աջ քո զայս շնորհեա ինձ, զի ես հանգերձեալ եմ՝ եկեղեցի շինել և դնեմ ի հիմն եկեղեցւոյն այնմիկ զսուրբ աջս»:

23. տպ. տասն հինգ. 27. Մ յունի այլ և մինչ ... մինչև վերջ.

Եւ սուրբն Նիկողայոս յօժարութեամբ ետ, քանզի ասաց. «Արդէն իսկ կտրեաւ և առ ի քեզ»: Եւ մինչ կենդանի էր՝ ոչ կտրեցին, այլ յետ մահուանն կտրեցին: Եւ վարդապետն յինքն էառ զսուրբ աջն Նիկողայոսի մեծաւ Ծ փափագանօք և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն, զոր շինեաց. Այլ և զվէմն զայն ևս յորոյ վերայ խորտակեցին զձեռս և զոտս սրբոյն Նիկողայոսի, զայն ևս գողացաւ վարդապետն և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց. որով փառաւորի անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոս- 10 սի, յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առաքել պատմագրից, տպ. Վղբշպա. 1884, էջ 405—409, գլուխ ԽԴ. «Պատմութիւն նահատակութեան անմեղ մանկանն Նիկողայոսին» վերնագրով: Առաքել պատմագրի գրած սոյն վկայաբանութիւնը անցել է նաև Յայտմաւորքների մէջ. մեր տեսած Յայտմաւորքներից երկուսը K և M ունին այն, առաջինը K՝ անկէ Ա= ապրիլ 8, Սահակ և Համադասպ էշխանների, և Պարսից գերութեան մէջ նահատակուած սրբերի վկայաբանութիւններից յետոյ, էջ 405 ա՛—406 բ՛՛. երկրորդը M՝ հոռի ԺԴ=սեպտ. 24, սրբուհւոյն Իրայիտոյ վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 75 բ՛—76 բ՛՛. երկուսի մէջ էլ Առաքելի վերնագիրը անփոփոխ մնացել է: Անփոփոխ է սնում նաև ամբողջ վկայաբանութիւնը. տարբերութիւնները միայն տառական են. իսկ բառական կարևոր տարբերութիւնները արդէն նշանակել ենք:

Վկայաբանութիւնն ունի նաև Յայտմ. Գ. տպ. Ա. 167՛՛—168՛՛. հմմտ. նաև Զամէան, Գ. 653:

ԽՈՂՈՑՈՒՄ ՏԻՌԱՆԵՆՆԵՐՏՅՈՒ

† ՌՃԱ.—1652 օգոստոս 20

Այս երանելի նահատակս Խաչատուր՝ էր ի քաղաքէն Տիգրանակերտու՝ որ այժմ ասի Յամիթ, ծնեալ և սնեալ ի նմին քաղաքի։ Եւ էր ինքն յազգէն Հայոց. և կային սմա ծնօղբ և եղբարք և այլ ընտանիք բազումք։ Եւ էր ինքն իբրև ամաց քսանից՝ աւելի կամ պակաս, գեղեցկատես և վայելչահասակ։ Այլ և էր յոյժ աղօթասէր և ունկնդիր գրոց ընթերցման, զոր ինչ և կարգան քահանայքն յեկեղեցիս, Աւետարան և ճաշու գիրք և մանաւանդ թէ Յայսմաւուրք և Պատմութիւնք Վկայից։ Եւ յամենայն աւուր անպակաս էր նա յեկեղեցւոյն և յաղօթից իւրաքանչիւր կարգեալ ժամս։ Եւ մերձ ատենին՝ ուր ընթեռնուն զամենայն գիրս, կալեալ էր իւր տեղի աղօթից։

Եւ յորժամ ընթեռնուն զպատմութիւն նահատակութեան վկայից, իբրև զյորդառատ աղբիւր բղխէին 15 արտասուքն յաչացն, և ցանկայր ինքն մեծաւ յօժարութեամբ նահատակակից լինել սրբոց վկայիցն։ Եւ հանապազ ի տան իւրեանց իւրոց ընտանեաց, և արտաքոյ ընդ իւրում յարակից ընկերացն ասէր թէ Վես ոչ կամիմ իմով բնական մահուամբ մեռանիլ, այլ կամիմ նահատակիլ, և 20 ի վերայ իմոյս ճշմարիտ հաւատոյս մեռանիլ։

12. տպ. ի սեղի. GK տեղի.

Եւ էր սա աշակերտեալ առն ումեմն քրիստոնէի՝ որ ունէր արուեստս շինկարութեան, որ շինէ կօպղայս և այլ այսպիսի մանր իրք. և հանապազ ընդ իւրում վարպետին նստեալ ի խանութն ի մէջ շուկային գործէին՝ 5 զարուեստն իւրեանց. և էր խանութ սոցա մերձ մեծ մզկիթին՝ զոր Զումայ մաշիթ ասեն:

Եւ յաւուր միում ի մէջ խանութին ասաց Խաչատուրն ընդ իւրում վարպետին՝ թէ «Աւասիկ իջեալ ի խանութէս գնամ. բայց կարծեմ թէ այլ ոչ ևս դամ ի խանութս»: 10 Եւ ոմանք ասացին թէ ասաց Խաչատուրն. «Յայսմ գիշերի տեսիլ երազոյ երևեցաւ ինձ, և հրամայեցաւ ինձ նահատակութիւն. և երթամ ես ի նահատակիլ. վասն այն ասեմ, թէ ոչ ևս դառնամ ի խանութս»: Ապա յետ այսց բանից՝ իջեալ ի խանութէն՝ գնաց ի մեծ մաշիթի բակն, և կացեալ 15 առ ընթեր ջրոյն՝ լուանայր զձեռն ջրովն՝ որ հեղանի ի բարձր տեղւոյն: Եւ յայնմ ժամու եկեալ այր ոմն մահմետական, որ էր ինքն ամիր և կանաչագլուխ, հայհոյեաց զԽաչատուրն, և ասաց. «Ի բնաց գնա ի տեղւոյնդ, զի և ես լուացայց»:

Եւ Խաչատուրն հայհոյեաց զնա և զկանաչն նորա: 20 Եւ ի խօսիլ սոցա երկոցունց ընդ միմեանս, ժողովեցան բազում մահմետականք ի վերայ նոցա, և յափշտակեցին զԽաչատուրն և տարան առ դատաւորն: Եւ սկսան ոմանք դատախազ լինել և ոմանք վկայք և ոմանք վրէժխնդիրք, և դատապարտէին ի մահ զԽաչատուր:

25 Եւ ի մէջ դատարանին խօսեցաւ դատաւորն ընդ Խաչատրոյն և ասաց. «Որդեանկ, դու մանուկ ես և նորոգ երիտասարդ. խնայեա ի մանկութիւն քո, և փրկեա զանձն քո. քանզի այսքան մահմետականք՝ որ ժողովեալ են ի վերայ քո, ոչ թողուն զքեզ մնալ կենդանի: Այլ հաւանեա բանից 30 իմոց. դարձիր ի ձեր մոլար օրինացն, և մուտ ի հաւատս Մահմետի, որ բարի է և երանելի, որպէս և տեսանես զամենայն մահմետականս, որք բարգաւաճեալք են բարեկեցիկ կենդանութեամբ, և հզօրացեալք են թագաւորութեամբ, և ժառանգօղք են աստի կենացս և հանդերձելոյն»:

Իսկ երանելի Խաչատուր ետ պատասխանի և ասաց. «Մ ուր
օրէն՝ ձեր օրէնքն է, որպէս և է մարդարէն և պատգամաբերն
ձեր սուտ մարդարէ: Իսկ մեր օրէնս ճշմարիտ է և քրիստոսա-
դիր, որպէս և ինքն Քրիստոս ճշմարիտ է, որում դուք ևս
5 վկայէք: Եւ ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ուրանամ, և
զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում, և սուտ օրինաց ձերոց ոչ
հաւանիմ: Եթէ թողուք զիս և եթէ սպանանէք, և թէ իբրև
զնասիմի քերթէք զիս, ես ի հաւատոյս իմոյ ոչ դառնամ»:

Եւ դատաւորն բազում բանս խօսեցաւ ընդ նմա և բա-
10 ղում բարութիւնս խոստացաւ տալ նմա, գանձս և ստաց-
ուածս և կին և պետական իշխանութիւնս. և Խաչատուրն
բնաւ ոչ հաւանեցաւ:

Եւ ոմանք ի մահմետականացն գնացեալ առ մուֆ-
թին՝ ծանուցին թէ «Այր՝ որ զպատգամաբերն զՄահ-
15 մետ և զնորին հաւատն հայհոյէ՝ զինչ պարտ է նմա
առնել»:

Եւ մուֆթին ետ ֆաթվայ. «Որովհետև զպատգա-
մաբերն զՄահմետ և զնորին հաւատն հայհոյեաց, և ինքն
ասաց թէ Վերև զնասիմի քերթէք զիս, յիմոյս հաւա-
20 տոյս ոչ դառնամ», պարտ է զնա քերթել»:

Եւ զայս ֆաթվայս առեալ մահմետականացն, բե-
րին առ զադին, և սիջիլ արարին: Եւ ապա առեալ
զԽաչատուրն՝ տարան առ փաշայն և ծանուցին նմա
զամենայն: Իսկ փաշայն իբրև ետես զվայելուչ ման-
25 կութիւն Խաչատուրոյ, բազում խանդաղատական բանիւք
խօսեցաւ ընդ նմա և ասաց. «Տամ քեզ բազում գանձս
և զպատուական ստացուածս և պետական իշխանու-
թիւնս, և կին գեղեցիկ՝ դուստր իշխանաց, որում և
դու հաւանիցիս. եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոյ և ըն-
30 դունիս զհաւատս Մահմետի, լինիս այսբան բարեաց տէր,
նաև գանձն քո փրկես ի մահուանէ»:

Իսկ երանելին Խաչատուր ետ պատասխանի. «Զայդ ա-
մենայն բարիքդ, զոր խոստացար տալ ինձ՝ սուտ է և ընդու-
նայն, քանզի անցաւոր է: Նաև հաւատն ձեր սուտ է, զի սուտ

մարգարէի է կարգեալ: Իսկ իմս հաւատ ճշմարիտ է և սուրբ, զի ի Քրիստոսէ է կարգեալ, որոյ ճշմարտութեան դուք իսկ վկայ էք: Ո՛չ թէ հարեանցի սպանանէք զիս, այլ թէ կենդանւոյն քերթէք զիս, ես զՔրիստոս Աստուածն իմ և զնորին ճշմարիտ հաւատն ոչ ուրանամ»

Ասաց փաշայն. «Իուցէ բանդագուշեալ և ի խելաց թափեալ իցէ. տարեալ պահեցէք, զի թերևս ի խելս և ի զգօնութիւնս գայցէ»

Եւ տարեալ պահեցին ժամս երկու. և մահմետականքն 10 ամենեքեան առ նա եկեալ աւաղէին և խնայէին և ասէին. «Մի կորուսաներ զվայելուչ մանկութիւն քո»: Եւ նա ոչ հաւանեցաւ բանից նոցա:

Դարձեալ կոչեաց փաշայն զԽաչատուրն առաջի իւր, և քան զառաջին բարութիւնս աւելի խոստացաւ տալ նմա, 15 միայն թէ ուրանայ գրքիտոսական հաւատն, և դաւանի զմահմետական հաւատն. և Խաչատուր ոչ ուրացաւ. ապա այնուհետև փաշայն ետ հրաման և զվճիռ սպանանել զնա:

Յայնժամ եկեալ՝ դահճացն՝ իբրև զգազան արիւնս, 20 իսնձ պատեցան շուրջ զնովաւ, և մերկացուցին զնա ի զգեստոցն և կապեցին ձեռս ի յետս, և առեալ տանէին ի տեղի սպանման. և մունետիկն՝ որ է ջառչի, հրատարակելով գնայր առաջի նորա:

Եւ ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւնք մահմետականաց՝ իբրև զաւաղ ծովու անթուելի, որ ոչ 25 բաւէր վայրն տանիլ զնոսա. և իբրև զգազան կատաղի կրճտէին զատամուկնս իւրեանց ի վերայ նորա. հար-

3. վկայ էք քսոյից յետոյ Գ առնչացնում Կ. ես վասն գանձի և մեծութեան ձեր սուտ հաւատն ոչ ընդունիմ և զիմ ճշմարիտ հաւատս ոչ ուրանամ. այլ պատրաստ եմ միռանիլ վասն անուանն քրիստոսի: 6. փի. ասաց փաշայն Գ ունի և փաշայն իբրև ետես զհաստատուն միսս նորա, թէ ոչ կամի ուրանալ գրքիտոսս, ասաց ցամբոխն վասն սրբոյն թէ ... | սպ. և Կ բանտագուշեալ, 7. սպ. պահիցէք. 9. սպ. պահիցին. 11. Գ քո-ից յետոյ շարունակում Կ. հաւանեմ հրամանաց փաշային և մեծ փառաց հասանիս: ևւ նա ոչ ...

կանէին, կուփահարէին և ընդ քարշտ տանէին: Եւ այնպիսի հանին զնա ի միջին բերդէն, և իբրև ելին ի դրանէ բերդին, անդէն առաջի դրան միջին բերդին, որում Նոր Դուռն ասեն, ասաց սուրբն Խաչատուր դահճացն թէ
5 Վերթեցէք զիս վասն հաւատոյ իմոյ և սիրոյ՝ զոր ունիմ առ Քրիստոս Աստուածն իմ:»

Յայնժամ անօրէն և մարդադէմ գազան դահիճքն պատառեցին զմորթ մարմնոյ նորա՝ յաջոյ ուսէն մինչև
10 ցին մինչև ցքամակն, և շրջեցին զկաշին թիկանցն և իջուցին զքամակն, և շրջեցին զկաշին ի վերայ միջացն. այլ և յառաջուստ կողմանէ քերթեցին զմորթ լանջացն՝ մինչ ի ներքոյ ստեանցն, և շրջեցին զմորթն ի վերայ փորին:»

Եւ ապա տարեալ շրջեցուցանէին ի մէջ քաղաքին՝
15 ի շուկայս և ի պողոտայս, ի փողոցս և ի հրապարակս. և ի տեսիլ զարմանալի գործոյն ամենայն ոք ճեպով ընթանայր, այր և կին, ծեր և տղայ, միանգամայն և տնարգել աղջկունք. և ամենայն տեսողաց մարմինքն սոսկացեալ սարսուէին: Իսկ տեսիլ կերպարանաց սրբոյն
20 Խաչատրոյ զուարթ էր և պայծառ, իբրև զհրեշտակի Աստուծոյ, և ոչինչ կասիւր յայնքան տանջանացն: Այլ և ինքն Խաչատուր յառաջագոյն ուսեալ էր բազում Նասիմի խաղեր, զոր Նասիմին ինքն ասացեալ է ի վերայ իւրում նահատակութեանն և ի վերայ տնօրէնութեան Քրիստոսի
25 աստուածաբանութիւն, զայն խաղերն արդէն այժմ այս Խաչատուրս ի վերայ իւրում քերթելոյն բարձրաձայն եղանակաւ երգէր և շրջէր ի մէջ քաղաքին յամենայն տեղիս, ուր և տարան զնա դահիճքն:»

Իբրև աւարտեցաւ շրջեցուցանելն, ապա ածին զնա
30 դահիճքն ի մէջ մեծ մէյդանին, ի տեղին՝ յորում զմահապարտաց զձեռս և զոտսն խորտակեն. և մահմետականքն

4. տպ. թէ թէ. 13. G փորին քառից յիտոյ շարունակում է. և երանելին խաչատուր զայսպիսի դառն տանջանաց համբերէր վասն սիրոյն բրիստոսի: Եւ ապա տարեալ ...

պահէ ի պահ առաւել ևս ժողովէին և բաղմանային. այլ և քրիստոնեայք ևս բազումք եկին, և ժողովեցան ի տեղին՝ և տեսնէին զայն:

Խօսեցան դահիճքն ընդ Խաչատրոյն թէ Վի ևս յամա-
5 ուիր և դիմանար հրամանաց իշխանաց. դարձիր յօրէնս մեր, և վրկեա զանձն քո ի մահուանէ, զի տակաւին զոյ քեզ հնար կելոյ՝ և դեղօք բժշկելոյ: Սոյնպէս և այլ մահմետա- կանքն և իշխանք ասէին՝ թէ Վոնեա բան մի միայն ասա ի դաւանութենէ մերոյս հաւատոյ, և այն բաւական է մեզ
10 առնել զպատճառ՝ և այնու ապրեցուցանել զքեզ:»

Այլ և ոմանք ի մօլլաներացն ասէին ցԽաչատուր. «Թէպէտ և մեռանիս և կորուսանես զմանկութիւն քո և զրկիս յայսմ կենացս, այլ զի մի և զհոգի քո մեռուցես և յայնմ կինաց ևս զրկիցիս, արդ՝ ի զրաւ քոյոյ կենացդ տնօր
15 դաւանութիւն հաւատոյն Մահմետի, զի կեցցէ հոգի քո, և ժառանգեսցէ զանանց կեանան:»

Եւ սուրբն Խաչատուր բնաւ ոչ ումեք հաւանեցաւ, այլ իւրաքանչիւրոց ըստ պատշաճին տայր պատասխանի, և անշարժ կայր ի վերայ հաւատոյս քրիստոնէութեան,
20 և համարձակ և անխափան զՔրիստոս Աստուած դաւանէր:

Եւ յառաջ ժամանակաւ հաստատեալ էին ի մէջ մէյ- դանին վէմ մի՝ յորոյ վերայ խորտակէին զձեռս և զոտս մահապարտաց: Ասացին դահիճքն ցԽաչատուր. «Որովհետև
25 յամառիս և ոչ լսես մեզ, արդ՝ տարածեա զձեռսդ քո ի վերայ վիմիդ՝ զի խորտակեսցուք:»

Եւ նա յօժար կամօք իւրովք տարածեաց զձեռսն ի վերայ վիմին, և դահիճքն հարին կացնաւ և խորտակեցին զբազուկան երկոցունց ձեռացն: Ապա խնդրեցին զոտսն, և նա տարածեաց
30 զերկոսին ոտսն. և դահիճքն խորտակեցին զոլրս երկոցունց ոտանցն. և սուրբ արիւն նորա՝ որ յորդառատ հեղանէր յանձնէն, թաթաւեալ էր զամենայն մարմինն, և թացեալ

8. տպ. բան. GK բան մի. 31. տպ. յորտառատ.

էր զվայրն ամենայն: Այնուհետև ոչ ևս կարաց նստիլ, այլ անկեալ պարզեցաւ ընդ երեսս գետնոյն:

Իսկ քրիստոնեայք, որք շրջապատեալ հայէին, աղի-
ողորմ ողբօք և արեան արտասուօք լային: Սոյնպէս և
Յ մահմետականք բազում լային արտասուօք՝ և հայհոյէին
զօրէնս և զառաջնորդս և զիշխանս և զդատաւորս իւր-
եանց, և ամենեքեան սոսկացեալք զարմացեալք ապուշ
մնային. և հարցանէին ցմիմեանս թէ Արդեօք իցէ
ուժեք ի ձէնջ տեսեալ այսպիսի գործս. քանզի յոյժ սար-
10 սուելի էր տեսիլ գործոյն:

Եւ այնուհետև սուրբն Խաչատուր յոյժ նուաղե-
ցաւ ի սաստիկ և ի կարծրագոյն տանջանացն. և տա-
պէր և պապակէր ի ծարաւոյ. վասն որոյ աղաչեաց
զարսն, որ շուրջն կային, և խնդրեաց ի նոցանէ ջուր.
15 և գթացեալ առ նա ոմանց՝ գնացեալ բերին նմա ջուր
խեցեաւ ամանոյ ինչ՝ և այնու խեցեաւն էարք զջուրն:
Այլ և աղաչեաց սուրբն Խաչատուր զմերձ կացեալ քրիս-
տոնեայսն՝ գնալ առ քահանայս և բերել ինքեան հա-
ղորդ: Եւ քահանայքն վասն երկիւղի մահմետականաց՝ ին-
20 քեանք ոչ եկին, այլ զհաղորդն եղին ի մէջ հացի, և ետուն
ցքրիստոնեայսն. և նոքա բերեալ ետուն ցԽաչատուր. և նա
առեալ ճաշակեաց զհացն հաղորդաւն՝ և գոհացաւ զԱս-
տուծոյ. և այնպիսի խողխողեալ անդամօք անկեալ կայր
ի մէջ թէատրոնին՝ մինչ ի նսեմանալ երեկոյին:

Իսկ Բաղիշեցի Խաչատուր վարդապետն և Բալուեցի Սա-
մուէլ արեղայն ի նսեմանալ երեկոյին եկին առ սուրբն Խաչա-
տուր, և ի վերայ սրբոյ մարմնոյն անկեալ՝ կսկծագին այր-
մամբ լային և համբուրէին զսուրբ գլուխն նորա. և արգա-
հատեալ մխիթարէին զնա յուսադրական բանիւք՝ և հաս-
30 տատէին ի հաւատս:

Ասաց սուրբն Խաչատուր ցԽաչատուր վարդապետն.
«Թիտես իսկ զի ոչ ունիմ՝ ձեռն՝ որով կալեալ զսուրբ
աչն՝ քո համբուրեմ. վասն որոյ խնդրեմ ի քէն, մատն
2. տպ. ընդ ընդ երեսս. 6. տպ. իւր. GK իւրեանց:

զսուրբ անդ քո ի շրթունս իմ, զի համբուրեցիցս:

Եւ վարդապետն մատոյց զաջն իւր ի սուրբ շրթունս Խաչատրոյ, որ համբուրեաց փափագանօք: Այլ և ասաց սուրբն Խաչատուր առ վարդապետն. «Խնդրեմ ի քէն աղօթել թ վասն իմս:

Պատասխանեաց վարդապետն. «Որդեակ, մեք թէպէտ ունիմք զկարգ և զաստիճան քահանայութեան, այլ մեղաւոր եմք և պարտական առաջի Աստուծոյ. իսկ դու շնորհօքն Քրիստոսի և քոյով նահատակութեամբն դտեր 10 ողորմութիւն ի Տեառնէ և բացեր քեզ զճանապարհ արքայութեան Աստուծոյ, և ունիս համարձակութիւն առաջի Քրիստոսի. վասն որոյ դու բարեխօսեա վասն մերս: Եւ վասն երկիւղի մահմետականացն ոչ կարացին յոլով ժամս կալ առ նա, այլ առին զաղօթս սրբոյն և փութանակի դարձան 15 ի տեղիս իւրեանց:

Եւ մնաց ոուրքն Խաչատուր այնպէս խողխողեալ մարմնով կենդանի, մինչ որ էանց մէջ գիշերոյն. և ապա աւանդեաց զսուրբ հոգին իւր առ Աստուած որպէս խունկ անոյշ:

Եւ յետ աւանդելոյ հոգւոյն սրբոյ, փառաւորեաց զնա Տէրն Քրիստոս. զի լոյս պայծառ էջ յերկնից ի վերայ նորա, և եկաց յօգուտ ժամս. զոր և տեսին զօրականքն, որք մերձն կային և պահէին զնա. այլ և խանութպանք յոլովք, որք մերձ էին և արթունք, այլ և արքն՝ որք ի մէջ 25 մէյդանին ի վերայ տախտակացն ննջեալք էին, զի ամառնային էր ժամանակն, ամենեքեան տեսանէին զլոյսն, և փառաւորէին զԱստուած, և երանի տային սրբոյն Խաչատրոյ, և վկայէին վասն հաւատոյս քրիստոնէութեան ճշմարիտ գոյ, որոյ վասն այսպիսի նշան յերկնից երևեցաւ: 30 Եւ ի ծագել լուսոյ առաւօտուն ընդ ամենայն տեղիս հոչակեցաւ համբաւս այս. և որք լսէին, փառաւորէին զԱստուած:

Իսկ ի լուսանալ աւուրն՝ քրիստոնեայքն մատեան առ զաղին և առ փաշայն, և խնդրեցին հրաման տալ թաղել

17. GK մէջ. տպ. ի մէջ.

զսուրբն. և նորա ետուն հրամանն. այլ և տասն և հինգ
զուռուչ էառ սուպաշին: Եւ ապա քահանայ մի և ութն
աշխարհական եկին և բարձին զմարմին սրբոյ նահատակին
ի վերայ դագաղի և տարան ի գերեզմանատունս Հայոց. ուր
5 ժողովեցան անբաւ բազմութիւնք քրիստոնէից, ոչ միայն
Հայք, այլ և Հուռօք և Ասորիք և Եաղուբիք, այլ և յոլովք
մահմետականք, ոմանք ի զբօսնուլ և ոմանք ի զննել: Եւ
քրիստոնեայք ամենեքեան ջերմեռանդ փափագանօք համ-
բուրէին զսուրբն, որ և պահեցին զնա մինչև ցվերջին՝ ա-
10 ւուրն վասն համբուրելոյ ժողովլոցն. զի գրեթէ ոչ էր
մնացեալ ժողովուրդ ի քաղաքին, որ ոչ էր եկեալ ի Թա-
ղուսն սրբոյն. որք ողբային զինքեանս և երանէին զսուրբն
և մխիթարէին զճնողս նորա. և մեծաւ փառօք Թաղեցին
զսուրբն ի կարգս նահատակացն:

15 Իսկ ի գիշերին յայնմիկ միւսանգամ Տէրն Քրիս-
տոս փառաւորեաց զնահատակն իւր, զի միւսանգամ
լոյս պայծառ էլ յերկնից ի վերայ սրբոյ գերեզմանին
նորա, զոր տեսին պահնորդ քրիստոնեայքն, որք վասն
խորամանկելոյ մահմետականացն զգուշացան գերեզ-
20 մանին, զի մի նենգեսցեն: Այլ և բազում արք քրիս-
տոնէից՝ որք վասն սիրոյ սրբոյն մնացին զգիշերն զայն
անդէն ի գերեզմանատունսն, տեսին զլոյսն, և յառաւօ-
տուն եկեալ պատմէին ամենեցուն:

Եւ արդէն իսկ բժշկութիւնք բազում կատարին
25 ի սրբոյ գերեզմանէ նորա ի վերայ ցաւագարաց և հի-
ւանդաց, որք հաւատով դիմեն առ նա: Այլ և խեցին
այն, որով ջուր էարբ սուրբն Թաշատուր՝ բժշկութիւն կա-
տարէ. զի հիւանդաց որոց վերայ հեղուն ջուր խեցեալն
այնուիկ, գտանեն առողջութիւն աղօթիւք սրբոյ Թաշա-
30 տրոյն, և շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. որում
փառք յաւիտեանս ամէն:

Այլ և շնորհքն աստուածային վասն պատուոյ և սիրոյ

1. տպ. տասնհինգ. GK Ժե. 32. Այլ և շնորհք... Աստուծոյ բարերարին
հասուածը, այն է տղ 32—էջ 464, տղ 28 չունին GKMP ձեռագրերը.

նահատակին իւրոյ սրբոյն Խաչատրոյ՝ արար այսպիսի խնամն
ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ քրիստոնէից, զի յաւուր թաղ-
ման սրբոյն՝ մահմետականք՝ որք եկեալ էին անդ ի գե-
րեզմանատունն, ոմանք ի նոցանէ զչարացան և նախան-
6 ձաբեկք եղեն ընդ փառաւոր թաղումն սրբոյն Խաչատրոյ,
և գնացին առ փաշայն և չարախօսք եղեն զքրիստոնէիցս,
թէ ժողովեցան քրիստոնեայքն ամենեքեան ի վերայ սպա-
նելոյն այնորիկ, և իբրև զվկայ և զնահատակ բազմախումբ
հանդիսիւ և մեծաւ փառօք թաղեցին զնա. և այնու ցու-
10 ցանեն զիւրեանց հաւատն ճշմարիտ գոլ, և զմեր հաւատս
սուտս: Վասն որոյ հրամայեաց փաշայն, թէ Ձգոյշ կացցեն
զօրականք յանցս ճանապարհաց, զի ի վաղուեան աւուրն՝
յորժամ գնասցեն քրիստոնեայք ի գերեզման սպանելոյն
վասն այգահող կատարելոյ, յայնժամ զամենեսեան կալեալ
15 և բերեալ արասցեն ի կալանս, զի ես դատապարտեալ
զնոսս տուգանեցիցս: Կը զայս չարախօսութիւնս և զխորա-
մանկութեան խորհուրդս ոչ գիտէին բնաւ քրիստոնեայքն,
այլ Աստուած փրկեաց զժողովուրդն իւր սուղ ինչ պատ-
ճառաւ: Զի յայնմ աւուր այր մի փաշալօւ և այր մի քա-
ղաքացի սպահի պատուաւոր՝ կռուեցան ընդ իրեարս, և
20 որք քաղաքացի սպահիք և ենկիչարիք էին զինուորական
դասք, քամահանս ինքեանց համարեալ զայն՝ վրէժինդիք
եղեն, և կանգնեցան ի կռիւ ընդ փաշային, և արգելեալ
փակեցին զփաշայն զօրօքն իւրովք ի մէջ միջին բերդին
25 շարտթ մի. և փաշայն և քաղաքացիքն այնու խռովութեամբն
պատաղեալք եղեն, և քրիստոնեայքն ազատեցան բարե-
խօսութեամբ սրբոյն Խաչատրոյ և ողորմութեամբն Աստու-
ծոյ բարերարին:

Եւ եղև նահատակութիւն սրբոյն Խաչատրոյ ի թուա-
30 կանութեանս Հայոց ՌՃԱ, յօգոստոս ամսոյ Ի, ի կա-
թողիկոսութեան տեառն Փիլիպպոսի՝ որ ի բարձրագահ
աթոսն ի սուրբ Էջմիածին, և ի թագաւորութեան
Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդ-
նուպօլիս մեծ քաղաքին:

Եւ արդ խնդրեցողք մեր հաւատացեալքս, զի զամենայն քրիստոնեայս ազատեսցէ ի մարդադէմ գազանաց և յանիրաւաց, բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. սրում փառք յաւիտեանս 6 ամէն:

Սոյն սրտառուչ վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առաքել վարդապետ Գաւրիժեցու Պատմութիւնից, տպ. Վըրշպտ. 1884, էջ 410—418, գլուխ ԽԵ. «Պատմութիւն նահատակութեան խոստովանող վկային Քրիստոսի սրբոյն Խաչատրոյ»:

Առաքելի գրած սոյն վկայաբանութիւնը անցել է նաև Յայսմաւուրքների մէջ. մեր Յայսմաւուրքներից միայն ԳԻԿ ունին այն. բացի սոցանից նաև ք ձեռագիրը որ սրբերի վարքագրութեանց մի փոքրիկ ժողովածու է, Յայսմաւուրքներից արտագրուած: Այսպէս՝ Գ նաւասարդ ժ. օգոստոս 20, որբուհի Վասայի և Տիրամօր պատկերի պատմութիւններից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն նոր վկային քի սրբոյն Խաչատուրի», էջ 23 բ'—26 բ'. Ի արաց Բ. մարտ 10, Թէոդոսիայի, Հիւսիքոսի և Անդամալոյծի պատմութիւններից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշակ նահատակութե խոստովանող վկային Խաչատուր սրկպին», էջ 333 ա'—334 բ'. Կ անկի Թ ապրիլ 16, Արդալունի կատակողի և ո. Սմբատ Բաղրատունի թագաւորի պատմութիւններից և ո. Անոյշի յիշատակութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե խոստովանող վկային քի սրբոյն Խաչատրոյ», էջ 419 ա''—422 ա''. ք մարտի 10, այս վերնագրով. «Պատմութի նոր վկային քի սրբոյն

1. Եւ արդ ... վերջաբանութիւնը, որը յապաւում են ՀԻԿր ձեռագրերի Գ ընդարձակում և հետեւի մեղով. Եւ արդ եկաք մեր հաւատացեալքս Քրիստոսի Աստուծոյ խնդրեցողք հաւատով, զի զմեզ ազատեսցէ Տէր Աստուած մեր ի չար փորձանաց, ի մարդադէմ գազանաց, ի քարասիրտ բռնաւորաց, ի յանիրաւ պահանջողաց, ի սատանայական հնարից, ի մարդկան որոգայթից, բարեխօսութեամբ քաջ և լաղթող վկային, մեծահաւգէս և բազմաչարչար նահատակիս այս՝ սրբոյս Խաչատուրիս, խոստովանող վկայիս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Նաչատրոյ որ վս քոի» էջ 64 ա—69 ը: Հմմտ. նաև Յայսմ. Բ տպ. էջ 420 բ.—422 ա, Գ. տպ. հատ. Բ. 89' 90'' և վերջապէս Չամչեան, Գ. էջ 654—655:

Աւելորդ համարեցինք սոյն չորս ձեռագրերի, ինչպէս և ապագրեալ Յայսմաւուրքների ձեռագրտիկան տարբերութիւնները նշանակել, իբր մեր իսկական ընագրի երկրորդական փոփոխութիւններ: Բայց կարևոր ենք կարծում դնել այս տեղ չորս ձեռագրերի առնչութիւնը իրարի և Առաքելի ընագրի հետ:

Գ ձեռագիրը այստեղ էլ (ինչպէս Անդրէաս քահանայի վկայաբանութեան մէջ) ընագրի հետ գրեթէ համընթաց գնում է. մէկ երկու աննշան յաւելուածները, որ իրանից մտցրել է ընագրի մէջ, արդէն նշանակել ենք վերևում: Գ-ի հակառակ դիրքն ունի Կ, որ փոխանակ նոր յաւելուածներ մտցնելու աշխատում է երբեմն երբեմն ընագրից մի քանի բառ կամ մի քանի տող ողել, համառօտել: Կ-ից յետոյ գալիս են Ի և Ք ձեռագրերը, որոնք ընդարձակ յապաւումներով ընագրի գրեթէ կէսն են պահում. բայց կրճատման, կամ աւելի ճիշտ խօսելով նոր խմբագրութեան մէջ, այս երկու ձեռագրերը իրարից բոլորովին անկախ են. այսպէս Բաղիշեցի Նաչատուր վարդապետի և Բալուեցի Սամուէլ արևդայի այցելութեան միջնադէպը, որ մեր վկայաբանութիան ամէնից աւելի սրտամմիկ մասն է ապահովապէս (տես վերը, էջ 461—2), ամբողջովին ջնջուած է Ի-ի մէջ, ըստ Ք-ի մէջ գրեթէ անփոփոխ պահուած է. ընդհակառակը ըստ համառօտում է Նաչատուրի դատաւարութիւնը. նա բոլորովին անհետ ջնջում է մուֆտիի դատաւարանն ու տուած Ֆաթվան, ինչպէս և փաշայի երկրորդ դատաւարութիւնը. մ'նոցեալն էլ վերածում է մի քանի տողի, մինչդեռ այս բոլորը միայն թեթև համառօտութիւն են կրած Ի-ի մէջ:

ՍԻՐՈՒՆ ԸԼԻՒՐՅԻ

† ՌՃԳ՝ = 1655 օգոս. 5

Այր ոմն՝ որում անունն էր Սիրուն, և էր սա
 յաշխարհէն Վասպուրականի, ի գաւառէն Գնունեաց՝
 որ այժմ ասի Ամուկ, ի գեղջէն՝ որ կոչի Ալիւր. և
 էր ինքն ազգաւ Հայ և հաւատով քրիստոնեայ, և
 քրիստոնէից զաւակ, ունէր մայր և եղբարք, որք մուծին
 զնա ի կարգ աշխարհի, և ածին նմա կին. և վասն մարմնա-
 ւոր կարեաց իւրոց այրս այս Սիրուն յարեցաւ առ այլազգի
 մահմետական ոմն, առնոյր ի նմանէ վարձս, և ծառայէր
 նմա պաշաականութեամբ վասն վարձուն. Եւ եղև յա-
 10 ւուրս գարնայնոյ, զի տէրն Սիրունին առաքեաց զնա ի
 քաղաքն Ղլաթ, զի բերցէ միրգ վասն ընտանեաց իւրոց
 առ ի ուտել. և նա գնացեալ էառ կեռաս, երարձ ձիոյն,
 և երեր ի վան քաղաք. Եւ մինչգեռ ի մէջ քաղաքին Վա-
 նայ բարչէր զձին բեռամբն ի մէջ պողոտային, եկին ժո-
 15 ղովեցան ի վերայ նորա մանկունք մահմետականաց, և իւ-
 րաքանչիւր ոք ընթացեալ յափշտակէր կեռաս ի բեռանէ
 անտի. իսկ Սիրուն ոչ թողոյր յափշտակել, այլ հարածէր
 զմանկունսն. Եւ ոմն ի մահմետականաց մանկանցն առեալ
 բռնաքար և եհար զՍիրուն քարիւն. իսկ Սիրուն առեալ
 20 զքարն ձգեաց առ ձգօղն, և դիպեցաւ քարն ի գլուխ

տղային և վիրաւորեաց, և այնու պատճառաւ անկաւ մա-
նուկն ի մահիճս և հիւանդացաւ ամիսս երկու, և յետոյ
սատակեցաւ տղայն ի պատճառէ վիրացն: Իսկ տէրն Սի-
րունին փախոյց զՍիրունն, զի թերևս փրկեսցի ի ձեռաց
Յ մահմետականաց. իսկ Սիրունն գնաց ի գիւղն իւր յԱլիւր
ի տուն իւր:

Իսկ Ալիւր գեղջ շահնէքն՝ որք էին մահմետականք,
ըմբռնեցին զՍիրուն և արարին ի կալանս. իսկ քրիստո-
նեայք գեղջն յուրվ կաշառս ետուն շահնոցն, զի թողցեն
10 զՍիրուն, և նոքա ոչ թողին, այլ զգացուցին ընտանեաց
սատակեալ մանկանն. և նոքա լեալ վրէժխնդիր արեան
մեռելոյն՝ գնացին առ փաշայն, առին զօրականս և առա-
քեցին զկնի Սիրունին. որոց գնացեալ ածին զՍիրունն ի
քաղաքն Վան առ փաշայն. իսկ փաշայն առաքեաց առ
15 գաւտաւորն և առ մուֆթին, և եհարց թէ շինչ հրամա-
յեն օրէնքն Մահմետի վասն առնս այսորիկ. մահապարտ
գոյ և մեռանիլ, թէ անպարտ գոյ և ազատիլ: Եւ նոքա
ոչ համարեցան զՍիրունն մահապարտ, այլ անպարտ և
ազատ. վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան զՍիրունն:

20 Բայց սուխտէք քաղաքին, որք ծարաւիք են արեան
քրիստոնէից, ոչ անսացին փաշային և զագուն և մուֆթոյն,
այլ գումարեալք ի միասին երկու և երեք հարիւր սուլթ-
տայք և գրոհ տուեալ ժողովեցան ի վերայ անպարտ երի-
տասարդ Սիրունին, ամենեքեան մերկացուցեալ զսուրս

25 իւրեանց ի վերայ Սիրունին՝ թուր և խանջալ, մեծարան
խրոխտանք ահացուցանէին զնա՝ թէ շարձիր ի հաւատս
Մահմետի և տաճկացիր. ապա թէ ոչ սրախողթող և քար-
կած լեալ մեռանիս ի ձեռաց մերոց: Այլ և բերին բա-
րակ պարան, և նովաւ ամրագոյն պատեցին զերկասին բա-
30 զուկան յուսոցն մինչև ցթաթք ձեռացն՝ սաստիկ պնտու-

2. ապ. յամիսս երկու. KL ամիսս երկուս. G բ ամիս. 22. ապ.
գումարեալք. KL գումարեալ. G ժողովեցան. 23. G մերոց բարից
յետոյ ունի. Եւ սուրբն Սիրուն տէր. Վն զԳրիստոս Աստուածն իմ
ոչ ուրանամ. և դուք զինչ և կամիք առնել՝ արարէք: 30. ապ. ու-
սոցն. G ուսուցն. KL յուսոցն.

թեամբ. և ի սաստիկ պնասութենէն պայթեալ հերձան բերան եղնդացն, յորոց հասեալ արիւնն հեղանէր ի ձեռացն. այլ և զբազմագոյն տեսակս տանջանաց ամին ի վերայ նորա, հարկանել և կառափնատել և ընդ քարչս տասնել, և անսուաղ պահել ի կալանս, և ամենեքեան իբր զկատաղի գազան զատամուռնս ի վերայ կրճատել, և իւրաքանչիւր ոք զսուր իւր ի վերայ նորա շողացուցանել, և ասել թէ «Տաճկացիք, ոչ միայն փրկիս ի մահուանէ, այլ և բազում արդիւնս և բարութիւնս հասուցանեմք քեզ» :

10 Իսկ Սիրունն ոչ հաւանէր ասելով. «Զլոյս հաւատոս իմ ոչ թողում, և խաւար Երինաց ձերոց ոչ հաւանիմ» : Այլ և մայրն և եղբարքն և այլք բարեկամք նորա հանապազ ասէին նմա լալով թէ «Այժմ վասն փրկելոյ զանձն քս առ երեսս դաւանեանս զնոցա դաւանութիւնն, և յեւ

15 տոյ զնասցես յայլ յաշխարհս և յիշխանութիւնս քրիստոնէից, և անդ պաշտեցես համարձակ զքրիստոնէական հաւատն քո» : Եւ թէպէտ բազում աղաչեցին, սակայն նա ոչ հառ յանձն ասելով, թէ «Առօրեայ մահս՝ որ արդ հասեալ է ի վերայ իմ, նաև անդէն ուր և լինիմ պատա-

20 հելոց է ինձ. և վասն սուղ ինչ ամաց կենացս զիմարդ կորուսից զհաւատոս իմ, և եղէց զատապարտեալ յԱստուծոյ» : Եւ ինքն Սիրուն ուրախ էր և բերկրեալ սրտիւ վասն իւրոյ խոստովանութեանն և նահատակութեան, և վկայ էր գոյն երեսացն, որ օր յաւուր առաւել պայծառանայր տե-

25 սիլ երեսացն և դիմացն :

Իսկ մարդագէմ գազանք սուխտայքն յաւուրս քսան կապեալ զձեռս ի յետս, գլուխ ի բաց շրջեցուցանէին ի մէջ բազաքին Վանայ, զի փաշայն և ղաղին և մուֆթին ոչ տային հրաման սպանանելոյ. և վասն քինուռ նոցին միա-

30 կամ եզեալ սուխտայիցն ամենեցուն՝ յաւուրս երիս արգելեալ խափանեցին զկանչելն, զոր ի գլխոյ մինարային կանչեն ի ժամ աղօթիցն իւրեանց, ասելով թէ «Խանդա-

2. G ի ձեռացն քառից յետոյ աւելացնում է. Եւ սուրբն Սիրուն համբերէր ասնջանացն վասն սիրոյն Քրիստոսի.

րեալ խափանեցաւ և յերկիր սուզաւ հաւատս մահմե-
տական, զի անհաւատ Հայ զմուսուրման՝ սպանեալ էր :

Եւ ըստ հանապազորդ սովորութեան, զոր կապեալ
չրջեցուցանէին զՍիրուն, բերեալ հասուցին ի նալբանդ-
Նոցի շուկայն. և անդէն ի սուխտայիցն ոմն չարագոյն, որ
ի ձեռին իւրում ունէր մերկ զխանջալն, ուժգին բախ-
մամբ եհար ի թուլակուշտն Սիրունին, և նա անկաւ ի վե-
րայ երեսացն. և այլ ոմն սուխտայ առեալ ծանր վէճ մի՝
եզարկ ի վերայ գլխոյ Սիրունին և ջարդեաց զգլուխն, և
10 ի բաց ցնդեցաւ ուղեղ գլխոյն, և այնու էառ Սիրուն
զվախճան կենաց, և մեռաւ Ապա եղին պարան յոտսն, և
քարչեցին տարան արտաքոյ քաղաքին ի տեղին ուր զմա-
հապարտսն սպանանեն. և անդէն զմեռեալ մարմինն քար-
կոծեցին, այնքան՝ մինչ որ ծածկեցաւ ի քարանցն, և ապա
15 թողեալ ի բաց գնացին արեանարբու զազան սուխտէքն :

Եւ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնա
լուսովն երկնային, որ էջ ի վերայ նորա, զոր ոչ միայն
քրիստոնեայք, այլ և յոլով մահմետականք տեսին՝ և առ
ամենեսին պատմէին. մինչև եհաս համբաւն առ նորին
սպանող սուխտայսն, յորոց ոմանք եկեալ հաւաստեաւ
20 տեսին՝ և գնացեալ պատմեցին այլոցն. և նոքա առաքե-
ցին ի սպասաւորաց իւրեանց արս, որոց եկեալ գտին
զմարմինն շանց մեռելոց, և բերեալ արկին ի վերայ սրբոյ
մարմնոյ Սիրունին, զի թերևս ամփոփեսցի լոյսն. այլ լոյսն
25 ոչ ամփոփեցաւ մինչև ցլուսանալ տունջեան՝ շնորհօքն
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. Իսկ ի վաղուեան առուրն մա-
տուցեալ քրիստոնէիցն առ փաշայն և առ զադին՝ խնդրե-
ցին հրաման թաղելոյ, որոց հրամանաւ եկին քրիստո-
նեայքն և բարձեալ տարան ի դիրս հասարակաց քրիստո-
30 նէից, և անդ թաղեցին զՍիրուն անուն խոստովանողն հա-
ւատոյս քրիստոնէութեան :

16. տպ. փառաւորեանց. 20. G պատմեցին այլոցն և անաստուած
սուխտայքն խորհուրդ արարին թէ զինչ հնարս արասցեն զի ծածկեսցի
լոյսն և առաքեցին ի սպասաւորաց ...

Եւ եղև նահատակութիւն Սիրունին ի ՌՃԴ թուակա-
նիս մերոյ, յամենանն օգոստոսի, որ օր հինգն էր ամսոյն,
ի կաթողիկոսութեան տեառն Յակոբայ, որ ի գերագահ
աթոռն ի սուրբ Էջմիածին, և ի թագաւորութեան Օսման-
ճ ցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդնուպո-
լիս մեծ քաղաքին: Իսկ վէմն այն՝ որով ջարդեցին զգլուխ
սրբոյ Սիրունին, այժմ լուանան և ի վերայ հիւանդաց
հեղուն զլուրն, և հիւանդն առողջանայ շնորհօքն Քրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առա-
քել Դաւրիժեցու Պատմութիւնից, տպ. Վըրշպտ. 1884,
գլուխ ԽԶ. «Պատմութիւն նահատակութեան Սիրուն
անուամբ քրիստոնէին», էջ 418—421: Նոյնը անցած
է նաև Յայմաւուրքներին. մեր Յայմաւուրքներից
ունին GK.L. առաջինը G հրոտից Լ=օգոստոս 5, Տա-
պանակի և Ս. Ներսէս Կլայեցու պատմութիւններից
յետոյ՝ ոչս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե
քրիստոնէի միոյ, որոյ անունն Սիրուն կոչի», էջ 600
ա՛—601 բ՛: Երկրորդը K՝ էջ 474 բ՛—475 ա՛՛ և եր-
րորդը L՝ էջ 416 ա՛—417 ա՛՛, մարերի ժԱ=մայիս
18, Ս. Սողոմոնի, Պամիամիրի և Պամիալոնի վկայա-
բանութիւնից յետոյ, նոյն Առաքելի վերնագրով: Հմմտ.
նաև Յայսմ. Գ. տպ. հատ. Բ. էջ 62՛՛—63՛, ինչպէս
և Զամչեան, հատ. Գ. էջ 651:

Երեք ձեռագրերն էլ անսխալօք պահում են Ա-
ռաքելի բնագիրը. G-ի աւելցուցած ինչ ինչ տողերը՝
արդէն նշանակել ենք վերևում:

2. տպ. լուսի օգոստոսի. GK.L ունին.

ՄԻՒԹԱՐ ՎԵՆՆԻ

† ԹՃԵ=1655 Աոյ. 12

Այր ոմն Մխիթար անուամբ քրիստոնեայ՝ որ էր ի քաղաքէն Վանայ և յազգէն Հայոց, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, և էր այրս այս Մխիթար երևելի ի մէջ քաղաքին Վանայ առաջի փաշային, և զադուն և ենկիչար աղասուն 5 և այլոց իշխանացն ամենեցուն, վասն զի կարի ձիավար էր և զինախաղաց և ուժնդակ, այլ և խելօք, կտրովի, և խօսիւք քաջարան, վասն որոյ ամենայն ենկիչարիքն և սպահիքն և յորովք յիշխանացն նմա բարեկամք էին:

Եւ եղև զի ասացեալ Մխիթարս յաւուր միում ընդ իւրոց 10 յարակից արանց նստեալ ի տան իւրում քնարիւք և երաժշտական նուագարանօք զինի ըմպեալ ուրախանային. և ի լուր երաժշտական եղանակին ժողովեալ յորով տղայք մահմետականաց ի դուրս և յերդիս և ի վերայ որմոց զբօսնուին. Իսկ հայրն Մխիթարայ ելեալ առ տղայսն՝ ի բաց վարէր ի տեղու- 15 ջէն, և ոմանք ի տղայոցն հակառակեալ հարին զնա, և նա զնացեալ ի տուն պատմեաց թէ «Տղայքն հարին զիս»

Յայնժամ Մխիթար ըստ արիական քաջութեան իւրոյ շար- ժեալ ի ցասումն բարկութեան՝ ելեալ ի տանէն մերկ ունելով զխանջալն ի ձեռին իւրում, և սկսաւ հետամուտ լինել 20 զկնի մանկանցն, և հալածելով հայհոյութեամբ անարգէր զհաւատս և զօրէնս մահմետականաց. Եւ ի նմին ժամու

այր ոմն մահմետական՝ անունն հաջի էիբ, որ էր մերձակայ դրացի Մխիթարին, տեսանէր և լսէր զհայհոյանս և զանարգանս, զոր ապր Մխիթար մահմետական մանկանցն. առաց մեղադրանօք առ Մխիթար. Վռեա՛ ի հայհոյանացդ, զի անպատեհ է զայդքան հայհոյանս ասել մանկանց, որք են մահմետական հաւատովս:

Իսկ Մխիթար թողեալ զմանկունն, և սկսաւ հետամուտ լինել զլնի հաջի էիբին և հալածելով հայհոյէր. և ի հալածելն պատահեցաւ անդէն եղբայր զուլլար աղասուն. և նա ևս մեղադրանօք առաց Մխիթարին. «Մի առնե՛ր զայդպիսի անպատեհ գործդ». իսկ Մխիթար դարձեալ ի նա, և սկսաւ բարկութեամբ զնա ևս հայհոյել:

Իսկ որ հաջի էիբն էր՝ գնացեալ առ սուխտայսն և ամբաստան լինելով զՄխիթարէն, սկսաւ վշտագին սրտիւ 15 պատմել նոցա զբանս և զգործս Մխիթարի. Յայնժամ ժողովեալ բազում սուխտայք ի միասին՝ եղեն վրէժխնդիրք անարգանացն հաւատոյ Մահմետի. գնացեալ ծանուցին փաշային, և առին ի նմանէ զգորականս և եկեալ կալեալ կապեցին զՄխիթարն և տարան ի բանտն փաշային, և 20 արարին բանտարկել:

Իսկ Վանայ Վերին բերդի ենկիչարիքն՝ որք էին բարեկամք Մխիթարին, անտեղեակք էին այսոցիկ. և յորժամ լուան թէ կալան զՄխիթար և արկին ի բանտ, յայնժամ յիսուն ենկիչարի և երկու չորվաջի եկեալ՝ ի 25 գուրս հանին ի բանտէն զՄխիթար, և առեալ տարան ի Վերին բերդն ի մէջ իւրեանց, և անդ պահեցին աւուրս երկուս. իբրև տեսին թէ հանդարտեցան սուխտայքն և այլ մահմետականքն, և ոչինչ ասեն զՄխիթարէն, թողին զնա, որ գնաց ի տուն իւր:

30 Իսկ անօրէն սուխտայքն վերստին ժողովեցան, և գնացեալ կալաւ զՄխիթար, կապեցին և տարան առ փա-

4. G լռեա՛ ի հայհոյութեանցդ. զու հայ լինիս և զայդքան անպատեհ հայհոյանս ասես տղայոց՝ որք են մահմետական հաւատովս
31. M տարան առ փաշայն, և ամբաստան եղեն զնմանէ թէ «Իսայա»

շայն. և փաշայն առաքեաց առ մուֆթին և առ զադին, եհարց թէ ճինչ հրամայեն օրէնքն Մահմետի վասն առնս այսմիկ. սպանանիլ թէ ոչ:» Եւ նորա ոչ ետուն զհրաման սպանման, վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան, այլ հրամայեաց
5 թողուլ ազատ:

Իսկ որ սուխտէքն էին՝ ոչ թողին, այլ կապեալ զձեռան ի յետս և գլուխ ի բաց և բոկոտն, այսր և անդր շրջեցուցանէին ի դրունս իշխանաց, հարկանէին, կառափնատէին, թքանէին, և պէսպէս կերպիւ տանջէին, և
10 ասէին. «Ուրացիր զհաւատն քո, և պաշտեալ զմեր հաւատս. ապա թէ ոչ սրախողխողեալ և քարակոծ լեալ մեռանիս ի ձեռաց մերոց»: Զայսպիսի բանս ասելով՝ մերկացուցեալ զսուրս իւրեանց, զոր ի ձեռան ունէին, խաղացուցանէին ի վերայ նորա:

15 Իսկ Մխիթար յամենայն տեղիս ուր և շրջեցուցին զնոսա, բարձրաձայն և համարձակ առաջի ամենեցուն հայհոյէր զՄահմետ և զնորին հաւատն և զօրէնսն. և բազում բանիւք անարգէր, ոչ թէ զմի օր՝ այլ յամենայն աւուր, և արիւթեամբ սրտի իւրոյ
20 ասէր. «Վասն սնոտի և դուզնաքեայ մահուան միթէ երկուցեալ ի ձէնջ ուրանսմ՝ զհաւատն իմ՝ ճշմարիտ, և զՏէր Աստուածն իմ՝ զՔրիստոս»: Այլ և ամենայն բարեկամք Մխիթարին և ծնողքն և յարակից երիտասարդքն եկեալ առ նա՝ մաղթելով ասէին թէ «Առ ի հաճել սուրբ
25 տայիցն՝ առ երեսս և առ ժամաւս տասն բան ինչ, և յետոյ գնացեալ յայլ աշխարհ պաշտեսցես զհաւատն քո»: Իսկ Մխիթար ամենեւին ոչ հաւանեցաւ բանից նոցա, այլ արիական սրտիւ և պայծառ դիմօք և համարձակ դաւանէր զՔրիստոս Աստուած առաջի սուխտայիցն՝ և անարգէր
30 գէր զօրէնս Մահմետի: Այլ և փաշայն և ենկիչար ազա-

նապէս անարգեաց և հայհոյեաց զօրինադիրն մեր զմահմետ: 3. GK եւ տպ. այսմիկ. մխոյն M ուղղում է այսորիկ. 22. G գրքիստոս քառից յետոյ յիւր շտրունակում է. ոչ ուրանամ, այլ պատրաստ եմ մեռանիլ վասն անուանն քրիստոսի: 23. տպ. և K յարակիցք. G յարակից.

սին սուպրեցին առ Մխիթար և խոստացան տալ նմա բազում գանձս և ստացուածս, և պատուական ձիս և զէնս, և պետական իշխանութիւնս, զի թերևս ասացէ զբան ինչ ի հաճուկս սուխտայիցն, և զերծուցէ զանձն իւր ի մահուանէ. քանզի կարի յօժար կամօք ինայէին ի նա վասն արիագոյն և զարմանալի քաջութեան նորա. և Մխիթար ոչ հաճեցաւ ի բանս նոցա վասն քրիստոսական հաւատոցն:

Իսկ սուխտէքն հանապազօր այսր և անդր ի դրօշնս 10 իշխանացն չրջեցուցանէին, քանզի փաշայն և զադին և մեֆթին ոչ ետուն հրաման սպանանելոյ. որոյ վասն զայրացան սուխտէքն, և զամենայն մաշիթաց կանչելն արգելին, զոր ի ժամ աղօթից իւրեանց ելեալ ի գլուխ մինարային կանչեն. զայս կանչելս յաւուրս երիս խափանեցին ասելով. «Հաւատն Մահմետի խանգարեալ խափանեցաւ և յերկիր սուզաւ, զի այր անհաւատ զհաւատն մարգարէին Մահմետի յայտնի և համարձակ հայհոյէ»:

Եւ յաւուր միում մինչդեռ չրջեցուցանէին ի պողոտայս քաղաքին, օմն չարագոյն ի սուխտոցն, որ և մերկ 20 ի ձեռին ունէր զխանջալն, ուժգին բախմամբ եզարկ ի թիկնամէջն Մխիթարին, և թռուցեալ ցայթեցաւ արիւնն ընդ երեսս որմոյն՝ որ մերձ էր. յորմէ բախմանէ անկաւ Մխիթար ի վերայ երեսացն. և միւս ևս սուխտայիցն դիմեալ ի վերայ՝ սրախողխող արարեալ ծակոտեցին զնա՝ և 35 անդէն մեռաւ:

Եւ ապա եղին զպարան յոտս նորա և քարշեալ տարան արտաքս ի քաղաքէն ի տեղին, յորում զամենայն մահապարտսն սպանանեն. և անդէն ժողովեալ բազում անթիւ մահմետականաց՝ քարկոծեցին զմեռեալ 30 մարմինն. այնքան, զի ի ներքոյ քարանցն ծածկեալ ան-

17. տպ. հայհոյէր. GK հայհոյէ. 24. G ծակոտեցին զամենայն մարմինն, Եւ երանելին Մխիթար աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած. X ծակոտեցին և սպաննին զնահատակն Մխիթար. և այնու աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած բարի հաւատով:

յայտ եղև մարմինն. և ապա թողեալ ի բաց զնայցին արիւնարբու և մարդադէմ գազան սուխաէքն:

Իսկ ի նմին գիշերի գիշերապահ ենկիչարիքն, որ ի Վերին բերդին էին, տեսանէին զի լոյս մեծ փայլատակեալ և ճառագայթեալ կայր ի վերայ նորա. որոց ընդ լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի մէջ քաղաքին ամենեցուն պատմէին զտեսիլն զայն: Եւ յերկրորդումն աւուր մատուցեալ քրիստոնեայքն առ փաշայն և առ զազին, խնդրեցին հրաման թաղելոյ զսուրբն. և նորա ետուն հրաման: 10 Վասն որոյ գումարեալ ամենայն եկեղեցւոյ քահանայք և և ժողովուրդք բազմախուռն հանգիսիւ, բարձին զպատուական մարմին նորա, և տարեալ ի դիրս Հայոց, ի կարգս քրիստոնէից թագեցին զնա սազմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս Քրիստոսի պսակողին զնա:

15 Եւ եղև նահատակութիւն սորա ի թուականիս մերում ՌՃԵ, ի Նոյեմբեր ամսոյ ԺԲ, ի կաթողիկոսութեան մեծափառ Աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի տէր Յակոբայ, և ի թագաւորութեան Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստի ի Կոստանդնուպօլիս մեծ քաղաքին:

20 Արդ՝ խնդրեսցուք ի Քրիստոսէ, զի բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց ողորմեսցի ամենայն քրիստոնէից և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առաքել Պատմագրից, տպ. Վըրշպատ. 1884, էջ 421—425, գլուխ ԽԵ. «Պատմութիւն նահատակութեան Մեխթար անուամբ քրիստոնէին»: Առաքելից արտագրում են նաև GKM Յայսմաւուրքները. G արէ Գ=Նոյեմբեր 12, Ս. Մելի Պարսկի վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 149

3. G իսկ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահատակն իւր, զի լոյս ծագեաց յերկնից ի վերայ նորա: Եւ գիշերապահ ենկիչարիքն ... 7. G զտեսիլն զայն. իբրև լուան քրիստոնեայքն փառս մատուցանէին Աստուծոյ, և յերկրորդումն աւուր .... 20. GKM լուսին արդ խնդրեսցուք ... վերաբանութիւնը, օղ 20—23:

բ''—151 բ', այս վերնագրով. «Յայսմաւուր պատմութիւն նահատակութեան նոր վկային Քի Միխիթար անուամբ քրիստոնէին»: Կարեգ ԻՔ—ապրիլ 6, Սաբաստրատելատի և Ս. Ռուսինոսի պատմութիւններէց յետոյ, էջ 400 ա''—401 բ'', նոյն Առաքել Պատմագրի վերնագրով: Երրորդը Մ ըստ Գ-ի տրէ Դ—նոյեմբեր 12, Ս. Մելի Պարսկի վկայաբանութիւնէց յետոյ, էջ 156 բ'—157 ա'', այս վերնագրով. «Յայսմաւուր յշատակ է նահատակութեան Միխիթար անուն քրիստոնէի»: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 652—653:

Ձեռագրերէց Կ գրեթէ անփոփոխ պահում է Առաքելի բնագիրը. Գ ըստ սովորականին անում է փոքրիկ փոքրիկ յաւելումներ. Մ ընդարձակ կտորներ ջնջելով՝ բնագիրը վերածում է կէտին. աւելորդ համարեցինք նշանակել բնագրի սոյն երկրորդական արտագրութեանց կամայական տարբերութիւնները, և բաւականացանք միայն դնելով Գ-ի փոքրիկ յաւելումները:

† ԽՃԵ=1656 մարտ 20

Այր ոմն ազգաւ Հայ և հաւատոջն քրիստոնեայ, որում անունն էր Աւետիս, և էր յերկրէն Ոստանայ, և վասն կարեաց աղքատութեան իւրեանց ամենայն ընտանեօք իւրեանց ելեալ գնացին յերկիրն Բարմայ, որ այժմ 5 ասի Աղբակ, և բնակեցան ի գիւղն Բաբլասան: Եւ այրս այս Աւետիս վասն մարմնաւոր կարեաց իւրոց յարեցաւ առ քուրդ իշխան ոմն, որում անունն էր Բաքդար աղայ, որ էր իշխան բերդին, որ Լօռիքան կոչեն. և եկաց Աւետիս ի սպասաւորութիւն Բաքդար աղայ իշխանին ամս 10 երկուս:

Իւ եղև զի օմանք ի ծառայից Բաքդար աղային, որք էին հաւատով մահմետականք և ազգաւ քուրդ, և ծառայակիցք Աւետիս, նախանձեալ ընդ նմա, յաւուր միում կացին առաջի Բաքդար աղային ասելով 15 զԱւետսէ, թէ «Մեք բազում անգամ լուաք ի դմանէ, զի ասէր դառնամ ի քրիստոնէական հաւատոցս՝ և լինիմ մահմետական հաւատով»: կարի ճշդիւ լինէին վրէժխնդիրք, և ստիպէին զպարօնն դարձուցանել զԱւետիսն ի քրիստոսական հաւատոցն: Իսկ իշխանն Բաքդար աղայ եհարց 20 յԱւետսէն վասն ճշմարտութեան իրացն, և լուաւ պատաս-

5. GK աղբակ. տպ. Ախրակ. 8. G և տպ. որ. K զոր.

խանի թէ՛ Վ՛՛չ ուրանամ զքրիստոսական հաւատս իմ. այլ դժբա զուր ասեն ի վերայ իմ զբանդ զայդ»։ Վասն որոյ ոչ լուաւ Բաքդար աղայն վկայութեանց իւրոյ ծառայիցն, այլ սաստեաց իւրոց ծառայիցն լուել, և ներեաց Աւետսին 5 ասերով. «Թոյլ տուք դմա կեալ ի հաւատս իւր», և թէպէս Բաքդար աղայն սաստեաց չարախօսացն, զի խանգարեցի բանն, սակայն ոչ խանգարեցաւ, այլ օր յաւուր առաւել ճարակեցաւ բանն՝ մինչև եհաս առ մեծ իշխանն Խոսրով փաշայ։

10 Եւ էր Խոսրով փաշայ եղբայր Եզդիշէր մեծ պարոնին՝ և տէր աշխարհին, և իշխան ի վերայ Բաքդար աղային. զոր և վկայքն չար՝ կալեալ զԱւետիսն՝ տարան առաջի Խոսրով փաշային, որ բնակէր ի բերդին՝ որ կոչի Փիզան, և զնոյն վկայութիւն վկայեցին առաջի նորա։

15 Եհարց Խոսրով փաշայ զԱւետիսն վասն իրացն ճշմարտութեան, և նա դաւանեաց զքրիստոսական հաւատն. և Խոսրով փաշայ հրամայեաց ունիլ զնա ի կալանս. և զկնի առուրց բերեալ առաջի իւր՝ Եհարց զնա, և եզիտ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի, դաւանելով զինքն քրիստոնեայ։ Եւ ասէր 20 ի պատասխանին իւր թէ «Զինչդ մարթ է ինձ թողուլ զլոյս և գնալ զհետ խաւարի. զի Քրիստոս ինքն լոյս է, սոյնպէս և հաւատն՝ որ առ ի նա. իսկ առաջնորդն ձեր՝ զոր մարգարէ ասէք, ինքն պատրիշ է և խաբեբայ, և ամենայն բանք իւր սուտ են»։

25 Այնուհետև կամեցան նախ ողոքական բանիւք և հնարիւք որսալ զնա. զի ասաց Խոսրով փաշայ. «Տամ քեզ պարոնութիւն և գիւղ, և զգուստր իշխանի, որում և դու հաւանիս»։ Եւ բերեալ զպատուական երիվարն իւր ամենայն ոսկիակազմ սարուքն և կացոյց 30 առաջի նորա, և ասաց. «Ընդ իս հանապազ պահելով փառաւոր և մեծպատիւ իշխան ունիմ զքեզ, եթէ հաւանեցիս իմոց բանից»։ և Աւետիս ոչ հաւանեցաւ։

4. K ծառայիցն իւրոց. G նոցա. I7. K և տպ. ունիլ. G ունել. 31. K ունիմ. G արարից.

Ապա կոչեաց Խօսրով փաշայն զառաջնորդս ընդու-
նայն օրինաց իւրեանց. հարցանէր ցնոսա թէ Ձիւորդ հրա-
մայեն օրէնքն գրոց ձերոց վասն առնս այսորիկս:

Արոց պատասխանի արարեալ՝ թէ ասացեալ բանքն, որ
5 զդմանէ՝ իրաւասցի և հաստատեսցի վկայիւք, անհնարին է
կեալ դմա, եթէ ոչ հաւատովն Մահմետի, և կամ թէ ան-
պատճառ մեռանիլս:

Եւ առ այս բան նախկին սուտ վկայքն եկեալ
անդէն առաջի նոցա ևս վկայեցին զառաջին սուտ
10 վկայաւթիւնն իւրեանց: Եւ Խօսրով փաշայն բազում ան-
գամ առաջի իւր բերեալ զԱւետիսն. և զնոյն բանն հրա-
մայեաց նմա, թէ «Ուրացիր զքրիստոնէական հաւատն քո,
և ընկալ զմահմետական հաւատն. և ես զոր բարիս և խոս-
տացեալ եմ՝ պաշտելաբար տամ քեզ». և Աւետիս ոչ ու-
15 լացաւ զքրիստոսական հաւատն իւր: Իսկ Խօսրով փա-
շայն, իբրև ետես թէ Աւետիս պինդ կայ ի հաւատս քրիս-
տոսական, և ոչ կամի դառնալ ի նմանէ, վասն որոյ հրա-
մայեաց արձակել ի կապանաց և թողուլ ի կամս իւր՝ կեալ
հաւատովն Քրիստոսի:

20 Իսկ կարդացողք օրինացն Մահմետի՝ մօլլայք և
մուդառիւք ժողովեցան առ Խօսրով փաշայն, և ի բա-
նից գրոց իւրեանց խօսէին ընդ նմա՝ թէ «Պարտա-
կան ես դու բռնութեամբ ածել զնա ի ճշմարիտ հա-
ւատս մեր. և թէ ոչ հաւանեսցի՝ սպանանելո՛ւ. Եւ Խօս-
25 րով փաշայն թօթափելով զօձիսն իւր՝ ասաց. «Անպարտ եմ
ես յարեմէ առնդ այնմիկ, և անմասն յայդմ դատաս-
տանաց. եթէ լսէք բանից իմոց, թողէք զդա, զի անպարտ
է. և թէ ոչ թողուք՝ դուք գիտէք»:

Իսկ մոլլայք և մուդառիւք ամենեքեան գումարեալք
30 ի վերայ Աւետիսն, յափշտակեցին և տարան ի մէջ իւր-
եանց և սկսան զարդարել զնա ազնիւ և պատուական
հանդերձիւ և անուշահամ կերակրօք և ըմպելեօք, և ա-
խորժ բանիւք զուարճացուցանել զնա, և զամենայն խոս-
տացեալն Խօսրով փաշային և կրկնակի տալ նմա խոստա-

ցան. և Աւետիս ոչ դարձաւ ի քրիստոսական հաւատոյն:

Այնուհետեւ իբրև տեսին թէ ոչ դարձաւ, սկսան շարշարել զնա պէս պէս օրինակաւ, և մանաւանդ զի ի պարանոցէն մինչև ցոտոն զամենայն փափուկ տեղիս մարմնոյն 5 ծակոտեցին ծայրիւ սրոյ, յորոյ մարմինն ոչ մնաց ձեռնաչափ տեղի մի անծակ, յորոյ յարենէն ներկեցաւ ամենայն մարմինն և զգեստ անձինն, որ զտեսողաց մարմինսն սոսկացուցանէր: Իսկ Խոսրով փաշայն միւսանգամ խնդրեաց զԱւետիսն: Իբրև ածին զնա առաջի նորա, տեսեալ 10 զնա այնպիսի արիւնաթաթաւ մարմնով, սոսկացեալ զարմացաւ, և սաստիկ բարկութեամբ մեղադիր եղև մօլլայիցն. և յայնժամ ևս հրամայեաց թողուլ զԱւետիսն կեալ ի հաւատս իւր:

Իսկ արիւնարբու մօլլայքն ոչ թողին, այլ առեալ 15 տարան ի մէջ մէլդանին արտաքոյ բերդին, և անդ ևս բազում անգամ ստիպեցին զնա ասելով. «Ուրացիր զքո հաւատն՝ և ընկալ զմեր հաւատն. ապա թէ ոչ՝ հատանեմք զգլուխ քո»: Եւ նա ոչ հաւանեցաւ և ոչ ուրացաւ. վասն որոյ սրով հատին զգլուխ երանեալ առն Աւետիս:

12. տպ. յայժամ. GK յայնժամ. 16—1. այս տղերն այսպէս ընդարձակում է G. ստիպեցին զնա ուրանալ զՔրիստոս և կեցուցանել զանձն իւր. զապա թէ ոչ հաւանիս, ասին, բանից մերոց և ոչ ուրանալ զՔրիստոս Աստուածն քո, մեռանիս ի ձեռաց մերոց: Իսկ երանելի նահատակն Աւետիս բազում քաջութեամբ ընդդէմ եկաց դիւաբնակ մօլլայիցն, յանդիմանէր զնոսա համարձակ և ասէր. «Ես զկենդանի Աստուածն իմ զՅիսուս Քրիստոս ոչ ուրանամ և զլոյս հաւատն իմ ոչ թողում. և ձեր խարերայ և ստտ հաւատն ոչ ընդունիմ. այլ պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ:»

Իսկ զայլաբարոյ մօլլէքն և մոլորական մահմետականքն իբրև տեսին զհաստատուն միտք նորա, կրճտեցին զատամուկս իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ իբրև զգայլ՝ արեան ծաբաւիք դիմեցին ի վերայ նորա: Եւ երանելին Աւետիս էր իբրև զգառն անմեղ ի մէջ կատաղեալ շանց. և ուրախ էր ի վերայ նահատակութեան իւրոյ:

Սկեալ շնորհաց սուրբ հոգւոյն և հանգեալ ի վերայ նորա և նոփաւ պայծառասնայ տեսիլ երեսաց նորա. վասն որոյ համարձակ տայր պատասխանի և յանդիմանէր զանաստուած մոլորութիւն նոցա: Եւ անօրինացն հարին սրով և հատին զգլուխ սրբոյն Աւետիսի:

Եւ ի ժամ նահատակութեան իւրոյ՝ Աւետիս զերեսն իւր
դէմ ընդ արևելս ունէր. և չարեաց արբանեակ մոլլայքն
բռնութեամբ դարձուցանէին զդէմն նորա ի կողմն հարա-
ւոյ, և սուրբն ոչ անսաց նոցա, այլ ուզղեաց զդէմն իւր
5 ընդ արևելս, և այնպէս կատարեցաւ ի վերայ քրիստոսա-
կան հաւատոյ՝ դաւանելով զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց
զվկայն իւր նշանաւ երկնային լուսոյ, որ էջ ի վերայ նորա,
որում եղեն ականատեօք ամենեքեան բնակիչք Փիզանայ
10 բերդին, և որք շուրջ զնովաւ էին. այլ և ինքն Խոսրով
փաշայ՝ որ ի բարձրաւանդակէ տան իւրոյ հայեցեալ տե-
սանէր զսիւնածև ճառագայթեալ լոյսն ի վերայ նորա.
այլ և սպանող մոլլայքն. վասն որոյ սպանող մոլլայք փու-
թացեալ բարձին անտի զմարմինն Աւետսին, և տարան
15 յայլ իմն տեղի ի տան ուրումն պահեցին մինչև լուսացաւ
օրն. և ապա կոչեցին զեղբայր Աւետսին, որում անօւնն էր
Թաբառուկ, հրամայեցին նմա բառնալ զմարմին Աւետ-
սին և տանել թաղել: Որոյ ժողովեալ արս քրիստոնեայս,
քահանայս և աշխարհականս՝ բարձեալ զնահատակն տա-
20 րան ի գիւղն, զոր անուանեն Առակ, և անդ հանգուցին
զնա ի դիրս տապանին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և եր-
գօք հոգևորօք:

Եւ եղև կատարումն նահատակութեան երանելի առնս
Աւետսիս ի թուականութեան մերում ՌՃՆ, յամեանն մար-
25 տի Ի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յա-
ւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտագրում ենք Առա-
քել պատմագրից, տպ. Վղրշպտ. 1884, էջ 425—428,
գլուխ ԽԸ. «Պատմութիւն վասն նահատակութեան
Աւետիս անուամբ քրիստոնէին»: Նոյն պատմագրից
արտագրութեամբ ունին նաև մեր Գ և Կ ձեռագրերը.
առաջինը Գ արեգ ԺԿ և մարտ 22, Ս. Բենետիքղոսի
և «վեցերորդ աւուր արարչութեան» պատմութիւն-
ներից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայտ աւուր նահա-

տակութի նոր վկային քի Աւետիսի», էջ 394 Բ'—396 Կ' : Իսկ երկրորդը K արեգ Ի և մարտ 28, Ս. Վահան Գողթնացւոյ վկայաբանութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Պատմութի վս նահատակութեան Աւետիս անուամբ քրիստոնէին.» էջ 381 Բ'—383 Կ' :—Հմտ. նաև Ջամշեան, Գ. 652, և Սամուէլ Անեցու (Վղրշպտ. 1893, էջ 179) հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «ՌՃԳ. նահատակեցաւ ի Մարաց ոմն հայ Աւետիս անուամբ և երկնայնով լուսով փառաւորեաց զնա Առտուած :» Այս տեղ յիշուած թուականը մերից մի տարով կանուխ է :

Ձեռագրերի համեմատութիւնը Առաքելի բնագրի հետ նախորդներին նման է. այսինքն K գրեթէ անփոփոխ պահում է բնագիրը. իսկ G ունի աննշան տարբերութիւններ, որոնցից կարևորները վերևը նշանակեցինք :

ԳՆՐՈՒԹՅՈՒՆ

† ՌՃԺԱ—1662 սեպտ. 17 ղշ.

Սա էր հաւատովն քրիստոնեայ, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, անունն հօրն . . . . . և մօրն Կուլիստան, ազգաւ հայ, ի ժամանակս իշխանութեանն Տաճկաց՝ սուլտան Մուհամատի: Եւ էր յերկրէն Տիւրիկոյ, այլ ի 5 գեղէն Խուռնաւիլոյ, ծնեալ և սնեալ ի մայրաքաղաքն Խալաթիայ՝ որ է յանդիման Կոստանդնուպօլսի:

Իսկ ոմն գոլով սորա՝ որ ի մանկութեան իւրում տաճկացեալ էր և կարգեալ ի գունդս զօրականաց՝ որ ասին Էնկիչարիք: Եւ յերթևեկ առնելն սորա առ եղբայրն 10 իւր՝ յազգմանէն սատանայի ըմբռնեալ զսա Տաճկացն՝ թլփատեցին, և կարգեցին ի նոյն գունդս եղբօրն իւրում. որ և քանիցս անգամ գնաց ի պատերազմ ընդ զօրացն Տաճկաց՝ ի Կրիտէս:

Իսկ զի ունէր սա զսէրն Քրիստոսի վառեալ ի սրտի 15 իւրում՝ ոչ կալաւ յանձին զայսպիսի հաւատոս, այլ յետ ժամանակի ինչ փախուցեալ աստի՝ գնաց յերկիրն Ֆրանկաց՝ զի պահեսցէ զանբիծ հաւատոս իւր քրիստոնէական: Որ և շրջեալ ի տեղիս ուխտից որ անդր կան, առ տապանի սրբոյն Յակոբայ տեառնեղբօրն, և ուխտոս արարեալ

I. j սայ. 2. այսպես բաց է բողոմում անդամն սեղր.

առ սուրբ Աստուածածինն՝ որ Եզր ասի, և առ սուրբ
առաքեալքն Պետրոս և Պօղոս, և այսպէս շրջեալ յերկիրս
Փռանկաց զամն երկոտասան բազում վշտօք և տառապա-
նօք և պանդխտութեամբ, թերևս զի ներումն լիցի յան-
5 ցանացն իւրոց զօր մեղան: Եւ ոչ շատացաւ սիրտ նորա
այսպիսի մխիթարութեամբս՝ ասելով. «Ես ո՛ր կորուսի
զանբիծ և զանարատ հաւատս իմ, անդդ երթեալ գտա-
նեմ»:

Եւ մտեալ ի նաւ՝ եկն դարձեալ ի Կոստանդինուպօ-
10 լիս՝ առ ծնօղս իւր՝ մինչ կենդանի էին: Եւ կեցեալ ի
տան հօր իւրում աւուրս հնգետասան, և ասաց՝ եթէ «Ես
վասն այսր իրաց եկեալ եմ աստ՝ զի յայտնի խոստովա-
նեցայց զՔրիստոս Աստուած ի մէջ հեթանոսաց»:

Եւ նոքա ըստ գթոյ ծնօղաց՝ ասացին թէ «Ո՛չ կա-
15 րես ժուժել տանջանաց, սրգեակ, այլ երթ դարձեալ յեր-
կիրն քրիստոնէից, և կեանց բարեպաշտութեամբ»:

Իսկ նա ոչ լուաւ նոցա, այլ դնաց յաւուր տօնի Վե-
րացման սուրբ Խաչին ի գերեզմանս Հայոց ըստ սովորու-
թեան նախնեաց յօրհնումն գերեզմանաց, ունելով ի
20 գլուխ իւր զձև քրիստոնէից: Եւ ոչ ոք ինչ ասաց ցնա
զայն օր:

Եւ ի միւս օրն՝ որ էր երկուշաբաթի, եկեալ յեկե-
ղեցի և գտեալ զմի ոք ի քահանայիցն սրբոց՝ խոստովա-
նեցաւ զյանցանս իւր, և հաղորդեցաւ ի պատուական
25 մարմնոյ և յարենէ որդոյն Աստուծոյ: Եւ գնաց նոյն քրիս-
տոնէական ձևովն եկաց ի շուկան ի մէջ Տաճկացն:

Իբրև տեսին՝ ասացին. «Այդ որպիսի կերպարան է
զոր զգեցեալ ես. ո՛չ ես դու այն զօրականն՝ զոր այսչափ
ժամանակ կացեալ ես ի միջի մերում»:

30 Եւ նա զօրացեալ ի Հոգոյն սրբոյ՝ ասաց. «Այո՛, ես
եմ. ապա ոչ գտայ զօգուտ հաւատոցն ձերոց՝ զոր այս-
քան ժամանակ կացի ի հաւատսն ձեր. այլ հաւատ ճշմա-

րիտ քրիստոնէութիւնն է՝ զոր հաւատացեալ էի և հաւատամ զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ ։

Իսկ անօրէնքն իբրև լուան զայս՝ զայրացան և կրճտեցին զատամնենս ի վերայ նորա. և արկեալ ի նա ձեռս՝ առեալ 5 տարան առ դատաւորն, և ասացին զպատճառս իրացն ։

Ենչարց դատաւորն և ասէ. «Ձիւնրդ համարձակիս արհամարհել զօրէնս Մահմէտի և ոչ կաս ի պատուի քում՝ զոր ունիս յառաջագոյն» ։

Եւ նա ասէ. «Օրէնք քո ընդ քեզ լիցի ի կորուստ. 10 և զպատիւս քո ոչ ընդունիմ, որ առ ժամանակ մի է. այլ ես գտեալ եմ պատիւ՝ որ անանց է և յաւիտենական» ։

Ընդ որ բարկացեալ դատաւորն՝ հրամայեաց հարկանել զբերան նորա, և տանել առ վէզիրն ։ Եւ նա կացեալ առաջի՝ խօստովանեցաւ համարձակ զՔրիստոս Աստուած ։

15 Եւ յորժամ լուաւ զհամարձակ դաւանութիւն նորա՝ ասաց. «Խելագարեալ է. արկէք զդա այսօր ի բանտ. թերևս թափեսցի ի յիմարութենէ իւրմէ» ։

Եւ արկին զայն օր ի բանտ ։

Եւ յորժամ ածին ի միւս օրն յատեան, և նա զնոյն 20 բանս խօստովանեցաւ աներկիւղ և անկասկած՝ թէ «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. և ոչ եմ խելագար՝ որպէս դուք և ուսուցիչն ձեր՝ զոր ես ոչ ընդունիմ» ։

Առ այս յոյժ սաստկացեալ փաշան՝ հատ ի վերայ նորա վճիռ սպանման, և ետ տանել զնա և կախել առ 25 փողոցս քաղաքին. զոր և վաղվաղակի կատարեցին զհրամանս նորա ։

Եւ յորժամ տանէին զնա ի տեղի կատարմանն՝ ի ճանապարհին ուսուցանէր զհաւատացեալսն հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի. և ինքն ի փառաւորելոյ զՔրիստոս

30 Աստուած ոչ դադարէր ։

Իսկ անօրէնքն փութացուցեալ վաղվաղակի կատարեցին զհրամանս փաշային, վասն յայտնի և համարձակ յանդիմանելոյն զնա ։

9. j առ քեզ. 19. j ի մեւ. 20. j աներկիւղ.

Եւ կացեալ ի կախաղանին զաւուրս երկու, լուսափայլութիւն երեսաց նորա ոչ նուազեցաւ, այլ որպէս ի քուն կայր զայն երկու աւուրսն, վկայ անմեղութեան նորա: Եւ տեսեալ անօրէնքն եթէ դրսն տուեալ հաւաստացեալքն ի տեսանել զհանդէս մարտիրոսութեան նորա, իջուցեալ ի կախաղանէն՝ արկին ի ծով:

Եւ այսպէս եղև կատարումն սուրբ վկայիս Գաբրիէլի, որ ըստ անուան իւրոյ դասեցաւ ի դասս դասուն Գաբրիէլի, որ մարմնօղն իբր զվարդ փթթեալ յաւուրս ձմեռայնի, և հոգոյն դասեցաւ ի դասս հրեշտակի: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Ջոր և ես Յակոբ ծառայ Աստուծոյ և սրբոյս՝ տեսեալ զեղեալսն և լուեալ զպատասխանիսն՝ գրեցի ի փառս Աստուծոյ:

15 Գործեցաւ այս ի թուականիս Հայոց ՌՃԺԱ ամի, սեպտեմբեր ամսոյ 17, օրն չորեքշաբաթի:

Սոյն վկայաբանութեան իսկական բնագիրը՝ զրուած բուն իսկ ժամանակակից և ականատես հեղինակի՝ Ակնեցի Յակորի ձեռքով՝ գտնուում է յ ձեռագրի մէջ, էջ 116 բ՛—118 ա՛: Յակոբը ստացող է այդ ձեռագրին (Գրիգոր Տաթևացու Լուծմունք գրոց Յորայ) և իւր ժամանակի դէպքերից, ի մէջ այլոց և Գաբրիէլ նահատակի պատմութիւնը, հեղինակել և դրել է իւր ձեռագրի մէջ: Այս մասին տես և մեր յառաջաբանում: Վկայաբանութեան վերնագիրն է «Պատմութի նոր վկային Քի սրբոյն Գաբրիէլի. Յայսմ աւուր նահատակութի նոր վկային Քի սրբոյն Գաբրիէլի»: Վկայաբանութիւնը վերջանում է այսպէս. «Տէր Աստուած՝ բարեխաւսութբ սրբոյս, սղորմեայ ստացաւդի գրոյս՝ նս՛ և գժողիս. ամէն»: Այս երկու հատուածներն էլ յապաւեցինք մեր ընագրից՝ միօրինակութեան համար:

3. յ աւրսն. առանց պատիւի. 15. յ ի թվականիս.

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄ ԱԶԻԶ ԿԻՆ ԱՐՓՈՅՆՈՒ

† ՌՃԺԸ=1668—9

Կինս այս Պատուական՝ էր ի Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն Արբայ, դուստր Խաչկայ. և եղև լսօսեցեալ ընդ ումեմն երիտասարդի Միրման կոչեցելոյ: Յաւուր միում անկաւ երիտասարդն ընդ նմա. որ և յղացեալ՝ և ծնաւ որդի: 5 Իսկ և իշխանն Նախչուանայ Մուրատ—խան—Սուլթան կամեցաւ ըմբռնել զերիտասարդն. և նա իմացեալ փախաւ և գնաց յԱջարատ՝ ի Նորագաւիթ գիւղ: Եւ իշխանն առաքեալ տարաւ առ ինքն զկինն Ազիզ, քանզի այս էր անունն նորա, որ թարգմանի Պատուական:

10 Ասէ ցնա սուլթանն. «Ի ու ընդէր արարեր բողոս թիւն, և ծնար շուղթեամբ որդի»:

Ասէ կինն. «Ես ընդ ամուսնոյ իմոյ անկայ, և ի նմանէ ծնայ. եթէ ամուսնութիւնն մեղս իցեն, ապաքէն դուք ամենեքեան ամուսնացեալ էք»:

15 Ասէ իշխանն. «Մեք օրինօք եմք ամուսնացեալ՝ և ոչ որպէս դու բողոսութեամբ»:

Ասէ կինն. «Օրինօք ամուսինն մին լինի, և դուք բազումս առնուք. վասն որոյ ամենեքեան բող էք»:

Ասէ իշխանն բարկութեամբ. «Հայ զախպայ, դու ի 20 պատերազմ մտեր ընդ իս. ինձ չէ ինչ փոյթ. այլ եկ տաճկացիր. ապա թէ ոչ՝ չարաչար սպանից զքեզ»:

Ասէ կինն. «Բաւական էր ինձ մեղանշումն պոռնկութեամբ. իսկ թէ ուրանամ զհաւատս իմ, լինիմ ուրացող՝ և բազում մեղաց պարտապան»:

Ասէ իշխանն. «Ձայդ ասելով ոչ գոյ քեզ հնար զերծ ծանելոյ՝ բայց թէ ոչ գայցես ի հաւատս մեր»:

Ասէ Ազիզն. «Ուղիղ հաւատ և օրէնք այս որ ունիմ ես, այլ հաւատ ոչ գիտեմ»:

Հրաման ետ իշխանն դահճացն՝ և ասէ. «Կապեցէք տոռ զմէջս դորա, և տարեալ կախեցէք ի մինարայէն, և սպառնացէք. և թէ ոչ ուրանայ, կտրէք զպարանն՝ և արկէք ի վայր, զի անկեալ մեռցի»:

Եւ առեալ տանէին զնա կոփահարելով և հարկանելով. և հանին ի գլուխ մինարային արտաքոյ քաղաքին, կախեալ՝ հարկանէին ծայրիւ թրոյն, և ասէին. «Սալաւաթ ասսս Մահմատին, ահա մեռանիս»:

Ասէ կինն. «Յաւուր միում մեռանելոց եմ, բարւոք է փութով մեռանիմ իմով հաւատովս՝ քան թէ ուրացութեամբ՝ օտար հաւատով և չար անուամբ»:

Իբրև տեսին դահիճքն զհաստատ միտս նորա, հատին զպարանն, և անկաւ յերկիր Պատուականն այն կինն գովելի, և վախճանեցաւ: Եւ ժողովեցան Նախշուանայ մեծամեծ քրիստոնեայքն, և գնացին առ Սուլթանն, և խնդրեցին զերանելին թաղել. և առեալ տարան ի հասարակաց գերեզմանն, և թաղեցին մեծաւ պատուով ի Ռձժիլ թուին:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Չաքարիա սարկաւագ, տպ. Վրդշպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 126—8, գլուխ ԿԱ, հետեւեալ վերնագրով. «Նահատակութիւն Պատուական կնոջ»: Հմմտ. նաև Սիսական, էջ 184, ուր նահատակութեան թուականը սխալմամբ նշանակուած է 1679, Չաքարիայից տասը տարի աւելի ուշ:

ԲՈՂՏՈՍՐ ԹՈՒՆԹՅՈՒՆ

ՌՆԻԱ==1672 յունիս 4 ԳԴ.

Սուրբ և սիրելի վկայն Քրիստոսի մանուկն Բաղտասար էր ի մեծ քաղաքէն Հայոց Եւզոկիոյ, որ այժմ ասի Թօխաթ, որդի առն բարեպաշտի Հայ ազգաւ՝ Փիրղատայ անուն: Եւ ի մեռանիլ հօրն՝ մնաց 5 Բաղտասարն որբ հանդերձ մեծագոյն եղբարքն Անտոնիւ. որոյ տուեալ զեղբայրն իւր զԲաղտասարն յայր ոմն կօշկար՝ ուսուցանել նմա զարուեստն: Եւ ուսթային առեալ զԲաղտասարն և երթայ ի Զմիւռին, քաղաք Լիկէացւոց՝ առ ի գործել զգործ արուեստին: Եւ անդէն թողեալ 10 զԲաղտասարն միայն և ինքն երթայ ի Կոստանդնուպօլիս: Իսկ հարկահանքն, որք առնուին զհարկն՝ տեսեալ զԲաղտասարն պահանջէին զհարկս՝ այսինքն զխարածն: Իսկ նա զի ոչ ունէր ինչս որ տայր նոցա՝ վասն որոյ կալեալ եղին ի կոճեղս և շատ ողբելով և բռնադատելով պատ- 15 րեցին զմանուկն Բաղտասար և յոչ կամաց թլփատեալ՝ անուանեցին Դաւուդ: Եւ էր յայնժամ ԺԿ ամաց. և զայն իբրև զսլաք հարաւ ի սիրտ մանկանն: Եւ հանապազ խղճմտանք իւր նեղէր զնա, և վարանեալ աւազէր, և վայ և եղճկ կարգայր, և փղձկեալ սրտիւ հեծէր, և տրտմու- 20 թիւն սրտին ոչ փարատիւր: Այնուհետև յուսացաւ յայն որ լուծիչն է տարակուսանաց, և ելեալ ի Զմիւռնոյ՝ դիմեաց յարևելս ի քաղաքն իւր Եւզոկիա, և պատմեաց եղբարցն զյար գործն իւր:

Եւ եղբարք նորա խրատեցին զնա և յուսով հաստատեցին գնալ ի վերին աշխարհն Հայոց և անդ համարձակ պաշտել զՔրիստոս Աստուած: Իսկ նա ելեալ մեծաւ տրամութեամբ և գնաց յԱրարատեան գաւառն: Եւ մտեալ ի վաղարշապատ՝ երկիր եպագ ի տեղի իջման Միածնին և շրջէր յամենայն վանորայսն Հայոց, որպէս զՎահան Գողթնացի, երկիրպագանէր սուրբ տեղեացն և յոգւոց հանելով խնդրէր զներումն մեղաց իւրոց:

Եւ գնացեալ աշակերտեցաւ ումեմն վարդապետի. և ուսեալ զՍաղմոսն և զՇարականն և կացեալ առ նա է ամ և վախճանեալ վարդապետն նորա: Իսկ Բաղտասարն շրջեալ աստ և անդ երկու ամ, բայց տրտմութիւն սրտին ունէր և միշտ ցանկայր հասանիլ մարտիրոսութեան և նովաւ լնուլ զիղձս ցանկութեանն, և փափագէր բարի մահուամբ ելանել յաշխարհէս:

Եւ գնացեալ յԵրևան քաղաք և յարեցաւ ընդ ումեմն համարուեստի և գործէր խոնարհութեամբ: Արդ այս իր յայտնի եղև ուրումն Տաճկի Արզրումցւոյ ի ձեռն ումեմն Հայի Թօխաթցւոյ: Եւ գիտացեալ թէ երբեմն տաճկացեալ է և աստ քրիստոնէութեամբ կեայ, և զի ի մէջ Հայոց էր՝ ոչինչ կարաց յայտնել. այլ մթերեալ ի սրտի իւրում զթոյնս դառնութեանն՝ կամէր թափել ի վերայ մանկանն. ուստի պատրեալ զնա համաշխարհիկ զինքն անուանելով՝ ասէ. «Եկ երթիցուք աշխարհն մեր»: Իսկ երանելի մանուկն Բաղտասար ելեալ եկն ընդ նմա մինչև ցԱրզրում, ոչինչ գիտելով զներգութենէ նորուն: Եւ գնացեալ Տաճիկն այն առ դուքսն՝ ասէ. «է՛ աստ այր մի՛ որ երբեմն Տաճիկ լեալ է և այժմ՝ քրիստոնետոյ է եղեալ»: Եւ զայս ազգ առնեն նմա համարուեստքն իւր և քաղաքացիք և ասեն. «Ե՛լ և գնա՛ աստի, զի մի փրասեսցիս»:

Իսկ բարի պատանին Բաղտասար ասէ. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի և ի սպանմանէ սչ երկնչիմ»:

Եւ գնացեալ յեկեղեցին յաւուր մեծահրաշի կիրա-

կէին՝ հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի և պատ-
րաստեցաւ ի մեռանիլ:

Եւ դուքսն առաքեաց զինուորս, որք եկեալ հարցին
ցնա, և նա զուղիղն խոստովան եղև թէ «Ես քրիստոնեայ
5 եմ»: Եւ նորա կապեցին զնա և տարան առ դուքսն: Եւ
հարցեալ նմա խստութեամբ և սպառնալեօք՝ իսկ սուրբն
պայծառ դիմօք և հաստատուն հաւատով դաւանեաց
զՔրիստոս Աստուած:

Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանտ և պնդել զոտան
10 ի կոճեղս և ծանր շղթայ ի պարանոցն և յամենայն աւուր
առաքէր հարցանել թէ ուրանայ զՔրիստոս: Իսկ նա իբրև
զվէմ՝ անդամանդեայ անշարժ կայր ի հաւատս Քրիստոսի,
և տային նմա կերակուր և նա ոչ առնոյր:

Եւ ոմանք տային նմա խրատ թէ «Ժամանակ ինչ ան-
15 սն դոցա և զերժիր ի մահուանէ և երթ յայլ աշխարհ
և պահեան զհաւատս քո»:

Եւ սուրբն ասէ. «Այդ խրատդ կորուստ հոգւոյ իմոյ
է և ոչ օգուտ»:

Եւ յետ չորից աւուրց ի ձեռն հաւատարմաց խնդ-
20 րեանց հաղորդութիւն: Եւ քահանայ մի Յակոբ անուն զնա-
ցեալ գաղտ հաղորդեաց զնա: Եւ յելանել երիցուն՝ եկն
հրաման ի փաշայէն Ուսո՛ւփայ՝ կոչել զնա առաջի իւր: Եւ
կացեալ սուրբն ի ներքոյ ապարանից իշխանին և իշխանն
անկեալ ի վերայ պատշգամին՝ հարցանէր. «Ձքեզ ո՞ բռնա-
25 դատեաց լինիլ Տաճիկ որ այժմ քրիստոնեայ եղեր»: Պա-
տասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ես փոքր գոլով՝ տհաս
և անվարժ՝ պատրեցայ ի ձէնջ և արդ զհաւատս իմ պա-
հեմ»: Ասէ ամիրայն. «Ծանց քեզ մեծութիւնս և փառս,
և դու հաւատան օրինաց մերոց և լեր մահմետական»:

30 Ասէ սուրբն. «Ես զհաւատս իմ պահեմ և հաստատուն
ունիմ զսա. և դու զոր ինչ կամիս՝ արան ընդ իս»:

Ասէ փաշայն. «Ձինչ պակասութիւն գտեր օրինաց
մերոց»:

12. շ կեար. 26. շ տրհաս. 29. շ հաւատայ.

Ասէ սուրբն, եթէ «Պակասութիւնն ոչ գտի, սակայն թէ բարի և թէ չար՝ ինձ ոչ է պիտոյ»:

Իսկ իշխանն խօսի ընդ խորհրդակցին և ասէ. «Զինչ օգտի որ խօսելով ընդ նա»: Եւ հրամայեաց զօրականացն 5 հրով այրել զսուրբն: Բայց օրինադիրքն ոչ կամեցան և հրամայեցին դիտատել զսուրբն: Եւ կապեալ զձեռնն յետս՝ երեք դահիճք տանէին: Մինն աղաղակէր ձայնիւ. «Եթէ որ օրինաց մերոց ոչ հաւանի՝ այսպէս մահացուցանեմք, որպէս զմուրթատս այս»: Իսկ երկուքն ողբելով խրատ 10 տային հաւանիլ օրինաց իւրեանց և զերծանիլ ի մահուանէ և լինիլ փառաւոր քան զբազումս:

Իսկ երանելի նահատակն ոչ լուաւ նոցա, այլ ի բերան առեալ զՍաղմոսն և ասէր. «Երթալով երթային և լս...»:

Եւ հանեալ արտաքս ի քաղաքէն ի դուռն Կանայ. 15 բայց ինքեանք ոչ սպանին, զի մի արեւնապարտք լիցին. այլ կալեալ այր մի Սեբաստացի Ղումրի անուն՝ ետուն սուրն ի ձեռնն նորա, զի սպանցէ: Իսկ նա լայր և աղաղակէր և ոչ կամէր: Իսկ անօրէնքն հարկանէին զնա քարիւ և փայտիւ թէ «Հար և սպան զդա»: Իսկ սուրբն ասէր. 20 «Հար եղբայր և մի երկնչիր, զի դու անպարտ ես յարենէ իմմէ»: Եւ նա դողալով եհար երեք անգամ և անկաւ սուրբն յերկիր: Բայց ոչ գծեաց ի նա սուրն, այլ թիւրեալ կրկնեցաւ: Եւ ապա Տաճիկ մի եհատ զգլուխ սրբոյն: Եւ այնպէս կատարեցաւ ի Քրիստոս, և մնաց մարմինն 25 մինչև ցերեկոյ:

Եւ հրամայեաց փաշայն հանել արտաքս ի քաղաքէն և արկանել շանց և բազում արք պահեցին զնա: Եւ ի գիշերին յայնմիկ տեսին բազմութիւնք արանց, զի տեղին 30 տեղս պաղպաղունս:

Եւ ի վաղիւն ժողովեալ քրիստոնեայքն՝ բազում արծաթ ետուն իշխանին, և զքարինս և զհողս ժողովեալ, ուր հեղաւ սուրբ արիւնն՝ ընդ սուրբ մարմնոյն եղին ի

ներքոյ որմոյ եկեղեցւոյն բազում քահանայիւք: Եւ մինչ
չև էր մտեալ արեգակն՝ տեսին ամենայն բազմութիւն
քաղաքին՝ քրիստոնեայք և Տաճիկք վերակացուք գործոց,
զի ի պարզոյ լոյս բոլոր և գնդաձև իջեալ յերկնից և հա-
5 րեալ զեկեղեցեաւն՝ ցնդաւ ընդ հանգստարան սրբոյն:
Եւ լուր եղև ի քաղաքին, մինչ զի իշխանն ևս լուեալ
զպայծառութիւն լուսոյն: Եւ այսպէս Աստուած փառաւո-
րեաց զսուրբ վկայն իւր Բաղասար:

Կատարեցաւ բարեյաղթ նահատակն Քրիստոսի ի Թէո-
10 դուպօլիս քաղաք ի թագաւորութեանն Տաճկաց սուլտան
Մահմետի որդւոյ Իպրահիմի և ի կաթողիկոսութեանն
սուրբ Էջմիածնի տեառն Յակոբայ Զուգայեցւոյ, ՌՃԻԱ
թուին, յունիսի Դ, ի վեց ժամու աւուրն, երեքշաբաթի,
ի տօնի սրբոց Դայիանանցն:

Այս վկայաբանութիւնն ունի միայն 2 ձեռագի-
րը՝ մարերի ԻԸ = յունիս 4, Մետրոփանոս Հայրապետից
յետոյ. վերնագիրն է «Յայսմաւուր վկայաբանութի
սրբոյն Բաղասարայ նոր վկայն քի»:

Նայն վկայաբանութեան մի այլ անկախ խմբագրու-
թիւնն է յաջորդը՝ որը իւր պարունակած մի խումբ
մանրամասնութեանց համար կը գնենք ստորև:

15 Պատանիս այս Բաղասար էր յԵւդոկիա քաղաքէ՝
որ այժմ ասի թուխաթ: Ազգաւ հայ. և էր քրիստոնեայ
ծնողաց զաւակ: Գոյր սոցա դրացի մի տաճիկ, արուես-
տիւ կօշկակար. և ետուն զԲաղդասարն նմա աշակերտ:
Եւ առեալ տաճիկն զԲաղդասարն՝ և գնաց ի Զմիւռին. և
20 անդ վաստակէին զարուեստն իւրեանց:

Եւ յաւուր միում ելեալ ուսթայն գնաց ի գործ ինչ,
և յամեցաւ: Եւ եկին հարկահանքն՝ որք յօտարաց առ-
նուն, և ասի սա խարած, և ասեն ցԲաղդասար. «Տնւր
ղխարածն»:

Ասէ Բաղդասարն. «Թոյլ տո՛ւք՝ զի գայցէ ուսուցիչն իմ, և տացէ զոր ինչ խնդրէք»: Իսկ նորա ոչ ներեցին, այլ առեալ տարին առ հարկապետն:

5 Եւ ասէ հարկապետն. «Ընդէր ոչ տաս զխարաճն քո»: Ասէ երանելի պատանին. «Ասացի, ներեցէք մինչ գայցէ ուստայն իմ, և նա տացէ»:

Ասէ հարկապետն. «Ե՛կ տաճկացիր, և մեք թողումք զխարաճն քո. այլ և յաւելումք տալ քեզ դրամս բազումս»:

10 Ասէ Բաղդասարն. «Վասն հինգ մարջլի զհաւատն իմ ոչ թողում»:

Եւ ապա անօրէնքն կալեալ անմեղ մանուկն, արկեալ յերկիր, բռնութեամբ թլփատեցին, և ետուն ի շալակ համալի, և տարեալ արկին ի խանութն իւրեանց: Եւ

15 եկեալ ութայն՝ ետես զաշակերտն իւր այնպէս վիրաւորեալ, բարկութեամբ ելեալ գնաց առ խարաճին, կազէր և հայհոյէր զնոսա՝ ասելով. «Միթէ անօրէնութեամբ ուրացուցանելն օրէ՛նք ինչ են»: Եւ հրամայեաց հարկապետն՝ հանել զնա արտաքս:

20 Եւ գնացեալ ի խանութն իւր, և ամենայն օր տեսանէր, զի լայր մանուկն, և կայր տրտմութեամբ: Ապա ասէ վարպետն ցաշակերտն իւր. «Որդե՛ակ իմ Բաղդասար, ահա յայտնի եղև և վասն քո. վասնորոյ ոչ կարես կալ աստէն քրիստոնէութեամբ. արի և գնա՛ առ ծնօղսն քո,

25 և անդ որպէս կամիս՝ այնպէս կաց»: Եւ ետ նմա դրամս, և յանձնեաց զնա կարաւանապետին:

Եւ եկեալ առ ծնօղսն, և պատմեաց լալով: Եւ ծնօղքն ասացին. «Որդե՛ակ, ահա ամենեքեան իմացան զքէն, և դու ոչ կարես ծածկաբար պաշտել զհաւատս քո. երթ

30 գնա՛ գու յաշխարհն Հայոց ի սուրբ էջմիածին և յամենայն վանորայքն, և անդ համարձակ պահե՛ա զհաւատ. մի գուցէ աստ կալեալ զքեզ, վշտացուցանեն զքեզ»:

Իսկ երանելի մանուկն Բաղդասար՝ որպէս երկիր բարի՝ ընկալաւ զսերմն ուրախութեան, և ետ զպտուղն

հազարաւոր. և առեալ զօրհնութիւնս ծնօղացն՝ և թոշակ
ինչ վասն պիտոյից ճանապարհին՝ և ուղղեաց դէմս իւր
գնալ յԱրարատ:

Եւ ելեալ լալով և խնդութեամբ գնաց և եհաս ի
5 սուրբ Էջմիածին. և յամենայն վանորայս շրջագայեալ՝
որպէս Վահան Գողթնացին, և ապա գտեալ վարդապետ
մի Զաքարիա անուն, աշակերտեցաւ նմա, և ուսաւ Սաղ-
մոսն և ի բերան ունէր:

Եւ եղև ի մեռանել վարդապետին, և գնացեալ նորա
10 յԵրևան քաղաք, և յարեցաւ առ ոմն քրիստոնեայ համար-
ուետտ իւր, և կայր անդէն միամտութեամբ: Իսկ չարն
սատանայ յարոյց ոմն աաճիկ ի վերայ նորա. և եկեալ առ
երանելին՝ և ասէ. Վես եմ Թուխաթեցի, և ծնօղք քո
բազում աղաչեցին ինձ ասելով, թէ Վասն Աստուծոյ՝
15 յորժամ գնաս յԵրևան, զմեր տղայն որոնեան, ուր և իցէ
գտեալ՝ ընդ քեզ բերցեա. և շրջեցայ յամենայն վանո-
րայս. և տհա աստ գտի զքեզ. եկ՝ զի երթիցուք:

Իսկ միամիտ պատանին Բաղդասար գնենգութիւն
նորա ոչ իմացաւ. այլ և զգութն ծնօղաց անկաւ ի միտն,
20 և պատրաստեցաւ ի գնալ:

Ասէ տաճիկն. «Թէ գոյ քեզ դրամ՝ տո՛ւր ի փոխ, զի
տաց զմաքսն իմ. և գնամք յԱրզրում. անդ վաճառեցից
ապրիչումս՝ և տաց զփողն քո»:

Եւ անմեղ մանուկն հանեալ ետ միամտութեամբ՝ զոր
25 ինչ ունէր. և ելեալ ընդ կարաւանի, և գնացեալ հասին
ի Կարին: Եւ ետես Բաղդասար զոմն տաճիկ՝ մերձակայ
դրկից հօր իւրոյ՝ և համարուեստ ինքեան. որ ի տեսա-
նելն զմիմեանս՝ խնդացին յոյժ: Եւ ասէ տաճիկն. Վես
կամէի գալ յԵրևան վասն քո ըստ խնդրոյ ծնօղաց քոց.
30 և որովհետև աստ եկիր, ի միասին գործեսցուք և ի միա-
սին գնասցուք: Եւ կային սիրով, և գործէին զարուեստն:

Իսկ անիծեալ տաճիկն՝ որ պատրանօք եհան գնա՝ և
բեր յԱրզրում, իբրև ետես՝ թէ մնաց աստ, և ոչ կամի
գնալ ընդ ինքեան, զչարեցաւ: Եւ վասն դրամին՝ զոր

էառ, վարանէր թէ զիւրդ ուրացի:

Յաւուր միում գիտաց՝ թէ ընկեր նորա գնացեալ է ի գիւղ՝ բերել զպիտոյս իւրեանց. գնացեալ առ փաշայն, և մատնեաց զբրանելի մանուկն Բաղդասար, և ասէ. 5 «Տաճկի որդի մի ի Թուխաթոյ՝ գնացեալ յԵրևան՝ առնէր հայութիւն. և առեալ բերի մինչև ցաստ. աստ ևս առնէ հայութիւն»:

Եւ փաշայն եղ ընդ նմա երկու զօրականս՝ և ասէ. «Բնացեալ բերէք զնա»:

10 Իսկ անիծեալն այն անկեալ առաջ և զօրականքն զկնի, և յորժամ մերձ եղեն՝ ուր էր մանուկն, և պիղծն այն կացեալ ի բացեայ, և մատամբ եցոյց զկրպակն՝ և ասէ. «Այն է բնակութիւն նորա». քանզի անիծեալն այն երկնչէր յընկերէ նորա:

15 Եւ տեսեալ զնա զօրականքն՝ ասեն. «Դո՛ւ ես Թուխաթեցի Բաղդասարն»:

Ասէ պատանին. «Այո՛, ես եմ»:

Ասեն զօրականքն. «Արի՛ զի խնդրէ զքեզ փաշայն»:

Իսկ պարկեշտ մանուկն գիտաց՝ զի պիղծն այն վասն 20 դրամին իւրոյ մատնեաց զնա. և ելեալ ի խանութէն՝ ետ բանալին ի միւս խանութպանն՝ և ասէ. «Յորժամ ընկերն իմ՝ գայցէ, տուք զբանալիդ ի նա»: Եւ ինքն ելեալ խնդու- թեամբ գնաց ընդ զօրականսն. և եմուտ առ փաշայն, և ետ ողջոյն:

25 Ասէ փաշայն. «Դու ի մեր աշխարհին տաճիկ ես եղեր. և գնացեալ ես յԱճմատան՝ դարձեալ ես քրիստոնեայ. արդ՝ դարձեալ դարձիր ի տաճկութիւն, և ես կարգեմ զքեզ զօրագլուխ»:

Ասէ մանուկն. «Ես քրիստոնէից ծնունդ եմ, և սնեալ 30 եմ քրիստոսական հաւատովն, և բնաւ ոչ գիտեմ տաճկութիւն»:

Ասէ փաշայն. «Զայդ՝ զոր ինչ և ասես՝ սուտ խօսիս: Դու մի զոք յոյս և ապաւէն առնուլ, այլ եկ ի ճշմարիտ հաւատս մեր. և թէ ոչ գաս, չարաչար մեռանիս»:

Ասէ Բաղդասարն. Վես զհաւատս իմ՝ ոչ թողում. և
դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ իս՝ արնա:

Եւ հրամայեաց իշխանն տանել զնա ի բանտ՝ և զնել
զոտան ի կոճեղս՝ որ է թամբուղ: Եւ ապա եկեալ տաճիկ
5 ընկեր նորա, և տեղեկացաւ՝ թէ եկեալ տարին առ փա-
շայն. և գիտաց՝ որ վասն հաւատոյն են տարեալ. և
զնացեալ առ իշխանն՝ աղաչէր՝ զի թողցէ զնա. և ասէ.
«Թոյլ տուր դմա երթալ ի դժոխս. զինչ օգուտ է թուր-
քութիւն դորա մեզ»: Զայս ասէր՝ թերևս զերծուցեալ
10 փախուցցէ զնա գնալ յերևան: Եւ ոչ լուան նմա, այլ
անարգանօք սաստեցին նմա: Եւ գնացեալ ի բանտն, և
անկաւ զերեսօք նորա, լայր և ասէր. «Վնջ որդեանկ, լաւ էր
թէ չէի տեսեալ զքեզ, քան թէ տեսի ի տառապանս»:

Եւ ասէ ցնա երանելին Բաղդասար. Աղաչեմ զքեզ,
15 ուստայ, վասն Աստուծոյ և քո որդւոյ արևուն՝ բեր ինձ
երէց մի, զի հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ոչ թողուն
զիս կենդանի»:

Եւ ելեալ թուրքն զնաց եգիտ երէց մի Յակոբ ա-
նուն, որ երբեմն լեալ էր մաքրապետ. որ եկեալ հաղոր-
20 դեաց, և զգուշացոյց մի երկնչել ի մահուանէ: Եւ ի վա-
ղիւն հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին առաջի իշխանին:

Եհարց իշխանն, թէ Վի խելս եկիր, թէ դեռ ես
կաս ի խելագարութեանս:

Ասէ Բաղդասարն. Վես ի բնէ խելօք էի. բայց թէ
25 լսեմ քեզ, յայնժամ խելագարիմ»:

Յայնժամ սրտմտեալ իշխանն՝ ասէ. «Ի ու ոչ ընկալար
զբանս իմ, զի ես զքեզ մեծացուցանել կամէի, և դու
զայն անարդեցեր»:

Ասէ մանուկն. Վես վաղուրեմն ասացի, թէ արն զոր
30 ինչ կարող ես, զի ահա կամ պատրաստ»:

Եւ բարկացեալ իշխանն՝ հրամայեաց Տաճկաց հանել
զնա արտաքոյ քաղաքին՝ և սպանանել. Եւ առեալ տա-
նէին զնա. և ի ճանապարհին հարկանէին և կռփահա-
րէին, թքանէին: Իսկ նա գնայր սաղմոսելով, և ասէր.

«Երանի ամենեցուն՝ որ երկնչին ի Տեառնէ, և գնան ի ճանապարհս նորա»։ Եւ առեալ տարին ի բլուրն՝ որ ասի Սուրբ Նշան, և անդ հատին զգլուխ սրբոյն։

Եւ քրիստոնեայքն հրամանաւ իշխանին վեր առեալ ծ զպատուական մարմին սրբոյն գլխովն՝ և արիւնշաղախ հողն՝ և տարեալ ի հասարակաց գերեզմանն՝ ի հարաւակողմն եկեղեցւոյն ի ներքոյ որմոյն հանգուցին զսուրբն։ Եւ էր ժամն ութ աւուրն, և պայծառ արեգակ։ Եւ ահա գունդ մի բոլոր՝ որպէս հուր վառեալ՝ պատառելով էջ 10 յերկնից, և հարաւ յեկեղեցին, և ցնդեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյն։ Եւ տեսեալ զայն բազում ճաճկաց, և երկմտեցան ի հաւատոցն։ Իսկ իմ գոլով անդ ամ մի, բայց ի ժամ նահատակութեան սրբոյն ոչ պատահեցայ. այլ ի վաղիւն հարցի ցթուրք ընկեր նորա. և նա պատ- 15 մեաց զամենայն ի ծննդենէն մինչև ի նահատակութիւնն. և ես գրեցի որպէս լուայ։

Կատարեցաւ սուրբն Բաղդասար ի Թուին ՌՃԺԳ, յաւուր տօնի սրբոց Հռիփախմեանց։

Յիշեալ խմբագրութիւնը որ նախորդից բոլորովին անկախ է երևում, ունի Զաքարիա սարկաւազ, Բ. էջ 120։

ՅՈՒՈՐ ՈՐԳԻ ՂՅՈՒԵԿԻ

† ՌՃԻԲ—1673 մայիս 27 րշ.

Դարձեալ ի միւս ամին ՌՃԻԲ թուին ըմբռնեցին
 ոմն Ղուլեկի որդի Յակոբ անունն, Եւ եկեալ չար դանիշման
 մի վկայեաց թէ «Սա խոստացաւ ինձ տաճկանար»:

Եւ տարեալ ի զատին և ի փաշայն՝ և նա համարձակ
 5 եկաց յատենի և ասաց. «Քաւ լիցի, ես ոչ եմ տասցեալ
 զայդ բան և ոչ ասեմ». այլ զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ
 և ոչ ուրանամ»:

Եւ տարեալ եղին ի բանտի: Եւ էր յետ Ձատկին յա-
 ւուրս Յինանցն: Եւ բազում աւուրս սովալլուկ չարչարե-
 10 ցին և երեք անգամ կացուցին յատենի և բազում պար-
 դես և մեծութիւնս խոստացան նմա, և ոչ կարացին խախ-
 տել զնա ի հաւատոցն և ի սիրոյն Քրիստոսի:

Եւ յետոյ հրաման ետուն քարկոծել զնա: Եւ տա-
 րեալ ի տեղին ուր զԲաղտասարն սպանին և անդ քարկո-
 15 ծեալ՝ կատարեցաւ ի Քրիստոս ի նոյն աւուր սրբոց Գա-
 յիանանց կուսանաց տօնին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի շ ձեռագիրը Մետ-
 ըոփանոս հայրապետից և Բաղտասար նոր վկայից յե-
 տոյ: Սրբոց Գայիանեանց տօնը 1673 թուին ընկնում է

9. շ սովալլուկ. 10. շ երեգ.

մայիս 27 գ.՝ ուստի և նահատակութեան ամսաթիւն
ու օրը սրոշուում է:

Այս նահատակիս մասին Զաքարիա սարկաւազ
Բ. էջ 125, ունի հետևեալ տեղեկութիւնը Բաղտասար
պատանու նահատակութեան պատմութեան վերջը.
«Յետ երկց ամաց (= 1667) նահատակեցաւ գոյիը Յա-
կոբն, և եղաւ մերձ ի գերեզման Բաղդասարին:»

87—9.

ԵՐԵՔ ԱՆՈՆՈՒՆ ՎԿՈՅՔ

† ՌՃԻԲ=1673

Սոյն անանուն վկաների մասին Զամչեան, հատ-
Գ. էջ 656, ունի հետևեալ անորոշ տեղեկութիւնք:

Նահատակեցան և երեք ոգիք ի Հայոց ի Թուրքն Հա-
յոց ՌՃԻԲ. մին ի Կարին, և միւսն ի Սերաստիա, և եր-
րորդն ի Կամուրջ գեղջ, այն է Քեօփրիւ գեղ:

ԳՐԻԳՐ ՏՈԹԵՒԵՑՑ ՄՈՆՈԿ

† ՌՃԻԵ=1676

Սոյն վկայի մասին տեղեկացնում է Չամչեան,
հատ. Գ. էջ 655, հետևեալ հատուածով:

Զինի այսոցիկ փոքր մի յետոյ քան զմահ Առաքելի
եղև և նահատակութիւն պահնչելի մանկանն Գրիգորի
Տաթևացոյ՝ ի թուին Հայոց ՌՃԻԵ. Սա էր ի գեղջէն
Ստաթևու՝ կայտառ և գեղեցիկ դիմօք, և գովելի վարուք.
Տ որոյ գնացեալ յուխտ ի սուրբ Կարապետ՝ որ ի Մուշ,
ըմբռնեցաւ ի ձեռս այլազգեաց, որք բազում ողորանօք
և խոստմամբք ընծայից գուն գործէին հաւանեցուցանել
զնա, զի դարձցի ի հաւատոց. այլ նա բացէ ի բաց հեր-
քեաց զյորդորանս նոցա՝ աղաղակէր. «Ես քրիստոնեայ
10 եմ, և ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ օրհնելոյն ի բար-
ձունս»:

Ապա սկսան խոշտանգել զնա և չարչարել ազգի ազգի
տանջանօք. և տեսեալ զանփոփոխելի միտս նորս՝ հատին
զգլուխ նորին սրով: Եւ գլուխ երանելի մանկանն անկեալ
15 յերկիր, և ի բաց թուուցեալ՝ բարբառեցաւ կենդանի
ձայնիւ ի լուր ամենեցուն. «Օրհնեալ է Աստուած, օրհ-
նեալ է Աստուած»: Եւ բարձեալ զմարմին նորս՝ թաղեցին
յեզր գերեզմանատան վանիցն:

Եւ այս աւանդի ի ժամանակակից անձնէ՝ լուեալ ի
20 բազմաց ականատես եղելոց:

ԳՈՒԻԹ ՍԵՐՍՏՆՅԻ

† ՌՃԻԶ=1677 փետրվ. 22

Ի պատմութիւնս երգոյ տաղաչափական՝
 Կամիմ ըզքէն ճառել, վրկայդ պատուական,
 Արտօսրածին ձայնիւ և հառաչական,
 Յերես անկեալ հայցեմ զքէն աղերսական:

5 **Խ**ընդրեան ի Քրիստոսէ տալ մըտաց իմ բան՝
 Վիպասանս յարմարել քեզ ներդաշնական.
 Թեպէտ մեղապարտ եմ և ոչ եմ արժան՝
 Ներբողել զքաջութիւն քոյդ վրկայութեան:

Սակայն փնփազ սըրտիս ըստիպէ յայս ջան՝
 10 **Լ**ինել ինձ ձեռնամուխ վեհիդ պատմութեան:
 Ընկալ մեծդ ի փոքրէս ընծայ ՚ւ աղերսան,
 Ի տարտամ անձնէս քեզ յիշատակարան:

Ի բըռնակալութեանն ազգացըն տաճկի,
 եւ ի յարքայութեանն Սուլտան Մահմետի,
 15 **Ի** թըլաբերութեանս Հայկասեր ազնի
 Հազար հարիւր քըսան և ի չորրորդի,

Տըլաւ իշխանութիւնն Սերաստ քաղաքի՝
 Ամիրայի ումեմն՝ որ Մահմէտ կոչի.
 Բայց ինքն էր յարեմուտս ի պատերազմի,
 20 **Ե**ւ ի ձմերոց նըստեալ ի նոյն աշխարհի:

Եւ զայլ ոմն ոստիկան յըղեաց յիւր տեղի՝
իշխել Սեբաստիոյ և իւր թումանի.

Յորոց աւուրսն արի մանուկս ըմբըռնի՝
ի ձեռն ազգին Տաճկաց սա զըրապարտի:

5 Որ և զայս չարութիւնս բընական ունին,
եւ ըստ կարծեաց իւրեանց վարձըս համարին.
Ձայսպէս բարուրս հաստել յո զուրն աջողին,
Որպէս և այսմ սրբոյ որոգայթեցին:

Էր սուրբ վըկայս Դաւիթ ի Սեբաստիոյ,
10 Որդի Մելիքոնի ումեմն աղքատոյ,
Մանուկ նորահասակ ի յազգէս Հայոյ,
Ամաց իբր եւթնեռից՝ յըստամբակ տիոյ:

Եւ վասն աղքատութեանն զարուեստն իւր թողեալ՝
ի բաղանիս շեխին վարսաւեր մըտեալ.
15 Ընկերքն ամենեքին էին տաճիկ լեալ,
ի միում բաղանուջ նովաւ աշխատեալ:

Ըստ աւուրց ըստ աւուրց բաժան առնէին
Ըզվաստակըն իւրեանց՝ զինչ հաւաքէին.
Եւ իւրաքանչիւր ոք առնոյր զիւր բաժին.
20 Ապա ի բաղանեացն ելեալ գընային:

Սոյնպէս յաւուր միում բաժան արարեալ
Ընկերքն ամենեքին զփողըն ժողովեալ,
եւ կոչեն ըզԴաւիթ ըզբաժինն ի տալ՝
Ասելով թէ «Մէլոն կեաւուր, եկ և սուս»

25 Իսկ նա վըստահարան նըզով կարդացեալ՝
թէ ռով իցէ կեաւուր, ես էրմէնի լեալս:
Եւ զայս լըւեալ նոցա և ուրախացեալ,
եւ ծափս հարկանելով զայս բան ասացեալ.

15. տ լիեալ. 26. էրմէնի բառի է-երի վրայ մի երկրորդ մեռք աւելաց-
նում է ա, իբր արմանի. | տ լիեալ.

Թէ Ձի ևս են պիտոյ այլ ոք մեզ վրկայ
«Ահա մեք իսկ լրւաք ի բերնոյ դորա՝
«Ձի սա ասաց եթէ ճնէլլէթ կեաւուրայ.
«Տաճիկ եմս—ասելով սալաւաթ կուտայ»:

5 Եւ յոյն ժամայն ըմբռնեալ ըզգառն անմեղ՝
Գայլքն արիւնանախանձ և բարուք տըգեղ՝
Առեալ ըզնա տարան ի Սիեահի շեխ,
Թէ Ձոր լրւաք չասելք՝ արդեք չէ մեզ մեղ»:

«Ձի մեք ամենեքին եմք բանիս վրկայ՝
10 «Ձի նըզովըս Հայուն ինքնին ասաց դա.
«Եւ ի մեր առաջի տաճիկ եղև սա.
«Փառք ետ մեր հէզրէթին. զինչ ասես սըմա»:

Եւ շեխն այն հարցեալ Գաւթի և ասէ՝
Թէ Ձոր վկայեն դոքա ըստոյգ այդպէս է»:
15 Եւ սուրբն ասաց՝ Թէ լիմ զայդ ասացեալ չէ.
«Եւ այդպիսի զըրոյց իմ խօսեցեալ չէ»:

Եւ նա բազում պարգևս խոստացաւ նըմա՝
Թէ լիմ ի մերս հաւատ, զբարիքս վայելեան.
«Ի սոցանէ փըրծնուլ քեզ ճարակ չըկայ.
20 լիմ գու, հրդեակ, ի մեր օրէնս հաւատան»:

Եւ սուրբն ասաց՝ «Թէ ինձ լաւութիւն կ'առնես՝
«Ձան դիր որ հաւատովս դու զիս ազատես.
«Ապա թէ ոչ զհաւատս չեմ ուրանար ես,
«Եւ ոչ ձերդ օրինաց տեղիք կուտամ ես»:

25 Եւ շեխն ասաց տանել ըզսուրբն առ դատին.
Նոքա ըզնա տարեալ դատաստան մուծին.
Հայեցեալ դատաւորն ի յերես նորին՝
Եւ խօսեցաւ ընդ նա հեզ և մեղմագին»:

«Որդեակ, յառաջագոյն դու տաճկացեալ ես,
30 «Եւ փառք օրինադրին մերոյ տըւեալ ես.

30. Այս օղից յետոյ է սխալմամբ գրուած և նշաններով շնչուած և յաջորդ ստան
առաջիմ օղիք.

«Իսկ այժմ վասն էր զբան քո դու զըլացեալ ես.
«Մերս օրէն քան զՀայուն միթէ գէշ կարծես»

«Տես զի արքայութիւն և մեծ փառք կայ մեզ.
«Ե՛կ դարձիր՝ զի բազում բարութիւնս տաց քեզ»
5 Ասաց թէ «Քրիստոնեայ եմ և եղէց ես,
«Եւ զԱստուածն իմ՝ Քրիստոս չեմ ուրացեալ ես»

Եւ մերկացաւ զհանդերձն յանձնէն իւրովի՝
Թէ «զինչ կամիս արն դու վաղվաղակի»
Իսկ դատաւորն տեսեալ զհաստատ միտսն Դաւթի,
10 Մտանեաց ըզնա բղեչխին՝ պահել ի բանտի»

Բըղեչխն տարեալ պընդեաց զոտսըն ի կոճի՝
Զբրիս աւուրս պահեաց, միթէ երկընչի.
Ապա հանեալ ըզնա՝ տարան կըրկնակի՝
Յատեան դատաւորին՝ թերևս ուրասցի»

15 Եւ դատաւորն ասաց. «Մինչ ցե՛րբ յամառիս.
«Ե՛կ դու ի մերս օրէն, տաց քեզ զինչ կամիս»
Նա «Անհընար, ասէ, թէ խըզի հոգիս.
«Արն վաղվաղակի զոր ինչ և խորհիս»

Ապա առ յօստիկանն ըզնա յուղարկեաց՝
20 Միթէ կեղակարծի նորին յերեսաց.
Եւ նա տեսեալ զԴաւթ՝ գըթաբար ասաց՝
«Ո՛րդեակ, եկ հաւատո՛ւ մերում օրինաց»

«Վասն էր մատնես մահու զհասակդ գեղապանծ,
«Եւ զմանկութիւնդ չըքնաղ զըրկես ի կենաց»
25 «Ընդ մեզ լեր ի հաւատս մեր փառաւորած,
«Եւ լեր երևելի ամենայն մարդկաց»

Ասաց թէ «Ինձ հնար չէ ի ձերն հաւատ գալ,
«Եւ ոչ զիմ հաւատըս կամիմ ուրանալ»
«Զի ես քրիստոնեայ եմ՝ սոյն հաւատ ծընեալ,
30 «Եւ ի սոյն մեռանիմ յուսով կատարեալ»

Իշխանըն բարկացեալ՝ բըրածեծ առնէ.
Քսկ սուրբն ասէ. «Քանս այս ոչինչ և դոյզն է».
Այլ և զգողսըն բանտեալ՝ նա բերեալ գանէ,
Զի զսուրբն ահարկութեամբն սարսափեցուսցէ:

Յ Այնու ևս ոչ կարաց յողբողդել ըզնա.
Վասն այն ետ ի կոճեղս պընդել զոտ նորա.
Եւ ի գիշերին յայն զմարմինն կըտտել տայ,
Ունելեօք երկաթի կեղեքել ըզնա:

Եւ նա ի յըմբըռնելն սաստիկ նըւաղէր,
10 Միոյ միոյ ի դուռն մահու հասանէր:
Ի վաղիւն ըզսուրբն առ դատաւորն յըղէր,
«Ես անպարտ եմ. արս զինչ կամիր» ասէր:

Եւ ի տանիլն ըզնա ի դատարանի,
Յուղին զոմն տաճկացած բերին առաջի,
15 Ծափահար խընճոյիւք ՚ւ ասացին Դաւթի.
«Տես զի սա տաճկացաւ և փառաւորի»:

Եւ սուրբն ասաց. «Ռարեաւ զհաւատն վայելէ.
«Ես տաճիկ չեմ լինար. սէրս առ Քրիստոս է»
Անցեալ անտի՝ յատեան բերեալ մուծանէ
20 Ամբօխն՝ որ ծարաւի նորին արեան է:

Դատաւորն կամեցաւ զի հաստատեսցէ,
Բարուր փնասու գըրել զի վըճիւռ տացէ.
Բայց առ Սեահ էֆէնտին ըզնա յուղարկէ,
Զի թէ և անդ չդառնայ՝ «Քարեցէք» ասէ:

25 Եւ ի ճանապարհին ոմըն հարկանէր,
Եւ ոմն ածեալ ապտակ ի նա թըքանէր.
Այլ ոմն ահաբեկեալ զնա սըխրացընէր,
«Թողէք զի զդա քարկոծ արասցուք» ասէր:

Եւ գընացեալ մըտին Սիեահի յորդին.
30 Եւ նա տեսեալ ըզսուրբն՝ ասաց տըխրագին.
«Ո՛րդեակ, յէր չանսացիր դու իմ խըրատին.
«Զքեզ ինձ որդի կարծեմ, դու չես հնազանդ իմ:

.4. t ըզսրն.

«Արդ եկ ի մերս հաւատ՝ եթէ ինձ լրեսս.
«Զի պարգեւըս բազում քեզ ընձեռեմ ես»
եւ ասէ պաշտակին «Արծաթ յոյժ բերցես,
«Թամբեալ ձի և ըզգեստ, ինչք բազում ածցես»»

5 Եւ զնոսին առեալ՝ եղ առաջի նորին,
Թէ «ե՛կ դարձիր ի մեզ, ինչքս այս քեզ լիցին.
«Այլ և ծանուցանեմ զքեզ թագաւորին՝
«Զի քեզ գեողըս տացէ և սրպայութիւն»»

Սուրբն պատասխանեալ և այսպէս ասէ.
10 «Թէ տաս ինձ յոլով ինչք, նա վերջըն մահ է.
«Քոյդ փառաց՝ զոր դու տաս, իմ հաւանում չէ-
«Ինձ քաւ լիցի դառնալ յիմոյ հաւատէ»»

Իսկ շեխն ասաց ի բանտ ըզնա արկանել,
եւ զաւուրըս երիս անսըւաղ պահել.
15 Եւ զինուորք բըղեշխին առան ի տանել
ի զընդան բըղեշխին ըզնա արգիլել»

Գրբոհ տըւեալ տաճկացն և անդէն կուտին,
Քարկոծել կամեցան ի ճանապարհին.
Զինուորքըն փութացեալ հազիւ հասուցին
30 ի բանտըն շուպաշուն՝ զի մօտ էր տեղին»

Գըլխիվայր կախեցին ի նոյն գիշերին,
եւ զնա թողեալ այնպէս ինքեանք գընացին.
Եկեալ ի պատուհանն կինն այն բըղեշխին՝
Գիտել թէ զինչ առնէ ի կախաղանին»

25 Տեսանէր լոյս վառեալ որպէս ըզղամբար,
եւ սուրբն զըւարթերես ի յարձակի կայր.
Տեսեալ զըւքանչելիսն կինն և հիանայր,
Գնացեալ առըն իւրոյ զպատմութիւնըն տայր»

Ասէր մեղադրանօք՝ թէ «Զինչ գործեցեր՝
30 «Բերել զանմեզն ի քո տունըդ չարչարել»»
Վասն որոյ ի վաղիւն ետ ըզնա հանել,
եւ առ միւս շուպաշի յընկերքն իւր տանել»

Նորին տարեալ եդին զօտսըն ի փայտի,
Լըցին ջուր ի ներքոյ՝ զի սառեալ պաղի.
Եւ ի յերեկոյին առ զինուորսն խօսի՝
Իբր ահ արկանելով՝ միթէ կակղասցի:

5 «Երթայք պատրաստեցէք տեղի ըսպանման,
«Ըզխորըն փորեցէք վաղուեան քարկոծման»
Սըրբոյն լըեալ ասաց «Ընդէր ինձ չասան,
«Զի ես երթեալ բրէի զտեղին իմ մահուան»:

Եւ ոմն ի բըգեխոցն՝ այր չարաբարոյ՝
10 «Ինձ զինչ տայք, ասէ նա ընկերացն այլոյ,
«Զի զնա ես դարձուցից ի յիւրն հաւատոյ»
Նորա դըրաւ եդին նըմա պայմանոյ:

Յուրացընել ըզսուրբն ելեալ գընաց նա,
Եւ յորժամ ոչ կարաց, յամօթ հարաւ նա.
15 Բարկացեալ և ասէ զինուորացն իւր նա,
Դըրէք զօտսն ի կոճեղն, յոյժ պընդեցէք զնա:

Ապա բերեալ չըւան ի թևսն կապել տայ,
Քարչեալ ի յառաստաղն ամրացընել տայ,
Եւ բերեալ բազում քար ի կոճին կուտել տայ,
20 «Պինդ մընասցէ, ասէր, և մի թուլցի դա»:

Եւ որպէս ի յորսայս պըրկեալ եզև նա,
Ընդ կոճն և յառաստաղն ի կախ մընայ նա.
Ապա երթեալ բերեն չըւան կանափեայ
Ոլորեալ խարազան՝ ջըրիւ թացին զնա:

25 Սաստիկ և անողորմ նովաւ ձագեցին,
Կիսամահ արարեալ թողեալ գընացին.
Ի մօտն հաւախօսի եկեալ՝ զնա տեսին
Զըւարթացեալ, օրհնէր զԱստուածն միածին:

Եւ իջուցեալ ըզսուրբն ի կախատեղէն,
30 Ոլորեալ ի յետոյն ըզձեռսըն կապեն,

29. t ի կաղատեղէն.

Չըւան ի պարանոց նորին արկանեն,
Ի կատարման տեղին երթեալ դադարեն:

Գընան ի բաղանիսն, ասեն Սիեհհին.

Ահա բերաք ըզնա յըսպանման տեղին.

5 «Արդ զինչ հըրամայեա դու վասըն նորին»
Եւ նա ասէ. «Բերէք առ իս յայս տեղին»

Յորժամ առեալ տարան ըզսուրբըն առ նա,
Բարգաւաճեալ կերպիւ արգահատեաց զնա.

Իընամարկեալ զՌաւթիւ՝ խանդաղատի նա,

10 Աղաչեաց՝ ողորմամբ և ասաց նրմա.

«Որդեակ, մի տար ի մահ ըզբոյդ մանկութիւն,

Ըզհասակդ վայելուչ ի յըսպանութիւն.

Եւ ես տաց ըզդուստր իմ՝ քեզ ի կընութիւն,

Եւ ըզքեզ գըրեցից ինձ յորդիութիւն»

15 Եւ սուրբն ամենեկին նրմա ոչ անսաց,

Եւ ըզխոստմունք նորա յոչինչ համարեաց.

Իսկ շեխն տանիլ յոտիցն կախել զնա ասաց,

Մինչև ելանիցէ ինքն ի բաղանեաց:

Ըստ հրամանաց շեխին արարին նրմա.

20 Տարեալ ի մի ոտիցն կախեցին ըզնա.

Սուսերօք և զինուք խըծըծէին զնա,

Հարկանէին քարիւ և փայտիւ նրմա:

Ի բաղանեացն ելեալ շեխն և եկն առ նա՝

Մորմնքագին դիմօք փայփայէ ըզնա,

25 Իբր բարիս առնելով օժանդակ լինայ,

Տայ ի կախաղանէն իջուցանել զնա:

Շողօքորթմամբ խօսի ընդ սըրբոյն արի.

Արի ի մեր օրէնս, որդեակ իմ արի,

Արի ի պատուիրանս մեծի արդարի,

30 «Զի յերկու կեանըս քո գըտցես ըզբարի»

Եւ սուրբն ոչ նայեցաւ յերեսըն նորա,

Այլ լըռութեամբ եկաց առաջի նորա.

Վասն որոյ զայրացեալ և մահ ըսպառնայ,
Զի թէ ոչ ուրասցի զնա քարկոծել տայ:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ նրմա.
«Զոր ինչ առնելոց ես, նա փութով արա.
5 «ԶՔրիստոս Աստուած ասեմ և պաշտեմ ըզնա.
«Յօժար եմ մեռանել վասն անուան Նորա»

Ապա հըրամայեաց շելըն ամբօխին՝
Քարկոծ առնել ըզնա՝ ըստ դատաւորին.
Նօքա տարեալ ըզնա ի վիհն իջուցին,
10 Եւ հանեալ ի գըբոյն և փաղաքչէին»

Երեք անգամ ի խորխորատն իջուցին,
Դարձեալ ի վեր հանեալ և յոյժ նեղէին.
«Եկ ի յուղիղ և ջիտ հաւատս, ասէին,
«Զի մի մեռցիս, ի նանիր կեանք ք» կորիցին»

15 Եւ յօչ լըսել սըրբոյն՝ ձանձրացան նօքա,
Ասեն թէ «Սատանայն կապեր զմիտ դորա»
Եւ ի հօրն իջուցեալ՝ հողափակեն զնա,
Եւ քըստմընեցուցեալ հըրըշտէին զնա»

Իսկ սուրբն յայսկոյս և յայն մինչդեռ ակնարկէր,
20 Կոյտն ըսկըսեալ խըճիւ քարընկէց լինէր.
Բարեկամ մի յէմիր յառաջմէ ունէր,
Նա եկեալ առ Դաւիթ զայս խըրատս ասէր.

«Եթէ չես ուրանար զՔրիստոս Աստուած դու,
«Ասա եպերանս ինչ մեր հաւատոյս դու,
25 «Զի մի յամր և կամկար քարկոծիցիս դու,
«Այլ ճեպով ըսպանցեն՝ զի ազատիս դու»

Սուրբն ասէ. «Մի տացէ Աստուած ինձ խօսել
«Հենգն ինչ, և մեղաց ձեր իմ կըցորդ լինել.
«Ես անպարտ եմ: Խընդրէք զարիւն իմ վաթել.
30 «Արարէք անձին իմ՝ զինչ կամիք առնել»

Տաճիկ մ՝ երթեալ ասաց. «Ինձ հալալ կ'անես՝
«Որ քեզ քարինըս հինգ հարկանիցեմ ես»

Սուրբն ասէ. «Ի քեզնէ խընդիր մ' ունիմ եօ.
«Բեզ թողութիւն լիցի՝ թէ զայն կատարես»

«Երթ դու և բեր առ իս ըզվրկաներս իմ,
«Որպէս եղեն առիթ հեղլոյ արեանս իմ»

5 «Զի նախ նորս արկցեն քար ի վերայս իմ,
«Ապա դուք քարածիգ լիջիք մարմնոյս իմ»

Այր ոմըն անօրէն, խիստ և ժանտաբար՝
Առ սուրբն եկեալ ցասմամբ՝ անողորմաբար
Ըռմբով հինգ անգամ ուժգին զնա եհար,

10 Անդ ի խորափրօտին կիտամեռ արար»

Կալեալ զվարսից սրբոյն և ի վեր առեալ՝
«Փառք տուր առաջնորդին մերոյ, ասացեալ,
«Զի ի միւս կենացն ևս չը լինիս զըրկեալ»
Եւ սուրբն ուշաբերեալ «Մչ կամիմ» գոչեալ»

15 Եւ խուռն ամբոխն անդէն ըզնա քարկածեաց,
Յաւուր տօնախըմբման սրբոց Վարդանեանց,
Սուրբս այսպէս քաջութեամբ զընթացն աւարտեաց,
Եւ առ Քրիստոս Աստուած զհագին աւանդեաց»

- Յովնուկը լուսոյ հեղեալ հրաշաւորական,

20 Փայլեալ ծիրանագոյն ի տիպ աղեղան,
Մաւալեալ ի վերուստ կամարանըման,
Ի վերայ սուրբ մարմնոյն ի տեղուջն կատարման»

Եւ յետ երկուց աւուրց դատաւորն ասաց՝
Երթալ զնա յօշատել և արկանել շանց»

25 Զինաւորքն եկեալ հատին զթևան գըլխոյն ի բաց՝
Առ ի կերակուր տալ ըզնա գազանաց»

Եւ այր մի կաշառօք զմարմինն սուրբ թափեալ՝
Եկեալ քրիստոնէիւք և ըզնա բարձեալ՝

Հանդերձ քահանայիւք ի տապան եղեալ,

30 Ի գերեզմանն որ Սուրբ Քառասուկը կոչեալ»

Եւ էր թիւըս բարդեալ Հայոց տուհարի՝
Երից եռ հարիւրից և մին հարիւրի,
Եւ այլ եռ երեսնից եռ երկուտասնի,
Յամոյ փետրվարայ երկ մետասանի:

5 Իբրև զխաղող խայծեալ կըթեցին ըզսա,
Բերեալ ի հընծանոյ գուբ արկին ըզսա,
Գինի բերկրանաց մեզ ճըմլեցին ըզսա՝
Մենքենայիւք վիմաց և ուրմին ըզսա:

Բնաւին պըտուղք տընկոց սիրուն երևի,
10 Ի տես և ի ճաշակ գեղեցիկ թըլի,
Բայց իւրն այգւոյ տընկոյ բերքըն թէ լինի,
Առաւել վայելուչ 'ւ ընտիր տեսանի:

Այսպէս և սուրբս այս մեզ քաղցր և համեղ է,
Որ ի մեր ժամանակ նահատակեալ է:

15 Թեպէտ ընտրեալք բաղում և սուրբք յօլով է,
Սակայն մերում ծառոյ բերքըն սուրբս այս է:

Մեծ զարմացումն ունիմ և կամ հիացեալ՝
Իբր իմ իմիք եղև այդքան զօրացեալ:

Քանզի աշխարհական սոսկ ունկամք լըւեալ,
20 Աստուած է Քրիստոս կարծեօք ծանուցեալ:

Յուսով հաստատագոյն այնքան քաջացեալ,
Ի խոստմանց կամ յահէ զիմրդ ոչ կասեալ:

Լըլկման չարչարանաց հիպէս տոկացեալ,

Ի սէր դըստեր շեխին հիմ ոչ տարփացեալ:

25 Բարեյնղթ քաջ վըկայ, յումէ վարժեցար:

Արդ զի յաւուրս քոյ զոք վըկայ ոչ տեսար՝

Նորմէ զի կարծիցի թէ վըստահացար,

Եւ կամ թ' ի գրոց ուսեալ և հանդիսացար:

Առ Տէր բարեխօս լեր վասն ամենայնի,

30 Միանգամայն ազանց քրիստոնեայ տօհմի,

8. t մենքենայիւք. | t ըւրմին. 28. թէ փս. թ'.

Քողութիւն շընորհել մեղացըն պարտի,
Այլ և Միքայիլի՝ զարմ Բարդամ գըրչի:

Յետ այսց ամենայնի աւուրք ինչ անցեալ՝
Քահանայ մի անուն Յովանէս կոչեալ՝
5 Վասըն վաճառելոյ շեաղջ գարւոյ կուտեալ՝
Մօտ ի տեղին յայն՝ ուր Դաւիթն քարկոծեալ:

Եւ զոմըն մականուն Ապըրկեր կոչեալ՝
Ըզնա գարւոյն պահակ ի վարձու կալեալ.
Սա ի մի գիշերացն հինգ ժամուն տեսեալ
10 Դաւթի քարկոծման տեղն՝ զի լոյս ցոլացեալ:

Առ յայն առաւօտին ծանօթքըն տեսեալ՝
Ձի էր Ապըրկերն այն յոյժ այլագունեալ,
Նոքա հարցեալ թէ «Քեզ զինչ է պատահեալ՝
«Որ այդպէս այլադէմ դու կաս շըրտուցեալ»:

15 Ասէ. «Մինչ պահէի, յանկարծ լուսացաւ,
«Տեղիքն պայծառացեալ ի ցերեկ դարձաւ.
«Եւ ես ապշեալ՝ անդէն միտս յիմարեցաւ,
«Եւ անձն իմ զարհուրեալ և յոյժ դողացաւ:

«Ձի լոյս սափորաձև ի յերկնից եկեալ,
20 «Գողոց կախատեղւոյն ի մօտըն իջեալ,
«Ձորոյ պայծառութիւնն միտք իմ ոչ բաւեալ,
«Եւ չէ լոյս արևոյս նորա նըմանեալ:

«Ձի ինձ անծանօթ էր լոյսն որ հանդիպայ,
«Եւ զի միայն էի և ես յոյժ երկեայ.
25 «Եւ ոչ գիտեմ թէ ի տեղին յայն ի՞նչ կայ՝
«Որ այնպիսի լուսոյ արժանի է նայ»:

Ձի սա չէր ի քաղքէն, այլ գաւառակայ.
Վասն այն չգիտէր զտեղին քարկոծման նորա,
Եւ չէր սըմա ինչ փոյթ որ հարցանէր զնա,
30 Եւ կամ զնահատակման տեղին քըլնէր սա:

Տեսիլս էր շաբաթ լոյս մեծի Պասեքին՝
Ուր Սըրբոց Քառասնից տօնըն կատարին.

Եւ նախ քան զայս՝ բազումք շատ անգամ տեսին
Ի կատարման տեղին և գերեզմանին:

Եղև սուրբոս այս Դաւիթ ցուպ և գաւազան
Ումեմն ուրացելոյ յեցումն ծերութեան,
Յ Զի զսա խրախոյս առեալ իւր և ախոյան,
Եւ կանգնեալ դիմակայ իւրն ուրացութեան:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն է ձե-
ռագիրը, էջ 218 ք—228 ա, այս վերնագրով. «Պատ-
մութի տաղիւ չափեալ ոտանաւոր նահատակութեան
Դաւթի Սեբաստացւոյ»: Սորա անմիջական և անբա-
ժան շարունակութիւնն է կազմում Գասպար Կռտանի
տաղը՝ որը իբրև առանձին նահատակի պատմու-
թիւն մենք բաժանելով դնում ենք ներքևում:

Տաղի հեղինակն է ոմն Միքայէլ որդի Բարզամ
գրչի, որ և իր անունը յայտնապէս յիշում է էջ 515,
տող 2:

Հեղինակի անունն են կապում նաև էջ 514, 17—28
տողերի սկզբնատառերը, որոնք մենք յայտնի անելու
նպատակով հաստ ու սև տառերով ենք տպագրել
տուռել. այսպէս Մ Ի Ք Ա Յ Ի Լ Ի Բ Ա Ն Ե: Հեղինակն
անշուշտ այդպիսի մի անորոշ տեղ դնելով իր ստո-
րագրութիւնը, նպատակ է ունեցել պաշտպանուել
խարդախող գրիչներէց, որոնք կարող էին տողերի կամ
բառերի շարքը փոխելով՝ հեղինակի ստորագրութիւնը
անհետացնել:

Այդպիսի մի խարդախութեան հետաքրքիր դէպք
ծանօթ է մեզ Գրիգոր Աղթամարցու «Գարունն երեկ
պաւլպուլն այգին, ծաղկունք ամէն շատրխ արին, և
մուշտուլուխ ...» տաղի վերաբերմամբ: Այդ տաղը
ութը տուն է և սկզբնատառերը կապում են Գրիգորիս
անունը՝ տես Կ. Կոստանեանց, Գրիգորիս Աղթա-
մարցին և իւր տաղերը, Թիֆլիս, 1898, էջ 46—47:
Բայց անա՛ խաչիկ վրդի. ժողովածուի թ. 27 ձեռագրի

մէջ (էջ 139 բ) այդ տաղը կրճատուելով վերածուած է շորս աների, և այն՝ տողերը խախտած կարգով. նրան կցուած է նաև իբր անբաժան շարունակութիւն մի տաղի՝ Գրիգորիս Աղթամարցու մի այլ տաղը «Ծաղկունքն ատեն հերիք արա» (տես Կոստանեանց, Գրիգ. Աղթ. էջ 48). այնպէս որ Գրիգորիս անունը իսպառ անհետ է եղած (հմմտ. Յ. Քօփինեան, Տուցակ Ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի, Վղրշպտ. 1898, էջ 42 ա)։

Ի Ա Ս Պ Ա Ր Կ Ի Ո Ւ Ո Ն

† ՌՃԻՁ=1677 ապրիլ 29

Այրս այս անուն Գասպար՝ ի յազգէս Հայկայ,
Մականունըն Կըռուան կոչեցեալ սորա,
Ի փորձանաց իրիք զհաւատն ուրանայ,
Յետոյ փոշիմանեալ և յոյժ զըղջանայ:

5   Զի էր ինքըն տեղեակ քրիստոնէութեան,
Եւ ոչ որպէս զԴաւիթս տըգէտ թերական.
Վասն այն լայր և կարգայր վայըս եղկական՝
Հանապազ անձինըն իւրոյ կորըստեան.

9   Պահէր և առնէր սա պահս աղօթական,
10   Որքան և յաջողիւր, բայց գաղտագողեան.
Եւ հասեալ էր տարիքն սոյր ուրացութեան՝
Իբրև քըսան և հինգ մինչև յայս ամեան.

15   Բայց ինքն վաղուց հետէ հասանել ցանկայր
Հեղմամբ արեանն վճարել զպարտիսն իւր ջանայր.
Սակայն պատճառ յուսոյ Դաւիթըն լինայր,
Լի աւուրբք ծերութեանն, ապա քաջանայր:
Զի ընկէց սա ի բաց զփակեղն ըսպիտակ,
Եւ կապեաց ի գըլուխն գօտի կապուտակ.

15. t գաւիթըն.

Գընացեալ ի շուկայն, շըրջեալ համարձակ,
Յետոյ եկեալ նըստաւ ի տեղուջ յայտնակ:
Տեսեալ ոմ մի տաճիկ և հարցմամբ խօսի.
«Յէր կապեր ես կապուտ՝ թողեալ զձեն տաճկի»:
5 Եւ նա ասաց թէ «Զինչ ասես դու ինձի.
«Զի ես քրիստոնեայ եմ, այլ և մահտեսի»:
Եւ նա ձայնեալ տաճկացն անդէն կուտեցան.
«Սա չէ, ասէր, արդևք այլևորն կըուուան»:
Բայց նա ասէր թէ «Ես չեմ տաճկացօղն այն.
10 «Ես հայ եմ ի վաղուց քրիստոսադաւան»:
Եւ զնա կալեալ տարան յիշխան քաղաքին,
Յետոյ ի դատաստան բերեալ դատէին.
Դաւանեաց նա զՔրիստոս Աստուած յատենին,
Եւ զինքն քրիստոնեայ և ծառայ նորին:
15 Եւ առեալ զնա բերին ի տեղին կատարման՝
Մօտ ի տեղուջն Դաւթի նահատակութեան.
Եւ նա զՔրիստոս Աստուած լինէր խոստովան,
Կընքեր նշանաւ խաչին ըզդէմարն իւրեան:
Կախեալ զնա փայտէ և շուտով իջուցին.
20 «Տաճիկ ես և թէ հայ» զնա հարցանէին.
Իսկ նա դաւանելով զՅիսուս կենդանին,
Արհամարհեաց զօրէն և զհաւատ նօցին:
Անդէն կախեալ զփայտէն ըզնա խեղդեցին,
Եւ քարկոծ արարին ի կախաղանին:
25 Եղև այս յապրիլի քըսան և ըննին՝
Յետ երկրորդում ամսոյ կատարման Դաւթին:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միմիայն 6 ձե-
ռագերը՝ էջ 228 ա—229 ա, բայց ո՛չ իբր առանձին
տաղ, այլ իբր անմիջական շարունակութիւն նախորդ
տաղին, որի մասին մանրամասնօրէն տես վերը՝ էջ 516:

18. t կնքէր.

ԳՐԻԳՈՐ ԿՈՆՏԻ (ԿՈՐՆԵՏԻ)

† ՌՃԼԱ.—1682 մայիս 19

Սոյն վկայի մասին խօսում է միայն Չամչեան,
հատ. Գ. 656, տալով միայն հետևեալ փոքրիկ տեղե-
կութիւնը.

Քանի մի ամօք յետոյ քան զսա (Գրիգոր Տաթևացի)
նահատակեցաւ ի թուին հայոց ՌՃԼԱ, ի մայիսի 19 և այլ
ոմն հայ Գրիգոր անուն ի Կոստանդնուպօլիս, որ էր ծնըն-
դեամբ ի Կարին գաւառէ ի գեղջէն Կանայ. որ և ըստ ա-
տելոյ օմանց առնէր զբեռնակրութիւն:

ԹՐԹՐ ԿՈՄ ԿՈՏՈՐԵՈՒ ԿՈՏՈ ՅԱԳԿԵՐՑՅԵ

† ՌՃԻ=1690-1

Կոյս այս էր ի գաւառէն Գողթանայ՝ ի գեղջէն Շաղկերտոյ, և էր անուն նորա Թամամ, որ է կատարեալ կամ լցեալ, դուստր առն միոյ անդգամի՝ Մայխաս անուն. և էր տանուաէր Շաղկերտոյ. Իսկ գեղականքն ասացին 5 ցնա. «Ե՛կ ասուր զհամար տանուտէրութեան քո» : Եւ ետ զհամարն, և մնաց ի վերայ նորա բազում ևս, և խնդրէին ճնշիւ. Իսկ նա պատրեաց զնոսա՝ և ասէ. «Թոյլ տուք ինձ աւուրս երթս, և ես հատուցից» :

Եւ նա ելեալ փախտեամբ և գնաց յԱսպահան՝ առ 10 իշխանն Նախչուանու Մահմատ-Ռզայ-խան՝ և ասէ. «Թուստր իմ տաց որդւոյ քում, և դու զերժն զիս ի գեղականաց անտի» :

Իսկ իշխանն արար ըստ կամաց նորա. գրեաց առ շինականն Շաղկերտոյ, թէ «Ես առի զհամար դորա, և 15 ինձ եհաս զամենայն. և գուք չունիք հրաման խօսել ընդ դմա» :

Եւ որդին իւր Մուրթուզայ-Ղուլի էր յերևան նստեալ տեղապահ յետ Զալին. գրեաց առ նա, թէ «Առաքեա՛ ի Շաղկերտ՝ և բեր առ քեզ զդուստր տանուաէր 20 Մայխասին» :

Եւ լուեալ զայս ի հօրէն, առաքեաց զարս հանդերձ կնաւ տաճկի՝ ածել զկոյսն Թամամ: Եւ գնացին հրաւիրակքն, մատուցին զչար աւետիքն: Եւ մինչև ցայժմ ոչ էին լուեալ զայս աղջիկն և մայրն: Յորժամ լուան, աղաղակէին, ճանկէին զերեսս, ճողէին զհերս, լային և հառաչէին:

Իսկ Տաճիկքն կալեալ զերանելի կոյսն Կատարեալ, մերթ ի քարչ, մերթ ի յոտին, և տարեալ մուծին ի ժանուարն: Իսկ պիղծն Մալխաս պատուէր առաքեաց առ Մուրթուզայն՝ և ասէ. «Այնքան մի խօսեսցիս ընդ դատեր 10 իմոյ, մինչև ես եկեալ արարից զհարսանիսն»:

Եւ առեալ տարին զնա յԵրևան՝ և ցուցին Մուրթուզայ-Ղուլուն: Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն նորա, զարդարեաց զնա ոսկւով և արծաթով և դիպակով և այլ ևս զարդուք պճնեցոյց, և մնայր գալստեան հօր նորա, զի 15 արասցէ զհարսանիս: Իսկ երանելի կոյսն Կատարեալ ոչ ուրախանայր, ոչ ուտէր և ոչ ըմպէր: Այլ միշտ զմտաւ ածէր, թէ որով հնարիւք կարիցէ զերծանել: Եւ նստէր հանդէպ ձորոյն. և ի գլուխս բարձր քարանցն զննէր, գոնեայ խոնարհ տեղի ինչ գացէ, զի իջեալ փախիցէ: Եւ 20 ոչ եգիտ ցած տեղի:

Եւ ապա ի գիշերի միում խորհեցաւ ի միտս իւր, թէ Վնկայց ի քարանցս ի վայր. բարւոք է իմով կամաւ և Քրիստոսի հաւատովն մեռանել, քան ուրացութեամբ մնալով կենդանի»:

Եւ կնքեալ խաչ զերեսն, անկաւ ի բարձր քարանցն ի վայր, և ուշաթափ եղև սակաւ մի. և ապա յարուցեալ հայի ընդ կամուրջն՝ որ ի վերայ Հուրաստան գետոյն, և անցեալ ընդ նոյն՝ ուղղէ զինքն գնալ ի Կարբի:

Եւ ահա պատահեաց տաճիկ մի, և աղաչեաց առ նա 30 կոյսն. և ետ նմա ապագի մի՝ և ասէ. «Մից ինձ զճանապարհ Կարբւոյ»: Եւ նա եցոյց նմա՝ և ասէ. «Պատեան զայգեատանաւդ և մնաւ ի նօրագեղ, և անդ ցուցանեն քեզ ճանապարհ»:

Եւ նա գնացեալ էանց զգիւղն, և առապար ճանա-

պարհաւ երթայր՝ և ոչ գիտէր թէ ո՛ր գնայր: Եւ հայեցեալ տեսանէ՝ զի առաջի իւր գնան բաղձուլիւն Տաճկաց՝ արք և կանայք՝ բեռնակիր անասնօք՝ հանդէպ լերինն Արայի լեռնանար: Եւ փութացեալ եհաս նոցա, զմտաւ 5 **Ե** ածեալ՝ թէ ի շէն ինչ երթան նոքա: Ո՛չ նոքա հարցին ցնա՝ թէ ՎՊՎ ես, կամ ո՛ր երթաս», և ոչ նա եհարց ցնոսա ինչ: և անմռունչ գնայր ընդ նոսա զկնի նոցա:

Եւ գնացեալ հասին հանդէպ գեղջին Եղավարդայ: Եւ սուրբ կոյսն եհարց տաճկացն վասն գեղջն. և նոքա 10 **Ա** սասցին. «Իեղ է Հայոց՝ և կոչի Եղավարդ»: Եւ ապա մեկնեցաւ ի նոցանէ, և ուղղեաց զինքն դէպ ի գիւղն. և եմուտ ի տուն քրիստոնէի միոյ, և ասաց զամենայն՝ զօր ինչ վասն իւր. և աղաչէր նոցա՝ կոչել քահանայ մի, «զի հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ահա սպանանեն զիս»:

Եւ նոքա գնացեալ բերին այրի երէց մի՝ Մկրտիչ. անուն, և խօստովանեցաւ և պատմեաց նմա զամենայն վարս ի ծննդենէ մինչև ցօրն՝ յորում էր, և հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի:

Եւ տէր գեղջին տաճիկ Ուզարլու, ասաց արձակել 20 **Չ** զնա, ուր և կամի՝ գնասցէ: Իսկ ոմն պիղծ՝ Սահակ անուն, որ էր տանուտէր գեղջին Եղավարդայ, ասաց. «Ես երկնչիմ յիշխանէն, զի մի վտանգ ինչ կրեցից սակս դորա»:

Եւ գնացեալ պատմեաց իշխանին: Եւ ասէ իշխանն. «Ես փոյթ ինչ արարի վասն նորա. որովհետև այդպէս է, 25 **Գ** գնացեալ մերկացուցէք զնա, և կորուսէք զինքն»:

Եւ եղ երկու տաճիկ ընդ պիղծոյն Սահակայ, որ գնացեալ կապեցին զերանելին, և հեռացուցին ի գեղջէն, և մերկացուցին ի զարդուցն. և արձակեցին զանկապան ոտիցն իւրեանց, որ չաշուրբաղի, և ետուն ցՍահակ. և նա խեղ- 30 **Ղ** եաց զսուրբ կոյսն Թամամ Կատարեալն՝ բարի մահուամբ և ուղիզ հաւատով, մաքուր մտօք և ճմարիտ սիրովն Քրիստոսի: Եւ կուտեցին զքարինս ի վերայ նորա, և թողեալ գնացին:

Եւ ի վաղիւն եկն պիղծ հայր սրբոյն՝ և ասէ ցիչ-

խանն. «Յից ինչ զգուտորն իմ»:

Ասէ իշխանն. «Բուսարն քո զկեանս իւր քեզ շնորհեաց». և պատմեաց նմա զամենայն»:

Ասէ այլն. «Բառ ոչ կարացեր պահել կին մի, արդ 5 ընդէր սպաներ, տնւր զմարմին նորա»:

Եւ ետ նմա զնոյն Սահակն, և գնացեալ եհան ի ներքոյ քարանցն, և տարեալ ի գիւղն Եղեւփարդ, և ժողովեցան քահանայք և ժողովուրդք բազում, և թաղեցին ի ի ներքոյ որմոյն եկեղեցւոյ հարաւոյ: Եւ եմուտ արեգակն, 10 և մտին յեկեղեցին՝ պաշտել զերեկոյեան ժամն: Եւ յաւարտ ժամուն՝ գնացին ոմանք՝ զի համբարեսցեն զգերեզման նորա. և տեսին որպէս մանր կայծ հրոյ ի վերայ գերեզմանին, և գրոհ տուեալ միմեանց՝ գնացեալ տեսին լոյսն ի վերայ գերեզմանին. և այնքանք ճեացին անդ՝ մին 15 չև նուազեցաւ լոյսն: Եւ իմ լուեալ՝ գնացեալ իմացայ հաւաստեալ ի Մկրտիչ երիցոյն. և գրեցի զանուն ի վերայ տապանին և զթուականն ՌՃԽ:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Ձաքարիա ուսուցչականից, տպ. Վ. զրշպտ. 1870, Բ. էջ 128—131, գլուխ ԿԲ, «Նահատակութիւն Կատարեալ կուսին»: Ստորագծեալ տառերը աւելցուած են ո՛չ թէ մեր, այլ հրատարակչի կողմից:

ԳՅՂՈՍ ՍՈՐԻՆՈՒԳ ԵՂԵՐԳՅԻ

† ՌՃԻ=1691

Որ էր ի քաղաքէն Սղերդու, որդի քրիստոնէի, հայ ազգաւ, ուսեալ զՄաղմոսն և զՆարականն, ուշիմ և ճարտար և քաջասիրտ և յաջողակ յամենայնի:

Յաւուր միում ի տօնի սուրբ Լուսաւորչի մուտն ի 5 վիրապին, որ յաղուհացն կատարի, մինչդեռ ի պաշտաման և յաղօթս կային առաւօտեան քահանայք և ժողովուրդք և վարդապետ ոմն, ընդ որս էր և Պօղոս սարկաւազն և երգէր, և յանկարծակի գրոհ տուեալ այլազգիքն, կուտեցան ի վերայ եկեղեցւոյն և քարկոծ առնէին իբրև զայր 10 մարդ:

Քանզի նեատորական ասորի մի տաճկացեալ էր, մեծաւ հանդիսիւ շրջեցուցանէին ընդ քաղաքն, ուրախութեամբ և խնջոյիւք. և բերեալ ի վերայ եկեղեցւոյն, զի ուրացական քար արկցէ ընդդէմ եկեղեցւոյն. և յարկա- 15 նելն քար ուրացողին յեկեղեցին, ամենայն տաճիկք զնոյնն արարին, քարիւ քարկոծէին զեկեղեցին. Յորմէ զարհուրեալ ահաբեկ եղեն, որք ի ներքս յեկեղեցւոյն էին, համարելով թէ ի սպառ կործանեն զեկեղեցին ի վերայ ինքեանց:

Ի. Մ սղերթու. Ե. Մ ի պաշտման.

Իսկ քաջասիրտ պատանին Պօղոս սարկաւազն ոչ հանդուրժեալ մոլութեան նոցա, ելեալ արտաքս յեկեղեցւոյն, մարտնչէր ընդ նոսա և ի բաց վարէր. և հարեալ քարամբք խորտակեաց զթուղն և զդրօշ նոցա:

5 Յայնժամ անօրինացն թողեալ զեկեղեցին և առին ի մէջ զՊօղոս պատանին և հարկանէին չարաչար հարուածով և կապեալ տարան առ Ղազին. և ասեն թէ «Հայի տղայս այս խորտակեաց զդրօշն մեր. զի՛նչ արժան է առնել դմա»: Եւ Ղատին վճիռ հատեալ ասէ. «Կնամ տաճ-
10 կասցի և ազատեսցի ի վնասէն, և կամ հրով այրեսցի կենդանւոյն»:

Ապա այնուհետև սկսան ողորմանօք և սպառնալեօք խրատ տալ նմա և ասել. «Ե՛կ դարձիւր յօրէնս մեր և մի կորուսաներ զգեղեցիկ մանկութիւն քո. և մեք տացուք
15 քեզ խիլայս և մեծութիւնս.» զի դեռ նորապսակ էր Պօղոս սարկաւազն:

Իսկ նա աղաղակէր և զՔրիստոս Աստուած դաւանէր և ոչ հաւանէր խոստմանց պարգևացն նոցա, և ոչ ի սպառնալեացն երկնչէր և ասէր. «Ես պատրաստ եմ ի մահ
20 վասն անուան և հաւատոյն Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ»:

Եւ այնպէս պահեցին առուրս բազումս ի բանտի և հարցանէին թէ «Ուրանայ զՔրիստոս»: Եւ իբրև տեսին զհաստատուն միտս նորա, զի ոչ կարացին խախտել զնա ի սիրոյն և ի հաւատոցս Քրիստոսի, ապա կուտեցին փայտ
25 բազում յոյժ և կապեցին զոտան ի ցից և այրեցին զծառայն Աստուծոյ զՊօղոս սարկաւազն:

Եւ նա սաղմոսելով զերգս երից մանկանցն, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած, բարի խօստովանութեամբ:

30 Եւ ժողովեալ զայրեցեալ զոսկերսն և եզին յեկեղեցւոյն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբն Պօղոս սարկաւազն, ի թուականիս մերում հազար հարիւր և քառասուն ամին:

9. M դմայ.

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի միայն M ձեռագիրը, Սահմի ժէ և հոկտեմբեր 26, Անփիլոս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից և Յովհաննէս Լոսաւացու յիշատակութիւնից յետոյ, էջ 127 ա''—բ'', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ նոր վկային Պօղոս սարկաւազին»:

Սրբի նահատակութեան օրը որոշ չէ. բայց որովհետև բանտարկութիւնը եղել է Ս. Լուսաւորչի մուտն ի Վիրտպն տօնի օրը (տես վերը էջ 525, տող 4—5), որ 1691 թուին գալիս է մարտի 28-ին, և որովհետև «աւուրս բազումս ի բանտի» պահելուց յետոյ են նահատակում սրբին (տես վերը, էջ 526, տող 21 ևն), ուստի պիտի ընդունենք թէ նահատակութիւնը եղել է մօտաւորապէս ապրիլի վերջերին:

ՄՈՐԳԻՆՑ ՍԱՐԳՍԻՈՒԳ ԿՈՐՍԵՏԻ

† ՌԻՃԱ=1691-2

Սա էր ի քաղաքէն Ղարսայ, հայ ազգաւ, որդի բարեպաշտ քրիստոնէից. որոյ անունն յառաջ Սաֆար էր, որ իբրև կարդաց և ուսաւ զՍաղմոսն և զՃարականն, ետուն նմա աստիճան և անուանեցին Սարգիս:

8 Եւ էր Սարգիսն պատանի 18 ամաց, գեղեցիկ տեսլեամբ և ճարտար յուսումն գրոց: Եւ եղև յաւուր միում հրամանաւ մօրն իւրոյ գնաց ի գիւղ ուրումն Տաճկաց, ի կարիս պիտոյից իւրեանց. ետես անդ զի մօլլայ մի նստեալ գովաբանէր զօրինադիրն իւրեանց՝ ասելով թէ «Այնպիսի 10 գք էր, որ այսբան հազարաց ետ զանձն ի պղծութիւն»:

Առ այս բան զարմացեալ պատանին, ասէ ցմօլլայն. «Ամօթ է ձեզ ասել զայդ. այլ ևս առաւել ձեզ նախաաինք է. լուիր»:

Իսկ անօրէն նենգաւորն ռիս կալեալ՝ առ ժամայն 15 ոչինչ ասաց: Եւ Սարգիսն զգործ իւր հոգացեալ՝ գնաց նստաւ ի խանութն իւր: Եւ ապա եկեալ մօլլայն յետ աւուրց ինչ, ասէ ցՍարգիսն. «Տնւր ինձ ի մուշտակաց և ի մորթոցդ զոր ունիս»:

8. Մ անտ.

Ասէ Սարգիս. «Տ՛ուր զգինն, և ես տաց քեզ զոր ինչ կամիր» :

Եւ նա ասէ. «Այնպէս ձրի տուր ինձ. ապա թէ ոչ՝ մատնեմ զքեզ ի կորուստ, զի դու այն օրն հայհոյեցեր քորինադիրն մեր զՄահմետ» :

Եւ զայս ասացեալ՝ աղաղակեաց առ մերձակայ եղեալ տաճիկան և ասէ. «Եկայք, տեսէք, որ այսպիսի մանուկ քֆրէ փեղամբարին մերոյ, և դուք ներէք» :

Եւ առժամայն գրոհ տուեալ յենկիչարիքն՝ ըմբռնե-
10 ցին զպատանին և կապեցին և չարաչար հարկանէին : Եւ Սարգիսն լայր և աղաղակէր՝ ասելով թէ «Զուր ասէ դա ի վերայ իմ. ես ոչ գիտեմ զոր ասէ զբանդ զայդ» : Սակայն նոքա ոչինչ ունկն դնէին նմա. այլ առեալ տարան առ զատին և ասեն. «Պատանիս այս հայհոյեաց օրինադիրն
15 մեր. զինչ հրամայեա» :

Եւ նա վճիռ եհատ ասելով. «Կամ տաճկասցի, կամ քարկոծեսցի» :

Եւ ապա զատին ողբական բանիւք խրատէր զՍար-
գիսն և ասէր. «Ե՛կ յօրէնս մեր և ուրացիր զհաւատն քո-
20 և ես ազատեմ զքեզ ի դոցանէ. և այսքան պարգևօք խի-
լայեմ զքեզ, եթէ դառնաս յօրէնս մեր» :

Եւ Սարգիս ասէ. «Ես զիմ լոյս հաւատն և օրէնքն ոչ թողում. և դուք զուր տեղն զիս կու սպանէք. դ՛ուք գի-
տէք. ես անպարտ եմ յամենայնի, զոր դոքա ինձ վերայ
25 ասացին» :

Յետ այսորիկ առեալ տարան զվկայն առ փաշայ քա-
ղաքին, զի և ի նմանէ հրաման առցեն սպանանել զնա : Եւ եղեն ամբաստան զնմանէ, թէ «Հայհոյիչ է դա օրի-
նադիրն մերոյ» : Յուցին և զվճիռն զատուոյն :

30 Եւ տեսեալ փաշային զգեղեցկութիւն մանկանն, զթա-
ցաւ ի նա և ասաց. «Ե՛կ, սրդեակ, խնայեա ի մանկութիւն
քո և դարձիր յօրէնս մեր. և ես տաց քեզ զինչս և զե-

րիվարս. և կարգեցից զքեզ ինձ առաջիկայ սպասաւոր և պաշտօնեայ :

Ասէ Սարգիս. «Ի ու գիտես որ դուքա զուր կու վկայեն վասն իմ. և ես անպարտ եմ յամենայնի. թէ ուղիղ 5 դատաստան կ'անես, զիս կ'ազատես, բարի է. և թէ ոչ ես զիմ հաւատն ոչ թողում և զՔրիստոս ոչ ուրանամ» :

Եւ ապա հրաման ետ փաշայն հանել արտաքոյ քաղաքին և քարկոծել զծառայն Քրիստոսի զՍարգիս :

Յայնժամ իբրև զկատաղի չար գազանք դիմեցին են- 10 կիչարիքն ի վերայ անմեղ գառին, և հարկանէին սրով և թրով, փայտիւ և քարիւ. և ի բազում հարուածոյն անդէն ի ճանապարհին հարին խանջալով ընդ սնակուշտն. և սուրբն սաղմոսելով աւանդեաց զհոգին առ Աստուած :

Եւ ի քարշ տարեալ ի տեղի կատարմանն՝ այրեցին 15 հրով զմարմինն :

Եւ այնպէս բարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս Սուրբն Սարգիս Սարկաւազն. Եւ ի գիշերին փառաւորեաց Աստուած զվկայն իւր տեսլեամբ երկնային լուսոյ : Եւ առեալ հաւատացելոցն զայրեցեալ նշխարսն, 20 ամփոփեցին յեկեղեցւոջն : Այլ սիրտն սրբոյն անտրատ և ամբողջ մնացեալ, ոչ այրեցաւ բնաւ :

Եւ խօճայ ոմն տուեալ ինչս, գնեաց զնա և տարաւ յերկիր իւր. և տայ առողջութիւն հաւատով դիմողացն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ :

25 Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի Սարգիս ի թուականիս մերոյ ՌՃԽ, ի հայրապետութեան Տեառն Նահապետ կաթօւղիկոսին :

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի նոյնպէս միայն Մ ձեռագիրը, Սահմ 2 և հոկտեմբեր 15, Ուղղիանոս քահանայի, Դասիոսի, և Սապինոս սքանչելագործի վկայաբանութիւններից յետոյ : Էջ 111 բ''—112 բ', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յեշատակ նոր վկայն Քի, սբն Սարգսի սկզին» :

ՆԻԿՈՂՈՅՈՍ ԸՅՈՒՉ ՊՐԻՍՏՈՅԻ

† ԽՆԻԴ = 1694 մարտ 14 րշ.

Սա էր ի քաղաքէն Պրուսայու, ազգաւ հայ և սուրբ լուսաւորչածին, որոյ անունն հօրն Աթաճան և մօրն Շուշան, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ: Եւ վախճանեալ հօրն՝ մնաց սա որբ ի հօրէն Ը ամաց. և մայրն 5 աղքատ գորով՝ անոյց զսա բազում վշտօք և տառապանօք. և ետ զորդին իւր յուսումն դարբնութեան և իկճութեան (իկն, զոր իլիկ ասեն, որով պառաւունք դրամբակն մանած առնեն):

Եւ յետ ուսման արուեստին և հասեալ յարբունս՝ 10 նստէր ի խանութի ի շուկայն՝ որ կոչի Թահթաղալէ Բօղազի: Եւ խանութի սորա մերձակայ տաճկունք ըստ սովորութեան իւրեանց բազում անգամ հետաքրքիր լինելով յորդորէին զնա լինիլ օրինօքն իւրեանց և դառնալ ի Քրիստոսէ: Եւ նա զայն ամենայն ոչինչ համարելով հաս- 15 տատուն կայր ի կրօնս քրիստոնէութեան:

Եւ քանզի յոյժ գեղեցկատես էր, վայելուչ և բարե- հասակ երկայնութեամբ, վասն որոյ ստէպ զչարացեալ նեղէին, հակառակէին և խորխտանօք սպառնային, և դար- 20 տես. եթէ դառնաս ի դէնս մեր, զքեղ փեսայացուցանեմք մեծամեծ իշխանաց դստերաց, զորոյ և կամիս. և

6. Լ յիս. 9. Լ յուսման. 20. Կ ևթէ. | Կ փեսացուցանեմք. 21. Կ զորոց.

լինիս ի մէջ մեր փառաւոր ընչիւք և մեծութեամբ. զի
ահա ի դառն աղքատութեան կեանս ։

Եւ սուրբն Նիկողայոս այնչափ ոչ համարէր զխօսս
նոցա, մինչ զի և պատասխանեաց անգամ արժան ոչ առ-
5 նէր զնոսա. այլ միամիտ զիւր արուեստին զգործն կա-
տարէր ։

Եւ յորժամ ոչ կարացին ամենեկին պատասխանի առ-
նել ի բերանոյ նորա, սկսան իբրև զկատաղի դազան զը-
պարտել զանմեղ դառն Աստուծոյ և ասել թէ «Առաջի
10 մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և յօրէնս մեր դարձաւ ։»

Եւ նա համարձակ, անահ և անկասկած մնալով ասէր.
«Ես իմ հաւատոյս շնորհակալ եմ և ոչ թողում. և զօ-
րէնս ձեր ոչ կամիմ և ոչ առնեմ. թէ ձերն լաւ է՝ ձեզ
լիցի, և իմ հաւատն ինձ լիցի ։»

15 Եւ յետ այսորիկ այլ տաճկունք որ նորա դրացիք
և մերձաւորք էին, ասեն ցսուրբն Նիկողայոս. «Ո՛վ այվազ
(քանզի այս էր մականունն նորա), եկ և արա պատիւ
խրախութեան նոցա կերակրոց և ըմպելեաց, զի և նորա
մոռացին զայս խօսք ուրացութեան քո և զրպարտու-
20 թեան ։» Եւ առ այս ի հարկէ յանձն առեալ զպատիւ
կերակրոց ընծայել նոցա զանազան խորտկօք ։ Զոր կերեալ
մոռացան զայն զրպարտութիւն, մինչ ի հինգ տարի ։

Եւ յետ այսորիկ մայր նորա ամուսնացուցեալ զնա
ի կարգ աշխարհի. և մնաց մինչև ի ԺԶ ամիս. և եղեալ
25 դուստր մի Աննա անուամբ ։ Եւ կային միամիտ և օրհ-
նէին զԱստուած ։

Այլ որ ի սկզբանէ բանսարկուն սատանայ, դրդեաց
և կրկին յարոյց զառաջին թշնամիսն ի վերայ սրբոյն Նի-
կողայոսի, որք յանկարծակի դիմեցին ի վերայ նորա և
30 ասեն թէ «Դու առաջի մեր թողեր զհաւատն քո և ընդ

2. K կաս. 3. L Նիկողայոս. 5. L արուեստն. 12. K հաւատոյս. 14. L իմն
փի. իմ հաւատն. 16. L էին և մերձաւորք. | L Նիկողայոս. 23. K մայրն.
27. L զրդեաց. | Յոյսմ. Գ. ռպ. ռանկաց թեքանր դնում ե ռով դու, զինչ է
այդ զոր առնես, ոչ աւանիկ առաջի մեր ամենեցուն ընկալար զդեհս

օրինօք մեր մտերձ: Եւ այսու բանիւ ամբօխ արարին և գրոհ տուեալ միմեանց, դիմեցին ի վերայ սրբոյն: Եւ ըմբռնեալ տարան առաջի դատաւորին, և վկայեցին թէ «Սա առաջի մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և դաւանեաց զհաւատն մեր»:

Եւ դատաւորն պնդագոյն քննութեամբ հարցափորձեալ զնա, գտաւ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի. և սկաւ ողորանօք և խոստմամբ պարգևաց և դարձեալ սպառնալեօք՝ կտտամահ չարչարանօք դարձուցանել զնա:

10 Եւ սուրբն ամենեկին անվեհեր և համարձակ կալով, ոչ ի սպառնալեացն երկեաւ և ոչ խոստմանցն հաւանեցաւ. քանզի հաստատեալ էր ի նա Հոգին սուրբ: Ապա հրամայեաց դատաւորն տանիլ զնա ի բանտ և պնդել զոտս նորա ի կոճեղս: Եւ մնաց ի բանտին զաւուրս 10:

15 Եւ երթային առ նա բազումք ի սիրելեաց և ի բարեկամաց նորա, մխիթարել և յուսադրել զնա՝ մի երկնչիլ յիմեքէ, զի ժողովուրդք ամենայն քաղաքին յանձն առեալ էին կաշառօք և ընչիւք ազատել զերանելին՝ թէ հնար ինչ իցէ:

20 Եւ քահանայ մի հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրոյ Սուքիասայ՝ որ անդ հանդիպեցաւ, զնաց ի բանտն առ սուրբն Նիկողայոս, և բազում խրատական բանիւք մխիթարեաց զնա, հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի և համբերել չարչարանաց և ձաղանաց, հրոյ և սրոյ և առնուլ զպսակն 25 յաղթութեան ընդ ամենայն սուրբս: Եւ հաղորդեաց զնա ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ:

Եւ ի նմին աւուր՝ յետ ելանելոյ անտի քահանային,

մեր, և այժմ արհամարհեալ զայն՝ պաշտես զնախնի հաւատն քո. համարիցիս արդեօք եթէ իրաւունք և դատաստան բարձեալ իցէ ի քաղաքէ աստի: Այս ծարբերքիւնք կարող է կարծել տալ թէ Գր. Փեշօմաշանը իւր առաջ ունեցել է մեր օրինակից մի ինչ ընդարձակ խմբագրութիւն, զոնկ այս մասում. մանաւանդ երկ նկատելու յինկնք որ Յայսմ. Գ. օպ. առհասարակ համառօտուած է. վկայաբանութեան մնացեալ մասերը մերի նեւ զոյգ են ընթանում: 3. Լ ասացին փխ. վկայեցին. 9. Կ կրտսամահ. 10. Լ անվեհէր. 12. Կ զնա. 13. Կ պնտել. Լ պնդեալ. 16. Լ նոցա. 27. Լ ի մին.

ժողովեցան ուլամէք և ուամիկք ոմանք ի Տաճկաց՝ ի տուն
դատաւորին և խնդրեցին վասն ըննութեան հաւատոյ ար-
դարոյն վրէժխնդիր լինիլ։ Եւ թէպէտ ոմանք ի մերձա-
ւորաց խանութից տաճկացն՝ որք բարեբարոյք էին, գնա-
ցին առաջի դատաւորին և վկայեցին վասն սնմեղութեան
5 սրբոյն Նիկողայոսի, թէ Վեք գիտեմք և վկայ եմք որ
առաջի մեր երկու լիտր միս խնդրեցին այդ սուտ վկայքդ
ի քրիստոնէէդ, և դա յանձն ոչ էադ զմիսն, ասելով թէ
«Քանի՛ և քանի՛ պատիւ առնեմ ձեզ», վասն այնորիկ
10 ի զուր պարտաւորեն զդա թէ ուրացաւ մեք աւասիկ
դրացի եմք դոցաւ և մեք ոչ լսաք զուրացութիւն դորաւ
մեք անպարտ եմք» ասելով գնացին։

Բայց դատաւորն զառաջնոց զսուտ վկայութիւնն ըն-
կալաւ, և հրամայեաց զերանելին տանել ի բանտէն առ
15 ինքն։ Եւ կրկին հարցափորձեալ ի մէջ ատենին՝ սիրով և
ողորմանօք խօսեցան ընդ նմաւ և մինչև յերկու հազար
դուրիչ տուին նմաւ առաջի դատաւորին։ Եւ նա ոչ ընկա-
լաւ և ոչ հաւանեցաւ և ասէր. «Այդչափ դրամ և այլ
աւելեօք ես ձեզ տամ, եթէ թողուք զիս ի բնական հա-
20 ւատս իմ, որ առ Քրիստոս, կալապա թէ ոչ, զնյս գի-
տասցիք, զի որպէս զաղբ անպիտան է այդ ամենայն
յաչս իմ. զի ես զհաւատս իմ զոր ունիմ առ Քրիս-
տոս Աստուած, ոչ ուրանամ, և պատրաստ եմ ի մեռա-
նիլ վասն օրհնեալ անուան Նորաւ և դուք զոր ինչ առ-
25 նելոց էք, արարէք վաղվազակիտ»։

Յայնժամ ամենեքեան դատապարտեցին զսուրբն.
թէ այսուպէս ուրացաւ զՔրիստոս և տաճկացաւ և այժմ
կրկին դարձեր է ի քրիստոնէութիւն. մուրթատ է» ասե-
լով մահապարտ դրեցին զնա, և վճիռ ետուն գլխատման
30 Եւ դահիճն մերկացուցեալ զնա ի հանդերձիցն, և միայն

1. K ուամիկ ոմանք. L դամիկք. 2. L հաւատոցն. 3. L վրէժխնդիր.
| L ի մերձաւորացն. 6. L Նիկողայոսի. | L չունի թէ մեք ... գնա-
ցին. այն է աղ 6-12. 13. L զաջնոյ սուտ. 16. L մինչ երկուս, 17. L
ոչ ընկաւ. 18. L չունի և այլ աւելեօք. 22. L աչս. 30. L չունի զնա.

ըստ ճակոհանքի թողեալ, բոկ սուգը և դժխիբաց, ձեռս ի յետս կապեալ, հանին յերեսաց դատաւորին: Եւ շրջեցուցանէին ընդ փողոցս և ընդ հրապարակս քաղաքին:

Եւ մուկնեակն աղաղակէր առաջի նորա, թէ «Ո՛վ դք 5 որ տաճկանայ և գարձեալ դառնայ ի տաճկութենէն, մուկն թատ է. և այս է պատիժ նորա» ասելով: Երթայր և դահիճն և սուր մերկ ի ձեռին: Եւ պատանին նիկողայոս զուարթ սրտիւ և ուրախ մտք համարձակ երթայր զկնի. և գոյն երեսաց նորա փայլէր որպէս զկարմիր վարդ. և 10 զաչան ի յերկնից, ոչ իջուցանէր. և բերանովն օրհնէր զԱստուած և ասէր. «Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, տուր ինձ համբերութիւն, և ընկալ զիս առ քեզ, զի վասն քո հեղում զարիւնս իմ»:

Եւ անթիւ գունդք ամբոխից երթային առաջի և 15 զկնի. և ամենեքեան աղաչէին զնա թէ «Մի կորուսաներ զվայելուչ մանկութիւն քո. ուրացիր զՔրիստոս և զերծիր ի մահուանէ»: Եւ նա խնդալով վաղէր ի գնացս և ոչ կառնոյր ի մահուանէ. և ոչինչ պատասխանէր ումեք:

Եւ եկեալ մայրն և մօրաքոյրն և զղբանչն և ամենայն 20 ազգականքն, և վասն ահի տաճկացն աղաչէին զսուրբն և ասէին. «Գոնէ խօսք մի ասա և զերծիր ի մահուանէ. և գնասցես յայլ երկիր և պահեսցես զհաւատն քո»: Եւ նա ընաւ ոչինչ պատասխանեաց նոցա, այլ առ մայրն միայն խօսեցաւ և ասաց թէ «Տուր զձեռն քո, զի համբուրեցից»:

Եւ առեալ համբուրեաց զձեռս մօրն և ասաց. «Երթ գնա, մայր իմ և մի կալ առ իս. զի ես ետու զանձն իմ ի մահ՝ վասն սիրոյն Քրիստոսի»:

Եւ հասեալ ի տեղին գլխատման, ամբարձ զաչս իւր ի յերկինս և ասաց. «Տէր իմ և Աստուած իմ Յիսուս 30 Քրիստոս, որ վասն իմ հեղեր զպատուական սուրբ զարիւնդ քո, փառք քեզ. զի և զիս արժանացուցեր այսօր

1. Լ պանկոնաւն. 6. Լ և դահիճն երթայր. 7. Լ նիկողայոս. 10. Լ բերանն. 14. Լ ամբոխին. 18. Լ ումէք. 26. Լ գես փի. զի ես. ԿԼ կեալ. 29. Լ լուծի երկոտղ իմ-ր. 30. Կ արիւնդ փի. սուրբ զարիւնդ.

հեղուկ զարիւն իմ վասն անուանդ քում սրբոյ: Ընկալ, Տէր, զարիւն իմ, որպէս զպատարագ առաջի աստուածութեանդ քո: Եւ իբրև զայս ասաց սուրբն, չոգաւ ի ծունկս առաջի դահճին:

- 6 Բայց դահիճն և ամենայն ազգն Թուրքաց կրկին ստիպէին զսուրբն, թէ Ուրացիք զՔրիստոս և զերծիր ի մահուանէ: Յայնժամ դարձաւ սուրբն առ դահիճն և ասաց. «Ո՛վ անհաւատ, ընդէր ոչ հատանես զպարանոցս իմ. զի ես զՔրիստոս հաւատացեալ եմ և հաւատամ»:
- 10 Եւ իւրովի խոնարհեցուցեալ զգլուխն և մեկնեաց առաջի շողացեալ սրոյն զպարանոցն: Եւ դահիճն վերացուցեալ զսուրն և եհար ուժգին զպարանոց սրբոյն և ոչ կարաց հատանել. և կրկին և երեքկին եհար զսուրն և ոչ կարաց հատանել, զի թուլացան ձեռք դահճին: Եւ այլ ոմն դահիճ առեալ զսուրն և ստիպէր զերանելին, թէ Ուրացիք զՔրիստոս և ես դեղօք բժշկեմ զայս խոցուած սրոյս ի պարանոցէդ: Եւ սուրբն Նիկողայոս կրկին զօրացաւ Հոգւովն սրբով և ասէր. «Ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ուրանամ. և դու հատանելոց ես, ընդէր յամես և ոչ հատանես զգլուխ իմ»:

Այսպէս ասէր և արիւնն որպէս զառու հոսէր և ներկէր զամենայն մարմին նորա և ոռոգէր զերեսս երկրի: Եւ երկրորդ դահիճն ևս եհար ուժգին և ոչ կարաց հատանել: Յայնժամ ամբոխ Թուրքին ասացին ամենեքեան թէ 25 Անմեղուժիւն մանկանն ոչ թողու մեռանիլ նմա»:

Ապա առեալ դահիճն զդանակն և որպէս զգառն եզնն յականջէ յականջ զսուրբն Նիկողայոս:

Այսպիսի դառն և կսկծալի մահուամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբ նահատակն Նիկողայոս: Զի գրեթէ ընդ 80 ամէն հարկանելոյ դահճին, որիչ որիչ մահ մի ընդունէր:

2. Լ նախապես իւր. եւ յետոյ սրագրուած իմ. | Լ զատարագ. 3. Կ քոյ. 5. Լ եկին փի. կրկին. 14. Լ, այլ փի. զի. 16. Լ սրոյ. 17. Լ Նիկողայոս. 18. Կ քս փի. զքրիստոս. 21. Լ զարիւնն. | Լ առու. 22. Լ առոգէր. 23. Լ դահիճն. 27. Լ Նիկողայոս. 28. Կ կըսկծալի. 29. Լ գրէ թէ. 30. Կ ուրիչ որիչ.

Եւ այսպիսի բարի խօստովանութեամբ նահատակեալ
ի յետնեալ աւուրս՝ նոր վկայ գտաւ Քրիստոսի սուրբն
Նիկողայոս. և ի վերջացեալ դարուս նորաքանչ լուսով
պայծառացոյց զսուրբ զեկեղեցիս, և ի ձմեռնացեալ սաստ-
5 կասառոյց յեղանակիս նոր վարդ փթթեցաւ ի սուրբ եկե-
ղեցիս Պրուսայու՝ ի պարծանս տառապեալ ազգիս Հայոց:
Եւ մնաց սուրբ մարմին նորա ի տեղի կատարմանն ժամս ԻԸ:

Եւ գնացեալ քրիստոնեայք առին հրաման ի դատա-
ւորէն, և բերին զսուրբ մարմինն յեկեղեցի սուրբ Աստ-
10 ուածածնին: Եւ լցաւ եկեղեցին երկու ազգօք Հռոմոց
և Հայոց. որք գումարեցան ի թաղումն սրբոյն և ոչ բա-
ւեաց օրն այն գնել զնա ի հանգիստ: Վասն որոյ մնաց
սուրբ մարմինն յեկեղեցին ժամս ԺԶ և ամենեքեան առ
հասարակ ուխտ արարեալ համբուրեցին զսուրբ նշխարս
15 նորա: Եւ յերրորդումն աւուր եղին ի գերեզմանի սաղ-
մոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք: Յորմէ բա-
զում բժշկութիւնք կատարին ամենայն ցաւոց, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբն Նիկողայոս ի թուականիս Հայոց
20 ՌՃԻԳ ամին և յամսեանն մարտի չորեքտասաներորդի,
յաւուր չորեքշաբաթի յաղուհացից քառասնորդաց պա-
հօցն, չորրորդումն շաբաթու միջնացն, ի թագաւորութեանն
Հագարացոց Սուլտան Ահմէտին և ի հայրապետութեան
սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի՝ Տէր Նահապետ կաթողիկոսին
25 և վերատեսչութեան քաղաքին Պրուսայու՝ Սուքիասայ
եպիսկոպոսի: Որոյ սրբոյ Նիկողայոսի յիշատակն օրհնու-
թեամբ եղիցի:

Եւ ազօթիւք նորին և բարեխօսութեամբն Քրիստոս
Աստուած մեր տացէ աշխարհի խաղաղութիւն, քրիստո-

3. Լ ի չունի. 4. Լ պայծառացեալ սբ զեկղցի. 5. Լ փթթեալ. | Լ
յեկղցիս. 7. Լ մարմինն փխ. մարմին նորա. 10. Լ հռոմոց. 14. Լ զնշխարս
սբ. չունի նորա. 18. Լ չունի մերոյ. 20. Լ չորեքտասան երորդի. 21. Լ
չորեք շաբաթի. 22. Լ չորրորում. 26. Լ Նիկողայոսի.

նէից անդորրութիւն, թագաւորաց սէր և հանդարտութիւն, մեղաց թողութիւն և քրիստոնէից ննջեցելոց հանգիստ և արքայութիւն:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն K և L ձեռագրերը. առաջինը K՝ արեգ 2 և մարտ 14, Ադամայ պատմութիւնից յետոյ, էջ 340 ա՛—342 ա՛, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութի սրբոյն Նիկողայոսի, նոր նահատակին քի»: Իսկ երկրորդը L՝ նոյն օր, նոյն վերնագրով, էջ 321 բ՛—313 ա՛: Հմմտ. նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 215՛՛—218՛, որ թերևս մի քիչ աւելի ընդարձակ բնագիր է ունեցել. այս մասին տես վերևը էջ 532-3 ժանօթութեան մէջ:

1. L յանդորրութի. K յանգորրութի.

ԼՈՅՍ ԳՐԻԳՈՐ

† ՌՃԾԳ—1703 յուլիս 20

- Եր նոյն Գրիգոր ի բնակչաց Երևան թաղի, գեղեցկատեսիլ և վայելչահասակ պատանի ութն և տասնամեայ, զաւակ աղքատ ծնողաց, Եմուտ ի ծառայութիւն Անգղիացի վաճառականի ումեմն եղելոյ ի քաղաքն Սպահան:
- 5 Գղանցք հանդերձի հօրն նորա յաւուր միում՝ յանցանել ի շուկային՝ անկանեն ի վերայ ջուրըմպու անօթոյ խանութպանի ումեմն, ոյր վասն զայրացեալ խանութպանին՝ ուժգնապէս գանակոծեալ զնա վիրաւորէ վասն պղծելոյ զանօթն:
- 10 Նա այնպիսի վիրաւորեալ կերպարանօք գնայ ի տուն Անգղիացի վաճառականին՝ և պատմէ որդւոյ իւրում Գրիգորի զանցան: Ընդ աղէտս հօրն ի գութ շարժեալ որդւոյն՝ առնու ընդ իւր գերկու զայլազգի ծառայան Անգղիացի պարոնին՝ եւ գնացեալ ի վաճառանոցն՝ գտանեն
- 15 զհարկանօղ կրպակատէրն, և հարեալ զնա վիրաւորեն և ընդ քարշ տանեն ի դուռն Անգղիացւոյն:
- Սրտմտեալ կրպակաւորացն ընդ այնպիսի գործ ծառայիցն Անգղիացի վաճառականին՝ կամեցան վնաս մեծ հասուցանել Գրիգոր ծառային նորա, որ եղև պատճառ
- 20 խոռովութեան այնորիկ: Ուստի կարկատեցին զգրպարտութիւնս վասն նորա, և առեալ զսուտ վկայս՝ գնացին առ

դենպետս իւրեանց, և ծանուցին թէ Գրիգորն այն հայ-
նոյեալ է զօրէնս իւրեանց. ուստի խնդրեցին ի նմանէ
վճիռ ըստ օրինաց:

Պատասխանի ետ դենպետն. «Եթէ ստոյգ իցեն բանք
5 ձեր՝ այրն այն կամ պարտի մեռանիլ, կամ պարտի դառ-
նալ յօրէնս մեր և կեալ»:

Բողոքօղջն ի ձեռն սուտ վկայիցն հաստատեցին զբանս
իւրեանց, և ընկալան ի նմանէ զվճուագիրն մահապար-
տութեան կամ ուրացութեան: Զայն վճիռ տարեալ առ
10 Ղազի դատաւոր քաղաքին, վաւերացուցին զայն և կնքով
նորա. և ապա առեալ զայն՝ դիմեցին առ քաղաքապետն,
որ էր թոռն Շահնուազ խանին, յազգէն Վրաց, և յայտ-
նեցին նմա: Տեսեալ նորա զբազմութիւն խանութապա-
նացն և զնախանձախնդրութիւնն նոցա վասն օրինաց,
15 հաճեցաւ ընդ նախանձն նոցա, և եկաց նոցա շատագով-
ուստի և առաքեաց ի ծառայից իւրոց առ տունն Անգղիա-
ցի պարոնին ի բերել զԳրիգորն և զհարկանօղ ծառայա-
կիցսն նորա: Հասեալ ծառայիցն անդր և ծանուցեալ զհրա-
մանն՝ խնդրեցին զարսն:

20 Յաւուրան յայնոսիկ վաճառականն Անգղիացի հիւան-
դացեալ՝ վախճանի, և մնան երկու Անգղիացի պարոնայք,
որք անծանօթ լինելով լեզուի և օրինաց Պարսից, երկու-
ցեալ տան ծառայից քաղաքապետին զայլազգի երկու ծա-
ռայակիցսն Գրիգորի, որք կցորդէին ընդ նմա ի հարկանել
25 խանութապանին, զորս հասուցեալ ի քաղաքապետն՝ եղին
ի բանտի. իսկ զԳրիգոր պահեն առ իւրեանս:

Ոչ դադարեալ բազմութեանն՝ դիմեն հանդերձ քա-
ղաքապետին առ եպարքոս արքային, ուր ի ձայն բարձր
բողոք բարձեալ աղաղակեն. «Խնայե՛ս ազգ քո, Տէր, և
30 գթ՛ս ի մեզ. զի այրն անհաւատ (Գրիգոր) զհաւատակիցն
մեր սաստիկ դան հարեալ և վիրաւորեալ, մեծաւ անար-
գանօք և հայնոյութեամբ ընդ քարշ ածեալ զնա տարեալ
է մինչև ի դուռն Անգղիացի պարոնին իւրոյ, և ոչ այսու
միայն շատացեալ նորա՝ հայնոյեալ է և զկրօնս մեր և

զդեան». զոր ի հաստատել՝ հանեալ զՖօթֆայն դենպետի՝
ցուցանեն նմա, և դարձեալ ձայն բարձեալ աղաղակեն.
«Ա՛ռ զվրէժ արհամարհանաց օրինաց մերոց, զի պախարա-
կեալ անարգեցաւ այն, և հաւասարեալ հողոյ յերկիր սու-
5 զաւ. վասն զի այր անհաւատ՝ զհաւատ և զպատգամաբեր
մեր յայտնի և համարձակ հայնոյեաց»:

Յաճախէին զնոյն ձայն աղաղակի իւրեանց նովին բա-
նիւք լու ի լու և ի լսելիս ամենեցուն. պարտաւորեցաւ
Եպարքոսն ունկն մատուցանել բողոքոյ նոցա, և խոստա-
10 ցաւ նոցա քննել զդատն այն ի վաղիւ: Իսկ ի հետեւեալ
աւուրն՝ դարձեալ ժողովեալ բազմութեանն ի դուռն եպար-
քոսին՝ աշխատ առնէին զնա նովին բանիւք:

Տեսեալ Անգղիացի պարօնացն թէ օրըստօրէ զայրա-
նայ վրէժխնդրութիւն կրից խանութապանացն՝ երկուցեալ
15 ի հետևութեանց գործոյն՝ արձակեցին զԳրիգոր, և պատ-
ուիրեցին նմա զնալ թագչի ի միում ի գիւղօրայս, «մին-
չև դադարեսցի, ասեն, շփոթութիւն ամբօխին»:

Չոգաւ Գրիգոր ի տուն հօր իւրոյ, և մնաց անդր
աւուրս երիս՝ ո՛չ երթալով այլ ուրեք պատասպարիլ թա-
20 քստեամբ: Յայն աւուրսն յաճախէին ի դուրս եպարքոսին
բողոքօղքն, և աշխատ առնէին զնա ստէպ: Կոչեալ նորա
զթարգմանն Անգղիացի իշխանին, ահիւ և սպառնալեգք
պահանջէր ի նմանէ զԳրիգորն: Որում պատասխանի առ-
նէր թարգմանն, թէ «Յորմէ հետէ սպասաւորքն մեր յա-
25 րուցին զայն աղմուկ, մեք արտաքսեալ զնոսա ի տանէ
մերմէ՝ վարեցաք ի բաց, ընդ որս էր և Գրիգորն»: Այլ
ոչ լուեալ եպարքոսին բանից նորա՝ ստիպմամբ պահան-
ջէր ի նմանէ զԳրիգորն, «զի հարցաքննեցից զնա, ասէր,
վասն գործոյս այսմիկ»: և յուսադրէր զնա, զի «թէ ան-
30 պարտ գտցի՝ արձակեցից առանց վնասու»: Հայրն Գրի-
գորի որ վիրաւորեալն էր, կայր ի տան Անգղիացի իշխա-
նին. զոր յայտնեաց եպարքոսին թարգման պարօնն Անգ-

13. տպ. Անգղիացի.

դիացի, առ ի ազատ կացուցանելոյ զինքն ի գործոյ անտի, և ասաց. «Դ՛ս գիտէ զտեղի որդւոյն իւրոյ և մեք ոչ գիտեմք ո՛ր իցէ նա» :

Առաքեաց եպարքոսն զարս՝ ի բերել զհայրն Գրիգորի. որոց եկեալ և տեսեալ զԱնգղիացիս՝ անփոյթս զմնանէ կալեալ կապեցին զնա և տարան առ եպարքոսն, որ հրամայեաց զնել զնա ի բանտի, որում և զմահ սպառնային, թէ ոչ յայտնեսցէ զտեղի որդւոյն իւրոյ: Տեսեալ արքունի ծառայիցն զանփոյթ լինելն Անգղիացի պարօնացն վասն այնմիկ գործոյ՝ զգացուցին զայն բողոքարկու խանութապանացն, քաջալերելով զնոսա զի մի թուլացուսցեն զդատն, մինչև զԳրիգոր դարձուսցեն ի հաւատս իւրեանց:

Իսկ հօրն Գրիգորի մերթ սպառնալեօք և ահաբեկութեամբ զարհուրեցուցանէին, և մերթ ողոք և խաբուսիկ բանիւք յուսադրէին առ ի չերկնչելոյ վասն որդւոյ իւրոյ. «զի չէ յանցաւոր, ասէին, նա, վասն զի այրն վիրաւորեալ ի նմանէ՝ ահաւասիկ, ասէին, չլլի ողջանդամ, և չիք ինչ մնաս յանձն նորա. և արդ մի երկնչիր դու, այլ ցոյց զորդին քո. և մեք ոչ թողցուք թէ մազ մի ի գլխոյ նորա պակասեսցի, այլ արձակեսցէ զնա եպարքոսն յետ սակաւ ինչ հարցաքննելոյ զնա վասն գործոյս այսմիկ»: Եւ զայս ամենայն բանս իւրեանց երդմամբ հաստատեալ՝ հաւանելի կացուցին հօրն Գրիգորի:

Կոչեցեալ նորա զայր մի յազգէ Հայոց՝ ետ գրել կնոջն իւրում (զի ինքն գրել ոչ գիտէր) զի անկասկած լիցի նա վասն Գրիգորի, և արձակեսցէ զնա գալ: Զայն թուղթ առեալ ծառայից եպարքոսին՝ եկին և ետուն մօրն Գրիգորի. որոյ ընթերցեալ, և պատրեալ ըստ իւրոյ պարզմտութեանն՝ տայ ի ձեռս նոցա զորդին իւր զԳրիգոր: Որոց առեալ զնա բազում խնդութեամբ դարձան ի քաղաքն:

Լուեալ դատախազից Գրիգորի զըմբռնիլն նորա՝ խնդացեալ խոնեցան զնովաւ բազմութիւն յոյժ, և պակուցանողական ահարկութեամբ զարհուրեցուցանէին զնա

մահու սպանանել, եթէ ոչ դարձցի ի հաւատս իւրեանց: Այլ նա պատասխանի տուեալ նոցա՝ ասէր. «Ես զլոյս հաւատն իմ՝ ոչ թողում եւ զուղիղ զօրէնս Քրիստոսի իմոյ ոչ փոխանակեմ ընդ օրինաց ձերոց»:

5 Իբրև տեսին նոքա թէ Գրիգոր անարգեաց զբանս նոցա, առեալ զնա կացուցին առաջի իշխանին, որում յանձնեալ էր եպարքոսն զվճիռ գործոյն: Տեսեալ նորա զԳրիգոր, բազում ազդու եւ խանդաղաշարժ բանիւք խօսեցաւ ընդ նմա, խոստանալով նմա զբազում գանձս,
10 զպատուական ստացուածս, եւ զկին գեղեցիկ, «եթէ դարձցիս, ասէ, ի հաւատն մեր»:

Որում հաւատարիմ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր պատասխանի տուեալ ասէր. «Բարիքդ զոր խոստացար տալ ինձ՝ անցաւոր են, սուտ եւ ընդունայն. իսկ հաւատն իմ
15 ճշմարիտ է եւ սուրբ, զի ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ, որոյ ճշմարտութեանն եւ դուք իսկ վկայէք: Ա՛րդ՝ լուարնք ինձ. ես զԱստուածն իմ ոչ թողում, եւ զճշմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ»:

Իբրև լուան զպատասխան Գրիգորի՝ ասեն. «Բանդա
20 գուշեալ է այսօր. տարեալ պահեցէք, թերևս ի խելս եկեալ զգաստասցի»: Եւ տարեալ պահեցին զնա այն օր: Ի վաղիւն դարձեալ կացուցեալ զնա յատենի, հարցանէին բանիւք սպառնալեզր եւ խոստմամբ պարգևաց, թէ «Ուրանաս զհաւատն քո»: Իբրև ետես իշխանն զհաս
25 տատութիւն Գրիգորի ի վերայ հաւատոյ իւրոյ, եւ զհամարձակ պատասխանիս նորա, առաջադրեաց յայտնել զայն եպարքոսին. զոր զգացեալ խանութապանացն՝ ժողովեցան առ նա եւ ասէին, թէ «Քեզ յանձն եղև կատարումն գործոյս, եւ դու պարտիս բռնութեամբ ածել զնա ի հաւատ
30 մեր. յոր թէ ոչ յօժարեսցի դառնալ՝ արժան է մահու»:

Բազմապիսի բանիւք հաւանեցուցին զիշխանն լինել կամակից իւրեանց, որում եւ ասեն. «Յայտնեսլիր եպարքոսին, թէ կամի՞նք զԳրիգորն տանել ի հրապարակ քաղաքիս, եւ անդ հաշտութիւն ձգելով ընդ մէջ խանութա

պանացն և Անգղիացի պարոնաց՝ վախճան տալ գործոյն և մեք պատրաստ եմք սպանել զնա՝ յորժամ հասանիցի ի հրապարակն» :

Այսպիսի դաւաճանութեամբ և կազմեալ զխորհուրդ 5 իւրեանց, հանդերձ բազմութեամբն գնացին յատեան եպարքոսին, և անդ կրկնելով զաղաղակս իւրեանց և զբանս բողոքոյ, ասէին. «Պատանիս այս անարգու գտաւ օրինաց մերոց, և զհաւատակից մեր շուկամիջի գանեալ վիրաւորեաց, և ընդ քարշ էած զնա. և արդ եթէ հաճոյ իցէ 10 Տէրութեան ձերում, զի մեք ի յայլասեռ պատանոյ յայսմանէ զայսչափ անարգանս կրեսցուք, թողեալ լիցի իշխանութեան ձերում. իսկ եթէ ոչ, դատ արա ընդ մէջ մեր և դորա, և պահանջեա՞ զվրէժ օրինաց մերոց» :

Սոյն օրինակ աղմկայոյզ գանգատանօք մեծացուցաւ 15 նէին զդատն զայն, և խնդրէին յեպարքոսէ զհրաման վասն շրջեցուցանելոյ զԳրիգորն ի մէջ քաղաքին՝ ի տեսիլ ամենեցունց: Իբրև լուան զամենայն բանս նոցա, որք շուրջ զեպարքոսիւ կային բազմեալք՝ ամենեքեան իբրև վրէժ-խնդիրք օրինաց՝ ասէին. «Ոչ է պարտ նմա կեալ» :

20 Յայնժամ հրամայեաց եպարքոսն ծառայից իւրոց, զի զԳրիգոր կապեալ տարցեն ի հրապարակ քաղաքին, և գուն գործեսցեն թուլացուցանել զնա ի հաւատոց. իսկ թէ ոչ հաւանեսցի նա՝ յայտնեսցեն ինքեան, զի և ինքն զեկուսցէ Արքային զնմանէ. զայս հրամայեաց նա, զի անտե- 25 ղեակ էր զդաւաճանութենէ խորհրդոյ ամբոխին:

Յետ հրամանին այնմիկ մատուցեալ դահճաց մերկացուցին զԳրիգոր, թողով նմա միայն զչապիկ և զվարտիկ, և միջեցին զնա ի հրապարակն կոյս, գրոհ տալով ամբոխին շուրջանակի զնովաւ, որք ոչ դադարէին ահիւ սպառ- 30 նալեաց ահաբեկել զնա և ասել թէ «Դարձիր ի հաւատս Իսլամի. ապա թէ ոչ՝ քարկոծմամբ և սրախողխող մեռանիս ի ձեռաց մերոց». և զբազուկսն այնպիսի պնդութեամբ էին կապեալ ի յետուստ կողմանէ՝ մինչև արեանց հեղանիլ ի կապիցն. և գանեալ զնա հարկանէին, և կառափնա-

տէին զգլուխն ստէպ ստէպ հանդերձ այլ բազմապիսի
չարչարանօք: Եւ խոնեալ զնովաւ բազմութեանն յոյժ
յոյժ՝ շրջեցուցանէին զնա ի մէջ հրապարակին ի մէջ շու-
կայի քաղաքին, և ամենայն «ք յորդորէր զնա մերթ սպառ-
5 նալեօք և մերթ քաղցրութեամբ դառնալ ի հաւատոց:

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր արիական համբե-
րութեամբ տանելով ամենայն վշտացն՝ առ ամենեռեան
պատասխանէր համարձակ, ջատագով լինելով Քրիստոսա-
կան հաւատոյ, և ասէր. «Ի զուր կարծէք թէ ահացուցա-
10 նելով ձեր զիս մահուամբ, երկուցեալ իմ ի բանից անտի՝
ուրանամ զհաւատն իմ ճշմարիտ և զՏէր Աստուածն իմ
զՔրիստոս»: Առ այս բան նորա կրճտէին նոքա զատա-
մունս իւրեանց: Եւ տեսիլ կերպարանայ երանելոյն
զուարթ էր և պայծառ, և ոչինչ իւրք արուայայտէր զնշան
15 երկիրի կամ որտաբեկութեան՝ ի բանից սպառնալեաց
բազմութեանն ի շրջեցուցանելն զնա: Հասուցին ի խան
վաճառականացն Հայոց, որ մերձ էր մեծի հրապարակի
քաղաքին: Յանցուցանելն զնա անդէն, տեսեալ ծառային
Քրիստոսի զծանօթս և զդրացի համազգիս իւր՝ ասէր
20 ցնոստ. «Եղբանք, յաղագս հաստատ մնալոյ իմոյ ի վերայ
ճշմարտութեան հաւատոյ մերոյ՝ դուք մի ինչ երկբայիք.
զի ես ի տանջանս պատրաստ եմ և ի մեռանելս յօժարա:
Ձայն լուեալ քրիստոնէիցն եղելոց անդր, և տեսեալ զե-
րանելին Գրիգոր ի դառն կապանս տանջանաց, աղէկի-
25 ղեալ դառնակակիժ արտասուօք լային հառաչանօք:

Անցուցեալ դահճացն զՔրիգոր ընդ այն, հասուցին
ի մէջ մեծի հրապարակի քաղաքին, ուրանօր ի տեսանել
զնահատակն Քրիստոսի բազմութիւն այլազգեաց ի չորեք-
կուսէ հորդան տուեալ կուտէին: Անտի յառաջ վարեալ
30 տարան ի պանդոկն Շահի, որ է հանդէպ Դրամահատին,
և հանին զնա ի վերնադոյն կողմն նորա: Մերձեցեալ առ
նա աւագ խանութապան ոմն, և պատեալ զնովաւ այլոց
բազմութեանց, սկսաւ նա խօսել ընդ նմա քաղցրութեամբ
այսու բանիւք. «Ո՛րդեակ, դու մանուկ ես և նորահասակ,

«Իմնայեան ի մանկութիւն քո, և փրկեան զանձն քո, քանզի
«այսքան մահմետականք՝ որք ժողովեալք են ի վերայ քո՝
«ոչ թողուն զքեզ մեալ կենդանի. ուստի հաւանեաց բա-
«նից իմոց, և դարձիր ի մնլար օրինաց քոց, և մնւտ ի
5 «հաւատ Մահմեդի՝ որ բարի է և երևելի, որպէս և տե-
«սանես զամենայն մահմեդականս՝ որք բարգաւաճեալք
«են բարեկեցիկ կենցաղավարութեամբ, և զօրացեալք են
«թագաւորութեամբ, և ժառանգօղք են բարեաց աստի
«կենաց և հանդերձելոցն: Եւ արդ լուր բանից իմոց և
10 «ես կարգեմ զքեզ խանութապան, և յանձնեմ քեզ զե-
«րևելի կրպակն իմ, ընդունեմ զքեզ իբրև զորդի իմ,
«տամ քեզ զերեք հարիւր թումանն, զպատուական ստաց-
«ուածս, և զկին գեղեցիկ ի դատերաց մեծածեծաց զոր
«դու հաճիս»:

15 Եւ այլ պէս պէս բորութիւնս խոստանալով նմա,
բերին առ ժամն զվերարկու մի ազնիւ, և հանդերձ այ-
լովք կրպակատէ՝ բազմութեամբն ասացին նմա. «Ահա-
«ւառիկ քեզ նշան խոստման մերոյ. և արդ զգեցիր դու
«և մի յամառեալիր. և գնն համբուրեան զձեռն վաճառա-
20 «կանապետին»: Չայս ամենայն ասացեալ, ստիպեցին զնա
ընդունիլ զվերարկունս:

Այլ հաւատարիմ պաշտօնէին Քրիստոսի մերժեալ
զայն ի բաց, ի պատասխանի բանից նոցա ասէր. «Ի բա-
րութեանց այտի՝ զոր ինչ խոստանայք ինձ, չեն ինչ պի-
25 տոյ ամենեւին. իսկ թէ դուք կամիք զբարիս առնել ինձ,
արձակեցէք զիս կեալ իմով հաւատով. իսկ եթէ ի զուր
դատապարտելով զիս սպանանէք, դուք գիտաալիք»: Չայս
ասացեալ բանայր ինքնին զգօտին իւր, և բացեալ զփոր
իւր՝ ասէր. «Արարէք զոր ինչ հաճոյ է կամաց ձերոց»:
30 Իսկ դահիճքն յամեցուցանէին զմահ նորա, յուսով թէ
թերևս թուրացի նա ի հաւատոց իւրոց:

Կային անդ և ոմանք յուրացելոց Հայոց ծանօթք

6. տպ. Բարգաուաճեալք.

նորա. սորա ազգային բառիք խօսելին ընդ նմա և ասէին,
«Այժմ վասն փրկելոյ զանձն քո առ երես դաւանեան
զհաւատ նոցա, և յարձակիլդ գնան յայլ քաղաքս ի սահ-
մանս քրիստոնեայ Տէրութեանց, և անդ պաշտեան զհա-
5 ւատ քո համարձակ»: Զայս աղաչելով ասէին նմա:

Պատասխանէր նոցա երանելին Գրիգոր. «Մահս այս՝
որ այժմ հասեալ է ի վերայ իմ, յոր քաղաք և գնայ-
ցեմ՝ կնյ անդ, և հւր և իցեմ՝ պատահելոց է ինձ այն.
ընդէր ապա վասն առօրեայ կենաց իմոց կորուսից զճըշ-
10 մարիտ հաւատ իմ, և եղէց դատապարտեալ յատենին
Քրիստոսի յաւուր յահեղ վերջնում դատաստանին նորա»: Զայս ասելով Գրիգոր ցուցանէր զինքն ուրախ և զուարթ
վասն ի վերայ հասեալ ժամու նահատակութեանն իւրոյ,
զոր վկայէր գոյն երեսաց նորա, որ առաւել քան զառա-
15 ւել պայծառանայր ժամ ըստ ժամէ:

Իբրև անյուսացաւ բազմութիւնն այլազգեաց զդար-
ձէ նորա՝ մի ոմն ի նոցանէ եհար ուժգին գաւազանաւ զթի-
կունս նորա. զոր տեսեալ բազմութեանն, գրոհ ետուն ի
վերայ նորա և ի բարձրաւանդակէ անտի գլորեցին զնա
20 ի վայր. և մի ոմն ի նոցանէ մերկեալ զսուր իւր եհար
ի մէջ կրծոց նորա. իսկ այլ արանցն կորզեալ զնա ընկե-
ցին ի սենեակ մի խանին և փակեցին զդուռն, զի խնա-
յէին սպանանել զնա, յուսալով թէ մարթ իցէ յետ այնր
որսալ զնա. ուստի յարտաքուստ ասէին նմա. «Այժմ հա-
25 ւանեաց բանից մերոց, զի ապրեսցիս թերևս»: Իսկ նա
ի ներքուստ արիական սրտիւ խոստովանէր զՔրիստոս Աս-
տուած:

Զայն լուեալ ամբոխին՝ աղաղակեցին մեծաձայն և
դիմեցին ի վերայ ոնեելին, կործանեցին զդուռն, և հոր-
30 դան ետուն ի ներս: Անդ մի ոմն ի նոցանէ եհար սրով
զերես նորա և այլք սրով ծակոտէին զանձն նորա. կէպն
քարաձիգ լինէին, որոց շառաչուն զինուց, աղաղակ քա-
րաձգողաց զմերձ կացոզան պակուցանէին անհւ: Իսկ
սրբոյն յարիւն թաթաւեալ՝ զտեղին այն ոռոզանէր նո-

վաւ: Ընդ այն աղիողորմ տեսարան ոմանց յայլազգեաց ի գուլթ շարժեալ ողբային, և զարմացմամբ հարցանէին զիրեարս, թէ «Տեսեանլ էիք այսպիսի ինչ»: և անգոսնէին զթոյլտուութիւնն դատաւորայ:

- 5 Յայնմ ժամու ոչ ոք գտաւ անդ յազգէն Հայոց, զի ամենեքեան առ ահի խոյս տուեալ էին ի տեղուջէն յայնմ մանէ: Բայց Հայ մի զգեցեալ զգգեստ տաճկաց, կայր անդ մերձ սրբոյ նահատակին և տեսանէր զհանդէս կատարմանն նորա: Յետ թափելոյ ի նա զգորութիւն վրէժխնդ-
- 10 րութեանն իւրեանց՝ ընկեցին զնա ի մէջ խանին. և ի նսեմանալ յաւուրն՝ կապեալ զպարան յոտից նորա, ընդ քարշ ածեալ տարան զերանելին ի հրապարակ քաղաքին և ձգեցին ի տեղւոյ մահապարտ սպանելոց: Հայն՝ որ կայր առ սրբոյն ի հանդիսի նահատակութեանն նորա, յայնմիկ
- 15 գիշերի տեսանէ զերանելի նահատակն Գրիգոր՝ որ երեւեալ ինքեան տայր զվառեալ մոմեղէնս, սրում և ասէր թէ «Ահաւասիկ առեր զինդրելին քո»: սրոյ զարթուցեալ ի քնոյ՝ դահանայր զՏեսառնէ:

- Յայնմ գիշերի Հայք կալան զչորս այլազգի պահա-
- 20 պանս վասն մարմնոյ նահատակին՝ մինչև ցլուտանալ աւուրն. որք ի նմին գիշերի տեսանէին զի լոյս մեծ ծագեալ և շրջապատեալ կայր ի վերայ բոլոր մարմնոյ սրբոյն, որք ընդ լուսանալ առաւօտուն՝ պատմեցին քրիստոսնէիցն և մահմտականացն:

- 25 Լուեալ եպարքոսին զամենայն անցս և զժագիլն լուսոյ զնովաւ, վազվաղակի ի լուսանալ աւուրն առաքէ զհեծեալ առ քրիստոնեայսն Ջուղայու՝ պատուիրելով զի վաղվաղակի եկեալ բարձցեն զմարմին նորա. և ինքն ստրջանայ վասն մասնելոյ զնա ի ձեռս բազմութեանն:

- 30 Եկեալ Հայոց բարձին զմարմին նահատակին Գրիգորի ի հրապարտկամիջոյ քաղաքին, և տարեալ յերևան թաղն՝ ի սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցի տեղւոյն՝ ամփոփեցին զերանելի մարմին նորա մեծաւ փառօք: Ի հասուցանելն զնա անդր՝ Հայք դառնակակիծ արտասոււք ողբային և համ-

բուրէին զսուրբ մարմին նորա ջերմեռանդ փափագանօք:
Իսկ ոմանք որք ի սէր նահատակին մնացին առ զերեզ-
մանն նորա՝ տեսին ի գիշերին զպէտպէս նշանս, զորս
պատմեցին ի լուսանայ առուրն:

5 Արդ այսպիսի բարի մահուամբ կատարեցաւ նահա-
տակն Քրիստոսի երանելին Գրիգոր, յութերորդ ամի թա-
գաւորութեանն շահ Սուլթան Հօսէյնի, ի թուականին Հա-
յոյ ՌՃԾԳ (1703), ի 20 Յուլիսի ամսոյ, ի տօնի սրբոյն
Ներսիսի Հայրապետին և Խաղայ եպիսկոպոսին:

10 Գերեզման նորա կայ առաջի սեղանոյ Մաարան կամ
Ամառան եկեղեցւոյն Երևանայ թաղին՝ սովին տապա-
նագրով:

Նահատակ վան Քրիստոսի՝ որդի Ասադդի,
Գանձ կայ եղեալ ասա ի շիրմի,
15 Նշխար մաքուր պատուականի
Ումեմն մանկան նահատակի,
Որ էր ամաց տասն և ութի,
Առոյգ տեսեամբ յոյժ բաղձալի,
Որ սուրբ Գրիգոր վերաձայնի:
20 Նման եղեալ զուարթնոյն մեծի,
Սրախողխող ճգամբ մեծի,
Եւ մարտիրոս ի դարս վերջի,
Դառն և դժնեայ ամանակի,
Կատարեցաւ մահուամբ բարի,
25 Անուշահոտ բուրմամբ խնկի,
Միշտ առաջի կայ Քրիստոսի,
Բարեխօսէ իւր յիշողի,
Եւ զյիշատակն կատարողի:
Ի թուոջ հայկազանի

6. տպ. յութերորդ. 8. տպ. 1153 փխ. ռճժգ. 13. տպ. Ասադդի,
որ անշուշտ տպագրակոն սխալ է. ուղղեցինք Ասադդի. ասադ (աս)՝
արարերէն նշանակում է Առիւծ (հմտ. Ասլան, Լիոն, Ղևոնդ յատուկ
անունները):

ՌՃ յիսներրորդի,
 Ի թիւս երիս մակադրի,
 Ի վերայ միւս յարելինի.
 Յուլիս ամսոյ էր երրորդի,
 Եւ տօն էր մեծ ներսէս հայրապետի.

5

Մինչև ցայսօր պատուի ի Զուղայեցւոց գերեզման նորա իբրև գերեզման սրբոյ և նահատակի. վասն սրոյ բազում հիւանդք՝ մանաւանդ կանայք՝ արկանեն զլուր ի վերայ տապանաքարի նորա և ըմպեն ի ջրոյ անտի. և 10 բազումք ըստ հաւատոց իւրեանց ընկալնուն զբժշկութիւնս

Յիշեալ վկայաբանութիւնը քաղած ենք նոր Զուղայու պատմութիւնից, Ա. էջ 210—221, գլուխ ԻԲ, «Նահատակութիւն Քրիզոբի խոտոտվանող վկային Քրիստոսի, որ հոտարակապէն կոչի Լոյս Քրիզոբ, եղբւրոյ ի ժամանակ շահ սուլթան Լոսէյնի, յամի 1703:» Նոյն տեղը, էջ 221, ծան. 3 ասուած է թէ «Բնագիր պատմութեանս էր տեսարակ մի վտորկի, որոյ պատմօղն ոչ էր յայանի. այլ էր ժամանակակից, և թերևս նոյն ականատես Լոյն՝ որ ներկայ էր ի ժամ նահատակութեանս Քրիզոբի: Շարադրութիւնն էր խառն ու շփոթ:» Յարութիւն Թ. Տէր Յովհաննէանց (նոր Զուղայի պատմութեան հեղինակը) էջ 220 դնում է հետևեալ ընդարձակ ծանօթութիւնը՝ իւր կողմից.

«Աւանդութեամբ այլազգ պատմի այս պատմութիւնն. զի ասի թէ յանցանելն Քրիզոբի յաւուր միւսմ ի շուկային, քղանցք հանդերձի նորա անկանեն ի վերայ շուշայի (զոր ապակէգործն զիգեալ ի կողով անցուցանէր անդէն վասն վաճառելոյ) և լինին պատճառ անկանելոյ այնր յերկիր և բեկանելոյ. յայտմանէ առիթ աւեալ այլազգեացն, և հարեալ ի գեղեցկատեսիլ կերպարանաց նորա խռնին զնովաւ և բռնագասեն զնա դառնալ յօրէնս իւրեանց, զոր ոչ յանձն առեալ Քրիզոբի, ասեն, նահատակի: Ինձ հաւանական

3. սպ. հարելինի.

Թուի յաւէտ վերոյգրեալ պատմութիւնն, զի անհա-
ւասալի է թէ վասն դոյզն պատճառի բեկանելոյ շու-
շայի իմիջ լիցի այնչափ բռնադատութիւն՝ մինչև ի
մահ անդր ածել զվախճան գործոյն, թէպէտ և ի քա-
ղաքի յորում թագաւորեալ իցէ բռնութիւն: Իսկ
վերոյգրեալ պատմութիւնն որոյ քրօղն է ժամանակա-
կից՝ յաւէտ ստուգապատում երևի ըստ յարմարու-
թեան գործոյն զոր պատմէ: Յուսամ զի վուուու-
նարիւն երիտասարդք զգուշացեալ յայսմանէ ուսցին
չտալ աւիթ այսպիսի կատաղութեան կրից այլազ-
գեաց, զի մի՛ և ինքեանք մատնեսցին ի նմանօրինակ
փորձանս զբարտութեան:»

Ամբողջութեան համար մէջ ենք բերում նաև
հրատարակչի երկրորդ ծանօթութիւնը (էջ 220), այս-
պէս. «Ահա՛ քեզ նկարագիր բողոքոյ խառնիճաղանճ
ամբոխի այլազգեաց, որք զգածեալք իցեն կատաղու-
թեամբ, զոր ճարտար նկարագրէ առաջին պատմօղն-
(թէպէտ ճապաղ բանիք), որ և հառատտէ զժամա-
նակակից լինելն իւր անցիցն այնմիկ:»

ՍՈՆԵՊ ՌԲԵՏՆԵՑԻ

† ՌՃԿԿ = 1715 հոկ. 17

Յարմարեցից ճառս վկայաբանութեան սրբոյն Սահա-
կայ նոր վկային, որ վկայեաց վասն Քրիստոսի ի մէջ խու-
ժադուժ ազգին: Սա էր մանուկ ամաց եօթնևտասնից, յեր-
կրէն Գողթնայ, ի գեղջէն Բրուտու: Գայ ի սահմանս Ղրի-
5 մու՝ ի պահնորդ քաղաքն Թուրքաց, որ կոչիւր ամենայն
լեզուաւ Աղախ, վասն վաճառականութեան, զհետ
իւրոյ մերձակայի: Սա լեալ դիմօքն գեղեցիկ, ալ-
օքն վայելուչ, հասական երևելի, տեսլեամբն ազ-
նուադոյն, նախանձին ազգն անօրինայ վասն գեղեց-
10 կութեան և դիմացն, հնարին հնարս չարութեան, և ասն
ընդ միմեանս. «Զի՞նչ արասցուք մանկանս այսօրիկ՝ զի
դարձցի յօրէնս մեր, և զհետ մեր եղիցի»: Խրատատօն
ամենայն չարեաց սատանայ խրատէ զնոսա. ասն. «Հնա-
րեսցուք այսպէս և կացուցուք վկայս, թէ սա խոստա-
15 ցաւ պաշտել զօրէնս մեր և ուրանալ զիւրն. այսպէս
վկայեսցուք առաջի դատաւորաց և մեծամեծաց»: Եւ հա-
ճոյ թուեցաւ բանս ընդ միմեանս՝ զոր խորհեցանն խոր-
հուրդ չար, և ոչ կարացին հաստատել, ըստ ասողին:

Մինն ի խորհրդակցաց դնայ առ դատաւորն և ասէ՝
20 թէ «Սա խոստանայ զօրէնս իւր ուրանալ և դառնալ յօ-
րէնս մեր, և ոչ առնէ. զի՞նչ պարտ իցէ առնել նմա»:

Ասէ դատաւորն. «Կամ դառնալ պարտ է յօրէնս մեր, և կամ սրով մեռանել»:

Ասէ անօրէնն. «Մանուկ մի է ասա ազգաւ հայ՝ յերկրէն արևելեան, խոստացաւ պաշտել զօրէնս մեր, 6 այժմ՝ ուրանայ»:

Յայնժամ կոչեցին զսուրբ մանուկն յատեան Յուսուֆ ամիրային. և կացին սուտ վկայքն՝ որպէս խորհեցանն, վկայեցին թէ ճշուաք ի դմանէ որ ասէր, թէ յօրէնս ձեր դառնամ»:

10 Եւ այց ամիրայն ցտուրբն Սահակ. «Իրաւի է զոր զքէն ասեն դոքա»:

Յայնժամ լցեալ մանուկն Հոգևոյն սրբով, շարժեալ ի խնամոց վերնոյն, ի բաց ունելով զերկիւղն սնտոի, ան- վեհերապէս խօսեցաւ քաղցրաձայն բարբառովն. «Ա՛մի- 15 ըայ, ոչ գիտեմ զդոքա, և ոչ ճանաչեմ. և զոր խօսինն ևս չգիտեմ. բայց միայն զՔրիստոսն գիտեմ և ոչ զայլ ոք»:

Քանիցս անգամ դարձուցին զբանս սուրբ մանկանն, մանուկն անվոփոխ ունէր զդաւանումն որ առ Քրիստոս: 20 Յայնժամ դատաւորն գրեաց զբանս սուտ վկայիցն, և հրամայեաց արկանել զսուրբն Սահակ ի բանդ: Ամենայն օր կացուցանէին առանձինն, ողորէին և խրատէին, և նա շնորհօքն Քրիստոսի անշարժ կայր ի հաւատս և ի դաւա- նումն ի Քրիստոս:

25 Եւ յերշորդում աւուրն արար մեծ հանդէս հրապա- րակաւ Իւսուֆ ամիրայն՝ որ էր իշխանաց իշխան, հան- դերձ դատաւորօք և այլ մեծամեծօք: Զգովելի մանուկն հասին ի բանտէն, խոնարհ ունելով զգլուխն, և կացին սուտ վկայքն: Դարձեալ զնոյն բան առաջարկին, թէ խոս- 30 տացաւ զօրէնս մեր պաշտել և զիւրն ուրանալ: Մանուկն երանեալ կայր որպէս գառն ի մէջ յարնակոյտ գայլոց, և զՔրիստոս դաւանելոյ ոչ դադարէր:

Ասէ ամիրայն ցտուրբ Սահակ մեղմ մեղմ. «Մանուկ, լուր զոր ասեմ. ահա վկայեն վկայքն քո. զբանս վկայիցն

գրեալ է. եկ որդի, դարձիր յօրէնս մեր, և տամ քեզ պարգևս բազումս, և զշնորհս գտցեն առաջի իմ, և զքեզ ինձ որդեգիր արարից, ապա թէ ոչ՝ կտտամահ առնեմ զքեզ»:

5 Թայնժամ մանուկն հոգիաւրնկալ ասաց. «Ո՛չ այդպէս, ամիրայ, եթէ մեռանել ևս հասանիցէ՝ որպէս ասեսդ՝ ոչ ուրանամ զՔրիստոսն իմ. քանզի զնա գիտեմ և ոչ զայլ ոք. դոքա ուրք վկայեն վասն իմ՝ սուտ վկայեն. ես ոչ ճանուչեմ զդոքա»:

10 Եւ ոչ կարացին կասեցուցանել ի հաւատոյն զոր հաստատ ունէր անդրդուելապէս. քանզի հիմն ի վերայ վիմի էր, և ոչ կարացին հեղեղքն անօրէնք ստնանել և յատակել, այլ մնայր անսասան. Փառք բարեբարին Աստուծոյ»:

Եւ դարձեալ հրամայեցին արկանել զսուրբն ի բանդ. 15 և անսուաղ պահէր զինքն և ոչ ուտէր զկերակուր նոցին. և քրիստոնեայքն տալ ոչ կարէին. այլ կամաւ էր անսուաղութիւն նորա մինչև եօթն օրս Ամենայն օր ահացուցանէին զեղանելի սուրբ վկայն, թէ «Ահա վաղիւն հատցեն զգլուխ քո». զայս առնէին վասն ահի մանկանն՝ որ ուրա- 20 նայ. իսկ նա ևս առաւել պնդէր և զօրանայր. Եւ կոչեաց դատաւորն զմի առաջակայլոցն քրիստոնէից, և առէ. «Ասացէք ցմանուկն, թէ այսպէս ասէ դատաւորն, միայն թէ ուրանայ և գնայ յիւր աշխարհն, և պաշտէ զհաւատոս իւր»:

25 Եւ զայս բան դատաւորին ծանուցին սուրբ մանկանն. և նա ոչ էառ յանձն, ասելով. «Թէ սպանցեն զիս վասն Քրիստոսի՝ պատրաստ եմ և ոչ ուրանամ»: Եւ եկեալ ծանուցին զբան սուրբ մանկանն՝ դատաւորին, թէ «ոչ առնու յանձն զոր ասացեր»:

30 Եւ հնարեցին զայլ հնարս. գրեցին զվճիռն մահուն, և զհրաման ամիրային և զսուրբ առաքեցին սու սուրբ վկայն Քրիստոսի, մինչդեռ ի բանսին էր. Ասեն ցսուրբ մանուկն. «Ահա վճիռն մահուն քո և հրաման ամիրայի, և ահա սուրն»: Զայսոքիկ եգին առաջի սրբոյ վկային, և

նա ոչինչ ասաց. զայս միայն՝ թէ պատրաստ եմ մեռա-
նել վասն անուանն Քրիստոսի: Եւ զայս ծանուցին ամի-
րային, թէ ոչ ինչ երկեալ, ոչ ի հրամանաց ձերոց և ոչ
ի սրայն:»

8 Եւ ի յեթններորդ գիշերն շատ չարչարեցին զսուրբ
վկայն Քրիստոսի. մինչ երկաթեայ ունելեօք փետտեցին
զմաւինն: Եւ յեթններորդ աւուրն յերրորդ ժամուն՝
զգլուխ զօրուն՝ սր էր մեծ իշխան և զօրավար, և նա իւ-
րև զբազան ահագին կատաղեալ՝ կամեցաւ ևս դատ առ-

10 նել սուրբ մանկանն. ոչ հանդուրժեաց ի դատարանին.
առնել, այլ ել ի հրապարակն փողոցին, և նստաւ յա-
տենի, և ժողովեաց զզօրս իւր զամենայն: Եւ կոչեաց
զգլուխ զօրուն ի նոյն ատեանն, զդատաւորքն, զմեծամեծքն
ամենայն. և եղև մեծ դրդումն ահագին. և ամենայն
15 ժողով քաղաքին կուտեցան համանգամայն, հաւատացեալք
և անհաւատք, և ամենայն եկքն ի միասին:

Իլուխ զօրուն հարցանէ ցդատաւորն. «Ձինչ արասցուք
մանկանս այսոյիկ՝ եթէ ոչ դարձցի յօրէնս մեր:»

Ասէ դատաւորն. «Ըստ օրինաց մերոց պարտ է կամ՝
20 դառնալ յօրէնս մեր, կամ սրով մեռանել, որպէս գրե-
ցաւն ըստ վկայիցն:» ապա... և հրամայեաց... «զօրէնս
մեր որպէս խոստացարն:»

Պատասխանեալ մանուկն ասէ. «Քաւ լիցի ուրանալ
զՔրիստոս իմ և դառնալ յօրէնս ձեր:»

25 Եւ ասէ գլուխ զօրուն. «Թէ դարձցիս յօրէնս մեր՝
բազում ոսկի տաց քեզ և շատ բարութիւնս. ապա թէ
ոչ դառնաս՝ մահու մատնեմ զքեզ:»

Եւ երանեալ մանուկն բացեալ զշնորհալի բերանն՝
ասէր. «Ո՛չ ուրանամ զհաւատ իմ. ձեր ոսկին ձեզ լիցի.
30 պատրաստ եմ եթէ մատնես զիս մահու:» Ծիծաղեաց
զնորք ըստ ասողին, զօրացեալ յԱստուծոյ. և ոչ ի գան-

21. կէտադրեալ պակասնորի համար ի ծանօթագրում է թէ պա-
կասէին յօրինակի մերում իբրև չորս տողք. ըղձալի է՝ որոց ունիցին-
նալ օրինակ՝ լնուլ զթերին:»

ձուցն պատրեցաւ, և ոչ ի սրոյն երկեալ, այլ յաղթեաց
երկուց կողման. ցածեալ առաջի նորա ամենայն՝ որ ինչ
յաշխարհին էր, ըստ Դաւթի. այլ խաղայր ցնծալով մա-
նուկն հոգւով. ընդդէմ եկաց ճակատուն, պնդելով վանէր
5 զախոյեանն չարին:

Յայնժամ ասէ գլուխ զօրուն ցղատաւորն. «Ահա ոչ
դառնայ. հատ զվճիռն մահուն»: Յայնժամ եհատ դատա-
ւորն զվճիռն: Եւ ել յտիւն զգլուխ զօրուն, և հրամայեաց
ասելով ստասկագոյն ձայնիւ. «Մերկացուցէք զդա և սպա-
10 նէք»: և չար զինուորքն մերկացուցին և զձեռս յետս կա-
պեցին:

Ո՛վ երանեալ մանուկ. զայդ մեծ պատերազմ ուստի
ուսար. կամ ո՞ ցոյց քեզ. զիմորդ իշխես զայդ առնել. ո՞ւմ
վասն մերկանաս. ո՞ւմ վասն կապեցար. ո՞ւր գնաս. քանզի
15 յիշատակ մահուն դողացուցանէ զմեզ. փոխանակ կաթին
բաժակ մահո՞ւ ըմպես: Երանելի վկայն Քրիստոսի լցեալ
անապական գինեալ, զխորհուրդ անօրինացն որպէս կաւ
գոծհաց կոխէր ճմլէր և նկուն առնէչ. մերկացաւ, զի
մերկ ընդ անմարմին թշնամւոյն կուռէր. երկնաւոր ար-
20 քային հաճութեան կամաց զինու պսակեալ. այսինքն վա-
հանն հաւատոյ, սաղաւարտն յուսոյ, աւետարանական
ամրավերարկուն, իբրև զկօշիկ դարչապարացն ունելով
զնայր աներկիւղ կոխելով զօձս և զկարծիճս, և զամենայն
խորհուրդս չարին. զհետ մտեալ հետոցն Քրիստոսի՝ յօ-
25 ընէր և կաղմէր զպատերազմն. վառէր անշիջանելի վառ-
մամբ սիրովն Քրիստոսի. ոչ գիտաց զինչ է գան, զինչ է
տանջանք, զինչ է երկիւղ, զինչ փառք. այլ զՔրիստոսն ի
վերայ ամենայնի լաւ և բարձրագոյն համարեցաւ, որպէս
առաջին մարտիրոսքն:

30 Եւ իբրև տարան ի տեղի կատարման՝ հանդէպ դրան
ամիրային, զինչ ի սպանդանոց զորովն Քրիստոսի, մերկ,
ձեռս յետս կապեալ, ոչ ինչ խօսէր, այլ զմայեալ էր բա-
ժակաւն մահուան. յայսկոյս և յայնկոյս հայելով ի դուրժ
չարժէր զամենեսին: Ամենայն ազգ ժողովեալ հայէին

զկատարումն սուրբ վկային. Թուրքաց, Թաթարաց, Հայոց
և Հսօռմոց և Ռուսաց, Եւ դահիճն իբրև վերացոյց զսուրն՝
Թէ հասցէ զգլուխ սուրբ մանկանն, յայնժամ դողումն
Եմուտ ի նա, և ոչ կարաց հատանել զպարանոցն, այլ ընդ
5 մերկ թիկամքն եհար և ճեղքեաց, և ել արիւն շատ: Եւ
սկսաւ երանելին արասսուել. քանզի զարտասուս ընդ
արեան խառնէր:

Ո՞վ կարացէ զազէսս սուրբ մանկանս պատմել. ո՞վ
սքանչելեացս լուր. ո՞վ հիացման արժանիս Եւ մի սփն ի
10 գինուորացն ձայնեաց առ դահիճն՝ իբր ի գուլթ շարժելով.
«Ո՞վ անիրաւ, ընդէր չարչարես. արագ հարա: Այլ և վե-
րացուցեալ դահիճն զսուրն՝ Թէ հասցէ, և ոչ կարաց ի
դուլմանէն. ընդ ականջն հանդերձ երեսօքն էառ, և եղև
մանաւին արեամբ ներկեալ. և ոչ ինչ խօսէր, որպէս դառն
15 նշումին, այլ զարտասուս ընդ արեանն հեղոյր: Յայնժամ
ամիրայն ոչ կարաց տանել զաղէտն. ձայնեաց ի պալատէն
տակելով, Թէ «Իբրև զոչխար զենեան»: Յայնժամ դահիճն
իբրև զոչխար զենեաց: Դարձաւ դահիճն՝ զսուրն եղ ի
գետինն. քանզի այնպէս ահագին ձայն զարհուրման ել ի
20 սրայն, որ ոչ կարացին զձայնն տանել որք մերձն էին.
Փախեան ամենեքեան յերկիր ընկնելով. և սկսաւ անձրև
մանրամաղ տեղալ, ևս և զօրանալ սաստկագոյն զերիս
տիւս և զերիս գիշերս. զի մի պատուական արիւն սուրբ
վկային լիցի կոխան անօրինաց, այլ լուացեալ ջնջեաց
25 յերկրէ. և քնաց մարմին սուրբ վկային անթաղ. և հրա-
մայեաց դատաւորն զմարմին սուրբ վկային ընկենուլ ի
գետն մեծ որ կոչիւր Թէն (Տօն):

Այլք երկիւղածք և աստուածապաշտք գնացին առ
դատաւորն և ետուն դրամս բազումս, և առին հրաման
30 Թաղելոյ: Եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ մարմինն սայլիւ՝
ի դիրն հանդստեան, տեսին անօրէնքն զի կանգուն կայր
սուրբ մարմինն ի մէջ սայլին. հիանալով յետս դարձան.
քանզի այնպէս երևեցաւ յաչս նոցա: Եւ եգին ի տապա-
նին սաղմոսիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք. և

- յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. ի տեղի կատարմանն մինչև ի դիրն հանգստեան՝ լոյսն ծիրանագոյն կամար կապեցաւ ի մէջ սաստկագոյն անձրևին, ակներև ամենեցունս։ Այր ոմն քրիստոնեայ և աստուածապաշտ՝ բամպակով
- 5 էառ զսուրբ արիւն վկային, և ետես ի գիշերին ի տան անդր իբր զկրակ անբոց։ Գիշերապահքն քաղաքին տեսին զլոյսն ակներև. եկեալ պատմեցին քրիստոնէից, աւետիս տալով, թէ տեսաք զլոյսն բոցաճաճանչ ի վերայ մանկանս. և երանեցին քրիստոնէից զհաւատոյ պայծառութիւնն։
- 10 Ի թուականիս հայոց ՌՃԿԴ ի հոկտեմբերի Ժէ, կատարեցաւ սուրբ վկայն Սահակ, ի փառս Քրիստոսի օրհնելոյն. ամէն։ Ի ձմարայնի զբաղեալ սուղ ժամանակի՝ երևեցաւ վարդ մի փթիթ և զարմանալի և անուշահոտ, որ ելից զտիեզերս ամենայն։ Քեզ աւետիս երկիրդ Գողթ-
- 15 նաց, և ուրմիս լեր, որ ունիս արմատս բարութեան և ճիւղս օրհնութեան. ուրմիս լեր երկիրդ Արիւն, որ թռեաւ յարևելից ակ մի պատուական, և հանգեաւ ի քեզ։
- Ենորհիւ հեղման սրբոյ արեան վկայիս, Տէր Յիսուս, թող զյանցանս զպարտիս զյարմարողի ճառիս, Կաֆա-
- 20 յեցեոյ Ստեփանոսի տրուպ յետին բանասիրի։

Յիշեալ վկայաբանութիւնը հանում ենք Սիսականից, որ էջ 345 նահատակիս մասին համառօտիւ խօսելուց յետոյ, էջ 528, ասում է. «Սահակ Բուհրութեցի մանուկ նահատակ. — ծանուցաւ յոտը ի շատէ ի տեղագրի հայրենեացն՝ նահատակութիւն մանկանս այլ չքնաղ առաքինութիւն նորին և սրտաուսչ ողորմամահութիւն, նա և զգայուն պատմաբանութիւն ականատես գրողն, մեանդամայն և ցարդ բազմաց զանխուշն մնալ հռչակելի դիպացն, արդեօք և արեւլական գոչումս արեանն ընդ յիսուսականին հնգաբանելոյ, պահանջեցին զլիակատար հրատարակութիւն վկայաբանութեանն։ Ի վերնագրին անուն գեղջն յաւելմամբ ն տառի՝ կարծեցուսցէ Բրթւտն կ.սմ Բորտան,

ի կարգին Բրուտո այլ զի ի Գողթն ծանօթ է միայն
Բուհրուտ, աներկբայ սա է համարելի հայրենիք վիա-
յին:» Այս տողերից յետոյ մէջ է բերուում մեր արտա-
տպած վիպաբանութիւնը՝ հետևեալ վերնագրով.
«Նահատակութիւն նոր վիպին Քրիստոսի Ս Սահակայ
Բրուտնեցոյ:»

Վիպաբանութեան հեղինակն է Ստեփանոս Կա-
ֆայեցի, տես վերը էջ 558, տող 19-20:

ՍԵՄՈՒԷԼ ՄՈՆԻՏՐՏՈՒ

† ՌՃՀԲ - 1723 յուլիս 15 գշ.

Սոյն նահատակի տապանագիրը միայն ունինք մեր ձեռքում, արտագրուած Գօսեանի Հայք Ե Զմիւռնիա և Ե շրջակայս աշխատութիւնից, հաս. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 89, այսպէս՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱ-
ՆԻՍԱՑԻ ՆԱՀԱՏԱԿ
ՍԱՄՈՒԷԼԻՆ. ՋԵՐ-
ՄԵՌԱՆԳ ՀԱՒԱ-
ՏՈՒՎ ԳԼԹԱՏԵՑԱԻ.
ՍԱՌԻԻ Ե ՏԵՐԵՂԵԱ-
ԻՆ. ՌՃՀԲ ԹՐՈՒՅԻՆ
ՅՈՒԼԻՍԻ ԺԵ. ՕՐՆ Գ
ՇԱԲԹԻ.

Գօսեան, նոյն էջ, ծան. 1 ունի նաև հետևեալ տեղեկութիւնը. «Նահատակիս գերեզմանաքարին վերի երկու անկեանց կողմերը խողովներ փորուած են: Զմիւռնացի թէ՛ հայ և թէ՛ յոյն ժողովուրդը սովորութիւն մ'ունի, երբ ջերմէ կը բռնուի, տեղական հողէ ստիտը մ'առած, զանգաղատան աշտարակին տակը գտնուած ջրհորէն ջուր լեցընելով, կու գայ այն խողովներուն մէջ քեչ մը կը լեցընէ, կը չոքի կը խմէ քեչ մը և յետոյ սովորը կը դարնէ գերեզմանաքարին վրայ կը կոարէ և կը դառնայ տունը: Այսու կը յուսայ և կը հաւատայ թէ ջերմը գինքը կը թողուս:»

Տապանագրիս մէջ յիշուած թուականը անորոշ է. ԹՃԼՔ յուլիս 15, ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է քրիստոնէական 1723 յուլիս 15-ին. բայց այս օրը երեքշաբթի չէ գալիս, ինչպէս ասում է տապանագիրը, այլ երկուշաբթի. նոյն օրը 1722-ին կիրակի է գալիս, 1724-ին չորեքշաբթի, 1725-ին հինգշաբթի, 1726-ին ուրբաթ, և առաջին անգամ միայն 1729-ին է որ յուլիս 15-ը երեքշաբթի է գալիս:

ԽՈՆՈՒՄ ՎԿՈՅՈՒՆՅԻ

† ՌՄԴ = 1755 մայիս 3 ղ՝.

Տաղ ի վերայ արքունոյ կոռսի՛ն՝ որ անուռն անրա կոչի
 Խանու՛մ, որ ի Թոռի՛ն Հայոց ՌՄԴ.ին եւ ի ամսոյն մա-
 յիսի Գ, օրն չորեքշաբաթի անհատակեցաւ փասն անուռանն
 Քրիստոսի եւ ի գառառի՛ն Յագրեւանդո՛ւ՝ որ Վաղարշա-
 5 կերտ, որ այժմ՝ ասի Արաշկերտ:

Պարծանք՝ Հայոց, սրբուհի կոյս,
 Սուրբ նահատակ վերջի դարոյս,
 Զխաչն Յիսուսի բարձեր ի յուս,
 Ի փառս մըտեր անտարակոյս:
 10 Սրբուհի Խանում նահատակ,
 Սրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

Օտար ազինքն այս կենցաղոյս,
 Խորհեցան բեզ առնել կորոյս.
 15 Ասեն ձեկ, լեր մեր աղանդոյս,
 Եւ փառակից փառաց մերոյս:

2. Յ ի Թվին. 3. Յ դ. չբթի. | Յ անվանն. 4. Յ բագրեվանդու. |
 վերնագիրը է այսպիս տաղ սրբուհի կուսին որ անունն նորայ կոչի խա-
 նում ... (այսպիս կե). 8. Յ ի յոյս. 9. է ի փառքս մտեր անարատ
 կոյս. | Յ անտարայկոյս. 12. է տանջանքդ. 14. է խորեցան.

Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

5 Ղամբարաբար դու փայլեցար,
Եւ սիրով Փլքկչին վառեցար.
ԶԲրիստոս Աստուած դաւանեցար,
Սուրբ կուսանաց հետեւեցար:
Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
10 Տանջանքդ անպատում:

Որժամ առեալ ըզքեզ տարան
Ի այն տեղին քօ կատարման,
Բազում պարգևքս խոստացան,
Թէ չլեր կրօնին մերոյ հաւան:
15 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

Սարսըռելի չար տանջանաց,
Համբերեցեր ըստ Հռիփսիմեանց.
20 Ո՛չ հաւանեալ նոցին խոստմանց,
Արժաթ սկոյ, ունայն փառաց:
Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

25 Էտես բարբարոս չար գազանն,
Զի ոչ եղեր իւրեան հաւան.
Զիւր սուրն ի պատենէն էհան,

1. բարս սնորի վերջն եղած սըրբուհի խանում ... երասողերի սեղ՝ թէ
մեռագրաց մէջ գրուած է միշտ «սըրբուհի խանում ...» (երկու բառ). 4. է
ղամբարափայլ. 5. է դու վառեցար. 13. թ պարգեւքս. 14. թ կրօնին
փիւ. կրօնին. 19. թ հռիփսիմեանց. է հռիփսիմեանց. 20. թ կամաց
փիւ. խոստմանց. 21. է յունայն. թ յոյնան. 25. թ գազան. 26. թ որ
փիւ. դի. 27. թ իւր փիւ. դիւր.

Խոցեաց ըզկող ք՞ պատուական։
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում։

5
 Բամեալ դահիճքն ի միասին,
 Շուրջանակի պաշարեցին.
 Զկատաղութիւն չարին լըցին,
 Անդամ անդամ յօշոտեցին։
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 10
 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում։

Եղև այլազգեաց տըրտմութիւն,
 Եւ մեզ Հայոցս սւրախութիւն,
 Թուլասրտից հաստատութիւն,
 15
 Թերամըտաց ամօթ իսկոյն։
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում։

Յամաբեցեալ Հայոց ազգին
 Բարեխօսեան դու քաղցրագին,
 Յիսուսի և մօրն իւր կուսին,
 Փոքր ի շատէ տէր Պօղոսին։
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 20
 Տանջանքդ անպատում։

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն Վիեն-
 նայի Միլիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 156
 (—3) և թիւ 412 (—7) ձեռագրերը. առաջինը էջ 63

1. է զկող. 3 ի կող. 7. 3 կատաղութի չարիք. 8. է օշոտեցին. 9. 3 օշոտեցին. 12. 3 այլ ազգեաց տրտմութի. 15. 3 թերամտից. 20. 3 բարեխոսեայ. է բարեխօսեաց. 21. է յունի իւր. 22. 3՞ պղղոսին.

ա—64 ա, իսկ երկրորդը էջ 71 բ—73 ա. տես Հ. Տար-
շեանի Ցուցակը, էջ 460 ա: Տաղի արտագրութիւնն ու
համեմատութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ
Հ. Բ. Պիլէգիկեանից:

Տաղ ի վիսյոռնի սորսք Խանոսմ Ամաստանի
ի Թոնիրաք Քաշե.

Ի՞մ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, ս՛հրբ Խանում,
Հեռուվանց մայլեցայ հատովդ անպատում.
Փարատեց ցաւերս, սիրաբն լըցվաւ խընտում.
Ցաւոց դարման տըրտաւր մարդկանց, ս՛հրբ Խանում:

5 Վարդ բուսար փըշոց մէջ, գոյնըդ աննըման.
Գեղեցիկ պատկերիդ աշխարհք զարմացան.
Փայլուն և նախշունիկ աչքերուդ վերան՝
Սև ունքերըդ սիրտ կու տաղէր, լոյս Խանում:

10 Զերդ տատրակ ողջախոհ մընչէիր ի խղիդ.
Երգիդ մըրմունջք լըսողք մայլեցան ձէյնիդ.
Գեղ ձէյնէկից դասին խումբք հըրեշտէկիդ,
Խայտան ցընծան բերկրին ձէյնովդ, կոյս Խանում:

15 Ռահան, նարկիդ, քըրքում, ծաղիկ նունաֆար.
Թոփաք խալայ պարտէղ դու մէջ ծաղկեցար.
Հեռացար մարդկանցմէ, տան մէջ փակվեցար,
Բայց սըրբութեան հոտըդ յայտնեց քեզ, Խանում:

20 Թագաւորին երկնից քեզ նըւիրեցիր,
Դըլխուդ զարդարանքնին արիր ցան եւ ցիր,
Թողեր վարդ մանուշակ, շուշան քաղեցիր,
Ծո՞մ, պաք աղօթք քոյ զարդք, ճըղնող սուրբ Խանում:

Վերջապէս արիւնովըդ հոգիդ գնեցիր,
Կուսան և մարտիրոս անուն թողուցիր,
Հայրենիքըդ քեզմով պայծառացուցիր,
Գերեզմանըդ ցաւոց բըժիշկ, սուրբ Խանուճ:

Յիշեալ վկայաբանական գեղեցիկ տաղը հրատա-
րակեց նախ Բազմավէպ, 1859, էջ 70, թերևս Ալեշա-
նի հրատարակութեամբ. հարկաւ հրատարակիչը ան-
նշան փոփոխութիւններ մտցրած պիտի լինի տաղի
մէջ. օրինակ անգիր ը տառերը. բայց մենք բոլորովին
անփոփոխ արտատպել ենք Բազմավէպից: Կոյս նա-
հատակութեան թուականը չէ յիշուած տաղի մէջ.
այդ պահասն էլ լրացուած է նախորդ տաղի միջոցով:

- 5 (Ալաշկերտու) գերեզմանատան աղբիւրի քիչ բարձրն,
եկեղեցւոյ և աղբիւրի միջավայրը կայ մի քարակոյտ, որ
Կոյս Խանուճի նշխարաց վայրն է, որ 1730—35 թուականնե-
րուն նահատակուած է անտանելի չարչարանօք:
- Կոյս Խանուճի գերեզմանը յիշատակարան չունի, կոշտ
10 քար մի անգամ վերան չկայ. սակայն նորա կեանքն և
նահատակութիւնը նկարուած է իւր սեռի սրտին մէջ,
պատկառանօք և հառաչանօք կը յիշեն նորա անունը:
- Կոյս Խանուճի կենսագրութիւնից հազիւ մասնաւոր
ինչ միտս պահած եմ կորսուած գրութիւններէս:
- 15 — Խամուրայ վիճակն Կոյս Խանուճի միջոցին ամբող-
ջովին հայ կը լինի, նորա մայրը մահմետականութիւնը
կընդունի, Խանուճ խոյս կտայ այս այն տեղ, որպէս զի
մօրը բռնութեան տակ չընկնի, մայրը խուզարկուներ կը
հանէ բէկերու ձեռքով, կը գտնեն, ջրէն անցնելու միջ-
20 ցին Խանուճ ինք զինք Արածանին կը ձգէ, Արածանին կի-
սախեղդ Մանազկերտի աջ ափերն դուրս կը ձգէ, կապա-
ւինի Անդափ. մայրը գտնել տալով կը բռնանայ, որ մահ-

մետական կրօնը ընդունի, Խանում չընդունիր, մայրը շէյխերու կը դիմէ, որք ատեան կենթարկեն, կը բռնանան. նա խիստ պատասխաններ կտայ, գիշեր մի կը չարչարեն, և յօշոտելով գազանաց առջև կը ձգեն. ուրիշ գիշեր մի 5 հայեր Խանումի նշխարներն կը հաւաքեն, քանի անգամ նորա նշխարաց վերայ լոյս իջած տեսներէ յետոյ, կամ փոփեն գերեզմանատան մէկ անկիւնն, որպէս ասացի:

Ամեն գերեզմանատուն մտնող երբ կանցնի աղբիւրի մօտէն առաջին անգամ Խանումի փոքրիկ քարակոյտին կը 10 պատահի, եթէ իգական սեռիցն է «Աստուած օղորմի» մի պիտի ասէ ու անցնի:

Սոյն հատուածը՝ Ս. Կոյս Խանումի նահատակութեան և նորա գերեզմանի մասին՝ արտատպում ենք Ս. Հայկունու Բագրևանդ Ջրաբաշխ գաւառ աշխատութեան (Վղրշպտ. 1894) երկու տարբեր տեղերից: Հատուածիս առաջին չորս տողերը հասում ենք նոյն աշխատութեան 58 էջից, իսկ մնացեալը էջ 60—61: Հայկունու մէջ բերած Թուականը (1730—35) լոկ ենթադրաբար է, ուստի և չի կարող կասկածի ենթարկել առաջին տաղի տուած ոտոյգ Թուականը՝ 1755:

ՓՈՒՆԵԿՈՒՆ ԱՐԳԻ ԱՋԲՁ ՊԵԿԻ

† ՌՄՁ=1757 յուհիս 1

Տաւրիկեան նահանգի Ղարասուբազար քաղաքի ու Աստուածածին եկեղեցու գաւթում է թիւս այլ գերեզմանների գտնուում է և մի նահատակի գերեզման, որի տապանաքարի վերայ ուռուցիկ գրերով քանդակուած է հետևեալը՝

Այս շիրիմն է հանգիստ
 Ի յերկրէն արևելից,
 Ի գիւղէն Շրջրվանց,
 Եւ է որդի Աղիզ պէկ,
 10 Իւր անունն Փռանկուլ.
 Քսան ամեայ նահատակ.
 Կախիւ մահուամբն կատարի,
 Վասն հաւատոյ սուրբ ճշմարտի,
 ՌՄՁ թվականի,
 15 Յունիսի ամսոյ մէկին:

Սոյն գերեզմանն անխտիր ուխտատեղի է տեղական բոլոր ազգերի համար: Յատկապէս շերմի բուժիչ է համարուում:

Սոյն ամբողջ հատուածը մեզ տուել է գեր. Մխիթար վրդ. Տէր Մկրտչեան, քաղելով իւր ճանապարհորդական անտիպ յուշատետրից:

ՅՈՒՀԱՆՆԵՍ ՄԱՐԹԻՐՈՍ

† ԽՄԻԴ=1775

Մալաթացի նոր նահատակին վրայ,
որ Թխաթ մարտիրոս ըղաւ.
Թխաթցի Սէֆէրողլովէն
քերարամի.

Մալաթիու քաղքէն դու էկար Թխաթ,
Երեգ օրիկ դուն դօրծեցիր Յօհաննէս.
Գիշեր ցօրեկ հէչ դադարում չունէիր.
Դուն մեռնիլըդ բընտըռեցիր, Յօհաննէս:

6 Խարածնուն զօլճիքը բռնեցին տարին,
Անտեղը զուրուցցուցին խէփիս արին.
Քանի մը օր հօն կեցար մեախկաման բերին,
Ճշմարիտը զուրուցեցիր, Յօհաննէս:

10 Ըսիր այլազգ դրացինըս տուն տարաւ,
Զօռովէն թլփատեց զիս, ասանկ արաւ.
Հաւտուս սէրը զիս աստեղվանքը բերաւ.
Ղատուն մուֆտուն զայս ասացեր, Յօհաննէս:

15 Չորս հարիւր չափուաստը դարկին՝ չիմացար.
Ան չարչարանքներուն ինչակ դիմացար.
Վէք խուստուրմիշ արին տօմրուխը՝ կեցար.
Մէկ անգամ մը դուն չի լացիր, Յօհաննէս:

Վէքը պաթմիչ արաւ քու պաշխարներուդ.
Շատ երանութիւններ տուին քո տիրուդ.
Քաշէ աս տանջանքը, տիրանաս բարուդ.
Աս ցաւերուն դուն դիմացիր, Յօհաննէս:

5 Բերին դաաաւորին քեզ զուրուցցուցին.
Ըսին թէ դուպայ անինք քու անձին.
Ըսիր ոսկիս ես չեմ փոխեր պղնձին.
Ղատին մութտին հօգնեցուցիր, Յօհաննէս:

10 Տըվին թէլլալներուն, ժուռ բերին շուկան.
Դուն եղար Հայոց հաւտու ճշմարիտ վկան.
Քրքիստոնեայ աղգըն մեզի ուխտ էկան.
Տեսնօղները դուն լացուցիր, Յօհաննէս:

15 Իշխանք գնացին դատէն առնել հրաման.
Քեզ ալ վերցընելու իղին չէրէտ ան.
Լուս իջաւ քու վըրատ ըզար սուրբ Յօհան.
Երեք օր դուսը մընացիր, Յօհաննէս:

20 Գանձով իղին առին քեզ ալ վերուցին.
Տարին քեզ ալ Խ մանուկ հանեցին.
Եօթն ութ տասը քահանայով թաղեցին.
Այս Դօկիայն թիւնթ հանեցիր, Յօհաննէս:

Սուրբ կոյս Աստուածածին եկաւ քու դիմաց,
Դու բանտին մէջ իքէն առիր ճաշակ հաց,
Բերնէ բերան ըզար աշխըրքին իմաց,
Շատ նահատակ նորոգեցիր, Յօհաննէս:

25 Հազար երկու հարիւր քսանը չորսին,
Դուն արժանի եղար մարտիրոսաց դասին.
Լսօղ քրիստոնեայ հայր մեղայ ասին.
Հայոց աղգըն ուրախացուցիր, Յօհաննէս:

30 Օրբուկ Սէֆէրօղլին քեզ գովեց լացաւ,
Աստուած քեզի արքայութեան դուռը բացաւ.

**Երկընուցը լուսը վըրադ սուն կեցաւ.
Շատ հայ ու թուրք զարմացուցիր, Յօհաննէս:**

**Այս եշխին մէջը մըտայ,
ՅԱստուծոյ շնորհք գտայ.
Ով որ Հայր մեղայ մը ասէ,
Սուրբ Կարապետ մուրատը տայ:**

Սոյն գեղեցիկ աշուղական երգը Յովհաննէս Ման-
լաթիացու մասին ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան
Հարց ձեռագրատան թիւ 442 (=7) ձեռագիրը, ժՊ.
4. օրինակը ստացել ենք մատենադարանապետ գեր-
շ. Բ. Պիլէզիկճեանից, որ բարեհաճել էր մեր խնդրան-
քով և իւր իսկ արտագրութեամբ նոյնը ուղարկել
մեզ: Երգիս մէջ սովորական ուղղագրութիւնից տար-
բեր բաղմաթիւ կէտեր կային. լաւագոյն համարեցինք
մենք այդ կէտերը անփոփոխ թողնել. ուստի մեր
հրատարակածը ներկայացնում է ճիշտ ու ճիշտ ձե-
ռագրի օրինակը՝ բացի Սբ, Ած և յԱյ համառօտա-
գրութիւններից: Տես և Տաշեան, Յուցակ, էջ 913 ք:

† ՌՄԻԼ.—1778 յուլիս 23

Բան առ վսեմախոհ ընթերցողսն, վասն փոքրագոյն տետրակիս.

Աստուածային սիրովն վառեալ գոլով սոյն երանելի Մորր կոչեցեալ Սահակ մանուկս՝ որ զրպարտանօք 8 մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, ոչ ի յանձանօթ ոմանց, այլ ի չար և յանգութ մօրէն իւրմէ: Տես դու զջերմութիւն սիրոյ սորին՝ որ առ Աստուած. զի գտանին այնպիսի թուլամորթք՝ որք մինչ ի ծանօթաց և ի յազգաց նոցա մատնին ի ձեռս անօրինաց՝ չկարելով տանել արարմանց նոցա, յառաւել 10 բարկութենէ իւրեանց իսկոյն ելանեն ի հաւատոյ և ակամայ ուրանան, որպէս զի գոնէ ուրացութիւնն այն լիցի նախատինք այնց՝ որք մատնեցինն:

Իսկ քաջակորով երանելի մանուկս այս ամենեին ոչ կասեցաւ յիւրոց արիական ընթացից, և ոչ յաղթահա- 15 րեցաւ ի կրից իմիք, ոչ ի բարկութենէ, ոչ ի յանձկութենէ փառաց և մեծութեան աշխարհի, և ոչ ի խղճութենէ մանկական տիոյն իւրոյ: Ո՛չ խախտեցաւ ի հաստատուն

4. 0 մանկնս. 7. 0 նախ գրուած զգտանին, յետոյ գ-ի վերի մասը չնշ-
 յով՝ ս, այն ք ագտանին փխ. զի գտանին. 8. 0 ի յազգայ. 10. նօտ յ-երի օն
 0 ումի և. որ. իսկուն փխ. իսկոյն. իսկ շնորհաւոր մեզնից են աւելցուած.
 15. 0 ի յանցկուէ. 16. 0 ի խղճուէ.

հաւատոյն, ոչ ցրտացաւ ի ջերմագոյն սիրոյն որ ունէր
դէպ առ Քրիստոս, և ոչ երկմտեաց ի յաներկբայ յուսոյ
արքայութեան: Այլ կամաւ և յօժարութեամբ յանձն էառ-
զտանջանս և զչարչարանս, վասն սիրոյն Քրիստոսի, ետ
5 զանձն ի մահ և ի սպանումն:

Ուրեմն չէ յանդգնութիւն, այլ կարելի է համարձակ
ասել սմա նահատակ և մարտիրոս. առ այս ոչ որ կարէ
եպերել զմեզ և զգրութիւնս մեր: Ըստ որում զի ծոցա-
ծին Բանն Հօր՝ էակից և փառակիցն սուրբ Հոգւոյն՝ ճշմա-
10 րիտ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս տեսեալ զլերմութիւնն
սիրոյ վկային իւրոյ, արիացոց զնա ի յընթացս նահատա-
կութեան, և յետ կատարմանն զսուրբ մարմին նորա և
զլիբիմն փառաւորեաց լուսով յերկնից, զիւրդ կարիցէ ռք-
եպերել զմեզ: Այնպիսի եպերօղն յառաջ կացցէ և փոր-
15 ձիւ միայն զմին մատն իւր մատուցէ ի հատումն վասն
սիրոյն Քրիստոսի, և տեսցէ զցաւն և իմասցի զկսկիծն և
զիւր համբրութիւնն. ապա զմեզ անբասիրս արասցէ և
մի ընդ վայր հարցէ զաշխատութիւն երկասիրութեանս
մերոյ, զի այսպիսի երանելեաց և վասն սիրոյն Քրիստոսի
20 զչարչարանս յանձն առնօղ վկայից ոչ միայն պարտիմք
նահատակ և մարտիրոս ասել, այլ և պարտիմք ընդունել
զայնպիսին իբրև զմին ի յառաջին մարտիրոսաց: Եւս պար-
տիմք գովասանութեամբ արձանագրել զպատմութիւն նոցա
առ յիշատակ ապագայ ժամանակի և օրինակ բարի հա-
25 ւատացելոց. որպէս զի իմանալով և լսելով զպատմութիւն
նոցա, այնու եռանդ սիրոյ լսողացն վառեսցի Աստուա-
ծային սիրով և պինտ կայցեն ի սէրն Քրիստոսի և հաս-
տատուն ի յանբիծ հաւատսն Հայաստանեացս սուրբ եկե-
ղեցոյն:

30 Քանզի յետ անցման քանի մի տարեաց սոյն քաղա-
քացի Զինիզցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քա-
հանայի Պալի անուն որդին վասն իմիք ինչ ընդունայն

2. 0 ի յայնբայ. 4. 0 եդ զանցն. 7. 0 սմայ. 9. 0 Հօգոյն. 17. 0 ամ-
բասիրս.

պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն
դեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ
չարչարանօք ստիպեցին զնա ուրանալ, և նա տեսեալ գո-
լով զարիական նահատակութիւն սոյն Մսրր մանկանս,
8 վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հաստատուն մնալով ի
հաւատս և ի սէրն Քրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ
կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից, եւ այլ
այսպիսի բազումք եղին.

Վասնորոյ զպատմութիւն սոյնոյ Մսրր կոչեցեալ Սա-
10 հակ մանկան երանելի նոր նահատակին Քրիստոսի ի նոյն
իրագործութեան տարոջ ի ՌՄԻԷ թճուջն ի տղայական ի
նորավարժ ժամանակի իմում անյարմար ստաշարութեամբ
գրեալ էի, իսկ յետ անցանելոյ միջոցաց ի ՌՄԼԷ թճուջս՝
ի խնդրօյ և ի հարկադրութենէ սիրելի բարեկամաց և
15 սրտակից եղբարց իմոց, փոյթ յանձին կալեալ ըստ տկար
կարի իմումն՝ վերստին ընդլայնմամբ և տասնավանկեայ
ոտաչափութեամբ շարագրեցի, և պարբերութեամբ տրո-
հեցի, ի գլուխս գլուխս բաժանեալ, յորոց գլխոց նախա-
տառիցն յայտ եղանի անունն չնչնոյս:

Ուրեմն աղերսեմ զհանդիպողսդ ի մաքուր մաղթանօդ
20 ձեր յիշել զմեղօք զառածեալ Յօտարս հանդերձ
ծնօղիւք իմովք, և խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ նե-
րումն բազում յանցանաց իմոց, որ և յիշողքդ և յիշե-
ցեալքս գտցուք այցելութիւն ի Քրիստոսէ Փրկչէն մերմէ,
25 աստ և ի հանդերձելումն, որում փառք յաւիտեանս յա-
ւիտենից. ամէն:

Ի սոյն դառնագոյն դարուն դաժանեալ,
ի ի ժամանակիս այսմիկ թճուառեալ,
Յոր շարութիւնք մեր յոյժ չափազանցեալ,
30 Սիրելութեան սէրն ի սպառ ցամաքեալ:
2. 0 երիտասարթուն. 14. 0 սիրելելի. 16. 0 վերբստին.

Յորում չար նախանձ է առաւելեալ,
Ոխ, ատելութիւն առարմատացեալ,
Գութն խընամական բընաւ վերջացեալ,
'ի անողորմ բարուք սիրտք են քարացեալ:

5 Ուր բարեպաշտ այր ղք չէ մընացեալ,
Բոլորքն ամբարիշտ ոճրիւ առլըցեալ,
Ուր ճըշմարտութիւնն ի լեզուաց բարձեալ,
Սուտն խարէական յայնըս տարածեալ:

10 Համայնք առ միմեանս թըշնամիք եղեալ,
'ի անհնազանդութեամբ յիրարս յխացեալ,
Ընկերն առ ընկեր նենգիւ մախացեալ,
Եղբայր ընդ եղբօրն իբր օտար զինեալ:

15 Աւագունք զըստրուկս են միշտ կեղեքեալ,
'ի ոչ ծագիւ մատին այնց խընամ տարեալ,
Եւ ստրուկք աւագաց չեն հընազանդեալ,
Եւ ոչ սոսկ բանիւ ըզնոսս յարգեալ:

20 Նաև արուեստք իսկ են բարդեցեալ,
Կերտիչք և կերտուածք բոլորք են կեղծեալ,
Ի յառս և ի տուրս սուտըն բազմացեալ,
Ժիրն հանճարացեալ, խեղճն հագիւ ապրեալ:

Նեռին գալըստեան ժամանակ հասեալ,
Եւ նեռինք բազումք իսկ յառաջ եկեալ,
Օձական բարուք խորամանկ վարժեալ,
Պատրել և խայթել զուամիկս զորս գըլտեալ:

25 Իսկ վիշտք և վտանգք արդ յոլովացեալ,
Սովք և սրածութիւնք ցասումք առհասեալ,
Յամենայն կուսէ արհաւիրք պատեալ,
'ի ահագին շարժումնք յոյժ դողացուցեալ:

30 Սոյնպէս եղանակք դարուն խանդարեալ,
Եւ վայելութիւնք աշխարհիս անցեալ,

4. 0 'անողորմ. 9. 0 միմիանս. | 0 էղեալ. 11. 0 նեքիւ. 12. 0
օտար. 13. 0 կեղեկե'լ. 21. 0 նիռին.

Ուստի ամենայն գլուխ ի ցաւս հարեալ,
եւ յամենայն սիրտք տըրտմութեամբ հաշեալ:
Եղև այս դարում գործ իմըն գործեալ,
Զոր տեսողք և լսողք սարսեալ դողացեալ,
Զի կին մի զորդին իւր մահացուցեալ,
Աւասիկ զորպէսն յետագայս պատմեալ:

Վասն քաղաքին եւ տեղւոյն՝ յորում գործեցաւ
այն, եւ վասն որպիսութեան ծնողաց մանկանն
եւ վարուց նորա.

10 Յերզրուով ի սոյն մայրաքաղաքի,
ի Կանաճամբայ կոչեցեալ թաղի,
Կայր անդ այր ոմըն հաւատով իսկ լի,
Որ և համայնից վրկայիւր բարի:

Ունէր զաւակունս 'ւ օրինօք կըրթէր,
15 Եւ ի պարկեշտ վարս վարժեցուցանէր,
Որ միուն անունն Սահակ անուանէր,
Ըստ հօրըն իւրոյ և նա բարի էր:

Գեղեցիկ տեսլեամբ էր յոյժ ցանկալի,
Հասակաւն առոյգ, կարի բաղձալի,
20 Բարութն հեզ, խոնարհ, մաքուր և արի,
Մըսըր մականունն արժան իրաւի:

Հայր սորա մեռաւ գործով բարելի,
Եւ մընաց Սահակն որբ և խղճալի,
Սըգալի սըլտիւ և յոյժ ողբալի,
25 Եւ եղբարբք իւրովք եղև ցաւալի:

Իսկ մայրըն սորա է յոյժ եղկելի,
Զար և անըզգամ, խենդ և լըրբենի,

7. 0 յուրոյմ. 8. 0 զայն. 9. 0 վարուրուրց, 11. 0 իկանաջամբայ. 19. 0
բախձալի. 22. 0 սորայ. 23. 0 խղճալի. 26. 0 սորայ. 27. 0 անըսգամ.

Վարուքըն զազիր, համայնց ատելի,
Եւ օձալեզու, խայթօղ, թունալի:

2 Զունէր նա բընաւ սէր սուրբ օրինաց,
Եւ ոչ հաւատոց և պատուիրանաց,
Բնակարան եղեալ էր նա չար դիւաց,
Եւ կամակատար էր նոցին կամաց:

Կայենի նման և այլ անգութ էր,
Խըղճոց ցաւալեաց բնաւ ոչ ողորմէր,
Զի յոյժ նախանձոտ և նենգամիտ էր,
10 Սոպր և բիրտ, կոպիտ և կամապաշտ էր:

էր նա սընափառ, հըպարտ և գոռոզ,
Վայվաշոտ վարուք, տըղմաթաւալ խող,
Ցայիշէ, ջատի, օռօսպի և բող,
Խրատոց ոչ անսայր, ոչ լըսէր քարող:

15 Վասն դիմելոյ Սահակ մանկան յիստամնլօլ եւ
անդ հիւանդանալոյն եւ առողջանալոյն եւ անտի
առ այսր դառնալոյն.

Օձատիպ կինս այս զՍահակն ոչ սիրէր,
Եւ ոչ բնաւ ընդ նա բանիւ խօսակցէր,
20 Զարաշունչ խօսիւք ըզսիրտն խոցոտէր,
Եւ ոչ տայր հանգիստ, այլ միշտ աղմըկէր:

Ուստի խեղճ մանուկն կարի վըշտացեալ,
Ի ձեռն մօրն եղև յոյժ դառնացեալ,
Թունալի բանից նորա ոչ ժուժեալ,
25 Եւ ընդ նմա նա կեալ սիրտն ոչ հանդուրժեալ:

Ապա ինքն յինքեան խորհուրդ մըտանէր,
Զար մօրէն զերծման հընար որոնէր,

2. օ յօձալեզու. 8. օ բընաւ. 12. օ վայվաշոտ. 16. օ հիւանդանա-
լուն. 10 առողջանալոյն. 17. օ այսրբ. 20. օ խօսիւք. 26. օ յինքըն.

«Արևս առնեմ ես, երթամ տար երկիր,
«Գոնէ ի նմանէ զերծանիմ» ասէր:

Որ ելեալ շուեաց ի յօտար յերկիր,
Հեռացեալ յիւրոցն եղև տարազիր,
5 Գընաց Ըստամպօլ կենօք վըշտակիր,
Ներ զարիպութեան եղև ցաւակիր:

Եւ ցաւ իմն անդէն նըմա պատահեալ,
Որ շընորհ խէրբան նա ինքն առձայնեալ,
Որ և այնու իսկ նա հիւանդացեալ,
10 Եւ անտիրական կենօք դառնացեալ:

Խնամըն Աստուածային առ նա ծաւալեալ,
Իւր հօրեղբայրն անդ Ըստամպօլ հասեալ,
Որ աղէտալի սըրտիւ փութացեալ,
Եւ խնամածութեամբ նըմա պաշտպանեալ:

15 Ծնորհիւն Յիսուսի նա իսկ ողջացեալ,
Ի ցաւուն անտի փոյթ առողջացեալ,
Եւ քանի մ' աւուրց անդէն մընացեալ,
Եւ ապա առ այսր դառնալ յօժարեալ:

Հօրեղբայրն առեալ զնա ի նաւ նըստեալ,
20 Այսր ի հայրենիս բերել կամեցեալ,
Յընժալի սըրտիւ ընթացս արձակեալ,
Հանդարտ գընացիւք որ ոչ նեղացեալ:

Իսկ խեղճ մանուկս այս Յոբայ նըմանեալ,
Փորձութիւնքըն միշտ ըզկընի անկեալ,
25 Զի անդ ի նաւին խոր հիւանդացեալ,
Մինչ զի ի դուռըն մահու մերձեցեալ:

Եւ այնու կերպիւ Տրապիզոն հասեալ,
Զմարմին և զարիւն Փըրկչին ճաշակեալ,
Եւ յետ ինչ աւուրց առ այսըր հասեալ,
30 Զազգայինս տեսեալ և ուրախացեալ:

12. 0 հօրեղբայրն. 16. 0 տնտի. 18. 0 այսըր. | 0 ժօժարեալ. 20. 0
այսըր. 21. 0 ընդացս. 22. 0 հանդարդ. 30. 0 զազգայինս.

Վասն մեծի կազոյն որ եղեւ ընդմէջ որդոյն եւ մօրն՝ սակս իմիք զօտուոյ. եւ մայրն դրոկեցեալ ի շարէն՝ արզուհալ ետ զսպիթին, իձթիրէ ղնելով ի վերայ որդոյն, մատնեաց ի ձեռս նոցա.

5   **Հընացեալն չարեօք մայրն դըժնային՝**
Ոչ ուրխացաւ նդ գալուստ Սահակին,
եւ նա տըրտմեցաւ սըրտիւ ցաւադին,
Խօրոց հառաչէր յոյժ ողորմագին:

10   **Եւ յետ այնորիկ աւուրըք անցեալ,**
Մէջ որդոյն և մօրն աղմուկ իմն անկեալ,
Լեզուագար մայրն յոյժ դիւաբախեալ,
Գարչելի կերպիւ զորդին անարդեալ:

15   **Քանզի մանուկս այս փոքր ինչ պարտք ունէր,**
Զոր ի Ըստամպօլ այլմէ առեալ էր.
Եւ փոխատուն այն եկեալ պահանջէր,
Խըղճալի մանուկն կարի ամաչէր:

20   **Որ և աղերսիւ առ մայրն աղաչէր,**
Եւ օգնութիւն ինչ ի նմանէ խընդէր.
«Զհօրն իմոյ մնացեալ դօտին տհւր, ասէր,
«Տաց իմ փոխատուին՝ առըն բաւեսէր»:

25   **Սակայն չար կինն այն զինչքըն վատնեալ էր,**
Կերեալ և ըմպեալ և նդ վայր մըսխեալ էր,
Զնոյն դօտին և ըս սոյլ ազնիւ իրաց,
Իւր չար հոմանեաց բաշխեալ օժտեալ էր:

30   **Եւ որդին ծանեաւ զարարմուկը նորին,**
Վրէժխընդիր եղեալ մեղադիր նըմին,
Ասելով նըմա բանիւ մեղմագին,
Օրինօք խօսէր ըստ գըրոց բանին:

1. 0 կաբոյն. 2. 0 դոտուոյ. 6. 0 ոչ ուրխաց ընդ. 8. 0 խորհոց. 11. 0 լեզուագայր. 12. 0 լուսնի կերպիւ. առեւացրիմ մեզնից՝ յսփի պակասը յրացնելու համար. 13. 0 փոքրըր. 14. 0 ստամպօլ. 16. 0 խղջալի. | 0 ամաչէրչէր. 22. 0 ընդ. 23. 0 դօտին. | 0 ընդ. 26. 0 նմինին. 28. 0 խօսէր. | 0 գըրոց.

«Դու ըզհոմանիսդ, ասէ, պատուեցեր,
«Քան ըզմեղ աւել զնոսա սիրեցեր,
«Զմեր հօրն ամէն ղինչքն վասն այնց մխտեցեր,
«Զիս և եղբարքն իմ՝ զուրկ դատարկ թողեր»

8 «Ըզմեղ որբացեալքս թողեր խըղճալի,
«Կարօտ ամենի, եղեալ յոյժ լալի,
«Փոքրիկ եղբարքն իմ՝ որք են ցաւալի,
«Մերկ, նօթի մնացեալ են ողորմելի»

10 «Հայր իմ աշխատեալ կենօք վըշտագին,
«Յայգ ցերեկ գործէր քըրտամբք դառնագին.
«Միթէ վասըն քոյ, հոմանեանց քոյին
«Մակաւիկ ապրանքն թողեալ ըզնոսին»

15 «Որ դու զամենայն շուտով ցըրուեցեր,
«Ունայն և ընդ վայր ի զուր մխտեցեր,
«Ուտելով զեխեալ ոչքնչացուցեր,
«Զքեղ ընդ հոմանեացդ ուրախացուցեր»

20 «Ուստի չար կինն այն զգարչ բերանն բացեալ,
«Զըզուելի բանիւք ըզնա անարգեալ,
«Որպէս զմոլի շուն հաջիւք կատաղեալ,
«Ի վերայ անմեղ որդւոյն արձակեալ»

«Բագում ժամա բոռայր, գոչէր, ոչ լըռէր,
«Եւ անլըսելի հայհոյանս խօսէր,
«Խիստ բարուրանօք զորդին զըրպարտէր,
«Եւ գո՞ղ անառակ գնա առհամբաւէր»

25 «Առ որս գրացիքն եղեն ժողովեալ,
«Եւ Հայր և Տաճիկք ամբոխիւ կուտեալ,
«Մեղադրեալ ըզնա և յոյժ նախատեալ.
«Ո՛չ անսաց նոցա լիրբ կինըն մուլեալ»

5.0 զմեղ. 8.0 նօտի. 10.0 ցայք ցերեք. 11.0 քայ? 13.0 զամն. 17.0 բյցել.
19.0 հաջիւք. 22.0 հայհուանս խօսէր. 26.0 ամբողիւ. 28.0 անաց.

Եմուտ ի նա դևն և գըրդեաց ըզնա,
Որպէս և երբեմն ի մատնիչն Յուդայ,
Ի չար խորհուրդըն փութացուց ըզնա,
Եւ զկերպ չարութեանն իսկ դաս ետ նըմա:

5 Արզուհալ գրեցոյց և ետ փաշային,
Չարաչար բարուրս բարդեց ի նըմին,
Յոյժ մեծ իֆթիրայս և անասելիք՝
Որ ոչ էր լըւեալ մարդկան լըսելիք:

10 Թէ Վըռուարար է և չար, հարամի,
Բողոքարած, մըսխօղ իմըս դըրամի,
Քրոպք և հասուց զսիրտ իմ՝ վէրէմի:
Ա՛րդ՝ դատ արա ինձ ըստ քոյդ քէրէմի:

15 Վնվարտա, լըպիրշ, գող և ըսպանօղ,
Քըրով հարկանօղ և արեան հեղօղ,
Վճամբուշ, վաժաշոտ, ծուռ է և խային,
Քի՛նչ զի այս գիշերս եկն յիմ անկողին:

20 Քոր յոյժ զըզուեցայ չարութեանց նորին,
Վկարացի ժուժել արարմանց նորին,
Քըգտի յուստեքէ հընար մի նըմին,
Քյլ քեզ յայտնեցի սըրտիւ լալագին:

25 Արդ պաղատի՛մ քեզ, մեծագօր փաշայ,
Քի բարակ չուանով կախեսցես ըզնա:
Բեզ հալալ լիցի արիւնըն նորայ:
Բո՛նէ սակաւ մի սիրտն իմ՝ զովանայ:

35 Չապիթ քաղաքիս հաճի փաշան էր,
Թէֆթիշ քաղաքաց նա գընացեալ էր,
Ի տեղի նորա ոմն միսէլիմ էր,
Որ Ֆայատ Օղլի Խալիլ փաշան էր:

2. 0 յութայ. 5. 0 յետ. 10. 0 դրամիմի. 15. 0 վայվաշոտ. 17. 0 զըգ-
ուեցեա. 18. 0 չըկարացի. 22. 0 չըվանով. 26. 0 Թէֆթիշ.

Վասն աննելոյ փաշային զարգունայն, ընթեռնու
եւ զարհուրի ընդ այն գործ եւ փութով թուանկչի
յղեալ կալան զանմեղ մանուկն.

Առեալ ընթերցաւ փաշայն զգիր արզին,
8 Զարհուրեալ ընդ այն մեծ էֆտիրէին,
Ափշեալ զարմացաւ կարի սոսկազին,
Քըննութիւն եմուտ ընդ խորհրդակցին:

Կէսք խորհրդակցաց մեծի փաշային՝
Ասեն թէ «Զհւր է բանք ֆայիշէին»
10 «Զէ ոք լըւեալ զայդ ի յաւիտենին՝
«Թէ որդին ծուռ մտօք մերձի իւր ծնօղին»:

Բայց կէսք զփաշային միտսըն հաճելով՝
Զազգ քրիստոնէիցս կոյր անուանելով՝
Ասեն. «Քէֆիրք են, շատ վատ գործս ունին»,
15 «Զի մինչ առ ծընօղսն խային նայելով»:

Իսկ կինն բողոքէր ի մէջ սարային,
«Բերէք, ասելով, զիմ ըղչար որդին».
Եւ փաշայն բարկացեալ սըրտիւ ցաւզին,
Իսկոյն յըղեաց մարդ վասըն Սահակին:

Իսկ մանուկըն կայր ի տանն միամիտ,
20 Զգիտէր զինչ գործեաց մայրըն նեմգամիտ,
Որպէս և երբեմն Աբէլ պարզամիտ՝
Սպանաւ եղբօրէն իւրմէ գողամիտ:

Ապա թուանկչիք զտունըն պատեցին,
25 Բայց ըզմանուկըն ոչ ճանաչեցին.
Շտապաւ աստ և անդ շըրջեալ խընդրէին,
Ի տունս գըրացեաց մըտեալ յուզեցին:

1. 0 ընդեռնու. 2. 0 զարհուրհի. 10. 0 զայտ. 11. 0 մրտօք. 13. 0 զազգ.
17. 0 բերեք. 23. 0 ըսպանաւ. 26. 0 ըշտապաւ.

Խըղճալի մանուկն երբոր զայն լրլաւ,
Իսկոյն բեկաւ սիրտն ու ուժն վերացաւ,
Դողալով փախեաւ և թագեաւ,
Սասանման եղեալ շունչն ըսպառեցաւ:

6 Թուանկչիք գնացեալ եղբօրն հարցին,
Եւ նա մատամբըն եցոյց ըզտեղին.
Կալեալ ըզնա փոյթ և պինտ կապեցին,
Եւ կըշտամբելով յանդիմանեցին:

Իխտ նախատելով և անարգեցին,
10 Թըբելով երեսն և զայս ասէին.
«Ա՛յ իմանալզ դու, մէղլուն, չըրափուֆ.
«Ա՛յդ ի՛նչ գործել ես քոյին ծընօղին»:

Ո՛հ, այս վըտանգիս որ մանուկս դիպաւ,
15 Յանկարծ զըրպաչտեալ ի զուր մատնեցաւ,
Ո՛չ ի յօտարաց և յանձանօթից,
Ա՛յլ ի չար մօրէն ի մահ վարեցաւ:

Վասն տանելոյ զմանուկն եւ ցուցնելոյ յատեան
փաշային, հարցանելոյ փաշային զորպէսն քանին
20 եւ պատասխանելոյ մանկանն զստոյզն, ըողոքելոյ
մօրն, եւ փաշային հրամայելոյ զմանուկն ի քանդ
արկաննել:

Նոյն ժամայն ըզնա առին և դնացին,
Հանդէպ զապիթին ներկայացուցին,
Երբ փաշայն տեսեալ զհասակ Սահակին,
25 Ափսոսեաց ըզնա սըրտիւ ցաւագին:

Խօսիլ ըսկըսաւ փաշայն և ասէ.
«Զինչ է բանքըս այս՝ զոր քս մայրդ ասէ.

1. 0 խղջուի. 4. 0 ըսպառացաւ. 12. 0 այտ. 13. 0 մանկունս.
17. 0 յայտեն.

«Զի զայս գործեալըդ ծանրը վընաս է,
«Որ և համայնից անձըն իսկ սարսէ»:

Շնորհն աստուածային արագ հասանէ,
Ըղիւղղճուկ մանուկն զօրացուցանէ,
6 Հանճարեղ բանիւ և ճարտար խօսիւք՝
Հանդէպ փաշային պատասխան առնէ:

Նուաղեալ ձայնիւ խորոց հառաչէ,
Եւ խոնարհ բանիւ նըմա զայս ասէ.
«Էֆէնտիմ՝, բանդ այդ բընաւին զուր է,
10 «Ի վերայ խըղճուս շէռեալ բարուրէ»:

«Ամենատեսին Աստուծոյ յայտ է,
«Որ գաղճնիք մարդկան նըմա բայց յայտ է,
«Զար մայրդ իմ այժմիկ որ զիս զըրպարտէ,
«Ի յայնց ասութեանց ծառայդ անպարտ է»:

15 «Զի ի միջի մերում կռիւ ինչ յարեալ,
«Մաստկացաւ մեծ ժամս և ոչ վերջացաւ,
«Մայրդ իմ ի սըրտէն չարեօք լըլկեցաւ,
«Եւ դիմեալ առ քեզ յինէն գանդտեցաւ»:

Իսկ ֆայիչէ մայրն, չար և լըրբենին,
20 Փութացեալ եմուտ ի մէջ ատենին,
Աղաղակ բարձեալ ասէ փաշային.
«Ըսպանեան զորդիդ իմ մահուամբ սաստկին»:

«Արդ՝ թէ չըսպանես այս չար որդին իմ՝,
«Եւ չըկատարես ըղխընդրելիս իմ՝,
25 «Ապա դնամ առ մեծ փաշայն բողբեմ՝,
«Մեծամեծ արզիւ ըզքէն գանկըտիմ»:

Փաշայն նըրբապէս մըտախոհ լինէր,
Եւ ի մեծ վարանս զինքըն արկանէր,

3. 0 արագ. 4. 0 զիւղճուկ. 6. 0 որ հանդէպ. | 0 առնէր. 9. 0 բանըդ.
10. 0 և բարուրէ. 11. 0 յԱյ. 14. 0 ի յայնձ. | 0 ամպարտէ. 16. 0 ժա-
մըս. 19. 0 վայիչէ. 23. 0 որդիմ. 24. 0 ըսխնդրելիս.

Յանմեղ տղայն նաչէր՝ աղիքն դալարէր,
Իսկ արձակել զնա բընաւ ոչ իշխէր:

«Թէ սպանեմ, ասէ, սիրտ իմ մորմնքի,
«Եւ թէ չըսպանեմ, կինդ այդ բորբոքի.
5 «Գուցէ մեծ փաշային արգիւ բողբոքի,
«Եւ զիս հասուցէ յոյժ մեծ վրտանգի»:

Յասմամբ հրամայեաց զկինն արտաքս վարել,
Եւ զանմեղ մանուկն ի բանդ արկանել,
Ծանտըր չըղթայիւք ըզնա չըղթայել,
10 Զձեռս և զոտս նորա ի կոճեղս պընդել:

Վասն մտանելոյ որդոյ փաշային առ նա ի բանտն
Եւ հրաւիրեալ զնա յօրէնս իւրեանց:

Նոյն ժամայն մըտեալ որդի փաշային,
Առ նա ի բանտին խօսէր մեղմագին.
15 «Եթէ դարձցիս դու յօրէնս մեր կրօնին,
«Զքեզ եղբայր առնեմ յատուկ իմ անձին»:

«Մեծամեծ փառաց զքեզ հասուցանեմ,
«Ոսկով արծաթով զքեզ լըցուցանեմ,
«Շատ փարթամութեամբ ճոխացուցանեմ,
20 «Ներ բազմաց զանունդ բաճարացուցանեմ»:

Նա խոնարհ բանիւ զայս պատասխանեալ.
«Զեր ունայն փառացն չեմ ես ցանկացեալ,
«Զհաւատն իմ անգին գանձ եմ համարեալ,
«Եւ անանց փառաց հասնիլ յուսացեալ:

35 «Փառք և մեծութիւն մարդկան ունայն է,
«Մնտաի և ոչինչ և ընդունայն է.

3. 0 սպանանեմ. 6. 0 վտարքի. 7. 0 արտաք՝. 9. 0 չըխթայիւք.
0 չըխթայել. 10. 0 պընտել. 15. 0 կրօտին. 16. 0 եղպայր. | 0 յայտուկ.
22. 0 յունայն. 24. 0 հասանիլ.

«Անցաւոր և սուտ երազոյ պէս է,
«Իբր ըստուեր ամպոյ փութով անցանէ»:

«Իսկ դըրախտին փառքն որ յոյժ անճառ է,
«Հըրճուանքն անըսպառ և կեանքն զըրաւ է»:
5 «Թէ պահեմ զհաւատս՝ որ սուրբ ամբիժ է,
«Թուսամ յայն մտանել՝ զոր խոստացեալ է»:

Ուստի զարմացաւ «րդի, փաշային՝
Ընդ աներկիւղ տալ ըզպատասխանին»:
«Ո՞րքան վառեալ է ի սէր իւր դինին»,
10 «Մինչ անձն ի մահ տայ յաղագըս նորին»:

Եւ ի դուրս ելեալ յոյժ ափսոսալով,
Ըզհասակ մանկանն խիստ կըսկըծալով,
Կերպ կերպ այպանօք մօրն անարգելով,
«ԲէՖիւր, մըլթանի» նըմա ասելով»:

15 Իսկ մանուկըն կայր ի մէջ տան բանտին,
Աղօթէր առ Տէր սըրտիւ լալագին,
Հաւատով, յուսով հայցէր ՚ւ աղերսէր,
Զօրացուցանել զինքն ի նոյն մարտին»:

20 Զերջանիկ սուրբսըն գոչէր յօգնութիւն,
Զմայրն ողորմութեան և զսուրբ Ամլորդին,
Ըզսուրբ նախավկայն հանդերձ իւր գընտին,
Բազմերախտ հայրն մեր ըզսուրբ լուսատուն»:

25 Վասն հրամայելոյ փաշային որ հանեալ զնա ի
բանդէն եւ կրկին կացուցին յատեան եւ հրաւի-
րեցին յօրէնս իւրեանց. եւ նա շտոեալ յանձն,
ապա հրամայեաց տանել առ դատին եւ վճիռ
հատանել մահուն»:

30 Իսկ փաշայն արար հրաման քաղցրագին,
Հանեալ ի բանդէն ՚ւ ի յատեան բերին»:
Փաշայն և աղայքն սիրով գոչեցին,
Ի դինըս իւրեանց զնա հրաւիրեցին»:

5. 0 ամբից. 8. 0 աներկուղ. 21. 0 զսուրբ. 22. 0 լուսատուն. 24. 0
յտտեն. 28. 0 քաղցրայգին. 29. 0 իյայտեան.

Ձի մանուկըն էր կարի ցանկալի,
Տեսլեամբ գեղեցիկ, համայնց ըղձալի,
Ձի նորաբողբոջ էր և նագելի,
Քսան և մէկ ամաց կամ այլ աւելի»

5 Ասեն թէ ի մեր յօրէնըս դարձցիս,
«Յայդ չար մահուանէդ դու իսկ զերծանիս.
«Բաղմակերպ փառաց փութով հասանիս,
«Եւ սեղանակից ի մէջ մեր լինիս»:

10 Առ որս ճէվապ ետ մանուկըն խոհեմ.
Ասաց «Ձեր խոստման ետ ցանկացող չեմ.
«Յայսըմ մահուանէս ետ երկընչող չեմ.
«Յիմ սուրբ հաւատոյս ետ ելանող չեմ»:

15 «Մահն ի վերայ մեր անդարձ վրճիւ է.
«Կամայ ակամայ օր մի հասանէ.
«Համարիմ այսօր թէ յետին օրս է.
«Սակա դենիս մեռանիլ սիրտն իմ յօժար է»:

20 Փաշայն և աղայքն ափշեալ մընային,
Ընդ բանսըն նորա յոյժ հիանային,
Հասակն հայէին և ափսոսային,
Եւ չը տաճկանալն խիստ բարկանային»:

Իսկ մաչրն մինչ ետես թէ բանն երկարեաց,
Գուցէ բաց թողցեն մլտօքըն կարծեաց.
Հանդէպ փաշային կըրկին բողոքեաց,
Թէ «է՞ր չես հաներ ըզդա ի կենաց»:

25 Երբ ետես փաշայն՝ թէ ոչ գոյ հընար
Ի բաց թողուլ զնա և փըրկելոյ ճար,
Քանզի կինն էր լիրբ՝ և անըզգամ և չար,
«Մի գուցէ, ասէ, հատուցէ ինձ չար»:

2. 0 համայնցալի. 3. 0 նորաբողբոճ. 6. 0 յայտ. 8. 0 սեղանայկից.
14. 0 կամակ այկամա. 16. 0 գ'նիս. 23. 0 բողոքեալ. 24. 0 ի կեննաց.
27. 0 'ւանըսգամ.

Յայնժամ հրամայեաց տանել առ դատին,
Հատանել վրճիռ մահուանըն նորին,
Եւ զինուորքն առեալ ըզնա և տարին,
Կացուցին ըզնա ի դատարանին:

5 Լիրբ մայրն հըրճուելով անդէն ժամանեալ,
Ջանմեղ որդին իւր անդ ևս զըրպարտեալ,
Յատեան փաշային զոր ինչ էր խօսեալ,
Ըզնոյնսն առաջի դատուն երկրորդեալ:

10 Դատին երբ լուեալ՝ յանձըն սոսկացեալ,
Լիրբ կընոջն սըտոյն իսկոյն աւտացեալ,
Ըստ իւրեանց դինին զիլամըն տըւեալ,
Ջանմեղ մանուկն այն կախել վըճըռեալ:

15 Վասն տանելոյ զնա ի կախել եւ նա ուրախու-
թեամբ եւ աղօթելով ընթանայր՝ ի ծանօթից եւ
ի սիրելեաց հալալութիւն խնդրելով:

Սըտայօդ բանիւ մինչ վրճիռ հատին,
Թուանկչիք փութով ի վերայ հասին,
Կալեալ կապեցին ՚ւ առեալ տանէին,
Ի կախել ըզնա ի խեղդարանին:

20 Եւ ամբօխբ բազում ըզկնի երթային,
Հայք և այլազգիք ի տեսն փութային,
Որք զայն լըսէին ափշեալ լինէին,
Ըզտղայն ափսոսալով մօրն վայ տային:

25 Իսկ նա զուարթ դիմօք խընդութեամբ գընայր,
Իբր ի հարսանիս ուրախ ընթանայր,
Ծանօթից ՚ւ եղբարց սիրով բարև տայր,
«Հալալ արէք ինձ, ասէ, իմ՝ եղբարք»:

5. 0 մայրն. 8. 0 զնոյնսն յառաջի. 16. 0 սըտայօթ. 18. 0 և. 19. 0
կախել (լուսի ի). 20. 0 ամբօղբ. 21. 0 ի տեսն. 23. 0 զտղայն.

Նա և Շնորհալուոյն աղօթքն ըսկըսէր,
Քրսան և չորս տունն կատարեալ ասէր,
Եւ այլ բազում բանս աղօթից խօսէր,
Աղերսիւ զինքըն Աստուծոյ յանձնէր:

5   «Տէր իմ՝ և Աստուած իմ, քեզ եմ՝ յուսացեալ,
«Եւ ի քոյ խընամբդ եմ՝ ապաւինեալ.
«Մի կորուսաներ զծառայս վըշտացեալ,
«Որ մաքուր արեամբըդ դու ես գընեալ:

10   «Գոհանամ ըզքէն, գըթած, մարդասէր,
«Որ այս աւուրս զիս արժան արարեր՝
«Վասըն քոյ անուանդ զչարչարանս կըրերլ,
«Եւ հեղլով զարիւնս՝ զյանցանս իմ ջընջերլ:

15   «Ուստի աղերսիւ ի քէն իսկ խընդրեմ,
«Զօրացն զծառայս որ արդ կապեալս եմ,
«Զի համբերեցից այսըմ տանջանաց,
«Եւ մեռանելոյս որ հանդերձեալս եմ:

20   «Ընկալ զպաղէտս իմ՝ և արագ ողորմեան,
«Զբազում և անթիւ զյանցանս իմ ներեան,
«Եանդերժ տանջանաց զծառայս ազատեան,
«Ի անճառ խընդութեանդ արժանի արան:

      Զսուրբ Աստուածածինն յիշեալ աղաչէր,
Եւ սուրբն Յօհաննէս աղերսիւ գոչէր,
Զսուրբն Ստեփանոս և սուրբ Լուսատուն,
Մարտակից ինքեան լինիլ իսկ խընդերլ:

25   Ըզսուրբ առաքեալք և ըզ մարգարէս,
Ըզսուրբ հայրապետն և զսուրբ ճրգնաւորս,
Զմարտիրոսս, զկուսանս և սուրբ նահատակս,
Հասանիլ յօգնութիւն ինքեան պաղատէր:

3. 0 խօսէր. 4. 0 յոմի աստուծոյ. աւելացրիմ իմաստից գուշակելով եւ
չափի կամար. 5. 0 և. 10. 0 աւուրըս. 14. 0 գորացոյ. 15. 0 յայսըմ տանճանաց.
17. 0 ողորմեայ. 18. 0 զյանցանքս իմ ներեայ. 19. 0 տանճանաց. | 0 ա-
զատեայ. 21. 0 ըզսբ. 23. 0 ըզսբ (երկու անգամն էլ). 27. 0 զկուսանոս.

«Երկնայի՛ն սուրբ զօրք՝ որք բնութեամբ վեհ էք,
«Զօրութեամբ ձերով Դուք ինձ օգնեցէք.
«Ի մարտի իմում՝ Դուք ինձ օգնեցէք,
«Քաջալերօղք ինձ այսօր փութացէք»:

6 Եւ մինչ անցանէր ՚նդ դուռն եկեղեցոյն,
Եկիր եպագ նմա անդ խոնարհագոյն.
«Մուրք եկեղեցի, լեր ինձ օգնական,
«Որ ծնար զիս, ասէ, շնորհօք սուրբ Հոգոյն»:

10 Այսպիսի հոգելի բանս խօսելով,
Երթայր լրսպանումն ուրախանալով,
Ամբողջըն ըզկնի որք զայն լրսէին,
Հիացեալք առ այն յոյժ զարմանալով:

15 Վասն հասանելոյ նմա ի տեղի կախարանին եւ
մայրն տըւեալ զզին պարանին եւ մանուկն հա-
լալութիւն խնդրելով ի մօրէն եւ մայրն ոչ լուաւ
նմա. եւ յետ այնր կախեալ խեղդաման արարին
զանմեղ մանուկն. եւ մայրն գնացեալ շուր էարք
ասելով թէ «վա՛շ, զի սիրտն իմ՝ զովացաւ»:

20 Եւ լիրբ մայրըն ևս ընդ նըմա շըլջէր,
Վա՛շ վա՛շ ասելով զսիրտն ուրախ առնէր,
«Իբր թէ զվրէժս իմ առի նմանէ»,
Վասնորոյ խընդայր, պարէր, կաքաւէր:

25 Եւ իբրև հասին հանդէպ բաց խանին,
Փըլջիւր խանութ այն զասապխանին,
Անգութ մայրըն ետ ըզգին պարանին,
Կախեցուցանել զիւր անմեղ որդին:

Թւանկիք ՚ւ այլազգիք աղէխարչ եղեն,
Վասըն զուր մահուն մանկանն աւաղեն.

4. 0 Թութացէք. 5. 0 ընդ. 9. 0 բանրս. 10. 0 յերթայր. | 0 յուրախանալով.
11. 0 ամբողջըն. | 0 լրսէին. 13. 0 նմայ. 16. 0 այրն. 27. 0 ալասկիք.

Ասեն ցնա. «Բան ինչ ասա մեր կրօնէն,
«Ըզքեզ ազատեմք յադ դառն մահուանէն»:

Իսկ նա իբրև զվէմն կայր անշարժելի,
Ի սուրբ հաւատոյն յոյժ անշեղելի,
5 Քանզի վառեալ էր սիրոջն Յիսուսի,
Զվախէր մահուանէն այն անցանելի:

Այլ սրբաբա մըտօք առ Տէր աղօթէր,
Նշանաւ սուրբ խաչին զերեսըն կընքէր,
Զսուրբ Աստուածածինն բառձրագոյն գոչէր,
10 Եւ զինքն Աստուծոյ, սրբոց իսկ յանձնէր:

Ապա շուրջ նայէր զչար մայրն որոնէր,
Զի վերջին զըրոյցն նըմա առնիցէր.
Իբրև ետես զնա ի մէջ ամբոխին,
Ողբալի դիմօք նըմա զայս ասէր.

15 Թէ «Հալսլ արա դու ինձ, ո՛վ մայր իմ,
«Զի շատ աշխատանք ունիս վերայ իմ.
«Զեռըդ հասն ինձ որ ես համբուրեմ,
«Հասրաթովըդ քոյ մի մեռանիցեմ:

«Զի ինն ամիս զիս յարգանդիդ կրեցեր,
20 «Եւ ցաւօք ծընար, գըրկովըդ բարձեր,
«Կաթամբ դիեցուցեր, գթով պահեցեր,
«Մեծ աշխատանք յայս չափս հասուցեր:

«Այսօր բարկութեամբ դիւին լրսեցեր,
«Ի այսբան էմէկըդ դու ընդ վայր հարեր.
25 «Զըրպարտելով զիս ի մահ մատնեցեր,
«Իրժուարաւ գըտեալս դիւրաւ կորուսեր»:

Իսկ անիրաւ մայրն բնոււ ոչ գըթացաւ,
Ապառաժ սիրտըն իսպառ քարացաւ,
Խըղճալի որբւոյն ձայնին ոչ լըւաւ,
80 'Ի ամենեկին ի նա ոչ նայեցաւ:

Երբ ետես մանուկն թէ չետ պատասխան
Անդութ ծընօրըն գարշն և յոյժ դատան,
Դարձեալ ասէ ցնա սրբտիւ ցաւական.
«Ո՛վ դու եղկելի, լեր ինձ պարտական».

5   Այսօր այս մահուամբս յաստեացս՝ ելանեմ՝,
«Եւ Փըրկչին յանճառ կեանսըն մըտանեմ՝.
«Ապա դու մընաս կենօք յերերման,
«Խընդրես զիս ՚ւ ասես թէ Երբ գըտանեմ»:

10   Իբրև կատարեաց խօսըն ցաւագին,
Ապա թըւանկչիք ի նա ձեռն արկին,
Ըզբարակ պարանն ի վիզըն արկին,
Զանմեղըն ի զուր խեղդամահ արին».

15   Յայնժամ չար մայրըն յոյժ ուրախացեալ,
Պարեալ խընդութեամբ յընթացս արձակեալ,
Գնացեալ յաղբիւրէն թասով ջուր խըմեալ,
«Վա՛յ զի զովացաւ սիրտ իմ» ասացեալ:

Մերձ եղեալ տաճիկք երբոր զայն լուեալ,
Քարամբք քարկոծել ըզնա կամեցեալ,
Իսկ չարն այն իսկոյն ի փախուստ առեալ,
Ուր գիմելն նորա ոչ ոք գիտացեալ:

20   Վասն ամբոխին՝ որք զնա տեսեալ աղէկիզեալ
մորմորէին. եւ կանայք ոմանք եկեալ կանգնեալ
ի դէմն՝ աւաղէին, եւ կերպ կերպ լանթթս տային
չար մօրն».

25   Եւ հուլք ժողովոց՝ որք տեսանէին,
Մեծամեծք և փոքունք յոյժ ափսոսային,
Ի շխանք և ուամիկն ի յողբ շարժէին,
Վախ վախ ասելով մօրն անիծէին».

4. 0 այսօր այօր այս. II. 0 բարանն. 13. 0 խուռն փի. իսկոյն. 19. 0
յուր. 20. 0 ամբողին.

Եւ կանայք բազումք առ նա փութային,
Ի դէմքն կանգնեալ հառաչմամբ լային,
Ջանազան կերպիւ ողբս յօրինէին,
Իբրև ազգային ըզնա սըգային:

5 «Այ ազնիւ մանուկ, դու դեռաբուսիկ,
Ընազիկ և սիրուն և յոյժ գեղեցիկ,
Ո՞րպէս քոյ մայրն ըզքեզ զուր մահացոյց,
Այ դու դառնագոյն տանջանօք սաստիկ:

10 «Լայ հազար աւանդ ազնիւ հասակիրդ,
Բաղձալի տեսոյդ և լոյս երեսիդ,
Ձիւնրդ անգութ մայրդ զքեզ ընդ վայր կորոյս,
Անարգ սպանելով ի կախարանին:

15 «Ո՞րպէս քարացեալ էր սիրտըն նորին,
Ո՞րքան անգութ էր դարչ աղիք նորին.
Կուրանալոյ էր տեսարանք նորին,
Ո՞ր ի հանդէպ իւր կախել ետ զորդին:»

20 Դառնան և խօսին դէպ առ կինըն այն,
Կերպ կերպ լանէթներ նըմա իսկ կարդան.
Ո՞վ անգութ ծընօղ դու թըշուառական,
Ձատի և վաճթար դու դաժանական:

25 «Ո՞վ դու անողորմ ծընօղ դարչելի,
Երևահար և խենդ, յիմար և մնլի,
Այսօր նախատինք եղեր աշխարհի,
Երու Մըլթանոյ դուստր զալըմ ֆախէ:

35 «Կին դու զըրասաց, բերանըդ փակի,
Ըլեզուդ պապանձեալ և կարկամեսի.
Ո՞րպէս զորդիդ քոյ զուր մահացուցեր,
Բեարէմսըդ զալը զալըմ ֆախէ:

4. 0 ասգային. 6. 0 սիրոյն. 8. 0 տանճն''ք. 11. 0 ըզը փև. զքեզ
ընդ. 26. 0 լեզուտ. | 0 պապանձե''լ.

Եկին դու, գէշ խոցով պատժիս և մաշիս,
Բարակացաւերով հալիս և հաշիս,
Վիրացոյ հոտերոյն հիւծիս և հաշիս.
Եկայէն որդեսպան, զալլմ' ֆայիշէ:

5 Եկին դու, շշուկ ցաւօք ըզքեզ ախրեսցեն,
Եւ գարշ անձամբ քով սաւստիկ պատեսցեն,
Էրստագոյն վայիւք բառաչեցուցեն.
Ա՛յ քէֆիր միլիօն զալլմ' ֆայիշէ:

10 Եկին դու, պատառօղ գազան քեզ դիպի,
Առիւծ և վարազ, արջ քեզ հանդիպի,
Բէշ գէշ պատառեն ըզքեզ և գըզեն.
Է՛ք եզըտոյ զաւակ զալլմ' ֆայիշէ:

15 Ըրպիսի լանէթըւ քեզ շարադրեմք.
Ո՞ր անարգանօք ըզքեզ անարգեմք,
Է՞նչ նախատանօք ըզքեզ նախատեմք.
Ա՛յ դու իմանսրդ զալլմ' ֆայիշէ:

20 Ընչ արդեօք դու ծնար զսա և սընուցեր,
Աշխատանս կրելով յայս չափս հասուցեր.
Ապա ո՞րպէս սիրտդ ոչ գալարեցաւ,
Ո՞ր պախարակեալ զուր մահացուցեր:

Անբան անասունքն զաւակս ծընանին,
Գիրթան ի նոսա և սընուցանեն,
Է՛ վնասակարաց պահեն պահպանեն.
Է՛ ու քան ըզնոսա անգութ ֆայիշէ:

25 Էթըռչունք օդային՝ որք ըզձագս հանեն,
Փափուկ բոյն շինեալ՝ անդ հանգուցանեն,
Զթըռչիլ ուսցընեն, թևօք վեր հանեն.
Է՛ ու քան ըզնոսա անբան ֆայիշէ:

1. օ մաշիս. 3. օ վիրացրդ. 4. օ կային. 6. օ պատեսցին. 7. օ բառաչեցուցեր. 12. օ չֆայիշէ. 14. օ անարբանօք. 17. օ ծընար. 20. օ բախարակեալ. 25. օ յօդային. 27. օ ուսայրենին.

ՆՇուհը, վայրի գաղանք՝ որք են պատառօղ,
Բայց կորեանց իւրեանց այնք ևս են սիրօղ,
Վհքեանք նօթի մնան, զնոսա կերակրեն,
Բիու գէշ քան ըզշուն զալլմ՝ ֆայիշէ:

5 Մողունք թունաւորք, լողակք ծովականք,
Մորա համայնքըն ըզձագս ըստանան,
Պահեն և խնամեն գըթով ծնօղական.
Բիու քան ըզնոսա վաճթար ֆայիշէ»:

Սյսպիսի ՚ւ աւելի քան զայս ասէին,
10 Զչար կինն անիծիւք վատաբանէին,
Ցաւալի ողբով մանուկըն լային,
Զլրօղսն ամենայն լացուցանէին:

Զի տղայն կախանին պայծառացեալ էր,
Ճերմակ մարմինըն ձիւնափայլեալ էր.
15 Զի զլոս հաւատ իւր որ պինդ պահեալ էր,
Ի ինքն հոգով մարմնով ի լոյս դարձեալ էր:

Վասն իջանելոյ լուսոյն ի վերայ նորա ի գիշերին
այնմիկ, զի քրիստոնեայք եւ այլազգիք տեսեալ
վկայեցին.

20 Այլ արքայն Բրիստոս՝ ստեղծօղն համայնից,
Զվկայն իւր արար լուսալից,
Զի գիշերին այն լոյս մեծ էջ յերկնից՝
Յայտնի ՚ւ ակներև ի ցոյց ամենից:

Եւ բազում անձինք՝ որք անդ պատահեալ,
25 Բրիստոնեայք, այլ և տաճիկք յիմարեալ,
Ըբքանչելի հրաշ լուսոյն որ տեսեալ,
Ի վաղիւն ելեալ ամենից պատմեալ:

3. 0 նօթի մրնայն. 7. 0 ծրնօղական. 15. 0 պինդ. 17. 0 լուսայն
19. 0 վրկայեցին. 26. 0 ըզբանչելի.

Քրիստոնէիցս ազգ կարի բերկեցան,
Եւ Քրիստոսէ Փրկչէն գոհացան,
Ճշմարիտ հաւատոյս յաւէտ ամրացան,
Ըսթափեալ ի սգոյ և ուրախացան:

5 Ազգ տաճկաց և ըս երբ որ զայն լուեալ,
«Անմեղ լինիլըն, ասեն, արդ յայտնեալ»:
Ուստի թուրք կանայք ի նախանձ շարժեալ,
Եւ ըզչար կինն այն սպանել կամեցեալ:

10 Ասեն. «Դա մեր մարցս զանուն աւերեաց,
«Եւ չար յիշատակ յաշխարհի տընկեաց.
«Լըրբենի կանանց ճանապարհ երաց,
«Զուր ըսպանել տալ ըզգաւակս իւրեանց»:

15 «Զի գործս այս մեր մարցս նախատինք եղև,
«Ի մէջ աշխարհի ասութիւն եղև,
«Որ միշտ այպանեն ըզմեղ և ասեն,
«Թէ մարց սէրն և գութն այժմ նախանձ եղև»:

20 «Այսօր ըմբռնեալ ըզնա ըսպանցուք,
«Եէլ մոմեր վառեալ ըզնա այրեսցուք,
«Եւ յուղտոց բարձեալ և շրջեցուցուք,
«Տեսող ըսողաց զսա խըրատ ցուցցուք»:

«Յետ այնր կենդանոյն զորովայն հերձցուք,
«Զաղիսըն քարչեալ ի դէմն ընկեսցուք,
«Եւ զըստինս կտրեալ՝ զաչսըն բըրեսցուք,
«Յօշելով զմարմինն և շանց կեր արկցուք»:

25 Եւ յայնժամ ելեալ զնա որոնէին,
Շըրջեալ ըզքաղաքն՝ և ոչ գըրտանէին,
Եւ սըրտիւ իւրեանց կարի ոխային,
«Եթէ գըրտանեմք՝ կտրատեմք» ասէին:

2. 0 գուացան. 3. 0 յամրացան. 9. 0 դու. 13. 0 մարձս. 21. 0 յետ այնր
ընդ կենդանուն. 23. 0 ըզսինս կտրալ 24. 0 զանչ. 25. 0 որոնէինցուք.

Վասն զարհուրելի երազոյն զոր փաշայն տեսեալ
եւ հրամանն արարեալ որ իջուցին ի կախարանէն:

Յայն առաւօտըն մինչ զայն լըսեցին,
Թէ լոյս իջեալ է ի վերայ նորին,
6 Բրիստոնեայք փութով անդ հասանէին,
Յոյժ մեծ գոհութիւնս Աստուծոյ տային:

Անխախտ սահման էր սոյնոյ քաղաքին,
Ըզփնասապարտ ոք զորս և կախէին,
Մինչ յերիս աւուրս այնպէս թողուին,
10 Ի ապա վայր առման հրամանն առնէին:

Իսկ փաշայն տեսեալ զերազ ահռելի
Վասըն սոյն մանկան, և քունն հատանի,
Նդ առաւօտն իսկոյն գլրեալ պուրուլթի,
Ի իջուցանելոյ տայ հրամանն յայտնի:

Դրրեալ էր ի մէջ այն պուրուլթիին,
25 Զէնէթով բառնալ ըզմարմին նորին,
Դառք քահանայիւք և վարդապետօք՝
Ըստ օրինի դնել ի գերեզմանի:

Յայնժամ քրիստոնեայք եկեալ իջուցին
30 Զմարմինն գեղեցիկ և նոր վրկային,
Լալով հըրճուանօք եդին դազաղին,
Եւ բարձեալ բերին ի յեկեղեցին:

Ժողովք ըռամկին ընթացեալ եկին,
Եւ արք և կանայք, ծերքն ընդ տըղային,
35 Ազէտիւ մեծաւ ողբս առեալ լային,
Մինչ զի ըզբարինս լացուցանէին:

13. 0 ընդ. 17. 0 վր''դապետօք. 18. 0 ընդ. 21. 0 լալովով. 23. 0
ընդացեալ. 26. 0 քարինք.

Քանզի սուրբ վրկայն էր սպիտակացեալ,
Ըզձեռան ի սըրտին խաչանիչ եղեալ,
Եւ երկայն դանդուրն վրզիւն շուրջ պատեալ,
Եւ երես նորա ծաղրադէմ եղեալ:

5 Այսպիսի կերպիւ որք տեսանէին,
Աղէխարչ սըրտիւ մորմոքմամբ լային,
Հայելով ի նա յոյժ հառաչէին,
Եւ չար մօր նորա լանէթներ տային:

Վասն թաղման նորա որ յոյժ փառաւորութեամբ
10 եղին ի գերեզմանի. եւ ի նոյն գիշերին եւս լոյս
իջեալ ի վերայ նորա.

Սուրբ եկեղեցւոյ դէտըն պանծալի,
Շնորհազարդ պետօք ըզգեստաւորի,
Եւ համայն ուխտիւ իւրով զարդարի,
15 Թաղումըն սըրբոյն պատրաստեալ լինի:

Դապք քահանայից խըմբիւ պարառեալ,
Միաբան զեցեալ մոմեղէնս վառեալ,
Սարկաւազք զբուռվառս, դըպիրք խաչվառեալ,
Եւ քաղցըր ձայնիւ դաս դաս երգ առեալ:

20 Խընկօք անուշիւք ՚ւ աղնիւ կընդրկօք,
Եւ պայծառ ջահիւք և մեծ կերօնօք,
Սպիտակ հանդերձիւ, սուրբ պատմուճանօք,
Պէսպէս ճոխութեամբ և զարդարանօք,

Կենսատու խաչիւ, աւետարանօք,
25 Դաւթեան սաղմոսիւք և շարականօք,
Եւ այլ հոգելի քաղցր եղանակօք,
Զուարճախառն ողբովք և մեծ հըրճուանօք,

Բարձեալ ըզմարմինն սըրբոյ վրկային,
Եւ տարեալ ի դիր իւրոյ տապանին,

6.0 մումոքմամբ. 12.0 եկեղիցէյ. 15.0 սըրբոյն. 18.0 սարկաւազք:

Սաղմոսիւք 'ւ երգօք գերեզման եդին,
Խաչիւ կընքեցին ըզչիրիմ նորին:

Նոյն գիշերըն եւըս լոյս էջ յերկնից,
Մերձակայ բնակիչք տեղւոյն վկայեցին,
Որով ամենից միտսն հաստատեցաւ՝
Թէ ճըշմարտապէս է վրկայ Փրկչին:

Սահակ Մըսրբս այս որ կատարեցաւ,
Չար մօրէն իւրմէ ի զուր մահացաւ,
Արին զլոյս հաւատն իւր ոչ ուրացաւ,
Այլ ի փառս Յիսուսի նահատակեցաւ:

Հազար 'ւ երկերիւր քսան և եօթ թըւի,
Ի քսան և երեք ամնոյ յուլիսի,
Մակարայեցոցըն առուրն տօնի,
Որ և սա ևըս ընդ նոսա դասի:

Արդ թըշուառ ծառայս Փրկչին Յիսուսի,
Յօհանէս չըպէտ նօտարս Կարնեցի,
Ձկատարումս սըրբոյս աչօք իմ տեսի,
Եւ որպիսութեանն իսկ վերահասի:

Ի խընդրոյ ոմանց եղբարց հարկեցայ,
Ձանց առնել ըզնոյնն ոչ բարուք վարկայ,
Ի ի սիրոյ սըրբոյս ևս բստիպեցայ,
Եւ շարագըրեալ զբանս յօժարեցայ:

Ուստի աղերսեմ զեղբարսդ յարգելի,
Յիշել զիս ըզհէքս մաղթմամբ հաճելի,
Տեսութեան Փրկչին լինիլ արժանի,
Ընդ ձեօք վայելել զփառս անպատմելի:

5. 0 միտսըն. 7. 0 սահակս. 13. 0 մանկայբայեցոցըն. 15. 0 ըդ փյս.
արդ. 19. 0 եղբարձ. 20. 0 բարուք. 21. 0 բստիպեցայ. 23. 0 ւստի
փյս. ուստի.

Տաղս այս ի վերայ սոյն նոր նահատակիս յօ-
րինեալ ի նոյնոյ նօտարէ՝ ի գոյն որ ասէ. Պա-
շնտայ վար Ֆինօ Ֆէսի էման, ալտի պէնի
պէնի խու . . . :

5   Ի չար մօրէդ զուր մատնեցար, աւանդ,
Գառնըդ անվեղ անմեղ ըմբռնեցար,
Ի բանդ և ի գանս տազնապեցար, աւանդ,
Ազնիւ Մըսըր, Մըսր, սիրուն Սահակ,
Արի Սահակ և քաջ Սահակ, աւանդ,
10   Մանուկ տիօք, տիօք քաղցրատեսակ:

Յատեան չարեաց որ դու կացեր,
Շնորհիւ Հոգւոյն լըցեալ եղեր,
Լոյս հաւատոյդ անխախտ մնացեր,
Ազնիւ Մըսըր, տեսեամբ պայծառ որպէս հոյլ:

15   Համարձակեալ բարբառեցար,
Խոստմանց նոցին ոչ նայեցար,
Ի ի մահուանէ ոչ վախեցար,
Ազնիւ Մըսըր, այսօր արբեր Փրկչին բաժակ:

Նսրբուս վարդ այսօր բացար,
20   Փրկչին սիրով սիրով բողբոջեցար,
Ի կախարանն բարձրացար,
Ազնիւ Մըսր, մարմինդ եղև շուշան ճըրագ:

Սիրոյդ կանթեղ դու կախեցեր նոր նահատակ,
Զարիւնդ ի նմա իբր իւղ արկեր,
25   Զկախարանն լուսով լըցեր,
Ազնիւ Մըսըր, սիրով Փրկչին լուցեալ ճըրագ:

9. 0 քաջ. 13. 0 հաւատոյդ. 15. 0 բառբառեցար. 17. 0 և. 21. 0
բացրացար. 23. 0 կանթեղ.

էրանեցար յազգաց ՚լ ազանց նոր նահատակ,
Ի շիրիմ քոյ էջ լոյս գերազանց,
Այսօր մըտեր ի կեանս անանց,
(Ի ՌէՄ) այս թիւ վկայեալ Սահակ,
Արի Սահակ, նոր նահատակ,
Վասն իմ հայցեան առ Տէր միակ:

Սոյն վկայաբանական երկու տաղերն ունի միայն օ ձեռագիրը, էջ 43 ա—65 բ. ամբողջը յառաջաբանով միասին մի առանձին տետրակ է նոյն ձեռագրի հետ կազմուած: Տետրակի վերնագիրն է. «Տետրակս այս, յազագս ումեմն Մըրըր կոչեցեալ Սահակ մանկան, որ ի չար և յանգութ մօրէն զրպարտեալ մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց որք շատ ստիպեցին զնա յուրանալ և նա սիրովն Քրիստոսի վառեալ, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեալ խեղդամահ արարին զնա: Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր փառաւորեաց զվկայն իւր լուսով յերկնից: Արարեալ և շարադրեալ յումեմնէ նօտարէ Յօհաննիսէ Կարնեցոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և ի պատիւ նոր նահատակին նորա:»

Այս տետրակի վերջն է նաև Յարութիւն Կարնեցի նահատակի տաղը, որը տես առանձին:

Սահակ Մսրբի տաղի հեղինակն է մահտեսի Յովհաննէս (կոչուում է նաև Հաննէս, Հաննա) Կարնեցի վարժապետ, նօտար մականունով. հեղինակը իւր ժամանակի բեղմնաւոր գրիչներից է. նրանից ունինք տասնեկնը աշխարհական գեղեցիկ տաղերի մի հաւաքածոյ, գրուած 1777—1788 թուականներին. չհաշուած Սահակ Մսրբի (գրուած 1778 թուին), Յարութիւն Կարնեցու (գրուած 1806-ին) և Վառվառէ կոյսի (գրուած 1810-ին) տաղերը՝ որոնք տես վարը:

Սահակ Մսրբի տաղի 14 գլուխների առաջին տների սկզբնատառերը կապում են հեղինակի անունը. Ի ՅՉԱՆՆԻՍԵ Ե ԱՅՍ: Ինքը հեղինակը իւր յառաջաբանի մէջ՝ էջ 574 անում է իւր տաղի գրութեան պատմու-

6. օ հայցեայ.

թիւնը. հիդրնակը տաղը գրել է հէնց սրբի նահատակութեան տարին՝ այն է ՌՄԻԷ—1778 թուին, իւր «տղայական» և «նորավարժ» ժամանակին: Տասը տարի յետոյ ՌՄԼԷ—1788 թուին բարեկամների խնդրով վերստին ձեռք է առնում աշխատութիւնը՝ և նորանոր սրբագրութիւններով և յաւելուածներով վերածում է այժմեան վիճակին:

ԳՐԼԻ ԿՈՐՆԵՑԻ

† 1781—1786

Սոյն նահատակի մասին անցողակի խօսուած է Սահակ Մսրր Կարնեցու վկայաբանական տաղի յառաջաբանի մէջ, տես վերը էջ 573—4. բայց որովհետեւ կազմում է մի ամբողջութիւն, ուստի և աւելորդ չենք համարում նոյն մասը ամբողջովին մէջ բերել այստեղ:

Յետ անցման քանի մի տարեաց (ի վերայ նահատակութեան Սահակ Մսրր Կարնեցոյ) սոյն քաղաքացի Զինիզցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քահանայի Պալի անուն որդին վասն իմիք ինչ ճ ընդունայն պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն գեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ չարչարանօք ստիպեցին զնա ուրանալ. և նա տեսեալ գոլով զարիական նահատակութիւն սոյն Մսրր մանկանս, վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հաստատուն մնալով ի
 10 հաւատս և ի սէրն Քրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից:

Վկայիս նահատակութեան թուականը յիշուած է. բայց որովհետեւ Սահակ Մսրր նահատակուած է 1778-ին, իսկ Պալի «յետ անցման քանի մի տարեաց»,

Ուստի ապահովաբար 1781-ից յետոյ: Միանգամայն Սահակ Մսրրի վկայաբանութեան յառաջաբանը դըր- ուած լինելով 1788-ին, Պալիի նահատակութիւնը չի կարող 1786-ից յետոյ լինել, որովհետեւ հակառակ դէպքում հեղինակը պէտք էր ասէր «անցեալ տարի, հերոս» կամ նման մի ձև: Ուստի նշանակում ենք մօտաւորապէս 1780-6:

Ձեռագրական տարբերութիւնները ևն տես վե- րևը, էջ 573 -4:

ԹՈՒՒՄԸՆ ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԳՐԱՆԵԿԱՐՏՏԻ

† ՌՄԼԳ=1784

Հազար երկու հարիւր թվական,
 Եր'սուն երեք աւելորդեան,
 Հիանալի իրս գործեցան,
 Որ ազգ և ազինք զարմացան:

5 Մանուկ անուն ոմըն թուխման,
 Որ էր երկրէս նա Տիգրանեան,
 Աւուր միում՝ յանկարծական,
 Փայլեաց իբր աստղ առաւօտեան:

10 Կացեալ ընդդէմ բլունաւորաց,
 Մեծամեծաց, դատաւորաց,
 Զօրէնս նոցա արհամարհեաց,
 Դաւանելով զՔրիստոս Աստուած:

15 Ըզնա կալեալ ըմբռնեցին,
 Բըրածեծեալ յոյժ սաստկագին,
 Մինչ զմիս ոտիցըն թափեցին,
 Ըզնա յաղթել ոչ կարացին:

Դարձեալ կըրկին ի բանտ արկին,
 Թերեւս միտքըն շրփոթեցին:

2. ձ երեսուն երեկ. 7. ձ հանկարծական. 13,16. ձ զնա.

Իսկ նա կացեալ արիապէս,
Պատասխանեաց ասոց նոցին:

«Քրիստոնեայ եմ, հաւատս պայծառ,
«Ձեմ ես նրման մութ և խաւար,
«Յառաջնորդ ձեր կոյր և յիմար,
«Եւ հետևողք իւր հաւասար»:

Յայնժամ ցասեալ բըռնաւորին,
Եւ ետ հրաման մահու նորին.
Առեալ ի դուռ ժամու բերին,
Ըզնա անդէն գըլխատեցին:

Արիական քաջ նահատակ,
Հեղեր զարիւնդ իբր Վրտակ,
Սիրով արբեր զմահու բաժակ,
Ի հանդէս քո հըրճուին հրեշտակք:

Սէր աշխարհիս ի բաց թողեր,
Եւ մասնակից սըրբոց եղեր,
Սակս Քրիստոսի արիւնդ հեղեր,
Եւ քաղցրացար իբր ըզմեղեր:

Երանելի մանուկ թուխման,
Մարմինդ ետուր հոգւոյդ փըրկան,
Մահ քո եղև քեզ բանալի,
Եբաց ըզդուռն արքայութեան:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 304 (յ) ձեռագիրը, էջ 18 բ. հմմտ. Տաշեանի Յուցակը, էջ 732 բ: Տաղն արտագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադարանապետ գեր. Հ. Բ. Պիլէ-դիկճեանից:

4,6. խաւար, հաւասար բառերի ընթերցումը ստակուսական է յի մէջ.
10. յ գնա. 13. յ արբէք.

• ԳՐՆԻԻԼ ԲԻԿ ԽՈՉՆՆԵՑԻ

† ԲՄԽ—1790-1

Յարձանիս շիրմի ամփոփեալ դնի
 Մարմին իշխանին Խաչն գաւառի,
 Վեհ իշխանազնեայ Դանիէլ բէկի,
 Որդւոյ Մէլիք բէկ իշխանապետի,
 Ի տանէ հայկազն մեծ Ջալալ Դօլի,
 Տեառն Արցախայ Հայոց աշխարհի,
 Որ Ղարապաղայ կամ Շուշուոյ նահանգ
 Նա սովորաբար արդ վերաձայնի,
 Առ սուրբ հաւատոյ սա լուսահօգի
 Նահատակի աստ յամբողջիս Շուշի՝
 Դառն տանջանօք Իբրահիմ խանի՝
 Որ թշնամի էր Խաչին Քրիստոսի.
 Ի ԲՄԽ. կանգնեաց զայս արձան
 Վշտալի որդին այս նահատակի
 Բաղդասար արհին տէր Մետրապօլիտն
 Հասան Ջալալեանց արթուն հովուապետն
 Աղուանից երկրին, որք հանդիպէք այսմ տապանի
 Տուք հօրն և որդւոյն Աստուած ողորմին ի 1851:

Սոյն տապանագիրը արտատպում ենք Մակար
 եպիսկոպոս Բարխուղարեանցի Արցախից, տպ. Բա-
 գու, 1895, էջ 150—151. Նահատակի տապանաքարը
 ըստ սոյն աշխատութեան գտնուում է Շուշի քաղա-
 րի Հին-Նանգստարանի հարսուային կողմում:

6. տպ. արցախայ. 11. տպ. իմրահիմ.

ՈՆՏՈՆ ԵՆՀՈՏՈՎ ԹԻՓԼԻՍԵՑԻ

† ՌՄԻՂ = 1794-5

(Շուշի) քաղաքում եղած Հին-Հանգստարանի վարի կողմին յօտ կայ մի գերեզման, որ կոչուում է Նահատակ Սորա տապանաքարի վերայ գրուած է. «Այս է տապան Թիփլիսեցի նահատակ Անտօնին. ՌՄԻՂ-ին: Ես Թիփլիս սեցի Սիմօնի որդի Սարկիս այս քարս հոկացի սէրս նահատակին»:

Այն տեղեկութիւնը արտատպում ենք Մակար Եպիսկոպոս Բարխուղարեանցի Արցախից (տպ. Բագու, 1895), էջ 150:

5. տպ. այսպէս սարկիս, հոկացի.

ՇՅՈՒՂ ԵՐԲՈՒԹԻՒՆ ՏՓՂԻՍԵՑՆ
(ՍՇՅԵՆԹ—ՆՈՎՆ.)

† 1795 սեպտեմբեր

Հարիւր յիսուն տարի առաջ (այսինքն 1700-ին) մէկ խեղճ աննշան հայ դալիս է Հալէբից ¹⁾, երևի բախտ որսալու՝ Վրաստան, ու բնակվում է Թիֆլիզ քաղաքում, որ տեղ պսակվում է մէկ Հավլարացի ²⁾ աղջկան վրայ: Սրանց 5 ըլում է տղայ ³⁾, որոյ տալիս են Արուժիւն (Յարութիւն) անունն: Էս Հալեբցու վրայ չ'ունինք ոչինչ տեղեկութիւն:

1) Թուրքերէն սասժ խաղերում Սայեաթ—Նովէն խօսում է իր վրայ՝

Վաթանըմ Թիֆլիզ դուր, սամթի Գուրջիստան,

Սնամ Հավլարարու, աթամ Հալարու:

(Հայրենիքս Թիֆլիզն է, կողմն Վրաստան. մէրս Հավլարացի, հէրս Հալարցի):

2) Հավլարարն հին ժամանակին Թիֆլիզու արուարձանն էր. հիսի քաղաքի հետն է հաշվում:

3) Հնարք չը կայ իմանալու Սայեաթ—Նովու ծնրնդեան տարին. ինքն ԻԳ խաղի տակն ունի գրած թէ՛ ինչօրի ետառն օտրիս գլուխ դրի ամենան խաղին. թէպէտ անկարելի է որ մինչև իր երեսնամեայ հասակն չ'ունենայ բան առած, բայց համարձակ կարօզ ենք ասել, որ էս հասակից առաջ չ'ի ըլիլ գլուխ դրել նշանակելուն իր խաղերու ասելու օրն, ամիսն ու տարին: Մէ քանի Թուրքերէն սասժ խաղերու տակն ունի նշանակած Վրաց քրօնիկօնի 430 ն, որ է 1742 Փրկչական թիւն: Թէ ընդունենք՝ որ Սայեաթ—Նովէն էս

միայն նրա որդու՝ Արուժինի խօսքիցն իմանում ենք, որ էլել է նա միղդրախ։ Պատիկ Արուժինին տալիս են աչկերտ մէկ ջուլհակի մօտ. խիստ աչքաբաց ըլելով՝ կարճ ժամանակում էնքան վարպետանում է Արուժինն, որ ինքն իր 5 համար մէ մեքենայ է հնարում, որով՝ կտաւը երկայն փողոցի մէջ հինելու տեղ, հինում ու գործում է էլել իր սենեակումն։ Մեր վարպետ ջուլհակն երևի շատ վաղ է նկատում իր մէջ քերթողական շնորհքն, որ «պատուոց» պատահելով «գլուխ է դնում ամենուս խաղին», ու «ուրբ Կա- 10 բասլիտի կարօղութեանով» սովորում է «բամանչէն, ու ջօնգուրն ու ստրուրեն»։

Դեռ լաւ չը չափած իր հանճարի ուժն, Արուժինն անց է էլել կացնում իր օրն կտաւ գործելումն ու սաղ ածելումն. իր մեքենայի առջևն հորում նստած՝ մըքուքի 15 ձէնի վրայ առաւօտեան հանած խաղն գեղգեղում է էլել գիշերն իր քաղցր ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն դարբասումն։ Վերջն մըքուքն փոխած քամանչի վրայ, սրան «շատ բան» տեսնիլն խոստանալով՝ համարձակ դուրս է եկել մէլդան, որ տեղ իր աշուղական հոչակաւոր 20 Սոյեաթ—Նոխս անունով մոռացնել է տըւել ջուլհակ Արուժինին էնպէս, որ ժողովուրդն մինչև էս օրս էլ միայն աշուղական անունով է ճանաչում իր սիրեկան երգչին։

Բանիցն երևում է որ Սայեաթ—Նովէն աշուղութիւնն կցել է թուրքերէն ասած խաղերով. սրանցմով սկսվում է 25 նրա դավթարն։ Էն գլխէն մտածելով խաղն ասելու տարին նշանակելու համար, առաջ սրանց համար է հօգացել իր դավթարումն էլ ամէնից հին խաղն՝ թուրքերէնն է, որն որ հանած ունի 1742-ին. հետն էլ տեսնում ենք, որ էս խաղերուց յետոյ՝ սկսելով հայերէն խաղն, սրա տակն

ժամանակին ունեցել ըլի աւել պակաս երեսնամեայ հասակն, յայն- ժամ նա ծնած պիտի ըլի 1712 ին։ Էս հաշուով մեր երգիչն իր մահ- ուան օրն (1795 ին) պիտի էլել ըլի 83 տարեկան, որ բունն յարմար է դալիս նրան տեսնող մարդկերանց ասմունքի հետ, որք միտն ունին Ասիաթ—Նովուն ինչպէս մէկ լաւ ծերայած ալեոր մարդ։

չը նշանակելով ասելու տարին, գրում է՝ «նիւնի վարդիմ»
Թե նախնիս ռախիմ»։ Էս խօսքերն լաւ ցոյց են տալիս, որ
Սայեաթ—Նովէն՝ Թուրքերէն, կարելի է ևս վրացերէն՝
ասած խաղերով անունն ճարելուց յետոյ, ուզում է ևս
5 հայերէն ասելն. ու տարին նշանակած ունեցող հայերէն
հանած խաղերուց ամէնից հինն ասած է Թուրքերէնից
տաս տարով յետոյ—1752-ին. Ուրեմն մեր երգիչն էլ
ուրիշներու պէս հռչակել է իր անունն առաջ Թուրքերէն
խաղերով. Թէպէտ անկարելի է որ էս տաս տարուան մէջ
10 չ'ըլի ասել հայերէն գոնէ մէկ հատ խաղ. Կարելի է՝ որ
տարին նշանակած չ'ունեցող խաղերն հէնց էս միջոցումն
ըլին ասած. էլ ինչ խօսիմ ուրիշ կորած կամ հրապարա-
կում յանկարծ ասած խաղերու վրայ, որք կտոր կտոր ու
աղաւաղած պահվել են աւանդութենով. Թէ հնարք կ'ու-
15 նենամ՝ որ սրանց ամբողջ վերականգնեցնեմ, ժամանակով
կու հաղորդեմ ևս սրանց ազգակիցներուս. Սայեաթ—
Նովէն արդիւնաշատ աշուղներուց մէկն է. իր տասն ու
եօթն տարուան երգօղական ժիր կենաց մէջ բաց ի 114
Թուրքերէն ու 46 հայերէն խաղերուց, որք յայտնի են
20 մեզ նրա դավթարիցն (Թողնեք չը գրածն ու կորածներն)
ունի ասած վրաց գեղջուկ լեզուով անթիւ աշխոյժ խա-
ղեր ու անհամար ազգու բաներ, որոց կտորներն՝ էն էլ
մաս մաս արած երբեմն միտն է բերում շուտ սովոր ու
հեշտ մոռացող ժողովուրդն. Թէ որ նախախնամութիւնն
25 չէր պահպանել երգչի դավթարն, անկարելի կու ՚լէր գոնէ
մէկ թեթեւ դատողութիւն անելն էս անուանի աշուղի
մտաց ճարտարութեան վրայ. մանաւանդ երբ տեսնում
ենք, որ մեր ժամանակակիցներն քիչ բան են իմանում
նրա վարքի վրայ. Թիֆլիզու հայոց, վրաց ու Թուրքաց
30 ուրախացնող երգչի կենցաղավարութեան վրայ չը կարօ-
ղացայ ոչ ովից իմանալ մէկ մանրամասն տեղեկութիւն.
զարմանալի չ'է. Սայեաթ—Նովէն իր կենաց վերջի քսան
ու հինգ տարին կէսում էր միանձնացած, Թիֆլիզից
դուս, հեռացած սրա ժողովրդէմէն. Նրա փառքի ու շքե-

դուժեան ակնատեսներինցն մէկն էլ չը կայ. ժամանակն թէ ինայել է մէ քանի ցամքած ծերերուն, սրանք էլ Սայեաթ—Նովուն՝ աշուղ են տեսել, երբ հէնց իրանք էլել են վեց կամ ութ տարեկան. բայց լաւ միտն ունին, ինչ-
 5 պէս՝ երբ նա իր կրօնաւորութեան ժամանակն հազրէն մէկ անգամ գալիս է էլել թիֆլիզ, խաղասէր երեխերքն նրա էղնէն վազելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլել տալիս ասելով. «ՏՕ՝, գիդիս՝ Սայեաթ—Նովիս հ»։ ու մեծե-
 10 րուց լսածն ասելով պատմում են, որ էս՝ էրէկլէ թագա-
 10 ւորի ու սրա արքունեաց սիրեկան աշուղն՝ ըլում է մէկ անհոգ զօղ ու քիսի սիրօղ, սիրուն աղջկերանց ուրախացնօղ ու որբեերի կանանց մխիթարիչ, և ըլելով հիանալի քա-
 մանչայ ածօղ, մանաւանդ իր քաղցր ձայնի հետ՝ էլել է միշտ թագաւորի ու ազգի խրախճանքներու պատուական
 15 ու անհրաժեշտ զարդն. Հէնց ինքն էլ իր քամանչէն գո-
 վելիս ուղիղ է նկարագրում իր կեանքն ասելով՝

Բօլօրքըղ գօզարնիր շարած՝ մէջլիսի կէսն իս, քամանչա.

Իրաւ, պիտի հաւատանք Սայեաթ—Նովուն, երբ սա ասում է մեզ, թէ՛

20 Հէքիմներըս ափսոսում են, ծրնգան տալով վայ ին ասում.
 Կանչօղըս դարդակ է գընում. Ա՛խ Սայեաթ—Նօվա, է ասում

Քանի անգամ՝ կարդալիս սրա խաղերն հարիւր տարեկան պառաւներու առջեն, ուզելով՝ հրապուրած սրանց թմրած յիշողութիւնն դուրեկան հնուց բաներով,
 25 հանեմ նրանցից մէ տեղեկութիւն մեր երգչի վրայ, միշտ լսել եմ ծնգան տալով ասած խօսքերն. «էտ իօ միր Սայեաթ—Նովոս իւսդի ե. վայ՝ քի Սայեաթ—Նովա, ինչ զօղիս իս շանց տըրի»։

Թէ շատ զօղ է շանց տըւել, շատ անգամ էլ էս
 30 հանճարեղ յանկարծախօսն կատարել է հոգևոր բժշկի պաշ-
 տօնն. Լսել եմ ծերերուց, որ մէկ օր էրէկլէ Բ, Վրաց թագաւորի գերդաստանն ու իշխաններն նեղանալով իրօնց

Պարնին եկած տխրութեան համար, (որն որ երբեմն պատահում էր էս՝ միշտ իր թշնամիներու արշաւանքներն մղելու համար հոգած քաջ պատերազմողին) ու նրանք դադարեցնելով իրանց կանացի գգուանքն ու պալատական շողջորթանքն, ճարերն կտրած՝ ստիպած են ըլլում գործ դնել Սայեաթ—Նովու հոգեղուարձ խօսքն. սա քամանչէն ածելով մտած թագաւորի՝ սենեակն ու մտիկ չը տալով նրա ողորմած հայեցուածին, սկսում է բանն համարձակ ասելով

10   Մտկվարո ամղ՛վրեուլո, արագիանո,
Մե շեն վեր դագիմլեր. միգեդիանո՛)

ու էսպէս իր սիրեկան Պարնի տխրած ճակատն պսակում է խաղաղ խնդութէնով:

Ամէն տեղ ուրախութիւն ցանօղ Սայեաթ—Նովէն, 15 ինչպէս տեսնում ենք իր խաղերուցն, իրան էլ չ'է զրկել ցնծութէնից. սրա աշխոյժ ու սիրատենչակ հոգին՝ շատ գեղեցկանաղին գերի կու՛լի արել իր կաթոգին խօսքերով՝

20   Ղ'ուրբան իմ ծուցիդ նրուանն,
                    Հօքիս տամ շիմշատ կըռանն.
                    Թաք պառկիմ եարի գըռանն՝
                    Գըլխօքըս քար իմ ասում.

ինքն էլ սիրու գերութեան մէջ տարփանքով վառված՝ առանց սիրեկնի մէկ օր էլ չ'է ուզում էս աշխարհքից՝

25   Գուն գըլուխըդ մահի կու տաս, ես էլ քիզ իդ կու մէռնիմ.
Միր էդնէն թամամ աշխարըս սօվ քաչէ, հաց չը տէսնէ:

Բայց չէ մնում միշտ էս սիրատարփ մոռացմունքի մէջ. պահելով իրան հեռու մարմնամուլ զգացմունքից, աւելի հաւան է՝ յայտնել իր անձկութիւնն սրպէս նուագածու քերթող՝

---

1) Քուռ դու պղտորած Սրասխի ջրով, չ'եմ դիմանալ քեզ՝ պատճառանքներ ունեցողին (մահանաւորին):

Ծանօթ. Անձրիային ժամանակն՝ էն տեղ, ուր Սրասխն խառնըվում է Քուի հետ, ջուրն բռնում է մէկ թուխ կարմրադեղին գոյն:

Թէ մէ շափաթ քիզ չ'իմ տէսնի, կու կըարիմ քամանչի սիմն,
 ու նկարագրէլիս իր բաղձանքն, մնալով զուրկ հեշտասէր
 ցանկութէնից՝ չ'է վիրաւորում՝ նուրբ զգայմունքն: Ինչ-
 քան պարզ է էլել հասկանում սիրու սրբութիւնն՝ ցոյց
 է տալի մեզ նրա խոստմունքն՝

Թէզուզ անմահութին ուզիս սիրով կու ճարիմ քեզ ամա,
 էնպէս սր համարձակ կարելի է ասել թէ՛ Սայեաթ—Նովու
 հոգին

20 Զընի տակէն նուր դուս էկած արիվ դիբած սընբուլի պէս պայծառ
 ու մաքուր է:

Սայեաթ—Նովու ցնծութիւնն չ'է քաշում շատ ժա-
 մանակ: Համարեա թէ հէնց էն գլխէն գրաւում է սրան
 տխրութիւնն. իր սէրն ու բաղձանքն յայտնում է մէ
 տրտում ու վշտալի սոճով, որ ցաւ է տալի սրտին. տեղ
 15 ու տեղ էլ շանց է տալի իր հոգւոյ ձանձրանալն կեան-
 քից, աշխարհքից, երգերուցն ևս՝

Է՛րէզ լավ էր կանց վուր էսօր,—վաղէրուսէն բէզարիլ իմ.
 Մարթ համաշա մէկ չ'ի բլի,—խաղէրուսէն բէզարիլ իմ:

Էսպէս զգուած աշխարհքից, գանգատուելով թէ՛ «դուր» թմ
 20 ձամբխայ չ'ի գնոտմ», էնդուր որ՝ «չաւտացիլ է յալի՛ի
 սոռուն», Սայեաթ—Նովէն խրատում է իր «դիվանն» սիրուն
 ու քարոզում է սրան սիրել «Աստուած, հոգի, եւար, պար-
 կնշտութիւն, գիր, խրատ, համբերութիւն, դադաստան,
 խոնարհութիւն, սղքատ, դօւնաղ, օքար»: ու վերջումն
 25 յայտնելով իր սրտի տխրութեան հիմն՝ ահեղ դադաս-
 տանից վախենալն, խորհուրդ է տալիս իրան մանաւանդ
 սիրել «խանք, անասպատ, քար»: Սայեաթ—Նովու խրատա-
 կան 'ի խաղն, սրն որ բովանդակում է իր մէջ կեանքի
 30 ու կարճ խօսքով յայտնում է մէկ ժողովրդի ամէն կա-
 րիքն, վկայում է ազգային երգչի բարոյական ու կրօնա-
 կան մտաց ամանն:

Իրաւ, էս ազգային երգիչն հասկանում է էլել իր կոչումն, ու նրա միտքն լաւ հասնում է էլել իր պաշտօնին, երբ իր գլխին «Եւալիսի Աօրսար» ասելով թելադրում է իրան «Նամնով դուրսդ» անել ժողովրդին, որն որ ան-
 5 ուանելով «Ժոռուն յիկտ», գիտէ որ սրա դրստելն քերթողի սուրբ պարտքն է, էնդուր էլ սիրուն կոչում է իրան դուրսար (հիւսն): Ազգի բարոյական դուրդարն էն էլ է հասկանում, որ քերթողն՝ պահպանելով իր սիրտն «ըսար յսիկտուց» ու «կոտորելուցն», պիտի չը վերաւորվի ժողովրդի
 10 ապերախտութենից ու բրտութենից, ու ամէն շէղի պարգևօղին պատասխան տայ շարարով, լաւ իմանալով՝ որ ազգն իր կրթութիւնն ու խրատն ըստանալու է երկնուց՝

Թէգուզ դրպարտանըն պահ տաս՝ ծեծօլ չ'ի խըրատվի խիվըն, ինչքու անձնէն չը դուս էհայ անխտէի էն շար դիվըն.

15 Բայց ինքն վիղ է առնում միայն քարոզչի պաշտօնն, ու սովբեցնում է սիրել ու անել «ըսարի գոլծն», որն որ դասում է բարձր ամէն իմաստութեան ու գիտութեան վրայ, ասելով՝

Թէգուզ իմանաս, գիդէնաս աստղէրու համբարքըն սիրուն.

20 Անբարի գուրձըն կօրած է՝ կարթն Հարանց վարքըն սիրուն.

ու իր անարատ հոգին՝ թէպէտ զգում է էլ էն կենաց պայծառութիւնն, բայց միշտ նեղացած մնում է տարակուսանաց մէջ՝

Վուր տիղ՝ հասնիք, վուր տիղըն՝ սուք, վուր տիղ՝ սոյբաթ խաղ է ըլում.

25 Վուր տիղ՝ ժամ, վուր տիղ՝ պատարաք, վուր տիղ՝ սիրօլ տաղ է ըլում:

Թէ վուր հօքուդ կամքն իս անում մարմինդ բէդամաղ է ըլում.

Վուր մէ գարդին կու դիմանաս, դուն ջրատար Սաեաթ—Նօվա:

Հէնց էն գլխէն հոգուն ու մարմնու խնդիրն չ'է տալի սրանց դադար, ու շատ ժամանակ պահում է տագնապում:
 30 վերջապէս ձանձրացած էս երաղական կեանքի վայելչու-
 թիւններից Սայեաթ—Նովու խանդակաթ սիրտն, ասելով՝

Կու հաքնիմ մագեղէն, կու հաքնիմ շալըն,

Կէրթամ ու ման գու քամ վանքիրըն մէ մէկ,

պտուռւմ է միայնակեցութիւնն, որոյ ծարաւն էնքան սաստիկ է ըլլում, որ իր զաւակներու Քիֆլիզում թողած՝ գնում, հեռանում է Հաղպատու Սուրբ Նշանի վանքն, որ տեղ կրօնաւորված ձեռնադրվում է արեղայ:

⁶ Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվելու տարին ոչ ով չէ իմանում: Դժուար թէ նա մասժ ըլի վանքն իր կնոջ մահից առաջ. միայն շատ կարելի է որ մէ քանի տարի իր կնոջ մահիցն էլ առաջ հրաժարած ըլի խաղ ասելուցն, էնդուր որ դավթարում չէ պատահում 1759 ից յետոյ
¹⁰ հանած խաղ: Աշուղութիւնն մեղք բան համարելով

Բաս գէիլար՝ դունիա վազլա իմիչ,—
Օնու իչուն սօյբաթ սազգան դ'օրխարամ.1)

ունենալով երկիւղած ու կրօնասէր բնաւորութիւն, որն որ յայտնվում է ևս թուրքերէն ասած խաղերուցն

¹⁵ Սայեաթ—Նօվա դինրսիա ինքար էթմաս՝ Երմանի դուր.2)

սրտումն էլ կրելով կրօնաւորվելու փափագն, կարելի է որ Սայեաթ—Նովէն՝ դեռ իր կնոջ մահն չը տեսած, վեր ըլի առել ձեռն աշուղութէնից: Կարծիքս հաստատվում է ևս դավթարում պատահած յիշատակարանով, որն որ
²⁰ 1765 ին գրում է Պէնտէլենց Եօվանէն՝ երևի երգչի բարեկամն: Սրա աղաչանքի ոճն ցոյց է տալիս՝ աշուղի խաղ ասելուց հրաժարիլն: Էս յիշատակարանն գրած է երեք տարի առաջ մահից Սայեաթ—Նովու կնոջ, որն որ թաղած է Խօջենց վանքի գերեզմնատանն: Գերեզմնաքարի
²⁵ վրայ գրած է վրացերէն՝

1) Բաս ասում են թէ՛ ախարհս երազ է էլել, էնդուր էլ վախում էմ սօյբաթից սազից:

2) Սայեաթ—Նովէն հաւատն չի ուրանալ՝ Հայ է:

Քս ունվ,

ք սափլավսա

ամասա շինա վա

ր սահաթնովի

ս մեուղլե

մարմար շե

նդորա մի

բձանեթ

5

(Քրօնիկօնի 456. էս գերեզմնում կամ Սայեաթ—Նովու
 10 կողակից Մարմարն, ինձ ողորմի ասէք) Տապանազրի տա-
 րին՝ երկրիս սովորութէնով, պիտի իմանանք չէ թէ քար
 դնելուն, բայց որպէս մահուան տարին՝ որ է 1768. Եր-
 բէք չենք կարօղ հաշուել Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվելն
 էս ժամանակից առաջ. թէ մէ երկու տարի էլ յետ դնենք
 15 ու ընդունենք 1770ն, յայնժամ մեր երգիչն կրօնաւոր-
 վելիս էլել պիտի ըլի 58 տարեկան.

Սայեաթ—Նովու վանական կեանքի վրայ չ'ունիմ ո-
 չինչ տեղեկութիւն: Հաղպատում մէ ծեր էլ չը կայ, որն
 որ իմանում ըլի գոնէ մէկ աւանդութիւն էս աննշան
 20 կրօնաւորի վրայ. Սրա աշխոյժ երևակայութիւնն տըւել է
 արդեօք մէ պտուղ՝ յարմար իր նոր վիճակին, չ'է յայտ-
 նի: Թէ բան էլ ունենայ ասած, ո՛վ կու քաշէր հոգսն
 նրա պահելու համար. նրա անպաճոյճ տաղերու զ չ'ունե-
 ցօղ խօսքերն դուր չ'էին գալ մեր՝ քերականութիւն սով-
 25 բած գիտնական վարդապետներուն: Գիտեմ միայն, որ
 Թիֆլիզու խաղ սիրօղ տղերքն վանքումն էլ չ'են տըւել
 դադար իրանց երգչին, ու խստակրօն վարդապետի վե-
 դարի տակն էլ կարծելով իրանց զուարճ աշուղի վառվը-
 ուուն գլուխն, դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ—Նովի
 30 ականջն ընկնում է մէկ երևելի օտարական աշուղի Թիֆ-
 լիզ գալն: Նա վախենալով իր քաղաքի յաղթվելու հա-
 մար, սաստիկ ձմեռին մտիկ չը տըւած՝ շտապով գալիս է
 Հաղպատից Թիֆլիզ. ձեռաց վէր է գալի Մեծ Բերդի

եկեղեցուս: ու ոչ ովին բան չ'ասած՝ թաքուն դուս է
սըլքըվում առաջնորդարանից: Հաղպատու առաջնորդ՝
Դաւիթ եպիսկոպոսն, որն որ լսել էր նրա գալն, չը տես-
նելով նոր եկած վարդապետին՝ պահանջում է նրան. ու
5 իմանալով նրա առաջնորդարանում ևս չ'ըլիլն, շատ նե-
ղացած՝ հրամայում է իր սպասաւորներուն, որ նրան
գտնեն: Սրանք պտրուտէլիս տեսնում են որ Սայեաթ—
Նովէն՝ աշխարհականի շորերն հաքին, իր հին ընկերներու
ու բարեկամներու մէջն՝ կամրջի տակն սառած Քոռի վրայ
10 նստած, քամանչէն ձեռին՝ բայ է արել նոր եկած աշուղի
հետ վէճն (բաս): Հէնց յաղթելու վրայ է ըլում, որ վրայ
են հասնում իր եպիսկոպոսի սպասաւորներն: Բայց էս
զրուցքն ու սրան նման զուարճ թիֆլիզեցւոց մտաց ցնորքն
իսկի հաւատալու բան չ'են, էնդուր որ մեր մեղօք հնացեալ
15 կրօնաւորն անց կու ՚լէր կացնում կեանքն իր վաղեմի
մեղքերու՝ աղօթքով ու պաս պահելով քավելումն:

Միայն շատին յայտնի է թիֆլիզում, որ Սայեաթ—
Նովէն՝ լսելով Կղա-Մահմէդ-Թանի հեծելազօրի Վրաս-
տանու սահմանին մօտենալն, միտն է բերում իր զաւկ-
20 ներուն (ուներցել է երկու տղայ՝ Մելքիսեդ, Օհան ու եր-
կու աղջիկ՝ Սառա ու Մարիամ) ու գալիս է թիֆլիզ: Էս
տեղաց սըղարկում է նրանց Մօզդօկ, ուր սրանք գցում
են իրանց հաստատ բնակութիւնն: Սայեաթ—Նովէն
դնում է իր զաւկներուն ճանապարհ թէ չէ, Պարսիկքն
25 մտնում են թիֆլիզ: Հաղպատու առաջնորդարանն հէնց
բերդի տակն ըլելով՝ թշնամիքն տուն են ընկնում եկե-
ղեցու գաւիթն, ու կցում են կոտորելն ու կոզոպտելն:
Սայեաթ—Նովուն վրայ են հասնում եկեղեցում աղօթք
անէլիս: Սրանից պահանջում են դուս գալն ու հաւատն
30 ուրանալն. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւան-
դում է հոգին՝ ասելով

Զըխմանամ քլիսադան, դօնմանամ Իսադան¹⁾:

1) Եկեղեցուց չ'եմ դուս գալ, չ'եմ ուրանալ Յիսուսին:

էսպէս խալխի նօքարն նահատակվում է որպէս ծառայ Աստուծոյ սեպտեմբեր ամսին 1795-ին 2)։

Մէքանի օրից՝ Պարսից Թիֆլիզէն դուս գնալուց յետոյ, վեր են առնում նրա մարմինն ու թաղում են Սեծ Բերդի եկեղեցու հիւսիսային փոքր դրան առջև։ Թէպէտ Սայեաթ—Նովու գերեզմանն չունի քար դցած, բայց էսպէս պատմում են նրա թաղման պատահողներն։

Յիշեալ ամբողջ գլուխը անփոփոխ վերցրել ենք Գ. Ախվերդեանի հրատարակած Սայեաթ—Նովայ աշխատութեան յառաջաբանից, Մոսկվա, 1852, էջ 2—ԺԳ. էջերի տակ դրուած ծանօթութիւնները հեղինակից են. միայն էջ 613 և էջ 617 դրուած վրացերէն տողերը՝ որոնք Ախվերդեանի աշխատութեան մէջ վրացերէն տառերով էին, մենք դրել ենք հայերէն տառադարձութեամբ՝ վրացերէն տառերու չգոյութեան պատճառաւ։

---

2) Երևի էս պատահմունքն ունէր մտքումն Շամչի Մէլքօն՝ ասելով իր Թիֆլիզու 1795-ին աւերվելու վրայ հանած խաղում՝ Վարդապետնիր կօտօրէցին, լէչիր էր ածած տէրտէրի։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՆԵՑԻ

† 1806 փետ. 26

Կարնեցի ոմն Յարութիւն անուն երիտասարդ նա-
հատակեալ ի յիգմիր քաղաքի 1255 թուոջ եւ
փետր. 26. Եղելութեան լուրն հասեալ աստ ի
Կարին՝ ըստ այնմ՝ լոյ շարադրեալ եղեւ քանս
յուսեմնէ նօտարէ:

6

Ի սոյն յետնեալ ժամանակի,
Զըմեռնացեալ եղանակի,
Վարդ մի բուսեալ ուր և ծաղկի՝
Իբր հոտաբոյս մանուշակի:

10

Հըրաշագեղ տիպ ցանկալի,
Յարութիւն ոմն մանուկ բարի,
Որդի գոլով բարեպաշտի,
Որ չարութիւն Սանդոյ կոչի:

15

Աստ յԱրզըրում լինի ծընեալ,
Յօրում սընեալ և զարգացեալ,
Արիութեամբ նա քաջացեալ,
Ի մէջ բազմաց յաղթօղ գըտեալ:
Նա ինքն ի տես իւր մանկական
Հըռչակաւոր էր ի մըրցման,

9. 0 հոտաբուր. 13. 0 սանդոյ.

Անձնեայ, առողջ, ուժեղական,
Եւ յաղթանդամ հրսկայական:

Ներկըրթեցեալ արհեստաւոր,
Եւ գործունեայ աշխատաւոր,
Թէպէտ ջանայր նա մըշտաւոր,
Բայց ոչ շահիւր արդիւնաւոր:

Էր համածին եղբայր սորին,
Որ Կարապետ անուն նորին,
Վաղուց գնացեալ էր նա Զմիւռին,
Եւ մընացեալ անդ յիւր գործին:

Ներ խորհրդեան սա ևս խորհեալ,
Գընալ առ նա իսկ կամեցեալ,
Ի հայրենեաց իւրոց ելեալ,
Եւ յազգայնոցըն հեռացեալ:

Օր իւր վըշտօք ցաւօք լըցեալ,
Շատ նեղութեամբ Պօլիս հասեալ,
Որ և անտի ի նաւ նըստեալ,
Եւ ի յիղմիր նա ժամանեալ:

Տեսեալ զեղբայրն ուրախացեալ,
Եւ առ միմեանս գիրկըս արկեալ,
Զորպէսն ինքեանց միմեանց պատմեալ,
Ի միասին անդէն կացեալ:

Աւուր միում յանկարծակի
Մեծ փորձութեան մի պատահի.
Ի վաճառանս գինարանի
Ընդ այլազգեաց յըմպել նըստի:

Բամբըն այն ըղնա յորդորեալ,
Մինչ նա կարի էր արբեցեալ,
Ի կրօնս իւրեանց զնա հրաւիրեալ,
Եւ նա զբանս այնց իբր ընդունեալ:

8. 0 անոյն. 9. 0 վաղոյց. 27. 0 յորդիրեալ.

Ելեալ անտի գինեաւ արբեալ,
ի կացարանն իւր գընացեալ,
Յառաւօտին գինւոյն թափեալ,
եւ խելքըն իւր ի գլուխն եկեալ:

5 Կերպ իւր տեսեալ, ցիւրաւն հարցեալ,
«Կանանչ հանդերձ էր իմ հագեալ»:
Յայնժամ իւրքըն զբանըն պատմեալ
Թէ «Ջկրօնս նոցա ես ընդունեալ»:

10 Առ այն կարի ցասմամբ լըցեալ
Թէ «Ձեմ՝ երբէք զայն ընկալեալ»:
Ուստի խրատով եղբարցն ելեալ,
Պալիօզաց զօնախն անկեալ:

15 Բամբ այլազգեաց ի կուռ վառեալ,
Հետաքրքրիւ լեալ որոնեալ,
եւ մինչ անդ գնալ նորա լըւեալ,
Կըռուիլ ընդ այնսըն կամեցեալ:

20 Նոյն պալիօզքն ոչ կամեցեալ
Թէ վասըն այնմ լիցին կըռուեալ,
Ապա զմանուկն ի նաւ եղեալ,
Յիւրեանց աշխարհն յըղել հաճեալ:

եւ նոյն ժամայն մանուկն խորհեալ
Դառնալ յիզմիր՝ զմահ յանձն առեալ,
«Ուր որ հաւատս մ՝ եմ կորուսեալ՝
Անդ գըտանել ինձ հարկ եղեալ»:

25 Յընծուն գիմօք յիզմիր ելեալ,
ի հրապարակս նորա շըրջեալ,
եւ այլազգիքն ըզնա կալեալ
եւ ի վերայ նորա կուտեալ:

30 Իհլսեալ ամբոխք գըլրոհ տըւեալ,
Առեալ ըզնա յատեան տարեալ՝

23. օ հաւատս մեմ. 25. օ ցընծոյն. 29. օ ամբողջ.

Ասեն. «Ի՞նչ մեր կրօնս ես դարձեալ.
Այժմըս վասն էր ես փոշմանեալ»:

5

Ուստի ձայնիւ նա բարբառեալ.
«Յիմ հաւատոյս չեմ ես շեղեալ.
Այլ եմ ի նա միշտ հաստատեալ,
Ի սէր նորա զանձս եմ եղեալ»:

10

Յայնժամ ըզձեռս ի նա արկեալ,
Չարչարանօք ուժգին տանջեալ,
Երկաթեայ ճաղս յըղունգս հարեալ,
Ծայրէ մատանց ի ներս մըխեալ»:

15

Իբրև տեսին կայր հաստատեալ,
Ի յօրէնս իւր անխախտ մնացեալ՝
Յայնժամ զտապակս հըրացուցեալ,
Ի վերայ այնմ զնա նըստուցեալ»:

20

Սիրով Փըրկչին նա իսկ վառեալ,
Չաստիկ տանջանորն զայն կըրեալ
Եւ առ նոսա պատասխանեալ.
«Զթողում զկրօնս իմ թէ մահ հասեալ»:

25

Էդեալ ի գլուխն թաս ջեռուցեալ
Եւ շանթս հըրոյ ի նա արկեալ,
Յետ այնր և գըլխիվայր կախեալ
Եւ անսղորմ գանակոծեալ»:

30

Բոտեալ զնովաւ շըրջապատեալ,
Բազմիցս ըզնա հարցափորձեալ
Թէ ողորանօք թէ սպառնացեալ՝
Տեսին թէ չէ հնար ուրանալ»:

Սոյն այս տանջանքս նըմա տալով,
Տասուերկու օր չարչարելով,
Թէ ի բանտի շըղթայելով
Եւ թէ այլ կերպ զնա տանջելով»:

3. օ բարբարեալ. 8. օ յոյժգին. 9. օ յղունկս. 16. օ գսաս

Բամեալ սիրով ուրախ դիմօք
Կըրէր տանջանս յօժար կամօք,
Թողոյր զաշխարհս անարգանօք,
Անանց կենաց փափագանօք:

5 Բոյլք տանջողաց յոյժ հիացեալ,
Արիութեանըն զարմացեալ,
Բայց յամառիլ նորա ցասեալ
Եւ զատամուկսըն կըրճըտեալ:

10 Ուր մերայինքն ոչ երևեալ,
Այլ ի բացուստ գաղտ նայեցեալ.
Նոյնպէս եղբայրն կայր ողբացեալ,
Մինչ տեսանէր զեղբայրն տանջեալ:

15 Յայնժամ վըճիւ մահու հատեալ
Եւ յըսպանման տեղին տարեալ:
Որ և նա ինքն արիացեալ,
Ուրախութեամբ յայն ընթացեալ:

20 Սիրով նա անդ յաղօթս կացեալ
Եւ զերես իւր խաշակընքեալ՝
Դահիճն իսկայն զնա գըլխատեալ,
Յայնժամ քաղաքըն շարժ եղեալ:

Արի վըկայս նահատակեալ,
Սուրբ արիւն իւր յերկիր հեղեալ,
Մարտիրոսաց թիւըն խառնեալ
Եւ ի դասըս սըրբոց դասեալ:

25 Սուրբ մարմինըն արեամբ ներկեալ
Եւ վարդագոյն կարմրափայլեալ,
Անուշահոտ բուրմունք բուրեալ,
Ամենեցուն քիմնըն լըցեալ:

30 Այլ և յերկնից լոյս ցոլացեալ,
Մարմնոյն վերայ կամարացեալ,

Մինչ յերեք օր այնպէս մնացեալ,
Տեսողս համայն հիացուցեալ:

Յուցմամբ հրաշից ուրախացեալ,
Քրիստոնեայ ազգք յոյժ ցընծացեալ,
Որ զապիթին գանձ շատ տըւեալ՝
Զմարմին սըրբոյն փառօք բարձեալ:

Եպիսկոպոսք զգետաւորեալ
Եւ վարդապետք շուրջառս առեալ,
Քահանայիւք, սարկաւագօք,
Այլ և դըպրօք ջահաւորեալ:

Առեալ պատուով ըզնա տարին
Սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցին.
Ի մէջ նորա շիրմի եդին,
Կանթեղ լուսոյ անդ կախեցին:

Լուրըն հասեալ աստ ի Կարին՝
Լուան ազգ և երաւք նորին.
Մորմոքանօք մեծ կօծս արին
Եւ սըգալով ուրախացին:

Էրանի է ծնողաց նորին,
Զի նահատակ որդի ունին.
Թէ աստ թէ անդ փառաց դիպին,
Անանց կենաց արժան լինին:

Բերկրեսոյուք մեք, ազգ Արամեան,
Կարնեցիքըս ամենեքեան,
Զի մեծ պարծանք է բարձրութեան
Լեալ յազգաց յազգս մինչ յաւիտեան:

Այս գործեցաւ ի մեր թուին
Քըսան և հինգ յօբելինին,
Այլ և հընգեակ մի յայնս յարին,
Ի քսան և վեց փետըրվարին:

1. օ մնայցե'լ. 9. օ սարկայագօք. 13. օ նորայ. 14. օ կանդեգ.
19. օ ժընողաց. 30. օ քըսան.

Նահատակեալ սա ի յԶմիւռին՝
 Լիկիացւոց մեծ քաղաքին.
 Որ և մաղթմամբ սոյն երջանկին՝
 Գլթասցի մեզ արքայն վերին:

5

Սոյնոյ բանիս շարօղն յետնեալ
 Գլխատառից լինի յայտնեալ.
 Առ ընթերցողսրդ աղերսեալ
 Յիշել յաղօթս հաճոյացեալ:

Այս վկայաբանական տաղն ունի օ ձեռագիրը, էջ 66 ա—71 ա: Տների սկզբնատառերը, ինչպէս վերջի տան մէջ յիշուած է, կապում են՝ «Ի Հաննէ Նօտարե Կարնեցւոյ ի սէր սրբոյս ասացեալ է բանս:» Յովհաննէս Նօտարի մասին տես և վերը՝ էջ 601 դրուած տեղեկութիւնը:

Ստորև դնում ենք նահատակի տապանագիրն ու մի ընդարձակ պատմական ծանօթութիւն:

Յաստեղացն պարս պայծառ արուսեակ,
 10 Ի Կարնոյ ծագեալ արփիատեսակ,
 Տեառն Աղէքսանդրի զաւակ դեռհասակ,
 Յարութիւն ընտիր կարմրագեղ պսակ:
 Մշակ ժրջան ի գործ հաւատոյ,
 Բանսարկուին խիչ սերմանց յարմատոյ,
 15 Ոյր ստապատիր եզանց կալոտոյ,
 Կզակաց փշրող զօրութեամբ ազդոյ:
 Ի քաջից խուժաց տասն օր հարուածեալ,
 Քաղցու տուայտեալ ի ճենճերս ածեալ,
 Վիգդոր գելեալ տաշտատապ խանձեալ,
 20 Յատրաշէկ ի թելս ընդ (գազայնս) փորձեալ:
 Ոտնակախ լլկեալ վտրմբեր վրկայ,
 Խաչազգեաց զինուոր մարտիկ գերակայ,

2. օ լիկիացւոց.

Ահեղ սպառնալեաց արի դիմակաց,
Խոստման պարզեաց դերեւիչ յանկայ:

Արձան անձնաւոր մատեան հոգեբառ,

Անուն Յիսուսի փող մշտաբարբառ,

Խնդրակ անձուրաց կենացն անսպառ,

Արիւնաներկեալ ի մահ գլխափառ:

Վասն որոյ խմբեալ ազգիս մեր համակ,

Զերջանիկդ ի գով պատուեմք նահատակ,

Ով հոգւոյն ... զեղուն ընդունակ,

Լուսաթռիչ յերկնից վերճեմող բնակ:

Յամի տեառն 1806 ի փետր. 26:

5

10

15

20

25

30

Սպիտակահեր ծերունիները Յարութիւն նահատակիս կեանքն այսպէս կը պատմեն: Ժամանակ մը, երբ Զմիւռնիոյ կուսակալը կը նստէր Այսրն քաղաքը, և Զմիւռնիա ունէր 15 իբր կառավարիչ Միւսէլլիմներ, Յարութիւն անուն երիտասարդ մը, բնիկ Կարնեցի, իւր եղբօրն հետ կը գտնուի Զմիւռնիա: Օր մը ենիչերիներու խումբ մը՝ իրենց դրօշը պարզած, տեղական սովորութեան համաձայն փողով և թմբկով (տաւիռոյ գոռոնա) գինետան մ'առջևէն անցած ատեննին, 20 Յարութիւն որ իւր եօթն ընկերներով հոն կը գտնուի եղեր, կէս մը արբեալ վիճակի մէջ, տեղէն դուրս ելլելով կը միանայ ենիչերիներուն խմբին հետ: Ասոնք կը տանին զինքը ձէզայիր անուանեալ խանին մէջ և կը թողուն հոն: Յարութիւն առաւօտեան դէմ սթափած, ինչպէս հոն 25 եկած ըլլալուն վրայ կը զարմանայ և հետևութիւնը խորհելով, կերպով մը փախուստ կուտայ Օտուն Փազար անուանեալ շուկան, սափրիչ հաճի Կէորգին խանութը: Ժամանակին Ապրօեան ընտանիքը՝ նշանաւոր և յամենայնի ազգեցութիւն ունեցող, տեսնելով որ Յարութիւն այլ ևս 30 հանգիստ պիտի չկարենայ գտնել, գիշեր ատեն գազղիական նաւու մը վրայ տանիլ կուտայ: Յարութիւն նաւուն

1. Ծաղանագիրն ունի սպառնալեալ.

- վրայ խորհելով որ իւր ընկերներն իրեն համար նեղութիւն պիտի կրեն, կ'որոշէ ցամաք ելլել և երթալ թողութիւն խնդրել, ուստի իսկոյն ծովը կը նետուի և լողալով կը հասնի ցամաք: Սակայն այս անգամ հաստատուն իւր հաւատքին
- 5 վրայ, երբ ձեռք կ'իյնայ՝ անվախ կը խոստովանի իւր քրիստոնէութիւնը, որուն համար անլուր տանջանքներու կ'ենթարկուի: Բայց երբ նա բնաւ չի լքանիր և չի վհատիր իւր կրօնքը խոստովանելէ, ի վերջոյ ենիչէրիները կը տանին զինքը և Հիսար անուանեալ մզկիթին առջև կը գլխատեն:
- 10 տեն: Յառաջ քան իւր մահը, Յարութիւն կը խնդրէ որ իւր ճկոյթին մէկ ոսկրը խրկեն երկիրը իւր ծնողաց՝ իբր յիշատակ, զոր և կը կատարէ եղբայրն: Գլխատումէն յետոյ ժամանակին Միւսէլիմը, բնիկ Կարնեցի, լսելով որ Յարութիւն ևս Կարնեցի էր, հրաման կուտայ մարմինը
- 15 վերցընելու, որուն վրայ Հայք կուգան և կը տանին կը թաղեն Ս. Ստեփանոսի պարտէզը: Ժողովուրդը սովորութիւն ունի երբեմն երբեմն իւր գերեզմանին վրայ իւղալից լապտեր վառելու և աղօթքներ ընելու:

Յիշեալ քապանագիրն ու պատմական տեղեկութիւնը արտատպում ենք Քոստանի «Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս» աշխատութիւնից, տպ. Վիեննա, 1899, հատ. Ա. էջ 98—100:

Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն որ նահատակեցաւ
վասն հաւատոյ Բանին:

Սուրբ նահատակ, նոր տունկ ծաղիկ ես դու պատուական,
Վարդ, մանուշակ, տաշխ, կինամին, նարկիզ և շուշան,
5 Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Արթուն անուն սուրբ Յարութիւն, մանուկ պատուական,
Անոյշ հոտով լըցեր զաշխարհս ի քիմն ամենայն,
Կամաւ մըտեր ի քարակոյտ վասն արքայութեան:

Հոգիդ պայծառ, մարմինդ մաքուր՝ եդին ի զընդան,
10 Անդէն հանեալ քարկոծեցին զողկոյզդ աննրման.
Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Ականատես զլոյսըն տեսին քաղաքն ամենայն,
Կամարաձև էր կառուցեալ տեղին կատարման.
Յամօթ եղեն ազգըն տաճկաց և անդէն կորեան:

15 Կական բարձին հաւատացեալքն և ուրախացան.
Ժողովեցին դրամըս հազար, գնացին առ փաշան,
Թէ տուր զմարմին անմեղ մանկան, զի դիցուք տապան:

Ես վանեցի Սահակ դըպիր յարմարօղ տաղիս՝
20 Հուայ զհամբաւ գառնիկ մանկանըն սուրբ Յարութեան,
Վասն այն գրեցի ողբըս նորա ընտրատընկոյս:

Ի. թ վերնագիրն ունի այսպէս. «Տաղ վանեցի Սահակ դպրի՝ ասացեալ» 3. թ պալասան փխ. պատուական. 5. թ զանձոք ետուր զենում՝ փխ. ետուր զանձն ի զենումն. | թ ձեռագրերի մէջ իւրաքանչիւր օտն երբորդ տղի ծայրին ճշանակուած է «կրկ.» ճշանակուած է թե տաղը երգչիս պոօֆ է երբորդ տղը կրկնէ. 6. թ արդուն. | յժ արուբ. փխ. յարութիւն. 7. թ անուշ. | թ և զքիմըս մարդկան փխ. ի քիմն ամենայն. 8. այս տղի տեղ յժ զՅուսէ եմ առայիմ օտն երբորդ տղը՝ «կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան» 9. թ եթին. 10. թ ողկոյզդ. 11. թ զանձոք ետուր զենում. 12. թ լոյսըն. 13. յժ այս տղի ծայրին զՅուսէ եմ «կա.», որը լուծի թ. 16. թ դրամ. 17. թ զմարմինն. | թ մանկանն. 20. թ վերջիմ տղն այսպէս ունի. վասն այն գրեցի զպատիւ նորին և նորայրօյս տնկին:

վրայ խորհելով որ իւր ընկերներն իրեն համար նեղութիւն պիտի կրեն, կ'որոշէ ցամաք ելլել և երթալ թողութիւն խնդրել, ուստի իսկոյն ծովը կը նետուի և լողալով կը հասնի ցամաք: Սակայն այս անգամ հաստատուն իւր հաւատքին Յ վրայ, երբ ձեռք կ'իյնայ՝ անվախ կը խոստովանի իւր քրիստոնէութիւնը, որուն համար անլուր տանջանքներու կ'ենթարկուի: Բայց երբ նա բնաւ չի լքանիր և չի վհատիր իւր կրօնքը խոստովանելէ, ի վերջոյ ենիչէրիները կը տանին զիւրը և Հիսար անուանեալ մղկիթին առջև կը գլխաւորեն: Յառաջ քան իւր մահը, Յարութիւն կը խնդրէ որ իւր ճկոյթին մէկ ոսկրը խրկեն երկիրը իւր ծնողաց՝ իբր յիշատակ, զոր և կը կատարէ եղբայրն: Գլխատումէն յետոյ ժամանակին Միւսէլլիմը, բնիկ Կարնեցի, լսելով որ Յարութիւն ևս Կարնեցի էր, հրաման կուտայ մարմինը վերցընելու, որուն վրայ Հայք կուգան և կը տանին կը թաղեն Ս. Ստեփանոսի պարտէզը: Ժողովուրդը սովորութիւն ունի երբեմն երբեմն իւր գերեզմանին վրայ իւղալից լապտեր վառելու և աղօթքներ ընելու:

Յիշեալ տապանագիրն ու պատմական տեղեկութիւնը արտատպում ենք Քօստանի «Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս» աշխատութիւնից, տպ. Վիեննա, 1899, հատ. Ա. էջ 98—100:

Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն որ նահատակեցաւ
վասն հաւատոյ Բանին:

Սուրբ նահատակ, նոր տունկ ծաղիկ ես դու պատուական,
Վարդ, մանուշակ, տաշխ, կինամին, նարկիզ և շուշան,
5 Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Արթուն անուն սուրբ Յարութիւն, մանուկ պատուական,
Անոյշ հոտով լըցեր զաշխարհս ի քիմս ամենայն,
Կամաւ մըտեր ի քարակոյտ վասն արքայութեան:

Հոգիդ պայծառ, մարմինդ մաքուր՝ եդին ի զընդան,
10 Անդէն հանեալ քարկոծեցին զողկոյզդ աննըման.
Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Ականատես զլոյսըն տեսին քաղաքն ամենայն,
Կամարաձև էր կառուցեալ տեղին կատարման.
Յամօթ եղեն ազգըն տաճկաց և անդէն կորեան:

15 Կական բարձին հաւատացեալքն և ուրախացան.
Ժողովեցին դրամըս հաղար, գնացին առ վաշան,
Թէ տուր զմարմին անմեղ մանկան, զի դիցուք տապան:

Ես վանեցի Սահակ դըպիր յարմարօղ տաղիս՝
20 Լուայ զհամբաւ գառնիկ մանկանըն սուրբ Յարութեան,
Վասն այն գրեցի ողբըս նորա ընտրատընկոյս:

1. Յ վերնագիւն ունի այսպէս. «Տաղ վանեցի Սահակ դպրի ասացեալ»։ 3. Յ պալասան փխ. պատուական. 5. Յ զանձդ ետուր զենում փխ. ետուր զանձն ի զենումն. | Յ ձեռագրերի մէջ իւրաքանչիւր օտն երբորդ տղի ծայրին նշանակուած է «կրկ.» նշանակում էր ք յաղը երգչիս պոօօ է երբորդ տղը կրկնէ. 6. Յ արդուն. | շժ արուի. փխ. յարութիւն. 7. Յ անուշ. | Յ և զքիմըս մարդկան փխ. ի քիմս ամենայն. 8. այս տղի տեղ շժ զնում եմ առայիմ օտն երբորդ տղը՝ «կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան»։ 9. Յ եթին. 10. Յ ողկոյզդ. 11. Յ զանձդ ետուր զենում. 12. Յ լոյսըն. 13. շժ այս տղի ծայրին զնում եմ «կա.» , որ լուծի Յ. 16. Յ դրամ. 17. Յ զմարմինն. | Յ մանկանն. 20. Յ վերջիմ տղն այսպէս ունի. վասն այն գրեցի զպատիւ նորին և նորայրոյս տնկին»։

Սոյն տաղն ունին Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի երեք ձեռագրերը. β (=156), էջ 17 ա—18 բ. γ (=160). ϑ (=514), էջ 101 բ. որոնց համեմատեալ արտագրութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէզիկճեանից:

Տաղս լինելով զուտ գովասանական գրուածք և չունենալով ոչ մի պատմական—ժամանակագրական տեղեկութիւն (օր. նահատակի ծնած քաղաքը, նահատակութեան թուականը, տեղը ևն), չենք կարող որոշել թէ ո՞վ է այս Յարութիւն նահատակը. միայն նահատակին տրուած «մանուկ» ածականը կարծել է տալիս մեզ թէ նոյն է Կարնեցի Յարութիւն մանուկ նահատակի հետ: β ձեռագիրը հինգերորդ անից յետոյ ունի մի ամբողջ տուն ևս, որը պակասում է γ ձեռագրաց մէջ. այդ տունն է՝

Սեբաստացի սուրբ Յարութիւն, Գառասունքն անդ կան,
Փափաքէիր վասն նոցին և նոցին տեսլեան,
Արժանացար խառնիլ ընդ դասս ի փառս անվախճան:

Բայց որովհետև Ս սկզբնատառը խանգարում է միւս տների սկզբնատառերի յօդած ՍԱՀԱԿԵ բառը, որը նախորդ տնի հետ միասին դառնում է ՍԱՀԱԿՍԵ, ուստի և կարծում ենք թէ այդ տունն ամբողջովին նոր գրչի յաւելուած է: Այս յաւելումը եղած է Սեբաստիայում, տաղը յարմարեցնելով Սեբաստիայում նահատակուած Սեբաստացի Յարութիւն անուն անծանօթ մի նահատակի՝ որի նահատակութեան թուականը յայտնի չէ մեզ:

III

ԳՐԱԳՐԱՐ ԿՐԻՆՆԵՑԻ

† 1810 յուլիս 8 րշ.

ՄԱՐԻՈՍ ԵՒ ՎԱՐՎԱՐԻ ԿՐԻՆՆԵՑԻՔ

† 1810 յուլիս 16 շր.

Բարեյաղթ կոյսն վառվառեա՝ էր յերկրէն Կարնոյ՝
ի Դմիտրի գեղջէ՝ ի տանէն Զուրիկեանց, գեղեցիկ տեսլեամբ
և նազելի, համեստ և երկիւղած յԱստուծոյ, և էր ամաց
չորեքտասանից: Եւ յառաջ քան զերիս ամս եղբարք կու-
5 սին խօսեցեալ էին հարսնացուցանել զնա ընդ միոյ ուրուք
ի բնակչաց գեղջն, որ անուանեալ կոչի Ղուշճի:

Եւ իբրև մերձեցաւ ժամանակ հարսանեաց՝ ծնօղք
և ազգականք փեսային եկին ի Դմիտրի նշանադրել
զօրն հարսանեաց. և ըստ սովորութեան երկրին արարին
10 հացկերոյթ: Հրաւիրեցին անդր և զգլխաւորս այլազգեաց,
և ոչ յիշեցին կոչել զիշխանն գիւղին: Եւ զի էր նա այր
ժանտ՝ յխացաւ ի սրտի իւրում, և պարապոյ սպասէր
չարիս հասուցանել նոցա:

Եւ քանզի մի ոմն յայլազգի երիտասարդաց՝ որ
15 դրացի էր տանն Զուրիկեանց՝ տեսեալ զսրբուհին վառ-
վառեա՝ հարեալ էր ի վայելուչ գեղ երեսաց նորին, և
զօր ամենայն հնարս խորհէր դարձուցանել զնա ի կրօնս
իւր, և ածել ի կնուծիւն:

Եւ յորժամ գիտաց թէ յայնոսիկ աւուրս հանդեր-
ձեալ են տանիլ զնա ի հարսնութիւն, հատաւ ամենայն
յոյս նորա. և լցեալ սատանայական խորհրդով՝ գնաց առ
իշխանն գիւղին և ասէ. Աղջիկն Զուրիկեանց ի բազմաց
5 հետէ խոստացեալ էր ինձ դառնալ ի կրօնս մեր և ա-
մուսնանալ ընդ իս. որում իրազեկ եղեալ եղբարց նորա՝
փութացան ամուսնացուցանել ընդ այլում ի համազգեաց
իւրեանց ի գիւղն Ղուշճի:

Եւ նա ասէ. Վերթ այժմ և անհոգ լեր, և ես ածից
10 զաղջիկն քեզ ի կնութեան: Զայս զգացեալ եղբարց
սրբուհւոյն՝ ազդ արարին մերձաւորաց փեսային իւրեանց.
և նոքա վաղվաղակի եկեալ տարան զՎառվառեա ի գիւղն
իւրեանց:

Յայնժամ անօրէն իշխանն կոչեաց զամենայն այլազ-
15 գիս գեղջն ի ժողով, և երիտասարդն զրպարտիչ բողոք
բարձեալ բազմութեանն զնոյն բան երկրորդեաց, և ասէ.
Վ՛վ կրօնասէքք, արարէք զսր ինչ կրօնն մեր և իրաւունք
օրինադրեն: Եւ վաղվաղակի միաբանեցան ամենեքեան՝
և երդմունս կռեցին դարձուցանել զաղջիկն ի կրօնս իւր-
20 եանց և տալ այլազգւոյն. և այո յաւէտ ի հրապուրանաց
իշխանին, որ կամէր քինախնդիր լինել:

Եւ տարածեցաւ համբաւս այս չար ընդ ամենայն
գիւղն, և եհաս մինչև յականջս կուսին: Եւ տեսեալ նո-
րա զվտանգն մեծ որ առաջի կայր, առժամայն դիմեաց
25 յեկեղեցին. և լալազին դիմօք, ի ծունկս անկեալ ազօ-
թեաց առ Աստուած ցօգուտ ժամս. և բարւոք խոստո-
վանութեամբ հազորդեցաւ ի մարմնոյ և յարենէ կենս-
րարին. և զինուորեալ զգեղեցիկ զինուորութիւնն՝ դար-
ձաւ ի տուն:

30 Իսկ այլազգիք ամբոխ արարեալ գնացին ի կարին
առ ըդեաշխ քաղաքին Բահրամ փաշայ, և բողոքեցին
ըստ բանիցս այսոցիկ, և խնդրեցին առնել իրաւունս ըստ
օրինաց իւրեանց, և տալ զաղջիկն ի կնութիւն այլազգ-
ւոյն: Եւ նա առաքեաց արս և ածին զՎառվառեա. եկին

ընդ նմա և երկու ոմանք ի հայկազանց գեղջն, և արկին ղերեսեան ի բանդի. և առեալ տուգանս ի գիւղականացն՝ արձակեցին զնոսա:

Հրամայեաց և հանին զկոյան յատեան. եհարց ցնա
5 և ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, առն ինձ զճշմարիտն. հաճեալ իցես կանխաւ և խոստացեալ ամուսնութեամբ լծակցել ընդ այլազգի երիտասարդին»: Եւ նա խոնարհութեամբ ետ պատասխանի և ասէ. «Տէր իմ, սուտ զրպարտութիւն է այդ զոր ասեն. ես ոչ բնաւ խօսեցեալ եմ ընդ նմա, և
10 ոչ ևս խորհեալ ի մտի»: Ասէ ցնա բղեշխն ողորանօք. «Տեսանեմ զքեզ օրիորդ շնորհաշուք և գթամ. եկ դարձիր յօրէնս մեր և ամուսնացիր»: Եւ խոստանայր նմա բազում պատիւս և պարգևս. զնոյն ասէին և մեծամեծք որ բազմեալ էին ընդ նմա: Ասէ երանելի կոյսն. «Եթէ
15 բիւր պարգևս և պատիւս ինձ տայք, ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն ոչ երբէք առնում յանձն. թէև մասն մասն կտրատիցէք զիս, զհաւատսն Քրիստոսի զոր ունիմ՝ ի մանկութենէ անտի՝ ոչ ուրացայց»:

Յայնժամ բղեշխն խորհրդակցութեամբ մեծամե-
20 ծաց յանձն արար զկոյան դանիշմանին մեծի, զի որով և իցէ կերպիւ հնարեսցի դարձուցանել զնա յօրէնս իւրեանց: Եւ տարեալ ի տուն՝ բազում ողորանօք խրատ տայր նմա դառնալ ի հաւատոց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն: Նոյնպէս և կին և զաւակք իւր յորդորէին, և կերակուրս
25 համադամս ածէին, և խոստանային զմեծամեծս:

Իսկ սրբուհի կոյսն զայս միայն ասէր. «Եթէ զամե-
նայն մեծութիւն և զփառս աշխարհիս ինձ տայք՝ ոչ ամուսնանամ ընդ այլազգւոյն. և եթէ զամենայն մարմինս իմ յօշատիցէք, ոչ ուրացայց զհաւատս իմա: Իբրև ետես
30 դանիշմանն եթէ զամենայն խրատ իւր արհամարհէ, և անխախտ կայ ի քրիստոնէութեան, հրաման ետ դահճաց և մերկացուցին զՎառվառեա: Եւ կապեալ զձեռս և զոտս նորա, դալար բրօք ձաղկեցին զնա ժամս ձիգս, և արիւն յոյժ հոսէր ի մարմնոյ նորա. և յորժամ կիսամեռ եղև,

տարեալ արկին ի բանդ: Իսկ նա անդադար աղօթիւք աղաչէր զԱստուած զօրացուցանել զնա զի համբերել կարացէ. և այս եղև սկիզբն չարչարանաց նորա:

Եւ ապա ետ հանել զնա ի պարտէզն իւր ուր կոչի 5 եազըլիս, և էր ձմեռն սաստիկ յոյժ, և շնչէր հողմն բքաբեր: Եւ տարեալ կախեցին զսրբունհի կոյսն զհիւսից հերացն ի վերայ լճակին ուր էր ի պարտիզի անդ. և սրունկը նորա մինչև ի ծունկան կայր մխեալ ի ցրտագին ջուր լճակին: Եւ մնաց կախեալ անսուազ զօրն ողջոյն և զգիշերն 10 ամենայն. և գոհանայր և օրհնէր զԱստուած:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ տեսիլ երևեցաւ պահեկաց՝ որք յանկեան ուրեք պարտիզին նստեալ զգուշանային նմա, զի վառեալ կայլին մոմեղէնք շուրջ զկուսիւն, և ծեր մի փառաւոր մերձ կացեալ խօսէր ընդ նմա:

15 Եւ անդէն զահի հարեալ մտին խուճապաւ ի տունն, և պատմեցին զնշանսն զոր տեսին: Եւ առժամայն դանիշմանն՝ և այլքն ամենայն սր էին անդ՝ դիմեցին ի պարտէզն, և ոչ այլ ինչ տեսին, բայց միայն զի ջուրը լճակին չէին սառուցեալ, յորժամ այլ ամենայն ջուրը 20 պնդացեալ էին սառուցիւք. և գալորշի ևս իբրև յեռանդուն կաթսայէ ելանէր ի նմանէ:

Ընդ այս ապշեալ ահիւ մեծաւ ընտանիք դանիշմանին՝ աղաչեն զնա և ասեն. «Հեռացո՛ զաղջիկդ ի տանէ մերմէ, զի ոչ փոքր ինչ էր նշանն զոր լուաք և զոր աչօք 25 տեսաք. գուցէ երկնաուաք հարուածս թափեսցուք ի վերայ մերս: Իսկ նա լի ցասամաժբ արհամարհեալ զբանս նոցա՝ զայլ ևս դժնդակ տանջանս հնարէր ի վերայ ածել: Եւ իջուցեալ ի կախաղանէն՝ ընկեցին ի բանդի. և յետ աւուրց ինչ իբրև փոքր մի ոգի էառ, մերկացուցին զնա 30 միւսանդամ և ձաղկեցին: Այս ձաղկանք կարծրագոյն էին քան զառաջիկան, զի անկաւ անշնչացեալ մինչև կարծել բազմաց թէ մեռաւ:

Եւ ապա հրամայեաց և հրացեալ պայտս ձիոյ եղին ի վերայ կրծոց նորա. բայց առ հրով սիրոյն զոր ունէր

ի սրտի առ Քրիստոս՝ ցրտագոյն թուէին նմա շանթքն։ Ապա ետ նստուցանել ի կաթսայ ինչ մեծ երկաթի՝ որ կայր պատրաստեալ ի վերայ տանեաց իւրոց լի սառուցեալ ջրով, և եղին դազախ հրախառն ի վերայ սրտի նորա, և թողին անդ զգիշերն ողջոյն ի բացի։ Բայց վկայն Քրիստոսի իբրև ի փափուկ բաղանիս հեշտանայր ի նմա, և զկայծակունսն իբրև զփունջս վարդից կրէր ի ծոցի։

Եւ ապա հրամայեաց և հրացուցին սաղաւարտ երկաթի և ագուցին ի գլուխ նորա։ Իսկ կոյսն սուրբ իբրև 10 զպսակ ականակապ ընդունէր զայն, ի նշանակ երկնաւոր անթառամ պսակին որում փափաղէր։

Տեսեալ դանիշմանին թէ որչափ ինքն սաստկացուցանէր զտանջանս, նոյնչափ կոյսն սուրբ ամրանայր ի հաւատսն, և ոչ բնաւ լքանէր, ահ կալաւ զնա և ասէ։ «Ար- 15 դարև խնամք աստուածային գոյ ի սմա, զոր ես յանգէտս թշնամունեմ. ապա թէ ոչ՝ վաղու ևս մեռեալ էր յահագին տանջանացն զոր ածի զնովաւս։

Նա՛ զի և կին իւր զոր ամենայն թախանձէր զնա՝ յուշ առնելով զտեսիլն պահեկաց, մինչև խնդրել ի նմանէ 20 տալ զգիր արձակման իւրոյ ի կապոյ՝ ամուսնութեան՝ եթէ ոչ արձակեսցէ զկոյսն ի տանջանաց, և ձեռնթափ լինիցի յիրաց անտի նորա։ Քանզի և կինն բարեսիրտ ոք էր, և ի ծածուկ խնամ տանէր կուսին՝ կերակրէր և դարմանէր. գիտելով քաջ թէ տարապարտ չարչարի։

Յայնժամ յարուցեալ զնաց դանիշմանն և ծանոյց բղեշխին, թէ չկարաց հաւանեցուցանել զաղջիկն ոչ քաղցրութեամբ և ոչ բռնութեամբ. և աղաչեաց ի բաց հանել զնա ի տանէ իւրմէ։ Եւ նա հրամայեաց և ածին անդրէն զՎաւաբուեա. և յետ բազում հարցափորձի՝ իբրև եգիտ 80 զնա պնդագոյն ի սէրն Քրիստոսի, յանձնեաց զնա այլոյ ումեմն դանիշմանի՝ զի փոյթ կայցի հաւանեցուցանել։

Եւ նա տարեալ ի տուն իւր՝ եցոյց նմա մարդասի-

29. ապ. հարձափորձի.

րութիւն, և քաղցրութեամբ խրատ տայր դառնալ ի կրօնս
իւրեանց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն. յայտ արա-
րեալ զչարաչար մահն որ առաջի կայր նմա՝ եթէ դժկա-
մակ լինիցի: Եւ եկաց երանելի կոյսն ի տան նորա զա-
5 ւուրս բազումս տկարութեամբ մարմնոյ՝ անմեկնելի ի
սիրոյն Քրիստոսի:

Իբրև տեսին սոխաքն կուսին՝ եթէ առանց խոշտան-
գանաց մնալով ոչ երբէք հաւանեցի, միւսանգամ բողո-
քեցին յատենին: Եւ հրամայեաց բղեշխն և ածին զկոյսն,
10 և ահադին սպառնալեօք ստիպէր դառնալ ի կրօնս իւր-
եանց և ամուսնանալ: Իսկ կոյսն սուրբ առանց ինչ եր-
կիւղի ասէ. «Այ բնաւ հնազանդելոց եմ հրամանի ձերում՝
որ կամիք հանել զիս ի հաւատոցն Քրիստոսի, և ոչ երբէք
զանգիտեմ ի տանջանաց և ի մահուանէ՝ զոր սպառնայք
15 ածել ի վերայ իմ. աւանիկ առաջի ձեր եմ. արարէք որ-
պէս և կամիք»:

Յայնժամ բղեշխն ապշեալ ընդ անվեհեր պատաս-
խանի կուսին՝ ասէ ցմեծամեծան. «Զմի ինչ խորհեալ է
իմ՝ և զայն կամիմ առնել. և ծանոց նոցա զայն, և ա-
20 մենեքին հաւանեցան: Եւ ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, վասն քո
զիր ինչ խորհեալ եմ, և զայն հարկաւ պարտիս ընդու-
նել. ահա՛ այժմ առաքեմ զքեզ ի տուն այլազգւոյն իբրև
հարսն Վառվառ անուամբ, և կացցես անդ քոյին կրօ-
նիւք»:

25 Զայս լուեալ տխրեցաւ յոյժ. և մինչ խորհէր ընդ միտս
տալ պատասխանի, դանիշմանն որ էած ի տանէ իւրմէ
զկոյսն, աղաղակեաց՝ «հաճեցաւ աղջիկն հաճեցաւ». զնոյն
ասէին և ամենայն բազմութիւնն և ըստ ակնարկելոյ
բղեշխին վաղվազակի արտաքս հանին զնա յատենէն:
30 Եւ թէպէտ աղաղակէր կոյսն՝ «ոչ կամիմ, ոչ հաճիմ»,
բայց վայրապար, զի ի ձայնէ խուժանին ոչ ոք էր որ
լսէր նմա:

Եւ վաղվաղակի ամբոխն այլազգեաց ածին զառա-
գաստ հարսանեաց ըստ սովորութեան իւրեանց դենին:

Եւ զկոյսն բռնութեամբ մուծեալ անդր՝ առեալ տանէին ծափաձայն ցնծութեամբ՝ որպէս թէ մեծ ինչ յաղթութիւն գործեալ իցեն։

Իսկ սուրբ կոյսն կոծէր զանձն իւր, և լալագին պահատանօք զԱստուած կոչէր յօգնականութիւն՝ ազատել ի ձեռաց նոցա։ Զայս արար բդեշխն՝ զի հաճեսցէ զմիտս ամբօխին. և որպէս խոստացաւն յատենի՝ առաքեաց հրամանագիր առ կոյսն, թէ Վառվառեա անուամբ հարսնացաւ այլազգւոյն՝ պահելով զհայրենի կրօնն իւր։

10 Եւ այլազգիք մեծահանդէս պարերգութեամբ տարան զնա ի Դիլիկ՝ ի տուն այլազգւոյն. և նա յերեկոյին եկն առ կոյսն ի սենեակ առագաստին, և բազում բանիւք ողորանօք և խոստմամբ պարգևաց ջանայր հաճել զկամս նորա և ննջել ընդ նմա։ Բայց նա արհամարհէր զամենայն բանս նորա և զխոստմունսն, և ոչ իսկ թողոյր հուպ մատչիլ առ ինքն։

Եւ քանզի յանհնարիցն եղև այլազգւոյն քաղցրութեամբ յինքն յանկուցանել զնա, ձգեաց զձեռն զի բռնութեամբ կատարեսցէ զկամս անօրէնութեան իւրոյ։

20 Իսկ սրբունհի կոյսն զօրացեալ ի վերին օգնականութենէ՝ ընդդէմ դառնայր նմա, և իբրև ըմբիշ արի յամենայն նուագի զգետնէր զայրն կորովի՝ իբրև զմանուկ մի տկար։

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ մերձաւորաց երիտասարդին՝ եթէ անկարելի է նուաճել զաղջիկն սիրով սկսան

25 նեղել զնա. երբեմն գանակոծ առնէին, և երբեմն բռնցի և աքացի հարկանէին և ապտակէին. երբեմն անսուաղ պահէին, և երբեմն կապանօք ոտից ի ծանր աշխատանս տառապեցուցանէին իբրև գերի. իսկ նա համբերութեամբ տանէր ամենայնի՝ վասն սիրոյն Քրիստոսի։

80 Եւ հայեցեալ զի և բռնութեամբ ոչ կարացին ի հաւանութիւն ածել՝ խորհեցան միւսանգամ ողորել։ Եւ յաւուր միում կարծելով թէ հաճեալ իցէ՝ մուծին անդրէն յառագաստն, և կոյսն հանճարեղ՝ կամելով պատրել զայ-

18. ապ. հանկուցանել.

լազգիւն՝ զուարթադէմ՝ և յօժարամիտ զինքն եցոյց, և ետ
ըմպել նմա գինի և արբեցոյց՝ մինչ յանզգայս լինել նմա:

Եւ զհասարակ գիշերաւն մինչդեռ ամենեքին որ ի
տանն էին խոր ի քուն ննջէին, որպէս թէ ի վերին տես-
6 շութենէ անկեալ իցէ զնոքօք թմբբութիւն, կոյսն սուրբ
կնքեալ զինքն նշանաւ չաշին՝ երաց զդուրսն. և լուելեայն
փախուցեալ ի տանէ անտի՝ եհաս ի գետ մի մեծ՝ որ ընդ
այն անցանէր. և թաքեալ ի ներքոյ կամրջին զերիս տիւս
և զերիս դիշերս անտես ի մարդկանէ, ակնկալեալ այցելու-
10 թեան Տեառն:

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ նոցա թէ չէ անդ աղջիկն՝
խոռովեցան յոյժ, և ցասմամբ մեծաւ եկին առ եղբարս
նորա և առ գրացիս, և խնդրէին ի նոցանէ զաղջիկն, որ-
պէս թէ նոքա փախուցեալ իցեն: Եւ նոքա ասին. Վի տան
15 ձերում խեղդամահ արարեալ զնա, այժմ ի մէնջ խնդրէք:
Երկուցեալ նոցա ի բանիցս յայսցանէ՝ լուռ եղեն առ
ժամն, բայց ոխս քինու պահեցին ի սրտի իւրեանց: Եւ
արձակեալ յուզակս ի գիւղորէս՝ խնդրէին զնա և ոչ կա-
րէին գտանել:

20 Նոյնպէս և եղբարք կուսին յուզախնդիր՝ լինէին ի
բազում տեղիս. և յետ երկց առուրց մի յեղբարց նորա
որում անուն էր Գասպար՝ գտանէ զնա ի ներքոյ կամրջին
յաղօթս: Եւ սպասեալ գիշերոյ՝ շալակեալ տանի գաղտա-
գողի ճանապարհաւ ի քաղաքն Կարին՝ ի տուն բարեպաշտ
25 կնոջ միոյ Մարիամ անուն, և փութանալի գառնայ ի
Դմիտրի՝ զի մի ոք գիտասցէ:

Եւ նա կերակրէ զՎառվառեա՝ որ կայր անսուաղ
զաւուրս երիս. և թաքուցանէ ի մթին ինչ տեղի ներք-
նափոր. ուր եկաց առաւել քան զաւուրս քառասուն՝
30 իբրև ի մշտագիշեր բանդի, հանապազորդեալ ի պահս և
յաղօթս անտանելի ճգնութեամբ:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ փոխեցաւ բղէշին
Բահրամ փաշայ, և եկն Իպրահիմ փաշայ՝ այր խորխտ և
սէգ, և եմուտ ի քաղաքն մեծաւ ամբոխիւ: Յայնժամ

ասխարհն կուսին պատրաստեցան թուղթ ամբաստանութեան մատուցանել զՀայոց, որպէս թէ փախուցեալ իցեն զհարսն իւրեանց: Զայն իմացեալ Հայոց՝ փութացան զառաջ առնել չարեացն. և յառաջ քան զայլազգիս՝ մատուցին թուղթ ամբաստանութեան, բողոք բարձեալ զնոցանէ թէ Վնքեանք անհետ արարին զաղջիկն, և առ ի ծածկել զիրսն՝ զրպարտեն զմեզ թէ նոքա փախուցին: Եւ բզեչին առաքեալ զօրականս՝ էած զայլազգիս և արգել ի բանդի, և տուգանս առեալ արձակեաց: Եւ նոքա ի մի վայր ժողովեալ՝ խորհուրդ արարին, և երթեալ թուղթ ամբաստանութեան մատուցին, թէ Հայք գիշերայն փախուցին զաղջիկն՝ զի մի դարձցի ի կրօնս մեր:

Եւ խնդութեամբ ընկալեալ զթուղթն, առաքեաց արսյերիս գիւղս և կալան զՀայս. զոմանս կապանօք և զոմանս գանիւք ածին առաջի: Եւ ասէ ցնոսս սպառնալեօք. «Ո՛վ չարք, դո՛ւք էք փախուցեալ զաղջիկն, և զայլազգեաց գանգատէք. գիտա՞ջիք զի զամենեսին զձեզ չարաչար սպանանեմ, եթէ ոչ հանձիք յերևան»: և ետ դնել զնոսս ի բանդի: Եւ բանդապետն պնդեաց զոտս նոցա ի կոճեղս, և արկ շղթայ ի պարանոցս նոցա: Բայց զեղբայր կուսին զՊասպար առաւել քան զամենեսին խոշտանդէին, բրածեծ առնէին, անքուն և անսուազ պահէին:

Զայս ստէպ ստէպ առաջի իւր կոչէր բդեաչին, և սպառնայր նմա գտանել զաղջիկն. և նա միշտ զայս առնէր պատասխանի, թէ «Աղջիկն ի տան այլազգւոյն էր. նոքա ասացեն թէ զինչ արարին»: Եւ յաւուր միում ասէ ցնա բզեչին. «Գիտե՞ն, ո՞վ դու, չիք քեզ հնար ապրանաց, բայց եթէ ուրացեալ զհաւատս քո դարձցիս ի կրօնս մեր»:

Պատասխանի ետ վկայն Քրիստոսի և ասէ. «Քա՛ն լիցի ինձ թողուլ զհաւատսն Քրիստոսի, զոր ունիմ ի մանկութենէ, և դառնալ ի կրօնս ձեր. բայց զի սպառնաս ինձ մահ, պատրաստ եմ մեռանիլ ի կեանս աշխարհիս զի կեցից ի յաւիտեանս»:

Ընդ այս բարկացեալ բղեչխին՝ հրամայեաց հանել զնա ի կախաղան, և վաղվաղակի շուրջ պատեալ դահճաց՝ ձգեցին արտաքս, և կապեալ զձեռս նորա յետս՝ տանէին ի տեղին կատարման մերկ և բոկ և դլխիբաց: Եւ ամբօխն 5 զկնի ընթացեալ՝ ստէպ ստէպ յորդորէին զնա դառնալ ի հաւատոցն և ապրիլ: Իսկ նա աղաղակէր. «Ես քրիստոսնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, և զայլ ոք ոչ ճանաչեմ»:

Եւ ամօխն զնա առ արտաքին դուռն եկեղեցւոյն. և 10 դահիճն ձգեալ ի վերուստ զպարանն մահու, խրատ տայր դառնալ ի կրօնս իւրեանց և ապրիլ: Իսկ վկայն Քրիստոսի զաչսն յերկինս համբարձեալ՝ գոչեաց. «Տէր Յիսուս, քեզ յանձն առնեմ զհոգի իմ»: Եւ եմոյժ զգլուխ իւր ընդ խեղդն. և այսպէս բարւոք խոստովանութեամբ աւան- 15 դեաց զհոգին իւր՝ յունիսի Ը. յաւուր չորեքշաբաթու:

Եւ զերիս գիշերսն յորս եկաց ի կախաղանին՝ լոյս ծագեաց ի վերայ նորա, և փարէր զբոլոր մարմնովն: Եւ ապա քրիստոսնեայք հրաման առեալ ի բղեչխէն՝ տարեալ 10 թաղեցին զնա. Եւ ի նմին գիշերի տեսին վերստին լոյս պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ գերեզմանի նորա. և ուրախացեալ փառս ետուն Աստուծոյ: Եւ ապա բազում տուգանս առեալ յերից գիւղից՝ արձակեաց զկապեալսն:

Իսկ կոյսն սուրբ որ կայր թաքուցեալ ի տան Մարիամայ, զկապանաց և զմահու եղբօր իւրոյ ինչ ոչ գի- 25 տէր, զի ոչ ոք երթուեկս առնէր առ նա. բայց զայս միայն՝ թէ այլազգիք հետախոյզ են ինքեան, վասնորոյ և զգուշանայր անձին: Եւ յաւուր միում մինչդեռ Մարիամ կերակրէր զկոյսն, կին ոմն այլազգի ի դրացեաց նորա՝ որ կարծիս ունէր զկուսէն թաքուցեալ ի տան նորա, յան- 30 կարծակի եմուտ անդր և ետես զնա. և առժամայն ընթացեալ ազդ արար բղեչխին: Եւ հասեալ վախտ աղասին զօրականք՝ կալան զՎառվառեա և զՄարիամ, և տանէին զնոսս ստիպալ:

Եւ ի ճանապարհին սուրբ կոյսն քաջալերէր զվանա-

տուր իւր զՄարիամ՝ մի ինչ զանգիտել ի սպառնալեաց բռնաւորին, և յետս ընկրկիլ ի պսակէ մարտիրոսութեան. այլ առօրեայ կենօք՝ գնոյ առնուլ զկեանսն յաւիտենից:

Եւ իբրև ածին յասեան, եհարց բղեշխն զՄարիամ
5 խոժոռ դիմօք և ասէ. «Կին դու, ընդէր թաքուցեր զաղջիկն ի տան քում»: Եւ նա յահէն զդողանի հարեալ՝ կարկեցաւ գլխովին, և ոչ կարաց տալ պատասխանի: Ապա հրացայտ ակամբ հայեցեալ առ կոյսն՝ ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, յառաջագոյն զդեմն մեր ընկալեալ ես, և ընդէր արհա-
10 մարհեալ զայն փախեար»: Ետ պատասխանի կոյսն սուրբ աներկիւղ համարձակութեամբ. «Սուտ զրպարտութիւն է այդ. ես ոչ երբէք ընկալեալ եմ զդեմն ձեր, այլ իմով հաւատովս էի ի տան այլազգւոյն»: Եւ հանեալ եցոյց զհրամանագիրն Բահրամ
15 փաշային, և աղաղակեաց. «Վառվառ է անուն իմ. ես քրիստոնեայ եմ, մեռանիմ ի վերայ հաւատոցս, և ոչ լինիմ այլազգի»:

Յայնժամ բղեշխն յանձն արար զՎառվառ դանիչմանի ումէն ուսուցանել զնա և խրատել. և զՄարիամ
20 առաքեաց ի տուն երիցուն: Եւ դանիչմանն տարեալ զնա ի տուն իւր՝ պահեաց յանդորրու, և զօր ամենայն յուշ առնէր նմա զանհրաժեշտ մահն եթէ անհաւան գտանիցի, և զմեծամեծ պարգևսն՝ եթէ հնազանդեսցի հրամանաց բղեշխին. և գուն գործէր հանել զնա ի հաւատոցն Քրիս-
25 տոսի:

Իսկ նա որ գլխովին զգեցեալ էր զՔրիստոս, և պատասպարեալ վահանաւն հաւատոյ, անգծելի եկաց յամենայն թունաւոր նետից հակառակամարտից. և եռայր հոգւով և աղօթիւք խնդրէր յԱստուծոյ արժանի առնել
30 վկայական մահուան: Տեսեալ դանիչմանին զհաստատութիւն մտաց կուսին՝ ծանոյց բղեշխին. և հտ նա ածել առաջի իւր զՎառվառեա և զՄարիամ, և սաստիկ բար-

կութեամբ և սպառնալեօք մահու՝ ետ դնել զնոսա ի բանդի:

Անդ Մարիամ լայր հեկեկանօք և կոծէր զանձն. ոչ եթէ դժկամակ էր մեռանիլ վասն Քրիստոսի, քանզի և նա յորդորեալ ի բանից կուսին ցտնկայր մարտիրոսութեան, այլ զի յիշէր զորդիս իւր, թէ գուցէ և նորա մատնեսցին ի ձեռս այլազգեաց, և յերկիւղէ մահուն անկցին ի հաւատոց: Յայնժամ լցեալ կուսին շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն, հայեցաւ յերեսս Մարիամայ և ասէ. «Տի-
10 կին բարի, քաջ գիտեմ զի ի պատճառս իմ ըմպելոց ես զբաժակ մահուն. բայց դու մի համարիր զայն վասն իմ, այլ վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ վասն մեր զանտանելի չարչարանս և զմահ ան յանձն: Մերս այս մահ՝ շնորհ մեծ է յաստուածուստ մեզ տուեալ. որում թէպէտ բա-
15 զուժք ցանկան՝ այլ սակաւք արժանանան. գոհասցուք զՏեառնէ՝ որ արժանի արար զմեզ այսմ մեծի շնորհացս: Իսկ վասն զաւակաց քոց մի ինչ հոգար. այլ յանձն արա զնոսա Աստուծոյ, և նա հոգասցէ վասն նոցա, և դու եկ զկնի իմ. զի ահա հասեալ կամք առ դուրս ապարանից
20 երկնաւոր արքային, փութասցուք մտանել ընդ նա յուրախութիւն յաւիտենական»:

Եւ Մարիամ մխիթարեալ ի հոգեբուխ բանից Վառ-վառեայ՝ սրբեաց զարտասուս յաչաց, և զհոգս որդւոց իւրոց ապսպարեալ երկնաւորին խնամոց՝ վառեցաւ սի-
22 ըռովն Քրիստոսի: Եւ այնուհետև ոչ զորդիս յիշէր, և ոչ ի յղութիւն իւր ակնարկէր՝ որ մերձ էր ի ծնանիլ. այլ միշտ զերկնայինսն խորհէր: Եւ որչափ մնացին ի բանդի անդ՝ աղօթէին ի միասին ուրախութեամբ, և խօսակից լինէին զյաւիտենական կենացն և զփառացն արքայու-
30 թեան:

Եւ յետ աւուրց ինչ հրամայեաց բղետշին և ածին առաջի զերկոսին սրբուհին: Յառաջ կոչեաց զՎառվառ և ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, քեզ ասեմ. ընկալ վերստին զդենս մեր և կեցցես. ապա եթէ կամակորեալ ընդդէմ դարձցիս,

զքեզ և զվանատուր քո այդ կորուսից այժմ չարաչար մահուամբս:

Աղաղակեաց կոյսն. «Մեք քրիստոնեայ եմք և վասն Քրիստոսի մեռանիմք. ոչ երբէք ընկալաք և ոչ բնաւ ըն-
5 գունիմք զդենն ձեր. արա՛ զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզս:

Յայնժամ բռնաւորն լի եղև բարկութեամբ և ասէ. «Արկէք զսոսա ի բանդ՝ զի հանցին ի կախաղանս: Գոչեաց կոյսն սուրբ. «Ես ոչ եմ պոռնիկ՝ զի ի կախաղան հան-
ցին, այլ կոյս եմ ամբիծ. թող գլխատեսցեն զիս», զի
10 ցանկայր արեամբ մարտիրոսութեան:

Եւ դահիճքն տարան զնոսա ի բանդ. և հատաւ ի վերայ նոցա վճիռ մահու:

Եւ ի նմին աւուր յութերորդ ժամու գիշերոյն հա-
նեալ զնոսա ի բանդէն՝ տանէին ի դուռն սուրբ Աստուա-
15 ծածին եկեղեցւոյն, զի անդ հրամայեալ էր կախել. և երթային սուրբքն երկոքին ուրախութեամբ բազմա՝ որ-
պէս ի հարսնութիւն որդւոյ թագաւորի: Եւ յորժամ հա-
սին ի տեղին, աղաչեաց Վառվառեա զգահիճն՝ զի նախ
կախեսցեն զՄարիամ և ապա զինքն. թերևս կասկածեալ՝
20 թէ գուցէ երկուցեալ նորա յահագին տեսլենէ մահուան իւրոյ՝ դրդուեսցի ի հաւատոցն՝ զոր մինչև ցայն վայր
ունէր հաստատուն:

Եւ իբրև կախեսցին զՄարիամ, երանելին Վառվառեա համբարձ զաչս իւր յերկինս և աղաղակեաց. «Տէր Յի-
25 սուս՝ որ հաճեցար ընդունիլ և զայս վերջին պտուղ օրհ-
նութեան ի բերանոյ իմմէ, հաճեաց աղաչեմ խառնել զիս ի պարս վկայից քոց սրբոց: Գոհանամ զքէն, բնորերար, որ փառաւորեցեր զիս յերկրի այսպիսի փառաւոր մահ-
ուամբ, փառաւորեան և յերկինս յաւիտենական փառօքս:
30 Եւ ապա զուարթ դիմօք մատոյց ինքնին զգլուխ իւր ի խեղճն. և դահիճքն կախեսցին զնա անդէն առ դրամբք եկեղեցւոյն փոքր մի հեռի ի Մարիամայ:

21. տպ. ի հաւատոցն.

Կատարեցան երկուքին վկայուհիքս՝ ի թուին Հայոց
հազար երկու հարիւր և վաթսուն, և յուլիսի ԺԶ, յա-
ւուր շաբաթու։ Եւ գլխաւորք Հայոց միջնորդութեամբ
մեծամեծացն այլազգեաց, ի նմին աւուր հրամանաւ
5 բզեչխին իջուցին ի կախաղանէն. և ի վաղիւն մեծահան-
դէս յուղարկաւորութեամբ և երգօք հոգեւորօք թաղե-
ցին զնոսա ի գերեզմանս նահատակաց։

Եւ յայնմ եօթնեկի յամենայն գիշերի լոյս ճաճան-
չաւէտ ցոլանայր յերկնից ի վերայ տապանի սրբոցն, ո-
10 բում ականատես եղեն ոչ միայն քրիստոնեայք, այլ և
այլազգիք բազումք, և վկայէին զանմեղութենէ նոցա։ Եւ
բազում նշանք բժշկութեան եղեն յայնժամ, և լինին
մինչև ցայսօր ի տապանէ սրբոց վկայիցս՝ ի նեղեալս, և
ի դիւահարս, և յախտաժէտս ի փառս Քրիստոսի։

15 Զփառաւոր նահատակութենէ բարեյաղթ վկայիցս
Քրիստոսի գրեցին արք արժանահաւատք քաղաքակիցք
սրբոցս, տէր Մատթէոս քահանայ, և Հաննէ վարժապետ
քաղաքին, և պարոն Կարապետ որդի Յակոբայ իշխանի
Մամիկոնեան։ Յորոց և մեք առեալ եղաք աստանօր ի
20 յիշատակ յաւիտենական։

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Յայսմ.
Գ. տպ. Ա. հատ. 278''—285'', յունիս 30 և մար-
դաց ԻԳ, երկոտառան առաքելոց վկայաբանութիւնեց
յետոյ՝ այս վերնագրով. «Ի սմին վկայութիւն Սըր-
բուհւոյ կուսին Վառվառեայ նոր վկայուհւոյ, և եղ-
բօր նորին Գասպարայ, և աղախնոյն Քրիստոսի Մա-
րիամայ։»

Վկայաբանութեանս վերջին վեց տողերը՝ սրունք
Յայնմաւուրքի հրատարակչի կողմից են, ցոյց են տա-
լիս թէ ովքե՞ր են սոյն վկայաբանութեան հեղինակ-
ները. և սրովհետև վկայաբանութիւնը ուրիշ տեղից

Ճանօթ չէ, ուստի պէտք է ենթադրել թէ հեղինակները նոյնը յատկապէս Յայսմաւուրքի Գ. տպագրութեան համար են գրել և նամակի ձևով ուղարկել հրատարակչին :

Գասպար, Մարիամ և Վառվառէ նահատակների մասին է նաև յաջորդ ընդարձակ տաղը :

Իբր յառաջաբանութիւն:

- Ինքնաբուն պետական ամենաբարին
Քրիստոս Աստուած մեր արքայն երկնային՝
Վասըն փրկութեան մարդկայնոյ ազգին՝
5 Պատարագեցաւ ի վերայ խաչին:
- Հեռեեալ նըմա վրկայն առաջին՝
Սուրբն Հատեփաննոս նախապտուղ խաչին,
Յայն շաւիղ յորդեալ բիւր ջոկ ընդ բիւրին՝
Մարտիրոսք զարիւնս իւրեանց որք հեղին:
- 10 Երջանիկ նահատակք չարին յաղթեցին,
Զարչարմամբ մարմնոյ ըզմահ յանձն առին,
Որ գրբեալ եղև պատմութիւն նոցին,
Իսկ և բազմացըն անյայտ մընացին:
- Ներ յետին դարուս՝ յայս ձըմեռնային,
15 Սիրասպառ ժամու՝ տիր ցամաքային,
Վերաբուսան վարդը՝ յոյժ գեղեցկագին,
Անուշահատ իսկ և կարմըրային:
- Նուիրեալ զանձինս Քրիստոսի Փըրկչին,
Բանաւոր զենմունք և զոհք մեծագին,
20 Յոգունք տար աշխարհ՝ և այլք աստ ի կարին,
Շատ տանջմամբ լեալ է կատարումն նոցին:
- Էր այնց որք եղեն մերս ժամանակին,
Ոյց տեղեակք գուրվ գրեցաք զճառ նոցին,
Հասու չեղելոցս թողաք գիտողին,
25 Ի կամիլն իւրեանց գրեսցեն և զնոցինն:
- Էրանուհւոյս այս քաջ նահատակին,
Եւ այնց՝ որք եղեն մարտակից նըմին,

7. s ստեփաննոս. 12. s էր փխ. որ. 26. այս ողի սնդ գրուած էր
նախ սոյն քաջ աղջկան այս նահատակին.

Զորոց պատմութիւնն գրել ըզվէպ ճառին՝
ի հարկելն ոմանց փայտ կալայ յանձին:

Սին հեքս յուսալով յԱստուած սուրբ Հոգին,
Ապաւինելով ի ձիրքս նորին,
5 Տալ կարողութիւն ինձ տրկար անձին,
Յօրինել զվկայիցս ճառսըն ըզձագին:

Թաղապս ումնսն Վառվառ անունն արիասիրտ աղջկան՝
որ դիպեցաւ փորձութեան իմիք, յետ բազմակերպ
տանջանաց՝ նահատակեցաւ ի սէր Զրիստոսի Աստու-
10 ծոյ մերոյ: Եւ նոսխ յաղապս սննդեան տեղոյն եւ
ազգի նորին:

Հանդէպ սոյն Կարնոյս Գաշտին զետեղեալ՝
Յորում կայր գիւղ մի Դրւնիկ անուանեալ,
Գոյր տունն Համփայի Զուրիկեանց կոչեալ,
15 Յոր երեք եղբարք էին բընակեալ:

Մաղագ և Գասպար՝ Թօղօլ առձայնեալ,
Եւ փոքր եղբայրըն ընդ այնց էր կեցեալ.
Քոյր սոցին՝ որ էր Վառվառ անուանեալ,
Համեստ և պարկեշտ վարուք կայր սընեալ:

Աղջիկս այս՝ որ էր խնամախօսեցեալ
Ղուշճի գիւղն Համփայի որդւոյ նշանեալ,
Երեք ամբ և ըս ի վերայ անցեալ,
Կեսրանքն հարս տանել այժմըս յօժարեալ:

Ըստ սովորութեանն խօսք առնել եկեալ,
25 Եւ մեծ հանդիսիւ ի Դրւնիկ մըտեալ,
Պատուաւորքըն անդ եղեն հրաւիրեալ,
Ըզգեղի աղայն տեանել մոռացեալ:

3. s նախ եղեալ գոյս իմ յԱ.ժ սուրբ հոգին. 10. s սըննդեան.
23. s կէսրանքն.

Եւ նա մախանօք զօխ սըրտին կալեալ,
Շատ վընասատու չարիք խորհեցեալ,
Բարեսէլք զայս լուր կեսրանցըն յայտնեալ,
Զաղջիկըն փութով տանել յորդորեալ:

8 «Ո՞վ գիտէ թէ զի՞նչ չարիք են խորհեալ,
«Երևոյթ իրին թէպէտ չէ յայտ լեալ.
«Զըլինի վրաս ինչ ձեզ գայցէ հասեալ,
«Կամ հարսնացուին ՚ւ եղբարցըն դիպեալ»:

10 Որ և նոքա այն խորհըրդոյն հաճեալ,
Յետ առուրց եկեալ զհարսնացուն տարեալ,
Բայց աւագ տօնից միջոցին դիպեալ,
Յետ ութօրէից պսակել կամեցեալ:

15 Յաղագս գեղի աղայի ընդ այլազգեացն չարութեամբ
խորհուրդ առնելոյն վասն աղջկանն. եւ նա լուեալ
պատրաստեցաւ հոգեւորապէս.

Էր գեղի տէրըն նախանձու լըցեալ,
Եւ ըզվըրէժ իւր առնուլ կամեցեալ,
Զայլուզգիս համայն ի մի հաւաքեալ,
Խորհուրդ իմըն չար ընդ նոսա խորհեալ:

20 Համակամ կանգնեալ դաշինըս եդեալ,
Ըստ իւրեանց ծիսի երգմամբ խիօտ երգուեալ,
Բանիս կատարմանն արդ մեք աշխատեալ,
Զհայիֆ մեր առնուլ լիցուք փութացեալ:

25 Առ զապիթըն գալ նոցա կամեցեալ,
Զչար խորհուրդ իւրեանց յայտնել յօժարեալ,
Բայց դէպ և պատշաճ ժամու ըսպասեալ,
Բանի կատարմանն յերգմանն պինդ կացեալ:

3. s կէսրանցըն. 14. s աղջկանն.

Նոյն բօթալի լուրն մինչ ի դուրս անկեալ,
Թէ գեղի Թուրքքըն թակարդ են լարեալ,
Ղուչճի գիւղն երբօր աղջիկըն լուեալ,
Առ այն սըրտիւ իւր զէտ հուր բորբոքեալ:

5 Ծնորհուն Աստուծոյ եղև զօրացեալ,
Քաջացեալ սըրտիւ տիր արիացեալ,
Իբր ըմբիշ զօրեղ առպատրաստեցեալ,
Ընդ այնց մարտընչիլ կամաւ յօժարեալ:

10 Ի յեկեղեցին իսկոյն ընթացեալ,
Լալագին դիմօք ի ծունկըս անկեալ,
Զերմեռանդ սըրտիւ առ Տէր պաղատեալ,
Յօգնութիւն ինքեան հասանել հայցեալ:

15 Խոստովանահօրն առաջի անկեալ,
Եւ յորդ արտասուօք անդ խոստովանեալ,
Սըրբոյ խորհրդոյն կենաց հաղորդեալ,
Զմարմին և զարիւն Տեառն ճաշակեալ:

Յաղագս գալոյ վիւղի այլազգեսցն առ փաշայն, եւ
ծանուցանելոյ նմա զրաբանութիւն իւրեանց վասն
աղջկանն.

20 Նոյն միջոցն ի տեղս էր վէզիր նըստեալ,
Նա Բահրամ փաշայ անուանակոչեալ,
Որ էր այլ խոհեմ հանճարափայլեալ,
Իրաւանց դատմանց կարի տեղեակ լեալ:

25 Առ որ դաշնադիրքն ի գիւղէն եկեալ,
Ի յատեան նորա անդ յառաջ կացեալ,
Ըզխորհեալն իւրեանց նըմա արգ առեալ,
Զըրաբանութեամբ զաղջիկն բարուրեալ:

2. 8 Թակարթ.

Ասեն. «Մեր գեղէն թուրք մանչ մի հարեալ
Էի սէր աղջիկանն աշխիայ եղեալ.
Եւ աղջիկն ունի մանչուն մէյլ տըւեալ.
Արդ զինչ վրճուելլդ է կամադ է յանձնեար»

5

Փաշայն մարդ յըղեալ՝ զաղջիկըն բերեալ,
Եւ նա զէտ աւր քաջ հեախոտս եկեալ,
Զերկու գիւղցիս հետ բերեալ բանտարկեալ,
Յետ աւուրց տուգանս առեալ բաց թողեալ»

10

Ապա հրաման ետ ի յատեան հանեալ,
Զքաջասիրտ աղջիկն հանդէպ կացուցեալ,
Փաշայն քաղցրութեամբ ցընա իսկ հարցեալ.
«Թուրք մանչուն արդեօք մէյլ ունիս տըւեալ»

15

Նա խոնարհ բանիւ առպատասխանեալ.
«Էֆէնտիմ, զո՛ւր է բանդ այդ ասացեալ,
«Զի չունիմ բընաւ ընդ նըմա խօսեալ,
Եւ յերես նորս չեմ երբէք նայեալ»

20

Փաշայն և բաղմեալըն զաղջիկն յորդորեալ.
«Ա՛ռ ըզմանչն՝ զի քեզ լայեխ եմք տեսեալ.
«Լեր դենիւ մերով ի վեր պանծաղեալ,
«Յաղախնութենէ դու խանում եղեալ»

25

Ասէ. «Բիւր փառք յաչս իմ՝ ոչինչ թըւեալ,
«Զհաւատս ոչ թողում թէ և մահ հասեալ,
«Եւ զթուրք մանչդ առնուլ ինձ անհնար լեալ,
«Թէ մարմինս լիցի մաս մաս կըտրատեալ»

Փաշայն և աղայըն եղեն ցասուցեալ,
Չընար նմա առնել ի խոր խորհեցեալ,
Զկարգացօղ Յեշիլ իմամըն կոչեալ,
Զի ի դին իւրեանց ածցէ որսացեալ»

21. s է ոչինչ. 22. s զհաւատս իմ. 27. s յեշիլ. 28. s նախ տըւեալ նմա առնել զմիտան հանցուցեալ.

Յաղագս տանելոյ իմամին զաղջիկն ի տուն իւր առ
ի համեցուցանել զմիտս նորա, թէ ողորանօք թէ
սպառնալեօք.

5 Նոյն ժամայն իմամն զաղջիկն հետն առեալ,
եւ ի տուն իւր զնա յորդորմամբ տարեալ,
Ընտանեաց իւրոց սաստիկ պատճառիւրեալ,
ի պահել ըզնա ըզգուշացուցեալ:

10 Նախ ողորանօք սիրայորդոր լեալ,
Կերպակերպ բանիւ վէզ քարոզ տըւեալ,
Գլբոց եւ փըրոց խրատ առնատուցեալ,
Իցէ թէ աղջիկն լիցի այնց հաճեալ:

15 Կին, եւ զաւակքն եւ ըզնա մեծարեալ,
Քաղցրաբանութեամբ ի յողոք անկեալ,
Ասեն. «Պերճութեամբ լինիս ճոխացեալ,
«Խանուս եւ խաթուն փառօք բարձրացեալ»:

Այլ եւ համադամ կերակրօք պատուեալ,
Բարելի սեղան միշտ յառաջ բերեալ,
Ցայգ ցերեկ ըզնա յարգանօք շահեալ,
Իցէ թէ լիցի այնց սիրահարեալ:

20 Գովելն աղջիկն այն երանեցեալ՝
Որ ի սէր Փլրկչին էր պարաւանդեալ,
Ձողոքն եւ զպատինն առ ոտսըն հարեալ,
Ձը լըսելոյ այնց զունկըն իւր խըցեալ:

25 Իբրև տեսին թէ է նա յամառեալ,
ի հաւատ իւր պինդ զէտ վէմ անշարժ լեալ,
Վասնորոյ զբանըն ի ցասումն փոխեալ,
Տանջել չարչարել եղեն ջանացեալ:

Ձերջանիկ աղջիկն այն մերկացուցեալ,
Ձձեռս եւ զոտս նորին կապանօք պընդեալ,

2, 8. s ողորանօք. 13. s ի յողոք. 22. s զողոքն.

Մեծել հարկանել ըգնա ըսկըսեալ,
Բըրօք և չըպխօք զօրս էին թըրջեալ:

Գիշեր և ցերեկ խիստ գանակոծեալ,
Աքցի բըռնցի երբ և ձեռն հասեալ,
5 Ապտակ ի յերեսն տալով և թըքեալ,
«Բանից մեր, ասեն, լեր դու հնազանդեալ»:

Յետ այնըր տանջանք մի և ըս խորհեալ,
Թէ «մեռցի կամ մեզ լիցի հնազանդեալ»:
Ձէմհէրին ամսոյ առուրցն այս դիպեալ,
10 Յուրտ սառնամանեաց միջոցն պատահեալ:

Ի մէջ պաղչային ուր եաղլըխ կոչեալ,
Ի հիւսից հերաց ի վերուստ կախեալ,
Ներքեն փոսի մէջ ի լիք ջուր լըցեալ,
Սըրուհքն մինչ ի ծունկն ներ ջըրոյն իջեալ:

15 Պատառման ասեն կըսկիծն սիրտն հարեալ,
Հերաց ցաւ գըլխոյն ընդ նըմին խառնեալ,
Ի ինքեանք յանկիւնէ պահ առ պահ նայեալ,
Իցէ թէ գայցէ դեն իւրեանց հաճեալ:

Բայց շնորհիւ Տեառըն էր նա զօրացեալ,
20 Ոչ ինչ ներգործէր ցաւ նըմա տիրեալ,
Ձի սիրով Փըրկչին էր նա զէտ թըմբեալ,
Եւ իբրու արբեալ քըրտամբ քըրտանցեալ:

Գիշերապահոյ էր ուր այս գործեալ,
Տեսին զի զնովաւ մոմեր գոյր վառեալ,
25 Լիճըն չէր սառեալ՝ այլ գոլորչ ելեալ,
Մերձ նորա ծեր մի ընդ նըմա խօսեալ:

Իսկ նայօղքն ի յայն դողմամբ զաշուրեալ,
Ընթացեալ ի տուն զեղեալսըն պատմեալ,

Ց. 8 նախ իցէ թէ մեռցի կամ մեզ հնազանդեալ. 21. 8 նախ շնորհիւ (Վի. սիրով).

Մինչ նուրա եկին զտեսիլն ոչ տեսեալ,
Բայց ահաբեկեալ ըզնա արձակեալ:

Ընտանիք իմամին գողմամբ աղերսեալ,
«Ջաղջիկդ հեռացո՞ւ ի մէնջ բաց վարեալ,
Եւ ի բան դորա մի լիցիս խառնեալ,
«Զի դա չէ թէքին, մէք լինիմք վնասեալ»:

Իմամն ընտանեաց իւրոց անարգեալ,
Ասէ. «Այլ տանջմամբ առցուք զնա փորձեալ»:
Ըզնալս հրացուցեալ մերկ մարմնոյն եղեալ,
Իբր ետես չայրիլն՝ կարի զարհուրեալ:

Իմամն առ զապիթն աղերս մատուցեալ,
«Թէ՛ յորդոր, թէ՛ գան ցուցի, ասացեալ,
«Չեղև մեզ հնազանդ նա յոյժ յամառեալ,
«Բո՛ւրք գիտէք, որպէս կամք ձեր է հաճեալ»:

Որ և նա յայլ ոմն իմամի տըւեալ,
Խելամուտ առնել զկաման հաւան ածեալ,
Եւ նա առեալ զնա՝ ի տուն իւր տարեալ,
Տանջանք ինչ նըմա տալ ոչ յօժարեալ:

Բայց ցայգ և ցերեկ ըզնա խըրատեալ,
Կերպակերպ բանիւ ողոք առարկեալ,
Փառք պատիւ տըրիլ նըմա խոստացեալ,
Զգե՛ն իւրեանց ընդունել զնա յորդորեալ:

Ի բազում աւուրս ի տան անդ. մնացեալ,
Ողբմանց, յորդորմանց բնաւ ոչ լըւեալ,
Խոստմանց պարգևաց սիրահար չեղեալ,
Եւ յիւր դիտմանէն երբէք ոչ կասեալ:

Յաղագս գալոյ դատախազ այլազգեացն եւ ցասուցանելոյ զփառայն՝ առ ի սպառնալեօք անացուցանել զաղջիկն եւ հաւան առնել ըսնին:

5 Էլկին դատախազքն ի չարէն գըրդեալ,
Ըզփառայն եւ զայլսն ի վեր ցասուցեալ,
Զքաջ աղջիկն կըրկին ի գիւան տարեալ,
Յոյժ ըսպառնալեօք զնա անացուցեալ:

10 Քաջասիրտ աղջիկն տիր արիացեալ,
Անահ՛ը աներկիւղ անդ պատասխանեալ,
«Զինչ առնելոց էք՝ արէք, ասացեալ,
«Զեմ՝ ձեզ հնազանդօգ. լերուք իմացեալ»:

15 Ուստի եւ փառայն յապշութեան եղեալ,
Հետ խորհըրդակցաց զայլ բան մի խորհեալ,
Զնոյն խորհեցեալըն անդ յառաջ արկեալ,
Այն բանին համայնք եղեն հաւանեալ:

«Ելից, ասեն, հախիդ բան մի եմք խորհեալ,
«Զըհնազանդիլդ այնմ անկար է եղեալ,
«Քո՞ գենովդ ի տուն մանչուն երթ լըռեալ,
«Արա ըզխըզմէթսն իբր հարսն անուանեալ»:

20 Հանճարեղ աղջիկն մըտախոհ եղեալ,
Զելս իրաց հընարն խելօք խորհեցեալ,
Անտի չու առնեին կարելի թըլեալ,
Եւ յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն ընտրեալ:

25 Ընդ այս բան նա ինքն կայր անդ լըռեցեալ,
Յակամայ կերպիւ գիմօք գըժգըմիտեալ,
Բայց վէղիրն իսկոյն պուրուլթի գըրեալ,
Թէ՛ Վառվառ անուամբդ երթ անդ հարսնացեալ»:

Քաղաքի, գիւղի այլազգիք լըլեալ,
Մեծաւ ցընծութեամբ յոյժ ուրախացեալ,

24. s նախ աղջիկն փի. նա ինքն.

Իսկոյն ըզջերկեա՛հ ճիպիլլիկ բերեալ,
Ըստ հարս տանելոյ թօրային վարեալ:

Բայց աղջիկն արի առ այն դըժկամեալ,
Յելանել նըստիլ անդ ոչ յօժարեալ,
5 Սակայն բըռնութեամբ մուծեալ նըստուցեալ,
Ինքն ի լաց՝ իսկ թուրքքն հըրճուանօք տարեալ:

Առեալ ցընծութեամբ ըզնա և տարեալ
Ի տուն թուրք մանչուն և անդ իջուցեալ,
Իբրու իրեանց հարս զնա սիրաշահեալ,
10 Ի յսրսալ ըզնա շատ խընամբ տարեալ:

Սակայն խըլճալին տըրտմութեամբ լըցեալ,
Դառնագոյն ողբով յոյժ սըլաւորեալ,
Համարեալ թէ զինքն են գերի վարեալ,
Ըզգետոս արտասուաց յաշացն՝ իջուցեալ:

15 Եւ մոլի թուրք մանչն հանդիստ ոչ տըւեալ,
Մերձենեալ ի նա տըւփմամբ ջանացեալ,
Բայց քաջ աղջիկըն ոչ սօտեցուցեալ,
Ապտակեալ զերես նորա լըպըրչեալ:

Սուրբ Հռիփսիմէի կուսին նըմանեալ,
20 Զխենդ երիտասարդն ըզգետնի հարեալ,
Ոչ թէ մի անգամ, այլ միշտ նմա յաղթեալ,
Շնորհին Աստուծոյ զնա դողացուցեալ:

Իսկ մինչ թուրք մանչուն երամքըն լըւեալ,
Ծանեան սր սիրով չլինի որսացեալ,
25 Ապա ի տանջել ըզնա ըսկըսեալ,
Անարգել հարկանել երբ և պատահեալ:

Եւ ի փախչելոյ նորին կասկածեալ,
Ոյր վասն ի փայզանա զոտս նորին պընդեալ,
Ըզնա յաշխատանս լըծել խըստացեալ,
30 Տառապանօք միշտ և դանակոծեալ:

4. 8 նախ յանձն առեալ փխ. յօժարեալ.

Յաղագս գալոյ դատախազ այլազգեացն եւ ցասուցանելոյ զփաշայն՝ առ ի սպառնալեօք անացուցանել զաղջիկն եւ հաւանն առնել ըսնին։

5 Էլկին դատախազքն ի չարէն դըրդեալ,
Ըզփաշայն եւ զայլսն ի վեր ցասուցեալ,
Զքաջ աղջիկն կըրկին ի դիւան տարեալ,
Յոյժ ըսպառնալեօք զնա անացուցեալ։

Քաջասիրտ աղջիկն տիր արիացեալ,
10 Անահ՛ը աներկիւղ անդ պատախանեալ,
«Ձինչ առնելոց էք՝ արէք, ասացեալ,
«Ձեմ՝ ձեզ հնազանդօզ, լերուք իմացեալ։»

Ուստի եւ փաշայն յապշութեան եղեալ,
Հետ խորհըրդակցաց զայլ բան մի խորհեալ,
15 Զնոյն խորհեցեալըն անդ յառաջ արկեալ,
Այն բանին համայնք եղեն հաւանեալ։

«Ղյղ, ասեն, հախիդ բան մի եմք խորհեալ,
«Ձըհնազանդիլդ այնմ անկար է եղեալ,
«Քո՞ դենովդ ի տուն մանչուն երթ լըռեալ,
«Արա ըզխըզմէթսն իբր հարսն անուանեալ։»

20 Հանճարեղ աղջիկն մըտախոհ եղեալ,
Զելս իրաց հընարն խելօք խորհեցեալ,
Անտի չու առնելն կարելի թըլեալ,
Եւ յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն ընտրեալ։

Ընդ այս բան նա ինքն կայր անդ լըռեցեալ,
25 Յակամայ կերպիւ գիմօք գըժդըմնեալ,
Բայց վէղիրն իսկոյն պուլբուլթի գըլրեալ,
Թէ՛ Վառվառ անուամբդ երթ անդ հարսնացեալ։»

Քաղաքի, գիւղի այլազգէք լըլեալ,
Մեծաւ ցընծութեամբ յոյժ ուրախացեալ,

24. § նախ աղջիկն փի. նա ինքն.

Իսկոյն ըզջերկեան ճիպիլիկ բերեալ,
Ըստ հարս տանելոյ թօրային վարեալ:

Բայց ազջիկն արի առ այն դըժկամեալ,
Յելանել նըստիլ անդ ոչ յօժարեալ,
5 Սակայն բըռնութեամբ մեծեալ նըստուցեալ,
Ինքն ի լաց՝ խակ թուրքքն հըրճուանօք տարեալ:

Առեալ ցընծութեամբ ըզնա և տարեալ
Ի տուն թուրք մանչուն և անդ իջուցեալ,
Իբրու ի րեանց հարս զնա սիրաշահեալ,
10 Ի յորսալ ըզնա շատ խընամք տարեալ:

Սակայն խըղճալին տըրտմութեամբ լըցեալ,
Դառնագոյն ողբով յոյժ սըղաւորեալ,
Համարեալ թէ զինքն են գերի վարեալ,
Ըզգետտ արտասուաց յաչացն իջուցեալ:

Եւ մոլի թուրք մանչն հանգիստ ոչ տըւեալ,
Մերձենալ ի նա տըւփմամբ ջանացեալ,
Բայց քաջ ազջիկըն ոչ մօտեցուցեալ,
15 Ապտակեալ զերևս նորա լըպըրչեալ:

Սուրբ Հռիփսիմէի կուսին նըմանեալ,
20 Զխենդ երիտասարդն ըզգետնի հարեալ,
Ոչ թէ մի անգամ, այլ միշտ նմա յողթեալ,
Շնորհիւն Աստուծոյ զնա դողացուցեալ:

Իսկ մինչ թուրք մանչուն երամբըն լըւեալ,
Ծանեան սր սիրով չլինի որսացեալ,
25 Ապա ի տանջել ըզնա ըսկըսեալ,
Անարգել հարկանել երբ և պատահեալ:

Եւ ի փախչելոյ նորին կասկածեալ,
Ոյր վասն ի փայզանա զոտս նորին պընդեալ,
Ըզնա յաշխատանս լըծել խըստացեալ,
30 Տառապանօք միշտ և դանակոծեալ:

4. s նախ յանձն առեալ փի. յօժարեալ.

Ի բազում աւուրս ի տան անդ մնացեալ,
Դառնագին կենօք ցայգ ցերեկ լացեալ,
Զպէսպէս անարգանս՝ շատ վիշտըս կըրեալ,
Զորս համբերութեամբ յանձն առեալ տարեալ:

5 Որքան անդ կեցեալ՝ զպահս իւր ոչ խոռեալ,
Ոյր վասըն շատ օր նօթի անցուցեալ,
Ներհակըն ուտեցնել կարի ջանացեալ,
Բայց նա բնաւ երբէք ոչ եղև յաղթեալ:

10 Ի սէր Քրիստոսի կայր սիրավառեալ,
Ըստ անուան իւրոյ որ Վառվառ կոչեալ,
Այն համայն վիշտքըն ոչինչ համարեալ,
Հաւատով մընալն իւր հանգիստ վարկեալ:

15 Թէպէտ յարկըն այն իւր գեհեան եղեալ,
Յորում գտանեցեալքն տանջօղք ինքեան լեալ,
Հլաւ, ասէ, թէ աստ լինիմ չարչարեալ,
ՀՔան թողլով զօրէնս անդ լինիմ տանջեալ:

20 Ապա քաջ աղջիկն ինքն ինքեան խորհեալ,
Զու առնել անտի ի մըտի եդեալ,
Ի յայս խորհրդեան կայր միշտ տատանեալ,
Ըզհընար և զելն առնել վարանեալ:

Բողորով սըրտիւ միշտ առ Տէր պաղատեալ,
Յամենայն անձնէ ի նա յուսացեալ,
Զմիտք և դիտում իւր առ նա հաստատեալ,
Զինքն անտի փըրկել ցայգ ցերեկ հայցեալ:

25 Լըսօղն աղօթից զհառաչսըն լուեալ,
Նա որ սիրէ զայնս՝ որք յինքըն յեցեալ,
Զերծ նորին անտի արագ յաջողեալ,
Իւր հըզօր բազկաւն փըրկեալ ազատեալ:

1. 8 մընացեալ. 2. 8 ցերեկ. 4. նախ ժուժեալ փխ. տարեալ. 12. 8 նախ
թըւեալ փխ. վարկեալ. 21. 8 առային բառի տեղ գրուած էր այլև, յետոյ
սրբագրած բողորով.

Յաղագս արի աղջկանն քաջասրտութեամբ չու
տանելոյ ի տանէ անտի ի գիշերասպանոջ՝

Ներ պահոյ գիշերի՝ աղջիկն ելք գտեալ,
Լուելեացն ի տանէն յարասքըս ելեալ,
Սըրընթաց իբրև արծըւի թըռեալ,
Ի քաղաք մըտեալ, հետքն ուսեք չյայտնեալ:

Թուրք մանչն և ազգ իւր ի վաղիւն ելեալ,
Ի մէջ իւրեանց տան զաղջիկն ոչ գըտեալ,
Յայնժամ՝ ապշելով ի ցասման եղեալ,
Ի վերայ գիւղի Հայոց մըռմըռեալ:

Ասեն թէ «Դուք էք ըզնա փախուցեալ,
«Եւ գիտեք զտեղին թէ ուր է թաքեալ»:
Նոքա տունն «Յայդ» չեմք խապար եղեալ,
«Դուք էք զնա խեղդեալ և զլէշն կարու եալ»:

Թէպէտ այլազգիքն եղեն յխացեալ,
Եղբարցն և այլոց վընաս տալ խորհեալ,
Սակայն ինքեանք ևս ի յայնց երկուցեալ,
Զի ի տան մանչուն նա իսկ զայս եղեալ:

Շատ որոնեցին հետամուտ կղեալ,
Ի բազում գիւղորայս չըլեալ և խընդրեալ,
Ի չըգըտանելն եղեն ձանձրացեալ,
Թէպէտ ի բաց լեալ, այլ զոխըն պահեալ:

Յաղագս ոխանալոյ գիւղի այլազգեացն եւ խորհելոյ՝
գի ի գալ միւսոյ վէգիրին՝ արգունալ տայցեն.

Օն անդր այլազգիք մախանօք լըցեալ,
Նդ այս եղելութեանս կարի վըրդովեալ,

1. s աղջրկանն. 5. s շուսանցի վրայ գրուած է. «Արծւոյ նման արագ
պայցե''ը», որ նուազ յարդ է: 26. s ընդ.

Զվընասօղ խորհուրդս ի մըտի եղեալ,
Յաջողակ ժամու կային ըսպասեալ:

Ապա Իպրահիմ փաշայ անուանեալ՝
Որ յԱրապիստան աշխարհն էր սընեալ,
5 Երբեմն ի Հալէպ, յետոյ Շամ նըստեալ,
Յայնց կողմանց առ այսր ի մանսուպ եկեալ:

Բագմաթիւ զօրօք յոխորտմամբ վառեալ,
Խըրոխտանօք զինքն ահարկու ցուցեալ,
10 Սէգ արշաւանօք ի քաղաք մըտեալ,
Զտեսօղսըն համայն առսարսեցուցեալ:

Որ և գիւղի Թուրքքն եղեն պատրաստեալ,
Արզ տալ զապիթին միախոհ հաճեալ,
Զայս լուր գիւղի Հայ բնակիչքըն լուեալ,
15 Ինքեանք յառաջ տալ կարի փութացեալ:

Միակամ եկեալ արզուհալ տըւեալ,
Զեղեալսըն բոլոր զապիթին յայտնեալ,
Է՛ի գլուխ աղջըկան թ' ինչ չարիք բերեալ,
Է՛ինքեանք զայս արին, արդ մեզ են փակեալ:

Ուստի և փաշայն իսկոյն մարդ յըղեալ,
20 Ըզգիւղի Թուրքերն բըռնութեամբ կալեալ,
Քանի ինչ աւուրս ի բանտի եղեալ,
Ըզբազում տուգանս առեալ և թողեալ:

Յետոյ նոյն Թուրքերն իբր հուր բորբոքեալ,
25 Ըստ եղեալ մըտացն եկեալ արզ տըւեալ,
Թէ սողա աղջկանն են խըրատ յըղեալ,
Է՛Որ նա յայն տանէն հընարիք փախեալ:

Փաշայն խընդութեամբ մուպաշիր թուուցեալ,
Զերեք գիւղի Հայսն զհամայնսըն կալեալ,

1-2. s նախ գրուած է. «և զպէսպէս կարծիս ի միտ առբերեալ. բայց յաջող ժամու եղեն ըսպասեալ.» 20. s զգիւղի. 23 s նախ յոյժ ցտամբ կանգնե՛լ փխ. իբր հուր բորբոքեալ.

կապանօք, գանիւք ի քաղաք բերեալ,
ի բանտ 'ւ ի շրջթայս ըզնոսա արկեալ:

5 «Քեանֆիրլէր, ասէ, դձուք էք փախուցեալ.
«Թէզ, գըտէք զաղջիկն ուր իցէ թաքցեալ.
«Ապա թէ ոչ՝ դձուք լինիք մահացեալ,
«Չարաչար սպանմամբ ի կորուստ վարեալ»:

10 Հէսէս զօրք անդէն թային արարեալ,
Որ գիշեր ցերեկ զնոսա չարչարեալ.
Ձէնճիր ի վիզսն նոցին անցուցեալ,
10 Եւ զոտան ի թօմրուխ խըստագոյն պընդեալ:

Բանտապանն իւրօքն միշտ տանջօղ եղեալ,
Թէ «Չաղջիկըն՝ դձուք էք զայպ արարեալ.
«Արդ՝ զտեղի նորին ցուցէք մեզ յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ մեռանիք մահուամբ դառնացեալ»:

15 Ձեղբայր աղջրկանն՝ որ Գասպար կօչեալ,
Ըզնա յոյժ սաստիկ առաւել տանջեալ.
Փաշայն միշտ հանեալ զնա յատեան տարեալ,
Խիստ ցասմամբ նըմա մահ ըսպառնացեալ:

20 Ասէ «Քոյրդ անտի դձու ես փախուցեալ.
«Արդ՝ գիտես զտեղին՝ ուր իցէ գաղեալ.
«Ասա՛ մեզ և դու լինիցիս զերծեալ.
«Թէ ոչ՝ կեանքդ ի քէն առնի բաց բարձեալ»:

25 Արին այն վըստահ անդ պատասխանեալ.
«Աղջիկն տանն յինքեանց էր պահպանեցեալ.
«Եզերօք նորին ևըս չեմք անցեալ.
«Չեմք խապար բնաւ թէ ինչ իցէ եղեալ»:

30 Յետ շատ տանջելոյն՝ եղեն ձանձրացեալ,
Եւ իւրեանց հարցմանն ճէվապ չընկալեալ.
Ապա յիւրեանց դենն ըզնա հրաւիրեալ,
Բայց նա բընաւին երբէք ոչ լըւեալ:

Յայնժամ յոյժ ցասմամբ փաշայն բարկացեալ,
Ըսպանման նորա վրճիւռն հատեալ,
«Խեղդամնհ արէք ըզդա, ասացեալ,
«Որ եղև այդքան կամապաշտեցեալ»:

5 **Յաղագս տանելոյ զնա ի կախել եւ անդ եւս ստիպե-**
ցին յուրանալ եւ նորա չառնելոյ յանձն՝ կախեցին
զնա, եւ լոյս էջ ի վերայ նորա.

Տանջող հոյլք զօրաց իսկոյն զնա կալեալ
Ըզձեռս ի յետըս չուանաւ կապեալ,
10 **Մերկ և բոկ ըզնա գըլխիբաց տարեալ,**
եւ ամբօխք բազում ի տեսն ընթացեալ:

Ի տանեղն և ըս հարցմամբ ըստիպեալ,
«Զտեղի աղջըկանն ասս, լեր զերծեալ.
«Կամ դեն մեր ընկալ՝ որ լիցիս ապրեալ»:
15 **Սակայն նա բան ինչ ոչ պատասխանեալ:**

Մինչ կըրկին կըրկին ցընա որ հարցեալ,
Զայս բանըս միայն առպատասխանեալ.
«Մահուանէն սյլ վեր բան կնյ դառնացեալ.
«Ի գիտելս ասէի, լինէի զերծեալ»:

Ժամի դրան չարսուռն բերեալ հասուցեալ,
20 **Ներքոյ կախարհին ըզնա կացուցեալ,**
Անդ և ըս նըմա թէքլիֆ արժրեալ.
«Սոսկ բան մի ասս, լեր ազատեցեալ»:

Բայց նա հաւատոյն էր սիրափառեալ,
25 **Ոյր վասն զմեռանիլն յօժար յանձն առեալ.**
Զաչս յերկինս կալեալ՝ մըտօք աղօթեալ,
Ի ծածուկ զերես իւր խաչակընքեալ:

25. s նախ ոչինչ համարեալ փիւ. յօժար յանձն առեալ.

Մինչ շէլլաթն ի վերուստ գչուան կապեալ,
Նա կամաւ ըզգլուին ի խեղդկապն մուծեալ,
Ի փառս Յիսուսի սա նահատակեալ,
Օր չորեքշաբթի յունիս ութ գիպեալ:

5 Բազումք ըզգիշերն ի հեռուստ գիտեալ,
Տեսին ի վերայ նորա լոյս ծագեալ,
Ձանձամբքն բոլոր շուրջ շըրջապատեալ,
Ո՛չ թէ մի անգամ, այլ կըրկին կըրկնեալ:

10 Յետ երից աւուրց մինչ հրաման եղեալ,
Քրիստոնեայք ըզնա ի վայր իջուցեալ,
Փառաւոր թաղմամբ ի շիրմի եղեալ,
Կըրկին ի վերայ ոյր լոյս ցոլացեալ:

15 Ապա զբանտարկեալքն բանտէն բաց թողեալ,
Նոյն յերեք գիւղցւոց զտուգանս շատ առեալ,
Ձհամայն գոյք իւրեանց տալով ո՛չ զերծեալ,
Շատք պարտապան լեալ՝ մուրալ տարագրեալ:

20 Յաղագս այլազգի կանանց կարծիս առնլոյ տեղոյ
աղջկանն եւ իմաց տալոյ ումմն աղայի եւ նա
զապիթին. որք եկեալ կալան զաղջիկն եւ զնոյն
տան կինն.

Այլազգիքն էին հետախոյզ եղեալ,
Աստ անդ հարցանել միշտ առջանացեալ.
Չեղև հնար գըտման հետոցըն ծածկեալ,
Վասնորոյ լըքեալ եղեն ձանձրացեալ:

25 Այսքան միջոցս որ ի վերայ անցեալ,
Կայր աղջիկն ի տան անդ ըզգոյշ գաղեալ.
Չպատահմունք եղբօրն ո՛չ էր իմացեալ,
Միայն իւր գըտմանն կարի կասկածեալ:

4. գ չթի յունիսի. 21. s հետախուզ. 26. s զգուչ.

Դըրդմանէ չարին ըզկարծիս առեալ,
Դրացի թուրք կանայք անդ դո՛ղն իմացեալ,
Խընդալով փոյթ ոմն աղայի յայտնեալ,
Եւ նա առ ժամայն զապիթին խօսեալ:

5 Վախտ աղասին շուտ ղօլօք անդ հասեալ,
Զաղջիկն և զտան կինն կալեալ և տարեալ,
Իբրև փաշային դէմն եղեն հանեալ,
Նա խոժող դիմօք ցընոսա հարցեալ:

10 Նախ կընոջն թէ լէ՞ր դա տանդ ես պահեալ:
Իսկ խեղճ կինն յահէն եղև կարկամեալ,
Վանորոյ փաշայն առ նա սըրտմըտեալ,
Բայց ի ժամոյն այն ոչինչ խօսեցեալ:

15 Ապա և զաղջիկն յառաջ բերել տըւեալ,
Եւ հրացոյ ախամբ առ նա նայեցեալ,
«Ղը՛զ, ասէ, դու զմեր դենն ես ընդունեալ,
Լէ՞ր ես փոշմանեալ՝ ի տանէն փախեալ»:

20 Յայնժամ և խոհեմ՝ աղջիկն բարբառեալ,
Անահ՛ ՚ւ աներկիւղ պատասխան տըւեալ,
«Զնւր է բանըդ այդ՝ որ զինէն խօսեալ,
Ե՛ս իմ դենոյս եմ անդ այնքան մնացեալ»:

Ապա զպույրութին զայն նըմա ցուցեալ,
Զոր Բահրամ փաշայն էր իւրըն տըւեալ,
«Սա, ասէ, վըկայ է յայտնաբանեալ,
«Վառվառ եմ՝ մինչ ցարդ դենէս ո՛չ խախտեալ»:

25 «Վառվան եմ, Վառվան, զմահ եմ յանձն առեալ,
Ը՛նենէս ո՛չ լինիմ՝ երբէք բաժանեալ»:
Փաշայն ցասմամբ զնա ի յիմամն յանձնեալ,
Իսկ ըզկինն ի տուն իրիցու յըղեալ:

5. 8 նախ վախտ աղայն իսկոյն.

Իմաստն զնա առեալ՝ ի տունն իւր տարեալ,
Ողորք, յորդորմունք և խրատ շատ տըւեալ,
Բայց յունկ աղջիկանն բընաւ ոչ ազգեալ,
Եւ ի ջերմ սիրոյն չեղև ցըբտացեալ:

5 Թաղազս փաշային յայլ խորհրդոյ լինելոյն, որ զաղ-
ջիկն ի տանէ իմամին շուտ շուտ բերեալ հարցա-
նէր պատրանօք առ ի առնուլ ի բերանոյ նորա
բան ինչ:

10 Բօտեալ զայլ խորհուրդ փաշայն էր խորհեալ,
Զի այլոց վերայ բանն լիցի շըրջեալ:
Վասնորոյ շուտ շուտ զաղջիկըն բերեալ,
Եւ կըրկին կըրկին հարցափորձ եղեալ:

15 «Աղջիկ, ո՞վ էր այն քեզ խըրատ տուեալ:
«Կամ որոյ ձեռամբ եղեր փախուցեալ»:
Եւ նա աներկիւզ զայս պատասխանեալ:
«Մարդ որ չէ խապար. ես եմ հընարեալ»:

20 «Քէրամիւ մաքսապետն այեանօք խորհեալ,
Զխորհուրդ փաշային ցըրել ջանացեալ,
Քէրամ, ինիէթ ազգիս արարեալ,
Որ և առ փաշայն խապար յուղարկեալ»:

25 «Քոյ մեծ համբաւոյդ այդ չէ վայել լեալ,
«Աղջկան մի բանի հետ լիցիս անցեալ:
«Տես որ չէ հընար, այդ բաւ համարեալ;
«Թո՛ղ զգոսա ի բաց Կըլխէդ դեռա՞մ եղեալ»:

30 «Նա ճեվապ ետ նոցա «Թողու՛մ» ասացեալ,
Բայց զաղջիկն բերեալ ի նա սպառնացեալ:
«Եկ ի դեն մեր կամ զխրատողդ ցոյց յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ չարաչար լինիս դու մեռեալ»:

2. 8 ողորք. 13, 14. 8 նախ աղջիկ զքեզ ո՞վ է անտի փախուցեալ և կամ
ո՞վ էր այն քեզ խրատ տըւեալ. 25. 8 առաջ գրուած կր «Եւ նա խօսք
ընդունեօղ զինքըն առցուցեալ»:

Աղջիկն ձանձրական ճէվապ արարեալ,
«Մինչև երբ դուք իմ յետնէս էք անկեալ».
Որ և զչիթ գըլխոյն ի յատեան նետեալ,
«Ի՛նչ անելոց էք՝ արէք» ասացեալ:

5 Յայնժամ և փաշայն յոյժ սաստիկ ցասեալ,
«Տարէք խեղդեցէք զդոսա» ասացեալ.
Աղջիկն գըլխատման ուր էր բաղձացեալ,
2ի արեամբ լիցի մարտիրոսացեալ:

10 Վասնորոյ ասէ «Չեմ ես բողացեալ.
«Կախել հրամայելդ է այնց պատշահեալ.
«Այլ գըլխատել տուր. այն է ինձ դէպ լեար»:
Բայց զհնուորքն ըզնա յատենէն քարշեալ:

Թաղազս տանելոյ զերջանիկ աղջիկն եւ զխեղճ կինն
ի խեղդել եւ զդիս նոցին ի մէջ ժամուն կախել ըստ
15 հրամանի փաշային.

Էկեալ բանտապանն՝ զՎէլլաթն հետն առեալ,
2աղջիկն և զայն կինն ի խեղդել տարեալ.
Քաջ աղջիկն չըրճուեալ՝ զՏեառնէ գոհացեալ,
Որ ըզձման սըրտին ինքն եղև հասեալ:

20 Այլ և խեղճ կընոջն ևս սիրտ տըւեալ.
«Մի վախեր, պինտ կաց, լեր արիացեալ,
«Ի սէր Քրիստոսի լիցուք մահացեալ.
«Յուսամք անդ փառաց մեք լինիմք հասեալ»:

25 Ապա զպարանոցս իւրեանց մատուցեալ,
եւ յօժար կամաւ զխեղդումն ընկալեալ,
ի փառս Յիսուսի նահատակեցեալ,
Յուրիս տասն և վեց՝ օր շաբաթ գիպեալ:

1. s աղջիկըն. 16. s բանտաբանն. 19. s ըզձման. 27. s յուրիսի.

Լուր մահու սոցին այեանքն լրեալ,
Թէպէտ վերք առին, բայց համբեր տրեալ,
Ձհատուցումըն տալ Աստուծոյ թողեալ,
Ի դիպօղ ժամու լիցի գիտացեալ:

5 Փաշայն չար մըտօք զայլ բանըս խորհեալ,
Ձդիսն ի մէջ ժամուն կախել հրամայեալ,
Բանտապանն գիշերայն ըզդիսըն բերեալ,
Ի յերդոց ժամուն կախել կամեցեալ:

10 Սաղիմայ նուիրակն ներ գործոյ եղեալ,
Ստեփան եպիսկոպոս յարգոյ հայրն ընտրեալ,
Վէքիլն Յովհաննէս Բաբունին աստ լեալ,
Այլ ճարտարախօս հանճարով լըցեալ,

15 Ընծայիւք տըրօք աղերս մատուցեալ,
Ձմիտ բանտապանին առհաճեցուցեալ,
Որ և զաղերսանս նորին ընդունեալ,
Ապա ի սեմոց դըրանցըն կախեալ:

20 Ձդրունսըն գաւթին յամրապէս փակեալ,
Ձի մի գրոհքն ի տես գայցեն ամբօխեալ:
Իսկ վաղիւն լըսօղքն եղեն յոյժ ապշեալ,
Ձի զանլուր բանս այս բնաւ չէին տեսեալ:

Իշխանապետ մեր գերապատուեցեալ
Յարգոյ Յակոբ աղայն գուրով պերճացեալ՝
Որ ազգիս է միշտ խնամածու եղեալ,
Համայն վընասուց դիպմանց պահպանեալ:

25 Որպէս ահա արդ՝ մինչ զայս բան լրեալ,
Վըրդովեալ ցասմամբ իսկոյն փութացեալ,
Մաքսապետին զայս և այլ մեծաց ազգեալ,
«Անուանց ձեր լայնիս է որ այս եղեալ:

2. 8 նախ լուեցին տեսալ փխ. համբեր տրեալ.

«Ի բընէ անտի ոչ ոք է լըւեալ՝
«Թէ սեմոց ժամուն իցեն զոք կախեալ.
«Խորհուրդ բըղեշխին կայ յայտ երևեալ.
«Արդ հընար առնելն ձեզ է յամնեցեար»:

- 5 **Յաղագս մաքսապետին եւ այեանացն մեղադրանս**
յղելոյ առ փաշայն եւ նորա յակամայ հրաման տա-
լոյն վասն իջուցանելոյ զմարմին նահատակացն.

Սոյն բանիս այեանքն աղեխարշ եղեալ՝
Ըրիայնն հոգածել տիր միաբանեալ,
10 **Ջերգիծան բանըս առ փաշայն յըղեալ.**
«Այդ գործ յայս քաղաք բընաւ չէ եղեալ»:

«Իիայէն բողոք լինի տարածեալ,
«Վերջըն հասանի վըտանգ վըրդովեալ.
«Արդ՝ ինչ և իցէ տուր հրաման շնորհեալ,
15 **«Իջուցեն անտի, հող գիցեն ծածկեալ»:**

Յակամայ կերպիւ հրաման յուղարկեալ,
Ի նոյն օրն իսկոյն անտի իջուցեալ,
Չմարմին վկայիցն որ նահատակեալ,
Փառաւոր թաղմամբ ի շիրմի եղեալ»:

20 **Յոյս իջման լուսոյ ունօղքն ըսպասեալ,**
Գիշերն ամենայն լեալ ակնագիտեալ,
Մինչ յեօթըն գիշեր գայր լոյս ցոլացեալ,
Վերուստ ի տապան նոցին շողջողեալ»:

Արդ անունն Յիսուսի եղիցի օրհնեալ,
25 **Բարեբանեալ միշտ և փառաւորեալ,**
Որ զինքն սիրողաց տայ սիրտ քաջացեալ,
Ձօրութիւն և կար՝ յոյժ արիացեալ,

Բերան և հանճար, խօս ճարտարացեալ,
Ըստ իւր հրամանին որ է խոստացեալ,

Դէմ բըռնակալաց մինչ լինին կացեալ,
Խօսին համարձակ պատշաճ զինչ է լեալ:

Որպէս ահա ետ սիրտ արիացեալ
Սոյն երանուհի աղջըկանս դովեալ,
Որ շնորհիւ նորին այսքան կիրս կըրեալ,
Եօթն ամսօրեայ չափ համբերմամբ տարեալ:

Որ Վառվառ անուն էր նա անուանեալ,
Ըստ այնմ Քրիստոսի սիրովն էր վառեալ,
Կանացի բնութեամբ տանջանաց տևեալ,
Զտեսօղս և զլըսօղս առհիացուցեալ:

Սուրբ Վառվառ կուսին անուանակից լեալ,
Գըսակաց փառաց նըմին կըցօրդեալ,
Տասն և չորս տարւոյ հասակի եղեալ,
Այսքան քաջութիւնս արար հրաշացեալ:

Նա ինքն որ սիրով Տեառըն էր վառեալ,
Եւ ըզ չարչարանս ոյր սակըս կըրեալ.
Ուստի և Տէրըն զնա ճոխացուցեալ,
Աստ լուսով և անդ փառօք զարդարեալ:

Յաղագս հրաշիցն որք հետզհետէ եղեն, զորոց զմի
քանիսն միւսն զրեալ եղել եւ զայլսն թողեալ՝ զի
նըզամտաց այն ամենայն յայտնի է:

Էջըջանկացս աղօթիւքն հրաշք շատ եղեալ,
Միայն միտ առնօղքն են վերահասեալ,
Ծածուկ և յայտնի որ պատահեցեալ,
Շնորհիւ Քրիստոսի այս համայնք եղեալ:

Այնք որք չարութեամբ եղեն ներհակեալ,
Եւ ազգիս մերոյ վընաս տալ խորհեալ,

2. 8 նախ գրուած անվեհեր աս. այնս պատասխան խօսեալ.

Իսկ որք բարերարք գոլով խնամածեալ,
Երկաքանչքն զփոխ'դարձն, յԱստուծոյ առեալ:

Նախ բըղեշխն անգութ՝ որ գյոգունս վնասեալ,
Թունալի դիտմանցն նա չեղև հասեալ.
5 Զի յետ միջոցի, յարքայէն հրամայեալ,
Ի պետութենէն եղև զըրկեցեալ:

Ապա բարերախո մաքսապետն գովեալ,
Որ ըրիային է միշտ խնամ տարեալ,
Սմա փաշայութիւն յարքայէն շնորհեալ,
10 Փառք, պատիւ, մանսուպ եղև պարգևեալ:

Իսկ զայլ հըրաշարն թողաք զանց առեալ,
Վասն այլ պատշաճի անդէն համարեալ.
Զի նըրբամըտաց այնք իսկ են յայտ լեալ,
Ի քարտի դրոշմել այլ ոչ հարկ եղեալ:

15 Ետերող եւ ուրախատու բանս մատուցեալ առ Կարին
քաղաք, առ ի ցնծալ, յունիւլն քնդ զիւր եւ զսուրք
մարտիրոսս եւ զնահատակսն:

Էւ արդ գո՛ Կարին քաղաք պերճացեալ,
Ի մեծ արքայից որ ետդ հիմնեցեալ,
20 Առատ բարեօք լի, ճոխ վայելչացեալ,
Անուամբ հըռչակեալ և շըքեղացեալ,

Ուրախ լեր, ցընծա՛ յաւէտ պանծացեալ,
Զ՝ ի քեզ նահատակք եղեն բազմացեալ,
Զէտ գարնանային ծաղիկք առբուսեալ,
25 Կարմրագոյն փայլմամբ հոտով բուրիցեալ:

Որք ի վաղ ժամանակ են սըղոցեալ,
Նիշքն ի շիրմի այնց կան յայտնաբանեալ,

2. s զփոխ'ըն. 9. s սմայ. 23. s զի ի քեզ. 26. s սըղոցեցեալ.

Ոմանք հրով այրեալ, ոմանք քարկոծեալ,
եւ շատք դըլխատեալ և զարիւնս հեղեալ:

5   Եւ այլք այլ կերպիւ են չարչարեցեալ,
Սարսըռեղապոյն մահուամբ կատարեալ,
Շատք կախարանէ զխեղդումն ընկալեալ,
Ի սէր հաւատոյ ըզկեանսն մատուցեալ:

10   Աղօթիւք սոցին կաս պահպանեցեալ,
Շուրջ ըզքե ուրպէս զպարիսպ են կառեալ,
Որովք զօրացեալ ես, յախտից բուժեալ,
Յուցմամբ հըրաշից սոցին հըրճուեցեալ:

15   Ահա յայս դարուս վըկայքս որ եղեալ,
Ներ այնց քաջ աղջիկն է գերազանցեալ,
Որ իբր հըզօր այր լեալ արիացեալ,
Յետ այնքան տանջմանց ըզմահ ընկալեալ:

20   Արդ յոմանց եղբարց հէքս եղէ հարեալ,
'Ի ի սիրոյ սըրբոցս ևս յաղթահարեալ,
Յետ ինչ միջոցի որ վերայ անցեալ,
Զսակաւ բանս հիւսել եղէ յօժարեալ:

25   Ներ թըւոջս որ էր հազարաւորեալ,
Երկ հարիւր վաթսուն յոր յարաբարդեալ,
Փետըրվար ամսոյ օր տասն և հընգեալ,
Յիմս դըժբախտ դիտմանց պահու պատահեալ:

30   Ի հանդիպողացդ խընդրեմ՝ աղերսեալ՝
Յիշել զիս յաղօթս ձեր հաճոյացեալ,
Որ և Տէր լիցի համայնցս ողորմեալ,
Աստ և հանդերձեալն առնել ցընծացեալ:

Ծրգս ի վերայ Դրնըկցի նոր նահատակացն, այսինքն
արիասիրտ Վառվառ անուն աղջկանն եւ եղբօրն եւ
միւս կնոջն: Ծրգի որպէս — իմ անմահն յոյժ գովելի
արայի գոյն՝ սէն կիտերարն պէն աղլարըմ՝ պաշը...

5   Ի զուր մատնեալ ըմբռնեցար,
Բըռնակալաց յատեանն կացար,
Ընդդէմ նոցա արիացար,
Երանուհի դու կոյս Վառվառ,
Աւաղ, աւաղ, ջահ հօգւոյդ էր վառ:

10   Համբերեցեր շատ տանջանաց,
Կըրկին կըրկին բանտի վըշտաց,
Յաղթեցեր դու քոյդ ներհակաց,
Երանուհի արիդ Վառվառ,
Աւաղ, աւաղ, ակն հօգւոյդ պայծառ:

15   Էղբայրդ երս ըմբռնեցաւ,
Նահատակեալ կատարեցաւ,
Ընդ վրկայսըն իսկ դասեցաւ,
Երանելին այն քաջ Գասպար,
Աւաղ, աւաղ, ընդ սուրբս լեալ ի շար:

20   Ներ տանն ըզքեզ պահօղ կինն այն՝
Նդ քեզ ընկալաւ ըզսուրբ վախճան,
Պըռակակից քեզ գօլ արժան,
Երանուհին այն Մարիամ,
Աւաղ, աւաղ, հոգւով քեզ երամ:

25   Նանիր կենցաղս անարգելով,
Անանց փառաց հասանելով,
Համայնց Փըրկչին հարսնանալով,
Երանելի նոր նահատակք,
Աւաղ, աւաղ, եղէք լուսոյ ակք:

2. s եղբօրն. 9. s հգյդ. 14. s հգ''յդ. 21. s ընդ. 24. s հգ''վ.

Էջ լոյս յերկնից ի ձերդ տապան,
Համայն տեսողքն ուրախացան,
Փըրկչին եղեն տիր գոհարան,
Դուք երջանիկ նոր նահատակք,
5 Աւաղ, աւաղ, լուսոյ ընդունակ:

Է գիտողաց հրաշք ձեր յայտնի,
Մեծեմ թըւոյս որ կատարի,
Ի նօտարէս երգս յարմարի,
Ձերդ օգնութեան եմ միշտ փափագ,
10 Աւաղ, աւաղ, հասցէ ինձ արագ:

Ներըողական տապանագիր ի վերայ սոյն նահատակացս. անուն յարմարողին եւ թուականն գտանի ի վերջին տանն.

Գեղապանձ ըզլոյս գոր Սուրբ ըզգեցան՝
15 Ըզնոյնըն ըզգեճուլ մատնեաց զանձն զենման
Արարչին ի փառս զՎառվառ քոյր իւրեան,
Ձանայր ազատել ծարաւեաց յարեան:

Սիրտ արի յինքըն բերեալ սա զգեանեաց
20 Ձերկիւղ վըտանգին՝ զոր բըդեաշխն ազգեաց.
Պարանն ի փողին զգին կենաց կըշուեաց,
Ձմանեակ սկեթել զյաղթանակ ընտրեաց:

Արփւոյն ի շողոյ ունել զջերմութիւն,
Բարձրացեալ յերկրէ էջ յայս խորութիւն,
Բենական զինուք եհատ զգօրութիւն
25 Բանսարկուին՝ լարեալ զհաղբ յորսառութիւն:

Ի յաբեղայէ Շընորհ ձայնելոյ,
Ի յաւեւածուէ Սաղիմոյ սըբբոյ,
Գրրի սա ի սէր քումըդ կօրովոյ
Ի փըրկչականի ԷնԲԱՌըն թըւոյ:

12. s թըւականն. 25. s գհաղբ.

Յրկրորդ տապանագիրն ի վերայ երանունոյ Վառվառ
նահատակին՝ զոր նախատառքն յայտ ւածեն: Նմանապէս
եւ անուն հիւսողին եւ թուականն ի վերջին տան գտանի:

5 Վաղագոյն տըւփումնդ ի քեզ այդ փսոաց
Յոյանայր արև շողով շընորհաց,
Իբրև եղջերու առ ջուրըն կենաց՝
Դիմեալ զսփայար քստ քոյդ տենչանաց:

10 Աղաւնիդ նոյեան ըզջիւղ ձիթենւոյ
Գեղուղէշ ծաղկեալ յարևոյդ տընկոյ՝
Կայսերաց առ կայսրն նուէր թագուհւոյ
Մատուցեր կոյսըդ պըսակ քու՛մ գըլխոյ:

15 Ռըմբաւոր արանց մարտին քաջութեան,
Բաղձաւոր տիկին զէնըն յաղթութեան
Ըզգեցեալ մարտեար ընդդէմ չարութեան,
Պատառչաց գառինդ՝ յուսով յարութեան:

Վերնական բարեացն յարդարեալ մըթեր
Դուամարիլ ի քեզ յուսով յայս մըտեր,
Յայս գուբ խորափոր զգանձ լուսոյ գըլտեր,
Որով զարդարեալ զանձնըդ պըճնեցեր:

20 Ամուրյ չափ եօթան աւուրց տանջանաց
Տոկումնըդ քեզ ետ ըզզարդ պարծանաց.
Զհարսնական զմանեակն նըման կուսանաց.
Ընկալար զօժիտ՝ յուցակ յարգանաց:

25 Ռեւտինըդ քաղցու ըստեանց մօր լուսոյ
Դիել բաղձալով ի գիրկ թագուհւոյ,
Դըգուեցար ի դուռն սուրբ եկեղեցւոյ,
Կապ խեղդին ի փողդ յաղթել քո մահու:

30 Յովհաննէս անուն յոմն աբեղայէ,
Սաղիմայ սըրբոյ ի յաւելածուէ,
Դըլրի սա ի սէր յընծայեալ սըրտէ
ԷնԲԱՌՆ ի թիւ ուր փըրկչականն է:

Մըրորդ տապանագիր ի վերայ ընդ նոյն աղջկանն
կախեցեալ Մարիամ կնոջն, որպէս տեսանի ի զլիս-
տառան. եւս եւ անունն շարահիւտողին եւ թուականն
ի վերջին տանն.

5 **Մեծ վայելչութեան փառաց պըսակին**
 Բաղձայր տոչորմամբ վերընտրեալ տիկին.
 Արդարոց դասուց կուսանաց ջոկին
 Կըցորդիլ յուսայր բարեպաշտ այս կին.

10 Բենական բարեզք լինել պանծացեալ,
 Ըզպարտըս մեղաց ջընջել յուսացեալ,
 Ի մահ ետ զանձն տոռամբ կախեցեալ,
 Զհաւատոյն զպատիւ անբիծ պահեցեալ.

15 Արփւոյն շնորհաց լոյս ծագեալ ի սիրտ իւր՝
 Յերկրէս ելանել հաճեալ ախորժիւր.
 16 Միածնին ի փառս թաքոյց ի տան իւր.
 ԸզՎառվառ կոյտըն՝ մահակիցըն իւր.

20 Յովհաննէս անունն հիւսեաց արեղայն
 Սըրբոյն Սաղիմայ զայս տապանի բամ՝
 Ի պատիւ իւր մօրն Մարիամ անուան
 Յամի ԷՆՌԱՌՆ թըւոյ փըրկչական.

Սոյն վկայաբանական տաղը կազմոււմ է 8 ձեռագիրը, որ մի փոքր անկազմ տեսրակ է հետեւեալ վերնագրով. «Տեսրակս ոտանաւորեալ յորում պարունակի լիակատար պատմութիւն Գըլնըկցի նահատակացն՝ որք կատարեցան ի քղքս Կարին, յամի Տեառն 1810. և ի մերո թւ ջ ՌՄԾԹ. եւ յետ անցման ինչ միջոցի ի յորդորմանէ ոմանց՝ յարմարեալ և շարահիւսեալ եղև յուսմամնէ մանկավարժ նօտարէ մահտեսի Յօհաննիսէ Կարնեցւոյ. աշխատասիրեալ մեծաւ հոգունակութք հասու լինելով համայն եղելութեցն և ըզհաւատաթին

ուղղագրութեւն ի լոյս ընծայեալ: Ի վառս Փրկչին մերոյ
Քրիստոսի Աստուծոյ և ի պատիւ նորին սիրովն վա-
ռեցեալ երջանիկ նահատակացն. յամի տեառն 1811
և ի մերո թւոջ ՌՄԿ. յամսեանն յենվրի ԻԱ. ի քգքս
Կարին:»

Տաղը տպուած է նախ Արարատի մէջ, 1895, 'նոյ'
էջ 445—452, առանց որ և իցէ քննութեան. այս
հրատարակութեան մէջ պակասում են վերջին երեք
հատուածները, այն է՝ ներբողական տապանագիր ևն
մինչև վերջը:

Վարվառէ կոյսի յեշատակը այնքան կենդանի է
Կարնոյ և Կարնից գաղթած հայերի մէջ (Ախալցխա,
Յլէքսանդրապոլ ևն), որ նրա վերայ երգում են ժո-
ղովրդական այլևայլ երգեր: Վարվառէի կեանքը նիւթ
առնելով մի ընդարձակ վիպասանութիւն է կազմել ոմն
Խաչատուր Ս. Էհրամճեանց (Կարնեցի), այս խորագրով.
«Վարվառէ կամ XIX-րդ դարու զոհը» տպ. Քիֆլիզ,
1887:

Քուականի համար թէև վերի արձակ վկայաբա-
նութիւնը էջ 644 դնում է ՌՄԿ, բայց այս թուի տեղ
պէտք է հասկանալ ՌՄԾԹ—1810, ինչպէս որ ոտանա-
ւորների մէջ քանիցս յիշուած է ԷՆԲԱՌՆ—1810 թիւը,
որի համաձայն են գալիս յուսնիս 8 դշ. և յուլիս 16
շաբաթ:

112.

ՊԵՏՐՈՍ ՆԻՓԵՏԻ

† 1826 սեպտ. 13

(Շաքի քաղաքի) հանգստարանի մուտքի աջ կողմում
կայ մի նահատակի գերեզման, որի մահարձանի վերայ
փորագրուած է:

Այս է տապան նիժ գիւղացի

Պետրոս անուն նահատակի.

Սա էր որդի քահանայի.

Ո՛վ հանդիպողք, տո՛ւք ողորմի.

1826 ամի 13 սեպտեմբերի:

5

Սոյն տեղեկութիւնը ամբողջովին արտատպում
ենք Մահար ծ. վրդ. Բարխուդարեանցի «Աղուանից
երկիր և դրացիք» աշխատութիւնից, տպ. Թիֆլիս, 1893,
էջ 266:

7. տպ. օվ.

Ընդ այս ժամանակ Սամաթիացի երիտասարդ ոմն հայազգի Յովակիմ անուն՝ որ չորս ամօք յառաջ ընկալեալ էր զմահմէտական օրէնս, և ապա զղջացեալ և կերպարանափոխ եղեալ ըստ տարազու Եւրոպացւոց, և գաղտնի խոստովանեալ քահանայի իւրում չրջէր յանձանօթս, մատնութեամբ ոմանց կալանաւորեալ մատնեցաւ ի տանջանս: Պատրիարքն և ամիրայք չհամարձակեցան աղաչաւոր լինել առ Բ. Դուռն, զի անարգութիւն էր Մահմէտական դեմին, և խրատտային ողորմելի ծնողաց բանտարգելոյն երթալ աղաչել
10 զդեսպանն Ռուսիոյ:

Եւ նոցա գնացեալ ետուն աղերսագիր դեսպանին, որոյ ընթերցեալ զթուղթն՝ իսկ և իսկ հրամայեաց երթալ առ Լօրա Քանինկ դեսպանն Անգլիոյ, և մատուցանել նմա զայն թուղթ:

15 Ընթերցեալ դեսպանին Անգլիոյ զաղերսագիրն, և տեսեալ զարտասուլաթոր աղաչանս նոցին, առաքեաց զԲիզանի զառաջին թարգման իւր ի Բ. Դուռն, առ վէզիրն մեծ Բէուֆի փաշա և առ վերատեսուչն արտաքին գործոց, զի ի շնորհս երեսաց իւրոց ազատութիւն տացի
20 բանտարգեալ երիտասարդին այնմիկ: Գնացեալ թարգմանն խօսեցաւ առ վէզիրն զինդիր դեսպանին, և ընկալաւ պատասխանի, թէ «յետ երկուց ասուրց ժողով անի:

լինել նախարարաց և օրէնսդիտաց, և ի ժողովին յայնմիկ յայտ առնեմ զինդիր դեսպանի ձերուս, և հանեալ ի բանտէ զկալանաւորն առաքեմ առ նառ: Եկեալ թարգմանն սրատմեաց դեսպանին որպէս լուսան, և դեսպանն

3 մխթարեաց զողորմելի ծնողս բանտարդելոյն համբերել աւարտ երկուս, և տեսանել զորդի իւրեանց առ ինքեանս: Եղև ժողովն ի Բ. Դրան, և պատմեաց վէզիրն զբարեխօսութիւն դեսպանին վասն ուրացեալ կալանաւորին. բայց դեմագետն և Բիզա Ալի փաշա և այլ ևս երկուք ի 10 մղեռանդ նախարարաց՝ արհամարհեալք զինդիր նորս՝ վճռեցին գլխատել զնա ըստ օրինացն Մահմէտի. և գլխատեցաւ ողորմելի երիտասարդն ի Պալլդ բազար դուռն Կոստանդնուպօլսի յետ բազում յորդորանաց և խոստմանց մեծամեծ սպարդեաց, զի դարձեալ յանձն առցէ 15 ընդունիլ զմահմէտականութիւն. բայց նա ուրախութեամբ և փառաւորելով զՅիսուս Գրիստոս՝ խոնարհեցոյց զգլուխն առաջի դահնին, որ թգեաց և ընկէց զգլուխն միով հարմամբ, որոյ և ետ եղէ իսկ ականատես, և եղաւ բեղոյրն (չափզա) ընդ երաստածնաւ գլխատելոյն ի նախատինս 20 քրիստոնէութեանս:

Ընդ այս զայրացեալ դեսպանն Անգլիացւոց՝ ընդ որում և դեսպանք այլոց տէրութեանց՝ բողոք կալան զայսմ բարբարոսական գործոյ Բ. Դրան, և գրեցին առ կատարութիւնս իւրեանց, և թանգաւորք Եւրոպացւոց 25 համաձայնութեամբ և խորհրդով միմեանց յետ հնգից ամսոց գրեցին առ Օսմանեան կառավարութիւնն խստիւ պահանջելով զազատութիւն և զհամարձակութիւն կրօնի ամենայն ազգաց. այնպէս զի թէ ուրացեալ որ վերստին ստրկացեալ դարձցի յառաջին կրօնս իւր, մի լիցի նմա 30 բռնութիւն. և եթէ որ կրօնափոխ լինել կամիցի, զոր օրինակ Գրիստոնեայն կաճիցի լինել Մահմէտական, և քամ Մահմէտականն՝ Գրիստոնեայ, մի արգելցի բնաւ, այլ թոյլ տացի ամենայն ումեք պաշտել զնր կրօն և ինքն կամիցի:

Առաջարկեցին դեպքանք զայս պահանջումն կառավարութեանց իւրեանց Բ. Դրան, և հրամանաւ արքայի եղև ժողով մեծ ի պալատին, ուր կոչեցաւ և դենպետն, և յեա բազում բանախօսութեանց և խորհրդածութեանց զայս 5 պատասխանի որոշեցին տալ Եւրոպացւոց. թէ կառավարութիւնս յօժարութեամբ սրտի ընկալաւ զայդ առաջարկութիւն, բայց ի գործադրութեան մասին ոչ կարեմբ այժմ հրատարակել ի լուր կրօնամօլ ժողովրդեան մերոյ, այլ խնդրեմք եօթնամեայ ժամանակ ի հրահանգել և ի 10 համոզել զբխրտ հասարակութիւն մեր առ սակաւ սովաւապա թէ ոչ՝ աղմուկ մեծ ծագի ազէտալի ի փնաս Գրիտտոնեայ ազգաց»:

Այս մահ և նահատակութիւն Յովակիմայ եղև սկզբնապատճառ ազատութեան կրօնի. զի որք յառաջն բռնութեամբ ուրացուցանէին և յեղաշրջէին զբազումս ի Մահմէտական կրօնս, զմանս յորդորանօք և խոստամօք պարգևաց, և զմանս ահիւ և սպառնալեօք, տանջանօք և մահացումամբ, այս ամենայն բարձաւ ի միջոյ և խափանեցաւ, և համարձակ թոյլտուութիւն եղև կրօնի ամենայն ազգաց պաշտել զկրօնս իւրեանց, շինել և նորոգել զեկեղեցիս առաւել վայելուչ և պայծառ քան զառաջինն. ելաւ զանգակատուն յեկեղեցիս Հայոց և Յունաց՝ փոխանակ անախորժ ձայնից ժամակոյաց. և ազատութիւն տուաւ կրօնափոխութեան ամենայն ազգաց ևս և Մահմէտականաց առանց անարգելոյ և հայհոյելոյ զկրօնս և զհաւատս այլոց, որպէս տեսանեմք այժմ:

Յիշեալ նահատակութեան պատմութիւնը ունի միայն Պատմութիւն Հայոց, Աւետիս վարժապետ Պէրպէրեան, Պօլիս, 1871, էջ 276—8: Նոյն գրքի ժամանակագրական տախտակի մէջ, էջ 515, 1843 օգոստ. 17 թուականի տակ արուած է նոյնպէս նահատակութեան համառօտութիւնը, որը աւելորդ համարեցէնք դնել այստեղ: Յովակիմ նահատակի տապանագէրը տես յաւելուածում (Բ):

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Ա. ՆՈՐ ՎԿԱՅԻՑ

I-

ՅԵԿՈՐ ՎՃԻԳՈՊԼՑ ՆԻ ԸՆԿԵՐՔ ԾՈՐԻՆ

† օգոս. 14 կր.

Կամիմ ես ի բանս խօսել,
Խօսելոյ ոչ եմ արժանի.
Հոգիս ի ձեռաց թողի,
Հողեղէն մարմին սիրեցի:

5 Լըցեալ եմ զերսուն տարին,
Ձեմ կացեալ ի պատուիրանին.
Հոգիս է մեղօք լըցեալ,
Եւ մըտօքս եմ տարակուսեալ:

10 Հան ցեղ ժամանակ հասաք՝
Այլազգեաց մենք կոխան եղաք,
Պէտպէս փորձանաց դիպաք,
Եւ տաճկաց սըրէն խոցեցաք:

15 Զօրէնս Աստուծոյ թողաք,
Սատանայի կամքն սիրեցաք,
Այսպէս ժամանակ հասաք,
Եւ բազում չարիք դիպեցաք:

Վայ է մեր Հայոց ազգին,
Որ բազումք ըզմեզ կոխեցին,
Մեր փառքն ի մեզնէ առին,
Մեր տանէն հանեալ վարեցին:

5 Յերկիրըն Հայոց ազգին՝
Թաթարին ազգն աւերեցին,
Վանայ մինչև յԵրզրնկան
Շինութիւն բընաւ չի թողին:

Շատ վանք և եկեղեցիք
10 Ի հիմանց խախտեալ փրլուցին,
Բազում գիրք աստուածաշունչը՝
Ձայն ամէնն առեալ գերեցին:

Շատ բերդ և քաղաք առին,
Շատ երկիր հըրով այրեցին,
15 Կացինն ի ձեռներն առին,
Ջրոյս և զտունկ զամէնն կըտրեցին:

Ողորմ՝ ողբալից բաներս՝
Որ եղաւ Արճէշ գաւառին,
20 Ձեակոր քաջ բարունապետն
Երեսուն հոգով սպանեցին:

Ամսեան ի Օգոստոսին
Տասնևչորս օրն ի կիրակին,
Փոխման սուրբ Աստուածածնին,
Անօրէնքն զնոսա պատեցին:

25 Մինչդեռ ի պաշտօն էին
Ի ժամու ահեղ գիշերին,
Յակօր վարգապետըն սուրբ
Մեկնութիւն առֆեր երազին:

13. m բէքթ. 17. m ողբալի. 20. m յերեսուն. 24. m յանօրէնքն.

Ասաց իր միաբանից թէ՛

Շուտով նըշխարըք կազմեցին.
«Գիշերս ես երող տեսայ,
«Կու գախեմ այլ մի ծուլանայք»

5 «Ուղիք, անհազ մի կենայք,
«Միմիեանց խոստովանեցէք,
Իմ սիրտս ի փօթես կ'այրի,
«Դուք բնաւին զայն ոչ միտ ածէք»:

Յորժամ զպաշտօն արարին,
10 Ժամարարքն ըսպաս դընէին,
Յանկարծ դըղըրդում եղև,
Թէ «Նաղինքն ըզմեզ կօխեցին»:

Անողորմ ի ներս մըտին,
Մուսերօք զնոսա սպանեցին,
15 Մինչդեռ պատարագէին,
Զամենայն ի սուր քաշեցին»:

Մինչդեռ կենդանի էին,
Օրհնութիւն վերառաքէին,
Բազում լալիւ ողբային,
20 Առ Քրիստոս ձայնիւ գոչէին»:

Յորժամ նահատակեցին,
Եւ ըզտաճարն հրով այրեցին,
Մարմինք սուրբ երանելեացն
Տաճարէն այլ ոչ փոխեցին»:

25 Յակօրն էր ընտրեալ ազգօք,
Եւ լըցեալ եօթնարփին շնորհօք,
Մաքուր յաշխարհի կացեալ,
Զարդարեալ անճառ պըսակօք»:

4. m ծուլայնէք. 5. m անհազ. 7. m սիրտըս. 20. m գոչէին. 26. m
եաւթնարբին.

Եզուկ ու վայ մեր անձանցս՝
Որ աչօք մերովք զայս տեսաք.
Ողորմ՝ ողբալի եղաք,
Հայրենեաց մերոց զրկեցաք:

5 Ով որ զայս բաներս ասէ,
Վարդապետն բերան մի յիշէ,
Քրիստոս իւր մեղքըն ջրնջէ,
Գեհենին հրոյն ազատէ:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն 11 ձեռագիրք, էջ 88 ա—91 ա, այս վերնագրով. «Տաղ վսյակոր վրդպին և բնկերաց նորին»: Դժբախտաբար նահատակութեան թուականը չէ յիշուած և ոչ մի միջոց չունինք գոնէ մօտաւորապէս երևան հանելու:

ՅՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄՈՂՂՈՐՈՑԻ

Մեզ ծանօթ է այս նահատակի տապանագիրը՝ միայն. տես Քօսեան, Հայք ի Ջմիւռնիա և ի շրջակայս, հատ. Բ. Վիեննա, 1899, էջ 125: Տապանագրի գլխին թուակնան դրուած է 1833, բայց վերջին տողում ասուում է «թմին հազար երկու հարիւր չորսին» (=1755): Ձկարենալով ստուգել թէ որն է ուղիղ, դրինք յաւելուածիս մէջ:

18 † 33

Տեառն զօրութեամբ արիացեալ,
 Սուրբ նահատակս որ աստ դանձեալ,
 Մալղարայու յերկրին ծնեալ,
 Եւ Յարութիւն անուն կոչեալ,
 5 Որոյ չարի ինչ հանգիպեալ,
 Ձհաւատ իւր այլափոխեալ,
 Քսանամեայ ի տիսն հասեալ,
 Իբր զՊետրոս անդ զղջացեալ,
 Սրտի մտօք առ Տէր դարձեալ,
 10 Գլորեալ անձն անդէն կանգնեալ,
 Եւ վերստին խոստովանեալ,
 Ի նոյն վիմին անշարժ կացեալ,
 ՁԱստուածորդին տէր գաւանեալ,

3. գրուած էր մալղարայու. ուղղեցի՞մք այսպէս. 10. կանկնեալ.

Ի Մանիսա քաղաքս եկեալ,
Եւ յուժեմնէ աստ ծանուցեալ,
Յանօրինաց ձեռնն մատնեալ,
Յարգելանոց չորս օր բանտեալ,
5 Չարչարանօք յոյժ վշտացեալ,
Յետոյ սրով գլխաւիառեալ,
Լոյսն ի յերկնից վկայ իջեալ,
Թէ ի Տեառնէ իւր պատկն առեալ.
Որ յԱստուծոյ զայս էր խնդրեալ,
10 Եւ խնդիրք հաճոյացեալ,
Թէ յախտ շերման օք հանգիւպեալ,
Լիցի Տէրամբ փոյթ բժշկեալ,
Եւ յամենից չարաց զերծեալ.
Թ՛վին հազար երկու հարիւր չորսին:

2. յուժեմնէ.

ՆԱՀԱՏՆԱԿԷ Ի ԿՈՏՈՐԱԾԻ ԿԵՏԻԿ ԱՀՄԷՏ ՓԸՇՇՈՒ

1448-ին Խրիմու Հաճի-Քէրէյ կոչուած Թաթար խա-
նին յեղը զօրանալով՝ շատ պատերազմներ արին Գենուաց-
ւոց հետ, բայց չկարողացան բոլորովին յաղթել: Այս բա-
նիս վախճանական հնարը գտնելու համար՝ Թաթարաց
5 Մէնգլի-Քէրէյ խանը Օսմանցւոց Մէհէմէտ Բ-ին դիմեց,
հետը միաբանեցաւ և նորա ծովակալ Կէտիկ Ահմէտ փա-
շային օգնութեամբը եկաւ տիրեց Գենուացւոց ձեռքն եղած
քաղաքներուն, այսինքն Սուգաղի, Բալլըլաւայի, Կերչի,
Մանգուփի և Քերսոնի. բայց չկարողացաւ առնուլ նաև
10 Կաֆա քաղաքը, որոյ մեծաչէն ու անառիկ ֆոռնկի/իսար
և Հայոց թնրդ կոչուած ամրոցները վերջին ապաստանարան
դարձած էր Կաֆայի բնակիչներուն:

Հայք և Գենուացիք ամենայն զօրութեամբ միացած՝
մեծ քաջութեամբ պատերազմեցան Տաճկաց հետ. և երբ
15 Գենուացւոց ազնուականները թուլանալով նոցա իշխանը
իւր զօրացը հետ փախաւ և միայն Հայերը մնացին Գեն-
ուացւոց հակառակորդին դէմ, Տաճկաց փաշան ուխտ դրաւ
Հայոց հետ որ եթէ հնազանդին՝ ամենևին փասս չտայ
նոցա. Հայերը քաջ ճանաչելով մահմէտականաց խարդա-
20 խութիւնը, թէև ի սկզբան չուզեցին հաւատալ Կէտիկ
Ահմետի երդմանը, բայց յետոյ Հայի պակասութենէն
անճարանալով՝ երգումն ընդունեցին և 1475-ին վերջերը
քաղաքը Տաճկաց տուին, որով այնուհետև բոլորովին վեր-
ջացաւ Խրիմէն Գենուացւոց իշխանութիւնը: Շատ ժամա-
25 նակ չանցած՝ Հայերն ալ զոհ եղան Կէտիկ Ահմէտ փաշայի

սուտ երդմանն ու սաստիկ կրօնամոլութեանը, որ մահ-
մէտական կրօնքը՝ Հայոց չընդունելուն համար, խարդա-
խութեամբ ճաշի հրաւիրելով նոցա մէջ եղած իշխաններն
ու ազնուականները, անպատմելի սուարդութեամբ մէկ մէկ
5 կոտորել հրամայեց և մարմինները ծովը ձգել տուաւ: Ահա
Նեսովիթայի շեռագիր Յայսմաւուրքին յիշատակարանին
այս մասին պատմած խօսքերը,

...Թուրքն ԳՃ (300) նաւօք ընդ ծովով և ինքն
(Մէնգլի-Քէրէյ) ընդ ցամաքիւ պաշարեցին զՖէօդօսիա,
10 յայնժամ ընդդիմացան իշխանքն և ազնուականքն մեր և ոչ
ետուն զբերգն: Ապա Թուրքին ուխտ եղեալ ընդ Հայոց
չմեղանչել եթէ հնազանդեսցեն, այլ ազատութիւն տալ:
Տեսեալ իշխանաց մերոց և ազնուականաց զթուլութիւն
իշխանին Զինիւիզաց և զօրացն նոցին, մանաւանդ թէ
15 իշխանն փախուստ էառ, անճար մնացեալ ի սովու, առին
զերդումն և զբազաքն ետուն Թուրքաց, զայս եղև ԶԻԴ
(1475) թուին:

Իսկ Թուրքքն զկնի սուղ ինչ ժամանակաց ստեցին
երդմանց և պայմանին իւրեանց. հանապազ հարկադրէին
20 իշխանաց մերոց և ազնուականաց դառնալ ի կրօնս մահ-
մէտական, զի դիւրաւ նուաճել (կարասցեն) զմնացեալ
գուհիկս: Բազումս Կէտիկ Ահմէտ Ղաբխտան փաշայն
բռնադատէր և բազմիցս ի ճաշ և յընթրիս հրաւիրեալ
զպատասխանս ինդրէր դառնալ ի հաւատոց. և իշխանքն
25 մեր պատասխանեն՝ թէ եթէ բռնութեամբ կամ սրով
կոտորես զմեզ, մեք յօժար եմք փոխել զկենցաղս զայս
ընդ յաւիտենականի, քան թէ գլքրխտոնէական կրօնն ընդ
մահմէտականի. զի մեք չեմք վաճառօղ կամ փոխօղ հաւատ
ընդ հաւատոյ, այլ սէր ընդ բարեկամի և բարեկամ ընդ սիրոյ:
30 Եւ յես բազում հարցմանց և պատասխանատուութեանց
կրկին կեղծեալ բարեկամացան. բազմիցս իբրև զսէր ցուցա-
նէր իշխանաց և ազնուականաց մերոց, և ասէր. «Այսուհետև
ոչ է պատեհ ձեզ զսուր ընդ մէջ կապեալ առ իս գալ ի ճաշ
կամ յընթրիս, այլ առանց սրոյ» և այլ բազում բանիւ:

«Յաւուր միում հաւատացեալ իշխանաց մերոց բանիցն
փաշային, և մանաւանդ անճար մնացեալ՝ ըստ հրամանի
նորին գնացին առանց սրոյ ի ճաշ առ փաշայն. զի էր
բնակութիւն նորա Խակէլէ զաբուսին ի վերայ չորրորդ-
5 դաստիկոնի պալատին. յետ ճաշելոյ նոցին ի յիջանելն ի
ձիգ ձիգ աստիճանն պալատին, դահիճքն ըստ հրամանի
փաշային մի մի կոտորեալ արկին ի ծով: Այսպէս իշխա-
նազունք մեր և ազնիւք կատարեցան ի Քրիստոս. ապա
հրամայեաց թուրքաց և թաթարաց կոտորել զամենայն
10 ազգս Հայոց, որք ի նմին աւուր բազմամարդ քաղաքն
Փէօդոսիա սակաւաբնակ արարին. զի զծերս և զողայս,
զարս և զկանայս սրոյ ճարակ ետուն, և զարիւնս նոցա
յերկիր յեղեալ իբրև զվտակս գետոց ընթանայր ի փողոցան.
անթիւ աղջիկք և մանկունք և մատաղ տղայք գերեալ առա-
15 քեցին ի Պօլիս առ սուլթանն. զսոյնս արարին ի Կաշարաթ
և ի Սուրխաթ: Այսպէս բազումք իշխանաց և ազնուակա-
նաց և հասարակ ժողովրդոց մեր՝ յոմանս առ Աստուած
կատարեցան և յոմանս գերի վարեցան վասն հաւատոյն
և վասն անուանն Յիսուսի Քրիստոսի:

20 «Իայց անօրէն խանն Առիմոյն և դժնաբարոյն և ծա-
րաւին անմեղ արեանց, և պատճառն կոտորման ազգիս
մերոյ, ինքն ևս մնաց ամօթալի, որ ոչ միայն ոչ ետ Աս-
րիտան փաշայն զորդին խանին ըստ պայմանին, այլ տարաւ
ի Պօլիս առ սուլթանն, և նա հնազանդեցուցանելով ին-
25 քեան զմանուկն Օսման ամրափակ նզովիւք, առաքէ ի
Առիմ, զհայրն սպանեալ նստուցանէ յաթոռ խանութեան:
Յորմէ մինչև ցայսօր խանն թաթարի՝ նստի ըստ հրամանի
սուլթանին թուրքաց. և մնացեալ ազգս Հայոց մինչև
ցայսօր բնակիմք ի ձեռս թաթար խանին, հարկատուողա-
30 կան պայմանիւս:

Սոյն գլուխը ամբողջովին արտատպում ենք Յով-
հաննէս Տէր-Աբրահամեանի Պատմութիւն երիմու ա-
նուն աշխատութիւնից, տպ. Թէօդոսիա, 1865, Մասն
Բ, էջ 62—66:

ՎՈՍՈՎ ԳՈՏԻՐՈՆԻԿ

† ՈՄ=1201

Յորժամ թուականն էր ՈՄ, բարեպաշտ պատրոսնիկն Վասակ թռն Կիւրիկայ թագաւորին, որդի Հասանայ որդւոյ Սակուայ տեառն Հաթերքոյ, Հանդաբերդոյ, Հաւքախաղացին, եղբայր Վախտանկայ Նորին աթոռակալի Ծ երեր զխաչա և ոչ կարաց կանգնել վասն անպարապութեան. քանզի երթեալ եղև ի Գոլաշտեան և առ զնա յանօրինաց օգնութեամբն Աստուծոյ և բնակեցոյց անդ զորդին իւր և ինքն նահատակեցաւ ի վերայ քրիստոնէից և իջեալ լոյս ի վերայ ի տեսութիւն բազմաց. և յետոյ ՈՄ 10 թուին կանգնեցին որդիք նորա Խոյրան և Խաւչախն յիշատակ հոգւոյ նորա և յերկարութիւն կենաց իւրեանց...

Սոյն արձանագրութիւնը գտնուում է Խաթրայ վանքից ներքև Բարթառ գետի վերայ եղած հին կամուրջի մօտ՝ մի խաչարձանի վրայ, ըստ Մակար եպոս. Բարեխուղարեանցի Արցախի, տպ. Բագու, էջ 196:

1. օպ. ՈԶ, բայց էջ 459 վրիպակների մէջ ուղղուած ՈՄ. 2. օպ. Կիւրիկայ. 11. այսպէս երեք կէտ տպագրեալում

5.

ՓԻՐ, ՃՈՄԱԼ ԵՒ ՔՈՅՐ ՆՈՅԻՆ

(Փիր-ձամալ) գիւղիս անդուամն է (Ղորա) անուն ուխտատեղին, այս է երկու փոքրիկ մատուռներ, որոց մէջ, ասում են աւանդաբար, թէ ամփոփուած են նահատակուած Փիրու և ձամալի մարմիններն, վասն որոյ ուխտատեղի է 5 յարգուած ոչ միայն հայերից, այլ և մահմետականներից։

Աւանդութիւն. Ասում են. «Հարազատ եղբարք են Փիր և ձամալ. երկուքն ևս հաստատ մնալով իւրեանց լոյս հաւատքի վերայ՝ նահատակուում են անօրէններից։ Յետոյ երկու եղբարցս անուամբ կոչուում է գիւղս Փիր-ձամալ։ 10 Իսկ սոցա քոյրն նահատակուած է նախջուանիկ գիւղի հիւսիսային կողմում»

(Նախիջուանիկ) գիւղիս և Ասկեարան բերդի միջև կայ մի ուխտատեղի, որի մասին ինչպէս ասացինք, Փիրու և ձամալի քոյրն է, որպէս վկայում է աւանդութիւնն։

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ

128—129:

ՍՈՐՐ ՍՐԱՐԵԿ

Սուրբ Սրաբեկ. Ուխտատեղի նահատակ գիւղիս (Դաշուչէն գիւղի) հիւսիսային կողմում. Թափուած քարերից երևում է, որ հնուց մատուռ եղած է նահատակիս վերայ, բայց կործանուած է հիմնայատակ: Այժմ ծերունի ծառերի 5 փառաւոր հովանու տակ շարուած են չոր քարեր իբր պատ, որի մէջ դրուած է մի հնաշէն քարեայ խաչ միջակ մեծութեամբ՝ յենած մի մեծ ծառի: Ահա խաչս է ուխտառեղի, որի ուխտաւորն ամառ, ձմեռ անպակաս է, մանաւանդ Շուշուց, որ շատ հեռի չէ: Նշանաւոր է արդարև Սրաբե-
 10 կիս աղբիւրի ջուրն, որի մօտ կայ մի քանի սենեակ:

Տես Մակար եպո. Բարխուդարեանց, Աբցախ, էջ 130:

ՓԻՇՆԻՆ ՆՈՂՑՈՑՈՎ

(Դահրան քիւղի հիւսիս-արեւմտեան կողմում եղած
երեք բեմերից) առաջին բեմից փոքր ինչ վերև քերծի տակ
մի բռնի ծառի մօտ կայ մի գերեզման, որի վերայ շին-
ուած է մի փոքրիկ սեղան: Դերեզմանիս շուրջն պարս-
ճ պուած է պատով, որի դրան գլխի քարի վերայ գրուած է.

«Սուրբ նահատակին Փռչնին չորս կողման հասար քա-
շեցինք Անդրի, Ստեփան, Արզման Իսրայէլեանք»:

Տես Մակար եպս. Բարխուղարեանց, Արցախ, էջ
156. հեղինակը նոյն Փռչնին անունը մեկնում է ծա-
նօթութեան մէջ «Բռչնի ծառին մօտ եղած նահատակ»,
և ըստ այսմ էլ վերնագիրը փոխում դնում է «Բռչնին
նահատակ»:

ԹԵՐ ՆՆՀՈՏՈՎ

Գիւղատեղի, հանգստարան և եկեղեցի կայ (Պտրեցիք) գիւղիցս բաւական ներքե գետի ձախ կողմում (գետի փերի կողմն կոչուում է Պտրեցւոյ գետ, իսկ վարինն՝ Խոջալուի գետ), որք միասին կոչուում են Ծերայ Անատուի: Ե եկեղեցումս ամփոփուած է Մեր նահատակի մարմինն:

Տես Մակար Եպս. Բարխուղարեանց, Արցախ, էջ 158:

ԱՆՆՈՒՆ ՆՈՂՈՑՈՎ

- (Ուրու-պապ շէն գիւղի) եկեղեցին է Պաղեստերք (Պակի սուրբ Գէորգ) վանքն, որ է շինիս արևելեան հանդէպ բարձրագոյն սարի գագաթի վերայ... Վանքիս դասումն կայ մի փոքր գերեզման, որի մասին աւանդութիւնն ա-
- 5 սում է թէ սոյն ամփոփեալն մահմետականի որդի է լինում, քանիցս սա իւր ծնողաց հետ գալիս է ուխտի վանքս. բայց որովհետև չբերք են լինում ծնողներն և ուխտով խնդրած այս զաւակն, վասն որոյ որդին թողնում է իւր ծնողները և յաճախ դիմում վանքս և շարաթներով տղօթում վան-
- 10 քումս: Քանիցս գալիս է հայրն և իւր տուն տանում իւր որդին, սակայն կրկին և կրկին փախչում է որդին և մտնում վանքս: Վերջապէս հայրն՝ ձանձրանալով որդու արարմունքից և չկամենալով քրիստոնեայ տեսնել իւր որդին, գալիս է վանքս, համոզում որդին տուն տանելու: Իսկ որդին
- 15 չկամենալով բնաւ տուն գնալ, մտնում է տաճարումս և չէ դուրս գալիս, հասնում է զայրացած հայրն և նահատակում այժմեան գերեզմանի տեղում, որի մարմինը ամփոփելով այս իսկ տեղում մնում է մինչև ցայսօր. ուխտատեղի է գերեզմանս:
- 20 Ամենամեծ ուխտատեղի է վանքս, մանաւանդ ամուլ մարդոց և կանանց համար, ոչ միայն քրիստոնէից, այլ և մահմետականաց համար:

ՀՂԵԳԵՐՆԸՅ ԵՐԿՈՑԱԿ

(Հղեգեան) ընունաչղթաս սկսուած է Գանձասար վանքի սարից, ձգուած Շահմասուր, Մմակահազ, Աւաղաձոր, Կիչան գիւղերի արևմտահիւսիսային գլուխներէց, անցած Արծաթահանքի մօտով և ճիւղաւորուելով հասած մինչև գաշ-
Տ տարերանն:

Սարուած, որ գիւղիս (Վանք գիւղի) հիւսիսային կողմուին է, կայ մի խաչարձան նահատակ անուն կամ Հղեգեանայ նահատակ: Ուխտատեղի է, բայց ոչ որ չգիտէ նահատակիս անունը:

Տես Մակար եպո. Բարեուղարեանց, Արցախ, էջ 173:

II.

ՋՈՂԻՆ ԵՐԿՈՑԵԿ

(Դատի-Բէկանց) կիսաւեր վանքս գտնուում է Կիւլջատան գիւղից ներքև Ինջա գետի աջ կողմում: Մենաստանիս մօտ կայ միաբանից սենեակներ և հանգստարան:

Աւերակ վանքիս հիւսիսային կողմում, Պարանպատ ծանուն անտառում, Ինջայի ձախ կողմում կայ գիւղատեղի, հանգստարան և կիսակործան մի փոքր եկեղեցի Ջաբին նահատակ անուն:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 243:

ՈՍԿԵԹԵԼ ԵՆՀՈՏՈՎՈՒՄ

Վսկաթել (Ոսկեթել) մատուռը գտնուում է գիւղիս
 (Հարցհանգիստ գիւղի) հիւսիսային անդնդախոր ձորում,
 որի միջով հոսում է Հարցհանգիստ առուակն: Փոքրիկ
 մատուռ է, ձեղունն փայտաշէն. որի մասին ոչ ինչ չկայ
 5 գրաւոր. միայն աւանդութեամբ ասում են թէ «Մի Վսկա-
 թել կոյս աղջիկ նահատակուած է այստեղ»: Մատրանս
 ստորոտից բղխում է մի նշանաւոր աղբիւր:

Տես Մակար Եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 293 և

ԲՈՒՍԿԱՆ ՆՈՂՈՑԵԿ

Բուսկան (գ.սւցէ Ոսկան) նահատակ.—Փայտաշէն մատուռ Փիվի հիւսիսային կողմում, գետակահայեաց լանջի վերայ: Մատրանս մէջ կայ տապան, որի վերայ կանգնած է մի մեծ քարեայ խաչարձան, որ ուխտատեղի է:

Տես Մակար Եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 300:

I4.

ԸՆԸՆՔԻՆ ԵՆՎՏՏՈՎ ՏՐՈՊԻՉՈՒՆԻ

(Տրասպիրցանի սուրբ Աստուածածին) եկեղեցին ունի նրկաւ գաւռ. մէկն հիւսիսային կողմը. սւր կայ քանկ և նահատակի գերեզման երիտասարդի. որ հաւանքի համար շատ տանջանք քաշեր նահատակից ք, բայց շատ հին չէ. երբ հարիւր տարւան գիր կայ:

Արտատպում ենք Հ. Մինաս վրդ. Բժշկեանի պատմութիւն Պոնտոսի աշխատութիւնից, տպ. Վեհեսեկ, 1819, էջ 80:

I5.

ԳՐԻԳՐ ԵՆՀՈՑՈՎ

(Հիւսիսային Վայոց Ձորի Բեթլեհեմու գիւղի մօտ) կայ
և այլ ընդարձակ գերեզմանատեղի յարեմտակողմն ի սա-
րահարթ վայրի. յորում նշմարին քսանեւինգ խաչքէմք
գեղարանգակք, կէսք կանգունք, սցլք տապալեալք, յորոց
5 երեքին յարակիցք. ի միումն գրեալ.

Գրիգոր նահապետի. յիշեցէք ի Տէր.

Յնս Սիւսական, էջ 109:

ՍՈՐՐՐ ԵՆՐՍԻՍ ԵՆՀՈՏՈՎ

(Վայոց ձորի մէջ Եղեգեաց) չորրորդ եկեղեցին փոր-
 շիկ (6 քայլ ընդ երկայնն և ընդ լայն) է ի հր. գերեզ-
 մանատանս ի ձորափն գետոյն, վայելուչ կաթողիկէին. որոյ
 մէջ յօրինեալ է կարմիր և սեաւ քարամբք, ի վերայ եր-
 5 կուց որմայեց սեանց, ունելով աւագան յաջմէ և պատու-
 հան յահեկէ, և գաւիթ յառաջոյ (10 քայլ երկայն, 8 լայն),
 մանրաքանդակ շրջանակաւ դրանն: Յորմն հարաւային
 քանդակեալ է վիշապ երկգլխի և ժամացուցակ ի միջին.—
 Յարեմտակողմն գերեզմանատանն կայ տապան նահատակի
 10 միոյ պատուեալ ի Հայոց և ի Պարսից կողմանցն, յորոյ
 վերայ գրեալ է և նոցա ինչ, որ որպէս և հայերէն գրուածն
 խանգարեալ է, այլ վերծանեն բանքս.

...Ձհոգիս ճշմարիտ հաւատով և ուղիղ սրտիւ և լի
 շնորհաւք. նահատակեցաւ և Քրիստոսի լուսոյն արժանի
 15 եղև, և Քրիստոսի ողորմութեանն հասաւ... ամենայն ցա-
 ւոց բժիշկ... յաղօթս յիշեցէք եղբարք մեր Սուրբ Ենրսէս...
 վասն անուանն Քրիստոսի:

Յես Սիսական, էջ 151:

ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՄԱՐԻՆՍ ԸՐՓՆՆԵՑԻՔ

(Վայոց Ձորի Արփա գիւղից) փոքր մի բացագոյն ընդ-
 արևելս առ աղբերք միով որ Գար:ս-սոռ (Սև ջուր) կոչի-
 առ ստորստով քարաբլրոյ են հանգստարանք երկուց նա-
 հատակաց, ըստ աւանդութեան, եղբօր և քեռ, կոչեցելոց
 5 Գրիգոր և Մարիամ. ի կողմանս ժայռին հատեալ են խա-
 չաձևք, և ի ներքոյ մատուռն յոյժ փոքրիկ, որ է հանգիստ
 Գրիգորիդ. և ի վերայ տապանին կանթեղք ուխտաւորաց,
 որք բազմութեամբ գան ի մերձակայ գիւղից աջակողման
 Արփայի և մեծարեն աղօթիք, նուիրօք և ագապիւ զտեղիս
 10 այս, սրբազան իմն համարելով նա և զծառս փշառենիս և
 զյունապենիս վայրուցն, և ոչ հատանեն:

Տես Սիսական, էջ 183:

ՏԷՐ ԿՈՐԵՊԵՏ ԳՈՎՆՆԵՑ ԹՈՐՈՒԹԻՑԻ

Համէնի լեռներու արևմտեան երեսից հիւսիս կը հասի Սև Գետ (գարա-տէրէ) ասուած մեծ և պատմական գետն։ Սորա հովտի ամբողջ տարածութիւնը Սև Գետ և ըստ ժողովուրդի Սև Գետացիք կասուին, որ Համէնցոց 8 պէս հայերէն կը խօսին և 1708-10 թուականներուն թուրքացած են կրօնամոլ մօլլաներու և ենի-չերիներու ճնշման ներքե...։

...Համէնի և Սև Գետ գաւառաց մէջ կային 16,000ի չափ հայեր, որք մտած որջացած էին այնպիսի վայրեր, 10 գաւառակներ, որոց յարաբերութիւնը արտաքին գաւառներու հետ խզուած էր, երկրի դրից բնական պատճառներով...։

...Ենիչերիներու ի Տրապիզօն ամենազղեցիկ ժամանակն էր 1700 թուականը, որք Պօլսից ի Տրապիզօն որ- 15 ջացած, իրենց թուոյն վերայ ևս բարդուած էին տեղացի աւազակք ու ենիչերեաց կարգն անցած և սոքա ևս սփռուած էին մինչև Կարին, Մուշ, Վան, Բաղէշ, Տիգրանակերտ, Խարբերդ և այլն։

Ենիչերիներու մեծ ոյժ տուած էր Սիւրմէնեցի աւա- 20 զակաբարոյ ժողովուրդն, որք մեծ և փոքր աւազակ են, այս օր իսկ, մի փոքր մասն միայն նաւավարութեամբ կը

օպ. կան.

պարապին, ենթերիք աւելի նոցա ազդեցութեամբ ի Սև
Գետ գործած են, երկրի գիրքն ևս իրենց օգնած է: Սմին
գաւառ լեռներով ու գետաուններով շրջապատուած է
պարապի նեան, հինաւուրց անտառներն անմխելի դարձած
5 են, որով ենթերիք ուռկանի մէջ անխոփուած ձկներու նման
ինչ որ ուզած են այս տեղ անել՝ յաջողած են:

Այսպէս էր Սև Գետ և Համչէն, որք կղզիացած էին
այդ երկու հովիտներու մէջ. Պարխար լեռներու շղթայն
ընդհատած էր Կարնից և Բարերդից, արևելեան կողմն
10 Եգեբացիք, հիւսիսային և արևմտեան կողմից յունական
ստերութեան մատնուած. առաջնորդներից, նոյն իսկ կա-
թողիկոսներից մտացուած, քահանայից զրկուած, ալէ-
կոծեալ. 36 գիւղի համար հազիւ մի քահանայ կար¹⁾:

Թորոսի գիւղն Սև Գետի ամենէն բարձրն և մեծն է.
15 այս գիւղը կայր տէր Կարապետ անուն քահանայ մի, որ
նոյն ժամանակ մեծ հոշակ հանած էր, և ժողովրդից իրրև
սուրբ անձնաւորութիւն մի կը պաշտուէր. ամբողջ Սև Գետի
ժողովուրդն նորա անունով կերդուէին:

Սիւրմենէ գաւառին մէջ անաւանի եղած էր նաև
20 Ղոււուֆ օղլի մօլլա Մէհմէտ, սա այնչափ մուշուանդ մէկն
էր, որ կուզէր մի ակնթարթի մէջ զքրիստոնեայս մահմե-
տական կրօնին դարձնել²⁾:

Գանի անգամ մտաւ Համչէն և Սև Գետ, ենթերի-
ներու խմբով կամեցաւ իւր նպատակը առաջ տանել, չը
25 յաջողուեցաւ, թէև գտաւ իւր քարոզին լսող, իսկ ոչ մահ-
մետականութիւնը ընդունող. այլ և այլ երկիրներէ ընտրեց
քառասուն մուշուանդ աշակերտներ, միջոց մի ուսոյց,
մուշուանդութեան թերին սոցա մէջ լրացոյց, զորս մօլլա

1) Համչէն որ մօտ 10,000 տուն, Սև Գետ 3-6,000 տուն է.
մօտաւորապէս այս 16,000 տուն հայերն 4-5 քահանաներ ունէին:

2) Սիւրմենէի ժողովրդեան վերայ կը տեսնուի բարակ երկար
դէմք, կասրոյտ դիւրաշարժ աչքեր, արագաշարժ մարմին. որք կարծեմ
Պոնտոսի թագաւորութեան բարձման միջոցին թուրքացած են, որով
իրենց շրջականերուն վերայ սղղած են:

կարգեց, երգում առաւ նրանցից, որ ցմահ մահմետականութիւնը տարածելու համար պիտի մաքառեն:

Այս մօլլաներն կրկին հոգւով և մեծ եռանդեամբ խորհուրդ արին մոլեռանդ թուրքերու և ենիչերիներու 5 հետ, մտան Սև Գետ, մի ծայրից միւսը քարոզեցին մահմետականութիւնը, սպառնացան, «եթէ չընդունիք, թագաւորից մեծ բանակ կգայ, զամենդ կը կտորէ, ձեր որդիքը և աղջկունքը ձեզնից կը բաժանեն...» և այլն սպառնալեզր:

10 Մօլլաներն տակաւ առ տակաւ սերմանելու վայրեր գտան, ոմանք առ երես, ոմանք հայերից առ ահի կը խոստովանէին թէ Մահմէտ ճշմարիտ մարգարէ է, և թէ Ղուրանը սուրբ է:

Հայերէն ոմանք ժամանակի պահանջման և քաղաքա-
15 կանսութեան հետևած էին: Ջերմեռանդ մօլլաներն իրենց սերմանած սերմը արդիւնաւորած կարծելով հաշիւ կը տային դուրսը գտնուած մահմետականներուն, թէ իւրաքանչիւր գիւղէ որչափ անձնաւորութիւններ լսած և ընդունած են Մահմետի կրօնը:

20 Մօտ տանն տարի քարոզեցին մօլլաներն Սև Գետացոց, վերջ ի վերջոյ պաշտօնապէս առաջարկեցին որ ընդունին Մահմէտի կրօնը:

Հայ ժողովուրդն բռուն կերպով դիմադրեց մօլլաներու առաջարկութեան և արտաքսեց նրանց Սև Գետից:

25 Մօլլաներն վիրաւորուած նախ հնարազիտութեան և ապա բռնութեան դիմելու խորհուրդն յղացան, ժողովեցին 500-ի չափ մոլեռանդ թուրքեր, որոց աւետեցին թէ Սև Գետացիք պաշտօնապէս մահմետական կրօնը ընդունելու են, և թէ այս այն ինչ մարդով մեզ լուր յղած են և
30 պաշտօնապէս թլփատութեան արարողութիւնը իրենց վերայ կատարել կը խնդրեն, և թէ ամեն ջերմեռանդ մահմետականի պարտականութիւնն է այսպիսի մեծ հանդիսի ներկայ լինելու:

Այս 500-ը տարածուեցան երկրի այլ և այլ կողմերն,

քարոզեցին և հաշակեցին մօլլաներու աւետիան, հազար ձիաւոր, մի այնչափ ևս ուսով գիտեցին Սե Գեա, նաև մի մեծ ենիչերեաց խումբ ևս հեռերնին, որպէս զի չղրու կուին այն մեծ հանգիսէն:

5 Սյս ամբօխը մեծ հանգիստով և արմուկով մտաւ Սե Գեա. Ղուրուֆ օզլի Մէշմէտ առաջ անցած ձին կը քշէր, վեց հոգի նորա շորս կօզմ պատած, պատկառելի կերպով կը ծառայէին նմա, նորա քառասուն աշակերտներն գրօշակ պարզած երգելով կը հեռակէին իրենց փարժապետին: Ենիչ 10 չերիք ևս փոյլուն և մեծամեծ աապարներ իրենց ուսին դրած, մօլլաներու շուրջը պատած կը հեռակէին ամբօխին: Մահմետականներից ամենէն շերմուտանգը ամբօխը ճեղքելով կաճապարէր առաջ սողալ, կրօնականներու մօտ գտնուիլ:

15 Մօլլաներու երգը, ենիչերիներու հա հուն, մուեռանդ ամբօխի խառնավինգոր արաղակն՝ մեծ սարսափ աղդեցին և զորմանք հայ գիւղացոց, յիշեցին որ շուրթանը զօրք յլած է զիրենք կտտրելու, որպէս առաջ սպառնալեզր լսած էին:

20 Մօլլաներն իրենց խմբով իջան մի հայ գիւղ. առաջարկեցին ոչ մահմետականութիւնը ընդունողներն թող ներկայանան իրենց առաջնորդին:

Հայք միակամ գիւնաբերեցին, յայտնելով որ այս երկրի մէջ թըքացող չկայ. ինչ ևս սպառնալիք լինի, միակամ 2 զիմաբերելու են:

Մօլլաներն ասեան բերել տուին այն հայերն, ոչք միւսուլմանութեան մերձեցած կը համարուէին, որոնցից հարց ու փոշ զարին, իրենց հատուկաբ ուղեցին գիտնալը նոքա պատասխանեցին:

30 — Մեզնից վեր կայ Թուրսի գիւղ, ուր կը նստի Տէր Կարապետ քահանայն, ժողովրդեան մեծ մասն նորա համազուած է, չեն գառնար մահմետականութեան. մենք ևս գառնալու լինենք, հայ ժողովրդից անհնարին հարուած կը կրենք»:

Թուրք ամբոխը նոյն հանդէսով մեկնեցաւ, քանի գիւղերը պատահելով մտաւ Թորոսլի մեծ հայ գիւղն, ուր էր պաշտելի Տէր Կարապետ:

Տէր Կարապետ զարմացաւ, երբ զայս տեսաւ. հարիւրի 5 չափ զինեալ հայեր յղեց անմիջապէս, ուրք գիւղի եզրն սպառնացան թուրք ամբոխին, որպէս զի գիւղը չը մանեն, շուտով հեռանան. ապա թէ ոչ ասացին, ցմահ կուռելու են:

Մուսուանդ ամբոխի վերայ մեծ ներգործութիւն արաւ հայերու սպառնալիքը, թէև կատաղած կուզէին մի վայր- 10 կենի մէջ կլլել ու կորսնցնել, սակայն վտանգաւոր դիրքի մէջ կը գտնուէին, հայ բնակիչներով շրջապատուած էին:

Խոհեմութեամբ յետ քաշուեցան, տարածուեցան մուսուանդ թուրքերու մէջ, յայտնեցին որ «հայեր ապստամբ են, դիտմամբ զմեզ հրաւիրած են թլփատուելու, որպէս 15 զի զմեզ ներս առնեն, ապա կօտորեն. հազիւ կարողացած ենք որոց նպատակին հասու լինիլ, փախչիլ»:

Այս և սորա նման խօսքեր տարածեցին թուրք հասարակութեան մէջ, մուսուանդ մի մեծ ամբոխ ևս գրգռեցին հայերու դէմ:

20 Բերնէ բերան տարածուեցաւ. Ղուրուֆ օղլին, մօլլաներն և պատուաւոր մահմետականներ անարգուած են, ուրեմն մահմետական կրօնը և Մահմետ անարգուած է:

Այլ և այլ տեղերէ գիտնական մօլլաներ, զազի, մուֆթի և այլն անձինք հաւաքուեցան ի Սիւմենէ, Ղուրանը և նորա 25 բացատրութիւնը մէջտեղ դրին, ամենը պատկառանք համբուրեցին, որոշեցին թէ Ղուրանի հրամանն է, քրիստոնէից լաւ խնամ տանել, բայց երբ մէկն դիմէ մահմետականութեան և ետ դառնայ, նորա պատիժը մահ է. նա պէտք է մաս առ մաս յօշոտուի, զի մարգարէն խաբած է:

30 Իսկ Սև Գետացիք ոչ միայն Աստուծոյ մարգարէն խաբած են, այլ և ապստամբ են. ուստի ոչ թէ հասակաւոր մարդերն մահուամբ պատժել՝ այլ ծծկեր երեխայն մինչև անգամ

ի սուր մաշել, որպէս զի այդ անհաւատներու սերունդը այս աշխարհէն բարձուի:

Մօլլաներու որոշումը հաղորդուեցաւ Տրապիզոնի կառավարութեան և թուրք հասարակութեան. մոլեռանդներու թիւը քառապատկեցաւ. կառավարութիւնն ևս իւր ոյժը միացոյց այս ամբօխին, մեծ ոյժով մտան Սև Գետ. առաջին անգամ մտան Թարոսի և դիւղը պաշարեցին յանկարծակի:

Աւագ շաբաթ օրն էր. ժողովուրդն հաւաքուած էր 10 եկեղեցին՝ կրօնական պաշտամանց ներկայ լինելու. տեսան շրջապատուած ամբօխն, որ կառավարիչէին և կըսպառնային մահմետականութիւն ընդունելու. հայ ժողովուրդն շուարած Տէր Կարապետի երեսն կը նայէին. մօլլաներէն մին թրով մի հարուած իջեցոյց քահանայի գլխին. նա ձեռն 15 դէմ տալով կտրուեցան բազուկներն. երկրորդ և երրորդ հարուածին արիւնը սկսաւ ֆշալ և գետին տապալեցաւ, որ անմիջապէս միւս մօլլաներն յօշոտեցին մաս առ մաս նորա մարմինը. որպէս զի երկիւղ ազդեն ամբողջ հայ ժողովրդեան վերայ:

20 Ժողովրդեան մեծ մասը դիմադրեց թուրք ամբօխին, մերժեց նորա առաջարկութիւնը և մերժողի դիակը ընկաւ բարի քահանայի մասունքներու վերայ. կոտորածը ամեն կողմ սկսաւ. ծեր և մանկունք սուրբբու հարուածներու տակ կը թաւալէին արեան մէջ:

25 Կոտորածը սարսափելի եղաւ. մռնչիւն ու հեծկտանք ախուր արձագանք տուին Սև Գետացոց սև գլխին. Սև Գետի սև ջրի հետ խառնուեցաւ սև արիւնը. ժողովրդեան երկչոտ մասն խոնարհեցաւ մոլեռանդ գազանաց առջև. խոստացան կոտորածը դադարեցնել, որպէս զի հետևեալ 30 օրն որոշում մի տան և թլփատուին:

Հետևեալ օրն որոշումը հաղորդուեցաւ Ղուրուֆ օղլի Մէհմէտին, թէ Սուրբ Յարութեան օրը կը պատրաստուին թլփատուելու:

9. օգ. շաբաթ. 26. օգ. արձագանք.

Կատարածը դադարեցաւ. կրօնասէր մարդիկ ժողովեցին իրենց սրբէքը, տանը մէջ գտնուած թեթեւ իրեղէնները, մտան Սև Գետի շուրջն սլատած սև անտառներու մէջ, ոմանք սև դադանաց ճիրաններուն զոհ գացին. մնացած ցոյններն մխուեցան անտառին խորը՝ յարեմուտս կոյս ուղղութիւն մի բռնելով, անցան խիտ ու փշալից անտառներու միջէն, ուր ոչ թէ մարդու ոտք, այլ դադանաց անգամ ոտք կսխած չէր:

Այս փախստականներու մէջ կային ջերմեռանդ մարդիկ, որք խնամով հաւաքած և ամփոփած էին տէր Կարապետի յօշոտուած մարմինը, իբրև անգին մի բան շալկած՝ կը հետևէին փախստականաց:

Փախստականներու վիճակն սարոսփելի էր, անտառներն դեռ արձագանք կտան. ոմանք հառաչանք կը ձայնէին իրենց ամենասիրելի սրտի հատորիկներն. ոմանք կը մրհնջէին կատարուած ազգականներն. ոմանք նօթի ծարու կը հեռային. երախաներու վժոցի ձայնն անգամ սարսափազդած էր հազարաւոր տարի մարդու ձայն չլսող անասնոց և գաղանաց:

Եթէ դուք այս անտառները տեսած լինէիք՝ պիտի երևակայէիք, որ սորա մէջէն անցնողներից մէկն ևս չպիտի աղատուէր. իսկ ես կատում որ $\frac{1}{10}$ -ը Բաբերգի կողմն դուրս ելաւ. $\frac{1}{5}$ -ը Տրապիզոնի մերձականներն Չաղփոս, Ապիօն, Կալաֆկայ և այլն վայրեր դուրս ելան. դուրս ելնողներու $\frac{5}{4}$ -ը ևս անցան ճանիկ, որ Տրապիզոնից ծովով մի աւուր ճանապարհ է ի յարեմուտս:

Տէր Կարապետի սերունդից աղատուողներն հասան Կալաֆկայ գիւղն, ուր ևս հաստատուեցան, որ տեղ ևս ամփոփեցին ի հող նորա յօշոտուած մարմնոյ մէկ մասն, միւս մասն ևս՝ Բարե դի կողմն գնացողներն իրենց հետ տարած էին:

Իսկ այն կողմ Գարա դէրէի մէջ թուրք ամբօխը՝ իշն որ աշած էր Թուրքիի, նոյնը ևս արեց հարիւրի չափ գիւ-

2. 84. իրեղևները.

ղորէից. փախչողն արդէն փախաւ, մէկ մասը կոտորուեցաւ, մէկ մասն ևս առ երես ուրացաւ, որպէս զի վտանգն դռնից հեռացնէ:

Բուն զատկի օրն էր ամբողջ երկրի երևելիներից 500-ի Յ չափ անձինք հաւաքուեցան Թորոսլի գիւղի եկեղեցւոյն մօտ գտնուած հսկայ աժրի ծառներու ներքև և թլփատուեցան:

Մի շաբաթ յետոյ այս աժրի ծառերի շուրջն Յ0 ձեռք դափուլ զուռնա կածուէր, նախկին թլփատուողներու ազ-
10 գականներն էին նոքա, որք հանգիսաւոր կերպով կը թըլփատուէին, և որոց թիւը հազարի կը հասնէր:

Նահատակուած տէր Կարապետի որդին Կալաֆկոյ գիւղի մէջ քահանայ ձեռնադրուեցաւ իւր հօր անունով:

Սա ուխտեց, որ միշտ իրենց սերունդից քահանայ
15 ձեռնադրուին տէր Կարապետ անունով և գոնէ տարին մի անգամ ծպտեալ այցելեն ի Սև Գետ, ժողովուրդն հագեալէս մխիթարեն:

Սոյն տէր Կարապետ նահատակի սպամութիւնը հանում ենք Ս. Հայկունու «Կորած ու մոռացուած Հայեր. Սև Գետացիք» երկար յօդուածից, տե՛ս Արարատ, 1895, էջ 239—243 և 293—297. մեր արտագրած մասն է էջ 239-ից մի հատուած և էջ 240 բ—242 տ. մնացեալը թէև նոյնպէս շատ հետաքրքրական է, բայց Յէր Կարապետի նահատակութեան հետ կապ չունենալով՝ զանց ենք անում մէջ բերել այստեղ:

ՆՈՀՈՊԵՑ ՄՈՒՈՑԻ

Տրապիզոնից 9-10 ժամ ի հարաւ արեւմուտս, Փլաթանայ կոչուած նաւահանգստից 3 ժամ բարձրութեան վերայ տարածուած են ընդարձակ անտառապատ լեռներ. այս հինաւուրց անտառապատ լեռներն ունին սիրուն հովիտներ, միջակ աստիճանի քաղցրատեսիլ ձորեր ու բլուրներ, միջակ աստիճանի լեռներ ու ողեր:

...Այս լեռներից մէկի ի հիւսիս արեւելս հակեալ երեսի վերայ մի գիւղ կազմուած է հայաբնակ. յայտնի չէ թէ այս գիւղն որ դարուց շինուած է և թէ հայեր ինչ
 10 ճանապարհով այստեղ մտած մտ 100 տնից երկու թաղ կազմած են, հսկայ անտառի մի խոռոջէ տակաւ առ տակաւ փորելով՝ իւրեանց տանց շուրջն փոքրիկ արտօրայք կազմած են:

...Այսօր այդ հայաբնակ վայրն Մալա կը կոչուի. մենք
 15 գոնէ աւանդութեամբ լսած ենք որ երկու դար առաջ այդտեղ հայեր կը բնակէին՝ գրեթէ անծանօթ վիճակի մէջ... Մոքա 1730—60 թուականներու մէջ բոլորովին ապահով ապրած են. քաղաքի և ոչ մի հայ գիւղի հետ անգամ յարաբերութիւն չունէին...

...Կ'աւանդուի թէ այս գիւղին մէջ Յուսէփ տէաէ անունով մէկը կար, որ ամենից աւելի բարեկեցիկ կեանք կը վարէր. ունէր հարստութիւն, բազմաթիւ որդիք ու թոռներ. նորա փեթակը, կովը և ոչխարը շատ էր. սւնէր ջրաղաց ու կանեփ ծեծելու կորալ. նորա մէկ որդին ամեն
 25 օր ջրաղաց կերթար տան համար ալիւր պատրաստելու:

միւս թօռն անտառից իշով վառելու փայտ կրելու. մին իւր նախիրն կտանէր արածելու, մէկն ևս այծերն ու ոչխարներն կը պահպանէր. մէկն էլ մեզուաց փեթաւններն կը նորոգէր. մէկ ուրիշը արտը կուղի կը կրէր, կանայք ևս հաց կը թխէին փռան մէջ, լուաց ու կար կանէին, կանեփ ու բուրդ կը մանէին, շապիկցու կտաւ ու շալ կը դործէին. Սորա տան իւրաքանչիւր անդամը աշխատասէր մեղուի նման իւրեանց յատուկ գործով կը պարապէր:

Յուսէփ տէտէն և նորա պառաւ կինն վերին աստի-
10 ճանի աստուածասէր, աշխատասէր և հիւրասէր էին. նաև որդեսէր. Կ'աւանդուի թէ ինքը և իւր կինն դաւուր-զուռնայ սազած էին. չէին զմշիւր որդիք քաղցր քնից զարթեցնելու համար ձայն տալ. այլ դաւուր զուռնայ կածէին, որպէս զի նուազածութեան քաղցր եղանակով զարթին ու գործի
15 գնան:

Այս անտառային խիտ և յաղթանդամ ծառներու մէջ կը բնակէին նաև յաղթանդամ գազաններ, որով Մալացիք ուր և գնային, պարտաւորեալ էին զէնք վերցնել, ի հարկին գազանաց դէմ գործածելու:

20 Յուսէփ տէտէի մեծ որդին, որպէս կասեն, յաղթանդամ և քաջ մէկն էր. զէնքի և որսորդութեան շատ սիրահար էր. նա տաս օխանոց Ֆիշէնքլուխ և ութ օխանոց մաթարայ (վառօդի աման) կը գործածէր. անտառ կ'երթար, արջ, գայլ և կինճ կը զարնէր և գիւղը կը կառավարէր:

25 Մալայի մեղր ու իւղը առատ էր. գիւղացիներուց մէկ երկուսը կը խորհին տանել քաղաք, վաճառել. իւրեանց մտադրութիւնը կը կտտարեն հակառակ Յուսէփ տէտէի կամաց. նախ գաղտնի կը տանին. ապա Յուսէփ տէտէի փոքր որդին ևս կը միանայ նրանց հետ:

30 «Մալայ անունով մի գիւղ կայ. նորա իւղին և մեղրին համը ոչ մի աշխարհի իւղն ու մեղրը չունի» տարածուեցաւ քաղաքի մէջ:

Շատ միջոց չանցաւ, փլաթանայի կողմերում իշխող բէլիւք բաշին (խմբապետ) իմացաւ Մալայի վայրն, առաւ

իւր հետ խումբ մի ենիչերի, մտաւ Մալա, գլխի վերան
ինը լիտր մեզր և ինը լիտր իւղ տուրք սահմանեց:

Գիւղացիք տեսնելով այս տուրքի շնչին մի բան լինելը՝
ընդունեցին. կանխիկ ևս տուին:

- 5 Այդ գիւղն կը բնակէր մի ազգեցիկ անձն Ջաքար օղլի
անունով. նա չէր ուղեր որ Յուսէփ տէտէի մեծ որդին
կառավարէր գիւղը. սակայն գիւղացիք ամբողջովին հա-
կառակեցան Ջաքար օղլուն: Նա ևս բարկացած գնաց թէ
10 թուրքացաւ, և թէ նոյն ժամանակի Տրպիղոնի իշխանու-
թեան հաճելի դառնալով Մալայի տուրքն իւր վերայ ա-
ռաւ: Եկաւ Մալա մի մեծ խումբ ենիչերիներով. իւրա-
քանչիւր տան վերայ սահմանեց ինը լիտր իւղ և ինը լիտր
մեզր:

- Յուսէփ տէտէն ասաց. «Ես ինչ ասիմ իւրա միր ճա-
15 հիւններուն օ իդմօն փորձանք բերին մեր գլխուն. Աստուած
էլ պէթէրէն խալլուէ, ուրիշ ճար չունինք. տօնք պիտի»:

Իւր որդւոց ասաց. «Տղէք, ինա ջոն մեզրը ու եզք
տուէք. իմ էրիս հօնիլ միք. էն շօն էրիսը տեսնուլ չիմ
ուղի»:

- 20 Հիտուեալ տարին Ջաքար օղլին կգայ, Յուսէփ տէտէից
կը պահանջէ նախորդ տարուան տրուած տուրքն. տղան
կատիպէ թէ տրուած է. իսկ Ջաքար օղլին բռնի կը պա-
հանջէ:

- Վերայ կը հասնի Յուսէփ տէտէն. «Մօ, Ջաքար օղլի,
25 եիւ քու բերօնը օսկուր նետեցի յօր կրծիս. չաստի դաս
ինծիկի խածես». ասաց ու մի հրացանի գնդակով տապա-
լեց գետին: Մօտի մարդիկ մտան անտառի մէջ անյայտա-
ցան. Ջաքար օղլու գիւղին քաշեցին ձորը:

- Այս լուրն Տրապիղօն, աստի Սիւրմէնէ կը հասնի. մօ-
30 թեանդ մօլլաներ և ենիչերիներ կը խմբուին. Սև Դեաի
պրեանարքու գազաններն իւրեանց հետ առնելով կը գիւմն
Մալա, ուր մեծ կոտորած կանեն, առանց խնայելու ման-
կանց ու կանանց:

Սարսափելի կոտորած տուին Յուսէփ տէտէի տան.

մեծէն մինչև փոքրը, օրօրոցի երեխային անգամ չխնայեցին. դեռ չմեռած՝ անդամ անդամ յօշոտեցին: Յուսէփ դիմադրելով սպանուած էր. մեծ որդին նահապետ՝ ապաստանած էր ջրաղացն, ուր բռնեցին և ստիպեցին մահմետական լինել. նա չընդունեց. նրան սպանեցին նոյն տեղ: Փոքր որդին Մովսէս՝ մուսուլմանութիւնը ընդունեց, տարուեցաւ Փլաթանայ, ընդարձակ կարուած շնորհուեցաւ նմա, այն տեղ բազմացաւ. այս օրս նորա սերունդը 200 տուն կայ, որք ամենն ևս Մուռլի օղլի կասուին:

Սոյն հաստուածը ամբողջովին հանուած է Ս. Հայկունու անտիպ մի աշխատութիւնից, որ կրում է այս վերնագիրը. «Յուսէփի Աբրիեօմ, Տրապիզոնի գիւղերու մէջ հայ հերոսը. 1820—1845» և է Աբրիոմ անուն նշանակող Տրապիզոնցի հայ աւագապետի կենսագրութիւնը: Սոյն կենսագրութիւնը գրուած է 1879 թուականին. բայց ցայժմ դեռ ըղորովին աւարտած չէ:

ԲՈՐՏԻՐՈՍ ՀԻՉՆՈՑԻ

(† ժե գար)

Երանելի Մարտիրոսս այս էր ի գաւառէն Հիզնայ. և վասն դառնութեան աւուրցս և աղքատութեան ժամանակիս՝ ջաղաց մի առեալ էր յանօրինաց, և ինքն և եղբարքն իւր այնու վճարէին զկեանս իւրեանց: Եւ եկեալ քուրթ կին 5 մի ի նոյն ջաղացն վասն աղալոյ ցորեան: Եւ յանկարծակի եկին այլազգիքն շեխեր ի ջաղացն ի նոյն գեղէն, և տեսին զկինն և զՄարտիրոսն միայն ի ջաղացն, և ասացին թէ «Հետ կնոջդ այդ չար գործեալ ես»:

Եւ նա ասէր. «Այն գործն ձեր է և ազգին ձեր. Գրիստոսն մեր սուրբ է և զսրբութիւն սիրէ. նոյնպէս և ծառայքն Գրիստոսի սուրբ են և զսրբութիւն սիրեն»:

Եւ նոքա քարշեալ զնա ի վերայ երեսաց իւրոց և տարեալ յատեան կացուցին և ասէն թէ «Տաճկացիք և կամ զմահ յանձն առ»:

15 Եւ նա երկուցեալ ի մահուանէ՝ խօսեցաւ ըստ կամաց նոցա.

Եւ կացեալ անդ ի մէջ եղբարցն իւրոց գաղտագողի ամ մի, և ապա փախուցեալ անտի զինուորական ձեռով և եկեալ յերկիրն Արճիշոյ, ի մեծահռչակ ուխտն Աստուած 20 ծածին, որ այժմ Մեծօփայ վանք կոչի, առ երջանիկ և աշխարհալոյս վարդապետն հայկազեան սեռի Թումայ ըստ բունապետն, յորոյ բարի անունն և ի քաղցր վարդապե-

տուժիւնն դիմեալ և խոստովանեալ զակամայ ուրացու-
թիւնն իւր, և առեալ ի նմանէ զարձակումն մեղաց:

Եւ մնացեալ ի սուրբ ուխտն զերիս ամս՝ պահօք և
արտասուօք և աղօթիւք և լալագին պաղատանօք անցու-
5 ցանէր զկեանս իւր, և զժանրութիւն ուխտին բառնայր՝
կարի յոյժ աշխատութեամբ:

Եւ ասէր վարդապետին թէ՛ «Կամք իմ այս են, զի
երթամ սրտիս յօժարութեամբ ի մէջ այլազգեաց և դա-
ւանեմ յայտնապէս զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ և հե-
10 ղում զարիւն իմ վասն անուան նորա»:

Իսկ վարդապետն արգելոյր և ասէր. «Ո՛րդեակ, մի
տար գքեզ ի փորձութիւն կամաւ, զի ոչ է հրամանք Քրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ, այլ աղաչել զԱստուած փրկել ի
փորձութենէ: Իւ թէ գայցէ փորձութիւն, խնդրել պարտ է
15 յԱստուծոյ տալ համբերութիւն»:

Այլ թէպէտ արգելոյր զնա, արարիչն Աստուած կա-
տարեաց զկամս նորա, քանզի թոյլ ետ գալ ի վերայ նորա
փորձութիւն, և պահեաց արի և քաջ զվկայն Քրիստոսի:
Քանզի աւերեալ երկիրն Արժիշու և վարդապետն փախու-
20 ցեալ յանօրէն թագաւորէն արևելեան Շահրուղ կոչեցեալ,
եկն բնակեցաւ ի վանքն Բաղիշոյ, ի սուրբ ուխտն Աստուա-
ծածնի, որ այժմ Աւելիու կոչի: Իսկ Մարտիրոսն յետ սակաւ
աւուրց եկն առ վարդապետն մխիթարիլ ի նմանէ. և կա-
ցեալ անդ զաւուրս ժ: Եւ յանկարծակի եկեալ ի նոյն
25 գաւառէն Հիզնայ, տեսեալ զՄարտիրոսն, ճանաչեցին և
ասեն. «Ի՞նչ երբեմն տաճկացեալ ես և այժմ ի վանքս յի՞նչ
ես եկեալ»:

Եւ նա ասէ. «Յայնժամ յոչ կամաց ուրացուցին զիս.
և այժմ իմ կամաւ քրիստոնեայ եմ»:

30 Եւ նոքա եղին չուան ի պարանոցն, և առեալ տա-
րան ի քաղաքն առ դատաւորն և ամիրայն, և ասեն թէ
«Այրս այս յերկրէս մեր է և տաճկացեալ է. և եկեալ
գտաք ի մէջ արեղայիցն»:

30. ՚ չրւան.

Իսկ դատաւորն և ամիրայն հարցեալ զՄարտիրոսն և ասեն. «Սնւտ է թէ ճշմարիտ, այր դու»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Ճշմարիտ է. ես ոչ ուրանամ զմեզս իմ զոր դործեցի, և յՍատուծոյն իմէ ամօթով եղէ»:

5 Ասէ դատաւորն. «Այժմ տաճիկ ես թէ քրիստոնեայ»:

Ասէ սուրբն. «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»:

Ասէ դատաւորն. «Ապա վասն էր տաճկացար»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Սուտ եղին ի վերայ իմ և ի մահուանէ երկեայ»:

10 Ասէ դատաւորն. «Եթէ ոչ դառնաս յօրէնքն մեր, մահու եո պարտական»:

Եւ նա ոչ ետ նմա պատասխանի:

Յայնժամ առեալ զնա և տարան առ ամիրայն Շքիս Մահմատ: Եւ նա ժողովեալ զբազմութիւն անօրինացն և 15 հանեալ զկապայն՝ հագոյց Մարտիրոսին, և արգելեաց ի բերդն զաւուրս Բ. Եւ պարզեա մեծամեծս խոստանայր նմա և ասէր թէ «Հեծուցանեմ զքեզ ի ձի և շուրջ ածեմ ի մէջ քաղաքիս»: Եւ նա ոչ տայր պատասխանի, այլ խնդրէր զիպող ժամ, զի յայտնեսցէ զպայծաութիւն հաւատոյն»:

20 Ձգեցեալ էր զրահն հաւատոյ և խնդրէր զտեղի պատերազմին: Եւ եդեալ զսաղաւարտն յաւոյ ի գլուխն իւր և կամէր ներկել ի նոյն արեանն: Վառեալ էր սիրովն Քրիստոսի անտեսութար, և մնայր զի յայտնապէս երևեսցին նշանք սիրոյն: Պատրաստէր զինքն ի մարտ հանգիսին և 25 հայցէր զտեղի ճակատուն: Չարդարեալ էր զիւզ ճրագին և ցա՛կայր հրաւիրման անագաստին: Ունէր զհանգերձ հարսանեաց և ակն ունէր կոշման փեսային:

Չարմանալի՛ դործ՝ քանզի Աստուած և հրեշտակք, զեք և այլազգիք ուրախացեալ էին ի գործ Մարտիրոսին, 30 և քրիստոնեայք տրտմեալ էին: Ուրախանայր Քրիստոս, զի հանգերձեալ էր առնել զնա իւր չարչարակից, զի խառնեսցէ ի գունդս մարտիրոսաց: Յնծային հրեշտակք և մնային պսակել զնա թաղիւն արքայական և խառնել ի գունդս լուսեղինաց: Այլ և դեք կուրացեալ մտօք և մահ-

մետականք կամարաք նոցին ոչ իմանային զձածուկ խորհուրդ Մարտիրոսին, կարծէին դառնալ ի հաւատս իւրեանց:

Յայնժամ երանելիս Մարտիրոս յուզարկեաց քրիստոնեայ ազայ մի յեկեղեցին, և բերեալ ի սուրբ խորհրդոյն, հաղորդէր մարմնոյ և արեան Տեառն: Եւ հանեալ զբողոքէն ասուին իւր, յանձնէր և ասէր. «Տարեալ տուք ի վարդապետն իմ և ասացէք նմա. մի տրտմիլ ի յայանի համրաւս իմ, քանզի վաղիւն տեսանես զվեժադոյն հանդէն իմ. այսօր այլազգիքն ուրախացեալ են և քրիստոնեայք տրտմեալ. այլ վաղիւն կամին արտմիլ դասք անօրինաց, և ուրախացեալ ցնծան ժողովուրդք քրիստոնէիցս:

Յայնժամ իջուցեալ զՄարտիրոսն ի բերդէն, հեծուցեալ ի ձի. եւ դասք անօրինացն առաջի նորս դնացեալ սուսերամերկ՝ հանդերձ դիւական երգօք, թմբկօք և պարօք: Եւ ածեալ ի շուրջ զքաղաքն ամենայն՝ աւետիս տային միմեանց թէ «Բարձրացաւ օրէնք մեր առաջնորդին և յաւելաւ ժողովուրդ նորին»:

Իսկ սուրբն թաքնաբար ծիծաղէ՝ զանմուտքիւն նոցա և ասէ՝ ի սրտի իւրում թէ «Այժմ յայանեմ զխորագոյն բարձրութեան հաւատոյ ձերոյ և յամօթ առնեմ զձեզ զամենեսեան և զուցանեմ սուտ և ընդունայն, զսնտի և զխաբերայ օրէնք ձեր»:

Յայնժամ եկեալ ի դուռն բերդին, իջեալ ի ձիոյն, դարձաւ յարեելս և երկրպագեալ Քրիստոսի Աստուծոյ մեղոյ՝ ազազակեաց մեծաձայն. «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ, և զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած և Տէր խոստովանիմ: Հաւատամ ի Հայր և յՈրդի և ի Սուրբ Հոգին, երեք անձինք և մի բնութիւն՝ և մի աստուածութիւն կատարեալ: Այս ժամուս ցանկացայ և արդ փափագանաց ինեց հասի»:

Յայնժամ յամօթ ընալ դասք անօրինացն, միաբանեալ ի փերոյ նորա, տանն. «Մի ասեր զոյդ. ապա թէ ոչ՝ այժմ սպանանեիք զքեզ»:

Ասէ երանելին Մարտիրոս. «Ասացեալ եմ միշտ և դարձեալ ասեմ. պարգևատուն իմ և կեցուցիչ Քրիստոս է, Աստուածն իմ և ստեղծող, որդի Հօրն երկնաւորի և ծնեալն ի սուրբ կուսէն Մարիամայ: Իսկ դուք սուտ և խաբեբայ, անօրինաց հետևողք և ժառանգորդ գեհէնին»:

Ապա դիմեցին առ հասարակ ի վերայ նորա և քարամբք քարկոծեցին, մինչև ծածկեցաւ ի քարանցն մարմին քաջ նահատակին Մարտիրոսի. քանզի շարդեցին զգլուխ նորա, այլ յայնժամ պսակեցաւ յարքայէն Քրիստոսէ: 10 Կոտորեցին զմատունս նորա, այլ եղև բացօղ դրանն երկնից: Խորտակեցին զբարձան անդամոց Մարտիրոսին, այլ ընթացաւ ի ճանապարհն երկնից: Ջախջախեցին զդաստակ ձեռացն, այլ առաւել զպարգևս ընկալաւ: Այլայլեցին զպատկերն գեղեցիկ, այլ ուրախացաւ Քրիստոս ընդ քրտնաջան 15 մշակն: Մանրեցին զոտս Մարտիրոսին, այլ քայլեաց ի կամարն վերին: Մերկացուցին զմարմին Մարտիրոսին, այլ զգեցաւ զլոյսն անճառելին: Ներկեցին արեամբ զնահաասակցանկալին, զի երևեսցի պայծառ փառօք յաւուր դատաստանին: Մածկեցին քարամբք զանձն պատուական, զի 20 խնդրեսցէ զնա թագաւորն յաւիտենական:

Յայնժամ ուրախացեալ դասք քրիստոնէիցն և եկեալ քահանայք և ժողովուրդք Բաղէշ քաղաքին՝ բարձին զմարմին Մարտիրոսին և տարեալ թաղեցին առ դրան սուրբ եկեղեցւոյն Կէորգեայ: Եւ է բարեխօս առ Քրիստոս ամե- 25 նայն քրիստոնէից:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 10 ձեռագիր յայսմաւուրքը, էջ 245 բ''—247 ա''. հետևեալ վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանուի նոր վկային քի և նոր մարտիրոսին: Որ է ձմեռայնի ժամանակս անուշահոտ վարդ յայտնեցաւ, և գործովք զանունն ելից և կատարեաց»: Վկայաբանութեանս արտագրու-

**Թիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադա-
րանապետ Գեր. Հ. Բ. Պելէգիկճեանից: Նահատակու-
թեան թուականը յայտնի չէ, բայց վկայաբանութեան
մէջ յիշուած Թովմա վարդապետ Մեծոփեցուց և Շահ-
առուղից երևում է որ պատկանում է ԺՆ. դարին:**

Մ.Ր.ՆՍՈՐԻ, ԽՐԼԻԼ ԵՒ ՆՐԱՍԻՄԻ

Քուրք նահատակներ

(† 1524-ից առաջ)

Սոյն երեք նահատակների մասին չունինք առանձին վկայաբանութիւն, բոցի մի քանի աննշան տեղեկութիւններից, որոնք ցրուած են երկու նահատակների վկայաբանութեան մէջ այն է Պուտալս Ամթեցի († 1524), թիւ 59, էջ 360—368 և Խաչատուր Տեգրանահերացի († 1652), թիւ 79, էջ 455—466: Այդ նահատակներից առաջինը էջ 361 և 362՝ յիշում է Մանուուրի, Խալիլի և Նասիմի անունները, իսկ երկրորդը էջ 457 և 459՝ միայն Նամիմին:

Այդ կցկատուր տեղեկութեանց ամփոփումը հետևեալն է:

Մանուուր, Խալիլ և Նասիմի նախ կրօնքով մահմետական էին և մահմետականների «առաջնորդ», այսինքն մուլլայ կամ իմամ: Նոցա հայրենի երկիրը յիշուած չէ. բայց զարոյ է ենթադրութեամբ իմացուիլ թէ նոքա կամ Պարսկաստանի հիւսիսային արևմտեան կողմերից էին (Մարաղայից կամ Դաւրէժից) և կամ Տիգրանակերտից: Առաջին ենթադրութեան իրաւունք է տալիս մեզ այն պարագան՝ որ նրանց յիշողները այդ քաղաքներից են. այսպէս Պուտալս որ նահատակուեցաւ Տիգրանակերտում, ծագմամբ Մարաղացի էր. նոյնպէս Խաչատուր՝ թէև Տիգրանակերտցի, բայց իւր վկայաբանութեան հեղինակը՝ Առաքել պատմագիրը՝ Դաւրէժեցի էր:

Իսկ իբր Տիգրանակերտացի ընդունելու համար մեզ իբր սպացոյց է ծառայում այն պարագան, որ թէ

Պուտախ և Թէ Խաչատուր, բացի Տիգրանակերտի բնակիչ լինելուց, նրանց յեշում են Տիգրանակերտցի Թուրքերի առաջ՝ իբր նրանց արդէն յայտնի մարդկանց:

Երեքն էլ մուլայութիւնից դառնում են քրիստոնէութեան և շարշարուելով մահմետականների կողմից՝ նահատակուում են Քրիստոսի անուան համար: Նոցանից ամէնից նշանաւոր է դառել Նասիմին, որ ուսուցնական և բանաստեղծ մարդ լինելով՝ երգել է բազմաթիւ երգեր հոգու վերայ և Քրիստոսի վերայ, աստուածաբանական այլեպէս տաղեր Քրիստոսի տնօրինութեան վրայ, ինչպէս և սրտաշարժ խաղեր իւր նահատակութեան ժամանակ իւր մահուան վերայ:

Այդ երգերը երևի առանձին տաղաշափական յօրինուածութիւն կամ որոշ ոճի եղանակ ունէին, ուրբաճեալ էրում են առանձին նոսրի պնդանք, իրենց հեղինակի անունով: Նոցա Թիւր խիստ շատ էր. Պրտտախ նահատակը 1524 թուին 1000-ից աւելի նասիմի գիտէր. և եթէ ենթադրենք էլ Թէ այս բոլորը նասիմից չեն, այլ նոցա մի մասը միայն, բայց դարձեալ այնու ամենայնիւ բաւական բան պէտք է մնայ հեղինակին: Նասիմի խաղերը շատ սիրուած էին ժողովրդից և սերնդից սերունդ մնում էին. Պուտախից հարիւր քսան և ութը տարի յետոյ՝ 1652-ին գեղեղանի էին նազա:

Նասիմին նահապակել են մարմինը քերթելով և մորթը տիկ հանելով: Նահապակութեան Թուակպնք որոշ չէ, բայց 1524-ից էլ շատ առաջ չպէտք է լինի:

ՍՈՐԳԻՍ ՔԸՀՈՆԸՅ ՂՈՐՍԵՑԻ

† 1240=1796 յուլ. 25, ուրբ.

Թիւրն 1240 (=1245), յուլիսի ամսոյ 20 (=25), օրն վարդավառի պատի ուրբաթն.

Այս է Ղարսցի Տէր Սարգիսն որ է նահատակ և մարտիրոս, որդի Յօհան վարդապետի: Այս լուսայհոգի էրէցն
 5 վերոյգրեալ թարըղի օրն գնացեր բաղանիսն, նա անիծեալ աղվաշ մօլի հետ հակաճառ ընկեր. մէկս մէկի հայհոյեանք արարեալ են բաղանիս միջին: Յետոյ այս անիծեալ մօլլէն գնաց Ղարսցի Լօման փաշին մատնեց թէ այս էրէցն մեր Գրին հայհոյեց: Փաշէն մարդ զրկէր մուֆտուն կամ դա-
 10 տուն թէ այս իրիցուն ինչ բույուրմիչ կանէք: Այս անիծեալ դանիշմաներն մահացնել տվին թէ մեր օրէնքին հայհոյեր է՝ մահապարտ է: Յետոյ փաշէն բույուրմիչ կանէ այս իրիցուն թէ եկ դարձիր մեր հաւատին որ գերծանիս: Այս օրհնեալ էրէցն բացարձակ ձայնեց թէ ես քրիստոնեայ եմ և Գրիս-
 15 տոսի ծառայ, իմ հաւատիս խաթերն արիւն պիտի թափեմ:

Այնժամ բարկացաւ փաշէն թէ տարէք գլխատեցէք: Այն կետին արիւնարբոյ գազաներն հալաւն հանեցին, ձեռ-
 ներն յետուն կապեցին, գլուխն բաց, ոտքներն բոպիկ ցը-
 գեցին յառաջ: Այս խղճալի իրիցուն գլխուն ծեծելով,
 20 բերանն հարկանելով, շատ ըստիպելով թէ Վարձիր մեր հաւատին: Այս օրհնեալ էրէցն Հոգւոյն Սրբոյ շնորհիւն ձայնէր թէ Վես պիտի թափեմ արիւն Ղարսայ յերկրի միջին որ ակներև տեսանեն ինձա:

Մինչ ի կախադանի տակն այսպէս չարչարելով տարան։
Երեք անգամ էլ այն տեղն թափլիզ արին թէ Ուրացիք
գրիստոսա։ Եւ նա խոստովանեցաւ Քրիստոս Աստուած,
վեր հայեցաւ ի յերկինս և ասաց. «Փառք քեզ Աստուած
Տոր արժանի կամեցար մեղաւորիս այսպէսի մահւան։ Ի Քեզ
անձնեմ զհոգի իմ»։

Այնժամ արեանարբոյ լազերն յետևանց յերկու
արճիճ զարկին՝ վար ընկաւ. յետու գլուխն կտրեցին. Կէս
աւուր մինչ ի յերեկոյին ժամուն մարմինն մնաց կախա-
10 ղանի տակն։ Յետոյ քրիստոնեայքն գնացին հաքիմին մի
լիտր ու կէս ղայֆա տվին, մարմինն վերուցին բերին եկե-
ղեցոյ բակին։

Այն ժամու Աստուծոյ ողորմութեամբն ա անձրև ցօղեց
յերկինց որ սէլաֆ գնաց։ Տամներեք օր էր որ անձրև չէր
15 էկեր։ Այն կետին լոյսն ճառագայթեց արիւն թափած
տեղն. ակներև այլազգիքն տեսան։ Գիշերն իւրեան արիւ-
նայչաղախ շալիկովն պատանեցինք, ութն կարգաւորօք
քահանայաթաղ կարգն կատարեցաք. առաւոտեան պաշտ-
ման և պատարագօք օծաք օրհնեալ գագաթն և սուրբ
20 յաջն հանրուրեցաք և վեր կալաք թաղեցաք, փառք և
գոհութիւն տվաք Աստուծոյ։ Մինչ ի յերեկոյի ժամուն
մէկ անձրև էլ ցօղեց յերկնուց. լոյսն ճառագայթեց արիւն
թափած տեղին, որ ակներև քրիստոնեայքն և այլազգիքն
տեսան ամենեցուն. Փառք ներողութեանն Աստուծոյ։ Մէկ
25 անգամ էլ գերեզմանի վրան յիջաւ։

Յեղբայրք աղաչեմ զձեզ ի սիրուն Քրիստոսի, ով որ
այս նահատակիս երկբայ չի լինի. ճշմարիտ յեղեալ բան է,
և չէ շատ առ գթութիւն մարդասէր կամացն Աստուծոյ,
և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամէն։

30 Ի հայրապետութեան մեծի և գերագահ միաժնայէջ
և լուսանկար Սրբոյ Աթոռւոյն էջմիածնի Տեառն Ղուկասայ
սրբափայլ և կենդանի նահատակի սրբազան կաթուղիկոսի
յամենայն Հայոց... և ի պատրիարքութիւն սրբոց սնօ-
րինականաց տեղեացն ամենապայծառ սրբոյն Սաղիմայ

Տեառն Պետրոսայ աստուածաբան և զգօնագարդ վարդապետի ... իսկ ի պատրիարքութիւն Մեծի Պօլսոյ և մայրաքաղաքի Բաղաճոյից Տեառն Զարարիայ ազգասէր գաղեցեալ վարդապետի ... և մերոյս Ամլորդոյ Վանիցս աստուծոյ Տեառն Յովհաննէս խահլավարդ և Հանճարեղ աստուածաբան վարդապետի*:

Յարմարեցաւ ձեռամբ անկաժառ Աւետիս իրիցու և էթքահանայի:

Այս վկայաբանութիւնը վերցրել ենք պր. Կարապետ Կոստանեանցի մի ձեռագիր թերթից, որ ինչ որ ձեռագրի միջից գտարս է ընկել: Վկայաբանութիւնը խիստ հետաքրքիր է մանաւանդ լեզուի տեսակէտից, որ XVIII-ից գալի վերջում Ղարսում ժողովրդի մէջ գործածական աշխարհաբար լեզուն է:

---

* Լուսանցրում էի ժամանակս սուրբան Անթիոյ Թաղապարիւ Օսմանցոց. թիւըն ԳԳ յազիս ամսոյ ԿՕ.Ձ:

ԻՍՈՂՅԱԿ ԳՐԲՈՒԿ ԹՈՒՐԻԹԵՑԻ

(Տես էջ 220)

(Շամախու գաւառի Քարքանջ) գիւղի արևելեան կողմում հանգստարանի մէջ կայ մի քարուկիր մատուռ, որ իւր ճակատին կրում է սոյն արձանագիրը:

Այս նահատակա յայլազգաց է ի ծնէ բուն,
Յետոյ եկեալ ի հաւատս Լուսաւորչուն.
Ձեռնադրեցաւ սուրբ վարդապետ Սահակ անուն,
Որոյ վասն հուրբ փոխեցաւ այրեցեալ իսկոյն.
Ի սէր սորա կառուցեալ է զայս փոքրիկ մատուր
Շամախեցի Եղիազարեան այրն Խաչատուր.
Հայցէ ի ձէնջ հանդիպողաց՝ սրաիւ տխուր՝
Մաղթել ի տեառնէ վասն ինքեան կենդանի ջուր.
1817 թվին մայիսի 1-ին.

Այս արձանագրութիւնն արտատպում ենք Մակար Տ. վրդպ. Բարխուտարեանցի «Ազուանից երկիր և գրացեք» աշխատութիւնից, էջ 165—166 (Թիֆլ. 1873):

Ինչպէս արձանագրիցը երևում է՝ մատուռը շինել է Խաչատուր Եղիազարեան Շամախեցի՝ 1817 թուի մայիսի 1-ին՝ յանուն Իսահակ պարսիկ Դաւրիժեցու, որ նահատակուել է Շամախում՝ 1417 թուի ապրիլի 18-ին: Ժամանակի այս ահագին տարբերութիւնը կարծել տուեց մեզ թէ արձանագրութեան մէջ յիշուած Սահակ վարդապետը տարբեր է Իսահակ Քաւրիժե-

ցուց, և նահատակուել է 1817 թուի մայիսի 1-ին՝
Նամախում: Եւ այս պատճառով էլ մեր նոր Վկայից
ժողովրդական հրատարակութեան մէջ (տե՛ս հատոր
Բ, էջ 314) դրել ենք իբրև նոր սուրբ, տարբեր Քաւ-
րիժեցուց, 62 համարի տակ, հակառակ Մահար եպիս-
կոպոս Բարխուտարեանցի որոշ զեկուցման, թէ եր-
կուսը միևնոյն անձերն են:

Ուրախ ենք որ մեր գրքի գոնէ զիտական հրա-
տարակութեան մէջ ուղղում ենք սյգ սխալը՝ իրա-
ւունք տալով Մահար եպո. Բարխուտարեանցին:

ՅՅԵՓՈՆՆՈՍ ՄՐՆՈՒԿ ԿՈՅՈՒՆԻՆՈՒԳՈՒՍԵՑՅ

(Տես էջ 305)

Սոյն նահատակի մասին գտնոււմ ենք նաև հետևեալ տեղեկութիւնը, Հանդէս Ամսօրեայ, 1901, էջ 342-3 (յօդուածագիրն է Ն. Ք. Յ.):

Յօդուածագիրը ենթադրում է որ Վիննայի Ս. Ստեփանոս եկեղեցում պահուող Ս. Ստեփանոս Հայաստանցու նշխարը գուցէ այս նահատակինը լինի:

«Վիեննա քաղքին ... կենդրոնը կը գտնուի հսկայագործ Մայր եկեղեցին՝ յանուն Ս. Ստեփանոսի, որ իւր՝ բայց ի մասնաւորի աշտարակին, բարձրութեամբը բովանդակ քաղքին վրայ կըտիրէ:...

- 5 Չմոռնանք յիշատակելու Հայոցս համար այն անգին գանձը՝ որ Ս. Ստեփանոսի եկեղեցին կը պահուի, և որ ազգայնոց աւելի հետաքրքրական է քան ամբողջ Ս. Ստեփանոս եկեղեցին իւր հնութեամբն ու ճարտարապետական զարմանալիքներովն: Այս անգին գանձն է հայազգի
- 10 Ս. Ստեփանոսի նշխարքն որ առաջին անգամ մեզի ծանօթացաւ 1849 Փետրուար 16-ին. և նոյն տարուան մեր «Եւրոպա» շաբաթաթերթովը ծանուցուեցաւ հայութեան: Հոս մի առ մի յառաջ կըբերենք՝ ինչ որ 1849-ին հրատարակեց «Եւրոպա», մտածելով որ շատերուն անծանօթ է:
- 15 «Վիեննայի Ս. Ստեփանոս Մայր եկեղեցւոյն մէջ Փետրուարի 16-ին սրբոց նշխարքներուն կամ մասունքներուն հանդէսը կատարուեցաւ: Այս հանդէսը 1363-ին Ռուդոլփոս գրսին ձեռքովը հաստատուած էր, և ան ժամա»

նակէն ի վեր ամէն տարի սրբոց նշխարքը հրապարակու
կը դրուէր որ ժողովուրդը յարգէ: Բայց Յովսէփ Բ. կայսեր
ատենն ինչպէս որ եկեղեցական շատ բաներու մէջ բռնա-
կան չափաւորութիւններ դրուեցաւ, նոյնպէս Սրբոց պա-
ճ տիւ բերող աս հանդէսն ալ արգելուեցաւ և մինչև հիմայ
անանկ մնացած էր. սակայն աս ազատութեան տարւոյն
մէջ եկեղեցականք ան արգելիչ պարտաւորութենէն ազատ
սեպելով նոյն հին հանդէսը դարձեալ կատարեցին: Աւագ
խորանին ու կողմնական խորաններուն վրայ դրուած Սրբոց
10նշխարքներուն թիւը 220-ը կանցնէր, որոնցմէ ոմանց ամ-
բողջ մարմինը, ոմանց ալ մինակ մէկ մասը կար: Շատ երե-
ւելի Սուրբերուն և բոլոր Առաքելոց զանազան մանր նշ-
խարքներէն զան՝ Ս. Ստեփանոս նախապետային գանկն ու
Ս. Գրիգոր նազիաթագոյն գլուխը կար: Բայց մեզի ամէ-
15նէն աւելի զարմանք պատճառեց անձանօթ Հայագգի Սրբոյ
մը մարմինը՝ որուն անունն էր Սուրբ Ստեփանոս ի Հա-
յաստանէ, որուն բուն մարմինը գրեթէ ամբողջ էր, ու մի-
այն գլուխը չկար: Եւ թէպէտ ասոր վրայ կարելի եղածին
չափ ընդարձակ ու վաւեր ծանօթութիւն փնտռեցինք,
20բայց միայն 1543-ին նոյն ատենուան գերմաներէն լեզուաւ
գրուած աս յիշատակարանը տեսանք, որ աս Սուրբ Ստե-
փանոս ի Հայաստանէ 1543-ին ատենները Ս. Ստեփանոս
եկեղեցոյն Սրբոց նշխարքներուն պահապանին ձեռքովը
փառաւոր սնտուկի մը մէջ դրուեր է, և սուրբ պաւլոսայիտ
25մըն է, ու իր սրբութեանը համաձայն յարգութիւն ընդու-
նելու համար ամէն տարի ժողովրդեան առջևը կը դրուի
Բաղձալի էր մեր ազգային պատմութեան մէջ ասոր փրայ
գոնէ փոքր յիշատակ մը գտնել: Գուցէ 1471-ին Հայաս-
տանէն Կոստանդնուպոլիս պաւլոսայիտներէն եկած ու
30գլխատուած Ստեփանոս պատանին շլլայ, որուն վրայ եզած
գրաւոր յիշատակութիւնը կոխուած ըլլացաւ:

ԳՐԱՐՆ ԼՈՅՍ ՊԵՓՈՅՐ

(Տես էջ 412)

«Մասեաց Աղաւնի» թերթի մէջ, հինգերորդ տա-
րի, Քէոզասիւս 1860, էջ 101՝ լոյս է տեսել Խ. Վ. Գ.
ստորագրութեամբ Վ. Պ. Պարոն նահապետի Քէոզասիոյ՝
վերնագրով մի ոտանաւոր, որ ամբողջովին արտա-
տպում ենք այստեղ.

Ա.

Զո՞ այդ խուժան մոլեղին
Զեռս յետ կապեալ ուլն իյանուր,
Աղաղակաւ առտանին,
Զմիմեանք խրոնեալ կոխեալ յահուր.
5 Մի յանցաւոր պատժապարտ,
Կամ թաւաղակ արիւնարբու,
Թէ ապրատամբ մահապարտ՝
Զուժէ լիցին վրիթժառու.
—Ոչ թէ չըղթայքն յանցաւորի,
10 Բայց է ճակատն իւր անմեղի.

Դա պարմանի զուարթափայլ,
Աչք գիմօք իւր եռանդուն,
Որ անվեհեր անայլայլ
Գընայ ըզհետ կամաց նոցուն.
15 Եւ ընդ բիւրուց լուտանաց
Զոր ըզգայունն յերեսն անմեղ,
Եւ ընդ բիւրուց մաղթանաց

Զոր անկանեն առ նա շքեղ,
նա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Ատեան բացաւ ի դատել,
5 Եւ դատաւորն ողորաւոր
«Որդեակ, քեզ զի է մոլեր»,
Ասէր առ նա ի գութ պըղտոր.
«Թէ մանկութեան և գեղոյդ
«Ի ու անըզգայ իցես, սվ Լոյս,
10 «Գըթամ ծաղիկ ես մարմնոյդ
«Յոր սըփռեցից ըզհեշտ և լոյս»:
Բայց նա մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Բարէ, փոխեալ անդանօր
15 Դատաստանաց կարգ և օրէն,
Որ աղաչէն դատաւոր
Եւ կապեալն այն է որ ժըխտէն.
Նա աղաչէ շնորհել կեանս,
Սա ըզընորհան այն ընթադրէ.
20 Նա զանմեղին զուր մեղանս
Բառնալ ճըզնի կրօնից դըրժող.
Սա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Աղաչանաց անդ ըզհետ
25 Որ ցընդեցան անգամագիտ,
Ըսպառնալիք չարաղէտ
Եկին քաջին խախտել ըզմիտ.
«Թէ չըթողուս, ասէ, զայդ
«Կըրօն մոլոր՝ ըստոյդ ընդ մերս՝
30 «Երգուեալ զի՝ քեզ բարկաճայթ
«Ըզբարկութեան թափեմ շանթերս»:

Իսկ նա մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Եւ յարձակին փոյթ ընդ փոյթ
Դահիճք վառեալ իզէնս ահեղ,
5 Իբրև ի դաշտ մարտի դռոյթ
Տալով յանզէն մարմինն անմեղ.
Անզէն ... ոչ, Լոյս չէր անզէն,
Սուր և ասպար ունի նա Խաչ,
Յոր պատըսպար հոգեզէն՝
10 Իմենամարտ մատչէր յառաջ,
Ձայս մի տալով պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Բայց յայն տանջանս սաստկագոյն՝
Յոր սոսկային տուողք և ինքնին՝
15 Լուծաւ մարմին պատանւոյն,
Այլ կայր անլոյծ, անշարժ ոգին.
Թառամեցաւ մահակիր
Իբր ըզշուշան անկեալ յարօտ,
Փակին շըթուհք վարդածիր,
20 Աչք կըկոցին երկնակարօտ.
Բայց սիրտ մընչէ՛ յաւիտեան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Բ.

Ո՛վ զօրական քաջամարտ,
Քեզ երանի՛, հասեր մարտին քում՝ յաւարտ.
25 Հասեր յաղթող անպարտելիդ իհանդէս,
Պըսակելով յարիւնաներկդ անդ իգէս.
Փառացդ՝ յերկնից մինչ յերկիր
Անմահունակ ցոլան ճաճանչք լուսալիր,
Եւ սիրտք վառին մեր յայն նըշոյլ եռանդուն.
30 Ըզհետ տենչալ յոր գեղեցիկս հասեր դունս:

Բայց մեր կըռուեալ սիրտք իփուշ՝
Զոր այլընդայլ կարծեմք ծաղկունըս քընքուշ
Ըզհետ նոցա յամեմք ծուլամք ծաղկաքաղ,
Եւ իտատասկ կապեմք պըսակ մեզ, աւանդ:

5 Օ՞ն դու, ո՞ սո՛ւրբ պատանի,
Դու զոր պատուեմք այսօր առ քոյդ տապանի,
Յաւոցս ըզցաւըս քո տըւեալ մըխիթար՝
Ըզսիրտըս մեր ըզծանրացեալս իվեր առ:

Ահա շիրմիդ իսեղան
10 Ըզսիրտս հանեմք իղատարագ անարեան,
Ո՞հ դու ըզհուր որով լըցաւ սիրտդ անկէզ՝
Ա՛րկ և ծախի առ էն եւ մերս ողջակէզ—

Գ.

Լ՛ոյս, սիրտս ըզքեզ սիրեաց յոյժ,
Դու՛թ յիս ծընաւ ընտանի.
15 Թէպէտ ըզքեզ ծանեայ նոր,
Բայց ըղձակաթ է ոգի.
Կարծեմ ըզքեզ բարեկամ
Ինձ այս կենաց եւ ընկեր,
Որպէն թէ նոյն յաղբերաց
20 Արբեալ ըզկաթն էր սիրտ մեր:

Ասեն թէ դու չունէիր
Քեզ բարեկամ ընկեր զոք,
Այլ թէ անկեալ աստ պանդուխտ՝
Ունէիր սիրտ լի ցաւօք.
25 Ծովուն երբեմն առ ավամբ
Անչարժ յոտին զերթ ըզվէմ՝
Զալեաց շառաչ լըսէիր
Լըռիկ մընջիկ թաղծաղէմ.

Եւ կարծէիր թէ բերեն
30 Քեզ սիրելեացդ ըզհագագ,

Ըզմօր համբոյրս անուշակ
Եւ քեռ ըզձայն սիրանուագ.
Եւ սիրտ հալեալ իկարօտ
Խոր հառաչանս անդ հեղոյր.
5 Եւ իբր ըզգետ իծօգսւ
Թափէր հեզեզս հազար բիւր:

Եւ այլ երբեմն իկանաչ
Ելեալ բըլրոցն իկատար
Կաղամախից նըստելով
10 Ընդ ըստուերօք լայնատար,
Հրատապ սրբափղ խընդրէիր
Հեղուլ հովիկ կամ շուք սեաւ,
Եւ մերձաւոր ջինջ յաղբիւր
Շիջուցանել ըզծարաւ:

15 Քանիցս ըզքեզ, Լնյս, քանի՛
Լուսին գիշերց շողշողուն
Եգիտ անդէն հըսկելով
Իբր ըզկանթեղ սեղանոյն.
Քանիցս անգամ եւ աստեղք
20 Զիւրեանց նըշոյրս աշխուր
Ոչ խառնեցին ընդ վըտակս
Որ քոյ յաչաց զեղանիւր:

Դ.

Ո՛վ սնւրբ պանդուխտ, թող ըզքս.
Յիշեմ ըզցաւս ես ըստէպ,
25 Քանզի այնճ լով սըրտիս
Թեթևացի երաշխէպ,
Որ հայրենեաց եմ եւ ես
Թափառական վըշտազգեաց,
Եւ ես քո պէս արտասուեմ
30 Յանձուկ կարօտ սիրելեաց:

Եւ ես, հոյ Լոյս, ոհ եւ ես
Հասակակցի քեռ քոյին
Այն ինչ արիւն ի հոգւոջ
Ետու ողջոյն մի վերջին...
5 Որ չիք եւ ինձ մայրենի
Ժըպիտ՝ բերողն ըզխարխոյս,
Եւ չտեսանեմ զոր վասն իմ
Թափեալ անհատ արտասուս...:

Լոյս, դու սըրտից վըշտահար
10 Սրացիր յերկնից ըսփոփիչ,
Մինչ արտասուք իմ թանան
Շիրմիդ ըզսուրբ կափարիչ.
Եւ ընդ ծառովս այս իգուճ
20 Զայր հովանին սիրէիր՝
Սիրտս իտօնիդ յիշատակ
Մըփի նգ երկինս եւ երկիր:

Լոյս Պարոնի գերեզմանի մասին Հ. Մինաս Բժըշկեանցի «ձանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի Հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին» ուսումնասիրութեան մէջ (Վենետիկ, 1830) էջ 342 հետեւեալ տեղեկութիւնը կայ. «Լոյս պարոն պատանին կատարեցաւ վասն ի Քս հաւատոցն, և ծաղկեցաւ գերեզման նորա սքանչելեօք, զոր տեսք ի մախաիողմն օանարիմ սրբոյն Աննայի»: Նոյն գրքում տպուած է նաև Պարոն Լոյս նահատակի վկայաբանութեան համառօտութիւնը, որ հեղինակը վերցրել է ձեռագիր Յայամաւուրքից:

ՅՈՎԱԿԻՄ ՍԱՄԱԹԻԱՅՈՒ

Յովակիմ Սամաթիայցու վկայաբանութիւնը տպագրուելուց յետոյ (տե՛ս էջ 676—678)՝ պր. Հայկունու միջոցով ստացանք սոյն նահատակի տապանագիրը, որ ուղարկել է Կ. Պօլսից արժանապատիւ Վահան քահանայ Խոյեան: Հնարաւորութիւն չունենալով տապանագիրը անմիջապէս վկայաբանութիւնից յետոյ տպագրելու՝ ստիպուած եղանք Յաւելուածում հրատարակելու:

Անդրուխ մարմին

Յովակիմայ նահատակի Թավուքքեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ
ամփոփէ տապանս
որ կատարեցաւ յամի Տեառն 1843 օգոստոս 10
Ի հասակի 22 ամաց.

Դեռ յ'առոյգ տիս զառաքինեաց զհանդէս
Յուցեալ յանձին քի փորձութիւնս պէսպէս.
Իբրև օսկի արկաւ ի բովս տանջանաց
Մինչև արեամբն զմեղս անկման իւր սրբեաց:

Յոյս անոտեաց՝ գանք և կտտանք, մամնայ,
Միաբանեալ յարեան մարտ տալ ընդ նմա.
Անուամբ Տեառն ել ընդ առաջ անվեհեր,
Յաղթեաց և ետ զփառս Փրկչին իւր նուէր:

Հաճեցաւ Տէր, էջ պսակարերն յայն ի պահ,
Յորում դահիճն վարէր զանմեղըն ի մահ.
Կապեալ ձեռօք՝ աչքն ի խոնարհ գնայր նա,
Ընդ հետս Փրկչին իբր ընդ շաւիղ Գողգօթայ:

Ամբոխ մեծ էր, և բանասարկուն դեռ իբր օձ,
Փչեալ առ ունկն, ճգնէր վատնել ըզսիրոյն բոց,
Այլ պատանեակն դրդուեալ զգլուխն և եթ,
Վանեաց զչարն և լուրջ դիմօք ծունր եղ:

5   Եողաց սուսերն՝ երիցս եհար ըզծոծրակ,
Ի կիսահասա պարանոցէն սուրբ ծպակ.
Ծայտէր ի սփիւռ, այլ նա ընդ մէն մի հարուած,
Մնչէր հեղիկ, «Մէրդ ի՞մ՝ Փրկիչդ ի՞մ Աստուած»:

10   Պակեալ դահիճն և մոլեգնեալ յարենէ՝
Իբր ոչխարի գսուրն ի կոկորդն զնէ,
Աչք սրատանուոյն խփմամբ գհրեշտակս ողջունեն
Որ զհագին առեալ Փրկչին նուիրեն:

15   Վապեալ վեմ՝ մեծ զմարմինն ի ծով ընկեցին,
Ամպրոպայոյզ ջուրք իբր ի ցաւս երկնեցին,
Ի թաթառաց խռովեալ անդունդն պխասատ,
Զանգլուխ աւանդն բերեալ մատոյց յեզերս աստ:

20   Որ գայ շիրմիս նահատակիս այցելու
Առցէ խրախոյս և յիշեսցէ ակնածու
Եթէ ի շնորհս սորա զմեզ Տէր փրկեաց,
Յօրէ անտի՛ յարենէ և լկանաց:

Այս տապանագիրը ընդօրինակուած է Գնալի կղզրում (Եէտի-Գուլէ): Աւետիս Պէրպէրեանի «Պատմութիւն Հայոց» գրքում (էջ 516) նահատակութեան ամսաթիւը համարուած է օգոստոս 17: Յակոբն տապանագրի սոյն ընդօրինակութեան մէջ նահատակութեան ամսաթիւն է օգոստոս 10: Եթէ տապանագրի ընդօրինակութիւնը ընագրին համապատասխան է՝ ակնշուշտ նահատակութեան հիշտ ամսաթիւը պէտք է համարել օգոստոս 10, 1843:

ՑԱՆԿ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

ծ.—ծանօրութեանց մէջ, օ.—օղկելութեանց մէջ.

Աբել 153. Աբէլ 153ծ. 184, 316, 582. Հարել 153 ծ. Հարէլ 153ծ. 398. Յարէլ 398ծ.
 Աբուբար (Յովսէփ Գուլեցի) 68. Բուպար 47. Բուբար 52, 54, 68.
 Աբրահամ Կահայեան 76, 153, 156, 248տ. 316. Աբրայհամ 153ծ.
 Աբրահամ քահանայ նահատակ 422.
 Աբրիամ Տրապիզոնցի հայ աւագակապետ 713տ.
 Ա. Ազնաթիա 204տ.
 Ագուլիս գիւղ 423, 424, 425, 428, 429, 433տ. 433տ.
 Ադամ նախահայր 25, 92, 160ծ. 236, 261տ. 361, 538.
 Ադեն գրախա 160. Յագեն 160ծ.
 Ադախ քաղաք 552 (օժ սահմանս Ղրիմու՝ ի պահնորդ քաղաքն Բուրքաց, որ կոչիւր ամենայն լեզուաւ Ադախ օն նոյն է 552).
 Ադդին ամիրապետ 168, 175ծ. 189ծ. Եդդին 168ծ. 175ծ. 183տ., 186ծ. Եդդին 175ծ.
 Ադդին 175.

Ադդ կին նհտ. օն Պատուական.
 Ադդ Պեկ՝ հայր Փռանդուլ նահատակ 568.
 Աթանան՝ հայր Նիկողայոս Այվազ Պրուարցի նահատակ 531.
 Աթապատի իշխան Խաչենոյ՝ որդի Ջալալ իշխան նահատակ 102.
 Աթաթակ ամիրապետ 55.
 Ալանաց երկիր 354.
 Ալաշկերտ (==Վաղարշակերտ) 562.
 Ալէքսանդրապոլ 674տ.
 Ալի փաշա մեծ ղեկիր 343, 344.
 Ալիբա օն Ալիբաստան.
 Ալիբասան 3, 13, 13ծ. 15. Ալիլալան, Ալիալան, Ալիհասան, Ալիասան, Արփասլան Յա. Ալիպատան 13ծ. 15ծ. Ալբասան 13ծ. Առլիբասան 15ծ. Ջամիեմ 9. էջ 178, Ալիբաս.
 Ալիս գետ 15. Յալիս 15ծ.
 Ալիւր գիւղ 467, 468.
 Ալլահվերտի պողալ 450.
 Ա. Աղիոս 431տ.
 Ալվանդ փաթշահ 339.

Աշխատանքի օճա Ալիբասան.
Ախալցխէ 220. Ախալցխա 674տ.
Ախբակ օճա Աղբակ.
Ախթամար օճա Աղթամար.
Ախշարու օճա Աղշարու.
Ահարոն 154.
Ահմէտ սուլտան (Բ) 537.
Ահմէտ փաշա օճա Կէտիկ Ահմէտ
փաշա.
Աղա-Մահմէդ-խան 618.
Աղբակ գաւառ 478. Ախբակ
478ժ.
Աղէքսանդր՝ հայր Յարութիւն
Կարնեցի նահատակի 626.
Աղթամար 173, 176, 177, 178,
180, 181տ, 183տ, 189.
Ախթամար 173ժ, 176ժ,
181տ, 189ժ. Աղթամար
181ժ, 189ժ. Աղթամ 181ժ.
Աղուանք 24, 31, 43, 319տ, 607.
Աղշարու շէնք 139, 148տ. Ախ-
շարու 139ժ. Աշխարու
139ժ. Աշխարհու 139ժ.
Աղբերման (Ակկերման) 341.
Աճմատան 497.
Ամաղեկ 64.
Ամառան կամ Մատրան եկեղեցի
Սպահանի Երևան թաղում
549.
Ամասիա 342. Ամասիա 342ժ.
Ամենափրկիչ եկեղեցի Նոր-Ջու-
ղայի Երևան թաղում 548.
Ամէնաւազ նահատակ 129, 131,
132տ.
Ամիրազդին (օճա Ազդին) 189.
Ամիրեզդին 189ժ.
Ամիդ քաղաք 352տ., 420տ. Ամիթ
350. Յամիթ 350ժ, 360,
368, 416, 420տ, 449, 453,
455.

Ամիրմահմուտ Եշխան 130.
Ամիրհասան գատաւոր 130.
Ամիրշարաֆ 158. Ամիրշարաւ
158ժ. Ամիրշաւ 158ժ. Ա-
միրշարաֆ 158ժ.
Աբ. Ամիրզէ 586.
Ամիրզոյ վանք 724.
Ամուկ երկիր 184, 467. Ամուկ
գղեթակ 48. Քարն Ամուկ 231.
Այսքն քաղաք 627.
Այրարատ գաւառ 51. Այրա-
րատ նահանգ 61. Արարատ
488, 496. Այրարատեան
երկիր 400. Արարատեան
գաւառ 491. Այրարատեան
գաւառ 105.
Անանիա կաթողիկոս 92, 93տ.
Անանիա 84.
Անանիա առաքեալ 448.
Անգլիա 676.
Անգլիացի 204տ, 677. Անգլիացի
539, 540, 541, 542, 544.
Ընկուղք 204տ.
Անգամալոյժ 465տ.
Անդափ 566.
Անդրէաս քահանայ նահատակ
423, 424, 426, 427, 429,
431տ, 432տ, 433տ, 466տ.
Անգրէաս վարդապետ 94.
Անդրի Իսրայելեան 691.
Անի քաղաք 184տ. Անի թուրքա-
քանակ գիւղ 184տ, 185տ.
Անճղնապատ ուխտ 282.
Անճրե Յղնեցի 427.
Աննա՝ մայր Կիւրղի հայրապետի
258.
Աննա՝ դուստր Նիկողայոս Քրու-
ոսցի նահատակի 532.
Ս. Աննայի վանք Կաֆայ քաղա-
քում օճա Յովակիմայ և Ան-

նայել վանք.
Յ. Անոյշ 465տ.
Անտոն նահատակ Թիփլիսեցի
608.
Անտոն՝ մեծ եղբայր Բաղտասար
Թոթաթցի նահատակի 490.
Անիլիլոս եպիսկոպոս 527տ.
Աշխարհու կամ Աշխարհու ռես Աղ-
շարու.
Ապըրկեր 515.
Ապիօն 708.
Ապրօեան ընտանիք 627.
Առակ գիւղ 482.
Առան աշխարհ 25, 31.
Առաջածոր գիւղ 694.
Առաքել քահանայ նահատակ
94, 95տ.
Առաքել վարդապետ Բաղիշեցի
243, 260, 260ժ, 261տ.
Առաքել՝ Գրիգոր Խլաթեցու ա-
շակերտը 274տ.
Առաքել 349.
Առաքել վարդապետ Դաւրիժե-
ցի (?) 503, 720տ.
Առեստ գիւղ 48.
Ասադը՝ հայր Լոյս Գրիգոր նա-
հատակի 549. Ասադը 549ժ.
Ասիա 383.
Ասլան 549ժ.
Ասլան Սուլտան ռես Խլիճ Ասլան
Սուլտան.
Ասլանշահ Թագաւոր եղեմաց-
ւոց և պարսից 31.
Ասկարեան բերդ 689.
Ասպահան քաղաք 434, 436, 521.
Ապահան 539.
Ասպինակ գիւղ 231.
Ատորեստան 213, 223.
Ատորիք 116, 415, 463.
Աստապատ գիւղ 424.

Աք. Աստուածածին եկեղեցի
Տրապիզոնում 698.
Աք. Աստուածածին եկեղեցի՝
Տաւրիկեան նահանգի Ղա-
րասուքազար քաղաքում
568.
Աք. Աստուածածին եկեղեցի
Կարնում 643.
Աստուածածինի ուխտն, որ այժմ
Աւելտու կոչի 715.
Աստուածածինի ուխտն ի Սու-
խարա 265, 279.
Աստուածատուր Խթայեցի նա-
հատակ 353, 354, 355, 357,
358տ. Աստուածատուր
Խլաթեցի 358տ.
Աստուածատուր Կաֆացի նա-
հատակ 329, 331. Բուզտան
330.
Աստուածատուր՝ հայր Գարոն
Լոյս նահատակի 386, 401.
Ատրպատական 353.
Արագած 51, 52.
Արախուս գիւղ 445.
Արածանի գետ 566.
Արակլիացիք 122.
Արամ 274, 275. Արամեան ազգ.
625.
Արամիշ՝ խորտակող բազիլին Ի-
սահակ Թաւրիժեցի նահա-
տակին 220.
Արայի լեռն 523.
Արապիստան 658.
Արապնի 257.
Արբայ գիւղ ռես Արփայ.
Արդալոն կատակող 465տ.
Արփայ գիւղ 434. Արբայ 488.
Արեւ՝ անդրանիկ որդի Դաւիթ
Սեբաստացի ուրացողի 22տ.
Արևորդիք 368տ.

Արզման Իսրայէլեան 691.
Արզրում ռա Կարին.
Արիտաակէս նահատակ՝ եղբայր
Քովմա Մեծոփեցի վարդապետի 231.
Արխանաշէն գիւղ 25.
Արծաթահանք 694.
Արծկէ քաղաք 184, 280, 231, 264, 266, 268, 279, 280, 281.
Արծնի գիւղ 442, 443.
Արզուն հարկահան 101, 102տ.
Արզուն խան բռնակալ ազդին նետողաց 117.
Արճէշ քաղաք 184, 195տ, 219. յերկրէն Արճիշոյ 168. երկերն Արճիշու 231, 715. Արճէշ գաւառին 680. յերկերն Արճիշոյ 714.
Աբութին՝ իսկական տնուն աշուղ Սայեաթ-Նովա նահատակի 609, 610. Յարուսթին 609.
Արտաշատ քաղաք 58.
Արտիման եպիսկոպոս 261տ.
Արցախ 23, 607.
Արիա գիւղ 701.
Աւագ Սալամաստեցի նահատակ 152, 157, 162, 163, 164, 165տ, Աւաք 157Ժ, 164Ժ.
Աւգալ խան 439.
Աւելսու ուխտն ռա Աստուածածնի ուխտն.
Աւետիս Ոստանցի նահատակ 478, 479, 480, 481, 482, 483տ.
Աւետիս քահանայ 724.
Աւետիք կրօնաւոր նահատակ 346, 347, 348, 349.

Բարելոն 223. Բարելոյն, Բարելոն 223Ժ.
Բարեբք 333, 335, 338տ, 703, 708. Բարեբք 333Ժ, 335Ժ.
Բարչասան գիւղ 478.
Բագրևանգ դաւառ 569.
Բաղնից դաշտ 48.
Բալախէն 98.
Բալլքլաւայ քաղաք 685.
Բալու քաղաք 104.
Բակում՝ մայր Եազուլ Գարսից փատշահի 318, 324. Բահում 318Ժ.
Բահրամ փաշա՝ բաղնի Կարին քաղաքի 632, 638, 641, 649. 662.
Բաղդադ 213Ժ. Բաղդատ 213. Բաղտատ 146, 213Ժ. Գաղտատ 218Ժ, 219.
Բաղգաստց մեղրապօլիտ Հատան Զալալեան 607.
Բաղէշ քաղաք 158, 234, 242Ժ, 243տ, 250, 263, 272, 281, 282, 283, 300, 303տ, 304տ, 440, 441, 702, 718. Է մայրաքաղաքն Բաղէշ 437. Բաղէշ, Գաղէշ 158Ժ. Բաղիշոյ վանքն 715.
Բաղտասար Քոխաթցի նահատակ 490, 491, 494, 500տ, 501Ժ. Բաղտասար 494, 495, 496, 497, 498, 499.
Բառեան գաւառ 445.
Բասիլիոս Մեծն 75.
Բարակ 64.
Բարեձոր վանք 244, 251. Բարեձոր 251.
Բարթոլ լեւոն 151. Բակալթու 151.
Բարդաժ գրիշ 515, 516տ.

Բարձայ երկիր 478.
Բարունակի կամ Պուտայի Ամթե-
ցի նահատակ 360, 361.
Բարդար աղայ 478, 479.
Բզեշխաշեն 437, 441տ.
Բելիար 125, 157, 200, 217, 356.
Բելիար 200ժ.
Ս. Բենետիքոս 482տ.
Բերկրի քաղաք 166.
Բղնունեաց գաւառ 59, 266,
279, 284, 292.
Բիւնարոս 42տ.
Բիւղանդիա ընս Կոստանդինու-
պոլիս.
Բուխտան 378. Պուխտան 378ժ.
Բուղտան ընս Աստուածատուր
Կաֆացի նահատակ.
Բուպագք, Բուպարք ընս Աքու-
քաքք.
Բուրհան Ղաղի ընս Բուրհանա-
զին.
Բուրհանադին 137, 148տ. Բուր-
հանատին, Բուրխանազին,
Բուրխանդին, Բուրխանա-
զին, Բարխանադին, Պուր-
հանատին, Պուրհանատին,
Բուրղանդին 137ժ. Բուրհան
Ղաղի 146տ. Պուրհանատին
146տ, 148տ.
Բուրվառ գաւառ 435.
Բջնի 50, 136.
Բրուտ գիւղ 552, 558տ, 559տ.
Բորոտ 558տ. Բուհրուտ
559տ.
Բորաղան 98.
Գարրիէլ հրեշտակապետ 140,
487.
Գարրիէլ Ղալաթիացի նահատակ
484, 487.

Գալուստ երէց նահատակ 445,
446, 447, 448.
Գամազիէլ առաքեալի վանք 247.
Գամիքք 75, 88.
Գայիանէ կոյս 258. Գայիանեանք
494. Գայիանանք 500.
Գանձակ քաղաք 25, 31, 43, 71,
96.
Գանձատար վանք 102, 694.
Գառնի գիւղաքաղաք 60, 67, 70.
Գասպար Կարնեցի (Գոնիկցի)
նահատակ 631, 638, 639,
644տ, 645տ, 647, 659, 670.
Գասպար կռուան 516տ, 518,
519.
Գաւրա գէրէ 708.
Գարա-սու (Սև ջուր) աղբիւր
701.
Գաւհար, Գաւհարակն ընս Գո-
հար.
Գեդէոն 64.
Գենուացիք 685. Զինիւէզք 686.
Գերեթին վանք 99.
Ս. Գէորգ 194, 197տ, 272, 693.
Գէորք 194ժ.
Ս. Գէորգեայ եկեղեցի Բաղէշ
քաղաքում 718.
Գէորգ օսփրիշ 627.
Գէորգէ Թագաւոր վրաց 31, 46.
Գէորգէոս քահանայ 84, 85.
Գնալի կղզի 736տ.
Գնունեաց գաւառ (Ամուկ) 467.
Գոլաշտեան 688.
Գոհար կամ Բամար Մոկացի նա-
հատակ ընս Բամար.
Գոհարինէ Սեքաստացի նահա-
տակ 9, 11տ, 12, 16, 17, 18,
19, 21, 22. Գաւհարինէ 9ժ,
12ժ, 16ժ, 17ժ, 18ժ, 19ժ.
Գոհարինէ 9ժ, 12ժ, 16ժ,

17ժ, 18ժ, 19ժ. Գորարինէ
9ժ. Գուհարինէ 16ժ. Գաւ-
վարինէ, Գոհարինէս, Գաւ-
հարինէնս, Գաւհարինոս,
Գոհարինոս, Գոհարինոս 18ժ.
Գաւարինէ, Գոհարինոս 19ժ.
Գոհարինեանք 13, 21, 22.
Գոհարինեանք, Գաւհարին-
եանք 13ժ, 21ժ. Գուհարի-
նեանք 18ժ, 21ժ. Գոհա-
րեանքն 13ժ.
Գողթն գաւառ 521, 552, 558,
559տ.
Գողիաթ 125.
Գոմաց վանք սբ. Աստուածածինի
եւ սբ. Գէորգեայ զօրավա-
րի 272.
Գուռնաւայ քաղաքազիւղ 212.
Գուռնաւայ 211ժ.
Գորդիոս 75.
Գուռնո (?) 405.
Գուրջիստան 609ժ.
Գրիգոր Արփայեցի նահատակ
434, 435, 436.
Գրիգոր Արփայեցի նահատակ
701.
Գրիգոր վարդապետ Բալուեցի
նահատակ 104, 111, 112,
113, 116, 117տ, 118տ.
Գրիգորիոս 111ժ, 112ժ,
113, 114, 115.
Գրիգոր Լուսաւորիչ 58, 63, 104,
105, 127, 236, 242, 276,
341, 374, 386, 387, 391,
401, 402, 411. Լուսաւո-
րիչ 218, 415, 431տ, 525,
527տ, 725.
Գրիգոր Նաղիանդացի 728.
Գրիգոր վարդապետ Խլաթեցի
նահատակ (Մերենց) 183տ,

183տ, 264, 272տ, 273տ,
274, 275, 279, 280, 281,
282. Գրիգորիոս 264, 269,
271, 272, 276.
Գրիգոր Կարնեցի նահատակ 520.
Գրիգոր Կելրորցի նահատակ 95.
Գրիգոր Հաղբակեան Խաչենեցի
նահատակ 96, 97.
Գրիգոր նահատակ 699.
Գրիգոր Նարեկացի 282.
Գրիգոր արքեպիսկոպոս Սեբաս-
տիայ 8.
Գրիգոր Յաթեւացի 218, 265,
487տ. Մեծն Յաթեւացի 281.
Գրիգոր Յաթեւացի մանուկ նա-
հատակ 503, 520.
Գրիգոր վարդապետ՝ Զաքարիա
կաթուղիկոս նահատակի
գանձի հեղինակը 177, 182տ.
Գրիգոր քահանայ՝ հայր Դաւիթ
Խարբերդցի նահատակի 306,
308.
Գրիգոր վարդապետ Կաֆացի՝
Աստուածատուր Կաֆացու
տաղի հեղինակը 329, 331.
Գրիգորիս եպիսկոպոս Կարնեցի
նահատակ 121, 123, 125,
126, 127տ.
Գրիգոր մեծ ըսքունապետն (?)
357.
Գրիգոր Աղթամարցի 358տ,
516տ. Գրիգորիս 357,
516տ, 517տ.
Գրիգորիս կաթուղիկոս (Գ)՝ եզ-
բայր Ներսէս Կլայեցի կա-
թուղիկոսի 31, 68. Գրիգոր
Մեծն 276.

Դալայ ծառայ 380.
Դահրան գիւղ 691.
Դամասկոս 209. Դըմբշխ 108.
Դմշխ 108ժ.
Դամուր Յաշասի 122. Երկաթա-
քար 122, 123.
Դանիէլ մարգարէ 49, 154.
Դանիէլ բէկ Խաչենցի նահա-
տակ 607.
Դաշուշէն գիւղ 690.
Դասիրոս 530տ.
Դաստակ ուխտն սէս Յիպնայ
վանք.
Դատի-Քէկանց կիսաւեր վանք
Ինջա գետի աջ կողմում 695.
Դատուան գիւղ 234.
Դարանաղի գաւառ 75, 421.
Դաւիթ մարգարէ 64, 125, 154,
160, 162, 356, 556, 598.
Դաւիթ եպիսկոպոս՝ Յովհաննէս
քահանայ Զմշկածագցու
վկայաբանութեան հեղի-
նակը 207.
Դաւիթ եպիսկոպոս առաջնորդ
Հաղբատայ 618.
Դաւիթ քահանայ՝ Յովսէփ Դու-
նցցու ներքողեանի հեղի-
նակը 61, 66տ.
Դաւիթ երէց Բալուեցի՝ Գրիգոր
Բալուեցու վկայաբանու-
թեան հեղինակը 104, 106,
117տ.
Դաւիթ արեղայ նահատակ 340,
342.
Դաւիթ Խարբերդցի նահատակ
306, 307, 308, 352տ.
Դաւիթ Սեբաստացի նահատակ
504—508, 511, 512, 515,
516, 518, 519.
Դաւիթ՝ հայր սրբոց Գոհարին-

եանց 12, 22տ.
Դաւիթ (?) 518.
Դաւուդ՝ Բաղտասար նահատա-
կին տուած անունը թըլ-
փատուելուց յետոյ 490.
Դաւրէժ 720տ.
Դեկոս թագաւոր 121.
Դերջան գաւառ 129, 132.
Դըմբշխ սէս Դամասկոս.
Դժուարադէմ 442.
Դիոկղետիանոս 121.
Դոկիա սէս Եւդոկիա քաղաք.
Դուին քաղաք 47, 53, 54, 55, 65տ,
67, 69. Խոտորովակերտ 47.
Դվնիկ գիւղ 631, 638. Դըննիկ
647.
Դրախտիկ գիւղ 339.
Դրամահատ 545.

Եաղինք 681.
Եաղուպ փատշահ 313, 320, 323,
326, 327. Աղուպ 323ժ, 327ժ.
Եաղուբիք 463.
Եգերացիք 703.
Եգիպտացիք 122.
Եդեսացիք 75.
Եդեսիա 369, 415, 420տ. Ոււհա
369. Ուրհա 422.
Եզր (?) 485.
Եզդին սէս Ազդին.
Եզդիշեր մեծ Պարոն 479.
Եզեկիա 64.
Եղնկայ 15. Երզընկայ 15ժ, 680.
Եէտի-Գուլէ 736տ.
Ելտիուզ ամիրապետ 31, 46.
Եկեղեաց գաւառ 15, 75.
Եղավարդ գիւղ 523, 524.
Եղեգաձոր 434. Եղեգեաց 700.
Եղեմացիք 24, 31.

Եղիազար 155. Եղիազարոս, Եղիայզար 155Ժ.
 Եղիշէ առաքելաւ 272տ, 308տ, 352տ.
 Եղիսաբեթ և Խառաքատայ նհտկ. 166, 168, 169տ. Եղիսայբեթ, Եղիտայեթ, Եղիսաբեթ, Եղիսաբեթ 168Ժ.
 Եմենտացիք 75.
 Ենովս 153, 261տ. Ելիովս 158Ժ. Ենովք 153.
 Եպիմարոս վկայ 337տ.
 Եսայի մարգարէ 24, 154Ժ, 414. Եսայեան 154. Յեսայոս, Եսայեան 154Ժ.
 Երասխ դետ 58, 151, 615Ժ. Արաղիանո 613.
 Երեմիան 154. Երեմիայ, Երեմիա, Երեմիաս, Էրեմիաս 154Ժ.
 Երևան քաղաք 445, 448, 491, 496, 497, 521, 522. Երևան բերդն 424.
 Երևան թաղ Ջուղայում 539, 548, 549.
 Երզրնկայ սէս Եղնկայ.
 Երկաթաքար սէս Դամուր Յաշասի.
 Երմինդոս 828տ.
 Ս. Երմոս 228տ.
 Երուսաղէմ 56, 68, 162, 244, 251, 268, 318, 319. Սաղիմ 665, 671, 672, 673, 723.
 Եւա 236.
 Եւզոկիա քաղաք 490, 494, Դուկիա 570. Բօխաթ 490. Բուխաթ 494, 497. Բխաթ 569.
 Եւստաթէոս 22տ.
 Վերոպա շաքաթաթերթ 727.
 Եւրոպացիք 676, 677.

Եփրեմ 26.
 Եօվանէ Պէնտէլենց 616.
 Զալ 521.
 Զաղփոս 708.
 Զամէնտիկին՝ մայր Ամէնտաղ նահատակի 129Ժ.
 Զաքար օլլի թուրքացած 712.
 Զաքարիաս 154. Զաքարիայ 154Ժ, 243. Զաքարիա 154Ժ.
 Զաքարիա Աղթամարայ կաթուղիկոս նահատակ 170, 172, 173, 176, 177, 178, 181տ, 182տ, 183տ.
 Զաքարիա աղգասէր վարդապետ պատրիարք Մեծի Պաշտպ 724.
 Զաքարիա վարդապետ 496.
 Զաքարիէ տանտաւէր նահատակ 229.
 Զաքին նահատակ 695.
 Զենոն չարագործ 230.
 Զերաշատ դիւղ 231.
 Զմիւռնիա 627. Զմիւռն 490, 494, 621, 626. Զմիւռն 383. Եղմիր 621.
 Ս. Զոսիմոս 243տ, 272տ.
 Զուրիկենց տուն 631, 632, 647.
 Զուատ մանուկ նահատակ 120.
 Էդդին սէս Եդդին.
 Էիք հաջի 473.
 Էմին խօճայ 344.
 Էջմիածին 181տ, 312տ, 340, 345տ, 385տ, 424, 453, 464, 471, 476, 494, 495, 496, 537, 723. Էջմիածին հրաշափառ եկեղեցի 122.
 Երզրում սէս Կարին.
 Երէկէ Բ. 612.

Ընդեղի մատուռ Վայոց ձորում
119տ.

Ընկելու զք յնս անգլիացիք.

Քաղաքուկ՝ եղբայր Աւետիս
Ոստանցի նահատակի 482.

Քարբոր լեռան 160.

Քաղուղար 98.

Քաղէոս երէց նահատակ 371.

Քաղէոս առաքելոյ վանք 325.

Քաթարք 101, 221, 346, 444,
557, 680 ևն. Տաթար 99.

Քաթարայ՝ գլխաւոր ոմնի
Նետողաց ազգէն. 115.
Քաթխարա 151Ժ.

Քաթուլ 819տ.

Քակալթու լեռան ձև Բար-
թող Լ.

Քանթաղալէ Բողաղի՝ շուկայ
Պրուսայում 531.

Քամամ կամ Կատարեալ կոյս
Շաղկերացի նհակ. 521,
522, 523. Կատարեալ կոյս
524տ.

Քամար Մոկացի նհակ. 169տ, 186,
188, 190, 191, 192, 194,
196տ, 197տ.

Քամուր ձև Լանկիթամուր.

Քարթառ գետ 688տ.

Քարէզ 208, 210, 211, 212, 217,
313, 322, 323. Քարէզ 117,
208Ժ, 211Ժ, 212Ժ. Քարէզ Ժ
208Ժ, 212Ժ. Քարվէզ 208Ժ.
Շահաստան 208.

Քեղենիս վանք 68.

Քէն գետ 557 (Տօն).

Քէոզոսիա 465տ.

Քէոզոսիա Տիւրացի 132տ.

Քէոզորոս Անբաստացի նահա-

տակ 3, 4Ժ, 9Ժ, 10տ, 11տ,
22տ. Քէոզորոս 3Ժ, 4Ժ. Քէոզոր
10տ. Քասաս 4, 9. Քօրոս 4Ժ,
9Ժ, 11տ. Դէոզորոս 4Ժ.

Քօտոս դատաւոր ուրացող 8, 9.

Քօտաս 8Ժ, 9Ժ.

Քէոզորոս Կեսարացի նահատակ
73, 75, 77, 82, 85, 88, 91,
93տ. Քորոս 93տ.

Քէոզորոս զօրական 330.

Քէտուպուլիս ձև Կարէն.

Քիմեր՝ հայր Ամէնաւազ նահա-
տակի 129.

Քիֆլիզ 609, 611, 612, 616, 617,
618, 619. Տիփսիս 414.

Քոխաթ ձև Նեղոկիս.

Քովմա վարդապետ Մեծոփեցի
(ձև նաեւ Քումայ) 719տ.

Քովմա նահատակ 263.

Քովմա առաքեալ 218. Քումայ
353.

Քորոս Բ իշխան Հայոց 31.

Քորոս արեղայ նահատակ 139,
147տ, 148տ. Քէոզորոս 142.
Քօրոս 139Ժ.

Քորոս (Եղեսացի) նահատակ 369.

Քորոս Հռոմկլայեցի նահատակ
332.

Ս. Քորոսի եկեղեցի Ամիդ քաղա-
քում 352տ.

Քորոսլի գիւղ 703, 705, 706,
707, 708, 709.

Քուխման մանուկ Տիգրանա-
կերացի նահատակ 605, 606.

Քումայ ըաբունապետ Մեծո-
փեցի 714.

Քումաս եպիսկոպոս Ընկուզաց
204տ.

Քումայ հռետոր 272.

Քումայ՝ Պարոն Լոյս նահատակի

*

ասացի Տեղինակը 409, 411,
 412ա.
 Բուժայ՝ Բամար Մեփայու հայրը
 188.
 Բուրբաթ գաշտ 47.
 Բուրգուրան գիւղ 415, 420ա.
 Բուրք 3, 416, 408, 409, 536,
 552, 557 ևն.
 Բուրքաստան 213ժ.
 Բուրքման 145, 185ա, 189.
 Բոփրաք Բալէ 565.
 Բոգոլ՝ եղբայր Վառվառէ նա-
 հատակուհու 647.
 Իբրահիմ Սուլթան 453. Իպրա-
 հիմ 494.
 Իբրահիմ իսն 607.
 Իզմիր սէս Զմիւռնիս.
 Իչարիսն 368ա.
 Իլով քաղաք 341.
 Իննակնեան աեզի 296.
 Ինջու դէտ 695.
 Իշխանի վանք 50.
 Իպրահիմ փաշա 638, 658.
 Իպրահիմ սէս Իբրահիմ.
 Իսահակ 153.
 Իսահակ կամ Յովնէփ Պաքսիկ
 Բաւրթեկցի նահատակ 208,
 209ժ, 216, 217ա, 219, 725,
 725ա, 726ա. Սահակ 209ժ,
 216ժ, 217ա, 725. Իսհաղ
 209ժ. Յուսուֆ 217, 218.
 Իսիդորոս 243ա.
 Իսիքոս իշխան 132ա.
 Իսլամ 514.
 Իսկէէէ զարուսի 687.
 Իսմայել 24. Իսմայէլ 383.
 Իսմայէլացիք 104. Իսմայէլեան
 ազգն 121. Իսմայէլականք

181. Իսմայելեան ազգն
 330. Իսմայելի ազգն 355.
 Իստամբոլ սէս Աստանեղնու-
 պօլիս.
 Իսրայել 62, 63, 153ժ. Իսրայէլ
 125, 150ժ. Իսրայել 153.
 Ս. Իրայիտա 454ա.
 Իւանէ հագարապետ 96.
 Իւսկիւտար 337ա.
 Իւսուֆ սէս Յուսուֆ ամիրայ.
 Լայելան քաղաք 211ժ, 212, Լա-
 յելայն, Լայելանի 212ժ.
 Լանկիթամուր 136, 146ա, 148ա,
 151. Բամուր 221, 265.
 Լաշա Թագաւոր Վրաց 96.
 Լատին ազգն 414.
 Լեոն Բարքայ Հայոց 93.
 Լեան 549ժ.
 Լիւէայիք 490. Լիւիտայիք 626.
 Լիմն կղզի 184.
 Լոյս Գրիգոր նահատակ 539—
 545, 547, 548, 549, 550ա.
 Ս. Լուսատու 589.
 Լուսաւորիչ սն Չրիգոր Լու-
 սաւորիչ.
 Լոման փաշա Ասրոցի 722.
 Լօռիքան բերդ 478.
 Խաղ Եպիսկոպոս 549.
 Խաղաիկն 102.
 Խաթրոյ վանք 686ա.
 Խալաթիա մայրաքաղաք 484.
 Խալիլ նահատակ 361, 720ա.
 Խալիլ գաւառապետ 300.
 Խալիլ փաշա Տրպատ օզլի 581.
 Խաղտեաց գաւառ. 333. Խախ-
 տեաց 333ժ.

Խաճախայ վիճակն 586.
 Խանութ վկայուհի 562—567.
 Խաչատուր Տիգրանակերպի
 նահատակ 455—464, 465տ,
 466տ, 720տ, 731տ.
 Խաչատուր Կոթրեցի նահատակ
 350, 351, 352տ.
 Խաչատրեան Աստուածաբան
 312տ, 441տ.
 Խաչատուր Եգիպտոսեան Շա-
 մախեցի 725.
 Խաչեն գաւառ 31, 101, 607.
 Խաչի ձոր Անի քաղաքի մօտ 135տ.
 Խաչիկ՝ հայր Պատուահայն կամ
 Ազիզ նահուապետ 488.
 Խաչազն՝ տեղի մի բարձրաւան-
 դակ, յարեմտից կողմանե
 հանդէպ գեւղաքաղաքին՝
 Գառնու 60.
 Խառնաբառ գիւղ 166, 168.
 Խառնաբատ, Խառնապատ,
 Խառնաբառ 166ժ.
 Խարաբաթ փողոց Բերկի ջա-
 ղաքում 166. Խարապաթ,
 Խառնաբաթ, Խարապտ
 166ժ.
 Խարբերք 104, 107, 108, 118,
 306, 308տ, 702. Խարբերթ
 108ժ, 117տ.
 Խարպանդ աղա 108.
 Խաւչախ՝ որդի Վասակ պատ-
 րոնիկ նահատակի 688.
 Խըաղըշայ (Խորշայ, Խըտըշայ)
 մանուկն նահատակ 376,
 377, 378, 379, 381, 382.
 Խիզան քաղաք 247, 250, 252,
 259, 261տ. Հիզան 247ժ,
 250ժ, 259ժ (եւ Հիզան).
 Խիբշահր կամ Շնորհաւոր քաղ.
 77.

Խլաթ քաղաք 279, 284, 292.
 Ղլաթ 467.
 Խճ հօնք 94տ, 96տ.
 Խայ քաղաք 414.
 Խոյզան՝ որդի Վասակ պատրո-
 նիկ նահատակի 688.
 Խոյեան Վահան քահանայ 795տ.
 Խոնթըար թէ Մաւրաա Գ սուլ-
 թան.
 Խոջուլուի գետ 692.
 Խոռոմըն թէ Հաբիստան նահ.
 Սիլիվրեցի.
 Խոտարս լակերտ թէ Դուին.
 Խոտարով Դանձակեցի նահատակ
 25, 26, 27, 29, 32, 33, 39տ.
 Խոտարով 23, 38ժ, 40տ, 43,
 45, 66տ.
 Խոտարով Սուլթան՝ թէ իջեան
 435.
 Խոտարով փաշա 479, 480, 481,
 482.
 Խորասան 221, 358.
 Խորենացի (Մովսէս) 40տ.
 Խորձայ երկիրն 258 Խորձայ երկ.
 258ժ.
 Խորու՝ տեղի Դուին քաղաքի
 մօտ 55.
 Խութ քաղաք 353. Աշխարհըն
 Խըթայու 354. Խթայու 354ժ.
 Խուլն 98.
 Խուչախ 96.
 Խուռամշա կամ Խուռամշայ՝
 վերակացու տան Ամիրապ-
 դին ամիրային 192ժ.
 Խուռանաւիլ գիւղ 484.
 Խարին սուրբ 287, 295.
 Խըթ թէ Ղըթ.
 Խցածորի եկեղեցի 428.
 Խոչամատիք 109, 110. Խոչամա-
 տիք 109ժ, 110ժ.

Ծամիդէս 11տ, 12, 17, 22տ. Ծամիդէս 12ժ, 17ժ. Ծամիդէս 12ժ. Ծամիդէս 17ժ.

Ծեր՝ հայր Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 273տ, 275, 279, 281.

Ծեր նահատակ 692.

Ծերենց՝ մականուն Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 272տ, 273տ, 274.

Ծմակահող գիւղ 694.

Շուիք գաւառ 75.

Կազեր՝ եղբայր Սարդիս նահատակի 135.

Կալաֆկայ 708, 709.

Կամախ 15.

Կամուրջ կամ Քեօփրիւ գիւղ 502.

Կայեն 184, 577, 594ժ. Կայէն 594.

Կանայ գիւղ Կարնոյ գաւառում 520.

Կանայ դուռն 493.

Կանաճամբայ թաղ Կարին քաղաքում 576.

Կաչարաթ քաղաք 687.

Կապադովկացւոց աշխարհ 75, 123.

Կառնբերդակ գիւղ 129.

Կատարեալ կոյս ձն թամամ կոյս Շաղկերտցի.

Կատարինէ կոյս 207տ.

Ս. Կարապետ 84, 571.

Ս. Կարապետ եկեղեցի Կարին քաղաքում 124. Ս. Կարապետի և Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարն 127.

Ս. Կարապետի վանքն 299. Աթոռ սրբոյն Յովհաննու. Կարապետին 299. Ս. Կարապետ ուխտ 503.

Կարապետ նահատակ (նահատակուած վան քաղաքում) 198, 200, 203, 204տ. Կարապետ 200ժ.

Ցէր Կարապետ քահանայ Թորոսլիցի նահատակ 702, 703, 705, 706, 707, 708, 709.

Կարապետ փակակալ նահատակ 359.

Կարապետ գրիչ 132, 133տ.

Կարապետ՝ եղբայր Յարութիւն Կարնեցի նահատակի 621.

Կարապետ՝ որդի Յակոբայ իշխանի Մամիկոնեան 644.

Կարապետ 272.

Կարբի գիւղ 522.

Կարին քաղաք 72, 75, 123, 127տ, 312տ, 419տ, 421, 424, 441տ, 496, 502, 620, 625, 626, 632, 638, 668, 678տ, 674տ, 702, 703. Թէոդուպօլիտ 75, 416, 494 Թէոդոյ Պօլսոյ 127. Արզրում 127տ, 491, 496. Արզրում 620. Էրզրում 576. Կարին գաւառ 520. Երկիրն Կարնոյ 631. Կարնոյ դաշտ 647.

Կարմիր Սարուկ տեղի 206

Կարս 416 Ղարս 414, 528, 724տ. Ղարսայ երկիր 722.

Կաֆայ քաղաք 182տ, 330, 341, 386, 392, 401, 406, 408, 410, 411. Կաֆա 308տ, 395տ, 400, 685. Քաֆայ 409.

Կեդար 64.

Կեզլով քաղաք 387ժ, 388ժ, 402. Կէզլով 387. Կէզլով 388. Կէզլավ 388ժ. Կիզլով 402ժ.

Կելրոր քաղաք 94, 95.
Կեսարացիք 75, 89.
Կեսարիա քաղաք 75, 78, 79,
93տ, 122, 337տ.
Կէտիկ Ահմետ Ղաբխան փաշայ
685, 686, 687.
Կերչ 685.
Կիլիկիա 112. Կիլիկիայ 122Ժ.
Կիչան գիւղ 694.
Կիրակոս նահատակ 104, 111,
114, 115, 116.
Կիրակոս միակեաց նահատակ
119.
Կիրակոս վարդապետ նահատակ
134, 135տ.
Ս. Կիրակոսի եկեղեցի Յիզրա-
նակերս քաղաքում 360,
368տ.
Կիւլտան գիւղ 695.
Կիւրեղ հայրապետ 258.
Կիւրիկէ Թագաւոր 688.
Կլայ սէս չռոմիկայ.
Կլայեցի 120տ.
Կողբայ երկիր 350.
Կոկնայ Սերաստիոյ նահատակ
373, 374. Կոկնայ 373. Խօճա
Ոգջայ կամ Կէօկնան 375տ.
Կոստանդինուպօլիս 298, 305,
386, 392, 485. Կոստանդ-
նուպօլիս 413, 464, 476,
484, 490, 520, 677, 728,
735տ. Կոստանդինուպօլիս
75. Ըստամպօլ 578, 579.
Ըստամպօլ 413. Իստամպօլ
577. Ստամպօլ 340, 579Ժ.
Ստամբօլ 453. Բիւզան-
դիա 340, 413, 414. Բիւ-
զանդիոն 75. Պօլիս Կոս-
տանդիա 341. Պօլիս 621,
687, 702. Մեծի Պօլսոյ

724. Բուզանդիա 724.
Կոստանեանց Կարապետ 724տ.
Կոտէից գաւառ 442. Կոտայից
նահանգ 47. Կոտէո գա-
ւառ 445.
Կուլիստան՝ մայր Գաբրիէլ Ղա-
լութիացի նահատակ 484.
Կուռնեչիոս հարիւրապետ 291տ.
Կրիտէս 484.
Հարել, Հաբէլ սէս Աբել.
Հադար 355.
Հագարացիք 537.
Հաղարաջրիպ այգի Զուղայի
հանգստարանի արևելեան
կողմում 435.
Հաթերք 688.
Հալէպ 658. Հալէբ, Հալար 609.
Հաղպ, Հալպ 108.
Հաղբակ՝ հայր Գրիգոր Խաչենցի
նահատակ 97.
Հաղբատ 50, 68. Հաղպատ 616,
617, 618. Հաղպատու Սուրբ
Նշանի վանքն 616.
Հանի փաշա՝ զապիթ Կարին քա-
ղաքի 581.
Հանի-Քէրէյ Թաթար խան 685.
Համազասպ իշխան 454տ.
Համշէնի լեռները 702. Համշէն
702, 703. Համշէնցիք 702.
Համփայի տուն Զուրիկեանց 647.
Հայաստան 146տ, 213, 247, 260.
Հայաստանեայք 247, 398,
401, 573, 728.
Հայդար, Հայտար, Խայդար, Խա-
դար, Ղալանտար, Ղէլէն-
տէր 200, 200Ժ.
Հայկ 274, 518.
Հայկունի 735տ.

Հայոց Բերդ Կաֆայում 685.
Հայրուպիտ աբեղայ նահատակ
370.
Հանգարեբդ 688.
Հաննէ Նօտար սէս Յովհաննէս.
Հապաշ քահանայք նահատակք
244, 251.
Հառիճոյ վանք 51.
Հասան Վախթանգեան իշխան
Խաչենոյ 31.
Հասան՝ հայր Վասակ պատրոնիկ
նահատակի 688.
Հասան Պռօշ՝ որդի Վասակայ 97.
Հայլաբար՝ արուարձան Քիֆլիս
քաղաքի 609տ.
Հարանց վարք 615.
Հարցհանգիստ գիւղ 696. Հարց-
հանգիստ առուակ 696.
Հաւքախազաց 688.
Հաւուցթառ վանք 60, 67, 70.
Հաւութառ 65տ.
Հեթում Բ թագաւոր Հայոց 117.
Հէշատ 211. Հեշաթ, Հեշատ,
Հայշատ 211ժ.
Հիզան քաղաք 309, 437. Երկիրն
Հիզնայ 437. Պաւառն Հիզ-
նայ 714, 715. (սէս Խիզան).
Հիմաթ Պարոն 185տ.
Հին-Հանգստարան Շուշի քաղա-
քում 607տ, 608.
Հիսար մղկիթ Զմիւռնիս քաղա-
քում 628.
Հիւսիքոս 465տ.
Հղեգեան լեռնաշղթայ 694.
Հղեգեանայ նահատակ 694.
Հնտուստան 353ժ. Հընտուստան
353.
Հոգեաց վանք 265.
Հոյլաւու զան՝ եղբայր Մանկու-
զանին 98. Հուլաւու 101.

Հոնաց աշխարհ 386.
Հոնք 96.
Հոռումք 122, 223, 224, 340, 463,
537, 557.
Հուրաստան գետ 47, 522.
Հռիփսիմէ 258, 655. Հռիփսի-
մեանք 40տ, 499, 563. Հըռի-
փսիմեանք, Հռիմփմեանք
563ժ.
Հռիփսիմէ Սիւրբիթիցի (?) նա-
հատակ 385. Հռիփսիմէ,
Հոռոփսիմա, Հոռոմփմա,
Հոռոփ, Հոռոմ 385տ. Խորո-
մըն 385.
Հոռմկլայ 68. Հոռմէական Կլայ
68. Կլայ 292.
Հրէայք 257, 310, 322, 417 ևն.
Հըրեայք 149.
Հօսէյն շահ 549, 550տ.
Ղազար վարդապետ Բաղիչու
նահատակ 263, 282.
Ղազի դատաւոր 540.
Ղազուին 101.
Ղարմուխ ազգ 354.
Ղասում իշխան 326, 327.
Ղարայեազիճէ 422.
Ղարապաղ 607.
Ղարապողտան 341.
Ղարտոռւբաղար քաղաք Տաւ-
րիկեան նահանգում 568.
Ղարս սէս Կարս.
Ղատա զան 98.
Ղաւալ երգչուհի (?) 292.
Ղեմացիք 28.
Ղևոնդ 146տ.
Ղլլար կին Նորագաւթեցի նահ.
444.
Ղըղըլպաշ 373.

Ղաքա ուխտատեղի 689.
 Ղաւքեկ՝ հայր Յակոբ նահատակի
 500.
 Ղուկաս կաթուղիկոս 723.
 Ս. Ղուկեայ 321տ.
 Ղուկիանոս 368տ.
 Ղոււմ 358.
 Ղոււմբի Աեքաստացի 493.
 Ղուշճի գիւղ 631, 632, 647, 649.
 Ղուսուֆ կոմ Ղուսուֆ օզլի
 մօլլա Մէհմէտ 703, 705,
 706, 707. (Տէս Մէհմէտ).
 Ղըրմ 346, 552, 558. Խըրմ 685.
 Ղուրմ 687.

Ճակատք դաւառ 151.
 Ճամալ նահատակ 689.
 Ճանիկ 708.
 Ճաֆար պարսիկ՝ դատաւոր Ոս-
 տան քաղաքի 183տ.
 Ճէզայիր խան Չմիւռնիա քա-
 ղաքում 627.
 Ճսիս (?) 415, 420տ.

Մաղազ գաւառ 50.
 Մալա գիւղ 710, 711, 712.
 Մալաթիա քաղաք ըն Մելտինի.
 Մալխաս՝ հայր Թամամ կոյո
 Նազկերայի նահատակի
 521, 522.
 Մալղարայու երկիր 683.
 Մակաբայեցիք 86, 154, 599.
 Մակաբայեցիք, Մակայբայե-
 ցիք 154ժ.
 Մակար եպիսկոպոս Բարխու-
 տարեան 726տ.
 Մակարովանք . 68. Մակաբու-
 վանք 51.
 Մակու 225, 226.

Մահմատ պուլտան Օսմանցուոց
 (Մէհմէմէտ Դ) 464, 471,
 476. Մահմետ 494, 504.
 Մուհամմատ 484.
 Մահմատ բէկ 439.
 Մահմատ—Ռդահ—խան իշխան
 Նախշուանու 521.
 Մահմետ այր ոմն 449, 450.
 Մահմէտ ամիրայ՝ իշխան Սե-
 բասախացի 504.
 Մահմուտ մեյլիք՝ ամիրայ 206.
 Մաղազ՝ եղբայր Վառվառէնա-
 հատակուհու 647.
 Մանազկերտ քաղաք 566.
 Մանասէ 26.
 Մանգուի քաղաք 685.
 Մանիսա քաղաք 684.
 Մանկու զան Թաթարաց 98.
 Մանսուր նահատակ 361, 720տ.
 Մանուէլ հոյսը Յաւնաց (Կեւ
 Մանուէլ) 31.
 Մանուշար խան Մօնթանմ—էզ
 —Դօվլայ 435տ.
 Մաշադ Ալի 219.
 Մաշային 256.
 Մասեաց լեառն 58.
 Մատթէոս քահանայ 644.
 Մասրավանք 68.
 Մասրան եկեղեցի ըն Ամասան-
 Մարազա քաղաք 212, 360, 720տ.
 Մարտոց ազգն՝ այս ինքն քուր-
 դեր 268, 277, 280, 282,
 283, 284, 292, 303տ, 304տ,
 483տ. Մարտոց երկիրն 333.
 Մարգարէ քահանայ միայնու որ
 94.
 Մարգարէ սորիււազ նահա-
 տակ 413, 415, 416, 417՝
 419, 420տ.
 Մարգուան քաղաք 378ժ, 382տ.

Մարգրէան 376. Մարզի-
վան 378.
Ս. Մարթայ 22տ.
Մարի քաղաք 151.
Մարիամ՝ դուստր Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մարիամ Կարնեցի նհտ. 631,
638, 640—643, 644տ,
645տ, 670, 673.
Մարիամ նահատակուհի 701.
Մարիամ՝ մայր Յովհաննէս կամ
Հաննէ Նօտարի 673.
Մարկոս Աւետարանիչ 328տ.
Մարմար՝ Սայեաթ Նովա նահա-
տակի կինը 617.
Մարտիրոս Հեղնացի նահատակ
714, 715, 716, 717, 718.
Մարտիրոս Կողբեցի նահատակ
151.
Մարտիրոս քահանայ Տիգրանա-
կերտ քաղաքում 452.
Մարտիրոս 311.
Մաքքայ 363.
Մելասիպոս վկայ 337տ.
Ս. Մելի պարսիկ վկայ 176տ, 477տ.
Մելիտոն 258. Մէլիտոն 258ժ.
Մեղիտոն 36.
Մելիքոն՝ հայր Դաւիթ Սեբաս-
տացի նահատակի 505.
Մելիքինի քաղաք 359. Մալաթիա
359. Մերզին 415, 420տ.
Մելքիսեդեկ 153. Մելքսեդեկ,
Մելքսեդեկ, Մելքսեթեկ,
Մելքսեդեկ, Մելքսեթեկ
153ժ.
Մելքիսեդե՝ որդի Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մելքիսէթ նահատակ 198, 200,
201, 203, 204տ. Մելքի-
սեթ, Մէլքիսէթ, Մելքիսե-

դեկ 200ժ, 201ժ, 203ժ,
204տ. Մելքիսէթ, Մելքի-
սեդե 200ժ, 203ժ, 204տ.
Մելքսեթ 201ժ, 203ժ,
204տ. Մելքսեդե 203ժ,
204տ. Մելքսէթ 260ժ.
Մէլքսեթ, Մելքսեթ, Մել-
քիսեթեկ 204տ. Մելքսէթ,
Մելքսեթ 201ժ.
Մելքոն քահանայ Ջինիդղի՝ հայր
Պալի Կարնեցի նահատակի
573, 603.
Մեծ Բերդի եկեղեցի Քիֆլիզում
617, 619.
Մեծ Պարոն՝ Կոկնայ նահատակի
տաղի հեղինակը 382.
Մեծոբայ ուխտոն 219. Մեծօփայ
վանը 714. Մեծօփոյ 714ժ.
Ս. Մեսրոպայ աղօթանոցն 105.
Մեսրոպայ 105տ.
Մետրոփանոս հայրապետ 494ա,
500տ.
Մերզին քաղաք օն Մելիտինի.
Մերկիւռիոս վկայ 75.
Մեռն՝ հայր Սարգիս նահատակի
135.
Մէլիք բէկ՝ հայր Դանիէլ բէկնա-
չնեցի նահատակի 607.
Մէհէմէտ Բ սուլտան 685.
Մէհթի՝ Մերաք Թաւրիզեցուն
նահատակողը 323, 324, 325,
326.
Մէհմէտ մօլլա Ղուռուֆ օլլի
703, 705, 706, 707.
Մէնգլի-Բէրէյ խան 685, 686տ.
Մըլթան 593.
Միջագետք 415,
Միջոց՝ աղի Երասիս գետի ափին՝
Արտաշատ քաղաքի հան-
դէպ 58.

Մերաք Քաւրիզեցի նահատակ
322, 323, 324, 325, 326,
328. Մերաք 323ժ.
Մերման երիտասարդ 488.
Միւսէլիմ 627, 628.
Միքայէլ՝ Գաւիթ Սեբաստայի
նահատակի տաղի հեղինա-
կը 515, 516.
Միւթար Բաղեշի (Բաղիշեցի)՝
վաճառական 353, 354.
Մըլիդար 354ժ.
Միւթար Գոշ 32, 40տ.
Միւթար Վանեցի նահատակ
472—475, 476տ, 477տ.
Միւթար վարդապետ Տէր-Մը-
կրոշեան 568տ.
Միւթար վկայատեր 66տ.
Մկտէմ՝ եղբօրորդի Գրեգոր
Հաղբակեան Խաչենեցի նա-
հատակ 97.
Մկրտիչ աբեղայ՝ լուսարար և
աւելածու սբ. Կիրակոս
եկեղեցւոյ Յամիթ քաղա-
քում 360, 368ժ.
Մկրտիչ երէց 523, 524.
Մկրտիչ Ձեռնաւոր նահատակ
231.
Մոկք 188. Մոգք 188ժ.
Մովսէս մարգարէ 154, 258.
Մովսէս կաթողիկոս Տաթևացի
433տ, 440. Մովսէս վար-
դապետ 424, 429, 430
Մովսէս՝ փոքր եղբայր նահապետ
Մալացի նահատակի 713
Մովսէս գրիչ 328.
Մուշ 503, 702.
Մուշազրիւր գիւղ 444.
Մուսեֆիր տանուտէր նահա-
տակ 184, 185տ.
Մուսլի օղիք՝ Մովսէս Մալացի

ուրացողի սերունդը 718.
Մուստաֆայ տանուտէր Յամիթ
քաղաքում 416
Մուստաֆայ փաշա Յամիթ քա-
ղաքում 451.
Մուրատ Գ. սուլթան (Խոնթ-
քար) 413. Խոնթքար 414.
Մուրատ նահատակ 320, 321.
Մուրատ-խան-Սուլթան՝ իշխան
Նախչուանայ 488.
Մուրատշահ Արժիկեցի նահատակ
(Վաղին ըստ Ձամշ.) 229,
230, 231տ.
Մուրթուզայ-Ղուլի տեղապահ
Երևան քաղաքի 521, 522.
Մար 108ժ, 224. Մարը 108.
Մօզդօզ 618.

Յալիս գետ ձև Ալիս.
Յակոբ նահապետ 153. Յակովբ
153ժ.
Յակոբ առաքեալ 343. Յակո-
բոս 186.
Ս. Յակովբ վկայ 101.
Ս. Յակոբ տեառնեղբայր 484.
Ս. Յակոբ վանք 105.
Յակոբ Դ. կաթողիկոս Ջուղա-
յեցի 471, 476, 494.
Յակոբ վարդապետ նահատակ
679—681, 682տ.
Յակոբ Ովսաննացի նահատակ
282, 283.
Յակոբ գզիւր նահատակ՝ որդի
Ղուլեկի 500, 501տ.
Յակոբ վարդապետ՝ ի սուրբ
Թաղէոսի Առաքելոյ վա-
նացն 325.
Յակոբ քահանայ Կարին քաղա-
48*

քում 492, 498.
 Յակոբ Ղըխնցի 270, 274ա, 280.
 Յակոբ աշակերտ Գրեգորի Ելա-
 թեցւոյ 274ա, 275.
 Յակոբ Ակնեցի՝ Գաբրիէի Ղալա-
 թիսցոս վկայաբանու-
 թեան հեղինակը 487.
 Յակոբ իշխան Մամիկոնեան 644.
 Յակոբ ազայ 665.
 Յակոբիկ Ատորիք 116, 360.
 Յակովիկ վկայ 77, 287, 295.
 Ակովիկ 295ժ.
 Յամիթ ք. ճն Ամիդ.
 Յարութիւն Կարնեցի նահատակ.
 601ա, 620, 626, 627, 628,
 629, 630ա.
 Յարութիւն Մալղարացի նահա-
 տակ 683.
 Յարութիւն (?) 312.
 Յարութիւն Տփլիսեցի նահա-
 տակ ճն Սայեաթ-Նովէ.
 Յեշիէ իմամ 650. Յեէշիէ 650ժ.
 Յեսու 64, 154.
 Յերասպոլիտ 205. Յերասպոլիտ,
 Յերայպոլիտ 205ժ.
 Յիմար Վանեցի նահատակուհի
 221, 224, 225, 227, 228ա.
 Յիրաղ 353.
 Յնիբրիկերնա (?) 345ա.
 Յոբ 154, 487, 578.
 Յոյնք 31, 75, 77, 678.
 Յովակիմ Սամաթիացի նահա-
 տակ (Թավուքեան) 676,
 678, 735.
 Յովսէփիմայ և Աննայի վանք Կա-
 Փայ քաղաքում 394.
 Ս. Աննայ վանք 411, 734ա.
 Յովասափ Սեբաստացի՝ Կոկոսայ
 նահատակի վկայաբանու-
 կան տաղի հեղինակը 875ա.

Յովաննէս Եպիսկոպոս Տարօնոյ
 299, 308. Յովաննէս 299,
 302, 303ա, 304ա. Յովա-
 նէս 303ժ.
 Յովաննէս Եպիսկոպոս Նոնա-
 տակ 340. Յովաննէս 340.
 Յովաննէս Եպիսկոպոս Դարա-
 նաղեաց նահատակ 421.
 Յովաննէս քահանայ Զմշխու-
 ծազցի նահատակ 205, 206,
 207. Յովաննէս 205ժ, 206ժ.
 207ա, 207ժ. Յովաննէս 205ձ.
 Յովաննէս արեղոյ նահատակ
 339.
 Յովաննէս մանուկ Ելաթեցի
 նահատակ 284—288. Յո-
 ճաննէս 284, 285, 286, 291ա.
 Յովաննէս 284ժ, 285ժ. 286ժ,
 291ա. Յովաննէս 291ա, 292,
 293. Յովաննէս մականուն
 Կարու 291ա. Յովաննէս մա-
 կանուն Հայրու 291ա.
 Յովաննէս Աալաթիացի նահա-
 տակ 569—571. Յովաննէս
 569, 570, 571.
 Յովաննէս ձեռնաւոր նահա-
 տակ 231.
 Յովաննէս արքեպիսկոպոս 302.
 Յովաննէս Եպիսկոպոս Գոնձակայ
 31.
 Յովաննէս Որոտնեցի (Յովան-
 նէս, Յովանէո)՝ մականուն
 Կախիկ 245, 265, 281.
 Յովաննէս (Յովաննէս) քահանայ՝
 Ս. Էջմիածնայ նախարակնե-
 ըու գլխատման տաղի հե-
 ղինակը 345.
 Յովաննէս շոուաւացի 527ա.
 Յովաննէս վարդապետ՝ Ամէ-
 նաւազ Դերջանցու վկայ

յարմանութեան հեղինակը
132.
Յոհաննէս քահանայ Սեբաստու-
ցի՝ Ղրիմի՝ Ս. Նշան վանքի
հիմնադիրը 346.
Յովանէս քահանայ 515.
Յովհաննէս Կարնեցի վարժա-
պետ՝ Նօտար մահանաւնով
(Յօհաննէս, Յօհանէս) 574,
599, 601տ, 626տ, 673տ.
Հաննէս, Հաննա 601. Հան-
նէ 626տ, 644.
Յովհաննէս Բաբունի 665.
Յովհաննէս արեղայ 672, 673.
Ս. Յովհաննէս (Յովմանէս, Յօ-
հաննէս) 343, 407, 589.
Ս. Յօհան 570.
Ս. Յովհաննու Կարապետի աթոռ
(Խնակնեան տեղի) 299.
Յոհաննու վանք 52.
Յովնանու տօն 440.
Յովսէփ Դունեցի նահատակ 46,
50, 52, 58, 56, 58, 60, 61,
62, 63, 64, 65տ, 66տ, 67,
68, 70, 921տ. Պետուֆ 67.
Յովսէփ Քաւրիժեցի նահատակ
մ. Իսահակ Պարսիկ Քաւ-
րիժեցի.
Յովսէփ նահապետ 25, 49, 153.
Յովսէփ՝ ազգական Յորդանան
Քուրը նահատակի 72.
Յովսէփ Արեմաթեան 344.
Յովսէփ Բ կայսր Աւստրիոյ 728.
Յորդանան նահատակ Քուրը 72.
Յորդանան գետ 160, 367.
Յուդա 200, 323, 342, 418, 581.
Յուլիանոս Պերացոյ 121, 235.
Յուլիանոս Մնաւարդացի 217տ.
Յուսէփ տէտէ՝ նահապետ Մա-
լացի նահատակի հայրը

710, 711, 712, 718.
Յուսուփ Քուրըման 188տ, 185տ.
Յուսուֆ կամ Փետուֆ ամիրա
Ղրիմի Աղաթի քաղաքում
553.
Յօհան վարդապետ՝ հայր Սար-
գիս քահանայ նահատակի
722.
Յովհաննէս վարդապետ՝ առաջ-
նորդ Ամբրոզոյ վան. 724.
Նախշուան քաղաք 212, 423,
424, 433տ, 488, 489, 521.
Նախարարան, Նախջուռան,
Նախշաբան 212ժ.
Նախշուանիկ գիւղ ճառ հախի-
ժեանիկ 689.
Նահապետ կաթուղիէս 530,
537.
Նահապետ Մազաթի նահատակ
710, 718.
Նահատակ՝ գերեզման Շուշի
քաղաքում 608.
Նառիմի նահատակ 361, 457,
459, 720տ, 721տ.
Նարեկայ վանք 282.
Ս. Նարէէս եպ. 296.
Նեա 210, 575.
Նեովիթոյ 686.
Նեոտոլաց աղ. 108, 115, 117,
121, 122, 415.
Ներսէս նահատակ 700.
Ներսէս Կլայեցի 471. Ներսէս Դ.
Կաթուղիէս 31, 46, 68
(Կնատառուկը), 276.
Ներսէս Տէժն 549, 550.
Ներսէս Շնորհալի 589.
Ներքին խոյիկան քիւղ 484.
Նիժ գիւղ 675.

Նիկողայոս մանուկ Ցիգրանակերտցի նահատակ 449, 450, 451, 452, 453, 454.

Նիկողայոս Պրուսացի նահատակ 531—537, 538տ. Նիկողայոս 532թ, 535թ, 536թ, 537թ. Նիկողայոս 534թ.

Սուրբ Նշան բլուր 499.

Սուրբ Նշանի վանք Սեբաստիոյ 10, 15, 138, 144, 146, 148տ.

Ս. Նշանի վանք Ղրիմի նահանգում 346.

Ս. Նշանի վանք Հաղպատու 616.

Նորագաւելիք գիւղ Դուին քաղաքի մօտ 54, 444, 488.

Նորագեղ 522.

Նորաշէնք գիւղ 47, 52, 65տ, 67. Նորաշէն 67.

Նոյ նահապետ 153, 316, 672.

Նունեա կոյս 321.

Նահաբառ 423, 424, 429, 433տ, 435.

Նահաստան օձս Թաւրէզ.

Նահ-Արման (Միհրան) ամիրա Բղնունեաց գաւառին 59.

Նահմասուր գիւղ 694.

Նահնուազ խան յազգէն Վրաց 540.

Նահուղ բէկ 429, 430.

Նահուղ թագաւոր 719տ. Նահրուղ 715.

Նահ—Սաֆի՝ Նահաբաս Մեծի թոռն 445.

Նահրման Թուրկուրանցի նահատակ 413, 415, 416, 417, 419, 420տ. Նահրման 420տ.

Նազկերտ գիւղ 521.

Նամ 658.

Նամախի քաղաք 213, 725, 725տ, 726տ.

Նամատուն 223. Նամայտուն, Նամբատան 223թ.

Նամիրամ 190, 193թ, 222թ. Նամիբ 190թ.

Նամշատին ամիրա Բաղէշի 234, 243տ. Նամշաղին, Նամշատին 284թ.

Նամշի Մեղքօս աշուղ 619թ.

Նամունէ 155, 258. Նամոնէ 155թ, 258թ.

Նարաֆ՝ հայր Նամշատին ամիրայի 243տ.

Նարաֆ ամիրապետ Բաղէշի 301, 302.

Նաքի քաղաք 675.

Նըխ Մահմատ ամիրայ 716.

Նընորհ աբեղայ 671.

Նիղա 181տ. Նիւղա 146.

Նիրակ գաւառ 51.

Նմաւոն 217տ.

Նմաւոն վարդապետ՝ հօրեղբայր Ստեփաննոս խոստովանող աբղեպիսկոպոսի Ցաթևու 313.

Ննորհալի օձս Ներսէս Ննորհալի. Ննորհաւոր Բաբեղզցի նահատակ 333—337, 338տ.

Ննորհֆոր, Ննոհֆոր 335թ. 337տ. Ննոհֆոր 338տ.

Ննորհաւոր քաղաքիկ օձս Կիրշահր ք.

Ննքուռկու գիւղ 372.

Նուշան՝ մայր Նիկողայոս Պրուսացի նահատակի 531.

Նուշի քաղաք 607տ, 608, 690. Նուշոյ նահանգ, Նուշի ամրոց 607.

Նրէշ բլուր 52.

Նրջրվանց գիւղ 568.
Նրուտն 213 Ներուան, Նրվան,
Նրրւան, Նրբւան, Նրւան
213Ժ. Նրուանատուն 414.
Նօռօթ գիւղ 424.

Ողջայ սնս կոկճայ.
Ոթիտ երկիրն Վ Միջագետս Ա-
սորոց, Է մէջ Տիգրանա-
կերտոյ և Մերդնայ և Եգե-
սիոյ, 415, 420տ. Օսիոյ
415, 420տ.

Ոսկեթել կամ Վոսկեթել նահա-
տակուհի 696.

Ոսկւոյ դար սնս Եւսկիւտար քա-
ղաք.

Ոտան քաղաք 171, 173, 183տ,
189, 193, 203.

Ոտան գաւառ 478.

Ոստին գիւղ 119տ.
Ովկիանու ծով 223.

Ուզուն Հասան Թագաւոր Պար-
սից՝ հայր Եաղուպ փառ-
շահին 323, 326.

Ուլլան խան 348. Ուլան 348Ժ.
Ուլուպայ գիւղ 693.

Ուղարլու տաճիկ՝ տէր Եղափարդ
գիւղի 523.

Ուղկիանոս քահանայ 530.
Ուտուփ փաշայ 492,

Ուտուֆ սնս Յովսէփ Դունեցի
նահատակ.

Ուտիացուց երկիրն 24. Ուտու-
ցիոց 24Ժ.

Չաղաթայ ազգ, Չաղաթայ 2 շԺԺ.
Չարմաղու իշխան Թաթարաց
101.

Չին և Մային երկիր 353.

Չմշկածագ (Յերապօլիս) 205.
Չրմշկածակ, Չրմշկածակ,
Չրմշկայծակ 205Ժ.

Պալք քաղաք գուռն կոստան-
դնուպօլսի 677.

Պալե Կարնեցի նահատակ 573,
603, 604տ.

Պալիօզք 622.
Պամփալոն վկայ 471տ.

Պամփամեր վկայ 471տ.
Տէր Պապ՝ հօրեղբայր Գրեգորիս
Եպիսկոպոս նահատակի 123.

Պապաքն՝ Եղբօրորդէ Գրեգոր
Հաղբակեան նահատակի 97.

Պասիկրատէս 196.
Պատուական կամ Ագիգ կլին նհտ.
488, 489.

Պարոնպատ անտառ 695.
Պարիսար լեռնաշղթայ 703.

Պարոն (?) 342.
Պարոն Լոյս (կամ Լուս) Կաֆացի
նահատակ 386, 387, 389,
390, 391, 392, 395տ, 396—
400, 401—411, 729—734,
734տ.

Սբ. Պարսամէի վանք Խարբերդ
քաղաքի մօտ 116, 118տ.

Պարսիկք 423, 424, 444, 445,
454տ. ևն.

Պարսկաստան 213, 221, 413,
720տ.

Պարսկաստանեայքն 30.
Պեղիկեա կոյս 196տ.

Պեռպետուա սրբուհի 164տ.
Պետրոս առաքեալ 254, 375,
485, 683.

Պետրոս քահանայ Ենջանցի նա-
հատակ 245, 247—252,

254, 255, 256, 257, 259,
260, 261տ.
Պետրոս Միսեցի նահատակ 675.
Պետրոս աստուածաբան վարդապետ՝ պատրիարք Երուսաղէմի 724.
 Ս. **Պերեգրինէ** 368ա.
Պէնտէլենց՝ Եօվանէ սէս Եօվանէ.
 Հ. Բ. **Պիլէզիկճեան** 182ա, 401ա,
 565ա, 571ա, 630ա, 710ա.
Պլճոնց 119.
Պոնտոս 13, 75. **Պոնդոս** 13Ժ.
Պոնտոսի կամ Պոնդոսի ծովն 223. **Պոնտոսաց աշխարհն** 24. **Պոնտոսի Թագաւորութիւն** 703Ժ.
Պուխարայ 353.
Պուռանի Ամբեցի նահատակ
 360, 362, 363, 366, 368,
 720ա, 721ա.
Պուտլիկ վանք 263.
Պուշն սէս Հասան Պուշն.
 Ս. **Պրոկղ** 368ա.
Պրագեքերք վանք (Պտկի սուրբ Գէորգ) Ուլու-պապ գիւղում 693.
Պարեցիք գիւղ 692. **Պարեցւոյ գնա** 692.
Պրուսայ քաղաք 531, 537.
Պուլիս սէս Կոստանդինուպոլիս.
 Ս **Պօղիկարպոս եպիսկոպոս** 164Ժ.
 291ա.
Պօղոս առաքեալ 123, 135, 198,
 209, 233, 246, 247, 285.
Պաւղոս 24
 Ս. **Պօղոսի եղբորեցի Պան քաղաքում** 321.
Պօղոս վարդապետ 94.
Պօղոս վարդապետ Մոկացի 224,
 429, 488ա.

Պօղոս քահանայ 503.
Պօղոս սարկաւազ Սղեբոսի 525,
 526, 527ա.
Պօրա Ետէն որդի Զարմազուին
 101.
Պօրփիւրոս եպիսկոպոս 319ա.

Ջալալ՝ իշխան և տէր Եաշմոյ,
 նահատակ 101, 102ա, 103ա.
Ջալալեան 110ա.
Ջաղաթայ—Քօթուկ—Շահմատ
 լան 445.
Ջաւաի 59.
Ջհանշույ թագաւոր Պարսից 322.
Ջըհանշայ 329Ժ.
Ջուղայ քաղաք 435Ժ, 548. **Ջուղայիցիք** 550.
Ջուլայ մաշիթ (Ջուլիթ) Յեզրա-
նակերտ քաղաքում 466.

Ռատինոս Սեբաստացի նահատակ 11ա, 12, 14, 15, 77,
 18, 20, 22ա. **Ռատինոս** 12Ժ,
 14Ժ, 15Ժ. **Ռատինոս** 12Ժ,
 15Ժ, 17Ժ, 18Ժ, 20Ժ. **Ռատինոս** 12Ժ,
 14Ժ, 15Ժ, 17Ժ,
 18Ժ, 20Ժ. **Ռատիկոս** 17Ժ,
 18Ժ, 20Ժ. **Ռատիկոս** 17Ժ,
 18Ժ, 20Ժ. **Ռատինոս, Լըւատինոս,**
Ռատիտոս 12Ժ. **Ռատիկոս,**
Ռատիկ 18Ժ.
Ռշտուկիք 263. **Ռշտունեաց երկիր**
 282.
Ռուզուբան դուստր Ջալալ իշխան
նահատակ 101.
Ռուսիա 676.
Ս. Ռուսինոս 273ա.
Ռոււք 557.
Ռուբնաաին սէս Սուլէման Ետ

Սու լտան Ռուզնապին-
Իռադարգիս դա.քս. 727.

Սաքա սորատեչատ 477տ.

Սաղամաուս քաղաք 157, 158,
414. Սալմաստ 157ժ.

Սակուայ 688.

Սահաթ իշխան 151.

Սահակ Բրուանդեցի նահատակ
552, 553, 558, 559տ.

Սահակ Մարր Կարնեցի նահատակ
572, 574, 576, 577, 579,
582, 583, 599, 600, 601,
603, 604տ.

Սահակ իշխան 454տ.

Սահակ, տղգական Բորդանան
նահատակի 72.

Սահակ Վանեցի գպեք՝ Յարու-
Քինն մանկան վկայադա-
նական տպգի հեղինակը
629ժ, 630տ.

Սահակ տանուտէր Եղազարդ
գեւ.գի 523, 524.

Սահանդ. քաղաքացիտ Արժկոյ
184.

Սաղիմ սէս Երուսաղէմ.

Սաղմոս 150, 160.

Սաղմոսալանդ 51.

Սամարացիք 42, մարտիրոսք
228տ.

Սամարդանդ 221ժ, 353. Սըմբը-
ղանդ 221. Իմբղանդ 219.

Սմբղանդ, Սըմբղանու, Աը-
մբղանդ, Սմբղանդ, Ամբը-
ղանդ 221ժ.

Սամուէլ մարգարէ. 64, 154.

Սամուէլ. 154ժ.

Սամուէլ Աննիապի նահատակ
560.

Սայեաթ-Նովէ կամ ՅարուՔիւն.
Տիֆլիսեցի նահատակ 609,
610, 611, 612, 613, 614,
615, 616, 617, 618, 619.
Ապրիլ-Նովա. 615.

Սայտի բէկ. 206.

Սանտահն. 50, 68.

Սանդաք շարտախի՝ հայր Յա-
րուՔիւն Կարնեցի նահա-
տակի 620.

Սանճախ պարոն 390.

Սապինաւ. սքանչելադրժ 217տ,
580տ.

Սարա՝ դաւասար Սայեաթ-Նովէ
նահատակի 618.

Սասուն, 283.

Սասրէջիան ամիրտ. Դուին, քա-
ղաքի սէս Արջանան.

Սաքակիտոսք 124.

Սաքգիս իշխան Կարնեցի նա-
հատակ 71.

Սաքգիս քահանայ Դարսեցի նա-
հատակ 722.

Սարգիս նահատակ 135.

Սարգիս Եպիսկոպոս նահատակ
340.

Սարգիս Անշիտինեցի նահատակ
363.

Սարգիս սարկաւազ Կարսեցի
նահատակ, 528, 529, 530.

Սաքգիս աբեղոյ՝ եղբայր Ջաւաթ
մանուկ նահատակի 120տ.

Սարգիս իշխան 10.

Սարգիս մշտի 47.

Սարգիս, հիմնաւոր. 50, 68.

Սարգիս քահանայ 53.

Սարգիս քահանայ, որդի Ջաւաթ-
ի 59, 70.

Սարգիս վարդապետ 265, 273տ.,
279, 281.

Ս. Սարգիս 110, 117, 311.
 Ս. Սարգսի տաճար Կարին քա-
 ղաքում 127.
 Ս. Սարգսի վկայարան Բաղէշ
 քաղաքում 303, 440.
 Սարգիս քարտաշ 608
 Սարուխան չիզնացի նահատակ
 437, 438, 439, 441տ.
 Սաֆար՝ Սարգիս սարկաւազ
 Կարսեցու նախկին տնու-
 նը 528.
 Սեաւ-Ջաքարիա՝ ամուսին Ղըզ-
 լար նահատակուհու 444.
 Սեբաստիա 3, 8, 9, 12, 13, 15,
 20ժ, 21, 22տ, 75, 137,
 146տ, 147տ, 148տ, 149,
 150տ, 370, 371, 373, 375,
 502, 505, 680տ. Սեբաստ
 15ժ, 149, 504. Սեբաստէ
 356. Սէաստ երկիր 373.
 Սեփաստիա 138ժ.
 Սեղբեոորոս լաբդայ նահատակ
 139, 142, 147տ, 148տ.
 Սեղբեսրիոս 142ժ.
 Սերախայ խաչն 123.
 Սէ Գետ 702, 703, 704, 705, 707,
 708, 709, 712. Սէ Գետու-
 ցիք 702, 704, 706, 707,
 719տ.
 Սևորդեաց գաւառ 50, 51.
 Սևուշ՝ հայր Յովսէփ Գունեցի
 նահատակի 47.
 Սէթ 153. Սեդ 153ժ.
 Սէլիմ Բ Սուլթան 386, 395տ.
 Սէլիմ Ե. Սուլթան 395տ.
 Սէլիմ Գ. Սուլթան 395տ, 724ժ.
 Սէյիդ հալվաչի 450.
 Սէչով քաղաք 341. Սէչովացիք
 341.
 Սէֆէդին ամիրա 284. Սեդին

292.
 Սէֆերոլլով՝ Յովհաննէս Մալու-
 թիացու վկայարանական
 տաղի հեղինակը 569. Սէ-
 ֆերոլլի 570
 Սեեան շէխ 506, 508, 511. Սեեան
 էֆէնտի 508.
 Սիւլվիբլի (?) 385.
 Սիմէոն նահատակ 104, 111,
 114, 115, 116.
 Սիմէոն վարդապետ Ռշտունեաց
 263.
 Սիմէոն՝ հեղինակ վկայարանու-
 թեան Մարգարէ և Շահրման
 նահատակաց 419, 420տ.
 Սիմոն 608.
 Սինա լեառն 160. Սինեայ, Սի-
 նեա, Սինայ 160, 160ժ.
 Սիրովն նոր 74, 277.
 Սիրանոս ուրացող 200. Սիանոս
 200, 204տ.
 Սիրուն հիզնացի նահատակ 309,
 311, 312.
 Սիրուն Ուլիւրցի նահատակ 467,
 468, 469, 470, 471.
 Սիւղիանոս 42տ, 146տ. Սիդուի-
 անոս 181տ.
 Սիւնեաց երկիր 429.
 Սիւրմենէ գաւառ 703, 706, 712.
 Սիւրմենեցիք 702.
 Սկիւթացիք 46.
 Սղերդ քաղաք 525.
 Ս. Սողոթոն 471տ.
 Սողոմոն իմաստուն 161, 249.
 Սողոմոն 249ժ.
 Սորբ գիւղ 245, 258, 259.
 Սուգաղ քաղաք 685.
 Սուլեմայ գետակ 119տ.
 Սուլէյման իշխան՝ աթաբազ և
 հայրագլուխ Սաղուպ վասա-

շահին 320.
 Սուլթանիա 219.
 Սուլթանշայ՝ հայր Քորոս և ում-
 կայեցի նահատակի 332.
 Սուլթանն Շահ Սուլթանն Ռուք-
 նատին 75, 92, 93.
 Սուլթարա 278տ.
 Սուլթարազանը 265. Սուլթարայ
 զանը 265ժ. Սուլթարու
 ուխտն Աստուածածնի
 279.
 Յուրթաթ 687.
 Սուլթան եպիսկոպոս՝ վերատե-
 սուլ Պրուսայ քաղաքի 533,
 537.
 Ստաթիւ գիւղ 503.
 Ստաթէոս առաքեալ 265.
 Ստամպոլ համ Ստամբոլ մեհ Կոս-
 տանդնուպօլիո.
 Ստեփանոս Գ. կաթողիկոս
 և այոց 117.
 Ստեփանոս կաթողիկոս Ադ-
 ուանից 31.
 Ստեփաննոս եպիսկոպոս 280,
 290. Ստեփաննոս արհե-
 պիսկոպոս 298.
 Ստեփանն եպիսկոպոս 665.
 Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Յե-
 ռասսիոյ նահատակ 137,
 188, 142, 146տ, 148տ,
 149, 150տ. Ստեփաննոս
 188ժ, 142ժ, 146տ, 147տ.
 Ստեփնոս 188ժ. Ստփնոս
 142ժ.
 Ստեփաննոս խոստովանող արք-
 եպիսկոպոս Յաթիւու 313,
 314, 315, 316, 319տ.
 Ստեփանոս վանահայր նահա-
 տակ 98, 100տ. Ստեփան-
 նոս 99.

Ստեփաննոս վարդապետ Ս. Գա-
 մաղիելի վանաց 244տ, 245,
 247—252, 254, 255, 257,
 259, 260, 261տ. Ստեփա-
 նոս 247ժ, 257ժ.
 Ստեփաննոս քահանայ է երկրէն
 Ամիդն նահատակ 184, 185տ.
 Ստեփաննոս մանուկ նահատակ
 305, 727, 728.
 Ս. Ստեփաննոս չայատանցի նա-
 հատակ 727տ, 727, 728.
 Ստեփաննոս վարդապետ Լա-
 լուկ 217, 219.
 Ստեփաննոս Կաֆայեցի՝ հեղինակ
 Սահակ Բրուտնեցու վկա-
 յութանութեան 558, 559տ.
 Ստեփաննոս ուրացող է Սորբ
 գեղջէ նահատակ 245, 257,
 258, 259.
 Ստեփանն Իսրայէլեան 691.
 Սբ. Ստեփաննոս կամ Ստեփա-
 նոս Նախավկայ 31, 104, 196,
 219, 233, 241, 257, 307,
 375, 398, 402, 589, 646ժ,
 722, 728. Սբ. Ըստեփաննոս
 646.
 Սբ. Ստեփաննոսի Նախավկայի
 ուխտն՝ Յիպոստօլոսը կոչե-
 ցեալ 264, 266, 270ժ, 279,
 280.
 Սբ. Ստեփանոսի Նախավկայի
 վկայարան 300.
 Սբ Ստեփանոսի եկեղեցին Վեն-
 նայում 727տ, 727, 728.
 Ս Ստեփաննոս եկեղեցի Չմիւռ-
 նիս քաղաքում 625. Ս. Ստե-
 փանոսի պարտէզը 628.
 Սբ. Սրաբեկ նահատակ 690.
 Սբ. Սրապիոն 368տ.
 Սբջարհան՝ գլխաւոր նորաշէնը

*

գիւղի 53, 54, 55, 56, 69.
 Սատրիջհան 69.
 Աքանտար տանուտէր նահա-
 տակ 422.
 Աօֆի Խալիլ՝ աթաբակ և հայ-
 րագլուխ որդւոց Եաղուպ
 փատշահին 314, 318.
 Աօֆի (?) 342.
 Վախթանգ՝ հայր Հասան իշխա-
 նի Խաչենոյ 31.
 Վախտանկ՝ եղբայր Վասակ
 պատրոնիկ նահատակի 688.
 Վահան Գողթնացի 52, 182տ,
 483տ, 491, 496.
 Վաղարշակերտ կամ Ալաշկերտ
 562.
 Վաղարշապատ 491.
 Վաղենդինէս 196.
 Վաղին կամ Մուրատշահ Արծ-
 կեցի նահատակ 230.
 Վայոց ձոր 119, 434, 488, 699,
 700, 701.
 Վան 166, 199, 201, 203, 204տ,
 221, 222, 224, 226, 321տ,
 467, 468, 469, 472, 473,
 680, 702.
 Վանակ եպիսկոպոս Բջնոյ նա-
 հատակ 136.
 Վանք գիւղ 694.
 Վառվառէ կոյս Գլինիցի նհակ.
 601տ, 631, 645տ, 674տ.
 Վառվառեա 631, 632, 633,
 637, 638, 640, 641, 642,
 643, 644տ. Վառվառ 636,
 641, 642, 647, 654, 656,
 662, 667, 670, 671, 672, 673.
 Վատակ պատրոնիկ նահատակ
 688.
 Վասակ քաջ՝ եղբայր Գրիգոր

Հաղբակեան նհակի. 97.
 Արբուհի Վասայ 465տ.
 Վասիլիոս եպիսկոպոս 228տ.
 Վասպուրական 48, 467.
 Վարդան Բաղիշեցի նահատակ
 232—242, 243.
 Վարդան հռչակաւոր իմաստա-
 սէր վարդապետն Վերապի
 որբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի
 վանաց 105.
 Վարդան ճգնաւոր Հոգեաց վա-
 նացն 264, 265, 273տ, 279.
 Վարդանեանք 513.
 Վարոս 319տ.
 Վերին բերդ Վանայ 473, 476.
 Վերի Խայիք գիւղ 333.
 Վէլի բէկ 324, 326. Իէլի, Իէլի-
 պէկ 324ժ, 326ժ.
 Վիեննա կամ Վեննա 727տ, 727.
 Վիլոն եպիսկոպոս 442.
 Վիրապի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի
 վանք 105. Վիրապն 527.
 Վիրք 24, 26, 31, 44, 46, 68,
 96, 220, 540, 609, 611, 612.
 Վսկաթեւ (Ոսկեթեւ) մատուռ
 Հարցնանգիստ գիւղի հիւ-
 սիսային ձորում 696.
 Վրաստան 213, 609, 618. Վրաց
 տուն 213ժ, 223, 322.
 Վրացատուն, Վրաստուն,
 Գուռջաստան 213ժ.
 Վրթանէս վարդապետ—յետոյ
 եպիսկոպոս—Վաֆացի՝ Գա-
 րոն Լոյս նահատակի արձակ
 վկայաբանութեան և վկա-
 յաբանական երկու տաղե-
 րի հեղինակը 394, 395տ,
 400, 401տ, 408տ, 412տ.
 Վրդանէս 399, 401, 411.
 Վարդանէս 408.

Տաթևու վանք 313, 316, 318,
319տ, 429.
Տաճկաստան 75, 102տ.
Տարօն 299, 300,
Տաւրիկեան նահանգ 568.
Տեոյ վանք 370.
Տէր-Մկրտչեան Գալուստ 82տ,
36ժ, 38ժ, 40տ, 48տ, 64տ,
66տ, 345տ.
Տիգրանակերտ քաղաք 368տ,
414, 415, 416, 420տ, 449,
455, 702, 730տ, 731տ.
Տիգրանեան երկիր 605.
Տես Յամիթ.
Տիրատուր վարժապետ 264.
Տիւրիկոյ երկիր 484.
Տոսպ գաւառ 48.
Տուկիոս Սեբաստացի նահատակ
11ա, 12, 17. **Տունկիոս**
12ժ, 17ժ. **Տուկիկոս** 17ժ.
Ատուկիոս, Տուկիոս 12ժ.
Տունկի 22տ.
Տուղուտ զօրական 363.
Տուտար դան 98.
Տրապիզոն 578, 698, 713տ.
Տրապիզոնտացւոց տէրութիւն 75. **Տրապիզօն** 702,
707, 708, 710, 712.
Տփիսիս յես Քիֆլիս.
Տօղուտ Խաթուն կին **Հուլաւոյի**
101.
Տօրոսի լեառն 300.
Բուսկան նահատակ (գուցէ Ոսկան) 697.
Բէռլֆ փաշա՝ մեծ վէզիր 676.
Բիզա Ալի փաշա 677.
Ցիպնավանք 264, 266ժ, 277, 281.
Ցիպնայ վանք 264ժ, 266,

269, 280. **Ցիպնայ անապատ**
280. **Ցիպնա վանք** 264ժ.
Փայտակարան քաղաք 414.
Փաշայ Խաթուն կին Ամիրեգզնի
163ժ, 189ժ. **Փաշախաթուն**
168, 189. **Փաշայ** 168ժ, 189ժ,
191, 192. **Խաթուն** 168. **Փաշա-**
խաթուն, Փաշախաղուն
189ժ.
Փարաոն 49.
Փարիոյ գաւառ 434, 435.
Փենեհէս 154. **Փենէհէս, Փենէ-**
հէս, Փենէհէզ, Փենեհէզ
154ժ.
Փլչիւոյ Խանութ Կարին քա-
ղաքում 590.
Փիզան բերդ 479, 482.
Փիլիպպոս կաթողիկոս Հայոց
448, 453, 464. **Փիլիպպոս**
վարդապետ 440.
Փիլ նահատակ 689.
Փիր-ձամալ գիւղ 689.
Փիրալի էշխան 231.
Փիրզատայ՝ հայր Բաղտասար
Քոխաթցի նահատակ 490.
Փիրիբէէ ամիրա Վանայ 222.
Փիփ 697.
Փլաթանայ նաւահանգիստ 710,
713.
Փոքր Հայք 93տ.
Փռանկուլ նահատակ 568.
Փռչնին (Բռչնին) նահատակ
691, 691տ.
Քալպալի Խան Երևանայ 445.
Քանան 64.
Քանինկ Լօրտ 676.

Գաջերունեաց գաւառ. 168Ժ,
219, 265.

Ս. Գառասնից վանք Սերաստիա
քաղաքում 144, 148տ.
Ս. Գառասունք գերեզման
513.

Ս. Գառասունք 515, 630.

Գասահան Եհիւն 362.

Գասախ գետ 51, 52.

Գարջանջ գիւղ Կամախու գա-
ւառում 725.

Գետուրա 24.

Գերսոն քաղաք 685.

Գերսոնայ եպիսկոպոսք 303տ.

Գեօգրիւ գիւղ ռէս Կամուրջ գիւղ
502.

Գէօթանլու գիւղ 699.

Գուռ գետ 613.

Գուրդ (քուրտ, քիւրդ) 188,
189, 224, 225, 234, 277,
281, 282, 284, 303տ, 304տ,
333, 334 հն.

Գրդաստան 213. Գրդըստան,
Գրդստան, Գրտաստան,
Գրթաստան 213Ժ.

Յաթիհ տուլթան Մէհէմէդ Բ.
395տ.

Յահրայատ քաղաք 423.

Յայատ օղլի Կալիլ փաշա 581.

Յէոզոռիա քաղաք 687.

Յուանկը 484, 485.

Յուէնկիսար ամրոց Կաֆայ քա-
ղաքում 685

Յրանկիստան 342.

Օթման ամիրա 145.

Օհան՝ որդի Սայեսթ Նովէ նա-
հատակի 618.

Օսխոյ ռէս Ոսխա.

Օսման 687.

Օսմանցիք 424, 442, 453, 464,
471, 476, 685, 734Ժ. Օս-
մանեան կառավարութիւն
677.

Օտուն Փաղար՝ շուկայ Զմիւռ-
նիա քաղաքում 627.

Օքուղ Ահմատ փաշա 424.

ՑԱՆԿ

ՑԱՆԿԻ ԱՐԽԻՎՆԵՐԻ ՄԷՋ ՇՆՈՒՄՆԵՐԻ ՑՊՇԵՐԻ ՆՐԱՆԵՐԻ

Ալիշան Ն. Ղ., Այրարատ, Վե-
նետիկ 1890. էջ 64տ, 94տ,
95տ, 117տ, 273տ.

Ալիշան Ն. Ղ., Սիոսիանի կամ
Համապատում Սիւնեաց
աշխարհի, Վենետիկ 1893.
էջ 119տ, 120տ, 319տ, 339տ,
358տ, 489տ, 558տ, 699տ,
700տ, 701տ.

Ալիշան Ն. Ղ., Տեղագրութիւն
Երրակայ, Վենետիկ 1879.
էջ 94տ, 95տ, 134տ, 135տ

Արմենիական Գ. Աստուած-
Վանք 1852. էջ 619տ.

Առաջին վարդապետ Դաւիթե-
ցի, Վատմութիւն Առաջին
վարդապետի Դաւիթեց-
ւոյ, Վաղարշապատ 1884.
էջ 431տ, 436տ, 454տ,
465տ, 466տ, 471տ, 476տ,
482տ.

Արարատ ամսագիր, Վաղարշա-
պատ, 1869, 1895, 1896,
1897. էջ 32ժ, 36ժ, 38ժ,
40տ, 48ժ, 64տ, 66տ,
345տ, 674տ, 709տ.

Արիստակէս վարդապետ Տէվ-
կանց, Հայերգ, Թիֆլիս
1882. էջ 274տ.

Ազգերեան Ն. Մկրտէչ, Լիակա-
տար վարդ Սրբոց, ԺԲ. հատ.

Վենետ. 1810—1814. էջ
49տ, 65տ, 93տ.

Բազմավէպ, Վենետիկ 1848 և
1859. էջ 150տ, 566տ.

Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Արցախ, Բագու 1895. էջ
607տ, 608տ, 688տ, 689տ,
690տ, 691տ, 692տ, 693տ,
694տ, 695տ, 696տ, 697տ.

Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Աղուանից երկիր և դրա-
ցիք, Թիֆլիս 1893, էջ 675տ,
725տ.

Բժշկեան Ն. Մինաս վրդպ., Պատ-
մութիւն Պոնտոսի. Վենե-
տիկ 1819. էջ 398տ.

Բժշկեան Ն. Մինաս վրդպ., Ճա-
նապարհորդութիւն ի Լե-
հաստան... Վենետիկ 1830.
էջ 794տ.

Զաքարիա սարկաւազի, Պատ-
մագրութիւն, հատ. Բ. Վա-
ղարշապատ 1870. էջ 337տ,
338տ, 443տ, 444տ, 448տ,
489տ, 501տ, 524տ.

Էնրամենանց Նաչատուր Ս. (Կար-
նեցի), Վառվառէ կամ
XIX-րդ դարու զոհը, Թիֆ-
լիզ 1887. էջ 674տ.

Թովմա Մեծոփեցի, Պատմութիւն Լանկթամուրայ և յաջորդաց իւրոց (հրատ. Կարապետ վրդ. Շահնազարեանցի), Փարիզ 1865. էջ 185տ, 217տ, 220տ, 229տ, 230տ, 281տ, 288տ, 279տ, 282տ, 283տ.

Թովմեան Յ. Յուլիանի Զեռագրաց Խաչիկ վարդապետի, Վաղարշապատ 1898, էջ 182տ, 516տ, 517տ.

Kiepert' ի և Weiland' ի հրատարակած մեծ ատլասը, Thübingen 1873, էջ 420տ.

Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա 1858. էջ 97տ, 102տ.

Կոստանեան Կարապետ, Գրիգորիս Աղթամարցի և իւր տաղերը, Քիֆլիս 1898 էջ 358տ, 516տ, 517տ.

Հայկունի, Բագրևանդ Զբաբաշխ գաւառ, Վրչապատ. 1894. էջ 567տ.

Հայկունի, Յուսէփիցի Աբրեհամ, Յրապիզոնի գիւղերու մէջ հայ հերոսը, (անտիպ) էջ 718տ.

Հանդէս Ամսօրեայ, 1901. էջ 727տ.

Մաղաքիա արեղայ, Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց (հրատ. Գ. Պատկանեանի), Ս. Պետերբուրգ 1870. էջ 99ժ, 100տ.

Մասեաց Աղաւնի, հինգերորդ տարի, Քէոզոսիա 1860. էջ 729տ.

Մխիթար Այրիվանեցի, Պատմութիւն ժամանակագրական (հրատ. Մկրտիչ Էմինի), Մոսկովա 1860. էջ 71տ.

Յայտմաւուրը, Ա. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՃՏԵ., Բ. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՃԹ., Գ. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՄՁԴ.

Զամչեան Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց, հատ. Գ, Վենետիկ 1784. էջ 3ժ, 10տ, 20ժ, 42տ, 65տ, 71տ, 72տ, 93տ, 97տ, 103տ, 136տ, 146տ, 151տ, 165տ, 169տ, 183տ, 197տ, 204տ, 207տ, 217տ, 228տ, 229տ, 230տ, 243տ, 263տ, 270ժ, 273տ, 282տ, 283տ, 304տ, 305տ, 308տ, 332տ, 338տ, 352տ, 359տ, 368տ, 369տ, 370տ, 371տ, 372տ, 375տ, 382տ, 420տ, 421տ, 431տ, 454տ, 466տ, 471տ, 477տ, 483տ, 502տ, 503տ, 520տ.

Պէրպերեան Աւետիս վարժապետ, Պատմութիւն Հայոց, սկսեալ 1772 ամէ. Փրկին մինչև ցամախ 1860, Կ. Պօլիս 1861. էջ 678տ, 736տ.

Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ հաւաքմունք ի գրոց պատ-

մագրաց յաղագս գիւտի
ժամանակաց անցելոց մին-
չև ի ներկայս ծայրաքաղ
արարեալ (հրատ. Արշակ
Տէր-Միքէլեանի): Վաղար-
շապատ 1893. էջ 372տ,
395տ, 422տ, 431տ, 483տ

Վարդան վարդապետ, շաւա-
քումն պատմութեան,
Վենետիկ 1862. էջ 65տ,
71տ, 72տ, 102տ, 103տ.

Վարք և վկայաբանութիւն սըր-
ըոց, հատընտիր քաղեալ ի
ճառընտրաց, 2 հատ., Վե-
նետիկ 1874. էջ 42տ, 93տ.

Տաթևացի Գրեգոր, Գիրք Հարց-
մանց, Կոստանդնուպօլիս

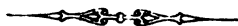
ՌճՂ. էջ 385տ.

Տաշեան Ն. Յ., Տուցակ հայերէն
ձեռագրաց մատենադա-
րանի Միթիթարեանց ի Վե-
նեսա, Վինն'ա 1895. էջ
181տ, 182տ, 400տ, 565տ,
571տ, 606տ.

Տէր-Աբրահամեան, Պատմու-
թիւն Խրիմու, մասն Բ., Թէ-
ոդոսիա 1865, էջ 687տ.

Տէր Յովհաննեսնց Յար. Բ., Պատ-
մութիւն Նոր Զուղայու,
Նոր-Զուղա 1880. էջ 435Ժ,
436տ, 550տ.

Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիս և ի
չրջակայս, հատ. Ա. և Բ.,
Վինն'ա 1899. էջ 383տ,
384տ, 560տ, 628տ, 683տ.

ՑԱՆԿ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Ա.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ ցանասկուբեան
Արրահամ քահանայ և Աքանտար Ուռհայեցի, 422	Եղեսիա, ՌԽԹ—1600 յունվ. 23 գշ.
Ազիղ ճես Պատուական	—
Ամէնաւազ Դերջանցի, 129—133	Դերջան, ՉԳԴ—1335 մարտ 10 ուր.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Ազուլիս, ՌԿՁ արէ ժ—1617 նոյ. 18
Անտոն Թիլիլիսեցի (սպնգ.), 608	Շուշի, ՌՄԽԴ—1794—5
Առաքել քահանայ (սպնգ.), 91	Կեչրոր, ՌՄԷ—1208
Աստուածատուր Խթայեցի (սաղ), 353—8	Բաղէշ, ԶԿԸ—1519
Աստուածատուր Կաֆացի (սաղ), 329—331	Կաֆա, ԶԼԷ—1488 ապրիլ
Արիստակէս ճես Մկրտիչ Լին	—
Աւագ Սալամաստեցի, 152—165	Բաղէշ, ՊԼԹ—1390 փետ. 23 գշ.
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Փիզան բերդ, ՌՃՆ—1656 մարտ 20
Աւետիք կրօնաւոր (սաղ), 346—9	Ղըրիմ, ԶՄԸ—1509 դեկտ. 11 գշ.
Բաղտասար Թոխաթցի, 490—494	Կարին, ՌՃԻԱ—1672 յունիս 4 գշ.
— Այլ խմբագրութիւն, 494—499	—
Բարունակ ճես Պուտախ Ամթեչի	—
Գաբրիէլ Ղալաթիացի, 484—487	Կ.Պօլիս, ՌՃԺԱ—1662 սեպ. 17 գշ.
Գալուստ երէց, 445—448	Նրևան, ՌՉԹ—1640
Գասպար, Մարիամ և Վառվառէ Կարնեցիք, 631—645	Կարին, 1810 յունիս 8 գշ., յուլիս 16 շր.
— Տաղալափ. վկայներին, 646—674	—
Գասպար Կոռան (սաղ), 518—9	Սերաստիա, ՌՃԻԶ—1677 ապր. 29
Գոհարինէ, Ռասիոս, Մամիդէս և Տուկիոս Սերաստացիք, 12—22	Սերաստիա ՌԴ հրոտից իր—1155 յուլիս 28 եջ.
Գրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կիրակոս, 104—118	Խարբերդ, ԶԼԹ—1290 փտ. 10 ուր.
Գրիգոր Արփայեցի, 431—436	Ներքին Խոյիկան, ՌՂԱ—1622
Գրիգոր վրդ. Խլաթեցի, 264—274	Արծկէ, ՊՀՆ—1426 մայիս 19 կիր.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահատակութեան
— Եղեւերգութիւն, 274—279	—
— Համառոտ վկայանութ. 279—81	—
Գրիգոր Կանցի (Կարնեցի), 520	Կ. Պօլիս, ՌձԼԱ=1682 մայ. 19
Գրիգոր Կեչրորցի (սպմգ.), 55	Կեչրոր, ՈՀԱ=1222
Գրիգոր Հաղբակեան, 96—7	Գանձակ ?, ՈՀԲ=1223
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Մուշ, ՌձԻԵ=1676
Գրիգոր Կալիակ. Կարնեցի, 121—8	Կարին, ՉՀ=1321 յունիս 20 շբ.
Գանիէլ բէկ Խաչենեցի (սպմգ.), 607	Շուշի, ՌՄԽ=1790—1
Գաւիթ արղ. Տես Յովհաննէս Կալ. Լև	—
Գաւիթ Խարբերդցի, 306—308	Խարբերդ, ՋԻԳ=1474 յնվ. 16 կիր.
Գաւիթ Սեբաստացի (ճաղ), 504—17	Սեբաստիա, ՌձԻԶ=1677 փետ. 22
Նղիստրեթի Խառարաստայ, 166—9	Վան, ՊԽ=1391 մարտ 9
Սրեք սնանուն վկայք, 502	Կորին, Սեբաստիա, Կամուրջ Գ. ՌձԻԲ=1673
Սրէց Շնքուռկու գեղջ, 372	?, ՋԶԿ=1535
Սրկու մանկունքի Կոտէից, 442—3	Արծնի գիւղ, ՌԶԸ=1638—9
Ջաքարիա կթղ. Աղթմայ, 170—6	Ոստան, ՊԽԲ=1393 յունիս 25 դշ.
— Դանձ Ջախիա կրղխի, 177—81	—
Ջաքարիէ տանուտէր, 229	Արծկէ, ՊԿԹ=1420
Ջուատ մանուկ, 120	?, , 1317 ?
Թադէոս Երէց Սեբաստիոյ, 371	Սեբաստիա, ՋԶԳ=1534
Թամոմ կոյս Շաղկերացի, 521—4	Նղալորդ գիւղ, ՌձԽ=1690—1
Թամար Մոկացի, 186—197	Ոստան, ՊԽԼ=1398 ապր. 22 բշ.
Թէոդորոս արղ. Սերաստացի, 3—11	Սեբաստիա, 1155-ից յ. յունիս 22
Թէոդորոս Կեսարացի, 73—93	Կեսարիա, ՌՄԳ=1204 մայ. 18 դշ.
Թէոդորոս Տես Ստեփանոս Կայք	—
Թովմա վրդ. ի Պուսլիկ վանաց, 263	?, , ՊՀԲ—Գ=1423—5
Թորոս Նզեսացի, 369	Նզեսիա, ՋՀԼ=1528
Թորոս Հռոմկլայեցի, 332	?, , ՋԽԳ=1494 օգոստ. 1
Թուլման մանուկ (ճաղ), 605—6	Տիգրանակերտ, ՌՄԼԳ=1784
Խահակ (Յովսէփ) Թար. 208—16	Շամախի, ՊԿԶ=1417 ապրիլ 18
— Այլ խմբագրութեամբ, 217—220	—
— Մատուտի ստճամագիրք, 725—6	—
Լոյս Գրիգոր, 539—551	Աղտան, ՌձՄԳ=1703 յունիս 20
Խանուս վկայունի (ճաղ), 562—5	Ալաշկերտ, ՌՄԳ=1755 մայ. 3 դշ.
— Այլ ճաղ, 565—566	—
— Աւանդութիւն, 566—7	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահասկութեան
Խաչատուր Տիգրնկերտցի, 455—66	Տգրնկերտ., ԹՃԱ=1652 օդս. 20
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Տիգրնկերտ., ՋԿԶ=1517 սպր. 5 կր.
Խըռըրչայ մանուկ (սաղ), 376—82	Մարզուան, ՋՂ=1541 կմ ՊՂ=1441
Խոսարով Գանձակեցի, 23—31	Գնձկ. ՈՓՁ արաց դ=1167 յլ. 10բչ.
— ներքողեան, 32—39	—
— Ըստ Յայմաւուրաց, 43—5	—
Մամիդէս ընս Գոհարինէ Սերաստ.	—
Կատարեալ կոյս ընս Քամամ	—
Կարապետ Վանեցի ընս Մեղքիոնէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Մալաթիա, ՋՀԳ=1524
Կիրակոս ընս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս մրակեաց? (սպեգ.), 119	Ընդեղի մատուռ, ՁԽ=1291
Կիրակոս վրդարո. (սպեգ.), 134	Անի գիւղ, ՉՂԷ=1348-ից առսղ
Կոկճայ Սերաստիոյ (սաղ), 378—5	Սերաստիա, ՋՁԵ=1536
Հայրապետ արեղայ, 370	» , ՋՀԷ=1528 կմ ՋՁԲ =1533
Հաղաչ քահանայք, 244	Խիզան, ՊՀ=1421
Հռիփսիմէ Սիլվրիցի ?, 385	? , ԹԳ=1554 փետր. 14 դչ.
Ղազար վարդապետ Բաղիշու, 283	Սասնոյ լեռ, ՊՀԷ=1428
Ղլլար Նորագաւթեցի, 414	Նորագաւթ գիւղ, ԹՁԸ=1638-9
Մարգարէ սրկ. և Շահրման, 413—20	Տիգրանակերտ, ԹԻԹ=1580 սեպ. 6
Մարիամ Կարնեցի ընս Գասպար ևն	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Նրասխ գետ, ՊԼԶ=1387-ից յիսոյ
Մեղքիոնէթ և Կարապետ, 198—204	Վան, ՊՄԲ հրոտից դ=1403
Միրաք Թուրիզեցի, 322—328	Թաւրէզ, ՋԼԵ=1486 մարտ 24 ուր.
Մխիթար Վանեցի, 472—477	Վան, ԹՃԵ=1655 նոյ. 12
Մկրտիչ, Յովհաննէս, Արիստակէս և այլ 8 վկայք, 231	Արծկէի գիւղերը, ՊԿԹ=1420
Մուսեֆիր ընս Ստեփաննոս քհ.	—
Մուրաա Վանեցի, 320—1	Վան, ՋԼԳ մարգաց 14=1485
Մուրատչան Արծկեցի, 230	Արծկէ, ՊԿԹ=1420
Յակոբ Ովսաննացի վարդ., 282	Անձղնապատ վանք, ՊՀԷ=1428
Յակոբ որդի Ղուլեկի, 500—501	Կարին, ԹՃԻԲ=1673 մայիս 27 դչ.
Յարութիւն Կարնեցի (սաղ), 620—6	Ջմիւռուհիա, 1806 փետր. 26
— Տապանադիրը, 626—627	—
— Աւանդուրիւն, 627—8	—
— Տաղ Յարուրիւն մանկանն, 629—30	—
Յարութիւն Տփլիսեցի, 609—19	Տփլիս, 1795 սեպտ.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ եջ	Տեղ եւ թիւ նահասակութեան
Յիմար Վանեցի, 221—228	Վան, ՊԿԷ=1418
Յովակիմ Սամաթիացի, 676—8	Կ. Պօլիս, 1843 օգոստ. 17
— Տապանագիրք, 735—736	—
Յովաննէս եպսկ., Սարգիս եպսկ., Դաւիթ արեղայ, 310—345	Ամասիա, ՋՄԵ=1506 հկա. 17 չբ.
Յովաննէս եպ. Դարանդեաց, 421	Կարին, ՌԽԱ=1591.2
Յովաննէս եպ. Տարօնոյ, 299—304	Բաղէշ, ՋԺԲ=1463 ապրիլ 19 գշ.
Յովաննէս քհ. Չմշկձգցի, 205—7	Չմշկածագ, ՊՄԲ=1403 սեպտ. 10
Յովաննէս արեղայ, 339	Դրաստիկ գիւղ, ՋԽԹ=1500
Յովաննէս Խլաթեցի, 284—292	Խլաթ, ՊՁԷ=1438 փետր. 22 չբ.
— Այլ խմբագրութիւն, 292—298	—
Յովաննէս Մալաթ. (սահ), 569—71	Ն.դոկիա, ՌՄԻԿ=1775
Յովաննէս ճես Մկրտիչ և այլք	—
Յովսէփ Իտանեցի պարսիկ, 46—60	Միջոց, ՈժԹ անկի ի=1170 հոկտ. 24 չբ.
— Ներքողեան, 61—64	—
— Ըստ Յաջաճառարաց, 67—70	—
Յովսէփ Թաւրիժեցի ճես Իսահակ	—
Յորդանան վկայ տաճիկ, 72	Կարին, ՈՒԱ=1182
Նիկաղայոս Տգրնկերտցի. 449—54	Տգրնկերտ., ՌՂԱ=1642 ապր. 15
Նիկողայոս Պրուսացի, 531—538	Պրուսա, ՌՃԽԳ=1694 մրտ. 14 գշ.
Շահրման ճես Մարգարէ սրկ.	—
Շնորհաւոր Բաբերդցի, 333—338	Բաբերդ, ՋԽԳ=1494
Ոգջայ ճես Կոկճայ	—
Պալի Կարնեցի, 603—604	Կարին, 1781—1786
Պատուական կմ Ազիզ կին, 488—9	Նախիջևան, ՌՃԺԸ=1668-9
Պարոն Լոյս Կաֆացի, 386—95	Կաֆա, ՌԺԶ=1567 մայիս 15 հշ.
— Տաղ... 396—401	—
— Այլ տաղ ի Վրդանես, 401—408	—
— Այլ տաղ ի Թումայե, 409—412	—
— Այլ ռճանաւոր, 729—734	—
Պետրոս քհ. ճես Ստեփանոս վրդ. ևն	—
Պետրոս Նիժեցի (սպեգ.), 675	? , 1826 սեպտ. 13
Պուտարի Ամթեչի, 360—8	Տիգրանակերտ, ՋՀԳ=1524
Պօղոս սրկ. Սղերգցի, 525—7	Սղերդ, ՌՃԽ=1691
Ջալալ իշխան Խաչենոյ, 101—3	Ղազուրի, ՉԺ=1261
Ռատիոս ճես Գոհարինէ Սիբաստ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ Գահատակութեան
Սահակ Բրուտնեցի, 552—559	Ազախ, ՌՃԿԳ—1715 հոկտ. 17
Սահակ Մսրր Կարնեցի, 572—4	Կարին, ՌՄԻԷ—1778 յուլիս 28
—Տաղալափ. վկայքնոր., 574—99	—
—Այլ օսող, 600—1	—
Սամուէլ Մանիսացի (սղեզ.), 560—1	Զմիւռնիա, 1723 յուլիս 15 գշ.
Սայեաթ-Նովէ ճէս Յարութիւն	—
Սարգիս իշխան Խաչենեցի, 71	Գանձակ, ՈԼԱ—1182 մրտ. 26 ուր.
Սարգիս Մելիտինեցի (սղեզ.), 383	Զմիւռնիա, Ռ—1550 ապրիլ 15 գշ.
Սարգիս Նանատակ, 135	Խաչի ձոր, Անի, ԺՊ դար
Սարգիս եղս. ճէս Յովհաննէս եռլ. ևն	—
Սարգիս սրկ. Կարսեցի, 528—30	Կարս, ՌՃԽԱ—1691—2
Սարուխան Հիզնացի, 437—441	Բաղէշ, ՌԶ—1631 փետր. 4 ուր.
Սեղբեստրոս ճէս Ստեփանոս ևն	—
Սիմէոն ճէս Գրիգոր Բալուեցի	—
Սիրուն Հիզնացի, 309—312	Հիզան, ՋԻԵ—1476 յունվ. 14 կիր.
Սիրուն Ալիբեցի, 467—471	Վան, ՌՃԳ—1655 օգոստ. 5
Ստեփանոս արքեպս. Սեբաստիոյ, Սեղբեստրոս և Թէոդորոս, 137—148	Աղշարու լեւ Սբաստիոյ, ՊԼԶ—1387
—Տաղի Տեր Ստեփանոս..., 149—50	—
Ստեփանոս արքեպս. Տաթևու, քեռորդի իւր և մօրեղբօրորդի, 313—319	Թաւրէզ, ՋԼԲ—1493
Ստեփանոս վանահայր, 98—100	Գերեթին ?, ՉԶ—1257
Ստեփանոս քհ. և Մուսեֆիլ, 184—5	Արծկէ, ՊԽԳ—1395
Ստեփանոս վ., Պետրոս քհ. Խիզանցիք և Ստեփ. ուրաց. 245—62	Խիզան և Սորբ գիւղ, ՊՀԳ—1424 յունիս 2 ուր. և 11 կիր.
Ստեփանոս մանուկ, 305	Կ. Պօլիս, ՋԻ—1471
—Ս. Սեփանոսի նշխարք, 727—8	—
Ստեփանոս ուր. ճէս Ստեփ. վրդ. ևն	—
Սքանտար ճէս Աբրահամ քհ.	—
Վաղին Արծկեցի ճէս Մուրատչան	—
Վանակ եպիսկ. Բջնոյ, 136	Բջնի, ՊԼԶ—1387
Վան վառէ Իմիկեցի ճէս Գառպար ևն	—
Վարդան Բաղիշեցի, 232—243	Բաղէշ, ՊՀ—1421 յունվ. 4 չբ.
Տուկիոս ճէս Գոհարինէ Սեբաստ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահասկութեան
Փռանկաւ որդի Ալիզի (սպնջ), 568	Ղարասուբալար, 1157 յունիս 1
Յաւելուած Ա.	—
Անանուն նհտ. Տրսպիզոնի?, 698	Գրզման Տրսպիզոնում, ?
Անանուն նհատակ (աւանդ.), 693	Գրզման Պագեսքիբ վանքում, ?
Գրիգոր (ժապանագիր), 699	Խաչվէմ Քեօթանլու գիւղի մօտ, ?
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	Հանգստարանը Արփա գիւղի մօտ, ?
Զաքին (աւանդ.), 695	Հանգստարան Պարանպատ անտառում, ?
Խալիլ սն Մանսուր (Յ. Ա. 720—1)	—
Մեր նահատակ (աւանդ.), 692	Գրզման Պարեցիք գիւղի մօտ, ?
Կարապետ քհ. (աւանդ.), 702—9	Քորոսլի գիւղ, 1708—10 ?
Հրեզեանայ նհտկ. (աւանդ.), 694	Խաչարձան վանք գիւղի մօտ, ?
Ճամալ սն Փիւր (Յ. Ա. 688)	—
Մանսուր, Խալիլ և Նասիմի, 720—1	? , 1524-ից առաջ
Մարտիրոս Հիզնացի, 714—9	Բաղէշ, ժՅ դար.
Մարիամ սն Գրիգոր Արփ., 701	—
Յակոբ վրդ. և ընկիւրք (ժող), 679—82	Արճէշ դաւառ, ? օդոստ. 14
Յարութիւն Մլղրցի (սպնջ), 683—4	Մանիսա ք., 1855 (1833 ?)
Նահասկետ Մուլացի (աւանդ.) 710—3	Մալա գիւղ, XVIII-րդ դար?
Նահատակք Ի կոտորածի կէտիկ Անճէտ փաշայի, 685—687	Խրիմ, 1475-ից իւր ժամ յետոյ
Նասիմի սն Մանսուր, 720—1	—
Ներսէս (ժապանագիր), 700	Տապան վայոց ձորում, ?
Ոսկեթիւ նհտկուհի (աւանդ.), 696	Մատուռ Հարցնանգիստ գիւղ. մ., ?
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722—4	Ղարս, 1796 յուլ. 25 ուրբ.
Սուրբ Սրաբեկ, (աւանդ.), 690	Մատուռ Դաշուշէնի մօտ, ?
Վասակ պատրոնիկ (արձնգր.), 688	? , ՈՄ=1201-ից առաջ
Բուսկան (աւանդ.), 697	Մատուռ Փիփի կողմում, ?
Փիւր, Ճամալ և քոյր նոցին (աւանդ.) 689	Փիւր-Ճամալ և Նարնուանիկ գ., ?
Փռչնին ?, 691	Գրզման Դահրան գիւղի մօտ, ?

ՑԱՆԿ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Բ.

Երկրորդ սիւննակո՞ւմ շրագիր նշանակուած են վկայարան-
անթխանների հնդիանակները.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք բաղել
Արրահամ քհ. և Աքանտար, 422	Սամուէլ Անեցի, Պատմթ. Վլրչսլ.
Ազիզ սնս Պատուական	—
Ամէնսուազ Դերջանցի, 129—133	Յայամ. Գ. տպ. Ա., Յովհաննէս վրդ.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Առաքել վրդ. Դաւրիժ., Պատմ. և ՀՄ
Անտոն Թրփիլիսցի (սպեգ.), 608	Մակար Եպղ. Բարխուտ. Արցախ
Առաքել քահանայ (սպեգ.), 94	Ալիշան, Շիրակ
Ածատուր Խթայեցի (ժող), 353-8	Լս, Գրիգորիս կրդ. Աղրաւարցի
Ածատուր Կաֆայի (ժող), 329—331	Լս, Գրիգոր վրդ. Կաժացի
Արիստակէս սնս Մկրտիչ Լն	—
Աւագ Սալամաստեցի, 152—165	Յայամ. B-NP-WYZbc
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Առաքել վրդ. Դաւր., Պատմ. և GK
Աւետիք կրօնաւոր (ժող), 346—9	Լս
Բաղտասար Թոխաթցի, 490—494	z
—Այլ խմբագրութիւն, 494—9	Չաքարիա սրկ., Պատմ. Բ. Վլրչ.
Բարունակ սնս Պուտախ Ամթեցի	—
Գարրիէլ Ղալաթիացի, 484—487	j, Յակոբ Ակնեցի
Գալուստ երէց, 445—448	Չաքարիա սարկ., Պատմթ. Բ.
Գասպար, Մորիամ և Վառվառէ	Յայամ. Գ. տպ., Տէր Մարտոս, Հաննէ,
Կարնեցիք, 631—645	Կարապէս.
—Տաղայափ. վկայարան., 646—647	s, Յովհաննէս Կարնեցի
Գասպար Կոռան (ժող), 518-9	t, Միխայիլ որդի Բարդամ գրչի
Գոհարինէ, Թատրոս, Մամիղէս և	Յայամ. B-DG-WYZabc
Տուկիոս Սեբասցիք., 12—22	
Դրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կի-	Յայամ. d, Ճառքնտ. գ, Դատիք
րակաս, 104—118	երկց Բալուեցի
Դրիգոր Արփայեցի, 434—436	Առաքել վրդ. Դաւր., Պատմթ.
Դրիգոր վրդ. Խլաթեցի, 264—274	CMTt և Թ. 1047, Թովմա հռետր

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք քաղել
— Եղերեգոսփուն, 274—279	Հայերգ, Տէվիկանց, Առաջի
— Համառոտ վիպարներ. 279—81	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Գրիգոր Կանցի (Կարենեցի), 520	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր Կեչորցի (սպեգ.), 95	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Գրիգոր Հաղբակեան, 96—7	Կիրակոս Գանձակ., Պատմութ.
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր եպս. Կարենցի, 121—128	Յայտմ. d
Գանիէլ բէկ Խաչենեցի (սպեգ.), 607	Մակար եպս. Բաբխուտ., Արցախ
Գաւիթ արդ. ճես Յովհաննէս եպս. ևն	—
Գաւիթ Խարբերդցի, 306—308	B
Գաւիթ Սեբաստացի (ժալ), 504—17	t, Միխայէլ որդի Քարգամ գրչի
Նղիսարեթ ի Խառարաստայ, 166-9	B-EG-1K-MP-RTUWYZbcdևԹ. 434
Նրեք անանուն վկայք, 502	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Նրէց Շնքունկու գեղջ, 372	Սամուէլ Անեցի, Պատմ.
Նրկու մանկունք ի Կոտէից, 442-3	Ջաքարիա սարկ., Պատմ.
Ջաքարիա կթգ. Աղթամարայ, 170-6	B-EG-1K-RT-VYZbc
— Գանձ Ջաֆարիա կրդիսի, 177—81	ա, Գրիգոր վրդ. Ագրամարցի
Ջաքարիէ տանուտէր, 229	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Չուատ մանուկ, 120	Հ. Ալիշան, Սիսական
Թաղէոս երէց Սեբաստիոյ, 371	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թամամ Շաղկերտցի, 521-4	Ջաքարիա սարկ., Պատմ. Բ.
Թամար Մոկացի, 186—197	B-EG-1K-MP-RT-WYZbc, Թ. 434
Թէոդորոս արդ. Սեբաստի., 3—11	Յայտմ. B-WYZbc
Թէոդորոս Կեսարացի, 73—93	Վարք և Վկայ. սրբոց, Վնտ 1874
Թէոդորոս ճես Ստեփանոս և այլք	—
Թովմա վրդ. ի Պուտլիկ վանաց, 263	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Թորոս Նղեսացի, 369	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թորոս Հռոմկլայեցի, 332	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թուխման մանուկ (ժալ), 605-6	ճ
Իսահակ (Յովսէփ) Թաւր., 208—16	B-SU-WYbc
— Այլ խմբագրութիւն, 217—20	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
— Մատուռի արձանագիտք, 725—6	Մակար ծ. վրդ. Բաբխուտ. Աղուտնք
Լոյս Գրիգոր, 539—551	Պատմ. Նոր Ջուղայուռ, Ա.
Խանուռ վկայունի (ժալ), 562—5	Յ՛, Պողոս երեց
— Մի այլ ժալ, 565—566	Բազմավէպ, 1859
— Աւանդութիւն, 566—567	Ս. Հայկունի, Բազրեանք.
Խաչատուր Տիգրնկրացի, 455—66	Առաքել Դաւր., Պատմ., GHKp

Նոր վկաներ՝ աճուճ եւ եջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք փայլել
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Bf
Խըաբբչայ մանուկ (տաղ), 376—82	mx, Մեծ Պարոն
Խօսքով Գանձակեցի, 23—31	Ճառընտ. n, Մխիթար Գոշ
—Ներքողեան., 32—39	Ճառընտ. n, Մխիթար Գոշ
—Ըստ Յայսմաւուրաց, 43-5	Յայսմ. A-EG-WYZb-e
Մամիդէս սէս Գոհարինէ Սերաստ.	—
Կատարեալ կոյս սէս Թամամ	—
Կարապետ Վանեցի սէս Միլքիսէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Կիրակոս սէս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս մրակեաց ? (տղմգ.), 119	Հ. Ալիշան, Սիրական
Կիրակոս վրդ. (տղմգ.), 134	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Կոկնայ Սերաստիոյ (տաղ), 373-5	v, Յովսէփ Սերասացի
Հայրապետ արեղայ, 370	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Հասլաշ քահանայք, 244	CE, Առաքել վրդ. Բողիշեցի
Հոփփսիմէ Սիլիվրիցի ?, 385	Էջմ. Թ. 864
Ղազար վրդ. Բողիշու, 283	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Ղզլար Նորագաւթեցի, 444	Չաքարիա սարկ., Պատմ.
Մարգարէ սրկ. և Շահրման, 413—20	i, Սիմեոն
Մարիամ Կարնեցի սէս Գասպար և և	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Միլքիսէթ և Կարապետ, 198—204	BCG-IK-BT-VYZbc
Միրաք Թաւրիզեցի, 322—328	BCr, Մովսէս Գրիշ
Մխիթար Վանեցի, 472—477	Առաքել Գաւր., Պատմ. և GKM
Մկրտիչ, Յովհաննէս, Արիստակէս և այլ 8 վկայք, 231	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
Մուսեֆիր սէս Ստեփանոս քհ.	—
Մուրատ Վանեցի, 320—321	BC
Մուրատչահ Արծիկեցի, 280	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
Յակոբ վրդ. Ովսաննացի, 282	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
Յակոբ սրբի Ղուկեկի, 500—501	z
Յարութիւն Կարնեցի (տաղ), 620-6	o, Յովհաննէս Կարնեցի
—Տապանագիրք, 626—627	Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա
—Աւանդութիւն, 627-8	» »
—Տաղ Յարութիւն մանկանն?, 629—30	370, Սահակ դպիր Վանեցի
Յարութիւն Տփխիսեցի, 609—19	Գ. Ալավէրդեան, Սայլաթ-Նովայ
Յիմար Վանեցի, 221—228	B-EGHJ-PR-WYZeg

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հշ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք քաղել
Յովակիմ Սամաթիացի, 676-8 —Տապանագիրք, 735—736 Յովհաննէս եպօ., Սարգիս եպօ., Դաւիթ արեղայ, 340—45	Ա. Պէրպէրեան, Պատմք. Հայոց Սացել ենք մասն. Ճամակոյ Արարատ, 1869. Յովհաննէս երեց
Յովհաննէս եպօ. Գարանաղեաց, 421 Յովհաննէս եպօ. Տարօնոյ, 299—304 Յովհաննէս քհ. Չմշկծղցի, 205-7 Յովհաննէս արեղայ, 339 Յովհաննէս Խլաթեցի, 284—292 —Այլ խմբագրութիւն, 292—98 Յովհաննէս Մալաթ. (սաղ), 569 Յովհաննէս զնս Մկրտիչ և այլք Յովսէփ Գունեցի պարսիկ, 46—60 —Ներքողեան, 61—64	Զամէեան, Պատմ. Գ. Bfr GHKLMRY. Դատիր եպօ. Հ. Ալիշան, Սրասկան Bfr y Դ. Աշուղ Սէֆէրօղլու — Ճառքն. ու, Միսիրար Գօլ Ալիշան, Ալբարատ, Դատիր թհ. Յայտմ. A-WYZa-e —
—Հոս Յայամաուրաց, 67—70 Յովսէփ Թաւրիժեցի զնս Իսահակ Յորդանան վկայ տաճիկ, 72 Նիկողայոս Տիգրնկրացի, 449—54 Նիկողայոս Պրուսացի, 531-8 Շահման զնս Մարգարէ սրկ.	Վարդան տաւաթի, Պատմք. Առաջել Իտալիժ., Պատմ. և KM KI —
Շնորհաւոր Բարեբրդցի, 333-8 Ոգջայ զնս Կոկնայ Պալի Կարնեցի, 603—604 Պատուական կմ Ազիզ կին, 488-9 Պարոն Լոյս Կաֆացի, 386—95 —Տաղ, 396—401 —Այլ տաղ ի վերջանեակ, 401-8 —Այլ տաղ ի Թումայի, 409—412 —Այլ տաւամուր, 729—734	GHKLMRY, և Զաքարիա սարկ. — օ, Մահս. Յովհաննէս Կարնեցի Զաքարիա սարկ., Պատմք. ձա, վերանեակ վարդապետ է, վերանեակ վրդ. lm, վերանեակ վրդ. k, Թումայ Կաֆացի Մատեաց Աղաւնի, 1860, Խ. վ. Գ. —
Պետրոս քհ. զնս Սանփանոս վրդ. ևն Պետրոս Նիժեցի (սպեղ.), 675 Պուտախ (Բարուհակ) Ամթեցի, 360 Պօղոս սրկ. Սղեբրդցի, 525-7 Ջալալ իշխան Խաչենոյ, 101-3 Խաթիրոս զնս Գոհարինէ Սերաստ. Սահակ Բրուտնեցի, 552—559	— Մակար վրդ. Բարխ., Աղուանք B, Մկրտիչ արեղայ M Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմք. — h, Սեփանոս Կաթայեցի

Նոր վկաներ՝ անուն եւ եջ	Ի՞նչ աղբիւրից եմք քաղել
Սահակ Մարր Կարնեցի, 572-4 —Տաղալափ. վկայքներ., 574—99 —Այլ տաղ, 600—601	} օ, Մահե. Յովնանեկս Կարնեցի
Սամուէլ Մանխացի (սպնգ.), 560	Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա, Ա.
Սայեաթ-Նովէ յետ Թարութիւն	—
Սարգիս իշխան Խաչենեցի, 71	Վարդան պատմիչ, Պատմք.
Սարգիս Մելիտիենցի (սպնգ.), 383	Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա, Ա.
Սարգիս նահատակ, 135	Հ. Ալիշան, Շիրակ.
Սարգիս եպս. յետ Յովննա եպս. ևն	—
Սարգիս սրկ. Կարսեցի, 528—30	M
Սարուխան Հիզնացի, 437—41	i
Սեղբեստրոտ յետ Ստեփանոս ևն	—
Սիմէոն յետ Գրիգոր Բալուեցի	—
Սիրուն Հիզնացի, 309—312	i
Սիրուն Ալիւրցի, 467—471	Առաքել վ. Կաւր, Պատմ. և GKL
Ստեփանոս արքեպ. Սրատիոյ. Սեղբեստրոս և Թէոդորոս, 137—48	Յայամ. B-WYZbc
—Տաղ ի Տէր Ստեփանոս., 149—50	Բաղմավէպ, 1848
Ստեփանոս արքեպ. Տաթևու, քեռ. որդի իւր և մօրեղբորորդի, 313-9	Ch և էջմ. Թ. 1710
Ստեփանոս վանահայր, 98—100	Մողաքիա արևղայ, Պատմ. Նետ.
Ստեփանոս քհ. և Մուսեֆիբ, 184.5	Թովմա վ. Մեծովեցի, Պատմք.
Ստեփանոս վրդ. և Պետրոս քհ. Խիզանցիք և Ստեփանոս ուրաց., 245—62	CE, Առաքել վրդ. Բաղիշեցի
Ստեփանոս մանուկ, 305	Զամչեան, Պատմք. Գ.
—Ս. Ստեփանոսի նշխարք, 727.8	Հանդէս Ամսօլ հայ, 1901
Ստեփանոս ուր. յետ Ստեփն. վրդ. ևն	—
Սքանտար յետ Արրահամ քհ.	—
Վաղին Արծկեցի յետ Մուրառչան	—
Վանակ եպս. Բջնոյ, 136	Զամչեան, Պատմք. Գ.
Վառվառէ Դմիկցի յետ Գասպար ևն	—
Վարդան Բաղիչեցի, 232—243	BCGHIKLMRZYp
Տուկիոս յետ Գոհարինէ Սեբաստ.	—
Փռանկուլ որդի Ազիզի (սպնգ.), 568	Միլիթար վ. Տ. Մկրտչեան, Յիշակ.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ եջ	Ի՞նչ տպիրից ենք քաղել
Յաւելուած Ա.	
Անանուն նհտ. Տրսպիզոնի ? , 698	Մինաս վ. Բժշկեան, Պատ. Պոնտոսի
Անանուն նհտ. (աւանդութիւն), 693	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Գրիգոր (ճապանացի), 699	Հ. Ալիշան Սիսական
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	» »
Զաքին (աւանդ.), 695	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Խալիլ սէս Մանսուր (Յ. Ա. 720-1)	—
Մեր նհտ. (աւանդ.), 692	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Կարսպետ քհ. (աւանդ.), 702-9	Ս. Հայկունի, Ար. սրբատ 1895
Հղեղեանայ նհտ. (աւանդ.), 694	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Ճամալ սէս Փիր (Յ. Ա. 688)	—
Մանսուր, Խալիլ և Նասիմի, 720-1	Տէս եր 720 և 721
Մարտիրոս Հիդնացի, 714-9	Ա. Վ. Են. Թ. 10
Մարիամ սէս Գրիգոր Արփ., 701	—
Յակար վր. և րնկերք (ճաղ), 679—82	m
Յարսէթիւն Մլղրցի (ճպնգ.), 683	Գօսեան, Հայր ի Զմիւռն., Բ.
Նահապետ Մալացի (աւանդ.), 710-3	Ս. Հայկունի, անտիպ աշխատութ.
Նահատակք ի կոտորածի Կէտիկ	Յովհ. Տէր-Աբրահամեան, Պատ-
Անմէտ փաշայի, 685—87	մուքիւն Խրիմու Բ.
Նասիմի սէս Մանսուր, 720-1	—
Ներսէս (ճապանացի), 700	Հ. Ալիշան, Սիսական—h
Ոսկեթիկ նհակունի (աւանդ.), 696	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722-4	Պ Կ. Կոստանեանցի ձեռ. Թերթից
Ս. Սրարեկ (աւանդ.), 690	Մսկար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Վասակ պատրոնիկ (աւանդ.), 688	» »
Բուսկան (աւանդ.), 697	» »
Փիր, Ճամալ և քոյր Նոցին (աւանդ.).	» »
689	» »
Փո շնին ? , 691	» »

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԲԱՌԵՐԻ

Այստեղ հաւարում ենք աշխատութեանս մէջ գործածուած բոլոր օտարազգի բառերը. իւրաքանչիւր բառի մօտ նշանակուած են՝ քացի բառին ընդի ձեւից եւ ասցատրութիւնից, ն:սեւ այն էջերը՝ ուր գործածուած են յիշեալ բառերը: Օտար ձեւերի մօտ նշանակուած է բառի ընթերցումը եւրոպական տառերով եւ արդի օսմանեան արտասանութեամբ:

Աթաբակ 314, 320. Թրք. اتابك atabey հայրապետի. արքայորդւոց խնամակալ նշանակուած անձը:

Ալլահ 239. արաբ. الله Allah Աստուած:

Աղայ 478, 486—7, 647—8, 650, 661—2. Թրք. آغا aga պարոն, մեծաւոր:

Աճամ 360. արաբ. اجم ajem պարսիկ:

Աճմատան 497. պրս. اجمستان ajemistan Պարսկաստան:

Ամբուրա 610. իմն տանբուրա = արաբ. طنبوره tanbura բամբ վին, ֆրանս. mandore.

Ամիր 456. արաբ. امير emir իշխան:

Այեան 663, 665—6. արաբ. اعيان ayan սուգանիք:

Այվազ 531—2. Թրք. آيواز ayvaz խոհարար:

Աշխիպ 650. իմն արաբ. عشق aşeq սիրահար:

Աշուղ 610—2, 616—8. արաբ. عشق երգիչ:

Ապազի 522. արաբ. عباسي abbasi անուն արժաթեայ դրամի, որ այժմ արժուում է 20 կոպ. = 100 փարայ = 50 սանթիմ:

Ապրիչում 496. պրս. ابريشم ebrisüm մեապքս:

Ատէթ 344. արաբ. عادت adet սովորութիւն, ծէս:

Արապ 360. արաբ. عرب areb արաբացի:

Աշապան 203. թմբուկ. թաթարերէն?, գրուած նաև արարան:

Արապիստան 658. պրս. عربستان arebistan Արաբիա:

Արզ 582, 584-5, 649, 658. արաբ. عرض arz խնդիրք:

Արզայ 434. արաբ. عريضة ariza խնդրագիր, ազերսագիր:

Արզուհալ 579, 581-2, 657-8. արաբ. عرضحال arzuhal ազերսագիր:

Արմանի տնս էրմէնի:

Բաս 618. արաբ. باهس bahs, աղաւ. թրք. bes բանավէճ, մրցում:

Բեզար 250, 253. թրք. bezmek ձանձրանալ բայից:

Բէդամազ 615 = պրս. بيدماغ bidmağ, bidamağ դժգոհ, կամբը զատարուած:

Բէզարիլ 614. թրք. bezmek ձանձրանալ:

Բէլիւք բաշի 711. թրք. بلوک باشی bölük başə գնդապետ:

Բէկ 206, 439, 566, 607. թրք. بك beg, bey իշխանաւոր:

Բուխտան, պուխտան 378. պրս. بختان buhtan բարուրանք, զրպարտութիւն. այսպէս պէտք է իմանալ նաև բուղտան բառը, էլ 330, որով այս ձևերը ջնջելի են յատուկ անուանց ցանկից, ուր մտել են սխալմամբ:

Բույուրմիշ անել 722. թրք. بویورمق buyurmaq հրամայել:

Գուրջաստան 213 ծան., թրք. պրս. گرجستان gürcistan Վրաստան:

Գուզալ 612. թրք. گوزل güzel գեղեցիկ, գեղունի:

Դանիլման, դանիլմանդ, դանըլման 137, 173, 317, 381, 389, 404, 500, 633-6, 641, 722. պրս. دانشمند danişmend մահմետական գիտնական կարգացող, մուլտ:

Դավթար 610-1, 616. արաբ. دفتر defter տետրակ:

Դավուլ զուռնայ, դաւուլ զուռնայ 709, 711. թրք. داول زورنا davul zurna թմբուկ և փող:

Դարդ 615. պրս. درد derd ցաւ, վիշտ:

Դափ (դաբ, դաֆ) 203. պրս. دف def ածելու դափ:

Դեաֆ 663. արաբ. دف def վանել, վռնաել:

- Դեկան** 144, 193, 316, 379—80. = դահեկան:
- Դին** 389, 586, 588. պրս. دين din կրօնք:
- Դիվանա** 614. պրս. دیوانه divane գիժ, խենթ:
- Դուման** 98. تومان tuman 30,000 հեծեալ զորքի բանակ:
- Դուպայ** 570. արաբ. توبه töbe ապաշաւել, սիրել?
- Դուրգար** 615. պրս. درگه dürger հիւան:
- Դրստել** 615. պրս. درست dürüst ուղիղ, շիտակ բառէն, ուղղել, հարթել:
- Եազլըխ** 634, 652. թրք. yazlâq ամառանոց:
- Եար** 613—4. պրս. یار yar սիրական:
- Եզլասի** 594. պրս. یزیدی yezidi քուրդ ցեղ, որ համարուում է սատանայապաշտ:
- Եէլ մում** 596. բառ. անձանօթ, թուի մի տեսակ մում:
- Ենիչերի, Ենիչերի, Ենկիչարի, Էնկիչարի** 464, 472—3, 476, 484, 529—30, 627—8, 702—5, 712. թրք. yeniçeri մի տեսակ հին Օսմանեան դօրք:
- Ենկիչար աղասի** 472, 474. թրք. آغاسی yeniçeri ağası Ենիչերիների գլխաւոր:
- Եշխ** 571. արաբ. عشق aşq, աղաւ. թրք. eşq զգացմունք, սէր:
- Չալըմ** 593—5. արաբ. ظالم zalim անիրաւ, անդուլթ, բռնաւոր:
- Չապիթ** 579, 581, 583, 625, 648, 653, 658, 661—2. արաբ. ضابط zabit ստտիկան, ստտիկանութիւն:
- Չեխա, զէվիա, զէվիայ, զեայի, զեիայ** 144. արաբ. زاویه zaviye կրօնաւորի խուց, տէրվիչի վանք:
- Չէմհէր** 652. արաբ. زمهریر zemherir սաստիկ ցուրտ. 2. միջինք. ձմրան:
- Չէնէթ** 597. արաբ. زينت ziyet մեծ հանդէս:
- Չէնճիլ** 342. զէնճիլ 659. պրս. زنجیر zenjir, թրք. zincil zinçil շղթայ:
- Չէվիադար** 326. պրս. زاویه دار zaviyedar սենեկապետ, տէր-վիչների վանքի մեծը:
- Չընտան** 342, 403. պրս. زندان zəndan զնդան, բանտ:
- Չինահար** 180. պրս. زینهار zinhar ապաւինել:

- խան 348, 439, 445—8, 607, 685, 687. պրս. خان xan
իշխան, որից խանութիւն 445.
- խանճալ 335, խանչալ 337, խանջար 310, խանջալ 468,
470, 472, 475, 530. արաբ. خنجر xanjer կամ պրս.
خنجر xançer դաշոյն.
- խանոււմ 650.—1 թրք. خانم xanəm տիկին.
- խապար 657, 659, 663. արաբ. خبر xaber լուր.
- խարաբ 99. արաբ. خراب xarab անկարգ, աւեր, խան-
գարեալ.
- խարաճ 71, 122, 490, 494—5. արաբ. خراج xaraǰ հարկ,
տուրք.
- խարաճճի 569, խարաճչի 495. թրք. خراجى xaraǰə հար-
կահան.
- խարճ 430. արաբ. خرج xarǰ ծախք.
- խէփիս 569. արաբ. حبس hats բանտ, բանտարկել.
- խըզմէթ 654. արաբ. خدمت xədmət, թրք. աղաւ. xəzmet
ծառայութիւն.
- խիլայ 526. արաբ. خلة xila իբր պարզև տրուած հան-
դերձ. որից խիլայել 529՝ պարզեւել.
- խոնթբար 413—4, խոնտբար 343. թրք. خنکار xünkyar
սուլթան.
- խոջայ 427 տն՛ս խօճայ.
- խուժաչ 311. արաբ. قماش qumaš, աղաւ. թրք. xumaš կերպաս.
խուսատարմիշ ընել 569. թրք. قيصدرمق qəsdərmaq գործի-
քով ուժգին պնդել.
- խորի սուրբ 287, 295. արաբ. خضر xəðər ս. Գէորգ (ըստ
քրիստոնէից).
- խօճայ 344, 375, 530. թրք. خوجه xoja կրօնաւոր տաճ-
կաց, գիտուն և կամ հարուստ.
- կեաւուր 505. թրք. گيأۋر gyavur անհաւատ (այն է քրիս-
տոնեայ ըստ մահմետականաց). նէլլէթ կեաւուրայ
506՝ անիժեալ լինի անհաւատը.
- կիլապչա 342. թրք. كلبچه kelebçe ձեռնակապ բանտար-
կեալի.

- Կլանի 122. արաբ. قالا qala բերդ բառի յղքնակին։
- Կօշկար 437, 490. պրս. کفشگر kefsger կօշկակար։
- Հալ 150. արաբ. حال hal վիճակ։
- Հալալ 215, 287, 295, 512, 581, 588, 591. որից հալալութիւն 588, 590. արաբ. حلال helal ներելի, օրինաւոր, հարադատ. ևս ներողութիւն խնդրել։
- Հալվաչի 450. թրք. حلواچي helvaçə հրուշակավաճառ։
- Հախ 654. արաբ. حق haqq իրաւունք. որից հախիդ՝ քո մասին։
- Հաճի, հաջի 143, 473, 627. արաբ. حاجي hajji մահտեսի։
- Համալ 495. արաբ. حمال hammal բեռնակիր։
- Համաշա 614. պրս. همیشه hemişe միշտ։
- Համշիրակ 279. պրս. همشهری hemşehri համաքաղաքացի։
- Հայիֆ 648. արաբ. حيف hayif անիրաւութեան վրէժը։
- Հապաշ 251 = 245. արաբ. حبش habes եթովպացի։
- Հասար 691. արաբ. حصار hisar բերդ, պարիսպ։
- Հասրաթ 591. արաբ. حسرت hasret կարօտ։
- Հատիր 381. արաբ. حاضر hazər պատրաստ։
- Հարամ 215, 316. արաբ. حرام անիժեալ, ապօրինի։
- Հարամի 581. արաբ. حرامي harami աւազակ։
- Հաքիմ 723. արաբ. حاكم hakim դատաւոր, իշխող։
- Հէղրէթ 506. արաբ. حضرت hazret մեծութիւն, վսեմութիւն, մեծն, վսեմն։
- Հէշ 569. պրս. هیچ hiç բ'աւ։
- Հէսէս 659. թրք. hasas բարապան։
- Հէքիմ 612. արաբ. حكيم hekim բժիշկ։
- Հովարտա 581. թրք. خوارده xovarda շոպլ, մսխող։
- Հուքմ, հուքում 191, 314, 377, 416. արաբ. حكم hükm վճիռ, հրաման։
- Ղադի 706. արաբ. قاضي qadə, qazə Շէրիի օրինաց դատաւոր։
- Ղալը 593. արաբ. قال qali խլիչ, յափշտակող։
- Ղախպայ 488. արաբ. قحبه qahbe բող։
- Ղայպ 657 -- 9. արաբ. غيب gayb կորցնել։

- Ղան 98. պրս. خان xan, թրք. قان qan իշխան, որից զանութիւն 339՝ իշխանութիւն։
- Ղաստապխանա 590. պրս. قصابخانه qassabxane սպանդանոց։
- Ղատի, զադի 137, 139, 142, 158, 416 ևլն. արաբ. قاضی qadā դատաւոր տաճկաց։
- Ղարիպութիւն 378, 578. արաբ. غريب ġarib պանդուխտ։
- Ղաւալ 292. թրք. قوال qaval սրինգ, ևս սրնգահար։
- Ղափուճի, զափուջի 342—3. թրք. قاپۇچى qapu]ə դռնապան։
- Ղըզ 654, 662. թրք. قىز qəz աղջիկ։
- Ղմշիլ 711. թրք. قىمق qəymaq չինայել, անդուծ լինել։
- Ղուլլար աղասի 473. թրք. قوللر اغاسى qullar ağasə ծառայապետ։
- Ղուլլուզ 615. թրք. قوللۇق qulluq ծառայութիւն, ծառայել։
- Ղուռուշ 463. թրք. غروش ġuruš տաճկական փող, որ Ղուրիշ 534.) արժուժ է 8 կոպէկ = 20 սանթիմ։
- Ղուրբան 613. արաբ. قربان qurban զոհ, մատաղ։
- Ղօլ 662. թրք. قول qol պահնորդ զինւորներ։
- Ղօլճի 569. թրք. قولجى qol]ə պահակ։
- Ղօնախ 622. թրք. قوناق qonaq ապարանք։
- Ղօնաղ 614. թրք. قوناق qonaq օտար պանդուխտ հիւր։
- Ճահիլ 712. արաբ. جاهل Jahil տգէտ. 2. ոչ չափահաս, տղայք։
- Ճեվապ, ճէվապ 587, 563—4. արաբ. جواب Jevab պատասխան։
- Ճիպիլիկ 655, 659. թրք. جيبىنلىك jibinlik սրակապան հարսի։
- Մաթարայ 711. արաբ. مطره matare վառօդի աման։
- Մալ 366. արաբ. مال mal ապրանք, ինչք։
- Մահանաւոր 613. սուտ պատճառանքներ ունեցող. պրս. بهانه behane սուտ պատճառանք։
- Մահրասայ 113, 116, որ և մարհասիւն. արաբ. مرخصه merxasa վարդապետ քրիստոնեայ։
- Մաղճուն 260. արաբ. ماجون majun գեղերից բազադրեալ խիւս։
- Մաղքամայ 336. տնս մեախկամա։

- Մամլաքաթ 373. արաբ. مملكة memleket երկիր։
Մանսուպ 658, 668. արաբ. منصب mansəb պաշտօն։
Մաշայի 256. արաբ. مسيح mesih (ասորական ձևով) Մեսիա։
Մաշիթ 456, 475. արաբ. مسجد mesjid մզկիթ։
Մարթիլ 495. տաճկական հին դրամ է։
Մեախկամա 569, մաղքամայ 336. արաբ. محكمه mahkeme
դատարան։
Մելիք, մէլէք, մէլիք 168, 206. արաբ. ملك melik տէր,
իշխան, թագաւոր։
Մելլուն 302. տնս մէլուն։
Մեհրապ, մահրապ 109. արաբ. محراب mihrab մզկիթի
աւագ սեղանը։
Մէլուն 505, մէլլուն 583 (որ և մելլուն, մլլուն). արաբ. ملون melun անիծեալ։
Մէյդան 452, 459, 460, 462, 481, 610. արաբ. ميدان meydan հրապարակ։
Մէյլ 650. արաբ. مئيل meyl սէր։
Մէջլիս 612. արաբ. مجلس mejlis ժողով, խորհուրդ։
Մըլթանի 586, 593. ազգի անուն, որ իբր նախատական
ածական գործ է ածուում։
Մըշքեհ, մշքեհ 353. բառ անծանօթ. թուի զէնք ինչ։
Մըսըման, մըսման, մըլման, մսման 143, 222 ծան.,
343, 355, 387. տնս միւսիւման։
Մըքուք 610. թրք. مکيك mekik կկոց, մաքուք։
Միլիօն 594. թրք. مليون milion = ֆրանս. million միլիօն։
Մինարայ 116, 469, 475, 489. որ և մընարայ. արաբ. منارة minare մզկիթի աշտարակ։
Միսէլլիմ 581, միւսէլլիմ 627—8. արաբ. مسلم müsellim
ասպետ։
Միւսիւման, միւսուլման 705. արաբ. مسلمان müsülman
մահմեդական։
Միլհիտ 58. արաբ. ملحد mühlid ուրացեալ, հերետիկոս։
Մլլուն, մըլլուն 167, 302, 335—6. տնս մէլուն։
Մղղըսի 610. արաբ. مقدسى muqdası մահտեսի։

Մոլայ 323. **մոլլայ** 480, 482, յք. **մոլլէք** 219, **մօլնա** 172, 381 (ձեռ. ընթ. **մաւլնա**, **մաւլնայ**, **մաւնլա**, **մաւլանայ**, **մաւլանայ**, **մօլնա**, **մօնլայ**, **մօլայ**), **մօլայ** 317, 481, 722, **մոլլայ** 356, 460, 480—2, 428, 702—7, 712, **մօլնայ** 172, 192, 309, 323, 365, 447.
Թրք. **Ան monla կարդացսլ տաճկաց:**

Մուդառիս 480. **արաբ.** مدرس müderris **ուսուցիչ իսլամ**
աստուածաբանութեան:

Մուխթասիպ 378. **արաբ.** محتسب muhtesib **քաղաքապետ**
և ոստիկանապետ:

Մուզրի 116, 225—7, 446. **իմամ:**

Մուշք 353. **պրս.** مشک müşk **մուշկ:**

Մուպաշիր 658. **արաբ.** مباشر mübašir **բարապան:**

Մուսուլման 713, **մուսուլման** 381, 450, 470. **արաբ.**
مسلمان müsülman **իսլամ:**

Մուրատ 571. **արաբ.** مراد mürad **իղձ, նպատակ:**

Մուրթատ 493, 534—5. **արաբ.** مرتد mürtedd **կրօնափոխ:**

Մուֆդի, մուֆթի, մուֆտի 388—9, 404—5, 457, 468—9,
569—70, 706, 722 **ևլն.** **արաբ.** مفتی müfti **մահմե-**
տական օրէնքի հմուտ վճռատու:

Մսր կամ մրսր 224. **արաբ.** مصر məsər **Եգիպտոս:**

Մօյտան 374. **տնս մէյդան:**

Յեսս, յիսա, յէսա, յէսայ, յիսայ, յիսէ 239, 356.
տնս իսա:

Յէմիր 512. **արաբ.** أمير emir **իշխան կամ սերունդ. Մու-**
համմէտի. 2. արաբ. امر emr (**աղաւ. Թրք. emir**)
հրաման:

Նազիկ 593. **պրս.** نازک nazük **փափուկ, շնորհալի:**

Նալ 653. **արաբ.** نال nal **սլայտ:**

Նալբանդնոյ 470. **պայտարների շուկայ. տնս յաջուրդ:**

Նալպանտ 360. **պրս.** نالبند nalbend **պայտար:**

Նասիմի 361—2, 459, 721. **մի տեսակ տաճկական երգ.**
բացատրութիւնը տնս էջ 721.

- Նաֆայ 353. պրս. نافع nafe մուշկի փամփուշտ. 2. մորթի
թէ մուշտակ:
- Նէլլէթ կեաւուրայ 506. թրք. لغت کاوره lanet gyavura
նղովք անհաւատին:
- Նղմուղք 223. պրս. نعل negil այր, نعل نغول negul դեանափոր
նկուղ:
- Նուր 58, 116. արաբ. نور nūr լոյս:
- Նօքար 615, 619. պրս. نوکر nüker ծառայ:
- Շահ 423—430, 434—5, 549. պրս. شاه sah թագաւոր
պարսից:
- Շահնայ 468. արաբ. شحنة šahne ոստիկանապետ:
- Շահնիշի 300. պրս. شاهنشین šahnišin պատշգամ:
- Շամադան 425. պրս. شمعان šamadan աշտանակ:
- Շարպաթ 260. արաբ. شربت šerbet օշարակ:
- Շեխ 362—3, 505—6, 509, 511—2, 514. յ.ք. շեխեր,
շխեր, շէխեր, շեղխեր, շիխեր, շեհեր 109, 110, 144,
200, 714. արաբ. شيخ šeyx իսլամ փանահայր:
- Շէհիտ 326. արաբ. شهيد šehid նահատակ:
- Շէյխ 567. տնս շեխ:
- Շէռեղ 584. զրպարտել, բամբասել սոս.տ. արաբ. شر šerr
չարիք:
- Շիմշատ 613. պրս. شمشاد šimšad տօսախի ծառ:
- Շուշայ 550—1. թրք. شیشه šişe ասպակեայ շիշ:
- Շուպաշի 509. թրք. صوباشی subaşə ջրպետ, ջրբաշխ:
- Շօրվաջի 473. թրք. چورباچی çorba)ə երիշերլիների գնդապետ:
- Ոյթ 341. քաղաքապետ Լեհաստանի և Աւստրիայ Հայոց:
- Ուլամայ 534. արաբ. علماء ulema իսլամական աստուածա-
բանութեան և իրաւագիտութեան վարդապետներ:
- Ուսթայ, ուստայ 157 ծան., 362—3, 490, 494—5, 498.
թրք. اوستا usta վարպետ:
- Չանկալ 351. թրք. چنگل çengel կեռ:
- Չաշուտ 342. թրք. چاشود çaşud լրտես:
- Չաշուրբաղի 523. թրք. چاقشیرباغی çaqşər bağə վարախի կապ:

Չարուխչի 620. Թրք. چاروخچى čarəqjə տրեխ շինող կամ ծախող:

Չարսու 660. պրս. چارسو čarsu շուկայ:

Չափուսնտ 569. Թրք. چاپراست čaprast խոտորնակ, խաչա-
ձև (թուփի և գործիք տանջանքի):

Չրպուխ 652. Թրք. چوبوق čubug ցուպ, բարակ գաւազան:

Չըրափուֆ 583. պրս. چراپوف čərapuf ճրագ մարող: (Նա-
խատական անուն եզիտի քրդերի, որ ակնարկում է նրանց վերագրեալ գիշերային մոլի խառնակութեան հանդէսը և որ իբր անարգական ածական ևս գործածւում է):

Չիթ 664. Թրք. چیت čit բարակ շոր:

Չինի 353. պրս. چینی čini յախճապակի:

Չնկարութիւն 456. Թրք. چنگير čilingir դարբին:

Չոնգուր 610. նուագարան ինչ:

Պաթմիշ լինել 570. Թրք. باتماق batmaq մէջը խրուիլ:

Պալեօզ 622. իտալական դեսպան ի Թուրքիա. = իտալ. balióso զօրեղ, կարող:

Պաղալ 450. արաբ. باقال baqqal նպարեղէն ծախող:

Պաղչա 652. պրս. باچه bağče պարտէզ:

Պաշխըներ 570. Թրք. باچاقلر bajaqlar սրունքներ (իբր պաճախներ):

Պէթէր 712. պրս. بدتر bedter (աղաւ. Թրք. beter) աւելի վատ:

Պէկ 568. Թրք. بك bey բէգ:

Պիւլպիւլ 382. պրս. بلبل bülbül սոխակ:

Պույրուլթի 652, 654, պուրուլթի 597. Թրք. پورلى buyurəldə բարձրագոյն հրամանագիր:

Չաուչի 458. Թրք. چارچی čarči մունետիկ:

Չատի 577, 593. պրս. چادو čadu կախարդ. ևս նախատական ածական կանանց:

Չէլլաթ 661, 664. արաբ. چلاد čellad դահլիճ:

Չէրկեահ 655. պրս. چرکه čergeh վրան:

Չիտ 512. արաբ. چد čidd իսկական, ուղիղ, ճշմարիտ:

- Ռովանդ 353. պրս. راوند ravend խաչնդեղ խոտը:
Ռուհ 239. արաբ. روح ruh հողի. որից ռուհ Ալլահ, արաբ. روحالله ruhallah Հողին Սուրբ Աստուած:
Սազ 616. պրս. ساز saz մի տեղակ նուագարան. 2. խընջոյքի պատրաստութիւն:
Սազել 711. պրս. سازیدن saziyden կազմել, պատրաստել:
Սալաւաթ 489, 506. արաբ. صلوات salavat աղօթք և որհնութիւնք:
Սայիդ, սէյիդ 327. արաբ. سيد seyid Մահմետի սերունդից ժառանգ:
Սառած, սռած 157 ծան., արաբ. سراج serraǰ (աղաւ. թրք. saraǰ) թամբ շինող:
Սավտայի 150. արաբ. سوادى sevdayi սիրուց խելագարուած:
Սարայ 582. պրս. سرای seray պալատ, ապարանք:
Սարգար 424. պրս. سردار serdar զինւորական հրամանատար:
Սարխօջանալ 253, սարխօջացեալ 255. պրս. سرخوش ser-xoš գինով, հարբած:
Սէլաֆ 723. պրս. سيلاب seylab, silab հեղեղ:
Սիճիլ, սիջիլ 451, 457. արաբ. سجل sijill արձանագրութիւն կամ տուժար արձանագրութեան դատարանի:
Սիմ 614. թրք. سيم sim նուագարանի թել:
Սոխտա 505, սուխտայ 468—70, 473—6. պրս. سخته süxte աչակերտ իսլամ աստուածաբանութեան:
Սուլդան, սուլթան, սուլտան, սուլտան, սուլթան 10, 141, 224, 364, 386, 453, 464, 471 ևլն. արաբ. سلطان sultan իսլամ ինքնակալ:
Սուշ 343. թրք. سوش suş մեղք, յանցանք:
Սուպաշի 463. տնս շուպաշի:
Սպահի 464, 472. պրս. سپاهى sipahi աւատական հեծելազօր:
Սոյբաթ 615—6. արաբ. صحبت suhbet (թրք. աղաւ. söhbet) ընկերակցութիւն, խօսակցութիւն:
Վ ախտ աղայ, վախտ աղասի 640, 662. ոստիկանաց գլուխ:
Վէզ 651, 657. արաբ. وعظ vəz քարոզ:
Վէզիր 343—4, 486, 649, 654. արաբ. وزير وزیر մեծ աւագանի:

- Վէրէմ 581. արաբ. **ورم** verem **Թորախտ, Թորախտաւոր:**
Վէքիլ 665. արաբ. **وكيل** vekil **փոխ-առաջնորդ, փոխա-
նորդ հայր:**
Տալուլ զուռնա 627. **տնս դավուլ:**
Տաքացա 342. **տեղի չարչարանաց, ռուս. կամ հունգ.?**
Տէտէ 710—2. **Թրք. داد** dede **պապ:**
Տիվան 342—3. **պրս. ديوان** divan **ատեան:**
Տղղու 99. **տնս էջ** 99 **ծան.:**
Տօլպանտ 379, 380. **պրս. دلبند** dilbend **չղարչի պէս նուրբ
կտաւ, մարմաչ:**
Տօմրուխ 569. **տնս Թօմրուղ:**
Ռիայա 666. **տնս ըրիայ:**
Փաթշահ 339. **տնս փատշահ:**
Փայզանտ 655. **իմս պրս. پايبند** paybend **ստնակապ:**
Փաշա, փաշայ 364—7, 374, 416, 424, 451—2, 457—8
իլն. Թրք. پاشا paša **մեծ աստիճանաւոր տիտղոս:**
Փաշալու 464. **Թրք. پاشالي** pašalə **հետևորդ փաշայի:**
Փատշահ 313—4, 316, 318, 320, 323—7, 413. **պրս.
پادشاه** padišah **Թագաւոր:**
Փեղամբար 529, **փէղամպէր** 355. **պրս. پيغامبر** peygamber
մարգարէ տաճկաց:
Փոշիման 375՝ **զղջացած. փոշիմանիլ** 285, 293՝ **զղջալ. փո-
շիմանեալ** 195, 240, 519՝ **զղջացած. փոշիմանեալ** 195
ծան., 623, 662՝ նոյն. պրս. پشيمان pešiman **զղջացած:**
Փօստ 363. **պրս. پوست** post **մօրթ. 2. բարձ կամ աթոռ
կրօնաւորի:**
Քամանչայ 610, 612—4, 618. **պրս. کمانچه** kemanče **փոքր
ջութակ:**
Քեարէմսըզ 593. **Թրք. کرمسز** keremsiz **անողորմ, անգութ:**
Քեաֆիրլէր 659. **Թրք. کافرلر** kyafirler **նվ հայհոյիչք (իմս
նվ քրիստոնեայք):**
Քէրամ 663, **քէրէմ** 581. **արաբ. کرم** kerem **չնորհք, զը-
թուլիւն:**
Քէրամլու 663. **Թրք. کرملو** keremlu **գթոտ, բարեբար:**

Քէփ 612. արաբ. كيف keyf ուրախութիւն, խրախճանք:

Քէֆիր 582, 586, 594. արաբ. كير kyafir հայհոյիչ խղա-
մութեան (այն է քրիստոնեայ):

Քուֆըր 373. արաբ. كفر küfr հայհոյանք:

Քֆրել, քըֆրել 450, 529. նայնից՝ հայհոյել:

Օխանոց 711. մի օխա ծանրութեամբ. թրք. اووقا oqqa՝
մէկ օխա, մօտ 3 դրվանքայ:

Օռօսպի 577. պրս. روسپی rospi բող:

Օտա 342—3. թրք. اوده oda սենեակ:

Ֆաթվայ 457, ֆօթվայ 541. արաբ. فتوا fetva խլամական
օրէնքի վճիռը:

Ֆայիշէ 577, 582, 584, 593—5 (դրուած ևս վայիշէ).
արաբ. فاحشه fahiše բող:

Ֆիշէնքլիկ 711. թրք. فشنكلى fişenklik փամփշտակալ:

Ֆրանգ 394, ֆրանկ 484—5. թրք. فرنگ freng եւրոպացի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջարան

Դիտողութիւններ վկայաբանութիւնների հա-
ւաքման և հրատարակման մասին . . . էջ I-XI.

Ցուցակ եւ նկարագրութիւն ձեռագրաց

Համառօտ ցանկ ձեռագրաց . . . էջ Գ-Ե
Նկարագրութիւն ձեռագրաց . . . Զ-ԻԴ

Հայոց նոր վկաները

Բնադիր վկայաբանութիւնների . . . էջ 3-678
Յաւելուած Ա 679-724
Յաւելուած Բ 725-736

Ցանկ յասուկ անունների 737-764

Ցանկ սեղեկութիւնների մէջ յիշուած սպազիր երկերի 765-7

Ցանկ Հայոց նոր վկաների Ա եւ Բ.

Ա., տեղ և թիւ նահատակութեան վկաների 769-774

Բ., ինչ աղբիւրներից ենք քաղել վկայաբա-
նութիւնները 775-780

Բառարան օտարազգի բառերի 781-795

Բովանդակութիւն 797

Վրիպակներ 799-800

Վ ր ի պ ա կ ն Ե ր

Թէև աշխատութեանս մաքուր և անտխալ տպագրութեան համար ամէն ջանք լ գործ ենք զրել, բայց այնուամենայնիւ տեղ տեղ սպրդել են փոքրիկ վրիպակներ, որոնք ուղղում ենք յաջորդ ցուցակի մէջ և եւրոք ենք համարում յիշել միայն ուս, աւտ կամ նման սկաւաթիւ վրիպակները, որոնք պարզ ընթերցանութեան ժամանակ հազիւ թէ նկատելի լինին:

Էջ	Տող	ս ա լ	ուղիղ
ժե	5	պրունակում է	պատկանում է
3	3	Ու 1155	1155-ից յետոյ
12	3	Ե	Ե. անշարժ տամարով
23	3	Գնուար 10 գշ.	յուլիս 10 բշ.
37	ժան.	2, 25, 26, 29	23, 24, 25, 28
44	4	պատէք	զրպարտէք
50	17	սյս	
59	16	ն և	նաև
61	28	լանել	սկսանել
73	3	արերի ժբ	
105	1	եթէ	եթէ «
106	37		25.
109	30	սէին).	լսէին).
111	30	d. զորոյ. 15.	15. d զորոյ.
119	2	Յիրակոս միակեաց	Անանուն վկայ
134	3	ԷՂԷ= 1348	1348-ից առաջ
137	27	7-8	
138	16	6-7. E յունի և	7-8. E յունի և.
140	29	Z յորդի. 9.	9. Z յորդի.
143	12	սաստակոյց	սասակացոյց
143	17	յետ.	յետ.
144	38	թեղ	թող
144	39	C	Է
144	40	իփ. և զսուրբ. է	փի. և զսուրբ. c
148	3	անծանոթ	անծանօթ
148	30	կարելի	կարելի

Վ ր ի պ ա կ Ե ր

Թէև աշխատութեանս մաքուր և անսխալ տպագրութեան համար ամէն ջանք է դորժ ենք զրել, բայց այնուամենայնև տեղ տեղ սպրդել են լիորրիկ վրիպակներ, որոնք ուզողում ենք յաջորդ ցուցակի մէջ: Աւելորդ ենք համարում յեղել միայն ուս, ա — տ կամ նման սակաւաթիւ վրիպակները, որոնք պարզ ընթերցանութեան ժամանակ հազիւ թէ նկատելի լինին:

էջ	տող	սխալ	ուղիղ
ԺԵ	5	պարունակում է	պատկանում է
3	3	ՈԴ 1155	1155-ից յետոյ
12	3	Եջ.	Եջ. անշարժ տամարով
23	3	յունուար 10 գջ.	յուլիս 10 բջ.
37	ժան.	24, 25, 26, 29	23, 24, 25, 28
44	4	զրպատէք	զրպարտէք
50	17	զայս	
59	16	նա և	նաև
61	28	սկանել	սկսանել
73	3	մարերի ժբ	
105	1	«եթէ	՝ եթէ «
106	37		25.
109	30	լսէին) .	լսէին) .
111	30	d. զորոյ. 15.	15. d զորոյ.
119	2	Կիրակոս միակեաց	Անանուն վկայ
134	3	291. 1348	1348-ից առաջ
137	27	7-8	
138	16	6-7. E յունի և	7-8. E յունի և.
140	29	Z յորդի. 9.	9. Z յորդի.
143	12	սաստակոյց	սաստկացոյց
143	17	յետ.	յետ.
144	38	թեղ	թող .:
144	39	C	Կ
144	40	իփ. և զսուրբ. Է	փի. և զսուրբ c
148	5	անծանոթ	անծանօթ
148	30	կարելի	կարելի

Էջ	տող	սխալ	ուղիղ
153	2	եւ, խնամով	ել խնամով,
154	29	զկանկու մն.	զկանկու մն.
159	41	161	163, տող 7
160	28	մահուան .	մահուան . 9.
161	37	տող 10-11,	տող 11-12,
191	3,6,14	փաշայ	Փաշայ
191	6	հաւանիմ	հաւանիմ
191	8	դժխոյ	դշխոյ
192	9	փաշային	Փաշային
196	27	սուրերի	սուտերի
209	39	. . .	
598	17	զեցեալ	զզեցեալ
602	1	հեղինակը	հեղինակը
658	25	խըրատ	խրրատ
660	22	արժրեալ	արարեալ
671	15	ըզնոյնըն	ըզնոյնն
706	24	Սիւմենէ	Սիւրմենէ
708	30	ինչ	ինչ
711	33	փլաթանայի	Փլաթանայի
712	14	տէտէն	տէտէն
714	20	Աոտուածածին	Աոտուածածին
717	4	հրանելիս	հրանելին
717	7	ասուին	ասուին
718	13	զպարգևս	պարգևս
718	17	զնահաասի	զնահասաի
721	5	քրիտոնէութեան	քրիստոնէութեան

3 2044 019 981 307

Pub. Date
99966
30

12

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time. Please return promptly.

AUG 13 '68 H

2078245

WIDENER
WIDENER
SEP 10 1998
BOOK DUE
CANCELLED

WIDENER
WIDENER
SEP 20 2000
BOOK DUE
CANCELLED

